

ÖZGÜR ÜNİVERSİTE

RESMİ İDEOLOJİ SÖZLÜĞÜ

Editör
Fikret Başkaya
Tolga Ersoy

TÜRKİYE VE ORTADOĞU FORUMU VAKFI
ÖZGÜR ÜNİVERSİTE

Özgür Üniversite Kitaplığı: 61

© Maki Basın Yayın

Yayına Hazırlayan
İsmet Erdoğan

Kapak Tasarım
Ali İmren

1. Baskı
Maki Basın Yayın
Mart-2007

Basım Yeri
Cantekin Mat. Yay. Ltd. Şti.
Tel: (0 312) 384 34 35

Maki Bas. Yay. Ltd. Şti.
Menekşe 2 Sokak 16/8
Kızılay - ANKARA
Tel: (0 312) 418 32 41
Fax: (0312) 418 32 87

www.ozguruniversite.org
e-mail ozguruniversite@ozguruniversite.org

ISBN: 978- 975 - 8449 - 44 - 6

ÖZGÜR ÜNİVERSİTE RESMİ İDEOLOJİ SÖZLÜĞÜ

Editör: Fikret BAŞKAYA
Tolga ERSOY

1. Baskı Mart 2007

İÇİNDEKİLER

Sunuş 7

Anti Emperyalizm Söylemi - *Fikret BAŞKAYA* 11

Cumhuriyetçilik - *Orhan DİLBER* 29

Cumhuriyetçilik İlkesi - *Atilla GÜNEY* 55

Çanakkale Savaşları - *Suavi AYDIN* 63

Çok Partili Demokrasi Söylemi - *Kadir DEDE* 83

Devletçilik - *Fikret BAŞKAYA* 101

Din ve Resmi İdeoloji İlişkisi - *Ç. Ceyhan SUVARİ* ... 115

Ermeni Sorunu - *Sait ÇETİNOĞLU* 135

Ethem Bey -*Emrah CİLASUN* 165

Eti Türkleri - *Hakan MERTCAN - Heval BOZBAY* 171

Hain Vahdettin - *Emre AYDOĞDU* 195

Halkçılık - *Mete K. KAYNAR* 205

Halkevleri - *Mustafa ÇAPAR* 233

İnkılapçılık - *Mete K. KAYNAR* 247

İstiklal Mahkemeleri - *Sait ÇETİNOĞLU* 273

İttihatçılık - *İsmail BEŞİKÇİ* 307

Kadro Dergisi/Hareketi - *Aydın ÖRDEK* 317

Kıbrıs - *Bülent EVRE* 353
Kıbrıs - *Cem UZUN* 371
Kürt Sorunu- *Mesut YEĞEN* 387
Laiklik - *Hakan MERTCAN* 419
Lozan - *Tolga ERSOY* 445
Milliyetçilik - *G. Gürkan ÖZTAN* 461
Misak-ı Milli - *Fikret BAŞKAYA* 475
Müdafaa-i Hukuk - *Cem UZUN* 493
Nutuk - *Tolga ERSOY* 505
Onaltı Türk Devleti - *İlker ÇAYLA* 525
Otuzbir Mart Vakası - *Mete K. KAYNAR* 539
Sarıkamış - *Tolga ERSOY* 579
Serbest Parti ve Kubilay - *Tolga ERSOY* 593
Takrir-i Sükûn Kanunu - *Sait ÇETİNOĞLU* 609
Terakkiperver Parti - *Tolga ERSOY* 623
Türk Ocakları - *Mustafa ÇAPAR* 637
Türk Tarih Tezi Üzerine - *Tülin BOZKURT* 655
Yavuz ve Midilli - *Sait ÇETİNOĞLU* 663
1909 Darbesi - *Cem UZUN* 683
19 Mayıs - *Sait ÇETİNOĞLU* 695
6-7 Eylül - *Sait ÇETİNOĞLU* 703
Post Script - *Tolga ERSOY* 717

Sunuş

Kavramları tanımlayabilmek ve bu tanım alanı üzerinden ideolojiyi yeniden üretmek, aynı zamanda bir egemenlik ilişkisinin ve bu egemenlik ilişkisi ile tanımlanabilecek bir zor kurumunun en yalın göstergesidir. Kavramları nesnel bir şekilde ele alıp incelemenin biricik temel koşulu, onların görecelliğinin ayrımında olmak ve öznel yargımıza bu görecelilik üzerinden varmaktır. Fakat egemen tanımlar/egemenleşen tanımlar, bu türden bir çabayı çoğu zaman zorlaştırırken kimi zaman da olanaksız kılar. Ve hatta olanaksız kılmak için egemenliğini belirleyen tüm zor kurumlarını devreye sokar. Çünkü tanımı yapan erk içinde bu, bir egemen olma savaşımıdır. Eğer egemen bir konumdaysanız, egemenlik alanınızı istediğiniz doğrultuda düzenleme hakkına da sahipsiniz demektir. Öyle ki bu durum bir hak olarak tanımlanmanın ötesinde doğal bir durum olarak algılanır. Bu algılamanın niteliği, sözünü ettiğimiz "durumun" adı olan resmi ideolojinin "diğerleri" tarafından içselleştirilmesi ile ilgilidir. Resmi ideolojinin argümanlarının "tüm kesimler" tarafından içselleştirilmesi, ya da daha iyimser bir yaklaşımla sorgulanmaması veya sorgulanmasının gereksiz bulunması, onun gücü ile doğru orantılıdır.

Zamana egemen olmak ya da tarihi yeniden yazmak, ancak büyük olmakla, aslında büyük olmak da yetmez, ulu bir erke sahip olmakla mümkündür! Eğer bu "türden" bir erke sahipseniz tebaanızın tüm zamanını ve onun tüm zamansal ilişkilerini kontrol edebilirsiniz. Ve gücünüzle doğru orantılı olarak bu kontrolü, her türlü denetim ve sorgulamanın dışında steril kılmanız da olanaklıdır. Ve buradan yola çıkarak, bu türden bir

erke sahipseniz kendi tarihinizden başlamak üzere, toplumunuzun ve hatta giderek tüm bir insanlığın tarihini yeniden yazabilir, bu yazımı dayatabilir ve hatta kontrolünüzde tuttuğunuz zaman içinde bu dayatmayı topluma ve insanlığa kanıksatabilir, farklı bir üretim sürecinin sonu olan bu "bilgiyi" içselleştirebilirsiniz. Her ölçekte resmi tarihin yazımı bu şekildedir; önce resmi ideolojinin denetiminde yazılır, ardından tekrar tekrar gözden geçirilir ve tekrar tekrar yazılır ve her geçen an yinelenerek/yenilenerek, gerçekliği bozundurularak, zorunlu katkılar ve zorunlu eksiltmelerle yazılan bu tarih, insanlara doğduğu andan başlanarak ezberletilir, okutulur. Ya da daha doğrusu, askeri bir jargon kullanalım: "kafalara kazınır." Bu süreci algılayabilen ve tanımlayabilen okur, eksiltme ve katkıları görmek ve gerektiğinde bulmakla yükümlüdür.

Tüm resmi tarih ve okumalarının temel kitabı olan "Nutuk" sözünü ettiğimiz türden bir sürecin yadsınamaz başarısını tanımlar. "Nutuk Tarihi" 19 Mayıs 1919'la başlar. Nutuk, tarihi 19 Mayıs 1919'la başlatır. O halde Türkiye resmi tarihinin miladı 19 Mayıs 1919'dur. Bu aynı zamanda Mustafa Kemal'in doğum tarihi olarak da değerlendirilir ve bu tarih, kendisinden öncesi ve sonrası için belirleyicidir.

Nutuk 15–20 Ekim 1927 tarihlerinde, altı gün süreyle yaklaşık otuz yedi saatte Cumhuriyet Halk Fırkasının kurultayında okunmuştur. Bu tarih de önemlidir, çünkü bu tarih itibariyle ülkede söz sahibi tek erk, Mustafa Kemal ve ancak onunla birlikte tanımlanabilen ve var olabilen birkaç kişi ile sınırlıdır. Bu tarih Birinci Paylaşım savaşı yıllarında başlayan iktidar mücadelesinin de sona erişini tanımlar. 19 Mayıs 1919'da yeni bir "aşamaya" giren iktidar mücadelesi, Ekim 1927'de sona ermiştir. Şef ve aslında bir şekilden, retorikten ya da kâğıt üzerine yazılmış birkaç satırlık program metninden başka bir şey olmayan parti, muhalifsiz bir cumhuriyette devletin bekasının tek sorumlusu, daha önemlisi, devletin bekasının tek sahibidir. Dolayısıyla Nutuk'un mecliste değil de parti kurultayında okunmasının bu bağlamda değerlendirilmesi gerekir. Ve belki de bu okuma süreci ile birlikte parti-devlet birlikteliği fiili bir durumdan hukuki bir duruma sıçrama yapmıştır, ancak şekil "sorunsalı" bu durumun resmi ideoloji tarafından gözden

geçirilmesine neden olmuş ve "şekil" korunmuştur. Kimi metinlerde kendisinin de belirttiği gibi 19 Mayıs 1919'da doğan Mustafa Kemal, Ekim 1927'de tarihi yeniden yazma gücüne erişmiştir. Mustafa Kemal "inkılabının incelenmesinde tarihe kolaylık sağlamak amacıyla" Nutuk'u yazarken/okurken kuşkusuz devletin tüm kurumlarıyla tek belirleyeni olduğunun farkındaydı. Bu anlamda Nutuk, yalnızca tarihi yeniden kurgulamanın adı değil, tarih üzerinde resmi ideolojinin pratik ve pragmatik yol göstericisiydi. Hal böyle olunca 19 Mayıs öncesindeki her şey, tarihin yeniden yazımına ancak titiz bir elemenin ardından dahil olabilir. Dolayısıyla bu bağlamda temel yaklaşım, bu tarihin öncesine ait olmak üzere her şeyin öncelikle yok sayılması ve bu yok saymanın ardından gelen ayıklamalarla gerekli ve yeterli olanların tarihe eklemlenmesi şeklinde özetlenebilir. Ve bu türden bir tarih doğası itibariyle ancak bir kahramanlık tarihi olabilir ve bu tarihin işlevi resmi ideolojinin kendisini yeniden üretmesiyle birlikte ulu önder ideolojisinin de oluşturulmasıyla ilgilidir.

1919'u aşan 1927'de iktidarını tanımlayan ve kayıtsız şartsız iktidar olduğunu ilan eden erkin bu iktidarını korumasının yolu *izm* olmayan *izm'ini* korumak amacıyla bir dizi argüman tanımlamaktan geçmektedir. 30'lu yılların sonuna dek bu *şekilde* geliştirilen retorik ve *ideoloji,* egemenliğini ancak zor gücüyle koruyagelmiştir. Bu çalışma resmi ideolojinin kimi argümanlarının bu bağlamda, *karaşın* bir bakışla ele alınmasından ibarettir.

Yaşamımızın her anında karşımıza çıkanları, çıkarılanları öncelikle ele almak zorunluydu, onbeş madde bu bakışla belirlendi ve yerleri *değiştirilmeden* korundu. (Antiemperyalizm, Misak-ı Milli, Laiklik, Lozan vs.) Bir *sözlük* esprisi içinde seçilen toplam otuzsekiz madde hiç kuşku yok ki nerdeyse yüz yıldan bu yana varlığını geliştirerek koruyan resmi ideolojinin tüm kavram ve söylemlerini ele almakta yetersizdir. Sözlük otuzsekiz maddeden oluşmasına rağmen başlık olarak var olmayan kimi maddelere getirilen tanımlar, diğer maddelerin içinde yer almaktadır. Buna örnek olarak "kuvvayı milliye" "*Birinci M*eclis", "şuralar" ve "kongreler" verilebilir, diğer taraftan genel dizimde ayrıntı gibi algılanabilecek ancak resmi

ideolojinin kendisini yeniden üretmesine aracılık yapan kimi başlıkların çok sayıdaki benzer örnek arasından seçilmesine özen gösterilmiştir; örneğin "Yavuz" ve "Hainlik Söylemi". Resmi ideoloji yenilenen ve bu yenilenme içinde yinelenmesine özen gösterilen bir süreci de tanımlamaktadır. Yenilenme içindeki yinelenmeler, resmi ideolojinin kendisini nasıl ürettiğini, resmi tarihin nasıl restore edildiğini, rekonstrüksiyonunun hangi yollarla sağlandığını örnekler: "Sarıkamış", "Kıbrıs" ve "Kadro"...

Biz bu *sözlük* için çalıştığımız sürece "niçin resmi ideoloji sözlüğü" sorusunun yanıtını daha açık bir şekilde gördük ve daha önemlisi böyle bir sorunun sorulmasının gerekliliğinin farkına bir kez daha vardık. Çalışmayı değerlendirecek okurlarımız da bu iki unsurun, sorunun ve yanıtın gerekliliğini bir kez daha görürlerse amaçlarımızdan birisine ulaşmış olacağız.

Ve her şeye rağmen eksikliklerimizin çok olduğunun farkındayız, tamamlamamak için hiçbir nedenimiz yok. Birlikte ve güçlendikçe tamamlanacağını biliyoruz.

ÖZGÜR ÜNİVERSİTE

Anti-Emperyalizm Söylemi

Milli Mücadele ve Anti-Emperyalizm Söylemi

> *"...Tarihçinin tahrifatı teknik olmaktan öte ideolojiktir: çatışan çıkarlar dünyasında vurgulamayı seçtiği her olgu, [tarihçi istese de istemese de] ekonomik, siyasal, ırkçı, ulusçu ya da cinsiyetçi bir çıkar çevresinin amacını destekler."*
>
> Howard Zinn[1]

"Asıl Devlet Partisi" tarafından sipariş edildiği anlaşılan, satışı için nerdeyse milli seferberlik ilan edilip, tüm devlet kurumları tarafından da pazarlanan, *Şu Çılgın Türkler* adlı romanın arka kapağındaki tanıtım yazısında, Milli Mücadele'yle ilgili olarak: "*dünyadaki en meşru, en ahlaklı, en kutsal savaşlardan birinin, emperyalizme karşı verilmiş ve kazanılmış ilk kurtuluş savaşının, bir millileşme ihtilalinin romanı, şaşırtıcı bir yakın tarih destanı...*"[2] deniyor. Aynı eserin başka bir yerinde de: "*Bugün Türk gençliği biri ötekine benzemeyen iki tarihe inanıyor: Biri bu romanın esas aldığı* **sağlıklı ve dürüst,** *belgelere dayalı, hepimize gurur veren gerçek tarih... Öteki Cumhuriyeti yıkmak için çabalayanların uydurdukları, yalanlarla dolanlarla dolu, sahte tarih*"[3] deniyor... Buradaki amacım, resmi ideo-

---

[1] Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi, İmge Kitabevi, 2005. S. 14, çev: Sevinç Sayan Özer

[2] Turgut Özakman, **Şu Çılgın Türkler,** Bilgi Yayınevi 2005.

[3] **Şu Çılgın Türkler,** age, s. 687–688.

lojideki aşınmaya karşı bir savunma, nafile bir zorlama, Mete K. Kaynar'ın[4] isabetli bir şekilde **"bir resmi tarih mevlüdü"** dediği söz konusu romanın eleştirisini yapmak değil. Belli ki, bu zorlama tarihî roman, seksen yıllık dönemde oluşturulan resmi ideolojinin aşınmasından duyulan rahatsızlığın ifadesi... Elbette egemen sınıfın ve akıl hocalarının tarihi tahrif etmekte, yaşanmış olanı kendi ihtiyaçları doğrultusunda 'yeniden kurgulamakta' çıkarı vardır. İktidar olmak ve iktidarda kalmak için *gizlemeye*, gizlemek için de yalan, tahrifat, yok saymaya, vb. ihtiyaçları var ve buraya kadar bir sorun yok... Özakman ve benzerlerinin, gerçek dünyada hiçbir karşılığı olmayan bir anti-emperyalizmden söz etmeleri de şaşırtıcı değil. Asıl sorun kendilerini solda sayanların, yalanın değil, gerçeğin safında yer alması gerekenlerin de, egemen resmi tarih anlayışını içselleştirmiş olmalarıyla ilgili... Resmi tarih Milli Mücadele'nin sadece bir *kurtuluş savaşı* değil, aynı zamanda yeryüzünün ezilen halklarına kurtuluş yolunu gösteren *anti-emperyalist* bir mücadele olduğunu vâz ediyor. Resmi tarihten bağımsızlaşamayan, yakın tarihe eleştirel bakma basiretini ortaya koyamayan, gerçeğe asıl ihtiyacı olması gereken sol da, 1918–1923 döneminde anti-emperyalist bir kurtuluş savaşı verildiğini sanıyor... Aslında bu durum Türkiye'deki sol hareketin ideolojik-entellektüel azgelişmişliğinin de bir göstergesidir. Kaydetmek gerekir ki, anti-emperyalizm konusundaki kafa karışıklığı sadece Türkiye'ye özgü bir şey değil. Sovyet Devrimi'nin hemen arkasından oluşturulan Üçüncü Enternasyonal'in [Komintern] yaklaşımlarındaki tutarsızlıklar, Üçüncü Enternasyonal'a sinmiş Avrupa-merkezli ideolojik yabancılaşma da, anti-emperyalizm konusundaki kafa karışıklığına kaynaklık etti ve bugün dahi söz konusu kafa karışıklığı aşılmış değil. İlginç olan bir şey de, Üçüncü Enternasyonal'in sömürgeler, anti-emperyalist mücadele ve ulusal kurtuluş savaşlarına dair yaklaşımlarının oluşmasında Türkiye'ye ilişkin tartışmaların merkezi bir öneme sahip olmasıdır. Bu sorunla ilgili tartışmaya ilerleyen sayfalarda dönmek üzere, Milli Mücadele'nin *anti-emperyalistliği*

---

[4] Mete K. Kaynar, *Bir "Resmi Tarih Mevlüdü" Şu çılgın Türkler'in* **Resmi Tarih Tartışmaları 2,** Özgür Üniversite Kitaplığı 56, Ankara 2006, ss: 153–207.

söylemini tartışmaya başlaya biliriz. Gerçekten Birinci emperyalistler arası paylaşım savaşına, itilaf devletleri [İngiltere, Fransa, Çarlık Rusya'sı, İtalya...] karşısındaki, İttifak devletleri [Almanya, Avusturya-Macaristan...] safında katılan Osmanlı İmparatorluğunun, yenilginin ardından bir anti-emperyalist mücadele yürütmesi teorik olarak mümkün müdür? İttihatçıların, emperyalistler arası bir savaşta taraf olmaktan beklentileri ne idi? Pratikte olanlar nasıl oldu ve kimin için ne anlama geliyordu? Milli Mücadele aslında kimin mücadelesiydi? Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyelerinden biri olan T.C. bölgedeki emperyalist çıkarlar aleyhine mi varlığını sürdürdü yoksa emperyalist çıkarların ve emperyalist savaş sonrasında oluşturulan *status quo*'nun, ya da aynı anlama gelmek üzere 'yeni dünya düzeninin' bir bileşeni miydi? Esas itibariyle bir diplomatik süreç olan 1918–1923 aralığında Yunanlılara karşı yürütülen savaş bir *kurtuluş savaşı* sayılabilir miydi? Osmanlı İmparatorluğunu emperyalist savaşa sokanla, bir hükümet darbesiyle [coup d'état], bir anayasal monarşi olan rejimin adını Cumhuriyet olarak değiştiren aynı odak olduğuna göre, olup bitenleri *anti-emperyalizm* ve *ulusal kurtuluş* kavramlarıyla açıklamak soruna uzaktan bakmak anlamına gelmez mi? Bir bütün olarak emperyalistler arası savaşın başladığı 1914'den T.C. ile savaşın galibi İtilaf devletleri arasındaki "*Yakındoğu İşleri Hakkında Laussanne [Lozan] Konferansı*"nın sona erdiği 24 Temmuz 1923 arasında, "Ortadoğu'yu sarsan on yılda" anti-emperyalizm kavramına uygun bir şey yaşandı mı?

1913'ten itibaren iktidar üzerinde tam denetim kurmayı başaran İttihat ve Terakki Partisi [Fırkası], Osmanlı devletini emperyalistler arası boğazlaşmaya dostlar alış- verişte görsün diye sokmadı... Amaç, yeniden paylaşımdan pay koparmak, imparatorluğu büyütmekti. Lâkin hesap daha baştan yanlış yapılmıştı, zira, emperyalistler arası savaş, Osmanlı topraklarını paylaşmak için çıkartılmıştı. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğunun taraf olduğu İttifak devletleri kazansa dahi paylaşımdan alabilecekleri pay sınırlıydı. Üçlünün [triumvirat-Enver, Talat, Cemal Paşalar] en karizmatik ve en gözü pek şahsiyeti olan Enver Paşa, emperyalistler arası savaşa: "As-

ya'daki Türkleri ve Müslümanları birleştirmek, Avrupa'da kaybettikleri toprakları geri almak, Adriyatik'ten Hint sularına kadar uzanan büyük bir imparatorluk kurmak üzere girdiklerini" açıkça ifade ediyordu. Kim bilir, belki böylesine büyük bir imparatorluğun başında olmayı da hayal ediyordu... Emperyalist savaşın tarafı olanlar yenilgiden sonra bir mucize sonucu anti-emperyalist mi olmuşlardı? Yoksa çok büyük ödünler karşılığında küçük bir devlete razı mı olmuşlardı? Rivayet olunduğu gibi ortada bir 'başarı' var mıydı? Eğer varsa kimin başarısıydı?

"Ulusal kurtuluş" Söyleminin Gizlediği 'Gerçek'

Nasıl bir kişinin kendi hakkında söyledikleri onun hakiki şahsiyeti hakkında fikir edinmek için yeterli değilse, bir sosyal hareketin niteliği de o hareketi yönetenlerin söylediklerine bakılarak anlaşılamaz. "Ulusal kurtuluş" kavramı, bir emperyal güç tarafından işgal ve/veya ilhak edilmiş, tahakküm altındaki bir halkın bir ayaklanma, sonucu özgürleşmesi, kendi kaderini tayin eder hale gelmesini ifade eder. *Ulus* denilen hiçbir zaman 'proleter'bir ulus olmadığına, olamayacağına [kapitalizmin ulaştığı aşama veri iken] ve toplum uzlaşmaz çelişkilere sahip sınıflara bölünmüş olduğuna göre, ulusal kurtuluş kavramı kaçınılmaz olarak problemlidir. Bu yüzden tırnak içine alınmıştır. Amerikan bağımsızlık hareketini alalım: Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinden bazıları bir araya gelerek bir hareket başlattılar ve İngiltere'den bağımsızlaştılar. Bağımsızlık 'ulusun' kendi kaderini tayın ettiği anlamına geliyor muydu veya 'ulus'a kimler dahildi? Bağımsızlık ülke nüfusunun yaklaşık %20'sini oluşturan Afrika kökenli köleler, Amerikan yerlileri, mütevazı insanlar, işçiler, vb. için bir anlam ve değer taşıyor muydu? Gerçekten toplumun tüm kesimleri kaderlerini tayin eder hale gelmişler miydi? Bağımsızlıktan sonra köleler köle olarak kaldı, bizzat bağımsızlık hareketinin önderleri çok sayıda kölenin sahibiydiler... 'Kurtuluştan' sonra Batıya doğru yayılma ve yerli halka yönelik jenosit hızlandı, sömürü derinleşti... Aslında yegâne değişiklik, mülk sahibi sınıfların İngiltere'ye [Büyük Britanya] haraç vermekten kurtulmasından ibaretti. Başka türlü söylersek, sorun iki taraf arasında bir sos-

yal artık bölüşümünden ibaretti... Dolayısıyla 'kurtuluş' herkes için aynı anlama gelmiyordu... İkinci Dünya savaşından sonra bağımsızlıklarını "kazanan" bazı Afrika ülkelerinin anayasaları İngiliz Sömürgeler Bakanlığında hazırlanmıştı. Böylesi bir bağımsızlık da 'ulusal kurtuluş', gerçek bir 'bağımsızlık' sayılacak mıdır? XIX'uncu yüzyılda İspanya ve Portekiz'den bağımsızlaşan Orta ve Güney Amerika [Latin Amerika] ülkeleri, başta İngiltere ve ABD olmak üzere kapitalist hiyerarşinin yükseklerinde yer alan ülkelerin yarı-sömürgesi durumuna geldiler. "Bağımsızlık" yerliler ve Afrika kökenli köleler için hiçbir anlam taşımıyordu. Dolayısıyla, XIX'uncu yüzyılda kolonilerin bağımsızlaşması ABD örneğinin tekrarından başka bir şey değildi. Devlet aygıtı düzeyinde, ezilen halklar, sömürülen sınıflar lehine bir 'yenilik' söz konusu değildi. Bu nedenle iktidarın el değiştirmesi, yabancının işlevini yerlinin devralması, ya da bir kliğin bir başka kliğin yerine geçmesi sanıldığından çok daha az önemlidir... Daha önce doğrudan sömürge statüsündeki bir ülkede yabancıların yerini "yerel bir iktidarın", alması gereklidir ama yeterli koşul değildir. Bu, doğrudan devletin niteliğini angaje eden bir şey olduğu için... Zira, bir sosyal formasyonu dışarıya bağımlı ve edilgen kılan veçhe, sadece siyasi nitelikte olan değildir. Bağımlılık, ekonomik, sosyal, kültürel-ideolojik, vb. veçheleri de kapsar. Bu yüzden bağımsızlık bir bayrak, bir milli marş, bir devlet başkanına sahip olmaktan öte bir şeydir. Kolonyalist-emperyalist sömürü ve şartlandırmadan kurtulmak, siyasi veçheyi aşan bir içeriğe sahip olmalıdır. Böyle bir durumda kriter, devletin niteliğinin değişip, değişmediği, ne yönde ve nasıl değiştiğidir...

O halde "kurtuluş savaşı" kavramı karşısında Türkiye'de olup-bitenler ne anlama geliyordu? Bir kere Osmanlı İmparatorluğu yerli yerinde duruyordu ve dünyayı paylaşmak üzere savaşan taraflardan biriydi. Son yüzyılda emperyalist Batı'nın yarı-sömürgesi statüsüne indirgenmiş olsa da, bağımsız bir devletti. Savaştan yenik çıkmasına, topraklarının büyük bir bölümünün işgal edilmesine rağmen, hâlâ bir aktör olarak sahnedeydi. Mondros mütarekesinin, Sevre Antlaşmasının ve Milli Mücadele dönemindeki tüm antlaşmaların tarafıydı ve

bilinçli olarak Lozan Antlaşması denilip tam adı telaffuz edilmeyen, *Yakın Doğu İşleri Hakkında Laussanne Konferansı*, Osmanlı Devletinin söz konusu süreçte taraf olup imzaladığı antlaşmaların sonuncusuydu. Laussanne Konferansı öncesinde bir darbeyle Saltanat'ın tasfiyesi ve devletin adının Cumhuriyet olarak değiştirilmesi, esasa ilişkin bir değişiklik sayılmazdı. Devletin adını değiştirse de, söz konusu olan basbayağı bir darbeydi ve darbeyle bir rejimin niteliği değişmezdi. Rejimin niteliğinin değişebilmesi için bir halk devrimiyle eski devlet aygıtının tasfiye edilmesi ve halk çoğunluğunun devleti yeniden yapılandırması gerekir. Oysa, Mustafa Kemal'in darbesiyle devlet aygıtı değişikliğe uğramış değildi. Sadece devlet aygıtının bürokratik kadroları düzeyinde sınırlı bir değişiklik söz konusuydu ki, zaten darbelerin de daha fazlasını yapması mümkün değildir. [1918–1923 dönemi için 'ulusal kurtuluş' ve 'anti-emperyalizm' kavramlarını kullanmak uygun değil ama bu döneme bir iç savaş dönemi, Yunanlılarla savaş dönemi, Osmanlı egemen-bürokratik sınıfının iç çatışma dönemi demek mümkündür.] Bu alandaki yanılsamalar, devrimle darbenin birbirine karıştırılmasından, hükümet darbesinin devrimle özdeş sayılmasından kaynaklanıyor.[5] 1918–1923 aralığında diplomatik çabaları sürdürenlerle 'Kuvay-ı Milliye'yi örgütleyenler aynı odaklardı. Elbette söz konusu ekip içinde kimi sorunlara ilişkin tartışmalar ve çatışmalar yaşanıyordu ama bunlar olağandı ve sorunun esasını angaje etmiyordu. Herkesin ortak amacı Osmanlı İmparatorluğundan geri kalanı kurtarmak, devletin bekasını sağlamak, yönetici elitin ayrıcalıklarını ve sınıfsal çıkarlarını güvence altına almaktı. Zaten Mondros Mütarekesinden [30 Kasım1918] sonra yegâne savaş Yunanlılarla yapılmıştı ve Yunanlılara karşı savaşın adı olan 'Kuvay-ı Milliye' de merkez tarafından örgütlenmişti.

Bir "ulusal kurtuluş savaşı", uzun zamandır bir yabancı gücün tahakkümü altında bulunan, varlığı [ekonomisi, kimliği, kültürü, vb.] baskı altına alınmış bir halkın bu durumdan kurtulma mücadelesidir. Bu yüzden emperyalist savaşın tarafı

---

[5] Bu konuda ilginç bir makale için bkz: Orhan Dilber, "*Devrim*"in Özgür Üniversite Kavram Sözlüğü II, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2006

olan Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda, 'kurtuluş savaşı' kavramı uygun değildir. Adı Üstünde bir devletten söz edildiğine göre... Savaşı kaybeden taraftaki Almanya da işgale uğramıştı. Almanya işgal altındaki toprakları geri almak için mücadele ettiğinde bu durum nasıl kavramın bilinen anlamında bir 'ulusal kurtuluş mücadelesi' sayılmazsa, aynı şey Türkiye için de geçerliydi. Zaten Milli Mücadele'nin anti-emperyalist bir 'ulusal kurtuluş savaşı' olduğu sonraki dönemin bir yakıştırmasıdır... Bir devlete ait toprakların bir başka devlet tarafından işgal edilmesine karşı yürütülen mücadele, ulusal kurtuluş mücadelesi değil, sadece geçerli uluslararası hukuk ve teamüllere göre haksız sayılan bir durumun düzeltilmesidir. Dolayısıyla, T.C.'nin emperyalizme karşı yürütülen bir mücadele sonucu kurulduğu söylemi resmi tarihin ve resmi ideolojinin bir uydurmasıdır.

Anti-Emperyalizm Kavramı

Anti-emperyalizm kavramı geçtiğimiz yüzyılın en problemli, en muğlâk kavramlarından biriydi. Maalesef bu durum XXI'inci yüzyılın ilk on yılında da değişmiş değil. Esasen sorun, bizzat kavramın kendisinde mündemiçtir. Bir şeye karşı olmak tek başına yeterli değildir, zira herkes 'o şeye' farklı nedenlerle karşı çıkıyor olabilir, dolayısıyla her durumda karşı çıkışın anlamı ve içeriği de farklı olur. Kaldı ki, karşı çıkışın anlam ve değeri de emperyalizmden ne anlaşıldığına göre değişecektir. Eğer emperyalizmden emperyal yayılma, başka bir ülkenin topraklarını işgal etme, ele geçirme, velhasıl yabancı bir gücün hakimiyeti anlaşılırsa, dar bir işbirlikçi kesim dışında hiç bir Allahın kulu yoktur ki, bu tür bir işgale ve dış tahakküme karşı çıkmasın... Oysa, sadece işgale karşı çıkmak anti-emperyalizmle özdeş değildir. Bu yüzden bir kimsenin ABD ve diğerlerinin askeri müdahalelerine karşı çıkmak için anti-emperyalist olması, kendini öyle tanımlaması gerekmez. Irak'a yönelik Amerikan-İngiliz saldırısına, Papa dahil, Batılı liberallerin ve muhafazakârların bir bölüğü de karşıydı ama onların asla anti-emperyalizm diye bir sorunu olamazdı... O halde karşı olmanın, 'antiliğin' bir başına bir kıymet-i harbiyesi olması mümkün değildir. Bir hastalığa karşı olmak,

onu nasıl teşhis ettiğiniz ve nasıl tedavi edeceğinizle birlikte bir anlam ve değer taşıyabilir. Bu yüzden tek başına anti-emperyalizm söyleminin 'olumlu' bir içeriğe sahip olması, kapitalizmi dert etmeyen bir hareketin anti-emperyalist sayılması mümkün değildir, zira *kapitalizm emperyalizmdir*. Eğer bu özdeşlik dikkate alınmaz ise, gerçek dünyada varolan kapitalist sisteme değil de hayalî, ne idüğü pek de belli olmayan bir 'düşmana' veya 'kötülüğe' karşı mücadele ediliyormuş izlenimi yaratılabilir, nitekim yaratılıyor. Giderek anti-emperyalist mücadele de işin esasından çok sembollere saldırı niteliği kazanıyor. Tutarlı anti-emperyalist tavır, sadece Saddam Hüseyin rejimini yıkmayı amaçlayan Amerikan-İngiliz işgaline karşı değil, daha önceki dönemde Saddam'ı destekleyen ABD ve diğer Batılı emperyalistlere karşı olmayı da gerektirir. Saddam rejimiyle Batılı emperyalist güçler arasında bir çıkar çatışması olsa da, son tahlilde Irak'ın emekçi halkına karşı emperyalistlerle her koşulda ittifak içinde olduğu gerçeğini yok sayan, soruna sınıfsal bir perspektiften bakmayan bir anti-emperyalizm mümkün değildir... Kendi ülkesindeki anti-kapitalist muhalefeti hunharca ezen bir Üçüncü Dünya diktatörü, anti-emperyalist bir dil kullandığında, kimi popülist politikalar uyguladığında, Batılı anti-emperyalistler ve onların dünya kapitalizminin çevresindeki çömezleri hemen o diktatörü anti-emperyalist kahraman ilân ediyorlar. Bu tür aymazlıklar da sadece anti-kapitalist- anti-emperyalist mücadeleye zarar vermekle kalmıyor, enternasyonalizmi de anti-enternasyonalizme dönüştürüyor. Bu durum, Batılı anti-emperyalistlerin Üçüncü Dünya ülkelerindeki sınıfsal ayrışma ve çatışmaya uzaktan bakmasıyla, gerçek durumu anlamaktan aciz oluşuyla ilgilidir. Söz konusu ülkelerdeki sınıf çatışması yok sayılıyor. Sosyalizmi, anti-kapitalizmi ve anti- emperyalizmi her zaman Batılı ağabeylerinden öğrenen Avrupa-merkezli ideolojik yabancılaşmayla malûl Üçüncü Dünya sol hareketi de ekseri benzer aymazlıklardan yakayı kurtaramıyor...

Yaklaşık son yüzyılda anti-emperyalizm konusundaki kafa karışıklığının başlıca nedenlerinden biri, Komintern'in [Üçüncü Enternasyonal] sömürge ve yarı-sömürgelere ilişkin politikasıydı. Elbette burada Komintern'in yaklaşımının ve söz

konusu yaklaşımın trajik sonuçlarının geniş bir değerlendirmesini yapmak gibi bir amacımız yok. Fakat, bugün de geçerli kafa karışıklığının köklerinin geçen yüzyılın ikinci onyıllarına kadar gerilere gittiğini söylemek mümkündür. Bu yüzden Kominternle ilgili bir hatırlatma, şimdilerde geçerli söylemi daha iyi anlamak için gereklidir. Batı solu her zaman Avrupa-merkezli ideolojik yabancılaşmayla malûldü. İkinci Enternasyonal açıkça sömürgeciliği savunuyordu ve kendini hiçbir zaman 'uygarlaştırıcı misyon' saplantısından kurtaramadı. İkinci enternasyonalin ihaneti ve iflası üzerine, ona bir tepki olarak ortaya çıkan Komintern de [Üçüncü Enternasyonal] hiç bir zaman ikinci emperyalistler arası savaş sonrasında "Üçüncü Dünya" denilecek olan toplumlarla, dünya nüfusunun yaklaşık dörtte üçünün yaşadığı sömürge ve yarı-sömürge ülkelerle ilgili tutarlı bir yaklaşıma sahip olmadı. Batı solundaki hakim yaklaşım, dünyanın öteki dörtte üçünün kurtuluşunun merkez kapitalist ülkelerdeki sosyalist devrimlerin başarısına bağlı olduğu şeklindeydi. Bu yaklaşım Üçüncü Enternasyonal komünist partileri tarafından da içselleştirilmişti. Nitekim Komintern'in ikinci kongresinde sömürge ve yarı-sömürgelerle ilgili tartışma, Avrupa komünist partilerinin soruna ne kadar yabancı olduklarını göstermişti. Zaten ikinci kongreye kadar sömürge ülkelerdeki komünist hareket temsilcileri Komintern'e dahil edilmiş değildi. Başta Almanya olmak üzere Avrupa'da devrim beklentisi vardı ve (şimdilik) Avrupa'da devrimin mümkün olmadığı anlaşıldığında, Doğu'ya, sömürge ve yarı-sömürgelere dönülmüştü. İlk defa Komintern'in ikinci kongresinde sömürgeler sorunu gündeme geldi ve tartışma metropol kapitalist ülkelerdeki sosyalist devrimle sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin ilişkisi üzerinde odaklandı. Yapılan tartışmalar, başta Sovyetler Birliği Komünist Partisi olmak üzere, Batı komünist partilerinin sömürge ve yarı sömürgelerdeki devrim sorununa 'uzaktan baktıklarını', durumu anlamaktan aciz olduklarını ortaya koyuyordu. İkinci Kongrede sömürgeler sorunuyla ilgili sert tartışmalar yapıldı. Hindistan delegesi M.N. Roy, Komünist enternasyonal partilerinin yaklaşımını şiddetle eleştirerek, tartışmanın eksenini tersine çevirecek görüşler ortaya attı. Ona göre Avru-

pa'daki devrimci hareketin kaderi Doğu ülkelerindeki devrimin başarısına bağlıydı. Roy'a göre Doğu'da zafer kazınılamadığı sürece, Batı'dan bir şey beklemek abesti, zira Doğu'dan zenginlik transferi devam ettikçe, Batı burjuvazileri 'kendi' proletaryalarına ödünler verme olanağına kavuşuyordu ki, bu da hareketi her zaman zaafa uğratan bir şeydi. Roy, *"bu kaynak kesin olarak kurutulmadan, Avrupa işçi sınıfının kapitalist düzeni yıkamayacağı"* görüşünü dile getiriyordu. Lenin Roy'un tezlerine şöyle cevap veriyordu: *"Yoldaş Roy, Batı'nın kaderinin münhasıran Doğu'daki devrimci hareketin gücü ve gelişmesine bağlı olduğunu söylediğinde çok ileri gidiyor. Her ne kadar Hindistan'da beş milyon proleter ve otuz yedi milyon topraksız köylü olsa da, Hint komünistleri henüz bir komünist parti kurmayı başaramadılar. Bu gerçek bile tek başına yoldaş Roy'un görüşlerinin büyük ölçüde temelsiz olduğunu gösteriyor."*[6] Her ne kadar Lenin'le Roy arasındaki tartışmada bir orta yol bulunsa da, bunun bir kıymeti harbiyesinin olmadığı ilerleyen dönemde anlaşılacaktı. Roy'un ısrarı üzerine metne şu cümle eklenmişti: *"Modern kapitalizmin ayakta kalmasının nedeni, sömürgelerden elde edilen aşırı kârlardır. Batı bu aşırı kârdan mahrum kalmadıkça, Avrupa işçi sınıfının kapitalist düzeni yıkması mümkün olmayacaktır."*[7]

Komintern'in yaklaşımı 'devrimci oldukları sürece ulusal burjuva hareketlerinin' desteklenmesi, komünistlerin sadece bu hareketlere katılmakla kalmayıp, bizzat ulusal kurtuluş harekelerini örgütlemeleri' şeklindeydi. İkinci Kongre kararında şöyle deniyordu: *"Biz komünistler burjuva bağımsızlık hareketlerini, yalnızca bu sonuncular gerçekten devrimci iseler ve sömürge yöneticiler köylüleri ve sömürülen kitleleri devrimci bir ruhla eğitme ve örgütleme çalışmalarımızı engellemedikleri zaman destekleyeceğiz, eğer bu koşullar yoksa, bu ülkelerin komünistleri reformist burjuvaziye karşı da mücadele etmelidirler."*[8] Komintern'in ikinci kongrede benimsediği bu yaklaşım tutarlı olmaktan uzaktı, XX'inci yüzyılda sömürge ve yarı-

---

[6] F. Claudin, **La Crise du Mouvement Communiste Interna-tionale: du Comintern au Kominform, p. 246.**
[7] F. Claudin, a.g.e, p. 248.
[8] İbidem p. 245

sömürgelerle klasik anlamda 'devrimci' bir burjuvazi artık mümkün değildi. İkincisi, Komintern süratle oportünist bir çizgiye kayarak, dünya devrimi perspektifini bir yana bırakıp, Sovyet devletinin çıkarlarının savunucusu haline geldi. Sovyet devleti de zaten proletaryanın devleti olmaktan çıkıp, onu ezen bir aygıta, bürokratik bir diktatörlüğe dönüşmüştü. Başka türlü söylersek, Komintern ve ona bağlı komünist partiler, Sovyetler Birliği'nin diplomatik bir manipülasyon aracına dönüştürülmüştü. Milli Mücadele'nin anti-emperyalist bir hareket olduğu tezi de esas itibariyle Sovyetlerin ve Komintern'in bu harekete verdiği desteğe dayandırılıyor. Daha önce başka yerde yazdığım gibi, bir harekete destek verenlerle o hareketi yönetenlerin amaçlarının çakışması diye bir zorunluluk yoktur.[9] Sovyet rejiminin çıkarları güneyde bir tampon bölge yaratarak rahatlamayı gerektiriyordu ve bu yüzden Milli Mücadele'ye verilen destek, hareketin anti-emperyalistliğiyle ilgili değildi. Lozan görüşmeleri sırasında, Sovyetler Birliği delegesi Çiçerin, İngiliz Lord Curzon'a şunları söylemişti: "*İngiliz muhafakârlığının en iyi gelenekleri, Rus ve İngiliz nüfûz bölgeleri arasında bir ara duvar örmekti. Biz de şimdi Türk halkının özgürlüğü ve egemenliği temeli üzerinde bu duvarı dayandırarak aynı şeyi önermekteyiz.*"[10] Aslında Çiçerin'in örmekten söz ettiği duvar, Türkiye'deki ve dünyanın başka yerlerindeki komünist hareketlere karşı örülmüş bir duvardı... Sovyetler Birliğinin ve onun diplomatik bir manevra aracına dönüştürülen Üçüncü Enternasyonal, kendi oportünist politikaları için 'teoriler' üretiyordu. Bunun ibret verici bir örneğini, Komintern'in IV'üncü dünya kongresinde E. Varga vermişti: "*Oysa, örneğin Türkiye gibi başka ülkeler de vardır. Orada toprak ağaları bizzat milli hareketin liderleri olmuşlardır...*"[11] Toprak ağalarının liderliğinde bir 'milli hareket' ne anlama gelebilirdi ve böyle bir harekete verilen destek nasıl olup da o hareketin anti- emper-

---

[9] Bkz: **Paradigmanın İflası- Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş,** Özgür Üniversite Kitaplığı.

[10] S.L. Meray, **Lozan Barış Konferansı,** Tamım II., cilt.I, Kitap I., s. 151-152.

[11] E.H.Carr, **The Bolshevik Revolution,** p. 477'den aktaran Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi II,** s. 712–713.

yalistliğinin kanıtı sayılıyordu? Milli Mücadele, devleti koruyup yaşatmayı amaçlıyordu ve bunun için de emperyalistlere veremeyecekleri taviz yoktu. Emperyalist savaşta Rum ve Ermeni mallarına el koymuş Toprak ağaları ve 'Müslüman' tüccar taifesinin Osmanlı merkezi bürokrasisiyle ittifakı demek olan Milli Mücadele, anti-emperyalist bir 'kurtuluş savaşı' sayılabilir miydi? *Milli mücadele geleneksel hakim sınıfların çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaçlayan bir hareket, dolayısıyla emekçi kitlelere karşı bir düşman ittifaktı.* Böyle bir hareketi başkalarının kendi çıkarları gereği desteklemesi anlaşılır bir şeydir ve orada bir sorun da yok. Lâkin Türkiye'deki sosyalistlerin dahi onu anti- emperyalist saymaları, kendi tarihine yabancılaşmış olmakla ilgilidir, velhasıl insan havsalasını zorlayan bir şeydir... Türkiye'deki sol hareketin ezici çoğunluğunun hâlâ anti- emperyalist saymaya devam ettiği Milli Mücadelecilerin işe gerçekten anti- emperyalist olan komünistleri hunharca katlederek başladıklarını ve bu iflah olmaz zihniyetin 86 yıldır devam ettiğini hatırlatmanın bir anlamı var mı? Velhasıl, Milli Mücadele anti-emperyalist değil, gerçekten anti-emperyalistlere karşı bir hareketti...

Milli Mücadele'nin 'Anti-Emperyalistliği' Söylemi Sonradan Uyduruldu...

İttihat ve Terakki Hükümeti emperyalist savaşa bir 'Turan imparatorluğu' kurma amacıyla katıldı. Batı'daki kayıplarını Doğu'ya doğru genişleyerek ödünleme niyeti taşıyordu. 30 Kasım 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesiyle yenilgiyi kabul etti. Mondros'ta ateşkes ilan edildi ama İtilaf devletleri ateşi tam olarak kesmiş değillerdi. Kaldı ki, ateşkes anlaşması da zaten tuhaf bir ateşkesti, zira karşı tarafın yeni işgallerine açık kapı bırakıyordu. Buraya kadar sorun yok. Sorun ateşkes sonrası dönemde olup-bitenlerin ne anlama geldiğiyle ilgili ve resmi tarih emperyalistler arası savaş sonrası diplomatik süreci çarpıtarak, garip bir versiyon üretme yoluna gidiyor. Emperyalistler arası çıkar çatışması ve nüfuz yarışı, savaş sonrası diplomatik dönemin uzamasına neden oldu. Mondros Mütarekesinden Laussanne'a [24 Temmuz 1923] kadarki dönem savaşın galibi İtilaf devletleri arasında diplomatik mücadele

dönemiydi. Bu sefer de galipler birbirine düşmüşlerdi... Fransızlarla İngilizler arasında Filistin, Suriye, Lübnan gibi bir dizi anlaşmazlık konusu vardı. Çıkarları 'uyumlandırmak' zaman alıyordu. İngilizler İtalyanların önünü kesmek için Yunan ordusunun İzmir'e çıkışını teşvik etti. Fakat Yunan ordusunun İzmir'e çıkışı, Batı Anadolu'da ilerlemesi ve durdurulması, daha sonra da geri çekilmesinde İngilizler hep belirleyici oldu. Bu bakımdan Yunanlılarla savaş abartıldığından çok daha az önemliydi. İşte Milli Mücadele'nin anti-emperyalistliği bu savaşa dayandırılıyor. Yunanlılarla savaş ve Batı Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtuluşu, Milli Mücadeleyi anti-emperyalist bir hareket yapar mıydı? Söz konusu olan ne kavramın bilinen anlamında bir 'kurtuluş savaşı', ne de anti-emperyalist bir savaştı, besbelli "milli mücadeleydi", velhasıl devletin kendini koruma mücadelesi... İtilaf devletleri Milli Mücadele hareketiyle uzlaşmak için başlıca üç koşul ileri sürüyorlardı: 1. Anadolu'da Bolşevikliğe izin vermemek, sol muhalefeti, reel ve potansiyel anti-kapitalist, anti-emperyalist odakları tasfiye etmek; 2. İslamcılık yapmamak, zira İstanbul'daki Halife Sultan, tüm İslam âleminin halifesiydi ve İngiliz ve Fransız sömürgelerinde geniş bir Müslüman halk yaşıyordu; 3. Emperyalist güçlerin ekonomik çıkarlarına zarar vermemek. Milli Hareketi yönetenler bu üç konuda hiçbir sorun çıkarmamaktan yanaydılar ve çıkarmadılar. İşte Laussanne Antlaşması böylesi bir mutabakatın sonucunda imzalandı. Osmanlı yönetici eliti olan Jön Türkler [*İttihatçılar*] için vazgeçilmez olan yegâne şey 'kutsal devletleriydi' ve devlet korunduğu sürece hiçbir şeyi sorun etmezlerdi ve etmediler. Öyleyse soruyu tekrar sormak gerekir: Anti-emperyalist unsurları tasfiye eden, saltanatı tasfiye ederek [aslında saltanatı tasfiye etmek Hilafet makamını da tasfiye etmektir, zira, hilafet ve saltanat birbirinden asla ayrılamaz bir bütündür. Vatikan'ın hem devletin hem de dinin merkezi olması gibi...] onu ideolojik bir merkez olmaktan çıkaran, böylece İngiliz ve Fransız emperyalizmlerine imparatorluktan koparılan Müslüman-Arap Ortadoğusunda kolayca devletçikler oluşturma ve yönetme olanağı sağlayarak işini kolaylaştıran; Osmanlı borçlarını ödemeyi taahhüt eden, yabancı sermayeyi millileştirmek gibi bir niyet taşımayan, vb. bir

hareket nasıl olup da "dünyanın ilk anti-emperyalist kurtuluş savaşı" sayılıyor? Böyle bir hareketin anti-emperyalistliği bir yana, yeni bir şey kurması, "yeni bir şey" yapması dahi asla mümkün değildi. Eğer yeni bir devlet kurulmuş olsaydı Osmanlı borçları otuz yıl süreyle ödenmeye devam edilir miydi?.. Aslında genel bir tarihsel perspektiften bakıldığında anti-emperyalist bir kurtuluş savaşı sayılıp, yere- göğe sığdırılmayan Milli Mücadele Hareketi sonucu ortaya çıkan durum, emperyalizmle yeni tip bir 'uyumun' sağlanmasıydı. Yegâne değişiklik devletin adının Cumhuriyet olarak değiştirilmesiydi ama orada da cumhur'un [halkın] esamesi okunmuyordu, aslında bugün dahi okunuyor değildir... Söz konusu olan bir isim değişikliğiydi. Bu isim değişikliği, ne devlet-toplum sınıfları arsındaki ilişki düzeyinde, ne de emperyalizmle ilişkiler bakımından bir 'yenilik' anlamına gelmiyordu... Birincisi, yönetenlerle yönetilenler ilişkisi olduğu gibi kalmıştı; ikincisi, T.C. ile emperyalist dünya arasındaki ilişki kayda değer bir değişikliğe uğramış değildi. İşte bağnaz bir resmi tarih ve resmi ideoloji oluşturmak için büyük çaba harcanmasının sırrı da burada yatıyor. Seksen yıldır resmi tarih ve resmi ideoloji üreticileri yaşanmış olanı tahrif etmek için yoğun çaba harcadılar ve gerçek dışı bir tarih versiyonu oluşturdular. Bu resmi tarih ve resmi ideoloji toplumun ufkunu karartmaya, önünü kapatmaya devam ediyor. Lâkin artık yalanların, tahrifatların, yok saymaların, vb. işe yaramadığı bir döneme girildiğinde şüphe yok. "Asıl devlet partisi" katındaki rahatsızlığın, hırçınlığın, hazımsızlığın gerisinde de bu korku var. Aslında söz konusu olan son tahlilde sınıf mücadelesini angaje eden bir şeydir. Velhasıl gerçeğe ihtiyacı olanlarla yalana ihtiyacı olanlar arasındaki ezelî ve ebedî mücadele...

Anti-Emperyalizm Yabancı Düşmanlığı ve/veya 'Kendi' Devletine Sahip Çıkmak Değildir...

Şimdilerde Birleşmiş Milletler çevresindeki örgütlerin, akademik çevrelerin ve medyanın *Güney* dedikleri dünya sisteminin çevresinde yer alan bağımlı ülkeleri, sanki bunlar kapitalizmin dışındaymış gibi garip bir algılama alışkınlığı var. Bunlar 'merkez' kadar 'gelişmiş' olmadıkları için sanki kapitalist

değillermiş, ya da kapitalizmin dışındaymış gibi, saçma bir anlayış geçerli. Bizzat bu tür bir anlayış da kapitalizmi, kapitalizmin *temel gelişme yasalarını ve eğilimlerini'* anlamamaktan kaynaklanıyor. Elbette Nijerya'daki kapitalizm, ABD'dekinden, Güney Kore'deki Almanya'dakinden, Türkiye'deki İngiltere'dekinden, vb. farklıdır ve bu farklılık kapitalist gelişmenin doğasında içerilmiş temel bir eğilimin sonucudur... Gabon'daki kapitalist üretim ilişkileri elbette Fransa'dakinden farklıdır ve Fransa ile Gabon arasındaki ilişki de eşitsiz bir ilişkidir. Şüphesiz kapitalizmin 'varlık nedeni' olan bu ilişki, Fransız kapitalizmi lehine sonuçlar doğurmaktadır ama buradan hareketle Gabon'un kapitalist olmadığı, oradaki devletin de kapitalist sınıfın çıkarlarından başka şeyleri gerçekleştirme amacı taşıdığı anlamını çıkarmak saçmadır. Gabon dünya kapitalist sisteminin çevresinde yer almaktan ötürü, kapitalizmin kötülüklerine daha çok maruzdur. Bu durum onun kapitalist bir sosyal formasyon olmadığı anlamına gelmez ama kapitalizmden kurtulmak konusunda, ilişkinin karşıt zemininde bulunan Fransa'dan 'daha büyük potansiyele' sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kapitalizm ve emperyalizm konusundaki kafa karışıklığı, anti-emperyalizmle ilgili kafa karışıklığına da kaynaklık ediyor. Sosyalist mücadelenin zaafa uğradığı son iki-üç on yılda ölçü iyice kaçırılmış durumda. Elbette önceki dönemde de kapitalist dünya sisteminin çevresinde yer alan ülkelerde, çıkarları' emperyalizmle çelişen bir "milli burjuvaziden" ve "milli burjuvaziyle" emekçi kitlelerin oluşturacağı ittifakın, yarı-feodal ve yarı-sömürge ilişkileri tasfiye edecek bir 'milli demokratik devrimi' gerçekleştire bileceğinden söz edenler vardı... Bu safsatanın bir versiyonu da "kapitalist olmayan kalkınma yoluydu". Bir şeyi mefhum-u muhalifiyle tanımlamak, kafa karıştırmanın etkin bir yöntemidir. Bir şeyi telaffuz etmekten kaçınıyorsanız, kendinden değil de, hayâlî veya meçhul bir karşıtından söz edebilirsiniz... O halde kapitalist yol değilse ne idi, nasıl bir yoldu? İşte anti-emperyalizm kavramı da böylesi ideolojik bir işlev görüyor. Ne olduğu pek de belli olmayan, her zaman önemli bir muğlaklık içeren, açıkça tanımlanmayan *bir kötülüğe* karşı olmak, sonuçta iki şeye yarı-

yor: 1. Mevcut durumun sürüp gitmesine; 2. Bu tür söylemleri dillerine pelesenk edenlerin vicdanını rahatlatmaya...

Merkez ülkelerin 'Avrupa-merkezli ideolojik yabancılaşmayla şerbetli' sol kesimleri, ekseri kapitalizmi, onun kutuplaştırıcı niteliğini anlamaktan acizdirler. Dolayısıyla emperyalizmi de... Kapitalist gelişmenin kaçınılmaz olarak *kutuplaşma* yaratmak durumunda olduğu gerçeğini anlamaktan aciz oldukları ve çevredeki sosyal formasyonlara da uzaktan baktıkları için, İranda'ki Mollalar rejimini ve genel bir isimlendirmeyle "Politik İslam" denilen gerici hareketleri rahatlıkla anti-emperyalist sayabiliyorlar. [Bir yanlış anlamaya meydan vermemek için, bu hareketlerin İslam'a gönderme yaptıkları, İslâmî bir dil kullandıkları için gerici olduklarını söylüyor değiliz. Bir İslâmî hareket de pekâlâ ilerici olabilir ve kapitalizme ve emperyalizme karşı mücadele de edebilir ama, mevcut olanlar için öyle bir durum söz konusu değil.] Elbette bu sosyal formasyonların 'gerçekliğine' uzaktan bakanların orada 'ilerici' bir şeyler görmeleri, karanlıkçı, modernite ye, aydınlanmaya, özgürleşmeye, sosyal eşitliğe, kadınların emansipasyonuna velhasıl sosyalizme açıkça düşman hareketlere kimi olumlu hasletler vehmetmeleri bizim için şaşırtıcı değildir. İşte *somut durumun somut tahlili* böyle zamanlarda ve durumlarda gereklidir... Amerikan saldırısına ve işgaline karşı mücadele eden 'politik İslam'ın farklı versiyonları kapitalizmi, kapitalist sömürüyü, emperyalizmi gerçekten sorun ediyorlar mı? Kapitalist yağma düzenine karşılık ne teklif ediyorlar? Bir şey teklif etmeleri mümkün müdür? Bizzat bu hareketlerin kendileri de kapitalizmin, emperyalizmin ürünü değil mi? Ya da bu ikisi birbirlerini karşılıklı olarak yeniden üretmiyor mu? Birinin varlığı diğerinin varlık nedeni değil mi? Anti-emperyalizm kavramının bu tarz kullanımı, kavramın gerçek anlamında tam bir *söyleme* dönüşüyor, dolayısıyla kapitalist dünya sisteminin çevresinde yer alan ülkelerdeki sınıfsal ayrışmayı, oradaki kapitalist sömürüyü, kapitalist ilişkileri, devletin kapitalist çıkarların hizmetinde emekçi sınıfı ezen bir aygıt olduğu gerçeğini gözden uzaklaştırıyor... Bir şeyi ne olmadığıyla değil de ne olduğuyla anlamaya çalışırsanız, çevredeki sınıfları, sınıf ayrışmalarını ve sömürü ilişkilerini ve antagonik sınıfsal çeliş-

kileri, oradaki işçi sınıfını, onun bileşenlerini, topraksız ve az topraklı geniş köylü kesimini, giderek yoksullaşıp, eriyen 'küçük esnaf' kitlesini, kapitalistleri, komprador burjuvaziyi, tüm kerametlerin emperyalist Batı'dan menkul olduğundan asla şüphe etmeyen diplomalı taifeyi, vb. tüm somutluğuyla kavramanız mümkün olabilir. Anti-emperyalizm söylemi söz konusu ülkelerin gerçeğine uzaktan bakmaya imkân vererek, açıkça telaffuz edilmese de -zımnî olarak- bir tür çıkarları emperyalizmle çelişen "proleter ulus" varsayımına ve yanılsamasına kaynaklık ediyor...

Türkiye'deki 'ulusalcılık' söylemini dillendirenler de başka yerlerde olduğu gibi, milliyetçi-popülist söylemlerin ve politik İslam'ın benzeri bir işleve koşulmuşlardır ve onların bu topraklardaki benzeridirler. Bir kere 'ulusalcılık' basbayağı milliyetçiliktir. Yapılan ve yapılmak istenen de ideolojik bir manipülasyon veya zihinsel bir akrobasidir. Bunların özgürlük, sosyal eşitlik, demokrasi gibi kaygıları yoktur. Bu konuda Kürt sorununa yaklaşımlarına bakmak yeter... Hiçbir zaman Türkiye'deki rejimi adıyla çağırmaya yanaşmazlar, devletin [rejimin] niteliğini tartışma konusu yapmazlar, kapitalizmi de ağızlarına almazlar ama bol bol anti-emperyalizmden söz ederler. Zira, anti-emperyalist olduğunu söylemenin reel bir karşılığı, bir 'maliyeti' yok... Bunlar "NATO'cu anti-emperyalistlerdir..." Özelleştirmelere karşı değiller. Bu konuda sadece iki rezervleri var: 1. Satılan devlet işletmeleri yabancılara gitmesin; 2. 'Stratejik öneme sahip', ülke güvenliği ve savunması için önemli olan işletmeler özelleştirilmesin... "Milli kapitalizm" diye bir şeyin mümkün olduğunu sanıp, kendi kapitalizmini ve kapitalistlerini dışarıya karşı savunmanın anti-emperyalistlikle bir ilgisi olabilir mi? Kapitalistlerin yerlisiyle yabancısı, "millisiyle gayri-millisi" arasında Çin Seddi mi var, yoksa içeriyle dışarı *tek ve aynı şey* midir? Kaldı ki, devlet kapitalist bir devlet olarak kaldıkça, devletleştirmeler de özelleştirmeler de sadece kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet edebilir... Türkiye'deki 'ulusalcıların' asla anti-emperyalist olmaları mümkün değildir ama komprador kapitalist sistemi meşrulaştırmak ve mevcut durumu sürdürmek üzere ideolojik bir işlev gördükleri kesindir. Zaten "her söz her ağıza yakışmaz" den-

memiş midir? O halde iki şey: 1. Yabancı düşmanlığı anti-emperyalizm değildir; 2. Emperyalizm içerdedir zira daha önce de ısrarla söylediğimiz gibi, *kapitalizm emperyalizmdir*...

Fikret BAŞKAYA

Cumhuriyetçilik

Kemalizm'in Cumhuriyetçilik Diye Bir İlkesi Var mı?

Cumhuriyetçilik Atatürk ilkeleri diye de tarif edilen ve Cumhuriyet Halk Partisinin simgesi altı okta ifade bulan ilkelerden biri, hatta birincisidir. Daha sonra da, adının Türkiye Cumhuriyeti olması yeterli ve inandırıcı olmadığı için olsa gerek, T.C. Anayasasının temeli ilkeleri arasına da diğer beşkardeşi ile birlikte bir daha yazılmıştır.

Adı Cumhuriyet Halk Partisi olan bir partinin ilkelerinin başında Cumhuriyetçilik ilkesinin gelmesi, adı Türkiye Cumhuriyeti olan devletin anayasasına bu altı okla birlikte Cumhuriyetçilik ilkesinin alınması gayet tabii görünebilir. Hatta Atatürk hakkında sonradan yaratılan efsaneleri sahi sanırsanız, küçük Mustafa'nın taa dayısının tarlasında kargaları kovaladığı zamandan beri, cumhuriyet kurmayı düşündüğüne inanıp, bu ilkenin Atatürk ilkelerinin en temel ilkesi olduğu kanaatine varabilirsiniz.

Halbuki eğer Mustafa Kemal'in adıyla anılan hareketi CHP ile özdeşleştirebiliyor isek ve Sivas kongresinin bu partinin kuruluş kongresi olduğu doğru ise, Altı Ok'tan Cumhuriyetçilik ile ilgili olanı bu hareketin temel özelliği olarak anılmayı en az hak edenlerden biridir.

Sivas Kongresi Adında Cumhuriyet Geçen Bir Partinin İlk Kongresi Olabilir mi?

Sivas Kongresi, resmen ve türlü gayrı resmi yorumlarda Cumhuriyet Halk Partisinin ilk kongresi olarak kabul edilir. Aynı zamanda da Cumhuriyetin temellerinin atıldığı dönüm noktası olarak anılır. Bu bakımdan CHP'nin Altı Ok'undan biri olan

Cumhuriyetçilik ilkesinin ne kadar ilke olduğunun anlaşılması için de Sivas Kongresi iyi bir gözlem imkanı sunar.

Sivas Kongresi'ne katılan temsilciler şu yemini etmişlerdir: *"Yüce halifelik ve saltanat makamlarına, islamiyete, devlete, millete ve memlekete manen ve maddeten hizmetten başka bir gaye ve emelimiz olmadığından ötürü,* ***kongre görüşmeleri devam ettiği sürece****, kişisel ve siyasi ihtirastan ve particilik amaçlarından uzak bir azim ve iman ile çalışacağıma ve İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bütün kutsal saydığım şeyler adına yemin ederim."* (altını ben çizdim.-OD)

Bu sözlere bakıldığında bu yeminle yola çıkanların, baştan itibaren hilafet ve saltanatı kaldırıp bir cumhuriyet kurmak üzere hareket ettikleri herhalde en son akla gelmesi gereken şey olsa gerektir. Aksine hilafet ve saltanat makamları yüceltilmekte ve bu makamlara bağlılık yemini edilmektedir; bu yeminde olduğu gibi kongrenin tümüne de aynı yaklaşım damga vurur. Tabii siyasette marifetin yalan ve çarpıtma ile kandırmaca olduğuna inananlar az değildir. Böyle düşünenler, sonradan geri dönüp baktıklarında, bu aykırılığı asıl amaca ulaşmak için, bu amacı gizleyerek uygulanan ustaca bir taktik olarak yorumlayabilir. Nitekim Türkiye Cumhuriyetinin resmi tarihini yazanlar böyle yapmışlardır. Hakim ideoloji de bu resmi tarih üzerinde yükseldiği için, bu yorum öteden beri hakim ve yaygın olan inanışı ifade etmektedir.

Oysa gerçek bu değildir. Geçmişe resmi tarihin gözlüğünden bakılınca doğan bu yanılsama, olaylar gelişim seyri içinde ele alındığı zaman daha iyi görülür.

Sivas Kongresinin toplanmasına giden süreç 1919 Haziranından itibaren, Amasya Tamimi ile başlamıştır ve Erzurum Kongresi de bu kongrenin bir nevi ön hazırlığı olarak görülmelidir. Erzurum Kongresinde kabul edilen karar metni de, Sivas Kongresinde edilen yemin ile aynı amaca işaret etmektedir zaten:

"Osmanlı Vatanı'nın bütünlüğü, ulusal bağımsızlığın sağlanması, saltanat ve hilafet makamlarının korunması için, Kuvayı Milliye'yi etkin ve ulusal iradeyi hakim kılmak esastır."

Aydınlatıcı Bir Belge

Ayrıca Erzurum Kongresinden sonra ve Sivas Kongresi'nin toplanmasından hemen önce, Mustafa Kemal'in Sivas'tan padişaha 29 ağustos 1919'da gönderdiği mektup da aynı doğrultudadır. Bu mektubun "Kuvayı Milliye Başkumandanı M. Kemal" imzasıyla gönderilmesi de rastgele bir şey değildir; Mustafa Kemal'i bağladığı gibi, Kuvayı Milliye hareketini temsil ettiğini de anlatır.

Fransız İstihbarat görevlisi Denizci teğmen Rollin'in Paris'e 20 eylül 1919 tarihli raporunda aktardığı söz konusu mektupta Mustafa Kemal, Rauf beyin ismini de kendisi ile birlikte anmaktadır. Rauf Beyin adının bilhassa vurgulanması boşuna değildir. Bu mektupta Kuvayı Milliye hareketinin başında yer alan diğer Şark Cephesi komutanlarının değil, Rauf Beyin adının geçmesi tesadüf değildir; hatta hareketin karakterini temsil bakımından önemli bir ayrıntıdır. Orbay soyadını alacak olan Hüseyin Rauf Bey, aynı zamanda Padişah adına Mondros Mütarekesini imzalayan zamanın Bahriye Nazırı ve ünlü bir komutandır. Saltanata ve bilhassa hilafete bağlılığı da bilinen bir kişidir. Nitekim Rauf Bey sonraları Lozan görüşmeleri sırasında Mondros'u hatırlatmasıyla ve özellikle de hilafetin kaldırılmasına muhalefetiyle bu kimliğine uygun davranacaktır.

Bu bakımdan Mustafa Kemal'in mektubunda onun adını zikretmesi aynı zamanda kendisi ve Rauf Bey'in adıyla anılan hareketin Mondros'ta imzalanan ateşkese ve Padişah'a bağlılığın bir işareti olarak görülmelidir. Öte yandan Mustafa Kemal'in kendisi de Mondros'ta belirlenen egemenlik alanı üzerindeki karışıklıkları önlemek devletin bu alandaki egemenliğini yeniden tesis etmek gibi özel bir görevle 9. Ordu müfettişi olarak özenle seçilip Samsun'a gönderilmiştir. Ama Mustafa Kemal'in sembolik olarak ve kısa bir süreliğine de olsa üstlendiği önceki görevi de herhangi bir görev değildir. Mustafa Kemal yine Mondros mütarekesinin şartları gereği Yıldırım Orduları Grubu denen özel ordu birliğinin komutasını Liman von Sanders'ten devralarak bir anlamda bu birliğin tasfiye memurluğu gibi bir görevin komutanı idi. Adını Yıldırım lakabı ile bilinen Sultan Beyazıd'dan alan ve Alman genel

Kurmayının komutası altındaki bu birliğin görevi Suriye Filistin Irak Cephesinde özel bir harekâtı yürütmek idi. Ama Mondros mütarekesi ile birlikte bu ordunun hareket alanı esas olarak İngiltere ve Fransa'ya bırakılacaktı. Bir bakıma 9.uncu ordu müfettişi olmadan önce Mustafa Kemal "ordusuz ama bir paşa" idi ama aynı zamanda sembolik biçimde de olsa hiyerarşik bakımdan doğu cephesinin diğer komutanlarının üzerinde görülebilecek bir pozisyonda idi.

İşte Padişah'a yazılan bu mektupta adı zikredilenlerin bu kimlikleri hatırlandığı zaman, mektubun ne anlama geldiği değilse bile, ne anlama gelmediği açıkça anlaşılabilir. Bu aynı zamanda bu mektubun peşinden toplanacak olan Sivas kongresinin ve bu kongreden doğacak siyasi hareketin mahiyetinin anlaşılmasında da önemli bir hatırlamadır.

Söz konusu mektup, önce gayri Müslim Osmanlı tebasının vergi ödemekten kaçınmasından, padişaha ve devlete bağlılıklarının kalmadığından söz etmektedir. Sonra İzmir ve Aydın'ı işgal eden yunanlıların yaptıklarına değinmektedir. Bunların ardından da iktidarsız kalmakla suçlanan Damat Ferit hükümetinden şikâyet edilmektedir. İşgal kuvvetlerinin kuklası gibi hareket ettiği söylenen, özellikle de İzmir ve Aydın'da Yunanlıların yaptıklarından sorumlu tutulan Ferit Paşa "devlete ve dine ihanet içinde" olmakla suçlanarak, görevden alınıp Yüce Divan'da yargılanması talep edilmektedir. Bu temalar Sivas kongresinde ve Birinci Meclisin açılışında da hemen hemen aynen tekrar edilecektir. Bu mektupta ayrıca Mustafa Kemal'in, bağlılığını tekrarladığı sultana daha üstün bir hizmet sunmaya daha müsait ve amade olduğunu anlatma gayreti göze çarpmaktadır. Kuşkusuz Ferit Paşa hakkındaki tespitler gerçekle bağdaşmaz şeyler değildir; lakin bu mektubun bir cumhuriyet ilanı için hazırlanmakta olan bir hareketin önderleri tarafından kaleme alındığını söylemek için bin şahit bulunsa bile yetmez.

Mektupta daha çok padişaha bağlılık vurgusu, Ferit Paşa hükümetinin eleştirisi ve özellikle yenilginin sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki Partisinden kendilerini özenle ayırt etme gayreti göze çarpmaktadır.

Şu çarpıcı bölüm buna tanıklık eder:

"... Bu iktidarsız hükümet açıkça imparatorluğun tüm güçlerine, yani milletin tamamına açıkça savaş ilan etmiş bulunmaktadır. Halbuki bu takdirde kendisinin de hiçbir varlık sebebi kalmayacağını görmemektedir! Zatı şahanenizin, bu gerçeği görmeyen daha doğrusu görmek istemeyen hükümeti, ömrünü biraz daha uzatma gayreti içindedir. Bu amaçla kimi kişisel sorunlar icat etmektedir. Anadolu'da bugün muazzam bir şafak gibi yükselen milli ve kutsal hareketin, bu hareketin başında olan bendeniz ile Rauf Beyin tertiplerinin bir sonucu olduğunu ve bu hareketin İttihat ve Terakki zihniyetinin bir tezahürü olduğunu öne sürmektedir.

Sultanım! Bu manevra bu iktidarsız hükümetin ömrünü ancak kısa bir müddet için uzatabilecek olan bir iftiradır. Zira 600 yıldır dersaadete bağlı uysal bir toplumu on gün içinde birleşmiş ve kararlı bir kütle haline getirmek iki üç kişinin marifeti olamaz. Böyle bir şey ancak mazlum bir milletin zekasının ürünü olabilir.

Bu milletin bağrındaki kaynaşmanın nedenlerini zatı şahanenize anlatmayı bir dini ve milli görev addetmekteyim."

Bu nedenler kaba hatlarıyla İttihat Terakki ve onu izleyen hükümetlerin kötü yönetimlerinin yarattığı hoşnutsuzluk ve tepkiler ile Osmanlı tebasına mensup olan gayrı Müslim unsurların bu hükümetlerin zaaflarından ve işgal koşullarından yararlanarak başlattıkları merkezkaç hareketlerin yarattığı endişeler olarak özetlenebilir. Ama sonuçta somut bir hedefe varmaktadır:

"Ama nihayet Ferit Paşa denen kabus sayesinde bu millet kendi güçlerinden başka bir kurtuluş umudu olmadığını idrak etmiştir. ...

...Sultanım!

Bundan böyle milleti saran bu kaynaşmanın önünü hiçbir güç alamaz. Bugün iman ve kararlılıkla hareket halinde olan bu milletin bir tek arzusu vardır ki o da, zatı şahanenizi bizzat başında görmektir. Bir milletin topyekün birleşmesinden doğan bu kuvvet zatı Şahanenizin emirlerini beklemektedir; ki zatı şahanenizin vatanın selametinden başka bir amacı olmadığına da kanidir. Bu kuvvet bilmektedir ki, İslam ümmetinin halifesi Müslümanların kıyıma uğramasına neden olan yöneticileri

hükümetten kovup adalete teslim edecek ve böylelikle milli duyguların en büyük ve en sadık tercümanı olarak milletin bölünmesini önleyecektir. Anadolu'daki durumun tek çaresi burada yatmaktadır." (Evin Çiçek Arşivi'nden)

Cumhuriyet Partisi mi Üçüncü Meşrutiyet Partisi mi?

Doğrusu bu mektuptaki yaklaşım Sivas Kongresine de yansımıştır; hatta bu daha kongreye katılanların ettiği yeminde görülmektedir. Ama söz konusu yemin metni bu malum içeriğinin ötesinde bir başka bakımdan dikkat çekicidir. Bu yemin metni kongrenin ilk üç günü boyunca tartışılmış ve ancak bu tartışmaların ardından son şeklini almıştır. Bu metinde dikkat çeken bir husus, kongrenin kendini özenle İttihat ve Terakki'den ayırmak istemesidir. Bir diğer ilginç husus ise, kongrenin "kişisel ve siyasi ihtirastan ve particilik amaçlarından uzak bir azim ve iman ile" çalışacağının belirtilmesidir. Esasen Erzurum kongresi kararlarında da benzer bir kayıt vardır:

"İşbu Cemiyet (Erzurum kongresinde ayrı ayrı cemiyetlerin birleştirilmesiyle ortaya çıkan Doğu Anadolu Müdafayı Hukuk Cemiyeti) her türlü fırkacılık akımlarından tamamen uzaktır. Müslüman Vatandaşların tümü, Cemiyetin doğal üyeleri sayılır".

Ama Sivas'ta edilen yemin metninde, anlamsız görünen tartışmalar sonucunda, particilik güdülmeyeceği hakkındaki sözlerin önüne eklenen "kongre görüşmeleri devam ettiği sürece" vurgusu bir farklılığa işaret eder. Bu sözcükler yemin metni hakkındaki tartışmalar sırasında Mustafa Kemal'in ısrarı üzerine eklenmiştir.

Bu ek vurgudan anlaşılmaktadır ki, "kongre boyunca" particilik yapılmayacağı, ama kongrenin peşinden particilik yapmanın önünde bir engel olmaması istenmektedir. Adeta particilik amacı için çalışma konusundaki kısıtlamanın sadece kongre müzakereleriyle sınırlı kalması istenmiş gibidir. Gidişata bakıldığında da bu yorum makul gözükmektedir. Özellikle İttihat Terakki'den kendini ayırma kaygısı da anlamlıdır. Nitekim bu kongre Halk Fırkası'nın kurulması yolundaki önemli temel taşlarından biri olmuştur. Bu bakımdan sonradan bu

kongrenin Halk Fırkasının kuruluş kongresi olarak benimsenmesi yersiz değildir. Besbelli ki bu kongreden sadece İttihat ve Terakki'ye alternatif bir yeni parti çıkması değil, eski dönemin siyasi ekiplerinin hepsine alternatif yeni bir partinin çıkması planlanmıştır. Zira İttihat Terakki zaten savaşın sona ermesi ile birlikte fiilen dağılmış ve şefleri ülkeyi terk etmiş durumdadır. Kuvayı Milliyecilerin bilhassa hedef aldıkları sadrazam Ferit Paşa ise, İttihatçıların rakibi Hürriyet ve İtilaf Partisindendir.

Bu itibarla Kuvayı Milliye hareketinin kendilerini İkinci Meşrutiyet hareketini temsil eden bu iki partinin yerine yeni bir parti olarak kabul ettirme arayışında olduğunu düşünmek zorlama değildir. Ama hedeflenen partinin cumhuriyetçi bir parti olmayacağı besbellidir; hatta daha açık söylemek gerekir ki bu kongre "üçüncü bir meşrutiyetin" peşinde bir kongre görünümündedir.

Erzurum ve Sivas kongrelerinde olduğu gibi, bunların peşinden kurulacak olan Büyük Millet Meclisi'ne katılanların genel eğilimi de "vatanın (mülkün) sahibi" kabul edilen padişaha ve "milletin" dini lideri kabul edilen halifeye bağlılık temelinde bir "vatanseverlik"tir. Bu meclise damgasını vuran siyasi eğilim de cumhuriyetten ziyade meşruti bir monarşi arayışıdır. Sonradan resmi tarihin üreteceği safsatalar bir yana, bu konuda istifham yaratacak en ufak bir belirti dahi yoktur.

Bununla birlikte bu meşrutiyetçilikten Cumhuriyetçiliğe geçişin nasıl ve hangi etkenler sonucunda olduğunu anlayabilmek için, evvela bu hareketin "milli" karakterinin ne anlama geldiğini hatırlamak gerekir. Bu sayede Kuvayı Milliye hareketi ile İttihat ve Terakki arasındaki asıl farklılıkları kavramak kolaylaşır. Özellikle de emperyalist devletlerin bu "milli" harekete ilişkin tutumları ve bilhassa ne zaman ve neden ipleri ellerinde olan bir Cumhuriyete razı olmaya karar verdikleri ancak bu ışık altında görünür hale gelir.

Kuvayı Milliye'nin Milliliği Neyi İfade Eder?

Sivas Kongresine ve onun ürünü olan harekete yansıyan duygu ve düşüncelerin işgal altındaki Osmanlı topraklarının elden gitmesine karşı milli bir tepkiyi yansıttığını söylemek yanlış olmaz. Bu itibarla bu hareketin kendini Kuvayı Milliye diye

tanımlaması da gayet tabiidir. Üstelik kongredeki en hararetli tartışmalardan birinin Amerikan Mandası tartışması olması ve bu manda seçeneğinin red edilip Mondros mütarekesi sınırlarına sadık bir "tam bağımsızlık" fikrinin benimsenmesi de bunu doğrular. Bu anlamda kongrenin temsil ettiği hareketin bağımsızlıkçı ve millici bir hareket olduğunu tartışmaya gerek yoktur. Ama nasıl bir bağımsızlık ve nasıl bir millilik olduğu üzerinde düşünmeye gerek vardır.

Söz konusu hareketi oluşturanların başında emperyalistler arasındaki ilk büyük ve dünya çapındaki kapışmada Osmanlı İmparatorluğunun bekası ve bilhassa büyüyüp güçlenmesi gibi bir "milli dava uğruna" savaşmış ve (resmi tarih "biz yenilmedik yanlış müttefiklerimizin yenilgisinin ceremesini çektik" dese de) yenik düşmüş bir ordunun komutanları yer almaktadır. Yenik düşmüş ve yenilgiyi hazmedemeyen, hatta savaşın sonucunda galip devletlerin onlara reva gördüğü muameleyi haksız bularak tepki gösteren "vatanseverlerdir" bunlar. O zamanın telakkisine göre de vatan Halife-Padişaha emanet olan Osmanlı mülküdür, vatanseverlik de devlete yani Padişaha bağlılıkla ölçülen bir özelliktir.

Bu idrak içinde, maruz kaldıkları muameleyi bir türlü kabul edememekte ve bu durumu bir yolunu bulup da değiştirmek için fırsat kollamaktadırlar. Bunun için de sahip oldukları gücü, yani komuta ettikleri silahlı kuvvetleri (Mondros Mütarekesinin amir hükümleri çerçevesinde kalmaya dikkat ederek) ellerinden bırakmamakta direnen subaylar bu hareketi başlatanların başını çekmektedirler. Bu anlamıyla anlaşıldığında bu hareketin kendini Kuvayı Milliye diye adlandırmasında bir gariplik yoktur. Garip ve daha doğrusu yanlış olan, sonradan resmi tarihe çarpıtılarak yazıldığı ve bu tarihe yarım yamalak malumatlarla yaklaşıp, akıntısına kapılanların sandığı gibi, bu hareketin emperyalizme karşı bir ulusal kurtuluş hareketi gibi görülmesidir.

Bu ayrıntı gibi görünen husus anlaşılmadığı takdirde ne Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine geçişin mahiyeti kavranabilir, ne de bu cumhuriyeti kuran siyasi hareketin ilkeleri olarak kabul edilen ve kurulan cumhuriyetin temellerini tarif eden 6 okun ne anlama geldiği anlaşılabilir.

Bu bakımdan Kuvayı Milliye hareketi hem milli bir harekettir hem de doğup geliştiği tarihsel dönemeçte ortaya çıkan ulusal kurtuluş hareketlerinden farklı bir milliliği temsil eden bir harekettir. Bir nevi "devlet milliyetçiliği"dir, daha doğrusu, Leninist terimlerle ifade etmek gerekir ise, bir ezen ulus milliyetçiliğidir. Aynı terminolojiye göre, kendi vatanlarında siyasi/şekli olarak bile egemen olması engellenen ulusların kendi devletlerini kurmak için yöneldikleri hareketlere ise, ulusal kurtuluş hareketleri denir ve bunların milliyetçiliği ezen uluslaın devlete dayalı milliyetçiliğinden ayırt edilir; edilmesi gerekir.

Cumhuriyetin Osmanlı devleti ile nasıl bir süreklilik içinde ortaya çıktığını anlamak için, "milli" kavramının Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde ve Osmanlı devletini kurtarma kaygısında olanlar bakımından neyi ifade ettiğini hatırlamak ve ezen/ezilen ulus ayrımını akılda tutmak gerekir.

Bir de Osmanlı'nın son dönemlerinde uluslaşma akımının başını çeken ve genellikle yüzeysel bir yaklaşımla birbirine karıştırılan iki akımı ayırt etmeye ihtiyaç var. Yani "genç Osmanlılar" denen akım ile "jön Türkler" denen ve genel olarak "İttihatçı hareket" başlığı altında birbirine karıştırılan akımları ayırt etmek lazım. Zira bu ayrım aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğunun emperyalist savaşta niçin ve hangi eğilimin ağır basmasıyla ittifak devletlerinin yanında yer aldığının anlaşılmasına da ışık tutar.

Osmanlıcılık Nasıl Bir Milliyetçiliği Temsil Ediyordu?

Millilik daha doğrusu milliyetçilik kavramı esas olarak XIX. yüzyılda yayılmaya başlamıştır ve ulusal kurtuluş hareketleri emperyalist sömürge imparatorluklarını tehdit etmeden önce (bu tehdit 1917 devriminden sonra önem kazanıp gelişecektir) bağrında farklı ulusları hapis tutan büyük imparatorlukları tehdit eden bir gelişmeyi ifade eder. Alman ve Avusturya/Macaristan imparatorlukları emperyalist savaşın sonunda bu temelde parçalanacaktır. Onların müttefiki olarak savaşa katılan Osmanlı İmparatorluğu da topraklarını kemiren milliyetçilik hareketleriyle parçalanmakta olduğu için ve parçalanmanın önüne geçmek üzere savaşa bu kampta katıldı. Kuvayı Milliye

hareketi ise, Osmanlıdan arta kalan topraklar üzerinde bu eğilimin sürekliliğini temsil eder; karşıt ya da aykırı bir eğilim değildir.

XIX. yüzyılın başından itibaren milliyetçilik akımları Osmanlı İmparatorluğunun bünyesindeki farklı ulusal topluluklar başkaldırmaya ve İmparatorluğu özellikle batı cephesinden kemirerek küçültmeye başlamıştı. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı imparatorluğunun bekasını ve bütünlüğünü sağlama kaygısıyla baş gösteren akımlardan biri de "Genç/yeni Osmanlılar" diye anılan harekettir. Esas olarak Fransız kültürü ile beslenmiş ve fiilen de Fransa ve İngiltere tarafından desteklenen bu hareket, aynı zamanda Tanzimat hareketinde kendini gösteren akımdır. Temel özelliği bir Osmanlıcılık ideolojisini oluşturma kaygısıdır. Bu hareketin başını çekenler arasında öne çıkanlar kimi bürokratlar ve bilhassa Avrupa kültürüyle yetişmiş aydınlardır. Bunlar imparatorluktan arta kalan topraklar üzerinde bilinen ulus-devletlere benzemeyen ve fakat devlete, yani Osmanlı hanedanına bağlılık temeli üzerinde bir Osmanlı milleti yaratmayı amaçlamaktaydılar. Bu da başka yerlerde de az çok benzer şekillerde kendini gösteren bir reflekstir. Örneğin Alman İmparatorluğunda ve bilhassa Avusturya Macaristan topraklarında... Ezilen ulusların kültürel özerkliğe kavuşturulmasıyla imparatorlukların parçalanmasını önlemek isteyen, yahut ulusçuluğu geri ve kötü bir eğilim olarak kabul eden fikir akımlarının buralarda yayılması tesadüf değildir. Bu fikirlerin sosyal demokratların sol diye kabul edilen kanatları arasında kendini göstermesi ise, (bunların sonradan sosyal-emperyalist olarak anıldıklarını unutmazsak) hazindir, fakat şaşırtıcı değildir. Genç Osmanlıların arayışları da Osmanlı gerçekliği üzerinde paralel gelişmeleri ifade eder.

Genç Osmanlıların esas olarak "Devleti kurtarmak" noktasında odaklanan arayışları bir "Osmanlıcılık" ideolojisinde ifade bulmuştur. Bu "Osmanlı" kavramı Osmanlı tebasındaki çeşitli din ve milliyetlere mensup toplulukları eşit siyasî haklara sahip olarak ve ortak bir vatan kavramı etrafında ve elbette meşrutî bir monarşi idaresi altında yaşamaya razı etmeyi hedefliyordu. Millet de buna razı olanların hepsinden oluşacaktı. Buna göre bütün Osmanlılar imparatorluğun eşit haklara sahip

vatandaşları olarak kabul edilecek ve bu sayede devlete bağlanmaya razı edileceklerdi. Bu devlete bağlılık üzerine kurulu ve devlete hizmet etmekle terfi eden milliyetçilik anlayışıyla, böyle davrananları milletten sayıp davranmayanları milletin dışında sayma davranışının Cumhuriyet tarafından da tevarüs edildiği ve hala kendini göstermekte olduğu da şaşırtıcı olmamalıdır. Zaten genel olarak da Milletler Cemiyeti veya Birleşmiş Milletler dendiğinde de kastedilen devletler değil midir?

Tanzimat ile ilk adımlarını atan "batılılaşma"nın ürünü ve devamı sayılması gereken bu akım aynı zamanda da İngiliz ve Fransız emperyalistleri tarafından desteklenen ve hatta dayatılan bir "modernizasyonu" temsil etmekte idi. Bu hareketin asıl sonucu da Birinci Meşrutiyette görüldü. 1876 Kanunu Esasisi bir bakıma bu hareketin manifestosu gibidir. Ama birinci Meşrutiyetin kısa ömrü nedeniyle belki son sözleri gibidir. Bu ilk Osmanlı Anayasasının birinci bölümü, devletin bölünmez bütünlüğü, saltanat ve hilafet kurumları vb.nin tarifine ayrılmıştır. İkinci bölümü ise yurttaş haklarını tarif eder ve yurttaş tanımı da burada yapılmaktadır; birkaç çarpıcı maddeyi hatırlamakta yarar var:

"MADDE 8.- Osmanlı Devletinin tabiyetinde bulunan bireylerin hepsine hangi din ve mezhepten olur ise olsun istisnasız Osmanlı denir ve Osmanlı sıfatı kanunen belirlenmiş olan durumlara göre oluşur ve korunur.

MADDE 11.- Osmanlı Devletinin dini islâmdır. Bu esasa bağlı kalınarak asayişi ve genel adabı ihlâl etmemek şartı ile Osmanlı ülkesinde bilinen bütün dinlerin serbest biçimde icrası ve çeşitli cemaatlere verilmiş bulunan mezhep ayrıcalıklarının önceden olduğu gibi sürdürülmesi devletin koruması altındadır.

MADDE 16.- Bütün okullar Devletin gözetimi altındadır. Osmanlı tebasının eğitiminin birlik ve düzen doğrultusunda olması için zorunlu olan her türlü gerek yerine getirilecek ve çeşitli milletlerin inançlarının gereği olan eğitim usullerine halel getirilmeyecektir.

MADDE 17.- Din ve mezheplerinden bağımsız olarak Osmanlıların tamamı kanunlar karşısında ve haklarını kullanmak ve ödevlerini yerine getirmek bakımından eşittir.

MADDE 18.- Osmanlı tebasından olanların Devlet hizmetinde istihdam edilebilmeleri için devletin resmi dili olan Türkçeyi bilmeleri şarttır."

Bu maddelere bakıldığı zaman birinci Meşrutiyetçiler ile Kuvayı Milliyecilerin ve onların eliyle kurulan cumhuriyetin akrabalıklarını fark etmemek elde değildir. Ama İkinci meşrutiyetin arkasındaki İttihat Terakki hareketinin bu birinci Meşrutiyetçilerle aynı özlüde yakın olmadıklarının da altını çizmek gerekir.

İki meşrutiyetin kurulmasına öncülük eden akımları genel olarak jön Türkler diye anmak adettendir. Ama özellikle milliyetçiliğe yaklaşımları bakımından genç Osmanlılar ile İttihatçıları ayırt etmek gerekir.

Basitleştirmek için şöyle demek de yanlış değildir: birinci meşrutiyetin ve genç Osmanlılar hareketinin "milliyetçiliği" Namık Kemal'de ifadesini bulan anlayış iken, ikinci meşrutiyet ve İttihat Terakki'nin milliyetçiliği Ziya Gökalp'in Turancı-Türkçü çizgisinde ifade bulur. Bu bakımdan Kuvayı Milliye hareketi ise ikinciden çok birinciye yakındır. Kendini İttihat ve Terakkiden ayrı tutmak istemesi de bundandır. (*) (*) Gerçi Kemalist hareket Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkçülük çizgisine yönelecektir, Kuvayı Milliye hareketinin söylemi ve bileşimi göz önüne getirildiği takdirde, bu hareketin Türkçü ve cumhuriyetçi olamayacağını anlamak zor değildir. Zaten Kemalizm'in önce hilafet ve saltanata karşı sonra da Türkçülük istikametinde evrilmesi ile Kuvayı Milliye kadrolarının nasıl ayrıştığı ve karşı karşıya geldiği de bunu göstermektedir. (Cumhuriyetin kurulmasından itibaren Kemalist hareketin böyle bir evrim geçirdiği bir olgu olsa da, konumuz itibariyle cumhuriyet öncesi Kuvayı Milliye üzerinde durmak gerekiyor).

Bununla birlikte sorunun bu ideolojik farklılıktan daha önemli bir yanı vardır. İki ayrı milliyetçilik vurgusu dünya çapında bir paylaşım kavgasına hazırlanmakta olan emperyalist kamplardan birine veya ötekine yakın durma eğilimi ile de örtüşür.

İttihat Terakkici Jön Türkler'in Farkı

Tanzimat ve birinci meşrutiyetin Osmanlı devletinin dağılmasına engel olma gayretinin bir ifadesi olduğu doğru olsa bile, bunun işe yaramadığı da açıktır. Kırım savaşından beri Rusya'ya karşı Osmanlı devletinin arkasında duran Fransa ve İngiltere'nin desteklerine rağmen, Rusya Osmanlı topraklarındaki gayrı Müslim toplulukları etkileyip kendi tarafına çekme gayretlerinden vaz geçmiş değildir. Ne Tanzimat ne de Meşrutiyet bu müdahalelerin önünü alamamıştır. Aksine, bu süreç sonuçta 1877'de "93 Harbi" diye bilinen savaşın patlamasına varacaktır.

Savaşta Osmanlı Ordusu hem doğuda hem de batıda hezimete uğradı. Doğu'da Elviyeyi Selase denen Kars, Ardahan ve Batum 40 yıl Rusya sınırlarında kalmak üzere Rusya'nın eline geçti. Batı'da Rus orduları İstanbul eteklerine kadar, yani Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar geldi.

Bu hezimetin iki önemli sonucu var: birincisi bu durum karşısında İngiltere ve Fransa'nın Rusya'ya karşı Osmanlıyı desteklemekten vazgeçip Osmanlı'yı Rusya ile beraber parçalama yoluna girmeye yöneleceklerdir. Bu bir bakıma Antantın temellerinin de atılması demektir. Aynı zamanda da Osmanlıcılığın arkasındaki desteğin sona ermesi demektir bu. Nitekim bu savaşla birlikte genç Osmanlılar hareketinin ürünü olan anayasa rafa kalkacak, meclis kapatılacaktır. Aynı zamanda Kayzer Wilhelm'in 1889'da İstanbul'u ziyaret etmesiyle başlayıp Osmanlı ordusunun Alman tüfekleri ile donatılması, Berlin-Bağdad demiryolu anlaşmasının imzalanması ile gelişip meşhur Alman çeşmesi ile mühürlenen yakınlaşmanın yolu da bu süreçte açılacaktır. Bu aynı zamanda Osmanlıcılıktan Turancılığa doğru yönelimin önünün açılmasıdır. Bu iki çizgi arasındaki ayrımı daha net görebilmek ve sürecin hangi saiklerle ilerlediğini kavramak için, iki meşrutiyet arasındaki 40 yıllık "istibdat devri" de denen Abdülhamit dönemini hatırlamak gerekiyor.

İki Meşrutiyet Arasında Abdülhamit'in İslamcı Osmanlıcılığı

Osmanlıcılıktan Turancılığa geçiş bir çırpıda olmuş değildir. Gayrı Müslim Osmanlı tebasını "Osmanlı milleti" çatısı altında tutmanın mümkün olmadığının ortaya çıkması ile birlikte, Abdülhamit, savaştaki hezimetin sorumluluğunu Osmanlıcı meşrutiyetin üzerine atarak meclisi kapatır anayasayı rafa kaldırır. Birinci Meşrutiyet ile sonrasındaki dönemi istibdat ve meşrutiyet eksenine göre karşılaştırmak yaygın bir reflekstir. Oysa bu tutum özgürlük ve demokrasinin ölçülerini padişahlık çerçevesinde kavramaya sürükler. Dahası bu mantıkla ikinci meşrutiyetle birlikte gelen İttihat Terakki rejiminin istibdad döneminden daha "demokratik" bir rejim olduğu fikrinin önü açılır. Bu mantık, Cumhuriyet adı altında kurulan gerici diktatörlüğün hepsinden ileri bir demokratikleşmeyi temsil ettiği Resmi Tarih tezinin kapısına kadar götürür. Bu bakımdan sayısız yorumda bu yönüyle ele alınıp işlenen iki meşrutiyet arası dönemi Osmanlı milleti oluşturma bakımından nasıl bir süreklilik ve farklılık gösterdiği açısından hatırlamak daha anlamlı olacaktır.

Meclisin kapanması ve Anayasanın rafa kaldırılmasının ardından "Osmanlı milleti" yaratma girişimleri de rafa kalkmış değildir. Hatta bilakis bu uzun döneme bu arayış damgasını vurmaya devam eder. Şu farkla ki, bizzat halifenin eliyle yaratılmaya çalışılan Osmanlı milleti kavramının yanında ve hatta onun yerine "İslâm milleti" ya da "İslâm ümmeti" söylemi öne çıkacaktır. Bu tutum açıktır ki Tanzimat ve Meşrutiyetin nafile çabalarından hareket ederek, hiç değilse Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanları devlete bağlı tutma arayışını ifade etmektedir. Hamidiye alaylarının kurulması ve Rusya'nın desteklediği Ortodoks-Gregoryen Ermenilere karşı Hamidiye alayları eliyle başlatılan ve Süryanilerle alevi Kürtleri de dışarıda bırakmayan katliamların başlaması da bu döneme denk düşer. "Dış güçlerin kışkırttığı gayrımüslimlere karşı vatanın ve hilafetin bütünlüğünün savunması söylemi" esas olarak bu dönemde şekillenmiştir. İkinci Meşrutiyet dönemlinde Osmanlı İslam formülünün yanına Türkçülük eklenecektir. Padişahtan ve hilafetten ziyade devlete bağlılık öne çıkacaktır. Nitekim

kendisi de Kürt olan Ziya Gökalp'in ünlü Vatan şiiri İttihat ve Terakki'nin Türklük tasavvurunun nasıl bir anlam ifade ettiğini ortaya koyar:

"Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar mânasını namazdaki duanın...
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kuran okunur
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Huda'nın...
Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!"

Burada söylenenler CHP tarafından ancak 1930'larda tekrar gündeme getirilecektir. Ama Kuvayı Milliye hareketine damga vuran çizginin bu söylemle bağdaşmaz olduğu açıktır. Nitekim Birinci Meclisin oluşumu da bu aykırılığa açıkça tanıklık etmektedir.

Birinci Meclis Her Şey Olabilir. Laik Bir Cumhuriyetin Temellerinin Atıldığı Yer Olamaz.

Cumhuriyetin temellerinin atılması diye anlatılan Büyük Millet Meclisinin açılış seremonisini tarif eden bildiri şunları söyler:

"Yüce Allah'ın yardımıyla Nisan'ın 23üncü günü Cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır" diye başlayan bu genelgede; "Vatanın İstiklâli ve Saltanat makamının düşmanlardan kurtulması gibi en önemli ve hayati vazifeleri yerine getirecek olan Büyük Millet Meclisi'nin açılışını Cuma gününe rastlatmakla, o günün uğurundan, açılıştan önce Meclis'in bütün mensuplarıyla Hacı Bayram-ı Veli Camiinde Cuma namazı kılınarak, okunacak Kur'an-ı Kerîm'den ve getirilecek selavattan yararlanılacağı bildirilmiştir. Namazdan sonra Sancak-ı Şerif taşınarak, Daire-i mahsusa'ya (Meclis'in açılacağı yere) gelinmeden önce bir dua edilecek, kurbanlar kesilecektir. Tören dolayısıyla, Hacı Bayram Veli Camii'nden, Meclis binasına kadar Kolordu Kumandanlığınca askerî kıtalar ile özel tertibat alınacaktır. İndirilecek hatmin son bölümü camiden sonra Meclis önünde tamamlanacaktır."

Bu protokolün laik bir zihniyeti yansıtmadığı açıktır. Ama bir Türkiye Cumhuriyeti kurma davetiyesi olmadığı da o kadar açıktır. Zaten Meclis tutanakları da baştan aşağı buna tanıktır:

"Anadolu'nun her köşesinden gelen vekillerinizin teşkil ettiği Büyük Millet Meclisi olanı biteni dinleyip anladıktan sonra millete hakikati söylemeye lüzum gördü. İngilizler tarafından satın alınan ve milleti birbirine düşürmek maksadını güden bazı hainler sizi aldatmak için türlü türlü yalanlar söylüyorlar. İzmir vilayetinin, Antalya'nın, Adana'nın, Anteb'in, Maraş ve Urfa havalisinin düşmanlar tarafından işgali üzerine silahına sarılan milletdaş ve dindaşlarımızı yine size mahvettirmek için Padişah ve Halifeye isyan sözünü ortaya atıyorlar. Millet Meclisi Halife ve Padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu'nun şunun, bunun elinde parça parça kalmasına mani olmak, payitahtımızı yine anavatana bağlamak için çalışıyor. Biz vekilleriniz Cenabı Hak ve Resulüekremi namına yemin ederiz ki, Padişaha ve Halifeye isyan sözü bir yalandan ibarettir ve bundan maksat vatanı müdafaa eden kuvvetleri aldatılan Müslümanların elleri ile mahvetmek ve memleketi sahipsiz ve müdafaasız bırakarak elde etmektir. Hind'in, Mısır'ın başına gelen halden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdukları yalana inanmayın, İzmir'ini, Adana'sını, Urfa ve Maraş'ını velhasıl vatanın düşman istilasına uğramış kısımlarını müdafaa edenleri din ve milletlerinin şerefleri için kan döken kardeşlerimizi arkadan size vurdurmak isteyen alçakları dinlemeyin ve onları Millet Meclisi'nin kararı üzerine cezalandıracak olanlara yardım edin. Ta ki, din son yurdunu kaybetmesin. Ta ki, milletimiz köle olmasın. Biz birlik oldukça düşman üzerimize gelmeyeceğini resmen ilan etti. O'nun candan özlediği aramızda nifak ve şikaktır. Allah'ın laneti düşmana yardım eden hainlerin üzerine olsun ve tevfiki Halife ve Padişahımızı, millet ve vatanı kurtarmak için çalışanların üzerinden eksik olmasın ."

Bu meclisin bir Cumhuriyetin temellerinin atıldığı yer olup olmadığını tartışmak bile abestir. Bu meclis hakkında söylenebilecek şey açılışından birkaç gün önce fiilen dağıtılan Osmanlı meclisi mebusanının adres değiştirerek yeniden toplanmış olduğudur. Eğer meclisin feshedilmesi İkinci Meşrutiyetin sona ermesi ise bu meclisin de Üçüncü Meşrutiyet meclisi olarak anılması gerçeğe çok daha yakındır. Sivas kongresinin çerçevesini çizdiği ve Osmanlı meclisinin son gizli oturumun-

da da oylanarak ilan edilen Misakı Milli'nin Birinci Meclisin de temeli olduğu düşünülür ise, Osmanlı meclisi ile büyük millet meclisinin arasındaki süreklilik barizdir. Bu Misakı Milli ise güya emperyalizme ve padişah ve hükümetinin teslimiyetçi tutumuna karşı bir başkaldırı belgesi olduğu efsanelerin en büyüklerinden biridir. Oysa Misakı Milli bir bakıma Mondros Mütarekesinin şartlarını tekrarlayan ve buna riayet edilmesinin bekçiliğini yapmak üzere edilen bir yemindir. Bu yeminin de cumhuriyet ile bir alakası yoktur. 6 maddelik kısa bir metin olan bu Misakı Milli metninin Mondros Mütarekesi metninde yer almayan tek maddesi şudur:

"4. İslam Halifeliği'nin, Osmanlı Saltanatı'nın ve hükümetin merkezi İstanbul şehriyle, Marmara Denizi'nin (Boğazlarla birlikte) güvenliği korunmalıdır. Bu şartlara uyularak, Akdeniz-Çanakkale ve Karadeniz-İstanbul Boğazları'nın dünya ticaretiyle ulaşımına açık tutulması için bizim de ilgili devletlerle birlikte vereceğimiz karar geçerli sayılacaktır. "

Bu bakımdan Kuvayı Milliye hareketinin hiçbir aşamasında "cumhuriyetçilik" ilkesinin izine rastlanmamaktadır. Hilafet ve Saltanatın lağvedilmesine varan süreç, sahici tarihsel seyri, tarih akışı takip edilerek kavrandığında bir cumhuriyet yönünde gelişen bir hareketin akla gelmesi bile mümkün değildir. Böyle bir tarih ancak Cumhuriyet kurulduktan sonra retrospektif biçimde yazılabilirdi; öyle de olmuştur.

Zaten Cumhuriyetçilik ilkesi adı Halk Fırkası olan partinin 1927'deki ikinci kurultayında bu partinin ilkelerinden biri olarak kabul edilmiştir. Üstelik o zaman henüz altı ok kavramı bile yoktur. Bu kongrede "Cumhuriyetçilik", "Halkçılık", "Milliyetçilik", "Laiklik" partinin dört temel ilkesi olarak benimsenmiştir.

"Devletçilik" ve "Devrimcilik" ilkeleri ise ancak 1931'de benimsenecektir. Altı okun tarif edilmesi de bu kurultayda olmuştur. İlginç olan ve altı çizilmesi gereken ise şudur: Cumhuriyetçilik ilkesinin benimsendiği bu kongre aynı zamanda Resmi Tarihin referans belgesi sayılabilecek olan Nutuk'un okunduğu kongredir.

Cumhuriyetin baştan beri "bir milli sır" gibi saklı tutulan asıl hedef olduğu hakkındaki efsane ancak bu kongreden geri-

ye bakıldığında yazılabilirdi; ve ancak tarihe bu resmi tarihin gözlüğü ile bakıldığı takdirde Kuvayı Milliye hareketinin cumhuriyetçi ve laik bir devlet kurma hareketi olarak görülmesi mümkündür. Bununla birlikte, bu gerçeklere rağmen sahiden bir cumhuriyeti hedefleyenlerin mecburen bu harekete umut bağlamasının anlaşılmaz bir şey olmadığını düşünenler hala az değildir. Bu noktadan bakıldığında o zaman için de sahici cumhuriyetçilerin benzeri bir umut ile Kuvayı Milliye hareketinin cumhuriyete yönelmesi için sabırlı bir gayret gösterdiğine inanmaya ramak kalır.

Halbuki o yıllarda böyle bir umutsuzluk ile mucizelere bel bağlamaya gerek yoktu. Resmi Tarih ve ona boyun eğenler en çok bu gerçeğin üstünü örtmek istemektedir.

Kuvayı Milliyecilerin aklında cumhuriyet fikri daha yokken aynı topraklar üzerinde gerçekten cumhuriyetçi olan hareketlerin var olduğu üzerinde durulması gereken bir başka gerçektir. En az bilinip hatırlatılandan başlarsak Kuvayı Milliye hareketinin mahiyetini anlamak daha kolay olur.

19 Mayıstan Önce Anadolu'da Bir Cumhuriyet Girişimi Vardı

Daha Kuvayı Milliye teşkil etmeden önce, 1917 devrimine katılan Rus birliklerinin bulunduğu Erzincan'da bir Ermeni-Kürt Şurası kurulmuştu. Bu şura o sıra Rusya'nın çeşitli bölgelerinde kurulanlar gibi bir Sovyet cumhuriyeti kurma yönünde bir girişimi temsil etmektedir. Büyük ölçüde o zaman devrime destek veren Taşnak partisinin etkisi altındaki Ermenilerin yanı sıra kimi Dersim aşiretlerinin de bizzat katıldıkları bu şura, bölgede yaşayan Ermeni ve Kürt olmayanların da ilgisine ve desteğine mazhar olmuştur. Hacette Üniversitesinde okutulan Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Dersi'nin Dr. M. Derviş Kılınçkaya tarafından hazırlanmış olan notlarında da bu tabloya işaret ediliyor:

"İngilizler, bölgedeki etnik çatışmaların durdurulmasını, Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Sivas bölgelerinde bir dizi şuralar kurulduğunu ve bunların hemen önlenmesini istemiş, aksi halde kendilerinin bölgeye müdahale edeceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine hükümet Samsun yöresinde durumu

yerinde inceleyip gereken önlemleri almak ihtiyacını duymuş ve bölgeye güvenilir birisinin gönderilmesi için harekete geçmiştir. Damat Ferit Paşa kabinesi o bölgeye değerli fakat kendi isteklerine göre davranacak bir komutanın gönderilmesini düşünüyordu.... Padişah ve hükümet, dürüst, güvenilir ve iyi bir asker olduğu bilinen ve İttihatçılarla arası açık olan Mustafa Kemal Paşa'yı 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişliğine tayin etmeyi uygun buldu. Mustafa Kemal Paşa 'ya görevi sırasında bütün askeri ve sivil makamlara emretme yetkisi de verildi."

Erzurum Erzincan Bayburt ve Sivas, Erzincan şurasının kurulduğu alanı ifade eder; şura da Sovyet'in o zamanki Türkçe karşılığından başka bir şey değildir. Sovyet cumhuriyeti ise "en demokratik burjuva cumhuriyetinden milyon kez demokratik bir cumhuriyet" (Lenin) olarak tarif edilir. Demek ki, buradan bakıldığında, Resmi Tarihte 19 Mayıs'ta cumhuriyeti kurmak üzere Samsun'a çıkığı yazılan 9. Ordu Müfettişi'nin resmi görevinin İngilizlerin isteği üzerine bir başka cumhuriyet girişimini önlemek olduğu görülüyor.

O sırada Osmanlı Ordusunun Şark Cephesi komutanlarının davranışlarının da emperyalizme karşı bir kurtuluş hareketi başlatma kaygısından çok, bu ve buna paralel gelişmelerin doğurduğu endişelerle ilgisi olduğunu tasavvur etmek zor değildir. Sanki kasten Erzincan şurasının yanıbaşında toplanan Erzurum ve Sivas Kongrelerinin Ermenilik ve Rumluk tehlikesinden bahsetmelerinin, kızıl ordunun koruması altındaki Ermenilerle alevi Kürtlerin birlikte oluşturduğu bu hükümete karşı Sünni Kürtleri yanlarına çekme gayretini ifade ettiğini düşünmek de zorlama değildir. Hatta Kuvayı milliyecilerin Saltanat ve Hilafeti kurtarma söyleminin Ekim devriminin Anadolu'ya yayılmasına karşı gerici bir tepkiyi ifade ettiği de bu olguya bakıldığında berraklaşmaktadır.

Bir adım daha ilerleyelim; Erzurum ve Sivas Kongrelerinde bahsedilen vatanın bölünmesi tehlikesi İngilizlerin kaygılandığı gelişmeden başka ne olabilir?

O zaman henüz Sevr anlaşması imzalanmış değildir. Hem Erzurum ve Sivas kongrelerinin, hem de Birinci Meclisin Mondros mütarekesine karşı bir hareket olmadığı da bellidir. Zira bu hareketin amentüsü olan Misakı Milli ana hatlarıyla

Mondrostaki karar ve sınırların korunmasını dile getirmektedir. Kuvayı Milliye hareketinin başlangıcında dile getirilen bölünme tehlikesi besbelli Ermeni ve Kürtler arasında yayılan ve Erzincan Şurası ile somut bir olgu haline gelen özgürlük arayışını kastetmektedir. Zaten Erzurum ve Sivas kongrelerinde açık seçik tartışıldığı gibi, galip devletlere karşı bir mücadeleden söz etmemeye özen gösterilmektedir.

Kuvayı Milliye'nin bu karakteri Rus birliklerinin 1919 baharında Brest Litovsk anlaşmasına uygun olarak bölgeyi terk etmesinden sonra daha da açıklık kazanmıştır. Sivas kongresinin ardından da bölgede Ermenilere ve Kürtlere karşı saldırılar başlamıştır. Kuvayı Milliye'nin başlıca askeri harekâtları zaten tümüyle bu alandadır. Batı cephesinde Yunanlılarla yapılan çarpışmaların dışında, özellikle doğu cephesinde Kuvayı Milliyecilerin herhangi bir yabancı kuvvete karşı savaştığı vaki değildir.

Bunun anlamı gayet açıktır: güya anti emperyalist bir hareket olarak tasvir edilen Kuvayı Milliye hareketi esasen bir iç savaş hareketidir; nitekim Yunan ordularına yönelmeden önce Çerkes Ethem'in ordularına saldırması da bunu bir başka yönden doğrulamaktadır.

Erzincan Şurası Koçgiri'deki direnmenin kırılmasının ardından, Batı Dersim'deki Yeşilyazı'da 1921 yılında kendini feshetmiştir. Bu aynı zamanda Ankaradaki meclisin hilafet ve saltanata bağlılık söylemini yavaş yavaş terk edeceği ve bu nedenle hem Kuvayı Milliye'nin ilk kadroları arasında ayrılıkların baş göstereceği dönemecin yaklaştığını anlatır; hem de bu harekete destek veren Sünni Kürt aşiretlerine karşı saldırı hazırlıkları bu noktadan sonra başlayacaktır (Diyab Ağa ve Cemile Çeto gibi Alevi-Kürt hainlerinden başlamak kaydıyla!) Kemalistlerin Erzincan şurasından başlayıp Koçgiriden geçerek bu hareketin izini sürmesi ise 1938'de Dersim'deki direnişin kırılmasına kadar kesintisiz sürmüştür. Resmi Tarih ve onun dümen suyunda giden sözümona gayrı resmi tarihçilerin bir çoğu yıllardır Hilafet ve Saltanatı kurtarmak için yola çıkan Kuvayı Milliye hareketinin aslında bir cumhuriyet hatta demokratik ve laik bir cumhuriyet kurmak üzere oluşturulmuş bir devrimci hareket olduğu hakkında türlü cambazlıklar yaparak

ciltler dolusu kitaplar yazmışlardır. Ama aynı döneme rastlayan Erzincan Şurası'nın cumhuriyet girişimi hakkında bölük pörçük anılar ve kimi makalelerin dışında bir kaynağa rastlamak olanaksızdır.

Oysa Kuvayı Milliyecilerin cumhuriyetçi olduğuna dair efsanelerin perdesini aralayabilmek için bu olguyu göz önünde bulundurmak şarttır.

TKP Önderleri Hilafeti ve Saltanatı Kurtarmak İçin mi Anadolu'ya Gelmişti; Cumhuriyete Karşı Oldukları İçin mi Katledildiler?

Kuvayı Milliyenin bu karakterini görebilmek için bir başka olguya daha işaret etmekte yarar var. Halk fırkasının Sivas kongresinde kurulduğu hakkındaki resmi tarih maddesini bir an için göz ardı edersek, bırakalım Cumhuriyet Halk Fırkasını, daha ortada Halk Fırkası diye bir parti bile yokken, 1920 Eylülünde Bakü'de Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası adıyla TKP kurulmuş ve programına şu sözleri yazmıştı:

"1. Totaliter rejimlerde işçi halk zorba hükümdar ve memurların zulmü altında ezildiği gibi, demokratik denilen meşruti hükümetlerde de idare parlamentarizm ve halkçılık adı altında imtiyazlı tabakalar, yine vali ve hanların temsil ettikleri zenginler elinde tekel haline giriyor.....

2. İşçi ve köylü şuralar cumhuriyeti ise, emek sarf etmeksizin yaşayan asalak sınıflar hariç olmak üzere halkın çokluğunu etrafında toplayarak işçilerin işleticiler tarafından soyulmasına son verecek her türlü çareleri temin eder. ...

3. Parti, halkçılığın en yüksek bir şekli olan işçi ve köylü şuralar cumhuriyetinin tesisi yolunda yorulmaksızın çalışmak ve bunun için öncelikle propaganda ve yayınları ile ezilen sınıfların egemen olmasını temsil eden bu hükümet şeklini kendilerine sevdirmeyi görev bilir." Bu sade satırlar hilafet ve saltanata övgü düzmeye gerek olmadan laik ve demokratik bir cumhuriyetin hangi yoldan ve nasıl bir biçim altında kurulabileceğini tasvir etmektedir.

Oysa hem T.C.'nin Resmi tarihi, hem de Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katledilmesinin ardından hararetle Kemalistlerin kuyrukçuluğunu yapmaya koyulan Şefik Hüsnü'nün önderli-

ğindeki TKP'nin resmi tarihi, tam aksi yöndeki bir söylemde ağız birliği etmektedir. Meğer Mustafa Suphi ve arkadaşları bu programı hayata geçirmek ve bir işçi köylü şuraları cumhuriyetinin kuruluşuna önderlik etmek için değil, Kuvayı Milliye'yi desteklemek üzere Anadolu'ya geçmeye karar vermiştir.

Bu efsaneye göre Kuvayı Milliye hareketi emperyalizme karşı savaşmakta idi; hilafeti ve saltanatı yıkıp laik bir Cumhuriyet kurmaya hazırlanmaktaydı. Bu durumda TKP'nin bu hareketi desteklemek istemesinin gayet tabii olduğu gösterilmeye çalışılmaktadır. Oysa bu takdirde dahi izah edilmesi mümkün olmayan bariz çelişkiler ve üstü örtülemeyen olgular vardır. "İşçi ve Köylü Şuraları Cumhuriyeti" kurmayı dolaysız siyasi hedefi olarak ilan eden ve o sırada Rusya'da kurulmakta olan Sovyet cumhuriyetleri birliği gibi "özgür ulusların özgürce birleşmesine dayalı federasyon usulünü" savunan TKP'nin önderleri, niçin Rus devrimine paralel olarak gelişmiş bulunan Erzincan Şurasını değil de, bu şurayı yok etmeye yönelip, Ermenileri ve Kürtleri kırmakla meşgul olan Kuvayı Milliye'yi desteklemek için Anadolu'ya gelir?

Diyelim ki bu maksatla gelmiş olsunlar; o sıra güya hem "7 düvele" karşı savaş açmış bulunan, hem de kurtarmak için yemin ettikleri Padişah ve onun hükümeti ile uğraşan Kuvayı Milliyeciler kendilerini desteklemeye geldiği söylenen TKP'nin önderlerini hangi nedenle alelacele katletme mecburiyeti görmüştürler? Bu soruların cevabını vermek bir yana, sormak bile pek adetten değildir. Bunun yerine ilkokuldan itibaren şırıngalanan resmi tarihin kurgusunu tekrarlama tutumu egemendir.

Oysa resmi tarih çizgisinde yazılan efsanelere göre bile, Mustafa Kemal aslında bir cumhuriyet kurma hedefini 1922 yılının sonuna doğru, Hilafet ve Saltanat birbirinden ayrılıp, birer birer lağvedilir iken bu niyetini açıklamıştı. O tarihe kadar da bu amacını "milli bir sır gibi" saklayarak, Hilafet ve saltanatı kurtarma yeminine bağlı kalmaya özen göstermişti. O halde TKP'nin önderleri hilafeti ve saltanatı kurtarması için mi Kuvayı Milliyeyi desteklemeye geliyordu? Yoksa Kuvayı Milliyecilerin aslında bir cumhuriyet kurmayı tasarladıklarını herkesten önce bildikleri için ve cumhuriyetin saltanattan ileri

bir adım olduğuna inandıkları için mi Kuvayı Milliye'yi desteklemeye geliyordu? Görülebileceği gibi bu soruları sorup yanıtlarını bulmak ile uğraşmak akla ziyandır. Kuvayı Milliye hareketinin baştan itibaren ve planlı biçimde saltanat ve hilafeti ortadan kaldırıp bir cumhuriyet kurmak üzere kurulmuş bir siyasi hareket olduğunu benimseyip, bütün gelişmeleri bu saptamaya uydurarak yorumlamak daha zahmetsizdir.

Zaten farklı düşünceleri yasaklayan ve başka türlü düşünmeyi imkansız sayan bütün totaliter ideolojiler düşünmeyi yasaklamakla kalmayıp insanları düşünme zahmetinden kurtaracak hazır kalıplar üzerine oturur. Bütün resmi ideolojiler kolaylıkla akılda tutulabilecek pürüzsüz ve sade formüller üzerine kurulur. Ve bu niteliklerini koruyabilmeleri için de "kafa karıştırıcı" (resmi ideolojilere göre düşünmek bu kodla tanımlanır) bütün girişimleri şiddetle önleme gereği vardır. T.C. nin resmi ve hakim ideolojisinin de böyle kurgulanmış olmasında ve güya istibdada karşı kurulmuş bu cumhuriyetin tarihi boyunca en tehlikeli düşmanların düşünce suçu denen suçu işleyenler olmasında da şaşılacak bir şey olmasa gerektir. Mamafih, Saltanat ve Hilafetin yıkılıp yerine bir Cumhuriyet kurulması hedefinin neden ve tam olarak ne zaman, Kuvayı Milliye'nin gündemine geldiği konusunu kavramak için son olarak emperyalistlerin ne zaman böyle bir değişime ihtiyaç duyduğu üzerinde de biraz kafa yormak gerekiyor.

Emperyalistlerin Sevr'den Vazgeçip Lozan'a Razı Olmalarının Asıl Nedeni Rus Devriminin Gelişmesidir

Emperyalist savaşın galibi Antant devletlerinin ne zamana kadar kendi denetimleri altında bir halife ve padişah olmasını bir avantaj olarak gördükleri ve ne zaman bir halifenin olmamasını tercih ettiğini görebilmek için, Rus devriminin evrimini göz önünde bulundurmak gerekir. Zira bu etken, Saltanatın ve Hilafetin kaldırılmasını Kuvayı Milliyecilerin cumhuriyet ilkesine bağlılığından daha fazla belirlemiştir.

1916'da İngiltere ve Fransa arasında bağlanan ve Rusya'nın da onayladığı gizli plana göre, Sykes Picot anlaşmasına uygun bir harita çizildiği takdirde, Sevr'de çizilen haritaya uygun bir tablo çıkmaktadır. Tek fark bu anlaşmaya göre Rusya'nın pa-

yına düşmesi gereken ve ateşkes imzalandığı zaman büyük ölçüde Rus birliklerinin kontrolu altında olan topraklar üzerinde bir değişiklik vardır. Sovyet hükümeti Osmanlı topraklarında bir hak iddia etmediğini açıklamış ve Brest-Litovsk anlaşmasıyla Çarlık ordularının işgal ettiği topraklardan çekilmişti. Bu durumda galip devletler, savaşa son anda ortak olan ABD'ye Çarın hissesinin verilmesinde mutabakata vardılar. Bu şartlarda ABD'nin himayesinde bir Ermenistan ve Kürdistan tarif edildi ve Mondros haritası değişti.

Ama 1922'ye gelindiğinde tablo değişmişti. Kızıl ordunun zaferi kesinleşmiş, Beyaz ordular tamamen dağılmış, Kronstadt ayaklanması emperyalistlerin istismarına fırsat vermeden bastırılmıştı. Bolşeviklere karşı uzun müddet direneceği sanılan Orta Asya ve Kafkasların Müslüman nüfusa sahip ulusları birer birer Sovyet Cumhuriyetlerine katılmaya karar vermekteydiler. Kafkasya ve özellikle Doğu Ermenistan da öyle. Bu şartlarda Wilson prensipleri denen çizgide güya ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının savunusunu dış politikasının önemli bir unsuru haline getirmiş olan Amerikan mandası altında bir batı Ermenistan'ın Erivanla birleşmek istemesi olasılığı kuvvetlenmekte idi. Öte yandan Kürtlerin Koçgiri'deki direnişi kırılmış olsa bile, Dersime çekilenler hala teslim olmamış ve yenik düşmemiştiler. Doğu'da Simko hareketi, Güney'deki şeyh Mahmut Berzenci hareketi tamamen tasfiye edilebilmiş değildi. Bu şartlarda kuzeyde ABD mandası altında bir özerk Kürt devletinin varlığı bütün bölgenin dengesini bozmaya aday bir dinamik oluşturuyordu. Emperyalistler açısından Sevr haritasında ısrar etmek demek, Rus devriminin bu harita boyunca ilerlemesine yol vermek anlamına gelecekti. 1922 dönemecine gelindiğinde Kuvayı Milliye'nin ne yapıp yapmadığından bağımsız olarak Antant devletlerinin Sevr'de çizilen tabloyu yeniden ele almalarına ihtiyaç vardı.

Öte yandan Rusya'daki iç savaş sürdüğü müddetçe emperyalistlerin tutsağı durumundaki bir halife emperyalistler açısından önemli bir silah oluşturabilecek iken, bu savaşın sona ermiş olmasıyla hilafetin anlamı da değişik bir önem kazanmaktaydı. Savaşın galipleri olan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın her birine paylaştıkları Osmanlı pastasından düşen toprakların

hepsi, Müslüman nüfusa sahip topraklardı. Bu durumda bu devletlerin egemenliği altında tutacakları toplumların dinen kendilerini bağlı saydıkları bir merci olmasından çok, olmamasında yarar vardı. Sırf bu nedenle bile hilafet makamının ortadan kalkması herkesten önce Antant devletlerinin (ABD hariç) işine geliyordu. En azından saltanat ve hilafetin kaldırılmasına en son itiraz edecek olanların başında emperyalist devletler geliyordu. Bu nedenle hilafeti ve saltanatı korumaya yemin etmiş olan Kuvayı Milliyeciler direnseler dahi, emperyalistlerin bir yolunu bulup halifelik makamını ortadan kaldırmaya en azından işlevsiz hale getirmeye ihtiyaçları vardı. Demek ki, Osmanlının mirası olarak Misakı Milli sınırları içinde sayılan kimi topraklardan vazgeçerken, Osmanlının borçları borcumuzdur demeyi kabul eden bir Cumhuriyetin kurulmasına en son itiraz edecek olanlar her halde emperyalist devletler olacaktı.

İşte 1922 yılı sona ererken, hilafet ve saltanatın lağvedilip, yerine bir cumhuriyet kurulmasının emperyalistlerin istek ve çıkarlarına aykırı olmadığı açıktı; olmamıştır da zaten. Bu Cumhuriyetin kuruluşunun anti-emperyalist, yani emperyalistlerin iradesine karşı bir gelişmeyi ifade ettiğinin herhangi bir dayanağı yoktur. Aksine Hilafet ve saltanata bağlılık yeminleri eden bir hareketin bu yemini bozmaları için gayret göstermeleri daha makuldu. İşte Saltanatın ve Hilafetin lağvedilmesi kabaca böyle özetlenebilecek dünya koşullarında gündeme gelmiştir. Padişahlığın sona ermesi ile birlikte kurulan cumhuriyet de bu tuhaf dünya koşullarını fazlasıyla yansıtır. Saltanat ve Hilafet kalkmıştır ama yerine geçen rejim, Marx'ın başka örnekler için tasvir ettiği gibi, fethederek devraldığı devlet aygıtını parçalamak yerine, onu yetkinleştiren bir karakteri fazlasıyla yansıtıyordu. Bir padişah yoktu, ama temel ilkeleri ile devletin ilkelerini özdeşleştirmiş tek partinin ölünceye kadar başkanı olacağı ilan edilmiş bir cumhurbaşkanı tarifi vardı. Bu cumhurbaşkanı ölünce, yerine otomatik olarak yeni parti başkanı geçecekti; ONUN DA ÖLENE KADAR başkan olması peşinen güvence altına alınmıştı. Sadrazamlık yoktu ama başbakan daima değişmez genel başkan yani cumhurbaşkanı tarafından tayin yoluyla belirleniyordu. Ayan meclisi yoktu

ama hepsi tek partinin üyesi olan vekillerden oluşan bir meclis vardı... Vs.

Atatürk "Türk milletinin karakter ve adetlerine en uygun olan idare, cumhuriyet idaresidir." sözlerini ilk defa 1924 yılında, yani bu cumhuriyet kurulduktan bir yıl sonra söylemiştir. Bununla birlikte, Resmi Tarihi efsanelerine göre, oldum olası cumhuriyet ilkesini savunmaktadır.

Hakikaten çocuk yaşlarından itibaren cumhuriyet ülküsüne bağlı mı idi? Cumhuriyetçilik ilkesi Halk Fırkası daha Cumhuriyet Halk Partisi ismini almamışken bile bu partinin temel bir ilkesi mi idi? Bu soruların kanıtlı belgeli bir yanıtını bulmak zordur.

Zaten o nedenle sonradan yazılan bir tarihin böyle bir iddiayı vurgulaması da abestir.

Ama bu tutum bir başka şeyi hatırlatmaktadır: Napoleon Bonapart imparatorluk tacını yitirdiği zamanlarda "keşke kendi kendimin torunu olsaydım" demişti.

"Cumhuriyetçilik ilkesi ne zamandan beri kemalizmin bir temel ilkesi idi" tartışması bir yana, 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyetin işte bu sözlerin sahibinin adıyla anılan türden bir cumhuriyet olduğu tartışmasızdır. Bu cumhuriyet bir cumhuriyet kurmak üzere yola çıkmış bir hareketin ürünü değil, bir hükümet darbesi için yola çıkmış sonuçta emperyalistlerin rızası ile bonapartist bir cumhuriyete varmıştır.

Orhan DİLBER

Cumhuriyetçilik İlkesi

Türkiye'de 29 Ekim 1923'de "cumhuriyet"in ilanıyla aynı gün yayınlanan, "Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Kanun" da " "Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir" denmektedir. Ancak giriştikleri işin son derece bilincinde olan Cumhuriyet'in kurucu kadroları bu büyük hatayı kısa zamanda fark ederler ve 1924 tarihli Anayasaya "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" maddesini koyarak bu hatayı düzeltirler. Gerçekten de siyaset yazınında bir paradigma olarak cumhuriyetçilik, hükümet değil devlet biçimini tanımlamada kullanılır.

Cumhuriyetçilik ilkesi, diğer ilkelerle birlikte 1924 Anayasası'nda yer almıştır, ancak diğer ilkelerden üstün tutulmuştur. Daha açık bir deyişle, halkçılık ve milliyetçilikle birlikte laiklik ilkeleri cumhuriyetçiliğin tamamlayıcı ilkeleridir. Bu durum Türkiye'ye özgü değildir. Kıta Avrupa'sında şekillendiği biçimiyle cumhuriyetçi paradigmanın izlediği düşünsel seyir gözden geçirildiğinde milliyetçilik, halkçılık ve laiklik düşüncesinin, mutlak monarşilerden ulus devlete geçiş sürecinde egemenliğin kaynağını yeniden tanımlama bağlamında cumhuriyetçi düşüncenin üç sac ayağını oluşturmuştur. Türkiye tarihi ve özellikle de resmi ideoloji ve siyasal iktidarın cumhuriyetin kuruluşundan bugüne geçirdiği setir üzerine yapılan analizlerde, sürekli bir "kendine özgülük" aramak sıkça rastlanan bir durumdur. Oysa kapitalist üretim tarzının gelişimi ve onun üstyapısal kurumlarının oluşumu bağlamında siyasi rejimin ve devletini oluşumuna bakıldığında onca azgelişmişliğine rağmen, kapitalizmin evrensel kurallarının Türkiye içinde geçerliliğini sürdürdüğü söylenebilir. Bu genel tespitten hareketle,

resmi ideolojiyi anlamada en kapsayıcı ilke olan cumhuriyetçiliği incelemeye geçmeden önce cumhuriyetçi paradigmanın düşünsel dayanaklarına ve geçirdiği seyre kısaca bakmakta yarar var.

Modern cumhuriyetçi düşüncenin en önemli kuramsal dayanağı Aristoteles'in site yaşantısının ve yönetiminin temelinde gördüğü "ortak çıkar" kavramsallaştırmasına kadar götürülebilir. Aristoteles'e göre ortak çıkarı yöneticinin bireysel çıkarının önüne koyan rejim ideal rejimdir. Burada, sitenin en önemli ereği iyi yaşamın gerçekleşmesidir. Bunun için de siyasal bir birlik olarak sitenin varlığının korunması gerekir. Site bireyden öncedir çünkü insan kendi amacını ancak siyasal bir kurum olan site içerisinde gerçekleştirir. İşte siyasal bir bütünlük olarak sitenin (devletin) sürekliliğini ve istikrarını insanın önüne koyan bu anlayış bütün cumhuriyetçi paradigmanın tarih boyunca değişmeyen düsturu olmuştur.

Roma döneminde Cicero, cumhuriyetçi düşünceye yine değişmeden kalacak iki önemli kuramsal katkıda bulunur. Bunlardan birincisi, cumhuriyet sözcüğünün de etimolojik kökeninin oluşturan "res publica" kavramına yüklenen anlamda yatar. Cicero, "res"i, mal, mülk, çıkar anlamında kullanır. Zorba bir yönetici publica'nın (halkın) çıkarına saygılı davranmadığında, halk malı çalınmış gibi hissede. Dolayısıyla bir yönetim biçimi olarak respublica'nın (cumhuriyet) siyasal meşruiyet ölçütü halkın çıkarıdır. İkincisi, Cicero özgürlüğü, insanın doğuştan getirdiği bir hak olarak değil, yasaların güvencesi altındaki "sivil hak" olarak görür. Bu iki düşünceden hareketle, cumhuriyetçi düşüncenin temelinde yer alan ve milleti ortak ideal ve çıkarlar etrafında toplanmış halk biçiminde tanımlayan milliyetçiliğe ve vatandaşı, yalnızca hak ve özgürlüklere sahip olmayan, aynı zamanda yasalar karşısında ödevleri de olan bireylere indirgeyen anlayışa ulaşılır.

Bundan sonra cumhuriyetçi düşünce, Rönesans sonrasında 17. yüzyılda Hollanda'da ve monarşi karşıtı devrimle İngiltere'de kendisini gösterir. Cromwell devrimi sonrası İngiltere'de ilan edilen cumhuriyette kişiye özgü olmayan ve bireysel özgürlüğün güvencesi olan yasaların üstünlüğü, ortak yararın ve istikrarın önceliği ve bir de buna monarşi karşıtlığı eklen-

miştir. Türkiye'de cumhuriyetçiliğin düşünsel ve pratik seyrini anlayabilmek için son olarak Fransız düşünürü Rousseau'nun genel irade kavramını cumhuriyetçi paradigmaya eklemek gerekir. Rousseau'da genel irade düşüncesi vatan düşüncesinden ayrı değildir. Erdemli törelerin yanı sıra yasalar da yeterli olmayınca, yurttaşları vatan ve ülke sevgisi etrafında birleştirmek gerekir. Böylece laik motiflerle bezenmiş vatan sevgisi bir sivil din haline getirilir.

Bu genel değerlendirme ışığında Türkiye'de resmi ideolojinin temel dayanağı olan cumhuriyetçilik ilkesine bakıldığında, Türk biçimi cumhuriyetçiliğin evrensel cumhuriyetçilik düşüncesinden pek de farklı olmadığı, onun azgelişmiş ülke kapitalizmine uyarlanmış ve bu azgelişmişlik sarmalında sürekli yeniden şekillendiği söylenebilir. Her şeyden önce, Türkiye bağlamında cumhuriyetçilik öncelikle yeni rejime siyasal olarak meşruiyet sağlama kaygısının gidermeliydi. Bu açıdan da altı okun ilk ikisi, cumhuriyetçilik ve halkçılık birbirini tamamlar. Bir başka deyişle cumhuriyetçilik halkçılığın kamu hukuku açısından perçinlenmesidir. Cumhuriyette egemenlik artık kişi işi değil kamu işidir. Kişi malı değil kamu malıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında respublica'yı tanımlayan kamu malı olma özelliği, saltanat ile "halk egemenliği" arasındaki farkı vurgulamak için kullanılmıştır. Nitekim uzun yıllar Türkiye'de hukukçular cumhuriyet kavramına ve rejimine kişi egemenliği ile halk egemenliği arasındaki farkı vurgulayarak yaklaşmışlardır. Cumhuriyet, devlet başkanlığının irsî olarak intikal etmediği hükümet şekli olarak tanımlanmıştır. Bu dar tanımlamayla, cumhuriyet, monarşinin karşıtı bir kavram olarak anlaşılmaktadır. Böylece, bu anlayışta, , irsi bir devlet başkanlığı oluşmadıkça, o devlet cumhuriyettir. Cumhuriyetçilik ilkesi, böylece devletin biçimini belirleyerek devlet düzen ve yönetiminde kişisellik ve keyfiliğin egemen olmasını önleyen en sağlam güvencedir.

Tek parti döneminde cumhuriyetçilik ilkesine birincil olarak yeni rejimin meşruiyeti bağlamında, saltanat yerine sürekli halk egemenliğine vurgu yapılıyordu. Bu yakın tehlike bertaraf edildikten sonra sıra, cumhuriyetin olmazsa olmaz koşulu olan "ortak yarar"ı, "genel irade"yi, yani hilafetin de kaldırılmasın-

dan sonra toplumu bir arada tutacak sivil dinin yaratılmasına gelmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 8 Kasım 1924 tarihli birleşimindeki gensoru görüşmelerinde Mahmut Esat (Bozkurt) Bey tarafından ileri sürülen ve Atatürk'ün Nutuk'ta tasviple değindiği şu görüşler de benzer niteliktedir: "Hâkimiyeti milliye başka bir meseledir. Cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakıyet-i idare, istibdat, yine başka birer meseledir. Bir kısmı eşkâl-i hükümettir. Diğeri milletin iradesinin infaz ve tatbikidir. Bu dört şekil içinde, muhtelif şekilde, hâkimiyeti milliyenin tatbik edildiğini görmekteyiz. Hattâ istibdatta bile bir parça vardır. Meşrutiyette biraz daha fazla, cumhuriyette daha fazla, binaenaleyh bu noktada bu iki şeyi karıştırmamak lâzımdır. Hâkimiyeti milliye cumhuriyetin tekâmülü demek değildir. Çünkü hâkimi-yeti milliye şekil değildir. Ruh ve esas meselesidir."

Buradan da anlaşılıyor ki Cumhuriyete şekil verenler, bir devletin adının cumhuriyet olmasının ve başında da veraset yoluyla iktidara gelmiş olmayan bir devlet başkanının bulunmasının, mutlaka o devletin millî egemenlik ilkesine dayanan bir rejime sahip olduğunu göstermeyeceğinin ayırdındalar. Burada cumhuriyetin düşüncesinin altının artık felsefi olmaktan çok pragmatik olarak doldurulması gerekiyor. Cumhuriyet ilkesinin resmi ideolojinin temel dayanağı olması bu noktada başlar. Çünkü artık cumhuriyetçi düşüncesinin temelinde yer alan "ulusun kendisi tarafından yönetilmesi" düşüncesi, genel bir seferberlik havası içerisinde "ülkenin genel çıkarlarıyla ilgi sorunların çözümü" düsturu ile eşdeğer algılanmaya ve kitlelere benimsetilmeye başlanır. Bir yandan keyfilik reddedilir genel iradenin ifadesi olan yasal yönetim yüceltilirken, diğer yandan bireysel özgürlüklerin kendi içinde bir amaç olarak kalamayacağı ve daha yüce bir amaca hizmet etmesi gerektiği sürekli vurgulanır. Böylece, 1924 İzmir İktisat Kongresi ile resmi olarak kapitalist gelişme yolunu seçtiğini ilan eden Türkiye Cumhuriyeti, toplumsal seferberlik ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşma söylemiyle desteklemiş, hak ve özgürlüklerin önüne toplumsal ödev anlayışını koyan halkçılık ilkesiyle sınıflı toplumu varlığını ideolojik olarak perdelemeye çalışırken, cumhuriyetçilik ilkesi ve halk egemenliği söylemiy-

le iktidarın gerçek sahiplerine serbestçe hareket edecekleri alanlar açmayı hedefler. Cumhuriyetçilik ilkesinden ayrı düşünülemeyecek halkçılık ilkesinin temelinde şu düşünce yatar: Ulusu mükemmelleştiren ortak çalışmadır ve her vatandaş çalışarak ortak çıkara katkıda bulunmalıdır.

Halkçılık ilkesinin içeriğini dolduran ödev anlayışına dayalı dayanışmacı toplum projesinin temellerinin genellikle Comtecu pozitivist düşünceyle ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılması Türk düşünce dünyasında genel bir eğilimdir. Ancak cumhuriyetçilikle birlikte halkçılığın bu türden formülasyonun dayanaklarını bu denli uzaklarda aramaya gerek yok. Kapitalist birikim için dayanışmanın ve çok çalışmanın bir erdem olarak gösterilmesi gerekmektedir. Halkçılık ve milliyetçilik ilkesi ile "vatanın kurtuluşu için" çok çalışmak ve dayanışmak erdem ve ödev olarak sunulurken, cumhuriyetçilik ilkesi "bunu aslında kendiniz için yapıyorsunuz, çünkü iktidarın sahip sizsiniz" mesajı veriyordu.

Cumhuriyetçi düşüncenin üçüncü sac ayağı olan laikliği de bu ideolojik biçimlenişin içine oturtabiliriz. Laiklik Türkiye'de hiçbir zaman toplumsal bir proje olmamıştır. Daha ziyade bir eğitim projesi olmuştur. Laik eğitimin cumhuriyetin kuruluşundan bu yana temele hedefi burjuvaziyle aynı dili konuşacak onun evrensel dilinden anlayacak kitleler yetiştirmek olmuştur. Sermayenin ihtiyacı olan iş gücünün yetiştirilmesi için bu gerekli idi. Nitekim Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılındaki eğitim politikalarına bakıldığında, ana hedefin temel eğitimin yanı sıra meslek okullarının sayının artırılmaya çalışıldığı, ilk orta ve lise dengi okullarda meslek derslerinin yoğunlukta olduğu görülecektir. Böylece laik eğitim sayesinde, toplumun en yoksulları da dahil olmak üzere bütün çocuklara onları yurttaş yapacak derecede devlet eğitimi verilirken, diğer yandan sermaye birikimi için gerekli nitelikli iş gücünün sağlanması hedeflemiyordu.

Bu genel değerlendirme ışığında Türkiye'de resmi ideolojinin temelini oluşturan cumhuriyetçilik ilkesi altında şekillenen cumhuriyetçiliğin batılı öncüllerinden genel hatlarıyla farklılık göstermediği söylenebilir. Ancak Türkiye'nin sahip oluğu kendine özgülüklerin kapitalist azgelişmişlikten kaynaklandı-

ğını göz ardı etmemek kaydıyla. Modern dünyaya baktığımızda oluşumları itibariyle iki farklı cumhuriyetçilik biçiminden söz edilebilir. Bunlardan bir tanesi, Amerikan devrimi modeli diğeri ise Fransız devrimi modelidir. Amerikan devrimi bir siyasal alan oluşturma projesinden yola çıkarken Fransız devriminin temel hedefi toplumsal sorunlara yönelmiştir. Bu bağlamda, Türk tipi cumhuriyetçiliğin Fransız modeline benzediği söylenebilir. Fransız devrimi gibi Türk devrimi de bütünüyle siyasal olmaktan çok toplumsaldır ki bu devrimi jakoben ve tepeden inmeci bir modele yönlendirmiştir. Bu gelişimin kuşkusuz tarihsel ve toplumsal nedenleri vardır. Tarihsel olarak mutlakiyetçi bir devlet geleneğinden gelen aydın bürokratların cumhuriyet projesine soyunmaları Türkiye'de durumu tersine çevirmiştir. Toplumsal olarak, demokratik bir cumhuriyetin olmazsa olmaz koşulu olan burjuva kamusal alanın yokluğu cumhuriyet projesini geçersiz kılmıştır.

Ancak bu tarihsel ve toplumsal koşulların ötesinde kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumsal formasyonlarda, eşitlikçi ve özgürlükçü bir cumhuriyet idealine ulaşılması nesnel olarak olanaklı değildir. Çünkü, kapitalizmin iktisadi doğası, gereği her zaman "halkın mutluluğunun" özel çıkara feda edilmesi kaçınılmazdır. Siyasal karar alma süreçlerinde inisiyatif almanın yaygınlaştırılması yerine örgütlü yurttaşların ortak önceliği kısıtlanmış ve 1920-1924 arası meclisin sahip olduğu siyasal coşku yerini giderek kurumsallaşmış bir temsil sistemine bırakmış ve sonuçta siyaset zayıflamıştır.

Fransa'da da jakoben bir proje olarak başlayan cumhuriyetçilik, komün ve ardı sıra gelen işçi sınıfı mücadelesiyle bu tepeden inmeci tarzından ödün vererek demokratik hak ve özgürlükler alanında açılımlara yol açan siyasal bir projeye dönüşmüştür. Bunun tersine daha demokratik bir biçimde başlayan Amerikan cumhuriyetçiliği Fransa benzeri bir sınıfsal geleneği olmadığı için giderek temsil mekanizmalarıyla içi boşaltılan seramonik bir düzeneğe dönüşmüştür.

Bütün kuramsal karmaşıklığına rağmen Türkiye'de cumhuriyetçilik özünde jakobendir. Gerçekten de cumhuriyetçilik toplumsal yaşamın siyasal yaşama bağlanması gerektiği tezine dayanır. Türkiye'de cumhuriyetçilik ilkesi çerçevesinde şekil-

lenen ideolojik oluşumda bu düşünceden ayrıksı bir gelişme göstermemiştir. Şu yanılgıya kapılmamak gerekiyor. Cumhuriyetçiliğin savunuyor göründüğü halk egemenliğine dayalı siyasal rejimi pratikte asla gerçekleştirememiş olması Türkiye'ye özgü bir durum değildir.

Amerika ve Fransa örneklerinde görüldüğü gibi Türkiye'de de cumhuriyetçilik geçen seksen yılı aşkın zaman zarfında kuşkusuz sabit kalmamış, değişen toplumsal koşullara paralel olarak sıkça söylemsel olarak biçim değiştirmiştir. Bu süreçte, halkın egemenliğine dayalı devlet biçimi olarak cumhuriyet söyleminden çok halk, millet ve buna bağlı olarak halkçılık ve milliyetçilik tanımlamaları sürekli değişime uğramıştır. Örneğin 1950 sonrasında başlayıp 1960'larda olgunlaştırılan Türk-İslam sentezi ile milliyetçilik ile dincilik sentezlenirken zaten toplumsal alanda pek varlık gösteremeyen laiklik tamamen gözden düşürülürken, halkçılık bu sentezle uyumlu bir biçimde bireyciliğe dönüşmüştür. Özellikle 1980 sonrasında yaygınlaşan biçimiyle milliyetçilik ve bireycilik arasındaki eş güdümü tek parti dönemindeki halkçı sivil dinin yerine gerçek din sağlamıştır.

Atilla GÜNEY

Çanakkale Savaşları

Çanakkale neden önemlidir? Çanakkale muharebeleri, Türkiye'nin ideolojik ve siyasal kuruluşunda çok önemli rol oynayan 1915 yılının üç büyük olayından biridir. Diğerleri tahmin edilebileceği gibi Ermeni Tehciri ve Sarıkamış Faciası'dır. 1915'i anlamak, bugünkü Türkiye'nin ideolojik ve siyasal kuruluşunu, rejim içindeki askerî vesayeti de anlamak yolunda önemli bir merhale kaydetmek demektir. Toplumsal hafıza 1915 ile yüzleşmedikçe ve resmî 1915 anlatısının unsurları bir tür yapıbozuma uğratılmadıkça, Türkiye toplumunun siyaseten olgunlaşması gecikecek ve mevcut statükonun Türkiye'yi her açıdan kilitleyen unsurlarının toplum üzerindeki hegemonyası devam edecektir. Kısacası, 1915'i anlama sorunu bir demokratikleşme ve sivilleşme sorunudur.

1915 yılının Mart ayında başlayıp 1915 yılının son günlerine kadar devam eden Çanakkale muharebeleri, Birinci Dünya Savaşı'nın en kanlı çarpışmaları arasında yer almaktadır. Büyük Britanya ve Fransız birliklerinin, müttefikleri olan Rusya'ya İstanbul Boğazı üzerinden ulaşarak[1] Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakmak için Çanakkale Boğazına yüklen-

[1] Alman kurmayları da boğazın Rusya açısından taşıdığı bu önemin farkındadır. Bu önem sadece ticari ve ekonomik mahiyette değildir. Birinci Dünya Savaşı'nın müttefiklerinin limanları arasında, eğer Türk boğazları kullanılmazsa inanılmaz mesafeler bulunmaktadır ve bu çok büyük bir lojistik sorunu yaratmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda savaşan Hans Werner Neulen, Çanakkale ile ilgili bahiste öncelikle bu stratejik noktanın altını çizer (bkz. H. W. Neulen, *Feldgrau in Jerusalem: Das Levantekorps des kaiserlichen Deutschland*, Münih, 2002: Universitas Verlag, s. 77).

meleriyle başlayan savaş, Britanya ve Fransa donanmalarının 18 Mart 1915'de Osmanlı ve Alman topçu ve deniz kuvvetlerinin direnci karşısında boğazı geçememeleri üzerine, müttefik kara kuvvetlerinin amfibik harekâta girişmesiyle gelişmiş ve müttefik kara kuvvetlerinin kara muharebelerinde de Osmanlı kara ordusunu bertaraf edip boğaz kıyılarını işgal edememeleriyle aleyhlerine sonuçlanmıştır. Böylelikle Britanya-Fransız kuvvetleri ile Rus kuvvetlerinin birleşmeleri gerçekleşememiş, Osmanlı İmparatorluğu savaş dışında bırakılamamış ve savaş hem 1918 yılına kadar uzamış hem de 1917 yılında Rusya'da ortaya çıkan sosyalist devrimin önüne geçilememiştir.

Ancak resmî tarihin Çanakkale muharebeleri üzerinden devşirdiği sonuçlar ve ona yüklediği anlamlar, muharebelerin gerçek nedenlerinin, seyrinin ve sonuçlarının ideolojik bir kırılmayla yansıtılmasından ibaret kalmış, muharebeler içinde cereyan eden olaylar ve muharebelere kumanda eden heyetin muharebelerdeki rolleri, bu tarih yazıcılığının istendik figürleri ve çıkarmak istediği sonuçları lehine tahrifata ve tasfiyeye uğratılmıştır.

Resmî ideolojinin bu muharebelerden devşirmeye çalıştığı ilk tema, bu muharebelerin bir tür "yurt savunması" ve ulusal bilincin şekillendiği ilk destansı savaş olarak yansıtılmasıdır. Oysa Osmanlı hükümetinin sadece iki bakanının (ki onlar aynı zamanda İttihat-Terakki'nin liderleridir -İktidardaki üçlüden Cemal Paşa ise bu tertibin içinde yoktur) bilgisi dahilinde 1914 yılının Ekim ayında iki Alman zırhlısının Karadeniz'deki Rus donanmasına ve limanlarına karşı saldırıya geçmesiyle Osmanlı devleti savaşa girmiş ve Rusya'nın müttefiki olan Britanya ile Fransa'nın saldırısını adeta davet etmişti. Emperyalist paylaşma mücadelesine taraf olmakla stratejik Çanakkale boğazı adeta kendiliğinden ve doğrudan savaş alanı haline gelmişti. Ayrıca Çanakkale'deki ikinci cephe, Kafkaslarda Rusya ile savaşa tutuşan Osmanlı birliklerinin zayıflatılması bakımından Rusya açısından büyük yararlar arz etmekteydi ve Britanya ve Fransa'nın Çanakkale'ye yüklenmesi Rusya tarafından şiddetle arzu ediliyor, bu cephenin açılması Rusya'ca teşvik ediliyordu. Böylelikle 300 bin Osmanlı askerinin Kafkaslardan çekilmesi mümkün olacaktı. Dolayısıyla buradaki savunma savaşının bir

"yurt savunması" olarak nitelendirilmesi mümkün görülemez. Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerinin emperyalist iştahı yüzünden savaşa kendi isteğiyle dahil olmakla, bu tür sonuçları baştan kabul etmiş oluyordu. Bu nedenle Çanakkale muharebeleri, Britanya ve Fransa'nın mağdur ve mazlum bir ülkeye yönelik emperyalist saldırısı olarak nitelendirilemez. Zira hem müttefiklerin hem de Osmanlı devletinin savaşa dahil olma gerekçeleri aynıdır. Üstelik Osmanlı devleti, savaşı başlatanların, yani saldırgan tarafın yanında yer almış ve Karadeniz deniz saldırısı ile hasımlarına ilk saldıran olmuştur. Mehmet Akif'in "tek dişi kalmış medeniyet canavarı" metaforuyla anlattığı saldırganlığın ve saldırılan ülkeye dönük mağduriyet imasının temeli yoktur.

İkinci tema, yani bu muharebelerin bir "ulusal şahlanış" ya da "ulusal bilincin doğuşu" olarak nitelendirilmesi de temelsizdir. Zira Çanakkale'de savaşan Osmanlı birlikleri içinde İmparatorluğun her tarafından gelmiş askerler vardı. Türklerin ve Kürtlerin yanında, Çerkesler, Tatarlar, Gürcüler, Lazlar, çok sayıda Arap, hatta Ermeni ve Rumlar Osmanlı ordusunda müttefiklere karşı savaşmıştı. Örneğin Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk)'in emrindeki üç alaydan ikisinin (72. ve 77. alayların) askeri Arap, Yezidî ve Nusayrî idi[2]. Dahası özellikle topçu

[2] Mustafa Kemal Bey, tümeninin bağlı olduğu 3. Kolordu'nun kurmay başkanı olan Fahrettin Bey'e (Fahrettin Altay) bu askerlerin "Türk olanlarla" değiştirilmesini rica etmiştir. Fahrettin Altay, Mustafa Kemal'in kendisine, "Aman başkanım, komutandan (Esat Paşa'dan) rica edelim, bana verilen 72. ve 77. Alaylar Araptır. Bir kısmı Yezidî, Nusayrî gibi savaşa karşı insanlardır. Eğitimleri azdır, bunları geri alsınlar, halis Türk delikanlıları olan ve eğitimleri oldukça ilerlemiş bulunan benim eski iki alayımı göndersinler" dediğini aktarır. Kolordu durumu Enver Paşa'ya yazmış ama şu cevap alınmıştır: "Artık değiştirilemezler, çalışıp eksiklerini tamamlasınlar" (Bkz. Fahrettin Altay, *On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922): Görüp Geçirdiklerim*, İstanbul, 1970: İnsel Yayınları, ss. 82-83). Yani Mustafa Kemal'in destansı sayılan savunma savaşını gerçekleştiren askerlerin büyükçe kısmı onun güvenmediği Araplar ve Yezidîlerdi. Gerçi gerek Mustafa Kemal gerekse Fahrettin Altay, bu askerlerin savaşma gücü olmayan, korkak kişiler olduklarını çeşitli defalar tekrar etmiş ve muharebelerin cereyanı sırasında bu alayların rical biçimlerini bu özelliklerine bağlamaya çalışmışlarsa da, sözü edilen özelliklerin belli halklara özgü durumlar olmayıp bir "insanlık hali" olarak değerlendirilmesi, bu komutanların kayırmacı kasıtlarını aşmamızı sağlar. Zira bilinir ki, aynı kaçaklık hali, İstiklâl harbi sırasında da sıklıkla yaşan-

birliklerinde önemli sayıda Alman ve Avusturyalı vardı. Bölgeyi savunan Osmanlı 5. ordusunun komutanı ile iki kolordusundan birinin ve tümenlerinden birinin komutanı Almandı[3]. Savaşta hava ve denizaltı desteğini de Almanlar vermişti. Bu Alman katkılı bir imparatorluk ordusuydu, asla millî bir ordu değil. Üstelik Osmanlı ordusunun moral unsurları da millî olmak yerine dinî ve emperyal öğelerle bezenmişti. Osmanlı İslâm tebasının seferberliğe Şeyhülislam fetvası ve padişahın mukaddes cihad ilânıyla davet edildiği unutulmamalıdır. İmparatorluğun asker kaynağı olan müslüman köylülerin bu savaşa millî bir bilinçle iştirak ettiğini ya da savaştan millî bir bilinçle döndüğünü tasavvur etmek ya hayalperestliktir ya da sonradan uydurulmuş bir icattır. Nitekim Çanakkale üzerinden iki menkıbe türetilmiştir. Birincisi Osmanlı ordusunun savaşı yeşil sarıklı evliyaların desteğiyle kazandıklarına dair İslamî menkıbedir. İkincisi ise çok daha yeni olup, özellikle Kemalist-

---

mıştır. İstiklâl mahkemelerinin birincil varlık sebebi de, bu kaçışları cezalandırmaktı. Çanakkale'de savaşmış ve tıpkı diğerleri gibi canlarını vermiş bu kişilere böyle özellikler atfederek güya onların değerlerini ve katkılarını küçümsemek, hem haksızlıktır hem de ayıptır. Fahrettin Altay, bu birliklerin mensupları için bir yerde "tehlikeli bir bölgeye böyle kıymetsiz askerlerin gönderilmesine şaşmış ve Başkumandan'a yazmıştık" diyor (Altay, *On yıl*..., s. 83). Ayrıca başka bir yerde Fahrettin Altay, "İlerimizde 72. Arap Alay'ının çadırlı ordugâhında alaydan kaçan bir çok Arap erlerin çadırlarda saklandıklarını ve nargile içmekte olduklarını gördük" diyor (aynı eser, s. 90). Filvâki, mevcudu Araplardan ve Yezidîlerden oluşan 72. ve 77. alaylar, çarpışmaların en şiddetli cereyan ettiği 25 ilâ 27 Nisan günleri arasında en ön cephede, dirençli bir biçimde ve büyük kayıplar vererek savaşmışlardır. Hem harp cerideleri hem de 19. Tümen'in kurmay başkanı olan İzzettin (Çalışlar) Bey'in anlatımı bunu doğrular: "77. Alay'ın 3. Tabur komutanı Binbaşı Fehmi Bey yaralanmıştı. Kemalyeri'nden geçerken ileri hatlardaki durumu sordum: 'Durum çok iyi, erler ve subaylar da düşmanı kıyıya kadar atmanın sevinci var, yalnız birliklerde idare ve irtibat kaybolmuş gibi. Alay komutanları o çok arızalı arazide hele geceleri birliklerini idare etmenin zorluğu ile çırpınmaktalar' "(Esat Paşa,*Çanakkale Savaşı Hatıraları* (Yayına Haz: İhsan Ilgar, Nurer Uğurlu), İstanbul, 2003: Örgün Yayınevi, s. 81).

[3] Fahrettin Altay, silahlı kuvvetlerin yüksek komutasının Almanlara verilmiş olduğunu belirtir. Ancak "strateji kudretinin azlığı ve düşmanın karaya çıkacağı yerlerini yanlış tahmin etmesi ve kolordu selâhiyetine fazlaca karışması" gerekçesiyle Ordu Komutanı bulunan Liman von Sanders dışındakiler için, "savaşın devamında bunlar gerçekten yararlı olmuşlar ve fedakârlık göstermişlerdir" diyerek haklarını teslim eder (Altay, *OnYıl*..., s. 84).

ulusalcı cenahın internet sitelerinde dolaşıp bir gerçeklikmiş gibi ikonlaştırılan, Çanakkale'de askerin üç öğünlük yemek listesi[4] ya da üstü başı yırtık Osmanlı askerleri fotoğrafı üzerinden üretilen milliyetçi göndermelerdir. Bu milliyetçi göndermeler, bugünün insanına ne büyük fedakârlıklarla yurt savunması yapıldığını ve bugün gayrımillî unsurların bu ikonlara yansıdığı kadarıyla Türklerin yüksek fedakârlıklarla bağımsızlığını korudukları anayurdu satmakta olduklarını göstermeyi ister. Oysa bu ikonlar da birer propaganda aracı olarak uydurulmuş şeylerdir. Örneğin bir uçağın önünde yırtık pırtık asker giysileri içinde gösterilen gençlere ait fotoğraf, bir Alman pilotun muhtemelen Suriye'de asker giysisi giymiş köylülere ait bir fotoğrafı olup, gençlerin birinin kafasında Alman asker kepi vardır. Fotoğrafın orijinal halindeki Alman kepi, fotoşop yardımıyla silinip yerine Enveriye kondurulmuş ve bu fotoğraf piyasaya bu haliyle sürülmüştür. Çanakkale'nin, tıpkı Sarıkamış gibi ulusal bir metin halinde yeniden kurgulanması güncel bir kampanyanın parçasıdır ve muharebelerin gerçekliğiyle ilişkisi yoktur.

Üçüncü tema, Çanakkale muharebeleri içinde Mustafa Kemal Paşa'nın rolünün öne çıkarılıp diğer kumanda heyetinin geri plana atılması, hatta adlarının neredeyse hiç anılmamasıdır. Cumhuriyet'in kurucusunun askerî dehası, Çanakkale gibi büyük bir askerî kapışma içinde vurgulanarak gelecekte olup-biteceklerin sadece bu dehanın eseri olabileceğine dair bir önkabul yaratma girişimidir bu. Yani bir anlamda, Mustafa Kemal'e atfedilen "yurt kurtarma" menkıbesi böylelikle daha gerilere çekiliyor ve 1915 gibi kritik bir yılda, örneğin maceracı Enver Paşa Sarıkamış'ta batağa saplanıp on binlerce insanın yok yere ölmesine neden olurken, Mustafa Kemal gerçek ve

---

[4] İnternet üzerinden ortalıkta dolaşan o acınası yemek listesi düpedüz yalandır. Genelkurmay Harp Tarihi, askerin iaşesiyle ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir: "Askerin yiyecek maddesi ve miktarı her bakımdan mükemmeldi. Çünkü seferî istihkak yüksek düzeyde olduğu gibi, Batı Anadolu'nun bütün kasabaları Çanakkale kahramanlarına az bulunan erzakı armağan olarak gönderiyorlardı. İzmir ve Ege bölgesinin nefis kuru yemişleri her askerin torbasında bol bol mevcuttu" (*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V. Cilt: Çanakkale Cephesi. 2. Kitap: Amfibi Harekât*, Ankara 1978: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, s. 432).

doğru bir amaç uğruna, yani "memleketi kurtarmak" adına hayatî bir iş yapıyor ve savaşa katılan bütün Osmanlı askerî ricali içinde öne çıkarılmış oluyordu. Mustafa Kemal'in ülkeyi kurtarma pratiği böylece bir değil bir kaç defa tekrarlanan ve onun değerini ve biricikliğini tekrar tekrar teyid eden özgül ve özgün bir pratik olarak kutsanmış oluyordu. Üstelik bu kutsamaya, Arıburnu'nda patlayan şarapnelin saatini parçalayıp ona zarar vermemesi türünden "uhrevî bir korunmuşluk" öğesi eklenerek menkıbe adeta dinselleştiriliyordu. Oysa Mustafa Kemal, uzun süren bu muharebeler esnasında en önde gelen komutanlardan biri olmakla birlikte sadece taktik bir mevki işgal etmiştir[5]. Yani savaşın seyrini değiştiren stratejik kararlarda Mustafa Kemal'in herhangi bir dahli yoktur ve oradaki

---

[5] Yarbay Mustafa Kemal'in taktik mevkiine ilişkin en açıklayıcı olay, müttefik çıkarmasının başladığı 25 Nisan 1915 sabahı cereyan etmiş olup Fahrettin Altay'ın anılarında şu şekilde anlatılmaktadır: "Kolordu komutanı [Esat Paşa] durumu daha yakından görmek için ileri hatlara doğru hareket etmişti. Mustafa Kemal'e niçin geri geldiğini sormuş, o da düşmanın artık ilerleyecek hali kalmadığını ve okuduğu bir raporda düşmanın büyük kuvvetlerinin Kabatepe kumsalına çıkmağa başladıklarını öğrenmiş olduğunu, bu sebeple o tarafa 77. Alay'ı gönderdiğini ve bu yeni duruma göre emir almak üzere geldiğini bildirmiş. Esat Paşa, daha evvel aldığı bilgileri bununla karşılaştırınca: 'Bu raporda bir yanlışlık olacak. Kabatepe kumsalına yeni bir çıkarma yok. Siz geri dönün. Bütün kuvvetlerinizle düşmanı denize dökmeye çalışın...' demiş.... [S]onradan anlaşıldı ki, düşman Arıburnu'nun hemen güneyindeki küçük kumsala yeni kuvvetlerini çıkararak Korku Deresi'nden Merkeztepe'ye gelmiş. Raporu yazan subay burasını Kabatepe kumsalı zannetmiş..." (Altay, *On Yıl...*, ss. 90-91). Bu olay, Mustafa Kemal'in her zaman isabetli kararlar veremediğini, zaten taktik mevkii gereği veremeyeceğini gösterir. Fahrettin Altay, Mustafa Kemal'in o andaki düşünce biçimini şöyle aktarır: "Arıburnu büyük kuvvetlerin karaya çıkmasına müsait değildir. Bu kuvvetler bizi çekmek için çıkarılmış olabilirler. Büyük kuvvetlerin Kabatepe kumsalına çıkmalarını beklemek lâzımdır". Tam o sıralarda anılan rapor gelmiş ve Mustafa Kemal tahmininin gerçek olduğunu zannederek 77. Alay'ı Kabatepe tarafına göndermiş, Esat Paşa durumun yanlışlığını aktarıp 27. Alay'la birlikte kuvvetlerinin bulunduğu yerde düşmana saldırmasını istemiş ise de, iş işten geçmiş ve o arada müttefikler zaman kazanıp Merkeztepe'yi tutarak Osmanlı kuvvetlerinin arasına girmişti (Altay, *On Yıl...*, s. 96). Tarihin şu garip cilvesine bakınız ki, Mustafa Kemal'in "büyük kuvvetlerin çıkmasına müsait değildir" diye düşündüğü Arıburnu sahili ve kuzeyindeki Anafartalar bölgesi, bütün muharebelerin en büyük çıkarmasına sahne olmuş ve bu çıkarma harekâtını püskürtmek, bu kez "Anafartalar Grubu Kumandanı" sıfatıyla yine Yarbay Mustafa Kemal'e düşmüştü.

askerî mevkii nedeniyle zaten olamazdı da. Özellikle son zamanlarda Çanakkale menkıbelerinin yeniden diriltilmesi, sürekli gündemde tutulur hale gelmesi ve bu menkıbeye yeni unsurlar eklenerek savaşın iyiden iyiye estetize edilmesi, bir de Avrupa Birliği süreci karşısında belirginleşen ve pekişen "ulusalcı-milliyetçi" safın ideolojik bir cephane ikmali olarak değerlendirilebilir. Bu vesileyle bugün Türkiye'nin girmeye çalıştığı Avrupa Birliği'nin aslî unsurlarının ve genelde Batı'nın, İngilizlerin, Fransızların vs., Türklerin ve Türkiye'nin ezeli ve ebedi düşmanları olduğunun altı kalın çizgilerle çizilmekte, Türkiye'yi bölme-parçalama çabalarının yeni olmadığı ve bu girişimlerin en irilerinden biri olan Çanakkale'de destansı bir direnişle bu çabanın sekteye uğratıldığı, ama bu çabanın tarihsel bir sürekliliği olduğu ve durmadığı, bugün AB kurumları yoluyla bir kez daha icra mevkiine konulduğu anlatılmaya çalışılmakta; Çanakkale direnişi aracılığıyla önünüze örnek alınacak şanlı bir pratik konulmakta ve bütün toplum topyekûn orada canlarını feda eden, çok zor koşullarda savaşan atalarımıza lâyık olmaya çağırılmaktadır. *Çılgın Türkler*'in yazarı Turgut Özakman'ın ikinci projesinin Çanakkale olması, bu bakımdan bir tesadüf değildir. Turgut Özakman, bir röportajında, bugünkü Avrupalıların "Shaekspare'in değil Lloyd George'un çocukları" olduğunu söylemektedir. Bugünün siyasetini izahta neredeyse yüz yıl öncesinin olay ve gerçeklerine dayanmaktaki garabet bir yana, tarihin şu garip cilvesine bakınız ki, Özakman'ı yalanlarcasına, Türkiye'nin AB kapısındaki en büyük destekçisi de Lloyd George'un memleketi İngiltere'dir. AB içindeki demokratik güçlerin (Yeşillerin, Komünistlerin, Sosyalistlerin ve Liberallerin) Türkiye'ye destek verdiği aşikârdır; buna karşın Lloyd George'un geleneğini sürdüren Muhafazakârların ve Avrupalı milliyetçilerin Türkiye'ye karşı durduğu da başka bir gerçektir. O zaman buradaki okuma hatası apaçık ortaya çıkmaktadır: Bir ülkenin veya milletin topyekûn düşmanlarından veya dostlarından bahsedilemez; düşmanlık ve dostluk gibi pozisyonlar konjonktürel, siyasi ve hatta sınıfsal bir konumlanıştan türeyen durumlardır. Ancak tıpkı Batı'da olduğu gibi milliyetçi körlüğün türlü biçimleri, Türkiye'de de bu gerçeği görmeye engeldir. O nedenle aynı

milliyetçi körlüğün, Çanakkale'de olup-biteni bütün yönleriyle ve gerçekliğiyle, soğukkanlı bir bakış açısıyla değerlendirmesini beklemek de boş bir beklenti olacaktır.

Savaşa gelince: Savaşın başında, bütün bölgeyi savunmakla görevlendirilen 5. Ordu'nun Alman komutanı Mareşal Liman von Sanders, her ne kadar emrindeki birlikleri sürekli eğitimde tutarak ve birliklere sürekli savunma tatbikatları yaptırarak muharebelere iyi hazırlamış olsa da, yanlış bir değerlendirmeyle çıkarmayı kuzeyden -Saros Körfezi'nden- bekliyor ve kuvvetlerin ağırlığını bu bölgede tutuyordu. Dolayısıyla çıkarmanın gerçekleşeceği güneyde, sadece 3. Kolordu Bolayır'dan Anafartalar'a kadar geniş bir alanı tutmaktaydı. Kolordu'ya bağlı 7. Tümen Gelibolu ve çevresine konuşlanmış, Eceabat'a doğru olan kısım ise 2 Jandarma taburu tarafından tutulmuştu. Yarımadanın, daha sonra müttefik çıkarmasının icra edileceği güney kısmına ise Albay Halil Sami Bey'in emrindeki 9. Tümen yerleşmişti. Onun hemen kuzeyinde, Eceabat-Kilitbahir bölgesinde, Yarbay Mustafa Kemal Bey'in emrinde bulunan ve ordu emrinde ihtiyatta tutulan 19. Tümen bulunmaktaydı. Müttefik deniz harekâtı başlayınca 2. Kolordu'ya bağlı 5. Tümen Saros Körfezi'nin kuzeyine, 4. Kolordu'ya bağlı 11. Tümen ise Ezine'ye intikal ettirildi. Yarımadanın güneyinin tutan 9. Tümen ise, deniz savaşıyla birlikte 3. Kolordu emrine verildi. Bu arada Liman von Sanders'in 5. Ordusu'na bağlı diğer kolordu, 15. Kolordu Anadolu tarafında bulunuyordu. Nisan ayı sonlarındaki müttefik amfibi harekâtının hazırlık saldırıları sırasında İstanbul'daki 3. Tümen ve Beyoğlu Jandarma Alayı da 5. Ordu emrine verilmişti. İşte bu noktada asıl çıkarmanın yeri konusunda Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders ile 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa arasında ihtilaf çıkmıştı. Esat Paşa çıkarmanın yarımadanın güneyine yöneleceğini düşünürken von Sanders çıkarma yeri olarak Saros Körfezi'ni düşünmekte ısrar ediyor ve bu düşüncesine dayanarak İstanbul'dan gelen 3. Tümen ile jandarma birliklerini bu bölgeye konuşlandırıyordu. Bu akıl yürütmeye bağlı olarak Anadolu tarafındaki 11. Tümen de bu bölgeye çekilmiş ve 15. Kolordu burada yeniden teşkil edilmişti. Dolayısıyla yarımadanın kuzeyi 3 tümen ve jandarma birlikleriyle korunurken güneyde mev-

zilenmeye hazır sadece bir tümen (Albay Halil Sami'nin 9. Tümeni) ve ordu ihtiyatında ikinci bir tümen (Yarbay Mustafa Kemal'in 19. Tümeni) bulunmaktaydı. Oysa çıkarma harekâtı Esat Paşa'nın tahminlerine uygun olarak yarımadanın güney ucuna, Seddülbahir, Arıburnu ve Kabatepe'ye yönlendirilmiş; Sanders'in çıkarma beklediği Bolayır'a ve Anadolu tarafındaki Kumkale ile Beşike'ye sadece aldatma harekâtları icrâ edilmişti. Çıkartma bölgesi, esas itibariyle 9. Tümen birlikleri tarafından kapatılmıştı. Bu arada von Sanders hâlâ asıl çıkarmanın Bolayır kıyılarına olacağı düşüncesiyle 5. ve 7. tümenleri bu bölgede tutmaya devam etmekteydi. Gerideki 19. Tümen ise, ordu komutanının Anadolu kıyılarına yönelecek çıkarma beklentisi yüzünden sahile, iskeleye yakın bir mevkide tutuluyordu. Oysa Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, yarımadanın en hâkim noktası olan Kocaçimen Tepe'ye konuşlanmak istiyor, kolordu komutanı Esat Paşa da güneye yapılacak çıkarma tehlikesini daha büyük bir olasılık olarak gördüğü için bu fikri destekliyor, ama tümen doğrudan ordu ihtiyatında tutulduğundan bunun için Liman von Sanders'in kararı gerekiyordu. Sanders Paşa ise farklı bekleyişleri nedeniyle bu isteği şiddetle reddediyordu[6]. Oysa asıl çıkarma harekâtı, güneydeki komutanların beklediği gibi bu sahillere yapıldı. Kendisine gelen raporlara bakarak hızla harekete geçen Esat Paşa ordu komutanını uyarmak amacıyla telefonla ona ulaşmaya çalışmış ama başaramamıştır, zira komutan çıkarma beklediği Bolayır kıyılarına nazır bir gözetleme yerinde çıkarmayı beklemektedir. Bunun üzerine Esat Paşa bizzat komutanın yanına gitmek ihtiyacı hissetmiştir. Anılarında durumu şöyle anlatır:

Bir taraftan durumu bildirmek, gerekli emirleri almak üzere aynı zamanda Eceabat'a çabuk gidebilmek için de bir araç istemek üzere otomobille kendisini aramaya gittim... Kendisine: "Asıl çıkarmanın Arıburnu ile Seddülbahir'de başladığını ve Sarıs Körfezi'ne gelen bu gemilerin bir gösterişten ibaret olması muhtemel bulunduğunu" söyledim. Bir an önce Eceabat'a gidip duruma el atabilmek için emrinde bulunan Şirket vapurunun geçici olarak emrime verilmesini rica ettim. Düş-

[6] Fahrettin Altay, *On Yıl*..., s. 85.

man hakkındaki görüşümü yerinde buldu, karargâha dönüşe karar vererek, Şirket vapuruyla Eceabat'a gitmeme izin verdi. Yalnız kendisinden yapılacak harekât hakkında hiçbir talimat alamadım...[7]

Bu koşullarda Esat Paşa, Mareşal Sanders durumu kavrayıp bizzat muharebeleri idare etmek üzere karargâhını yarımadanın güney bölümüne taşıyana kadar, çıkarma karşısında bütün harekâtı kendi insiyatifi ve kararlarıyla yönetmiştir. Dolayısıyla eğer Çanakkale muharebelerinde savaşa etki eden bir önderlik mevkii aranıyorsa, ilk yer hiç şüphesiz Esat Paşa'nındır. Burada gelişen durum karşısında Yarbay Mustafa Kemal'in yine büyük bir insiyatif ve kararlılık gösterdiği de açıktır. Çünkü Esat Paşa, ön almak için Sanders Paşa'yı ikna etmeye çabalarken, çıkarmanın gelişmesine meydan vermemek için Yarbay Mustafa Kemal, çıkan müttefik birliklerinin Eceabat'a doğru ilerlemesini engellemek üzere kendi tümeninin 57. Alayı'nı Arıburnu'na doğru sürmüştü[8]. Bu arada 9. Tümen komutanı Albay Halil Sami Bey de, 25. ve 26. alaylarına Seddülbahir'e karşı savunma konumu aldırmış; iki tümenin ara hattında ve çıkarma alanı karşısında kalan, aynı tümene bağlı 27. Alay'ın komutanı Yarbay Şefik Bey de, ilk ateş sesleri üzerine derhal alayını teyakkuz durumuna geçirmiş, durumu tümen komutanına bildirmiş ve tümenden gereken emri alarak müttefik çıkarmasının baskına dönüşmesini önleyecek biçimde

---

[7] Esat Paşa, *Çanakkale Savaşı* ..., s. 46.

[8] Ancak bu bilgi de Mustafa Kemal'in raporlarına dayanmaktadır. Kolordu kurmay başkanı Fahrettin Bey ise durumu daha farklı anlatmaktadır: "19. Tümen komutanı Mustafa Kemal de Arıburnu'na hareketine müsaade istiyor. Bu tümen ordu emrinde olduğundan oradan soruluyor. Ordu emir vermekte gecikiyor. Mareşal Liman von Sanders'in Bolayır'a gittiği bildiriliyor. Kolorduca Gelibolu'da 21. Alay'a hareket emri veriliyor... Arıburnu'na saat 6.30'da hareket eden [9. Tümen'e bağlı] 27. Alay saat 8.30'da Kanlı Sırtlarda düşmana çatıyor. Mustafa Kemal bu sırada hâlâ emir almadığından sızlanıyor. 57. Alay'la bir bataryayı ve süvari bölüğünü alarak harekete geçeceği *sırada* kolordudan kendisine bütün tümenlerle hemen Arıburnu'na hareketle düşmanı denize dökmesi *emri geliyor*. Bu sebeple ancak saat 10.30'da düşmana Conkbayırı taraflarında tesadüf ediyor ve saldırıya geçerek onları geri sürüyor" (a.b.ç) (Altay, *On Yıl*..., ss. 88-89).

süratle alayını Arıburnu bölgesine hareket ettirmişti[9]. Yoğun kuvvetlerle karaya çıkmış olmalarına rağmen henüz kontrol noktaları oluşturamamış olan müttefiklerin bu zaafiyetinden yararlanarak, topçu desteğini dahi beklemeden alayını açtı ve mevziye soktu. Bu arada Alay komutanı, bağlı olduğu 9. Tümen'e bir rapor yazıyor ve Arıburnu sırtlarının işgal edildiğini, kendisinin taraarruza geçeceğini bildiriyor ve alayın sağında kalan Kocaçimen Tepesi'nin Yarbay Mustafa Kemal'in komutasındaki 19. Tümen tarafından tutulması için tümenden aracılık rica ediyordu[10]. İşte Mustafa Kemal'in savaştaki rolü bu

---

[9] 27. Alay komutanı Yarbay Şefik, saat 2 civarından itibaren keşif kollarından aldığı ilk çıkarma haberlerine bağlı olarak bir an önce ileri atılmak ve çıkarma karşısındaki mevzilere yerleşmek istiyordu ve 9. Tümen komutanından beklediği hareket izni için ısrar etmekteydi. Üçüncü raporundan sonra saat 05.45'de Tümen'den şu emri aldı: "Düşman Arıburnu ile Kabatepe kısmına asker çıkarmaktadır. 27. Alay Çamburnu'ndaki dağ bataryası da emrinde olmak üzere bu düşmanı denize dökmek için derhal Kabatepe istikametinde hareket edecektir". Çıkarma karşısında 1 saat kadar geç hareket edilmişti, ama bu konuda 9. Tümen komutanının bir kusuru yoktu. Çünkü bu gecikmeden 9. Tümen komutanını sorumlu tutmak askerî açıdan mümkün değildi. Genelkurmay Harp Tarihi'nin yazdığına göre, "aslında gecikme diye bir şey yoktur. 9. Tümen komutanı gereğince çabukluk göstermiştir. Çünkü bu tümenin sorumluluk alanı geniş ve görevleri çok zordu. Seddülbahir çevresinde de çıkarmalar başlamıştı. Her taraftan düşman çıkarmalarına ait raporlar geliyordu. Düşman deniz kuvvetleri bütün yarımada güney kıyılarını sarmıştı. Kabatepe ve güneyinden, Kumtepe kıyılarına kadar fazlasıyla kritik ve çıkarmaya elverişli kısımlar vardı. Düşman çıkarmasının henüz ilk hareketleri oluşuyor ve amfibi harekâtın karanlık bir dönemi yaşanıyordu. Tümen için durum ve düşmanın gerçek harekât planı her bakımdan meçhuller içerisinde idi. Ancak bir kolordunun kapatabileceği geniş bir muharebe alanında çok yönlü görevlerini başarmak zorunluluğunda olan bir tümen komutanından, tesadüf muharebelerine benzer kısa bir durum muhakemesi ile karar istenemezdi. Elbette durumun berrak ve belirgin bir hâl almasını bekleyecek, deniz vasıtasına hâkim ve tam bir insiyatif içerisinde hareket eden düşman komutanlığının ne yapmak niyetinde olduğunu anlayacaktı. Bu nedenle 9. Tümen komutanı, 27. Alayı'nı saat 05.45'te Arıburnu istikametinde sürerken son derecede süratli davranmış oldu" (*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V/2.*, s. 100-102).

[10] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V/2.*, s. 104. 27. Alay komutanının çıkarma kuvvetlerine şiddetli direnç gösterdikten sonra, gücü yavaş yavaş tükenirken kendi tümenine gönderdiği raporda şu rica yer almaktadır: "Düşman Arıburnu sırtlarını işgal etmiştir. Arıburnu sırtlarıyle Kocadere batısındaki sırtlardan taarruza başlıyorum. Kocaçimen'i 19. Tümen vasıtasiyle

noktadan itibaren başlamıştır[11]. 9. Tümen cevap yazısında 19. Tümen'in 57. Alayı'nın tümen komutanı Mustafa Kemal Bey'le birlikte Kocaçimen'e hareket ettiğini ve 27. Alay'ın onunla irtibat kurup hareket birliği içinde bulunmasını emret-

---

tutturmanızı rica ederim". Mustafa Kemal, 9. Tümen komutanının bu dolayımla kendisine emir verecek bir konumda bulunmasından şikâyetçidir. Bunu komutanın askerî yeteneklerini mesele ederek kolordu komutanına yansıtır. Esat Paşa anılarında 19. Tümen komutanının bu konudaki raporunu şöyle aktarır: "Bu belge ile Mustafa Kemal Bey, 9. Tümen Komutanı olup Eceabat-Kirte bölgesinde bulunan piyade Albay Halil Sami Bey'in kıdemi sıfatıyla ve o gün bölgede daha üst rütbede bir komutanın bulunmaması yönünden düşmanın ilk çıkarma gününde kendisine verdiği emirler tenkit ediliyor..."du (Esat Paşa, *Çanakkale...*, s. 85).

[11] 19. Tümen komutanı Yarbay Mustafa Kemal, işte bu andan itibaren atılganlık ve cesaretle hareket etmiştir. Mustafa Kemal'in muharebeler esnasındaki efsanevî rolünün odaklandığı nokta işte burasıdır. Zaten bu nedenle Çanakkale'nin yıldızları arasında yer almıştır. Genelkurmay Harp Tarihi'nde bu rol şöyle ifade edilmektedir: "19. Tümen'in 25 Nisan 1915 günü Arıburnu bölgesindeki harekâtı, gerçekten kendisine özel koşullar altında ve çok cüretkâr bir karar ile yapılmıştı. Bütün Çanakkale cephesinin kaderini yalnız başına [?] omuzlarında taşımak durumunda kalan genç komutan Kurmay Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) hiç bir yerden emir almadan ve bu yolda kendisine verilmiş hiç bir görev de bulunmadığı halde, cephenin genel durumunu düşünerek gerçek görevini saptamış ve 5. Ordu komutanının, bilinen sabit fikri içerisinde bunalıp sustuğu çok kritik bir dönemde Türk savunmasını erken yıkılmak tehlikesinden kurtarmıştı" (*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V/2,* s. 106). Bu söylenenler doğru olmakla birlikte, aynı koşulları paylaşan ve yine hiç bir yerden emir almaksızın kendiliğinden harekete geçmek iradesini gösteren, hatta Mustafa Kemal'in 19. Tümeni'ni de yönlendiren 9. Tümen komutanı Albay Halil Sami ile 27. Alay komutanı Yarbay Şefik'i de, "Türk savunmasının erken yıkılmak tehlikesinden kurtarılması"ndaki kararlılık, ileri görüş ve atılganlık bakımından Mustafa Kemal'in yanına yazmak gerekir. Ne var ki Yarbay Mustafa Kemal Bey, anılarında Selânik'ten beri tanıdığını söylediği Albay Halil Sami Bey'in böyle bir harekâtı sevk ve idare etmek yeteneğinden uzak bulunduğunu ima eden sözler sarf ederek bu tümen komutanının muharebelerdeki rolünü küçültür ve askerî yetenekleri konusunda soru işaretleri yaratır: "9. Fırka kumandanı Halil Sami Bey'i Selânik'te Nümune taburu kumandanı olarak bulunduğu 1323 tarihlerinden beri pek güzel tanımakta idim. Nezahat-i kalbiyesi [kalbinin temizliği] şayan-ı hürmet [saygıya değer] olan bu arkadaşımızın Çanakkale boğazının en mühim bir kara mıntıkasını muhafaza gibi mühim bir vazifede sevk ve idarece müşkül bir vaziyette kalabilmesi ihtimalini pek kuvvetli görüyordum" (Mustafa Kemal, *Arıburnu Muharebeleri Raporu* (haz. Uluğ İğdemir), Ankara, 1986: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 13).

mekteydi. Yani Çanakkale menakıbnamesindeki anlatının aksine Mustafa Kemal, kendi insiyatifiyle, kimseye sormadan 27. Alay'ı kumandası altına alıp Arıburnu'na yanaştırmış değildi[12]; 27 Alay komutanı büyük bir kararlılık ve öncelikle

[12] Ancak Mustafa Kemal, kendi hatıralarında 27. Alay'ı Mustafa Kemal'in birlikleriyle irtibatlayan 9. Tümen'in bu rolünden hiç söz etmez. Mustafa Kemal, gelişen durumu şöyle anlatmaktadır: "Bu esnada 9. fırkaya [tümene] mènsup süvari zabitanından mülâzım-ı evvel [astteğmen] Mehmet Salih Efendi Conkbayırı'nda yanıma geldi ve 27. Alay'ın Kocadere garbındaki sırtlardan "Kemalyeri" üzerinden düşmanla muharebeye başladığını haber verdi. Mumaileyh ile (ki 27. Alay kumandanının bulunduğu yeri en iyi o biliyordu) mezkûr alay [27. Alay] kumandanına düşmanın 261 rakımlı tepeye kadar ilerlemiş olan kuvvetlerine (sol cenahına) alay 57 ve bir cebel [dağ] bataryasıyle taarruza başladığımı, alay 27'nin dahi karşısındaki düşmana taarruz etmesini ve henüz Bigalı civarında bulunan 19. fırka [Tümen] kısm-ı küllîsini [büyük kısmını] Kocadere istikâmetine celbedeceğimi [çağıracağımı] ve bu emrimi kendisine isâl eden [getiren] süvari mülâzımı Salih Efendi'yi tekrar benim nezdime iade etmekle [benim yanıma göndermekle] beraber benimle daima irtibatı muhafaza eylemesini ve benim Conkbayırı'ndan muharebeyi idare edeceğimi bildirdim" (M. Kemal, *Arıburnu*..., s. 23). Muhtemelen 27. Alay komutanı, kendi tümeninden 19. Tümen ile irtibatlanma emrini aldıktan sonra sözü edilen süvari irtibat subayını Mustafa Kemal'in yayına göndermiş olmalı. Ancak Mustafa Kemal bu durumdan hiç söz etmiyor ve Paşa'nın sözleri sanki kendi iradesiyle söz konusu alayı 19. Tümen'in bünyesine almış izlenimi yaratıyor. Ayrıca Mustafa Kemal'in raporunda 9. Tümen komutanı Albay Halil Sami Bey'den sabah aldığı ve karşısındaki düşmanın durumunu, kendi harekât planını bildirdiği ve harekâtın koordine edilmesi önerisinde bulunduğu raporundan söz edilirken, rapor hem tam olarak yansıtılmamakta he de bir küçümseme ve yanlış değerlendirme iması seçilmektedir: "Saat 9.30 evvelde 9. Fırka kumandanı miralay Halil Sami Bey'den atideki [aşağıdaki] raporu aldım: Kabatepe'de tabur kumandanlığından şimdi alınan raporda düşmanın Arıburnu sırtlarından Kabatepe'nin gerilerindeki sırtlara sarmakta olduğu bildiriliyor. En yakın bulunması hasebiyle Maltepe'deki kuvvetlerinizden bir taburu Kabatepe'nin şimalindeki [kuzeyindeki] Arıburnu'na karşı olan sırtlara müsareaten [süratle] sevk ve neticesinin iş'arı mercudur [sonucunun bildirilmesi rica edilir]". Mustafa Kemal devam ediyor: "Bu anda fırka zaten emr-i harekete müheyya [harekete hazır] idi. Şayan-ı dikkattir ki, bu anda düşmanın Seddülbahir cihetindeki teşebbüsünden hiç bahis edilmemekte, Arıburnu ihracına karşı mümanaat [engel olmak] için bir tabur kuvvetle iktifa edilmekte idi" (Mustafa Kemal, *Arıburnu*..., s. 20). Oysa Albay Halil Sami, kendisine akan raporlara göre hareket ediyordu; üstelik çeşitli deniz ve amfibik hareketlerden sezildiği cihetle, Seddülbahir de ciddi bir çıkarma tehdidi altındaydı ve bu yüzden 9. Tümen iki alayına burada muhafaza etmek zorundaydı. Mustafa Kemal ise, bu bölgeye yapılan çıkarmayı küçümser ve

çıkarmaya müdahale etmiş, kolordu kurmaylarının harekâtı planlamalarında işlerini kolaylaştıracak biçimde durumu bütün açıklığıyla rapor etmiş ve bundan sonra olup biten bütün komuta değişiklikleri 9. Tümen komuta heyetinin bilgisi dahilinde cereyan etmişti. 27. Alay, 25 Nisan sabahı saat 8.00'da[13] taarruza geçerek taarruzu hiç duraksatmadan sürdürmüş, saat 10.00'dan[14] itibaren de 19. Tümen'in 57. Alayı yardımına yetişerek cephenin sağ yanını kapatmıştı[15]. Bu arada Seddülbahir'e yapılan yoğun çıkarma karşısında sadece iki alayla karşı koymaya çalışan 9. Tümen komutanı Albay Halil Sami, yoğun

---

asıl saldırı yeri olarak Arıburnu bölgesini değerlendirir. Ne var ki, müttefik harekât planlarına göre Seddülbahir ile Arıburnu çıkarma kuvvetlerinin birleşmesi öngörülüyor, Seddülbahir'e çıkan kuvvetlerin de hızla müttefik donanmasını ağır ateş altında tutmuş olan Eceabat tabyalarını işgali bekleniyordu.

[13] *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V./2,* s. 105. Burada aynen şöyle yazıyor: "27. Alay'ın saat 8.00'da başlayan taarruzu hiç bir aksaklık göstermeden ilerledi. Saat 10.00'da Kemalyeri'ne gelen dağ bataryası da 165 rakımlı tepeye mevzilendirildi. Birinci hat taburları adeta yarış edercesine ileriye atılıyor, hızlı bir tempoda Karayürek deresini aşıyorlardı. Düşmanın dereye kadar inmiş olan keşif kolları bir hamlede temizlendi..."

[14] Mustafa Kemal, anılarında bunu açıkça belirtir: "Alay 57'nin taarruza başlaması saat 10 evvel raddelerinde idi" (*Arıburnu Muharebeleri Raporu*, s. 23). Bu saldırı 9. Tümen komutanından alınan rapor üzerine 19. Tümen'in 57. Alayı'nın, 9. Tümen'in 27. Alay'ın solundan ileriye atılmasıyla başlamıştı.

[15] Bu bilgiler tamamen harp ceridelerine dayanarak yazılmış olan Genelkurmay Harp Tarihi yayınından alınmıştır. Bunun ötesinde daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak ise imkansızdır. Zira ilgili bütün evrak Genelkurmay Harp Tarihi arşivlerinde olup genel araştırmacıya kapalıdır. Buradan bir araştırma yapmak için çok çeşitli belgelerle başvurulması gerektiği gibi, izin alınsa dahi doğrudan doğruya belgeye ulaşmak mümkün değildir; ancak ilgili görevliye konunuzu ve ilgili evrakın bulunduğu föyü bildirir ve onun uygun görmesi halinde belgeyi görebilirsiniz. Ancak tamamen günlük harp kayıtlarına dayanarak yazılmış olan ve bir iç hizmet belgesi niteliğine sahip bulunan Genelkurmay harp tarihi yayınlarının güvenilir olduğu not edilmelidir. Zira bunlar genel okuyucu için ya da genel tarih anlatısının bir parçası olarak, resmî tarih perspektifinden sansürcü bir zihniyetle yazılmış şeyler olmayıp ilgili muharebe kayıtlarının arka arkaya dizilmesinden ibaret yayınlardır. Bu yayınların taşıdığı en büyük sakınca, bazı yerlerin özetle geçilmiş olması ihtimalidir. Bkz. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V. Cilt: Çanakkale Cephesi. İkinci Kitap (Amfibi Harekât)*, Ankara, 1978: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, ss. 99-106.

çıkarma baskısı ve donanma bombardımanı karşısında mevzilerini geriye çekmek zorunda kalmıştı. Oysa 9. Tümen birlikleri, ateş gücünün göreli azlığına rağmen Seddülbahir önlerinde müttefiklere çok ağır kayıp verdirmişlerdi. Bununla beraber Albay Halil Sami, Arıburnu önlerinde ihtiyat birlikleriyle ve 9. Tümen'in bir alayıyla, görece daha kalabalık bir güçle ve daha yoğun topçu desteğiyle direnen Mustafa Kemal'in yıldızı parlarken, haksız bir biçimde başarısız sayılmış ve isabetsiz kararlarıyla kuşku yaratan Mareşal von Sanders'in yine isabetsiz bir kararıyla tümen komutanlığından alınmıştı[16].

Bu arada Osmanlı kuvvetlerine zaman kazandıran önemli bir başka etkeni de atlamamak gerekir. Bu, Arıburnu'ndaki öncü çıkarma kuvvetlerinin tasarlananın 1 mil kadar kuzeyine çıkmaları ve karşılarında tırmanmaları gereken sarp bir arazi bulmalarıdır. Savaşta sonuca etki eden şey, her iki tarafın da kendi lehlerine ve aleyhlerine gelişen hareketleridir. Dolayısıyla müttefik kurmaylarının arazi konusundaki bilgisizliği, nasıl bir savunmayla karşılaşacaklarını tahmin edememeleri gibi

---

[16] Fahrettin Altay bu olayı şöyle aktarır: "Yalnız Seddülbahir'den gelen haberler iyi değildi. Zavallı tümen komutanı bu tehlikeli bölgede iki alayla kalmıştı. Seddülbahir önlerinde düşmana çok ağır zayiat verdirmesine rağmen [düşman kuvvetleri] Teketepe kuzeyindeki küçük koya çıkmayı başarmışlar, arkası kesilen tepedeki bizim bölük de geri çekilmek zorunda kalmış, bu suretle Seddülbahir kıyıları düşmanın eline geçmiş, askerlerimiz Alçılıtepe'ye doğru çekilmeye başlamıştı. Mareşal [von sanders] bizleri de yanına aldı, hep beraber o tarafa hareket ettik. Burada 9. Tümen komutanı bulundu, kendisinden bilgi istenildi. Onun verdiği bilgiden memnun olmayan Mareşal, Esat Paşa'ya: 'Seddülbahir bölgesini sizden çıkarıyorum, kendim idare edeceğim. Siz hemen Arıburnu'na gidecek, orayı düşmandan temizlemeye çalışacaksınız...' [emrini verdi]. Mareşal'in emrinden sonra döndük. Kendisi 9. Tümen komutanını görevden almış, yerine bir Alman albayı komutan olarak tayin etmişti..." (Altay, *On Yıl*..., s. 92). Burada Liman von Sanders'in hem stratejik değerlendirmeleri bakımından zayıf hem de duygusal olduğu görülmektedir. Zira, Seddülbahir'den farklı olmayan bir şekilde, müttefiklerin Arıburnu'nda da kıyıdaki dar bir şeritte tutunma başarısı göstermiş olmalarına rağmen, aynı husumeti Mustafa Kemal'e göstermemiştir. Çünkü cepheyi gözetlerken Mustafa Kemal'den gelen bir rapor kendisine okunmuş ve Mustafa Kemal'in raporunda "düşman bu gece denize dökülecektir" denilmesi onun gözlerini yaşartmıştı (Altay, aynı eser, s. 92). Oysa sonuçta değişen bir şey yoktu! Ne o gece, ne de izleyen 8 ay boyunca düşman denize dökülemeyecekti!

etkenler, Osmanlı kuvvetleri lehine tezahür eden hareketler arasında sayılmak gerekir. Bu zaaf, Mustafa Kemal'in cevvaliyeti ile birleşince, savaşın bu ilk evresinin tam bir Osmanlı kazanımı biçiminde gelişmesine yol açmıştır. Ayrıca Seddülbahir'e çıkan Britanyalılar nispeten daha zayıf savunulan bir bölgeye çıkmalarına rağmen harekâtı Kirte yönünde geliştirmek yerine, çıktıkları yerleri tahkim etmeyi ve yerleşmeyi seçince, bir kısmı da zayıf olmakla birlikte kıyıya yakın olan birliklerin yoğun ateşi karşısında çıkarma sahillerinde tutunamayınca muharebelerin rengi değişti ve müttefikler büyük bir insiyatif kaybettiler. Zayıf Osmanlı birlikleri arasında Seddülbahir'de bulunan 26. Alay'ın 3. Taburu çok şiddetli bir direnç göstermiş ve müttefiklere büyük kayıplar verdirerek Çanakkale muharebelerinin şeref listesinde baştaki yerlerden birini daha ilk günden almıştı. Bu durum karşısında Britanyalı komutanların insiyatif geliştirememeleri de, Osmanlı kuvvetlerinin lehine tezahür eden bir gelişmeydi. Aslında böylelikle savaşı baştan kaybetmiş oldular. Zira kaybedilen bu zaman zarfında Esat Paşa gereken bütün önlemleri almış ve Osmanlı ordusu bölgeye asker yığmak için zaman kazanmıştı.

Çıkarmanın birinci günü asıl taarruz yeri belli olmuş ve Esat Paşa da gecikmeden karargâhını Gelibolu'dan çıkarma alanlarına hâkim Kilya'ya (Kirte'ye) nakletmişti. Esat Paşa bununla da kalmayarak 9. Tümen'in kalan iki alayını da 19. Tümen'in emrine vermiş ve bütün alayları çıkarma yapan Britanya kuvvetlerine karşı saldırıya geçirmişti. Böylelikle daha çıkarmanın ilk günü, çıkan kuvvetler kıyıya sıkıştırılmış oluyordu[17].

Daha çıkarmanın ilk iki günü, tarafların arazi üzerindeki konumlanışları belli olmuş ve bu durum bir kaç kilometreyi aşmayan ufak tefek ilerlemeler ve gerilemelerle Aralık sonuna

[17] İşte bu noktada Esat Paşa, Mustafa Kemal'in davranışlarını eleştirmekten kendisini alamaz: "Mustafa Kemal Bey, yalnızca 19. Tümen Komutanı olarak bu harekâta katıldığı halde emirde dikkat edileceği gibi resmî olmayan bir mevkii de kendisine yakıştırıp 'Arıburnu Kuvvetleri Komutanı' olarak kendine takmıştı" (Esat Paşa, *Çanakkale...*, s. 93).

kadar devam etmiştir[18]. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın ana karakteri olarak tescil edilmiş bulunan "mevzi savaşı" gerçeği, Çanakkale'nin de gerçeği olmuş ve bir hattı savunmak veya işgal etmek için harcanan çabalar, tıpkı Fransa-Almanya ve Belçika-Almanya sınırları boyunca uzanan cephe hattında olduğu gibi, çok sayıda insanın hayatına mal olmuştur. Örneğin 19 Mayıs 1915 sabaha karşı Osmanlı ordusunun başlattığı saldırıda 13. Alay'ın yarısı erimiş, saldırıya katılan 2. Tümen mevcudunun yarıdan fazlası ise şiddetli çarpışmalar sırasında kaybedilmişti. Sadece o günkü kayıp üç bin şehit ve yedi bin yaralıydı[19].

25 Nisan 1915 sabahı müttefiklerin giriştiği ilk çıkarma harekâtından sonra vuku bulan ikinci büyük ilerleme girişimi, 6 Ağustos 1915 sabaha karşı başlamıştır. 6 Ağustos'ta başlayan çarpışmalar, literatüre "Anafartalar muharebesi" olarak geçmiştir. Muharebenin başlangıcında Britanyalılar büyük bir hücuma geçmiş, bu saldırı sırasında bir alayın büyük bir kısmı, komutanları Mümtaz Yarbay Tevfik Bey de içlerinde olmak üzere hayatlarını kaybetmişti. Bunun üzerine 9. Tümen buraya yönlendirildi. Britanya kuvvetleri bir taraftan karada ilerleyerek Conkbayırı'na kadar olan sahayı işgal ederken, öte yandan Suğla Limanı'na ardışık çıkarmalar icra edilmekteydi. 7 Ağustos'ta 9. Tümen ilerlemeyi durdurmak için ileri atıldığında, yine büyük bir dirençle karşılaştı ve tümen komutanı ile kur-

---

[18] İlk iki gün içinde müttefikler durdurulmuş ama denize dökülememiştir. Esat Paşa hatıralarında bu durumu şöyle nakleder: "Bugüne kadar 19. Tümen pek cesurca savaşlar etmiş, bine yakın yaralı vermiş ise de düşmanı tutunduğu bölgeden atamamıştı. Buna rağmen Tümen Komutanı Mustafa Kemal Bey, durumun iyi olduğunu ve başkaca birlik için kullanılacak bölge olmadığından yardım birliği de istemiyordu... Bugün [27 Nisan] öğleden sonra 19. Tümen komutanından şu raporu aldım: 'Düşmanın bir iki günlük savaş sırasında morali tamamen sarsılmış dört tugay kadar tahmin ettiğim kuvveti denize dökülmüştü. Bindirme noktasını himaye eden bir kısım kuvvetine de genel saldırı emrini verdim'... Mustafa Kemal Bey'in 27 Nisan saat 15.20'den sonra bana gönderdiği yukarıdaki raporda bildirilen 'düşmanın kuvveti tamamen denize dökülmüştür' tarzındaki bildirisiyle 77. Alay Kumandanı Binbaşı Saip Bey'in Harp Ceridesi'nden çıkarıp yukarıya koyduğum yazıları arasında aykırılıklar vardır" (Esat Paşa, *Çanakkale Savaşı*..., ss. 70, 73-75).

[19] Altay, *On Yıl*..., ss. 97-98.

may başkanı yaralanarak savaş dışı kaldı, alayları da çok sayıda asker kaybetti. Burada da Britanyalıların ilerlemesini başlarında Yarbay Cemil (Conk) Bey'in bulunduğu 4. Tümen durdurdu. Bunun üzerine, yine yanlış bir kararla hâlâ Saros bölgesinden büyük bir çıkarma bekleyen Mareşal von Sanders'in Gelibolu'da tuttuğu 16. Kolordu derhal bu bölgeye sevk edildi. Ancak bu kolordunun Gelibolu'dan Anafartalar önlerine gelmesi iki günü bulacaktı. Oysa bu büyük saldırı karşısında Esat Paşa kolordusunun elinde sadece bir tabur ihtiyat kalmıştı, bu birlik de Conkbayırı'na gönderildi. 8 Ağustos'da durum çok tehlikeli bir hal almıştı. Bunun üzerine Kolordu kurmay heyeti, bölgenin savunmasına tam yetkiyle ve bütün birlikleri emrine vermek suretiyle Yarbay Mustafa Kemal Bey'e tevdi ettiler. Ancak Yarbay Mustafa Kemal, bu görevi ancak Anafartalar'a gelecek bütün kuvvetler emrine verilirse kabul edeceğini bildirdi. Bu teklif kabul edildi ve Yarbay Mustafa Kemal Bey, Anafartalar Grup Kumandanı oldu. 9 Ağustos'ta 16. Kolordu da yetişti ve bütün birlikler Mustafa Kemal'in komutasında bir genel saldırıya geçerek Britanya kuvvetlerini geri attı. Mustafa Kemal'in gelen bir şarapnel parçasının veya merminin saatine isabet etmesiyle hayatta kalmasını sağlayan olay da bu muharebe sırasında yaşanmıştır. Anafartalar, Mareşal Liman von Sanders'in deyişiyle Çanakkale muharebelerinin askerî ve politik açıdan zirve noktasıydı. Bu açıdan Mustafa Kemal, askerî açıdan büyük bir başarı göstermiş ve savaşın kahramanları arasında yer almayı tamamıyla hak etmiştir. Dolayısıyla onun bu muharebelerdeki başarısının menkıbelerle bezenmeye ihtiyacı yoktur. Bu muharebeden sonra Yarbay Mustafa Kemal, üç kıdem zammı ile birlikte Albaylığa terfi ettirildi. Enver Paşa, Mustafa Kemal'e hitaben yazdığı tebrik mektubunda ona "19. Tümen Kumandanı" diye hitap edince ve cephe ziyareti sırasında Mustafa Kemal'in karargâhına uğramayınca, Mustafa Kemal görevinden istifa etmiş; istifayı işleme koymayan Mareşal von Sanders araya girerek Enver Paşa'dan ricacı olmuş ve Paşa Mustafa Kemal'e güzel sözlerle bezenmiş bir telgraf çekerek onu 16. Kolordu komutanı yapmıştı.

Anafartalar muharebelerinden sonra Albay Mustafa Kemal başka bir göreve tayin edilmiş, ama Çanakkale muharebeleri gittikçe sönümlenerek daha beş ay devam etmiştir. Mustafa Kemal, yaklaşık 8 ay süren muharebelerin yarısında bu cephede bulunmuş, sonra Doğu Anadolu'daki kolordusunda Ruslara karşı yürütülen muharebeleri yönetmiştir. Bütün bunlara bakarak, bu uzun savaş esnasında sadece Mustafa Kemal'in kahramanlaştırılması, tarihyazıcılığı açısından problematik bir durum yaratmaktadır. Sadece Mustafa Kemal odaklı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştaki pozisyonunu görmezden gelen bir Çanakkale resmi tarih anlatısı kuşkusuz yönlendirilmiş ve eksik bir anlatım olacak ve bu haliyle akademik bir değerlendirme olmaktan çıkacaktır. Örneğin acaba tıpkı başka pek çok yüksek rütbeli subay gibi, Mustafa Kemal de bu savaşta şahadet mertebesine ulaşsaydı, bu yönlendirilmiş anlatım hangi yöne savrulacaktı? Bu muharebelerde Mustafa Kemal'in bir taktik komutan olarak hakkını, zekâsını ve cesaretini takdir etmek askerî açıdan mutlak bir zorunluluktur; ancak bu eksik kalmayacak mıdır? Bu savaşın gerçek nedenlerini, genel savaşa girmemize yol açan kişilerin sorumluluğunu ve bu yüzden on binlerce insanın hayatını kaybetmiş olmasını dikkate almadan, ya da en az Mustafa Kemal kadar cesaret, atılganlık ve zekâ sergilemiş onlarca komutanın adını hiç anmadan bu büyük kapışma nasıl anlaşılabilecek ve gerçek manzara nasıl görülebilecektir? Bu soruların cevabını vermeden yapılacak bütün değerlendirmeler eksik ve yanlı olmaları kuşkusuyla yaralı olacaktır. Özetle hem 1915 yılı olaylarını hem de özel olarak Çanakkale muharebelerinin tarihini, resmî anlatımların dışında, bütün aktörlerinin tanıklığıyla yeniden yazmak gerekmektedir.

Suavi AYDIN

Çok Partili Demokrasi Söylemi

Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri

Erken Cumhuriyet döneminde (1923–1945) çok partili hayata geçiş denemeleri, rejimin sürekliliği ve niteliği açısından kritik öneme sahip konulardan biridir. Kuruluşundan itibaren siyasal, sosyal ve ekonomik bakımdan her alana nüfuz etmeye çalışan Kemalist İdeoloji'nin karakteristik özelliklerinin, hedeflerinin ve yöntemlerinin tahlilinde önemli bir eşik anlamına gelen çok partili hayat denemeleri, diğer yandan rejimin demokrasi anlayışının tahlili açısından da temel ölçütlerden biri olarak ele alınabilir. Çok partili bir sisteme geçişin denenmesi, tek başına yeterli olmasa da, prosedürel demokrasinin Cumhuriyet yönetimi tarafından en azından bir prensip olarak kabul edildiği anlamına gelmektedir. Öte yanda, bu niyete karşın, söz konusu dönemde tek parti yönetiminin devam etmiş olması ise ideoloji ve sistem dâhilinde demokrasiye dair sorgulamayı beraberinde getirmektedir. Özellikle yeni rejimin ortaya çıktığı, kökleştiği ve Kemalizm'in bir ideoloji olarak temel vasıflarını edindiği sürecin en temel niteliğinin tek partili bir yapı olması, resmi ideolojinin demokrasi anlayışını önemli bir soru işareti olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Resmi ideolojinin demokrasi ve çok partili hayata dair algısını yapılan "inkılâp"lardan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Buna göre ideolojik söylemin esasını demokrasinin bir hedef olduğu ve bunun ilan edilen cumhuriyetten de ayrı düşünülemeyeceği oluşturmakta, fakat hemen devamında buna, yapılan inkılâpların yerleşmesi ve ülkenin çağdaş uygarlık yolunda köklü adımlar atması bakımından demokratik yapının tehlikeli olabileceği kaygısı eklenmektedir. Genel itibarıyla

Batı ülkelerinde görülen sistemler ulaşılması gereken hedefler olarak değerlendirilmekte ve Türkiye'de de gerçekleştirilmesi istenmektedir fakat demokratik yapının yapılan inkılapların yerleşmesi doğrultusunda engelleyici ya da geciktirici olduğu düşüncesi hakimdir. Bunun yanı sıra eğitim düzeyinin, ulaşım ve iletişim koşullarının ve siyasal bilincin oldukça geri olduğu ülke koşulları, söz konusu "demokratik yetersizlik"e dair argümanların da başlıca dayanak noktasını oluşturacaktır. Böylesi bir durum içerisinde konumuzu oluşturan çok partili siyasal yaşama geçiş denemelerinin resmi ideoloji tarafından nasıl adlandırıldığının ve bu adlandırmanın ne ölçüde doğru olduğunun değerlendirilmesi gerekecektir. Bunun yapılabilmesi içinde söz konusu denemelerin hakim söylem içerisindeki konumu değerlendirilecek, ardında da sonraki süreçte tek partili yapının meşrulaştırmasında sıkça başvurulacak olan "vesayetçi demokrasi" kavramı, resmi ideolojinin demokrasi karşısındaki konumunu ölçebilme konusunda bir araç olarak değerlendirilecektir. Bu noktada ideolojinin, sürecin temel öznesi olan "tek-parti"ye atfettiği değer ortaya konulabileceği gibi, bunun paralelinde alternatifi oluşturan "çok partili sistem"e dair bakış açısı da keşfedilebilecektir. Tek parti sistemi ile hâkim ideoloji arasındaki ayrılmaz bağ bu şekilde incelendiğinde tartışmanın yönü söz konusu değişikliklerin nedenleri üzerine kayacak ve tarihsel süreç içerisindeki örneklerden hareketle sebep-sonuç ilişkisinin ideolojide yol açtığı yeni ihtiyaçlar değerlendirilmeye çalışılacaktır. Söz konusu nedenlerin de göz önüne alınması resmi ideolojinin, esas itibarı ile çok partili hayat ve demokrasi fikirlerine birçok konuda olduğu gibi tamamen araçsal/pragmatik bir değer atfettiğini ortaya çıkarmaktadır ki böylesi bir yaklaşım çok partili hayata geçiş sürecine dahil edilebilecek her olgu içinde köklü ve sarsılmaz bir yere sahiptir.

Cumhuriyet'in ilanından 1945'lere kadar kısa süreli iki istisna dışında, iktidar sürekli şekilde tek parti yönetimi tarafından belirlenmiş, Kemalist Devrim başlığı altında toplanacak birçok reform da tek parti yönetimi tarafından uygulamaya konmuştur. Buna karşılık adı geçen dönemde demokrasinin tam anlamı ile kabulü ya da kökten şekilde reddi söz konusu

değildir. Resmi ideoloji içerisinde baskın söylem, demokrasinin tam olarak uygulanabilmesi için gerekli zeminin oluşturulmaya çalışıldığıdır ki böylesi bir tanımlamadan yola çıktığımızda daha sonradan ifade edilecek olan vesayetçilik anlayışının kökenlerine ulaşılabilecektir. Anlayış böyle tanımlanınca da 1945'e değin ortaya çıkan denemeler, demokrasi için gereken olgunluğun sağlanıp sağlanamadığının test edilmesi olacaktır. Çok partili hayata geçiş testlerinin başarısızlığı her seferinde parti kapatılması ile sonuçlansa da bu, ideolojinin çok partili demokrasiye karşıtlığını değil, devrimlerin ve yeni düzenin yerleştirilmesi kaygısının demokrasiden önce geldiğini gösterecektir. Bu yönden bakıldığında, M. Kemal'in 1930'lardaki durumun bir *dictature* manzarası olduğundan şikâyet etmesi, kendisinin arkasında bir istibdat müessesi bırakmak istemediğini ve cumhuriyetin de bu yüzden gerçekleştirilmediğini belirtmesi (Okyar, 1987: 34) bu görüşü doğrular nitelikte görünmektedir. Gerek M. Kemal gerekse İnönü'nün çeşitli ifadelerinden yola çıkıldığında demokrasiye geçilememesinin nedeni en basit haliyle şartların olgunlaşmamış olmasında yatmaktadır.

Demokratik sisteme geçişin gerçekten de bir takım şartlara bağlı olduğu ortadadır. Ayrıca savaş sonrası koşulları bu şartların yerine getirilebilmesini engelleyici bir faktördür. Bu bağlamda savaştan yeni çıkmış bir ülkenin toparlanma süreci konusunda muhalefetin yer almadığı tek partili yapının daha etkin bir yönetim mekanizması oluşturacağından hareket edilmiş ve bu yapı, süreç içerisinde gücünü arttırarak devam ettirmiştir. Resmi ideolojide ülkenin toparlanması ve söz konusu olan "inkılaplar" süreci, aynı zamanda ülkenin her alanda gelişiminin sağlanarak demokrasinin alt yapısının da oluşturulması ile özdeş tutulmaktadır. Yani Türkiye Cumhuriyeti'nin ileri doğru her adımı eğitim, iletişim, kalkınma vb. asgari şartların yerine getirilmesi anlamına da gelmektedir. Bu altyapının bir türlü sağlanamaması konusunda ise resmi ideolojinin yanıtı hazırdır. Atatürk döneminde çok partili yaşama geçilmesi çabası, bu denemenin "devrimlerin kökleşmesi" amacıyla ciddi biçimde çelişmesi nedeni ile yarıda kesilmiş; İnönü döneminde ise savaş koşulları böylesi bir geçişi mümkün kılmamıştır.

Getirilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere resmi ideolojide tek parti yönetimi, bir ideolojik tercih olmaktan ziyade fiili bir zorunluluk olarak tanımlanmaktadır.

Bu gibi açıklamaların tutarlılıklarının ölçülebilmesi konusunda fazlasıyla örnek bulunmaktadır. Konumuzu çok partili hayatın odakta yer aldığı bir demokrasi anlayışı oluşturduğuna göre öncelikle bu doğrultuda siyasi partilerin nasıl anlamlandırıldığına bakmamız gerekecektir. İlk olarak tek parti uygulamaları boyunca bu durumun meşrulaştırılması için Atatürk sıklıkla diğer partilerin gereksiz olduğu söylemine başvurmakta; ayrıca CHP'ye klasik parti örgütlerinden çok daha üstün nitelikler atfederek tekliğinin temelini güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşımın merkezini ise resmi ideolojinin Türk toplumuna atfettiği *"sınıfsız, imtiyazsız ve kaynaşmış millet"* niteliği oluşturmaktadır. Henüz 14 Ocak 1923'de, kafasında *"milletin tüm nüfusunun refah ve saadetini sağlama yeteneğine sahip bir parti"* tasavvuru bulunduğunu ifade etmesinde (akt. Fedayi, 1998: 702) görüldüğü gibi bir parti milletin tümünü kapsayabilecektir; öyleyse herhangi bir diğer parti(lere)ye de gerek yoktur. Onun gözünde *partilerin kurulma nedeni tamamen ekonomiye dayanmaktadır* (akt. Fedayi, 1998: 705) Bunun dışında gereklerle ortaya çıkan partiler ise yalnızca *hırs, menfaat ve çapulcu partileridir* (akt. Fedayi, 1998: 705). Buna karşılık, sınıfsız olarak tanımlanan bir toplumda ekonomiye dair farklı çıkarların olmayacağı ve organik toplum anlayışı çerçevesinde farklı ekonomik gayeler bulunmayacağına göre farklı partiler daha baştan gereksiz görülmektedir. Tüm milleti kucaklayan CHP, *diğer ülkelerde görülen "alelade sokak partileri"* nin (akt. Parla, 1997: 103) de çok daha ötesindedir. *Millete "terbiyei siyasiye" vermekle yükümlü bir okul* (akt. Parla, 1997: 100) olarak tanımlanmaktadır. Fakat böylesi bir partinin odağını oluşturduğu bir siyaset algısının çoğulculuğu, çok sesliliği ve farklı düşünme tarzlarını içermeyeceği ortadadır.

Bir rejim içerisinde farklı partilerin bulunmasının en büyük katkısı, orada muhalefet görevinin de yerine getirilecek olmasıdır. Buna karşılık yeni Türk Devleti'nin kurulmasından itibaren siyasal kültürümüzde muhalefeti hainlikle özdeş kılan

tutumun varlığını koruduğu hatta daha da güçlendiği gözlenebilmektedir. Önceki birçok olayda görüldüğü gibi, ideolojinin muhalefete yaklaşımı esas olarak her türlüsüne ön yargı ile bakmak ve en ufak bir sertliği göstereni de hainlikle damgalamaktır. Hainlikle muhalefet fikri arasında neredeyse ayrım görmeyen bir bakış açısı tek parti döneminin tamamına hâkim olurken, böylesi bir özelliğin vesayetçi demokrasi kavramı ile bağdaşabilmesi oldukça güçtür.

Vesayetçi demokrasi kavrayışının incelenebileceği bir diğer olgu tek parti dönemi boyunca yapılan seçimlerdir. Tamamıyla merkezden gösterilen ve kimi zaman aday oldukları ili hiç görmemiş kişilerin ikincil seçmenlerce onaylanmalarından ibaret olan seçimlerin, demokrasi kavramı ile alakasının olmadığı açıktır. Bir taraftan halkın Atatürk tarafından gösterilen adaylara "ittifak"la oy vermeleri olması gereken durummuşçasına lanse edilmekte, öte yandan seçimler aracılığıyla sarsılmaz birlik motiflerinin eşliğinde tek şef-tek millet-tek parti anlayışı ortaya konmaya çalışılmaktadır. *"Milli ülküde sebat ve milli çalışmada sarsılmaz birlik"* in (akt. Parla, 1997: 53) esas olduğu bir yapı çerçevesinde düşünüldüğünde bu yöntem rejimin işleyişine de son derece uygundur. 1935'lere ulaşıldığında vesayet kavramının anlamının bir gereği olarak rejimin daha demokratik bir görünüm arzetmesi gerekiyorsa da söz konusu olan devletçiliğin yalnız ekonomide değil her alanda yaygınlaştığı, eğitimin yanında Halkevleri, Halkodaları vb. ile ideolojinin bireylerin gündelik hayatlarına daha da fazla sokulma gayretine giriştiği ve en önemlisi parti ile devletin bütünleştiği bir yapıdır.

Tek parti yönetiminin kökleşmesi ve vesayet kavramından bu denli uzaklaşmasının sembolik örneklerinin İsmet İnönü döneminde daha da arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde bir yandan demokrasiye geçiş çabasının savaş nedeni ile kesintiye uğradığı iddia edilirken, diğer yandan, paralarda, heykellerde resmi ideolojinin kişi olarak sembolü (de) olan İsmet İnönü'nün görselleştirilmesi; teorik bir demokrasi hedefine karşılık "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" unvanlarını İnönü'nün kendisinde toplaması, kendisi ve ailesine dair haberleri öncelikli olarak vermekle yükümlü tutulan basının

cumhuriyetin kuruluşundan itibaren özgürlüğünü giderek yitirmesi gibi olguların yalnızca 2. Dünya Savaşı ile açıklanması olanaksızdır. Kısacası yakıştırılan vesayetçi demokrasi kavramının bir politika olarak uygulandığına ya da demokrasinin ulaşılması gereken bir hedef olarak belirlendiğine ilişkin soru işaretleri yaratan çok sayıda vaka söz konusudur. Durum böyle olunca da bir yanda monarşinin çeşitli türlerini bir anda alternatif olmaktan dahi çıkararak cumhuriyeti ilan eden Kemalist Devrim'in, cumhuriyetin tamamlayıcısı olarak demokrasi fikrine ve de bunun öncelikli gereklerinden çok partili bir yapıya uzak duruşunun sebeplerinin ortaya konması gerekmektedir.

23 Nisan 1920'de açılan TBMM aynı zamanda "halk egemenliği" fikrinin bu topraklar üzerinde ilk kez bu denli yüksek sesle ifade edilmesi anlamına da gelmektedir. Fakat aynı yüksek sesle ifade edişin siyasal sistemde tam anlamıyla karşılığını bulduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Halk egemenliği, saltanat karşıtlığı, ulus gibi kavramlara ilişkin olarak yeni rejimin önderlerinin kafalarında belli düşüncelerin olması ve bunları belli değerlerin atfedilmesi gibi, demokrasinin de düşünce düzeyinde belli bir yer sahibi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat aynı demokrasi, kendini devrimci olarak değerlendiren bir rejimin ve onun ideolojisinin gözünde doğası itibarıyla en uygun araç değildir. Demokrasi her şeyden önce çok sesliliği ve uzlaşıyı ifade eder; bir muhalefeti ve karşılıklı ikna sürecini barındırır. Buna karşılık devrim sürecinin işleyişi bu yolla mümkün olamayacaktır. Gerek karar alma ve gerekse bu kararların uygulamaya konulması bakımından Atatürk tarafından istenmeyen bir manzara olarak değerlendirilen diktatörlük görüntüsü, aslında süreç itibarıyla yeni rejimin belirlediği ihtiyaçların karşılanmasının en uygun yoludur. Böylesi bir araca sahip olunduktan sonra da demokrasinin bir değer olarak geri plana atılması kaçınılmazdır. Ayrıca rejime ve ideolojiye şeklini veren kişilerin muhalefet fikrine verdikleri anlam da düşünüldüğünde demokrasinin tanımına giren unsurlarda önemli eksiklikler söz konusudur. İşte bu durum karşısında da ne demokrasinin mevcut resmi ideoloji içerisinde bir ideal konumunda olduğu, ne de tek-parti yapısının bu ideale ulaşmak için bir geçiş sürecini oluşturduğu şeklindeki söylemlerin

inandırıcılık vasfı bulunmamaktadır. Bu tespite karşın neden bazı çok parti denemelerinin olduğunun ya da 1945 sonrasında çok partili siyasal hayata geçişin nasıl mümkün olabildiğinin açıklanması gerekmektedir ki SCF ve DP örneklerinde görülen benzerlikler bu konuda oldukça açıklayıcıdır.

Demokrasinin ve çok partili dizgenin, rejimin gözünde bir idealden ziyade araçsal öneme sahip olduğunun söylenmesi neden-nasıl biçimindeki soruların cevabını kendiliğinden sunmaktadır. Önce SCF'nin bizzat Atatürk tarafından kurdurulması, II. Dünya Savaşı'nın ardından ise İnönü'nün yeni bir parti kurulması doğrultusundaki yoğun teşviki, önceden beri sahip olunan bir idealin uygulamaya dökülmesi değil; rejimin mevcut halinin ve niteliklerinin kısıtlı birkaç taviz karşılığında korunması kaygısının sonucudur. Her iki olayda da toplumsal yapıda söz konusu olan sıkışma, rejimin doğrudan risk altında bırakabilecek niteliktedir. Resmi ideoloji tarafından rejimin vesayetçi demokrasi olduğuna delil olarak gösterilen SCF deneyi, bundan tamamen bağımsız olarak varolan tepkinin rejimin bütünlüğünü tehdit etmeyecek şekilde ortaya çıkarılmasını ve söz konusu kaynaşmış millet metaforunun zarar görmeden devamlılığını amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, kurulacak partinin niteliklerinden önderine, programından ismine ve üyelerine kadar her şey, ayrıntılı şekilde bizzat M. Kemal tarafından planlanmıştır. Öte yanda muhalefet fikrine halkın rejimin önceden kestiremeyeceği derecede büyük bir destek göstermesi, demokrasi için gereken "olgunluk"a ulaşılmadığı kanaatine hemen varılmasını ve bu deneyimden vazgeçilmesini beraberinde getirmiştir. Burada önemli olan nokta M. Kemal'in dönem itibarıyla gerek çok partili hayata geçişe karar verme, gerekse de bundan vazgeçebilme gücü ve belirleyiciliğine tek başına sahip oluşudur. Bu niteliğin eksikliğidir ki 1946 yılı geldiğinde İnönü'nün aldığı geçiş kararından bir daha geri dönememesinin temel sebebini oluşturacaktır.

Genel itibarıyla Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili hayata geçişi iç ve dış faktörlerin karşılıklı etkilerine bağlanmaktadır. Burada bizim kanımız iç faktörler açısından durumun tıpkı SCF'nin kurulduğu döneme benzediğidir. Resmi ideolojik söylem bir kez daha rejimin her zaman de-

mokrasi yanlısı olduğunu ve İnönü'nün savaş çıkmasaydı bunu zaten gerçekleştirmiş olacağını iddia etse de, onun bu noktada aldığı kararda yine rejimin kendi kendisini koruma ve sürdürebilme gayesi ön plandadır. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşılmasında ve Kemalist rejimin kurulmasında kritik öneme sahip olan asker-sivil, aydın-bürokrasi ile iktisadi bakımdan hâkim sınıflardan oluşan ittifak, II. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında yaşanan gelişmelerde iktidarın politikaları sonucu derin bir sarsıntı geçirmiştir. Bu dönemde hükümet tarafından yürürlülüğe konan Varlık Vergisi ve Milli Koruma Kanunu çiftçi, köylü, esnaf ve burjuvazinin durumlarının daha da kötüleşmesine neden olurken, aynı süreçte karaborsa, kaçakçılık gibi olayların önüne geçilememiştir. İktisadi bakımdan gücünü koruyan sınıfların ise, Varlık Vergisi ile gayrimüslimlere karşı uygulanan politikaların kendilerine de yönelebileceği riski karşısında iktidara karşı kuşkuları daha da artmıştır. Kendini güvende hissetmeyenlerin bu eksikliği giderebilmelerinin tek yolu iktidarda pay sahibi olabilmelerinden geçmektedir. Buna karşılık savaş sonrasında Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, büyük toprak burjuvazisinin gücünü kısmaya yönelerek ittifakın köklerini tamamen parçalarken çok partili hayata geçiş sürecinin de fitilini ateşlemiştir. Halkın yalnız devrimler sonucu yabancılaşmasından değil, içinde bulunduğu ekonomik durumun tesiriyle bıkkınlık hissine kapıldığı mevcut iktidar yapısı, üzerinde yükseldiği ittifakın yıkılması ile yeni bir dönemece girmiştir. Böylesi bir noktada artık başlıca amaç, olabildiğince az ödün vererek ideolojinin kendisini koruyabilmesi ve yeniden üretebilmesidir. Ve bunun yolu da tıpkı 1930'da olduğu gibi yönetim tarafından alanının, niteliğinin ve aktörlerinin titizlikle belirlendiği bir demokrasi anlayışına geçiş olarak görülmüştür. Kısacası çok partili hayata geçiş konusunda tüm bu unsurlar göze alındığında, kuruluştan savaş sonrasına uzanan süreçte, demokrasi için gerekli olgunluğun sağlanması ya da şartların yerine getirilmiş olması gibi bir durumun söz konusu olmadığını söylemek mümkündür.

Ortaya çıkışlarına yol açan koşullar ve yine bu ortaya çıkışın resmi ideoloji tarafından anlamlandırılışı birbirine çok benzeyen bu iki örneğin, seyirleri konusundaki farklılık ise

dönemin dış koşullarında ve rejimin tepe noktasındaki kişilerin kendi başlarına karar verebilme özgürlüklerinde meydana gelen dönüşümden kaynaklanmaktadır. Türkiye II. Dünya Savaşı sürecinde taraflar arasında denge politikası sürdürmeye çalışmış ve mücadelenin tüm şiddetinin sürdüğü dönemde savaşın dışında kalabilmesini bilmiş görünse de, bu politikanın, hem müttefikleri zarara uğrattığı, hem de örtülü şekilde Almanya'ya desteği ve birçok alanda da öykünmeyi içinde barındırdığını söylemek mümkündür. Bir yandan müttefiklerin aleyhine olarak bu devletle ticari ilişkiler savaş sırasında da sürmüş, öte taraftan ise Almanya'nın ırkçı uygulamalarının bir benzeri olarak Varlık Vergisi uygulamaları etkilenmenin iç politikadaki yansımasını oluşturmuştur. Dahası bu uygulamadan ancak Almanya'nın Rusya karşısında aldığı yenilgilerle vazgeçilmesi manidardır. Aynı şekilde faaliyetlerine göz yumulan Alman yanlısı Turancı grupların hükümete karşı komplo kurmak ve hükümeti devirerek iktidara geçme çabaları suçundan tutuklanmaları yine Almanya'nın yenilgisinden sonra söz konusu olmuştur. Sonuçta Almanya'nın tam anlamı ile savaşın kaybedeni haline gelişi Türkiye'yi oldukça güç duruma sokmuştur. Keza savaş döneminde uyguladığı politikalar özellikle müttefik devletlerin tepkileri ile karşılaştığı gibi kazanan tarafın da bu devletler olması Türkiye'nin yalnızlık paranoyasına kapılmasına neden olmuştur. Üstelik Rusya'nın Avrupa'nın en üstün gücü haline gelişi ile Türkiye üzerinde belki de savaş zamanında olandan daha fazla bir tehdidi hissetmeye başlamıştır. Durum böyle olunca da çözüm, geçmiş politikaları bir kalemde yok sayma ve inkâr eşliğinde kazanan tarafa yakınlaşmada görülecektir. Bunun yolu ise politika, felsefe, yönetim açısından onlar gibi olmaktan geçmektedir. Kazananların kaybedenlerden en büyük farkı ise faşizan, tek parti idareleri değil demokratik ülkeler olmalarıdır. Ve Türkiye'nin bu doğrultuda adımları atması savaş sonrası oluşan durum içerisinde bir aciliyet halini almıştır.

Savaş boyunca tarafsızlık politikası adı altında "demokrasi" cephesinin zararıyla sonuçlanacak o kadar çok adım atılmıştır ki savaşın hemen bitiminde ortaya çıkan demokrasi vurgusunun, kazanan tarafın bir parçası olma ve yalnız kalmama doğ-

rultusunda bir özür dileme niteliğinde olduğunu söylemek sanırız yanlış sayılmayacaktır. Nitekim kazanan tarafın belli oluşunun ardından, Türkiye'den gelen ilk açıklamanın geçmiş uygulamaların hiçbir şekilde demokrasi hedefini göz ardı etmediği ve kurulacak barış ortamında bu konuda yol alınmaya devam edileceğini belirtmesine de şaşmamak gerekmektedir. Yeni dönemin ilk hedefi yeni dünya düzeninin esaslarını çizecek olan San Fransisco Konferansı'na katılmaya yöneliktir. Ve de Rusya faktörü karşısında kendini güven altına alma gayreti ile dünya sisteminden soyutlanmama uğraşı, içte bahsettiğimiz meşruluk ekseninin yeniden kurulması ihtiyacı ile birleşince 20 yılı aşkın yılın uygulamalarının istisnailiği ve geçiciliği vurgulanmaya başlanmıştır.

Belirtildiği gibi bir yandan rejimin iç varlığının korunabilmesi için SCF Olayı'ndakine benzer şekilde geçmişte başvurulmuş uygulamaların yinelenmesi, diğer yandan uluslararası durumla uyum sağlama gayesi demokratikleşme yolunda atılan adımları karşımıza çıkarmaktadır. Bunlar yapılırken özellikle İnönü'nün bu doğrultudaki açıklamalarının her birinin dış politikadaki gelişmelerle paralellik gösterdiği gözden kaçmamaktadır. Şöyle ki liberalleşmeye yönelik her bir adımın, yakın vadede dış ilişkilerle ilgili bir meseleyle bağlantısının kurulması mümkündür. Birleşmiş Milletler'in kuruluş görüşmelerinin yapılacağı San Fransisco Konferansı'na katılabilmek için 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan edilmesini hemen ertesi günü ABD ile yapılan "Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması" takip etmekte; ülke içerisinde parti kurulmasına dair bir açıklama yokken San Fransisco konferansına giden heyetin başkanı olan Hasan Saka burada İnönü adına rejimin demokrasi yolunda azimle ilerlediğini ve yakın gelecekte çok partili hayata geçileceğini ifade etmektedir. Konferans devam ederken bu kez yurtiçinde İnönü 1945'teki ünlü 19 Mayıs konuşmasını yapacak, *"harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirleri gerekli kılan zorunlulukları ortadan kalktıkça ülkenin siyaset ve fikir hayatı içerisinde demokrasinin daha geniş şekilde hüküm süreceğini"* müjdeleyecektir. Bu gibi *tesadüfler* çok partili hayata geçişin hemen her dönemecinde karşımıza çıktığı gibi aşağıda değinilecek olan Truman Doktrini ve 12

Temmuz Beyannamesi arasındaki ilişki bu konudaki en somut örneği oluşturacaktır. Dahası olay aynı zamanda İnönü'nün çok partili hayata geçişine dair tutumunda artık geri dönülmez bir yola çıkıldığının da ispatıdır.

Şu ana kadar dış faktörlere yoğun ölçüde göndermelerde bulunulması nedensiz değildir. Keza geçişin içsel nedenlerinin önceki deneyimlerle benzerlikler taşımasına karşılık bu sefer öncekilerden daha farklı bir sonuca ulaşılmasının altında işte bu dış faktörler yatmaktadır. Rejimin bütünüyle ABD yanlısı bir politika güder hale gelmesinin sonucu olarak demokratikleşme, bu ülkeye yakınlaşmanın vesilesi olarak görülmekte ve samimi olarak istenilmese dahi bu doğrultuda çaba harcanmaktadır. Başlangıçta çok partili yaşama geçiş, sosyo-ekonomik temeldeki tepkinin barışçıl ve tehlikesiz yollarla boşaltılması amacını taşımaktaydı. Bu yapılırken, İnönü de tıpkı Atatürk'ün yöntemini izlemiş, karşısında yer alacak muhalif grubu bizzat teşvik ederken, kurucuların rejime tamamen bağlı, yalnızca yöntem konusunda farklılıkları savunan kişiler olmasına özen göstermiştir. Öte yandan DP henüz kuruluş aşamasında, salt CHP'nin karşısında yer alan parti olma vasfı ile kitleleri peşinden sürüklemiş ve iktidarın planladığı anlamda bir muhalefet olmayacağını ortaya koymuştur. Buna karşılık iktidarın demokrasi ve çok partili sistem anlayışı içerisinde muhalefetin güçlenip kendisine ciddi bir alternatif olabilmesi düşüncesinin yeri yoktur. 1947'de yapılması planlanan seçimlerin DP'yi engellemek için bir yıl önceye alınması da, bu seçim sırasında gösterilen usulsüzlükler ve hileler de işte bu durumun ispatıdırlar. Demokrasi yolunda ilerlediği söylenilen rejim, açık oy-gizli tasnif şeklindeki yönteminden başlayarak nesnel denetimden uzak seçim uygulamaları ile söylediklerine ters düşmeye devam etmiş ve seçim sonucunda da yine sistemin en güçlü öğesi olarak meclisteki yerini almıştır. Bu derecelere varan usulsüzlüklerin altında DP'nin tıpkı SCF gibi kısa sürede büyüyüp kendisine uygun görülen kalıba sığmayacağının ortaya çıkması yatmaktadır. Buna karşılık İnönü'nün, SCF'de olduğu gibi karşısındaki partiyi kapatmayıp seçimlere ilişkin böylesi çetrefilli yollara başvurması, dış faktörlerin uzun uzadıya tartışılmasının nedenlerini ortaya çıkarmaktadır: DP'nin gücünü

ispatlayıp CHP'ye açık bir rakip olduktan sonra varlığının sürdürebilmesi, vesayetçi yapının artık yerini gerçek demokrasiye bırakmasının zamanının gelmiş olmasından değil, dış faktörler gereği tek parti iktidarının kendisini demokrasi ile yükümlü hale getirmesinden kaynaklanmaktadır. Ve aynı noktada yinelenen vesayet söylemi, aslında geçmişi temize çıkarma gayretinden başka bir şey değildir.

Çok partili hayata geçiş söylemde hep destek görse de, uygulamada bundan uzak tercihler oldukça fazladır. Yukarıda değindiğimiz unsurlara ek olarak 1946 seçimleri sonrasında hükümetin kurulması da İnönü'nün çok partili hayata geçişteki samimiyetini sorgulatacak niteliktedir keza seçimden sonra hükümeti kurma görevi ilginç bir tercih örneği olarak tek parti rejiminin otoritarizminin sembol ismi Recep Peker'e verilmiştir. Bir yanda her alanda liberalleşmeye dönük hamlelerin vaadi yapılıyorken, antidemokratik bir seçimin ardından otoriter ve uzlaşmaz karakteri ile bilinen Peker'in bu dönemde Başbakan yapılması muhalefetin varlığından duyulan memnuniyetin gerçekliliğini açıkça göstermektedir.

Gerçekten de Peker döneminde iktidar ve muhalefet ilişkileri çoğu kez çatışma biçiminde ortaya çıkmış ve birçok kereler de kopma noktasına gelmiştir. Muhalefet Peker gözünde isyancı bir örgüttür ve tarafların siyasetin normal akışı içerisinde uzlaşı sağlamaları mümkün değildir. İşte böylesi bir durumda kritik eşiğe, İnönü'nün taraflar arasında kendine biçeceği rolün ortaya konulmasına gelinmektedir. İlk demokrasiye geçiş söylevinin ardından Milli Şef ve Değişmez Genel Başkanlık unvanından ayrılan İnönü, 1947 yılına gelindiğinde, en azından biçimsel olarak kendini bir demokrat olarak konumlandırmak zorunda kalmıştır. Bu durum içerisinde, Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini geliştirmesi hem Rus potansiyeli karşısında ulusal güvenlik açısından, hem de ekonomik yardıma duyulan ihtiyaç dolayısıyla önemlidir. Bunu sağlayacak Truman Doktrini'nin Türkiye'yi kapsaması ise ABD Kongresi'nce Türkiye'de demokrasinin olmayışı ve yapılacak yardımların ülkede insan hak ve hürriyetlerini tanımayan otoriter yönetimi güçlendirip, yardımın muhalefetin ezilmesinde kullanılacağı gibi nedenlerle eleştiri konusu olmaktadır. İnönü'nün

bu kritik dönemeçte böylesi faktörleri ister istemez dikkate alma zorunluluğu, alacağı kararın şekillenmesinde etkili olmuştur. Nihayetinde 12 Temmuz Beyannamesi ile Cumhurbaşkanı, bundan sonra her iki parti arasında tarafsız olduğunu ve iktidarla muhalefetin sistem dâhilinde meşru şekilde mücadelelerini sürdüreceklerini belirtmiştir. Söz konusu beyanname ile çok partili yaşama geçişin önü tamamen açılmaktadır. Bunun yanında beyannamenin ilanı ile aynı gün Truman Doktrini'nin ilk aşamasını oluşturan Türk-Amerikan Askeri İşbirliği Antlaşması'nın imzalanması ise oldukça düşündürücü bir rastlantı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beyannamenin ardından Recep Peker'in de istifasıyla göreceli bir eşitlik ile partiler arasında mücadele sürmüş, antidemokratik kanunlar yeni kurulan "ılımlı" hükümetlerce aşamalı şekilde kaldırılmış ve nihayet 1950 yılında özgür şekilde gerçekleştirilen seçimleri DP'nin kazanmasıyla cumhuriyet tarihinde ilk kez bir iktidar değişikliği söz konusu olmuştur. Buna karşılık 1945 sonrasında rejimin demokrasiye gerçekten geçip geçmediği üzerine düşünmek, resmi ideolojinin çok partili sistem ve demokrasi anlayışını değerlendirmek için bir zorunluluktur.

Her ideolojinin yönetime, siyasal alana, birey devlet arasındaki ilişkilere dair farklı bakış açıları bulunmakta ve ortaya koyulan temel ilkeler çerçevesinde bunlar belirlenmektedir. Buna göre bir ideolojinin mutlaka demokrasiyi benimsemesi gerekmediği gibi demokrasiye tamamen karşıt da olabilir. Buna karşılık esas sorun kendinde bulunmayan niteliklerin var olduğunun iddia edilmesinde ve böylesi hususların kendisine övgü konusu haline getirilmesindedir. Bu durum *resmi ideoloji* kaynaklı birçok alanda geçerli olduğu gibi, demokrasiye ilişkin tutumda da kendisini belli etmektedir. Tek partili hayatın tüm otoriterliği hatırlardayken demokrasinin her zaman bir ideal olarak korunduğu söylemi işte tam bu duruma karşılık gelmektedir. Bir yandan *sınıfsız ve imtiyazsız bir millet* vurgusunun altında, belli kısımlar kollanıyor ve egemen ittifak gruplarının talepleri doğrultusunda yönetim sürdürülüyorken, buna uygun olarak yürütülen ve merkezden önerilen/atanan adayların onaylanmasına dayanan bir sistemin demokrasi olarak gösterilmesi

ideoloji kavramının yanlış bilinç anlamı ile son derece uyumludur. Bu tutum, rejimin kendisini revize etmek zorunda kaldığı süreçlere kadar devam etmiş; revizyonsa rejimin temel nitelikleri ve ideolojinin özüne dokunulmadan atlatılmaya çalışılmıştır. 1945 ve sonrası, özellikle dış faktörlerin yoğun etkisi altında, çok partili hayata düşünülenden farklı bir şekilde geçişi ve yönetim biçiminin geçmişin tek parti sisteminden uzaklaşılmasını getirmiştir. Resmi ideolojinin amaçlanan demokrasiye ulaşması olarak lanse edilen bu durumun, gerçekten demokrasiye geçildiği anlamına geldiğini ise iddia etmek mümkün değildir. Bu, bir ölçüde, 1945'den sonra fiiliyat kazanan çok partili yaşamın "çok"luğunun sorgulanması ile de alakalıdır.

"*DP lazımdır fakat faydası ancak kontrol ve tenkit mevkiinde kalmasındadır. Çünkü bu vazifeyi iyi gördükçe hükümeti ikaz eder ve daha iyi iş görmeye mecbur bırakır. Kendisini normal, sağlam ve tam manasıyla bir siyasi parti zannettiği zaman yolunu şaşırmış demektir.*" H. Cahit Yalçın'ın kaleminden 14 Eylül 1948'de iktidarın yayın organı olan Ulus'a yansıyan bu sözler demokrasiye geçilmiş olunmakla övünüldüğü bir dönemde sadece kendisinin değil tek parti döneminin merkezini oluşturan tüm unsurların açık ya da örtülü biçimde sahip oldukları bakış açısını en yalın hali ile ortaya koymaktadır. CHP'nin iradesi ile çok partili hayata geçilmiş olsa da, sonuç itibarıyla ortaya çıkan arzu edilen aktörlerinin, savunulacak fikirlerinin ve tüm yönlerinin iktidar tarafından belirlendiği ve süreç içerisinde de sürekli olarak denetlendiği bir demokrasidir. Geçişe dair dönemeçlerde Atatürk'ün son başbakanı olan Celal Bayar'ın yeni bir parti kurmaya adeta teşvik edilmesinin açıklaması ancak ideolojinin hedeflediği demokrasinin türü göz önüne alınarak yapılabilir. Rejimle sorunu olmayan kişilerin örgütlediği muhalefet hareketinin kabul edilir bulunuşu, çok partililiğin resmi ideolojinin içinde bulunulan koşullar itibarıyla çıkarlarına uygun olmasından dolayıdır. Tek parti döneminin önemli noktalarında yer alan isimlerin kurduğu yeni parti her şeyden önce ideolojinin tartışılmasının önüne geçecektir. Bunun yanında ideolojinin pratik yaşama aktarımı olan sembollerin ve ilkelerin de korunması sağlanacaktır. Yani

ideolojinin özü korunmaya ve kendini sürdürmeye devam edecektir. Çok partili hayata geçişle, her türlü fikrin savunulabildiği ve örgütlenebildiği bir demokrasi ortamından bahsedilmesi ise mümkün değildir. Dönem içerisinde kurulan ilk parti olan Milli Kalkınma Partisi, hiçbir zaman ciddiye alınmamış, muhtemelen daha ciddi ve köklü eleştiriler getirmesi beklenen sol örgütlenmelere yaşama şansı verilmemiştir. Rejim, "ortaya bir muhalefet çıkacaksa da onu biz çıkarırız" mantığı ile kendisine en benzeyen ve kendi içinden doğmuş olanı meşru kabul edip varlığını sürdürmesine müsaade etmiş ama onun dışındakileri her türlü yöntemle ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Çok partili hayata geçileceği ve rejimin bu doğrultuda ilerleyeceği vaadinin devamında kurulan iki sol partinin kurucularının yargılanması gibi "hukuki" ya da Tan Gazetesi'nin saldırıya uğraması olayı gibi "illegal" yöntemler; demokrasi, çok parti ve muhalefet üçgeninin içinin aslında ne kadar boş olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan program ve ideoloji bakımından CHP'den bir kopuş anlamına gelmeyen DP'nin "idare cihazı" ve bürokrasiye saldırısına göz yumulması, yukarıda da bahsedilen halk içinde biriken kızgınlık ve tepkinin boşaltılabilmesi ile yakından ilişkilidir. DP resmi ideolojiye meydan okuyan ya da ona eleştiriler getiren bir parti değildir; aynı ideolojinin günün şartlara uygun olarak halkın tepkisini kanalize edebilen, dışta ABD'nin kapitalizm anlayışına uyum gösterecek ve CHP'den yalnızca yöntem itibarıyla farkı olan bir oluşumdur. Bayar'ın her iki partinin de helva yapan aşçılar olduğu, buna karşılık DP'nin daha iyi bir tarif ve daha büyük bir beceri ile helva yaptığı şeklindeki açıklaması bu görüşü doğrular niteliktedir. Yöntem ne olursa olsun ortaya çıkacak olan helvadır; ne kadar eleştirel ve tepkili bir üslup ortaya konulursa konulsun varılan nokta aynı resmi ideolojinin kalıpları içerisindedir. Geçilen "demokrasi" bu kalıpları bırakın kırmayı, yalnızca tartışmayı düşünenlerin dahi varlıklarına tahammül göstermemiştir. 1945 sonrasında söz konusu olan çok partili bir hayata geçiş değil, program bakımından birbirlerinden farklı olmayan ve sonuç itibarıyla aynı ideolojinin kalıplarında hareket edip aynı ideolojinin yeniden üretimine yarayan iki parti görünümünde bir sistemdir. Yine dış politika,

sola karşı tutum, özellikle de iktidarının ikinci dönemi açısından muhalefet ve eleştiri kavramına bakışı ve buna karşı uygulamaları ile Demokrat Parti yönetimi, bu savın doğruluğunu ispat etmektedir. Söz konusu alanlar bağlamında tüm politika ve uygulamalarda bir süreklilik söz konusudur. Bu yönü ile de yönetim sistemi tek partili yapıdan farklılık arzetmemiş sadece bu tek partinin ismine dair bir değişiklik yaşanmıştır.

Çok partili hayat ve demokrasiye dair bu durum, yalnız 1940 ve 50'lerle sınırlı kalmamakta ve bugün de varlığını sürdürmektedir. İçinde yaşadığımız "demokrasi" aslında tıpkı 1945'lerde olduğu gibi tek parti zihniyetinin günün koşullarına uyarlanmış halidir. Tıpkı 1945 sonrasında olduğu gibi bugün de görünüşte çok partili bir yapı olmakla beraber bu çokluk, nihayetinde varolan tekliğin yeniden üretilmesinden başka bir şey değildir. Türk siyasetinde partiler bağlamında var olduğu söylenen alternatifsizlik tartışması da esas olarak bu nokta ile ilişkilidir. Aynı kalıpların içinde yaşamaya mecbur olan partilerin sayısı, hareket ettikleri alanın farklılaşması mümkün olmadığı için birbirlerine alternatif olamamalarına yol açmaktadır. Niteliğin tek ve değişmezliği niceliği anlamsız kılmaktadır. Yine tek parti yapısının en önemli özelliklerinden biri olarak muhalefet fikrine tahammülsüzlük adı ne olursa olsun her partinin zihin yapısının değişmezi durumundadır. Böylesi bir durumun sonucu ise çoğulculuğun siyasal hayat için bir ütopya haline gelmesi olmaktadır. Siyaset kuramı açısından ise demokrasi fikrinin çoğulculuk ile olan yakın ilişkisi değerlendirildiğinde ise karşımıza çıkan demokrasinin ütopikleşmesidir.

1945'lerde geçildiği söylenilen çok partili hayat, 2000'li yıllarda tartışılır olmayı sürdürmektedir. Çünkü demokrasinin ruhuna uygun olan her türlü menfaatin, düşüncenin ve inancın örgütlenebilme imkânına sahip olması ve siyasal alan dâhilinde mücadele edebilmesi gerçeği göz ardı edilmeye devam etmektedir. Bu bakımıyla çok partili hayata geçişin dahi sorgulanması gerekirken, koşullarından yalnızca birini oluşturduğu demokrasinin varlığından söz etmemiz oldukça güçtür. Ve bu yönü ile, Türkiye'nin siyasi partiler konusunda alternatifsizlik yaşamasından değil, siyasi partilerin son kertede aynı ideoloji-

nin içine saplanmalarından kaynaklanan bir krizin hüküm sürdüğünü söylemek mümkündür. Nitekim içinde bulunduğumuz durum, kendi potansiyel seçmen kitlesi ve çağın şartlarını göz önüne alarak zaten geniş kapsamlı bir ideoloji olan Kemalizm'in farklı unsurlarına ağırlık tanıyan *çok sayıda* partinin siyasal yaşam içerisinde faaliyet göstermesidir. Ancak bu durumun neticesi ideolojiye bağlılığın varlığını sürdürme ile eş anlamlı olmasıdır. Ve de partinin adı ne olursa olsun, söylemin ağırlık noktasını ne oluşturursa oluştursun yegane değişmeyen, sözde kalan demokrasi kavramıdır Söz konusu bu çarpıklık, süreç içerisinde meydana gelmemiştir; bu niteliği doğuşunda vardır ve varlığını korumaya devam etmektedir. Sonuç itibarıyla bugün yaşadıklarımız, demokrasiye geçişin tüm siyaset ve basın dünyasında havariliğinin yapıldığı ve bunun bir göstergesi olarak ABD ile yakınlaşmanın kutlanıldığı günlerde Amerikan demokrasisinin dayandığı fikirleri içeren kitapların Milli Eğitim Bakanlığı'nca zararlı bulunarak yasaklandığı sürece Orhan Veli'nin getirdiği yorumu halen güncel tutmaya devam etmektedir: *"Nasıl olur, diyeceksiniz. Bindiğimiz dalı kesmiş olmaz mıyız, diyeceksiniz. Hayır. Bindiğimiz dal yoktur ki keselim. Kestiğimiz dal, biner gibi göründüğümüz fakat hiçbir vakit binmediğimiz, hiçbir vakit binmeyeceğimiz daldır."*(Orhan Veli, 2006: 154)

Kadir DEDE

Notlar

Fedayi, Cemal (1998) *"Kendi İfadeleriyle Atatürk'ün Temel Siyasi Düşünceleri – Cumhuriyet İdeolojisine Giriş"* , **Yeni Türkiye (23–24).**

Okyar, A. Fethi (1987) **Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?** , İstanbul: (basımevi yok).

Orhan Veli (2006) **Şairin İşi – Yazılar, Öyküler, Konuşmalar,** İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Parla, Taha (1997) **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları – cilt 2: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Devletçilik

Bir "İlke" Nasıl Keşfedildi?

1930'lu yıllarda siyasi iktidarın yaptığı her şeyi 'ilke' saymak adetti. Yapılan her şeye, alınan her önleme, uygulanan her politikaya orijinallik atfetmek garip bir gelenek haline gelmişti. Bir şeyin 'ilke' ve "inkılâp" sayılması, bir hükümet kararına orijinallik atfedilmesi için, onun Mustafa Kemal'in yaşadığı dönemde olup-bitmesi yeterliydi. Kapitalizmi temellerinden sarsan Büyük Dünya Ekonomik Krizi [1929–1933] koşullarında olayların zoruyla devlet müdahaleciliğinin artması, devletin ekonomiye daha çok müdahale etmek zorunda kalması ve devlet müdahaleciliğinin bir biçimi olan devlet işletmeciliğinin genişlemesi, dönemin yöneticilerinin devletçilik diye "yeni" bir "ilke" daha keşfetmeleriyle sonuçlanmıştı... Krizin ekonomide ortaya çıkardığı 'kopukluğu' gidermek üzere yapılanlar, rejimin ilkelerinden biri sayılarak, önce CHF [Cumhuriyet Halk Fırkası] programına [1931], arkasından da anayasaya sokuldu [1937]. Bu kısa yazıda nasıl olup da 'liberalizm' şampiyonu iktidar partisi CHF'nin [aslında parti demek pek uygun değildir zira tek parti diktatörlüğü geçerliyken, devletten 'görece bağımsız' bir siyasi parti mümkün değildir. Devlet, hükümet, parti iç içe geçmiş olduğu için, bunlar arasındaki ayrım silikleşmiş durumdadır...] birden bire 'devletçilik ilkesini' keşfettiğinin, "zaruretin nasıl fazilet" sayıldığının öyküsünü anlatmayı deneyeceğim. Fakat, daha baştan 'devletçilik' diye bir ilke'nin ya da farklı bir sosyo-ekonomik sistemin mümkün olmadığını, devletçilik kavramının bir uydurma olduğunu hatırlamamız gerekiyor. Zira, kapitalizm zaten devletle bir ve bütündür. Devlet müdahalesi olmadan kapitalist sınıf da, onun

egemenliği de mümkün değildir. O halde sorun devlet müdahalelerinin biçimi ve yoğunluğuyla ilgili olabilir. Her tarihsel konjonktürde kapitalist sınıfın veya daha kapsamlı bir kavramı kullanmak gerekirse, burjuvazinin çıkarlarıyla uyumlu bir devlet müdahalesi söz konusu oluyor. Müdahale esastır ama biçimi konjonktüre göre değişir. Bu yüzden liberalizmi devletçiliğin karşıtı saymanın, ya da devletçiliği sanki liberalizm ve sosyalizmden farklı, ayrı bir 'sistemmiş' gibi sunmanın, ideolojik bir manipülasyon olmanın ötesinde bir kıymet-i harbiyesi yoktur. Aksi halde kapitalist bir sosyal formasyonda devlet ve onun işlevi hakkında kafa karışıklığından kurtulmak mümkün olmaz. Zira, karşıtlık liberalizmle devletçilik arasında değil, kapitalizmle sosyalizm [komünizm] arasındadır. Nitekim 1908 Jön Türk darbesinden 2007'ye kadarki yüzyıllık dönemde, devlet müdahaleciliğinin farklı biçimleri ve yoğunlukları söz konusu olmuştur ama bu zaman zarfında 'devletçilik' diye farklı, orijinal bir uygulama asla söz konusu olmamıştır. Zaten devlet kapitalist bir devlet olarak kaldıkça olması da mümkün değildir. Eğer yukarıda söylediğimiz gibi, devlet-kapitalist sınıf [burjuvazi] birliği söz konusuysa... Devletçilik ilkesi tam bir uydurmadır ama 'devletçilik' diye farklı, özgün bir şeyin varlığına inanlar hep oldu. Bugün de var. Bir devlet partisi olan, bu niteliği itibariyle de tipik burjuva partilerine benzemeyen CHP'nin 'altı ok'undan biri hâlâ devletçiliktir. Aslında şeylerin ne olduğuna kendileri karar verdikleri için, hezeyanlarını ve kuruntularını dünyanın gerçekliği saymaları şaşırtıcı değildir...

1908 sonrası dönem bir kapitalist sınıf [burjuva sınıfı densin] yaratma dönemiydi. Ve bu süreçte Osmanlı sosyal formasyonunun emperyalist dünya sisteminin çevresinde yer almaktan kaynaklanan 'özgünlükleri' söz konusuydu. Kapitalist dünya sistemin merkezinde ilkel sermaye birikimi iki kaynağa dayanmıştı: İşçi sınıfının sömürüsü ve dış yağma ve talan [koloniyalizm ve emperyalizm]. Türkiye'de dış yağma ve talan yolu çoktan kapanmış olduğu gibi, bizzat Osmanlı sosyal formasyonunun kendisi de dış sömürüye maruzdu, dolayısıyla sadece içerinin sömürüsüyle ilkel sermaye birikimi sağlanabilirdi. 1910'lu yıllardan itibaren ilkel sermaye birikiminin iki

kaynağı söz konusuydu: Rum ve Ermeni mallarının yağma ve talanı ve içerde gerçekleşen sosyal artığa elkoyma. Aslında Rum ve Ermeni mallarını ele geçirme bir tür 'iç kolonizasyon' sayılabilirdi. İlerleyen dönemde sermaye birikiminin aldığı biçimi anlayabilmek için, Türkiye'de geçerli egemen sınıf ittifakı üzerinde kısaca durmak uygun olur. Osmanlı sisteminde egemen sınıf ittifakı Memluk sisteminin bir versiyonuydu. Sınıf ittifakı esas itibariyle 'savaşçı- ulema- tacir üçlü ittifakına dayanıyordu. Savaşçının başat durumda olduğu bu ittifak, imparatorluğun emperyalizmin baskısı altına girmesiyle sarsılsa da, özde bir değişikliğe uğramamıştı. [Türkiye'de memluk geleneğiyle ilgili iki örnek: 19 Eylül 1922 de 54 milletvekili, 37 tüccar ve bazı subay ve üst düzey bürokratlar tarafından kurulan Türkiye milli İthalat ve İhracat Şirketi ve hemen her alanda faaliyet gösteren ve şimdilerde en büyük özel sektör kuruluşlarından biri haline gelen OYAK'tır] Sadece bileşenlerden biri olan ulema zamanla 'modern' [kravatlı] ulemaya dönüşmüştü. 1923 sonrasında bu sınıf ittifakında iki değişim yaşanacaktı: 1. "Klasik" ulema kalıntıları tasfiye edilecek; 2. savaşçı [asker] ve modern ulema aleyhine, ticaret kesiminin ağırlığını artırdığı bir süreç yaşanacaktı. Fakat sınıf ittifakının niteliği ve bu ittifakta modern ulema haline gelen bürokrasi'nin ve ordunun [savaşçıların] özel konumlarından ötürü, burjuvalaşma veya ilkel sermaye birikimi özgün bir nitelik kazanmıştı. Bürokrasinin bir bölümü hızla zenginleşiyor, bu durum iktidar bloğunda zaman zaman gerilim ve çatışmalara neden oluyordu. Bürokrasi içinde hızla zenginleşen klikle, sömürü ve talandan yeterli pay alamayanlar arasındaki 'gerginlik' resmi ideoloji tarafından abartılarak, sömürü ve yağmadan yeteri kadar pay alamayan küskün kesimin "devrimci" olduğu sonucuna varılıyordu. Aslında başlarda egemen sınıfın başat unsuru olan bürokrasinin üst kesimleri hızlı bir tempoyla kapitalist sınıfa dahil oluyordu. 1923 sonrasında bizzat Mustafa Kemal'in o dönemin en büyük birkaç özel bankasından biri olan İş Bankası'nın sahibi olması, işlerin nasıl yürüdüğünün tipik bir göstergesidir. Devletin misyonu kapitalist sınıfı büyütüp güçlendirmekti ama süreç doğal olarak "güçlendirenlerin

bir bölüğünün de güçlenmesiyle" sonuçlanıyordu. Velhasıl bal tutanlar sadece parmaklarını yalamakla kalmıyorlardı...

Daha Laussanne barış görüşmeleri tamamlanmadan toplanan İzmir İktisat Kongresinde neyin nasıl yapılacağı belirlenmişti. Kongrede alınan kararların özeti şu idi: Tüm olanaklar seferber edilerek bir kapitalist sınıf yaratılacak ve bu süreçte devlet başat rol üstlenecekti. Yabancı sermayeyle ortaklık arayışları daha Mütareke [30 Kasım 1918] günlerinde başlamıştı. Fakat, hızla palazlanacak bu kapitalist sınıf ancak komprador bir kapitalist sınıf olabilirdi ve öyle de oldu. Malları ve servetleri yağmalanan Rum ve Ermeni komprador unsurların emperyalizmle kurdukları aracılık işlevi, bundan sonra Müslüman-Türk unsurlarca üstlenilecek, devlet bu amaçla harekete geçirilecekti. 1922 de kurulan ve İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlara damgasını vuran Milli Türk Ticaret Birliği'nin' bir bildirisinde: "Türk tüccarının ithalat ve ihracat ticaretinde hakimiyetini temin etmek ve milli iktisat vadesinde milli tüccara teveccüh eden vezaifin ifâsını teshil eylemek maksadıyla... teessüs eyleyen Milli Türk Ticaret Birliği", deniyordu. 1923'den 1931 yılına kadar kimsenin aklına devletçilikten söz etmek gelmemişti. İşlerin İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen rotada yürüyeceği beklentisi vardı. Fakat, kapitalist dünya sistemini temellerinden sarsan "1929 krizi" devlet müdahaleciliğinin yeni bir versiyonunu zorunlu hale getirmişti. Bir 'ihracat ekonomisi'[1a] niteliğine sahip Türkiye ekonomisinde krizin yarattığı deprem, ekonomik alanın da ötesine geçerek, bizzat egemen sınıf ittifakını da tehdit ediyordu. Başka türlü ifade etmek istersek, kriz dar anlamda 'ekonomik' olanın ötesinde sorunlar ortaya çıkarmış, dolayısıyla devlet müdahalesinin 'özgün bir biçimini' zorunlu hale getirmişti.

1923–1931 aralığında Müslüman/Türk komprador sermaye, devlet tekellerini [inhisarlar] ele geçirme, sermayesinin çoğu devlet tarafından sağlanan anonim şirketlerin içini boşaltma, yabancı şirketlere ortak olma veya onların paravanı olma, devletten iş alma, karaborsa, spekülasyon, stokçuluk, vb. gibi, az

---

[1a] Bkz: Fikret Başkaya, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına – İki Bunalım Döneminde Türkiye Ekonomisi,** 2. Baskı, Ankara 2004, Özgür Üniversite Kitaplığı, ss. 17–26.

zamanda yüksek kâr vaad eden alanlara yöneliyor, tam bir yağmacı zihniyetiyle hareket ediyordu. Fakat, dönemin "hür teşebbüsü" sadece tacir sınıfından oluşmuyordu. Bürokrasinin ve siyasetin üst-düzey unsurları da hızla 'yetkin' işadamlarına dönüşüyordu. Ve söz konusu 'milliyetçi', vatan kurtarıcı zevat bu işe daha 1923 öncesinde başlamıştı. Bunun ibret verici bir örneğini Korkut Boratav Türkiye'de Devletçilik adlı eserinde veriyor: "Daha 1920 yılı içersinde iken, yeni kurulmuş olan Büyük Millet Meclisi'nin ikinci başkanı ve adliye vekili olan Celalettin Arif'in siyasi nüfuzunu İtalyan sermayesi lehine kullandığını görüyoruz. Celalettin Arif, Ereğli kömür havzasında bir maden arama ve işletme imtiyazına sahiptir ve 1919 yılında İtalya'ya giderek Terni şirketine bu imtiyazı %10 hisse karşılığında devreder. 1920 yılında henüz savaş halinde bulunduğumuz İtalyanlara ait yirmi beş kişilik bir grup, maden imtiyazını işletmek üzere Ereğli'ye gelir ve o tarihlerde Meclis ikinci başkanı ve adliye vekili olan Celâlettin Arif, iktisat vekiline, İtalyanlara gereken kolaylığı göstermesi dileğiyle bir telgraf çeker..." Boratav şöyle devam ediyor: "Burada önemli olan husus, Milli Mücadele'nin henüz başında iken, Türkiye ile açıkça muhasım olan bir ülkeye ait şirketlerle pervasızca işbirliğine ve ortaklığa girişmiş bir şahsın en yüksek siyasi mevkilerden bazılarını işgal etmekte bulunmasıdır.[1]

Resmi tarih ve resmi ideoloji tarafından anti-emperyalist bir mücadele sayılıp yere göğe sığdırılmayan Milli Mücadele döneminde emperyalizmle ilişki kurmak için sabırsızlanan üst düzey siyaset erbabının marifetleri saymakla bitmez. Bunlardan en çok bilineni ünlü Chester imtiyazıdır. Bu imtiyazın imza tarihi 8 Nisan 1923 tür ve henüz Laussanne Antlaşması'nın imzalanmasına aylar vardır... Söz konusu imtiyaz anlaşmasına göre: "Chester grubu, Ankara'dan Kerkük'e ayrıca Samsun ve Doğu Beyazıt'a kadar uzanan 4400 km. Uzunluğunda demiryolu ve üç liman yapımını üstleniyor. Buna karşılık inşa edilecek demiryolu hatlarının çevresinde kırk kilometrelik şeritler içersindeki bütün maden ve petrol kaynak-

[1] Y. S. Tezel, SBF Dergisi, c XXV, No.1'den. Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik,** İmge Kitabevi. 2. Baskı, Şubat 2006, ss, 52–53.

larının işletilmesi imtiyazına doksan dokuz yıl için sahip oluyordu. Demiryolu ve limanların işletilme hakkı da aynı süre için Amerikalılara bırakılıyordu, imtiyazlı şirkete Türk özel sermayesinin de azamî %50 oranında ortak olması öngörülmüştü. Şirket oldukça sınırlı tutulan bir vergi yükümlülüğünü de üstleniyordu."[2] Amerikan ve İngiliz emperyalizminin çıkar çatışması sonucu Musul Vilayeti'nin Laussanne Antlaşmasıyla İngilizlerde kalması yüzünden bu imtiyaz anlaşması uygulanamamıştı ama burada önemli olan, söz konusu girişimin 'Milli Mücadeleyi' yürüten ekibin zihniyetinin tipik dışa vurumu olmasıdır...

1923–1931 döneminde geçerli yaklaşım, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şirketlere devredilmesi, kurulan devlet işletmelerine özel şahısların ortak edilmesi velhasıl bugünkü gibi açıkça telaffuz edilmese de özelleştirme yönündeydi. Mustafa Kemal tarafından kurdurulan bir muvazaa muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın [SCF] lideri Fethi Bey [Okyar] bu uygulama için: "...devletçilik, devlet sermayesini hususi adamlar vasıtasıyla işletmek ve umumi hizmetleri hususi adamlara bırakmak suretiyle tecelli ediyor"[3] dediğinde dönemin hakim anlayışını özetliyordu. O halde nasıl oldu da devletçilik Cumhuriyet Halk Fırkasının programına girdi ve bir "ilke" sayılıp altı oktan biri oldu? Bu durum o zamana kadar geçerli, devlet eliyle özel kişileri zengin etme, kamuya ait zenginliği özel şahıslara yağmalatma yaklaşımında ciddi bir kırılma anlamına geliyor muydu? Başka türlü ifade edersek, kabaca 1932–1939 dönemindeki devlet müdahaleciliği [devletçilik] 1923–1931 dönemindekinden farklı bir şey miydi? Aslında yönetici elitin 1932 sonrasında devlet işletmeciliğinin genişlemesi yönündeki tercihi, dünya ekonomik krizinin ekonomide yarattığı depremin sosyal ve politik alanlara da sıçrama korkusunun, egemen sınıfların kendilerini tehdit altında hissetmelerinin sonucuydu. Kadro dergisinde yayınlanan bir makalede Başbakan İsmet İnönü, durumu şöyle ifade ediyordu: "... sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, herşeyden evvel devleti iktisatta yıp-

---

[2] Boratav, age, s. 55.

[3] TBMM Zabıt cerideleri, 2.10.1930. aktaran Boratav. Age,s. 75.

ratacak âmillerden kurtarmak lazım geliyordu"[4] Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın [SCF] güdümlü bir muhalefet olmasına rağmen, süratle güdümlü olmaktan çıkma potansiyeline sahip olduğunun anlaşılması, yönetici eliti korkutmuştu. Nitekim devletçiliğin altı oktan biri olarak, parti programına girdiği CHP'nin üçüncü büyük kongresinde [Mayıs 1931] bu ilkeyle ilgili bir tartışma bile yapılmıyor. Aslında 'devletçiliğin' bir ilke olarak parti programına girmesi asla bir "paradigma değişikliği" anlamına gelmiyordu. Söylenen şu idi ve yeni bir şey de değildi: "Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha, memleketi memuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde – bilhassa iktisadi alanda- devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır."[5]

Aslında "milletin umumi menfaatleri..." gibi hamaset edebiyatı bir yana bırakılırsa, kriz koşullarında tıkanan, daha da ötede tehlikeye giren sömürü ve yağmanın önünü açmak için yoğun devlet işletmeciliği konjonktürel olarak olarak gündeme gelmişti. Dönemin devlet işletmeciliğini kapitalizmle sosyalizm arasında bir 'üçüncü sistem' olarak gösterme gayreti içindeki Kadro dergisi yazarlarından Vedat Nedim Tör'de ortada "devletçilik" diye bir ilke olmadığını itiraf ediyor: "...devletçilik tam olarak devlet siyasetimize mal edilmiş olsa idi, bugün bu münakaşaları yapmazdık. Cumhuriyetçilik yahut lâiklik prensipleri üzerinde herhangi bir münakaşaya cevaz verilebilir mi?"[6] diyor. Şevket Süreyya Aydemir de, "Devletçilik prensibini, muz mîsullü niyete göre tat değiştiren bir nesne gibi kullanmak isteyenler hep varolmuştur"[7] derken benzer bir noktaya değiniyor. Kadro'cuların yaklaşımı şöyleydi: "Madem ki, bir inkılâp vardır o halde bu inkılâbın bir de izahı olmalıdır".[8] Herhalde olayların zoruyla gündeme gelen ve misyonu 'hür

---

[4] *"Fırkamızın Devletçilik Vasfı"*, Kadro Cilt 2, sayı 22. S.12.

[5] CHF Programı, İstanbul 1931, ss.11- 12.

[6] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, 3, cilt, ss. 459–460, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966.

[7] **Tek Adam**, agc., s. 17.

[8] Kadro cilt I [Tıpkı basım], Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1978, s. 20.

teşebbüsü' palazlandırmak olan devlet işletmeciliğine ilke dendiğinde, inkılâbın izahı da yapılmış oluyordu... Aslında 'zorunluluğu' açıklayan da bizzat sermayenin [ticaret sermeyesi] kifayetsizliği, cılızlığıydı. Eğer kriz koşullarında bazı Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi, oldukça gelişmiş bir ticaret burjuvazisi olsaydı, söz konusu ticaret sermayesi ithal ikâmesi yapacak sanayi yatırımlarına girişerek, ekonomide ortaya çıkan 'boşluğu' doldurabilirdi.[9] Söz konusu kesimin yetersizliği bu işi devletin üstlenmesini, bu amaçla da ithal ikâmesi yapacak bir yatırım programı uygulamasını gerektirmişti.

Teorik olarak geçerli olabilecek ikinci çözüm, yabancı sermaye girişinin artması ve bu sermayenin sanayi yatırımlarına yönelmesi olabilirdi. Fakat, kriz koşullarında önemli miktarda yabancı sermaye girişi olması mümkün değildi. Dünya ölçeğinde kâr oranlarının düştüğü, pazarın ciddi bir şekilde daraldığı, tüketimin dolayısıyla talebin aşırı düşüşler kaydettiği bir tarihsel konjonktürde, yabancı sermayenin 'ithal ikâmesi' yapacak düzeyde gelmesi mümkün değildi. Şüphesiz bir miktar yabancı sermaye girişi olmuştu ama bu hem yeterli değildi, hem de sanayi alanına yatırım yaparak sanayi çıkışlı ürün ithalatını ödünlemeye niyetli değildi. Oysa, ekonomide ortaya çıkan 'kopukluğu' aşmak, ekonominin işlerliğini sağlamak sanayi üretiminin artırılması gerekiyordu. Kriz koşullarında dış kredi [borçlanma] yolları da kapanmıştı. İşte böylesi koşullarda devletin ekonomiye daha çok müdahale etmesi, kolay kazanca alışmış, güçsüz özel sermayenin itibar etmediği sanayi ünitelerini kurmak bizzat devlete düşüyordu. Söz konusu olan bir 'tercih' olmaktan çok bir zorunluluktu. Bu da devlet işletmeciliğini dayatıyordu...

Bu bağlamda gündeme gelen I. Sanayi Plânında: " Bu programa hususi teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkân görülmeyen sanayi şubeleri ithal edilerek, devlet veya Milli müesseselerin teşebbüsü olarak kurulmaları düşünülmüştür. Ancak bu ana-sanayi, hususi teşebbüs ve sermaye erbabına da çok geniş ve faideli "İndüstrie" imkânları bahşedecektir. Dev-

---

[9] Bu konuda bkz: Fikret Başkaya, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına-Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi,** Özgür Üniversite Kitaplığı 2. Baskı 2004. Özellikle de ss. 29–124.

let teşebbüsü ile kurulacak ana demir sanayii, hususi müteşebbislerin yeniden tesis edecekleri makine, tel, çivi, döküm boru, civata, vida ve saire fabrikalarına ve sanayiye ucuz ve kolay tedarik edilir yarı mamül emtia verecektir. Yeni bez dokuma sanayimiz, mevcut milli fabrikalarımızın inkişaflarına bir pay bıraktığı gibi, pamuk, ip, halat, kadife, pelür, kordela, şerit, pasmenteri eşyası ve pamuk örme sanayiine de yeni faaliyet imkânları bahşedecektir."[10]

Dönemin etkin politik şahsiyetlerinden biri olan CHF genel sekreteri Recep Peker, devletçilik denilenden ne murad edildiğini şöyle ifade ediyordu: "Ticaret faaliyetlerini serbest tutmakla... beraber yapılması lâzım olan işlerden şahsi teşebbüslerin başaramayacaklarını veyahut şahsi teşebbüse bırakmakta zarar tasavvur ettiklerini devlete yaptırmak yolunu tercih ediyoruz... Lüzumu yerinde devlet müdahalesi olmadığı zaman diğer harici şartların hem kazanmak isteyenleri, hem de memleketin bütün hayatını tazyik edeceği [de söylenebilir]. Fırkamız devleti yapıcı... idare edici... tanzim edici bir... unsur kabul ediyor... Fakat biz... vatana şevketli bir istikbal hazırlayabilmek için devletçilik yükünün mesuliyet[i] altına gidiyoruz."[11] Recep Peker, başka bir vesileyle de devletçilik anlayışıyla ilgili şunları söylüyordu: "Fırkamızın noktai nazarına göre devletçilik şudur: Tek vatandaşın yapamayacağı, tek vatandaşlardan mürekkep şahsiyeti hükmiyenin, hususi şirketlerin yapamayacağı işleri devlet yapmalıdır... Hakikaten sıkıntılarımızın mühim bir kısmı devletçilik vasfının daha henüz tam işleyecek tekâmülü bulmamış olmasıdır."[12]

Kapitalizmin krize girdiği dönemlerde yoğun devlet müdahaleciliği mutlaka gündeme gelir ama müdahalenin modalitesi her kriz döneminde farklıdır. Böylece sermaye birikiminin koşulları takviye edilir. 1929 Krizi sonrasında hem sistemin merkezini oluşturan emperyalist ülkelerde, hem de çevrede, müdahale yöntem ve araçları değişmekle birlikte, yoğun devlet müdahaleciliği istisna değil, kuraldı. Emperyalist dünya siste-

---

[10] Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933.** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972,s. 12.

[11] Aktaran korkut Boratav, age, s. 168.

[12] Aktaran Boratav, age, ss 168–169.

minin çevresinde yer alan Türkiye'deki müdahale, daha sonra Kamu İktisadî Teşekkülleri [KİT] denilecek olan devlet işletmelerinin kurulması ve oldukça kapsamlı devlet işletmeciliği biçimini almıştı. İşte krizin etkisiyle ekonomide ortaya çıkan boşluğu doldurmak amacıyla yapılanlara devletçilik dendi ve dönemin ideolojik havasına uygun olarak, devletçilik adının arkasına ilke sıfatı getirilerek ilke sayısı artırıldı... O dönemde devletçilikten oldukça çok söz edilmesi bu yüzdendi. 1938'den sonra artık bu söyleme daha az itibar edilecekti, zira amaç hasıl olmuştu. Fakat, 1938 sonrasında artık devletçiliğin daha az telaffuz edilmesi, 1945 sonrasında da bir kavram olarak gündemden kesin olarak düşmesi, devlet müdahaleciliğinin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Böyle bir anlayış, 1932–1937 aralığında yapılanları abartmak, sanki farklı ve orijinal bir şeymiş intibaı yaratmak, ona hak etmediği misyonlar yüklemek olur. 1945 sonrasının müdahaleciliği artık 'yeni sömürgeciliğe' uyum sağlayan bir müdahale olacaktı. O dönemden sonra uygulanacak ekonomik politikalar, dolaysıyla gündeme gelecek devlet müdahaleleri, dönemin hegemonik gücü olan ABD'nin çizdiği doğrultuda yol alacaktı. Türkiye'nin "Küçük Amerika" olma tercihi yaptığı koşullarda başka türlüsü mümkün müydü? Egemen sınıflar koalisyonu "yeni konjonktürü" değerlendirmekte gecikmemişti. Nitekim 1930'lu yılların koyu "devletçilik" yanlısı Recep Peker, 1946 Ağustosu'nda dönemin başbakanı olarak sunduğu hükümet programında: "İktisadi faaliyetlerimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle devlet teşebbüsleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek, onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek, devlet teşebbüsleriyle hususî sermaye arasında işbirliği sağlamak, devlet işletmelerinin hususî teşebbüslerle başarılabilecek sahalara yayılmalarını önlemek ve buna aykırı durumları gidermek kararındayız."[13] diyordu...

Kapitalist sınıfla devlet ilişkisi ve müdahaleciliğinin iki versiyonu olan, devletleştirme-özelleştirme diyalektiğini, 'inek

---

[13] Bilsay Kuruç, **İktisat Politikasının Resmi Belgeleri,** Ankara, 1963, s. 14'den aktaran K. Boratav, age., s. 355.

metaforuyla' ifade edebiliriz. Devlet, emekçi sınıflardan topladığı vergilerle [aslında haraç demek daha uygundur] inekler edinip bakımını yapar, sütüyle sermaye sınıfını besler. Bu aşamada iktisat profesörleri yapılanın "iktisat bilimine" ne kadar da uygun olduğunu kanıtlamakla müşküldürler. Sermaye palazlanıp, rüştünü ispat etme aşamasına gelince artık ineklerin sütüyle yetinmez, onlara sahip olmak da ister. Elbette hepsine değil, en çok süt verenlerine... Diğerleri, "ekonomiye yük" sayılıp gözden çıkarılır... İşte "özelleştirme" denilen böyle bir şeydir. Bu aşamada da iktisat profesörleri özelleştirmelerin neden ve nasıl iktisat biliminin bir gereği olduğunu kanıtlamak için yoğun çaba harcarlar ve hak ettikleri hediyelere de kavuşurlar... Şu yere-göğe sığdırılamayan, saf bilimin timsali "ilm-i iktisat" işte böyle bir misyona koşulmuştur... Elbette bu nihai bir durum değildir. Eğer özel işletme ve dalların verimli hale gelmesi zorlaşırsa, o zaman da kapitalistlerin söz konusu işletmeleri ve dalları kamu statüsüne dönüştürmekte çıkarları vardır. Millileştirme [kamulaştırma] ilgili üretimin sürdürülmesini [bu arada istihdamın da] sağlar ve özel sektörü değişik artı-değer transferlerinden yararlandırır, ortalama kâr oranlarını yükseltir. Bundan başka eğer millileştirmeler [tazminat ödemeden yapılmak yerine] özel firmaların satın alınması biçiminde oluyorsa, kapitalistler daha verimli işletme ve dallara yeniden yatırabilecekleri bir para sermayeye kavuşurlar.

Bununla birlikte, özel kesimi destekler durumda bir kamu sektörünün genişlemesinin kapitalistler açısından maddi ve ideolojik sınırları vardır. Maddi açıdan, kamu sektörü özel sektör için bir yük oluşturmaz. Eğer bu işletmeleri yaşatmak için gerekli sübvansiyonlar, kapitalistlerin umdukları yararlardan büyükse, bu durumda söz konusu işletmelerin kapatılmasını tercih edeceklerdir. İdeolojik bakış açısından ise, durum şudur: kapitalistlerin [yararlı bile olsa] açıkça millileştirmekten yana bir tavır koymakta çıkarı olamaz. Zira, üretim araçlarının özel mülkiyetine bazı sınırlar getirmeyi önerirlerse, başkaları-

nın tüm üretim araçlarının millileştirilmesini gündeme getirmesinden korkarlar."[13-a]

Mehmet Saffet, yukarıdaki metaforu doğrularcasına şöyle diyordu: "İnkılâp neslini reşit oluncaya kadar, kendi kendisini idare edecek seviyeye gelinceye kadar elinden tutacak Türk devletçiliği."[14] Ve ikinci emperyalistler arası savaşın sonuna gelindiğinde [1945] "inkılâp nesli" reşit olduğunu ilân edecektir... Elbette CHP yöneticileri de durumdan vazife çıkarmakta gecikmeyecekler, devletçiliği "tek parti devrinin icabı sayılarak anayasaya sokulmuş" bir umde olarak eleştirip, anayasadan çıkarmaya hazır olduklarını ilan edeceklerdi... Partinin 1947 kurultayında da "devletçilik" diye bir ilkenin söz konusu olmağını, asıl amacın özel sermayeyi palazlandırmak olduğunu itiraf edeceklerdi. Artık devir "Hür Teşebbüs" devriydi.

Kapitalist dünya sisteminin savaş sonrasında yeni bir genişleme dönemine girmesiyle birlikte, devlet müdahaleciliğinin modalitesi de değişecekti. 1950'de bir muvazaa partisi olarak "iktidara" gelen Demokrat Parti [DP], devlet işletmelerini [KİT'ler] özelleştireceğini ilân etmişti. Oysa, on yıllık 'iktidar' döneminde özelleştirme şurada dursun, kamu işletmelerinin sayısı ikiye katlanmıştı. Bu durum, Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerde işleri piyasaya bırakma tercihinin [ekonomik liberalizmin] anlamsız bir kuruntu olduğunu gösterir. Liberalizm bir retoriktir ama sermayenin çıkarı için devlet müdahalesi olmazsa olmaz bir kuraldır. Dolayısıyla süreklilik arzeder. Kapitalizmin yeniden "yapısal krize" girdiği ve liberalizmden çok söz edildiği [neoliberalizm çağı] dönemdeki [1980 sonrası] müdahalelerin misyonuyla, iki emperyalistler arası savaş arasındaki müdahalelerin misyonu arasında fark yoktur. Birincide daha çok devletleştirmeler, ikincide özelleştirmeler gündeme gelmiş olsa da, her ikisinin de amacı, sermayenin tek yanlı çıkarlarını gerçekleştirmektir. Fakat, kapitalizmin genişleme dönemi olan 1945–1975 aralığında sınıfsal güç dengesinin [faşizmin yenilgisi, ulusal Kurtuluş Savaşları, Sovyet Sistemi] görece ezilen-

---

[13-a] Jacques Gouverneur, **Kapitalist Ekonominin Temelleri – Çağdaş Kapitalizmin Marksist Ekonomik Tahliline** Giriş, çeviri: Fikret Başkaya, İmge Kitabevi, ss. 142–143.

[14] Varlık sayı 4'ten aktaran V. Nedim, Kadro sayı 21, s. 15.

sömürülen sınıflar ve halklar lehine dönmesiyle, sadece sermayenin tek yanlı çıkarına işleyen durumun ötesine geçilebilmişti. Güç dengesinin görece de olsa emekçi kitleler lehine dönmesi, toplumun ezilen kesimleri lehine bazı düzenlemeleri mümkün hale getirmişti. Bu durum, kapitalist bir toplumda, devletin egemen sınıf olan burjuvazinin bir baskı ve egemenlik aracı olduğu gerçeğini değiştirmemekle birlikte, devletin aynı zamanda bir "sınıf mücadelesi alanı" olduğunu, orada emekçi sınıflar lehine bazı sınırlı mevzilerin kazanılabileceğinin de bir göstergesidir.

Devletçilik 1932–1934 yıllarında yayınlanan Kadro dergisi yazarları tarafından konjonktürel bir iktisat politikası değil de, bir sistem olarak gösterilmeye çalışılmıştı. Kadrocular kapitalist sistemi ve devleti anlamaktan aciz oldukları için, kendi kuruntularını ve hezeyanlarını 'dünyanın gerçeği' sanıyorlardı. Bir kere Türkiye'nin anti- emperyalist bir devrim sonucu kurulduğunu sanıyorlardı. Üstelik bu devrimin dünyada eşi görülmemiş orijinal bir devrim olduğunu kanıtlama gayreti içindeydiler. Türkiye'de sınıfların, dolayısıyla sınıf çelişkilerinin mevcut olmadığını, devletçiliğin Türkiye ve benzer durumdaki ülkeler için 'özel bir sistem', kapitalizmden de sosyalizmden de farklı bir şey olduğunu ve misyonunun da zaten sınıf çelişkilerini önlemek olduğunu ileri sürüyorlardı. Derginin yazarlarından İsmail Hüsrev: "hakiki devletçilik cemiyetin bünyesinde bir istihaleyi ifade eden bir sistemin ifadesi olabilir"[15] diyordu. Aslında lafzen ifade etmeseler de Türkiye'de [ve benzer durumdaki ülkelerde] sınıfların, dolayısıyla sınıf çelişkilerinin henüz teşekkül etmediğini, Türkiye sosyal formasyonunun proleter bir ulus olduğunu ileri sürüyorlardı. Onlara göre "Türk sistemi ... bir sınıf hakimiyetine değil, millet hakimiyetine" dayanıyordu. İsmail Hüsrev bu duruma açıklık getirmek üzere şöyle diyordu: "Milli Kurtuluş hareketleri kapitalizmin emperyalist safhasının bir reaksiyonu olarak tarih sahnesine çıkmıştır... Milli Kurtuluş hareketi ise evvela cihan içinde milletleri milletlere esir etmeyen hür ve müsavi haklı milletler nizamını, saniyen dahile karşı tezatsız milli

[15] Bkz: *Kadro*, sayı 19.

vahdeti yaratmak gayesindedir... Dahili ayrılıkları... tasfiye etmek ister. Bu itibarla... sınıflar arasında uzlaştırıcı değil, sınıf tezatlarını tasfiye edici bir hareketi temsil eder".[16] Kadrocular Kemalizm'e bir orijinallik kazandırma, onu 'orijinal bir sistem' olarak formüle etme çabası içine girmişlerdi. Bu bağlamda devletçiliği de ideolojik kurgularının temeline yerleştirme yanlısıydılar. Fakat dönemin iktidarı bu tür tartışmaları 'gereksiz' sayarak derginin kapatılmasını isteyince tartışmalar son buldu. Velhasıl kadroculaın çabası, sınıfların ve sınıf tezatlarının ortaya çıkmasını önlemeye yetmeyecekti!... Boratav bu konuda şöyle yazıyor: "Bu durumda Kadroculara, 1934 içinde 'devrim ideolojisini parti yapar; siz ihtisas adamları olarak devlet mekanizması içinde inkılâbın ve devletçiliğin hizmetine koşunuz!' anlamına gelen ciddi bir uyarı yapıldığı ve Kadro'nun yayın hayatına bu nedenle son verdiği anlaşılmaktadır. Kadro'nun yazı kadrosu ise, büyük çoğunluğuyla bu tavsiyeye uyarak çeşitli devlet hizmetlerinde "teknokratlar" olarak görev almışlardır."[17]

Kadroculaın 1930'lu yılların ilk yarısında devletçilikle ilgili olarak ileri sürdükleri görüşlerin 27 Mayıs 1960 askerî darbesinden sonra yayınlanmaya başlayan Yön dergisi tarafından yeniden gündeme getirilmesi, küçük burjuva ideolojisinin canlılığının bir ifadesi sayılabilir. Fakat, 12 Mart 1971 askeri darbesi, ama asıl Türkiye'yi neoliberalizm tirenine bindirmek üzere peydahlanan 12 Eylül askerî cuntası, küçük burjuva hezeyanlarına son noktayı kayacak, devletçiliğin ne anlama geldiğini dost da, düşman da anlayacaktı... İzleyen yıllarda da devletçilik sadece 1930'lar hasretiyle yanıp tutuşan çok dar bir 'radikal kemalist' grup dışında telaffuz edilmeyecek, sadece bir 'ok' olarak CHP'nin ambleminde kalacaktı...

Fikret BAŞKAYA

---

[16] İsmail Hüsrev, agm.
[17] **Türkiye'de Devletçilik**, age.

Din ve Resmi İdeoloji İlişkisi

Giriş

Din kavramıyla ilgili genel bir literatür taraması yapıldığında birbirinden farklı pek çok tanımla karşılaşmaktayız. Tüm tanımlar tek tek irdelendiğinde aslında dinin bu tanımların hepsini içerdiğini yani dini tek bir tanıma sığdırmanın mümkün olmadığını görmekteyiz. Aşağıda verilen örneklerde de görüleceği gibi din kimi zaman resmi ideoloji, kimi zaman muhalefetin ideolojisi, kimi zaman kimlik kurucu bir öğe, kimi zaman simgeler toplamı, kimi zaman ise sadece tapınmaya ilişkin düşün ve pratikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak şu bir gerçek ki, kesinlikle durağan bir olgu değil. Yani din yeni durumlara göre kendini çok iyi uyarlayabilen bir yapıya sahip. Aslında en muhafazakâr görünümlü dinler dahi ya eski dini/mezhebi değiştirip/devirip mağlupların yerine geçmiştir ya da mevcudu değiştirmenin peşindedir.

Öte yandan dini yapıları kökünden sarsan ve yerine seküler ideolojileri ikame eden modernleşme sürecinde dahi dinler, kendilerine yer bulmayı başarmıştır. Söz gelimi tüm insanlığa hitabeden Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi evrensel içerikli dinler, bu süreci küçük parçalara/uluslara ayrılarak göğüslemiştir. Açarsak, artık tüm Hıristiyanların sözcüsü ve lideri olma iddiasında Vatikan ya da Ortodoks Patrikliği'nin yerine yerel/milli Hıristiyanlıklar türemiştir. Benzer şekilde en azından Sünni Müslümanların birleştiricisi rolündeki Halifeliğin temsil ettiği çok etnili İslam dünyası yerine, Arap Vahabiliği, Türk Hanefiliği ya da Kürt Nakşiliği gibi yerel İslamlıklar belirginleşmiştir. Bu anlamda modern/ulus devletlerin kimlikleri dine rağmen yahut dinin yerine şekillenmemiştir. Muhakkak her

biri sırtını sınırlarını kendi belirlediği bir dine dayamıştır, başka bir ifadeyle kendi dinlerini "yaratmış"lardır. Nitekim tüm laiklik söylemine rağmen Fransız kimliğini var eden unsurlardan biri Fransız Katolisizmidir. Aynı şekilde Alman Lutherci Protestanlığı, İngiliz Anglikanizmi, Rum Patrikliğinden kopan Rus Ortodoksluğu, Suudi Vahabiliği ya da Türk Hanefiliği vb sayılabilir. Üstelik söz konusu "milli dinler" temsil ettikleri "uluslarının" idealize edilmiş karakterlerini yansıtan belki de tek öğedir. Dinin modern dünyaya etkisi ulus devletlerle de sınırlı kalmamıştır. Dini kökten reddeden kimi Marksist yapılar da aslında içinden geldikleri toplumların dinlerinden bazı kavram yahut alışkanlıkları devralmıştır. Bunun en bariz örneğini "şehitlik" kavramında görmekteyiz. Gerçekte din uğruna ölen insanları niteleyen (Develliođlu 1993: 984) şehitlik kavramı günümüzde hem, dindaşlarıyla da olsa, ülkesi için savaşırken ölenler için hem de savunduğu ideoloji uğruna ölen Marksistler için kullanılmaktadır. Hayatımızı bu kadar etkileyen ve farklı kültür ve uyarlanma biçimlerine başarılı bir biçimde adapte ettirilebilen din nasıl tanımlanmaktadır?

Arapça kökenli "din" etimolojik olarak Allah'a inanma ve bağlanma (Develliođlu 1993: 188) anlamı taşımaktadır. İlginç olan İngilizce dine karşılık gelen "religion" kelimesi de Latince yine sıkıca bağlamak anlamındaki "religare" kökünden türetilmiştir (Atay 2004: 17).

Şeraiti (2004: 117) dini, insanın kendisiyle varolan dünya endişesinden kendini arındırarak topraktan Allah'a geri dönmesi ve dünya olarak gördüğü tabiat ve hayata kutsiyet bağışlayıp ahirete dönüşmesi olarak tanımlamaktadır. Söz konusu tanım dinsel kimliğe sahip bir insanın bakış açısını tüm çıplaklığıyla yansıtmaktadır. Sosyolojik ve antropolojik bir bakış açısından farklı olarak merkeze sadece kutsallığı yerleştirmektedir. Bu yaklaşıma göre hayattaki tek gerçek şey; dindir.

Atay (2004: 18) dini doğaüstü varlıklar ve güçlere ilişkin zihinsel tutumlar ve davranışlar örüntüsü olarak tanımlamaktadır. Antropolog kimliğiyle dine yaklaşan Atay, dinsel bakış açısına sahip Şeriati'den farklı olarak, dinin bu kısa tanımından çok daha fazla bir anlam taşıdığını kaydetmektedir: "Din denetlenemeyeni denetlemek, açıklanamayanı açıklamak, hayata

ve insana dair bir anlam haritası sunmak ve 'kaos'u 'kozmos'a çevirmek gibi 'psikokültürel' işlevlerinin yanı sıra toplumsal süreçler ve ilişkilerde de bir dizi işleve sahip olduğu tespit edilebilir. Her şeyden önce din, bir toplumsal denetim mekanizması olarak çalışabilir. Toplumsal olarak kabul edilebilir davranış ve tutumları teşvik ederek, uygun olmayanları ise hoş karşılamayarak toplumsal düzenin sürdürülmesine katkıda bulunur. Bu bakımdan her bir din uygun ve doğru davranış reçetelerini sunan bir ahlak sistemidir. Öte yandan duygu-yoğun ayin ortamları, insanların ortak kimliklerini ifade etmelerine, dışa vurmalarına olanak verir. Böylece dinsel pratiklerin bir insan topluluğu içerisinde dayanışmaya yardımcı olduğu, topluluk kimliğinin ve aidiyetinin birey tarafından hissedilmesini sağladığı da ileri sürülebilir" (Atay 2004: 21).

Simgesel antropolojinin temsilcilerinden Clifford Geertz ise dini, genel bir varoluş düzenine ilişkin kavramlaştırmalar formülleştirilerek insanlarda güçlü, yaygın ve uzun süreli ruh halleri ve motivasyonlar yaratan ve bu kavramlaştırmaları bir gerçeklik halesine bürüyerek söz konusu hallerin ve motivasyonların eşsiz bir şekilde gerçekmiş gibi görünmesine yol açan simgeler sistemi (akt. Atay 2004: 20) olarak tanımlamaktadır.

Dini, ideolojinin ilk biçimi (akt. Atay 2004: 23) olarak tanımlayan Marx aynı zamanda "o, halkın afyonudur" şeklindeki klişeleşmiş sözünü "ruhsuz bir durumun ruhu olduğu kadar, ezilmiş yaratığın iniltisi, kalpsiz bir dünyanın kalbidir de" (Morris 2004: 60) söylemiyle destekleyerek dinin birden fazla yönüne de değinmiş olmaktadır. Farklı kesimlerce "o, halkın afyonudur" söylemi tek başına alıntılanarak bir propaganda aracı olarak marksizme karşı kullanılmaya devam etmektedir. Atay (2004: 24) Marx'ın "halkın afyonu" nitelemesini din için halkı uyuşturan değil teskin eden, dünyevi süreçlerde sefalet içindeki tahribata uğramış yoksul kitleleri rahatlatan, manevi zenginlik vaadi ile dünyaya tahammül etmeyi sağlayan bir rahatlatıcı olarak anlamlandırmaktadır. Mardin de (2001:44) "afyon"un vicdansız bir üst sınıfın halkı uyutmak için kullandığı bir araç olarak görülmemesi gerektiğini, gerçekte insanların kendilerini olayların yüzeyinde batmadan tutabilmek için

kullandıkları bir kendi kendini aldatmaca olarak tanımlamaktadır.

Özbudun (2004: 43) da dini, marksist bir perspektifle bir yandan yönetenler açısından siyasal iktidarın meşrulaştırıcısı, bir yandan iktidar dışı toplumsal kesimlerin iktidar yapılarına eklemlenme çabalarının ideolojik zemini, bir yandan da iktidar karşıtı güçlerin sınıfsal mücadelelerinin ifadelendiricisi (kimi heterodoks hareketlerde olduğu gibi) gibi zıt işlevler üstlenmiş bir kavram olarak değerlendirmektedir.

Etimolojisine paralel olarak pratikte de, ideolojik olsun ya da olmasın, tüm dinler insandan kendisine sorgusuz sualsiz bağlanmasını ister. Dolayısıyla inançlı insan aynı zamanda itaat eden insandır. Tanrıdan başlayarak, dini kurumlara, devlete, onun yöneticilerine, aileye, onun reisi babaya/kocaya uzanan bir silsileye itaati gerektirir ki, bu durum günümüzün seküler ideolojilerinde de aşağı yukarı böyledir. Nitekim, dünyadaki tüm dinlerin neredeyse hepsi yönetmeye ve yönetilmeye ilişkin öneri ve emirler içerdiği bilinmektedir. Bu da Özbudun'un tanımlamasında ortaya koyduğu üzere dinin iki boyutu olduğunu göstermektedir, yani yönetenin ve yönetilenin dini. Yöneticilerin dini, "resmi din" ya da "ortodoksi" olarak kavramlaştırılırken, yönetilenlerin dinleri, yerine göre ya "halk dini" ya da "heterodoksi" yahut "heretik" olarak tanımlanmıştır.

Türk Uluslaşmasında Dinin Rolü ya da "Türk Usulü" Laiklik

Burada, laiklikle ilgili yapılan çalışmaların çoğunda olan etimolojik açıklamalara girmeyeceğim. Sadece laikliğin Türkiye'de nasıl tanımlandığı üzerine birkaç örnek sanırım anlatmak istediğim konu için yeterli olacaktır.

Laiklik, devletin dinsiz olması buna karşın, bireylerin birey olarak diledikleri dinsel inanca sahip olmalarına ya da hiçbir dinsel inanca sahip olmamalarına başta devlet, hiç kimsenin karışmaması olarak anlaşılır (Ozankaya 2000: 93–104).

Devlet ile din işlerinin ayrılığı (TDK Türkçe Söz. 1988: 956).

Devletin, din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından yansız olması (D.D. Türkçe Söz. 1998: 884).

Son günlerde laiklik kavramının tanımlanması ya da yeniden tanımlanması gerektiğini söyleyen "anti laiklere" cevap adeta bir vahiy gibi CHP binasında Baykal'ın odasına gelen bir kitabın içinden çıktı. Söz konusu "ilahi ana" şahit olan Murat Yetkin gördüklerini ve okuduklarını 8 Ekim 2006 tarihinde Radikal Gazetesi'ndeki köşesine taşıyarak "anti laiklere" en yetkili makamdan gelen laiklik tanımını açıklama şerefine nail oldu:

"Cuma günü[1] Deniz Baykal ile görüşmek için CHP Genel Merkezi'ndeki odasına girdiğimde, Deniz bey oturma grubundaki sehpanın üzerindeki bir paketi açmak üzereydi. Birlikte açtık. İçinden iki kitap çıktı... Birincisi CHP'nin 1943 yılındaki parti program ve tüzüğü. İkinci kitap, büyük boy, kalın yeşil siyah ebruli kapaklı bir ciltti. Adı, 'ON BEŞİNCİ YIL KİTABI'. Kitabın kapağını açıp sayfalarını çevirmeye başlayınca, Baykal'ın hayreti, benim ve yanımızda bulunan Özel Kalem Müdürü Nesrin Baytok'un merakımız[2] artmaya başladı. Kitap, Cumhuriyet'in 15'inci yılı dolayısıyla, Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifiyle, CHP tarafından hazırlanmış 611 sayfalık bir durum raporuydu... Dün kitabın fotokopileri üzerinde çalışırken şunu fark ettim: Bu aynı zamanda gerçek anlamıyla bir 'Resmi Tarih' çalışmasıydı... Kitaba Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik ilkesini nasıl ve ne zaman kabul ettiği, ne anladığı da açıkça yazılıyor. Kronolojide 5 Nisan 1928 tarihi karşısında şu giriş var: 'C.H.P. gurubunda laiklik esası ve teşkilatı esasiye kanununun dine ait hükümlerinin çıkarılması kabul edildi.' 10 Nisan'da da 'Teşkilatı esasiye kanunundan dine ait maddelerin Büyük Millet Meclisince çıkarılması" açıklaması var.... Laiklik tanımı 'Onbeşinci Yıl Kitabı'nda şöyle yapılıyordu: 'Türkiye Cumhuriyeti dinlerden ve dinlerin koyduğu naslardan değil, hayatın kendinden ve onun müzpet icap ve ihtiyaçlarından mülhem olarak işleyen bir devlet mekanizmasıdır. Devlet ve

[1] Görüşmenin Müslümanlarca kutsal sayılan Cuma günü yapılması anlamlı bir tesadüf.

[2] Yazıya müdahalede bulunmadan aynen veriyorum, cümle düşüklükleri ve kelime hataları yazara aittir.

dünya işlerinde dinin hiç bir tesiri yoktur. İşte bu prensipe laiklik derler'."

Yukarıda verdiğim laiklik tanımları aşağı yukarı birbirinin benzeri görüşleri içeriyor. Ortak vurgu din ve devlet ayrılığı, diğer bir deyişle dinin siyasetten uzaklaştırılması ve devletin de bireysel bir hak olan dine müdahil olmaması durumunu tanımlıyor. Peki, pratikte durum böyle mi?

"Laik rejim"le yönetildiği söylenen Türkiye'de en çok tartışılan konuların başında rejimin kurucusu "Atatürk'ün Müslüman olup olmadığı", eğer "Müslüman ise ne kadar 'mümin' biri olduğu" gelmektedir. Aynı şekilde, her ortamda halkın yüzde 99'nun Müslüman olduğu büyük bir sevinçle ifade edilen dünyadaki yegâne "laik" ülke yine Türkiye'dir[3]. Öte yandan iddia edilenin aksine Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren günümüze kadar devletin kurumsallaşması Müslüman kimliği dikkate alınarak yürütülmektedir. Bu durumu aşağıda ayrıntılandıracağım nüfus mübadelesi, azınlık tanımı, varlık vergisi, Diyanet İşleri Başkanlığı, ilahiyat fakülteleri örneklerinde somut olarak göreceğiz. Ama önce Atatürk'ün "dinsizliği" ya da "Müslümanlığı" üzerine yürütülen tartışmalardan güncel olanlarına bir göz atalım.

8 Ekim 2006 tarihli Radikal Gazetesi'nde yayınlanan "*Atatürk ne Dindardı ne de Ateist*" başlıklı yazıda farklı görüşlere sahip yazar ve bilim adamlarına ait düşüncelerden bazıları şu şekildeydi:

İlber Ortaylı: "Cumhuriyet döneminde ateizm propagandası yapılmadı. Din devlet örgütlenmesinin içindeydi. Camiler vardı, imamlar maaş alıyordu. Din ve inançlarla da kavgası yoktu. Birtakım denemeleri var ama onların üzerinde durmamış. Tam bir laik örgütlenme yok. Ancak Atatürk'ün sofu olmadığı da ortada".

Tevfik Çavdar: "Atatürk'ün dindar olmadığını söylemek mümkün değil. O, Allah'ın birliğine, İslam'ın kurallarına ina-

---

[3] Zira Müslümanlar lehine olan bu yüksek oran iddiası, Türkiye'yi şeriatla yönetilen Suudi Arabistan ve Afganistan gibi nüfusunun tamamına yakınının Müslüman olduğu birkaç ülkeden biri yapmaktadır. Yine şeriatla yönetilen İran'da dahi Müslümanların oranı Türkiye'nin gerisinde kalmaktadır.

nıyor, bunları modern yaşamda ne kadar uygulayacağını iyi biliyordu".

İsmet Bozdağ: "Atatürk, ateist değildi. Ama dinin icaplarını da yerine getiren biri değildi. Kusurlu dindardı... Kusurlu olmak başka, dindar olmak başka. Kendini Müslüman sayıyordu. Döneminde yaptıkları İslam'a aykırı değildi".

Cemal Şener: "Atatürk dindar değil, laik, demokrattı. Bunun sebebi Alevi-Bektaşi meşrepli ve Türkmen kökenli olmasıdır. İslam coğrafyasında laik cumhuriyet varsa bu da Mustafa Kemal'in bu meşrepten olması nedeniyledir. Dindar değildi, laik insanlarınki kadar tanrı inancı vardı. Yaşam biçimi Sünnilerinkinden çok Alevi-Bektaşilere yakındı".

Abdurrahman Dilipak: "Atatürk Müslüman mı idi? Sanmıyorum. Dini eğitimi bir aylık elifbe ile sınırlı. İslam'ı övücü sözleri de var, dinsiz olduğu anlamına gelebilecek sözleri de. Balıkesir'de hutbe okudu. 1946 Türk Dil Kurumu sözlüğünde, din maddesinde "Türk'ün dini Kemalizmdir" yazılı. Mustafa Kemal birleşik dünya devletleri için katıksız ve lekesiz bir dünya dininden söz eder".

Avni Özgürel (Radikal 10 Eykül 2006) de "*Mustafa Kemal Atatürk ve Din Üzerine*" başlıklı yazısıyla konuya kendi açısından yaklaşmış:

"Öteden beri Atatürk'e 'dinsizlik' isnat edilmeye çalışılır. Onun hakkında bir kısmı ağza alınmayacak karalamaya çeşitli yerli yabancı kaynaklarda rastlayabilirsiniz. Bunlar içinde en sık vurgulananıdır dine, özellikle de İslam'a inanmadığı. İslamcı çevrelerde kimi zaman açıktan kimi zaman özel sohbetlerde yapılır bu sataşma. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Mustafa Kemal'i tanımış, çoğu da diplomat olan yabancıların anlayışlarıyla sınırlı tespit, kayıt ve değerlendirmelerinden hükme varırken ihtiyat payını elden bırakmamak gerektiğini düşünüyorum. Aynı günlerde Bursa'da Amerikan Koleji'nde Madelet, Nemika ve Seniha Kamran adlı üç kız çocuğunun Hıristiyan yapıldığı ortaya çıkınca Atatürk'ün, 'Derhal müdahale edin, okulu da kapatın' emrini verdiği unutmamak lazım. Nitekim Amerikalı okul müdürü ve üç öğretmenin tutuklandığını, Ankara'daki ABD büyükelçiliği arazisinin bir kısmına da 'ordunun ihtiyacı var' gerekçesiyle el konulduğunu biliyoruz".

Görüldüğü gibi Atatürk'ün inancı ve derecesi hakkında herkes kendi pozisyonu ve dünya görüşüne göre bir yorum yapmış. Aralarında en dikkat çekici yorumun Atatürk'ün "Alevi-Bektaşi" olduğunu iddia eden Cemal Şener'e ait olduğunu düşünüyorum. Aslında bu kanı Aleviler arasında oldukça yaygın. Bu nedenle Cumhuriyet ve Alevilik başlığı altında bu konuyu yeniden ele alacağız.

Hayat hikâyesinden yola çıkarsak Atatürk'ün dindar biri olmadığını rahatlıkla iddia edebiliriz. Ancak bu Atatürk'ün dini yadsıdığı anlamına gelmiyor. Zira gerek Cumhuriyet öncesi gerekse Cumhuriyet sonrası yaptığı açıklamalar ve pratikler onun Müslüman bir kimliğinin olduğunu ya da en azından öyle görünmek istediğini ortaya koyuyor. Nitekim Atatürk dini ulusu var eden erdemlerden biri olarak görmektedir: "Ulusumuz dil ve din gibi güçlü iki varlığa sahiptir. Bu erdemleri hiçbir güç ulusumuzun yüreğinden ve gönlünden çekip alamayacaktır ve alamaz" (akt. Özakıncı 2001: 15).

Ancak elbette Atatürk'ün dine yaklaşımı herhangi bir tarikat şeyhinden farklı olacaktır. Her şeyden önce Osmanlı'dan itibaren aydınlanmacı bir kuşağın temsilcisi ve yeni kurulan ulus devletin de mimarı olarak, kendinden önce tüm iktidarların yaptığı gibi denetlenebilen bir "resmi din/İslam" oluşturmaya çalışmıştır. Doğal olarak kurumsallaşan söz konusu resmi din, yine diğer resmi dinlerin yaptığı gibi kendi dairesi dışında kalanları "zındık" ya da Cumhuriyet'in tercih ettiği kavramlarla "hurafe" ve "yobaz" ilan etmiştir. Öte yandan Atatürk camileri de önemsemiş, dolayısıyla resmi İslam inşasında tercihini Sünni İslam'dan yana kullanmıştır[4]: "Camiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler itaat ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapmak lazım geldiğini düşünmek yani meşveret için yapılmıştır" (07.02.1923'deki Balıkesir konuşmasından akt. Işıklı 2006:188).

Kurulan ulus devletin resmi kimliğinin Türklük üzerinden inşa edilmesine paralel olarak devletin resmileştirdiği mezhep

[4] Bu tercihin sebebi Anadolu'da Sünni Müslümanların demografik üstünlüğüne de bağlanabilir.

de kendiliğinden belirginleşmiştir. Bunun da elbette Türklükle özdeşleşen Hanefi mezhebi olduğu aşikârdır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren günümüze kadar yapılan uygulamalar söz konusu tercihin şüpheye ve tartışmaya yer bırakmayacak kadar açık olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Uygar Aktan'ın Kemalizm'in dinsizlik olmadığını ispatlamaya çalıştığı (Radikal 13 Ekim 2006) "*Türk Devrimi, Laiklik ve İslam*" başlıklı yazısı, resmi dinin mezhebinin yanı sıra bahsi geçen mezhebin hangi kanadının desteklendiğini de tarihsel veriler ışığında bizlere sunmaktadır:

"Sünni gelenekte Hanefi-Maturidiliğin temsil ettiği akılcı yenilikçilerle Şafi-Eşariliğin temsil ettiği nakilci gelenekçiler arasındaki bu düalite İslam tarihinin ilk dönemlerinde başlamıştır. İslam tarihinin en büyük kelamcısı olarak bilinen Türk alîm İmam Maturidi Hz. Ömer'in uygulamasına dayanarak içtihad-i nesih kavramını geliştirmiştir. Buna göre muamelata (toplumsal-hukuki alana) ilişkin Kuran hükümlerinin akıl ile hükümden düşürülebileceğini (nesh edilebileceğini) söylemiştir. Maturidi diyanet ile siyaset ayırımı yaptığı gibi, din ve şeriat kavramlarını da ayırmış ve dini bireyin kalbinde kimsenin müdahale edemeyeceği bir bölümde saklı bulunan bir inanç olarak tanımlamış, şeriat kavramınıysa bir toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek üzere geliştirilen geçici kurallar dizisine indirgemiştir. İslam'ı bir 'akıl dini' diye niteleyen Maturidi, kendisine peygamber veya kitap gelmemiş insanların bile Tanrı gerçeğine ulaşabileceği yönündeki iddiasını şu ölümsüz sözlerle ifade etmiştir: 'Akıl Allah'ı bulur'. Bu özet aslında Cumhuriyet'in İslam'a bakışını da yansıtır. Atatürk Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurmuş ve başına sadece Hanefi-Maturidi çizgisini temsil eden başkanların getirilmesi talimatını vermiştir. Atatürk aynı zamanda Meclis kararı ile Kuran'ın Türkçe'ye çevrilmesini emretmiş ve çeviriyi yapan Elmalılı Hamdi ile Diyanet arasındaki sözleşmenin beşinci maddesi, tercüme ve tefsirin 'Hanefi mezhebine riayet olunarak' yapılmasını karara bağlamıştır. Cumhuriyet'in ilk adalet bakanı ve aynı zamanda büyük bir din bilgini olan Seyyid bey, hilafetin kaldırılmasının İslam'ın bir gereği olduğunun teolojik argümanlarını ortaya koyduğu tarihi meclis konuşmasında, dine

göre devlet yönetimiyle ilgili Kuran'daki kilit kavram olan 'maruf' kavramını, Maturidi-Eşari düalitesine atfen tanımlar. Buna göre 'maruf' 'şeriat tarafından güzel ve iyi olduğu bildirilen şey' değil 'aklın güzel ve iyi olarak belirlediği şeydir'".

Aktan'ın yazısında da görüldüğü gibi laiklik üzerine yapılan tanımlamaların hiçbiri, buna üzerinde en çok durulan din ve devlet ayrılığı da dahil, Türkiye'de yaşanan sürece uymamaktadır. Türkiye'nin laikleşme ya da diğer bir deyişle resmi din yaratma sürecini kronolojik olarak şu şekilde özetleyebiliriz: 3 Mart 1924'te Halifelik kaldırıldı, aynı gün Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. 2 Eylül 1925'te din görevlilerinin kıyafetleri hakkında karar alındı. 30 Kasım 1925'te tekke ve zaviyeler kapatıldı ve türbedarlık gibi unvanlar yasaklandı. 26 Aralık 1925'te Miladi Takvime geçiş kabul edildi. 5 Şubat 1928'te ilk Türkçe hutbe okundu. 10 Nisan 1928'de "Devletin dini İslamdır" kanunu anayasadan çıkarıldı[5]. 1 Eylül 1929'da okullardan Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı. 10 Temmuz 1931'de Diyanet İşleri Başkanlığı ezanın Arapça okunmasını yasakladı. 5 Şubat 1937 Laiklik ilkesinin yer aldığı Altı İlke anayasaya alındı (bkz. lise İnkılâp Tarihi ders kitapları).

Tüm bu adımlar Türkiye'nin laikleşme süreci olarak ilan ediledursun, aslında her bir adım, Cumhuriyet'in resmi dinini şekillendirmektedir. Söz gelimi 3 Mart 1924'te Halifelik kaldırılıyor ki bu laiklik için büyük bir gelişme olarak görülüyor, ancak hilafetin yerine aynı gün kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ne amaçla kurulduğu ve laikliğe ne tür bir katkı sunduğu hâlâ oldukça yüzeysel açıklamalarla geçiştiriliyor. Başbakanlığa bağlı bir kurum olan Diyanetin sadece Sünni Hanefi mezhebinin öğretilerini yaydığını ve bu doğrultuda fetvalar yayınladığını söylemek yeni bir bilgiyi ifşa etmek olmadığı herkesçe malumdur. Aktan'ın makalesinde bahsettiği, "Atatürk'ün direktifiyle Diyanetin başına Hanefi mezhebinden birisinin getirileceği" kuralı da, bırakın laik devlet adabına sığmayı Cumhuriyeti pratikte, belli mezheplerin desteklendiği şeriat devletlerine yakınlaştırmaktadır. Gerçekten de Diyanetin açıklamaları ve yayınları yakından incelendiğinde, Sünni İs-

[5] Zira ilk anayasada İslam devletin resmi dini olarak kabul edilmişti.

lam'ın ehli sünnet kabul ettiği diğer üç mezhebi dahi dışlayarak sadece Hanefi merkezli bir politika güttüğü görülmektedir. Dolayısıyla son günlerde çok dillendirilen Alevilerin Diyanetten kendi inançları hususunda bir şeyler talep etmesi (Diyanetin içinde bir Alevi masası/seksiyonu ya da cemevi vb gibi) beyhude bir çabadır. Aynı şekilde laik devlet söylemini en sık vurgulayan ve askerlerle birlikte onun bekçisi olduklarını iddia eden üniversiteler de ilahiyat fakülteleri aracılığıyla ilkesel bir tutarsızlık içersindedir. Zira kelime anlamı Tanrı bilimi olan ilahiyatın, tüm dinlere mesafeli yaklaşması ve dinler arası karşılaştırma yaparak sosyal bilimlere katkı sunması gerekirken, Türkiye'deki ilahiyat fakülteleri adeta Cumhuriyetle birlikte kapatılan medreselerin devamı niteliğindedirler. Söz konusu fakültelerde yürütülen çalışmalar tamamen İslam odaklı olmakta, bununla beraber "akademisyenleri" de İslam dışındaki diğer dinleri ötekileştirerek konuya Müslüman din adamı kimliğiyle yaklaşmaktadır[6]. "Derin dini bilgilerinden" dolayıdır ki, televizyon kanallarında ve gazetelerde halka vaazlar veren de yine cami imamları yerine ilahiyat hocaları olmaktadır. Mezunları ise ya Diyanet İşleri Başkanlığı'nda ya da "din kültürü ve ahlak bilgisi" öğretmeni olarak Milli Eğitim Bakanlığı'nda istihdam edilmektedir.

Türkiye'deki resmi dinin İslami kimlikli olduğunu doğrulayan diğer bir örnek de azınlık kavramında karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı millet sistemini devralan Türkiye'de azınlık deyince yalnızca gayrimüslim yurttaşlar, hatta üç tarihsel gayrimüslim grup (Ermeniler, Museviler, Rumlar) kastedilir. Müslüman yurttaşlar, çeşitli açılardan (etnik, dilsel, vb.) farklı olsalar bile, azınlık sayılmazlar (Oran 2005: 47). Bu anlayışın nedenleri arasında tarihsel, siyasal ve ideolojik belirleyenleri gösteren Oran (2005: 48), tarihsel belirleyeni şu şekilde açıklamaktadır: "Türkiye Cumhuriyeti birçok açıdan Osmanlı İmparatorluğunun devamıdır ve Osmanlı'nın toplumsal düzeninin çekirdeği de, temelinde din ve hatta mezhep yatan 'Millet

[6] İlahiyatçıların çalışmalarını Müslüman din adamı edasıyla sürdürdükleri hususunda bkz. Keser, İnan (2005), Çokkültürlülük Konferansı içinde, *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Etnik Gruplara Yaklaşımı (Nusayriler Örneği)*, Dipnot Yayınları.

Sistemi'dir. Bu sistem, İstanbul'un fethinin hemen ertesi yılı yani 1454'te başlamış ve resmen 1839 Tanzimat Fermanı'na kadar sürmüştür. Buna rağmen, etkilerini günümüze kadar büyük ölçüde devam ettiregelmiştir. Millet Sistemine göre gruplar etnik veya dilsel farklılıklarına göre değil, dinsel ve mezhepsel farklılıklarına göre tanımlanmıştır. Burada bütün Müslümanlar, başka mensubiyetleri ne olursa olsun, tek bir 'İslam Milleti' sayılarak birinci sınıf bir çoğunluk ('Millet-i Hakime) adledilmiş, gayrimüslimler ise mezheplerine göre ayrı ayrı 'millet'ler olarak ele alınarak ikinci sınıf tebaayı oluşturmuşlardır".

Vatandaşlarını dini kimliklerine göre sınıflandıran ve Lozan'da da bunda ısrar eden bir devlet anlayışının aslında Tanzimat dönemi Osmanlısı'ndan çok daha fazla "laik" olmadığını söylemek sanırım mübalağa olmayacaktır. Öte yandan laik bir devlette gayrimüslimlere "sözde vatandaş"[7] oldukları sık sık ya bizzat devlet tarafından ya da "millet-i hakime" tarafından hatırlatılmaktadır. Bu "hafıza tazeleme" operasyonları arasında en çok bilinenleri hiç kuşkusuz 1942'deki Varlık Vergisi uygulaması ve 6-7 Eylül 1955 saldırıları başta gelmektedir. Her iki olayda da pek çok gayrimüslimin Anadolu'yu terk ettiği bilinmektedir.

Vatandaşlarının dinsel aidiyetinin diğer aidiyetlerinden daha fazla önemsendiği bir geleneğin sürdürücüsü olan Türkiye'de bu yaklaşımın ilk örneğini aslında yukarıda anılan olaylardan önce, nüfus mübadelesinde görmekteyiz. Bilindiği gibi nüfus mübadelesinde Anadolu'nun yerli Ortodoks Hıristiyanları ki bunlar arasında Türk kökenli Ortodokslar da vardı, Balkanlar'daki Müslüman Türklerin yanı sıra Boşnak, Torbeş, Pomak ve Arnavutlarla "takas" edilmişlerdir (Oran 2005: 57). Günümüze kadar da Balkanlar ve Kafkaslarda kalan tüm Müslüman gruplar örneğin Türk ama Hıristiyan olan Gagavuzlardan daha fazla önemsenmiş ve söz konusu Müslümanların himayeciliği de hiçbir İslam ülkesine bırakılmamıştır.

---

[7] Günümüzde bu statüye farklı dinsel aidiyetlerin yanında farklı siyasal ve ideolojik düşünceye sahip olanlar da indirilmiş bulunmaktadır.

Cumhuriyet ve Aleviliğin "Ölümcül Aşkı"

Azınlıklar konusunda laik bir devlette gayrimüslimlere "sözde vatandaş" oldukları sık sık ya bizzat devlet tarafından ya da "millet-i hakime" tarafından hatırlatıldığını ifade etmiştim. Aynı hatırlatmalar aslında sadece gayrimüslimlere değil "sapkın" olarak değerlendirilen Alevilere de yapılmıştır. Ancak buradaki hafıza tazeleyiciler gayrimüslimlerdekinden farklı olarak "millet-i hakime"nin en üstünde yer alan Sünni vatandaşlar olmuştur. Nitekim Maraş, Çorum ve son olarak Sivas katliamlarında Aleviler "hizaya getirilmeye" çalışılmıştır. Öte yandan "laik ve demokratik Cumhuriyet" vurgusuyla rejime en sıkı sarılanlar arasında yine Aleviler ön sırada yer almaktadır. Söz konusu sahiplenmede Cemal Şener'in vurguladığı devletin kurucusu "Atatürk'ün Alevi-Bektaşi meşrepli olduğu" iddiasının etkili olduğu, buna ek olarak şerri hükümlere göre yönetildiği için Alevileri ezen Osmanlı yerine laik bir devletin yeğlendiği ifade edilmektedir (bkz. Aktay 1999 ve Okan 2004).

Tarihsel olarak Alevilerin büyük bir coşku ve inançla sahiplendikleri iki insan ve onların kurdukları, ya da onlar adına kurulan, iki sistem vardır ki, gerçekte her ikisi de Aleviliğe ağır darbeler vurmuştur. Üstelik cemevlerinden, Alevi-Bektaşi derneklerine ve pek çok Alevi türbesine varıncaya kadar bu iki kişinin resminin yan yana asılması ise gerçekten sosyopsikolojik bir araştırmayı da hak etmektedir. Bunlardan ilki Hacı Bektaş ve onun kurduğu Bektaşilik, ikincisi ise yukarıdaki paragrafta değindiğim Mustafa Kemal ve onun kurduğu "laik" rejimdir. Öte yandan pek çok Alevinin Hacı Bektaş'ın Halife Ali'nin, Atatürk'ün de Hacı Bektaş'ın don değiştirmiş hali olarak yeryüzüne gelmiş olmasına inanması oldukça manidar durmaktadır: "Mustafa Kemal Hacı Bektaş'ta Bektaşi ileri gelenleriyle sohbet sırasında, saltanatı ve halifeliği eleştirerek eşitlikten, özgürlükten söz edince, muhatapları bunlardan çok etkilenirler. Aralarında kümeleşerek konuşmaya başlarlar. Mustafa Kemal bu fısıldaşmaları Cemalettin Çelebi ile Salih Baba'ya sorduğunda şu yanıtı alır: "Sayın Paşam canlar derler ki, acaba Pir Hacı Bektaş don mu değiştirip geldi. Çünkü yüz-

yıllar önce ulu pirimiz de böyle konuşmuştu" (akt. Işıklı 2006: 194).

Hacı Bektaş'ın Alevilik üzerindeki olumsuz etkisini Babai hareketiyle başlatabiliriz. Anadolu Selçuklularında, II. Gıyaseddin'in sultanlığı döneminde ortaya çıkan Babai hareketi Hacı Bektaş'ın da mensubu olduğu Vefailerin önderliğinde gerçekleştirilmiştir (bkz. Ocak 1996, Çamuroğlu 1999). Yine Hacı Bektaş'ın da şeyhi olan Baba İshak'ın karizmatik önderliğinde gelişen ayaklanmaya, göçebe Türkmenler ve topraksız köylülerin yanı sıra Kürt ve Hıristiyan halklarının yoksul kesimleri de katılmıştır (Ocak 1996: 143). Arkalarına geniş halk desteğini alarak Selçuklu şehir ve karakollarına saldıran isyancılar, Malya Savaşı'na kadar, pek çok savaşta Selçuklu ordularını yenerek ilerlemeyi sürdürmüşlerdir. Malya Ovası'nda Frank paralı askerlerinin yardımıyla isyancıları yenen Selçuklu Devleti, savaş sonrası Frank askerlerine üç bin altın dağıtmış ve Sultan II. Gıyaseddin kaçtığı başkente geri dönmüştür (Ocak 1996:135). Ancak bu savaşta Babailere Frank askerlerinden daha ölümcül darbeyi Hacı Bektaş'ın kendisi vurmuştur. Kardeşi Menteş'in de savaşta öldüğü Hacı Bektaş, isyana katılmayarak hem şeyhine hem de inancına ihanet etmiştir. Aksüt'ün (2006) "Alevi Erenlerin İlk Savaşı" olarak değerlendirdiği Babai ayaklanması, Alevilerin iktidar olmaya yaklaştığı en önemli tarihsel fırsattı. Ancak bu fırsat Hacı Bektaş'ın da "katkısıyla" kaçırılmıştır. Ardından Hacı Bektaş'ın adına isnat edilen Bektaşilik, Osmanlı döneminde de radikal Aleviliği "ehlileştirerek" sistemle uzlaştırma işlevi görmüştür. Nitekim Yavuz Selim'in adıyla anılan Alevi katliamının baş aktörü Osmanlı ordusunun bel kemiğini oluşturan Yeniçerilerin Bektaşi oldukları bilinmektedir.

Hacı Bektaş'ın ardından Mustafa Kemal de, Aleviliğin bir inanç olarak tamamen ortadan kalkmasına yol açabilecek ikinci bir adım atmıştır. Bu adım 30 Kasım 1925'teki tekke ve zaviyelerin kapatılması ve türbedarlık gibi unvanların yasaklanmasıyla başlamıştır. Zira tekke ve zaviyelerin kaldırılmasıyla en ölümcül darbeyi Alevilik almıştır. Bilindiği gibi tekke ve zaviye kapsamına giren Alevi dergâhları, Alevi inancının sürdürülmesi ve geliştirilmesinde rol oynayan yegâne mekan-

lardı. Osmanlı döneminde dahi statüleri kabul edilen, hatta padişahtan aldıkları fermanlarla konumlarını güçlendiren, Alevi inancının taşıyıcıları ve öğreticileri pozisyonundaki Alevi dedeleri, Cumhuriyetle birlikte işlevsiz bırakılmışlardır. Buna mukabil, Cumhuriyeti büyük bir coşkuyla sahiplenen Alevi aydınları, hem Cumhuriyetin hurafe olarak gördüğü ama Alevi inancında önemli bir yer tutan kimi dinsel motifleri hem de dedelik kurumunu çağ dışı sayarak adeta kendi kimliklerinin imhasına sebep olmuşlardır.

Oysa Alevilerin aksine tekkeleri ellerinden alınan Sünni tarikatlar için kayıp zamanla avantaja dahi dönüşmüştür. Çünkü yasaklanan Alevi mekân ve ibadet yerlerinin tersine, Sünniliğin ibadet yerleri olan camilere dokunulmamıştır. Bu da zaten camilere giden Sünni tarikatların hedef kitlesine; Cumhuriyet rejimi tarafından inançlarına saldırılmış ve "mağdur edilmiş" "mazlum" bir Müslüman profili çizerek yaklaşmalarına ve daha da kitleselleşmelerine fırsat vermiştir. Nitekim günümüzde İsmailağa cemaati adıyla ile ifşa olunan tarikatın da örgütlenme yeri yine bir camidir. Öyle ki, Aleviler Anadolu'daki en kutsal mekânları olan Hacı Bektaş Dergahı'nı dahi para ödeyip, ibadet edemeden sadece müzeleştirilmiş bir kurum olarak ancak "yerli turist" statüsünde gezebilirken, Sünni tarikatlar camileri çoktandır paylaşmış ve göz yaşları içindeki(!) şeyhleri aracılığıyla "laik/dinsiz Cumhuriyet" aleyhine rahatlıkla vaazlar verebilmekte hatta zaman zaman henüz paylaşılmamış camiler için birbirlerine dahi düşmektedirler.

Sonuç

Laikliğin Türkiye'de daha ziyade din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlandığını ifade etmiştim. Ancak metin içinde verdiğim örnekler ve Cumhuriyetin uygulamaları, bunun tamda böyle olmadığını ortaya koymaktadır. Gerçekte bu Türk usulü laikliğin, geleneksel din anlayışının ve özellikle halk dini olarak tanımlanan dinin, siyaset üzerindeki etkisini kırarak, yerine sınırları "atanmış ruhbanlar"ca çizilen ve kontrolün her şeyde olduğu gibi dinde de kendisinde olmasını isteyen resmi ideolojinin bir aracı olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla burada devlet işlerinden/siyasetten koparılan din

değil, Aleviliğin de içinde yer aldığı İslam'ın geniş halk kitleleri içindeki sesi ve sözü olan ve kendi içinde de yüzlerce farklı anlayışı ve yolu barındıran halk dini ve pek tabi diğer dinlerdir. Nitekim resmi ideoloji tarafından tarif edilen resmi İslam yine devlet tarafından kurumsallaştırılarak etkinliğini hem devlet içinde hem de halk üzerinde (fetvaları ve kadrolu imamları aracılığıyla) hep sürdürmüştür. "Laik" bir devletin gayri laik kurumu olan ve Hanefi mezhebi çizgisindeki Diyanet İşleri Başkanlığı, sadece Sünni Müslümanlara yönelik değil aynı zamanda yeri geldiğinde Alevi, Şii hatta Hıristiyan ve Musevi "vatandaş"ların da inançları hakkında fetvalar vermeyi laikliğin şanından saymaktadır. Nitekim son olarak Diyanet İşleri Başkanı, Alevilerin cemevi talebini, "Aleviler de Müslüman'dır, İslam'da cemevi yoktur" gibi bir açıklamayla reddederken aynı zamanda Alevileri de kibarca camiye/Sünniliğe davet etmektedir.

O halde Cumhuriyetin ilk yıllarında baş gösteren İslamî kimlikli ayaklanmaların ve günümüzde süren irticacı-laikçi gerginliğinin laik devlet ve İslam çatışması olmadığını rahatlıkla iddia edebiliriz. Her iki durumda da söz konusu olan yine halk İslamı'nın çeşitli akımlarıyla, özellikle Nakşilikle, devletin desteklediği resmi İslam arasındaki iktidar olma kavgasıdır. Nitekim halife yanlısı görünen Sünni tarikatların, gerçekte Osmanlı döneminde de Osmanlı'nın resmi İslamı'yla uyuştukları pek söylenemez. Modernleşmenin temsilcisi Cumhuriyet karşısında anti modernist görünen tarikatlar, bu uzlaşmaz tavrını sadece fikir düzeyinde ve çoğunlukla propaganda aracı olarak kullanmaktadır. Zira, söz gelimi Amerika'daki *Amishler* gibi modernitenin tüm "nimetlerini" ellerinin tersiyle iten ve izole olmuş herhangi bir İslami cemaatin varlığından en azından Türkiye'de bahsetmek mümkün değildir. Nitekim Aktay (1999: 28–29) Osmanlı'dan günümüze kadar modernleşme ve ulema ilişkisini şu şekilde anlatmaktadır:

"Modernleşmeyle aslında tabiri caizse barışık bir ilk teması sağlamış olan aynı ulema(nın önemli bir kısmı) Cumhuriyet'in kurulması ve halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte uygulanan modernleş(tir)me programına karşı çok sert bir tavır takındı. Bunun sebebi, modernleşmenin halifeliği kaldırması ve oluştu-

rulmaya çalışılan yeni toplumun kimliğinin esas olarak İslam'ın tevhidi iradesine tam ters bir istikamet alan Cumhuriyet devrimleriyle özdeşleşmesiydi. Bu devrimler ise ülkenin alenen İslam'dan uzaklaştırılması ve insanların İslamî kimlik algılarını doğrudan yadsıyan ve tehdit eden bir başka kimliğin ikame etmesini gerektiriyordu. Modernleşme ve Batılılaşma, öyle görünüyor ki, ancak bu karşıtlık içersinde Müslümanların doğrudan ve katı bir muhalefetini celbetmiştir. Yoksa bir Mehmet Akif, Sebilürreşad ekibi, Prens Said Halim Paşa'nın o günkü tartışmalara katkılarına bir göz atıldığında, kuru bir antimodernizme prim verildiğini göremeyeceğimiz gibi, modernleşme dalgasına karşı zannedildiği gibi kuru bir teslimiyet de görmeyiz. Onlar bütün hastalıklara rağmen süregiden bir İslamî siyasal bedenin hayatiyet sorunlarıyla uğraşmakta, bu bedenin artık kaçınılmaz olduğu görünen modern dünyada yaşamak zorunda olduğunu görmekte, lakin bunun yol açabileceği her türlü enfeksiyona karşı bağışıklık sistemini geliştirmenin çabalarını yürütmekteydiler. Buna rağmen, Cumhuriyet'in kuruluşunun bu siyasal bedenin varlığına bir saldırı olarak gelişmesi ve Cumhuriyet'in bu haliyle bizzat modernleşmenin yegane taşıyıcısı rolüne soyunması, onları da modernleşmeye karşı kayıtsız bir reaksiyon konumuna zorladı".

Osmanlı'daki resmi din ve halk dini çatışmasının, Cumhuriyet dönemindeki uzantısına değinen Mardin (2001: 144–148) aslında şimdiye kadar anlatmaya çalıştığım sorunu oldukça iyi özetlemektedir:

"Cumhuriyet idaresinin 'yeni' olarak ilan ettiği ideolojilerin ardında yatan meşru toplum teşekkülü anlayışının Osmanlı İmparatorluğu'na giden önemli yapı unsurları arasında *Herrschaft* yönelimi, statü toplumunun değerleri ve halk kültürü ile aydınlar kültürünün hâlâ iki ayrı kültür olarak kalmış olması başta gelir... Cumhuriyet Türkiyesi'nde din meselesini, bir taraftan modernleşmenin şiddetli isteği, diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'ndan tevarüs edilen bu meselelerin çerçevesi içine sokmak gerekir. Halk kültürü ile seçkinler kültürü arasında bir uçurum olması, seçkinlerin, dine önem veren kimseler olsalar bile, 'halk İslamı'nı kural dışı saymalarıyla sonuçlanmıştır... Türkiye'de dini modernleştirme eğilimleri, İttihat-

çılardan başlayarak Türkiye'de bir tek din olduğu noktasından hareket etmiştir. Dini ciddiye alan veya almayan kimseler, halk inançlarının kendi içinde anlamlı bir tür olduğunu kabul etmemişlerdir. Bunun için yalnız 'hurafe'den bahsetmişlerdir. Reformcuların çabaları bu hurafeleri sökmek olmuştur. Resmi kültürün yanında gizlice yaşayan, anlamlı bir halk kültür[ü] olduğunu keşfedenlerin, bunun yanında bir 'halk dini' olduğunu görmemiş olmalarını ancak ortodoks İslam'ın uzun vadede bir etkisi olarak değerlendirmek mümkündür. Zira, reformcular, halk dinini kuraldışı saymakla Şeyhülislamların pek de beğenmiş olacakları bir tutum almışlardır".

Sonuç olarak, çağlar boyu devletlerin resmi ideolojisi olan dinler, modernleşmeyle birlikte ikinci plana düşmüş ama önemini kaybetmemiştir. Başlarken bahsettiğim itaat kültürü dinin emirleriyle biçimlenmişken, aynı kültür seküler ideolojilere de hazır "tebaalar" sunmaya devam etmiştir. Tüm bunlar dine rağmen değil bizzat evrensel dinlerden evrilen "ulusal/milli dinler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Resmileştirilen ulusal dinler, çizgisine uymayan veya dönüştüremedikleri mezhepleri ve öteki dinleri de aynen evrildikleri öncüllerinin yaptığı gibi "zındık" ve "heretik" benzeri sıfatlarla gayri resmi ilan etmeyi sürdürmüştür. Türkiye'de yaşanan süreç söz konusu gelişmelerden bağımsız değildir. Daha evvel sık sık ifade ettiğim üzere, Cumhuriyet, resmi dindeki tercihini Sünni İslam'ın Hanefi mezhebinden yana kullanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'deki laikliğin, İslam'ın Sünni Hanefi mezhebinden beslenen Cumhuriyet rejiminin resmi dinine/İslamı'na, Batılılaşmanın gereği olarak Fransa'dan devşirilen bir kavramdan daha fazla bir anlam taşımadığını söylemek için elimizde yeterince veri bulunmaktadır.

Ç. Ceyhan SUVARİ

Kaynakça

AKSÜT, Hamza. (2006), *Alevi Erenlerin İlk Savaşı (1240)*, Ankara, Yurt Kitap-Yayın.

AKTAN, Uygar. (13 Ekim 2006), *Türk Devrimi, Laiklik ve İslam*, Radikal Gazetesi.

AKTAY, Yasin. (1999), *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İstanbul, İletişim Yayınları.

ATAY, Tayfun. (2004), *Din Hayatın İçinden Çıkar*, İstanbul, İletişim Yayınları.

ÇAMUROĞLU, Reha. (1999), *Tarih Heterodoksi ve Babailer*, İstanbul, Om Yayınları. DEVELLİOĞLU, Ferit. (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi.

IŞIKLI, Alpaslan. (2006), *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, Ankara, İmge Kitabevi.

KESER, İnan. (2005), Çokkültürlülük Konferansı, *Türkiye'de İlahiyat Fakültelerinin Etnik Gruplara Yaklaşımı (Nusayriler Örneği)*, Ankara, Dipnot Yayınevi.

MARDİN, Şerif. (2001), *Din ve İdeoloji*, İstanbul, İletişim Yayınları.

MORRIS, Brain. (2004), *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev. Tayfun Atay, Ankara, İmge Kitabevi.

OCAK, Ahmet Yaşar. (1996), *Babailer İsyanı*, İstanbul, Dergah Yayınları.

OKAN, Murat. (2004), *Türkiye'de Alevilik*, Ankara, İmge Kitabevi.

ORAN, Baskın. (2005), *Türkiye'de Azınlıklar*, İstanbul, İletişim Yayınları.

ORTAYLI, İlber vd. (8 Eylül 2006), *Atatürk Ne Dindardı Ne de Ateist*, Radikal Gazetesi.

OZANKAYA, Özer. (2000), *Türkiye'de Laiklik-Atatürk Devrimlerinin Temeli*, İstanbul, Cem Yayınevi.

ÖZAKINCI, Cengiz. (2001), *Dünden Bugüne Türklerde Dil ve Din*, İstanbul, Otopsi Yayınevi.

ÖZBUDUN, Sibel. (2004), *Hermes'ten İdris'e Bir Dinsel Geleneğin Dönüşüm Dinamikleri*, Ankara, Ütopya Yayınevi.

ÖZGÜREL, Avni. (10 Eylül 2006), *Mustafa Kemal Atatürk ve Din Üzerine*, Radikal Gazetesi.

ŞERİATİ, Ali. (2004), *Dinler Tarihi*, çev. Erdoğan Vatansever, İstanbul, Kırkambar Kitaplığı.

Türkçe Sözlük, (1988), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkçe Sözlük, (1998), Ankara, Dil Derneği Yayınları.

YETKİN, Murat. (8 Ekim 2006), *İşte Resmi Tarih, İşte Laiklik Tanımı*, Radikal Gazetesi.

Ermeni Sorunu*

Hrant Dink'in anısına

Ermeni sorununun uluslararası diplomasinin konusu (!) olmadan önce, genel olarak dikkate alınmayacak bir iç sorun olarak algılanmaktaydı. Millet çerçevesinde ki düzenlemeler de insani düzlemde bir hak olarak değil, İmparatorluğun Gayrimüslim tebaasının İslami Yasalara layık görülmemesinden kaynaklanmıştır. Zimmi[1] statüsündeki Gayrimüslimler İslami kanunlara layık değildirler.

Osmanlıda Ermenilerin Yaşamı

Ermenilerin Osmanlı topraklarındaki yaşamlarına dair resmi söylem pembe bir tablo çizmektedir: "1071'de Türk hakimiyetine giren Ermenileri, Bizans'ın zulüm idaresinden kurtaran ve onlara insanca yaşama hakkını bahşeden Selçuklu Türkleri olmuştur. (...) Ermeniler 19 uncu yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı idaresinde, Türk insanının hoşgörüsünden de yararlanarak, adeta altın çağlarını da yaşamışlardır. Askerlikten muaf tutulan ve kısmen vergi muafiyeti tanınan Ermeniler, ticaret, zanaat ve tarım ile idari mekanizmalarda önemli görevlere

---

* "Ermeni Sorunu bugün Soykırımla eş anlamlıdır. Soykırım kelimesini kullanmamak, kullanmak istememek durumlarında, Ermeni Sorunu yada benzeri kavramlardan söz edilmektedir."- Tessa Hofmann

[1] "Kendilerine kitap verilmiş olanlardan olup da ne Allah Teâlâ'ya ve ne de ahiret gününe imân etmeyen ve Allah Teâlâ ile Resûlünün haram kıldığı şeyleri haram tanımayan ve ne de hak dinini din edinmeyen kimseler ile zelîler olarak kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar muharebede bulunun" **Bilmen, Ömer Nasuhi**, Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi, Akçağ Yayınları, 1993, Ankara

yükselme fırsatını elde etmişlerdir. (...) Bu nedenle 19 uncu yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlıların bir Ermeni sorunu olmadığı gibi, Ermeni tebaa'nın da Türk yöneticileriyle halledemedikleri bir mesele mevcut değildir... Türklerin hoşgörüsüne rağmen, yabancı devletlerle ittifak etmek suretiyle Türklerle mücadeleye başlayan Ermeniler, Batının desteğini alabilmek için kendilerini *ezilen bir toplum* olarak göstermeye ve *Anadolu üzerindeki egemenlik haklarını Türklerin gasp ettiğ*ini dile getirmeye başlamışlardır. Bu faaliyetlerini basın aracılığıyla duyurarak kamuoyu yaratmaya çalışmışlardır. Bu asılsız propagandalarını iddialarının kanıtları olarak bugün de kullanmaktadırlar. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları Ermenilerin daha fazla Batı'ya yönelmesine sebep olmuş, karşılıklı beklentiler artmıştır. Ermeniler, Misyonerler vasıtasıyla yönlendirilmeye ve yabancı devletlerin nüfuzu için kullanılmaya başlanmışlardır. Buna karşılık Ermeniler de Batı'yı amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak görmüşlerdir"[2]

Yine resmi söyleme devam edelim: "Kurulduğu günden itibaren, İslam Devletinin, kendi tebaaları olan Gayrimüslimlere karşı daima müsbet tavırları olmuş; Devlete karşı sadakatlerini sürdürdükleri müddetçe, onların dini yaşantılarına hiç bir şekilde müdahale edilmemiş[tir]."[3]

Her ne kadar resmi söylem Ermenilerin İslam topraklarında çok iyi koşullarda yaşadığını iddia ediyorsa da, bu söylem en başta resmi belgeler tarafından yalanlanmaktadır: Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e ait Kanunlar'daki, Defter-i Yasaha-i Ergani'de:

"1. Tafsîl-i kanunname-i nahiye-i Ergani ber muceb-i kanun-ı Hasan Padişah...

18. Ve şehr-i Ergani cemaatının Müslümanlarından ziraati olanından *hums* üzre alınır imiş. Ve bağlarından dahi dört bin karaca akça *maktu* virürler imiş ki bin üçyüz otuz akça-i Osmanî olur. Ve birer yük odun dahi alınır imiş. Bunları dahi

---

[2] **Genelkurmay Başkanlığı** www.tsk.mil.tr/uluslararasi/ermenisorunu.htm

[3] **SIRMA** İhsan Süreyya, Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi, Beyan Yayınları, İstanbul, Ocak 2000 s. 214

alınmasının mevsimi bağ akçası üzüm vaktinde ve odun son güz ayında ki kış evvelidir.

19. Ve şehir Erâminesi'nden *(Ermeni'nin çoğulu)* dahi *bağ haracı* diyü on iki bin karaca akça maktu alurlar imiş. Amma ol vakit mamuriyeti artuk imiş şimdiki halde andan dahi eksük olmağın dokuz bin karaca akça kaydoldu ki üç bin Osman akçası olur."[4] Üçyüz otuz Akçaya karşılık Üçbin!

Gerçekte Gayrimüslimlerin, dolayısıyla Ermenilerin yaşadığı ise ayırımcılıktır: "Hiç toprağı olmayanlardan bennak denilen bir haraç alınırdı. Eğer çift resmi ödemekle yükümlü çiftçi ailesi Gayrimüslim ise, haracın adı ispençe olurdu. Fakat gayrimüslimler, sipahiye ödedikleri ispençeden ayrı bir de merkeze cizye denilen bir başka haraç daha verirler, buna mukabil askerî yükümlülükten muaf tutulurlardı."[5]

Bu ayırımcılığa ilişkin açıklamasında Dadrian'ın şunları ekler: "Osmanlı Ermenilerinin yazgısına damgasını vuran faktör o imparatorluğun şiddetli teokratik yapısıydı. İmparatorluğun çok ırklı ve çok dinli karakteri, egemen Osmanlı-Türk unsurunu İmparatorluğu yönetmek için İslam Şeriatının inanç ve doğmalarına güvenmeye itti. Osmanlı sosyo-politik sistemi *'milleti hakime'* ve *milleti mahküme* biçiminde iki tezat varlıkla ikiye bölünmüştü. Bu ikiliğin altında yatan ilke, müminlerin, yani Müslümanların üstünlüğünü ilan eden ve buna göre alt statüyü *kafir* ve dolayısıyla *aşağı* Gayrimüslimler olarak niteleyen bir dindi. Bu İslamî dogmanın bir doktrin olarak kurumsallaştırılması, Gayrimüslimlere karşı önyargı, ayrım ve dışlama pratiğinde buldu ifadesini."[6]

Gayrimüslimler, Müslümanlarla nasıl aynı haklara ve aynı statüye sahip olabilirdi. "[Müslümanlarca] Sağ el temiz, sol el pis işlerin görülmesinde kullanılır. Eğer Müslüman ile tokalaşmak isterse, ona sağ elini, gayri Müslime ise sol elini uza-

---

[4] **Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar/Belgeler**, Gözlem Yayınları, İstanbul, Nisan 1980 s. 555–556

[5] **BAŞKAYA** Fikret, Yediyüz – Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi, Ütopya Yayınları, Ankara, Kasım 1999, s. 105

[6] **Dadrian Vahakn N. Osmanlı Türkiyesi'nde Ermeniler Çev. Attila Tuygan http://www.gundemimiz.com**

tır."[7] Ermeniler, "merhaba"sı bile farklı böyle bir toplumda yaşamaktadırlar. Ki bu toplumun *millet-i hakimesi*, Gayrimüslim azınlıklara verilen 'hak'ları yadırgamışlar ve direnç göstermişlerdir. Bu 'hak'lar Müslümanlarca sorunun kaynağı olarak gösterilmektedir.

Fermanlar

Mutlak Sultanın bahşettiği "1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na göre Osmanlı İmparatorluğunun bütün uyrukları, din ya da milliyet olarak eşit olarak ilan edilmişlerdi. (...) İdam cezalarında kimsenin yargılanmadan idam edilemeyeceği öngörülmüştür. (...) Fermanın sonunda; *Dost devletlerin de bu yöntemin sonsuza dek uygulanmasına tanık olmaları için, İstanbul'daki tüm büyükelçilere resmen bildirileceği*'nden söz edilmesi, Ferman'ın Avrupalı devletlerin zorlamasının da etkisiyle gündeme getirildiğini, kendi halk ve azınlıklarını değil; Avrupa devletlerini tatmin için ilan edildiğinin bir argümanıdır. 1856 Islahat Fermanı ise Gayrimüslim azınlıklar lehine düzenlemeleri içermesine karşın, de facto olarak çoğu yerde bu Ferman'ın hükümleri yaşama geçmiyordu. Islahat Fermanı Gayrimüslim azınlıklara vergi eşitliği getiriyor, cizye vergisini kaldırıyor, ayrıca devlet dairelerine girişte Müslüman olma şartını kaldırıyor ve Gayrimüslimlere askerlik yapma şartını"[8] getirmesine karşın, askerlik donanmadaki angarya hizmetleri dışında uygulanmıyordu.

"1892'de özel mekânlarda ayin yasağı; özel okullardan mezun olan çoğunluğu Ermeni değişik dinlerden etnik azınlık mensuplarına kamu hizmetlerinde görev yasağı, halife Ömer'in kelamıyla uyuşmayan tüm kitapların sansür edilmesi, hangi dilde olursa olsun İncil'den alınmış bölümlerin yayımının yasaklanması gibi uygulamalar"[9] getirilerek verilen "hak"lar geri alınıyordu.

---

[7] Pomiankowski Joseph, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, Çev. Kemal Turan, Kayıhan Y. 2003. s 26

[8] **ANAR** Erol, Öte Kıyıda Yaşayanlar, Azınlıklar Yerli Halklar ve Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, Ocak 1997, s. 82–84

[9] **ANAR** Erol, Öte Kıyıda Yaşayanlar, Azınlıklar Yerli Halklar ve Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, Ocak 1997, s. 63

1839 ve 1856 reformlarıyla azınlıklara da birtakım 'hak'lar verilmesi çerçevesinde, Ermenilere de 1862 yılında bir Ermeni Meclisi düşer ve hiçbir etkinliği de olmaz.

Zaten bu fermanlarla bahşedilenler de insani ya da hukuki gerekçelere dair değildir, temel amaç İmparatorluğu bir arada tutabilme çabalarının bir parçasıdır. Ancak resmi söylem ve resmi tarihçiler Ermeni Sorunun bu fermanlardan kaynaklandığını iddia etmekte ısrarlıdırlar: "İzafi de olsa, bizim kanaatimize göre bunun [Ermeni Sorunu] biricik ve tek sebebi, Tanzimat ve ardından da Islahat fermanlarıyla azınlıkların müslümanlar gibi aynı statüye getirilmiş olmalarıdır. Nitekim tarihimizdeki binlerce ferman içerisinde en meşhur olan bu iki fermanın ilanından sonradır ki azınlıklar, kendilerine hukuken verilmiş olandan daha fazla haklar istemişler, anarşik hareketlere girişmişlerdir."[10] Tarihçinin söylemi Genelkurmayla örtüşmektedir.

Ziya Paşa Zafername adlı hicviyesinde:

Rumdan,Ermeniden yaptı müşir-i bala
Eyledi resm-i musavvatı hukuku ikmal

Dizeleri Müslümanların *eşitlik* ten ne kadar rahatsız olduğunun, *eşitliğin* kabul edilmediğinin ifadesidir.

Ermeni Sorununun uluslar arası diplomasinin konusu (!) olduğu Londra Konferansı'ndan sonra "1877 yılını takip eden on yıl, Anadolu'nun İslamlaştırılmasını ve/veya Türkleştirilmesini amaçlayan politikaların başlangıç dönemi olarak görünmektedir. Gerçekten, Osmanlı arşivlerinde yapılan yeni çalışmalar, Osmanlı idaresinin -mesela Bosna-Hersek'ten gelen- Müslüman göçünü etkin bir şekilde teşvik ederken, aynı zamanda yeni çevrelerinde mutsuz olan göçmenlerin, asıl memleketlerine dönmeleri konusunda cesaretlerini kırdığını göstermektedir."[11] Görüldüğü gibi Londra Konferansı aynı zamanda Anadolu'da etnik temizliğin miladı olarak da alınabilir.

---

[10] **SIRMA İhsan Süreyya**, Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi, Beyan Yayınları, İstanbul, Ocak 2000 s. 57

[11] ZÜRCHER Erik Jan (Derleyen), İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2005, Bölüm:

Ermeni Sorununun Uluslar Arasılaşması(!)

Aslında Sorunun uluslararası planda ele alınması(!) Osmanlı yöneticilerinin işine gelmiş(!), Ermenilere ve diğer azınlıklara baskı aracı olarak kullanılmıştır. Sorunun Uluslararası arenada gündeme gelişi(!) bir anlamda kırımların gerekçesini oluşturmuştur. Sözün kısası, Ermeni Sorunu'nun aslında uluslararası boyutu hiçbir zaman olmamıştır. Emperyalist çıkarlar ve reelpolitik her zaman insan haklarının önüne geçmiştir. Büyük bir gürültü ile topladıkları Malta Sürgünleriyle ilgili *bir İngiliz'e bütün Türkler bedeldir*[12] denerek, hiçbir işlem yapılmaması ve ardından Perincek'in, "1. Dünya Savaşı ile başlayan Kurtuluş Savaşı'nda, 1914'ten 1922'ye kadar vatan savunuldu ve emperyalizm yenildi... Burada imzalanan Lozan antlaşması ile bağımsızlığımızı ve haklılığımızı bütün dünyaya onaylattık"[13] dediği gibi Lozan'da Soykırımın tescili, bunun açık kanıtları olarak önümüzde durmaktadır. Lozan sonunda ilan edilen genel af da bütün kırım suçlularını kapsamıştır.

Sorunun Uluslararası(!) planda nasıl ele alındığına ve neticeye bakarsak Ermenilere uluslararası herhangi bir desteğin gelmediğini ve soykırıma varıncaya kadar seyirci kalındığı gerçeği önümüzde durmaktadır:

"*Karlofça Antlaşması*'nın 13. maddesi de azınlıklarla ilgili hüküm içeriyordu.

1774 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan *Küçük Kaynarca Antlaşması'nın* 7. maddesi ile *Babıali Hıristiyan dinine ve bu dinin kiliselerine sürekli bir koruma vaat eder* denilmişti. 1878 *Berlin Antlaşması* ile de Osmanlı İmparatorluğu dini inançların himayesini garanti ediyordu..."[14] Bu anlaşmalarda verilen taahhütlerin ne anlama geldiğini resmi tarihçiler: "Osmanlı Devleti, *Paris Andlaşması* (1856) ile Bal-

---

ADANIR Fikret, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi s. 21–22

[12] Belge Yayınları tarafından yakında yayınlanacak olan Türk Savaş Suçluları Hakkında İngiltere Dış İşleri Bakanlığı Belgeleri

[13] AA Haber, '**Perinçek**'ten, Ermeni iddialarına Lozan'dan yanıt', 07 Mayıs 2005

[14] **ANAR Erol**, Öte Kıyıda Yaşayanlar, Azınlıklar Yerli Halklar ve Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul, Ocak 1997, s. 82-84

kan Hıristiyanlarının imtiyazlarını genişlettiği gibi hem müttefiklerine ve hem de harbi mağlup olarak bitiren Rusya'ya gayrimüslim tebaa için gerekli ıslahatı yapacağı taahüdünde bulundu."[15] Sözleriyle açıkladığı gibi yine resmi tarihçiler tarafından: "Doksanüç harbinden sonra yapılan Ayestefanos ve Berlin Antlaşmalarında Ermenilere bazı siyasi haklar veriliyorsa da Abdülhamit Devleti'nin güvenliği açısından bu maddeleri çalıştırmamış ve onun bu tutumu üzerine, Ermeniler, Batı'nın teşvik ve yardımlarıyla isyanları çoğaltmışlardır."[16] sözleriyle bu anlaşmaların anlamını ve kaderini de açıklamaktadırlar.

Neticede Ermeni Sorunu uluslararası planda ele alınmamış sadece geçiştirilmiştir. Ermenilere verildiği söylenen uluslararası destek(!) bir hiçtir. Ermeni sorunu'nun uluslar arasılaşmasını(!) bir Ermeni temsilcisi Berlin Antlaşması sonrası Beyrut'a döndüğünde şöyle ifade eder: "Berlin'de özgürlüğü gördüm. Ama bir kâğıt parçası, yiyemedik. Evlatlarım, [yani Ermeniler] hiç yabancı umuda bel bağlamayın."[17] O devletler, "Ermenilere ve Ermeni sorununa yaklaşımlarında her zaman çıkarlarını önde tuttular. Gerek duyduklarında arka çıkıp sesini yükselttiler, değilse başlarını kuma gömüp laf olsun diye bir şey söylediler."[18] Emperyal çıkarlar her şeyin önüne geçti.

Pan-Türkizm ve Ermeni Tehciri

Jön Türklerin Ermenilere bakışı aslında Abdülhamit'ten farklı değildir. İttihat ve Terakki ideologları ve yöneticileri, Türkçüdürler, Türkçülüklerini de hiçbir zaman saklamamışlardır. Diğer Türkçüleri bir yana bırakalım, liberal olarak tanımlanan Ahmet Rıza Bey olsun, Mizancı Murat Bey olsun İslamcılığı, Osmanlıcılığı ve Türkçülüğü aynı kategoride gördüklerini ifade etmekten çekinmezler. İttihadın genlerinde Türkçülük

---

[15] **HALAÇOĞLU Yusuf**, Prof. Dr., Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayıncılığı, 5. Baskı, İstanbul, Nisan 2005, s. 26

[16] **SIRMA İhsan Süreyya**, Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi, Beyan Yayınları, İstanbul, Ocak 2000, s.32

[17] **Dr. Kemal Mahzar Ahmed** *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan ve Ermeni Soykırımı Çev. Mustafa DüzgünStockholm 1986 s 108, Kürdistan y.*

[18] **Dr. Kemal Mahzar Ahmed** *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında... s 73*

vardır. 1910 Selanik İTC Kongresinde açıktan Türkçülüğü tatbik sahasına koymaktan çekinmezler: "İttihat ve Terakki'nin ulusal politikası açısından 29 Eylül–9 Kasım1909'de Selanik'te toplanan IV. Kongre özel bir önem taşır. Kongrede Türkçülük doktrini *de facto* kabul edilmiş, bu akımın temsilcilerinden üç kişi de Heyet-i Merkeziye'ye seçilmişti. Partinin tüm ideoloji oluşturma çalışmaları Ziya Gökalp'e teslim edilmişti"[19]

1908 darbesini Selanik'ten gerçekleştiren İTC'nin Anadolu'da örgütlenmesi yoktur, Anadolu'daki zaafını Ermenilerle kapatmak isteyerek, 1907 tarihinde İTC'nin Ermeni Devrimci Federasyonu'yla (Taşnaksutyun) işbirliğine girer ve geçici *hürriyet baharı*nda bu işbirliğini sürdürmesi İttihatçıların Anadolu'da örgütlenebilmesine yöneliktir. Bu sayede İttihatçılar Anadolu'ya Taşnak'lar kanalıyla gazetelerini ulaştırabilmiş ve Anadolu'da örgütlenmişlerdir.

Ne zamanki İttihatçılar taşrada ittifaklarını buldular ve taşra eşrafıyla buluştular, artık Ermenilere ihtiyaçları kalmayacak ve yok etme gerekçelerini tasarlayacaklardır: "Talat Paşa anılarında, Hınçak ve Taşnak örgütlerinin faaliyetlerine ilişkin önemli belgeler sunduktan sonra şöyle der: *Ermenilerin bu isteklerini haklı gösterecek tarihi hiç bir hakları yoktur. Osmanlılar Doğu illerini Ermenilerden almadılar. Ermeniler ise Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan bugüne kadar hudutlarımızın temini ve istiklali hususunda hiçbir gayret veya hizmet sarf etmediler ... Vatan'ın bütün yararlı şeylerini paylaşan bu halk, onun kaderlerine ve yüklerine asla katılmıyordu. Ülkenin mutluluğundan da ıstıraplarından da çıkar sağlıyorlardı; Vatan için hiçbir savaşa katılmadılar ve bu uğurda bir damla kan dökmediler.*"[20] Suçlanan yine Ermenilerdir.

Abdülhamit'in İmparatorluğu ayakta tutabilmek için geliştirdiği ve dayandığı ümmet kompozisyonu içinde görülmeyen

---

[19] Avagyan Arsen, Minassian Gaidz F. Ermeniler ve İttihat Terakki, Çev L. Denisenko, M Şahan, Aras Y 2005, s. 88

[20] (**ÇİÇEK Hikmet**, Dr. Bahattin Şakir-İttihat ve Terakki'den Teşkilat-ı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 2004, s.189)

Ermenilere, Gerek istibdat'a karşı mücadelelerini gerekse Abdülhamit'in dışlayıcı politikası gereği başlayan kırımlara karşı Ermenilerin örgütlenişini ve direnişini, iktidara gelmek için iyi kullanan İttihat ve Terakki, iktidarını sağlamlaştırdığında Abdülhamit'in politikalarına açıktan yönelerek, Ermenileri ortadan kaldıracaktır. İhtiyaç kalmayan unsurun gereği de yoktur. "İttihad ve Terakki'nin en son fikri, Türk olamayan unsurların Türk halkı içinde asimile edilmesiydi. Balkan Savaşı'nın patlak vermesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikasına uygun düştü"[21]

Balkan Savaşları bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının işaretini verirken, öte yandan Türk milliyetçiliğinin açıktan ifade edilmesine ve uygulanmasına yol açar. 1911 Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı'nın Afrika'daki tasfiyesini ifade ettiği gibi, Balkan Savaşı da Avrupa'daki tasfiyesini ifade etmektedir ve İttihatçılara göre sıra Asya'daki topraklara gelmiştir. Bu algılama Ermeni sorununu yeniden harekete geçirir. Ancak Balkanlardaki yenilginin ve Anadolu'ya akan göçmenlerin son derece önemli etkileri olmuştur. Osmanlı yönetimi, yani bu bağlamda özellikle İttihat ve Terakki, Osmanlılık politikasının, bir başka deyişle çok uluslu bir imparatorluğu ayakta tutma politikasının güdülemeyeceğini, Osmanlı'dan kopan ya da kopma eğiliminde olan diğer halklar gibi milli bir politika güdülmesi gerektiğini, güdülmezse top yekûn yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelindiğini düşünmektedir. Bundan böyle Osmanlı devlet yönetimi bir Türk milli politikasının hizmetinde olacaktır ve bu politika, bu tarihten sonra Türk milletinin vatanı olarak algılanacak olan Anadolu üzerine yoğunlaşacaktır.

Öte yandan, 1912'nin son aylarından başlayarak Osmanlı-Ermeni kuruluşları Doğudaki altı vilayette özerklik istemektedirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi sürecinde, bu özerkliğin bağımsızlığa giden yolun ilk kademesi olacağı herkesin malumudur. Rusya'nın baskısı ve dönemin altı büyük Avrupa devletinin katılımıyla özerklik projesi hazırlanıp Mart

---

[21] **Muhammed Emin Galip et Tavil**, Arap Alevliliğinin Tarihi, Nusayriler, Çev. İsmail Özdemir, Chiviyazıları 2004 s 316–317

1914'te Osmanlı hükümetine kabul ettirilir. Bu projeye göre altı vilayet birleştirilecek, Ermenilerin çoğunlukta olacağı bir vilayet meclisi kurulacak ve valinin yanında yabancı müfettişler bulunacaktır. Norveçli Müfettiş Hoff ve yardımcısı Hollandalı Stenenk, Ağustos 1914'ün başında Erzurum'a gelmişlerdi. Bu durumda, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı devletinin savaşa katılması bu projeden kurtulmanın çaresi olarak görülmüştür.[22]

"1912/13 Balkan yenilgisi sonucu, Avrupa'daki Toprakların tümü kaybedildi. Bağımsızlık, özgürlük talep eden halklar "nankörler" olarak algılandı. Balkanlardan ve Kafkasya'dan kaçan Müslüman halklar, Hıristiyanlığa karşı öfkelerini de beraberlerinde getirdiler. Aynı dönemde, *Turan* fikri, Asya'daki Türki halklarla birleşme, büyük bir Türk-İslam İmparatorluğu kurma hayali ve ideolojisi de bu dönemde gelişti. Batıdaki Rumlar, doğudaki Ermeniler, bu idealin önündeki en büyük engeller olarak görüldü"[23]

1915'te ne oldu

M. Kemal bir mülakatında 1915'te ne oldu sorusuna cevap olarak, milyonlarca Hıristiyan vatandaşın acımasızca tehcir ve kıyıma uğratıldığı cevabını verir: "Yuvalarından kitle halinde acımasızca tehcir edilen ve kıyıma uğratılan milyonlarca Hıristiyan teb'amızın hayatlarının hesabı kendilerinden sorulmak gereken Genç Türkiye Partisin[den]"[24] söz eder. İttihatçıların 1915 teki marifetlerine dair bu sözler, M. Kemalin[25] İsviçre'li

---

[22] **Yerasimos Stefanos,** 1915 olaylarını Türkler yazmalı www.radikal.com.tr

[23] **Engin Hülya**, Jenosid ve İzdüşümleri, Talat Paşa Davası, Tessa Hofmann s 92

[24] *Los Angeles Times, Temmuz 1926, çev. Mete Tunçay,* Tarih Ve Toplum, Aylık Ansiklopedik Dergi, Mayıs 1988, Sayı:53, İletişim Yayınları

[25] Murat Bardakçı M. Kemal'in bakışının farklı olduğunu düşünmektedir: "Aslında Atatürk'ün Ermeni meselesine bakışının tek cevabı, verdiği mallardır. Atatürk, Ermenilerin öldürdüğü devlet adamlarının ve memurlarının ailelerine büyük maaş bağladı, onlara el konulan Ermeni mallarını kendi imzasıyla verdi. Talat Paşa'nın karısı en yüksek maaşlardan biri olan vatan-ı hizmet aylığı alıyordu. Merkczi Umumi üyelerinin eşleri ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın önemli mensuplarının hanımları da vatan-ı hizmet aylığına bağlandı. En yüksek maaşı da Enver Paşa'nın kızı Mahpeyker Hanım aldı." (Murat Bardakçı Soykırımı Almanya kışkırtıyor 6.6.2005 Radikal)

sanatçı ve gazeteci Emile Hilderbrand'a 1926 yılında verdiği mülakatta da geçmektedir.

"21 Şubat 1921'de, Public Ledger-Philadelphia muhabirinin sorularına verdiği yazılı *demecinde,* Mustafa Kemal'in sözleri yorum yapılmayacak kadar açıktır:

İngiltere'nin sulh zamanında ve harp sahasından uzak olarak İrlanda'ya reva gördüğü muameleye hemen hemen kayıtsız bir şekilde bakan dünya efkârı, Ermeni ahalinin tehciri hususunda almaya mecbur kaldığımız karar için bize karşı haklı bir ithamda bulunamaz.

Bize karşı yapılmış olan iftiraların aksine, tehcir edilmiş olanlar hayattadır ve bunlardan ekserisi şayet İtilaf Devletleri bizi tekrar harp etmeye zorlamasa idi evlerine dönmüş olurlardı."[26]

Kurucu, iki ayrı tarihte konuyu birbiriyle çelişen kelimelerle formüle etmiştir. Ancak Soykırım faillerine karşı eylem ve işlemleri, 1921 tarihli açıklamasını doğrulamaktadır. Murat Bardakçı, 4 Şubat 2007 tarihli Sabah Gazetesindeki "Atatürk, Ermeniler'in El Konulan Mallarını Ermeni Terörünün Yetim Bıraktığı Çocuklara Dağıtmıştı" başlıklı yazısında bu konuda belgeler ve kanıtlar sunmaktadır.

İTC iktidara geldiği andan itibaren sürekli -savaş olsun yada olmasın- toprak kaybetmektedir, son Balkan Savaşı'nda Avrupa Kıtası'ndan neredeyse sürülmüştür, İttihatçılar o zaman Anadolu'yu keşfederler: "Bu savaşta Batıda kaybettikleri toprakları Doğuda kazanmayı, tüm Türkleri Panturanizm (ırkçı Türkçülük) bayrağı altında toplayarak, yitirdikleri gücü ve ihtişâmı restore etmeyi umuyorlardı... Aslında panturanist İttihatçı proje, gerçekleşme şansı olmayan bir proje idi. Zira böylesi bir hedefe angaje olmak demek, emperyalist olmadan emperyalist hedefler peşinde koşmak demektir... Panturanizm projesiyle, Kafkaslar'dan İran Azerbaycanı'na, oradan Orta Asya'ya kadar tüm Türkleri ve Türkî toprakları içine alan büyük bir Türk İmparatorluğu düşleniyordu... Eğer, yegâne çıkış yolu olarak, ırk temeline dayalı milliyetçilik söz konusu ise,

---

[26] Cilasun Emrah, Hirant Dink cinayetinin ardından, www.ozguruniversite .org

öncelikle böyle bir projenin önünde duran engellerin bertaraf edilmesi gerekirdi... Jön Türklerin Türk ırkına dayalı bir ulus oluşturma projesi, imparatorluk dahilindeki etnik unsurları üç gruba ayırıyordu: Türkler ('kendileri pek farkında olmasalar' da, etnik köken olarak Türk sayılanlar), Türkleştirilebilir olanlar: (Çerkezler-Lazlar vb.), hem etnik köken itibariyle Türk olmayan, hem de Müslüman olmayan unsurlar: Ermeniler, Anadolu Rumları, Asurîler-Keldaniler... İşte *Ermeni Tehciri* olarak sunulup-bilineni, bu bütünlük içinde kavramak gerekir. Dolayısıyla asıl amaç, Anadolu'yu *ırkçı-milliyetçilik* projesi için sorun yaratan (veya yaratma potansiyeli olan) unsurlardan temizlemekti. Bu amacın gerçekleşmesi, *Ermeni Tehciri* denileni (aslında Ermeni Katliamını) gündeme getirmişti..."[27]

Ayrıca Ermeniler imparatorluğun en zengin topluluklarından olması da iştahı kabartan ayrı bir etkendir. 1894–96 ve 1909 Adana katliamlarıyla bir miktar Ermeni zenginliğine el konulsa da, Ermeniler hala ekonomik olarak güçlüdürler. İmparatorluğun Türkleştirilmesi yanında sermayenin de "Türk"leştirilmesi gerekmektedir. M. Kemal Adana'daki bir konuşmasında: "Ermeniler sanat ocaklarımızı işgal etmişler ve bu memleketin sahibi gibi bir vaziyet almışlardır. Şüphesiz haksızlık ve küstahlığın bundan fazlası olamaz. Ermenilerin bu feyizli ülkede hiç bir hakkı yoktur. Memleket sizindir"[28] demektedir.

1912 İTC kongresinde kararlaştırılan Etnik temizlik planı uygulamaya başlayalı çok olmuş, temizlik çok önceden başlamıştır: "1913 Bab-ı Ali Baskını ile iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti ülkenin kaderinde büyük iz bırakacak bir örgütlenmeydi. Bilinen üç liderine ek olarak diğer yetkili kadroların büyük bir kesimi de yaşları 30–35 arasında olan Balkan kökenlilerdi. Kayıp topraklardan gelmiş ve Anadolu'ya nazaran İmparatorluğun daha *Batılı* ve *laik* ortamını solumuş, başta Bulgar komitacılarına karşı olmak üzere *gerilla* savaşlarının

---

[27] **BAŞKAYA Fikret**, Yediyüz – Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata: Bir Devlet Geleneğinin Anotomisi, Ütopya Yayınları, Ankara, Kasım 1999, s. 279–280

[28] **Tunçay Mete**, Tarih Ve Toplum, Aylık Ansiklopedik Dergi, Mayıs 1988, Sayı: 53, İletişim Yayınları

içinde *ötekileştirilmiş* ve bir araya ge(tiri)lmiş bu cemiyetin merkezi, 1912 yılında Selanik'ten İstanbul'a taşınır. Tarih, Selanik'in Yunan Krallığı tarafından ele geçirilmesi tarihidir. Bu taşınma, sadece Selanik *merkez komitesinin* değil; siyasi ve askeri tüm kadronun (fedailer, teşkilatı mahsusa vs) ve sayıları 250 bin olacak bir *göçmen* kitlesinin taşınmasıdır. Üstelik, bu taşınma içinde yer alan devletin bölgedeki çoğunluğu İttihatçı olan askeri ve idari ekibi de Anadolu'ya taşınmış olur. Ama her şeyden önemlisi, Balkanlardan Anadolu'ya taşıdıkları, *korku* ve *intikam* duyguları olur. Rum ve Hıristiyan karşıtı duyguların hakim olduğu bu *kayıp toprakların göçmen çocukları,* Anadolu'daki göreceli olarak zayıf benzeri anti-Hıristiyan duygulara da dayanarak, I. Dünya Savaşı da dahil olmak üzere ülkeyi idare etme becerisi gösterirler. Bu beş yıl içinde ciddi bir muhalefetle de karşılaşmazlar. Adını *Balkanların Anadolu'ya taşınması* olarak koyacağımız bu İttihatçı projenin, en büyük hedefi, Anadolu'nun ikinci bir *Makedonya* olmasına müsaade etmemek olacaktı. Özcesi, politikanın ağırlık noktası genel anlamda bir nüfus ve özellikle *bu nüfusun taşınması*ydı. Batı'da üretilen kavram biçimiyle *sosyal mühendislik,* yani bir nüfusun politik bir amaçla sevk ve iskanı politikası. Bilindiği gibi, Anadolu, Balkanlar ve özellikle Makedonya gibi, Türk olmayan ve gayrimüslim kimliklerin, çeşitli bölgelerde yoğunlaştığı bir coğrafya idi: Rumlar Anadolu'nun batısında (Trakya ve Ege bölgeleri) ve doğu Karadeniz'de, Ermeniler altı doğu eyaletinde (bugünkü illerden büyük idari sınırlara denk düştüğünden), Kürtler Erzurum'un güneyi ve Sivas'ın doğusunda, Araplar ise neredeyse Antep'ten itibaren tüm güneyde. Bu durum İttihatçı "demografik" operasyonun şekillenmesinde mevcut veri tabanını oluşturacaktı. Bugünden bakıldığında iki aşama söz konusuydu: Hıristiyanların "çıkarılması" ve Müslüman gayri-Türklerin *karıştırılması.* Yani bir grup *territoire* politikasıyla, diğeri de bir *population* politikasıyla karşı karşıya bırakılacaktı. Osmanlı'nın gelenekselleşmiş iskan politikasına ek, Makedonya'da 1908'den itibaren denenmiş, öncülüğünü Dr. Nazım'ın yaptığı, ama pek başarılı olamamış İttihatçı iskan tecrübelerinin üzerinde, Balkan kaybının getir-

diği *korku* ve *intikam* duygularının hakimiyetiyle ittihatçı Anadolu'yu Türkleştirme politikasına Bulgarlarla başlanır."[29]

Dönemin İttihat Terakki Genel Sekreteri Mithat Şükrü Bleda, 1915'te olanlarla ilgili katliamın faillerinden Dr. Reşit Beyle konu ile ilgili konuşmalarında geçen bir anekdotu aktarır: "Doktor Reşit Bey Merkezi Umumi'ye gelmiş ve benimle görüşmek istediğini bildirmişti. Derhal kendisini kabul ettim. Karşımdaki koltuğa oturduğu zaman her ikimizin de sinirli olduğu göze batıyordu. Kendisine ciddi bir lisanla sordum:

— *Siz, dedim, hekimsiniz... ve bu sıfatla can kurtarmakla vazifelisiniz. Nasıl oldu da bunca insanın yakalanıp Ölümün kucağına atılmasına göz yumdunuz?* Doktor Reşit Bey yüzüme baktı ve uzunca bir sükûttan sonra, en az benim kadar sert bir lisanla, cevap verdi:

— *Hekim olmak bana milliyetimi unutturamazdı. Reşit, elbette bir doktordur ve doktorluğun gerektirdiği çerçeve içinde davranışlarını ayarlamak zorunda idi. Ne var ki Doktor Reşit her şeyden önce dünyaya bir Türk olarak gelmişti. Milliyetim her şeyden önce gelir."*[30]

Enver Paşa'nın ırkçı hayalleri üzerine kurulan Kafkasya seferi 1914'ün son günlerinde korkunç bir başarısızlıkla sonuçlanır. Sarıkamış'ta hemen hemen bütün ordu, yani büyük bir bölümü Kürt olan 90.000 asker kış fırtınalarında yok olur. Rus ordusu Doğu Anadolu'ya girmeye başlar. İttihatçı diktatörler o zaman kendilerine kolay bir hedef olarak zayıf bir azınlığı seçerler: tüm Ermenileri vatan hainliğiyle suçlayıp ortadan kaldırmaya karar verilir. "Yani belirlenen bu savaş çerçevesinde Ermeni jenosidi meydana geldi. Elbette ki Ermenilerin daha önce yaşadıkları acı olaylar nedeniyle o dönemde var olan rejime güvenleri kalmamıştı, doğal olarak Rus egemenliği altında bulunan diğer Ermenilere sempati duymaktaydılar. Fakat 1890'larda olduğu gibi 1915'te de Ermeni halkın büyük çoğunluğunun militan siyasetle hiç ilgisi yoktu. Yine de İttihatçı parti rejimi 1915 Nisanı'ndan itibaren sadece savaş bölgesinde bulunanları değil, bütün Ermenileri, bölgelere göre

---

[29] **Dündar Fuat**, 1913–1918 İttihatçı Planı www.radikal.com.tr

[30] **Bleda Mithat Şükrü**, İmparatorluğun Çöküşü, Remzi K. 1979 s.57

sırayla ölüme gönderdi. Jandarmaların, çeşitli çetelerin, sık sık da yerel Sünni Kürtlerin katılımı ile Ermeni erkekleri, kadın ve çocuklardan ayırıp, hemen katlettirdi, diğerlerini ise tehcir sırasında ve sonunda da Suriye'deki çöl toplama kamplarında öldürttü. Elaziz Vilayetinde Gölcük gölü kenarında ise imha kampları bulunmakta idi. Çeşitli silahlar ile orada en azından on bin kadın ve çocuk öldürüldü ve de öldürülmeden önce paralarını, altınlarını ve elbiselerini vermek zorunda kaldılar. Yani acımasız sömürü bu değin ileriye gitti. Harput Amerikan konsolosu ve oradaki Amerikan hastanesinin başhekimi tanık oldukları bu olayları detaylı bir rapor halinde anlatarak dünyaya önemli belgeler bıraktılar. Öldürücü tehcir ile ilgili olan diğer önemli bir raporu Urfa'daki İsviçreli hastanenin müdürü Jakob Künzler yazdı... Doğu Anadolu tarihinde en kara leke 1915 olaylarıdır. Söylemek gerekir ki, bu yılda bazı Ermeniler tehciri kabul etmeyerek Karahisar, Van ve Urfa'da silahlı olarak kendilerini savunmaya çalıştılar. 1918'de Rus ordusunun Erzurum'dan çekilisi sırasında. - Ermeni milisleri zulüm ve intikam cinayetleri gibi ağır suçlar işlediler. Ancak, bunlara dayanarak her şeyi sivil savaş olarak nitelendirmek, yani iki taraflı bir savaş olduğunu ve zayıf olan tarafın kaybettiğini ve yok olduğunu iddia etmek, bilimsellikten ve ciddiyetten uzak, saçma bir tezdir. Yahudilerin Varşova isyanı ve Almanlara karşı Rusya'yı destekleyen gerilla faaliyetlerini gerekçe göstererek, Yahudi jenosidini bir sivil savaşın *doğal* sonucu olarak açıklamak akıl ve mantığın kabul etmeyeceği bir şeydir."[31]

1915'te ne oldu sorusuna bir yabancı tarihçi de şu cevabı vermektedir: "Jön Türkler dış dünyadaki saygınlıklarını koruduğu sürece Müslüman fanatizmi üzerindeki baskıyı sürdürdüler. Ama bu baskı kaldırıldığında, laikliğe yöneltilen muhafazakâr nitelikteki suçlamalar da azalmaya başladı. Artık Hıristiyan azınlıkların baskıdan yakındığı vilayetlerde teftişe çıkan yabancı müfettişler yoktu... Osmanlılar bu sırada sul-

---

[31] **Kieser Hans-Lukas**, Doğu Anadolu'da Ulaşılmayan Barış www.hist.net/kieser/pu/baris.html

tanın Ermeni tebaasının, çar ordularını bir tür kurtarıcı gibi görerek Anadolu'da ilerlemelerine yardım etmelerinden korkmuşlardı. 1915 Mayısı'nda Osmanlı yetkilileri, tüm doğu vilayetlerindeki Ermenilerin bölgeden çıkmaları ve Kuzey Mezopotamya'daki kontrollü yerleşim yerlerine gitmeleri yönünde bir karar aldılar. Bu arada herhalde 500.000 kadar Ermeni açlıktan, Kürt topraklarında yaptıkları uzun yürüyüşlerin cefasından ve Kürtlerin, yerel yetkililerin göz yummasından yararlanarak uyguladığı kıyımdan ölmüş olabilir. Bundan kısa bir süre sonra, Kuzey Suriye'de ve Kilikya'daki kırsal bölgelerde yaşayan Ermeniler de aynı şekilde yerlerinden çıkarılmış ve Orta Suriye'ye toplanmışlardır. Savaş sırasında kaç Ermeni'nin yok olduğunu kimse bilmemektedir. Türk resmi tahminleri bu sayıyı 300.000 civarında gösterirken en aşırı Ermeni iddiaları iki milyondan söz etmekte ve sistematik bir soykırım uygulandığını ileri sürmektedirler. Ne yazık ki en az 1.300.000 kadar Ermeni'nin ölmüş olması mümkün görünüyor. Eğer bu tahmin doğruysa, savaşta ve savaş sonrası dönemde öldürülen Ermenilerin sayısı, Fransa Cumhuriyeti ordularında hizmet gören askerlerin sayısına eşittir."[32]

Yine 1915 yılında ne oldu sorusuna bir cevap olarak: "Ermeni halkı tehcir edildi, Peter Balakian'ın ifadesiyle *göçer toplama kamplarına* tabi tutuldu. Talat Paşa'nın iradesiyle hiçliğe sürülen Ermeniler, Teşkilat-i Mahsusa çeteleri, başıbozuklar, adları değişmiş Hamidiyeler, Adalet bakanlığı emri ile hapishanelerden çıkarılmış katillerin, hemen şehir dışında başlayan saldırılarına maruz kaldılar. Kafkasya ötesinden katliamlardan kaçan muhacirler, Kürtler, Türkler, kısaca Müslümanlar insan avına katıldılar, Jöntürklerin cürümlerine ortak oldular. Soykırımda sadece insanlar kırılmadı, kültürler ve dinler de mahvedildi. Hayatta kalanlar Müslüman olmaya zorlandı, kadınlar Müslümanlarla evlendirildi, 13 yaşından küçük yetim çocuklar Türkleştirildi. Ermenilerin, Asurîlerin, Süryanilerin kökü kazındıktan sonra, Talat Paşa, 1916 yılında, Alman

[32] **Palmer Alan**, Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu [bir çöküşün tarihi] Çev. Belkıs Çorakçı Dışbudak, İş Kültür Y. 2002 s. 236

Büyükelçisinin sorusunu, "La question armenienne n'existe plus." (Ermeni sorunu artık yoktur!) diye yanıtladı."[33]

Dadrian Ermeni Tehcirini konu alan ünlü eserinde: İmparatorluk çapındaki tehcirlerin ayrıntıları, çoğunlukla fırka önderliği tarafından titizlikle seçilmiş eski subaylar olmak üzere, güçlü fırka görevlilerince yerinde değerlendiriliyordu. 'Katibi mesul', 'murahhas' ve 'müfettiş' olarak adlandırılan bu özel görevliler, vilayet valilerinin kararlarını veto etmek de dahil olmak üzere sonsuz yetkiye sahiptiler. Bu mutlak güçlü 'komiserler' yerel İTF hücrelerinin üyelerinden yardım alıyorlardı. Planlama, karar verme, organizasyon ve denetim düzeylerinin en altında, ölüm ve imha eylemlerinin ifası yatıyordu, ki bu da, Ermeni Tehcirinin can alıcı noktasıydı. Buradaki esas cellatlar Teşkilatı Mahsusa'ya üye on binlerce suçluydu. Bu suçlular Osmanlı Ordusunun, kafile muhafızları olarak hizmet eden bir takım Kürt süvarilerini ve jandarma ve milis mangalarını da kapsayan başıbozuk askerlerinden yardım alıyorlardı. Büyük kafilelerle ilgilenmek üzere çevre vilayetlerden büyük çeteler de seferber ediliyordu; bunlar ganimetlerin çekiciliğine kapılarak katliamlara gönüllü katılıyordu. Ermeni tehcirinin en önemli özelliklerinden biri, kullanılan yöntemler ve araçlardır. Örneğin barut ve mermiden tasarruf amacıyla, failler, Amerikan Sefiri Henry Morgenthau'nun da belirttiği gibi, çoğunlukla bıçak, kılıç, kasatura, pala, balta, testere ve sopa kullanıyorlardı. Ardından, infaz edilmeden önce urganlarla dörtlü veya beşli kolda birbirlerine bağlanan binlerce silahsız Ermeni Amele Alayı askerine uygulanan kitlesel kurşuna dizme başlıyordu. Ermeni tehciri tüyler ürpertici niteliği sonraki iki yöntemle gözler önüne serilmektedir. Bunlardan biri, Türkiye'nin doğu vilayetlerini boydan boya geçen Fırat Irmağını, çeşitli gölleri ve Samsun-Trabzon kıyı boyunca Karadeniz'i on binlerce kadın, çocuk ve yaşlının mezarı haline getiren kitlesel boğma eylemleriydi. Diğeri ise, samanlıklarda, ahırlarda ve Harput vilayeti, Mezopotamya çölleri, Muş Ovası gibi alanlardaki büyük mağaralarda büyük kalabalıkların sistematik biçimde diri diri yakılmasıydı; buralarda 60,000'den fazla Ermeni ya-

[33] **Engin Hülya** Talat Paşa Davası s.94

kıldı. Ender rastlanan itiraflardan birinde, bir inceleme gezisi sırasında, bölgedeki Ermeni soykırım noktalarından biri olan Muş kentinin kuzeyindeki Çurig köyünde kadın ve çocukların kömürleşmiş cesetlerini gören Ordu Kumandanı Vehib Paşa, *İslam tarihinde benzeri olmayan mezalim'i lanetliyordu."*[34]

Birinci Büyük Savaş'ın izolasyon ortamı koşulları, İTC'nin etnik temizlik projesi hayata geçirilmesinde büyük bir fırsattır. "Bu yüzden Dünya Savaşı İttihatçılar için semavi bir yardım gibi geldi. İTC düşüncesizce ve aceleyle savaşa girdi. Bununla bütün emellerini yani Türklüğün baskın gelmesini sağlayacaklarını umuyorlardı." [35]

Sıra *haklı* gerekçelere bulunmasına gelmiştir: Bunlar da *mukatele*'den *bizi arkadan vurdular*'a kadar giden argümanları içeren gerekçeler zincirini oluşturur.

Burada bu resmi argümanları içeren bir demet sunuyoruz. Meclis Başkanı Arınç'ın 26 Eylül 2005 tarihindeki bir söyleşisinde, "Müslümanlardan ve Ermenilerden ölenler oldu. Bu, savaş şartları içinde cereyan eden bir olaydı. Soykırım olarak nitelendirmek, koca bir yalandır... I. Dünya Savaşı sırasında Ermeniler içinde bir kısım çetelerin Osmanlının düşmanlarıyla ittifak yaptı, birçok Müslüman Türk köyü ve kasabasında insanlar şehit oldu..."[36] Arınç devamla, bu olaylara müdahale amacıyla çıkarılan "tehcir yasası"nın uygulanması sırasında bazı trajik olaylar yaşandığını, kimsenin maksatlı olarak ölümüne yol açma kasdının olmadığını söylemektedir.

Bir başkası Ermeni kırımının Ermenilerin azınlıkta kalmasına bağlar: "Aşağı yukarı iki seneden fazla devam eden bu katliamlar sırasında Kürt ve Türklerden pek çok kişiler Ermeniler tarafından öldürülmüşler ve her iki taraf işkence ve cinayette birbirileriyle adeta yarışmışlardı. Fakat Ermeni unsurunun her taraftan azınlıkta kalması nedeniyle Kürt ve Türkler baskın çıkmışlardı. Eğer Ermeni unsuru sayı itibariyle

---

[34] **Dadrian,** International Journal of Middle East Studies, cilt 34, 2002, no.111, s. 84–5. http://www.heval.info

[35] **Muhammed Emin Galip et Tavil**, arap Alevliliğinin Tarihi, Nusayriler, Çev. İsmail Özdemir, Chivi yazıları 2004 s. 317

[36] **Bülent Arınç**, Manisa'da gazetecilere yaptığı açıklamada 26 Eylül 2005

üstün olsaydı, Türk ve Kürtler ne kadar Ermeni öldürmüşlerse, Ermeniler ondan fazla Kürt ve Türk öldürmekten geri durmazlardı."[37]

TTK Başkanı Halaçoğlu: "Nitekim belgelerde, Osmanlı ordusunda silah altında bulunan Ermenilerden 50.000'inin Rus ordusuna iltihak ettiği[ni]"[38] söyleyerek, Ermenilerin firar ettiğini kaydeder. Halbuki Ordunun Ermenileri gözden çıkardığını kendisi ifade etmektedir: "... Başkumandanlık 25 Şubat 1915'te bütün birliklere gönderdiği tamimde... a) Ermeni erler, seyyar orduda ve silahlı hizmetlerde kullanılamayacak..."[39]

Savunan bunları söylerken yapan ise savunmayı yalanlamaktadır. Türk yönetiminin adil olmadığı bizzat yöneticiler tarafından ifade edilmektedir: "Türk devletinin, Türkler de içinde olmak üzere, bütün uyruklarına iyi davranılmasını sağlayan düzenli bir yönetim kurmayı başardığını öne sürmek bir cürettir. Fakat bu konudaki hatayı yalnız Türklere yüklemek de doğru değildir."[40] Talat Paşa'nın kendisi yönetimdeki acizliğini ifade ederken, *tarihçi*lerimiz "Osmanlı topraklarında sosyal, ekonomik, dinî, siyasî, idarî ve kültürel hürriyetlere sahip olan ve memleketin hiçbir vilâyetinde yeterli nüfus çoğunluğuna sahip bulunmayan [bu argüman her vesile ile özellikle tekrar edilir] Ermenileri bir ayaklanmaya sevk edecek, yönetimden gelen herhangi bir baskı mevcut değildi."[41]Demekten kendilerini alamazlar.

1915'te yapılanların ilk Mecliste ifadesi de herhalde kimsenin kabul edeceği beyanlardan olmasa gerektir: "Hasan Fehmi Bey (Ataç), Ekim 1920'de TBMM gizli oturumunda yapığı bir konuşmada şöyle diyordu: *Tehcir meselesi, biliyorsunuz ki, dünyayı velveleye veren ve hepimizi katil telakki ettiren bir*

---

[37] **ÇİÇEK Hikmet**, Dr. Bahattin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilat-ı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 2004, s.140

[38] **HALAÇOĞLU Yusuf,** Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayıncılığı, 5. Baskı, İstanbul, Nisan 2005, s. 99

[39] HALAÇOĞLU Yusuf, age. s. 62

[40] **KABACALI Alpay** (Hazırlayan), Talât Paşa'nın Anıları, Kültür Yayınları, İstanbul, 2. Basım, Aralık 2003, s. 17

[41] **HALAÇOĞLU Yusuf**, Prof. Dr., Ermeni Tehciri, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, Nisan 2005, s. 33

vaka idi. Bu yapılmazdan evvel alemi nasraniyetin bunu hazmetmeyeceği ve bunun için bütün gayz ve kinini bize tevcih edeceklerini biliyorduk. Neden katillik ünvanını nefsimize izafe ettik. Neden o kadar azim, müşkül bir dava içine girdik. Sırf canımızdan daha aziz ve daha mukaddes bildiğimiz vatanımızın istikbalini tahtı emniyete almak için yapılmış şeylerdir.'[42] Sözleri bakanlık yapmış bir siyasiden gelmektedir.

Yine Meclisten örnek verirsek, Mecliste ülkeden çıkarılacak 150'likler listesi hazırlanmaktadır, Dahiliye Vekili isimleri okumaktadır: Ferit bey: "... Artin Cemal denilen herif... (Konya eski valisi sesleri)

Dr. FİKRET BEY (Ertuğrul) Sekiz yüz bin Ermeni'yi kestik diyen adam.

FERİT BEY (Devamla) Artin adını yazarsak, iyi olmaz sanırım. Ciddiyetten, çıkar'[43] Cemal'in *suç*larından biri 800 bin Ermeni'nin katledildiğini söylemesidir.

Oysa Hasan Fehmi'nin bu sahip çıkmalarına karşı 1915'te olanı başka bir yönüyle dile getiren Hrant Dink'e ateş püskürülmektedir: "1914'te 40 yaş altı bütün Ermeni erkekleri askere alındı. Bağımsızlık planları olsaydı, niye 1914'te Osmanlı ordusuna girdiler ki? Üstelik 1914'te askere alınan Ermeniler önce silahsızlandırıldı, sonra amele taburlarına alındı. Yol yapımı falan diye çukur vadilere götürüldüler ve oralarda yok oldular. Hiçbirinin akıbeti belli olmadı. 16 yaş altı erkekler, kızlar, kadınlar ve yaşlılar 1915'te tehcire zorlandılar. Bugün Türk resmi söyleminin, 'Bizi arkadan vurmasınlar diye tehcire gönderdik' dedikleri, çocuklardır, bebeklerdir, yaşlılardır. 1915 tehciri, İttihat Terakki'nin kafasında önceden planladığı Ermeni sorununu kökünden halletme sürecidir."[44] Kaldı ki savaşta asker kaçaklığı oldukça yaygındır, firar ya da askerlikten kaçma Türklerde de yüksektir ve bu sorunu o dönemde Harbiye İkmal Şubesi Müdür Vekili Miralay Behiç Bey (Erkin) şöyle resmetmektedir: "Firar meselesi öyle bir şekil almıştı ki bugün bir firariyi îdâm eden manga eratından bâzıları ertesi günü

---

[42] **ANAR Erol,** age. s. 65–66

[43] **Soysal,** İlhami 150'likler Gür Y 1985 s. 43

[44] **Dink Hrant**, Ermeni mallarını kimler aldı?, Radikal, 23.05.2005, www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=1&ArsivAnaID=26554

kendileri kaçıyorlardı. Yâni îdâm cezası dahi müessir olamıyordu. Bâzıları kasten frengi hastalığı alarak askerlikten kurtulmaya teşebbüs ediyorlardı. Nihayet frengili amele taburları teşkiline mecbur olduk."[45]

1915 gerçeğini Taner Akçam şöyle ifade etmektedir: "20–45 yaş gruba arasındaki Ermeniler seferberlik ile birlikte zaten askere alınmış bulunuyorlardı. Bunu askerde taşımacılık işlerinde kullanılmak üzere 15–20 ve 45–60 yaş gruplarının askere alınmaları takip edecektir. Enver Paşa'nın kurmay heyetinde görevli Hans Humann, askere alınan Rum ve Ermenilerden, işçi taburlarının oluşturulmasına Ekim 1914'ten itibaren başlanılmış olduğunu rapor eder... İttihat ve Terakki'nin savaş müttefiki Avusturya askeri ataşesi Pomiankowski, Nisan 1915'te, taşımacılıkta kullanılan Hıristiyan taburlarının sayısını 120 olarak bildirir... *Yol işçilerine ve yük hayvanlarına dönüştürülmüşlerdi. Her türlü ordu ihtiyacı onların sırtına yükleniyor ve yük altında sendelerken, Türklerin kırbaç ve süngüleriyle yorgun gövdelerini Kafkas dağlarında sürüklemek zorunda kalıyorlardı*... Silahsızlandırma emriyle birlikte askeri birliklerdeki Ermenilerin imhalarının başladığı haberleri de gelmeye başlar... Alman Jakob Künzler, Mart 1915 ile birlikte Amele Taburları'na alınan Ermenilerin imha edildiklerini aktarır... Künzler'e benzer bilgileri Morgenthau'da aktarır; *Hemen her durumda işleyiş aynıydı. Oradan buradan 50–100 kişilik gruplar alınır, dörderli sıraya sokulur ve kısa bir mesafe uzaklıkta olan seçilmiş bir yere götürülürdü. Aniden patlayan tüfek sesleri havayı doldururdu ve eşlik eden Türk askerleri kasvetli bir yüzle kampa dönerlerdi*..."[46]

1915 olaylarının Kürt Tarihçinin bakış açısıyla tasviri ise: "1915 baharında yeni bir kırım başlatıldı ve bir yıl sürdü. O sıra Türkiye'de bulunmuş olan Faiz Elğıseyn şöyle anlatıyor:.. *O sıra Sivas'a bağlı olan Merzifon kazasında bulunan Dr. Aziz Bey'in bana anlattığına göre, Doktor, öldürülmek üzere bir Ermeni kafilesinin getirildiğini duyuyor ve kaymakama giderek*

---

[45] Miralay Behiç Bey'in (Erkin) yayınlanmamış Hatırat'ı

[46] **AKÇAM Taner**, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İmge Kitapevi Yay. Ankara – 2002, s. 248–252

olayı izlemek için izin istiyor ve gözlemlerini şöyle anlattı: 'Saltanat, gündeliği birer Osmanlı lirasına kasaplar tutmuştu. Dört kasap gördüm ve her birinin elinde uzun saplı birer balta vardı. Ermeniler, kapıda onar onar gruplara ayrılarak, birer birer kapıdan içeri sokuluyor. Kasap, Ermeniye 'boynunu uzat' diyor ve o uzatıyor, tıpkı bir koyun gibi kesiliyordu... Bir gazeteci yazar, 1915'in Eylül başlarında Van'da yapılan katliamı anlatır. Burayı işgale gelen Rus birlikleri, güneş altında kokuşmuş olan insan cesetleri yüzünden kent merkezine giremiyorlar ve askeri komutanları karşılaştığı manzarayı telgrafında şu sözlerle anlatır: *Van kenti yerle bir edilmiş, iyi binalar yakılmış, diğerleri yıktırılmış. Meydanlar ve avlular Ermenilerin ve hayvanların cesetleriyle dolu. Eşyalar da talan edilip götürülmüş.* Bitlis'de yaşayan 18.000 Ermeniden, sadece 300–400 çocuk ve kadın kurtulabilmişti. Erzurum'da 25.000 kişiden, sadece 200 kadarı sağ kalmıştı. Muş merkezinde 25.000, çevresindeki 100 adet köyde de binlerce Ermeni yaşarken, kırımdan sonra bir tek Ermeniye rastlamak olanaksız olmuştu. Birçok yerlerde ölmekten kurtulabilen kadınlar ve çocuklar, müslüman olmak zorunda bırakılmışlardı. Öyle ki yoksul aileler bile, *Allah gönderdi* deyip 3–4 Ermeni kızı birden hizmetçi tutmuşlardı. Akademi V. Tarle, dikkatli bir araştırma ve incelemeden sonra yaptığı asgari bir hesapla Ermeni kayıplarını şöyle sıralıyor: 187.000 kişi Kafkaslara ve daha içerilere kaçtı. 4.200'ü Mısır'a sığındı. 250.000 kişi zorla Müslüman edildi. 1.000.000 kadarı da öldürüldü. Bu sayılar asgari bir hesapla bulunmuştur, oysa diğer kaynaklar daha büyük rakamlar vermektedirler. Prof. Nersisyana'nın yüzlerce önemli belge ve dokümanlara dayanarak yazdığı eserde, bu durum şöyle dile getiriliyor: *Abdülhamid döneminde 350.000, Jöntürkler döneminde ise 1.500.000 Ermeni öldürüldü. Kafkaslar'a ve Arap ülkelerine geçenlerin sayısı 800.000'dir.* Her ne kadar olursa olsun, Ermenilerin başına getirilen bu bela ve tarihte uğratıldıkları kayıplar, insanlık tarihinde kapkara bir sayfa oluşturmuştur."[47]

---

[47] **Ahmed Kemal Mahzar** Kürdistan *ve Ermeni Soykırımı s 60–62*

Resmi tarihin Ermeni Tehcirini haklı gösteren en önemli argümanlarından biri olan, "bizi arkadan vurdular bizde vurduk, ya da savaş içindeydik düşmana yardım ettiler bizde onları savaş hatlarımızın gerisinde tutamazdık, tehcire tabi tuttuk istenmeyen olaylar cereyan etti, bunların olmasını istemezdik" türü savunmalarına karşı, gerek Meşrutiyet ve gerekse Cumhuriyet döneminde önemli görevlerde bulunan hümanist bir bürokrata kulak verelim bakalım Miralay Behiç Bey (Erkin) bu konuda neler söylüyor.

Miralay Behiç Bey Harbiye Nezareti İkmal şube müdür vekili olarak görev yaptığı gibi 'milli mücadele' döneminde Demiryolları Umum Müdürlüğü, daha sonraları Nafıa vekilliği, İkinci Savaş sırasında da Paris sefirliği görevinde bulunmuştur. Paris sefirliği sırasında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve Türkiye vatandaşlığından çıkmış Türkiye doğumlu Musevilere T.C. Pasaportu verdirerek, Alman işgali altında bulunan bölgedeki Türkiye kökenli Musevilerin kurtarılmasında ki unutulmaz çabalarından dolayı *Türk Shindleri* olarak da anılmaktadır. Miralay Behiç (Erkin) Bey yayınlanmamış Hatırat'ında: "Enver Paşa, bir gün beni çağırarak, gidip Ermeni patriğini görmemi ve kendisine, *Bir defa harbe girmiş bulunduk, Ermeni vatandaşlarımız harbi kazanmamıza mâni oluyorlar; karşımıza çıkan bütün maniaları yıkmak mecburiyetindeyiz. Patrik Efendi'den rica ederim, Ermeni vatandaşlarımızı intibaha davet etsin,* tarzında teblîgâtta bulunmamı söyledi. Telefon ettim, mülakat talep ederek Patrikhâne'ye gittim. Patrik Efendi beni büyük bir salonda kabul etti; kendisine tebligatı yaptım. Patrik, *Bunların iftira olduğunu, memurların uydurduğunu; Ermeni vatandaşların vatanî vazifelerini görmekte olduklarını beyân ve Enver Paşa'nın lütfen bu hususta tahkikat yaptırmalarını,* rica etti. Ben de keyfiyeti Enver Paşa'ya arz ettim."[48]

Behiç Bey'in de söylediği gibi Patrik, Ermeni halkının tavrından emindir ve söylentilerin memurlarca uydurulduğunun altını çizmektedir. Gerçeğin ortaya çıkması için araştırmanın yapılmasını istemektedir.

---

[48] Miralay Behiç Bey'in (Erkin) yayınlanmamış Hatırat'ı

Bildiğimiz kadarıyla bir araştırmaya gerek görülmeyerek İttihat ve Terakki diktatörlüğü Ermeni vatandaşlarını ölüme göndermekten çekinmeyerek Yirminci Yüzyılın ilk Soykırımını gerçekleştirir.

Burada Enver'in tavrı; *Ben söyledim, ikaz ettim ancak Ermeniler rahat durmadılar. Bundan Ruhani liderleri Patriğin da haberi vardı. Patriğe Ermenilerin hareketlerine mani olmalarını söylemiştim ancak faydası olmadı bende harbin içinde gereken önlemleri Başkumandan vekili olarak almak durumundaydım* demek istemektedir.

Enver, Patriğin istediği araştırmayı yaptırmamıştır, biliyordu ki yaptırsaydı araştırma sonucunda Ermenilerin Enver'in harbine olumsuz müdahalelerinin olmadığı açıkça ortaya çıkacaktı. İttihatçıların önceden belirlenmiş bir plan dahilinde soykırımı gerçekleştirdikleri buna göre hareket ettikleri ve bu plana Ermenileri de dahil etmek için Ermeni Patriğini de kullanmaktan çekinmedikleri açıktır.

Ayrıca Erzurum'da yapılan Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun) Kongresinde her iki ülkedeki (Osmanlı ve Rusya) Ermenilerinin ülkelerindeki vatandaşlık yükümlülüklerini yerine getirmeleri kararı alınmıştır ve Kongrede Bahaettin Şakir de bizzat bulunmuştur.

Askerlik Hıristiyanların yapamayacakları kadar şerefli ve erkekçe bir iş denerek engellenmeye çalışıldıysa da gerek Balkan savaşında gerek Çanakkale'de gerekse Sarıkamış'ta Ermeni askerlerin başarıları ortadadır. Enver Sarıkamış Seferinden sonra Ermeni askerlerin Sarıkamış'taki cesaretine ilişkin söylediklerini unutmuş görünmektedir.

Seferberliğe ve savaşa Osmanlı Ermenileri de kitlesel bir biçimde katılmış, "hatta Enver Paşa bunun için Patrik Zaven Efendi'ye bir teşekkür mektubu yollamıştı."[49]

1915'te ne oldu sorusuna 1915'in aktörlerinden Cemal Paşa Hatırat'ında; "Zannediyorum ki, umumi tehcir gibi pek şiddetli ve bütün dünya uygarlığının ilgileneceği bir karar alabilmek için arkadaşlarım pek büyük sebepler ve belgeler elde etmiş-

[49] Timur Taner, 1915 ve sonrası TÜRKLER ve ERMENİLER, İmge Y, 2001, Ankara, s. 42

lerdi. Bu tafsilatı, kendilerinin yayınlarından, pek yakın bir zamanda anlayarak şüphe ve meraktan kurtulacağımıza inanıyorum (...) 1915 tehciri esnasında yapıldığını duyduğum cinayetler cidden nefrete şayandı."[50]

Baskın Oran yapan ve savunan arasındaki farka işaret ederek, savunmanın ne kadar zor olduğunu vurgular: "1915 Tehciri konusunda Türk resmî tezinin şu andaki başlıca temsilcisi, Türk Tarih Kurumu (TTK) Başkanı Prof. Yusuf Halaçoğlu'nun 30 Mayıs 2005 tarihli The New Anatolian'a (s.4) verdiği mülakatta, Nursun Erel soruyor: *Çoğu korunmasız kadın ve çocuk olduklarından, tehcir edilenlerin bile bile ölüme gönderildiği iddiasına ne diyorsunuz?* Prof. Halaçoğlu: *Bunu söyleyenler bir şey bilmeden, sadece kendi duygularına göre yorum yaparak söylüyorlar. Nereden muhtemeldi? Osmanlı tehcir sırasında yiyeceklerini içeceklerini tahsis ediyor, gittikleri yerde onlara ziraat alanları tahsis ediyor, araba tahsis ediyor, gittikleri yerde esnafa sanat erbabına alet edevat veriyor, kendi teçhizatını veriyor. Bütün bunları planlamış bir devlet öleceklerini nereden bilsin?"*[51]

1915 yılında olanlara günümüzde sosyalizm iddialı partiler ne demektedir: "Emeğin Partisi (EMEP) Genel Başkan Yardımcısı Mustafa Yalçıner *Ermeni sorunu tarihe mal olmuş türden bir haksızlıktır. Bu kabul edilmelidir. Geri kalanı bugün Türkiye'de yaşayan Ermenilerin tüm haklarının kabulü ile çözülebilecek türdendir. Sosyalist bir iktidar bu tarihsel haksızlığı kabul edecektir ve dünya Ermenilerinden özür dileyecektir. Bizim soracağımız soru, İttihat Terakki hükümeti 1915'te Ermeni halkına karşı suç işledi mi işlemedi mi sorusudur.*

Sosyalist Demokrasi Partisi (SDP) Genel Başkan Yardımcısı Veysi Sarısözen Tehcir yasasıyla ortaya çıkan kanlı olayların İttihat Terakki iktidarının işlediği bir suç olduğunun ilan edilmesi gerektiğini ifade eden Sarısözen, *başta Ermeni ulusu olmak üzere tüm insanlıktan özür dilenmesi gerektiğini* söyledi. Ermeni sorunun yalnız tarihsel bir sorun değil, aksine gün-

---

[50] **Cemal Paşa, Hatırat Arma y. 1996. s. 369–372**

[51] **Oran Baskın 1915: yapan ve Savunan Farkı, Agos 10.06.2005**

cel ve pratik bir sorun olduğunu da söyleyen Sarısözen şöyle devam etti: *Eğer Türkiye, suç değildir, derse uluslararası alanda suçlu durumuna düşer. Suçtu derse, o zaman biz bu suçun soykırım olup olmadığı sorununu, tarihçilerin ve hukukçuların çözmesine razı oluruz. Ama esas olan bu suçun kabulü ve Ermeni halkından özür dilenmesidir. Bu da politik bir sorundur. Ermeniler Osmanlıya hıyanet etti, tehcir de bu yüzden yapıldı, diyenler Ermeni ulusunun diğer Osmanlı ulusları gibi kendi devletlerini kurma ve bu amaçla ayaklanma hakkını reddetmiş olurlar. Bu da, şu anda Osmanlı toprakları üzerinde kurulmuş tüm devletlerin meşruiyetini inkar anlamına gelir. Bölgede Türkiye'yi güvenilmez bir ülke konumuna sokar. Elbette, Kürtlerin saflarında da, acaba Ermenilerin kaderini mi paylaşacağız, kaygısını yaratır.*

Özgürlük Dayanışma Partisi (ÖDP) Genel Başkanı Hayri Kozanoğlu, mevcut konjonktürde, gereksinme duyulanın, *basınçsız, önyargısız bir biçimde bu konuyu konuşabilmek; geçmişle yüzleşebilme cesareti gösterebilmek* olduğunu söyledi. Tarihte her konuya, 1915 tehcirine de, ezenlerin değil, mazlumların diliyle, gözüyle, zihniyetiyle bakabilmeliyiz"[52]

Ermeni halkının kayıpları sadece can kayıpları değildir, Dr. Alexander Keshishian'in incelemesinde Ermeni halkının maddi kayıplarından da söz eder: "Tarihçilerin ve antropologların araştırmalarına göre Türkiye tarafından işgal edilen Ermeni topraklarında Ermeni halkına ait 1639 kilise bulunmaktaydı. Bu kiliselerin çoğunluğu, sahip oldukları zengin kültürel özelliklerinden dolayı Ermeni dinî mimarisinin özgün belgeleri olarak kabul edilmekteydiler. Türkiye yönetimi tarafından bu paha biçilmez hazineleri çalındı, geri kalanı da dinamitle yok edildi. Güvenilir istatistiklere göre Türkler binden fazla kiliseyi tamamen yıktılar. Geri kalanlarını da 1915–1922 yılları arasında ambar, depo ve tavlaya çevirdiler. Türk hükümeti, o zaman uluslararası üne sahip bazı kiliseleri ise yıkamadığı için, bu abidevi eserleri yabancı turistlere Hıristiyan Türkler tarafından inşa edilmiş Türk mimarisinin örnekleri olarak sunmuş-

[52] **Özmen Kemal,** 1915 Tartışması Milliyetçilikten kurtulmalı, BİA haber Merkezi, 25.4.2005

tur. Bu tarihi abidelere ilişkin Türk resmi politikası şöyle ifade edilebilir: *Ermeni kelimesi Türkiye'de hiçbir anlam ifade etmemelidir. Bu dünyada Ermenilerin hatırlanmaması, Ermeni mimarisinin, binalarının, hatta onları çağrıştıran hiçbir eserin gündeme gelmemesi ve hepsinin bu dünyada unutulması ve yok edilmesi, Türk kanunlarının ve adetlerinin gereğidir.* Ermeni Ulusal Konseyi'nin 1919 yılında Paris'te hazırladığı rapora göre Ermenilerin maddi kayıpları, o dönemin değerlerine göre 19 milyar Fransız frangına ulaşmaktadır."[53]

Ermeni halkının kaybettiği 19 milyar Fransız frangı, Osmanlının 1918 tarihinde yani savaşın son yılında içeriye borçlandığı miktara eşittir[54]

Ermeni Tehcirinde Alman Etkisi

Ermeni Tehcirinde Alman etkisini de unutmamak gerekir, Berlin-Bağdat Demiryolu hattının güvenliği ve Ermeni burjuvazisinin yerine geçme düşünceleri de Soykırıma giden yola döşenen taşlardan biridir. Hitler'in, "Tüm olanlara rağmen bugün Ermenilerin imhasından bahseden kim kaldı"[55] 1939 da bu söylediklerinin yanında, Soykırımda Hitlerin yanında yürüyen Erzurum Alman konsolosu **Max Scheubner Richter**'in[56] etkisi küçümsenemez "Danimarkalı **Marcher**, Harput Valisi Erzincanlı Sabit'in [Sağıroğlu], Erzurum Alman konsolosu **Max Scheubner Richter**'e; 'Türkiye'deki Ermeni milletinin, yok edilmesi gerektiğini ve edileceğini söyledi. Egemen Türk milletini tehdit edecek derecede nüfus ve refah açısından büyüdüklerini anlattı; tek çare, onları yok etmekti', dediğini aktarmaktadır."[57]

---

[53] **Keshishian Alexander** El Menakişul Arabiye Ve'l Meazirul Ermeniyye (Arap katliamı ve Ermeni Soykırımı) Aleppo 1994 s. 248-254

[54] **Çetinoğlu Sait**, Sermayenin "Türk"leştirilmesi, Resmi Tarih Rartışmaları-2 Ed. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı 2006 s. 119

[55] **Bardakjian Kevork B**., Hitler ve Ermeni Soykırımı,Çev Ali Gelen Peri Y. 2006 s. 17

[56] Max Scheubner Richter Hitler'in 1923 yılında ünlü Münih Birahane ayaklanması sırasında yaşamını yitirmiştir **Ragıp Zarakolu** önsöz, Kevork B. Bardakjian, Hitler ve Ermeni Soykırımı,Çev Ali Gelen Peri Y. 2006

[57] The Treatment, Belge 64, s.258. Akt. **AKÇAM Taner**, age. s. 259

Richter'e Osmanlı Donanma Komutanı Amiral Shouson'u eklemekle, Amirale saygısızlık yapmış sayılmayız. Amiral Hitler'in vasiyeti üzerine kendisinden sonra Alman Devlet Başkanlığına getirilmiş ve Nurenberg'de soykırım suçuyla cezalandırılmıştır. "Osmanlı Ordusu'nda görev yapan çok sayıda Alman askeri misyoner, Türk askerinin bu aksiyonuna aktif olarak da katılmıştı. Örneğin 1915 yılında Musa Dağı'na saklanan Ermeni köylüleri kuşatan Türkler'i Alman komuta ediyordu. Ekim 1915'te Urfa'daki Ermeni semtinin kuşatılmasını Suriye'deki Alman Kurmay Eberhard Graf Wolfskeel von Reihenberg yönetiyordu. Mart 1915'te Türk birliklerinin Zeytun'a gönderilmesi emrini de bir Alman subay verdi. O zamanlar çok sayıda Alman için Ermeniler siyasi olarak güvenilmez, azılı düşman Rusya'ya sempati gösteren ve hatta onlarla pakt kuran bir halktı."[58] 1915'te Musa Dağ'da katliamı yöneten Yüzbaşı Cevat Rifat'ı, 1934 Trakya olaylarında kışkırtıcı olarak görmemiz tesadüf değildir.

Gerçekten Tartışma İsteği Var mı?

Konunun tartışılma isteği de yoktur. "Meselâ, günümüzdeki hür Ermenistan'ın ilk Cumhurbaşkanı sayın *Levon Ter Petrosyan*, Ermenistan'ın Anayasasından *soykırım* maddesini çıkarttırmış ve söz konusu maddenin *resmi hüviyet* kazanabilme ihtimâlini böylece önlemiş, Türkiye Ermenistan ilişkilerinin düzeltilip normale çevrilebilmesi için, elinden geleni yapmıştı... Bir türlü olumlu bir netice alamamıştır. Çünkü Türkiye (önce Azerbaycan ile anlaşma) şartını kesin şekilde ileri sürmekteydi."[59]

"Kendisi de tarihçi olan Ter Petrosyan, *Soykırım sorununu hemen çözemeyiz, devletler olarak bu konuyu gündemimize almayalım ve zamana yayalım* diyerek bu iki sorunu birbirinden ayırmayı teklif ediyordu. Türkiye bu inceliği anlamadı bile ve Ermenistan devletinden, diasporadaki soykırım faaliyetlerine son vermesini istedi. Sonuçta, Ter Petrosyan'ın '*İşi tarihçi-*

---

[58] **Hofmann Tessa**, Talat Paşa Davası, Bilinmeyen Belgeler/yorumlar Çev. Ve Yayına Hazırlayan Doğan Akhanlı, Belge Y.2003 s. 117–118

[59] **DABAĞYAN, Levon Panos**, sultan abdülhamid han ve ermeni meselesi, s. 219

lere bırakalım' teklifi, Türkiye'den gerekli ilgiyi görmeyince onun başını yedi. Cumhurbaşkanlığını kaybetti."[60]

"Türkiye'de sansürlü, kontrol altında, dokunulmayan bir tarih var. Bilim özgürlüğünün olmadığı bir yerde neyi tartışacaksınız. Nasıl ve ne biçimde tartışacaksınız. Soykırıma uğramış bir halkın çocukları, tarihçileri Esat Uras'ın ya da Hasan Tankut'un talebeleriyle nasıl tartışma zemini bulup, gerçeğe nasıl yaklaşma olanağı elde edecekler? Bir diğer sorun da şudur: Gerçeği gören, yaklaşan, yakalayan, ya da yakalamak isteyen Türkiyeli bilim adamları, insan hakları savunucuları, artık cezai müeyyideleri göze almak zorundadırlar. Artık yasal olmayan vatan hainliği ile cezalandırılmak tehlikesi söz konusudur."[61]

Son olarak 1500001. kurban olarak Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink'in herkesin bilgisi dahilinde katledilmesi, tartışmanın neresinde durulduğunun açıkça ilan edilmesinden başka bir şey değildir.

Ermenilerin İstemleri

Ermenilerin istemlerine gelince; Resmi görüş, Soykırımın tanınmasının beraberinde toprak istemini getireceğinde hala ısrarlıdır: "Türkiye'nin yapmadığı bir soykırımı tanıması beklenemez. Bunu isteyen Ermenilerin ve onlara destek olan Türkiye'deki aymaz çevrelerin bunun arkasında bir tazminat ve toprak talebinin geleceğini bilmemeleri mümkün değildir."[62]

19 Ocak 2007 tarihinde katledilen Ermeni aydınlarından Hrant Dink, Ermenilerin Geçmişte yaşadıklarının farkına varılmasını ve acılarının paylaşılmasını istediklerini söylemektedir: "Ermenilerin büyük çoğunluğu, Türkiye'nin geçmişte yaşananların farkına varmasını, üzüntülerini belirtmesini, Ermenilerin acısını paylaşmasını istiyor. İlişkilerin bundan sonra sorunsuz olmasını arzu ediyor. Bu çoğunluğa katılmayan ama aktivist de olmayan bazı kesimler de var ki, onlar yapılan haksızlığın ödenmesini de istiyorlar, tazminat beklentisi içindeler.

---

[60] **AKÇAM Taner**, Hürriyet, 4 Nisan 2005

[61] **Hofman Tessa,** Talat Paşa Davası... s. 141–142

[62] Emekli Büyükelçi **Nüzhet Kandemir**, Hürriyet, 3 Nisan 2005

Bir de çok uçta olan bazı aktivist gruplar var. Bunlar arasında toprak isteyenler de bulunuyor. Ama şu var. Ermenistan devletinin bugün Türkiye'den bir toprak beklentisi yok... Ermenistan'ın tazminatla da ilişkisi yok. Tazminatın ancak bireysel bir talep olabileceğini düşünüyor. İsterlerse başvururlar mahkemeye, alırlarsa alırlar, alamazlarsa alamazlar diyor."[63]

Son Söz Olarak

Ermeni Sorunu'na ilişkin son günlerde, Hrant Dink'in katledilmesi sonrasında yaşananlar öğreticidir. Cinayet sonrasında sergilenenleri vahim kelimesiyle anlatmak kifayetsizdir. Siyasilerden ve *normal* vatandaşa kadar her kesimin, ekranlardan-gazetelere-sokaklara- stadyumlara kadar her yerde sergiledikleri tavır akıl almaz düzeydedir. Hrant Dink Ermeni olduğu için herkesin bilgisi dahilinde ölüme gönderilirken, cesur evladını kaybeden Ermeni Halkının acısının paylaşılmasına izin verilmemektedir. Refleks bilinçaltında var olan 1,5 milyon Ermeni'nin öldürülmesinin utancından kaynaklanmaktadır.

"Eğer Türkiye'de resmi ideolojinin ısrarla iddia ettiği gibi, Cumhuriyet, 'Eski Rejimi' [Ancién Régime] tasfiye etmiş olsaydı, bugün ne Ermeni Faciasıyla ilgili inkârda ısrar edilir, ne de Hrant Dink hunharca bir cinayete kurban giderdi. Sadece bu siyasi cinayet bile, yakın tarihimizi saran sis perdesinin neleri nasıl örttüğünü göstermeye yeter."[64] 17 yaşındaki *sözde* katilin VIP muamelesi görmesi başka türlü nasıl izah edilebilir.

Sait ÇETİNOĞLU

---

[63] **Hrant Dink**, Ermeni mallarını kimler aldı?, Radikal, 23.05.2005,
[64] **Başkaya Fikret**, Bir Cinayetin Anatomisi,
www.ozguruniversite.org

Ethem Bey (Çerkes)

1886'da Bandırma yakınlarındaki Emre köyde doğdu. Ailesi, 1864'de, Çarlık Rusyası'nın Osmanlı topraklarına sürgün ettiği Çerkes halklarına mensup Adigelerin Şapsığ boyundandır. Babası Ali Bey, çiftlik ve değirmen sahibi bir zengindir. Ethem Bey, ailenin beşinci ve en küçük oğludur. Dört ağabeyi vardır ve bunların hepsi subaydır. En büyük ağabeyi İlyas ve üçüncü ağabeyi Nuri, 1900'lerin başında, Rum çeteleri ile girdikleri çatışmalarda yaşamlarını yitirmişlerdir. Geride kalan ağabeyleri Reşid 1901'de, Tevfik ise 1902'de Askeri okuldan mezun olurlar. Her ikisi de, İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyesidirler. Babasının, diğer oğulları gibi asker olmasını istemediği Ethem Bey, 1905'de İstanbul'a kaçar ve 19 yaşında, Bakırköy Süvari Küçük Zabit Mektebi'ne kaydını yaptırır. Haziran 1913'de, Balkan Harbi'nin ikinci evresine ağabeyleri ile birlikte, Teşkilat-ı Mahsusa elemanı olarak katılır. 1915'de (Diyarbekir Valisi) Reşid ve Rauf (Orbay) Beylerin emrinde, Irak ve İran seferlerine katılır. 1918'de Bandırma'ya, Emre köye geri döner. 12 Şubat 1919'da, İzmir Valisi Rahmi Bey'in oğlu Alpaslanı kaçırarak adından söz ettirir. 15 Mayıs 1919'da, İzmir'in işgali ile birlikte, emrindeki Çerkes savaşçılardan oluşturduğu müfreze ile Batı Cephesi'ndeki gayri nizami güçlerin başına gelir. Emrindeki kuvvetlerin adı, Kuva-yı Seyyare'dir. Çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu Kuva-yı Seyyare güçlerinin sayısı 4000-5000'dir. Ethem Bey, İstanbul hükümetinin, direnen güçlere karşı yolladığı Anzavur kuvvetlerini (25 Eylül 1919) yenmesi neticesinde oluşturduğu savunma hattı sayesinde, Heyet-i Temsiliye'nin 27 Aralık 1919'da, Anadolu'nun küçük şehirlerinden biri olan Ankara'ya gelmesini

mümkün kılar. Bu arada yeniden toparlanan Anzavur kuvvetlerine 16 Şubat 1920'de son ve kati neticeyi elde etmek için saldırı düzenler. Ankara'da, oluşmakta olan yeni yönetimi 15 Mayıs 1920'de Yozgat'tan tehdit eden Çapanoğlu isyanını bastırması için görevlendirilir. Ethem Bey, Mayıs 1920'de kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti'ne katılır. Temmuz 1920'de Şerif Manatov'un girişimleri sonucu kurulan gizli Türkiye Komünist Fırkası'na destek verir. 30 Ağustos 1920'de, karargâhı olan Eskişehir'de, Arif Oruç'un başyazarlığını yaptığı, *Seyyare Yeni Dünya* adındaki "İslam Bolşevik Gazetesi"ni finanse eder. 24 Ekim 1920'de, Gediz dolaylarındaki Yunan kuvvetlerine karşı başarılı bir taarruza girişir. Gerek meşhurluğunun dorukta olmasını gerekse de, Meclis'de baş gösteren düzenli ordu aleyhtarlığını önlemek için, Genel Kurmay tarafından bu taarruz başarısız addedilir ve Batı Cephesi'nden sorumlu Ali Fuad (Cebesoy) görevinden alınarak Moskova'ya elçi olarak atanır. Ekim ayının sonlarına doğru, Mustafa Kemal, Ethem Bey'i kurulan resmi Komünist Partisi'ne üye olması için davet eder. Eskişehir'de çıkartılan , "İslam Bolşevik Gazetesi", Ethem Bey'in bu daveti kabul etmesi ile birlikte Ankara'ya taşınır, adını, *Yeni Dünya* olarak değiştirir ve "Türkiye Komünist Gazetesi" alt başlığı ile yayın faaliyetine devam eder. Fakat gerek, gizli Komünist Partisi'nin legal kolu olarak kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF) ile olan yakın teması gerekse, askeri alanda gayri nizami harp tarzında diretmesi ve düzenli bir orduya ve onun beraberinde getireceği kurumlaşmaya karşı çıkması, velhasıl, bütün bu konulara ilişkin siyasi ve askeri hattın sorgulanıyor olması, 1920'lerin sonlarında Ankara'daki yeni oluşumun, Ethem Bey'i, hedef almasının başlıca nedenleridir. O nedenle, kendisinin en amansız hasımları olan erkan-ı harp mensupları, askeri hiyerarşi bahane edilerek adeta Ethem Bey ve kuvvetlerinin tepesine getirilmişlerdir. Zira, 9 Kasım 1920'de, Ankara'daki Genel Kurmay tarafından Batı Cephesi, iki kanat şeklinde yeniden düzenlenir ve Cephe'nin kuzeyine Albay İsmet (İnönü), güneyine de Albay Refet (Bele) atanır. Her iki kumandanın Kasım ayı boyunca Kuva-yı Seyyare güçlerini yıpratan emirnameleri ve karşı propagandaları sonucu, Ethem Bey, hastalığını da bahane ederek Anka-

ra'ya gelir. Mustafa Kemal, Ethem Bey'in Ankara'da, Meclis çevresinde yürütmekte olduğu kulis çalışmalarından rahatsızdır. Aralık 1920'de Bilecik'te, İstanbul Hükümeti'nin temsilcileri ile yapacağı görüşmeyi bahane ederek, Ethem Bey'i yanına alıp Ankara'dan çıkarır. Ethem Bey, bu yolculuk esnasında kendisine bir suikast yapılacağı ihbarını aldığı için, Eskişehir'de kafileden ayrılır ve Kütahya'daki karargâhına çekilir. 1920'nin Aralık ayı, taraflar arasında tatlı-sert yazışmalarla, Ethem Bey'i "iknâ" için gönderilen heyetlerle, Meclis içerisinde ve dışında yapılan açık ve gizli toplantılarla geçer. Bu arada her iki tarafta, kuvvetlerini kaydırmak ve biriktirmekle meşguldür. 29-30 Aralık 1920'de Batı Cephesi'nin her iki kanadı Kütahya üzerine yürümeye başlar. Amaç, hem Ethem Bey'in emrindeki kuvvetlerle Eskişehir'e ilerlemesini önlemek hem, Kütahya havalisinde Ethem Bey'i sıkıştırıp ölü ya da diri ele geçirmektir, bu mümkün olmaz ise, Kuva-yı Seyyare'yi, Yunan hatlarına doğru sürüp, iki ateş arasına sıkıştırmaktır. Ankara'da ise Mustafa Kemal, Ethem Bey'e olası desteğin geldiği veya gelebileceği yerlere siyaseten müdahale eder. 1 Ocak 1921'de, Sovyet Misyonu Sekreteri Upmal ile görüşür ve Ethem Bey'e THİF'in destek vermesinden şikayetçi olur. Upmal'i, tavır almaya zorlar. Upmal, Ethem Bey'i, "ilkesiz anarko-bolşeviklikten sultancılığa dönmekle" suçlar. Mustafa Suphi TKP'sinin yayın organı olan *Yeni Dünya* gazetesi, Ethem Bey'i, "hıyanet" ile suçlarken (2 Ocak 1921), THİF'in yayın organı Emek gazetesi de, Ethem Bey'in "hunharlıkları"ndan bahseder (21 Ocak 1921). Kuva-yı Seyyare'ye karşı sürek avının devam ettiği muharebe meydanında ise, Ethem Bey, karşı tarafın askeri hareketinin neyi amaçladığını görür ve Ocak ayının başından sonuna kadar sürecek zorlu bir kapışmanın adımlarını atar. Türkiye'nin yakın tarihinde, nizami güçlerle gayri nizami güçlerin ilk defa karşı karşıya geldiği bu muharebe de, Ethem Bey, ilkin, 3 Ocak 1921'de Yunan kuvvetleri ile ilişkiye geçip, kendisine ve kuvvetlerine bir geçiş hakkının verilmesini talep eder. Aynı anda ise, Batı Cephesi'nin, Yunan kuvvetleri ile arasında bulunan hattı izleyerek, Ankara kuvvetleri ile çatışarak, kuzeye doğru geri çekilmeye başlar. 6 Ocak'da Yunan kuvvetleri, olup bitenleri yerinde

görmek amacı ile bir keşif operasyonu düzenler. Batı Cephesi'nin kuzeyden sorumlu olan kumandanı Albay İsmet (İnönü), bunun bir taarruz olduğunu sanır ve Kuva-yı Seyyare takibini yarıda keserek, emrindeki güçlerle, Gediz'den Kütahya'ya, oradan da İnönü önlerine ricad eder. Ethem Bey, derhal geri dönüp, saldırıya geçer. 8 Ocak'ta, Emet'i ardından Gediz'i ve 11 Ocak'ta Kütahya'yı ele geçirir. Bu arada, keşif operasyonu düzenleyen Yunan kuvvetleri, İnönü önlerinde 5-6 gün boyunca mukavemet ettikleri Albay İsmet (İnönü) komutasındaki güçleri adeta şaşırtarak, 11 Ocak 1921'de aniden geri çekilmeye başlar. (5 gün boyunca çok geniş bir alana yayılan, tarafların toplam 178 ölü ve 251 yaralı ile neticelendirdiği ve Yunan kuvvetlerinin kendiliğinden çekip gittiği bu çatışma, resmi tarih tarafından, Birinci İnönü Meydan Muharebesi olarak anılır.) Tekrar başa dönülmüştür. Ankara kuvvetleri yeniden Kuva-yı Seyyare'yi takip etmeye başlar. Ethem Bey, emrinde geriye kalan 64 savaşçı ile birlikte zorlu bir geri çekilişin ardından 28 Ocak 1921'de, Susurluk'ta Yunan kuvvetleri ile yapılan protokol sonucu, geçiş hakkını elde eder. 25 Nisan 1921'e kadar, İzmir'de, Hollanda Hastanesi'nde kalır. Bu tarihten itibaren Atina'ya geçer. Yunanistan'da, sürgündeki diğer Çerkezlerle birlikte anti Kemalist örgütlenmelerin ve faaliyetlerin içerisinde yer alır. 1922 senesinde, Frankfurt am Main yakınlarda bir sanatoryumda kalmak üzere Almanya'ya gider. Ethem Bey'in bu tarihten itibaren izini takip edebilmek zorlaşır. Ortadoğu'nun çeşitli ülkelerinde (Mısır, Filistin, Irak ve Trans Ürdün) yaşadığına dair çeşitli ipuçları varsa da, bunlar, yeteri kadar araştırılmış ve ortaya çıkartılmış değildir. *Tarihi Bir Sayhayi İkaz Hakikate Doğru* başlıklı, 1 Nisan 1946 tarihli bir risalesi mevcut olan Ethem Bey, 1949'da Trans Ürdün'de ölmüştür.

Emrah CİLASUN

Hakkında Yazılan Kitaplar:

Büyükbaşaran, Yusuf. *Tarihin Gölgesinde Çerkes Ethem*, Gözlük Yayınları, Bursa, 1993.

Cilasun, Emrah. *Bâki İlk Selam*, Versus, İstanbul, 2006.

Çerkes Ethem'in Ele Geçen Hatıraları, Dünya Yayınları, İstanbul, 1962.

Çerkes Ethem, *Anılarım*, Berfin Yayınları, İstanbul, 1993.
Efe, Ahmet: *Çerkez Ethem*, Simurg, İstanbul, 2006.
Hiçyılmaz, Ergun. *Gizli Belgelerle Çerkes Ethem*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1993.
Kutay, Cemal. *Çerkes Ethem Dosyası*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1990.
Uğurlu, Nurer. *Çerkez Şahanı Ethem*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006.
Sarıhan, Zeki. *Çerkez Ethem'in İhaneti*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.
Şener, Cemal. *Çerkes Ethem Olayı*, Ant Yayınları, İstanbul, 1997.

Eti Türkleri

Türk Tarih Tezinde Eti (Hitit) Türkleri ve Eti Türklüğü İddiasıyla Nusayrilerin (Arap-Alevilerin) Asimilasyonu

*"İnsan yeni bir gelecek istediğinde, kendine yeni bir geçmiş (...) **'keşfedilmiş'** bir tarih arar."*[1]

Giriş:

Sanırız, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideoloji kurgusunda en çok vurgu yapılan öğelerin başında *"şanlı geçmiş"* gelmektedir. "Cumhuriyet"in ilk yıllarında, bu geçmiş, insanın ilk defa yerleşik yaşama geçip tarım ve hayvancılığa başladığı Neolitik Dönem'e (Yeni/Cilalı Taş Çağı- yaklaşık olarak MÖ 10.000–6.000) kadar geriye götürülerek, (aşağıda göreceğimiz gibi) medeniyet kuran ilk insanların ve Anadolu'nun eski halklarının neredeyse tamamının Türk ırkından oldukları ileri sürülmüştür.

Cumhuriyet'in yönetici kadrosu Türkiye coğrafyasındaki farklı kimlikleri "inkâr" etmiş, bütün farklılıkları tek bir potada eritme çabası içerisinde olmuştur. Uzun yüzyıllardır Türkiye'nin güney illerinde yaşayan Nusayriler (Arap- Aleviler)[2] de bu inkâr ve homojenleştirme politikasından *nasip*lerini almışlardır. Resmi ağızlardan, bu insanların Arap olmadıkları, Anadolu'da yaşayan en eski Türk topluluklarından oldukları iddia edilmiştir.

---

[1] Etienne Copeaux, Tarih Ders Kitaplarında (1931–1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine, 2. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Y., 2000, s. 22.

[2] Bkz. Hakan Mertcan, *Adana Arapları ve Eşkıya Cerzun*, Adana'ya Kar Yağmış: Adana Üzerine Yazılar, Der: Behçet Çelik, İstanbul, İletişim Y., 2006, s. 158- 159.

Cumhuriyet'in hayata geçirmeye çalıştığı Türkleştirme, tektipleştirme, homojen bir kültür yaratma politikaları ve bunların alt yapısını oluşturmak üzere ortaya konulan resmi tarih tezleriyle yüzleşmenin, geçmişle hesaplaşmanın bir yolu olduğunu düşünmekteyiz.[3] Çalışmamızda bu hesaplaşmaya Türk Tarih Tezi'nin anlamını/işlevini ortaya koymakla başladık. Daha sonra Türk Tarih Tezi'nin ileri sürdüğü, *Hititler Türk'tür; Nusayriler de Hititlerin devamıdır ve bu açıdan onlar öz Türk evladıdır* şeklindeki tezleri inceleyip değerlendirdik. Sonuç bölümünde, asimilasyona yönelik bu politikaların Türkiye'nin çok kültürlü yapısında bir tahribat yarattığına işaret etmeye çalıştık.

Türk Tarih Tezi: Keşfedilen Geçmiş

Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetici eliti, Cumhuriyet'in kurulduğu 1920'lerden itibaren hem Anadolu üzerinde hak iddia eden Ermeni ve Yunanlıların tarihsel dayanaklarını ellerinden alma ve Anadolu'nun Yunan ve Ermenilerden önce Türk toprağı olduğunu kanıtlama[4] hem de (Kürt, Arap, Çerkez gibi) *farklı kimlik*leri asimile ederek "*tek vatan, tek bayrak, tek dil ve tek millet*" anlayışına dayanan *ulus devleti* tesis etme gayreti içerisinde olmuş; bunun için de arkeolojinin ve diğer sosyal

[3] Sancar'ın belirttiği gibi, eğer "gerçekten de, geçmişle hesaplaşmayı... insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti değerlerine dayanan bir siyasal kültür ve sistem inşa etme ve toplumsal barışı bu şekilde güvence altına alma hedefine yönelik fikir ve faaliyetler toplamını anlatan kapsamlı bir proje olarak" görüyorsak, bizce, gerçekliği tahrif eden/inkarcı politikalarla da yüzleşmek bu hesaplaşmanın bir parçası olsa gerek. (Bkz. Mithat Sancar, Geçmişle Hesaplaşma Sorunları, www. boell-tr.org/docs/gecmisle_hesaplasma.pdf, s., 39.

[4] Prof. Ekrem Memiş, "*Ortadoğu'da Türklerin Varlığı Tartışmaları*" başlıklı, çok sayıda dilbilgisi ve bilgi yanlışı içeren yazısında bu düşünceyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "Şu noktayı da özellikle vurgulamak istiyoruz: Biz eğer Anadolu'yu, Malazgirt Zaferi'nden sonra yurt edindiğimiz şeklindeki eski bilgileri durmadan tekrar eder ve binlerce yıldan beri bu toprakların bize ait olduğu gerçeğini görmezlikten gelirsek, Rumlar ve Ermeniler başta olmak üzere, pek çok Türk düşmanı ortaya çıkar ve bize: "Mademki siz Anadolu'ya sonradan geldiniz. O halde, geldiğiniz yere (Türkistan / Orta Asya) defolup gidin diyebilirler." Ekrem Memiş, *Orta Doğu'da Türklerin Varlığı Tartışmaları*, Türkler, C: 1, Ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara, Yeni Türkiye Y., 2002, s. 443 (Vurgu yazara aittir).

bilim dallarının verilerini önemli ölçüde kullanmıştır. Anadolu'nun, insanlık tarihinin ilk devirlerinden beri Türklerin öz yurdu[5] olduğunu ispatlamak amacıyla 1930'lardan itibaren, bizzat M. Kemal Atatürk'ün inisiyatifi ve direktifleriyle başta arkeoloji, tarih ve dilbilim olmak üzere, manipülasyona ve tahrifata açık sosyal bilim dallarında bir seferberlik başlatılmıştır. 1931'de, bu çalışmaları organize edecek olan Türk Tarih Kurumu (TTK) kurulmuştur. Kurumun amacı "... kökleri Orta Asya'ya dayanan bugünkü medeniyetlerin tesis ve tekamülünde mühim bir payları olduğu halde bugüne kadar kapalı kalmış ve tetkik edilmemiş olan milli Türk kültürlerini meydana çıkarmak ve bunları ilmin son metotlarıyla araştırmak için büyük azimle çalışmak" olarak belirlenmiştir.[6]

TTK'nın 1932'de toplanan I. Kongresi'nde ve özellikle 1937'de toplanan, çok sayıda yabancı bilim adamı ve delegenin katıldığı, bir anlamda uluslararası bir nitelik taşıyan II. Kongresi'nde ulusal tarih hamlesinin ideolojisi olan "*Türk Tarih Tezi*" ortaya atılır ve bu bağlamda yapılan araştırmalar ve bunların sonuçları sunulur.[7] Tez ana hatlarıyla şöyledir:[8]

1. Türkler sarı ırkın mensubu değildir. Türklerin Moğollarla etnik ya da ırki bir irtibatı yoktur. Türk ırkının kafatası şekli çoğunlukla *brakisefal*dir.[9]

---

[5] 1936'daki Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda Afet İnan şöyle der: "...Öz yurdumuz Anadolu'nun ilk kültürünü kuran cetlerimiz Etiler de, Güneşi sembolize ettiler..." İnan, *Afet Hanım'ın Açılış Konuşması*, Üçüncü Türk Dil Kurultayı (1936), Tezler Müzakere Zabıtları, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

[6] Arif M. Mansel, *Prehistorik Boyalı Keramik Kültürleri*, Belleten (1937), Vol. I/3–4, s. 671.

[7] Bkz. İkinci Türk Tarih Kongresi (1937), Kongre Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Y., 1943.

[8] Ayşe Özdemir, *Hayali Geçmiş: Arkeoloji ve Milliyetçilik, 1923–1945 Türkiye Deneyimi*, Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne İçin? Der: O. Erdur, G. Duru, İstanbul, Ege Y., 2003, s. 13–14.

[9] Afet İnan, Türklerin *brakisefal* kafatasına sahip olduğunu ispatlamak amacıyla 64.000 kişiyi kapsayan bir anket yapmış ve sonuçlarını da doktora tezinde kullanmıştır (bkz. Afet İnan, L'Anatolie, le pays de la "race" turque. Recherches sur les caractères antropologiques des populations de la Turquie. Cenevre, 1941). Sonuç –elbette- olumludur: "... görülmüştür ki, Türkiye'de bir ırk birliği mevcuttur." İnan, Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri

2. Dünyanın diğer bölgelerinde ilkel yaşam biçimleri hüküm sürerken, Türkler, anayurtları olan Orta Asya'da "*maden medeniyetleri devirlerine*" kadar ulaşmıştı. İklim ve çevre koşullarında meydana gelen olumsuz değişiklikler Türkleri Orta Asya'dan çıkarak dünyanın diğer bölgelerine göç etmek zorunda bırakmıştır.[10]

3. Türk göçleri, günümüzden yaklaşık olarak 9000 yıl önce gerçekleşmiş ve Çin, Hint, Ön Asya ve Kuzey Avrupa'ya kadar geniş bir coğrafi alanı kapsamıştır. Aslında göçebelik, Türk tarihinde iklim koşullarının bir mecburiyeti neticesinde gerçekleşmiştir; uygun iklim koşullarında yaşayan Türkler hiçbir zaman göçebe hayatı tercih etmemişlerdir.[11]

4. Çin'e giden Türkler Çin uygarlığını, Hint'e gidenler Harappa ve Mohenjodaro uygarlıklarını, Ön Asya'ya gidenler Sümer, Akad, Elam ve **Hitit** uygarlıklarını, Mısır'a gidenler Mısır uygarlığını, Ege havzasına ulaşanlar Troya, Girit, Lidya ve İonya uygarlıklarını ve Anadolu'dan göç eden Etrüskler ise Roma uygarlığını kurmuşlardır.

5. Osmanlı Türklerinin Anadolu'ya gelişi, binlerce yıl devam etmiş olan göç dalgalarının tarihte göze çarpan son safhasıdır.[12]

---

ve Türkiye Tarihi, Türk Irkının Vatanı Anadolu, (64.000 kişi Üzerinde Yapılan Anket), Ankara, TTK, 1947, s. 181.

[10] Tezi formüle edenlerden Afet İnan'ın cümleleriyle: "Taşı cilalamağı bulan, ziraat hayatına erişen, madenlerden istifadeyi keşfeden bu halk kütlesi, göç etmeye mecbur kaldı. Ortaasya'dan, şarka, cenuba, garpte Hazar Denizi'nin şimal ve cenubuna olmak üzere yayıldı. Gittikleri yerlere yerleştiler, kültürlerini oralarda kurdular. Bazı mıntıkalarda otokton oldular, bazılarında otokton olan diğer bir ırk ile karıştılar. Avrupa'da tesadüf ettikleri ırk tipi dolikosefal idi. Irak, Anadolu, Mısır, Ege medeniyetlerinin ilk kurucuları Ortaasyalı brakisefal ırkın mümessilleridir. Biz bu günkü Türkler de onların çocuklarıyız." İnan, *Atatürk ve Tarih Tezi*, Belleten (1938), C: III, S:10, s. 244.

[11] "Orta Asya'nın tedrici kuruması (...), Türk ırkının bir kısmını göçebe hayatı yaşamaya mecbur etti. Göçebelik Türk tarihinde tahavvülü (değişim) neticesinde bir zaruret olmuştur. Müsait coğrafi iklimî şartlar içinde, Türkler hiçbir zaman göçebe hayata meyil göstermemişlerdir.": Türk Tarihinin Ana Hatları, İstanbul, Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti Neşriyatı,1930, s. 41 1.

[12] "Türk tarihinin Osman oymağı ile doğmayıp belki İsa'nın doğumundan on iki bin yıl önce var olduğunu, Türklerden başlayarak bütün dünyaya öğret-

TTK'nın yayın organı olarak 1937 yılında Belleten[13] dergisi çıkarılmaya başlanır. Arkeoloji, antropoloji ve eskiçağ dilleri araştırmalarının ve Türk Tarih Tezi çerçevesinde yapılan araştırmaların esas olarak yayımlandığı yer bu dergidir.[14] Dergi günümüzde bile bu işlevini sürdürmektedir. Eğitim alanında da, yurtdışına öğrenci gönderilmesinin yanı sıra 1934 yılında İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Türk Arkeoloji Enstitüsü[15] ve Ankara'daki Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi (DTCF) (1936) kurulmuştur.

1932'de Türk Tarih Kurumu'yla birlikte Türk Dil Kurumu da kurulmuştur.[16] Kurumun amacı, Türk dilinin incelenmesi olarak belirtilir, ancak esas amaç, Türk Tarih Tezi doğrultusunda, dünyadaki tüm dillerin kaynağının Türkçe olduğunun ispatlanmasıdır. I. (1932), II. (1934) ve özellikle III. (1936) Türk Dil Kurultayları'nda Güneş-Dil Teorisi ortaya atılarak bu yönde yapılan araştırmalar sunulur.[17]

---

menin zamanı çoktan gelmiştir." Mustafa Kemal Atatürk'ten akt: Özdemir, a.g.m., s. 14.

[13] Mustafa Kemal Atatürk tarafından konulan bu ad bile Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının halka bakışını yansıtmaktadır: Belleten, yani öğreten, eğiten. Halkı geri, cahil ve eğitilmemiş kabul eden kurucu kadrolar, bu dergi vasıtasıyla onları *eğitecek*lerdir.

[14] Gül Pulhan, "Türkiye Cumhuriyeti Geçmişini Arıyor: Cumhuriyet'in Arkeoloji Seferberliği", Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne İçin?, Der: O. Erdur, G. Duru, İstanbul, Ege Y., 2003, s. 141.

[15] Bu enstitü kısa bir süre sonra, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde kürsü haline dönüştürülmüştür

[16] O zamanki adları Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti'dir.

[17] Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen, kurultaydaki konuşmasında şunları söyler: "...bütün kültür dillerine ana kaynaklık eden monofonemik dilin hangi dil olduğu bahsine gelince, Türk dil tezi, bunun, öz ve ilkel Türk dili olduğu davasındadır (...) İşte tarihin bu ana hatlarına dayanarak Türkçenin bütün dillerin ana kaynağı olduğu sabit olur." Dilmen, *Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları*, Üçüncü Türk Dil Kurultayı (1936), İstanbul, Tezler Müzakere Zabıtları, Devlet Basımevi, 1937, s. 64–65. Güneş-Dil Teorisi'nin bir özeti ve bu konuda yapılmış çalışmaların listesi için bkz İsmail Beşikçi, Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu. Bilim Yöntemi. Türkiye'deki Uygulama 2, 2.B., İstanbul, Yurt Kitap-Yayın, 1991, 131 vd.

Ankara DTCF ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde arkeoloji eğitiminin yanı sıra Sümerce, Asurca, Hititçe gibi eski diller de öğretilmeye başlanır. [18]

Türk Tarih Tezi'nin Dayandığı Çürük Temeller:

1950'lere kadar yalnız bilim çevrelerince değil, egemen siyaset çevrelerince de ısrarlı bir şekilde savunulan bu görüş ve iddialar, aksi yöndeki bilimsel verilerin gün geçtikçe artmasıyla tasfiye olurlar. Aslına bakılırsa Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi, daha ortaya atıldıkları dönemde bile arkeolojik ve tarihsel verilerle çelişmekteydiler ve tezi formüle eden isimlerin çoğu da bunun farkındaydılar; ne var ki amaç bilim yapmak değil, resmi ideoloji üretmek olduğu için, bilimsel- tarihsel gerçeklerin ayaklar altına alınmasında bir sakınca görülmemiştir.[19]

Türk Tarih Tezi'nde ileri sürülen iddialara tek tek yanıt vermenin bugün artık gereği kalmamıştır[20]; yine de bazı temel noktalara değinmek bir zorunluluktur. Dünyanın diğer bölgelerinde ilkel yaşam devam ederken, Türklerin Orta Asya'da ileri bir uygarlık seviyesine ulaştıkları ve oradan diğer bölgelere yayıldıkları iddiası ciddiye alınmayacak kadar mesnetsiz bir iddiadır; zira insanlığın yerleşik yaşama geçtiği, tarım ve hayvancılığa (üretici yaşama) başladığı, ardından ilk kentleri kurduğu (uygarlığa adım attığı) bölgenin Mezopotamya ve çevresi

---

[18] İbrahim Necmi Dilmen'in önerisine göre "...Türk dilinin gerek Sümer, Eti gibi en eski Türk dilleri ile, gerek Hint-Avrupa, Sami denilen dillerle mukayesesi yapılmalıdır:" Dilmen, İkinci Türk Dil Kurultayı (1934), Türk Dili, 1934, S: 8, s. 10. Esasen bu dillerin eğitiminde bilimsel değil, siyasal kaygılar ön plandadır... Bu dillerin hiçbirinin Türkçe ve Türklerle ilgisinin olmadığının anlaşıldığı günümüzdeki durumları bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu dillerin eğitimini veren bölümler ya tek tek kapanmaktadır ya da kaynak ve ilgi yetersizliğinden hiçbir şey yapamaz durumdadır.

[19] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz Beşikçi, a.g.e.; Copeaux, a.g.e.

[20] Timur da, TTK ve TDK'nın 1930'lardaki tezlerinin bilimdışılığına işaret eder: "Türkleri ırk açısından Hititlere ve Sümerlere bağlayan bu tezler zaten daha sonra terk edilmiş ve hatta –özellikle Avrupa'da- alay konusu olmuştur." Taner Timur, *Osmanlı Mirası*, Geçiş Sürecinde Türkiye, Der: İ. C. Schick – E. A. Tonak, İstanbul, Belge Y., 1990, s. 16.

olduğu artık su götürmez bir gerçektir.[21] Öte yandan, her ne kadar milliyetçi çevreler Orta Asya'daki Anav (M.Ö. 4000–1000), Kelteminar (M.Ö. 3000) gibi kültürleri yaratanların Türklerin ataları olduğunu iddia etseler de[22] bu toplulukların Türk olduğuna dair en ufak bir veri yoktur ve tarihte Türk ismine ilk defa M.Ö. 3. yüzyıldan itibaren Çin kaynaklarında rastlanır.[23] Ancak bundan sonradır ki tarihte Türklerin varlığı kesinleşir. Dolayısıyla Türklerin dünyadaki tüm halkların ve uygarlık kuran toplumların atası olduğu tezi yanlıştır.[24] Diğer taraftan, Türklerin Anadolu'ya girdiği ve burayı yurt edinmeye başladığı zaman dilimi ise MS 11. yüzyıldır.[25]

Türk Tarih Tezi'nde Türk oldukları iddia edilen halklar arasındaki Hititler, Nusayrileri de Türklüğe bağlamanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu yöndeki iddiaları, Hititlerin Türk olup olmadıklarını, Nusayrilerin Hititler ve Türklerle ilişkilerini, ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

---

[21] Bu konuda bkz. Michael Roaf, Mezopotamya ve Eski Yakındoğu, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

[22] Şevket Koçsoy, *Türk Tarihi Kronolojisi*, Genel Türk Tarihi, C: 1, Ed. H. C. Güzel, A. Birinci, Ankara, Yeni Türkiye Y., 2002, s. 39. Adı geçen kültürleri yaratanlar Türk sayılsa bile tarih olarak Mezopotamya ve çevresi yaklaşık olarak 5–6 bin yıl daha geriye gitmektedir.

[23] Koçsoy, a.g.m.,, s. 39–40.

[24] Sözkonusu iddia aynı zamanda tezin kendisiyle de çelişmektedir. Şöyle ki, bir taraftan insanlık tarihinde konuşulan ilk dilin Orta Asya'da ortaya çıktığı ve bu dilin Türkçe olduğu, dolayısıyla tüm dillerin/ırkların atasının Türkçe/Türkler olduğu iddia edilmekte; diğer taraftan, bundan çok sonraki bir dönemde Türklerin Orta Asya'dan çıkarak dünyanın diğer bölgelerine yayıldıkları ve gittikleri yerlerdeki ilkel toplulukları medenileştirdikleri ileri sürülmektedir. Bu durumda Türkler, yine Türk olan ama her nedense ilkel kalan toplulukların yaşadığı yerleri (Anadolu, Mezopotamya, Avrupa vs) ele geçirerek orada yaşayanları medenileştirmiş ve "yeniden" Türkleştirmiştir.

[25] Türkler, göçebe yaşam biçimlerinin bir sonucu olarak, MS 4 yy.dan itibaren Anadolu'ya girmiş ve buradaki Bizans İmparatorluğu'na karşı çeşitli akınlar düzenlemişlerdir. Ancak Türklerin Anadolu'ya kitlesel bir halde girerek yerleşmeye başladığı zaman dilimi MS 11. yüzyıldır. Yusuf Halaçoğlu, *Türk Tarihi Üzerine Çalışmalar*, Genel Türk Tarihi, C: 1, Ed. H. C. Güzel, A. Birinci, Ankara, Yeni Türkiye Y. 2002, s. 32.

Hititler Neden Türk, Türkler Neden Hitit Değildir?

Başlıktaki soruya cevap vermeden önce yaygın olarak bilinen bir-iki yanlışa değinmekte fayda var. Hititlere yönelik araştırmaların yoğunlaştığı ilk yıllardan itibaren Hitit kelimesi yerine Türkçe'de "*Eti*" sözcüğü kullanılmıştır. "*Etiler*"in Türklerin ataları olduğu iddiasının da etkisiyle birçok semte, kamu kuruluşuna, özel kuruluşa "*Eti*" ismi verilmiştir. Etimesgut, Etibank, Eti Bisküvileri, Etiler gibi isimler bunun en bilinen örnekleridir. Oysa "Hitit" sözcüğü yerine ikame edilen bu "Eti" sözcüğünün kullanımının doğru olmadığını belirtmek gerekir.[26]

---

[26] Eski dünyada konuşulmuş ve yazılmış dillerden İbranice, kısmen Grekçe ve Latince dışında hemen hemen tüm diller, bu dilleri konuşanlar kalmayınca zamanla yok olmuş ve unutulmuştur. Eski Mısırlılar, Sümerler, Urartular gibi yazılı eser bırakan kavimler, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupalı araştırmacılar tarafından keşfedilmiş ve çoğunun dili çözülmüştür. Hititler de kendilerine ait arkeolojik kalıntılar bulunmadan önce ilk olarak Tevrat'tan, daha sonra da Eski Mısır ve Babil yazılı kaynaklarından biliniyorlardı. Tevrat'ta Hititlere *hittî*, *hittîm* ve dişi şekliyle *Hethaeus*, *Hethaei* denmekteydi. İşte bütün modern dillerdeki "*Hitit*" sözcüğünün kökeni, Asurca üzerinden Tevrat'a giren bu kelimedir. Bunun yanında, Tevrat'ın Latince çevirisinde geçen *Hethaeus*'a dayanarak *Kheta* veya *Khetites* olarak da yazılıyordu. İngiltere'de ortaya çıkan *Hittite* sözcüğü zaman içinde Fransa, Almanya ve İtalya'ya kadar yayılmıştır. Örneğin Almanca'da ilk kez Eduard Meyer *Chetiter* kelimesini kullanmıştır. Bunun yerine B. Hrozny Hititçeyi çözmüş olduğu ilk makalesinde "*Hethiter*" (Hititler) ve "*hethitisch*" (Hititçe) kelimelerini kullanmıştır. Bu sözcük, M. Luther'in yaptığı Almanca Tevrat çevirisinden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan Luther'inki de J. Mentels'in 1466'da basılan Tevrat çevirisine geri gider. Burada Hititlere *Heth* ve Latinceleşmiş şekliyle *Hethaeus* ve çoğul şekliyle *Hethaei* denmekteydi. Kelime aynı kökenden kaynaklanmak suretiyle Fransızca'ya *Hittite* (*h muet* ile) ve İtalyanca'ya *Ittita, Eteo* olarak alınmıştır. İşte *Eti* sözcüğü Türkçe'ye, o zamanlar Türk aydınlarının ikinci dili olan Fransızca'daki *Hitit, Héthéen(s)* sözcüğünden girmiştir. Hitit'in başındaki *H* harfi serttir ve nitekim daha o zamanlar Almanlar ya *Ch* ile *Chethiter* olarak ya da sert okunan *H* ile yazıyorlardı. Fransızlar bu kuralı ihlal ettiklerinden baştaki *H*'yı *H muet*, yani sağır *h* olarak okumuşlar ve ortaya *iti(t)* çıkmıştır. Dikkat edilirse İtalyanca'sında da başta *H* harfi yoktur. Kısacası, *Eti* sözcüğünün kökeni Fransızca'daki *Hitit* sözcüğüdür. Ayrıca Eti sözcüğü morfolojik açıdan, o zamanlar Türkçe sözcükleri belirlemede kullanılan "*kalıplara*" da iyi uymaktadır. Gerçekte ise Hititler kendilerine hiçbir zaman Hitit veya Hititli dememişlerdir (Zaten eskiçağlarda yaşamış kavimlerde milliyetçilik açısından belirli ırkları, milletleri tanımlayan bir kavram yoktur. Bilindiği gibi "*ulus, millet,*

Hititlerle ilgili bir diğer yanlış da Çorum Alacahöyük'te ele geçen disk biçimli nesneler hakkında olandır. Cumhuriyet döneminin, Türkler tarafından yapılan ilk kazısı olan Alacahöyük'te, krali mezarlar adı verilen 13 adet gömütle birlikte bir takım disk biçimli nesne bulunmuş, bu nesnelerin -dönemin ideolojik anlayışının etkisiyle- "*Eti atalara*" ait olduğu öne sürülmüştür. Bu nesneler Turizm Bakanlığı, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, yakın zamana kadar Ankara Büyükşehir Belediyesi, Eti Bisküvileri gibi birçok özel ve kamu kuruluşun sembolü olarak kullanılmışlardır. Ancak bugün bilinmektedir ki söz konusu nesneler Hititlere değil, onlardan önce Anadolu'da yaşayan kavimlere aittir.[27]

Başlıktaki sorumuza gelirsek, Hititler, Anadolu'da ilk siyasi birliği oluşturup, merkezi bir devlet kuran ve dilleri Hint-Avrupa dil ailesine giren bir kavimdir. Anadolu'ya nereden, nasıl ve ne zaman geldikleri henüz tam olarak açığa çıkarılamamıştır. Bu nedenle birçok spekülasyona alet edilmişlerdir. Ancak bilim dünyasında en çok kabul edilen görüşe göre, Hint-Avrupa dili konuşan topluluklar günümüz Rusya'sının step bölgelerinde yaşarken, bilinmeyen bir nedenle göç ederek Eski Dünya'nın diğer bölgelerine yayılmışlardır. Bu kavimlerden biri olan Hititler de ya Trakya ve Boğazlar yolu ile Kuzeybatı Anadolu'dan ya da Kafkasya yolu ile Kuzeydoğu Anadolu'dan ilerleyerek Orta Anadolu'ya kadar gelmişlerdir. Hititlerin Anadolu'ya geldikleri düşünülen tarihlerde (MÖ 2. bin yılın başları) Anadolu'da yerel beylikler vardır. Hititler zamanla bu beylikleri hâkimiyetlerine alarak bir devlet kurmuş ve Güneybatı Asya'daki Mısır, Babil, Asur gibi diğer devletlerle boy ölçüşen ve zaman zaman onlara üstün gelen önemli bir güç olmuştur. Hitit Devleti M.Ö. 1200/1190'da da, yıkılarak tarih sahnesinden çekilmiştir[28].

ırk vb" kavramlar modern dönemde ortaya çıkmışlardır). Onlar kendilerine "*Hatti ülkesinin insanları/çocukları*", konuştukları dile de "*Neşaca*" veya "*Kaneşce*" demişlerdir. Kaneş ise Kayseri yakınlarındaki Kültepe'nin Hititler dönemindeki adıdır. Ahmet Ünal, Hititler Devrinde Anadolu, Kitap: 1, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Y., 2002, s. 30, 39–40, 51.

[27] Veli Sevin, Eski Anadolu ve Trakya. Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, İletişim Y., İstanbul, 2003, s. 112–113.

[28] Sevin, a.g.e., 136–177.

19. yüzyılın başlarına gelindiğinde Hititler yeniden "*keşfedilir*". Misyonerlik, ajanlık gibi çeşitli nedenlerle Anadolu'yu karış karış gezen batılı seyyahlar, bu gezileri sırasında Hitit yerleşmelerinin kalıntılarına ve Hititlerden kalma yazılı tabletlere rastlarlar. Çek bilgini B. Hrozny, bu tabletler üzerinde yaptığı incelemelerden sonra, 1915'te Hititlerin bir Hint-Avrupa dili kullandığını kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koymuştur. 1930'lara gelindiğinde Hitit dilinin büyük bir bölümü çözülmüş durumdadır.[29] Hititçe'nin bilinen en eski Hint-Avrupa dili olması, o dönemde Avrupa'da yükselen ırkçı-faşist ideolojilerin Hititleri ve Hitit kültürünü manipüle etmelerine neden olmuştur. Başta Almanlar olmak üzere, Ari ırkın üstünlüğüne inanan bilim insanları, Hititleri ataları olarak görmüş ve elde hiçbir arkeolojik ve linguistik veri olmamasına rağmen onların sarışın, mavi gözlü, kıvırcık saçlı olduklarını ve Doğululara benzemeyen bir ahlak yapısına ve pratik zekâya sahip olduklarını iddia etmişlerdir.[30] Yukarıda değinildiği üzere, aynı dönemde, Türkiye Cumhuriyeti de Anadolu toprakları üzerindeki varlık sebebini meşrulaştırma çabası içerisindeydi. Bu amaçla ileri sürülen Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi'ne göre Türkler Orta Asya'da ileri bir uygarlık seviyesine eriştikten sonra, iklim koşullarının bozulması nedeniyle dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış ve gittikleri yerlerdeki ilkel toplulukları hâkimiyetlerine alarak yeni uygarlıklar meydana getirmişlerdir. Bu göçler sonucu Anadolu'ya gelenler de Hitit uygarlığını oluşturmuşlardı (bkz yukarıda 2. madde).[31] Bu iddialar ortaya atıldıkları dönemde bile tüm bilimsel verileri ayaklar altına almaktaydılar ve kısa sürede bertaraf oldular. Günümüzde, Hititçe'nin Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesi olduğunu, Türkçe'ninse Ural-Altay dil ailesinde yer aldığını;

---

[29] Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi, 15. B., Ankara, TÜBİTAK, 2003, s. 52.

[30] Ünal, a.g.e., s. 44.

[31] Atatürk'ün, 1936 yılında, ses titreşimlerinin eterde kaybolmadığına, bunların bir gün çok hassas teyplerle kaydedilebileceğine dair bir fizik teorisi ortaya atıldığında, çevresindekilere: "Nihayet atamız Şuppiluliuma'nın sesini işitebileceğiz!" diyerek çok sevindiği ve heyecanlandığı Türk Tarih Tezi'nin baş mimarlarından, Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan tarafından aktarılmaktadır (akt. Ünal, a.g.e., s. 50).

dolayısıyla Türkçe ile Hititçe / Türkler ile Hititler arasında en ufak bir akrabalık ilişkisinin olmadığını söylemeye gerek dahi yoktur.

Resmi Tarih Kurgusunda Nusayriler:

Bir an için Hititlerin Türk olduğunu kabul etsek bile, bu Nusayrileri Türk kılmaya yetmez. Nusayrilerin Türklükle bağı olmadığı gibi, Hititlikle de ilişkileri yoktur. Nusayrileri oluşturan topluluğun ana gövdesi Yemenli bazı Arap kabilelerdir.

Resmi tarih kurgusu içinde Nusayrilerin nasıl Türkleştirildiğine/ Türkleştirilme çabalarına daha yakından bakalım.

Türkoloji Profesörü H. Reşit Tankut'un, 1938'de "Nusayriler ve Nusayrilik hakkında" isimli eseri yayımlanır. Bu eser Nusayrilerin Türk kökenli oldukları iddiasını "bilimsel" açıdan temellendiren ilk -resmi ideolojik- metindir. Bu eser kendinden sonraki çalışmalara kaynaklık etmiştir. Agop Dilaçar'ın Hatay'da verdiği konferans, Tarsus Hars Komitesinin Eti Türkleri hakkındaki etüdü vb. bu iddialardan besleniyordu. Tankut, Nusayrileri birçok açıdan inceleyerek, onların Türklüğünü "bilimsel" açıdan "kanıtlar."

Hatay'daki Nusayrilerin bir takım fiziksel özelliklerini ve özellikle kafa endislerini, Türk ve Arap ırk özellikleriyle karşılaştıran Tankut buradan, Nusayrilerin Arap olamayacakları, kesinlikle Türk oldukları sonucunu çıkarır:

"Anadolu ve Hatayda endis sefalik 85 etrafında olduğu halde Arapların umumi endis sefaliği 72-75 arasındadır. Profesör Pittard, von Luschan'a atfen bu rakamın şimale doğru çıktıkça yükselerek 89 a kadar vardığını söyler. Bu yüksek endis antropologların Pseudo-Arabe dedikleri Araplaşmış Alpinlere, yani Arap adını yanlış olarak taşıyanlara mahsustur. Ve 85–86 endisli Nusayriler bu Pseudo- Arabe'lardandır. Binaenaleyh Hatay Nusayrilerini antropolojik bakımdan Arap saymak kabil olmaz.

...

Bunun en kuvvetli delili Hatay Alevilerinin konuşmasında hakim fonemin Alpin bir formasyona tabi olmasıdır. Kadını, erkeği, çoluğu, çocuğu sade Arapça konuşan bir Alevi köyünde bile Arapça konuşulurken dikkat edilirse konuşmanın

umumi heyetinde Alpinlere mahsus fonemin hakim olduğu görülür. Bunun sebebi; tekellüm ile ırkın çözülmez bağlarla bağlı olmasıdır...

Hataylı Alevi yuvarlak kafası, gövdesinin dağlılara mahsus yapısı, konuşmasında ve ruhiyatında ırkın halkettiği hususiyetiyle tam bir Anadolulu, Anadolu Alpini olduğu gibi ırkan bir Anadolulu kadar Türktür."[32]

Anadolu'da Etilerin tarihini özetleyen Tankut, İslam'dan çok daha önceki dönemlerde Hatay'ın Eti Türkü olduğunu, Hatay Nusayrilerinin de Beni Kahtan ve Yemenli Behra kabilelerinden değil, bu Eti Türklerinden geldiğini açıklar.[33]

Nusayri ulularının (dini önderlerinin) Horasan'dan kalkıp Asi havzasına ve Lazkiye Dağlarına gelip yerleştiklerini iddia eden Tankut, bu iddiasına kanıt olarak M. İbn Nusayr'ın isminde yer alan (Horasanlı bir kabilenin ismi olan) "Abdi" kelimesini gösterir ve H. Hasibi'nin "Elhidaye" isimli eserinde

---

[32] Hasan Reşit Tankut, Nusayriler ve Nusayrilik hakkında, Ankara, Ulus Basımevi, 1938, s. 14-15. Tarih boyunca ırkları sınıflandırmada çeşitli ölçütler kullanıla gelmiştir. Bu sınıflandırmalardan bir tanesi de kafatasının eninin boyuna olan oranını ölçüt alan yaklaşımdır. 1840'ta Andreas Retzius bu ölçümü yapmış ve çıkan sonuca da kafatası indeksi/endisi demiştir. Buna göre, oranı 100'e yakın olanlar brakisefal (yuvarlak kafalılar), 80 ve altında olanlar da dolikosefal (uzun kafalılar) olarak adlandırılmıştır. Retzius bu ölçümlerden ırklara yönelik herhangi bir sonuç çıkarmamış olmasına rağmen izleyicileri bu orana renk öğesini de katarak bazı ırk tipleri tanımlamışlardır. Alâeddin Şenel, Irk ve Irkçılık Düşüncesi, Ankara, Bilim ve Sanat Yay., 1984, s. 17-18. Tankut'un çıkardığı "antropolojik" sonuçlar bu sınıflandırmaya dayanır. Ne var ki daha sonra yapılan araştırmalar, Asya'da ve Afrika'da çok farklı fiziksel özellikleri olan insanları içeren topluluklarda, hem uzun hem de yuvarlak kafalıların varlığını ortaya koymuş, böylece bu sınıflama da bilimsel anlamını yitirmiştir. Bu konuda Timur da, "...bu savlar, Aydınlanma Çağının yarattığı birçok olumlu düşünce yanında pek olumsuz bir fikir geleneğinin, ırkçılığın uzantısıdır. Gerçekten kökeni Linnee ve Buffon'a giden, Franz Josef Gall tarafından cranologie veye phrenologie adı altında bir 'bilim' dalı haline getirilen tezler, insan kafası ve beyni açısından ırk ayrımlarına giriyor ve ırkları yeteneklerine göre sınıflara ayırıyordu" diye yazmaktadır. Timur, a.g.y. Günümüzde ırkları sınıflandırmada çok çeşitli ve farklı ölçütler kullanılmaktadır. Bu ölçütlere göre de "Türk" ırka değil, kültüre-dile ilişkindir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz Şenel, a.g.e.

[33] Tankut, a.g.e., s. 18-19. Tankut'a göre sadece Hatay değil, bütün Suriye Türk'tür: a.g.e., s. 20.

bunun kayıtlı olduğunu belirtir.[34] Böylece, ona göre, "Nusayriler ulularının Horasandan geldiklerini iddia etmekle tarihi bir hakikati tekrarlamış oluyorlar[dı]."[35] Bu "hakikat" elbetteki Nusayrilerin Türklüğüydü!

Kitabının önemli bir kısmında, eski Türk inançları ve Türk addettiği toplulukların dini inançlarını, Nusayri dini inançlarıyla karşılaştıran Tankut, ("Eski Türklerce semalar 17 dir... Alevilerce de Haranın tefsiri gök, yani semanın remzidir. Kapılarında 17 zat vardır"; "Eski Türkler ve Haranlılar seyyar yıldızların her birine bir paye ve vazife verirlerdi. Alevilerde de aynı itikat mevcuttur"; "Altaylarda bütün iyi ruhlar, melekler, güneş ve aydınlık ülkesinde yaşarlar... Nusayri Alevilerce iyi ruhlar ruhani alemde ve nurani yıldızlarda yaşarlar" gibi) tespit ettiği benzerlikleri[36], Nusayrilerin Türklüğünün kesin kanıtları olarak sunar. Sonuç olarak, Tankut'a göre, şüphe götürmez bir gerçeklik vardır; o da "Aleviler ister Hatay'da ister Anadolu'da olsun, hem gövde yapısı, hem tarih, hem itikat bakımından Türktürler".[37]

Nusayrilerin Türkleştirilmesinin "bilimsel" gayreti içinde olan bir başka isim de Agop Dilaçar'dır. Dilaçar, Hatay'da verdiği konferansta, "Hatay halkının antropolojik ve etnoğrafik hakiki durumu ve Türk camiasının mütebakı kütlesiyle olan münasebeti nedir? Halkın bir kısmında görülen lisan ve mezhep farkı, menşe ve esas farkına varabilir mi?"[38] sorusuna cevap "arar". Dilaçar, Alpin ırkın özelliklerini ve dini inançlarını uzun uzadıya anlattıktan sonra, Eti-Türk-Nusayri bağını

---

[34] Tankut, a.g.e., s. 33-34. Tankut'un kendine dayanak yapmaya çalıştığı "Elhidaye" kitabı, Nusayrilerin temel elyazması eserlerinden biridir. Ve bu eserde Tankut'un iddia ettiği gibi bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu iddia bilimsel gerçekliği olmayan bir bilgi, tamamen ideolojik bir çarpıtmadır.

[35] Tankut, a.g.e., s. 35.

[36] Tankut, a.g.e., s. 36-37.

[37] Tankut, a.g.e., s. 64.

[38] Agop Dilaçar, *Alpin Irk, Türk Etnisi, ve Hatay Halkı*, C.H.P. Konferanslar Serisi, Kitap: 19, (y.y.), 1940, s. 4. Aydın, Dilaçar'ın buradaki yaklaşımını "ifradi ırkçılık" olarak nitelemektedir: Suavi Aydın, *Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Kemalizm), C: 2, 2. B., İstanbul, İletişim Y., 2002, s. 365.

kurar. Sıraladığı özelliklerin, Hatay halkına çok tanıdık geldiğini, kendi öz varlıklarını okşayan bir tarif gördüklerini, bildiğini söyler Dilaçar. Çünkü onlar büyük Türk ırkının bir parçasıdır[39]: "Bugün Arapça dahi konuşan Hatay Türklerinin, Samilikle hiçbir alakaları yoktur. Onların kafatası endis'i vasati olarak 85 olduğundan, bunlar eski brakisefal Alpinlerin öz ahfadıdırlar... Bugün Hatay'da Arapça konuşan halk, aslen Türk olup zamanın icabı olarak Arapça yazmış olan birer küçük Farabi ve İbni Sina'dırlar. Kemalizm Türkçülüğü bugün onlara kendi öz benliklerini, öz menşelerini bildirmiş ve Türk etnisinden olduklarını göstermiştir."[40]

Mersin halkevlerinin yayın organı olan "İçel"de yayınlanan, Tarsus Hars Komitesi'nin yaptığı araştırmaya göre de, Hatay'da, Çukurova ve havalisinde, Lazkiye sahil ve dağlarında yaşayan Nusayriler, Türk'tü.[41] Bu araştırmada da, diğer çalışmalara paralel olarak tarihi, etnoğrafik ve antropolojik kanıtlar getirilerek Nusayrilerin Türklüğü tezi pekiştirilmeye çalışılıyor. Nusayrilerin konuştuğu Arapça'nın yarısından fazlasının Türkçe kelimelerden oluştuğu, soyadlarının ve yaşadıkları köylerin isimlerinin Türkçe olduğu gibi iddialarla[42] birlikte, giyisilerinin Türklerinkine benzerliği, Türk milli oyunu (?) olan halayın Nusayrilerde de varolması gibi özellikler neticesinde kimsenin Nusayrilerin Türklüğünden şüphe duymaya hakkı olmadığı vurgulanır.[43]

---

[39] Dilaçar, a.g.e., s. 11-12.

[40] Dilaçar, a.g.e., s. 16-17. Atay da, Arap-Alevilerin (ve Dersim'deki Kürt-Alevilerin) Türk olduğu iddiasını ileri sürmekten geri durmayan isimlerdendir. Bkz. F. Rıfkı Atay, Atatürkçülük Nedir, İstanbul, Ak.Y., 1969, s. 48-49.

[41] Tarsus Hars Komitesi, *Eti Türkleri Hakkında Bir Etüt*, İçel (1938), S: 4, s. 4.

[42] Soyadı kanunuyla birlikte aile isimleri, lakaplar Türkçeleştirilmiş, Türk idaresi altında Arapça olan köy isimleri Türkçe isimlerle yer değiştirmiştir. Bu "Türkçeleştirme harekatı"nın neticesine bakarak, tespitlerde bulunmanın hiçbir iler tutar yanı yoktur. Ayrıca, Türkiye sınırları içinde olan Nusayrilerin konuştuğu Arapça'nın yarısından çoğunun Türkçe olduğunu iddia etmek onların konuştuğu dilin Arapça olmadığını göstermez; olsa olsa asimilasyon politikasının etkisini (ve tabii ki kültürel etkileşimi) gösterir; kaldı ki söz konusu oranlama da gerçek dışıdır.

[43] Tarsus Hars Komitesi, *Eti Türkleri Hakkında Bir Etüt* (Devam), İçel (1938), S: 5, s. 17- 18.

Etnik ve Tarihi Köken Bakımından Nusayriler

Nusayrilik, Basralı bir kumandan olan Muhammed İbn Nusayr'ın önderliğinde ortaya çıkan batini bir mezheptir. Müslümanlar, Gadir Hum olayında ikiye ayrılmış, Kerbela olayıyla da bu ayrılık derinleşmiştir. Hz. Ali ile çocukları Hasan ve Hüseyin'in öldürülmesinden sonra ipler iyice kopmuş, Ali taraftarları, iktidara gelen Emevi hanedanına biat etmemiş, Ehlibeyt soyundan olan imamları takip etmişlerdir. Ali taraftarları zaman içinde birçok farklı kola ayrılmış, birbirinden değişik anlayışları/yorumları temsil etmişlerdir. Bir kısmı, İsmaililer, Dürzîler gibi, İmam Caferi Sadık'tan sonra oğlu İsmail'in soyundan imamlığın yürümesi gerektiğini savunarak 12 İmam zincirinin 6. halkasında kopmuş, büyük çoğunluk İmam Caferi'nin oğlu Musa el Kazım'ı izleyerek 12 imamcıları oluşturmuştur; bunlar içinden bazıları da aşırılıkla (Şia-ı Gulata olarak) nitelenmiştir. Nusayriler de bu "aşırı" olarak nitelenenlerdendir.[44]

Nusayri öğretisi, miladi 9. yüzyılın sonlarında Basra'da ortaya çıkmaya başlamış ve buradan yayılmıştır.[45] Nusayri isminin nereden geldiğine ilişkin birçok görüş bulunmaktadır.[46] Bunlar içinde en çok kabul göreni mezhebin kurucusu Seyyid

---

[44]Kuşkusuz, Nusayrilerin "aşırı" olarak nitelenmeleri Ortodoks Müslüman kalemlerin bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Olsson da bu görüştedir: Tord Olsson, *Dağlıların ve Şehirlilerin 'İrfan'ı Suriyeli Alevilerin ya da Nusayrilerin Mezhebi*, Alevi Kimliği, Ed: T. Olsson vd., 2. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Y., 2003, s. 237.

[45] Burada bir not düşmek zorundayız: Nusayrilerin çok büyük bir bölümü kendilerini "Nusayri" olarak değil, "Arap-Alevi" olarak tanımlarlar. Ve inançlarının M. İbn Nusayr tarafından oluşturulmadığını, M. İbn Nusayr'ın (ve takipçilerinin) sadece, Hz. Ali zamanından devralınan akidenin sadık bir yürütücüsü olduğunu, onun ehlibeyt adap ve kültürüne göre hareket ettiğini ileri sürerler. Biz burada Nusayrilerin dinsel doktrinlerine ilişkin bir tartışma yürütme imkânına sahip değiliz; bizim için önemli olan, her iki durumda da (çıkışın, M. İbn Nusayr'a veya Hz Ali'ye dayanması) etnik köken bakımından herhangi bir farklılığın olmamasıdır.

[46] Nusayri kelimesinin kökeninde, 1- Nasrani(Hıristiyan) kelimesi, 2- Latince nazerini kelimesi, 3- Küfedeki Nasuraya köyü, 4- Şii şehitlerinden olduğu iddia edilen Nuşayr ismi, 5- M. İbn Nusayr'ın ismi olduğu ileri sürülür: İslam Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul, MEB Basımevi, 1988, s. 365. Ayrıca bkz. Abdulhamid Sinanoğlu, Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı, Konya, Esra Y., 1997, s. 15-7.

Ebu Şuayb Muhammed b. Nusayr el-Basri en-Nümeyri'nin isminden hareketle bu topluluğa Nusayri denildiği yönündeki görüştür. Muhammed b. Nusayr (öl. M. 873), on birinci imam Hasan el Askeri'nin Babı[47] ve İslam'ı batini yorumla[48] ele alan 12 imamcı Nusayriliğin kurucu önderi olarak kabul edilir.[49]

Nusayrilerin tarihi hakkında yazılmış olan ilk kapsamlı eser et Tavil'in "Tarihü'l-Aleviyyin"dir (bu kitap halen, içerdiği birçok tarihsel yanlışa rağmen, Nusayriler hakkındaki temel eserlerden biridir).[50] et Tavil kitabında, M. İbn Nusayr'ı ve ondan sonra gelen dini önderleri (genel şeyhleri) ayrıntılı ola-

---

[47] et Tavil'in aktardığına göre, "peygamber, 'Ben ilmin şehriyim Ali de kapısı' derdi ve yine ' İlim isteyen kapıya gelsin' demişti... İmamlar öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini kendilerinde toplamışlardı, onlarında başvurulacak bir kapıları olması gerekirdi ki 'ilim isteyen kapıya gelsin' sözünün bir gerçekliği olsun. Bu nedenle bu ilke Oniki İmam'ın düzeyinde her birinin bir babı (sözlük anlamı kapıdır, çn) olmasıyla uygulama alanı buldu": Muhammed Emin Galip et- Tavil, Arap Alevilerinin Tarihi Nusayriler, çev. İsmail Özdemir, İstanbul, Çivi Y., 2000, s. 150.

[48] İslam'ın batini yorumu, Ortodoks (egemen) İslam anlayışının, ilkelerinin ve kurallarının dışında bir yaklaşım ihtiva eder; bu da, egemen olandan farklı bir inanç ve yaşam pratiğini getirir. Bu batini yorum ve yaşam tarzını benimseyen Nusayriler, her çağda dinsel olarak azınlıkta kalmış, Ortodoks İslam'ın baskısı- karalamalarıyla karşı karşıya gelmişlerdir. Genel olarak söylersek, Nusayriler farklı inanç ve yaşam biçimleri dolayısıyla, ortaya çıktıkları tarihten itibaren sürekli kovuşturmaya uğramış, aşağılanmış, haklarında çirkin suçlamalarla dolu birçok şeyler yazılmıştır ve bunlarla da yetinilmeyerek birçok katliama maruz bırakılmışlardır. Sürekli kaçmış, dağlara gizlenmiş, sessiz sedasız yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Üzerlerindeki baskı, onlara gittikleri yerlerdeki koşullara uyum sağlayarak yaşamayı *öğretmiştir*.

[49] Muhammed İbn Nusayr'dan sonra gelen Mısırlı Seyyid Hüseyin b. Hamdan el- Hasibi'yi mezhebin "asıl kurucu"su olarak addedenler de bulunmaktadır. Reyhani de bunlardan biridir: Mahmut Reyhani, Gölgesiz Işıklar- II Tarihte Aleviler, 2. B., İstanbul, Can Y., 1997, s. 41-42. Mezhebin öğretisini oluşturan Hasibi, yetiştirdiği tilmizler ile –ki bunların arasında önemli devlet adamları/emirler bulunmaktaydı- Nusayri inancının yayılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Et Tavil de, Hamdan el- Hasibi'nin önemine vurgu yapar ve onu, Nusayrilerin içine onları esaretin ve zilletin sefaletinden bağımsızlık seviyesine yükseltecek olan yüce ruhu üfleyen kişi olarak adlandırır: et Tavil, age., s. 152.

[50] Henüz Türkçe'ye çevirisi yapılmamış olan Şeyh Mahmut es- Salih'in, *En-Nebeu'l-yakin 'ani'l-'aleviyyin* isimli kitabının da önemli bir eser olduğunu belirtmek gerekir.

rak anlatmaktadır. Biz sadece isimlerini sayacak olursak bunlar; Muhammed ibn Cündüb, Muhammed el-Cenan el-Cünbülani, Hüseyin b. Hamdan el- Hasibi, Muhammed b. Ali el-Cilli, Seyyid Ali el-Cisri, Ebu Said el-Meymün Sürür b. Kasım Et-Tabarani'dir. Et Tavil'in kitabında – ve ilgili diğer kaynaklarda da- bu insanların hiçbirinin, Tankut'un iddia ettiği gibi, Horasan'dan geldiklerine veya Türk soyundan olduklarına dair herhangi bir bilgi yoktur. Aksine, bu kişiler anadilleri Arapça olan ve kendilerini Arap olarak ifade eden kimselerdir. Bugün yaşayan Nusayri din adamları da bunu teyit etmekte ve "Eti Türklüğü" iddialarını reddetmekte, kendilerinin de Arap olduğunu belirtmektedir.[51] Bu son söylediğimiz, yalnızca Nusayri şeyhlerine özgü bir durum değildir; Nusayri inancını benimsemiş olan sıradan insanlar ("avam") için de geçerlidir. Lübnan ve Suriye'de yaşayanlar içinde kendilerini Türk olarak ifade eden var mıdır bilemiyoruz (!); fakat Hatay ve Çukurova'da yaşayanların büyük çoğunluğu Arap kökenli olduklarını kabul ederler.[52] Aringberg-Laanatza[53], P. A. Andrews[54], Charby-Charby[55] gibi ciddi araştırmacılar da, Nusayrilerin etnik köken bakımından Arap olduğunu savunurlar; biz de bu görüşlere katılmaktayız. Ayrıca, resmi tezlerde ileri sürülen Nusayrilerin Türklüğüne dair "kanıt"ların çoğunun bilimsel olmadığı, tamamen ideolojik olduğu görülmektedir. Giysilerin benzerliği, "halay"ın Nusayrilerde var olması, birtakım fiziksel özelliklerin yakınlığı gibi "kanıt"ların iler tutar bir yanı yoktur.[56] Örneğin, halay sadece Türklere ait değildir; sonra benzer

---

[51] M. Tevfik Özezen, Cenaze Namazı Olayı ve Tarihçesi: Güney Alevileri Kimdir- Nedir?, Adana, Koza Matbaası, 1998, s. 82.

[52] Hüseyin Türk, Nusayrilik (Arap Aleviliği) ve Nusayrilerde Hızır İnancı, Ankara, Ütopya Y., 2002, s. 56.

[53] Marianne Aringberg- Laanatza, *Türkiye Alevileri- Suriye Alevileri: Benzerlikler ve Farklılıklar*, Alevi Kimliği, Ed: T. Olsson vd., 2. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 199.

[54] P. Alford Andrews, Türkiye'de Etnik Gruplar, Çev. Mustafa Köpüşoğlu, İstanbul, Ant Yayınları, 1992, s. 214-218.

[55] Charby- Charby, *Arap Alevileri*, çev. Faik Bulut (Ortadoğu'nun Solan Renkleri içinde), İstanbul, Berfin Y., 2002, s. 81.

[56] Aydın, Antropolojinin, Türkiye'ye bir "ırk bilim" olarak girdiğini, ırkçı bir paradigmadan beslendiğini ve Türkiye halklarının Türkleştirilmesinin altyapısını hazırladığını ifade eder: Suavi Aydın, a.g.m., s. 365.

coğrafi-iklimsel koşullar giyim-kuşam ortaklığı oluşturabilir. Sadece Ortadoğu'nun değil, dünyanın tüm kültürlerinde halay ve benzeri geleneksel öğeler/danslar/oyunlar mevcuttur. Ayrıca arada ufak tefek farklılıklar olsa da Ortadoğu'daki tüm halklar birbirine çok benzeyen kıyafetlere sahiptirler. Bir halkın Türklüğü halaya ve giyim-kuşama dayanılarak açıklanacaksa eğer, Ermenilerin de öz be öz Türk olduğu kabul edilmelidir ki bu fikir Türk milliyetçisi çevrelerde en hafif deyimle tiksinti uyandıracaktır. Ayrıca birçok dini (ister Heteredoks ister Ortodoks) grupta eski dinlerin/inançların etkileri görülür, bunlara Türklerin eski inançları da dahil. Buradan hareketle birileri Türk addedilmeye kalkışılırsa, Kürt Alevileri, İranlı Şiileri, Lübnan- Suriye Dürzîlerini vb. de Türk saymak gerekir!

Sonuç:

Nusayriler, hem *Kurtuluş Savaşı* olarak adlandırılan dönemde hem de Cumhuriyet'in kuruluşu ve sonrasında Mustafa Kemal'e ve "yeni" rejime destek ve bağlılıklarını açıkça ortaya koymuşlardır.[57] Yeni rejim de varlığı için tehlike olarak gördüğü dinsel muhaliflerine karşı, Alevileri kendine yedeklemeyi uygun bir seçenek olarak görmüş ve Nusayrilere (Arap- Alevilere) teveccüh göstermiştir. Fakat bu durum, onların kimliklerinin tanındığı anlamına gelmemektedir. Yukarıda açıklandığı gibi, bu insanlar, Türk Tarih Tezi'ne (ve resmi ideolojiye) uygun bir biçimde, Türk kökenli addedilerek asimile edilmeye çalışılmıştır. Onlar, Suriye kökenli olmalarına, Arapça konuşmalarına ve tuttukları şecerelere (soy kütüklerine) rağmen Arap değil de, Eti Türkleri olarak tanımlanmışlardır. Bir kez daha tekrar edecek olursak, bir kere Eti dedikleri Anadolu'nun eski halklarından olan Hititler, Türk değil, Hint-Avrupalıdır ve çok uzun yüzyıllar önce ortadan kaybolmuşlardır; ikincisi de, Nusayriler, Eti Türk'ü oldukları yönündeki propagandaya rağmen – çok azı hariç- kendilerini Arap olarak ifade etmektedirler.

---

[57] Sünni yönetimlerden, Osmanlı idaresinden bıkmış olan Nusayriler, Kemalist hareketin "çağdaş", "laik" söyleminden etkilenmiş, dinsel baskı ve ayrımcılığın olmayacağı yeni bir rejim kurulacağı inancıyla Kemalist harekete heyecanla bağlanmışlardır.

Nusayrilerin, Türk Tarih Tezi bağlamında Türkleştirilen ve "Eti" olarak anılan Hititler üzerinden asimile edilmesine yönelik politikalar, tarihin raflarında tozlanan birer sayfa değildir, bugün halen *Nusayriler = Eti Türkü'dür* iddialarının tekrarlandığını görmekteyiz.[58] Ayrıca bu iddialar, salt geçmişte kalmış, kimileri tarafından tebessümle hatırlanan "anılar" olsalar dâhi, kendileriyle (bunlarla) hesaplaşmak gerekmektedir. "Geçmişle hesaplaşma"nın konusu yalnızca, dökülen kanlar, yapılan katliamlar, toplama kampları, gaz odaları vs. olmasa gerek; bu türden asimilasyon politikaları da bir baskı aracı, tarihte- kültürel yapıda da bir tahribat olması hasebiyle "hesaplaşılmayı" hak etmektedir. Asimilasyona yönelik politika başarılı olduğunda bir toplum (asimilasyonun üzerinde gerçekleştiği toplum) kendi benliğini/kimliğini kaybetmiş olacak, başarılı olunmadığındaysa baskının şiddeti ve süresi artacaktır. Sonuçta, her iki durum da büyük olumsuzluklara kapı açmaktadır.[59]

Nusayriler üzerinde, yukarıda açıkladığımız gibi, uygulanmaya çalışılan asimilasyon politikası istenilen sonucu tam olarak vermemiştir. Küçük bir azınlık hariç, büyük bir kesim kendini Arap olarak ifade etmektedir; fakat buna karşın çoğu, baskıdan, korkudan, farklı olmanın getireceği ayrımcılıktan vs.den dolayı – özellikle Adana- Tarsus- Mersin'de- kendini

---

[58] Bkz. A. Tayyar Önder, Türkiye'nin Etnik Yapısı Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler, Ankara, Önderler Yayıncılık, 1999, s. 215- 221.

[59] Asimilasyon politikalarının tek olumsuz yönü etnik kimliklerin, kültürel çeşitlilik ve zenginliğin yok olması değildir. Türkiye örneğinde görüldüğü üzere, tarih, arkeoloji, antropoloji, dilbilim gibi bilimsel disiplinlerin temelleri, resmi ideolojiyi ve asimilasyon politikalarını doğrulamak üzere atılmış ve bu yapılırken bilimsel etiğe uygun davranılmamıştır. Bu anlayış günümüze kadar devam edegelmiş (bkz dipnot 4 ve 58) ve resmi ideolojiyi savunmaktan öte hiçbir vasfı olmayan insanlar bilimsel payelerle ödüllendirilmişlerdir. Dolayısıyla, asimilasyon politikaları ve resmi ideolojinin kurguladığı geçmişle hesaplaşmak, aynı zamanda bilimsel etik uğruna verilen bir mücadeledir. Kuşkusuz bir başka yazı konusu olmakla birlikte, "Türk Tarih Tezi"nin yanlışlarını ifşa etmek, başka halkları ve gelecek kuşakları aynı yanlışa düşmekten alıkoymak gibi bir misyonu da içerir. Zaten tarih biliminin en önemli işlevlerinden biri de budur: ders çıkarmak. Bir başka olumsuzluk da ileri sürülen tezlerin kalıntılarının ders kitaplarında halen varlığını sürdürmesidir. Böylece yeni nesiller hiçbir bilimsel değeri olmayan bilgilerle yetişmektedir. Bu konuda bkz. Copeaux, a.g.e.

gizlemiş, çocuklarını Türk kimliğiyle yetiştirmeye özen göstermiş, yeni kuşaklara Arapça öğretmemiştir. Zamanla insanlar kendi anadillerini unutmuşlar, tarihlerini hatırlamaz hale gelmişlerdir (Uzun bir suskunluk döneminden sonra, Nusayriler, bugün yeni yeni kendi tarihlerini araştırmakta, kültürlerine sahip çıkmaya çalışmaktadırlar). Bugün gelinen bu sonucun, geçmişteki uygulamalardan kaynaklandığı tartışma götürmezdir. Bu yüzden, Türk Tarih Tezi bağlamında ortaya konan iddiaları eleştirmek, bizce, geçmişle hesaplaşmanın önemli bir yoludur da.

Nusayriler yaşadıkları bölgelerde kültürel yapıyı önemli ölçüde etkilemiştir. Anadolu'daki çok kültürlü dokunun canlı bir rengi olan Nusayrilerin etkisi, yeme- içme kültüründen, folklora, eğlence anlayışına kadar kültürel yapının tüm veçhelerinde görülebilmektedir. Özellikle Antakya ve Adana incelendiğinde bu durum çok açık bir biçimde görülür.[60] Bu durum bir ülke için büyük bir zenginlikken, Cumhuriyetin kurucu kadrosu, bunu bu şekilde algılamadı; Osmanlı'dan (küçülmüş olarak) devraldıkları çok uluslu/ çok kültürlü topraklar üzerinde homojen bir yapı tesis etmeye giriştiler. Başta da belirttiğimiz gibi bu, "tek millet, tek dil, tek kültür" anlayışına dayanıyordu. Bu yaklaşım neticesinde ülkede "öteki" olanların tasfiyesi ve/ veya Türkleştirilmesi cihetine gidildi. Gayri Müslimler (Ermeniler, Rumlar) kimi zaman fiziksel olarak[61] ("tehcir", mübadele, 6-7 Eylül Olayları), kimi zaman da iktisadi bakımdan (Varlık Vergisi) ortadan kaldırılırdılar. Gayri Müslimlerin dışındaki, Araplar, Kürtler, Lazlar vs. gibi topluluklarsa sistemli bir biçimde Türkleştirilme politikalarına maruz bırakıldılar.

Sonuç olarak, cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, Türkiye'de yaşayan herkes Türk addedilmiş, "vatandaş Türkçe ko-

---

[60] Bkz. Adana'ya Kar Yağmış: Adana Üzerine Yazılar, Der. Behçet Çelik, İstanbul, İletişim Y., 2006; Nusayrilik Alevilik ve Çokkültürlülük, Ed: Mehmet Karasu, (y.y.), Keşif Y., (t. y.).

[61] Yüz binlerce insanın hayatını kaybettiği Ermeni "tehciri" Cumhuriyet'in kuruluşundan önce "Türkçü" İttihat ve Terakki'nin yönetiminde gerçekleştirilmişti; fakat 1923'ten sonra Cumhuriyet yöneticilerinin konuya ilişkin yaklaşımı göz önüne alındığında, 1923 öncesi ve sonrası konuya dair bir anlayış farkının olmadığı görülmektedir.

nuş" kampanyalarıyla insanların kendi anadillerini konuşmaları- geliştirmeleri engellenmeye çalışılmıştır. "Cumhuriyet Projesi...[farklılıkları] ütüleyip hepsi Türkçe konuşan, atalarının Orta Asya'dan geldiğine inanan bir nüfus yaratmak"[62] istemiştir. Oysa homojenleştirmeye yönelik bu tür politikaların bir kenara bırakılmasının; farklı kimlikleri kabul eden, kültürel çeşitliliği koruyup geliştirmeye çalışan, çağdaş insan haklarına uygun bir yapının kurulmasının, Türkiye'nin daha "sağlıklı" bir toplumsal yapıya kavuşması ve daha yaşanılası bir ülke haline gelmesinde önemli bir rol üstleneceği kesindir.

Heval BOZBAY
Hakan MERTCAN

Kaynakça:

Adana'ya Kar Yağmış: Adana Üzerine Yazılar, Der. Behçet Çelik, İstanbul, İletişim Y., 2006.

Akurgal, Ekrem, **Anadolu Kültür Tarihi**, 15. B., Ankara, TÜBİTAK, 2003.

Andrews, P. Alford, **Türkiye'de Etnik Gruplar**, Çev. Mustafa Köpüşoğlu, İstanbul, Ant Yayınları, 1992.

Aringberg- Laanatza, Marianne, *Türkiye Alevileri- Suriye Alevileri: Benzerlikler ve Farklılıklar*, **Alevi Kimliği**, Ed: T. Olsson vd., 2. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Atay, F. Rıfkı, **Atatürkçülük Nedir**, İstanbul, Ak.Y., 1969.

Aydın, Suavi, *Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü*, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (Kemalizm)**, C: 2, 2. B., İstanbul, İletişim Y., 2002.

Beşikçi, İsmail, **Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu. Bilim Yöntemi. Türkiye'deki Uygulama 2**, 2.B., İstanbul, Yurt Kitap-Yayın, 1991.

Charby- Charby, *Arap Alevileri*, çev. Faik Bulut (**Ortadoğu'nun Solan Renkleri** içinde), İstanbul, Berfin Y., 2002.

Copeaux, Etienne, **Tarih Ders Kitaplarında (1931–1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, 2. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Agop Dilaçar, *Alpin Irk, Türk Etnisi, ve Hatay Halkı*, **C.H.P. Konferanslar Serisi**, Kitap: 19, (y.y.), 1940.

---

[62] Mete Tunçay, *Çokkültürlülük Perspektifleri*, www. stk.bilgi.edu.tr/-docs/tuncay_std_2.pdf

Dilmen, İ. Necmi, *Güneş-Dil Teorisinin Ana Hatları*, **Üçüncü Türk Dil Kurultayı (1936)**, İstanbul, Tezler Müzakere Zabıtları, Devlet Basımevi, 1937.

-------- **İkinci Türk Dil Kurultayı (1934)**, Türk Dili, 1934, S: 8.

et- Tavil, M. Emin Galip, **Arap Alevilerinin Tarihi Nusayriler**, çev. İsmail Özdemir, İstanbul, Çivi Y., 2000.

Halaçoğlu, Yusuf, *Türk Tarihi Üzerine Çalışmalar*, **Genel Türk Tarihi**, C: 1, Ed. H. C. Güzel, A. Birinci, Ankara , Yeni Türkiye Y., 2002.

İkinci Türk Tarih Kongresi (1937), Kongre Çalışmaları ve Kongreye Sunulan Tebliğler, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Y., 1943.

İnan, Afet, *Afet Hanım'ın Açılış Konuşması*, **Üçüncü Türk Dil Kurultayı (1936)**, Tezler Müzakere Zabıtları, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

-------- *Atatürk ve Tarih Tezi*, **Belleten (1938)**, C: III, S:10.

-------- **L'Anatolie, le pays de la "race" turque. Recherches sur les caractères antropologiques des populations de la Turquie**, Cenevre, 1941.

------- **Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi, Türk Irkının Vatanı Anadolu, (64.000 kişi Üzerinde Yapılan Anket)**, Ankara, TTK, 1947.

İslam Ansiklopedisi, C. 9, İstanbul, MEB Basımevi, 1988.

Koçsoy, Şevket, *Türk Tarihi Kronolojisi*, **Genel Türk Tarihi**, C: 1, Ed. H. C. Güzel, A. Birinci, Ankara, Yeni Türkiye Y., 2002.

Nusayrilik Alevilik ve Çokkültürlülük, Ed: Mehmet Karasu, (y.y.), Keşif Y. (t. y.).

Mansel, Arif M., *Prehistorik Boyalı Keramik Kültürleri*, **Belleten (1937)**, Vol. I/3–4.

Memiş, Ekrem, *Orta Doğu'da Türklerin Varlığı Tartışmaları*, **Türkler,** C: 1, Ed. H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara, Yeni Türkiye Y., 2002.

Mertcan, Hakan, *Adana Arapları ve Eşkıya Cerzun*, **Adana'ya Kar Yağmış: Adana Üzerine Yazılar**, Der. Behçet Çelik, İstanbul, İletişim Y., 2006.

Önder, A. Tayyar, **Türkiye'nin Etnik Yapısı Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler**, Ankara, Önderler Yayıncılık, 1999.

Özdemir, Ayşe, *Hayali Geçmiş: Arkeoloji ve Milliyetçilik, 1923–1945 Türkiye Deneyimi*, **Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne İçin?,** Der: O. Erdur, G. Duru, , İstanbul, Ege Y., 2003.

Özezen, M. Tevfik, **Cenaze Namazı Olayı ve Tarihçesi: Güney Alevileri Kimdir- Nedir?**, Adana, Koza Matbaası, 1998.

Pulhan, Gül, *Türkiye Cumhuriyeti Geçmişini Arıyor: Cumhuriyet'in Arkeoloji Seferberliği*, **Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne İçin?,** Der: O. Erdur, G. Duru, İstanbul, Ege Y., 2003.

Reyhani, Mahmut, **Gölgesiz Işıklar- II Tarihte Aleviler**, 2. B., İstanbul, Can Y., 1997.

Roaf, Michael, **Mezopotamya ve Eski Yakındoğu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996.

Sancar, Mithat, **Geçmişle Hesaplaşma Sorunları**, www.boell-tr.org/docs/gecmisle_hesaplasma.pdf.

Sevin, Veli **Eski Anadolu ve Trakya. Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar**, İletişim Y., İstanbul, 2003.

Sinanoğlu, Abdulhamid, **Nusayrilerin İnanç Dünyası ve Kutsal Kitabı**, Konya, Esra Y., 1997.

Şenel, Alâeddin, **Irk ve Irkçılık Düşüncesi**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1984.

Tankut, Hasan Reşit, **Nusayriler ve Nusayrilik hakkında**, Ankara, Ulus Basımevi, 1938.

Tarsus Hars Komitesi, *Eti Türkleri Hakkında Bir Etüt*, **İçel** (1938), S: 4.

----------, *Eti Türkleri Hakkında Bir Etüt* (Devam), **İçel** (1938), S: 5.

Timur, Taner, *Osmanlı Mirası*, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der: İ. C. Schick – E. A. Tonak, İstanbul, Belge Y., 1990.

Tunçay, Mete *Çokkültürlülük Perspektifleri*, www. stk.bilgi.edu.tr/docs/-tuncay_std_2.pdf.

Türk, Hüseyin, **Nusayrilik (Arap Aleviliği) ve Nusayrilerde Hızır İnancı**, Ankara, Ütopya Y., 2002.

Türk Tarihinin Ana Hatları, İstanbul, Türk Ocağı Türk Tarihi Tetkik Heyeti Neşriyatı,1930.

Ünal, Ahmet, **Hititler Devrinde Anadolu,** Kitap: 1, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Y., 2002.

'Hain Vahdettin'
Kavramsal Bir Kaygı

"1335 senesi Mayısının 19 uncu günü Samsun'a çıktım. Vaziyet ve manzarai umumiye: Osmanlı Devletinin dâhil bulunduğu grup, Harbi Umumide mağlup olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır bir mütarekename imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler. Saltanat ve hilafet mevkiini işgal eden Vahdettin, müteredditi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki kabine; aciz haysiyetsiz, cebin, yalnız padişahın iradesine tabi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı."[1]

Ulus-devletlerin ve/veya ulus kavramının ortaya çıkması, evrensel entelektüel ilginin her zaman odağında olmuş konulardandır. Ulusların/ulus-devletlerin inşası, kapitalizmin bir dünya-sistem olarak günümüzdeki biçimine evrilmesi sürecinde incelenmesi gereken bir olgudur. 16. yüzyıldan itibaren bir dünya-sistemi olma niteliği gösteren kapitalizmin özellikle 18.yüzyılın sonları ve 19.yüzyılın başlarındaki (Sanayi Devrimi) kurumsal ve kavramsal yörüngesinin takibi, bizi ulus kavramının tarihsel mümkünlük koşullarına götürecektir. Fransız Devrimi'nde esas biçimlenme dinamiklerini görebileceğimiz

[1] Nutuk, Mustafa Kemal Atatürk, http://www.nutuk.org.tr- Günümüz Türkçesi: Bedii Yazıcı.

yurttaş-ulus-ulus-devlet gibi tarihsel yeniliklerin bize sunduğu kavramsal düşünme bağlamının, kurucu söylemsel niteliği göz önünde bulundurulduğu vakit, 19. yüzyıl ve 20.yüzyıl sosyo-ekonomik incelemelerinde ne denli büyük önem arz ettiği ortadadır. Başka bir deyişle, bu kavramların kurucu söylemsel niteliğini incelemeyen ve yeniden yorumlamayan herhangi bir eleştirel tarih okuması, tarihsel incelemelerde 'eski soruları' yeniden sormaktan ve bunları kavramsal-kurumsal olarak yeniden üretmekten başka bir işe yaramayacaktır. Söz konusu eski soruların eleştirel incelemeleri zedelemesi, bunların resmi tarih ve resmi ideolojiye içkin önyargılı varsayımları içselleştirmesi ve yeniden üretmesi bağlamında mümkün olabilmektedir. Bu çerçevede, ulus-devletler ve bunların kendi ideolojik resmiyetlerini kuramsallaştırma çabaları üzerine düşünmek, bazı örnek kurucu resmi söylemlerin incelenmesinden hareketle gerçekleştirilebilir.

Ulus-Devlet, Resmi İdeoloji ve Resmi Tarih: Söylemsel Bir Hapishane

Bu yazı çerçevesinde incelemeye çalışacağımız konu Osmanlı/Türkiye tarihi incelemelerinde önemli bir örnek kurucu söylem olarak kabul edebileceğimiz Sultan VI. Mehmet Vahdettin'in 'hain'liğidir. Bu incelemenin kurucu soruları olarak şunları sıralayabiliriz:

Osmanlı/Türkiye tarih yazımının 19. yüzyılın ikinci ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki kavramsal ve kurgusal yörüngesini takip edebilmenin önündeki söylemsel engeller nelerdir? Örneğin, 'Hain Vahdettin' söyleminin teorik ve tarihsel arka planı nedir? Bu söylemin politik tonu/vurgusu tarih araştırmalarını ne yönde ve derecede etkilemektedir/eksikleştirmektedir? 'Nutuk'un 'Hain Vahdettin' söyleminin ve bu söylemin yanlışlanması pratiğinin Resmi İdeoloji/Resmi Tarih eleştirisine teorik katkısı olabilir mi? Pre-kapitalist bir sosyal formasyonun yönetici seçkinlerinin ve/veya bürokrasisinin, ihanet kavramıyla yargılanmasının mümkünlük koşulları nelerdir? Herhangi bir hanedanın yaşama sebebi nedir? Vahdettin'in [bir] İngiliz gemisiyle 'apar topar' ülkeyi terk etmiş olması, geleneksel yaklaşımı doğrular/kanıtlar nitelikte midir veya

"Mustafa Kemali Samsun'a, Vahdettin'in yollamış olması ve ondan memleketi kurtarmasını istemiş olması" yaklaşımı Vahdettin'i kuramsal/tarihsel olarak 'temize çıkarır' mı? Bir başka deyişle bu iki kavramsal kutbun, bu biçimleriyle ortaya konması bize kuramsal bir üstünlük sağlar mı ya da bunlar eski sorular değil midir? Geleneksel tarihsel kamplaşmanın en açık biçimiyle ortaya çıktığı bu tip 'örnek olaylar' tarihin eleştirel yeniden okumasına katkıda bulunabilir mi?

İlk elde ortaya koyduğumuz bu soruların, ayrı ayrı cevaplanması gereken sorular olmaktan ziyade, bir bütün halinde çalışmamızın kurgusunu ve kaygısını belirlemeye çalışan sorular olduğunu söyleyebiliriz. Kısacası, bunlar belli bir kurucu söylemin işaretlediği kavramsal yörüngeden hareket eden 'eski soruları' yerinden etme amaçlı sorulan çalışma sorularıdır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün *Nutuk*'ta Sultan Vahdettin'i , *'şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta'* olan bir *müstereddi (soysuz);* ve hemen devamında Damat Ferit Paşa kabinesini de *'haysiyetsiz, cebin, yalnız padişahın iradesine tabi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı'* olarak nitelemesi, 'Hain Vahdettin' söyleminin ortaya çıkışının miladıdır. Daha geniş anlamıyla düşünürsek, 1927 yılı esasında Türkiye Cumhuriyeti Devletinde Mustafa Kemal ve kadrosunun rakipsiz olduğunun *Nutuk* aracılığı ile ilan edildiği ve bu çerçevede birçok Resmi İdeoloji ve Resmi Tarih stereotipinin de oluşturulmaya başlandığı yıldır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel kökenlerinin, Osmanlı mirasının reddi üzerinden, Orta Asya'da ve Anadolu'da aranması [ve 'bulunması'], Resmi Tarih yazımının çıkış noktası olmuştur. Genç Cumhuriyeti 'dâhili ve harici' düşmanlarından korumanın ve 'sınıfsız, imtiyazsız' homojen bir topluluk olarak Türk ulusunu inşa etme sürecinin önemli politik hamlelerinden biri 'ortak bir tarih, gelenek' icat etme pratiğidir. Bu pratik, ulus devletlerin oluşumunda olmazsa olmaz bir nitelik arz eder; ulus, 'hayal edilmiş cemaat olarak' kendi mitlerini 'icat eder' ve bunları farklı bağlamlarda yeniden üreterek kendini homojen bir topluluk olarak gerçekleştirmeye çalışır. Bu tanımlama, Türk ulusu yaratma pratiğinin dünya tarihinde eşi

benzeri bulunmayan bir pratik olmadığını açıkça ortaya koyar. Fakat bizim açımızdan nispeten daha önemli olan husus, bu homojenleştirme sürecinin, farklı tarihsel kimlikleri, fikirleri, yaklaşımları, grupları 'öteki' olarak işaretleyerek kendini gerçekleştirebildiğini ortaya koyabilmektir. Bu süreç, devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla kurgulanmış ve uygulanmıştır; bu çerçevede yaratılan resmi söylemin dogmatik kurgusu, 'öteki' olarak işaretlediklerine uyguladığı 'ayrımcı kuramsal şiddet' aracılığıyla, kendisini hegemonik bir söylem olarak ortaya koymuştur. İşte bu özelliklere haiz olduğunu iddia edebileceğimiz Resmi İdeolojiyi bir ayrım temelli kavramsal işaretleme pratiği olarak adlandırıyoruz. Tarihsel incelemelere musallat olan bu zedeleyici pratik, Resmi Tarih yazıcılığı için de bir *sine qua non* niteliğindedir.

Özetlemek istersek, 'hayal edilmiş cemaat' olarak ulus, kavramsal ve kurumsal inşa sürecinde kendi kategorik çerçevesini 'icat edilmiş bir gelenek' aracılığıyla anlamlandırır. Başka bir deyişle, tarihsel açıdan oluşturulan, gerçek anlamda, söylemsel bir hapishanedir. Söz konusu hapishanenin mümkünlük koşulu da gelecek kuşaklara devrolunması elzem olan tarihsel ve ideolojik resmiyettir. Bu 'resmiyetin' aşılması, onun yok sayılmasıyla veya 'doğru' bilgisinin üretilmesiyle gerçekleştirilemez. Yapılması gereken, bu 'resmiyetin' içerisinden konuştuğu söylemsel yapıyı yerinden etmek ve işaretlediği dogmatik kurguyu kendi 'ayrımcı' şiddetinden kurtarabilmektir. Bu ise, bitmesi öngörülmeyen bir entelektüel çabadır: epistemolojik ve ontolojik yerinden etme çabası.[2]

Resmi Tarih ve Pre-Kapitalist Hükmetme Pratikleri: Teorik Bir Not

'Tarih yazmak esasında bugünün tarihini yazmak' (Foucault) ise; resmi tarihin en önemli stereotiplerinden biri olan Sultan Vahdettin'in 'hainliği' söyleminin yerinden edilmesi ve bunun üzerindeki örtünün kaldırılabilmesi sadece; bir doğrulama/yanlışlama pratiği olarak değil, pre-kapitalist sosyal formasyonlardaki hükmetme pratiklerinin söylemsel inşasının,

[2] Mahmut Mutman (2002), *Doğu-Batı Oryantalizm-II* içinde s.191.

kapitalist sisteme özgü kavramsallaştırmalarla anlaşılamayacağının ortaya konulabilmesi açısından da önemlidir. Bir başka deyişle, bu tip tarihsel yargılamaların anakronik niteliği, eleştirel çabaların önünde bir engel teşkil edebilmektedir. Kısacası, pre-kapitalist sosyal formasyonların söylemsel kuruluşları herhangi bir normatif 'modern' önerme çerçevesinde incelenebilirse de yargılanamaz veya en iyi ihtimalle, bu çeşit bir yargılamanın mümkünlük koşulları kavramsal düzeyde araştırılmalıdır. Oysa resmi tarih/ideoloji eleştirel bir inceleme sunmamakta, sadece 'tarihsel olmayan' varsayımlar çerçevesinde tarihsel kimlikleri, kişilikleri, olguları ve siyasi eğilimleri, kendi söylemsel inşasını gerçekleştirmek üzere, işaretlemekte, etiketlemekte ve yargılamaktadır; bunu da çeşitli hukuki yaptırımlar aracılığıyla uygulamaktadır.

Sultan VI. Mehmet Vahdettin, son Osmanlı padişahıdır ve bir siyasi figür olarak, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasından sorumlu olduğu kabul edilir. Bu çeşit bir ön kabul kolaylıkla reddedilebilir olsa da esas problem bu tip bir söyleme içkin daha derin bir bulanıklıktır. Öncelikle, milliyetçi, mukaddesatçı, (ne kadar kendisini sosyo-ekonomik bir inceleme üzerinde temellendirmeye çalışsa da- örneğin Ö.L. Barkan ve H. İnalcık'ın sosyo-ekonomik tarih yazma iddiaları) eleştirel olmayan tarih yazımı; Osmanlı İmparatorluğunun 'yüce' mirasını ve bunun Türk milliyetçiliği adına üstlendiği kurucu söylemsel yapıyı kutsamakta ve bu kutsama pratiğini daha derin bir ön kabul olarak tarih metinlerinde muhafaza etmektedir. Türk milliyetçiliğinin ve milliyetçi tarih yazımının temel metinlerinin (Türk-İslam sentezi olarak da okuyabiliriz bunu); hem yayılmacı hem savunmacı refleksleri bünyesinde topluyor olması, büyük bir medeniyetin mirasçıları ve/veya Fatih'in, Kanuni'nin (fakat Deli İbrahim'in değil) torunları olarak tarih incelemelerini bu mukaddesatçı ve muhafazakâr konumlanmalar lehine gerçekleştiriyor olması, son olarak da okurun tarihle ve tarihsel metinlerle kuracağı entelektüel ilişkinin niteliğini batı medeniyetine karşı içselleştirilmiş kurgusal ve duygusal hamleler çerçevesinde şekillendiriyor olması, bize temelde nasıl bir söylemsel hapishaneye mahkûm edildiğimizi gösterir niteliktedir.

Burada milliyetçi mukaddesatçı tarih yazımına ek olarak, kendisini, Osmanlı Tarihi ile organik ve geleneksel bağını reddetmek ve koparmak üzerinden gerçekleştirmeye çalışan Resmi tarih yazıcılığını da incelemeye katmalıyız. Milliyetçi mukaddesatçı tarih yazımının kutsadığı Osmanlı mirasını yok sayıyor olması ve pozitivist, laik, milliyetçi ve otoriter modernleşmeci niteliği Kemalist resmi tarih yazıcılığını, eleştirel tarih incelemelerinin önündeki en önemli söylemsel engelleri üreten bir kuramsal pratik haline getirmektedir.

Bu şekilde tanımlamaya çalıştığım iki tip eleştirel olmayan tarih yazımı geleneğinin ortak noktasının her ikisine içkin ayrım temelli kavramsal işaretleme pratiği olduğunu söyleyebiliriz. Farklı kimlikleri, siyasi akımları (kimi zaman hain, kimi zaman yobaz-gerici, kimi zaman da kökü dışarıda olarak) etiketleyerek, işaretleyerek kendi kavramsal yörüngelerini anlamlandırmaya çalışmaları söz konusu pratiği tanımlamaktadır. Bu çerçeveyi yerinden etmenin ön koşulu da anakronik değerlendirmelerden kaçınmaktır.

Osmanlı toplumunda hükmetme pratiklerinin niteliğini araştırırken öncelikle kabul etmemiz gereken yegâne önerme; Osmanlı imparatorluğundan ve Osmanlı toplumsal düzeninden bahsederken esasında pre-kapitalist bir sosyo-ekonomik formasyondan bahsetmekte olduğumuzdur. Böyle bir önerme iki bakımdan gerekli ve önemlidir: İlk olarak, Osmanlı toplumu, kapitalist toplumlara (bazı çekincelerle de olsa modern toplumlar da diyebiliriz) özgü sosyo-ekonomik özellikler çerçevesinde değerlendirilemez. Bunun sonucu olarak da örneğin, insan hakları ve demokrasi gibi modern toplumları tanımlayan (boş) gösterenler[3] pre-kapitalist bir bürokratik organizasyonun hükmetme pratiklerinin değerlendirilmesinde ve nitelenmesinde olumlu veya olumsuz biçimiyle kullanılamaz. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğunda siyaseten katli vacip olup hakkında ferman salınan askeri sınıfa mensup bir kişinin bunu kolaylıkla kabul edip 'iki rekat namaz kılmak' istemek suretiyle 'görevini yerine getirmesi' ve herhangi bir teorik karşı duruş sergilemeyi

[3] Laclau, Ernesto; Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme, (çev: Ertuğrul Başer), Birikim Yayınları, 2000. s. 95-111.

aklından bile geçirmemesi insan hakları çerçevesinde, modern bireyin kabullenebileceği türden bir aidiyet ilişkisi olmasa gerektir.[4] İkinci olarak ise; pre-kapitalist toplumlara özgü maddi sınırlılıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Ulaştırma ve iletişim imkanlarının sınırlı olması, modern ulus-devlet örgütlenmesi göz önünde bulundurulduğunda mali-bürokratik organizasyon yöntem ve araçlarının gelişmemiş olması, milli hasılanın oldukça küçük bir kısmının nakdi mübadeleye dahil olduğu (elbette bu her türlü oryantalist önermenin vurguladığı biçimiyle 'nakdi mübadelenin yokluğu' anlamına gelmez) tarım sektörünün, sınırlı teknolojik imkanlar çerçevesinde işlemek zorunda kalan ekonomiye hakim olması gibi maddi sınırlılıkları da göz önünde bulundurmak suretiyle, her türlü anakronik değerlendirmeden uzak durmak gerekmektedir.

Kısacası; ister feodal/Asyatik toplum ister Haraççı toplum (veyahut vergisel üretim tarzı) olarak niteleyelim[5], Osmanlı sosyal formasyonu pre-kapitalist bir sosyal formasyon olarak incelenmelidir. İktisat tarihi çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda yukarıdaki önerme hayati bir önem az etmeyebilir. Zira, iktisat tarihi çalışmaları (özellikle de dar ekonomist bir bakış açısıyla sürdürülenler) için esas olan pre-kapitalist ve kapitalist toplumlar arasındaki iktisadi faklılaşmanın nedenlerini ve özellikle de geçiş dönemlerini tanımlayabilmek olagelmiştir[6]. Dolayısıyla şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki; Osmanlı sosyal formasyonunun pre-kapitalist niteliği iktisat tarihi çalışmalarında bir aksiyom olarak kabul edilmektedir; ispatı gereksizdir.

---

[4] Burada modern topluma içkin her türlü faşist/militarist ve/veya mafyöz tahayyüllün kutsadığı 'sadakat' pratiği istisnai olarak kabul edilebilir; fakat esasında bu da pre-kapitalist hükmetme pratiklerinin ileriye dönük kutsanmasından başka bir şey değildir.

[5] Pamuk, Şevket; 100 soruda Türkiye ve Osmanlı İktisat Tarihi 1500-1914, Gerçek Yayınevi, 1999.

[6] *Sweezy Paul [et al]; The Transition From Feudalism to Capitalism, Verso, 1978* ve Osmanlı İmparatorluğunun dünya-ekonomisine eklemlenmesi meselesi ve tarımsal organizasyonun niteliği üzerine İslamoğlu-İnan, Huricihan; The Ottoman Empire and World-Economy, Cambridge, 1987. ve İslamoğlu-İnan, Huricihan; State and Peasant in the Otoman Empire, E.J. Brill, 1994.

Osmanlı merkezi yönetiminin meşruiyet kaynaklarını ve bu bağlamda şekillenen tarihsel hükmetme pratiklerini sorunsallaştıran bir çalışma içinse, Osmanlı sosyal formasyonunun pre-kapitalist niteliği benzer aksiyomatik özellik arz edebilirse de kavramsal duyarlılığı daha fazla ve derindir. Şöyle ki; Osmanlı hanedanının ve bürokrasisinin tahayyül ettiği biçimiyle reayanın statüsünü ve tabi olduğu toplumsal ilişkilerin niteliğini incelemeye çalışırken; yönetimin meşruiyet kaynaklarını tanımlayabilmenin gerekli şartlarından biri pre-kapitalist toplumlara özgü maddi sınırlılıkların yanı sıra bu ilişkilerin 'içerisinden konuştuğu' *epistéme'i*[7] anlamaya çalışmaktır. Bu çaba; açıktır ki çağdaş felsefenin tarih çalışmalarına katkı yapacağı kavramsal uzamda kendisini anlamlandırabilecektir. Şimdiye kadar tarihsel incelemelerde neredeyse nihai karar mercii olarak kabul edilen (bürokrasinin yaratıcısı olduğu) belgelerin ideoloji teorisi ve söylem analizi çerçevesinde çözümlenmeye çalışılması bu çabanın olmazsa olmazıdır. Buradan da Osmanlı sosyal formasyonunun pre-kapitalist niteliğini bir (geleneksel iktisat tarihi çalışmalarında olduğu biçimiyle) aksiyom olarak kabul etmekten ziyade 'içerden eleştirel yeniden okuma' ile (bu niteliği) kavramsal açıklığa kavuşturmanın gerekli olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Kısır geçiş tartışmalarından ve yorucu 'teorik etiketleme' uğraşından, Osmanlı tarihini birbirinin peşi sıra tezahür eden merkeziyetçi ve adem-i merkeziyetçi evreler çerçevesinde yazmaya çalışmaktan[8] ve sonuç olarak, çöküş paradigmasını farklı parametrelerde yeniden üretmekten ve Resmi Tarih yazımının sınırlılığından ancak bu çaba sayesinde kurtulabiliriz diye düşünüyorum.

---

[7] Foucault, Michel., "The Archaelogy of Knowledge", (Translation: Alan Sheridan), Pantheon, New York and London, 1972.

[8] Merkeziyetçilik/adem-i merkeziyetçilik sorununun Osmanlı tarih yazımında ne denli önemli olduğunu ve farklı bakış açılarında yazarlar tarafından kolaylıkla aynı parametreler çerçevesinde değerlendirildiğine örnek olarak; Halil İnalcık, 'Centralization and Decentralization in Ottoman Administration', T. Naff and R. Owen (ed), Studies in Eighteenth Century Islamic History, Philadelphia, 1977 içinde. Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, 2003. Şerif Mardin, Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, 1995.

Sultan VI. Mehmet Vahdettin ve 'Hain Vahdettin': Bir Tarihsel Kutuplaşmanın Ötesinde

Yukarıdaki kuramsal açıklamaların akabinde Sultan Vahdettin'in hainliği söylemini daha yakından inceleyebiliriz. Öncelikle, söz konusu özelliklere haiz olduğunu belirttiğimiz Osmanlı İmparatorluğu ve yönetici seçkinlerinin Osmanlı toplum tahayyülünün, modern anlamıyla ulus-devlet tahayyülünden farklı olduğunu kabul etmeliyiz. Tebaasıyla arasındaki toplumsal ilişkileri ve kendi hükmetme pratiklerini modern bir norm aracılığıyla değil de imparatorluğun geleneksel daire-i adliye (ve teslimiye) kavramı çerçevesinde anlamlandıran Osmanlı hanedanını, belirli tarihsel zaman-mekânda belirli politik tercihler yapmış olması itibariyle hain olarak nitelemek anakronik bir değerlendirme olacaktır. Bu tip bir anakronizm, yargılama pratiği çerçevesinde, belli bir düşünce sistemini empoze etmek; bu sayede de her türlü kuramsal-kurumsal çabayı öteki olarak işaretlemek ve yeniden biçimlendirmek sürecine hizmet etmektedir.

Bir başka deyişle, imparatorluk topraklarını kendi mülkü olarak tanımlayan bir hanedanın yaşama koşulu ve sebebi, hükümranlığının devamıdır. Bir (ülkenin sahibi olarak) padişahın, kendi sahipliğine ihanet etmiş olması bu bağlamda pek mümkün görünmemektedir. Elbette ki bir hanedanın en yüksek şahsiyeti olarak Sultan Vahdettin, yeteneksiz olabilir, tarihsel olarak yanlış politik tercihler yapmış da olabilir fakat modern anlamda bir ihanet pratiğinden bahsetmenin pek bir anlamı yoktur. Bu tip bir iddia, (Resmi Tarih ve Resmi İdeolojinin kurucu metinlerinden biri ve belki de en önemlisi olan Nutuk'un ilk cümlelerinde bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından dillendirilmiş olması itibariyle) ancak ve ancak otoriter-dogmatik bir söylemin kurgusal evreninde anlamlıdır.

Tekrar etmek pahasına şunu söyleyebiliriz ki, bu tip bir söylemin aşılması onun yanlışlanmasıyla gerçekleştirilemez. Nasıl ki, Doğu toplumlarının gerici, durağan, despotik olduğunu ileri süren Oryantalist önermeleri; Doğu'nun aslında gerici, durağan, despotik olmadığını ileri sürerek yok etmek mümkün değilse, aynı şekilde Resmi Tarih yazımına özgü stereotipleri

de, içerisinden konuştukları kavramsal düzlemi yerinden etmeden basit bir tersinden okumayla aşamayız. Bu anlamda, 'ezilen' ve 'baskı altına alınan' kavramsal eğilimler lehine bir eleştirel okuma ancak bize yardımcı olabilir. Politik konumlanmanın dayattığı tarihsel incelemelere içkin kuramsal deformasyonu yeniden üretmenin kavramsal uzamını; resmi tarihin söylemsel inşasını mümkün kılan kurgusal 'tarihi' olayları 'eleştirmek' suretiyle 'yerinden edebiliriz'. Kanımızca bu da her türlü eleştirel tarih okumasının ana gayelerinden biri olmalıdır.

Özetle, Vahdettin'in hain olmadığını ispat etmek için birçok örnek olay bulunabilir. İslamcı-muhafazakâr tarih yazımı bunu değişik biçimlerde yapmıştır ve halen yapmaktadır. Fakat eleştirel bir tarih okuması ve/veya 'Hain Vahdettin' söyleminin işaretlediği kavramsal uzamı yerinden etme gayreti esasında bize, Vahdettin'in hain olmadığından ziyade olamayacağını ve bunun da ötesinde; söz konusu söylemin yeniden üretildiği kuramsal/kurumsal pratikler düzleminin, ayrım-merkezli/eğilimli kavramsal işaretleme geleneğinin bir uzantısı olduğunu göstermektedir. Nasıl ki dünya tarihi, Batı modernleşmesinin dünya üzerindeki farklı oluşumları ötekileştirerek kurduğu hükümranlığın tarihi ise benzer şekilde Resmi Tarih de Kemalist ve pozitivist hükmetme pratiklerinin kendilerini gerçekleştirmek üzere kurguladığı ve işaretlediği hükümranlığın tarihidir.

Emre AYDOĞDU

Halkçılık

Halkçılık, Narodnik, Popülizm, Solidarizm.
Arapça kökenli olan *halk* (خلق) kelimesi, yaratmak, yaratılmak eylemlerini ifade etmek ve aynı ülkede yaşayan insan topluluğunu, ahaliyi nitelemek için kullanılmaktadır. Halk kelimesinden türeyen halkçılık kavramı ise resmî ideolojinin altı temel ilkesinden birisidir. Halkçılık kavramı, resmî ideoloji içerisinde, birlikte onun temel önermelerini oluşturdukları diğer beş ilkeden bazı noktalarda ayrılması nedeniyle özel bir öneme sahiptir. İlk olarak halkçılık, diğer beş ilkeden farklı olarak cumhuriyetin kurulmasından yaklaşık üç yıl önce bir program metni halinde tanımlanmış; ilke, cumhuriyeti kuran partinin adı ve nitelikleri arasına da yerleştirilmiş; hatta doğrudan doğruya onun yönetimini, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti olma vasfını meşru hale getirmenin aracı olarak kullanılmıştır. İkinci olarak ise, resmî ideolojinin milliyetçilik de dahil diğer beş ilkesi ile ilgili olarak, ortaya atıldıkları günden bugüne kimi tartışmalar, itirazlar, eleştiriler vb. olmasına karşın, halkçılığı reddeden, ona cephe alan, halkçı olmadığını söyleyen, ima eden hiçbir siyasi akım bugüne değin ortaya çıkmamıştır. Bir başka deyişle halkçılık, resmî ideolojinin en kabul gören, halen farklı siyasi yelpazelerdeki tüm siyasi oluşumlar tarafından paylaşılan en eski ilkesi olagelmiştir. Fakat halkçılığın bu özellikleri, onun resmî ideoloji içinde nasıl ortaya çıktığı, ne anlama geldiği ve ne tür işlevlere sahip olduğu ile ilgili bir açıklama sunmaz bizlere. Halkçılığın resmî ideoloji içerisindeki (farklı dönemlerde sahip olduğu) anlamları ve işlevleri üzerine tartışabilmek, onun ortaya çıkmasına zemin hazırlayan nedenleri analiz edebilmek için narodnik, popülizm, solidarizm

gibi kavramların yardımına ve dönemin entelektüel ve siyasal tartışma ve gelişmelerine göz atmaya da ihtiyaç vardır.

Dönemin Osmanlı asker, sivil, bürokrat, aydınını, özetle yönetenini de derinden etkileyen halkçılık hareketi ile ilgili ilk tartışmalar, 18. yy sonlarının Çarlık Rusya'sında, Herzen ve Çernişevski gibi ünlü yazar ve düşünürler tarafından ortaya atılmaya başlanmış; halkçılık, küçük köylülüğün demokratik özlemlerini yansıtan bir siyasal hareket olarak kurgulanmıştır. 1861'de tarımda serfliğin kaldırılmasının ardından, tarımsal üretimde kapitalistleşmenin hızlandığı ve buna bağlı olarak topraktaki mülkiyet ilişkilerinde ciddi bir kutuplaşmanın yaşanmaya başladığı, Çar II. Alexander döneminin Rusya'sında ortaya çıkan narodnikler, köylülerin devrimci bir sınıf olduğunu ve onların devrimci faaliyetleri ile Rus monarşisi ve tarımda kapitalistleşme ile ortaya çıkan toprak ağalarının (kulaklar) çıkarları etrafında örülü sistemin yıkılabileceğini iddia etmişlerdir. Narodnik hareketinin bu temel düşünceleri, onları Rusya'daki -daha sonra Marxist bir karakter kazanacak olan- devrimci hareketlerin de temeline yerleştirmiştir. Nitekim, 1879'da Veronej'de toplanan Narodnik Kongresi'nde halkçı hareket ikiye bölünmüş; bireysel terörü başlıca amaç halinde benimseyen grup tarafından kurulan Narodnaya Volya (Halkın İradesi) örgütü, Çar II. Alexander'in öldürülmesiyle üne kavuşmuş; bu kongrede, bireysel siyasal şiddeti dışlayan ve siyasi mücadeleyi başka yöntemlerle de sürdürmeyi öneren grup içinde yer alan Plehanov, Axelrod ve Vera Zasuliç gibi önderler, sonradan Marxist devrimci hareketler içerisinde yer almayı tercih etmişlerdir.

Kulaklara ve monarşiye karşı küçük köylülüğün devrimci taleplerini seslendirmeye çalışan narodnikler, aydınların halkla (küçük köylülükle) yakınlaşmasını, onların taleplerinin derlenerek siyasallaştırılmasını ve aydınların köylüler ile birlikte devrimi örgütlemesini savunuyorlardı: Küçük köylülük devrimci bir öze sahipti ve aydınlar, bir yandan onların ayağına giderek, onların taleplerinden yola çıkarak, hareketin siyasal yapısını çatacaklar, diğer yandan da halka devrimin gerekliliğini anlatacaklar ve devrimi örgütleyeceklerdi. Bir başka ifade ile narodnikler, köylüye giderek bu devrimci sınıftan devrimin

somut toplumsal dinamiklerini alacaklar, ardından da köylüyü devrime ikna edecek, onları, onlardan aldıkları ile aydınlatarak bir sosyal devrime öncülük edeceklerdi.

Rusya'da ortaya çıkan bu hareket, hem Rusya'dan gelen ve narodnik hareketinin içersinde de yer almış kişiler aracılığıyla, hem de narodnik hareketinden etkilenmiş Ermeni, Bulgar ve Sırp devrimci hareketleri aracılığıyla, özellikle Makedonya'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerini de etkilemeye başlamıştı[1]. Tabii ki, dönemin Osmanlı'sında da Rusya'dakine benzer bir kapitalistleşme sürecinin –özellikle Balkanlar'da- yaşanıyor olmasının ve yine aynı dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde, halkçılık düşüncesinden kolayca etkilenmeye zemin hazırlayan milliyetçi fikirlerin popülerleşmeye başlamasının da etkilerini belirtmeden geçmemek gerekmektedir. Hatta bir adım daha ileri giderek, son iki neden - Osmanlı'nın, en azından belirli bölgelerinde, kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmaya başlaması ve ittihatçılar arasında milliyetçi düşüncelerin popülerleşmesi- olmasa idi halkçılık düşüncesinin de ittihatçılar arasında yayılmasının mümkün olamayacağını söylemek mümkündür.

Narodnik hareketi, Osmanlı modernleştiricilerinin halkçılık ile tanışmalarına, böyle bir kavramın, böyle bir siyasal hareketin varlığından haberdar olmalarına vesile olurken; solidarizm, modernleştiricilere, narodniklerden etkilenerek öğrendikleri halkçılığın içeriğinin doldurulmasında yardımcı olmuştur. Bir başka ifade ile, Büyük Millet Meclisi[2] (BMM)'nin açılışını takiben (pro) cumhuriyet modernleştiricileri halkçılığı, narodnik pratiğinden farklı bir içerikte, devrimci köylüler yardımıyla monarşinin devrimci bir yolla yıkılması anlamdan değil de, Fransız III. Cumhuriyeti'nin temel kavramlarından biri olan solidarizm, dayanışmacılık ile yorumlayarak kullanmışlardır. 1920'ler modernleştiricilerinin -asker,sivil, bürokrat, aydınların- halkçılığı, böyle bir embriyo-devrimci içerikte,

---

[1] Narodnikler, Ermeni ve Bulgar Devrimci hareketi ve İttihat Terakki Cemiyet arasındaki ilişkiler ile ilgili olarak Bkz (Berkes, 1965) ve (Berkes, 1974).

[2] Meclis ilk açıldığı ve halkçılık ile ilgili tartışmaların geçtiği tarihlerde meclisin adı Türkiye Büyük Millet Meclisi olmayıp Büyük Millet Meclisi olduğundan BMM kısaltması kullanılmıştır.

narodnikçi bir içerikte kullanması zaten mümkün değildi. Çünkü halkçılığı tanımlayanlar, bizzat resmî ideolojinin kurucu kadrosuydu ve bu kadronun halkçılığı, devrimci, mevcut sistemi değiştirici bir içerikte tanımlaması gerçekten anlamsız olurdu. Zaten Mustafa Kemal'in halkçılık kavramı ile ilgisi de narodniklere ve/veya halkçı düşünceye duyduğu sempatiden değil, narodnik hareketine duydukları sempatiyle programlarına halkçı politikalar yerleştiren dönemin sosyalist parti ve örgütlerine duyduğu tepkiden kaynaklanıyordu. Nitekim kurucu kadroda öyle yaptı: Halkçılığı, tam da Osmanlı Türk modernleştiricilerinin de yakından tanıdığı Alfred Fouillée'nin solidarizmini, mesleki dayanışmacılığı, tenasütçülüğü ifade edecek, sınıf çatışmalarını dışlayacak şekilde tanımlayarak sistemin temellerine ekledi.

Alfred Fouillée ile Osmanlı entelektüelleri arasındaki köprüler Ahmet Şuayip ve Baha Tevfik sayesinde atılmıştı. Bu entelektüel köprüyü pekiştirenler ise Fouillée'nin felsefe tarihi ile ilgili çalışmalarını Türkçeye çeviren Ahmet Nebil ve Fouillée'den derinden etkilenen Ziya Gökalp oldu. Dönemin ünlü dergilerinden Ülkü'de de Fouillée'in görüşlerinden etkilenmiş, hatta Kazım Nâmi gibi bizzat Fouillée'un kitaplarını okuyucularına tavsiye eden makaleler kaleme alan yazarlar dahi bulmak mümkündür (Aydın, 2003:131). Hiç kuşkusuz Cumhuriyet döneminde bu isimlere, Tekin Alp, Necmettin Sadak, Zekeriya Sertel ve Yusuf Kemal Tengirşek'i de eklemek gerekmektedir (Toprak 1977:95).

Fouillée, kitle arasında dayanışmanın artışını şu sözlerle özetler: "*Medeniyet geliştikçe, çatışmalar, uyuşmazlıklar; şeyler ve insanlar arasıdaki ilişkiler karmaşıklaştıkça, daha sözleşmeci ve organik karşılıklıklar artar; hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi devlet için zaruri hale geldikçe de, devlet sosyal ilişkilere üçüncü bir parti gibi, son söz sahibi bir hakem gibi, adaleti tesis eden hakim gibi, bir muslih* –barıştırıcı, arabulucu, ıslah edici- *gibi müdahale eder*" (Aktaran Aydın, 2003:134). Fouillée'nin bu sözleri devlete toplum içersinde verilen sınıflar, çatışmalar üstü rolün ve ıslah edici, düzeni sağlayıcı, çatışmaları azaltıcı bir devlet tanımının altını çizmektedir ki erken dönem cumhuriyetin halkçılık anlayışının bu

düşünce üzerine bina edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Erken dönem cumhuriyetçileri de devlete –ve aslında onu tek başına yöneten ve 1935'den sonra da her şeyi ile onunla özdeşleşen Cumhuriyet Halk Partisi'ne- sınıflar üstü bir rol ve işlev biçiyorlar, tek parti yönetiminin "tek" partiliğini halkçılık ile açıklamaya, meşrulaştırmaya çalışıyorlardı.

Popülizm ise tanımlanması oldukça zor ve bir o kadar da kaygan bir kavramdır. Kimilerine göre liberal demokrasinin kendisi, kimilerine göre ise onun en büyük düşmanlarından biri olan popülizm, en basit tanımıyla, halkın ihtiyacı olan şeylerin ona vaat edilmesi ile siyasal çıkar sağlamaya yönelik politikaların toplamıdır. Popülizmin özgül yönünü narodnikten yola çıkarak –ki Marxist düşüncenin narodnik hareketinden derinden etkilenmiş Rus pratiğinde, Leninizm'de, de benzer bir özellikten bahsetmek mümkündür- tanımlamak gerekirse; narodnikler, *halka doğru* gidenler, bir yandan halka giderken, diğer yandan da halkı, onları somut, gündelik yaşamları içerisinde göremedikleri gerçekler karşısında bilinçlendirerek, aydınlatarak devrime hazırlamaya çalışıyorlardı. Böylece halk ile halkçı/devrimci arasında entelektüel bir alış-veriş varsayılıyordu. Halk halkçıya, devrimciye, aydına somutu, yaşananı, olanı sunarak onun düşüncesine maddi bir gerçeklik, sosyolojik bir realite katarken, halkçı halka soyutu, somuttan halktan aldıklarından derleyerek kurguladığı olması gerekeni, neden devrimin olması gerektiği düşüncesini veriyordu. Evrensel bir siyasal ideoloji/tavır/söylem/tarz olarak popülizm de ise people ile popülist arasındaki ilişki, halk ile halkçı arasındaki ilişkiden bir açıdan farklıdır: Popülizmde halk (people) popüliste somutu, yaşananı olanı yine verir; fakat popülist halka, olan, yaşanan, somuttan yola çıkarılmış ve akıl süzgecinden geçirilerek kurgulanmış bir olması gereken sunmaz: Onun halka verdiği somuttan, yaşanandan, ihtiyaçtan türetilmiş bir siyasal taktik, popülist ve onun çevresindeki kliğin siyasal amaçlarına hizmet edecek bir vaat ve söylemdir.

Popülizmi, resmî ideolojinin halkçılığı ile bağlayan ise, popülizmin, halkçılığın çok partili siyasal yaşamda aldığı şekille yakından ilgili olmasıdır. Popülizmi, Kemalizm'in -resmî ideolojinin kendini kurguladığı söylemin- diğer beş ilkesinden

farklı olarak halen en geniş kabul gören ve kimsenin kendisini, kendi siyasal duruşunu dışında bırakmadığı bir ilke halinde tutan temel neden de halkçılığın 1945'den sonra popülizm ile birlikte tanımlanması, içeriğinin popülizm ile doldurulmasıdır.

1945 tarihi, Cumhuriyet dönemi siyasi hayatının temel dönüm noktasıdır. II. Dünya Savaşı bitmiş; bir yandan savaşın galiplerinden Amerika'nın yanında yer alan Türkiye'ye çok partili siyasal sisteme geçmesi telkin edilmeye başlanmış, diğer yandan da savaş boyunca iyice yıpranan Cumhuriyet Halk Partisi'ne yönelik eleştiriler tek partili siyasal sistemin kendisini hedef almaya başlamıştır. İşte bu dönemde, 18 Temmuz 1945 tarihinde, dönemin ünlü fabrikatör ve müteahhitlerinden, 10. Dönem Sivas Milletvekili Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi, *tek parti dönemi* olarak tarihe geçecek erken cumhuriyetin bitiş sürecini başlatmıştır; Tek parti yönetimi ise fiilen 14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, Adnan Menderes'in Başbakan, Celal Bayar'ın da Cumhurbaşkanı olması ile son bulacaktır. Tek parti yönetiminin sona ermesi, aynı zamanda, (Cumhuriyet Halk Partisi'nin, devletin yöneticilerinin örgütlendiği siyasal örgütün) çıkarları tek bir parti ile temsil edilebilen bir organizma olarak tahayyül ettiği toplum tasarımının da sonu anlamına geliyordu. Milli Mücadele'nin 5 paşasının siyasal hesaplaşmasının kurumsal tezahürü olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve bir muvazene partisi olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası denemeleri bir yana bırakılırsa, 1945'de Milli Kalkınma Partisi ile başlayan ve aynı yıl Demokrat Parti'nin kurulması ile devam eden süreç, aynı zamanda, oldukça dolaylı bir şekilde de olsa narodnik hareketinden etkilenerek doğan, tek parti döneminde solidarist düşünce ile içeriği doldurulan halkçılık düşüncesinin de şekil değiştirmesine yol açmıştır. Nitekim, çok partili dönem boyunca -ki askeri darbelerde bunun istisnası değildir- halkçılık kavramının içeriğinin popülist söylemlerle/yöntemlerle doldurulmasındaki temel nedenler, 1945'den sonra iktidara gelmek ile "oy" almak arasında kurulan paralel ilişki ve solidarist toplum tahayyülünün çöküşü ile çok yakından ilgilidir. Tek parti yönetimi, "egemenliğini halktan alan ve egemenliğini vekaleten kullandığı halkı, halkın

tümünün birbiriyle ilintili çıkarlarının siyasal sistemdeki temsilcisi olan Cumhuriyet Halk Partisi eliyle ve yine milletin milli çehresinden kaynaklanan devrimler yoluyla modernleştirmeye uğraş"ması nedeniyle "meşru" bir iktidardı. 1945'den sonra ise iktidarın muktedirliğinin modernleşme ile olan bağı koparılmış ve iktidar olmak, yapılan seçimlerde alınan oyla kazanılabilen bir güç haline gelmiş; sistemdeki farklı farklı partiler ise –özellikle 1960'dan sonra- toplumun ortak ve birbiriyle bağıntılı çıkarları olduğu düşüncesinin yerine, toplumda farklı siyasal örgütlerle temsil edilen ve birbirleriyle çatışan farklı çıkarların, sınıfların olduğu düşüncesinin yerleşmesini kolaylaştırmıştır. 1945 öncesi ve sonrasında iktidar ve halk arasında halkçılık dolayımı ile kurulan ilişkinin temel farklılıklarını -Tâbir-i caizse- şu örnekten yola çıkarak açıklamak mümkündür: 1923–1945 arasındaki tek parti yönetimi, sadece diyet yemeklerinin satıldığı bir lokanta gibidir. Şehrin tek lokantası olan Cumhuriyet Lokantası, müşterilere (halka) sağlıklı olmak için yemesi gerekenleri tavsiye etmekte; hatta daha da ileri giderek tüm müşterilere her gün zorla brokoli salatası ve kepek ekmeği yedirmektedir. Müşterilerin bu yemekleri yememek için ayak diremesinin lokanta idarecileri için (gastronomi konusunda bilgi sahibi aydınlanmış, münevver Cumhuriyet Lokantası idarecileri için) önemi yoktur; çünkü Cumhuriyet Lokantası -şehrin yöneticileri müşterilerin tamamının "damak zevkleri ortak kaynaşmış sınıfsız bir müşteri topluluğu" olduğunu düşündükleri ve herkes brokoli salatası ve kepek ekmeğinden hoşlandığına göre ikinci bir lokantaya ihtiyaç olmayacağı için- şehirdeki tek lokantadır ve lokantanın muhasebe birimi için müşteri memnuniyeti kârın bir fonksiyonu değildir. Cumhuriyet Lokantası idarecileri ve aşçıları için tek ama tek önemli olan şey (Batılı Gastronomi biliminden yola çıkarak öğrendikleri şey) brokoli salatası ve kepek ekmeğinin insan sağlığı için faydalarıdır. Müşteriler bu faydaları bilmemekle birlikte (ki tenvir edilmeli, nurlandırılmalı, aydınlatılmadırlar) yine de kendi iyilikleri için bu yemeği yemeğe zorlanmalı; modern, Batılı bir lokantanın modern ve Batılı müşterileri haline getirilmelidirler. Bu zorlamanın meşruiyeti, müşterilerin tercihlerinden değil, brokoli ve kepek ekmeğinin

yararlarından kaynaklanmaktadır. 1945 sonrasında ise Cumhuriyet Lokantası'nın bulunduğu caddeye bir çok lokanta daha açılmıştır. Gelinen durumda, sadece yeni lokantalar değil - hatta ilk başta Cumhuriyet Lokantası idarecileri- bir yandan kâr edebilmek için müşterileri kazanmak zorunda olduklarının, diğer yandan da toplumun tamamının aynı damak zevkine sahip müşterilerden oluşmadığının farkına varmışlar, varmak zorunda kalmışlardır ve bu yüzden de müşterilerin eski damak tatlarına uygun, bir kebap ve tatlı menüsü sunmaya başlamışlardır.

Örneği devam ettirelim: Bu durum en çok şehirdeki yemek sektörünün kurucusu ve en eski dükkanın sahibi olan Cumhuriyet Lokantası'nı, onun gastronomi ve gastroenteroloji mütehassısı idarecilerini ve onların nezninde şehrin yıllardır kendini alıştırmaya çalıştığı Batılı ve sağlıklı yemek kültürünü de derinden etkilemiş; Cumhuriyet Lokantası ve farklı müşteri talepleri arasında yıllardır kurulan ilişkiler, 1945'den sonra yepyeni lokantaların açılmaya başlaması dolayımı ile sorgulanmaya başlanmıştır: Artık sağlıklı beslenmenin insan yaşamındaki önemi halka anlatılmaya çalışılarak brokoli yemek mi teşvik edilecektir; yoksa damak tadına uygun olarak çiğ et, bulgur ve baharattan oluşan çiğ köfte, hamur ve et ve soğandan mürekkep mantı ya da mangal da şiş mi satılmaya başlanacaktır? Müşteri memnuniyetinin kârı doğrudan belirlediği ve farklı zevklerin varlığının birden fazla lokantanın açılmasıyla zaten tescillenmiş olduğu bu yeni ortamda hangisi hem halk için iyi olacak, hem de kârları artıracaktır? İşte bu sorun (sayıya indirgenmiş bir demokrasi ve halkın dışlandığı bir modernleşme, Batılılaşma ikilemi) halen, Türk siyasetinin temel dilemmasını oluşturmaktadır. Türk siyasetinde 1945'den bu yana tercih edilen strateji ise -yine örneğimize devam edersek- şu şekildedir: Yeni açılan lokantaların çoğunda ilk önce mangala şişler dizilerek sokak ortasında mangal yakılmış, ardından da, lokanta önüne biriken, yıllardır brokoli ve kepek ekmeği yemekten gına gelmiş ve mangalda cızırdayan etin lezzetli reyhasından ağzı sulanan kitlelere bakılarak "işte bakın bu kebabı halk istiyor" denilmiş; Cumhuriyet Lokantası ise, bir yandan kebap ve çiğ köfte satışlarının yasaklanması için şehrin -aynı zaman-

da her biri birer gastronom olan- yöneticilerine baskı yapmaya çalışmış, başarılı olamadığı durumlarda ise etli, tereyağlı brokoli kebabı satarak kârını artırmaya, farklı damak zevklerine hitap etmeye çalışmıştır.

Toparlamak gerekirse, narodnik hareketi Osmanlı'nın son ve BMM'nin kurulduğu ilk dönemlerde, Osmanlı modernleştiricisinin halkçılık kavramı ile tanışmasında önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı, bu hareketlere katılan/etkilenenlerden hareketle halkçılık kavramını öğrenmiştir. Meclis açıldıktan ve cumhuriyet ilan edildikten sonra ise, narodnik hareketi ile Kemalist halkçılık kavramları arasında bir alâka kalmamıştır: Çünkü, resmî ideolojinin halkçılık kavramını, halkçılığı monarşiyi devirecek bir devrimci eylemin ideolojisi olarak kullanan narodniklerle aynı anlam ve içerikte kullanmasına imkan yoktu ve nitekim onun halkçılığı narodnik hareketine duyduğu yakınlıktan kaynaklanmıyordu. Halkçılık meclise çok farklı bir konjüktürde gelmiş; meclis komisyonunda da içerisine kafi miktarda solidarizm enjekte edilerek kabul edilmişti. Sonuçta tek parti yönetimi, halkçılığı, toplum içinde kendi yönetimini meşrulaştıracak bir şekilde, toplumu -her bir organının varlığının diğer organlarının varlığı ile açıklandığı- yaşayan bir organizma gibi tanımlayarak, toplumdaki sınıf çatışmalarının üzerini örtüp onu korporatist, meslek örgütlerinden müteşekkil bir yapı olarak tanımlayarak ve toplumsal her türlü çatışmada devlete bir düzenleyici, bir hakem ya da bir hâkim rolü vererek doldurmayı tercih etmiştir.

Çok partili siyasal yaşama geçilmesi solidarizm ve halkçılık arasındaki bağı da koparmıştır; koparmak zorundaydı da. Çünkü modernleştiricilerin, Mustafa Kemal'in 1930'larda söylediği gibi "*halk ile konuştuğu vakit... halkçıların halka karşı ne gibi vazifeler yüklenmek mecburiyetinde olduklarını madde madde halka*" (Genel Kurmay Başkanlığı, 1988: 94–95) yüksek sesle açıklayacakları bir siyasal konjonktür de artık mevcut değildi. Artık siyasal sistemde yüksek sesle konuşabilmenin şartları değişmiş, oya bağlanmıştı; nitekim, iktidar olmanın gereği olan oy ile resmî ideolojinin muasırlaşma anlayışının gerekleri de kimi durumlarda çatışabiliyordu. Ayrıca Demokrat Parti iktidarı da gösteriyordu ki toplum, çıkarları ortak bir

organizma değildir. İşte bu nokta da resmî ideolojinin -ve tabiî ki onun temsilcisi olan çok partili dönem Cumhuriyet Halk Partisi'nin- halkçığın anlamını farklı bir şekilde yorumlaması zorunlu hale geliyordu. Bu anlamda -popülizm anlamında- (yeni) halkçılığı canı gönülden benimseyen tek parti elbette ki sadece Cumhuriyet Halk Partisi de değildi. Çok partili siyasal yaşama geçilmesiyle birlikte, halkçılık yeniden (üçüncü kez) yorumlanmaya başladıkça, bir resmî ideoloji kurgusu, tahayyülü olmaktan çıkmaya, tüm siyasal partilerin paylaştığı, içselleştirdiği bir siyasal yöntem, söylem haline gelmeye başlıyordu.

Halkçılığı Osmanlı'dan başlayarak Anadolu topraklarına taşıyan ve onu Cumhuriyetin altı okundan biri yapan somut gelişmeler, sadece narodnik hareketinin etkileri ile açıklanamaz. Dönemin güncel siyasal gelişmeleri de halkçılık adı verilen bir kavramın sistemin temel önermelerinden biri haline gelmesinde önemli bir role sahiptir.

•

Sosyalizm, Halkçılık Programı ve Sovyetler Birliği

Kemalist kadronun halkçılık ilkesini, meclisin açılışından sadece 143 gün sonra, 13 Eylül 1920 tarihinde, bir program haline getirilerek meclise sunmasında, halkçılık konusundaki görüşlerini programlar halinde daha önce beyan eden dönemin sosyalist hareketlerin, Sovyetler Birliği ve Kemalist kadro arasındaki ilişkilerin çok önemli bir rolü vardır.

Önce dönemin sosyalistleri ve Kemalistler arasındaki ilişkiye göz atalım: Bilindiği gibi BMM 23 Nisan 1920 tarihinde açılmış; meclisteki ilk sol örgüt olan Halk Zümresi de aynı yılın Mayıs ayı içerisinde (Tunçay, 1972: 23) meclis içerisinde güçlü sayılabilecek bir grup oluşturmuş; hatta Tunçay (1972: 23)'ın da dikkatini çektiği gibi, İçişleri Bakanlığı gibi önemli mevkiler için yapılan seçimlerde genellikle sosyalist milletvekilleri başarılı olmuştur. İlk İçişleri Bakanı Camî Bey 14 Temmuz 1920'de istifa ettikten sonra, göreve yine sosyalist eğilimleri ile tanınan Hakkı Behiç Bey 192 oyun 112'sini alarak seçilmiş; Hakkı Behiç Bey, üzerindeki baskılardan bunalarak istifa etmeye karar verdiğinde, Anadolu dışındaki sosyalistlerin kurduğu bir örgüt olan Yeşil Ordu'nun meclis içindeki sempatizanları Hakkı Behiç Bey'i istifadan vazgeçir-

mek için çaba sarfetmişlerdir. Sonuçta Hakkı Behiç Bey istifasını vermiş ve 4 Eylül 1920 Cumartesi günü, istifa eden bakanın yerine yeni bir İçişleri Bakanı'nın seçilebilmesi amacıyla yapılan seçimlerde Mustafa Kemal ve kadrosunun adayı olan Refet Bele, Halk Zümresi'nin adayı, Yeşilordu Heyeti Merkeziyesi üyesi ve Katib-i Umumisi, sonradan da Türkiye Halk İştirakkiyyun Fırkası Reis-i Muvakkatı olacak olan Tokat Mebusu Nâzım Bey ve Yeşil Ordu Heyeti Merkeziye üyesi Sırrı Bey aday olmuşlardır. Oylama sonucunda, Refet Bele 65, Nâzım Bey 66, Sırrı Bey ise 31 oy almışlardır. Sırrı Bey sağlık sorunlarını gerekçe göstererek adaylıktan çekilmiş, ardından yapılan ikinci oylamada ise Nâzım Bey 98, Refet Bey ise 89 oy almış; sosyalistlerin adayı olan Nâzım Bey Dahiliye Vekaleti'ne intihap etmiş, seçilmiştir. Sosyalistlerin meclis içerisindeki bu etkinliği karşısında Mustafa Kemal, BMM'deki güç dengesini lehine çevirecek bir takım önlemler almak gerektiğine karar vermiştir. Nitekim, daha sonraki günlerde önce mecliste sunacağı, daha sonra mecliste okunacak ve ardından da Teşkilât-ı Esasiyye Kanunu Lâyihası olarak kabul edilerek 1921 Anayasa'sının temellerini oluşturacak Halkçılık Programı'nı da Mustafa Kemal'in almayı kafasına koyduğu bu önlemlerin bir taktik hamlesi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Meclisteki güç dengesini lehine çevirecek önlemler paketinin ilk hamlesi Dahiliye Vekaleti'ne seçilen Nâzım Bey'i - sonradan da siyasal hayatımızda örnekleri çokça görülecek bir taktikle- *"bizzat ve bilvasıta ecnebî mehalifinden"* kişilerle ilişki içerisinde bulunmakla ve *"ecnebî mehalifine, casusluk et"*mekle suçlayarak istifaya zorlamasıdır: Halk Zümresi'nin bu gövde gösterisine Mustafa Kemal benzer bir şekilde yanıt vermiştir. İkisinin de benzer sosyalist örgütlerle ilişkisini bildiğinden olacak -ki Nâzım Bey'in istifa etmesi için Mustafa Kemal, Çerkez Ethem aracılığıyla da telkinlerde bulunmuştur- 1927'deki söylevinde Mustafa Kemal, Çerkez Ethem ile ilgili gelişmeleri anlatırken *"Efendiler, tekrar bıraktığım noktadan, izahata devam etmek üzere küçük bir vak'ayı burada zikretmeme müsaadenizi rica edeceğim"* diyerek bir parantez açar ve Nâzım Bey'in seçilme sürecini özetledikten sonra *"Ben,*

Nâzım Beyi, kabul etmedim. Meclisi Alinin, mazharı itimat ve intihabı olan bir vekili kabul etmemekle, ihtiyar ettiğim muamelenin mahiyet ve nezaketini elbette takdir ediyordum. Fakat, memleketin büyük menfaati, beni bu yolda harekete mecbur tutuyordu. Bittabi, hareketimin sebebini izah ve ispat edeceğimden ve izah edeceğim noktanın Meclisi Alice de mühim görüleceğinden emin idim. Efendiler, Meclis azaları meyanından, aykırı birtakım prensiplere temayül gösterenler zuhûra başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere, Nâzım Bey ve rüfekası en çok nazarı dikkatimi celbeylemişti. Nâzım Beyin, daha Sivas Kongresi esnalarında, kendisinden aldığım safsatalarla mâli bazı mektuplar ile ne zihniyet ve mahiyette olabileceğini anlamıştım. Nâzım Bey, meb'us olarak Ankaraya geldikten sonra, her gün yeni yeni siyasî faaliyetler gösteriyordu. Teşekküle başlayan her hizbi siyasî ile temas fırsatını kaçırmıyordu. Nâzım Bey, bizzat ve bilvasıta ecnebî mehalifinden bazılarıyla temas yolunu bulmuş ve teşvik ve muavenete de mazhariyetini temin etmişti. Bu zatın, Halk İştirakiyun Fırkası diye, gayrı ciddî, sırf cerri menfaat maksadile bir fırka teşkili teşebbüsü ve onun başında gayrımillî faaliyet sevdasında bulunduğu, mutlaka mesmuunuz olmuştur. Bu zatın, ecnebî mehalifine, casusluk ettiğine de asla şüphe etmiyordum. Nitekim, bilâhare İstiklâl Mahkemesi birçok hakayîkı meydana koymuştu. İşte, Efendiler, bu Nâzım Bey, bizzat ve arkadaşları vasıtasile yaptığı mütemadi propaganda sayesinde ve bize muhalefete hazırlananların, menafii âlyei milleti unutarak yardımlarile, Dahiliye Vekâletine geçirilmişti. Bu suretle Nâzım Bey hükûmetin, bütün dahilî idaresi makinasının başında, memleket ve millete değil, fakat, paralı uşağı olduğu kimselerin arzusuna en büyük hizmeti ifa edebilecek vaziyete gelebilmişti. Bittabi, Efendiler; buna asla razı olamazdım. Onun için Dahiliye Vekili Nâzım Beyi kabul etmedim ve istifaya mecbur ettim. Lüzum görüldüğü zaman dahi, Mecliste, celsei hafiyede malûmat ve mütaleatımı açıkça söyledim" (Atatürk, 1927: 489-490) diyerek Garp Cephesi ile ilgili açıklamalarına döner.

Solun Milli Mücadele ve meclis içerisindeki gücünü bastırmak ve güç dengelerini lehine çevirmek amacıyla Atatürk'ün ikinci hamlesi bir Halkçılık Programı metni hazır-

layarak, daha önce bu tür programlar yayınlayan Halk Zümresi ve Halk Şuralar Fırkası gibi meclis içinde etkili sol siyasi oluşumlarla (Tekeli, Şaylan, 1978: 67) arasındaki farkı kapatmak, bu gruplarla benzer şeyleri düşündüklerinin ve meclis içinde onlara gerek olmadığının altını çizmektir. Tabii, Mustafa Kemal 1927'de bir Cumhurbaşkanı olarak kendi meclis grubunda nutkunu okurken, bu olayları kendi bakış açısına göre yorumlar ve dönemin solu ile girdiği mücadeleyi, onların halkçılık konusundaki görüşlerine bir cevap olarak Halkçılık Programı'nı meclise sunduğunu konuşmasına taşımaz: Atatürk'e göre Halk Şuralar Fırkası ve Halk Zümresi gibi gruplar, bizzat kendi Halkçılık Programı'ndan etkilenerek bir takım programlar yayınlamaya başlamışlardır "*Bilmünasebe arzetmiştim ki, ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza menşe teşkil eden 13 Eylûl 1336 tarihli bir programı, Meclise takdim etmiştim. Bu programın, Mecliste 18 Eylûl'de okunan kısmından başka, buna da esas olmak üzere, Büyük Millet Meclisinin mahiyeti esasiyesini ve usulü idare hakkındaki noktai nazarları tesbit eden ve Meclisin küşadını müteakıp kıraat ve kabul olunan takririmi de,bu kısımla beraber, halkçılık programı unvanı altında tab ve neşrettirmiştim. Arzettiğim teşekküller, benim bu programımdan mülhem olarak birtakım unvanlar takınmaya ve programlar tespit etmeye başladılar*".

Oysa Nâzım Bey'in istifasından (6 Eylül 1920) sadece bir hafta sonra meclise taşınan Halkçılık Programı'nın sol ile mücadele yönü, gerek zamanlaması ve gerekse içeriği açısından ele alındığında o kadar açıktı ki, bu, meclisteki muhafazakâr kitlelerin de gözünden kaçmamış; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Erzurum Merkez Heyeti üyeleri Bolşeviklik kokan bu programa tepki göstererek istifa etmişler ve (daha sonra Mustafa Suphi'nin öldürülmesi ile de yakından ilgili olduğu söylenen) Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti'ni kurmuşlardır (Sarıhan: 1995: 209). Atatürk, nutkunda, cemiyetin kuruluşunda bu tepkinin rolüne de yer vermez. Mustafa Kemal'e göre Muhafaza-i Mukaddesat Derneği, Halkçılık Programı'nın sol jargonuna tepki nedeniyle kurulmamış; cemiyetin başkanı Molla Raif Efendi ve arkadaşları "*meclisi çalışır hale getirmek zorunda kaldığı için*" kurduğu Anadolu

ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kendi yazdığı tüzüğündeki *esasiyesinin ihtiva ettiği ikinci noktayı manidar"* (Atatürk, 1971: 580) buldukları için, böyle bir girişimde bulunmuşlardır. Derneğin amacı ise, Nutuk'a göre, halifeliğin, padişahlığın ve devlet biçiminin değişmezliğini sağlamaktır.

Mustafa Kemal Halkçılık Program'ını 13 Eylül 1920 Pazartesi günü meclise sunar. Takip eden haftanın Cumartesi günü, 18 Eylül'de ise Program BMM'de okunur ve hayli eleştirilir; hatta mecliste bunun bir hükümet programı mı yoksa bir kanun önerisi mi olduğu yönünde tartışmalar dahi yapılır (Sarıhan 1995:215). Meclis, Mustafa Kemal'in Halkçılık Programı önerisini aynen kabul etmez ve incelenerek üzerinde değişiklik yapılması amacıyla Özel Komisyon'a -Encümen-i Mahsus'a- havale edilmesine karar verir. İncelenmek üzere komisyona havale edilen Halkçılık Programı, mecliste Teşkilât-ı Esasiye Kanun'u Lâyihası -Temel Kuruluş Kanunu Tasarısı- olarak kabul edilir ve komisyonun raporunun 18 Kasım 1920'de toplanacak meclis oturumunda görüşülmesine karar verilir (Tunçay 1972: 25).

Mustafa Kemal'in sunduğu programı incelemekle görevli komisyonun başkanı İzmir Mebusu Yunus Nadi, Mazbata Muharriri ise Burdur Mebusu İsmail Suphi Soysallıoğludur. Komisyon, Mustafa Kemal'in 18 Eylül'de sunduğu rapor üzerinde kayda değer değişiklikler yapar. (Kör) Ali İhsan (İloğlu)'nun Temsili Meslekî Programı'ndan etkilenerek yapılan değişiklikler ile Mustafa Kemal'in sosyalist görünümü ağır basan Halkçılık Programı'na, mesleki temsil esasını getiren, halkçılığın solidarist özünü belirginleştiren değişiklikler eklenmiş olur[3]. Komisyonun sunduğu lâyihanın 4. maddesinde bu durum özellikle oldukça belirgindir. Atatürk'ün BMM'de okuduğu programın 9. maddesinde *"Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca reyiam ile müntehap azadan mürekkeptir"* ifadesi yer alırken; komisyon, raporunda, bunu değiştirerek (4.

---

[3] Ali İhsan İloğlu'nun hayatı, görüşleri, siyasal yaşamı, Mesleki Temsil Programı ve Mustafa Kemal'in Halkçılık Programına Ali İhsan Bey'in Temsili Mesleki Programı'nda belirttiği kimi değişikliklerin ilave edilmesi ile ilgili olarak Bkz (Tekeli-İlkin, 2003: 355–448), (Tekeli- Şaylan 1978: 68–70), (Tunçay 1972: 28)

madde) meslekî temsil esasını maddeye eklemiştir: "*Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir*"

Komisyondan gelen rapor da 18 Kasım 1920 Perşembe günü toplanan meclis oturumunda tartışılır ve hükümet lâyihasındaki ilk 5 madde kapsamının Büyük Millet Meclisi Halkçılık Beyannamesi olarak yayımlanmasına karar verilir.

18 Eylül 1920 tarihinde Mustafa Kemal tarafından okunan ve İcra Vekilleri Heyeti Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Lâyihası olarak kabul edilen Halkçılık Programı, üzerinde çok tartışılan, konu ile ilgili hemen hemen tüm çalışmalarda atıf yapılan bir metindir. Metnin tamamını günümüz Türkçesi ile bulmak neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle de belgenin günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş halinin okuyucuya sunulmasının önemli olduğu düşüncesindeyim. Metnin, Latin harfleri ile yazılmış orijinali Ergun Özbudun'un ***1921 Anayasa'sı*** (1992) isimli çalışmasının ekinden alınmış ve günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Bakanlar Kurulu
Temel Kuruluş Yasası Tasarısı
(Halkçılık Programı)
Amaç ve Yol

1- Türkiye Büyük Millet Meclisi, ulusal sınırlar içinde yaşam ve bağımsızlığın sağlanması ve hilafet ve saltanatın kurtarılması amacıyla kurulmuştur.

2- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, yaşamını ve bağımsızlığını kurtarmayı tek amaç bildiği halkı, emperyalizm ve kapitalizm baskısı ve zulmünden kurtararak yönetim ve egemenliğin asıl sahibi haline getirme amacına ulaşacağı inancındadır.

3- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ulusu, yaşam ve bağımsızlığını öldüren emperyalist ve kapitalist düşmanların saldırılarına karşı savunmayı ve dış düşmanlarla iş birliği ederek ulusu aldatmaya ve kargaşalığa itmeye çalışan yerli hainlerin yola getirilmesi için orduyu sağlamlaştırmayı ve onu ulusal bağımsızlığın koltuk değneği olarak düşünmeyi bir görev sayar.

4- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, halkı etkisi altına alan sefaletin nedenlerini ortadan kaldırmak ile mutluluk ve refahının araç ve koşullarını sağlamayı temel ilke ve bununla birlikte, toprak, eğitim, adalet, ekonomi ve tüm sosyal sorunlarda çağın gereklerine ve halkın gerçek ihtiyacına göre gerekli önlem almayı ve gerekli kuruluşları oluşturmayı başlıca görev sayar. Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti amaç ve hedeflerine ulaşmak için tüm iş ve uygulamalarında, ulus ve vatanın etkisinde kaldığı fiili saldırı ve kargaşalıklara karşı, ulusun birlik ve dayanışmasını koruma, savunma ve savaşma güç ve kudretini aksamalara uğratmaktan sakınır.

Temel Maddeler

5- Hilafet ve Saltanat makamının kurtarılması başarıldıktan sonra Padişah ve Müslümanların Halifesi temel kanunlar çerçevesinde saygın konumlarını ve yüceliklerini alırlar.

6- Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur; yönetim biçimi, halkın kaderini doğrudan ve gerçekten yönetmesi temeline dayanır.

7- Yönetim gücü ve yasama yetkisi ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanır ve gerçekleşir.

8- Türkiye Halk Hükümeti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir. Ve (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti) sanını taşır.

9- Büyük Millet Meclisi, illerdeki halk tarafından genel oy ile seçilmiş üyelerden oluşur.

10- Büyük Millet Meclisi üyelerinin sayısı her elli bin nüfusa bir üye olacak biçimde oluşturulur.

11- Büyük Millet Meclisi seçimleri her iki yılda bir defa yapılır. Seçilen üyenin üyelik süresi iki yıldır, fakat tekrar seçilmek mümkündür. Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri kendini seçen ilin ayrıca temsilcisi olmayıp tüm ulusun temsilcisidir.

12- Büyük Millet Meclisi her yıl Kasım ayının başında çağırılmaksızın toplanır.

13- Büyük Millet Meclisi üyeleri her toplantının başlangıcından başlayarak dört ay sonra Büyük Millet Meclisi'ne ait

tüm hukuk ve yetkiye sahip olmak ve gelecek toplanma dönemine kadar toplanma halini sürdürmek üzere her ilden en az birer üye bulunacak şekilde içlerinden üçte birini gizli oyla seçerek ayırır.

14- Tüm kanunların ortadan kaldırılması, değiştirilmesi, anlaşmalar, barış sözleşmeleri ve savaş ilanı Büyük Millet Meclisi hukuk sistemi içindedir.

15- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti parçalara ayırdığı özel kanunlar daireleri gereğince, seçilmiş milletvekilleri aracılığıyla, başkanı başkanlık koltuğunda olmak üzere yönetilir. Geri kalan vekiller yönetimsel konular için bakanları atar ve gerektiğinde bunları değiştirir.

16- Ordu özel olarak Büyük Millet Meclisi'nin ordusudur. Kumanda etme yetkisi Büyük Millet Meclisi'nin manevi kişiliğinde olup kumanda emriyle ilgili işler Genel Kurmay Bakanlığı tarafından yönetilir.

17- Büyük Millet Meclisi başkanı aynı zamanda Bakanlar Kurulu'nun da başkanıdır. Meclis Başkanı sıfatı ile Meclis adına imzaya ve kararları onaylamaya yetkilidir.

İdare

18- Türkiye, coğrafi durum ve ekonomik ilişki açısından illere, iller ilçelere bölünmüş olup ilçelerde bucaklardan oluşur.

Vilayet

19- Vilayet yerel işlerde manevi kişiliğe ve tam bir özerkliğe sahiptir. İç ve dış politika, askerlik işleri, uluslararası ekonomik ilişkiler ve genel vergiler ile çıkarları birden fazla ili ilgilendiren durumlar ayrı olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce yapılacak kanunlar gereğince tüm eğitim işleri sağlık, ekonomi, ziraat, imar ve toplumsal yardımlaşmanın düzenlenmesinin yönetimi (İl Meclisinin) yetkisi içindedir.

20- İl Meclisleri, beş bin kişiye bir üye olacak şekilde genel oy ile il halkı tarafından seçilmiş üyelerden oluşmaktadır. İl Meclislerinin seçim dönemleri, Büyük Millet Meclisi'nin seçim dönemi kadardır. Toplanma süreleri yılda iki aydır.

21- İl Meclisi üyeleri tarafından bir başkan ile dört üyeden oluşmak üzere bir yönetim kurulu seçilir. Yönetim yetkisi kalıcı olan bu heyete aittir.

22- İlde Büyük Millet Meclisi'nin yardımcı ve temsilcisi olmak üzere vali bulunur. Vali Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından atanıp, görevi Hükümetin genel ve ortak görevlerini yürütmektir. Yerel yönetime kaşı durumu ve görevi sadece denetimden ibarettir.

İlçe

23- İlçe yalnız yönetimsel ve güvenlikle ilgili bir birim olup manevi kişiliği yoktur. Yönetimi Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından atanmış ve valinin emrinde bir kaymakama teslim edilmiştir.

24- Bucak özel yaşamında özerkliğe sahip bir manevi kişiliktir.

25- Bucak'ın bir meclisi, bir yönetim kurulu, bir de müdürü vardır.

26- Bucak meclisi, bucak halkınca genel oy ile seçilmiş üyelerden oluşur.

27- Yönetim kurulu veya bucak müdürü bucak meclisi tarafından seçilir.

28- Bucak meclisi yargı, ekonomi ve maliye yetkisine sahip olup bunların dereceleri özel kanunlarla belirlenir.

29- Bucak bir veya birkaç köyden oluştuğu gibi bir ilçe de bir bucaktır.

Genel Denetmenlik

30- İller ekonomik ve sosyal ilişkileri itibariyle birleşerek genel denetmenlik alanları oluşturabilirler

31- Genel denetmenlik alanlarının genel biçimde güvenliğin sağlanması ve tüm dairelerin denetimi ve genel denetmenlik alanlarındaki illerin ortak işlerindeki ahengin düzenlenmesi görevi genel denetmenlere aittir.

Halkçılık Programı'nı (komisyondan gelen değişikliklerle) BMM'de kabul ettiren Mustafa Kemal'in dönemin sosyalistleri ile sürdürdüğü taktik savaşı bununla da sınırlı kalmamıştır. Mustafa Kemal, karşısındaki bloğu dağıtabilmek için Nâzım Bey'in istifa ettirilmesi ile başlayan, Halkçılık Programı ile devam eden taktik operasyonuna devam eder. Mustafa Suphi ile ilişkileri de bu taktik operasyonun bir parçasıdır ve bu dönem, tam da Bakû'de Türkiye Komünist Fırkası'nın Kongresi'ni topladığı döneme rast gelmektedir.

Bakû'deki Mustafa Suphi, Anadolu'da sürdürülmekte olan Milli Mücadele ile irtibat kurmak düşüncesindedir ve 15 Haziran 1920 tarihinde Mustafa Kemal'e bir mektup yazarak, Süleyman Sami aracılığıyla Ankara'ya göndermiştir. Süleyman Sami'nin Mustafa Suphi'nin mektubunu yol üzerindeki İngiliz kontrol noktalarını aşarak Mustafa Kemal'e -Ankara'ya- götürmesi yaklaşık bir ay almış; mektup aynı yılın Temmuz ayı sonuna doğru Mustafa Kemal'in eline ulaşmıştır. Büyük Millet Meclisi Reisi, Kuva-yı Milliye Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine hitaben yazılan mektupta: "*...sulh şartlarına göre Anadolu rençberinin son rızk-ı danesine kadar taarruz olunduğu anlaşılıyor. Böyle bir barışı kabule razı olan herhangi bir hükümet ve sınıf ile mücadeleye karar vermiş olan İştirakkiyyun Teşkilâtının yardımlarınıza nail olacağı ümidindeyiz. Buradaki faaliyetimiz hakkında Süleyman Sami yoldaş lazım gelen bilgileri arzedecektir. Mağdur halkımızın kurtuluşunun inkılâpta olduğu kanaatiyle hat-i kelam ve teyid-i ihtiram ederiz* (Erdem, 2005:128, Onar, 929 No'lu Belge) yazmaktadır[4].

Mustafa Kemal Halkçılık Programı'nı meclise sunduğu gün (13 Eylül) Türkiye Komünist Fırkası Kongresi Baku'de çalışmalarına başlamış, ve Mustafa Suphi Anadolu'daki Milli Mücadele'yi destekleme konusundaki düşüncelerini bu kongrede dile getirmiştir. Mustafa Kemal'in Mustafa Suphi'nin mektubuna cevap yazdığı tarih, meclise Halkçılık Programı'nı sunduğu gün olan 18 Eylül 1920'dir (Sarıhan 1995:210). Mustafa Kemal, Mustafa Suphi'ye cevaben, çoğunluğu köylülerden oluşan halkımızın Batı'nın emperyalizm ve kapitalizminin mahkûmiyetinden kendini kurtarabilmek için mücadele etmeye karar verdiğini, Türkiye İştirakkiyyun Teşkilâtının da aynı amaçla çalıştığını duymaktan büyük mutluluk duyduğunu belirtmektedir. Büyük Millet Meclisi ile temsil olunan halk

[4] Mustafa Suphi'nin Mektubu, Mustafa Kemal'in cevabı, Mustafa Suphi'nin öldürülmesi ile ilgili olarak ayrıca Bkz, (Tevetoğlu 1967: 223). Tunçay (1972). Mustafa Suphi ve Milli Mücadele Hareketi ile ilişkisi ile ilgili olarak Bkz, Bayur, (1971: 587–654). Suphi'nin öldürülmesinin Mustafa Kemal'in bilgisi dışında olduğu bu işin Kazım Karabekir ve Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti ile ilgili olduğu izlenimini taşıdığını belirtir.

hükümetinin köylerden itibaren bucak, kaza ve vilayetler halinde örgütlendiğini, tüm bu yerlerde halk tarafından seçilmiş yönetim kurullarının olduğunu ve bu teşkilâtın BMM başkanlığı tarafından idare edildiğini (ki Atatürk bu satırları Halkçılık Programını meclise gönderdikten hemen sonra kaleme almıştır; bu tür bir örgütlenme sadece onun programında yer almaktadır. Demek ki, Mustafa Suphi'ye bu mektubu yazdığı anda meclisin bu programı kabul edileceğine gayet emindir) BMM'nin bu teşkilâtının Sovyetlerin yönetim biçiminden farksız olduğunu, içtimai inkılâbında gerekli evrelerini geçirmekte olduğunu ve bu inkılâbın da BMM tarafından yürütülmekte olduğunun da mektubunda altını çizer. Mustafa Kemal mektubunun ilerleyen sayfalarında, Türkiye İştirakkiyyun Teşkilâtı'ndan madden ve manen tam anlamıyla yararlanılabilmesi için teşkilâtın BMM Başkanlığı ile irtibata geçmesi gerektiğini (ki Mustafa Kemal'in bu satırları yazdığı sırada BMM Reisi olduğunu ve Mustafa Suphi'ye yazdığı bu mektubu Büyük Millet Meclisi Reisi sıfatıyla imzalamış olduğunu bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır) teşkilât ile işbirliği edebilmek için Mustafa Suphi'nin tam yetkili bir murahhas göndermesini tavsiye etmektedir.

Mustafa Kemal'in cevaben kaleme aldığı mektuptan da anlaşılabileceği gibi meclis içindeki sosyalistlerle hesaplaşmaya girdiği gün, aynı zamanda İştirakkiyyun Fırkası'nı da meclis ile işbirliğine çağırmaktadır ki bunun da taktik planın bir parçası olduğu açıktır: Nitekim bu mektubun Mustafa Suphiye gönderildiği 13 Eylül 1920 tarihinden sadece ve sadece 137 gün sonra, 28 Ocak 1921 Cuma gününü Cumartesi'ye bağlayan gece, Mustafa Suphi ve arkadaşları öldürülecektir. Ki onun öldürüldüğü gün, ne tesadüftür ki, Halk İştirakiyun Fırkası ve Yeşilordu liderlerinin tutuklandığı - Bu tutuklamalar 11-27-28 Ocak 1921'de üç gurup halinde yapılmıştır- güne denk gelecektir.

Atatürk'ün karşı cepheyi dağıtmak için yaptığı bir diğer hamle ise (Resmî) Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulmasıdır. Oldukça sol bir jargonla yazılmış Halkçılık Programı ile Halk İştirakkiyyun Fırkası ve meclis içerisindeki Halk Zümresi grubu ile aralarında bir farklılık olmadığının, Mustafa Sup-

hi'ye yazdığı mektupta da açıkça meclisteki idare biçiminin Sovyetlerdekinden farksız olup, sosyal devrimlerin sürdürülmekte olduğunun altını çizen Mustafa Kemal, son bir hamle ile 18 Ekim 1920 tarihinde çoğu eski ittihatçı olan arkadaşlarına (ki bunların arasında Halkçılık Programı'nın havale edildiği özel komisyonun başkanı olan İzmir Mebusu Yunus Nadi de vardır) Türkiye Komünist Fırkası'nı kurdurtmuştur. Mustafa Kemal'in amacı bir yandan meclis içerisindeki Halk Zümresi'nin gücünü budamak -ki müstakbel Komünist Partisi'nin muhtemel üyeleri Halk Zümresi üyelerinden oluşacaktır- diğer yandan Sovyetler Birliği'ne ülkede sosyalist hareketlerin özgürce siyaset yapılabildiği mesajını vermek ve son olarak da denetleyemediği sosyalistleri, kendi güdümünde bir komünist parti aracılığıyla denetim altına alabilmektir[5].

Halkçılık Programı sadece dönemin solu ile yürütülen güç mücadelesi ile anlaşılamaz. Çünkü Halkçılık Programı ile gündeme gelen ve daha sonra halkçılık ilkesi olarak önce Partinin programına ve daha sonra da Anayasa'ya ilave edilen ilke, dönemin Rusya'sı ile yürütülen ilişkiler göz önüne alınmadan analiz edilmemelidir. Bir anlamda Halkçılık ilkesinin doğmasına, halkçılık gibi bir ilkenin var olmasına neden olan şey, Mustafa Kemal ve ekibi ile dönemin sosyalistleri ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler yumağıdır. Halkçılık, bu karmaşık ilişkiler yumağının kesişim noktasında durur ve Mustafa Kemal'in onu birbirleriyle ters vektörlerde karar almaya zorlayan güç mücadelesinden başarıyla çıkışının anahtarını oluşturur.

Mustafa Kemal açısından, dönemin sosyalistleri ve Sovyetler Birliği arasında yürüttüğü güç mücadelesi onu ters yönlerde karar almaya zorlamaktadır. Bir diğer ifade ile Sovyetler Birliği'nden gelecek yardıma ve kuzey/kuzey doğu sınırının güvenlikte olmasına ihtiyaç duyduğundan Sovyetler Birliği'nin beklentilerine açıkça ve cepheden karşı çıkamamakta ve yönü sosyalizme, sosyal inkılâba açık bir siyasal örgütlenme içerisinde olduğu izlenimi vermeye çalışmaktadır. Ülke içinde buna

---

[5] TBMM, Sovyetler Birliği ve ülke içindeki sosyalist hareketlerin ilişkilerine dair ayrıca Bkz: (Gologlu, 1971:241–260), (Şişmanov,1978), (Tevetoğlu, 1967) ve (Gürses, 1992)

izin vermesi durumunda ise Milli Mücadele'nin önderliğini sürdürme gücü tehlikeye düşecektir. Ülke içinde ise, Milli Mücadele'nin önderliğini sosyalist liderlere kaptırmamak için açıktan ve sert bir mücadele yürüttüğünde Sovyetler Birliği'ne vermeyi planladığı mesajları veremeyecek, almayı planladığı yardımlar tehlikeye düşecektir. Nitekim tam da, sol bir jargonla yazılmış Halkçılık Programı'nın meclise gönderilmesinden 3 gün, programın mecliste görüşülmesinden 2 gün önce Mustafa Kemal ile Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Cebesoy arasında geçen telgraflaşmada da Mustafa Kemal, aynı sorunu dile getirmektedir: Mustafa Kemal, Cebesoy'un komünizm hakkındaki düşüncesi ile ilgili sorularına (ki Halkçılık Programı'nın meclise sunulmasından sonra bu soru Mustafa Kemal'e sıkça sorulmaya başlanmıştır) komünizm ve Bolşevikliğe açıktan karşı çıkmayı doğru bulmadığını, Boşeviklerin Lehistan seferini bitirince Batı ile uzlaşacaklarını, Rusların Karadeniz kıyılarının her noktasına, hatta Ankara ve Eskişehir'e kadar adamlar yolladıklarını belirtmektedir (Sarıhan 1995: 213). Meclise sol jargonla kaleme alınmış bir program sunan Mustafa Kemal, Ali Fuat Bey'e gönderdiği mektubuna şöyle devam eder: "*Kayıtsız şartsız Rus bağımlılığı demek olan içerideki komünizm örgütü gaye itibariyle tamamen bizim aleyhimizedir. Gizli Komünizm örgütünü her surette durdurmak ve uzaklaştırmak mecburiyetindeyiz... Kendi arzularını kolaylıkla desteklemek isteyen bir takım kimseler, hilekarânebir surette komünizm vesaire örgütüne taraftar olduğumu yayıyorlar; fakat yanlıştır*" (Kocatürk, 1999: 232)[6].

Mustafa Kemal'in sadece Ruslardan çekindiği için ülke içindeki sosyalist hareketlere açıktan taarruz edemediğini iddia etmek de yanlış olacaktır. Henüz savaşın devam ettiği bir dönemde meclisin mühimmata ihtiyacı vardır ve Halkçılık Programı bir yanı ile üstü kapalı olarak ülke içindeki sosyalistlerle mücadele ederken, diğer yanı ile de Sovyetlerinkine benzer bir yönetim şeklinin Türkiye'de de kurulmakta olduğu imajını vermeye yaramaktadır. Mustafa Kemal bir yandan sol ile mücadele ederken diğer yandan da Mustafa Suphi'ye yazdığı

[6] Bu konuda ayrıca Bkz. (Onar, 930 Nolu belge)

mektupta ve Mustafa Suphi'nin öldürülmesinden 23 gün önce (5 Ocak 1921) Lenin'e yazdığı mektupta Türkiye'de de Sovyetlerinkine benzer bir yönetin şeklinin kurulmakta olduğunun altını çizme gereği durmaktadır: "*telsiz telgrafla Moskova'dan yapılan bir bildirimden Sovyet Rusyası'nca Dağıstan'ın bağımsızlığının tanındığını öğrendik. Bu mutlu kararın Bolşevizm dünyası ile İslam Dünyası arasındaki ilişkilere çok olumlu etkileri olacağına ve bu yolla bizleri şimdiki kapitalist yönetiminin güç ve yardım aldığı Batı sömürgecilerini devirmek olan ortak amacımıza daha çok yaklaştıracağına kuşku duymuyorum. Bu mutlu sonucun sık sıkıya işbirliği etmemizle sağlanacağına inandığımdan dolayı bizi birbirimize bağlayan bağları daha çok sağlamlaştıracak her olayın sevindirici olduğunu belirtir*[im] (Onar, 992 No'lu Belge).

Mustafa Kemal'in bu niyeti o kadar açıktır ki, Halkçılık Parogramı'nın mecliste okunduğu, tartışıldığı gün (18 Eylül) Moskova'dan Trabzon'a gelen İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey Ankara'ya telgraf çekerek, Sovyetler'in bir milyon altın Ruble, sayısız cephane, top ve tüfeği Türkiye'ye sevk etmek için hazır beklediği mesajını Mustafa Kemal'e iletmiştir (Sarıhan, 1995:215). Yine aynı gün Halil Paşa, Bakû'den Kâzım Karabekir'e gönderdiği telgrafta, Azerbeycan Komünist Partisi Merkez Komitesi adına Neriman Nerimof, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi Kafkas Bürosu adına Eliava ve Dağıstan Sovyeti adına Celal Korkmazov ile yaptıkları görüşme sonucunda Sovyetlerin Türkiye'ye yardım etmesi ve Ermenistan ile Gürcistan'a karşı harekete geçilmesini kararlaştırdıklarını bildiren bir telgraf yollamıştır. Bu telgraflar da göstermektedir ki, Halkçılık Programı ile Mustafa Kemal Sovyetler'e selam yollarken, Sovyetler Birliği de yardım taleplerinin kapıda olduğunu bildirerek Mustafa Kemal'e aleyküm selam demektedir. Nitekim Sovyetler sözlerinde duracak, 21 Eylül 1920 günü Rus limanlarından Karadeniz kıyılarına yapılan ulaştırmayı düzenlemek amacıyla Bahriye Kaçakçı Müfrezesi kurulacak; Sovyetlerden silah ve mühimmat bu yoldan Anadolu'ya geçirilecektir. İlk parti mal, ertesi gün Trabzon'da teslim alınır, Yusuf Kemal Bey'in idaresinde Trabzon'dan

İnebolu'ya geçirilen mühimmat, en kısa yoldan Ankara'ya ulaştırılır.

Sonuç

Halkçılık fikri Anadolu'ya narodnikler aracılığıyla gelir. Tarımda kapitalistleşmenin yarattığı mülkiyet kutuplaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan, küçük köylülüğün devrimciliğinden yararlanarak monarşiyi ve kulakların egemen olduğu sosyo ekonomik sistemi değiştirmeyi amaç edinen narodniklerin halkçı düşünceleri, yine aynı dönemde kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmaya başladığı Osmanlı şehirlerindeki modernleştiricileri derinden etkileme başlar. Osmanlı Jön Türk'ü ve Rus narodnikleri arasındaki bu entelektüel alışverişi Büyük Millet Meclisi'ne taşıyan ise dönemin sosyalistleri olmuştur. 1920 Nisan'ında kurulan meclis içerisinde etkin örgütler kuran sosyalistler, ardı ardına kapsamlı programlar yayınlamaya, halkçı fikirleri meclise ve Anadolu reel politik'ine taşımaya başlamışlardır. Mustafa Kemal'i Halkçılık Programı yazmaya iten neden de işte budur: Narodnik hareketinden etkilenerek halkçılık düşüncesine programlarında yer veren dönemin solu ile Mustafa Kemal'in girdiği güç mücadelesi. Halkçılık Programı bu güç mücadelesinin konusu değil, taktiğidir. Bir başka deyişle, Mustafa Kemal dönemin solu ile halkçılık konusunda polemiğe girdiği, halkçılık konusunda onlarla farklı düşündüğü için halkçılık konusundaki görüşlerini bir program etrafında yayınlama ihtiyacı duymaz. Tersine, Milli Mücadele'nin liderliği ve Sovyetler Birliği ile, onun güdümüne girmeden ama ondan da kopmadan, ilişkilerin yürütülmesi konularında bir taktik olarak halkçılığa başvurur. Halkçılık, konusu Milli Mücadelenin liderliği ve bu mücadelenin başarıya ulaştırılması olan tartışmanın taktik hamlelerinden birisidir. Meclis (komisyonu) bu tasarının içerisine solidarist öğeler ekleyerek kabul eder: Bir anlamda meclisin bizzat kendisi, Mustafa Kemal'in sol ile yürüttüğü taktik mücadeleden bir rejim için ilke, "halkçılık" ortaya çıkaracaktır. Mustafa Kemal'in ortaya atıp meclisin şekillendirdiği halkçılık, toplumu mesleklerden mürekkep kabul edip, toplumsal ve mesleki dayanışmayı ön plana çıkaran, devlete sınıflar üstü bir denetle-

yici, yönlendirici rolü veren bir halkçılıktır. Bu halkçılık tek parti yönetiminin varlığını da meşru hale getirmektedir. Eğer toplumda sınıflar -çıkarları, aynı toplum içindeki diğer sınıflardan farklı gruplar- yok ve Mustafa Kemal (1923:112)'in 1923'de söylediği gibi halk "*menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıflar halinde değil; bilakis mevcudiyetleri ve muhasalai mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibaret*" ise halkçı prensiplerle kurulmuş, tüm toplumun, çıkarları ortak bir organizma olan toplumun, ihtiyaçlarını gözeten ve onu modernleştirmeye çalışan Cumhuriyet Halk Partisi'nden başka bir partiye de ihtiyaç yoktur.

1945 yılına gelindiğinde ise bir yandan organik toplum düşüncesi sallanmaya -ki tam anlamıyla yıkılması için 1960 sonrasını beklemek gerekecektir- diğer yandan da iktidara gelebilmek ve orada kalabilmek için alturist politikaların yeterli olmayıp, yeter miktarda oy almanın gerekli olduğu düşüncesi yerleşmeye başlamıştır. Çok partili dönemde halkçılık kavramının anlamını değiştiren de bu iki gerçek olmuştur. Bu durum, çok partili dönemde halkçılığın içeriğinin popülizm ile doldurulmaya başlamasının da önünü açmış; askeri darbelerle ve resmî ideolojinin sınırlandırmaları ile siyasal tartışmaların alt ve üst sınırının iyice daraltıldığı siyasal sistemde, politika üretebilmenin, politik olarak alternatif olabilmenin önü tıkandıkça, partiler, iktidara gelebilmek ve orada kalabilmek için popülizmi bir yöntem olarak daha çok kullanmaya başlamışlardır. Halkçılık kavramını, diğer beş ilkenin tersine en yaygın kabul gören ilke haline getiren de halkçılığın çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte kazandığı bu içeriğidir.

Mete K. KAYNAR

Kaynakça

AKDERE, İlhan-KARADENİZ, Zeynep. (1994), ***Türkiye Solunun Eleştirel Tarihi 1908-1980*** İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

ATATÜRK Mustafa Kemal. (1945), ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C1,*** Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

ATATÜRK Mustafa Kemal. (1952), ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C2,*** Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

ATATÜRK Mustafa Kemal. (1954), ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C3,*** Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

ATATÜRK, Mustafa Kemal. (1971), ***Nutuk***, C.I, II, III Ankara:Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yay., 11. Basım, İstanbul.

AYDIN, Ertan (2003), ***The Pecularities of Turkish Revolutionary Ideology in 1930s: The Ulku version of Kemalism, 1933-1936***. Bilkent Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi.

BAYUR, Yusuf Hikmet. (1971), "Mustafa Suphi ve Millî Mücadele'ye El Koymaya Çalışan Başı Dışarıda Akımlar", ***Belleten***, XXXV, 140(1971): 587–654.

BERKES, Niyazi. (1965), Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler, İstanbul: Yön Yayınları.

BERKES, Niyazi.(1974), ***Türkiye'de Çağdaşlaşma***, İstanbul: Doğu-Batı Yayınları

Cenan Bıçakcı;. (1997), ***Türkiye'de Siyasal Gelişmeler ve Sosyalistler***, İstanbul: Sarmal Yayınları

ERDEM, Hamit (2005), ***Mustafa Suphi, Bir Yaşam Bir Ölüm***, İstanbul: Sel Yayıncılık

Genel Kurmay Başkanlığı (1988), Atatürkçülük (Birinci Kitap), Ankara: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı

GOLOĞLU, Mahmut. (1971), ***Cumhuriyete Doğru*** C 3. Ankara: Başnur Matbaası

GÖNLÜBOL, Mehmet vd. (1996), ***Olaylarla Türk Dış Politikası***, Ankara: Siyasal Kitabevi.

GÜRSES, Hasan Basri (1992), "Yayınevinin Önsözü", ***Mustafa Suphi, Yaşamı, Yazıları Yoldaşları-2*** Der: Hasan Basri Gürses, İstanbul: Sosyalist Yayınları.

KOCATÜRK, Utkan. (1999), ***Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü***, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Mustafa Onar(Der). (1995), ***Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları C.II***, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ÖZBUDUN, Ergun (1992), ***1921 Anayasası***, Ankara: Atatürk Kültür Türk Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

SADİ, Kerim (A. Cerrahoğlu). (1994), ***Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı***, Der: Mete Tunçay, İstanbul: İletişim Yayınları.

SARIHAN Zeki. (1995), ***Kurtuluş Savaşı Günlüğü III***, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

SAYILGAN, Aclan. (1968), ***Solun 94 Yılı 1871–1965 Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Sosyalist Komünist Hareketler***, Ankara: Mars Yayınları

ŞİMANOV, Dimitry. (1978), ***Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketler***, İstanbul: Belge Yayınları.

TEKELİ, İlhan- Gencay ŞAYLAN. (1978), "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi" ***Toplum ve Bilim***, Yaz-Güz 1978, 44–110.

TEKELİ, İlhan- Selim İLKİN. (2003), "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili Meslekî Programı" ***Cumhuriyetin Harcı Köktenci Modernitenin Doğuşu*** (Der: İlhan Tekeli- Selim İlkin) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

TEVETOĞLU, Fethi (1967), ***Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910–1960)*** Ankara: Komünizmle Mücadele Yayınları.

TOPRAK, Zafer (1977), "Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce Halkçılık" ***Toplum ve Bilim***, Bahar 1977: 92–123.

TUNÇAY, Mete (1972) ***Mesai, Halk Şuralar Fırkası Programı***, Ankara: Sevinç Matbaası.

Halkevleri

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti rejiminin halka benimsetilmesinin sacayaklarından biri olarak Halkevleri birçok tartışmaya konu olmuş bir kurumdur. Derneğin kuruluş amacı, yeni dönemin ideolojisini halka yaymak, "halkı bilinçlendirmek", "Atatürk ilke ve inkılâpları"nın halk tarafından benimsenmesini sağlamak, halkı kültürlemektir. Cumhuriyetin kurucu ideolojisiyle ters düştüğü düşünülen Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra kurulan Halkevleri, bir misyon kuruluşudur; misyonu "halkı aydınlatmak" adı altında resmi ideolojiye eklemlemektir. Halkevleri bu misyonu yerine getirmede kısmen başarılı olsa da özellikle çokpartili döneme geçişle tartışmaların merkezine yerleşmiş, CHP'nin bir kolu olduğu eleştirileri daha açık olarak dile getirilmiş ve bu tartışmaların akabinde de 1950'lerin başında kapatılmıştır.

Türk Ocakları'nı feshettiren devlet, ideolojisini halka benimsetmenin başka yollarını da bulmak zorundaydı. Bunun için de görece daha seçkinci olan bir kurum olan Türk Ocakları yerine, halka daha kolay ulaşabilecek, köylere kadar nüfuz edebilecek yeni bir dernek kurmalıydı. Bağımsız gibi görünecek olan fakat aslında devlete ve bizatihi devlet demek olan CHF(CHP)'yle sıkı sıkıya bağlı olacak bu dernek, başka ülkelerde de benzerleri bulunan bir kurum olmalıydı. Dernek (Halkevleri), "'misyoner' bir anlayışın ürünü" (Katoğlu, 1997: 411) olmalı ve halka çoğunluğu Avrupa'dan ihraç edilen "millî kültür"ü taşımalıydı.

Devletle halk arasında herhangi bir boşluk bırakmamak veya boşluğu doldurmak amacıyla, Türk Ocakları'nın lağvedilmesinden kısa bir süre sonra Halkevleri'nin kurulması çalışma-

larına başlanır ve CHF'nin 1931 yılında yapılan Üçüncü Kongre'sinde kabul edilen parti tüzüğünün 72. maddesinin G fıkrası gereğince Halkevleri ve 28 Şubat 1932'de fiilen kurulmuş olur. Ankara Halkevi doğrudan Parti genel sekreterliğine, diğer illerde ise parti il başkanlıklarına bağlı olarak çalışacaktır. Zaten birçok ilde Halkevi şubesiyle CHP şubesi aynı binada altlı üstlü konumlanırlar. Ayrıca *Halkevleri Öğreneği*'nde (Talimatname) belirtildiği üzere, Halkevleri için ihtiyaç duyulan binalar CHP yönetim kurulu tarafından bulunacak, döşenecek ve düzenlenecektir (Yeşilkaya, 2003: 133). Bağımsız gibi görünmekle birlikte partiye bağlı bir dernek/organ olduğu, Halkevleri'nin kendi tüzüğünde de açıkça şu ifadelerle belirtilir: "Halkevleri CHF'nin kültür noktasında istihdaf eylediği gayeleri temin için açılmış birer kültür yurdu mahiyetinde olup müstakil birer hukuki şahsiyet teşkil etmezler" (*Halkevleri,* 1940: 14). 1939 tarihli CHP Beşinci Kongre'si ile köylerde açılması kararlaştırılan Halk Odaları'yla birlikte CHP kültür politikalarının toplumun en ücra kesimlerine kadar taşınması planlanır. Böylece Halkevleri, bir "millî Türk kültürü" yaratmanın ve bir "Türk ulusu" inşa etmenin önemli organlarından biri olarak kurgulanır ve kurulur.

1945 sonrası yaşanan gelişmeler Halkevleri'ne ilgiyi giderek azaltır, etkinlik ve örgütsel gelişim, CHP Yedinci Kongre'sinden sonra durma noktasına gelir. 14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin iktidarı ele almasından sonra CHP'nin tasfiye edilmesine yönelik operasyonunun ilk kurbanı Halkevleri olmuştur. 8 Ağustos 1951 tarihinde kabul edilen ve 11 Ağustos 1951 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 5830 sayılı yasa ile CHP bağlantılı kuruluşların ve dolayısıyla Halkevleri'nin mal varlığına el konulur (Şimşek, 2002: 210–119; Çeçen, 1990: 252). CHP ve DP arasında süren bir dizi müzakereden sonra Halkevleri'nin akıbeti hakkında olumlu bir anlaşmaya varılamaz, Halkevleri işleyemez konuma getirilir ve giderek sahneden çekilmesi sağlanır.

Kuruluşundan, önemli bir kararla karşı karşıya kaldığı 1950'lere kadar Halkevleri'nin ideolojik yapısı, daha önce de ifade edildiği gibi CHP'nin ideolojik yapısından farklı değildir. Dolayısıyla eğitim ve öğretim konusunda bir karar organı ol-

masa da yerel kültürler üzerinde önemli etkisinin olduğu ya da böyle bir amaçla ülkeye yayıldığı söylenebilir. Bu bakımdan Halkevleri'nin esas olarak Türk Ocakları'ndan çok farklı bir yapıda olmadığı görülür.

Ankara Halkevi'nin açılışında Reşit Galip Halkevleri'nin etkinliklerine ve esasına değinen konuşmasında, "Milli benliği terkip eden, millî ruhu şekillendiren ve kudretlendiren kültür unsurları içinde (diğerlerinin ehemmiyeti istihfaf edilmeksizin) dil, edebiyat ve tarih şüphesiz ilk sıraya girer" ifadelerini kullanır. "Halkevi sahnesi bir milli kültür mektebi olacaktır" tespitinden sonra Halkevleri sayesinde halk dershaneleri ve kurs şubeleri aracılığıyla ümmilikle mücadele edeceklerini dile getirir (Galip, 1974: 18–37). Türk Ocakları'nın "hars" konusundaki amaç ve hedefleriyle paralellik gösteren bir anlayıştır bu. Türk Ocakları'nda olduğu gibi Halkevleri'nde de Turancı ideolojiyi savunan kişiler azımsanmayacak sayıdadır ve bunların içinde milletvekilleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri Kâzım Nami Duru'dur. Duru, Halkevleri'nin yayın organı olan *Ülkü* dergisinde yazdığı bir yazısında, "Halkevleri, hür Türk yurdunda, hür Türk milleti için, gerçekten birer 'Kızıl Elma' yaratacak yerlerdir. Türk Gençleri! Siz buralara koşunuz ve Kızıl Elma'ya kavuşmanın yollarını arayınız" (bkz. Beşikçi, 1991: 189) diyerek aslında Mustafa Kemal'in *Nutuk*'unda terk edilmesi gerektiğini söylediği Turancılığın hâlâ revaçta olduğunu hissettirir. *Hakimiyeti Milliye*'nin 18 Birinci Kânun 1931 tarihli sayısında yayımlanmaya başlanan *Talimatname*'nin giriş bölümünde Halkevleri'nin açılış amacı açıklanırken bazı devletlerdeki benzer kuruluşlardan örnekler verilir. Bunlardan Macaristan, İngiltere ve Çekoslovakya'nın yanında Almanya ve özellikle Faşist İtalya'nın halk içinde yaygınlaştırdığı Halkevleri benzeri kurumlara özel vurgu yapılması dikkat çekicidir (bkz. Şimşek, 2002). Oysa Türk Ocakları'nın kapatılmasında aynı analoji vardı ve Ocaklar'ın kapatılması için temel gerekçelerden biri olarak gösteriliyordu!

Baltacıoğlu Halkevleri'nin etkinlik amacını açıklarken aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti ideolojisinin ulus ve birey anlayışını da özetler:

"En geniş anlayışa göre Halkevi 'insan'la uğraşır. *Burada 'insan'dan maksat Türktür* [abç]. Halkevi Türk-insanla uğraşır. Halkevi bu Türk-insanı yetiştirmeye çalışır. Öyleyse halkevi herşeyden önce bir yetiştirme kurumudur. Bu bakımdan onu halk okuluna benzetenler yanılmıyorlar. Bu Halkevi bir soy okuludur. Ancak Halkevi teşkilatı yakından incelenirse bu yetiştirmenin hususi bir gayeye göre olduğu görülecektir. Dil, tarih, temsil, müzik kollarıyla Halkevinin doğrudan doğruya Türk-insanı değil, bu insanda en Türk olanı mayalandırmak istediği anlaşılır. Halkevinin birinci derecede milli kültür ve milliyet kurumlarıdır." (Baltacıoğlu, 1950: 51).

Baltacıoğlu gibi Osmanlının sonu ve Cumhuriyet'in başlarında ciddi bir ağırlığa sahip eğitim ve felsefe alanlarında önemli bir yerde olan bir yazarın, 1941 gibi geç bir tarihte ve CHP genel sekreterliğinin talebi üzerine kaleme aldığı, Halkevleri'nin kuramsal bütünlük içinde değerlendirildiği bir kitapta bu kadar sekter, ırkçı düşünceler ileri sürmesi, Halkevleri'nin hangi bağlama otur(tul)duğunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Halkevleri'nin bir merkez teşkilatı olmamasına karşın Ankara Halkevi ve onun çıkardığı *Ülkü* dergisi, diğer Halkevi şubelerinin bağlı olduğu bir merkez niteliği taşır ve taşra halkevi şubeleri tarafından öyle kabul edilir. Ankara Halkevi ve *Ülkü* dergisi doğrudan CHP'nin ve dolayısıyla devletin sesi olması dolayısıyla Halkevleri için bir kılavuz niteliğindedir. *Ülkü*'nün çeşitli sayılarında yer alan antropolojik ve sosyolojik değerlendirmeler, köy monografileri, ülkede gayritürk unsurların varlığını kayıt ve kabul eder; fakat onları bir potada eritebileceğine, farklı etnik unsurları Türkleştirebileceğine dair bir inancı da barındırır. *Ülkü*'deki yazıların çoğunda partinin rehberliğine sarsılmaz inanç, yabancı fikir akımlardan sakınma (ki bu hem Mustafa Kemal Atatürk'ün görüşüdür, hem de CHP'nin tüzük ve programlarında tekrarlanmıştır) ve Türklük vurgusu ön plandadır. Kemal Ünal, "yabancı" fikirlere ve buna bağlı olarak da "içerideki yerli-yabancılar"a yaklaşımını özetlerken Halkevleri'nin kontrolü elinde tutması gerektiğini şu sözlerle dile getirir:

"Halkevlerinde yabancılara da 'ilmine sanatına hörmeten' tören yapılabilir. Ancak bunun için parti Genel Sekreterliğinin muvafakatı şarttır. Gayet güzel maskelenerek memleketlere sokulan cereyanların milli birliklere yaptıkları zararlar son Avrupa hadiseleriyle herkesin malumu iken böyle bir kayd şüphesiz yerindedir." (Ünal,. 1940: 7).

Kemalizmin kesin hükmü olarak Halkevleri'nin bir görevi de menfi, zararlı elemanları memleketin ve ulusun bünyesinden çıkarıp atmak, bu ülkenin ve ulusun "milli seciyesini koruyarak müspet ilim ve modern tekniğin bütün icaplarını tatbik etmek" ve elbette Türk ulusunu tarihin layık olduğu yüksek hayat düzeyine çıkarmaktır (Kaya, 1938). Dolayısıyla Halkevleri bir "millî seciye", bu da Baltacıoğlu'nun önerdiği türden Türk olan bir millî karakter yaratmak ve korumak anlamına gelir. Bu bağlamda dil, tıpkı Türk Ocakları'nda olduğu gibi ilk sıraya yerleşir.

1920'lerin sonuna doğru Türk Ocakları'nın öncülüğünde hayata geçirilmeye çalışılan "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyaları 1930'larda Halkevleri'nin öncülüğünde devam ettirilir. Kampanya doğrultusunda 1934 yılının mayıs ayında İzmir'de Türkçe konuşma kampanyası hız kazanır. İzmir Halkevi, kentin her yerinde gençlere birer kimlik verip bu kampanyalarda fiilen çalışmak için görevlendirir. İzmirli gençler bu kampanyayı heyecanla karşılar. Kampanyada "bu topraklarda Türk harsının ve Türk sesinin daima her şeyden üstün olması, yabancı harsların Türkiye'de işi olmaması" işlenir (Bali, 2000: 244). CHP, Halkevleri ve Halkodaları 1932–1942 raporlarında da memlekette kendi ana diliyle (anadilinden Türkçe kastedilmektedir) okuma yazma bilmeyen kişilerin çokluğundan söz edildikten sonra "[h]alka öz dili ile okuyup yazmayı öğretmek dâvasında umulduğu kadar ileri gidilmediğini itiraf etmeliyiz." (*Halkevleri,* 1942: 9) denerek bu konuda yetersiz kalındığı belirtilir ("itiraf edilir"). Türkçe konuşma kampanyalarının İzmir gibi Levantenlerin ve Yahudilerin yoğun bulunduğu yerde yapılması anlamlıdır; ama az ileride görüleceği gibi "Doğu"da da başka yöntemler devreye sokulacaktır. Öte yandan İstanbul'daki Türkleştirme kampanyalarının bir ayağı da Halkevleri'dir. Türk Ortodoks

cemaatinin önde gelenleri İsamat Zihni Özdamar önderliğinde Rumları ve Ermenileri Türkleştirmek amacıyla kurulan *Laik Türk Hıristiyanlar Birliği* ilk toplantısını 14 Temmuz 1935'te İstanbul'da Halkevinde yapar (Bali, 2000: 273). Halkevleri'nin azınlıklar ve gayritürkler arasındaki çalışması onların tamamen Türkleştirilmesine yöneliktir. Halkevleri'nde yapılan sanat, edebiyat, folklor çalışmaları esasen bu amacı taşır. Fay Kirby'ye göre (2000: 66–67) (Reşit Galip'in anladığı anlamda) "Halkevleri genç aydınların 'halka doğru' gitmek için misyoner gibi yetiştirilecekleri kültür merkezleri olacaklardı"r. Halkevleri'ne Kemalizm penceresinden bakan Kirby, Halkevleri'nin bir misyoner kuruluşu gibi çalışmasını Ankaralı Halkevi üyelerinin bir köye yaptıkları "bilgilendirme ve gözlem" gezisi ile örneklendirir. Köye giden Halkevi üyeleri otomobil ve otobüslerle yola çıkarlar. Kafilede hekim, diş hekimi, şair, pedagoji öğrencileri ve Halkevi konuşmacıları da bulunur (muhtemelen bu konuşmacılar CHF'nin kurdurduğu "Halk Hatipleri Teşkilatı"na mensup ve bu konuda deneyimli propaganda yeteneği olan kişilerdir. [bu konuda bkz. Şimşek, 2002: 50–58 ve *CHF Halk Hatipleri Teşkilâtı Talimatı*'nın tam metni için bkz. Tunçay, 2005: 484–488]). Ankara'nın bir köyünü "keşfe çıkan" bu "yolcular" yanlarına (Avrupalılığın bir simgesi olarak kabul edilebilecek olan) konserve yiyecekler de almışlardır. Köy meydanına bir bayrak dikip nutuklar çeker, hastaları muayene eder ve köyün ilginç fotoğraflarını çekerler. Fay Kirby'nin anlattığı, misyonerlerin faaliyetlerini hatırlatan bu gezinin Türkiye'nin farklı yerlerine nasıl yansıyabileceğini tahmin etmek zor değildir.

Halkevleri'nin ırkçı bir yapıya ve ideolojiye sahip olup olmadığı konusunda farklı görüşler vardır. Halkevleri içinde ırkçı görüşe sahip olmayanların yanında bu görüşü savunanların olduğunu söylemek belki de daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Wilson ve Başgöz'e göre örneğin CHP genel sekreteri Recep Peker Halkevleri'nin "ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmek" gibi bir amacı olduğunu düşünürken, Reşit Galip Bey "Türk ulusunu lâyık olduğu ileri uygarlık düzeyine çıkarmak" gibi daha yumuşak bir amaç taşıdığını belirtir. Bununla beraber yazarlara göre Halkevleri kurucuları

ve yöneticileri arasında fikir ayrılıkları olmasına karşın Halkevleri, Türkiye'de şoven ve ırkçı bir milliyetçilik anlayışına sahip olmamışlardır; ama Halkevleri, kurucularının iddia ettikleri gibi siyaset dışı, sadece kültürle ilgilenen yerler de olmamıştır (Wilson ve Başgöz, 1968: 194–95). Özellikle öngörülen ve hayata geçirilmeye çalışılan ulus-devlet projesini sekteye uğratabileceği veya tüm askeri çabalara karşın istenilen kıvama gelmeyeceği düşünülen unsurlar varken, devletin ve CHP'nin yan kuruluşu ve hars şubesi gibi çalışan ve esas itibariyle devletin ideolojik aygıtlarından biri olan Halkevi gibi bir kurumun siyasetten ve resmi ideolojiden uzak kalacağını düşünmek saflık olur.

Diğer yandan Halkevleri'nin açılışı sırasında şair Behçet Kemal Çağlar tarafından okunan "Açılırken" başlıklı şiirdeki bazı mısralar, Halkevleri'nin ırkçı anlayışa kapı araladığını gösterir niteliktedir. Behçet Kemal Çağlar tarafından yazılan şiirin bazı dizeleri şöyledir (bkz. Çeçen, 1990: 431):

...
Ne gösteriş, ne taklit, ne özeniş inkılâp
Neler yapmadın ey Türk; Bu büyük işi de yap.
Türk insanlık uğruna akın eden, kan eden
Türkün medeniyeti, insanı insan eden.
Türkün güneşleriyle dünya ufka ağardı
Türk olmasa tarihe yazılacak ne vardı?
Ey dünya bizden ders alacaksın yarın...
Sesini duyuyoruz derinden ataların:
...
Ey dünya Türkün ölmez ruhunu öğren tanı,
Baştan başa yapılıp bu yenik Türk vatanı
İmrenecektir bize yeryüzünde dört bucak
Türk ili gibi olmak darbı mesel olacak
Türkün yalnız casaret değil asıl hocası
Medeniyet aşkıyle bir: Türkün Türk olması
...

Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Halkevleri'nin görevi ve işlevi batı illerine göre daha farklıdır. Gerçi bu bölgelerde, Bingöl, Bitlis, Diyar-

bakır, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Van, Urfa, Ağrı'da Halkevi sayısı diğer bölgelere ve illere göre oldukça azdır (Canlı, 1999: 86–87); ama Türk Ocakları gibi Halkevleri'nin bu bölgedeki görevi daha spesifiktir. Özellikle Halkevleri'nin "Dil Tarih ve Edebiyat Şuğbesi" doğu bölgelerinde dil üzerinde ayrıca durur. Örneğin 1935 yılı faaliyet raporundan anlaşıldığına göre Diyarbakır Halkevi'nin dil tarih ve edebiyat şubesi "(8) nahiye köylerinde öz türkçe ve yurt bilgisi müsabakaları açmış, bu müsabakalarda onu kadın almak üzere (100) kişi girmiş, birinciliği Zimmigik köyünde bayan Fatma kazanmış, buna ve diğer kazananlara para yardımında bulunulmuştur." (*Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası,* 1936: 39). Aynı halkevinin "Köycülük Şuğbesi" ise "(500) den fazla asker köylü yetiştirmiş hiç türkçe bilmiyen (55) köylüye dil öğretmiştir. [Ayrıca] Bu şuğbenin çalışması diğer bir çok evlerimizin köycülük kollarınca örnek tutulmalıdır" (*Halkevlerinin 1935...*, 1936: 40). "Elâziz Halkevi"nin aynı şubesi "(300) köy isimlerinin öz türkçe karşılıklarını bulmuş, bunu bir dergi halinde saptamış" (*Halkevlerinin 1935...*, 1936: 45), Mardin Halkevinin dil tarih ve edebiyat şubesi dil kursu açmış (7000) kişi arasında 'dil savaşı' yapmış (s. 78), Siirt Halkevi'nin aynı şubesi "açtığı ulus dersanesinde türkçe bilmiyen (295) yurttaşı okutmuş, [...] ajans haberlerini halka yaymıştır" (s. 97). Mardin Halkevi'nin yayımlamış olduğu broşürde de benzer haberlere yer verilmiştir. Broşürde, Türkçenin ne kadar eski ve köklü bir dil olduğu belirtildikten sonra, Mardin Halkevi Köycülük Şubesi'nin köylülere Türkçeyi nasıl öğrettiği ve Türkçeyi Mardin köylüleri arasında nasıl yaygınlaştırdığı övgüyle açıklanır. Broşürün rapor kısmında belirtildiğine göre, dil, edebiyat ve tarih şubesi köylerde Türkçenin yaygınlaşması için bir hayli çaba harcanır (*Mardin Halkevi Broşürü,* 1935: 57). Bu arada batı illerinde de bazen Halkevleri benzer faaliyetler yürütür, örneğin Balıkesir Halkevi dil tarih ve edebiyat şubesi "(313) sokak ve urama türkçe adlar koymuş" (s. 20). 1937 Halkevleri raporunun "halk dershaneleri" bahsinde bu yörenin illerindeki çalışmalardan bahsedilirken yöre halkının, "Saltanat yıllarının gaflet ve ihtimalile cahil ve bakımsız kalarak anadilinden habersiz bir hale gelmiş olanlara dersler vermekte aldıkları birbi-

rinden önemli tedbirler ve verimleri öğerek anmakla zevk" duyduğu belirtilmektedir (*Halkevleri,* 1937: 15; bkz. Çapar, 2006: 326-337). Bütün bunlar aslında Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu'ya CHP genel sekreterliği tarafından ısmarlama yazdırılan *Halkın Evi* adlı kitapta (1950: 3) bir cümleyle açıklanmaktadır: "Sözün kısası, halkevleri Türk kültür aşısının vurulduğu yer olmalıdır." Yazara göre bu kadarı da yetmez, "Halkevleri irticala savaştığı kadar mukallitlik, kozmopolitlik, soysuzlukla da savaşmalıdır." (Baltacıoğlu, 1950: 33).

1939 yılı *Mardin Halkevi Broşürü* Halkevleri'nin, Kürtlerin ve diğer azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları bölgelere ilişkin bakışını açıkça ortaya koyar. Mardin, bilindiği gibi Arap, Süryani ve Kürt nüfusun yoğunlukta olduğu farklı etnik, dinsel ve dilsel grupların bir arada bulunduğu bir kenttir. Fakat *Halkevi* imzasıyla verilen nutukta Mardin'in binlerce yıldır Türk olduğu vurgulanır. Mardin "sarih mazisi; eserleri; belgelerile osmanlılardan evvel Türk idi; karışmadı başka uruklarla tesalüb etmedi. Ter temiz, Türk kaldı." Nutukta "Türk Mardin" halkının her zaman Türkçe konuştuğu, ancak Osmanlı döneminde bir fermanla Arapça konuşma zorunluluğu getirildiği iddia edilir. Konuşmacı, Mardinlilerin konuştuğu Türkçe olmayan dilleri (Arapça, Süryanice, Kürtçe) Osmanlıca olarak tanımlar. Böylece nutku veren hem Osmanlıya olumsuz bir göndermede bulunur hem de Mardinlilerin konuştuğu dili hafifser. Diğer yandan Mardin'de konuşulan dillere hakaret edilir ve oradaki diller tarihsizleştirilerek küçümsenir:

"Zamanımıza kadar bu berbad acube dil akışında devam etti. 300 küsur senelik mazisi olan bu dili kullanan Mardinlilerin bunu benimsemediklerini Cümhuriyet devrinden sonra hayrete deger bir degişiklik yaparak hemen Türkçeyi bilmiyenlerin sayısı 12 sene evvel % 90 iken bugün Türkçeyi bilmiyenlerin sayısı % 10 na çıkarmakla isbat ettiler." (*Mardin Halkevi Broşürü,* 1935: 17).

Broşürden anlaşıldığı kadarıyla Mardin Halkevi Köycülük Şubesi, Mardin'in köylerinde araştırma faaliyetlerine ağırlık verir. Şube, köyleri araştırıp "okuması ve bilğiç olması mümkün olan zeki çocuklar"ı toplar ve okullarda yatılı öğrenci olarak okumak üzere pansiyonlara yerleştirir. Köylerden topla-

nan bu zeki çocukların pansiyon ücretleri Halkevi tarafından ödenir (*Mardin Halkevi Broşürü,* 1935: 51). Köylerde yaşayan zeki çocukların toplanıp yatılı okullarda okutulması Köy Enstitülerinde de başvurulan bir uygulamadır. Elazığ Kız Enstitüsünü geliştirmekle görevlendirilen ve bu amaçla birçok il, ilçe ve köy gezen Sıdıka Avar, yörenin Türkleştirilmesinde en önemli unsur olarak görülen geleceğin anne adayları kızları köylerden toplayarak enstitüye getirir ve böylece, kendi ifadesiyle, "geleceğin misyonerleri"ni hazırlar (Avar, 1986). Mardin Halkevi'nin amacı da esas olarak Avar'ın kiyle aynıdır.

Halkevlerinin 1950'lerde kapatılması meselesi de Türk Ocakları gibi şaibelidir ve bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülür. Bir yandan DP hükümetinin baskıları sonucu kapatıldığı savunulurken diğer yandan Halkevleri'nin görevini tamamladığını savunanlar da bir haylidir. Özellikle Kemalist grup, Halkevleri'nin kapatılmasını "gerici" DP hükümetine ve feodal ağaların baskısına bağlar (bkz. Çeçen, 1990; 233–256). Anıl Çeçen'in görüşü de bu yöndedir:

"Kapatılma olayı, Mustafa Kemal'in kurmağa çalıştığı devletin sonradan içine sürüklendiği sosyo-ekonomik çelişkilerin bir sonucudur. Büyük önderin yitirilmesinden sonra tutucu, çevreler kalkınabilmemiz için bir burjuva sınıfının palazlandırılması gibi ters bir tutum takınmışlardır. Eski toprak ağaları bu anti-halkçı politika ile sermayeci sınıfına dönüştürülmüştür." (Çeçen, 1974: 91).

Halkevleri kapatıldıktan uzun bir zaman sonra, 1963'te yeniden açılır. Halkevlerinin bu ikinci kez açılışı da yine devlet eliyle olur. 1960 askeri darbesinin aktörleri önce Türk Kültür Derneği adında bir dernek kurdururlar. Türk Kültür Derneği'nin 21 Nisan 1963'te düzenlediği olağanüstü tüzük kurultayında derneğin Halkevi'ne dönüştürülmesi kararı alınır. Halkevleri'ni ikinci kez kuranların büyük çoğunluğu, 1951'de kapatılan Halkevleri'nin kurucu ve aktif üyeleridir (Çeçen, 1990). Kapatılan Halkevleri'nin malvarlıkları yeni açılan Halkevleri'ne verilmez ama yeniden kuruluş yıllarında devlet tarafından birkaç yıl mali olarak desteklenir. Daha sonra iktidara gelen "sağcı" ve koalisyon partileri bu yardımı da keserler. "Atatürk'ün partisi"nin iktidara geldiği dönemlerde bazı

yardım girişimleri olursa da güçlü bir hükümet olamayışı nedeniyle bu yardım süreklilik arz etmez (Çeçen, 1990).

1963'te yeniden açılan "Yeni Halkevleri" de koyu bir Kemalist ideolojiyle hareket eder. Artık CHP'yle organik bir bağı yoktur ancak ideolojik olarak bu partiyle ("Atatürk'ün partisi") gönül bağı devam etmektedir. Kurucuları da o gelenekten gelmektedirler. Halkevleri'nin bu yapısı Türkiye'de sol ve sosyalist hareketliliğin yükseldiği 1970'lerin ortasına kadar sürer. Hareketlilik, Halkevi içinde de kimi tartışmaların yaşanmasına neden olur. Türkiye'de yaşanan siyasal hareketlilik Halkevleri'ni de etkileyince, Halkevi'nin bünyesinde kurulan Atatürk Enstitüsü, 31 Temmuz 1971'de tanınmış yazar ve bilim adımlarına yönelik bir genelge yayımlayarak Kemalizmin dinle, işçi sınıfıyla, toplumla, çağdaşlaşma ve batılılaşmayla, devrim ve sosyalizmle olan ilişkisini tartışmalarını önerir ve bu konudaki görüşlerini sorar (Çeçen, 1990: 328). Bu girişimi, esas olarak Kemalist ideolojiye sosyalizm gömleğini giydirme, Kemalizmle solu ve sosyalizmi sentezleme çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Bu aşamada Halkevleri içinde hem "sol Kemalist" ideoloji yanlıları, hem de diğer sol anlayışların bir kısmı yer alır. Halkevleri'nin içine girmiş olduğu bu yeni siyasi oluşumdan rahatsız olan bazı Kemalistler ve "Atatürk'ün partisi" yanlıları, Halkevleri'nin bu yapısından rahatsızlık duyarlar; Halkevleri'ni eleştirir ve Halkevleriyle aralarına mesafe koyar, bazıları ise Halkevleri'nden tamamıyla kopar (Yeşilkaya, 2002). Bu kopuşlar ve yeni oluşum, Halkevleri'ni devletin gözünde daha da tehlikeli bir dernek/kurum haline getirir.

1980 askeri darbesi birçok örgüt ve dernek gibi Halkevleri'nin de kapısına kilit vurur. Yöneticileri hakkında davalar açılır, genel başkan Ahmet Yıldız tutuklanır. Askeri savcılık, birçok suçlama yanında Halkevleri'nin, yasadışı sol örgütlerle kucak açtığı, yasak yayın bulundurduğu, TÖBDER'in eylemlerine katıldığı gibi suçlamalarda bulunur. Halkevleri yöneticileri bu suçlamaları bir yandan reddeder, bir yandan da Halkevleri'nin Atatürkçülük ideolojisi doğrultusunda sol ve demokratik bir kimliğe sahip olduğunu savunur (Çeçen, 1990: 357–58). Halkevleri yine uzun sayılabilecek bir süre kapalı kalır. 1988

yılında eski halkevciler tarafından yapılan bir girişimle bir kez daha açılır. Dağılmış olan malvarlıklarının çok az bir kısmını alabilirler; çoğu il valiliklerince dağıtılmış, bir şeklide yok edilmiştir (Çeçen, 1990).

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonucu büyük bir operasyonla büyük bir yıkıma maruz kalan sol ve sosyalist hareket, Halkevleri'ne giremez. 1970'lerde başlayan Kemalizmin sosyalizme eklemlendirilme çabaları bu dönem de devam eder. Sol Kemalist ideolojiyle hareket eden Halkevleri yine CHP'ye yakın bir pozisyondadır. Fakat Halkevleri biraz da Kürt muhalefetinin etkisiyle bu tarihten itibaren Türkiye'deki farklı kültürlerin kısmen farkına varmış olarak hareket eder. Demek yavaş yavaş yeniden sol gruplardan birinin, 1980 öncesi Dev-Yol grubunun etkisi altına girer. Ancak Halkevleri 1950'de kapatıldıktan sonraki açılışlarda, bir daha o dönemdeki gücüne kavuşamaz. Esasında 1950'den sonra CHP de 1945'ten öncesi siyasi başarısını yakalayamaz. Bu anlamda bir ebeveyn-evlat ilişkisi içinde olan Halkevleri'yle CHP'nin benzer bir kaderi paylaştıkları söylenebilir.

Türkiye siyasi, tarihi ve kültürel hayatında aşağı yukarı aynı ömür süresine sahip iki misyon kurumu, Türk Ocakları ile Halkevleri, var oldukları süre içinde toplumun bir kesimi üzerinde etkili olurlar. Gerçi Türkocakları Halkevleri'ne göre toplumun daha "seçkin" kesimine hitap eden bir kurumdur; dolayısıyla bazı girişimlerine karşın "halka doğru" gidişte pek büyük bir başarı elde edemez ama Halkevleri bu konuda biraz daha avantaj elde eder. Tabiî ki bunda CHP'nin her türlü desteğinin büyük rolü vardır. Gerçi sonuç olarak Halkevleri'nin de birçok yerde "yerli" halkla iç içe geçemediği, özellikle o civarda görevli bulunan "dışarlıklı" memurların desteğiyle varlıklarını sürdürdükleri konusunda ciddi iddialar öne sürülür; ama yine de bir dönem halk içinde bir kabul ve "saygınlık" görmüş gibidir. 1960'lı yıllarda yeniden kurulan Halkevleri bir daha 1930–1950 yılları arasındaki gücüne, popülerliğine ve "saygınlığına" ulaşamaz. Halkevleri'nde 1990'lardan sonra zaman zaman sol-Kemalist damarı kendisini hissettirse ve bazı şubelerde CHP'yle dirsek teması sürdürse de 2000'lerin başında büyük şehirler başta olmak üzere çoğu yerde bir ölçüde

Kemalizmden kopmuş "marjinal" bir sivil toplum örgütü olarak varlığını sürdürmektedir.

Mustafa ÇAPAR

Kaynakça

Avar, Sıdıka (1986), *Dağ Çiçeklerim (Anılar)*, Ankara: Öğretmen Yayınları.

Bali, Rıfat N. (2000), *Bir Türkleştirme Serüveni*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Baltacıoğlu, Ismayıl Hakkı (1950), *Halkın Evi*, Ankara: Ulus Basımevi.

Başgöz, İlhan ve Howard E. Wilson (1968), *Educational Problems in Turkey 1920–1940*, Bloomington: Indiana University Pres.

Beşikçi, İsmail (1991), *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu: Bilim Yöntemi. Türkiye'deki Uygulama 2*, Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Canlı, Cemalettin (1999), *Halksız ve İnsansız Bir Tarihin Halkevleri*, Ankara: Halkevleri Yayınları.

Çapar, Mustafa (2006), *Türkiye'de Eğitim ve "Öteki Türkler"*, Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.

Çeçen, Anıl (1975), "Atatürk'ün Kurduğu Halkevleri." *Atatürk ve Halkevleri, Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi: 90–93.

Çeçen, Anıl (1990), *Halkevleri*, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Galip, Reşit (1974), "Açılış Nutku." *Atatürk ve Halkevleri*, Ankara, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları: 17–41.

Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hulâsası (Ülkü'nün Küçük Kitapları 7) (1936), Ankara (?): Ulus Basımevi.

Halkevleri, 1937 Broşürü: Geçen Yılda Halkevleri Nasıl Çalıştı? (1937), Ankara: Ulus Basımevi.

Katoğlu, Murat (1997), "Cumhuriyet Türkiye'sinde Eğitim, Kültür, Sanat." (Ed. Sina Akşin), *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908–1980*, İstanbul: Cem Yayınları: 391–502.

Kaya, Şükrü (1938), "Halkevlerinin Açılış Konferansı." *Ülkü*, XI, 61, (Mart): 1–9.

Kırby, Fay (2000), *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, Ankara: Güldikeni Yayınları.

Mardin Halkevi Broşürü (1935), Ankara: Ulusun Sesi Basımevi.

Şimşek, Safa (2002), *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932–1951*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Tunçay, Mete (2005), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923–1931*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Yeşilkaya, Neşe G. (2002), "Halkevleri." (Ed. Ahmet İnsel), *Modren Türkiye'de Düşünce Tarihi 2, Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları: 113–118.

Yeşilkaya, Neşe G. (2003), *Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık*, İstanbul: İletişim Yayınları.

İnkılâpçılık

İnkılâp, İhtilâl, Devrim

İnkılâpçılık kavramı, ilkesi, resmî tarihin önemli kavramlarından biridir ve onu anlayabilmek, resmî tarih içerisindeki işlev(ler)i üzerine tartışabilmek için onun ihtilâl ve devrim kavramları ile farklılık ve benzerliklerine değinmek gerekmektedir. Arapça kökenli Osmanlıca bir kelime olan *İnkılâb*(انقلب) kelimesi *kalb* (قلب) kelimesinden türemiştir. Türkçede çokça kullandığımız yürek, gönül, anlamının dışında kalb, bir şeyin, konunun, yerin vb. en önemli yeri, noktası anlamlarına gelmektedir. Kalbin bir başka anlamı da değiştirmek, bir durumdan bir başka duruma çevirmektir. Türkçede *kalp para* (değiştirilmiş, sahte para) ve *kalpazan* (bu işi yapan kimse) kelimeleri de kalbin bu anlamından yola çıkılarak türetilmişlerdir. Nitekim inkılâb (ya da günümüz Türkçesinde tercih edildiği şekliyle inkılâp) kelimesi de kalbin bu anlamından türer ve değişim, bir durumdan başka bir duruma geçme, değiştirme, yıkma, dönüşüm anlamlarını taşır. Nitekim Osmanlıcada yaz ve kış gündönümlerini ifade etmek için de *inkılâb-ı sayfi* ve *inkılâb-ı şetevi* kelimeleri kullanılmaktadır.

Yine Arapça kökenli olan *İhtilâl* (اختلال) kelimesi ise boşluk, bozukluk, fesat, eksiklik noksanlık anlamlarındaki *halel* (خلل) kelimesinden türemiştir ve karışıklık, düzensizlik, bozukluk ayaklanma, cebir yoluyla siyasi ve idari yapısını değiştirmeye çalışma, şerre karışma ve fesat çıkarma anlamlarına gelmektedir.

Türkçe kökenli ve 1960'lardan sonra inkılâp ve ihtilâl kelimelerinin yerine kullanılmaya başlanan *devrim* ise bu açıdan hayli sorunlu bir kavramdır. Kelime ilk anlamı ile, çevirmek,

bükmek, katlamak demektir. Kelimenin sorunlu tarafı ise siyasi literatürümüzde kullandığımız anlamına ilişkindir. Hasan Eren başkanlığındaki bir heyet tarafından Türk Dil Kurumu yayınları arasından çıkan ve Türk Tarih Kurumu Basımevi'nce 1988 tarihinde basılan sözlükte devrim kelimesinin (siyasal anlamı) ile ilgili olarak şu açıklamaya yer verilmektedir: "*2- (dil inkılâbının ilk yıllarında) inkılâb. 3- (Son yıllarda) ihtilâl: Fransız devrimi*".

Devrimin ihtilâle mi inkılâba mı karşılık geldiği, hatta daha derinde, inkılâp ve ihtilâl kelimeleri arasındaki farkların/benzerliklerin ne(ler) olduğu, sadece sözlük yazarlarının değil, bu inkılâbı gerçekleştiren kadronun, erken dönem asker, sivil, bürokrat, aydınların kafasında da çok net ve açık değildir. Ve bu muğlaklık, inkılâpçılık kavramını tartışmaya başlamak için en elverişli noktadır.

Atatürk 1927'de verdiği 36,5 saatlik nutkunda ihtilâl kelimesini 39 kere kullanmıştır. Tümünde de kavram olumsuz bir durumu, düzensizliği, bozukluğu ifade etmektedir. Atatürk'ün burada ihtilâl kavramına yüklediği anlam, kelimenin sözlük anlamına, ihtilâlin başıboşluk, bozukluk, fesat, eksiklik, noksanlık anlamlarına oldukça uygundur. Birkaç örnek vermek gerekirse; Nutuk'ta İngiliz Muhripler Cemiyeti'nden bahsettiği bölümde Mustafa Kemal "*Bu cemiyetin iki cephe ve mahiyeti vardı. Biri alenî cephesi ve medeni teşebbüsatla, İngiliz himayesini talep ve temine matuf mahiyeti idi. Diğeri hafî ciheti idi. Asıl faaliyet bu cihette idi. Memleket dahilinde teşkilât yaparak isyan ve* ***ihtilâl*** *çıkarmak, şuuru millîyi felce uğratmak, ecnebî müdahalesini teshil etmek gibi hainane teşebbüsat, cemiyetin bu hafî kolu tarafından idare edilmekte idi*".(Atatük, 1971: 8) demektedir. 11.12.1335 (1919) tarihinde Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya çektiği telgrafta ise Mustafa Kemal, "*Anadoluda fikri intizam ve emniyeti kalbiyenin muhtel olduğu doğru değildir, belki sâkıt Damat Ferit Paşa kabinesi zamanında husule getirilmiş olan bu* ***ihtilâli*** *efkâr ve emniyetsizlik, ahiren vahdeti millîye sayesinde zail olmuştur*" (Atatürk, 1971: 302) yazmaktadır.

İnkılâp kelimesi ise Nutuk'ta 42 yerde geçer ve inkılâp ile Mustafa Kemal, Milli Mücadele dönemini de içine alacak

şekilde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini ve ardından yapılan reformların tamamını kasteder. İhtilâl, Mustafa Kemal'in Nutuk'taki kullanımında olumsuz bir içeriğe sahipken, inkılâp kavramına tamamen olumlu bir anlam yüklenilir. Örneğin Nutuk (1971: 426)'da Mustafa Kemal, "*Türkiye Büyük Millet Meclisinin küşadından ve alelûsul hükûmet teşekkül ettikten bugüne kadar, vukua gelmiş olan hadisat ve* ***inkılâbata*** *şamil olacaktır. Bu beyanatım, esasen herkesçe vazıhan malûm olan veyahut sühuletle malûm olması mümkün bulunan vakayi safhalarına aittir. Filhakika, Meclisin zabıtnamelerinde, vekâletlerin dosyalarında, matbuat koleksiyonlarında, bu vakayi ve hadisatın vesaiki mazbut ve mahfuz bulunmaktadır. Binaenaleyh, ben, bütün bu vakayiin yalnız istikameti umumîyesini işaret ve tespit etmekle iktifa edeceğim. Maksadım,* ***inkılâbımızın*** *tetkikinde, tarihe medarı sühulet olmaktır. Bütün bu vakayi ve hadisatın cereyanında, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti Reisi Başkumandan ve Reisicümhur sıfatlarını haiz bulunmuş olmaktan ziyade, teşkilâtımızın reisi umumisi sıfatile bu vazifeyi ifaya kendimi mecbur addederim*" demektedir.

1925 yılındaki bir konuşmasında ise Mustafa Kemal inkılâp kavramını, ilk başta akla gelen ihtilâl anlamından farklı olarak daha geniş bir değişikliği, dönüşümü ifade edecek şekilde kullandığını belirtir. Bu kullanımında inkılâp, ihtilâli de kapsayan fakat ondan daha geniş bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir: "*Türk inkılâbı nedir? Bu inkılâb, kelimenin vehleten ima ettiği ihtilâl manasından başka olarak ondan daha vasi bir tahayyülü ifade etmektedir. Milletin idamei mevcudiyet için efradı arasında düşündüğü rabıtai müştereke, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini tebdil etmiş, yani millet, dini ve mezhebi irtibat yerine Türk milleti rabıtasıyle efradını toplamıştır*". Nutuk'taki kullanımın tersine bu konuşmada Mustafa Kemal, İhtilâl ve İnkılâbı birbirlerine çok yakın, aralarında kapsam farklılıkları olan iki kavram olarak kullanmaktadır.

Recep Peker'in İstanbul Üniversitesi ve Ankara Hukuk Fakültesi'nde 1934–1935 yılları arasında verdiği İnkılâb Dersleri'nde de-ki bu derslerde öğrenciler tarafından tutulan bu notlar, 1935 yılında Ulus Matbaası tarafından aynı isimle yayınlanmıştır- ihtilâl ve inkılâp kavramları arasındaki karmaşa-

ya rastlamak mümkündür. Peker, İnkılâp kavramını, ilk başta cumhuriyetin kuruluşunu ve ardından gelen reformları ifade etmek için kullanır. Peker bu konuda tutarlıdır; bu dönemden ve bu dönemdeki reformlardan asla ihtilâl kavramından hareketle bahsetmez. Oysa inkılâp kavramını açıklamak için dünya üzerindeki diğer deneyimlerden verdiği örneklerde, kavramları çoğu zaman birbirinin yerine kullanır. Örneğin *Hürriyet İnkılâbı* başlığını taşıyan İkinci Ders'inde, feodalitenin sona ermesinden sonra Avrupa'da bir hürriyet inkılâbının gerçekleştirildiğinden bahsederken, aynı zamanda söz konusu zaman dilimlerinde gerçekleşen İngiliz ve Fransız ihtilâllerini anlatır. Benzer şekilde sınıf inkılâbını anlattığı Üçüncü Ders'te ise Rus İhtilâli'nden bahseder. Peker'in Beşinci Ders'i siyasi partiler üzerinedir. Siyasi partilerin doğuşu örgütlenmeleri gibi konular üzerinde durduğu bu derste Peker, İkinci Ders'te inkılâp kavramı ile andığı feodalite sonrası dönemi bizzat bu derse -ikinci derse- referans vererek, bu kez hürriyet ihtilâli olarak adlandırır: "*İnsanların yaşayışı işte böyle bir halde iken -size ikinci derste anlattığım ihtilâl tiplerinden- hürriyet ihtilâli gelip çatıyor*" Dördüncü Ders'in başlığı ise Sınıf İnkılâbı'dır. Fakat Peker, İtalya'daki sosyal hareketleri ve faşizmin doğuşunu anlattıktan sonra *Başka Yerlerdeki Sınıf İhtilâli Hareketleri* başlığı altında Sovyetler ve Almanya'daki gelişmelere değinir. Özetle Peker için ihtilâl ve inkılâp kavramları, Türkiye örneğinden bahsedilmediği müddetçe, rahatlıkla birbirlerinin yerine kullanılabilecek eş anlamlı iki kelimedir.

Bu konudaki en kapsamlı değerlendirme erken cumhuriyet döneminin önemli figürlerinden Şevket Süreyya Aydemir'e aittir. Yazarın ***İhtilâl'in Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli*** başlıklı kitabının temel konusu 27 Mayıs'ın bir ihtilâl olarak tanımlanması olmasına karşın, çalışmanın ilk bölümünde, ihtilâl, inkılâp, darbe, devrim, müdahale gibi kavramlara da değinilir. Aydemir'de ihtilâl kavramı nötr bir anlam kazanır ve tarihsel materyalist perspektiften hareketle tanımlanır: "*İhtilâl, ne iyidir, ne de fena, ihtilâl toplum yapısında biriken çelişmelerin bir gün patlayışıdır. Bunun için iyi veya fena olduğuna göre değil, ama şartlar tamam olduğu için ihtilâl olur. İşte şartların tamam oluşu ile, ihtilâl arasındaki bu zaruret, bağıntı veya*

illiyettir ki tarihi determinizm açısından İhtilalin Mantığını teşkil eder" (Aydemir, 2000: 26). Aydemir (2000: 30)'e göre ihtilâl her şeyden önce "*içtimai bir hadise*[dir]... *Mevcut hal ve nizama karşı anî ve cebrî bir müdahale veya isyan olmak vasfı ise, onun ayırt edici vasfıdır... ihtilâl; toplum dediğimiz canlı yığınlaşma içinde bir harekettir. Fakat evrimsel değil; ayaklanma, patlama şeklinde bir hareket olmak itibariyle, aslında bir sebepler ve şartlar birikmesinin eseridir*".

İhtilâl ve inkılâp kavramları arasında Peker'de gördüğümüz çelişkileri Aydemir'de de görmek mümkündür; tek farkla: Aydemir'in çelişkileri daha sofistikedir. Örneğin Aydemir *Tarihte İhtilâller* başlığı altında -Peker gibi- İngiliz, Fransız ve Sovyet deneyimlerini sıralamakla yetinmez; geniş bir tarih ve coğrafya perspektifi sunar bizlere: Sümer Krallığı'nın Merkezi Lagaş'da, Kral II. Enanatum'un tahta geçişinden sonra şehrin Başrahibi Enatarzi'nin bütün siyasi ve ekonomik gücü elinde toplamasının ve kendisini Lagaş kralı ilan etmesinin ardından başlayan soygun ve zulüm devrini takiben halktan biri olan Urukagina önderliğinde organize edilen ihtilâlden başlayarak -ki Aydemir'e göre bu insanlık tarihindeki hedefleri ve sloganları belli ilk ihtilâldir- tarihin kayda değer bir darbecisi, ihtilâlcisi olduğunu söylediği Pizistrat'a; Otanes, Megabyzus ve Dara arasında İran üzerine geçen tartışmalardan, Spartaküs ayaklanmasına, Ortaçağ'ın köylü isyanlarından Lutheryan Jean Wıclef'e; 1789 ihtilâlinden, 1908 İhtilali'ne, yani meşrutiyetin ilanına; Rus ihtilâli'nden 1952'deki Mısır ihtilâline kadar birçok örnek verir Aydemir (2000: 35–92). Fakat ilgi çekici olanı, tıpkı Peker gibi, Aydemir'inde dünya üzerindeki ihtilâllerden bahsederken asla Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ile ilgili bir örneğe yer vermemesidir. Çok geniş bir tarihsel perspektiften ve yine çok geniş bir coğrafyadan hareket ederek dünya üzerindeki ihtilâlleri anlatan Kadro'cu Aydemir'in bu konu çerçevesinde cumhuriyetten bahsetmemesini bir tesadüf olarak değerlendirmek doğru bir yorum olamayacaktır.

Aydemir aynı kitabında, tarihteki sosyal eylemleri de sınıflandırmaya çalışır; fakat sınıflandırması oldukça sorunludur. Aydemir (2000: 96) tarihteki sosyal hareketleri ilk olarak ihtilâller ve inkılâplar olarak ikiye ayırır. İhtilâller kendi içlerinde,

darbeler ve ihtilâller olarak ikiye ayrılırlar; darbeler ise kendi içlerinde darbeler ve müdahaleler olarak ikiye ayrılırlar. İhtilâllerin bir alt dalı olarak yine ihtilâlin, darbenin bir alt türü olarak da yine darbenin sayılması saçmalığından daha önemlisi, yazarın tarihteki sosyal eylemleri, en genel düzeyde ihtilâl ve inkılâp olarak adlandırması ve sınıflandırmasında inkılâbın hiçbir alt türüne yer vermemiş olmasıdır. Onun sınıflamasından yola çıkarak şöyle bir yorumda bulunmak mümkündür: Tarihteki sosyal eylemler en genel düzeyde ihtilâller ve inkılâplar olarak tasnif edilirler. İhtilâl şeklindeki sosyal eylemlerin bazı alt türleri, alt türlerinin de alt türleri olmakla birlikte, inkılâplar bu şekilde alt dallara ayrılamazlar; inkılâp sadece inkılâptır ve bu sosyal eylem türünün alt türleri bulunmamaktadır.

Oysa çalışmanın ilerleyen sayfalarında Aydemir (2000: 100–101) İhtilâli, inkılâbın bir evresi olarak da tanımlamaktadır: "*İhtilâl bir rejimin sosyal yapısında derin, devamlı ve uzun süreler içinde gerçekleşebilecek değişiklikleri hedef almayan, sadece mevcut iktidarın tasfiyesiyle, Anayasa ve bazı temel kanunların değiştirilmesi ile yetinen Hareket'in adıdır... İnkılâplar ise; ya bir müdahale, ya bir ihtilâl ile başlamakla beraber, akış ve gelişmelerinde, toplum yapısının bütünü ile zaman içinde değişimini ifade eder. Bu toplum nizamından, diğer toplum nizamına intikali, hatta bu intikal içinde de çeşitli aşamaları içine alan hareketler olarak vasıflanır. İnkılâplarda hem Kadro değişir, hem Rejim, Anayasa ve temel kanunlar...hatta denebilir ki inkılâblar başlar ama bitmezler. Çünkü zaman içinde İnkılabın akışı, hatta ilk İnkılâpçı Kadrolar toprağa karıştıktan sonra da, ileri geri nice aşamalar içinde, önceden dahi her dönemi düşünülemeyen nice safhalar halinde sürer gider. Mesela Türk Kurtuluş Hareketi, bir İnkılâptır*".

Aydemir de -Peker gibi- Milli Mücadele ile başlayan süreci bir inkılâp olarak adlandırır; Peker'den farklı olarak o, bugünü de inkılâbın bir evresi olarak ele alır; çünkü inkılâplar, Aydemir'e göre, sadece başlarlar; bitmezler.

Aydemir, ihtilâli, inkılâbın bir evresi olarak da sunar; fakat Türk inkılâbının ihtilâl evresinin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğini asla anlatmaz bizlere. Bu konuda örnek vermek gerek-

tiğinde hemen Mısır'a geçer ve bir ihtilâl olarak başlayan Nasır Hareketi'nin inkılâba dönüşüşüne değinir. Benzer durum Peker'de de vardır. Peker'in insanlığın karanlık çağlarından başlayarak, hürriyet inkılâbına/ihtilâline nasıl gelindiğini, parlamentarizmin zararlarını ve hürriyet inkılâbı/ihtilâli'nin kötüye kullanılışını, Sovyet inkılâbı/ihtilâlini, hürriyet inkılâbına/ihtilâline yönelik tepkileri ve faşizmi vb. anlatırken, ihtilâl ve inkılâp kavramlarını eşanlamlı olarak kullanmasını ve oldukça primitif ve sübjektif bir dünya tarihi sunmasını bir yana bırakırsak, yine de küresel bir inkılâp perspektifi vermeye çalışmaktadır bizlere. Dikkat çekici olan, onun da Aydemir gibi, bu genel örneklerin arasına Türkiye Cumhuriyeti'ni sokmaktaki isteksizliğidir. Örneğin Türk İnkılâbı dünya tarihindeki hürriyet inkılâbının bir sonucu mu, ona yönelik tepkilerin bir ürünü mü, bir sınıf inkılâbı mıdır? Peker'i -ve tabii ki Aydemir'i- okuyarak bunları anlamak mümkün değildir[1].

Renîn'in 4 Teşrin-i Sâni 1338 (Kasım 1922) nüshasında *İnkılâp* başlıklı yazısında Hüseyin Cahit Yalçın ise çok farklı açılardan yola çıkarak bir inkılâp tasviri yapar. Yazara göre Milli Mücadele'nin kazanılması, TBMM'nin Osmanlı'nın yerine istihlâf etmesi, yani onun yerine geçmesi ve adı konmamakla beraber - ki yazının Kasım 1922'de yazıldığını bir daha hatırlatalım- cumhuriyet idaresine doğru gidilen bir siyasetin izlenmesi başlı başına bir inkılâptır. Yazara göre "*Altı yüz senelik saltanat esasına müstenit Osmanlı Devleti'nin bünyesinde derin, muazzam bir inkılâb vücuda gel*"miştir. "*Eski*

[1] Günümüz erken dönem cumhuriyetçilerinden Emre Kongar ise Aydemir ve Peker'in boş bıraktığı soruları cevaplamaktadır; Kongar da Aydemir gibi, ihtilâl ve inkılâp arasında bir ilişki tesis etmekte; fakat Aydemir'den farklı olarak feodaliteden çağdaş topluma sıçrayış olarak tanımladığı Atatürk İhtilâli'nin bağımsızlık savaşı ve Atatürk Devrimleri olarak iki ana kısma ayrıldığını belirtmektedir. Kongar'ı Peker'den ayıran nokta, Türk inkılâbını genel inkılâb dizgesi içinde bir yere koyabilme becerisidir. Gerçi Aydemir'inkine benzer sınıflama hataları Kongar'da da devam etmektedir. Kongar, sürecin geneline *ihtilâl* demekte, Aydemir'in tersine, böylece, inkılâbı ihtilâlin bir süreci, alt aşaması haline getirmektedir: " *Atatürk ihtilâli iki kısımdan oluşur. Birinci kısım Bağımsızlık Savaşıdır. İkinci Kısım ise Atatürk Devrimleri diye adlandırılan yeniliklerdir* " (Kongar, 1999: 17).

asırlar, üç kıta-ı cihan üzerinde muzafferane hükümran olan Osmanlı İmparatorluğu'nu bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi istihlaf ediyor. Artık tarihe karışan o büyük imparatorluğun aksâmı içinden şimdi son asrın yetiştirdiği hürriyet ve istiklâl hisleriyle meşbû, canlı, büyük bir millet doğuyor... Şekl-i idaremiz vakayiin, ihtiyaçların vücuda getirdiği bir hususiyet arz etmekle beraber, esas itibariyle bir cumhuriyet olduğu aşikardır".

Benzer şekilde Suphi Nuri İleri de, Yalçın gibi, Bizans'ın yıkılarak bir Anadolu inkılâbının gerçekleştirilmekte olduğundan bahsetmekte ve yine Yalçın'dan iki gün sonra, 6 Teşrin-i Sâni 1338'de, ***İleri***'de yazdığı *Bugünün İnkılâbı* başlıklı yazıda bazı tahminlerde bulunmakta ve ileride, bu inkılâbın bir sonucu olarak, Türk kadınının siyasi eşitliğe sahip olacağını belirtmektedir. Yazara göre "*memleketimizde, şehrimizde fevkalade vukuat ve hadisât vücuda gel*[mekte]*...gözlerimiz, kulaklarımız, kalblerimiz Ankara'ya matuf bekle*[mekteyiz]*...altı asırlık Osmanlı ... tarihe intikâl ettirilip yerine Türkiye hükümeti getirilmiştir... Asırlardır devam eden bir imparatorluk ortadan kalkıyor. Eski hayat, eski hukuk, ananât hep birden tarihe gömülüyor. Yeni bir şeyler vücuda getirilmek isteniyor. Köhne Bizans'da yeni bir hayat ve yeni bir ruh doğuyor... Bu nedir? Bu ruhu, bu hayatı bize Anadolu İnkılâbı , Anadolu ordusu, Anadolu zaferi verdi*".

İsmet İnönü'nün 14 Nisan 1934 tarihindeki Ülkü'de de yayınlanan söylevinde ise inkılâp, kurtuluş savaşının kendisidir ve Osmanlı'nın adım adım yıkılması ile somutlanır. İnönü şöyle devam eder: "*Türk milletinin içinde yaşadığımız ve devam etmekte olan inkılâbı, ecnebi istilasına ve Osmanlı nizamına karşı çifte cepheli bir savaş ile başlamıştır. Türk inkılâbı Türk milletinin kurtuluş savaşıdır* ". İnönü, Osmanlı'daki modernleşme hareketlerinin -meşrutiyetin ilanı gibi- belirgin hamlelerini ihtilâl olarak tanımlayan Aydemir ve Peker'den farklı olarak Türk inkılâbını Osmanlı'dan tamamen koparır: "*Kurtuluş Savaşı, her hamlesinde muvaffakiyeti, bir ecnebi darbesini reddederken, Osmanlı nizamının temellerinden birini yıkmakla elde etmiştir. Anlaşılıyor ki inkılâbımız dahili ve milli mahiyeti itibariyle Osmanlı ictimai heyetinin vakit vakit gösterdiği ısla-*

hat teşebbüslerinin bir devamı veya tekamülü değildir. Bilakis Türk inkılâbına Osmanlı nizamı amansız bir zıt ve hasım vaziyet almıştır ".

Örnekleri uzatmak mümkün, fakat bu, dönemin asker, sivil, bürokrat, aydınının gözünden inkılâbın, bir grup kör ve bir fil arasındaki ilişkiye benzediği gerçeğini değiştirmeyecektir. Sabit olan şey bir filin mevcudiyetidir (bir "Türk İnkılâbı" olmuştur). Fakat filin uzun hortumlu, iri kulaklı bir canlı mı, yoksa kocaman vücutlu bir hayvan mı olduğu, fili elleyen körlerin filin neresine dokunmakta olduğuna göre değişmektedir. Tabiri caizse, filin hortumunu tutanlar fili yılana benzeyen bir canlı olarak tanımlarken, filin geniş sağrısına dokunanlar onu bir at olarak tanımlamakta, dişlerine dokunanlarsa fili gergedan (kavramı) ile birlikte tanımlamaktadırlar.

Devrim kavramı ise ihtilâl ve inkılâp kavramları arasındaki tartışmaya yeni bir boyut katmıştır. Bir galat-ı meşhur -doğru olarak biline gelen bir yanlış- olarak, inkılâbın öztürkçesi diye takdim edilen devrim kavramı, inkılâp ve ihtilâl kavramlarına yüklenen anlamlar konusundaki karmaşaya yeni bir boyut ve içerik ilave etmiştir. Bir resmî ideoloji olarak Kemalizm'in *inkılâp/ihtilâl*'ini sosyalizmin *devrim*'i ile, sosyalist devrim düşüncesini de Kemalizm'in inkılâp, ihtilâli ile ilintilendiren bir kurgu-söylem olarak devrim(cilik), solu Kemalistleştiren, Kemalizm'i solculaştıran bir anahtar kavram olarak Türk solunun bazı kesimlerinde -ne yazık ki- halen yaşamaya devam etmektedir. Özellikle günümüzde, bazı sosyalist çevrelerce, devrim kavramının içeriği Kemalizm'in inkılâp kavramı ile doldurulmakta; bu, o sosyalist çevrelere bir yandan resmî ideolojiye eklemlenebilecekleri ve böylece resmî ideolojinin çizdiği sınırlar içerisinde -öteki ve/veya şeytan olmaksızın- siyasal faaliyetlerini sürdürebilecekleri tekin bir (siyasal, söylemsel) alan yaratma, diğer yandan da halen devrim için, ona yönelik siyasal faaliyette bulunma, bulunuyor görünerek kendilerini solun, sosyalizmin içinde tanımlama imkânı vermektedir. Kemalizm ve sosyalizm arasındaki bu yasak aşkın meyvesinin derildiği, çocuğun doğacak erişkinliğe ulaşarak Türk solunun kucağına verildiği gün 1960 Mayıs'ının son günleridir. Ve o -temsili- günden bugüne (sosyalist) devrim ile (Kemalist) inkı-

lâbın yasak aşkı farklı almaşıklarla ve şekillerle devam etmektedir.

Sosyalist düşüncenin sadece Türkiye'de değil, tüm dünyada popülerlik kazandığı 1960–1980 arasında Türk sosyalistlerinin inkılâp kavramından devrim kavramına doğru geçişleri, Kemalist inkılâplar ve sosyalist devrim kavramları arasında ilişki kurmaya çalışmaları, 1960'lara kadar Türkiye'deki serüveni illegalite ve Sovyet yanlılığı (sovyetiklik) ile özdeşleşmiş olan sosyalist pratiğe bir popülerlik, yerel bir içerik, "biz"den olan bir öz katma amacına hizmet ediyordu. 1970'lerin güçlü illegal örgütleri bile devrim ve inkılâp kavramları arasında kurulan bu analojiden yararlanmayı ve kendilerini 2. Kurtuluş Savaşçıları olarak lanse etmeyi ihmal etmemişlerdi. Örneğin Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun mahkemeye verdiği toplu savunmasında şu satırlar yer almaktadır: " [Kurtuluş Savaşı'nın ardından] *kurulan milli irade inkılâblarla ve imar işleriyle ilerleme kaydetmeye başladı... Atatürk idaresi fiiliyatiyle nurlu ufuklar gösteriyordu*". Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi'nin savunmasında da benzer eğilimleri görmek mümkündür. Mahkemenin, iddia makamının, Kemalizm ve sosyalizmin birbirinin zıddı olduğu savına cephelilerin verdiği yanıt "*burada biraz duralım. İddia makamının Kemalizm'le Marksizm'in zıtlaştığını, Marksistlerin Kemalistlere karşı olduğu demagojisini tarih nasıl çürütüyor, hep beraber görelim:*" şeklindedir.

12 Eylül 1980 ise gündemin tamamen değiştiği, sosyalist olmanın vatan hainliği ile eş tutulduğu bir dönem oldu. Devrim kavramı bu defa da Türkiye'deki sosyalist pratiğin imdadına yetişti: Solun bazı kesimleri, bu kez, 1980 sonrasında resmî ideolojinin kimi kavramlarını, onunla aynı politik dili farklı içeriklerde kullanarak resmî ideolojiye eklemlenme; *devrim* (Kemalist İnkılâp), *kamusalcılık* (devletçilik), *yurtseverlik* (milliyetçilik) gibi kavramları sosyalizmin bu kavramlara yüklediği anlamları da kapsayacak şekilde yorumlayarak siyasal faaliyette bulunma, yolunu seçtiler.

Böylece 1980 sonrasının reel politiğinde, sosyalizme Kemalist bir öz katılarak, sosyalizmin resmî ideoloji içinde siyasal faaliyet yürütebilmesi için meşru ve tekin bir zeminin yaratılmasına; resmî ideolojinin özü, ifadesi, teorik çerçevesi

olan Kemalizm'e de sosyalist bir görünüm vererek de, sosyalizmin Türkiye'deki yorum ve uygulamalarına tarihsel ve meşru bir perspektif, ulusal bir kimlik ve yerel bir doku kazandırılmasına çalışılmıştır. Farklı bir ifade ile inkılâbın devrim kavramı ile ifade edilmeye başlanması 1960'lardan bu yana solu, sosyalistlerin bir bölümünü, Türk siyasal pratiğine bağlayan temel temas noktası olmuştur.

Nasyonal sosyalistlerin önde gelen siyasal örgütlenmesi İşçi Partisi'nin, Kemalist devrim anlayışı bu açıdan kayda değerdir: "*Kemalist Devrim, Türkiye'nin yüzyıldır yaşadığı milli demokratik devrim sürecinin en önemli devrimci atılımıdır. Ancak, tamamlanamadı, yarım kaldı...Kemalist Devrimi tamamlamak, Tarihsel Materyalizmin önümüze koyduğu devrimci adımdır. Bunun reddedenler, Bilimsel sosyalizmi reddetmiş olurlar*[2].

Milliyetçi sosyalistler, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde gerçekleştirilen reformları, sosyalist devrime doğru giden yolun birinci aşaması olarak değerlendirirken, kendi görevlerini de Kemalist devrim ile başlamış devrimsel süreci nihayetine erdirmek olarak çizmektedirler. İşçi Partisi'ne göre Kemalist devrimin kendisi de sosyalizmden hayli etkilenmiş bir program olarak ortaya çıkmıştır: "*Altı Ok, Kemalist Devrim'in son döneminde formülleştirildi, ancak yalnız Kemalist akımın değil, aynı zamanda sosyalistlerin de asgari programıdır... Altı ok'un uluslararası düşünsel kaynakları, büyük Fransız Devrimi ve Sovyet Devrimi'dir. Kemalist-Sosyalist ittifakı, programın kökeninde vardır... Kemalistler ile sosyalistler arasındaki fark milli demokratik devrimin tamamlanmasından sonraki devrimci hedef konusudur. Sosyalistler, orada kalmayarak her tür sömürü, baskı ve yabancılaşmadan kurtulmak için sosyalizmin kuruluşu yoluyla sınıfsız toplumu hedeflerler... Altı ok, işte milli demokratik sınıfların, siyasi plânda Kemalist ve Sosyalist akımın ortak amaçlarını belirlemektedir. Herhangi bir sosyalistin "bu programda niçin sosyalizmin amacı yok, niçin işçi sınıfı önderliği yok" diye itiraz etmesi çocukçadır; deneyimsizliğinin ve teorisizliğinin ürünüdür. Ve en önemlisi, bu tavır önderlik iddiasıyla hiç bağdaşmaz*" (Işıklı, 2006:).

---

[2] Metnin tamamı için Bkz :http://www.ip.org.tr

Özetle, *inkılâb*ın *devrim*leşmesi, basit bir tercüme faaliyeti olarak değerlendirilemez. Bu süreç başlı başına Türk solunun ulusalcı/nasyonalist kesimlerinin rejime, sisteme eklemlenme pratiklerinin önemli bir halkası olarak değerlendirilmelidir. 1960'larda başlayan ve 1980 sonrasında netleşen inkılâbın devrimleşmesi süreci, sol ile resmî ideolojinin Kemalizm dolayımı ile birbirlerine eklemlenmesinin farklı aşamaları, evreleri olarak değerlendirilmelidir.

İnkılâpçılık İlkesi Ne Kadar Devrimci?

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda reform hareketleri III. Selim döneminde başlamıştır. Küreselleşmeye başlayan kapitalizme ve Fransız Devrimi'yle yayılan milliyetçilik hareketlerine koşut olarak Osmanlı'da başlayan tanzim ve ıslah çalışmaları, ilerleyen dönemde, asker, sivil, bürokrat, aydınların önderlik ettiği bir (devleti) muasırlaştırma hareketine dönüşmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasının ardından ete kemiğe bürünen işgal Anadolu'da, yerel ve kendiliğinden bir direniş hareketlerinin doğmasına zemin hazırlamış; Osmanlının modernleştirici asker, bürokrat ve aydını bu yerel ve kendiliğinden direnişin merkezileştirilmesinde, direniş hareketlerinin bir merkezi bağımsızlık savaşına dönüştürülmesinde ve bu direnişin siyasal üst yapılarının oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. Bu süreçte, Osmanlı İmparatorluğu yıkılmış, devamında, kuruluşunda Anadolu'daki direniş hareketlerini bir çatı altında merkezileştiren ve bu direnişin siyasal örgütlenmelerini gerçekleştiren asker, sivil, bürokrat, aydınların önemli bir rol oynadığı Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Cumhuriyet'in ilanı ile siyasal sistemi kuran ve maniple eden Osmanlı Jön Türkleri, devletin ve onun toplumunun muasırlaşması düşüncesini radikal biçimde hayata geçirme olanağı bulmuşlardır.

İnkılâp, en genel tanımıyla, bu sürecin tümüne, işgalin örgütlenmesi, Cumhuriyetin ilanı ve Osmanlı'nın son döneminden bu yana şekillenen reform düşüncelerinin radikal biçimde hayata geçirilmesi süreçlerinin tümüne verilen isimdir. İnkılâp kavramı bu anlamıyla, Osmanlı ve Cumhuriyet reformları arasındaki temel farkı da vurgulamaktadır. Osmanlı modern-

leşmesinin ve bu modernleşmenin somut tezahürleri olan reformların temel güdüsü, devletin modernleştirilmesiydi. Cumhuriyet dönemi reformları ise devletin -ve onunla bölünmez bir bütünlük arz eden- toplumunun modernleştirilmesini hedefliyordu: Çünkü işgalin bertaraf edilmesi ve cumhuriyetin ilanı ile modern bir ulus devlet kurulmuştu. Sıra, Osmanlı reformlarından farklı olarak, bu devlet ile bölünmez bir bütün olduğu varsayılan toplumun, bu modern ulus devletin yurttaşlarını oluşturacak (yeni) toplumun inşasına, modernleştirilmesine gelmişti. İşte Osmanlı reformlarında mevcut olmayan şey buydu ve inkılâbat/devrimler denilen şeyin içeriğini de bu doldurmaktaydı: Toplumsal modernleşme, ya da farklı bir ifade ile, modern ulus devletin, Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşları olacak modern bir toplumun inşası. Nitekim Atatürk'ün *"...yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâbların gayesi Türkiye Cumhuriyet halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkal ile medeni bir heyet-i içtimaiye haline isal etmektir"* (Melzing, 1942: 93) sözü de aynı noktaya dikkat çekmektedir.

Özetle, İnkılâp denilen şey, Osmanlı'dan bu yana devam eden devletin modernleştirilmesi sürecinin -modern kurumlara sahip bir ulus devletin kurulmasının ardından- toplumsal olana doğru genişletilmesi fikri ile anlam kazanmaktadır. Fakat altı çizilmesi gereken nokta, cumhuriyet yönetiminin milleti muasır medeniyete ulaştırma çabasının da devletin bekası kavramı ile ilişkilendirilerek ortaya konduğudur. İnkılâbın bu özelliği, öncesindeki reformlardan farklı olarak onu, rejimin, resmî ideolojinin kendisini ifadesi, rejimi meşru hale getiren temel bir özellik haline getirir. Nitekim Atatürk'ün ifadesi ile *"inkılâbın kanunu mevcut kavâninin fevkinde"* (İnan, 1982: 82–83) yani devrim kanunu mevcut kanunların ötesindedir. Bir başka ifade ile modernleşme, batılılaşma hedefi rejimin temel saiki, mevcut kanunların da beslendiği temel kaynaktır. Çünkü inkılâbı inkılâp yapan şey, Osmanlı'nın yıkılarak modern ulus devletin kurulmuş, modernleşmenin toplumsal yapıya sirayet etmeye başlamış olması, toplumdan eskiye -Osmanlı'ya- dair izlerin silinmeye başlanmasıdır. Peker İnkılâb Dersleri'nde işte bu noktanın, inkılâbın eskinin tasfiyesi ile şekillenecek olmasının altını çizmektedir: *"İnkılâb; bir sosyal bünyeden geri,*

eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden söküp onların yerine ileriyi, doğruyu, iyiyi, yeniyi, faydalıyı koymaktır" (Peker, 1935: 7). Nitekim ona göre İstiklâlsiz inkılâp bizi "*şeref vadeden ulusal bir insan yığını olmak*tan" alıkoyacak, inkılâpsız istiklâl ise bir prematüre bebek gibi uzun süre yaşayamayacaktır.

İnkılâbın sadece milli mücadele ve sonrasındaki erken cumhuriyet dönemi reformları ile sınırlandırılması, halen rejimin temel önermelerinden biri olan inkılâpçılığı tam olarak anlamaya/anlatmaya imkân vermeyecektir. İnkılâpçılık sadece Osmanlı'dan bu yana devam eden reformların cumhuriyet döneminde aldığı şekli ifade etmez, inkılâbın korunmasına verilen önemi de içerir. İnkılâbın korunmasına verilen önemdir ki inkılâpçılığı halen tartışılmakta olan bir kavram, resmî ideolojinin halen yürürlükteki 6 temel ilkesinden biri haline getirmektedir. Peker'i, inkılâp konusundaki düşüncelerini 30'ların genç entelektüelleri, İstanbul Üniversitesi ve Ankara Hukuk Fakültesi öğrencileriyle paylaşmaya iten temel neden de budur zaten: İnkılâbın toplumda kökleşmesinin gerekliliği. Peker, bir anlamda inkılâp konusunu ders olarak işlemesine de neden olan bu temel saiki şöyle vurgular: "*inkılâbı kökleştirmek vazifesi üstünde ısrar ediyorum. İnkılab neticelerini bütün ulusa mâletmiş olmak için yurddaşların bu neticelerin getirdiği yaşayışa alışmış olmasını yeter saymak gerekir. İnsan fena şeylere alıştığı gibi eyi şeylere de alışabilir. Yani yaşayışın yalnız anlaşıldığı için değil, anlaşılıp şuur halinde sevilmesi ve özümüzde benimsenmesi gerekir. İşte biz yeni şeylere doğruluklara, iyiliklere yalnız itiyad tesirile bağlı kalmayı kafi saymıyoruz. Onu bilgi ve inanca dayanan bir sevgi ve şuur halinde kökleştirmek ve yaşatmak istiyoruz* ". Peker'in Türk inkılâbının, yani cumhuriyetin modern ulus devletinin, yurttaşlarını da kendine benzetmeye, modernleştirmeye çalışan inkılâbın korunmasına gösterdiği hassasiyet bununla da sınırlı değildir. Mustafa Kemal'in mevcut kanunlarında ötesinde tanımladığı inkılâbı Peker, önce yurttaşların (aslında asker, sivil, bürokrat, aydının) edinilmiş davranışları arasına yerleştirmenin gerekliliğinden bahseder, sonra da onun korunması görevini yine aynı kesime bırakır. Her toplumun, Peker'e göre,

fikri sabiti olmalıdır. O günkü "*...türk sosyal heyetini teşkil eden topluluğun* " fikri sabiti ise inkılâpdır ve "*işte üniversite ve yüksek tahsil gençleri için inkılâb derslerinde amaç edinilen şey, türk ana inanış istikametini, sizlere* [üniversite öğrencilerine, Türk asker-sivil-bürokrat-aydının genç üyelerine] *aşılamak, sizlerin kafalarına yerleştirmektir* ". İnkılâbın yerleşmesi için bu da yeterli değildir: İnkılâbın emanet edildiği "*muhtaç olduğu kudreti damarlarındaki asil kanda arayan* " gençlik, genç münevverler, inkılâbı "*kafaları ve göğüsleri ile*" korumalıdırlar. Çünkü, Mustafa Kemal'in (İnan, 1982: 74) 1923'deki bir konuşmasında belirttiği gibi "*Her yeni inkılâbın muhtemel bir aksi olacaktır. Buna intizâr etmek lazımdır. Bu olmaz değildir. Behemehal vuku'u karîb bir şeydir.Her "nokta-i nazardan vâriddir. Efkar-ı umûmîyeyi onların yalan yanlış tevilâtına kaptırmamak tenvir etmek lazımdır* ".

Pozitivizm ve İnkılâp

Cumhuriyet'in inkılâp anlayışı ile modernleşme anlayışı ve modernleşme, muasır medeniyet seviyesine ulaşma hedefi ile pozitivist düşünce arasında yakın bir ilişki vardır. İnkılâpçılık, modernleşmenin/muasırlaşmanın bir ülkü, bir hedef olarak sistemdeki ifadesidir. Pozitivizm ise modernleşme düşüncesinin -hem de onun somut tezahürü olan inkılâpçılık ilkesinin- temelinde yatan ana fikirdir.

Pozitivizm ile muasırlaşma ve inkılâpçılık arasındaki ilişki üç düzlemde ortaya çıkmaktadır. Pozitivizm;

1- Batı toplum yapısı ile evrensel medeniyet arasında bir ayrım yapılabilmesine ve inkılâpçılığın batılılaşma değil de bir muasırlaşma hareketi olarak tanımlanabilmesine,

2- Düzen içerisinde gerçekleştirilecek bir ilerleme ve dayanışma anlayışıyla mevcut statükonun haklılaştırılmasına, bürokrasinin inkılâpçılığının meşrulaştırılmasına ve inkılâpların apriori olarak ilerici bir hareket olarak tanımlanabilmesine,

3- İnkılâplar evrensel medeniyetin icapları ve "ilerici" "iyi" faaliyetler oldukları için de bu inkılâplara karşı doğacak hareketlerin gayrı meşruluğu, gayri medeniliğinin altınının çizilebilmesine imkân sağlamaktadır.

Baştan alırsak, pozitivizm, asker, sivil, bürokrat, aydın tarafından yönlendirilen ve yönetilen modernleşmeyi, batılılaşma olmaktan çıkararak onu çağdaş uygarlığa erişme hedefi haline getirmektedir.

Bir "evrensellik" iddiası taşıyan pozitivizm, Comte'a göre, sürekli anlaşılabilir bir sisteme doğru gitme eğilimindedir; fakat pozitivizm, teolojinin yerini tamamen almadan evrensel bir karakter kazanamayacaktır (Monroe 1982: 734); Pozitivizm evrenselliğini bilimsellikten almaktadır; bilim ise gözlem ve deneyden elde edilen bilgidir ve bu bilgi nesneldir; Batı toplumları sanayi devrimiyle birlikte aklın ve bilimin öncülüğünde pozitif evreye ulaşmış "ilk" toplumlardır; ama "tek" ve "biricik" toplumlar olmayacaklardır. Evrenselliğini bilimsellikten ve akılcılığından alan pozitivizm, bu yönüyle toplumlar üstü bir kimlik kazanır ve Türk inkılâbının, kendi temellerini Batının toplum yapısından farklı olarak pozitif bilim ile oluşturulmuş evrensel bir medeniyette aramasına ve ulaşılacak amacın kendisinin haklılaştırmasına yardımcı olur.

Pozitivizmin evrenselliği ve onun -pozitif evrenin, muasır medeniyetin- en son ulaşılacak (en ileri) nokta olması (Andreski 1974: 20) rejimin hedefini (modernleşmeyi/muasır medeniyete ulaşma sürecini) meşrulaştırır ve yönelinen hedefi ilerici (pozitif evreye doğru yönelen meşru bir hareket) kılar. Artık yönelinen hedefin içeriği herhangi bir topluma özgü değil, evrensel karakterdedir. Böylece Türk devrimi, "Anadolu insanının kendi benliğini kaybederek Hıristiyan Avrupa'nın kimliğine bürünmesi", "Batılaşması", vb. değil, evrensel karakterdeki nesnel doğrulara, pozitif evreye (muasır medeniyete) doğru yönelmesi, Peker'in ifadesi ile "*bir sosyal bünyeden geri, eyri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden söküp onların yerine ileriyi doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı koyma*" halini alır.

Yönelinen hedefin nesnelliği ve bilimselliği, bu yönelime karşı doğan muhalefet hareketlerini bastırmanın nedenlerini de içinde barındırmaktadır. Çünkü evrensel ve nesnel bilgilerin temeline yerleştirildiği pozitif evreye (yani muasır medeniyete) doğru bir hareket olarak inkılâplara karşı çıkmak, evrensel değerlere ve tüm toplumların yöneldikleri medeniyete karşı

çıkmak demektir. O takdirde inkılâba karşı çıkmak için ya cahil olmak (ki o takdirde bu kişiler her biri bir nurefşan olan münevverler tarafından tenvir edilmeli, aydınlatılmalıdırlar) ya da kasıtlı olarak inkılâba karşı olmak (ki o takdirde de, İmamzâde Mehmet Necati, Şakiroğlu İsmail, Kürt Aziz, Baytarzade Hakkı, Belediye Reisi Abbas gibi isimlerin hapis, idam ve/veya sürgün yoluyla susturulmaları[3]) gereklidir. Çünkü izlenen yol evrensel doğruların, aklın ve bilimin yoludur ve toplumların doğal, bilimsel gelişim seyri bu yönde olmak zorundadır. Cumhuriyet reformcularının yaptıkları ise toplumların evrensel bir kural olarak tarihsel süreç üzerinde yürüdükleri bu yolu koşarak aşmaya çalışmaktan, süreci hızlandırmaya çalışmaktan başka bir şey değildir. Atatürk de inkılâplara karşı ortaya çıkabilecek itirazlara karşı halkın, efkârı umumiyenin, aydınlatılması, tenvir edilmesinden bahsetmektedir: *"Efkar-ı umumiyeyi onların* [modernleşmeye, inkılâba kasten karşı çıkanların] *yalan, yanlış tevilatına [*çarpıtmalarına[4]*] kaptırmamak, tenvir etmek lazımdır"* Nitekim inkılâp, modernleşme ve pozitivizm arasında bir kez bağ kuruldu mu, artık bu inkılâplara karşı itirazları bir tevilat, bir çarpıtma olarak ele almak ve bu çarpıtmaların halkın tevil edilmesi ile ortadan kalkabileceğini düşünmek kolaylaşmaktadır. Çünkü bu inkılâplar, asker-sivil-bürokrat-aydın öyle istiyor, öyle uygun görüyor diye değil, medeniyet öyle emrediyor diye yapılmaktadır; işte pozitivizm, en başta bu reformları gerçekleştiren kitlenin buna bu şekilde inanmasına imkân vermektedir. Bir başka deyişle inkılâpların Türk milletini çağdaş medeniyete doğru götüreceği, bugün de Anayasa'nın 174. maddesinde sıralanarak koruma altına alınan inkılâp kanunlarının[5] halkı modern hale getireceği

---

[3] Şapka ve ardından çıkarılan Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına ilişkin Kanuna tepkiler ile ilgili olarak Bkz (Tunçay, 2005: 158)

[4] Tevil, mealden farklı olarak bir şeyi bilinen anlamından başka anlamlarla yorumlama, sözü asıl anlamından başka bir yöne çevirme anlamına gelmektedir.

[5] Anayasa'nın 174. maddesi'nde koruma altına alınan İnkılâp Kanunları şunlardır: 3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu; 25 Teşrinisâni 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkında Kanun; 30 Teşrinisâni 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair

düşüncesi, asker-sivil-bürokrat-aydınların halkı kandırmak için ortaya attığı bir yalan vb. değil, tersine bizzat bu inkılâpları gerçekleştiren kadronun bizzat kendisinin canı gönülden inandığı bir düşüncedir.

Pozitivizm, ikinci olarak, düzen içinde ilerleme fikri ile ilerlemenin mevcut yapının evrimi şeklinde olacağını/olması gerektiğini haklılaştırmaktadır. Pozitivizmin Fransa'da yerleşmeye başladığı, toplumsal kargaşanın ve işçi hareketlerinin yoğunlaştığı, hatta 72 günlük komünist devletlerin (Paris komünü) kurulduğu dönemde Comte, hem teknolojik ve buna bağlı ekonomik gelişmelerin, hem de sınıfsal çatışmaların had safhaya vardığı bu dönemde gelişmelere ayak uyduramayan bir düzenin kalıcı olamayacağını; ilerleme ve gelişmenin de düzeni güçlendirmedikçe etkili olamayacağını savunmaktaydı (Andreski 1974: 30–33). Bu fikir, Osmanlı'dan bu yana aydın/bürokrat kitleyi hayli etkilemişti. Comte'un bu kargaşalık, kan ve kavgaya yer vermeden ilerleyebilme -ittihat içinde terakki etme- düşüncesini Atatürk de derinden paylaşıyor; ilerlemenin nasıl olması gerektiğini Fransız ihtilâliyle karşılaştırarak şöyle analiz ediyordu: "*Türkiye'yi derece derece mi ilerletmeli ani olarak mı? İki sistem var, biri malum büyük Fransız ihtilâlindeki tarz; rejimler değişecek, ihtilâllere karşı mukabil ihtilâller yapılacak. Sağ solu tepeler, sol sağı süpürürken bir de bakılacak ki bir buçuk asırlık zaman geçmiş...Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş bir zaman var mı?*"

Osmanlı aydını, bürokratı için modernleşme, devletin bekası içindi ve bu devletin modernleştirilmesi ile bu bekanın sağlanabileceği farz ediliyordu. Modernleşme anlayışının bu yönü cumhuriyet yönetimine de geçti. Modern ulus devletini kurmuş

Kanun; 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medenî nikâh esası 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun; 1 Teşrinisâni 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun; 26 Teşrinisâni 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa Gibi Lâkap ve Unvanların Kaldırıldığına Dair Kanun; 3 Kânunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun.

cumhuriyet aydını için de sorun aynıydı: Devleti çağdaş bir yapıya, ama daha çok da toplumu devletin bu yeni yapısına uygun bir görünüme kavuşturmak. Şapka giyilmesi, Latin harflerinin kabulü, efendi bey ve paşa denmemesi ve bazı kıyafetlerin giyilmemesi gibi, bugün de Anayasa ile korunmakta olan inkılâp kanunları da bu "*modernleş(tiril)miş toplumun*" oluşturulmasını sağlayacaktı. Fakat buradaki ince ayrımı bir kez daha yinelemek yararlı olacaktır. Osmanlı bürokratı, devleti modernleştirmeye çalışmakta, toplumsal modernleşme ile aynı düzeyde ilgilenmemekteydi. Cumhuriyet bürokratı ise modern bir ulus devlete sahipti ve toplumsal modernleşme ile daha ağırlıklı olarak ilgileniyordu; fakat cumhuriyet yönetiminin toplumsal modernleşme ile ilgilenmesinin temelinde de devletin, cumhuriyetin bekası düşüncesi yer alıyordu. Bir başka ifade ile, Osmanlı modernleşmesinden farklı olarak cumhuriyet modernleşmesinin toplumun modernleşmesine verdiği önem vakıa olmakla beraber, toplumun, milletin modernleştirilmeye çalışılması doğrudan doğruya devletin bekası ile ilintilendirilerek değerlendiriliyordu.

Özetle pozitivizm ve onun muasırlaşma düşüncesi ile ilişkisi rejime, fes yerine şapka giymeyi inkılâp olarak adlandırmaya imkân verecek bir teorik zemin sağlıyordu. Pozitivizm-modernleşme- inkılâpçılık arasındaki bu ilişkidir ki bir yandan rejimin inkılâp olarak tanımladığı reformları apriori olarak ilerici kılıyor, şapka giyme ile modernleşme arasında devrimci bir ilişkinin kurulabilmesine zemin hazırlıyor, şapka giymeyi apriori olarak ilerici bir hareket haline getiriyordu. Atatürk'ün 27 Ağustos 1925'de Kastamonu'da şapka ile ilgili olarak yaptığı konuşma da buna örnek olarak verilebilir: "*Biz her nokta-i nazardan medeni insan olmalıyız. Fikrimiz, zihniyetimiz, tepeden tırnağa kadar medeni olacaktır. Medeni ve beynelmilel kıyafet milletimiz için layık bir kıyafettir onu giyeceğiz.*"

Pozitivizm, bir yandan mevcut cumhuriyet yönetimi evrensel değerlere (modernite) bağlarken, diğer yandan da devletin toplumu belirleme, onu devlet politikalarının/uygulamalarının bir nesnesi haline getirme gücünü vurguluyor; devletin (ve onun bürokratlarının) bu gücünü, ayrıcalığını meşrulaştırıyor-

du. Şöyle ki, devlet bir yandan, teorik olarak millet egemenliğine dayandığını söylüyordu, fakat diğer yandan da egemenliğine vekâleten sahip olduğu topluluğu/toplumu "millet" haline getirmeyi amaçlıyordu. Yani devlet, milletin egemenliğine dayanıyordu, ama aynı zamanda da egemenliğini kullanacağı milleti kendisi yaratıyordu. İnkılâplar bu açığı kapatacak, modern ulus devletin gereksinim duyacağı modern toplumu yaratmanın (resmî) ideolojik gerekçelerini sunacaktı. Bir başka ifade ile egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu söyleyen devlet, inkılâplar aracılığıyla, egemenliğini vekâleten kullandığı milleti/halkı böylece yeniden yaratabilecek; en azından gelecek kuşakların inkılâplar yolu ile modern hale geleceğini varsayabilecek, umut edebilecekti. Nitekim 23 Nisan'ın çocuk, 19 Mayıs'ın da gençlik bayramı olarak kutlanması esprisini de burada aramak yerinde olacaktır.

Resmî ideoloji, inkılâpları, bir yandan pozitivizm yolu ile batılılaşmadan koparark muasırlaşmayla ilişkilendirirken, diğer yandan medeniyeti, Türk kültürünün ezelden beri sahip olduğu ve Osmanlı'nın kötü yöneticileri elinde köreltilmiş bir özelliği olarak tanımlayarak, inkılâpçılığı bir anlamda Türk milletinin kendi özüne dönüş olarak ortaya koymaya da çalışmaktadır. Egemenliğin kayıtsız şartsız sahibi olan millet ve bu bütünün üyesi olarak birey, Kemalizm tarafından Batılı siyasal ve kültürel formlarla, ezelden beri Batılı/Medeni bir kültüre sahip, Cumhuriyetin ve onun yarattığı değerlerin erdemine inanan kişi olarak tanımlanmıştır. Hatta 1935'deki CHP Kurultay'ı konuşmasında Atatürk "*sosyal ve kültürel alanda yapılan yeniliklerin Cumhuriyetin milli çehresini ortaya çıkarttığını*" belirtir. Bu özellikler Türk milletinin Cumhuriyet yönetimi ile sonradan kazandığı özellikler değil, Türk milletinin milli kültüründe "zaten" var olan özelliklerin bugüne yansıması şeklinde ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet yönetimi inkılâplar yolu ile Türk milletinin özünde zaten var olan "*milli çehreyi*" ortaya çıkarmıştır. Çünkü o, yani Türk milleti "... *tarihte de medenidir, hakikatte de medenidir*" (Atatürk, 1952: 212) Halk, kendi kendine yaptığı inkılâplarla sadece kendi içindeki medeniyet potansiyelini ortaya çıkarmıştır: "*Türk milletinin son senelerde gösterdiği, yaptığı siyasi ve içtimai inkılâpların sahibi hakikisi*

kendisidir. Milletimizde bu istidat ve tekamül mevcut olmasaydı, onu yaratmaya hiçbir kuvvet kifayet etmezdi"(Atatürk 1952: 217)

Osmanlı modernleşmesinin başarılı olmama nedenlerini açıklarken İnönü'de benzer olguya dikkat çeker: Ülke Dergisi'nin 14 Nisan 1934 tarihli sayısında yayınlanan bir konuşmasında İnönü, Osmanlı reformlarının başarısızlığını "*Türk milletinden başka bir bünye üzerine dayanmasına*" bağlarken, Türk devletininse bir halk devleti ve onun somut ifadesi olan TBMM'ne dayandığı, gücünü ondan aldığı için inkılâplarında başarılı olduğunu söylemektedir.

Rejimin, milleti, zaten sahip olduğu(nu iddia ettiği) özelliklerinden yola çıkarak gerçekleştirdiği inkılâplara sahip çıkan, yeni siyasal ve sosyal düzeni savunan ve inkılâpların ileride gösterdiği amaçlarla uyum içinde tanımlayışı; Atatürk'ün Türk milletiyle ilgili sahip olduğu bir bilgiye, realiteye değil de, sistem içerisinde bu özelliklere sahip (olduğu farzedilen) bireye ilişkin bir tahayyül üzerine inşa edilmiş milliyetçilik anlayışının işlevleri ile ilgilidir.

Bu açıdan resmî ideolojinin "millet" tanımı, sistemin Batıya dönük yüzünü vurgular ve inkılâpları haklılaştırır. Rejim, millet tanımı yoluyla Batılı kültür ve (evrensel) medeniyet ile Türk kültürünü birbirine bağlamayı başarabildiği ölçüde, yapılan inkılâplar ve bu inkılâpları hayata gerçekleştirmeye dönük tüm uygulamalar da o kadar millet için ve milletin bağrından çıkan uygulamalar, politikalar olma özelliğini taşıyacaktır. Bunu tam anlamıyla başarabilmek için yapılması gereken, Batı kültürü ile medeniyet arasındaki ilişkiyi kırmaktı ki bu iş de pozitivizm, inkılâp ve modernleşme arasında kurulan teorik ilişki sayesinde gerçekleştirildi.

Türk inkılâbının amacı, milleti medenileştirmektir. Medeniyet ise pozitif bilimlerin ışığında ortaya konmuş evrensel doğrular kümesi. Böylece Batı toplumu ile medeniyet arasında pozitivizm ile konulan fark, milliyetçiliğin bir yandan Batıya karşı tam bağımsızlık düşüncesini, diğer yandan da Batı ile birlikte modernleşme düşüncesini aynı anda savunabilmesini mümkün kılmıştır (Alkın 1990: 74–75). Dönemin yazarlarına göz atıldığında da aynı noktanın altının çizildiği görülmekte-

dir. *Milli Mecmua (1924)'da yayınlanan bir yazısında Mustafa Şekip Tunç milliyetçiliğin "ne ırk, ne servet, ne lisan, ne seciye, ne tarih, ne de hars" anlamına geldiğini, milliyetçiliğin bir mefkûre (ideal) olduğunu belirtmektedir. Nedir milliyetçilikle ulaşılmaya çalışılan bu mefkûre? Bunu da Köprülüzade Mehmet Fuat açıklar, "bu mefkure Batılılaşmaktır". Köprülü şöyle devam eder: Milletimizi Avrupa'nın en mesut ve en müreffeh milletleriyle aynı seviyeye çıkarmadan evvel, gayemize vardığımızı ve istirahata hak kazandığımızı iddia edemeyiz.*

Atatürk'ün medeniyet anlamında kullandığı milliyetçilik tanımı da bu görüşleri destekler niteliktedir: "*Millet davası şuursuz ve ölçüsüz bir dava şeklinde mütalaa ve müdafaa edilmemelidir. Milliyet davası, siyasi bir mücadele konusu olmadan önce, şuurlu bir ülkü meselesidir. Şuurlu ülkü demek, müspet ilme, ilmi usullere dayandırılmış bir hedef, bir gaye demektir*" (Atatürk, 1954: 115)

Pozitivizm ile yaratılan bu söylem, milliyetçiliğin gerektiğinde ulusal bağımsızlığı gerektiğinde ise modernleşmeyi, muasırlaşmayı ima etmesine izin vermiştir. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi, Batı ve medeniyet, pozitivist bir söylemle birbirinden ayrılınca Türk inkılâbı da Türk milletinin evrensel değerlere ulaşma çabası halini almaktadır. Evrensel değere yürümeyi amaçlayan bu siyasi iktidar, egemenliğin doğrudan sahibi olan millet adına, millet tarafından, onun kültürünün derinliklerinde zaten var olan inkılâpları yürütmekle görevlidir ve yönetme hakkını da bizzat buradan almaktadır. Fakat gerçekte bu ilişki hiçte öyle değildir. Çünkü ilkin rejim, millet kavramına ilişkin (bir bilgiden yola çıkarak ulaşılmış) bir "tanım"a değil, (ön kabullerden derlenerek elde edilmiş bir) "tahayyül"e sahiptir. İkinci olarak -daha önce belirtildiği gibi- egemenliğin doğrudan sahibi olan milletin, millet tanımıyla tahayyül edilen nitelikleri şu anda onda var olan, toplumdaki bireylerin halihazırda sahip oldukları bir özellik değil, inkılâpların uygulamaya konulmasıyla ileride sahip olacakları özelliklerdir. Özetle rejim, egemenliğini vekâleten kullandığı milletin her bir üyesinin sahip olacağı özellikleri bizzat kendi inkılâpları ile yaratacaktır.

Sonuç

İnkılâpçılık ilkesi, rejimin mefkûresi, ülküsü olan modernleşme ve modernleşmeyi bir mefkûre olarak tanımlamaya imkân tanıyan pozitivist düşünce olmaksızın anlaşılamaz. Bu özelliği onun devrim kavramı ile tercüme edilmesinin de önündeki en önemli engellerden birisidir. Eski (tez) ile onun içinden, onun rahminden doğmuş yeni (anti-tez)'in diyalektik ilişkisinden türeyen bir devrim anlayışı ile pozitivizm ve modernleşmenin kesişim noktasında duran inkılâpçılık tam da bu nedenle birbirlerinden farklı kavramlardır.

Osmanlı Padişahı ile Cumhuriyet Bürokratı arasındaki ilişki, Çar ile Bolşevikler ya da Ancient Regime ile Jakobenler arasındaki ilişkiden oldukça farklıdır. Birçok tarihçinin de sıklıkla vurguladığı gibi, Osmanlı ve Cumhuriyet arasında yukarıdaki örneklere benzer tarzda bir kopuştan değil, bir süreklilikten bahsetmek mümkündür. Cumhuriyeti kuran kadronun Osmanlı bürokrat ve askerleri olduğunu, Osmanlı devlet kurumlarının ve memurlarının cumhuriyet yönetiminde de görevlerine devam ettiklerini, cumhuriyetin birçok kurumunun (örneğin, bu yıl Türk Patent Enstitüsü'nün 135., Fenerbahçe Spor Kulübü'nün 99., Emniyet Teşkilatı'nın 151., 1920 Ağustos'unda kurulan Anadolu Ajansı'nın ise 84. yıl dönümleri kutlanmaktadır) cumhuriyetin ilanından önce kurulmakla birlikte halen faaliyetlerine devam ettiklerini hatırladığımızda da bir kopuştan çok bir sürekliliğin olduğunu gözlemleyebiliriz. Hatta 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması bile bir kopuşun değil, bir sürekliliğin ifadesidir ve bu sürekliliğin altı bizzat Nutuk'ta Mustafa Kemal tarafından çizilmektedir. İşgalin ardından dağıtılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin üyeleri, Ankara'da toplanan Meclis'in doğal üyeleridirler. Meclis Ankara'da toplanmadan önce de Mustafa Kemal kendisini, Osmanlı Mebusan Meclisi'ne üye dava arkadaşları aracılığıyla başkan seçtirmeye çalışmış ve bunu başaramayan Rauf Bey'i Nutuk'ta oldukça ağır kelimelerle eleştirmiştir. Ankara'da açılan meclisin bir kopuşu değil, bir sürekliliği ifade ettiğine dair Meclis Hukuki Esasiye Encümeni'nin Ağustos 1920 tarihinde hazırladığı ve TBMM'ye sunduğu Anayasa Taslağı raporundan da örnekler vermek mümkündür: TBMM'nin anayasa taslağı

hazırlamakla yükümlü bu encümeni Halife ve Padişah'ın esir olması nedeniyle ortaya çıkan zaruret üzerine teşekkül eden Meclisin, nihai durumuna Padişah'ın esaretten kurtulmasından sonra karar verilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Bir başka değişle TBMM, kuruluşunda kendisini, Osmanlı'nın devamı, İstanbul'un fiili olarak işgal altında bulunması nedeniyle zaruri olarak Ankara'da toplanan bir uzantısı olarak tanımlamıştır. Cumhuriyet döneminde uygulamaya konulan reformların ortaya çıkışı da Osmanlı'nın son dönemlerine, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemine denk gelmektedir: Osmanlıcada bir reforma gidilmesi gerektiği düşüncesi ilk başta Enver Paşa tarafından ortaya atılmış, hatta Enver Paşa bu konuda bazı somut girişimlerde dahi bulunmuştur (huruf-u Enver). Benzer şekilde milli iktisat düşüncesi de ilk olarak İttihat ve Terakki döneminde ortaya atılmış, laiklik tartışmaları da yine aynı dönemde başlanmıştır. Şapka devrimini ise II. Mahmud'a kadar götürmek dahi mümkündür.

İnkılâpçılığı, onu gerçekleştiren kadro tarafından bir yeniden doğuş, bir diriliş, Atatürk'ün ifadesi ile memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa götüren bir süreç olarak tanımlamaya imkân veren şey, cumhuriyetin Osmanlı'dan devrimci bir kopuşu değil, onun devamı olmakla birlikte onun yapamadığı şeyi başarmış olması, reformlarla bir ulus-devlet haline gelemeyen Osmanlı'nın Cumhuriyet ile bir ulus-devlet haline gelebilmesidir. Yüzyıllardır temel siyasal sorunsalını devletin bekası olarak ortaya koyan Osmanlı bürokratının, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile bu sorunsalı aşmış olmasıdır inkılâp olan; cumhuriyetin Osmanlıdan devrimci bir kopuşu değil. Her ne kadar cumhuriyet ile Osmanlı arasında bir devamlılıktan bahsedilse de cumhuriyet yönetimi, Anadolu'da başlayan direniş hareketlerini kendi çatısı altında toplayarak işgali bertaraf etmiş; Anadolu'daki meşru siyasi otorite olabilmiş; yüzyıllardır tartışılan devletin bekası sorununa bir ulus devlet -Türkiye Cumhuriyeti- kurarak ve onun tüm Dünyada tanınmasını sağlayarak yanıt bulmuştur. Onu inkılâpçı yapan da budur. Bu özelliği, inkılâp tahayyülünü, bugün de Anayasa'da sıralanan 9 başlıktaki reformların korunması düşüncesi-

nin ötesine taşır: İnkılâbı rejimin kendisini var oluşunu ifadesi haline getirir.

İnkılâbın rejimin var oluşunun ifadesi, onun uygulamalarının meşruiyeti temelinde tanımlanması, inkılâpçılık kavramının içerisindeki değişim, dönüşüm amacının üst sınırını da çizer ve inkılâpçılığı gerçek anlamda bir devrimci düşünce/pratikten ayırır. İnkılâpçılık, Osmanlı'nın yıkılarak, yeni bir ulus devletin kurulması ve yeni, modern kalıplarla kurulmuş ulus devletin yurttaşları olacak medeni bir Türk sosyetesinin oluşturulması çabalarına verilen isimdir.

Mete K. KAYNAR

KAYNAKÇA

AKIN, Erkan. (1990), "Kemalizm, Laiklik, Halkçılık ve Demokrasi", Türkiye Günlüğü, Kış 13: 71–81.

ANDRESKİ, Stanislav. (1974), "Aim of the Course, General Considiration on the Nature and Importance of Positive Philosophy" , The Essential Comte, Ed. By Stanislav Andreski, New York: Barner and Noble Boks.

ATATÜRK Mustafa Kemal. (1945), Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C1, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

ATATÜRK Mustafa Kemal. (1952), Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C2, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

ATATÜRK Mustafa Kemal. (1954), Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C3, Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

ATATÜRK, Mustafa Kemal. (1971), Nutuk, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

AYDEMİR, Şevket Süreyya. (2000), İhtilâl'in Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli, İstanbul: Remzi Kitabevi

Cumhuriyet Halk Partisi. (1935), CHP Dördüncü Büyük Kurultayında Genel Başkan Kâmal Atatürk'ün Söylevi, Ankara: Ulus Matbaası.

IŞIKLI, Alparslan. (2006), Sosyalizm, Kemalizm ve Din, Ankara, İmge Yayınları.

İLERİ, Suphi Nuri. (1992), "Bugünün İnkılâbı ", İleri, 6 Teşri-i Sâni 1338, Atatürk Devri Fikir Hayatı I, (Der: Mehmet Kaplan vd), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İNAN, Arı. (1982), Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmir Konuşmaları, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İNÖNÜ İsmet. (1942), "Birinci Söylev(1)", Söylevler 1932–1941 Halkevleri ve Halkodalarının Yıldönümünde Verilmiştir, Ankara: Recep Ulusluoğlu Yayınları.

İNÖNÜ İsmet. (1992), "Yeni Halkevlerini Açma Nutku", Ülkü, C. III Mart 1934'den Atatürk Dönemi Fikir Hayatı II, (Der. Mehmet Kaplan vd), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KEYDER Çağdar. (1993), "Türk Milliyetçiliğine Bakmaya Başlarken" Toplum ve Bilim, Yaz-Güz

KONGAR, Emre. (1999), 21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplum Yapısı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

KÖPRÜLÜZADE Mehmet Fuat. (1992), "Cumhuriyetimizin Yıldönümü", Hayat 3 Teşrin-i sâni 1927 Atatürk Devri Fikir Hayatı I, (Der: Mehmet Kaplan vd), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

MELZİNG, Herbert. (1942), Atatürk'ün Başlıca Nutukları, Ankara.

MONROE C. Beadsley. (1982), "A General View of Positivism, Chapters I and VI", Eurean Philosophers from Descartes to Nietzsche, Ed. By Monroe C. Beadsley, New York: The Modern Library Inc.

PEKER, Recep. (1935), İnkılâb Dersleri, Ankara: Ulus Matbaası.

TUNÇ Mustafa Şekip. (1992), "Millet Mefkûresi Nedir", Milli Mecmua, 24 Kanun-i Sani 1340/1924, Atatürk Devri Fikir Hayatı I, (Der: Mehmet Kaplan vd.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TUNÇAY, Mete. (2005), Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923–1931, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları YALÇIN, Hüseyin Cahit. (1992), "İnkılâp " Renin 22. Teşri-i Sâni 1338, Atatürk Devri Fikir Hayatı I, (Der: Mehmet Kaplan vd), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İstiklal Mahkemeleri

Giriş

Yakın tarihimizin en önemli hukuk dışı organlarından biri olan İstiklal Mahkemeleri'nin arşivi henüz açılmamıştır ve bu mahkemelerle ilgili bilgiler, dönemin gazete haberleri ve bu mahkemelere değinen hatıratlardan oluştuğundan, bilgilerimiz ikinci el ve sınırlıdır, bu nedenle yakın tarihimizin önemli bir bölümü karanlıkta bırakılmaktadır.

İstiklal Mahkemeleri çok masum bir gerekçeyle gündeme gelir: Asker kaçaklığını önleme.

Osmanlı Ordusunun savaştaki en büyük handikaplarından birini asker kaçakları oluşturuyordu, bu sorun "milli mücadele" önderleri içinde önemli bir sorundur. Silah altına çağrılanlar İstanbul Hükümeti'nin fetvasını ve padişahın askerliği kaldırdığına dair fermanını dikkate alarak ya askere gelmiyor veya şubelerden ve kıtalardan kaçarken kendilerine verilen silah ve cephaneleri de beraberinde götürüyorlardı.

Bu durumu M. Kemal Nutuk'ta *Filhakika, birçok yerlerde, bazı nizamiye efradı, usatla musademe etmeksizin bilakis silahlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı* diye ifade eder[1]. Zaten "Birinci Dünya Savaşı yıllarında her sekiz firariden birisi idam edilerek cephelerin çökmesi önlenmiştir. Buna rağmen firarilerin sayısı gittikçe artar ve 300.000'ni bulur"[2]. (genellikle bu üçyüz bin sayısı verilmekle birlikte bu sayının her cephedeki kaçak sayısı olmalı)

---

[1] Şamsutdinov, A.M. Mondrostan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı, çev. Ataol Behramoğlu Doğan Y. 1999, s. 138

[2] Ertunç Ahmet Cemil, Cumhuriyet Tarihi, Pınar Y. 2004 s. 35

1920 Eylül'ünde Meclis kürsüsüne çıkan Mustafa Fevzi Çakmak; "Efendiler biz askeri değil, milleti giydiriyoruz. Elbiseyi alan üç gün sonra firar ediyor."diye ifade etmektedir. Bunlar elde silah istikrarı bozan unsurlar oldukları gibi aynı zamanda Ankara'nın otoritesini tanımayanların da insan kaynağını oluşturmaktadır. Hatta bu firarilerin Ankara'ya karşı İstanbul hükümeti yanlısı güçlere katılması Ankara'yı sarsmaktadır.

"Rahmi Apak'ın anılarında belirttiği üzere, 1919 yılında Batı Anadolu'nun birçok bölgesinde köylüler, Askeri birlikleri örgütlemeye gelen subayları köye sokmuyorlardı. Onlara yiyecek vermiyor, bazı yerlerde üstlerine ateş açıyorlardı".[3]

Ankara kontrol bölgesindeki istikrarı bozabilecek her türlü unsuru askere alarak sorunu çözümleme kararındadır, hatta gayrimüslimleri de askere alarak bunlardan gelebilecek tehlikeyi bertaraf etmek için Osmanlı gibi yeniden Amele taburları oluşturmuştur.

Ankara'nın celp çağrısına uyanlar da düzenli ordu yerine çetelere katılmaktadırlar. "Alayın birinci taburu bin mevcutla Bilecik'ten hareket etmiş olmasına rağmen Bursa'ya ancak elli mevcutla gidebilmişti. Neferler, Bilecik-Bursa arasında firar etmişlerdi. İkinci taburda aynı akıbete uğramıştı."[4]Ankara Hükümetinin ilk celbiyle Kütahya'dan katılanlar topluca Ethem Bey'in Kuvayi Seyyaresine katılmışlardır. Batı Anadolu'nun seferberlik ilan edilen öteki yerlerinde de buna benzer olaylar görülmektedir.[5]

M. Kemal'in 17 Mart 1920'de yayınladığı genelgesinde, vatanın çıkarlarına aykırı, memleketin huzur ve asayişini bozanların din ve millet farkı gözetilmeksizin kanunen şiddetle cezalandırılmalarını ister.

Kuvay-i Milliye komutanlarınca bunlara karşı idama varan cezalar uygulanıyor, asker kaçaklarının evleri yakılıyor mallarına el konuluyordu. Kaçaklar için 1914'te çıkarılmış olan

---

[3] Apak Rahmi, İstiklal Savasında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, s. 155-156, Zikreden A.M.Şamsutdinov,Mondrostan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı, çev Ataol Behramoğlu Doğan Y. 1999 s. 133

[4] Cebesoy Ali Fuat Milli Mücadele Hatıraları, Temel Y. 2000, s. 390

[5] Şamsutdinov, A.M. Mondrostan Lozan'a... s. 153

Esrar-ı Askeriyeyi İfşa ve Casusluk, Hıyanet-i Harbiye Hakkındaki Kanun uygulanmaktaydı. Ancak bu kanunun bir Osmanlı Kanunu olması İstanbul Hükümeti ve Padişah aleyhine davrananların da vatan haini olacağı anlamı çıkmasından dolayı kanunun uygulanması sorunluydu[6].

Birinci Dönem İstiklal Mahkemeleri

Firariler Hakkında Kanun tasarısı tam da bu günlerde tartışmaya açılır. Tasarının birinci maddesine göre firarilerin evleri yıkılacak, mala mülke, hayvana; arpa, buğday, soğana el konulacaktı. Milli Savunma Komisyonu şu gerekçe ile karşı çıkar: Ev yıkılması memleketimizin esaslı servetini yıkacağı için uygun görülmez ve zaten harap bir halde bulunan köylerin bu suretle yıkılması yerinde bulunmaz. İşgal bölgelerinden kaçarak gelenlerin yerleştirilmesi için zorluklar içinde çırpınan bakanlar kurulu, firarilerden alınacak evleri göçmenlere tahsis etmekle daha iyi bir hareket yolu takip etmiş olacağından, kanun maddesinin bu suretle değiştirilmesini uygun görür ve maddenin tesir bakımından şiddetini artırmak için, *'birlikte oturduğu ailesi fertlerinin başka yere sürülmesini'* eklemeyi uygun bulur[7]

25 Nisan 1920'de Mehmet Şükrü Bey tarafından BMM'nin otoritesinin sağlanmasına yönelik bir önerge verilir. Önergede, Meclis kararları aleyhinde bulunan veya uymayanları vatan haini olarak nitelendiriliyor ve bu gibiler de vatana ihanetle suçlanıyordu. Mecliste karşı konulmasına rağmen 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu kabul edilir:

Madde 1-*Makam-ı mualla-yı hilafet ve saltanatı ve memalik-i mahrusa-i şahaneyi yed-i ecanipten tahlis ve taarruzatı def-i maksadına m'atuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesan, hain-i vatan addolunur.*

Madde 2-*Bil-fiil hiyanet-i vataniyye'de bulunanlar salben idam olunur.*

---

[6] Buca Tarih Tarih ve Bilgi Bankası, İstiklal Mahkemeleri, www.bucatarih.com

[7] Bozkurt Mehmet, Asker Firariler Sorunu www.sol.org

Kanunun uygulamasında, olağan mahkemeler yetkilendirilir, Mahkemeler olağan koşullarda çalışır itiraz, temyiz gibi yollar mevcuttur. Ancak bu yasayla istenilen sonuca ulaşılamaz ve asker kaçakları sorunu çözülemez. Asker kaçaklarına hapis cezası verilmesi sebebiyle, birçok kişi cephede çarpışmaktansa, hapis yatmayı göze alarak firarı yeğlemektedir. Yeni kanun uygulandığı gibi, önceki kanuna göre Kuvayi Milliye'nin uygulamaları da devam eder. Kitle halindeki idamlar da Meclise karşı tepki uyandırır.

Kanundan istenilen sonucun elde edilmediğinden şikâyet edenler ve bu mahkemelerin olağan koşullarda çalışan mahkemeler olmasının, cezanın ibret verici etkisini kaldırdığını iddia edip yeni formüller geliştirirler. 18 Ağustos 1920'de Dr. Tevfik Rüştü ve Mustafa Necati Beyler tarafından Meclis'e *Telkin ve Tedhiş Kanunu* adıyla çok ağır hükümler taşıyan bir önerge verilir:

Seferberlik emrine icabet etmeyenlerin emvali müsadere, hanesi ihrak (yakılır), ailesi tehcir (göç) edilir ve tevrüd (karşı koyma) edenler de derdestlerinde (ele geçirildiklerinde) idam olunur hükümlerini taşımaktadır. Çok ağır cezalar taşıyan önerge tartışma sırasında reddedilir, Tevfik Rüştü çok ağır ve olağanüstü dönemlerden geçildiğini savunarak önergesini *İhtilal Mahkemeleri* şeklinde değiştirerek olağanüstü mahkemelerin kurulmasında ısrar eder.

2 Eylül 1920'de, Milli müdafaa Vekâletince hazırlanan *Firar Ceraimini İrtikâp Edenler Hakkında Kanun Tasarısı* Meclis tarafından Millî Müdafaa Encümenine gönderilir, 8 Eylül'de M. Kemal'in önerisiyle gündeme alınır.

Fevzi (Çakmak) Paşa, olağanüstü ihtiyaca dayanarak, savaş zamanına ait olmak üzere *Firariler Hakkında Kanun*'un kabulünü ister. Asker kaçakları olaylarının çokluğunun vatanın kurtuluş ve bağımsızlığını tehlikeye düşürecek duruma geldiğini, bunun önüne ancak sert önlemlerle geçilebileceğini, eski kanunun etkili olmadığını belirten Paşa'nın önergesi ile konu tartışmaya açılır. Önergeye kişi hakları açısından karşı çıkıldığı gibi, memleketi ve halkı korkuya düşüreceği, milli mücadeleyi arkadan vuracak kuvvetleri çoğaltacağı ve halkta panik yaratacağı gibi yönlerinden karşı çıkılmasına rağmen, Tevfik

Rüştü'nün reddedilen *İhtilal Mahkemeleri Kanunu* teklifinin ismi *İstiklal Mahkemeleri* olarak değiştirilerek olağanüstü mahkemelerin de ilavesiyle *Firariler Hakkında Kanun'* 11 Eylül'de kanun oy çokluğu ile kabul edilir.

FİRARİLER HAKKINDA KANUN

Kanun No: 21, 11 Eylül 1924

Madde 1- Muvazzaf ve gönlü ile hizmet-i askeriyeye dahil olup da firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve sevkinde tekasül (kayıtsızlık) gösterenler ve firarileri ihfa (saklayan) ilbas (giydiren) edenler hakkında mülki ve askeri kavaninde (kanunlar) mevcut ahkam ve indel-icap (gerektiğinde) diğer guna (benzer) mukarrerat-ı cezaiyeyi müstakilen hüküm ve tevfiz (hükmü uygulamak) etmek üzere Büyük Millet Meclisi azalarından oluşan İstiklal Mahkemeleri teşkil olunmuştur.

Madde 2- Bu mahkemeler a'zasının adedi üç olup Büyük Millet Meclisi'nin ekseriyet-i arasile intihap ve içlerinden birini kendileri tarafından reis addolunur.

Madde 3- İş bu mahkemelerin adedini ve mıntıkalarını Heyet-i Vekile'nin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi tayin eder.

Madde 4- İstiklal Mahkemeleri'nin kararları kat'i olup infazına bilumum kuva-yı müsellaha ve gayr-i müsallaha-i devlet (devletin bütün silahlı ve silahsız kuvvetleri) memurdur. Madde 5- İstiklal Mahkemeleri'nin evamir ve mukarreratını(emir ve kararlarını) infaz etmeyenler veya infazda taallül (yalan bahane ile işten kaçma) gösterenler işbu mahkemeler tarafından taht-ı mahkemeye alınır.

Madde 6- Her İstiklal Mahkemesi ketebe ve müstahdeminin maaşatı şehri yüz lirayı geçmeyecektir.

Madde 7- Her İstiklal Mahkemesi vazifeye mübadereti (işe başlama) anında firari ve bakaya erfadının bir müddet-i muayyene zarfında (belli süre içinde) icabetini (kabul edilme) teminen her türlü vesait-i tebliğiyeye müracaat eder. Madde 8- İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 9- İşbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur.

Kanunun kabulünden sonra Erkanı Harbiye başkanı İsmet Bey (İnönü) 14 İstiklal Mahkemesi kurulması için öneride

bulunur. Meclis 7 mahkeme bölgesi saptar, Üyelerin ve bölgelerin seçimi 26 Eylül'de gerçekleşir. Bölgeler; Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Pozantı, Kastamonu, Sivas olarak tespit edilir

Bölge ve üye seçiminin devam ettiği bir sırada, İstiklal Mahkemeleri kuruluşunu sağlayan *Firariler Hakkında Kanun*'un birinci maddesine bir ek madde kabul edilerek *Komutanların askeri rütbeler arasında itaat ve inzibat sağlanmasına dayanan hukuk ve yetkileri saklı kalmak üzere vatanın ve hilafetin kurtuluşu ve bağımsızlığı için mücadele eden Büyük Millet Meclisi'nin çalışmasına ve amacına aykırı olarak düşman amaç ve çıkarlarını güçlendirme yollu teşkilat ve tahrikat ve kargaşalık yaratanlar ve memleketin maddi ve manevi kuvvetlerini her ne surette olursa olsun bozup, yıkmaya çalışanlar ve düşman hesabına askeri ve siyasi casusluk edenlerle, 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kapsadığı hükümlerden dolayı tutuklu bulunanların mahkemelerinin yapılacağı ve hükümlerin infaz etme yetkisi İstiklal Mahkemeleri'nin kurulduğu bölgelerde adı geçen mahkemelere verilmiştir* hükmüyle, İstiklal Mahkemeleri'nin yalnız asker kaçaklarına ait olan yetkileri olağanüstü genişletilir.

Bir ay sonra Diyarbakır'da da bir mahkeme kurulması kabul edilince mahkeme sayısı 8'e yükselecektir. İstiklal Mahkemeleri'nin verecekleri kararlar, idam dahil, kesindir ve derhal uygulanacaktır. Karar verilirken vicdani kanaatleri yeterlidir. Kararlara itiraz ve temyiz yoktur. Kararlarını ve emirlerini bütün asker ve sivil memurlar uygulamak zorundadır. Kısaca mahkemeler sınırsız bir güce sahiptirler.

İstiklal Mahkemeleri heyetleri 27 Eylül'de toplanarak çalışma programlarını hazırlarlar:

"Refik Şevket Bey'in [İnce] hazırladığı beyanname okunup kabul edildi. Beyanname basıldı ve mahkeme heyetleri yola çıkmadan mahkeme bölgelerine gönderildi. Beyannameyi, isim yeri boş bırakıldığı için, her İstiklal Mahkemesi adını yazarak yayınladı. Beyanname metni şöyle idi:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Namına (.....)
Mıntıkası İstiklal Mahkemesinin Beyannamesi

Üç yüz milyon müslümanın ümid bağladığı vatanımızda Hilafet makamı aleyhine zalim hükümetler tarafından tertib edilen su-i kasd, İzmir, Adana ve İstanbul işgaliyle pek açık suretde tahakkuk etdi. Bunun üzerine milletimiz bir defa daha harekete geldi ve istiklâliyle varlığını muhafaza için her fedakârlığı göze alarak talihini kendisinin intihab etdiği vekillerden mürekkeb Büyük Millet Meclisi'ne teslim etdi.

Filhakika vatanın fedakâr evladı, yer yer, cephe cephe hareket ve istiklâlimizin harici ve dahili düşmanlarıyla arslanlar gibi çarpıştılar ve çarpışıyorlar. Büyük Millet Meclisi de öldürülmek istenilen şu mazlum, fakat büyük milletimizi kurtarmağa çalışıyor ve bu maksatla bir taraftan memlekette halk idaresini kuracak en emin esaslara müstenid kanunlar vaz ve tesisine uğraşıyorken; bir taraftan da düşmanlarla el ele vermek fenalığını irtikap eden alçakları ve düşman karşısında firar eden hainleri kahr ve te'dip etmek üzere fevkalade selahiyeti haiz (İstiklal Mahkemeleri) teşkil etmiş ve mıntıkalarına gönderilmiştir

Bu münasebetle Büyük Millet Meclisi'nin 11 ve 26 Eylül 336 tarihlerinde kabul etmiş olduğu kanunun mevad-ı asliyesini aynen derc ediyoruz...

Kardeşler!

İşte bizler bu kanunu tatbik için bu mıntıkaya geldik. Şimdi de bu cihetleri biraz izah edelim: İstiklâl Mahkemeleri zirde münderic mevadı takib ve muhakeme edeceklerdir:

1. Milletle hilafet makamını düşmanlar elinde esir bırakan muahedenameyi kabul ve terviç edenlerle bu gibilere uyanlar.

2. Gerek gönüllü ve gerek muvazzaf olsun askerliğe dahil olan bilcümle efrad ve zabıtandan firar edenler.

3. Ahali ve efrad ve zabıtandan firara sebebiyet verenler, yani askerin kaçmasını kolaylaştıracak bir suretde söz söyleyen, yazı yazan, iltimas eden veya rüşvet alan vesair her türlü harekâtda bulunanlar.

4. Firarileri derdest ve sevkde tekasül ve iltimas gösteren bi-l-umum mülkî ve askeri jandarma memurin ve efrad ve zabıtam.

5. Firari efrad ve zabıtanı saklayanlar, besleyenler, elbise verib giydirenler.

6. Büyük Millet Meclisi'nin ve Meclis dolayisiyle millet hâkimiyetinin düşmanlarını takdir veya onları ister yollu, teşvikat ve ifsâdâtta bulunanlar.

7. Memleketde yekdiğeri aleyhine nifak çıkararak devlet ve milletin işini bozanlar, kuvvetini azaltanlar.

8. Milletin zihnini yalan, yanlış havadisle çelenler.

9. Büyük Millet Meclisi'nin haberi olmaksızın millet namına düşmanlarla görüşenler.

10. Düşmanlarımıza milletimizin ahvali hakkında her ne suretle olursa olsun malumat verenler.

Bunlardan mâ-adâ herkes bilmelidir ki;

a) İstiklâl Mahkemeleri nokta-i nazarında bütün efrad-ı millet, her ne rütbe ve derecede memuriyet ve meslek de bulunursa bulunsun müsavidir.

b) İstiklâl Mahkemelerinin karan kat'idir. Verilir verilmez derhal icra olunur.

c) İstiklâl Mahkemelerinin verdiği emirleri yapmayanlar bu mahkemeler tarafından derhal taht-ı muhakemeye alınır. Ve azl, tard, haps, nefy, kal'ebendlik, kürek ve icabında idam cezalarına mahkûm edilir.

d) İstiklâl Mahkemeleri seyyardır. Lüzum gördüğünde kazaları, nahiyeleri, köyleri dolaşarak muhakemesini yapar ve icra eder. Hülasa İstiklâl Mahkemeleri vatanı bugünkü ağlatıcı vaziyetden kurtarıb evvelki şerefli mevkiine çıkarmak için elini vicdanının üzerine koyarak Allah'ın inayetine sığınır, vatan hainleri hakkında ceza verir ve vatan ve millet istiklali kaygusundan başka bir şeyi düşünmez, yalnız Allah'tan korkar, içtihadında fevkalade müstakil bir hey'ettir.

Vatandaşlar! Size son bir defa daha ilan ediyoruz, işbu beyannamenin tebliğinden itibaren on gün zarfında hemen askerliğinize koşunuz. Mücahede kuvvetimizi zaafa uğratacak yolsuzluklardan, tecavüzlerden ictinâb ediniz, boş boğazların sözlerine inanmayınız, sizi fesada sevkedenlere uymayınız, vatanî vazifenizi takdir ediniz ve daima biliniz ki başınızda

vatanı ve sizi düşünen Büyük Millet Meclisi ve o Meclis'in maksadını temine çalışan İstiklal Mahkemeleri vardır."[8]

Kanunun ve yayınlanan ortak beyannamenin dilinden de anlaşılacağı gibi, Kanun ve Mahkemelerin amacı, Ankara'nın otoritesinin tesisine yöneliktir.

Kılıç Ali, Gazetelerin birgün önceden, yapılacak duruşmalar hakkında bilgi verdiğini ve halkın ilgisini artırdığını. Ve verilen kararların, Mahkemelerin kendi bölgelerine ve diğer İstiklal Mahkemeleriyle, Meclis, Dahiliye vekaleti ve Diğer ilgili yerlere bildirildiğini, gazetelerin bunları yayınlamakta zorunlu tutulduğunu da ekler[9]

Kılıç Ali mahkemelerin azametini ifade ederken: "Her Mahkemenin kapısında büyük bir levha ile mahkemenin adı yazılı bulunurdu. Mahkeme heyetinin oturduğu yerin arkasında yine büyük bir levha ile *İstiklal Mahkemesi, mücadelesinde, yalnız Allah'tan korkar* yazısı asılıydı."[10]Demekten kendini alamaz.

Ankara İstiklal Mahkemesi, çalışmaya başlar başlamaz ilk iş olarak, Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı gıyabında vatana ihanet suçuyla yargılar. Ferit Paşa ile Hadi, Rıza Tevfik ve Reşat Halis Beyler, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin bir numaralı kararı ile Sevr Anlaşması'nı imzaladıkları, ulusu bölmeye çalıştıkları, cinayetlere sebep oldukları için vatana ihanet suçuyla gıyaben idama mahkûm edilirler. Ancak Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun amacında bile, yapılan savaşın amacının Halife-Padişahı kurtarılması olarak belirtildiğinden Vahdettin'e karşı bir işlem yapamaz.

En sert çalışan mahkeme efsane eğitimci Mustafa Necati'nin başkan olduğu Kastamonu İstiklal Mahkemesidir. Asker kaçaklarının önünü almak için başvurduğu yöntem çok serttir. On gün içinde teslim olmayan asker kaçağının yerine sırayla babası, biraderleri, amcası, dayısı, amcaoğlu, eniştesi ve eniştesinin oğlu alınır. Kaçak teslim olursa, yerine askere alınan yakını bırakılır. Ayrıca köyünden 200 lira ceza alınarak, ka-

---

[8] Kılıç Ali, Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları Der. Hulusi Turgut, İş Bankası Kültür Y. 2005 s. 363–367

[9] Kılıç Ali, Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları. s. 367

[10] Kılıç Ali, Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları. s. 370

çakların evi yakılıp yıkılır. Bu yöntem Meclis'te çok sert tartışmalara yol açar ve İstiklal Mahkemeleri'nin görevlerine 17 Şubat 1921'de son verilmesinde önemli bir etken olur[11].

İstiklal Mahkemeleri bu dönemde 17 Şubat 1921'e kadar yaklaşık 5 ay kadar çalışırlar. Ankara dışında, diğerlerinin görevlerine 17 Şubat'ta son verilir. Yalnız Ankara İstiklal Mahkemesi'nin görevi sürer.

Yukarıda Kastamonu Mahkemesi'nden söz ederken değindiğimiz gibi Mahkemelerin verdiği idam ve çeşitli cezaların yanında tuhaf cezalara da hükmetmektedir: Firariler başka suç işlememişlerse dayak cezası verilerek kıtasına gönderiliyor. 1-2 kez kaçmış ve başka suç suçları işlememiş olanlar ceza verilmeden, (3-4-5-6-7-8-9-10) kez kaçmış olanlar, kaçtıkları sayı onla çarpılıp, değnek vurularak cezalandırılıp ve kıtalarına sevk ediliyordu. Bazılarına idam cezası verilse bile, bir daha kaçtığı takdirde uygulanmak üzere (müeccelen idam) cepheye gönderiliyorlardı[12]. Özellikle Kastamonu İstiklal Mahkemesinin sertliği bölge halkının Ermeni Soykırımına katılmamaları ve bu kırımı onaylamadıklarını bir dilekçe ile Mutasarrıfa iletmelerinin bir tesiri olup olmadığı da ayrıca incelenecek bir konu olsa gerekir.

İkinci Grubun İstiklal Mahkemelerine Karşı Tavrı

Faaliyeti devam eden Ankara İstiklal Mahkemesi dışında 1921 yılında tekrar İstiklal Mahkemelerine ihtiyaç hissedilerek, "24 Temmuz 1921'de Konya, Kastamonu, Samsun ve Yozgat'ta yeni İstiklal Mahkemeleri kurulur. Bu mahkemelerin zamanla görev alanı genişletilmek istenir. Ancak İkinci Grup, meclis üstünlüğü ve yetkilerin kullanış biçimi konusundaki hassasiyeti dahilinde, İstiklal Mahkemeleri kurulması konusunda oldukça gönülsüz davranır. Konuyla ilgili Birinci Gruba sert eleştiriler yöneltir"[13]. Mahkemelerin yetkilerinin ve sınırlarının genişletilmesinin istenmesiyle Mustafa Kemal'in Başkomutanlığa getirilmesinin aynı tarihlere gelmesi ilginç bir tesadüftür.

---

[11] http://www.kurtulussavasi.org/asphtm/istiklalmahkemeleri.php
[12] http://www.kurtulussavasi.org/asphtm/istiklalmahkemeleri.php
[13] Ertunç, Ahmet Cemil, Cumhuriyetin Tarihi s. 36

5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşanın başkumandanlığa getirilmesi üzerine İstiklal Mahkemeleri doğrudan Başkumandan olan Mustafa Kemal'e bağlanır. İkinci Grup bunu *Hakimiyet-i Milliye* açısından büyük bir problem olarak görür. 14 Ocak 1922 tarihli gizli oturumda Hüseyin Avni (Ulaş) Bey geniş yetkilerle donatılan bu mahkemelere karşı çıkarak, hukukun üstünlüğünü ön plana taşıyan bir konuşma yapar. Konuşmasında şunları söyler:

"*Olağanüstü önlem almak için İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Fakat zaman oldu ki, hükümet bütün icraatı İstiklal Mahkemelerine verir bir şekilde, bize bir kanun kabul ettirdi. Artık İstiklal Mahkemelerinin el uzatmadığı, el koymadığı şey kalmadı ve bütün hükümetin icraatını eline aldı* [Olağanüstü yetkili savaş komisyonunun görevini Başkumandana bağlı istiklal Mahkemeleri yürütür] *ve Meclis adına hükümler verdi.*

Efendiler, siz memleketi kurtarmak istiyorsanız, siz mahkemeleri yaşatmak istiyorsanız, işte burada 350 mahkememiz var. Onun kudretini artırın, beş mahkeme, devletin bütün teşkilatını yürütemez ihtilâlin de hukuku var. Fakat böyle kendi oyuyla hüküm sürecek maddî ve manevî suç, zarar takdiriyle hüküm sürecek bir kuruluş dünyada mevcut değildir. Bu, dünyanın adaletine sığacak şeylerden değildir. Asker kaçakları için gerekli ise, yalnız onunla sınırlayalım. Böyle maddî, manevî zarar takdirine yetkili; genel cümlelerle, sınırsız yorum ve ters düz etmeye müsait cümlelerle verilen yetkiyle ve kendi oyuyla her şeyi hüküm altına almak, her şeye hüküm vermek yetkisini artık ortadan kaldırmak, üzerimize farzdır.

İkinci Grup üyelerinden Sinop mebusu Hakkı Hami (Ulukan) Bey de konuyla ilgili olarak görüşlerini dile getirir: *Memlekette vâzu kanun (kanun koyucu) çoğaldıkça memleket felakete, izmihlale gider. Bugün Meclis-i Âlîniz kanun vazeder ve haddi zatında vazu kanun selahiyyetine haizdir. Kendisini Meclisi Âlînin fevkinde görenler Meclisin vücudunu inkâr etmiş olurlar. Bunlar hain-i vatandır. Hareketleri Meclise taarruzdur... Bunların önüne geçmek lâzımdır. Yoksa Efendiler! Emin olunuz İstiklal Mahkemeleriyle, Hıyanet Kanunuyla, adam asmakla biz gayemize vasıl olacaksak emin olunuz ki bu, hayaldir... Efendiler, bendeniz eminim ve katiyen kaniim ki*

bugün pek masum olarak asılan vardır... Köyleri baykuş yuvası yapmak için mi yoksa mesut ve müreffeh bir devre açmak için mi çalışıyoruz? istiklâl Mahkemelerine de ve hiçbir kimseye de adam asmak selahiyyetini vermeyiniz, idam cezası tavuk öldürmek değildir. Bunlar tavuk değildir, hayat çok yüksektir."[14]

Hüseyin Avni Bey, İstiklâl Mahkemeleri'ne başından beri karşı olduğunu, Meclise bile verilmeyen *kişisel görüşe dayanarak adam asma yetkisini,* Meclisin bu mahkemelere vermesinin kendisini hayrete düşürdüğünü söyler.

Burada Kemalist tarihçiler tarafından gerici olarak nitelenen İkinci Grup hakkında bir fikir oluşması bakımından grup sözcüleri Hüseyin Avni Bey'in İstiklal Mahkemeleri'nin görüşülmesi sırasında ve Ali Şükrü Bey'in[15] *Hürriyet-i Şahsi Kanunu'nun* görüşülmesi sırasında yaptıkları konuşmalardan yapacağımız kısa bir alıntı hem İstiklal Mahkemeleri'nin niteliğini, hem de İkinci Grubun niteliğini ve İkinci Grubun hukukun üstünlüğüne verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Bu gün yetmiş beş yıl sonra 2006 yılında *Terörle Mücadele Yasası* meclisten geçerken aynı nitelikte bir hatibe rastlanmamasını herhalde talihsizlikle açıklayamayız.

Hüseyin Avni Bey, İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki eleştirilerini şöyle sürdürür: "*Efendim, birinci günden beri İstiklâl Mahkemelerinin aleyhindeyim. Bir kere TBMM'ne Allah'ın vermediği salahiyeti kendisi başkasına verdiğine hayretteyim... Memleketimiz üç İstiklâl Mahkemesiyle mi idare ediliyor? Efendiler, her kazada bidayet mahkemeleriniz vardır. Cinayet mahkemeleriniz vardır. Memleketin bir tarafında kanaati vicdaniyesiyle üç adamı idam eder, diğer tarafında hayatını idame eder. Ne güzel müsavat, ne güzel adalet (!)...*

Şimdi Efendiler; bendeniz kanaatime göre bu suretle kendi hukuku adlimizin olmadığını iddia etmektir. Bu millet umuri adliyesi için iki buçuk milyon lira sarf ediyor. Mekteplere para

---

[14]Ertunç, Ahmet Cemil, Cumhuriyetin Tarihi s 36 -37

[15] Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, Topal Osman tarafından 27 Mart 1923 tarihinde öldürülmüştür, Meclis İttihat ve Terakki'nin öldürülen şeflerinin ailesine maaş bağlarken, Ali Şükrü Bey'in geride kalan ailesine bir maaş bağlamadığını ve Hüseyin Avni Bey'inde ikinci dönemde Mecliste yer alamadığını da burada ekleyelim.

veriyor. Mektepte okutuyor ve yetiştiriyor. Mebus olmakla her türlü evsafı aliyesi, her türlü ilmi iktisap mı eder, rica ederim. Lalettayin üç kişiye "kanaati zatiyenizle siz hükmü verin" deyip salâhiyyet vermek, ilmi inkâr etmek milletin hukukunu tepelemek demektir. ihtilâlin de bir hukuku vardır. Her milletin her zaman bir hukuku vardır. Hüner isyan ettirmemektir...

Kanun hakim olmalı. Şahısların hakimiyeti payidar olamaz... Samsun ve havalisinde 30-40 mahkememiz vardır. Bu mahkemeler ilimle mücehhezdir. Bu mahkemeler hakim hakkına bihakkın haizdir ve bu meslekte çalışan adamlardır. Bu vazifeyi meslek edinmişlerdir. Herhangi bir şahıs sanat yapamazsa, mahkemeyi de yapamaz. Bu daha incedir, daha dakiktir, daha mantıkîdir...

Elinizde bir kanun vardır. Bunu seyyanen tatbikle mükellefsiniz, içinizde hususi emel taşıyan, hükümetimizi yıkmak isteyen bu gibi kimselere kanunu cezamız gayet vasi cezalar tayin etmiştir. Bunları ehline tevdi ile mütehassisini adaletle muvafık bir şekilde tatbikata muvaffak olursanız, hükümet manası çıkar. Yoksa onlara karşı muamele yaparsak hükümet sisteminden ayrılmış oluruz ki, millet onu bizden istemez Millet hükümetten adalet ister. O zaman meşru vekil olduğumuzu ispat ederiz... Artık memlekette İstiklâl Mahkemelerinin vazifelerine hitam verilmelidir. Memlekette kanunu hâkim kılmalıyız...

Efendiler, İstiklâl Mahkemesi deyince onu memleketin içinde bir cellat mı yapmak istiyoruz. Bir mahkeme kuruyoruz ve biz bir devletiz. Biz adalet dağıtmak için mahkeme kuruyoruz, yoksa engizisyon zulmü yapmak için heyetler göndermeyeceğiz. Onlar yanılmaz insan değildir. Onun içindir ki, savcıların şikayet hakları, hiçbir zaman dünyanın hiçbir yerinde iptal edilemez, savcıların gördükleri her türlü haksızlıklar için itiraz kapıları açıktır. Onlar için itiraz kapılarının kapanması imkânı yoktur, İstiklâl Mahkemeleri şiddet gösterecek engizisyon mahkemeleri değildir. Biz bu mahkemeleri işlerinin hızlı ve daha güvenle sonuçlandırılabilmesi için kuruyoruz. Dolayısıyla, savcılar itiraz mercii olan Büyük Millet Meclisine karşı; yani o güç ve yetkiye sahip olan makama karşı 'mahkeme şu noktadan adaleti uygulayamamıştır. 'Şu kanunun ruhuna uygun şekilde hüküm vermediler ve benim iddiam şu oldu' diye

bize bildirilmesin mi? Yoksa istiklâl Mahkemeleri'nin yanılmaz olduğunu mu kabul ediyorsunuz Savcılar kanun dairesinde milletin hürriyet hakkını, yaşama hakkını koruyacaktı. Kendilerine güvenebilmek için kanun gücümüzün korunmasına memur olan savcılarımıza şikayet hakkı verilmelidir. Onlar gördüklerini söylemelidirler. Sonra bunun manasına hükümet denmez, iyi düşünüyor musunuz, efendiler!"[16]

İkinci Grubun hukukun üstünlüğü konusundaki görüş ve kanaatleri Birinci Meclis'in önemli tartışma konularından birisini oluşturur ve hukukun üstünlüğü her vesile ile gündeme getirilir. Bu tartışmalar bilhassa İstiklâl Mahkemeleri'yle ilgili olarak sıklıkla öne çıkar.

Hukukun üstünlüğü konusunda asıl yoğun tartışmalar "Hürriyet-i *Şahsi* Kanunu"nun kabulü sırasında yaşanır. Kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına alan askerî ve sivil memurları kanunî sınırlar içinde davranmaya zorlayan *Hürriyet-i Şahsi Kanunu*'nun *12* Şubat 1923'te İkinci Grubun oylarıyla kabul edilmesiyle, o dönem için çok önemli olan bir yasal adım atılmış olur.

İkinci Grup mensuplarına göre kişi hakları ve bunları güvence altına alan hukukî düzenleme oldukça önemli ve zorunludur. Bunun gerekçesini Ali Şükrü Bey şöyle açıklar:

"Bendeniz zannediyorum ki; madem ki hakimiyet-i milliye vardır diyoruz ve esas üzerine yürüyoruz, hakimiyet-i milliyenin esası kişi hakimiyeti, *kişi dokunulmazlığıdır. Bunu sağlayacak şu kanun buradan çıkmadıkça bendenizce diğer kanunların hiçbirinin değeri yoktur. Çünkü hepsinin temelini bu kanun oluşturur. Bir halk hakkını muhafaza edeceğini bilmezse ve saldırganların saldırısına karşı kendini savunacak bir kuvvet ve kudret görmezse, yani o halk, hürriyet ve serbestisine sahip olmazsa, mutlaka müstebitlerin, mütegallibenin esiri olacaktır. Efendiler; biz halka benliğini vermeliyiz, halk hür olduğunu bilmeli ki kendi vicdanı doğrultusunda iş görsün. Hakimiyet-i milliye tecellisini göstermek için önce halkın hürriyetini sağlamak gerekir."*[17]

---

[16] Aktaran, Ertunç, Ahmet Cemil, Cumhuriyetin Tarihi s. 38

[17] Aktaran, Ertunç, Ahmet Cemil, Cumhuriyetin Tarihi s. 39

İkinci grubun yoğun ısrarı sonucu İstiklal Mahkemeleri Meclis denetimine alınmış ve *İstiklal Mehakimi Kanunu*'nun kabul edildiği 31 Temmuz 1922 tarihinden sonra sadece Elcezire'de o da görevi sadece asker kaçaklarını cezalandırmakla sınırlanan bir İstiklal Mahkemesi kurulabilmiştir.[18]

Yine bu mahkemelerin niteliği hakkında Mustafa Kemal'in Diyarbakır'daki görevi sırasındaki şifre katibi, Ekrem Cemil Paşa'nın gözlemleri de ilginçtir.

1922 yılında Ankara İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanan Ekrem Cemil Paşa o günlere dair; "1922 kışını, **1500 kadar siyasi mahkumu**[19] barındıran bir taş bina içinde geçirdim. Mahkemem Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yapılıyordu. Mahkeme dört aydan fazla sürdü. Diyarbekir'den gönderilen tavsiyeler, dilekçeler, Mustafa Kemal'in beni sağ salim, serbest bırakmaya icbar etti. Mahkeme beraatime, fakat meselenin hüsnü hitamına kadar Ankara'da ikametime karar verdi. Üç ay kadar Ankara'da kaldım. Cephelerde Mustafa Kemal'in karargahında tanıdığım kumandanlar, zabitler her gün bana sorarlardı: *Çankaya'ya gittin mi? Gazi'yi ziyaret ettin mi?*. Ben üç ay devam eden bu ısrarlara ehemmiyet vermedim. Tenezzül edip Gazi'lerini ziyaret etmedim. Nihayet benim sert kafalılığım Gazi Paşa'nın kuvvet ve kudretine galebe etti. Diyarbekir'e gitmem için emir verdi. Ermeni yetimhanelerini teftişe memur olan bir Amerikan müfettişinin refaketinde, lüks otomobiline binerek 1922 yaz bidayetinde salimen Diyarbekir'e vardım."[20] O tarihte Ankara'da 1500 siyasi tutuklunun olmasını, dönemin nüfusuna oranladığımız zaman siyasi mücadelenin derecesini açıklamaya yardımcı olabilir.

İkinci Dönem İstiklal Mahkemeleri ve Takrir-i Sükûn Kanunu Dönemi

İstiklal Mahkemeleri'nin ikinci devresi ikinci meclis dönemine denk gelir. İkinci Meclis, Mustafa Kemal'in "her şeyden önce

---

[18] Ertunç, Ahmet Cemil, Cumhuriyetin Tarihi s 39

[19] Altını ben çizdim

[20] Ekrem Cemil Paşa, Muhtasar Hayatım, Beybun Yayıları, 1992

kız gibi bir Meclis yapalım"[21] düşüncesine uygun olarak şekillendirilmiş bir Meclistir. İkinci meclisin "karakterini, siyasal işlevini, toplumsal misyonunu *Tek Şef yaratan hükmeden*"[22] belirlemiştir.

Bu muhalefetsiz ortamda İstiklal Mahkemeleri artık çok rahattırlar. Bu dönemin Ankara İstiklal Mahkemesi, üyeleri Ali'lerden oluştuğu için üç Aliler divanı olarak da anılır. Samet Ağaoğlu tarafından "Devletin dördüncü kuvveti" [23] olarak nitelenen Mahkeme reisi, Kel Ali'nin (Çetinkaya), İnkılâp tarifi mahkeme başkanının zihniyetini göstermesi bakımından ilginç olduğu gibi önyargılarının kararlarını nasıl etkileyeceği konusunda da açıklayıcıdır: "İnkılâp yalnız suçluların, hainlerin değil, suç'a istidadı olanların, hıyanet edebileceklerin, hatta şu veya bu sebeple vücudu zararlı olanların kısacık mahkemelerden sonra öldürüldükleri zaman oluyor!"[24]

Yeni Meclis'in ilk kararlarından biri hilafet konusundaki Emir Ali ve Ağa Han'ın ortak mektubunun İstanbul basınında yayınlanması dolayısıyla İstanbul basını üzerine Topçu İhsan (Eryavuz) başkanlığında bir İstiklal Mahkemesi göndermek olur.

Soyak bu süreci şöyle nakleder:

"8/9 Aralık 1923 gecesi Başvekilin teklifi üzerine gizli bir oturum yapan Büyük Millet Meclisi de büyük çoğunluğu ile bu lüzumu kabul etmiş ve Cebelibereket Mebusu İhsan Bey'in başkanlığında bir İstiklal Mahkemesi kurarak derhal İstanbul'a hareket etmesini tensip etmişti.

Sonradan öğrendiğimize göre, bu gizli oturumda ilk olarak kürsüye çıkan Başvekil İsmet Paşa İstanbul'un son zamanlardaki ahvalinden ve bu hallerin zihinlerde yarattığı şüphelerden söz açmış, arada iç ve dış siyasetimize de temas etmiş ve Meclisin dikkatini bilhassa Ağa Han ve Emir Ali'nin müşterek

---

[21] İ. Habib Sevük, Atatürk İçin Remzi K. 1976 c 1 s 274 aktaran: Göldaş İsmail, Takrir-i Sükûn Kanunu Görüşmeleri, 1923 "Seçim"leri, Atama Meclis ve Sonrası Belge Y. 1997 s 35

[22] Göldaş İsmail, Takrir-i Sükûn Kanunu Görüşmeleri, 1923 "Seçim"leri, Atama Meclis ve Sonrası Belge Y. 1997 s

[23] Ağaoğlu Samet Babamın Arkadaşları, Baha Matbaası 1969 s. 93

[24] Ağaoğlu Samet Babamın Arkadaşları, Baha Matbaası 1969 s. 91

mektubu ile bunun neşir tarzı üzerine çekerek sonunda İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi yollamayı Hükümet adına teklif etmişti. İsmet Paşa'dan sonra İstanbul Mebusu Yusuf Akçora Bey, teklifi tasvip eder tarzda konuşmuştu. **Üçüncü olarak konuşan, yine İstanbul Mebusu ve eski Başvekil Hüseyin Rauf Bey (Orbay) ise İstiklal Mahkemesi göndermenin lüzumsuzluğundan bahsederek -bir mesele olduğu takdirde- bu gibi şeylerin adi mahkemelerde halledilebileceği esasını müdafaa etmişti.**

Bu sırada verilip kabul edilen *müzakerenin yeterliği* hakkındaki bir takrir üzerine, evvelce söz almış olan daha on beş mebusun konuşmalarına imkân kalmamış ve derhal Mahkeme Heyetinin seçilmesine"[25] geçilir. Üç hatibin konuşmasıyla önemli bir kanunun kabulü İkinci Meclisteki *tartışma*ların düzeyi açısından fikir vericidir.

Mahkemeye geniş yetkiler verilmiştir; yalnız idam hükümleri Büyük Millet Meclisi'nin tasdikine sunulacaktır. Mahkemenin savcılığına Saruhan (Manisa) Mebusu Vasıf (Çınar), üyeliklerine de Hakkâri Mebusu Asaf, Konya Mebusu Refik (Koraltan) ve Kütahya Mebusu Cevdet beyler seçilirler.

Mahkeme, ilk iş olarak *İkdam* gazetesi sahip ve başyazarı Ahmet Cevdet, *Tanin* gazetesi sahip ve başyazarı Hüseyin Cahit, *Tevhidi Efkâr* gazetesi sahip ve başyazarı Velit beylerle bu gazetenin mesul müdürlerinin nezaret altına alınmalarını kararlaştırır, gece yarısı İçişleri Bakanlığı'ndan İstanbul Valiliğine telgrafla bildirilen bu karara uyularak başyazarlar ile *Tevhidi Efkâr* gazetesi mesul müdürü Hayri Muhiddin Bey nezaret altına alınırlar. İstiklal Mahkemesi 10 Aralık 1923 Pazartesi sabahı İstanbul'a gelir, aynı gün mahkeme reisi aşağıdaki beyannameyi yayınlar. Beyanname bizim için yabancı olmayacaktır, aynı mealdeki beyannameler Türkiye Cumhuriyeti'nde bir gelenek oluşturmuştur:

"İstihbarat müdürlüğünden tebliğ olunmuştur:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin karar ve emriyle bugünden itibaren vazifesine başlayan mahkememiz matemli ve kara günlerde samimî tezahürat ve fedakârlıklar ibraz eden muhte-

[25] Soyak Hasan Rıza Atatürk'ten Hatıralar Yapı Kredi Y.2005 s. 208-209

rem İstanbul halkına bazı hususatı izah etmeyi faydalı bulmaktadır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi milli davamızın muvaffakiyetine maniler ihdas etmek isteyen dahili, ve harici düşmanların hain emellerine set çekmek arzusuyla İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nu vazetmiş ve tarihimizde mutlak adalet ve büyük hizmetleri ile ebedi bir nam bırakacak olan bu mahkemeleri muhtelif mahallere göndermişti.

Milletimizin umumi fedakârlık ve gayreti neticesi olarak elde edilen zafer ve salah üzerine, bu mahkemelerin devamı faaliyetine sebep kalmamıştı. Son zamanlarda bazı tahrikatın yine eskisi gibi ikaı fesada başladığı anlaşıldığından Cumhuriyetimizi her ne pahasına olursa olsun muhakkak muvaffak etmeye azmeden Büyük Millet Meclisi mevcut kanunu mahsusa istinaden ve bu gibi teşebbüsatı ima etmek maksadiyle mahkememizi teşkil ve izam etti. Bu tarzdaki tahrikatın milletimiz için mucip olduğu elem ve felaketleri daima hatırlayacak olan mahkememiz yüzbinlerce Türk'ün kanı pahasına elde edilen Cumhuriyetimizin mevcudiyet ve esasatı hilafında hareket ve teşebbüsata cüret edenleri mevcut ve mevzu olan kanunları tatbik ederek şiddetle tecziye ve bu suretle muhterem İstanbul halkına çok muhtaç olduğu sükûn ve refahı temin edecektir.

Kararlarımıza yalnız selameti vatan endişesi, mefkuremizin lâyetezelzil aşkı ve vicdanlarımız hakim olacaktır. Tevfik Allah'tandır.

10 Aralık 1339 (1923)

Türkiye Büyük Millet Meclisi İstiklal Mahkemesi Heyeti Namına Reis Cebelibereket Mebusu İHSAN"[26]

Mahkeme Savcısı sanıkların Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine göre cezalandırılmasını talep eder, sanıklardan Velit, müfrit milliyetperver olduğunu Hüseyin Cahit, radikal laik cumhuriyet taraflısı olduğunu mektubu bir belge olarak yayınladığını bunun bir suç sayılıp İstiklal Mahkemesi huzuruna çıkarılacağını asla aklına getirmediğini, Ahmet Cevdet mesleğinin cumhuriyetçilik olduğunu söyleyerek savunmalarını yaparlar. Başkan İhsan (Eryavuz) sanıklara "Şurasını hatırlatmak isterim ki İstiklal Mahkemeleri fikir

[26] Soyak Hasan Rıza Atatürk'ten.... s. 209–210

hürriyetlerini tahdit etmek için değil düşünce ve duygu serbestliğini tesis etmek için teşekkül etmişlerdir"[27] şeklindeki veciz uyarısını yapmaktan kendini alamaz. Mahkeme sonucunda sanıklar beraat ederler ve o günlerin tanığı olarak Soyak durumu şöyle tasvir eder: "[G]erek hakimler ve gerek beraat edip serbest bırakılan gazeteciler, *Yaşasın Cumhuriyet* sesleri ve alkışları arasında Fındıklı Sarayı'nı terk [ederler]."[28]

Mahkeme 19 Aralık 1923 günü İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri (Düşünsel) ile Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadık Bey (Sadak) arasında ki polemiğini konu alır, Lütfi Fikri Bey'in konunun akademik bir tartışma olduğuna dair savunmasına karşılık savcının Lütfi Fikri'ye yönelik sözleri düşünce ve ifade özgürlüğü açısından bugün için de günceldir ve bunca yıl ne kadar yol aldığımızın ifadesidir:

"Akademik münazaradan bahsediyorlar, Necmettin Sadak Beyi devlethanelerine davetle bu münakaşayı yapabilirlerdi. Takdir ederler ki gazete makaleleri Kasımpaşa'da, Aksaray'da yahut başka bir yerde, herhalde bir tesir yapar ve halkın şuuru, bir imanı vardır: onlar bu mektubu okumayacaklar mı?"[29] şeklindeki savcının veciz ifadesine Lütfi Fikri: "Zaten bütün mesele oradan geliyor. Bunu evimde yapmış olsaydım, bir cürüm olup olmaması hatır bile gelmezdi ... Bu aleniyeti inkâr etmiyorum. Yalnız aleni şekilde olsa bile bu bir cürüm teşkil edemez ve bir ilmi mübahase mahiyetinde kalır diyorum. Neticede yazılarımda defalarca bir Darülfünun hocasına hitap etmekte olduğumu belirtmiş bulunuyorum"[30] Şeklinde savunmasıyla netice alamaz ve beş yıl kürek cezasına çarptırılır.

Mahkemenin baktığı bir diğer dava da Eski Teşkilat-ı Mahsusa çetelerine ait bir davadır ki daha sonra ki muhalif İttihatçıların kanlı bir şekilde tasfiyesinin ilk işareti olarak da okunabilir. Bu davada Dayı Mesut (Gürbüz), eski sandalcılar kahyası Ali Osman, Rizeli Hasan Kahya, Eski Ankara Valisi Abdülkadir, Yeni Bahçeli Şükrü, Komünist Mehmet (Ziya Hurşit'in Dayısı) ve daha başkalarının bulunduğu bir grubu

---

[27] Soyak Hasan Rıza Atatürk'ten.... s. 213
[28] Soyak Hasan Rıza Atatürk'ten.... s. 218
[29] Aktaran Soyak s. 227
[30] Aktaran Soyak ... s. 227

yargılar, Şükrü ve Abdülkadir beyler yakalanamamıştır savcı bunların firarının, suçluluklarından kaynaklandığını vurgulamaktan çekinmez. Davada Savcı ilk iddianamesinde:

"Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ve Cumhuriyete suikast yapmak üzere çalıştıkları ve muhtelif zamanlarda muhtelif şahısları sırren (gizlice) ve kavlen (sözle) vatani hıyanete tahrik ettikleri haber alınması üzerine nezaret altına alınan Ali Osman, İlyas Sami, İbrahim, Dayı Mesut ve Komünist Mehmet efendilerin ilk ifadelerini muhtevi olan evrakı takdim ediyorum. Muhtelif şahitlerin ifadelerinden Ali Osman'ın böyle bir teşkilat için çalıştığı ve bazı şahitlerin ifadelerinden Kâhya Hasan'ın da bu teşkilat ile alâkadar olduğu anlaşılmaktadır. Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun üçüncü maddesine tevfikan bu ikisinin mevkufen muhakemelerinin icrasını ve diğerlerinin gayri mevkuf olarak muhakeme edilmelerini ve nezaret altında bulunduklarından kefaletle tahliyelerini ve aynı teşkilat ile alakalı oldukları hakkında ki malumat üzerine haklarında kanuni takibatta bulunulan ve firar eden sabık Ankara Valisi Abdülkadir ve Sabık İstanbul Mebusu Şükrü Beyler hakkında da gıyaben muhakeme icrasını talep"[31] eder.

Sanıklar savunmalarını Milli mücadele sırasındaki yararlılıkları ve fedakârlıkları üzerine kurarlar, mahkeme de bunları dikkate alır. Mahkeme sonucunda Ali Osman Kahya'nın bir yıl hapsine, Dayı Mesut'tan böyle bir hareket katiyen umulamayacağı ve beklenemeyeceğinden ve diğerleri için de delil yetersizliğinden beraat kararı verilir.

Mahkemede beraat eden gazetecilerin İzmir seyahati ise kara mizahın konusuna girmesi gerekir:

"İstiklal Mahkemesinde beraat edenlerle beraber diğer İstanbul gazetelerinin başyazarları, Mahkeme Reisi İhsan Bey vasıtasıyla, İzmir'de bulunan Atatürk'e müracaat ederek kendilerini ziyaret etmek arzusunda olduklarını arz etmiş ve isteklerinin kabul buyurulması üzerine 2 Şubat 1924 günü *Altay* vapuruyla Bandırma'ya hareket etmişlerdi. Seyahate iştirak edenler: *Tanin'den* Hüseyin Cahit Bey, *Tevhidi Efkâr*'dan Velit

[31] Aktaran Soyak s. 230–231

Bey, *Vakit'ten* Asım Bey, *Akşam'dan* Necmeddin Sadak Bey, *Vatan'dan* Ahmet Emin Bey, *Tercüman'dan* Hüseyin Şükrü Bey, *İleri'den* Suphi Nuri Bey, *İkdam'dan* Ahmet Cevdet Bey. Başyazarlar Bandırma'dan demiryolu kumpanyasının hazırladığı bir husus vagonla İzmir'e yollanmışlar, yoldaki istasyonlarda kendilerine mahalli memur ve halk kitleleri tarafından samimi gösterilerde bulunulmuştu. İzmir'de, o zamanın hemen hemen biricik derli, toplu oteli olan *Naim Palas*'ta misafir edilmişlerdi. Bu Türk matbuatının ileri gelen temsilcileri, Reisicumhur tarafından, Göztepe'de istirahat etmekte olduğu kayınpederine ait köşkte 4 Şubat 1924 Pazartesi günü saat 15.00'te kabul edilmişlerdi; yalnız *Tevhidi Efkâr* gazetesi sahip ve başmuharriri Velit Bey 1 Şubat 1924 tarihli gazetesinde, gerçeğe aykırı olarak, ziyaretin, *başka yerden izhar olunan arzu üzerine yapılacağını* yazmış olmasından dolayı kabul olunmamıştı... [B]aşyazarlar Büyük Adam'ın yanından pek memnun ve müteşekkir ayrılmışlardı."[32]

Topçu İhsan başkanlığındaki bu mahkemenin verdiği kararlar, iktidarın pek hoşuna gitmez ve eleştiri konusu olur. Ancak daha sonra kurulacak İstiklal Mahkemeleri bu yumuşaklıkta olmayacaklardır.

İkinci dönem İstiklal Mahkemeleri Doğuda meydana gelen bir isyan bahane edilerek Takriri Sükün Kanunu koşullarında kurularak, muhalefetin susturulma ve rejimi yerleştirme aracı olarak kullanılmıştır. Gezici Ankara İstiklal Mahkemesi başkanı Kel Ali Bey, (Çetinkaya) artık devletin dördüncü kuvveti olarak daha da güçlenmiştir.

Dönemin iklimi ve yönelimini belirtmesi açısından, *Kurtarıcı Belirleyen*in tavrı ve sözleri önemlidir: Mustafa Kemal'in döneme ilişkin 1925 yılı Ocak ayının ilk haftasındaki Konya seyahatinde tuttuğu günlük parçalarında Takrir-i Sükûn Döneminin arifesinde söyle yazıyor:

"*Biz hedefimizin ulviyetine, yolumuzun doğruluğuna eminiz... fikri ve fiil kusur ve noksanlarımızı görüp hayırhane ihtar edilmesine memnun oluruz. Ama kötüye yormak ve yorumlamak yoluyla bizi engellemek isteyenler ya hain ya da gafildir...*

---

[32] Soyak Hasan Rıza Atatürk'ten.... s. 234–235

Biz keyfi hareket etmeyiz. Müstebit asla değiliz hayatımız müstebitlere karşı mücadele ile geçmiştir... Akıl, mantık ve zeka ile hareket etmek şiarımızdır. Haksız ve insafsız eleştirilere karşı hoşgörülü değilsek, sert davranıyorsak; bunun nedeni ülke ve ulus çıkarını her şeyin üstünde görmemizdir. Pozitivistçe bir düşünüş biçimini yansıtan bu sözlerde açık bir amaç bilinci ve kendine güven duygusu ile kesin bir kararlılık göze çarpmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ayrıca, kamuoyu ve genel eğilime uymayı ilke edindiklerini de söylüyor. Fakat bunun *hakikî ve samimî* olmasını, ülkenin -en iyi kendilerinin bildiği- gereksinmelerinden kaynaklanması koşuluna bağlıyor. Onun gözünde, muhalefeti destekleyen İstanbul basını, ulusun gereksinmelerini anlamadığı ve kötü niyetle hareket ettiği yalnızca yapay bir kamuoyu oluşturmaktadır. Böylelikle de, muhalefetin tümü, gerçekleri göremediği ölçüde gafil, görüp doğru politika çizgisini engellemeye çalıştığı ölçüde ise haindir, işte, bu gaflet ve hıyaneti temizleme fırsatı Takrir-i Sükûn Kanunu ile doğacaktır"[33]

3 Mart tarihinde, meclisin ikinci oturumunda Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilir. Kanunla, 2 adet İstiklal Mahkemesi kurulur, isyan mıntıkasındaki mahkeme üyeliklerine, Başkan: Mahzar Müfit (Kansu), Üyeler: Ali Saip (Ursavaş), Lütfi Müfit, Yedek, Avni Doğan, Savcılığa da Süreyya (Özgeevren) getirilirler. Zaman içinde Başkanlık görevini Teşkilat-ı Mahsusacı, eski polis şefi Hacım Muhittin (Çarıklı) ve Milli Mücadele'de kimin için çalıştığı muğlak olan, Teşkilat-ı Mahsusa elemanı Ali Saip[34] de yürüteceklerdir.

Gezici Mahkeme olarak kurulan Ankara İstiklal Mahkemesi ise Başkan: Ali (Çetinkaya), Üyeler: Kılıç Ali, Ali (Zırh) Yedek, Reşit Galip ve Savcılığa da Necip Ali (Küçüka) getirilirler. Üç Aliler Divanı olarak adlandırılan Ankara İstiklal Mahkemesi artık ülkedeki her olaya yetişecek, Kemalist rejimi yerleştirmek için hiçbir fırsatı kaçırmayacaktır.

Zekeriya Sertel bu mahkemeleri şöyle tanımlar:"Bu mahkemeler olağanüstü yetkilere sahipti. Faaliyetleri yürürlükte

---

[33] Tunçay Mete Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923–1931) Yurt Y. 1981 s. 126

[34] Osman Tufan Paşa, Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Arma Y. 1998 s. 23–29

olan kanunlara dayanmakla beraber, mahkemenin takdir hakkı genişti. Mahkeme usulleri bir kenara atılmıştı, kararlar sür'atle veriliyordu, çok defa da keyfî oluyordu. Hatta bu yüzden haksız yere ceza görenler de olmuştu"[35]

M. Kemal'de bir bildiri yayınlar, "8 Mart 1925 tarihli gazetelerde neşredilen bu uzun beyannamede Atatürk, halka, *Memlekette huzur ve emniyeti bozacak her türlü hareketlere karşı uyanık bulunmayı* tavsiye ediyor ve Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği kanunun bütün devlet memurlarına *herhangi bir hadiseyi vukuundan sonra bastırmaktan ziyade hadiselerin vukuunu önlemek vazifesini yüklediğini* beyan ederek *mülki ve askerî devlet memurlarını, hiç tereddüde kapılmadan, yüksek vazifelerini ifaya* davet ediyordu."[36]

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ilk uygulaması Tevhid-i Efkar Gazetesi'nin kapatılmasıyla başlar ve bu kapatmayı diğer gazeteler izler. Şark İstiklal Mahkemesinin ilk icraatlarından biri de basını yola getirilmesi operasyonudur. Ülkenin birçok yerinde gazeteler kapatılır. 7 Haziran tarihli bir ara kararla ayaklanmayı dolaylı kışkırttıkları iddiasıyla önde gelen gazetecileri tutuklar. İstanbul'dan Elazığ'a yola çıkarılan gazeteciler ulaştıkları her menzilde Gazi Mustafa Kemal'e telgraf çekerek bağlılıklarını dile getirirler. Aşağıya bu telgraflardan iki örnek alınmıştır. Diyarbakır'dan çekilen telgraf:

"Yüksek dehanızla vücuda getirdiğiniz inkılâpta hakiki ve samimi birer fikir amelesi sıfatıyla çalıştığımızı ve Cumhuriyetin zafer ve istikrarına faydalı olmaktan başka emel beslemediğimizi, İstiklal Mahkemesi'nin huzuru adaletinde de ispat etmek için, Şark vilayetlerinden Elaziz'e doğru giderken **isyan ve irticaın pençesinden bir defa daha kurtarmış olduğunuz bu Vatan parçasında gördüklerimiz ve duyduklarımız, bize şu kanaati verdi ki, eski İdarelerin ihmal ettiği memleketimizde, yazı masası başında, görülemeyen birtakım vaziyetler mevcuttur. Bu vaziyet içinde Vatanın süratli bir inkişafa mazhar olmasını temin edebilmek ve Türk Milletini işaret ettiğiniz inkılâp yolu üzerinde gayeye doğru sar-**

[35] Sertel M. Zekeriya Hatırladıklarım s. 131–132
[36] Soyak Hasan Rıza, Atatürk'ten... s. 321

sıntısız yürütebilmek için, şahsi münakaşalardan ziyade, birlik ve dayanışma halinde bir sükûnete muhtaç olduğumuza kanaat getirdik. Türk aile topluluğu içinde, bundan sonra, işgal edeceğimiz mevki, her ne olursa olsun, mesleğimizi bu kanaate göre düzenlemeye ve çevremize aynı kanaati samimiyetle telkin etmeye çalışacağımızı arz eder ve kurtarıcımıza, irticadan huzur ve refaha kavuşan bu muhitten, en derin tazimlerimizi bir daha tekrar ederek feyizli nazarlarınızın üzerimizden eksik edilmemesini istirham eyleriz muhterem Cumhurreisimiz Hazretleri.

İmzalar: Ahmet Şükrü, Ahmet Emin, Müştak, Suphi Nuri, Gündüz Nadir.

Gazeteciler, Mahkemedeki soruşturmalar sırasında da, hatalarını itiraf etmişler, fakat yazılarının iyi niyetle yazıldığını, inkılâpçı Cumhuriyete daima sadık olduklarını, vuku bulan olaylardan müteessir bulunduklarını ilave eylemişlerdi. Soruşturmalar sona erince de bu sefer toplu olarak Cumhurbaşkanına şu telgrafı çekmişlerdi: Şark İstiklal Mahkemesi karşısında isticvaplarımız icra ve ikmal olunduğu şu günlerde, nimete karşı şükran kabilinden bir hareketle, büyüklüğünüzün manevi huzuruna çıkmayı vecibeden addettik. Cumhuriyetin sadık birer amelesi, inkılâbın samimî birer hizmetçisi olduğumuzu ispat etmiş olmak kanaatiyle sonsuz bir fahır ve gurur duyarak zatı riyaset penahilerine, bir kere daha arz ederiz ki bu kanaat şu dakikada vicdanlarımızı müsterih etmekle beraber bundan daha çok güvendiğimiz nokta, asil kalbinizin, hataları örten lütfudur. Bu lütfün minnetini yâd ile ve bitmez tükenmez kalbi bağlılık ile bundan sonra vazifemize devam edebilmek, vicdanlarımızda hasıl olan uyanıklığı gelecekteki hareketlerimizde rehber edinerek yüksek gayemize doğru, temiz alın ile yürüyebilmek için itimadınızın feyzini bizlerden esirgememenize pek muhtacız. Mahkeme huzurunda meydana çıkan masumiyetimiz ancak Büyük Kurtarıcının yüksek vicdanından duyacağımız af ve müsamaha müjdesiyledir ki, bizim için kıymettar olur. Bu lütfü bizden esirgemeyeceğinizi, kalbinizin yüceliğinden ümit ederek, en derin tazimlerimizi arz ve takdim ederiz muhterem Cumhurreisi Hazretleri.

On gazetecinin imzaları."[37]

Gazi bu bağlılık telgraflarına duyarsız kalmaz ve görüşünü Şark İstiklal Mahkemesine bildirir:

Şark İstiklal Mahkemesi Müddeiumumîliğine;

Gazetecilerin mahkemeye celbinden sonra, Anadolu'da ve isyan sahasındaki meşhudatları üzerinde hata ettikleri ve nadim oldukları hakkındaki telgrafnamelerini evvelce Mahkemenin nazarı adaletine takdim etmiştim. Yine müştereken yukarıdaki telgrafla müracaat ediyorlar; bunu da nazarı insafa almak muvafıktır efendim.

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal[38]

Abdülkadir Kemali dışındaki gazeteciler mahkemenin adaletinden emin bulunduklarını ifade ederek ayrıca savunma yapmazlar.

Savcı iddianamesinde: "... İsyanla ilgili olduklarına dair vicdanları temine kafi deliller ve vesikalar görülmediği ve fakat kasta makrun olmasa bile yazılarının bu çevrede fena tesir yaptığına kendileri de kail ve bu halin neticede, ibret ve intibahını mucip olduğu anlaşılmış ve Cumhurreisi Hazretlerine takdim ettikleri aynen okunan, telgraflar dahi bunu teyit etmiş bulunmasına binaen beraatlerine"[39] karar verilmesini ister.

Abdülkadir Kemali Bey'in Tok Söz Gazetesi kapatılır kendisi de Ankara İstiklal Mahkemesine gönderilir ve diğer gazeteciler toptan salıverilirler. Abdülkadir Kemali'de dört buçuk ay sonra Ankara'da beraat edecektir[40].

Amaca ulaşılmış gazetecilere gözdağı verilmiştir. Artık basın cephesinden bir muhalefet gelmeyecektir.

O günlerin tanığı olan ve daha sonra kendisi de İstiklal Mahkemesinden geçecek olan Zekeriya Sertel olayı şöyle nakleder:

"İstanbul'un bellibaşlı gazete başyazarları Diyarbakır'daki İstiklâl Mahkemesine gönderilmişlerdi. Bunlar arasında *Tasviri Efkâr* gazetesi sahip ve başyazarı Velit Ebuzziya, *Vatan*

---

[37] Soyak Hasan Rıza, Atatürk'ten... s. 333–334

[38] Soyak Hasan Rıza, Atatürk'ten... s. 335

[39] Soyak Hasan Rıza, Atatürk'ten... s. 337

[40] Tunçay Mete, Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Pati... s. 145

gazetesi sahip ve başyazarı Ahmet Emin Yalman, aynı gazetenin yazarlarından Ahmet Şükrü Esmer, gene başyazarlardan İsmail Müştak ve başkaları vardı. Ahmet Emin, daha yoldayken, Adana'dan, Mustafa Kemal'e telgraflar göndererek yalvarmaya başlamıştı. Affedilirse, bir daha gazetecilik etmiyeceğine söz veriyordu. Bir yandan da Diyarbakır'da bunlara yapılan muamele hakkında meraklı ve korkunç haberler geliyordu. Bunları istasyonda karşılayan İstiklâl Mahkemesi üyeleri onları önce bir camiye yerleştirmek istemişler. Caminin içi hıncahınç tutuklanan Kürtlerle doluydu, leş gibi kokuyordu, nefes almak bile zordu. Gazeteciler bunu görünce ürkmüşler. İstiklâl Mahkemesi üyeleri renk vermemişler. Burada yer yok diye gazetecileri alıp yürümüşler. Yolda Velit Ebuzziya'yı ayaklarında zincir, ellerinde kovalarla su taşırken görmüşler. O vakit kendi akıbetlerini anlar gibi olmuşlar. Fakat mahkeme üyeleri bunları başkanın evine götürmüş, onları içki sofrasına davet etmişler ve yolda gördüklerini kendilerine bir gözdağı vermek için yaptıklarını söyleyerek kahkahalarla gülmeye başlamışlar. Kısacası *şaka* yapmışlar..."[41] Görüldüğü gibi mahkeme heyeti aynı zamanda şakadan da geri durmaz.

Bir hukuksuzluğun sembolü olarak tarihe geçen İstiklal Mahkemelerine ilişkin aşağıda ki belge ibret vericidir ve bu mahkemelerin içyüzünü ortaya koymaktadır:

"Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti
Kalem-ı Mahsus Müdiriyeti - aded
Elâziz Mühim ve 9.9.341 Zata mahsustur
Dahiliye Vekili Cemil Beyefendiye,

[1 —] Süreyya Bey vazifeye dönmekten çok korktuğu(m) için (?), vukuf ve takdirine çok hürmetkâr olduğum Cemil Beye şu satırları yazmayı lüzum gördüm. Gazetecilerin memlekete ika ettikleri zararı en çok idrak edenlerden birisiyim. Ahmet Emin ve rüfekasını buraya celp ve tevkif ettirirken bu hususta hiçbir tereddüt hissetmedim.

2 –Gazi Paşa Hazretlerinin gazetecilerin kurtulmaları şayan-ı arzuları (?) tarzındaki şifreli emirleri gelinceye kadar

---

[41] Sertel M. Zekeriya Hatırladıklarım 1905–1950 tarihsiz s. 132

muhakemenin tarz-ı cereyanı da çok iyiydi. Bu emir geldikten sonra, hepimizden (içimizden!) bir arkadaş gazetecilere ve Gazi hazretlerinin ulüvv-ü cenaplarına mazhar olarak beraat edecekleri ve beraatten sonra Fırka lehine sarf-ı mesaî için Ankara'ya gidilerek Reisicumhur hazretleriyle kendilerinin mülakatına delâlet olunacağı ihsas olunmuştur.

3 —Bu ihsastan sonra tekrar eski vazifeye (vaziyete !) rücu ile mahkûmiyetleri cihetine gitmeyi mübeccel Gazi hazretleriyle İsmet Paşa hazretlerinin şeref-i zâtileri için tehlikeli görmekteyim. Müşarüleyh hazeratına rüfekamızla [arkadaşlarla] müştereken yazdığımız bir şifrede sarahatan değilse de buna yakın maruzatta bulundum.

4 —Semahat-ı ruhiye ve teyamulat-ı asilanesini çok iyi tanıdığım zat-i âlilerinden bana yürüyecek doğru yolun iraesini hürmetle rica ederim, İrae buyuracakları tariki bilâ kaydüşart kabul ettiğimi şimdiden arz ederim efendim.

İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumî vekili

Bozok mebusu Avni

Açtım gece *9*"[42]

İktidarın bir organı olarak hareket eden mahkemelere her derecede iktidarın etkisi vardır. Ankara istiklal Mahkemesi'nde nasıl adilane karar verildiğine ilişkin bir idam kararına ilişkin anekdot her şeyi açıklayıcıdır: "Dr. Nazım'ın akibeti hakkında müzakereye başladık. Aramızda anlaşmazlık çıktı. Ben, Necip Ali... idamın aleyhindeydik. Bunu Gazi'ye haber verdik. Bizi yanına çağırdı, dinledikten sonra üzerinde konuştuğumuz kimsenin politikacılığı, fikirleri, yeni kurulmakta olan bir rejime karşı cephe aldığı takdirde yaratabileceği tehlikeler hakkında uzun izahat vererek bizi kararımızda serbest bıraktı."[43]Zekeriya Sertel O günleri naklederken, "Memlekette bir terör havası esiyordu"[44] diye nakleder.

İstiklal Mahkemeleri'nin hukuksuzlukları saymakla bitmez:

"Sanık yerinde Doğu vilayetlerinde bir ilçenin telgraf memuru var.

---

[42] Tunçay Mete, Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Pati... s. 144–145

[43] Ağaoğlu Samet Babamın Arkadaşları s. 145

[44] Sertel M. Zekeriya Hatırladıklarım 1905–1950 tarihsiz s. 132

Suç delili isyan sahnesindeki bir arkadaşına çektiği şu telgraf: *Din uğrunda büyük şehit Hazreti Hamza'nın yanına gitmeğe hazırım!*

Babamın arkadaşı [Ali Çetinkaya] gözlüklerini burnunun ucuna kadar indirdi. Dudaklarının arasından ıslık gibi çıkan sesi, gözlerinin saklayan bir kamçının ışığı sayılabilecek bakışlarıyla birleşti :

Demek Hazreti Hamza'nın yanına gitmeğe hazırsın! Peki, yarın sabah orada olacaksın!"[45]

"Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde de TpCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası)'nın polisçe aranmasını *baskın* başlığıyla haber yerdiği bahane edilerek, Tanin başyazarı Hüseyin Cahit Bey ve gazetenin sorumlu, yöneticileri hakkında dava açılmıştır. Savunmasında, böyle adalete aykırı bir mahkemede mahkûm olmayı hâkim olmaya yeğ tuttuğunu belirten Hüseyin Cahit, Çorum'da süresiz (sonsuz) sürgün cezasına çarptırılmıştır."[46]

Hapse düşenler İstiklal Mahkemeleri'nin tavrından bir şeyler çıkarmaya çalışırlar: "İstiklâl Mahkemesine getirilenlerin yüzde doksanı öldürülür. Duruşmalara hızlı bakılır, uzun uzadıya hukuk kurallarına, kanun hükümlerine bakılmaz. Şimdiye kadar kurulan geleneğe göre, sanıklar hapishaneye geldiklerinin hemen ertesi günü mahkemeye götürülür, ilk sorguları ayaküstü, kısaca yapılır. Sonra, savunma için bir gün bildirilir. Eğer mahkeme, sizi savunma için bildirilen günden önce çağırırsa, hakkınızda idam hükmü verilmiş demek. Süreyi uzatmakta fayda yoktur. Yok gününde çağrılırsanız, durumunuz şüpheli demektir. Mahkeme daha bir karara varmamıştır. Savunma günü sonraya bırakılmışsa, kurtulduğunuza işarettir. Çünkü mahkeme aceleye lüzum görmüyor demek.."[47]

Ölüm cezasından kurtulanlar sevinmekte, yakınlarına aldıkları cezayı müjde telgrafları çekmektedirler: "Kollarımızı sallaya sallaya mahkemeden çıktık. Bir arabaya bindik. Sevine sevine hapisaneye döndük. Hüseyin Cahit'le, Ata Çelebi bizi kapıda merakla bekliyorlardı.

---

[45] Ağaoğlu Samet Babamın Arkadaşları s. 97

[46] Tunçay Mete, Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Pati... s. 145

[47] Sertel Zekeriya Hatırladıklarım s. 142–143

-Ne oldu, nasıl geçti? dediler.

-Darısı sizin başınıza, dedik.

-Ne o beraat mı ettiniz?

-Hayır, üç sene kalebent cezası verdiler. Ölüm beklerken üç sene kalebent cezası bize öyle hafif gelmişti ki, onlara da aynı cezanın verilmesini diler olmuştuk."[48]

"*Müjde... Üç sene Sinop'ta kalebentliğe mahkûm oldum. Trenle geliyorum, beni Haydarpaşa'da filan saatte karşıla. Oradan doğru Sinop'a gideceğim.*

Müjde!.. Üç yıl Sinop'ta kalebentliğin müjdesi... Ne sevinilecek şey... Zekeriya'nın ne demek istediğini anlamıyorum. Fakat önümde güçlüklerle geçecek üç yıl yatıyor...

Bu müjdenin manasını sonra anladım. Zekeriya'yı hapishanenin izbesinde kanlı katillerle, idam mahkûmları ile bir yerde yatırmışlar. En aziz dostu, İstiklâl Mahkemesi üyesi, mebus Nabizade Hamdi, hapishane içerisine girememiş. Uzaktan, "*idam kararı verseler de korkma, demiş, bir çaresi bulunur.*" Bunun için üç yıl Sinop'ta kalebentliğe mahkûm olunca sevinmiş, bunu bana müjdeliyormuş."[49]

Muhalefet etmek suçtur, TpCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) reisi Kazım Karabekir'in İstiklal Mahkemesi'ndeki sorgusundan bir bölüm:

"- *Zatıâliniz inkılâbın büyük bir şahsiyetisiniz. Tarih, bunu böyle kaydediyor. Memleketin savunulmasında nasıl bir arada dağılmadan kaldı isek, vatanın yükselmesi emrinde de öyle olması gerektiğini elbette takdir buyurursunuz. Bu sebeple zatıâliniz, nasıl olur da muhalefete geçersiniz? Lütfen izah eder misiniz*?

Kâzım Karabekir Paşa, bu soruyu söyle cevaplandırdı:

-*Mütareke sırasında elîm durumlara karsı elbirliğiyle göğüs gererek çalışıp Gazi'yi kendimize reis yaptığımız sırada, memleketin istinad ettiği yegâne kuvvet bendim.*"[50]

---

[48] Sertel Zekeriya Hatırladıklarım s. 145

[49] Sertel Sabiha Roman Gibi 1919–1950 Can y. 1978 s. 102

[50] Erman Azmi Nihat İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri Temel Y 1971 s. 119–120

Cafer Tayyar Paşa'nın sorgusu da ilginçtir: " -Sizin... Memleketin siyasî idaresi hakkında bugünkü idareye dair kanaatiniz nedir?

-Hükümetin muvaffakiyetine duacıyım.

- O halde, muhalifliğin nerede kaldı?

-Takriri Sükûn Kanunu'ndan sonra muhalefet susmaya mecbur olmuştur.

-Demekki, Takriri Sükûn Kanunu olmasaydı, bombayı koyacaktınız, değil mi?

-Asla... Ben bomba kullanmış bir adam değilim...

-Senin koyamıyacağını bilirim, ama fırkan koydu.

-Yemin ederim ki...

-Maznuna yemin düşmez. Siz yalnız, arkadaşlarınızın yapmağı düşündüğü suikast hakkında ne biliyorsanız onları söyleyiniz!"[51]

İstiklal Mahkemeleri Adalet Bakanlığı'nın da üstündedir. Bakanlık, Mecliste çıkan yeni Ceza Yasasının İstiklal Mahkemelerinde uygulanıp uygulanmayacağını mahkemeden sormaktadır. İsyan Bölgesindeki Mahkeme yeni kanunu uygulamayacağını bakanlığa bildirir, bir suretini de bilgi için Başbakan'a yollar. Mahkemeler Meclisçe kabul edilen yasayı uygulamayıp kendi iradesini meclisten üstün gördüğünü ifade edebiliriz. "Adalet Bakanlığının böyle bir soru sorması ve mahkemenin böyle bir yanıt vermesi bile insana tuhaf geliyor"[52]

İstiklal Mahkemelerinde sanıkların avukat tutma hakları da yoktur: "İzmit mebusu Şükrü Bey avukat tutmak istediğini belirtince Mahkeme Reisi Ali (Çetinkaya) *İstiklal Mahkemeleri dava vekillerinin* cambazlığına *gelmez* diyerek bu isteği reddetmiştir."[53]

Kemal Tahir'in İstiklal Mahkemesi değerlendirmesinde, roman kahramanı eski bir ittihatçı yöneticinin ağzından şu sözler dökülür: "Bizim ömrümüz, bütün suçlarımızı muhaliflerimize yüklemekle geçmiştir. Büyük politika sandık bunu... Yatkınmışız, alıştık. Daha beteri, en suçlularımıza, en utan-

[51] Erman Azmi Nihat İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri s. 126–127

[52] Tunçay Mete, Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Pati... s. 170

[53] Tunçay Mete, Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Pati... s. 170

mazlarımıza uyarak, doğru söyleyenlere, hiç bir suçu olmayanlara diş biledik yıllarca... Giderek muhaliflerimizle aramızdaki ilintileri hırsızlarımız, alçaklarımız, manyaklarımız belirleyip denetler hale geldi. Bu heriflerin ne kadar rezil, ne kadar işe yaramaz olduklarını... Ne demek işe yaramaz! Tersine, kancıklıklarını... Aptallıklarını... Çalıp çırptıklarını bile bile, muhaliflerimizi en alçak iftiralarla karalamalarını beğeniyorduk, sırtlarını sıvazlayarak kışkırtıyorduk, mükâfat olarak da çalmalarına, namussuzluklarına göz yumuyorduk.

İstiklâl Mahkemeleri'nin, çoğunlukla, bizim ikinci takım döküntülerinden kurulması rastlantı değildir, böyle işlere yatkınlığımız, sınavlara vurulmuş, ölçüp biçildikten sonra iyi değerlendirilmiştir. Biz her çeşit savunuyu suç saymışızdır. Bu yol, muhaliflerini gerçek suça itelemek yoludur. Varılmak istenen yer de, muhalifsiz hükümet etmek...

Çok düşündüm, muhalefetsiz hükümet etmek isteği, Devleti alet ederek, hiçbir ceza korkusu duymadan bol bol suç işleme zevkinden geliyor. Ceza görmemek güvenini sağlayıp keyfince en namussuz suçları işleyeceksin... İşte insanoğlunun düşebileceği en sefil çirkef çukuru... Bir kez bu yokuştan teker meker kaymaya başladın mı, olduğundan yüz kat, bin kat kıyıcı kesilirsin. Canavarlaşırsın. Her an alçaklık etmekten artık kendini çekemezsin! Önüne çıkanları, bir korkulu rüyada, karakoncolostan kurtulmana biricik engel görürsün. Ezmeden geçemeyeceğine inanırsın. Kızarsın. Kızmaktan da öte bişeydir bu... Kızmak insancıl bir duygudur. Oysa artık sen insanlıktan çıkmışdırsın! Bir toplum düşün ki, orda adam öldürmeye, hem de, çoğu, suçsuz adam öldürmeye SİYASET deniyor."[54]

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun bahşettiği müstesna ortamda İstiklal Mahkemeleri eliyle muhalefet sindirilir, yok edilir. Her türlü eleştiri yasaklanarak ülke uzun yıllar sürecek zihinsel karanlığa gömülür. İstiklal Mahkemeleri Kemalist rejimi yerleştirmek için hiçbir fırsatı kaçırmamıştır, özellikle seyyar Ankara İstiklal Mahkemesi her olaya el koyar.

Mete Tuncay, Şark İstiklal Mahkemesi'nin 420 idam cezası verdiğini, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin de 240 kadar idam

[54] Tahir Kemal Kurt Kanunu Tekin Y.1982 s. 190–191

cezası verdiğini kaydeder[55]. Şark İstiklal Mahkemesinin idam sayısında Sıkıyönetim mahkemelerinin verdiği idam cezalarının sayısı ve infazlar dahil değildir. "Şeyh Sait isyanı'nda 206 köyün yerle bir edildiği, 8.785 evin yakıldığı ve 15.200 insanın öldürüldüğü hatırlanırsa, böylesine kapsamlı bir hareketin dini nedenlerle ve Hilâfet'i restore etmek amacıyla yapıldığını savunmak zordur."[56]

İzmir Suikastı bahane edilerek muhalefet ve muhalefet potansiyeli yok edilmiş, Şeyh Said İsyanı da bahane edilerek Doğu'da terör estirilmiştir. Bu gün dahi bu mahkemelerde ne kadar insanın canına kıyıldığını bilmiyoruz. "Bütün bu siyasi-adli terör hükümlerinin haksızlığı ortadadır. Daha sonraki yıllarda, sanıklardan biri için açıklanan *rehabilitasyon* belgesinde şöyle denilmektedir: *Rauf Orbay hakkında evvelce İzmir İstiklal Mahkemesi tarafından verilmiş olan mahkûmiyet kararının refi için vaki olan müracaatı üzerine yapılan hukuki[!] tetkikte araya girmiş olan umumi af kanunları isnat olunan fiili bertaraf ettiği gibi, muhakemenin tekrarım da gayri mümkün kılmış ve muhakeme edilseydi beraatinin muhakkak olacağı kanaatine varılmış olduğu görülmüştür."*[57]

Uygulayıcılar bu hukuksuzluk örneği mahkemeleri her fırsatta olumlamaktan çekinmezler:

"Başbakan İsmet Paşa'nın bir parti toplantısında dediği gibi, *"Kaçınılması mümkün olmayan hatalara düşmüşlerse bunu samimi kanaatlerinden başka bir şeye affetmemelidir. Aksine kanaatleri ve ülküleri uğrunda yapılması gereken bazı eksiklikler de vardır.*

Başbakan İsmet Paşa, İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılması nedeniyle yine bir parti toplantısında yaptığı konuşmada şunları söylemişti:

Biz Takrir-i Sükûn Kanununu koyduktan ve İstiklal Mahkemeleri'ni kurduktan sonra karşısında bulunduğumuz durumları, önceden tahmin ettiğimiz durumdan daha önemli bulduk. Elde açık deliller olmaksızın tecrübenin ve görgünün verdiği

---

[55] Tunçay Mete, Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Pati... s. 169

[56] Başkaya Fikret, Paradigmanın İflası, Özgür Üniversite Yayınları, 2004 s 102

[57] Tunçay Mete Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti... s. 166–167

birtakım kanıt ve uzmanlaşma yoluyla duyduğumuz tehlikeden daha ağır tehlikeler karşısında bulunduğumuzu bilfiil tecrübe ettik. Memleketin dört köşesinde, içte ve dışta nice teşkilat, nice dal budak salmış cemiyet bulunduğu ortaya çıktı. Mahkemeler gerek batıda, gerek doğuda fesat unsurlarını izlemek için bütün gayretlerini harcamışlardır. Benim kanaatim şudur ki, mahkemeler görevlerinde başarılı olmuşlardır. Onların bu başarılarından her zaman söz edebiliriz."[58] *Son İttihatçı Paşa*'nın sözlerinde kullandığı dil, gerek Takrir-i Sükûn Kanunu gerekse İstiklal Mahkemeleri'nin gerçekte muhalefeti ortadan kaldırma aracı olduğunu doğrulamaktadır.

Her iki mahkemenin görevi 7 Mart 1927 tarihinde sona ermiştir. Ancak dayandığı yasa 4 Mayıs 1949 da kaldırılabilmiştir. Geçen 22 yılda kullanılmamakla birlikte bu olanağın her zaman açık tutulduğunu söyleyebiliriz.

Sait ÇETİNOĞLU

[58] Kılıç Ali Atatürk'ün Sırdaşı.... S 370-371

İttihatçılık

Türk Unsura Dayalı Devlet ve Toplum Tasarımı

İkinci Abdülhamit (1876–1909) rejimine karşı gelişen protestolar 23 Temmuz 1908 de Hürriyetin İlanı'yla sonuçlandı. İttihatçılar bu gelişmede birinci planda rol oynuyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda çok kısa bir özgürlük dönemi yaşandı. Bu süre içinde, imparatorluğu oluşturan halklar, Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Kürtler, Araplar vs. özgürlük yaşadılar. Dergiler, gazeteler çıkarttılar, bu yayınlar etrafında örgütlenmeye başladılar. Bu dönem bir yıl bile sürmedi. 1909'da, 31 Mart Olayı'yla bu dönem sona erdi. 31 Mart kalkışmasından sonra, İttihatçılar siyasal iktidarı ele geçirmeye, kendilerine muhalif düşüncelere ve hareketlere baskı uygulamaya başladı. Bu, sistematik bir baskıydı. 'Faili meçhul' cinayetler gelişti. İttihatçılar kendilerinden ayrı düşünenleri, çeşitli önlemleri yaşama geçirerek engellemeye, gazeteleri, dergileri, örgütleri, çalışamaz bir hale getirmeye başladı. 31 Mart kalkışmasından çok kısa bir zaman sonra, Adana'da meydana gelen Ermeni başkaldırısı, bu başkaldırının bastırılış biçimi, İttihatçıların düşünceleri, tasarımları ve eylemleri hakkında çok önemli ipuçları veriyordu. Prof. Yusuf Hikmet Bayur, bütün bu gelişmelere bakarak, **Türk İnkılâp Tarihi** kitabında, (Cilt 2 Kısım 4, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1952 s. 13) "İttihat, Ermeni işini, ordu ile çözmeye karar vermişti" şeklinde değerlendirmektedir. İttihatçıların bu düşüncelerini ve tasarımlarını değerlendirebilmek için 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında İmparatorluktaki düşün hayatına ve siyasal akımlara kısaca bakmakta yarar vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık gibi akımlar vardı. 19. yüzyılın ikinci yarısında bütün Osmanlı uyrukları, Müslümanlar, Hıristiyanlar "Osmanlı" kavramı içinde değerlendirilmeye çalışılıyordu. Türkler, Araplar, Arnavutlar, Kürtler, Rumlar, Ermeniler, Sırplar, Hırvatlar, Bulgarlar, Romenler vs. Osmanlı kavramı içinde ele alınıyorlardı. 19. yüzyılın başlarından itibaren Hıristiyanlar imparatorluktan ayrılmaya başladılar. 1820'lerde Yunanlılar, 1870'lerde Sırplar, Hırvatlar, Bulgarlar, Romenler imparatorluktan ayrılarak kendi bağımsız devletlerini kurmaya başladılar. Bu bakımdan Osmanlılık düşüncesinin imparatorluktaki halkları bir arada tutacak bir çözüm olmadığı anlaşıldı. 1870'lerde II. Abdülhamit'in padişahlığı döneminde (1876–1909) İslamcılık anlayışı geliştirilmeye çalışıldı. Bu, İslam kavimlerinin bir arada, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde tutulmasını amaçlayan bir anlayıştı. Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar, Hırvatlar, Romenler gibi Hıristiyan halklar imparatorluktan şu veya bu şekilde ayrılmışlardı. Kürtler, Araplar, Boşnaklar, Çerkezler, Lazlar gibi Müslüman halklar imparatorluk içinde tutulmalıydı. İslamcılık, bu anlayışın gerçekleşmesine hizmet ediyordu. Ama Araplar, Arnavutlar da imparatorluktan ayrılmanın yollarını arıyorlardı. Gerek Araplarda, gerek Arnavutlarda milli hareketler gelişiyordu. 1910–1912 Balkan savaşı, savaşın yenilgiyle sonuçlanması, Arap, Arnavut gibi Müslüman halkların Osmanlı yanında yer almaması, İslamcılık anlayışının da çözüm olmadığını ortaya koydu. İslamcılık anlayışı da Müslüman halkları bir arada tutmaya yeterli olmuyordu. İşte bu yıllarda Türkçülük akımı güç kazandı. Türklerin aynı bayrak altında toplanması anlayışı güçlenmeye başladı. Bu düşünce, aydınlar, ordu mensupları, subaylar ve bürokrasideki bazı elemanlar tarafından savunulmaya başladı. Türkçülük, Tanzimat döneminde de vardı. II. Meşrutiyet döneminde de vardı fakat imparatorluk içindeki Türk olmayan halkların milli bilinç kazanmalarını tetikler endişesiyle Türklüğe vurgu yapılmıyordu. Osmanlıcılık derken de, İslamcılık derken de, Türk etnisi etrafında bir devlet tasarlanıyordu. Ama Balkan yenilgisinden sonra artık tamamen Türk unsuruna dayalı olan bir devlet tasarlanmaya başladı. Ama, Türklüğe vurgu yapılır-

ken İslamiyet'e de ayrıca vurgu yapılıyordu. Türk demek Müslüman demekti, Müslümanlık da önce Türklüğü çağrıştırıyordu. İttihatçıların böyle bir anlayışı vardı. Osmanlı devletini, Türk unsuru etrafında yeniden örgütlemek İttihat ve Terakki'nin çok önemli bir çabası oldu ama Osmanlı devletinin Türk unsuru etrafında yeniden örgütlenmesinde çok önemli bazı pürüzler de vardı. Ermeniler, Rumlar, Kürtler, Kızılbaşlar bu yolda çok önemli pürüzler olarak görülüyordu. Bunlarla nasıl başetmek gerekirdi? Bu hal çarelerin ortaya koymak için Türkçülük akımının nasıl geliştiğine bakmak gerekir.

Aralık 1908'de Türk Derneği kuruldu. 31 Ağustos 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti kuruldu. 30 Kasım 1911'de Türk Yurdu Dergisi yayına başladı. 12 Mart 1912 tarihinde ise Türk Ocakları kuruldu. Türkçü akım bu yolda ilerlemeye başladı. Turancı düşünce ve Turancı hareket gelişti. Türkçülük akımı başka bir kanaldan daha gelişiyordu. Bu, Genç Kalemler dergisiydi. Ömer Seyfettin (1884–1920) ve Ali Canip Yöntem (1887–1976) 1910'ların başlarında yeni Türkçe, yeni dil üzerinde birbirleriyle yazışıyorlardı. Bu tartışmaya daha sonra Ziya Gökalp de (1876–1924) katıldı. O sırada Ziya Gökalp İttihat ve Terakki Fırkası'nın Merkezi umumisine yeni seçilmişti. Genç Kalemler 11 Nisan 1911 tarihinden itibaren Selanik'te yayımlanmaya başlandı. Balkan yenilgisinden ve Selanik'in terk edilmesinden sonra Genç Kalemler dergisi İstanbul'a taşındı. Türk Yurdu ve Türk Ocakları bünyesinde yer aldı. Aynı dönemde Türkler Balkanlardan İstanbul'a, Anadolu'ya çekilmek zorunda kaldılar.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın çok önemli bir hedefi vardı. Ekonomiyi millileştirmek, Osmanlı vatanını Türk olmayan unsurlardan temizlemek, Türk'e dayalı, Türk diline dayalı yeni bir devlet ve millet yaratmak, İttihat ve Terakki Fırkası'nın önemli bir hedefiydi. Rum'u, Ermeni'yi kovmak, nüfuslarını çürütmek, fabrika, atölye, ev, bağ, bahçe, tarla, zeytinlik, mandıra, dükkân gibi taşınmaz mallarına el koymak, Rumların, Ermenilerin zenginliklerini yağmalamak, bu zenginliklerin Türk eşrafın denetimine ve mülkiyetine geçmesini sağlamak, ekonomiyi millileştirmek anlamına geliyordu. İttihat ve Terakki'nin 6 Ağustos 1910'da, Selanik'te gerçekleştirilen kong-

resinde, bu hedef açık bir şekilde ortaya kondu. Bu, gizli bölümleri de olan bir kongreydi. Prof. Vahakn Dadrian, "Ermeni Soykırımında, Devletin ve Hükümet Partisinin, Birbirine Yakın Rolleri" başlıklı makalesinde, İttihat ve Terakki'nin bu gizli oturumu hakkında etraflı bilgiler vermektedir. (bk. Vahakn Dadrian, **Ermeni Soykırımında Kurumsal Roller,** Toplu Makaleler Kitap 1, Belge Yayınları, Çev. Atilla Tuygan, Mart 2004, İstanbul, s. 1–34)

Bu kongrede Osmanlı devletinin Türklük esasına göre, Türk unsuru etrafında örgütlendirilmesinin gereği üzerinde ciddi bir şekilde durulmuştur. Osmanlı Devletinin geriye kalan sınırları içinde Türk esassına göre yeni bir devlet projesi üzerinde durulurken Rumlar, Ermeniler, Kürtler ve Aleviler önemli pürüzler olarak ortaya çıkıyordu. Kafkasya'daki ve Orta Asya'daki Türklerle birleşme projesinde de Ermeniler ve Kürtler önemli engeller oluşturuyordu. Bu pürüzlerin şu veya bu şekilde etkisiz bırakılmasının gereği üzerinde duruluyordu. Ekonominin millileştirilmesi konusu, İttihatçıların, İttihat ve Terakki yöneticilerinin, örneğin Talat Paşa'nın çok yakından ilgilendiği bir konuydu. Rumların ve Ermenilerin birikimlerinin Müslüman Türk unsurun denetimine alınması için yoğun bir çaba sarf edilmektedir. Örneğin 1915'de yapılan bir sanayi sayımında, İstanbul, Ege, Akdeniz havalisindeki sanayi tesislerinin, fabrikaların, atölyelerin vs. % 95'nin, Rumlara ve Ermenilere ait olduğu saptanmıştır. Müslüman Türk unsurun ekonomideki rolü, varlığı çok cılızdır. İttihatçılar bu rolün arttırılması için çaba sarf etmektedir.

İttihatçılar bu hedeflere varmak için planlar, projeler yapmaya başladılar. Rumların ve Ermenilerin elindeki birikim bu projeler, planlar hazırlanırken her daim göz önünde tutuldu. 1912 Balkan yenilgisi, İttihatçılardaki bu düşüncenin, bu niyetin daha belirgin bir şekilde ortaya dökülmesine neden oldu. Bu planların, projelerin gizli yapıldığı, kapalı kapılar arkasında tartışıldığı açıktır. Bu kongrede, Ermenilere, Rumlara, Kürtlere ve Alevilere ilişkin bazı kararlar alındı. Bu gizli kararları şu şekilde özetlemek mümkündür. Karadeniz havalisinde yaşayan Rumlar-Pontuslar, Ege'de, Orta Anadolu'da, İstanbul'da yaşayan Rumlar sürgün edilmelidir. İstanbul'da, Doğu'da yaşayan

Ermenilerin nüfusu çürütülmelidir. Kürtleri Türklüğe, Alevilerin Müslümanlığa asimile edilmeleri sağlanmalıdır. Türklerin Orta Asya'ya doğru hareketi, Almanya'ya muhalif olan Büyük Britanya'yı ve Onun bağlaşığı Rusya'yı uğraştıracak olan bir durum yaratacaktı. Yahudiler, İttihatçılar tarafından ciddi bir tehdit olarak algılanmıyordu. Öte yandan, bu projelere akıl danışmanlığı yapan birçok Yahudi vardı. Turancı politikaların düşünülmesinde ve tasarlanmasında Yahudi aydınlarının önemli katkılar sağladığı bilinmektedir. İngiltereli Arthur Lumbary David (1811–1882), Macar Yahudisi Arminis Vanbery (1832–1918), David Leon Cahun (1841–1900), bu Yahudiler arasında sayabileceğimiz önemli kişilerdir. İttihatçılar Yahudileri kendi politikaları konusunda daha kolay bir şekilde seferber edebileceklerini düşünmektedir.

Böylece, bu halkların geleceği, yirminci yüzyılın başlarında, 1910'larda, İttihat ve Terakki tarafından belirlenmiş oldu. Bu bakımlardan, İttihat ve Terakki'nin 6 Ağustos 1910'daki kongresi çok önemli bir dönüm noktasıdır. Bu kongrenin kararlarının bir kısmı da gizli kararlardır. Buna göre, Karadeniz kıyılarında yaşayan Pontuslar, Orta Anadolu, Ege ve Marmara çevrelerinde yaşayan Rumlar, Yunanistan'a, Ege adalarına sürgün edilecektir. Ermenilere, şu veya bu şekilde, tehcir planları, soykırım planları uygulanarak nüfusları çürütülecektir. Hristiyan unsur olan Asurîlere-Süryanilere karşı da benzer bir politikanın yaşama geçirileceği açıktır. Kürtler Türklüğe asimile edilecektir, Aleviler Müslümanlığa asimile edilecektir. Rumlara-Pontuslara karşı, Ermenilere karşı, Kürtlere ve Alevilere karşı farklı politikaların uygulanması incelenmeye değer bir konudur. Türk siyasal hayatının gelişimi söz konusu edildiği zaman, bunun, 20. yüzyılı belirleyen yönlendiren çok önemli bir program, hatta en önemli program olduğu söylenebilir. Bu sadece düşünülmüş, kağıt üzerinde kalmış bir program değildir. Yaşama geçirilmiş bir programdır. İttihatçılardan sonra Kemalistler de, bu programı uygulamayı sürdürmek için yoğun bir çaba içinde olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı, düşünülen, ayrıntılarıyla hazırlanan böyle bir programın yaşama geçirilmesi için önemli bir fırsat yaratmıştır. Pontuslarla, Rumlarla, Ermenilerle ilgili planlar, programlar bu dönemde yaşa-

ma geçirilmiştir. Ermenilere, Rumlara-Pontuslara uygulanan planları, "savaşın doğal sonucu olarak gerçekleşen bir vuruşma" şeklinde değerlendirmek doğru değildir. Savaşı, önceden düşünülen, hazırlanan planların uygulanması için yaratılan elverişli bir ortam, iyi bir fırsat olarak değerlendirmek gerekir. 1918–1919 yıllarında, İttihatçıların, Ermenilere karşı gerçekleştirdiği soykırım konusunda, Osmanlı hükümeti tarafından bazı soruşturmalar açılmıştı. O soruşturmalar sırasında Ziya Gökalp, "Savaş sırasında, Ermeniler bizi arkadan vurdu, biz de onları vurduk." şeklinde savunmalar yapmıştı. "Savaş sırasında vuruştuk" değerlendirmeleri doğruyu yansıtmıyor. Doğru olan, çok önceden alınmış kararların, açıklanan niyetlerin, yapılan planların, savaşın yarattığı elverişli koşullarda yürürlüğe konulmasıdır.

Rumlara-Pontuslara ve Ermenilere farklı programlar uygulandığı görülmektedir. Rumların Pontusların arkasında, Yunanistan'ın olduğu, Yunanistan'ın, Rumlara karşı geliştirilen baskı politikalarını, uygulamalarını, uluslararası kurumlara taşıyabileceği, uluslararası ilişkilerinde bunları dile getirebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, Rumlara-Pontuslara karşı daha yumuşak bir politika tasarlanmıştır. Ermenilerin ise arkasında sağlıklı bir destek olduğu görülmemektedir. Gerek 1894 Sason, 1896 İstanbul kalkışmalarının, gerek 1909 Çukurova kalkışmalarının yoğun bir devlet terörüyle bastırılmış olmasına rağmen, ileri gelen batılı devletlerin, Ermenilere arka çıkmadıkları, bu uygulamaları görmezlikten, duymazlıktan geldikleri, İttihatçıların dikkate aldıkları, saptadıkları önemli bir ilişkidir. Bu tehcir ve soykırım politikalarına, uygulamalarına da karşı çıkmayacakları, bunu önemli bir sorun yapmayacakları, şeklinde bir anlayışın güç kazanmasına neden olmuştur. Ermenilerle birlikte, Asurîlerin, Süryanilerin de tehcire, soykırıma tabi tutulacakları doğaldır.

Kürtlere ve Alevilere farklı bir politika uygulanmıştır. Kürtler Müslümandır ve uzun asırlar Türklerle beraber yaşamışlardır. Bu niteliklerinden dolayı, Kürtlerin, kolayca Türklüğe asimile edilebilecekleri umulmaktadır. Alevilerin ise Türk oldukları vurgulanmaktadır. Türkler ise Müslümandır, Alevilerin de Müslüman yapılmaları gerekir. İttihatçılar, Alevilerin

Müslüman olmadıklarını, farklı bir inanca sahip olduklarını düşünmektedir. Ama Türk olduklarından dolayı, Alevilerin, kolayca, Müslümanlığa asimile edilebilecekleri de umulmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kürtlere de bir çeşit sürgün politikası uygulandığı görülmektedir. Bu, İttihatçı Osmanlı hükümeti'nin Kürtleri sürmesinden çok, anti-Rus propaganda çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu, 1916–1917 yıllarında, Kürtlere yapılan, "Rus istilacılar geliyor. Bölgeyi kısa zamanda terk edin, aksi halde Ruslar sizi kılıçtan geçirir." propagandasıyla gerçekleştirilen bir sürgün sürecidir. Bunun iç sürgün olduğu da açıktır. Kürtlerle ilgili olarak değinilmesi gereken başka bir konu da şudur: Kürtler, Ermenilere karşı kullanılan Teşkilat-ı Mahsusa çeteleri içinde örgütlendirilmişlerdir. Bu, Kürtler için, uygulanan çok daha birincil bir programdır. Rumlar-Pontuslar sürgün edildikten, Ermeni, Asurî-Süryani nüfus tehcirle, soykırımla çürütüldükten sonra, Kürtlerin asimilasyonu daha yoğun bir şekilde gündeme gelmiştir. Kürtlerin Türklüğe asimilasyonuyla birlikte, Alevilerin Müslümanlığa asimilasyonu da öyle...

İttihat ve Terakki Fırkası'nda, Türk unsura dayalı bir devlet ve toplum yaratma tasarımı nasıl gelişti? Bu süreçte etkin bir şekilde rol alan kişiler kimlerdir? Bunu kısaca şu şekilde belirtmek mümkündür. İttihat ve Terakki'nin merkez-i umumi denilen bir organı vardı. Merkez-i Umumi'nin üç önemli üyesi her zaman Dr. Nazım, Dr. Bahattin Şakir, ve Ziya Gökalp olmuşlardır. Merkez-i Umumi'nin şüphesiz başka üyeleri de vardı, fakat bu üç kişi her zaman belirleyici ve yönlendirici olmuşlardır. Bunlar, adeta, Merkez-i Umumi'nin değişmez üyeleridir. (Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 3 İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 240 vd.) Dr. Nazım'ın Rum asıllı, Dr. Bahattin Şakir'in Arnavut asıllı olduğu söylenmektedir. Ziya Gökalp'in ise Kürt asıllı olduğu bilinmektedir.

Temmuz 1910'da, Selanik'de düzenlenen kongrede, gizli kalması istenen kararların alınmasında, bu üç kişinin çok bü-

yük bir rolü vardır. Bu üç kişi içinde Ziya Gökalp'in, ideolog olarak birincil rolü vardır.

Ziya Gökalp'in Dr. Nazım'ın, Dr. Bahattin Şakir'in yukarıda sözü edilen tasarımının düşünülmesinde, planlanmasında birinci derecede rol oynadıkları açıktır. Bu yıllarda İttihat ve Terakki Fırkasının esas beyni ise Talat Paşa'dır. Talat Paşa'nın da bu toplum tasarımında rol sahibi olduğu açıktır.

Türk unsura dayalı toplum anlayışına uygun politikalar Cumhuriyet yıllarında da aynen sürdürülmüştür. 30 Ocak 1923'te, Yani Lozan Konferansı sürecinde Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Müslümanların mübadelesi konusunda sözleşme ve protokol imzalanmıştı. 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediyesi sınırları içinde yerleşmiş olan Rumlarla Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulacaklardır. Bu sözleşme 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren uygulanmaya başlandı. 1914 sürgününden sonra geriye kalan Rumlar da bu şekilde Türkiye'den uzaklaştırıldı. Türk unsura dayalı toplum projesi daha sonraki yıllarda da uygulandı. 1934 yılında Trakya'da yaşayan Museviler ağır baskılar karşısında kalırlar. Bu baskılardan sonra bu alanları ve Türkiye'yi terk ettiler. Kasım 1942'de Varlık Vergisi kanunu çıkarıldı. Bu kanun 11 Kasım 1942 ile Mart 1944 arasında kararlı bir şekilde uygulandı. Bu konuda Hıristiyan azınlıklara yani Rumlara ve Ermenilere ve de Musevilere çok ağır vergiler konuldu. Rum, Ermeni ve Musevi işadamları bu çok ağır vergileri ödeyemediler. Bu süreç içinde taşınmazları Müslüman Türk unsura geçti. Bu vergileri ödeyemeyen azınlıklar mensupları Aşkale'ye, taşocaklarına, mecburi çalışmaya gönderildiler.

6–7 Eylül 1955'teki olaylar sırasında İstanbul ve İzmir'deki azınlıklar çok ağır zararlar gördüler. Selanik'teki Atatürk'ün doğduğu eve Yunanlılar tarafından bomba atıldığı şeklinde bir söylenti yayılmıştı. Bunun üzerine Mukabele-i Bilmisil olarak İstanbul'da ve İzmir'de başta Rumlar olmak üzere, azınlıkların evlerine işyerlerine yoğun saldırılar yapılmıştır. Bombayı atanın ise bir Türk olduğu, Türk istihbaratına bağlı bir kişi olduğu, daha sonraki yıllarda valilik yaptığı da biliniyor. Nüfusu Türkleştirme, Türk olmayanlardan arındırma, ekonomiyi Türk-

leştirme bu şekilde sürüp gidiyor. Özel harp Dairesi eski başkanlarından ve Milli Güvenlik Kurulu eski Genel Sekreteri, emekli orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu 9 Haziran 1991 tarihli Tempo dergisinde bu olayı açıklıyor. Emekli orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu şöyle diyor "6–7 Eylül 1955'te gerçekleşen saldırılar Özel Harp Dairesinin işiydi ve muhteşem bir örgütlenmeydi, amacına da ulaştı" Bu saldırılardan sonra Hıristiyan unsurlar, Museviler, özellikle Rumlar İstanbul'u ve Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldılar.

Yukarıda, 30 Ocak 1923 tarihli Yunan hükümetiyle yapılan mübadele sözleşmesinde, İstanbul Rumlarının bu sözleşmenin hükümleri dışında tutulmasını dile getiren hükümler de vardı. Varlık Vergisi uygulamasıyla 6–7 Eylül'den sonraki süreçte sürgün politikaları bu kesimler için de uygulanmaya başladı. 1964'teki Kıbrıs bunalımından da Rum azınlığı yoğun bir şekilde etkilendi. 30 Ekim 1930'da Türkiye ile Yunanistan arasında İkamet, Ticaret ve Seyr-i Sefail Antlaşması imzalanmıştı. 16 Eylül 1964'te Türkiye bu antlaşmayı tek taraflı bir şekilde bozdu. İstanbul'daki Rumların Türkiye'yi terketmesini emretti. Yine o yıllarda Bozcaada'ya ve Gökçeada'ya yarı açık cezaevi ve devlet üretme çiftlileri kurdu. Her iki kurum da çok geniş kamulaştırmaları gerekli kılıyordu. Sonuçta bu adalarda yaşayan Rumlar da buraları terk etmek zorunda kaldılar. 20. yüzyıl başlarında İstanbul ve çevresinde 300 bin Rum yaşadığı belirtiliyor. Bu rakam şimdi 1000 civarına inmiş. Bütün bu süreçte Rumların ve Ermenilerin, Süryanilerin ve Ezidilerin sayılarının azaldığı da açıktır.

İttihatçılar, Kürtlerin Türklüğe, Alevilerin Müslümanlığa asimile edilmeleri üzerinde çok durdular. 1918 yılında, "Aşiretlerin İskânı ve Muhacirler Genel Müdürlüğü" tarafından yayımlanan Kürtler kitabı, aslında, Kürtlerin Türk kökenli bir halk, Kürtçe'nin Türkçe kökenli bir dil olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu kitabın, **Dr.Fritz** adlı bir Alman tarafından yazıldığı dile getirilmeye çalışılmaktadır. Aslında, **Dr. Fritz** isimli bir Alman yoktur. Kitabın yazarı, **Habil Adem** isimli bir İttihatçı'dır. Kamuoyu üzerinde daha etkili, daha inandırıcı olması için, **Dr.Fritz** takma adını kullanmaktadır. İttihat ve Terakki döneminde, Almanya'nın, politik ve askeri

konularda, jön *Türkler üzerinde,* büyük etkisi olduğu bilinmektedir.

Kürtlerle, Alevilerle ilgili tasarımların yaşama geçirilebilmesi için birtakım araştırmaların, incelemelerin yapılması gerektiği açıktır. **Habil Adem**'in yukarıda sözü edilen incelemesini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Alevilerle ilgili çalışma ise, Baha Sait tarafından yürütülmüştür. Baha Sait, 1914–1915 yıllarında, Alevilerin yaşadığı alanlarda, gözlemler, araştırmalar yapmıştır. Çalışmaları, Türk Yurdu Dergisi'nin 1926–1927 yıllarındaki 21.22.23.24.25 ve 26. sayılarında yayımlanmıştır. Baha Sait Bey, Dağıstan'dan Ankara'ya göç etmiş olan, bir ailenin oğludur. Çanakkale'nin Biga ilçesinde doğmuştur. 1891 doğumludur. Harp Okulu'ndan ve Harp Akademisi'nden mezun olmuş fakat orduda görev sürdürmemiş, serbest çalışmayı tercih etmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'da, Türk Ocakları'nda, Milli Türk Talebe Cemiyeti'nde, Karakol Cemiyeti gibi cemiyetlerde, politika yapmıştır. Sanat ve Kültür sorunlarıyla ilgilenmiştir. (bk. Nejat Birdoğan, **İttihat ve Terakki'nin Alevilik, Bektaşilik Araştırması, Baha Sait Bey,** 2 bs. Berfin, 1995, s. 7–12)

Baha Sait Bey, Aleviliğin Şiilik olmadığını söylemektedir. Aleviliğin, Orta Asya'dan, Ortadoğu'ya, Anadolu'ya göç eden Türklerin inancı olduğunu, Orta Asya'daki Türk inancının, Müslümanlıkla sentez yaptığını söylemektedir. Aleviliğin Türklere has bir din ve inanç olduğunu vurgulamaktadır.

Alevi köylerine cami yapmak, İttihatçılar zamanında başlayan bir uygulamadır. Cumhuriyet'le birlikte bu politika daha kararlı bir şekilde, sistematik bir şekilde sürdürülmüştür. Alevi köylerine cami yapmak, bu camilere imam göndermek, Cumhuriyet'in özenle sürdürdüğü bir politikadır. 1926'da, Tekkelerin ve zaviyelerin kapatılması sırasında, Cemevlerinin kapatıldığı, yasaklandığı da bilinmektedir.

İsmail BEŞİKÇİ

Kadro Dergisi/Hareketi

Bu yazı ile Kadro Hareketi'nin niteliği ekseninde rejimin niteliğine ilişkin bir spekülasyona ulaşmak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, yazının amacı dikkate alınarak, kadro kavramından başlamak üzere Kadro Dergisi/Hareketi'nin ne olduğuna, nasıl ortaya çıktığına ilişkin düşüncelerin ortaya konmasından sonra, Kadrocular'ın yaşamları ve hareketin ideolojik niteliği tartışılacaktır. Son olarak, Kadro'nun niteliğine yönelik genel tespitlerle ulaşılan spekülatif sonuçlar sunulacaktır.

Kadro sözcüğünün menşei Latince'de kare anlamına gelen *quadrum* kelimesinden türetilmiş İtalyanca yapı, çerçeve, sınırlar, resim, tasvir, taslak anlamlarına gelen *quadro* kelimesidir. Kelime Fransızca'ya *cadre* olarak geçmiş ve İngilizce'de Fransızca hali muhafaza edilmiştir. Sözcük bu dillerde yeni bir askeri birimin oluşturulması ve eğitilmesi için gerekli anahtar konumdaki bir grup görevli, bir örgütü oluşturmak, eğitmek, genişletmek ve idare etmek üzere yetiştirilmiş nitelikli personel ve yapı anlamlarına gelmektedir. Türkçe'de sözcüğün anlamları bir kamu kuruluşunun, bir işletmenin, denetim veya yönlendirme işlerini gerçekleştirenler ve bunların taşıdığı ödev, yetki ve sorumlulukların hepsi, bu kişi ve sorumlulukları sayı, nitelik ve aşamalarıyla gösteren çizelge, bu çizelgedeki yer, bir işte görev alan kişi veya kişiler, ekip olarak sıralanabilir ([7], [8], [9]). Özetle, kadro kavramı, muntazam bir sınırlılık ve hayati işlevsellik[1] nitelikleri ile bir işin gerçek-

[1]Burada muntazam sınırlılık, öncelikle yapılacak işin az çok belirli, iyi tespit edilmiş olması, sonra sınırları belirli bu işin yine sınırlı sayıda nitelikli bir grup insan tarafından gerçekleştirilmesine, hayati işlevsellik ise yetenekler

leştirilmesinde yapıcı, öncü, idareci sorumluluklar alan/verilen yetişmiş bir grup insanın bu iş etrafında öngörülen teorik ve pratik faaliyetlerinin tümünü anlatıyor. Bu tanım Kadro Hareketi'nin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığına ilişkin açıklamalarla somutlaşacaktır.

Yaptığımız kadro tanımından yola çıkan bir tespitle başlayalım. Tanımın odağında bir iş ve bu işi gerçekleştirecekler, yani kadro ("iş etrafında öngörülen teorik ve pratik faaliyetlerin tümü") ve kadrocular var. Bu ayrımdan muradımız ise Kadro'yu tanımlama çabalarını ele almakla somutlaşacaktır. Kadro Hareketi'ne ilişkin tanımlayıcı tespitleri genel olarak şöyle sıralamak mümkündür: Şevket Süreyya [Aydemir], Vedat Nedim [Tör], İsmail Hüsrev [Tökin], Burhan Asaf [Belge] ve Yakup Kadri [Karaosmanoğlu] tarafından kurulmuş olup 1932 ile 1935 arasında otuz altı sayı yayınlanan Kadro dergilerinde ortaya konan görüşlerden oluşan bir düşünce akımı, 1930'lar Türkiye'sinde aydınlar arasından, Dünya İktisadi Buhranı'nın etkisiyle kapitalist olmayan bir yoldan kalkınma önerisinde bulunan bir grubun siyasal elit haline gelme çabası, Kadro dergisi çevresinde toplanan bir grup aydının, Kemalizm'in kapitalizm ve sosyalizmden ayrı bir üçüncü yol olduğunu iddia ettiği siyasi düşünce akımı, Türk devriminin nedenlerine ve yönüne ışık tutan ilkeleri nesnel bir düşünce bütünü içinde sistemleştiremeyen lider kadrosunun yerine devrimin ideolojisini sistemleştirip bunu devrimin resmi felsefesi haline getirmek suretiyle Kemalizm'i oluşturma görevini üstlenen bir aydın hareketi ([6, Cilt 12]: 378; [10]: 43; [16]: 11; [18]: 449; [5]: XIV ve 133; [20]: 165). Bunlara azgelişmişliği merkeze alarak, Kadro'nun 1929 Büyük Bunalımı'nın yarattığı kriz ortamında yakalanabilecek sanayileşme fırsatına özgün çözümleme ve kuramıyla dikkat çeken bir dergi olduğunu, yine Cumhuriyet yönetiminin Türkiye'de de etkisini gösteren 1929 Büyük Bunalımı'na karşı bir dizi önlem aldığı ve devletçilik uygulamalarını yaygınlaştırdığı bir dönemde, çıkış noktasını, Kurtuluş Savaşı içinde doğmuş ve gelişmiş olan

---

dikkate alındığında grubun bu iş için ikamesinin olmamasına ya da bu iddiada olmasına işaret etmek üzeredir.

Kemalizm'i bütün azgelişmiş ve yarı sömürge ülkeler için örnek alınması gereken bir devrim modeline dönüştürmek olarak koyan bir hareket olduğunu iddia edenleri de eklemek mümkün ([6, Cilt 12: 378; [15]: 389]. Bütün bu açıklamalar üç aşağı beş yukarı Kadro'nun muhtemel amaçları ve faaliyetleri üzerinden yapılan açıklamalardır. Hareketi anlama ve açıklama çabalarının kadroculuk olgusu üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılması da söz konusudur. Bu konuda başı bizzat Kadro Hareketi çekmektedir. Daha ilk sayısında Şevket Süreyya'nın kaleme aldığı, ki Şevket Süreyya hareketin mimarı ve önderi olarak kabul edilir, takdim yazısında Türkiye'nin bir inkılap içinde olduğu, bu inkılabın durmadığı, "inkılabın irade ve menfaati[nin], inkılâbı duyan ve yürüten azlık, fakat şuurlu bir avangardın, azlık fakat ileri bir KADRO'nun iradesinde temsil" edildiği ortaya konur ve derginin çıkış sebebi bildirilir: "Türkiye bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuur olabilecek bütün nazarî ve fikrî unsurlara maliktir. Ancak bu nazarî ve fikrî unsurlar inkılabâ İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi içinde tedvin edilmiş değildir (...)" ([2]: 3; [5]: 62). Böylelikle faaliyetinin en genel sınırları tayin edilmiş olur. Geriye kalan bu amaca uygun başka türlüsü öngörülmeyen aracın, kadroculuğun niteliğini tayin etmektir. Kadro Hareketi, bütün devrimlerin halka rağmen halk için yola çıkan, kendi içinde tutarlı bir kadro tarafından başarıldığı fikrinden hareketle, Kemalist devrimin başarısını da devrimin hizmetinde çalışacak, Türk Devrimi'nin kuramsal önemi üzerinde çalışmak ve devlet merkezli kalkınma heyecanını yaratmak zorunda olan öncü bir kadronun yaratılmasında görüyordu. Bu öncü kadronun çekirdeği ise kendinden başkası olamazdı ([6, Cilt 12]: 378; [14]: 573). Nitekim Kadro, entelektüelleri, Türk toplumu sınai kalkınmayı tecrübe etmediğinden gerçekleşmediğine inandıkları sınıfsal kutuplaşmanın yokluğunda kalkınmanın yegane aracı olarak gördükleri devletin hizmetine girmeye çağırmaktadır, bu bapta kadrocu aydın inkılaba inanan, inkılabı ilerletmek için sürekli eylem içinde bulunan kişidir ([14]: 573; [18]: 458). Bütün mesele inkılâbın niteliğinde, nasıl tasarlandığındadır. İnkılâba inanmak, siyasal alanda var olmanın ön koşuludur. Siyasi alanda farklılaşmanın

tek yolu, inkılâp anlayışında, inkılâp tasarımında farklılaşmaktır, haddi aşmamak suretiyle pek tabi. Bir kere inkılâp anlayışı belirlendikten sonra, başta bunu en çok anlayabilecekler, sürekli bir "kurtuluş" söylemi ile bu anlayışın etrafında kenetlenmeye çağrılır, başka çıkış yoktur. Tekeli ve İlkin, bu durumu geri kalmışlıkla ilişkilendirerek şöyle açıklamaktadırlar: Geri kalmış ülkelerde, iktidar olmanın pahasını ödemeden iktidar olanlara yol göstererek siyasal elit haline gelmek özlemi kadroculuğa bir açıklamadır. Bu nedenle, siyasal elit olma istemlerinin temellendirilmesi kadronun kendilerini aydın kesim içinde farklılaştırmalarına bağlıdır ([18]: 450). Bu açıklama geri kalmışlık ifadesi ile zorun yoğun olduğu, baskıcı idareleri gizleme çabasını içermekte iken, kadroculuğun görevlendirme ile de mümkün olabileceği ihtimalini analiz dışı bırakmaktadır. Oysa kadroculuğun sınırlarını belirleyen inkılâbın sınırlarıdır. Kadro Hareketi'nin görece nesnel olma çabasındaki çalışmalar tarafından, Kemalist devrimin radikal sol bir yorumu, Kemalist sol, ulusçu sol bir akım telakki edilmesi de kanımızca iddiamızı doğrular niteliktedir ([1]; [25]; [6, Cilt 12]: 378).

Bütün bu tespit ve açıklama çabalarını kadro ve kadrocular ayrımını muhafaza ederek sadede bağlayalım. Kadro'nun bir siyasi düşünce akımı olduğu üzerine bir anlaşmanın olduğunu söylemek mümkündür. Bu akımın niteliği yazının bundan sonraki uğraşı olacak, ancak şimdiden şu veya bu şekilde Kemalizm içinde kaldığını, bir Kemalizm'i şekillendirme çabası, olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Büyük Bunalım'ın birer zorunluluğa dönüştürdüğü müdahalecilik, devletçilik ve iktisadi kapanma kendilerine diyalektik materyalizmi yöntem olarak seçtiklerini açıkça ifade eden hareketin çözümlemelerinde azgelişmişlik yazınının öncü fikirlerine dönüşür. Bu şartlarda, baskıcı bir rejimde, hadler dâhilinde kadrocu ayrışma devletçilik anlayışı üzerinden olacaktı.[2] Bunu siyasal elit olma çabası olarak telakki etmek de pekâlâ mümkün. Öte yandan, durum fiili konjonktürel bir görevlendirme, görev addetme

[2] Bu dönemde Ağaoğlu Ahmet, Ahmet Hamdi Başar ve Kadro arasında yürütülen devletçilik tartışmaları bu bağlamda dikkate alınabilir.

olarak da değerlendirilebilir. Kısaca, işini Kemalizm'i *devletçilik* anlayışı etrafında yorumlamak olarak tespit eden bir grup aydının, tarihi boyunca baskıcı olagelen idari yapının gereği olarak bir kadro hareketine dönüşen düşünsel faaliyetidir söz konusu olan. Bu tespitte *devletçilik*, *baskıcı devlet geleneği* ve *görevlendirme* kavramlarına dikkat çekmek isteriz. Kadro dergisinin/hareketinin neden ve nasıl ortaya çıktığına daha yakın bakmak, bu kavramlara yapılan vurguyu açıklar nitelikte olacaktır.

Kadro dergisinin/hareketinin neden ve nasıl ortaya çıktığı tartışması doğal olarak dünyadaki ve Türkiye'deki iktisadi ve siyasi gelişmeleri ve hareketin öznel tarihini ele almayı gerektirmektedir. Kadrocular'ın kendilerine yöneltilen suçlamalardan yola çıkarak kendilerini tarif etmeleri, görevlerini ortaya koymalarıyla tanık olduğumuz karmaşık ideolojik ortama dikkat çekmekle başlayalım. Kadro Hareketi, kimileri tarafından komünist olmakla, kimileri tarafından faşist olmakla, milliyetçi komünist, nasyonal sosyalist, anarşist ve nihilist olmakla suçlanmıştır. Oysa Kadro, Türk devriminin yerleşmesi ve derinleşmesi için, Türk ulusal bağımsızlık hareketinin dogmacı olmayan, aksiyon adamlığı ile önderi Mustafa Kemal etrafında, devrime ve ona inanmış, devrimi nesnel bir düşünce bütünlüğü içinde dizgeleştirmek ve devrimci kadroyu yetiştirmek görevini üstlenen bir aydın hareketinden başkası değildir ([10]: 44). Bütün bu "ithamlar", hareketin eklektikliğine yorulabileceği gibi, dönemin ideolojik çeşitliliği olarak da okunabilir. Birinci Dünya Savaşı yaşanmıştır, ama bu kapitalist dünya sisteminin birikim rejiminin hegemonya sorununu çözecek gibi değildir. Uluslararası bir sistem olarak örgütlenen dünya sistemini idare edecek yeni bir hegemon ve yeni bir düzen için bir büyük bunalım ve ikinci bir savaş yaşanacaktır. 1914'le birlikte çöken dünya sistem ile güç dengesi yitirilmiş, savaş ve takip eden iktisadi kriz iç çalkantılara, sendikal hareketlere, düşünsel ve siyasi çeşitlenmelere neden olmuştur. Bu çalkantılar, nihai olarak ulusal düzeyde totalitarizme, uluslararası düzeyde güç dengesinin ihlaline neden olmuştur ([5]: 23-31). Kanımca, merkez-çevre, sanayileşmiş metropoller- sanayileşmemiş geri ülkeler ayrımını/-

tartışmasını kapanma ve çöken dünya sisteminin izin verdiği güç dengesi ihlallerine saymak gerekmektedir. Bu açıdan Kadro'nun merkez-çevre ilişkilerinde gelişen bir bağımlılık sürecine karşı ulusal kurtuluş hareketleri ve 1929 Dünya İktisadi Buhranı bağlamında yeni ulus-devletlerin izleyebilecekleri özgün iktisadi kalkınma yöntemleri konularında son derece ayrıntılı çalışmalara yer vermesi şaşırtıcı değildir ([15]: 399).

Gecikmeli de olsa Türkiye buhrandan sert bir şekilde etkilenmiştir. Yeni devletin Lozan Antlaşması ile uluslararası sisteme dâhil edilmesinden sonra, yeni rejimin kurulması ve kurumsallaşmasına çalışılmıştır. Bu 1930'a kadarki dönemde ülke içindeki önemli silahlı unsurların şu ya da bu biçimde tasfiye edilmesi ile, 1930'dan sonra da yeni ideolojik argümanlarla rejimin yeniden kurulmasıyla mümkün olmuştur. Muhalefetin ve basının tümüyle susturulduğu 1925-1929 Takrir-i Sükûn döneminden sonra gerek parti içi muhalefetin gerek CHP dışındaki muhalefetin sindirilmesi ya da tasfiyesi için 1930'da SCF kurdurulur ve kısa zaman sonra kapatılır. SCF'ye yakın ve CHP karşıtı ideolojik açılımları ile Türk Ocakları 1931'de kapatılır, yerine 1932'de Halkevleri kurulur.[3] Halkevleri'nin kurulmasında amaç, iktidar ve halk arasındaki kopukluğu gidermektir ([5]: 9-15). Rejim bir yeniden düzenlemeye gitmiş, siyasi inşasının önündeki kadroları tasfiyeye girişmiştir. SCF'yi bunun aracı kılmıştır, bir tek parti rejimi kurulmaktadır. Taner Timur, meseleyi bürokratik kadronun itibarı ile açıklamak yoluna gitmiştir. Bürokratik kadronun yükselişini buhranın ticaret kanalıyla ticaret burjuvazisini ve büyük toprak sahiplerini sarsmasına bağlamıştır. Ancak Takrir-i Sükûn Kanunu'ndan itibaren burjuva demokratik hak ve hürriyetlerin kısıtlanması ve iktisat politikalarının vergi ve tekeller üzerinden yoksul halkın sırtından yürütülmesi, siyasi iktidarın sahipleri olan bürokratların halk nezdindeki itibarını azaltmıştır. Bu nedenle, Timur'a göre, 1929 Bunalımı patladığında iktidarın önünde iki yol vardır: Ya

[3]Türk Ocakları'nın kapatılmasında Meşrutiyet dönemi ürünü olup yeni geliştirilen tarih tezine aykırı bir kültür politikası izlemelerinin etkili olduğu iddia edilir.

demokratik hak ve hürriyetlerin iadesi ile rejimi yumuşatmak ya da büsbütün sertleştirmek. Birinci yol SCF ile denenmiş ve tutmamıştır. İkinci yola başvurulmuştur ([20]: 151 ve 153). SCF'yi demokratik hak ve hürriyetlerin iadesi çabası olarak görmek, hiç değilse sonuçları dikkate alındığında, meseleye iyi niyetli yaklaşmaktır. SCF'nin kurulmasına verilen destek, kurulduktan kısa süre sonra kapatılması, kapatılmasından sonra Mustafa Kemal'in üç aylık bir yurt gezisine çıkması, İttihatçı addedilen ve yeni tarih tezine karşı olan Türk Ocakları'nın kapatılıp yerine Halkevleri'nin kurulması, özellikle de buhranın etkilerinin en yoğun yaşandığı 1932 senesinde yoğun devlet müdahaleciliği ve işletmeciliği getiren sekiz kanunun meclisten geçmesi, 1934'te kabul edilen ve baskıcı bir kanun olan Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu ile ırkçı bir zihniyetle yeni bir yerleştirme politikası öngören İskân Kanunu'nun bu sene meclise gelmesi, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri göreli olarak korunan üniversite özerkliğinin bir kanunla son bulması ve nihayet parti-devlet özdeşliğinin büyük oranda sağlanması, SCF'nin kurdurulup kısa süre sonra kapatılmasının bir tasfiye ve yeniden inşa süreci olduğuna işaret eder bana göre. Rejim, uluslararası sistemin içinde bulunduğu durumun getirdiği kapanma ve parti-devlet iktidarının kurulma sürecini, üzerinde yükseltmek üzere, hepsi, her nasılsa, aynı kapıya çıkan (kenetlenme, birlik talebi) *devletçilik*, *milliyetçilik* ve *halkçılık* dayanaklarını icat etmiştir. Amaç, sınıfsal çelişkiler yerine toplumun ahenkli bütünlüğünü savunan bir ideolojidir ([20]: 151-153). Uluslararası siyasi ve iktisadi gelişmelerle yerel yeniden kurulma sürecinin getirdiği bu ideolojik tercih, Kadro tarafından tümüyle benimsenmiştir. Söz konusu ilkelerin, rejimin niteliğinde kabul görür birer değişim olarak algılanmaları ve (özellikle devletçiliğin) halka ve entelektüellere daha iyi anlatılmaları ve müdafaalarının yapılması Kadro Hareketi'nce görev addedilmiş ya da konjonktür bu görevi onlara tevdi etmiştir ([13]). Bu iddianın gerekçelerini görmek süreci bir kez de Kadrocular için gözden geçirmekle, hareketin öznel tarihine bakmakla mümkün olacaktır.

1930'ların başlarında bir grup aydını Ankara'da, düşünsel bir birlikteliğe sevk edip bir araya gelmelerini sağlayan ortaklıklar nelerdi? İlk gençliklerinden başlanacak olursa, iflas eden Osmanlıcılık ve İslamcılık'a alternatif olarak yükselen Türkçülük'e Batı'ya bir tepki olarak destek veren birbirinden habersiz bir grup gençle karşılaşılır. Ertan'a göre, Birinci Dünya Savaşı ile İttihat ve Terakki'nin yarattığı umut ortamı ve idealler ortadan kalkınca Kadrocular kapitalizme, dolayısıyla Batı emperyalizmine bir tepki olarak doğan Marksizm'i benimsemişlerdir ([5]: 51-52). Yakup Kadri hariç, Kadrocular 1930'dan önce sol hareketin içinde yer almış, 1925'ten sonra sol hareketten kopup rejime yaklaşmaları ile çeşitli memurluklara getirilmişlerdir. Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev Rusya'da, Vedat Nedim ve Burhan Asaf ise Almanya'da öğrencilikleri esnasında tanışmışlardır. Vedat Nedim, Sadreddin Celal ile bir Komintern toplantısına katılmak üzere Moskova'ya gider. Bu toplantıya Nazım Hikmet, Vala Nurettin, Ahmet Cevat ve Şevket Süreyya da katılmıştır. Vedat Nedim-Şevket Süreyya tanışıklığı bu toplantıya dayandırılabilir. Türkiye'ye döndükten sonra Kadrocular, Aydınlık dergisi ve TKP çevresinde bir araya gelirler. 1925 tevkifatında Şefik Hüsnü yurtdışına kaçınca, TKP'nin yeniden örgütlenmesi işini Vedat Nedim'den istemiştir. Bu sırada tutuklanan Şevket Süreyya afla serbest kalınca, Vedat Nedim ile birlikte TKP'yi Komintern'in en ulusalcı parçası haline getirirler. Şevket Süreyya Kemalist iktidarın desteklenmesi gerektiğini savunur, Vedat Nedim ise işçiler arasında gevşek örgütlenme modeli önerir. Bu tutumları zamanla Şefik Hüsnü grubuyla aralarında bir zıtlaşmaya neden olur ve Şefik Hüsnü bu mücadeleden üstün çıkar. Büyük oranda Vedat Nedim'in ihbarı ile gerçekleşen 1927 TKP tevkifatı, TKP için büyük bir yara, Şevket Süreyya ve Vedat Nedim için Kemalist iktidara yaklaşma vesilesi olmuştur ([5]: 52-54). Sol hareketten daha önce ayrılan öteki Kadrocular'la 1930'lara doğru Ankara'da çeşitli memuriyetlere gelmişlerdir. Örmeci'nin sözleriyle, Komünist geçmişlerinden sıyrılan Kadro yazarları Kemalist Devrim coşkusu içerisinde eğitimli nüfusun azlığından da faydalanarak önemli mevkilere yükselmişler ve 1930 başlarında Ankara'da bir araya gelmişlerdir ([13]). Şevket Süreyya,

Ahmet Cevat vasıtasıyla getirildiği Ankara Ticaret Okulu müdürlüğünü yürütürken Türk Ocağı'nın da müdavimleri arasındadır. Şevket Süreyya, 15 Ocak 1931'de Türk Ocağı konferans salonunda, Türk devriminin ideolojisinin tespit edilmesi zorunluluğunu ve temel çelişkinin kapitalist Batı ile sömürge ve yarı sömürgeler arasında olduğunu bildirir "İnkılâbın İdeolojisi" başlıklı bir konferans verir.[4] Bu konferansla Şevket Süreyya bu ideolojinin oluşturulması işini ancak rehber bir azınlığın, idealist aydın bir kadronun başarabileceğini iddia etmiştir. Kadro 1932'de yayımlanmaya başlasa da hareketin nirengi noktasını bu konferansın oluşturduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır ([5]: 59; [10]: 43). İş derginin kurulmasına kalmıştır. İsmail Hüsrev'e göre, bu eksiklik Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev tarafından fark edilir ve kurulma kararı ikisi tarafından alınır. Şevket Süreyya bunu Yakup Kadri ve Burhan Asaf'a açar. Yakup Kadri gider Atatürk ve İnönü'den izin alır ve Kadro kurulur. Yakup Kadri'ye göre ise, Kadro, Halk Partisi'nin ilkelerinin izahı ihtiyacından doğmuş.[5] Bunun için çareler aranırken kayınbiraderi Burhan Asaf, arkadaşlarından, Şevket Süreyya'nın "İnkılap ve Kadro" başlıklı kitabından bahseder. Yakup Kadri gidip Şevket Süreyya'yı bulur. Fikirlerinin kendi aralarında kaldığını, neşredecek vasıtalarının bulunmadığını görür. Mustafa Kemal'e gidip, milli mücadelenin ruhunu izah edebilmek için bir dergi çıkarmak istediğini söyler. Atatürk izin verir. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra Şevket Süreyya, Vedat Nedim, Yakup Kadri, İsmail Hüsrev ve Burhan Asaf Yakup Kadri'nin evinde bir araya gelmişler, "Kadro" isimli dergiyi yayınlamaya karar vermişlerdir. Gerek Yakup Kadri gerek Şevket Süreyya, Yakup Kadri'nin Çankaya ile hareket arasında bir çeşit paratoner, bir elçi olduğunu ifade etmişlerdir. Yakup Kadri gerçekten de Kadro'nun Çankaya ilişkilerini düzenleyen kişi olmuştur. 1931-34 arasında M. Kemal ile 31

---

[4] Bu konferans daha sonra Şevket Süreyya tarafından "İnkılâp ve Kadro" başlıklı bir kitapçığa dönüştürülecektir.

[5] Yakup Kadri'nin bu iddiası, başından beri Kadro'ya temkinli bakan CHP yönetici kadrosunun tutumuyla örtüşmemektedir. Kaldı ki Kadro'nun bu işi halkın % 80'inin okur-yazar olmadığı bir dönemde yapması ne kadar mümkündü?

kez görüşmüştür. Yakup Kadri derginin sahibi de olmuştur. Bunda Kadro yayınlandığında öteki Kadrocular'ın resmi görevlerde bulunmaları da etkilidir. Vedat Nedim ise Kurtuluş ve Aydınlık dergileri deneyimleri yüzünden olsa gerek, derginin yazı işleri müdürlüğüne getirilmiştir ([5]: 59-62). Kadro'nun yayın hayatına başlamasından sonra Falih Rıfkı yönetimindeki Hakimiyet-i Milliye, bir grup gencin bir fikir mecmuası çıkardıklarını, mecmuaya övgülerle haber yapmakta idi. Aynı haber Milliyet'te de basılır. Yani, yeni yayın iktidarın desteğini almaktadır ([5]: 64). Kısaca, ülke ve dünya şartlarının rejimi getirdiği yerde, yukarıda da vurgulandığı üzere üçü de aynı yere çıkan *devletçilik*, *milliyetçilik* ve *halkçılık* üzerine kurulu fiili ve ideolojik yeniden yapılanma halinden vazife çıkaran bir grup genç aydınla karşı karşıyayız. Bu iddiayı dikkate değer kılacak şey Kadrocular'ın geçmişlerine bir parça daha ayrıntılı bakılması olacaktır.

Kadrocular'ın kimi ortak yanları dikkat çekicidir. Bunlardan başlayalım. İlk olarak, Şevket Süreyya dışında hepsinin aileleri ya önemli mevkilerde memur ya da devlete bir biçimiyle bağlıdır. Yakup Kadri Ege'nin varlıklı bir ailesine, Karaosmaoğulları'na mensuptur. Mısır'la bağı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Kütahya'ya kadar ilerlemesi sırasında Karaosmanoğulları'nın Mısır'a bağlılıklarını bildirmeleriyle başlıyor. Annesi, Mısır sarayındandır. Yakup Kadri, ailenin gücünü ve etkisini yitirdiği bir zamanda doğmuştur. Şevket Süreyya da varlıklı, ama yine yoksul düşmüş göçmen bir ailenin çocuğudur. Ağabeyi subaydır. Burhan Asaf, Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev yüksek rütbeli memur ya da asker çocuklarıdır. Kendileri ise bürokratik orta sınıfa dahildirler, Ankara'ya geldiklerinde tümü yaşamlarını sürdürebilmek için çalışmak zorundadır, ailelerinden kalan büyük birikimleri yoktur ([19]: 1-115; [26]: 464). Ayrıca daha önce değinildiği gibi Yakup Kadri dışında sol geçmişleri olan gruptan Yakup Kadri, Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev'in Mevlevilik, Rufailik ve Bektaşilik deneyimleri olmuştur ([19]: 1-115). Hareketin romantik eklektikliğinde bu deneyimlerin etkili olmuş olabileceği iddia edilebilir. Kurucuların yaşamlarına kısa bir bakıştan önce Kadro'da yazmış öteki isimlere

kısaca bakalım. Kadro'da kurucu isimlerden sonra en çok yazan mühendis Mehmet Şevki [Yazman], dergide teknik konularda yazarak bu boşluğu doldurmuştur. Kadro'da Mehmet Şevki'den sonra en çok yazanlardan biri Ahmet Hamdi [Başar]'dır. İktidara yakın isimlerden Falih Rıfkı Atay'ın dergide üç makalesi yayınlanmıştır. Kadro'da ayrıca, Behçet Kemal Çağlar, Eflatun Cem Güney, ekonomist Muhsin Ete, İbrahim Necmi Dilmen de yazmıştır. Bunların çoğu sonradan milletvekili olmuştur ([5]: 46-47 ve 48-49).

Hareketin yaratıcısı ve kuramcısı kabul edilen Şevket Süreyya, 1897'de Edirne'de doğdu. Edirne Muallim Mektebi'ndeyken, tanık olduğu toprak kayıpları ve Balkanlar'daki milliyetçiliğin etkisi ile Turancı görüşleri benimsedi. Ağabeyinin Kafkasya'da öldürülmesi üzerine, 1915'te gönüllü olarak savaşa katıldı. Öğretmenlik yapmak üzere Turan hayali ile gittiği Azerbaycan'da Marksizm'i benimsedi, TKP'ye katıldı. 1920'de Bakû'de toplanan Doğu Halkları Kongresi'ne katıldı. 1921'de Nazım Hikmet ve Vala Nurettin ile Moskova'da Doğu Emekçileri Üniversitesi'nde öğrenime başladı. 1922 sonlarında Türkiye'ye döndü. TKP yöneticileri arasında yer aldı. 1925'te Aydınlık kapatılınca, bu dergide yazdığı yazılar nedeniyle tutuklandı ve on yıl hapse mahkûm oldu, bir buçuk yıl sonra aftan yaralanarak hapisten çıktı. 1927'de yeniden tutuklandı, yargılandı ve dört ay hapis yatıp beraat etti. Şevket Süreyya ve Vedat Nedim TKP'ye milliyetçilik ideolojisini egemen kılmaya çalışmışlar ve tasfiye edilmişlerdir. Bundan sonra komünizmden uzaklaşır. Ertan'a göre, 1928'de Kemalist rejimin hizmetine girmek üzere Ankara'ya gider. 1929'dan itibaren düşüncelerini Türk Ocağı salonlarında anlatmaya başlar: Devrim, hiç değilse devrimci azınlık için bir kurama kavuşturulmalıydı. 1928-1951 arasında çeşitli resmi görevlerde bulunmuştur ([5]: 33-39; [6, Cilt 3]: 85).

Kadro'da kaleme aldıkları dikkate alındığında bana göre hareketin ideolojik formunda Şevket Süreyya ile birlikte en fazla belirleyici olan kişi Vedat Nedim'dir. Vedat Nedim, 1897'de İstanbul'da doğdu ve yaklaşık bir asır sonra burada öldü. 1916'da Galatasaray Sultanisi'ni bitirdikten sonra, yüksek öğrenime Berlin'de devam etti, Berlin Üniversitesi'nde

iktisat doktoru oldu. Burada, Werner Sombart'ın Kapitalizm'in Tarihi derslerini izleme fırsatı olmuştur. Almanya'daki etkin sol hareket Spartakistler'den etkilendi, 1919'da Berlin'de çıkarılmakta olan Kurtuluş dergisine iktisatla ilgili yazılar yazmıştır. Daha Almanya'da iken Aydınlık dergisi ile ilişkiye geçmiş, Türkiye'ye döndükten sonra Aydınlık dergisi çevresindeki sol harekete katılmıştır. 1927'de gizli TKP yöneticiliğinden tutuklanarak yargılandı ve dört ay hüküm giydi. Gerek tutuklamalar sırasında gerekse yargılama sürecindeki açıklamaları ile TKP'nin büyük darbe yemesine neden olmuştur. Tutuklamaların Vedat Nedim'in ihbarına dayanması sol çevrelerden tecridini getirmiştir. Böylelikle Kemalizm'e yaklaşmıştır. 1929-1933 arası Ticaret Bakanlığı'na bağlı Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti merkez müdürlüğü, 1933-1937 arası matbuat umum müdürlüğü, 1938-1944 arası Ankara Radyosu müdürlüğü yaptı. Bundan sonra uzun süre Yapı ve Kredi Bankası'nın kültür danışmanlığında bulundu ([5]: 41-43; [12, Cilt 10]: 5344).

Kadro'da daha çok köy iktisadiyatı konusunda yazan İsmail Hüsrev 1902'de İstanbul'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Sankt Georg Avusturya Lisesi'nde tamamlamıştır. Tıp öğrenimi için Moskova'ya gitmiştir. Yaşanan savaş ve devrimle tüm tesisler harap olduğundan Tıbbiye'ye giremeyip, burada tanıştığı Nazım Hikmet, Vala Nurettin ve Şevket Süreyya'nın tavsiyeleri ile 1921–1924 arası iktisat öğrenimi görmüştür. 1924'te Türkiye'ye döndükten sonra kısa bir süre bir Alman şirketinde çalışmıştır. 1927'de Ankara'da Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü'ne memur girmiştir. 1929'da Ziraat Bankası'na geçip 1933'e kadar burada çalışmıştır. Bankada çalışırken Vedat Nedim ile Hakimiyet-i Milliye gazetesinin ekonomi sayfasını hazırlamıştır. Ayrıca, Şevket Süreyya Ankara Ticaret Okulu'nda müdür iken burada İşletme ekonomisi dersleri vermiştir. 1940'a kadar Sümerbank İktisadi Araştırmalar Şubesi'ni ve İştirakler Şubesi'ni yönetmiştir. Bankanın dergisinde Türkiye'de ilk kez iktisadi istatiksel serilerin matematiksel analizini yapan araştırmalar yayımlamıştır. 1941-1953 arası çeşitli resmi görevlerde bulunmuş, bu sırada Sohbet ve Doğuş adlı iki dergi yayımlamıştır. 1953-63 arası Yapı ve Kredi Bankası'nda iktisat danışmanlığı, 1963-73 arası İstanbul Ticaret

Odası genel katipliğini yapmıştır. Buradan emekli olduktan sonra çeşitli özel şirketlerin yönetimlerinde yer almıştır. ([5]: 44-45; [6, Cilt 21]: 138; [12, Cilt 10]: 5342-5343).

Dergide daha çok hareketin öteki ideolojilere karşı tutumu konusunda yazan Burhan Asaf, eski mutasarrıflardan Mehmet Asaf Bey'in oğludur. 1899'da Şam'da doğmuştur. Almanya'da mimarlık eğitimi görmüş, ancak gazetecilik yapmayı tercih etmiştir. 1924'e dek Anadolu Ajansı'nın Bükreş temsilciliğini yapmıştır. 1925'te Türkiye'ye dönerek önce Aydınlık dergisinde sonra Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yazılar yazmıştır. Hakimiyet-i Milliye'de yazmak suretiyle Kemalizm'in hizmetine girmek yolunda ilk önemli adımını atmıştır. Böylelikle 1927'den sonra Dışişleri Bakanlığı'nda ve Cumhurbaşkanlığı Sekreterliği'nde görev almıştır. 1933 yılında Matbuat Umum Müdürlüğü'ne danışman olarak atanmış ve on yıl kadar bu görevi sürdürmüştür. Demokrat Parti'nin kurulmasıyla bu partinin saflarına geçmiş, partinin yayın organı niteliğindeki gazeteleri yönetmiştir. 1957'de bu partiden Muğla milletvekili seçilmiş, darbe ile Yassıada duruşmalarında yargılanmış, müebbet hapse mahkum edilmiş, 1963'te çıkan afla hapisten çıkmıştır ([5]: 45-46 ve 86; [6, Cilt 3]: 555).

Kadro'nun Çankaya elçisi Yakup Kadri, 1889'da Kahire'de doğmuştur. İlköğrenime Manisa'da başlamış, İzmir İdadisi'nde başladığı orta öğrenimini, 1906'da tatilini geçirmek üzere gittiği Mısır'da Jön Türkler'le tanışmasıyla burada kalıp İskenderiye'deki Fransız Koleji'nde tamamlamıştır. 1908'de girdiği İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirememiştir. 1909'da arkadaşı Şehabettin Süleyman aracılığı ile Fecr-i Ati edebiyat topluluğuna katılmıştır. 1916'da tedavi olmak üzere gittiği İsviçre'de üç yıl kalmış, döndükten sonra imparatorluğun dağılışına tanıklık etmiş, Türk ulusunu içine alan sosyal görüşlere, "tüm insanlığı ilgilendiren ırk ve din gibi geniş sorunlara" değinme ihtiyacı duymuştur. Mütareke yıllarında *İkdam* gazetesindeki yazıları ile Kurtuluş Savaşı'nı desteklemiştir. 1921'de yapılan çağrıyla Ankara'ya gitmiş, kendisine çeşitli görevler verilmiştir. Hakimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet gibi "iktidar yanlısı" gazetelerde yazmıştır ve "bir anlamda Mustafa Kemal Paşa'nın gözüne girmiştir". 1923'te Mardin, 1931'de

Manisa milletvekili olmuştur. Kadro'da savunacağı fikirleri daha önce SCF karşıtı İnkılap gazetesinde ortaya koymuştur. Zamanın basın yasası Kadrocular'dan —ötekiler devlet memurudur— yalnız Yakup Kadri'nin dergi sahibi olmasına izin verdiği için, Yakup Kadri derginin sahibi olmuştur. Bu nedenle dergi kapatılmak istendiğinde Yakup Kadri, Tiran büyükelçiliğine atanmıştır. 1951'e kadar çeşitli büyükelçilik görevlerinde bulunmuştur. 27 Mayıs 1960'tan sonra Kurucu meclis üyeliğine seçilmiş, son olarak 1961-1965 arasında Manisa milletvekilliği yapmıştır. Geçen yüzyıl Türk edebiyatının önemli isimlerinden kabul edilen Yakup Kadri, Burhan Asaf'ın kız kardeşi Leman Hanım'la evlenmiştir ([5]: 39-41; [12, Cilt 6]: 3147-3148).

Başta yaptığımız kadro tanımı ve bu çerçevede yaptığımız kadroculuk vurgusu hatırlanacak olursa, hareketin, tarihsel şartların kadrocuların öznel tarihleri ile çakışması ile oluştuğu görülür. Öncelikle, tümü eğitimli, en az bir dil bilen, siyasi ve iktisadi analiz ve argümantasyon yeteneğine sahip kişilerdir. Mensubu oldukları sosyal katmanlar, hem eğitimli birer birey olmalarına izin vermiştir hem de yönetici elit içinde bulunmalarına olanak tanımamıştır. Böylelikle idealizm ve romantizm kendileri için sürekli olarak güdüleyici olmuştur. Başta dünya sisteminin içinde bulunduğu iktisadi ve siyasi kriz nedeni ile sonra Büyük Bunalım'ın getirdiği sıkıntılarla, daha sonra kurulan Kemalist iktidarın bu şartlar altında ihtiyaç duyduğu ideolojik yeniden kodlama ile gelen kapanma ve yeniden inşa sürecinde temelde *milliyetçilik* ve *devletçilik* üzerinden yürütülmesi bir zorunluluk halini alan iktidar içindeki tartışmalarda, 20'li yılların başlarından itibaren birçok açıdan kader birliği yapmış bir grup genç aydının, durumdan vazife çıkararak iktidar ideolojisine şekil verme çabalarıdır söz konusu olan. Bunun için 20'li yılların ikinci yarısından itibaren şu veya bu nedenle sol hareketten dışlanan/ayrılan kadromuzun iktidara hizmetlerini sunmak üzere Ankara'da toplanması gerekmiştir. Başlarında Yakup Kadri, dergiyi kurmuş, otuz altı sayı yayınlamışlardır. Ancak, devletçilik tartışması etrafında şekillenen iktidar olma mücadelesinin dışına savrulup memuriyete devam etmişlerdir. Kanaatimce, bu savrulmanın neden-

leri ideolojik bir öneri ile ortaya çıkan Kadro Hareketi'nin ideolojik formasyonu, öteki ideolojilere bakışı, iddiaları, talepleri ve iktidarla ilişkisinin ele alınmasıyla anlaşılabilir.

Hareketin sonlandırılma nedeni etrafında oluşturulan analiz çerçevesi, bir yerde hareketin niteliğini ortaya koymak üzeredir. Bu amaçla ilk olarak hareketin ideolojik formasyonu ele alınacaktır. İmparatorluğun dağılmasına tanık olan Kadrocular, ilk gençlik yıllarından itibaren Batı'ya tepkili olmuşlardır. 1930'lara doğru yaşanan kapanma, totalitarizmin yükselmesi ve Marksizm ile tanışıklıkları nedeniyle bu tepki Batı'nın temelini oluşturan demokrasi, liberalizm ve kapitalizme yayılmıştır ([5]:51). İlk gençlik yıllarında benimsedikleri milliyetçi ideolojiyi hep muhafaza etmişlerdir. TKP içindeki ayrışmanın nedeni de milliyetçilik ısrarlarıdır, partiyi Komintern'den görece bağımsız, milli hassasiyetleri gözeten, rejime yakın bir çizgiye çekme çabalarıdır. Kadrocular'ın TKP'den ayrıldıkları noktalar, yeni çözümlemelerle ulaştıkları yeni sonuçlarda ifade bulmuştur. Yeni fikirlerinin Kemalizm'le kolayca uzlaşabileceğine inanmışlardır. Tekeli ve İlkin'e göre, bunda Kemalizm'in pragmatik olduğu ve benimsediği pozitivist yöntemin tarihi materyalizmle bağdaşabileceği inançları etkilidir. Bu iki varsayımın da geçersiz kaldığı 1935'te Kadro dergisinin kapatılmasında ortaya çıkmıştır ([18]: 462). Aslında Kadro'nun kapatılması tam da Kemalizm'in pragmatist olduğunu göstermektedir, ancak Kadro'nun istediği istikamette değil. Daha sonra ifade edileceği üzere, hareketin sınıf mefhumu konusundaki zayıf duruşu, tarihsel materyalizmi yöntem tutmasındaki tutarsızlığının bir örneğidir. Bu nedenle, Kadro Hareketi'ni bu konuda da samimi saymak olanaklı görünmüyor. Formasyonlarının doğal bir sonucu olarak tarihsel materyalizmi yöntem olarak tutmaları farklılaşma çabalarını tutarsız bir biçimde sağlam bir zemine oturtma gayreti olarak görünüyor. Milliyetçilikten sapma göstermeden, komünizmin evrensel öğretilerine aykırı bir biçimde geliştirmek istedikleri fikirleri, 1932'den sonra Kadro'da sistematik bir biçimde ortaya koymuşlardır. Aslında bu yolla bir yerde de önceleri komünist seçkinlerin kaplamış olduğu entelektüel boşluğu doldurmak için ön plana çıkmışlardır ([5]: 55 ve 58). Bu boşluğu doldurmakla "radikal

ulusçu sol bir akım" olarak genel seyri dikkate alındığında nitelik olarak "devletçi sol"dan öteye geçemeyen Türk soluna da ilham olmuştur. Siyasi tartışma ya da mücadelelerin Türk devlet geleneğindeki ya da genel olarak Doğu toplumlarındaki "hadci toplumsal" yapı —ki hiç değilse kuramsal olarak toplumu devletten ayrı düşünmek olanaklı görünmüyor— nedeniyle, iktidarın belirlediği hadler çerçevesinde yürütüldüğü dikkate alındığında Kadro Hareketi'nin ideolojik önerisinin eklektik niteliği pragmatikliğinden istifade etmek istedikleri Kemalizm kadar pragmatik olduklarına işaret eder. Yani bana kalırsa eklektikliği iktidarın ideolojisini sistemleştirmeye talip bir elit olarak pragmatizminden kaynaklanmaktadır. Oysa Mustafa Türkeş'e göre, hareket etkilendiği kaynaklar itibarı ile eklektiktir.

Türkeş, Kadro'nun etkilendiği kaynakları, İttihatçılık, Lenin, Galiyev, Freidrich List, Adolf Wagner, Werner Sombart ve Marksizm olarak sıralamıştır. Kadro yazarları İttihatçı yayınlarla büyümüşlerdir. Akçura gibi, Kadrocular da sanayi devriminin Osmanlı'nın zanaata dayalı üretimini olumsuz etkilediğini, Fransız devriminin ayrılıkçı hareketler üzerinde etkili olduğunu, Avrupa'nın iktisadi ve askeri alanda Osmanlı İmparatorluğu'nun önüne geçtiğini savunmuşlardır. Akçura hakkında herhangi bir yorum yapmazken, Gökalp'i tarihi materyalizmi yanlış anlamak ve çarpıtmakla itham etmişlerdir. Aydemir, Gökalp'in millet tasvirini, ki bu din, dil ve ülkü birliğini kapsar, eleştirir ve milleti, milli birliği mümkün kılanın teknik olduğunu savunur. Millet birliğinin temelinde iktisadi hayatta ortaklık ve işbirliği vardır. Ancak Gökalp savaş öncesi teorisyeni olduğu için ondan böyle bir tahlil beklemek doğru değil Aydemir'e göre. Kadro, özellikle gençliklerinde esinlendikleri ve bu bağlamda ulusçu yaklaşımlarını benimsedikleri ittihatçı dönem aydınları ile kendileri arasında ayırıcı bir hat inşa etmeye çalışır. Çünkü rejimin böyle bir sıkıntısı vardır aslında. İkinci olarak, Kadrocular'a göre, bütün sömürgeler ulusal bağımsızlıklarını kazanacaklarıdır ve bu kapitalist-emperyalist düzeni yıkacaktır. Bu fikirler Lenin'den alınmakla birlikte, Lenin'in görüşlerini tümüyle benimsememişlerdir. Ayrıca, Galiyev ve Kadrocular, asıl çelişkinin sanayileşmiş

metropoller ile sanayileşmemiş uluslar arasında olduğu fikrinde örtüşüyorlar. Galiyev'in Müslüman cephe iddiası yerine Kadrocular ulusal kurtuluşu önermişlerdir. Nihayet, belki de özellikle Vedat Nedim üzerinden Kadrocular, Freidrich List, Adolf Wagner ve Werner Sombart'ın düşüncelerinden farklı açılardan yararlanmışlardır. Bu Alman düşünürlerden Sombart, Yakup Kadri hariç tüm Kadrocuların referans verdiği, erken dönem çalışmalarında Marksizm'den etkilenmiş, sonraki çalışmalarında Marksist görüşlere ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Türkeş özellikle bu tür bir referansın kendilerine, komünizm propagandası yaptıklarına yönelik suçlamalara karşı korunabilme ve Marksizm ile özdeşleştirilmelerini önleme olanağı sunduğuna dikkat çekmekle hareketin pragmatist yapısına da dikkat çekmiş oluyor. Bunun yanı sıra, Kadro, tarihsel materyalizmi açıktan benimsemekle birlikte Marksist olmadığını vurgulamıştır. Örneğin, sermaye birikim sürecinde sömürgelerden getirilen kaynakların ilk sermaye birikimini oluşturduğunu ileri süren Kadro, Marx'ın kapitalizm tanımlamasına eleştirel bakmaya çalıştığını da göstermeye çalışmaktadır ([25]: 99-105, 108, 117-119 ve 122-123). Son olarak, iktidarını doğal olarak rejimin sürekli tehdit altında olduğu mitine dayandıran bir iktidarla, radikallikleri *devletçilik*lerinin sertliğinden öteye gitmemiştir. Rejimin bu konuda Kadro'ya duyarlı olduğu da söylenemez. Örneğin, söz konusu dönemde, Türkiye'de, Sovyet deneyimlerini takip edebilme ve planlama meselesini kavrama bakımından, Kadrocular'dan daha bilgili ve donanımlı başka bir grup yetişmiş insan gücü yoktur. Kadrocular, Kemalist rejimi Sovyetler Birliği'nde uygulandığı gibi geniş çaplı bir sanayi planı hazırlamaya teşvik etmişler, ağır sanayi ve elektrifikasyon konularını yönetimin dikkatine sunmuşlarsa da Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı bunları içermemiştir. Kadrocular, rejimin devletçilik konusundaki tutumunu kabullenmiş, yönetimin kömür, bakır madenlerinin işletilmesi, şeker ve cam sanayinin kurulup işletilmesi işlerinde özel sektöre ve öncelikli olarak İş Bankası grubuna önemli ayrıcalıklar sağlanmasını örtük bir biçimde eleştirmenin ötesine geçememişlerdir ([25]: 115-116).

Toparlamak gerekirse, hareketin milliyetçilikle beslenen Batı karşıtlığı, kapanma ile faşizme çalan bir milliyetçiliğe neden olmuşken, benimsedikleri tarihsel materyalizmle yaptıkları iktisadi analizler sömürgeci metropoller-sömürge çelişkisi fikrini doğurmuştur. Bu arada, tarihsel materyalist yöntemle, bu yöntemin ön görmediği sonuçlara varıp, bunları savunmaları, tarihsel materyalizmi bir rehber tutmaktan ziyade bir analiz aracı olarak benimsediklerini gösterir. Buna sebep, aslında bir bütün olarak ideolojik duruşlarına yön verenin pragmatizm olmasıdır. Hareketin, eklektikliğini rejimin yükselen değerlerini dikkate alarak kurgulaması da buna kanıttır. Bu durum, Kadro'nun öteki ideolojilere bakışında billurlaşır.

Marksizm'in ilham ettiği yerel entelektüel hareketlerin en erken örneklerinden olan Kadro Hareketi'nin dünya görüşü diyalektik materyalizm ve tarihsel materyalizmdir, bunlar hareketin analiz yöntemleridir ([14]: 568; [18]: 460 ve 462). Buna mukabil, tarihsel materyalizmi sadece bir yöntem olarak benimsediklerini, Marksizm'i, böyle olmakla suçlansalar da, bir dünya görüşü olarak benimsemediklerini ileri sürmüşlerdir. Bu doğrultuda ne ekonomik ne politik olarak tam anlamıyla Marksist bir model önermemişler, çeşitli konularda Marksizm'den farklılıklarını ortaya koymuşlardır. Kadro, kendini Marksist tahlilden iki hususta belirgin bir biçimde ayırmıştır. Birincisi Marksist analizlerde daha az yer tutan gelişmiş bölgelerle az gelişmiş bölgeler arasındaki farkların ön planda olması, ikincisi, Marx'ın analizlerinde ön planda olmayan kapitalizmin Asya ve Afrika'daki farklı gelişimleridir. Kendilerini Marksizm'den özellikle ayırdıkları husus, Marksizm'in 19. yüzyılda sanayileşmiş Avrupa'da tespit ettiği temel çelişki olan sınıf savaşımının, 20. yüzyılda yerini sanayileşmiş ülkelerle sanayileşmemiş ülkeler arasındaki çatışmaya bırakmış olduğu iddialarıdır ([5]: 90-91 ve 151; [25]: 125 ve 144). Kadro'nun Marksizm'le bu tanımlaması zor ilişkisi, sol çevrelerden, Kemalist rejime iltica ettikleri gerekçesiyle, iktidar tarafından ise solcu geçmişleri nedeniyle hep şüpheyle karşılanmalarına neden olmuştur. Bununla birlikte genellikle, Marksist olmakla suçlanmakla birlikte, daha çok faşizmden etkilendikleri söylenebilir ([5]: 148; [14]: 568).

Kadro'nun faşizm karşısındaki tutumu konusunda fikirler iki kutupta temerküz etmektedir. Birincisi, hareketin kesin bir biçimde faşizmden ayrılması, ikincisi dış politikada faşist yayılmacılığa karşı takınılan faşizm karşıtı tutum dışında iç politikadaki uygulamalara ve baskıcı yöntemlere karşı eleştirel olmadıklarıdır. Kadro, her halükarda kendini faşizmden ayırmıştır. Ancak, faşizmin totaliter devlet anlayışından rahatsız oldukları söylenemez. Faşizm gibi Kadro da baskıcı bir yönetim yaklaşımı benimsemiş ve milleti organik anlamda bir birlik olmaya çağırmıştır. Bunun için gerekli olan ileri teknikli, sınıfsız ve tezatsız bir millet davasıdır ve bunun hakkından Türk'ten başkası gelemez ([5]: 144; [24]: 20; [25]: 129). Örmeci, her ne kadar Kadrocular'da ulusal birlik ve yönetici gücün tekeli gibi konularda faşizmle paralellikler bulmak mümkünse de, Kadro Hareketi'nin yaptığı sınıfsal analizlerin ve güçlü anti-emperyalist tutumunun Kadrocular'ı faşizmden kesin bir çizgiyle ayırdığını iddia etmektedir ([13]). Kadrocular'ın sınıf analizlerinin üzerine kurulduğu milli birlik fikri tam da Örmeci'nin işaret ettiği paralellikler içine düşmektedir. Kadrocular'ın faşizm karşıtlığı "faşist hareketleri emperyalizm ve sanayi burjuvazisinin çıkarlarını, işçi sınıfının çıkarları pahasına savunan hareketler olarak" ([18]: 467) görmelerinden ileri gelmektedir. Öte yandan, halka güvensizlik, dar bir elit kadroya verilen önem, halka rağmen halk için düsturu faşist kuramla örtüşmektedir ([5]: 146; [25]: 132). Özetle, Kadro, milli birlik temelinde devleti, dolayısıyla iktidarı kutsamak gayretiyle sınıfsız ve tezatsız bir toplum için atılacak her adıma sıcak bakmaktadır. Tabiatıyla, yönetici bir elitin gerekliliğini savunup, bir dış tehdit olarak beliren faşist yayılmaya karşı çıkmıştır. Bir şeyi açıkça koymak lazım: Bence bir amacın hangi araçlarla gerçekleştirildiği amacın karakteri üzerinde büyük belirleyiciliğe sahiptir. Kadro Hareketi, varmak istediği yer açısından kendini faşizmden özellikle ayırmıştır, kaldı ki öne çıkma isteği ile bunu öteki ideolojilere karşı da yapmıştır. Ancak, kendi "özgün" (özgünlük iddiasının hareketi götürdüğü yer eklektiklikten başkası değildir) anlayışının gerçekleştirilmesinin yolu olarak ancak faşizan yöntemlerle örtüşebilecek

önerilerde bulunmuştur. Önerilerinin baskıcı niteliğini liberalizm karşıtlığında bulmak mümkündür.

Kadro'nun liberalizm karşıtlığı geçmişleri ile sabit Batı karşıtlıkları kadar gerek iç gerekse uluslararası şartlar tarafından belirlenmiştir. Kadro'ya göre, liberalizm dünyada her yerde yerini otarşiye bırakmıştır ve Kurtuluş Savaşı'nın bağımsızlık anlayışının iktisadi anlamı, otarşiden başka bir şey değildir. Sonra liberal iktisat siyaseti, Dünya Bunalımı'nın sunduğu fırsatlardan yararlanmaya da engeldir ([18]: 472; [23]: 12). Bu nedenle inkılâpçılık, devletçilik ve milliyetçilik gibi ülke gündemindeki sorunları akademik düzeyde ele alıp irdeleyeceği yere gündeme sırt çeviren ve Batı'dan aktarılmış bir takım liberal dogmaların olduğu gibi yinelendiği bir niteliğe büründüğünü iddia ettiği Darülfünun'a çıkışmaktadır ([15]: 403). Cumhuriyet yöneticileri tarafından kapatılan ve halktan geniş bir ilgi gören liberal Serbest Fırka'ya da karşı çıkmışlardır. Liberalizm karşıtlığında ifade bulan bu karşı çıkışları Kadro'nun siyasal elit olma isteği ile ilişkilendirmek mümkündür ([18]: 466). Liberalizm karşıtlıkları, Türk devriminin neye alternatif olduğunu göstermek açısından elzemdir. Çünkü Kadro'ya göre, Avrupa'daki sistemlerin çökmesi liberalizm ve bireycilik ve bunlardan kaynaklı demokrasi, hürriyet ve eşitlik fikirleri nedeniyledir. Özellikle liberalizm, Birinci Dünya Savaşı ile son bulmuş, Türk devrimi bu sistemin yerine yeni bir sistem yaratmıştır Kadrocular'a göre. Türk devrimi hem Fransız hem de Sovyet devrimine bir tepkidir. Amaç ne bir burjuva toplumu ne bir proletarya diktatörlüğü kurmaktır, amaç sınıfsız ve çelişkisiz bir toplum kurmaktır. Bu doğrultuda fert önce memleketin sonra kendinindir, milli bağımsızlık birey özgürlüğünün önündedir. Kadro'ya göre, bireyin özgür olabilmesi için tüm ulusun özgür olması gerekir, birey özgürlüğü buna feda edilebilir. Bu tutuma uygun bir biçimde, tek şef ve tek partiyi savunmuşlardır. Şef ulusun bütün manevi değerlerini temsil eden bir semboldür. Toplum şefe sadakat ve itaat ile bağlanmalıdır bu nedenle. Bu tutumları ise sınıfsız toplum isteklerine dayanmaktadır. Sınıfsız bir toplum isteği ile siyasal partilere karşı olmuşlardır. Tek parti toplumun tümünü temsil etmektedir, bu yüzden sınıflaşmaya yol açabilecek çok partili

rejime karşıdırlar, demokrasi, hürriyet ve parlamentarizmi sürekli olumsuzlayıp, tek parti, tek şef ve sınıfların reddini savunmuşlardır ([5]: 118 ve 121-123). Peki, liberalizme, faşizme ve komünizme karşı bu siyasi düşünce akımı (faşist ve komünist olmakla "suçlandığını" hatırlayalım) neyin kavgasını vermektedir, neyi savunmaktadır?

Daha önce de ifade edildiği üzere, söz konusu dönemde rejimin yaptığı yeniden düzenleme çerçevesinde yaslandığı devletçilik ve bunu besleyen milliyetçilik ve halkçılık ilkeleri iktidarın siyasi tartışmalara çizdiği sınırdır bir yerde. Böylelikle tartışma devletçilik tartışmasına dönüşür. İlk gençliklerinden beri muhafaza ettikleri milliyetçilikleri, sol dönemlerinin getirdiği devletçilik anlayışları ile birleşince rejimin öngördüğü ideolojik çerçeveye bir beden bol bir ideolojik yaklaşım çıkmıştır ortaya. Savunduklarını kendi içinde tutarlı kılarak güçlendiren şey analiz yöntemlerini tarihsel materyalizm olarak seçmeleridir. Devletçilik tartışması etrafında kurdukları ideolojik çerçevelerini devleti kutsamak istekleri şekillendirmiştir. Bu nedenle, 1930'larla birlikte iyiden iyiye ortaya konan, somutlaşan, kurulan millet, devletin özüdür, milli birlik devletin teminatıdır. Bu bağlamda, analiz Türkiye'nin özgünlüğü üzerinden, toplumu milletle özdeş saymanın hizmetine koşulur ve sınıf mefhumu konusundaki çelişik tavır ortaya çıkmış olur. Yine Türkiye'nin özgünlüğü üzerinden devleti kutsamak amacıyla yürütülen devletçilik ve plan tartışması ile ülkenin dünya sistemindeki özgün yeri ve görevi belirlenmiştir.

Rejimin tarihi boyunca neredeyse temel karakteristiği olan sınıfsız, tezatsız, tam bağımsız bir millet söylemi Durkheim'ın solidarist toplum anlayışına dayandırılır. Oysa Kadrocular, tarihsel materyalizmi analiz yöntemi olarak benimsemişler, devam ettiğine inandıkları devrimin temeline hareket ve tezadı koymuşlardır. Bir biçimiyle sınıfların varlığını kabul etmeyi gerektiren Marksizm'in sınıfsız toplum amacı, milli birlik amacı ile çok daha örtüşür nitelikte iken, Kemalist rejimin solidarist eğilimi nedeniyle sınıflar mevzubahis edilmemeye çalışılmış, bu nedenle sınıfsız toplum meselesi de tartışılmamış ([20]: 167; [25]: 104), fiktif bir amaç olmaktan öteye gitmemiştir. Bu amaç açıkça ifade de edilmiştir: "Sınıfsız ve

tezadsız bir millet olmak gayemizdir. Fakat henüz, sınıfsız ve tezadsız bir millet değiliz.". Çünkü Türkiye'de sınıf ayrılıkları, siyaset hayatında hâkim rol oynayacak kadar açılmamıştır. Türkiye devleti, bir sınıf devleti değildir ([24]: 17). Demek ki devrimi sürekli kılacak tezat sınıflar etrafında kurulanlar değildir, nedir peki? Şevket Süreyya için iki tür temel çelişki vardır: Marksizm sınıf çelişkisini açıklar ancak uluslar arasındaki çelişkinin bir sonucu olan ulusal kurtuluş savaşlarını açıklamaz. Sınıf mücadelesini yalnız gelişmiş ülkelerle sınırlar. Şevket Süreyya'ya göre, sanayileşmiş ülkelerde sınıf mücadelesini derinleştiren şey, ulusal kurtuluş savaşlarının emperyalizmi sekteye uğratmasıdır. Böylelikle ulusal kurtuluş savaşları ile uluslararası denge sağlanırken, gelişmiş ülkelerin ulusal dengeleri tamamen sarsılacaktır. Çünkü Kadro Hareketi'ne göre, sömürge ve yarı sömürge ulusların uyanması, iktisadi ve siyasi bağımsızlık mücadelelerine girmeleri, Batı'da sanayileşmiş ülkelerin pazarlarını daralttığından kendi içlerinde sınıf savaşımlarının şiddetlenmesini getiriyordu. Bu tarihsel olgu, tarihin akışına sınıf kavgalarının değil, ulusal kurtuluş hareketlerinin yön verdiğini gösteriyordu ([5]: 92-94; [12, Cilt 10]: 5343). Kuşkusuz, ulusal kurtuluş hareketleri tarihe yön vermişlerdir, ama Kadro'nun öngördüğü biçimde değil, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan ulusal kurtuluş hareketleri kapitalizmin sonunu getiremediği gibi verdikleri anti-emperyalist mücadelede de başarılı olamamışlardır. Ulusal kurtuluş savaşı veren ülkelerde süregelen anti-emperyalizm tartışmaları bunun bir kanıtı olarak kabul edilebilir. Taner Timur, Kadro'nun devrimin ihtiyaç duyduğu hareketi sağlayan çelişkiyi sömürge ülkelerin teknik açıdan geriliği nedeniyle oluşmamış sınıflar nedeniyle sınıf çelişkisi yerine metropoller ile sömürge ve yarı sömürge ülkeler arasındaki çelişki olarak tespit etmesini, hareketin rejimle ters düşmemek üzere yaptığı fikri bir manevra olarak görmektedir ([20]: 169). Örmeci'ye göre ise, Kadrocular devletin yapmayı düşündüğü toprak reformu konusunda sosyal sınıfların varlığını kabul ederken, diğer alanlarda solidarizm anlayışına karşı çıkmamaktadırlar. Bunun nedeni Kadrocular'ın Kemalist rejimle ve onun en önemli unsurlarından biri olan Emile Durkheim'ın solidarizm anlayışıyla ters düşmek

istememeleridir ([13]). Bütün bunların işaret ettiği en belirgin şey Kadro'nun pragmatizmidir. Teyit etmek üzere, Türkeş, Kadro'da bahsi geçen sınıfsız toplumun, Türkiye özelinde, kapitalist sınıfın gelişip devlet içinde sınıfsal çıkarlarını koruyacak pozisyona yerleşmesinin önüne geçmek üzere olduğu iddiasındadır ([25]: 159). Ancak amaç bunun ötesindedir, milletin birliği ve selameti için iktidar, bunları en iyi kollayacak bir kadroda olmalıdır. Ülke, devleti idare edecek bu kadro sayesinde gelişir. İstenen hem ileri tekniğin ülkeye girmesi hem de bunun millet içinde keskin sınıf ayrımlarına neden olmaması, sınıf kavgalarına meydan vermemesidir ([24]: 20). Kurtuluş savaşı vermiş, sanayileşmemiş ülkelerde öncelikli amaç üretim güçlerinin gelişmesi, büyük ölçekli, ileri teknikli üretim tesislerinin gelişmesidir. Ancak, bu ülkelerde üretici güçler yeterince gelişmediği için bütün bunları devlet yapacaktır, böylelikle sınıf çelişkisine mahal verilmeden sınıfsız bir toplum oluşturulmuş olacaktır. Böylelikle, Kadrocular'ın toplum modeli, ileri teknik, sınıfsız kaynaşmış bir millet, devletçilik ve planlama kavramlarının etrafında kurulur ([18]:473).

Kadro'nun ideolojik yaklaşımı, ulusal kurtuluş mücadelesi vermiş olan Türkiye'nin azgelişmişliği temelinde, bir ilke olmanın ötesinde öteki ideolojilere alternatif olarak önerilen devletçiliktir. Temel çelişki metropoller ile sömürge ve yarı sömürgeler arasında belirlenmekle, ideolojik savların gerekçesi geri kalmışlık olur. Geri kalmışlığın telafisi yüksek teknik ve sermaye birikimi ile mümkünken, kaynakların bu amaçlar için etkin kullanımı plan ve programı gerektirmektedir. Bütün bu gereklilikler etrafında kurulan devletçilik siyasi alana genişletilerek iktidarı kutsama çabasına dönüşmektedir.

Kadro, yüksek tekniği "müterakki istihsal vasıtaları ve makineler" olarak tanımlar ve buhranların, savaşların, nispetsizliklerin nedeni olarak gösterir. Bununla birlikte, nüfusun artması, refahın yükselmesi ve kültürün gelişmesi ancak makine ve tekniğin gelişmesi ile mümkündür. Sorun tekniğin plansız ve denetimsiz gelişmesinin yarattığı zıtlıklardadır. Tekniğin neden olduğu zıtlıklarla sınıf kavgaları ve ulusların birbirini sömürmesi söz konusu olur. Bunların önlenebilmesi planlı ekonomi ve devletçilik gerektirir ([3]: 5; [5]: 104).

Kadro'nun plan anlayışına büyük oranda uluslararası sistemin içine düştüğü durum ve Türkiye'nin sistem içindeki konumu gerekçe olmuştur. İktisadi faaliyetin sakatlığının tek nedenini bilgisizlik, rekabet ve plansızlık olarak gören Kadro'ya göre, kapitalist sistemin plansızlığından, programsızlığından ortaya çıkan yeni dünya iktisadi sisteminin içinde olmak için planlı hale gelmek gerekmektedir ve plan bireyi aşan bir olgudur. Plan mefhumunu devrin en karakteristik mefhumu olarak kabul eden Kadro'ya göre, 19. asrın başlarında olunsa iktisadi ilerleme bireye bırakılabilirdi; 20. yüzyıl yüksek ve ileri teknik asrı olduğundan, teşkilatlandırılmış bir cemiyet ve planlı bir iktisat hayatı ister ([3]: 8; [5]:104; [21]: 24; [23]: 13-14). Tör, bütün dünyanın anarşik iktisattan planlı iktisada doğru yol aldığı ve Türkiye'nin, böyle bir planlı faaliyete her milletten daha fazla muhtaç olduğu fikrindedir. Çünkü ülkenin iktisadi bünyesi değişmekte, şuursuz iktisadi politikadan şuurlu iktisadi politikaya geçmektedir. Şuurun en canlı işareti ise plan ve programdır. Kadro'ya göre, pazara açılmamış kapalı ekonomilerden oluşan Türkiye'de işbölümü gelişmemiştir. Bu nedenle, milli plan bu işbölümünü sağlayacak pazar için üretimle bu alanları birbirine bağlayacaktır, bu ise ancak otarşi ile mümkündür ([22]: 11; [17]: 87). Böylelikle devlet ya da idareci elit, milli menfaatleri gözeten bir planla iktisadi faaliyete yön verir. Burada, bunların otarşi ile sağlanabileceği fikri mesnetsiz durmaktadır. Bana kalırsa, Kadro, ulus inşası için merkantilizm önerisinde bulunmaktadır. Otarşi, bu durumda anlam kazanır. Bunu Kadro'nun plan anlayışında açıkça görmek mümkündür. Kadro için plan, Türkiye gibi ülkeler için tanzim olunmuş bir milli işbirliğidir. Planın kapsamını ise ekonominin manivelalarının elde tutulması belirler, bunun dışındaki ekonomik faaliyetin plana dahil edilmesine gerek yoktur. Buna paralel olarak, Kadro'nun plan anlayışında, özel mülkiyet karşıtlığı yoktur, ulusal çıkarlara ters düşmedikçe özel üretici faaliyete izin verilmesi öngörülür. Ancak, büyük endüstri, ulaştırma, kredi gibi ekonominin kumanda aygıtları devlet elinde olmalıdır ([3]: 8; [17]: 85; [10]: 53). Kısaca, plan sür-

mekte olan ulusal devrimi dikkate almalıdır.[6] Bu açıdan Türkiye'nin içinde bulunduğu ulusal kurtuluş hareketi bakış açısından plan, memleketin başlıca iktisadi sahalarında faaliyet gösteren ve memleketin iktisadi faaliyetinin gidişatına hakim olan başlıca iktisat branşlarının düzenlenmesi veya kurtuluşu olarak ifade edilebilir ([3]: 8-9). Kadro'nun öngördüğü plan her devlet için uygulanabilir değildir. Ulusal gücün hesap altına alınışı, plan ve amaca göre üretim, ulusal kurtuluş devletinde asıldır. Bu etkinlik sınıfların üstünde, çelişkiye mahal vermeden ulus yapısının korunması için yürütülür ([10]: 53). Bu, bana göre, açıkça bir burjuva ulus devlet inşası önerisidir, devleti kutsamak üzerinden devletçiliğe bağlanması doğaldır ve Kadro'nun, planlı ekonomiyi ve devletçilik ilkesini ayrılmaz görmesini açıklar niteliktedir. Çünkü analizlerinde planlı ekonomi iki çok önemli misyona sahiptir: Ulusal düzeyde, ulus içinde sınıfsal çelişkileri, menfaat mücadelelerini yok etmesi öngörülürken, uluslararası düzeyde pazar ve sömürge politikasının bir başka deyişle ekonomik bağımlılığın ortadan kalkmasını sağlamak ([5]: 104).

Ertan'a göre, 1930'lara gelindiğinde, rejimin önüne kalkınma ve toplumsal refah sorunları dikilir. Düzelteyim. Kalkınma öncesi ve sonrası ile hep sorun olmuştur, toplumsal refah ise Büyük Buhran'la sarsılmış egemen tüccar ve toprak sahibi sınıflar için sorundur. İktisadi faaliyetin girdiği krizden çıkarılması ve sürekliliği için çözüm devletçiliktir.[7] 1930'larla rejimin gittiği yeniden yapılanmada en önemli yeri teşkil eden devletçilik ilkesi, iktidarı kodlamak yoluyla siyasal elit olma gayretindeki kadroların tartışmalarının odağını oluşturmuştur. Bu nedenle, 1931'de her kesimin benimsediği bir ilke olarak kabul edilen devletçilik, en tartışmalı ilke olmuş, Kadrocular da bu tartışmada yerlerini almışlardır ([5]: 6-8 ve 139). Kadro'ya göre, ülkedeki iç çelişki ortaçağ artığı derebeyleri ile

---

[6] Bu yüzden, Sombart'ın plan anlayışı Marksist plan anlayışına tercih edilmiştir. Marksizm'in plan anlayışı bir dünya iktisadiyatı öngörürken, Sombart'ın önerdiği plan millet iktisadiyatı ile mümkündür.

[7] Nitekim Kadro'ya göre, ulusal kurtuluş savaşlarından sonra sınıf kavgasına mahal vermeden sanayileşme ancak devletçilik ile mümkündür. Bu tarif hem kalkınma sorununa hem de toplumsal refah sorununa çözüm önermektedir.

köylülük arasında, dış çelişki ise emperyalizm iledir ve bu iki çelişkinin aşılmasının tek aracı devlettir ([1]:477). Yani rejimin temel sorunları iktisadidir, çözümün de öyle olması beklenir. Tör'e göre, ülkenin iktisadi kaderini belirleyecek olan iktisadi gelişmeleri adım adım takip eden "iktisat devleti"dir ([23]: 9, vurgu Tör'ün). Kadro'nun şümullü devletçiliğinin çıkış noktası iktisadi bağımsızlık, aslında ulusal bağımsızlıktır. İktisadi bağımsızlık, ancak güçlü bir sermaye temeli ile olur ve sermayeye milli menfaatler doğrultusunda yön vererek, gelişmemiş iktisadi alanlarda gelişmesini sağlayacak olan devlettir. Devletin bu işi nasıl yapacağı devletçilik anlayışını belirler. Kadro'ya göre, üç tür devletçilik vardır: Fiskal (liberal), sosyalist ve nasyonalist. Bu üçüncüsünde, devleti milletin üstün çıkarlarını gözeten teşkilatçı bir önder kadro oluşturur. Burada devlet belli bir sınıfın emrinde olmayıp milli menfaatler doğrultusunda çalışan bir devlettir, teşkilatçı bir kadronun oluşturduğu milli menfaatlere uygun bir şekilde iktisadi faaliyetlere yön veren teknisyenler kadrosu tarafından idare edilir ve bu tür devletçilik ulusal kurtuluş hareketleri içindir ([5]: 99-100; [21]: 25). Aslında Kadro'nun devletçilik anlayışı Doğu toplumlarında hemen bütün kurumlara aşkın tek kurum olan devlet tarafından yutulmasıdır. Bir başka deyişle, Kadro'nun devletçilik anlayışında, devlet her şeyin üstünde bir amaçtır, devletin tanımlanmasıyla devletçilik de tanımlanmış olur. Kıvılcımlı benzer biçimde, devletçiliğimizin özünün devletluları yasanın üzerinde saymak olduğunu iddia eder, devletçilik bu haliyle geriliğin muhafazası için gerekli olmuş oluyor ve Kadro, bu tür devletçiliğin tek parti dönemi örneğidir ([11]: 11-12 ve 14-15). Gerçekten de Kadro devletluları fazlasıyla önemsemiştir ve bunu milli menfaate bağlamıştır. Peki ama Kıvılcımlı'nın bizi geri bıraktığını iddia ettiği devletçilik Kadro için neden önemlidir, Kadro'nun devletçilik tartışmasındaki konumu nedir?

Mustafa Kemal ve iktidar çevrelerinin benimsediği pragmatik devletçilik anlayışına karşı, yürütülen devletçilik tartışması üzerinden verilen elit olma mücadelesinde en makulü, hareketin devletçilik anlayışını, iktidarın ideolojik hassasiyetlerini dikkate alarak ve konjonktürden destek alarak,

öteki ideolojilerin devletçilik anlayışlarından farklılıklarını ortaya koyup şekillendirmesidir. Böylelikle genel olarak iktidar çevrelerinin pragmatik devletçilik anlayışı ile sosyalizm ve liberalizme alternatif olmak üzere iki devletçilik anlayışı söz konusudur ([5]: 139). Dolayısıyla devlet anlayışını biçimlendirecek özgün bir ideolojiye ihtiyaç vardır ve Kadro, bunu ulusal kurtuluş ideolojisi olarak belirlemiştir. Liberalizmin, faşizmin ve devrimci sosyalizmin sınıf odaklı devletlerine karşılık, ulusal kurtuluş ideolojisinde devlet, ulusu bir bütün olarak görüp, ulusun çıkarlarını bireysel çıkarlara üstün kılarak ilerletmek için kurulmuştur. Devlet, dışa karşı iktisadi ve siyasal bağımsızlığı korumanın, içeride ise sınıf savaşımlarını engellemenin aracıdır. Dolayısıyla, Kadro'ya göre, Türk ulusal kurtuluş hareketi için somut koşulların ve zorunlulukların buyruğu ve anlatımı bir yasa olan devletçilik her alanda ulusun sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle olarak hızla kalkınmasını sağlar ([10]: 49, 53 ve 55). Özetle, Türkiye'de de sınıflar vardır ama sınıf çelişkisi yoktur, sınıfların kaynaşmış bir kitle olarak kalkınmalarının yolu programlı devletçiliktir. Ancak, Kadro devletçiliği, iktidarın özel sektörü tamamlamak üzere benimsediği devletçiliği aşan toplumdaki birçok alanı kapsayan geniş, planlı bir devletçiliktir. Özveren 'e göre Kadro için devletçilik daha çok Webergil ve Sombartgil manada toplumun rasyonel örgütlenmesidir. Ancak, hareketin devletçilik anlayışı rasyonel örgütlenmenin ötesindedir, yeni bir sistem, bir üçüncü yol arayışı, bir araç değil bir amaç halini almıştır ([5]: 101; [14]: 572; [17]: 84; [20]: 165-166). Kadro'da ferdiyetçiliğin sadece iktisadi alanda değil, tüm toplum hayatında yadsınmasına dönüşen devletçilik hareketin varoluş mücadelesinde yeni bir toplumsal sistem arayışının sonucu olarak önerilmiştir ([16]: 11; [17]: 85); kapitalist liberalizme, faşizme ve Sovyetik komünizme alternatif organik sosyal ve siyasal bütüncül bir sistemdir önerilen. Bununla birlikte, aslında Marksizm'den ilham alınmakta, SSCB'nin sanayileşme deneyimi ile Türkiye'nin kendine has koşullarını birleştiren bir anlayış CHP'ye kabul ettirilmeye çalışılmaktadır ([1]: 478; [14]: 572; [16]: 11-12). Bu tür kapsayıcı bir devletçilik anlayışı

meşruiyetini ülkenin kendine has koşullarının ifadesini bulduğu ulusal kurtuluş nosyonundan alacaktır.

İktidar olma pragmatizmi içinde, Kadro hareketi, devleti verilen ulusal kurtuluş savaşı ile oluşan nevi şahsına münhasır, sınıflardan bağımsız bir devlet olarak görmüştür. Milli birliğe varan bu devlet tasarımı ile nihai olarak devlet kutsanmaktadır. Ulusal kurtuluş hareketlerinin ilham ettiği devletçilik, ulusal kurtuluş savaşı veren ülkelerde gelişmemiş büyük üretim teknikleri ve bunun için gerekli parasal ilişkiler ve mülkiyet ilişkilerini milletin ileri menfaatleri namına yönetip, yönlendirir. Bu yolla her ülke kendine özgü sanayileşme deneyimini yaşar ve bunun yarattığı doğal işbirliği dünya ekonomisine yayılır. Kadro'nun bu iddiasıyla, ulusal kurtuluş savaşlarına dünyadaki eşitsiz gelişimi ortadan kaldırarak her ülkenin kendi çıkarlarına uygun biçimde gelişimini sağlama işlevi yüklenmiş olur. Bütün bu sonuçlara, tarihsel materyalizmin ulusal kurtuluş savaşlarının meydana geldiği koşullara uygulanması ile varılmıştır ([3]: 11; [10]: 49-50 ve 53; [16]: 13-14). Kadro ideolojisini belirleyen ulusal kurtuluş hareketleri nosyonu temelde Türk ulusal kurtuluş hareketinin özgün öncülüğü ve gerçekleştiren ve sürmekte olan inkılâp iddialarına dayandırılır.

Ulusal kurtuluş hareketlerinin Kadrocu analizdeki önemi, savunulan ideolojinin Milli Kurtuluş Hareketi, Türk Milli Kurtuluş Hareketi olarak adlandırılması ile ayandır. Ulusal kurtuluş hareketleri ile sınıf düzeninin ve iktidarlarının tasfiyesi öngörüldüğünden, rejimin ideolojik tercihinin üçlü sacayağı milliyetçilik, devletçilik ve halkçılık birbirlerine indirgenebilir bir hal alır ([18]: 475; [25]: 153). Bunun dışında, Kadro'ya göre, kapitalizmin gelişimi dünyayı ileri tekniğe sahip ülkeler ve bu teknikten yoksun ülkeler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Ulusal kurtuluş hareketleri bu çelişkinin ortaya çıkardığı hareketlerdir ([16]: 14). Böylelikle iç ve dış çelişkileri görebilen, dikkate alan bir ideolojik tanımlama benimsenmiş olur. Bunlardan çıkarsadığımız, ulusal kurtuluş hareketlerinin kapsamlı hareketler oldukları ve dönüşüm hedefledikleridir; Kadro için ihtilal ve inkılâp dönüşümün ilk aşamasıdır, ihtilal ile siyasal bağımsızlık, inkılâp ile iktisadi bağımsızlık elde edilir. İnkılâp süreklidir, ilerlemesi, derinleşmesi ve evrensel boyutlara ulaş-

ması sağlanmalıdır. Sömürge-metropol zıtlığının bir ürünü olarak ulusal kurtuluş hareketinden doğduğundan temelinde Türk nasyonalizmi bulunan Türk inkılabının derinleşmesi, inkılabın heyecanının iktisadi sahaya nakledilmesi ile mümkün olacaktır ([5]: 88; [20]: 167; [22]: 9; [24]: 18; [25]: 106). Ancak bu sayede sömürge ve yarı sömürge milletler, milli iktisat aygıtlarını mümkün oldukça geliştirmiş tam birer iktisadi aktör olarak dünya sisteminin daha akılcı işlemesine katkı sunabilirler ([4]: 7). Tam bu noktada öncü rolü ile Türkiye öne çıkar: "Bir müstemleke iktisadiyatından bir millet iktisadiyatı yaratmak işi karşısında tarihe ilk defa olarak Türk milleti kalıyor." Bu bapta Türkiye, bağımsız ulusal ekonomiler kurabilmek için er geç aynı yoldan geçmek mecburiyetinde kalacak sömürge uluslara örnek olma konumundadır ([22]: 8-10). Bu açıdan Türk ulusal kurtuluş hareketi evrensel niteliktedir. Daha genel bir bakış açısından, Fransız Devrimi, derebeylik rejimine karşı bir burjuva hâkimiyeti kurmuş, Rus Devrimi burjuva hâkimiyetine bir tepki olarak meydana gelmiştir. Türk Devrimi ise Rus ve Fransız inkılâplarına tepki olarak sınıfsız ve tezatsız bir millet içindir. Bağımsız ve tezatsız, bütün fonksiyonları nizam altına alınmış yeni millet tipini dünyaya Türk milleti verecektir ([4]: 12; [24]: 17-18). Özetle, Kadro'nun, rejimin dünya sistemindeki belirsizlikle gelen kapanma, İktisadi Buhran'la gelen iktisadi tükeniş ve Kemalist tek parti iktidarının kurumsallaşma çabası ile girilen yeniden yapılanma sürecinden, bunların tümünü dikkate alarak yaptığı öneri, rejimin ideolojik tercihine ters değildir. Rejimin çizdiği sınırlar dahilinde yürütülen ve rejim için hayati öneme sahip devletçilik tartışmasındaki tavırları, analiz yöntemlerini geçmişlerinin etkisiyle tarihsel materyalizm seçmeleri nedeniyle, rejimin pragmatik devletçilik anlayışının dışına düşmelerini getirmiştir. Tarihsel materyalizmin yöntem olarak benimsenmesi ile belirlenmesi gereken zıtlık, milliyetçi geçmişleri ve rejimin benimsediği milliyetçilik ilkesi ile milli birliği zayıf düşürecek sınıfsal çelişki olmak yerine milli birliği güçlendirecek dış tehdit olarak belirlenmiştir. Nihai olarak, Kadro Hareketi'nin kendini ortaya koyduğu devletçilik tartışması, iktidarın hassasiyetleri ile belirlenen zıtlık doğrultusunda ulusal kurtuluş hareketlerine dayandırıl-

mıştır. Gariptir, devletçilik mührünü anlının orta yerinde taşıyagelen Türk solu için de(neredeyse tümüyle) ulusal sorun hep bir meşruiyet tartışması olmuştur. Kadro'nun bütün pragmatik manevralarında dert iktidarın ideolojisini şekillendirecek kadro olabilmektir. Ancak analiz yöntemleri ve geçmişleri daha fazlasına izin verecek nitelikte değildir, sınıfsızlık ve tezatsızlık getireceğine inandıkları devletçilik anlayışları sınıfsal çelişkiyi kızıştırmış ve iktidarın kendilerini devletçilik tartışmasının dışına savurmasına neden olmuştur. Bu noktada Kadro-Kemalizm ilişkisi önem kazanıyor.

Her şeyden önce, Kadroculuk, Kemalizm'i yorumlayan bu nedenle Kemalist olarak nitelenen bir harekettir. Kadro'ya göre, Kemalist devrimi hazırlayan tarihsel koşullar ve bu koşulların toplumda ve önderde yarattığı bilinç Kemalist ideolojiyi oluşturur ve Kemalist ideolojinin amaçları en yalın haliyle uluslararası sömürgeciliğin ortadan kaldırılması ve ülke içinde sınıf farklılığı yaratmayan kalkınmadır. Bu doğrultuda hareket etmekle, Kadro'ya göre, Kemalizm, bir yandan Doğu ortaçağını temizleyerek bir yandan da Batı uygarlığının çağını tamamlamış olduğu kesin olan kapitalizmini tasfiye ederek hem Batılı hem de içeri ve dışarı doğru çelişkisiz bir toplum düzeni yaratacaktı ([5]: XIII ve 138; [10]: 45). Kadro'nun bu çelişkisizlik hassasiyeti Kemalist rejime dair sınıfsal analiz yapmasının önüne geçmiştir. Bunun bir nedeni bir tek-parti yönetimi içinde siyasal elit olma gayretinde olmakla, rejimin ileri gelenleri ile çatışmayı göze alamamalarıdır. Rejimin değer yargılarını ve o zamana kadar yaptıklarını benimsemeleri, bunlar için rasyonel bir çerçeve oluşturup belirli yönlerde aşarak geliştirmeye çalışmalarına neden olmuştur ([18]: 468; [25]: 145). Ancak, buhranla devletçilik tartışması ideolojik tartışmanın merkezine yerleşince, Kadro'nun kendi içinde tutarlı devletçilik anlayışı ve dışarıdan devletin ideolojisini yapma gayretleri CHP elitlerini rahatsız etmiştir. Bu dönem CHP bürokratik grubu içinde hızla yükselen Recep Peker Kadro'ya başından beri şüphe ile bakmış, düşmanca bir tavır takınmıştır. Bu Kadrocular'ın komünist geçmişleri ve Kemalizm'in solidarist toplum anlayışına ters düşen sınıfsal analizleri ile birleşince dergi kapatılmıştır. CHP için Kadro'yu tahammül edilebilir kılan SCF deneyimi

ile su yüzüne çıkan köklü iç muhalefet nedeniyle devletçi ve himayeci bir idareye meşruiyet kazandırmadaki katkısıdır ([13]).

Kadro Hareketi'nin nasıl ortaya çıktığına ve ne olduğuna ilişkin fikirlerin bir dökümü olan bu yazı, varmayı amaçladığım spekülatif sonuç için bütün bu fikirlerin derlenme çabası ile sonlandırılacaktır. Birinci Dünya Savaşı ile kapitalist dünya sistemi epey maliyetli bir türbülansa girmiştir. Kartların yeniden dağılması siyasal iktisadi bir süreçtir, dünya-ekonomi genişlediği mekân üzerinde yeni bir hegemon ve birikim rejimi ile yoluna devam edecektir, bunun için kapanma ve müdahalecilik ya da milliyetçilik ve devletçilik hâkim kılınmıştır. Çöküşün sertliği rejimlerin sertleşmesini getirmiş, sınıf mücadelesine karşı ideolojik savaş bu oranda yoğunlaşmıştır. Tabiatıyla şovenizm ve totalitarizm yükselmiştir ([20]: 155-156). Her bölge ya da ülkenin olduğu gibi Türkiye'nin de kendine özgülükleri vardır. Türkiye'de ulus-devlet kurulup kurumsallaşmakta, yönetimde hâkim olmak isteyenler arasında iktidar mücadeleleri yaşanmaktadır. Ulusun kurulması aşamasında birer siyasi güç haline gelebilecek yerel unsurlar ile iktidar olabilecek odaklar tasfiye edilmiş, 1930'lara doğru Kemalist iktidar kurumsallaşma aşamasına geçmiştir. Bu açıdan 1929 Büyük Buhran'ı ve SCF deneyimi Kemalizm'in siyasi arenada tekleşmesi için önemli birer vesile olmuşlardır. Kadro, bu ortamda, devletçilik tartışması üzerinden öteki fikir odakları gibi iktidarı etkilemeye, ona yön verecek kadro olmaya çalışmıştır. Bu amaçla, 1932-34 arasında, CHP'yi daha radikal bir çizgiye çekmeye çalışmış, kapitalizm ve komünizmden farklı milliyetçi-devletçi bir üçüncü kalkınma yolu önermiştir ([6, Cilt 3]: 85). Kadrocular, bunu yaparken, rejimle çelişmemek üzere sol geçmişlerinin kendilerine bahşettiği analiz yöntemiyle çelişik sonuçlara varmışlardır. Bu durum en yalın haliyle iktidara ideolojik duruşlarını benimsetmek çabaları ile açıklanabilir. Kadro'nun ideolojik önerisini şekillendirişine varana dek hareket anlayışı

pragmatizmdir.[8] Bununla birlikte özellikle ortaya attığı fikirler, analizleri, amacı ve etkileri dikkate alındığında Kadro'yu salt rejimin kullandığı bir araç olarak değerlendirmek yanlış olur ([26]: 467).

Kadro Hareketi'nin bu denli tartışılmasına neden olan niteliği nedir? Hareketin bir siyasal düşünce akımı olduğu ve Kemalizm içinde kaldığı açık.[9] Rejimin izin verdiği ölçüde sürdürülen siyasal tartışmalar devletçilik ilkesi etrafında yapılmaktadır ve Kadro'nun ideolojik yaklaşımı devletçilik anlayışı ile şekillenir. Alpkaya'ya göre, Kadro devletçilik anlayışının sol bir yorumunu yapmıştır ([1]: (495). Ekleyeyim, Kadro'nun devletçilik anlayışı, iktisadi alanın ötesinde, devleti kutsamak üzere siyasi alanı da kapsar. Hareketin devletçilik anlayışının sol bir anlayış olarak görülmesine neden, tarihsel materyalizmi yöntem olarak benimsemesi ile ülkenin kalkınma sorununu aşmak için gerekli hareketi sağlayacak zıtlığı sanayileşmiş metropoller ve sömürgeler arasında kabul etmesidir. Rejimin kalkınma hamlesini yapabilmesi için ihtiyaç duyduğu hareket dürtüsünü emperyalizm karşıtlığı sağlayacaktır. Ancak çözümleme iç çelişki olarak sınıf çelişkisine işaret etmektedir ve bunun sömürge ve yarı sömürge ülkelerde olmadığını iddia etmektedir. Zımni bir sınıfsal çelişki varsayan çözümleme, bunu devletçilik anlayışına yansıtacaktır ve iktidarın istemediği bir mecraya sapmış olacaktır. Bu zorlu bir mecra olup pragmatik manevralar gerektirir. Bunlardan en önemlisi ulusal kurtuluş hareketlerinin sınıf mücadelelerinden bağımsız hareketler olduğunu gösterebilmektir. Bu amaçla kimi zaman çelişkiye düşmekten kaçınmamışlardır. Sömürge ve yarı sömürge ülkelerde sınıfların olmadığını iddia etmişlerdir. Kadro'ya göre, sömürü tüm ulusun sömürülmesi biçiminde belirdiğinden, sömürülen ülkelerde sınıflaşma süreci görülmemektedir

---

[8] Nitekim Tekeli ve İlkin'e göre, Kadro'nun getirdiği çözümleme bir kuram olmaktan ziyade pratikte etkili olmayı amaçlayan bir ideolojidir ([18]: 482). Ayrıca, Türkeş'in, Kadrocular yaptıkları analizlerde neden-sonuç ilişkisinden çok, neden-amaç ilişkisine temas etmişlerdir, tespitine dikkat çekmek isterim ([25]: 145).

[9] Rejimin gittikçe baskıcı bir hal aldığı bir dönemde Kadrocular'ın tümünün devlet memuru olduğunu hatırlatırım.

([16]: 15-16). Bütün bu manevralar ideolojilerini eklektik kılmıştır, kendilerini rejimin hassasiyetleri doğrultusunda öteki ideolojik yaklaşımlardan özenle ayırmaya gayret etmişlerdir. Faşizmin ve sosyalizmin kendileri için model olamayacağını iddia etmekle birlikte, sosyalist söylemin anti-emperyalist boyutunu ve faşizmin otoriteryan niteliğini ulusçu söylemlerinde uzlaştırmaya çalışmışlardır ([25]: 159). Ertan'a göre, genellikle, Marksist olmakla suçlanmakla birlikte, daha çok faşizmden etkilenen Kadro, iktisadi önermeleriyle sola, siyasal önermeleriyle sağa yakın kabul edilebilir, ancak sınıfsal sistem açısından faşist İtalya'dan esinlenmiştir ([5]: 123 ve 148). Kadro, genel anlamda toplumsal sınıflar ile kapitalist toplumsal sınıfları birbirinden ayırmayarak bilinçli bir mantık hatası yapmıştır. Bu hatayı gizlemek için de ulusal kurtuluş savaşı içindeki ülkelerde, yabancı güçlere karşı ulusun büyük bir çoğunluğunun birlikte hareket etmesi ve sınıf mücadelelerinin ikinci planda kalmış olması gerçeğini kullanmışlardır ([16]: 16-17). Öte yandan, pragmatist bir biçimde benimsediği tarihsel materyalist anlayışla Kadro, Türk düşün hayatında özgün bir yere sahip olmakla kalmayıp dünya ölçeğinde de bir takım özgün tezler ortaya koymuştur: Üçüncü dünya teorileri, merkez-çevre teorileri, eşitsiz değişim teorileri vb. ([15]: 398; [16]: 14). Kadro'nun öncüsü olduğu tartışma ya da akımların kalkınma düşüncesi etrafında kurulması manidardır. Çünkü kalkınmacı akımların, tam da Kadro'nun tarif ettiği kapsamlı devletçiliği onaylayan karakterleri, Kadro'nun Türk soluna ilham ettiği devletçi sol anlayışla örtüşmektedir. Sol Kemalizm'i Kadro'dan başlayarak tarif ederken Alpkaya, bana göre, Türkiye solunun merkezi bir niteliğine işaret etmektedir: Devleti ele geçirmek.[10] Bir başka ilgi çekici tespit sol Kemalizm'in 1930'lardan 2000'lere uzanan tarihinde genelde bir yayın organı etrafında bir araya gelen aydın çevresinden ibaret olduğudur ([1]: 477). Kısaca, sol Kemalizm'de devleti kutsayan (bu

[10] Örmeci, Kadro, baskıların arttığı ve tek parti rejiminin giderek otoriterleştiği 1930'larda sosyalist düşüncenin yaşamasında çok etkili olmuş ve özellikle 1960 ve 70'lerde çok güçlü olacak ve Yön Hareketi gibi oluşumlara neden olacak Kemalizm-Sosyalizm sentezini yaratmayı başarmıştır, iddiasındadır ([13]).

nedenle ele geçirmek gayretinde olan) "aydınlar", rejimin önemli yeniden düzenleme dönemlerinde nihai olarak sürece katkı sunmak üzere ortaya çıkmaktadırlar. Bu noktada, rejim hakkındaki spekülatif sonuca ulaşmış oluyoruz. Türkiye'de rejim, yeniden düzenleme/yapılanma dönemlerinde rejimi kutsayan, eleştirilebilir eklektik akımlar üzerinden yeniden yapılanmaktadır. Rejim bu niteliğini kurulma evresinden beri muhafaza etmektedir, baştan beri ayrıntılı ideolojik belirlemeleri sakıncalı görmüştür ([17]: 80), bu tür belirlemeleri devleti ele geçirme çabasındaki akımlara bırakmıştır, pragmatik tercihini şartların gerektirdiği tasfiyeleri gerçekleştirerek yapmıştır. Bu çerçevede sol hareket düşünüldüğünde, bana göre, en sert karşı çıkışlarda bile devletin gölgesinde kalmayı tercih etmeleri devleti ele geçirme meraklarından.

Kadro Dergisi/Hareketi konusunda söylenecek son sözü bırakalım Taner Timur söylesin: "[K]adro'cular, devlet müdahaleciliğini ve devlet kapitalizmini ekonomiye egemen kılmak ümidiyle Atatürk'e hizmetlerini sunan, orta sınıf kökenli küçük bir "Kadro"durlar. Sorunları idealist düzeyde ve sınıf kavgasının dışında ele aldıkları için, pek küçümsedikleri sınıf kavgası sonucunda tasfiye olmuşlardır. Gerçekten, Şevket Süreyya Aydemir'in anlattığı gibi, 'İstanbul'daki Levantenlerle ve ekalliyet muhitleriyle, ithalatçı çevreleri ile, daha doğrusu iş alemi diyebileceğimiz o günün insanları ile garip bir işbirliği içinde' olan İş Bankası çevresi hücuma geçmiş ve Kadro dergisinin kapatılmasını sağlamıştır." ([20]: 171).

Aydın ÖRDEK

Kaynakça:

[1] Alpkaya, Faruk (2001). "Bir 20. Yüzyıl Akımı: "Sol Kemalizm"", içinde Bora, Tanıl ve Murat Gültekingil (Editörler), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 2 Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

[2] [Aydemir], Şevket Süreyya (1932a), "Kadro", *Kadro*, Cilt: 1, Tıpkı Basım (1978), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.

[3] [Aydemir], Şevket Süreyya (1932b). "Plan mefhumu hakkında", *Kadro*, Cilt: 5, Tıpkı Basım (1978), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

[4] [Aydemir], Şevket Süreyya (1932c). "Milli Kurtuluş Hareketlerinin Ana Prensipleri", *Kadro*, Cilt: 8, Tıpkı Basım (1978), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

[5] Ertan, Temuçin Faik (1994). *Kadrocular ve Kadro Hareketi*, Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.

[6] Goetz, Philip W., Çiğdem Kağıtçıbaşı, Andrew Mango, İlhan Tekeli ve Nur Yalman (1987). *AnaBritannica*, Cilt 3, 12 ve 21, İstanbul: Ana Yayıncılık.

[7] *http://dictionary.reference.com/search?q=cadre*, "Cadre", Ocak 2007.

[8] *http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx*, "kadro", Ocak 2007.

[9] *http://www.etymonline.com/*, "quadro", Ocak 2007.

[10] Kepkep, Naci (1983). ""Kadro" Hareketi Açısından Kemalist İdeoloji", *Prof. Dr. İbrahim Yasa'ya Armağan*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

[11] Kıvılcımlı, Hikmet (1989). *27 Mayıs Yön'ün Yönü Devletçiliğimiz*, İstanbul: Bibliotek Yayınları.

[12] Köymen, Oya (Genel Yayın Yönetmeni) (1980). *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, Cilt 6 ve 10, İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

[13] Örmeci, Ozan (2006). *Kadro Hareketi ve Etkileri*, http://www.turkpolitika.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=1693, 30 Aralık.

[14] Özveren, E. (1996), "The Intellectual Legacy of the *Kadro* Movement in Retrospect", *METU Studies in Development*, 23(4), 565-576.

[15] Özveren, Eyüp (1999). "Türkiye'de Üniversite ve İktisat Öğretimi Tartışmalarından Bir Kesit: Kadro Dergisi Ekseninde Bir Kurumsal Yenileşme Örneği Olarak İktisat Fakültesi", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 26 (3-4).

[16] Sezgin, Ömür (1978). "Kadro Hareketi", içinde Alpar, Cem (Yayıma Hazırlayan), *Kadro, 1932 Cilt: I*, Tıpkı Basım, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

[17] Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayınları.

[18] Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2003a). "Türkiye'de Bir Aydın Hareketi: Kadro", *Cumhuriyetin Harcı*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[19] Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2003b). *Kadroculari ve Kadro'yu Anlamak*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

[20] Timur, Taner (1994). *Türk Devrimi ve Sonrası*, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

[21] [Tökin], İsmail Hüsrev (1932). "Türkiye'de Milli Sermaye Hareketi", *Kadro*, Cilt: 10, Tıpkı Basım (1978), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

[22] [Tör], Vedat Nedim (1932a). "Müstemleke iktısadiyatından Millet iktısadiyatına", *Kadro*, Cilt:1, Tıpkı Basım (1978), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

[23] [Tör], Vedat Nedim (1932b). "Müstemleke iktısadiyatından millet iktısadiyatına 2", *Kadro*, Cilt: 2, Tıpkı Basım (1978), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

[24] [Tör], Vedat Nedim (1932c). "Sınıflaşmak ve İktisat Siyaseti", *Kadro*, Cilt: 11, Tıpkı Basım (1978), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.

[25] Türkeş, Mustafa (1999). *Kadro Hareketi*, Ankara: İmge Kitabevi.

[26] Türkeş, Mustafa (2001). "Kadro Dergisi", içinde Bora, Tanıl ve Murat Gültekingil (Editörler), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 2 Kemalizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kıbrıs

Kıbrıs'ın Resmi Söylem Nesnesi Olarak Oluşumu ve Bazı Siyasal İşlevleri

Türk resmi söyleminde Kıbrıs'ın, biri Türkiye'deki devlet erkanı, diğeri Kıbrıslı Türk seçkinler olmak üzere iki, fakat aynı söylemsel formasyon içinde özdeş olan taşıyıcı öznesi vardır. (Kıbrıs) Türk resmi söyleminde "Kıbrıs" sözcüğünün sabit bir anlamı olmamakla birlikte, "Kıbrıs meselesi", "milli dava" ve "yavruvatan" gibi yan anlamları bulunmaktadır. Söz konusu sözcüğün anlamının zaman ve mekândan bağımsız bir biçimde sabitlenmez oluşu, aynı zamanda onun siyasal öznelerin pragmatik kullanımına bağlı olarak sürekli yeni anlamlar kazanabildiğini ve manipülatif bir tarzda işlevselleşebildiğini ima etmektedir.

Kıbrıs'ın resmi söylem[1] nesnesi olarak farklı kullanımlarına karşın, anlam(lar)ını daha çok milliyetçi paradigma içinde kazanmıştır. Kıbrıs söyleminin resmi oluşumunu ve bu oluşumun siyasal işlevlerini anlamak için öncelikle Türkiye ile Kıbrıs arasındaki ilişkilere bakmak gerekir. Türkiye-Kıbrıs ilişkilerini, Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs adasını fethettiği 1571 yılına kadar geri götürmek mümkün olmakla birlikte, Kıbrıs'ın bir söylem nesnesi olarak kamusal dolaşıma girmesi, esas itibariyle 1950'li yıllara rastlar. Kıbrıs'ın bu dönemde söylemsel-

[1] Bu çalışmadaki "söylem" terimi, dilsel olan ile dilsel olmayan unsurlar arasında bir ayrım gözetmeyen Laclau ve Mouffe'un maddi karakterde tanımladıkları "yapılaşmış bir farklılık konumları sistemi" anlamında kullanılmaktadır Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. A. Karadam ve D. Şahiner, Birikim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 130 vd.

lik alanında bir düğüm noktası[2] oluşturması, Türkiye'deki devlet seçkinlerinden çok, tabandan tavana doğru baskı unsuru yaratan kamuoyundan başlamış ve giderek devletin resmi söylemine yerleşmiştir.

Resmi Söylemde "Kıbrıs Meselesi"

"Kıbrıs meselesi" söylemi, Türkiye ile Kıbrıs arasında ortak bir pozisyona dönüşmezden önce, esas itibariyle Kıbrıs siyasal yaşamında Kıbrıslı Rum seçkinler ile Kıbrıslı Türk seçkinler arasında ortaya çıkmıştır. Milliyetçi paradigma içinde gelişen Kıbrıs meselesinde, Helen milliyetçiliğinin diasporadaki taşıyıcısı konumundaki Kıbrıslı Rum seçkinlerin Yunanistanla özdeşleşerek "Enosis", yani ilhak hedefine yönelmeleri ve buna tepki olarak Kıbrıslı Türk seçkinlerin Türk milliyetçiliğine yönelerek "anavatan" olarak Türkiye ile özdeşlik kurmaları, iki ayrı milliyetçiliği, milleti ve milli hedefi karşı karşıya getirmiştir. Ancak şunu kaydetmek gerekir ki Yunan milliyetçiliği, Kıbrıslı Rum seçkinler arasında Yunanistan'ın Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmak için 1821 yılında başlattığı "isyan"dan sonra, henüz Osmanlı Sultanı'nın hilafetine bağlılıklarını koruyan ve Türk milliyetçiliğiyle tanışmamış olan Kıbrıslı müslümanlardan yaklaşık yüz yıl önce gelişmeye başlamıştır. Kıbrıslı müslüman seçkinlerin Türk milliyetçiliğine yönelmeleri ise Türkiye'deki dinamiklerle eşzamanlı olarak, ancak Milli Mücadele dönemini izleyen yıllarda uç vermeye başlamıştır. Kıbrıs bağlamında milliyetçiliğin Rum seçkinler arasında Müslüman/Türk seçkinlerden görece erken bir zamanda ortaya çıkması, Kıbrıs meselesi açısından Kıbrıslı Türk seçkinlerin tutum ve davranışlarının pro-aktif olmaktan çok reaktif bir tarzda geliştiğini ima etmektedir.

Kıbrıs'ın İngiliz Sömürgesi olduğu dönemde Rum seçkinlerin milli hedef olarak dillendirdikleri Enosis, beka kaygısı duyan Kıbrıslı müslüman/Türk seçkinlerce karşı çıkıldı. Kıbrıs

---

[2] Buradaki "düğüm noktası" terimi, Laclau ve Mouffe'un Lacan'dan ödünç aldıkları "anlamlandırma zincirinin anlamını sabitleştiren ayrıcalıklı gösterenler" olarak, yani sonsuz anlam taşıyabilen gösterenlerin anlamlarının nihai değil, fakat kısmen sabitleştirilmesi anlamında kullanılmaktadır Ernesto Laclau v Chantal Mouffe, *a.g.e.*, s. 140.

Rum seçkinler, Ada'nın bölünmesiyle sonuçlanan Türk askeri müdahalesine kadar yöntem konusunda farklılıklar olmakla birlikte, nihai amaç olarak Enosis'e sıkı bir biçimde bağlı kalırken, Kıbrıslı Türk seçkinler Enosis tezine karşı tek bir antitez ile meydan okumaktan çok uluslararası sisteme bağlı olarak sürekli değişen farklı anti-tezler savunmuşlardır. O bakımdan Kıbrıs meselesinin Türk resmi söylemindeki yerini çözümlemek, bir anlamda soruna blok olarak taraf olan Türk tarafının, Yunan-Rum tarafının Enosis tezine karşı öne sürdüğü "Kıbrıs'ın eski sahibine iadesi", "Kıbrıs Türktür Türk Kalacak!", "Ya Taksim ya ölüm" gibi anti-tezler silsilesinin tarihini çözümlemektir.

Kıbrıs meselesinin Kıbrıslı Türkler ve Rumlar açısından kökleri Kıbrıs'ın Osmanlı Yönetimi'nden İngiliz Yönetimi'ne devredildiği 1878 yılına kadar geri gitmekle birlikte, uluslararası bir sorun olarak gündeme gelmesi ve bu arada Türkiye'nin soruna resmen taraf olması 1950'li yılların ikinci yarısına denk düşmektedir. Kıbrıs meselesi, Yunanistan'ın 1954 yılında self-determinasyon hakkı için Birleşmiş Milletlere başvurmasıyla birlikte uluslararası bir nitelik kazanır. Türkiye ilk önceleri, Ada İngiliz Yönetiminde olduğundan ve Yunanistan ile ilişkilerinin zarar görmesini istemediğinden dolayı, soruna karşı ihtiyatlı ve hatta duyarsız bir tutum sergiler. 1954'te dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün ünlü "Türkiye'nin Kıbrıs meselesi yoktur" şeklindeki sözleri, Türkiye'nin resmi düzeyde Kıbrıs meselesine ilişkin henüz bir söylemsel bütünlük geliştirmediğini gösterir. Ne var ki Kıbrıs meselesinin BM'de görüşülmesi, Kıbrıslı Türk seçkinlerin ikazları ve kamuoyunun etkisi gibi faktörler Türkiye'yi bu konuda aktif bir tutum almaya sevk eder. Türkiye BM'de Kıbrıslı Türkler ile birlikte Enosis'e karşı olduğunu belirterek, Ada'daki statükonun devamını savunur. Türkiye Lozan Antlaşması ile birlikte Kıbrıs üzerindeki haklarından feragat ederek, İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Ada'yı topraklarına kattığı ilanını tanımıştı. Dolayısıyla Türkiye, Kıbrıs'ta İngiliz Yönetimi'nin devamından yana bir tavır alır ve ancak Ada'nın statüsünde değişiklik meydana geleceğinde kendi onayı ve işbirliğinin de olması gerektiğini savunur. Ayrıca Türkiye'deki devlet erkanı, kendi-

lerinin yardımını almak için gelen Kıbrıslı Türk seçkinlere Ada'da İngiliz Yönetimini, yani sömürgeciliğin devamını istemeleri telkin ve tembih ederler.[3] Rauf Denktaş yıllar sonra Türkiye'nin ve Kıbrıslı Türk seçkinlerin sömürgecilik yanlısı bu tutumlarından hayıflanarak bahseder:

"Biz, 'statükonun muhafazası' dedik davamıza ve İngilizlerin gün gele adayı terkedebileceklerine inanmak istemedik. Değişen dünyadan bihaber körü körüne bir İngiliz dostluğu güttük. İngilizler gücenmesin diye Türk hariciyesi 'Bizim Kıbrıs davası diye bir davamız yoktur' demişti. Kıbrıstaki durumu anlatmak için Türkiye'ye gelen hey'etlere resmi kapılar kapalıydı bir ara... Bunları unutmamamız gerekir..."[4]

Milliyetçi Rum seçkinlerin Birleşmiş Milletler'de bekledikleri sonucu alamayarak EOKA adlı örgütle tedhiş hareketine başlamaları, İngiltere'yi adada kalmak kaydıyla bir çözüm formülü arayışına iter ve bunun üzerine Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın da yer alacağı üçlü Londra Konferansı'na davet edilir. Böylelikle Türkiye, İngiltere'nin teşviki ve bu arada Kıbrıslı Türklerin ve kamuoyunun tazyikiyle, Kıbrıs meselesinde resmen taraf haline gelir. Türkiye'nin Kıbrıs meselesine resmen taraf olması retrospektif olarak değerlendirildiğinde, Türkiye ile Kıbrıslı Türkler arasındaki ilişkiler açısından para-

---

[3] Dönemin Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu'nun başkanı olan ve temaslarda bulunmak üzere Türkiye'ye gelen Kıbrıs Heyeti'nde yer alan Faiz Kaymak konuyla ilgili hatıralarında şöyle yazar: "1954 Eylül'ünün başlarında kurul olarak Ankara'ya vardık. Orada ilgili ve yetkililerle görüştük. Ve hemen peşinden, İstanbul'da, Dolmabahçe sarayında Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile dertleşme yolunu bulduk. Bakan kısa dönem önceki düşüncelerinde yanıldığını, yanlış yargılarda bulunduğunu söylemek zorunda kaldı:
-Siz haklıymışsınız, dedi; Kıbrıs sorunu Birleşmiş Milletlere götürülüyor... Ben de, 60 Devlet'in dışişleri memuruna gerekli duyuruda bulundum; Kıbrıs işlerini yakından izleyecekler!
FUAT KÖPRÜLÜ'NÜN ÖNERİSİ: "İngilizleri Destekleyiniz!" Faiz Kaymak, Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü?, İstanbul, 1968, s. 25. Kaymak aynı dönemde heyet olarak görüştükleri Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar hakkında şöyle yazar: "15.9.1954 günü de, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Hey'etimizi kabul etmişti. (...) Yarım saat kadar 'Kıbrıs sorunu' üzerinde görüşüldü. Celal Bayar şöyle konuştu:
'İngilizlerin, Ada'da kalması yolunda isteklerde bulununuz (sic). (...) İngilizleri tutunuz, yoksa düşecekler!'" Kaymak, *a.g.e.*, s. 32.

[4] Rauf R. Denktaş, *12'ye 5 Kala Kıbrıs*, Butik Matbaa, Ankara, 1966, s. 6.

doksal birtakım siyasal işlevleri beraberinde getirdiği söylenebilir. Türkiye'nin meseleye fiilen müdahil olması, öncelikle Kıbrıslı Rum seçkinlerin Enosis yönündeki eylemleri karşısında kendilerini tehdit altında hisseden Kıbrıslı Türklerin güvenlik ihtiyacına yanıt vermiştir; Kıbrıslı Türkler, Rum nüfusunun yaklaşık 1/5 oranında olmasına karşın, kendilerini önceki dönemlerde olduğu gibi "azınlık" olarak değil, Rumlarla siyasi açıdan eşit olarak algılamaya başlamıştır; İngiliz sömürge yönetimi döneminde cemaat meseleleriyle ilgili konularda dahi etkili olamayan Kıbrıslı Türk seçkinler, uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin himayesi altında varlık kazanmaya başlamıştır.

Öte yandan Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde Kıbrıslı Türklerin hamiliğini üstlenmesiyle, Kıbrıs Türk toplumunun kendi geleceğine ilişkin kararların, Türkiye'nin vesayeti altında belirlenmesinin yolu açılmış oldu; Kıbrıslı Türkler Rum toplumundan ayrılırken, paradoksal olarak Türkiye'ye giderek bağımlı hale geldi; Kıbrıs Türk toplumunun kendi iç işleri dahi Türkiye'nin müdahalesine açık hale gelmiş oldu.

Kıbrıs meselesinin çözümü konusunda Kıbrıslı Türk seçkinler, çoğunlukla iç dünyalarında farklı bir vizyonu arzulamakla birlikte, uluslararası sistemdeki yerine ve sorunun taraflarına göre pozisyon belirleyen Türkiye'nin çözüm önerilerine tabi olmak zorunda kalmışlardır. Türk hükümeti, Kıbrıs sorununa resmen taraf olduğu Londra Konferansı'nda Kıbrıs'ta İngiliz Yönetimi'nden yana olduklarını vurgulamakla birlikte, Ada'nın statüsünde değişiklik olacaksa, eski sahibi olan Türkiye'ye devredilmesi gerektiği tezi savunur. Kıbrıslı Türk seçkinlerin gönlünden Türkiye'ye ilhak olmak geçmesine karşın, Türkiye'nin resmi tezini desteklerler. 1956 yılının sonunda İngiltere'nin Kıbrıslı Rum seçkinleri Enosis tezinden geri adım attırmak için Kıbrıslı Türklerin de en az Rumlar kadar self-determinasyon hakkına sahip bulunduklarını ve bunun mantıksal sonucunun "Taksim" olduğu tezini ortaya atmasıyla birlikte, Türkiye bir "fedakârlık" olarak bu tezi benimsediğini duyurur. Kıbrıslı Türk seçkinler ilk başta bu teze pek sıcak bakmamalarına rağmen, Türkiye'nin olumlu görüşünden sonra Kıbrıs Türk siyasi hayatında belirleyici olacak olan Taksim tezini benimsemiş oldular.

Ne var ki Kıbrıs Türk milliyetçiliğinin milli hedefi olarak içselleştirilen Taksim tezi, 1959 yılında Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında sağlanan mutabakat sonucunda, yerini bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti fikrine bıraktı. Kıbrıs'ta öngörülen yeni statüko, Kıbrıslı Türk seçkinler tarafından ihtiyatlı karşılanmakla birlikte, Türkiye'nin Ada üzerinde garantörlük hakkını da kazanmasıyla, uluslararası şartlar dahilinde optimum çözüm olarak kabullenilmek zorunda kalındı.[5] Ne var ki Rum liderliğinin Enosis hedefinden geri adım atmaması, Kıbrıslı Türk seçkinlerin içselleştirdikleri Taksim hedefine olan bağlılıklarını pekiştirerek, iki ayrı milli hedeften kaynaklanan antagonizma, Aralık 1963'te iki toplumlu çatışmaya dönüştü. Toplumlararası çatışmaları, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yıkılması olarak değerlendiren Kıbrıslı Türk liderler, can ve mal güvenliğinin olmaması gerekçesiyle devletin bütün kurumlarını ve simgelerini terk ettiler.[6] Bu tarihten itibaren ise Kıbrıslı Türk liderler, artık Rumlarla birlikte yaşanamayacağını öne sürerek, can ve mal güvenliği bakımından en uygun çözümü, Taksim'in gerçekleştirilmesinde buldular. Fakat Kıbrıslı Türk seçkinlerin 1960'lı yıllarda açık/örtük olarak savundukları Taksim vizyonu, 1950'li yıllardakinden biraz farklıydı. Şöyle ki Kıbrıs Türk

---

[5] Örneğin Rauf Denktaş Zürih Konferansı sonrasında öngörülen Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması haberini, halka hitaben yaptığı 25 Şubat 1959 tarihli konuşmasında şöyle veriyordu: "Kıymetli Kardeşlerim bugün size senelerden beri üzerinde durduğumuz, üzerine titrediğimiz bir davanın mükafatını, müjdesini getiriyoruz. Bu tam istediğimiz şekilde, istediğimiz gibi nihayet bulmuş bir dava değildir. Bunu biliyoruz, hissediyoruz. Fakat unutmayalım ki biz yüzyirmi bin Türk icabında Türkiye'nin anavatanımızın bir işareti ile yüzyirmi bin kabir olarak, yüzyirmi bin şehit olarak bütün adayı baştan aşağı yakabilecek bir durumdayız. Anavatan bize, şimdiki milletlerarası durum dahilinde en iyi, en şerefli, en parlak bir nihayetli netice vermiş bulunuyor" Bkz. Bülent Evre, *Kıbrıs Türk Milliyetçiliği: Oluşumu ve Gelişimi*, Işık Kitabevi Yayınları, Lefkoşa, 2004, s. 142.

[6] Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük'ün sahibi olduğu *Halkın Sesi* gazetesi 6 Ocak 1964 tarihli sayısında "Makarios Hükümetini Tanımıyoruz" başlığını taşıyan şu haberi veriyordu: "Cumhurbaşkanı Muavini Dr. Fazıl Küçük'ün bir sözcüsü Makarios hükümetinin meşruluğunu kaybettiğini belirterek Türk devlet memurlarının işleri başına dönmeyeceklerini açıklamıştır. Sözcü Türk devlet memurlarının işbaşı yapmalarının söz konusu bile edilemiyeceğinden (sic) ifadeyle 'Makarios hükümetini meşru hükümet olarak tanımıyoruz' demiştir."

milliyetçiliğinin 1950'lerin ortasından itibaren yegane milli hedef olarak içselleştirdiği Taksim fikri, Kıbrıs'ın kuzeyinin Türkiye, güneyinin de Yunanistan arasında paylaştırılarak çifte Enosis'e gidilmesini içermekteydi. 1963 yılında patlak veren toplumlararası çatışmalarla birlikte, Kıbrıslı Türk seçkinlerin yeniden gündeme getirdikleri Taksim projesine, artık yeni bir unsur olan Kıbrıslı Türklerin devleti/idaresi fikri de eklenmişti. Buna göre Kıbrıs ikiye bölünerek, Kıbrıslı Türkler ve Rumlar kendi ayrı bölgelerini yöneteceklerdi.[7] 1964 yılında "Genel Komite" adıyla kurulan Kıbrıslı Türklere ait ayrı yönetim, 1967 yılında "Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi" ve 1972 yılında "Kıbrıs Türk Yönetimi" adını almıştır; Türkiye'nin 1974'teki askeri müdahalesinden sonra "Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi" kurulmuştur. 1974'ten sonra fiilen ayrı bir toprak parçasına kavuşan Kıbrıs Türk liderliği, bu dönemde Taksim ülküsüne denk düşen ayrı bir Kıbrıs Türk Devleti kurmak istemesine karşın, uluslararası ilişkilerde sıkıntıya düşmekten endişe eden Türkiye bu fikre karşı çıkarak, 1975'te uygun gördüğü "Kıbrıs Türk Federe Devleti"nin kurulmasına izin vermiştir. Ancak Kıbrıs Türk liderliği ayrı ve bağımsız bir devlet kurmak için uygun konjonktürü, 1983 yılında bularak Kuzey Kıbrıs Türk

---

[7] Dönemin Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük'ün 1964 yılında yabancı bir gazeteciye verdiği mülakat, Kıbrıs Türk liderliğinin Taksim projesine ilişkin tasavvurunu ortaya koymaktadır:
-Ekselans; Kıbrıs Türklerinin kendi hükümetlerini kurmayı, yani adayı taksim etmek istediklerini söylemek doğru mudur? Eğer bu doğru ise adanın hangi bölgeleri Türklere ve hangi bölgeleri Rumlara ait olacaktır? Bu takdirde kaç kişinin değiştirilmesi gerekecektir?
-Adanın taksimi veya ayrı Hükümetlerin kurulması arabulucunun tayin edilerek adaya vasıl olmasından sonra yapılacak olan siyasi müzakerelere bağlı olacaktır. Taksim üzerinde uzlaşmaya varıldığı halde adanın üçte biri kadar bir kısmı tercihan (sic) Türkiye'ye yakınlığı dolayısıyla kuzey kısmı, bir Türk devletinin kurulacağı bir Türk bölgesi olacaktır. Tahminime göre takriben 100.000 kişi mekân değiştirmek mecburiyetinde kalacaktır. İki ayrı devletin iyi ve tatminkâr bir şekilde faaliyet göstermemelerine hiçbir sebep görmüyorum. Dünya üzerinde nüfusları 100.000'in altında olan birçok devlet mevcuttur" *Halkın Sesi*, 14 Mart 1964. Aynı şekilde, Dr. Küçük başka bir mülakat sırasında, Kıbrıs meselesinin çözümü konusunda şu beyanatı vermiştir: "...en pratik hal çaresi Rumlarla Türklerin Kendi sahalarında kendi kendilerini idare etmesini temin edecek yeni bir anayasa nizamı kurmaktır." *Halkın Sesi*, 19 Mart 1964.

Cumhuriyeti'ni ilan ederek, "Taksim" projesini fiilen hayata geçirmiş oldu. Bununla birlikte, gerek Türkiye gerekse Kıbrıs Türk liderliği, uluslararası topluluğa karşı, Kıbrıs meselesine çözümün, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin gözetimindeki -1968'den günümüze kadar devam eden- toplumlararası görüşmeler yoluyla bulunabileceğini her fırsatta beyan etmekten geri durmadılar. Oysa gerçekte gerek Türkiye'deki gerekse Kuzey Kıbrıs'taki devlet erkanı, Kıbrıs meselesinin Türkiye'nin askeri müdahalesiyle yaratılan statükoyla çözülmüş olduğuna inandılar. O bakımdan günümüze kadar devam eden Kıbrıs meselesinin çözümü, görünüşte toplumlararası görüşmelerde federasyon temelinde müzakere edilmesine karşın, federasyon kisvesi altında aslında Türk tarafı ayrı egemenliği içeren konfederal bir çözümü, Rum/Yunan tarafı ise üniter devlete dayalı bir çözümü arzulamakta ve bu konuda uluslararası topluluğun öngördüğü federasyona dayalı çözüm söylemini, kendi vizyonlarını meşrulaştıracak manipülatif bir araç olarak kullanmaktadırlar.

Ancak şunu kaydetmek gerekir ki Birleşmiş Milletler tarafından "Annan Planı" olarak bilinen ve Kıbrıs sorununun kapsamlı çözümü için hazırlanan anlaşma temelinin, 2002 yılında sorunun taraflarına sunulmasını izleyen dönemde, gerek Türkiye'deki gerekse Kuzey Kıbrıs'taki hakim Kıbrıs söyleminde önemli paradigma değişimi yaşanmıştır. Türkiye hükümeti ile Kıbrıs Türk liderliği arasında ortaya çıkan görüş ayrılığı, daha önce görülmediği kadar kamuoyu önünde karşılıklı atışmaya dönüşerek, resmi Kıbrıs söyleminde bir çatlak meydana gelmiştir. Dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan "çözümsüzlük çözüm değildir" şiarıyla, elli yıllık Taksimci politikaya karşı bayrak açtı ve Kıbrıs sorununun çözümü konusunda Türk tarafının her zaman "bir adım önde" olacağını duyurdu. Türk hükümetinin Kıbrıs sorunu konusunda yaptığı bu çıkış, ilk kez Kuzey Kıbrıs'taki özellikle CTP, BDH ve TKP gibi sol partilerin izlediği Annan Planı temelinde bir çözüm ve Avrupa Birliği'ne "evet" söylemiyle örtüştü. Türkiye ile KKTC'deki sol partilerin eklemlendiği bu söyleme karşı önceleri direnen KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, Kıbrıs meselesinde yaklaşık elli yıldan beri Türkiye ile birlikte ortak

bir politika/söylem belirlemesine karşın, Annan Planı'nda gelinen yol ayrımında ilk kez Türkiye hükümetinin izlediği yolda yürüyemeyeceğini anlayarak sine-i millete döndü.[8]

"Milli Dava" Söylemi

Türkiye ile Kıbrıslı Türkleri kuşatan "milli dava" söylemi, esas itibariyle Kıbrıslı Türk seçkinler ile Türkiye'deki kamuoyu arasında milliyetçi paradigma içinde ortak bir söyleme dönüşerek, resmi bir karakter kazanmıştır. Yarım yüzyılı aşkın bir zamandan beri hem Türkiye hem Kıbrıs Türk siyasi hayatında etkili olan milli dava söyleminin, bazı işlevlerini anlayabilmek için öncelikle söz konusu söylemin nasıl ve hangi saiklerle oluştuğuna bakmak gerekir. Milli dava söylemi, biçimsel olarak Kıbrıs meselesindeki organik Türk tarafını, yani Kıbrıslı Türklerin dert ettiği meselenin, "anavatan" tarafından da paylaşılmasını ve Türk milletinin ortak "dava"sını ima etmektedir. İçerik bakımından ise Kıbrıs'ın, Rum seçkinlerin milli ülküsü olan Yunanistan'a ilhak politikasının, Türk tarafı olarak "güvenlik" nedenleriyle engellenmesi mücadelesini kapsamaktadır. Milliyetçi retorikte yaygın olarak "Kıbrıs'ın Türkiye'nin böğrüne saplanan bir hançer" haline getirilmemesi olarak metaforikleştirilmektedir.

1940'ların sonlarına doğru gerek Yunanistan gerekse Kıbrıs'ta Enosis yönünde yapılan gösteriler, Türkiye'de hükümetten önce, bazı milliyetçi çevrelerin tepkisini çekmişti. O bakımdan Kıbrıs'ın Türkiye kamuoyun tarafından sahiplenilmesi, çeşitli milliyetçi kuruluşların ve yüksek öğrenim gençliğinin Kıbrıs için düzenledikleri gösterilerle başlar. Bu dönemde ortaya çıkan "Kıbrıs Türktür, Türk Kalacaktır!" şiarı, Türkiye'deki milliyetçi cenah ile Kıbrıs Türk milliyetçiliği

---

[8] Rauf Denktaş 10 Mayıs 2005 tarihli bir mülakatı sırasında konuyla ilgili şöyle demektedir: "(...) Ben Annan Planı'nı iyi bilen bir insan olarak boynumu kesseler 'evet' diyemezdim (...) Biz hükümetlerle çalışmadık hiç, devletle çalıştık, Türk milletiyle çalıştık. (...) İlk defa olarak hükümet bütün bunlardan ayrı bir şekilde bir yol tuttu. Ve bu yol Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki haklarını ortadan kaldıran bir yoldur. Ben bu yolun yolcusu olamam. Ben bu yolu yürüyemem, çünkü kesin bir yol ayrımı var. Annan Planı kesin bir yol ayrımıdır" Nezire Gürkan, *Zirvedeki Yalnızlık Kulesi: Rauf Raif Denktaş*, Cümbez Yayınları, Gazimağusa, s. 100.

arasında ortak bir söyleme dönüşür. Kıbrıs'ın ele alınışında dikkat çeken önemli bir husus, milliyetçi duyarlılıkla dönemin Soğuk Savaş mantığı içindeki Sovyet/komünizm tehdit algılamasının iç içe geçmesidir. 1940'ların sonundan itibaren Ankara, Malatya, Balıkesir, Konya ve İzmir'de Kıbrıs için yapılan kitlesel gösterilerde, "kızıl olamaz yeşil ada, kahrolsun komünistler", "Kıbrıs bir kızıl diyarı olmayacaktır!", "Bozkurt uyuyor sanma", "Kıbrıs'ta 85 bin Türk değil, 20 milyon 85 bin Türk vardır" gibi anti-komünist ve Türkçü sloganlar dikkat çekmekteydi.[9]

Milliyetçi çevreler Kıbrıs'a esas itibariyle güvenlik saikleriyle sahip çıkarken, Kıbrıs'ın Türkiye üzerindeki "hakkı", etnik, ırksal, coğrafi, iktisadi, tarihi ve stratejik birçok unsurdan hareketle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Türkiye'deki milliyetçi cenahın Kıbrıs'a yönelik muhakeme biçimleri, aynı şekilde Kıbrıslı Türk seçkince de kabul görmekteydi. 1940'ların sonundan itibaren Türkiye'deki Türkçü çevrelerin gündemine oturan Kıbrıs söylemi, bir yandan Türkiye'deki milliyetçi söylemi radikalleştiren unsur olarak iş görürken, diğer yandan Kıbrıs meselesinin "milli dava" olarak benimsenmesi, Kıbrıslı Türk seçkinlere özgüven sağlayan bir söylem nesnesi olarak işlev görmüştü.[10] Kıbrıs meselesinin resmi devlet söylemini önceleyen, milliyetçi cenahın anlam dünyasında milli dava olarak kodlanması, daha sonra soruna taraf olan Türkiye hükümetleri ile Kıbrıslı Türk seçkinlere, Kıbrıs meselesi devam ettiği sürece, temel bir perspektif sağlamaktadır.

Türkiye hükümetlerinin Kıbrıs meselesine ilişkin resmi yaklaşım biçimi, Kıbrıs'a ve Kıbrıslı Türklere nasıl baktığını da ortaya koymaktadır. Örneğin Türkiye'nin ilk resmi tezi olan Londra Konferansı'ndaki, Kıbrıs'ın statüsü değişecekse, Türkiye'ye devredilmesinin savunulmasında coğrafi ve tarihi faktörlere gönderme yapılmakla birlikte, özellikle Kıbrıs'ın jeostratejik önemi öne çıkmaktadır. Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki hakkı, esas itibariyle "güvenlik" ihtiyacıyla haklılaştırılır ve

---

[9] Bkz. Fahir H. Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi 1954-1959*, S.B.F. Yayınları, Ankara, 1963, s. 10 vd.; *Yeşilada*, sayı 5, (Mart 1949), s. 12.; *İstiklal*, 20 Ocak 1950.

[10] Evre, a.g.e., 117.

Türkiye'nin güvenliği meselesinin, bütün ilkelerden ve bu arada self-determinasyon ilkesinden daha önemli olduğu argümanı ileri sürülür.[11] Türkiye'nin Kıbrıs meselesine yaklaşımındaki bu güvenlikçi perspektif, Rum seçkinlerin Enosis tezi karşısında beka kaygısı duyan Kıbrıslı Türk seçkinlerin güvenlik kaygısıyla örtüşmüştür. O kadar ki Kıbrıslı Türk seçkinler Türkiye'nin Kıbrıs ile olan/olması gereken ilişkisini dar anlamda güvenlik söylemiyle meşrulaştırma yoluna gittiler. Kıbrıs meselesinde 1950'li yıllarda dikkat çeken bu güvenlik söylemi, 2000'li yıllara kadar gelen değişmez temalardan biri olmuştur.

Fakat kabul etmek gerekir ki salt askeri anlamda bir güvenlik anlayışı, politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel gibi hayatın birçok veçhesini ıskalamaktadır. Nitekim 1950'li yıllardan itibaren etkili olan bu bakış açısı, Kıbrıslı Türklerin birçok hayati sorununu göz ardı etmekte veya talileştirmektedir. Her türlü etik-politik ilkeyi önceleyen güvenlik sorunsalı, bir anlamda Kıbrıs'ı jeo-stratejik bir toprak parçasına, Kıbrıslı Türkleri de "ileri karakol bekçileri" konumuna indirgemektedir.

Ne var ki Kıbrıs sorununun bugün hala "milli dava" olarak ülküleştirilmesi, gerek Türkiye'deki gerekse Kıbrıs'taki siyasi hayatta birtakım sorunları beraberinde getirmektedir. Öncelikle kaydetmek gerekir ki "milli dava" söyleminin bizatihi kendisi bazı ontolojik ve epistemolojik önkabulleri içermektedir. Herhangi bir konunun milli dava haline gelmesi, bir anlamda, bütün milleti ilgilendiren bir mesele olduğunu göstermektedir. Kıbrıs meselesinin bu bağlamda milli dava olması, söz konusu meselenin öznesinin millet olduğunu ima etmektedir. Kıbrıs meselesinde "millet" kategorisine tanınan ontolojik ayrıcalık, sınıf gibi hem millet-altı hem de "Kıbrıslılık" gibi millet-üstü kategorilere dayalı özneleşmeyi, *a priori* olarak dışlamakta ve siyasal varlık alanı tanımamaktadır. O bakımdan Kıbrıs konusundaki milli dava söylemi, bu konudaki siyasal öznelerin çoğullaşmasına ve dolayısıyla demokratikleşmesine yönelik hiçbir açılıma izin vermemektedir. Nitekim 1950'li yıllarda

[11] Bkz. Ahmet C. Gazioğlu, *İngiliz Yönetiminde Kıbrıs III*: (1951-1959), CYREP, Lefkoşa, 1998, S. 94.

kitleselleşen Kıbrıs'taki gerek Yunan milliyetçiliği gerekse Türk milliyetçiliği, Kıbrıslıların emek temelinde bir araya gelebileceği bütün zeminleri berhava ederek, milli hedef olarak Enosis veya Taksim'i politik ufkuna yerleştirmeyen failler, bizzat kendi milli iktidar odaklarının şiddetine maruz kalmışlardır. Keza 2000'li yıllara gelindiğinde Kıbrıs sorununun, Türk ve Rum kimliklerini yadsımaksızın, ulus-üstü bir kimlik olarak "Kıbrıslılık" altında bir anlamda özneleş(tir)meyi öngören Annan Planı temelinde çözülmesine hem Türk hem de Yunan milliyetçileri tarafından şiddetle karşı çıkılması hiç de yadırgatıcı değildir.

Ayrıca Kıbrıs meselesinde millet kategorisinin özneleşmesi, aslında Kıbrıs konusunda karar veren ve eyleyen aktüel siyasi failleri metafiziksel bir varlığın arkasına gizleyerek mistifiye etmektedir. Diğer bir nokta ise Kıbrıs sorununa taraf olan Türkiye ile Kıbrıslı Türkler, millet kategorisi içinde homojen ve organik bir varlık olarak kurgulanmakta ve bu varoluş kipi içerisinde, Kıbrıslı Türkler ancak Türkiye ile birlikte anlam kazanan "eksik" bir varlık olarak yer bulmaktadır.

Öte yandan Kıbrıs sorununun milli dava söylemi üzerinden yeniden-üretilmesi, aynı zamanda birtakım epistemolojik sorunları da beraberinde taşımaktadır. Epistemolojik açıdan milli dava söylemi, bir anlamda Türk tarafının Kıbrıs meselesi üzerindeki iddiasını varsaymaktadır. Bu muhakeme çerçevesinde bir iddia olarak milli dava, -içeriği bir yana- her zaman "nesnel" bir gerçekliğe tekabül etmekte ve Kıbrıs konusundaki gerçekliğin bilgisini vermektedir. O bakımdan bir anlamda nesnel bilgiyle özdeş olan milli dava söylemi, kendi kendini temellendiren bir iddiaya dönüşmekte ve Kıbrıs konusundaki diğer iddialara temel sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, Kıbrıs'a ilişkin herhangi bir önermenin "doğru" olabilmesi, milli dava söylemine dayanıp dayanmadığıyla yakından bağlantılıdır.

Milli dava söyleminin önemli açmazlarından birisi, Kıbrıs konusunda kendi iddiasıyla uyumlu olmayan veya kendisinden türetilmeyen her türlü önermeyi ıskartaya çıkartmasıdır. Çünkü kendisini *a priori* olarak mutlaklaştıran bir epistemolojik pozisyon, kaçınılmaz olarak diğer pozisyonları yadsır. O nedenle

milliyetçi aktörler Kıbrıs meselesinde kendi önerdikleri vizyon dışındaki bütün diğer farklı vizyonları, milli dava söylemine dayanarak geçersiz kılmaktadırlar. Dahası milli davanın "hakikat"ine vakıf olmayan bazı failler, çoğu zaman "vatan haini", "dahili düşman" gibi ötekileştirici söylemle damgalanmakta ve siyasal meşruiyet alanından yoksun kalmaktadırlar. Dolayısıyla milli dava söylemi, yegâne meşruiyet kaynağı olarak Kıbrıs konusundaki siyasal alanı daraltmakta ve totalleştirmektedir.

Kıbrıs'ın milli dava söylemiyle temellendirilmesinin sorunlu taraflarından birisi de sorgulamaya veya eleştiriye açık olmamasıdır. Çünkü hakikatin bizatihi kendisi olarak işlev gören milli davanın, sorgulanması demek, doğru yoldan sapmak demektir ve bu olsa olsa "kötü niyet" veya "gaflet ve dalalet"ten ileri gelmektedir. Bu yönüyle milli dava söylemi, kendisine eklemlenmeyen farklı görüşlere kapalı ve hoşgörüden uzak bir zihniyet kalıbını temsil etmektedir.

Anavatan-Yavruvatan Söylemi

Esas itibariyle milliyetçi paradigma içinde üretilerek (Kıbrıs) Türk resmi söylemine yerleşen "anavatan-yavruvatan" söylemi, Türkiye ile Kuzey Kıbrıs arasında tasavvur edilen ilişki biçimini tarif etmektedir. Buna göre "anavatan", Kıbrıslı Türklerin Türkiye'yi nasıl anlamlandırdığının, "yavruvatan" da Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'a bakışının metaforik bir ifadesidir.

Türkiye'nin Kıbrıslı Türk seçkinlerce "anavatan" olarak konumlandırılması, Kuzey Kıbrıs'ın "yavruvatan" olarak kavranma sürecini tarihsel olarak öncelemektedir. Kıbrıs'ın Osmanlı Yönetiminde olduğu ve ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar henüz bir "vatan" kavramının olmadığı dönemde Kıbrıslı Müslüman seçkinler, Kıbrıs adası için "Osmanlı ülkesi" anlamına gelen "memalik-i şahane" veya "memalik-i osmaniye" terimlerini kullanmaktaydı. Bu da Kıbrıs adasının, Osmanlı ülkesinin bir parçası olarak algılandığını göstermektedir. Bu algılama biçimi, Kıbrıs'ın İngiliz Yönetimi'ne devredildiği dönemde de devam ederek, milliyetçi paradigmanın giderek ağırlık kazanmaya başladığı dönemde oluşan "anavatan" söylemine bir temel sağladı. Özellikle Kıbrıslı Türk aydınlar arasında yankı yaratan Türkiye'deki Kurtuluş Savaşı'nın

sürdüğü dönemde, "Anadolu" kavramı giderek "anavatan" konumuna geliyordu.[12] Öte yandan Kıbrıslı Rum seçkinlerin "anavatan" olarak gördükleri Yunanistan ile birleşme talepleri, Kıbrıslı Türklerin reaktif olarak aynı şekilde Türkiye'yi "anavatan" olarak içselleştirip, birleşmeyi arzulamasına uygun bir zemin yaratmıştır. Nitekim Kıbrıslı Müslüman seçkinler, henüz Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmadığı dönemde dahi, kendilerinden yaklaşık yüz yıl önce milli bilince ulaşan Rum milliyetçilerin Enosis tezine karşılık, Ada'nın meşru sahibi olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ne devredilmesi anti-tezini savundular. Milliyetçi paradigmanın Türkiye'deki gelişimine paralel olarak Kıbrıs'ta da hakim olmasıyla birlikte, Kıbrıslı Türklerin anti-tezindeki "Osmanlı Devleti" terimi, yerini "anavatan Türkiye" söylemine bırakmıştır. Kıbrıs adası, Misak-ı Milli sınırları dışında bırakılmasına karşın, Kıbrıslı Türk seçkinlerce "anavatan Türkiye"nin bir parçası olarak içselleştirildi.

Ancak Türkiye hükümeti, Kıbrıs sorununa resmen taraf olduğu 1950'lerin ikinci yarısından 1960'ların ortasına kadar, Kıbrıs'ı bir "vatan" olmaktan çok stratejik bir toprak parçası olarak algılamıştır. Bu bağlamda Kıbrıs'ın giderek "yavruvatan" olarak söylemselleştirildiği, üç temel kırılma noktasından söz edilebilir. Bunlardan birincisi, Kıbrıs'ın Türkiye ile Yunanistan arasında "taksim" edilmesi fikri; ikincisi Kıbrıslı Türk seçkinlerin 1963'teki toplumlararası çatışmalardan sonra ayrı yönetime gitmesi ve üçüncüsü ise Türkiye'nin 1974'teki askeri müdahalesiyle Kıbrıs'ın kuzeyinde yaratılan coğrafi ve demografik yapıdır.

1957 yılının başından itibaren gerek Türkiye'de gerekse Kıbrıslı Türk seçkinlerce resmen kabul edilen Taksim tezi, bir yönüyle bir tür "vatan" anlayışını ima etmektedir. Kıbrıs'ın kuzeyinin anavatan olarak kavranan Türkiye'ye katılması, Türkiye açısından bir tür "istidrat" olarak algılanmakla birlikte, Kıbrıslı Türkler açısından Türklerle meskun bir vatan imgesi taşımaktaydı. Kıbrıslı Türkler ile Rumların milli ülkü olarak

---

[12] Türkiye'deki Milli Mücadele döneminde Kıbrıs'taki bazı genç aydınlar "anadolu"dan, "Türk'ün son yurdu" ve "Türklüğün melce-i hayatı, mader-i müşfiki" olarak bahsetmekteydiler Bkz. Evre, a.g.e., s. 54-55.

devraldıkları Enosis ve Taksim refleksleri, 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti altında Kıbrıs'ın "ortak vatan" olarak tahayyül edilmesine imkan tanımadı. 1963 yılında patlak veren toplumlararası çatışmalarla birlikte ise Kıbrıslı Türklerin Taksim vizyonu uyarınca Kıbrıs'ın kuzeyine göç etmeleri ve burada ayrı bir yönetim kurmaları fikri ağırlık kazanmaya başladı. Kıbrıs'ın "yavruvatan" olarak Türkiye'de kamusal dolaşıma girmesi, özellikle bu döneme rastlar. Nihayet 1974'te Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yapılan Yunan darbesiyle ilan edilen Enosis, Türkiye'nin 1960 Antlaşmalarına dayanarak garantörlük hakkını kullanıp, Kıbrıs'a askeri bir müdahalede bulunmasına gerekçe sağladı. Özellikle ikinci müdahale sonucunda Kıbrıs'ın kuzeyinin ayrılması, Kıbrıslı Türklerin vatan imgesine coğrafi ve demografik olarak somutluk kazandırdı. Günümüze kadar gelen bu yapılanma, Türkiye ile Kuzey Kıbrıs arasındaki ilişkilerin Anavatan-Yavruvatan söylemiyle anlamlandırılmasını pekiştirmektedir.

Türkiye ile Kuzey Kıbrıs arasındaki ilişkilerin Anavatan-Yavruvatan metaforuyla anlamlandırılması, *prima facie* sevgi, şefkat, himaye, özveri gibi sıcak duygulanımlar yumağını çağrıştırmaktadır. Bu metaforun kendisi, bu tür anlamlar içermekle birlikte, sonsuza kadar uzanabilecek başka anlamları da içermektedir. Fakat buradaki temel mesele şu ki gerek psişik gerekse siyasal benlik/özne oluşumu bakımından, söz konusu metaforun *ad infinitum* anlamlarından bazılarının ebedi olarak kavranması, birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Anavatan-Yavruvatan söylemindeki bazı kurucu unsurlar, Kıbrıs Türk toplumunun bağımsız bir benlik oluşturabilmesinin ve özneleşebilmesinin önünde engel teşkil etmektedir.

Bu çerçevede Lacan'dan bazı psikanalitik kavramlar ödünç almak, Anavatan-Yavruvatan söyleminin, ne tür bir ilişki türünü ima ettiğinin anlaşılmasına yardımcı olabilir. Lacan benliğin oluşum sürecini, "Gerçek", "İmgesel" ve "Simgesel" olarak ayırt ettiği üç temel düzenle açıklamaktadır.[13] Kısaca betimlemek gerekirse, Lacan'a göre Gerçek, dili ve dolayısıyla

[13] Bkz. Jacques Lacan, *Ecrits* Çev. Alan Sheridan, Routledge, London, 2001.

anlamlandırmayı öncelemektedir. Gerçeğin varlığı insana bağlı değildir, fakat anlamlandırılması insana bağlıdır. Gerçeğin anlamlandırılması ise ancak dil dolayımıyla gerçekleşmektedir. Gerçekliğe anlam atfedildiği andan itibaren ise İmgesel ve Simgesel düzenlerin dolayımına başvurulmaktadır. İmgesel, 6-18 ay arası bebeklerin, ayna evresinde oluşturduğu kimlik/benliktir. Bu evrede çocuklar aynaya yansıyan imgelerini fark etmeye başlarlar. Fakat çocuk henüz ben ile öteki arasında bir ayrım yapamadığı için, kendisini ayrı bir birey olarak algılamaz. Kendisine bakana tamamen bağımlı olduğu bu dönemde çocuk, kendisini bir bütün olarak algılar. Simgesel düzende ise çocuk dili kullanmaya ve dolayısıyla anlamlandırma yapmaya başlar. Çocuk bu evrede artık kendisini ayrı bir benlik olarak kavramaya başlar.

Anavatan-Yavruvatan söyleminin düğüm noktasını oluşturan anlamlara bakıldığında, bunun ağırlıklı olarak, İmgesel düzene karşılık geldiği söylenebilir. Burada Kıbrıslı Türkler açısından imgesel düzende ayna işlevi gören yüzey, Türk milliyetçiliğidir. Kıbrıslı Müslüman seçkinler kendi kimliklerini, Türkiye'deki milliyetçilik aynasına bakarak tanımladılar ve dolayısıyla Türkiye'de yaşayan Türkler ile bütünsel bir benlik oluşturdular. Başka bir deyişle, Kıbrıslı Müslüman seçkinler benlik ile öteki arasında bir ayrım yapmadığı için kendilerini ayrı bir benlik olarak algılamadılar. Bu bağlamda Kıbrıslı Türklerin algıladığı ilk öteki –ki bu Lacancı anlamda küçük ötekidir (autre)- milliyetçi paradigmadan yansıyan benlikleridir. Bununla birlikte, Kıbrıslı Türkler 1923 yılında Lozan Antlaşması'nda Kıbrıs'ın (çocuk) Türkiye'den (anne) ayrılacağının kesinleşmesi, bir "eksik" olma durumu yaratmıştır. Lacan'a göre çocuk annesinin bedeninden ayrılır ayrılmaz ilk eksik olma, ilk hadım olma veya annenin eksik bir organı olma durumunu yaşar. Bu eksik olma durumu ise imgesel düzende, ayrılmış olduğu bedene (Türkiye), geri dönme veya onunla bütünleşme ihtiyacını beraberinde getirir. Çocuk (Kıbrıs) anneyle (Türkiye) bütünleşme ihtiyacını, simgesel düzende dile getirdiği zaman ise tatmin edilmesi imkansız bir arzu olarak ortaya çıkar. Çünkü çocuğun anneyle yeniden bütünleşmesi demek, bir anlamda çocuğun özne olarak kendi kendini

ortadan kaldırması demektir. Bu ise Lacan'ın "küçük öteki nesnesi" (object petit a) olarak adlandırdığı, ulaşılması mümkün olmayan arzu nesnesidir. Kıbrıslı Türk seçkinler açısından *object petit a* işlevi gören unsur, Türkiye'ye ilhak politikasıdır. Çünkü Türkiye'ye ilhakın gerçekleşmesi, bir anlamda Kıbrıslı Türklerin özneleşmesine son verir. Nitekim 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde Kıbrıslı Türk seçkinler hiç ummadıkları bir biçimde kendilerini özneleştirecek bir küçük ötekiyle karşılaştılar. 1963'ten sonraki dönemde de ayrı bir yönetim perspektifini politik ufuklarına yerleştirdiler ki bu tutum hiçbir zaman ortak bir kimlik altında bütünleşemedikleri hem Rumlardan ayrı hem de Türkiye ile olan bütünlük yanılsamasını parçalayan bir küçük ötekiyle karşılaşmayı ima etmektedir. Kıbrıslı Türklerin 1963 sonrası döneminin, genel olarak küçük ötekilerle karşılaşarak bedensel bütünlüğü parçalama sürecine denk düştüğü söylenebilir. Bu evrede Kıbrıslı Türk seçkinler Türkiye'yi "anne" olarak görmeye devam etmekle birlikte, devlet ve yönetim nosyonuyla tanışmaları, kendilerini ayrı siyasal özneler olarak olmasa da Türkiye ile olan bütünlük yanılsamasını aşındırmıştır. Ancak Kıbrıslı Türklerin burada karşılaştıkları küçük öteki, TC Devletinin, kendilerinin sahip oldukları "Genel Komite", "Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi", "Kıbrıs Türk Yönetimi", "Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi", "Kıbrıs Türk Federe Devleti" ve "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" gibi yönetimlerden ayrı olduğu algısıdır.

KKTC'nin kurulduğu 1983 yılında 2000'li yıllara kadarki dönemde ağırlığını koruyan Anavatan-Yavruvatan söylemi, Kıbrıslı Türklerin özneleşeceği simgesel düzenin yaratılmasını büyük ölçüde engellemiştir. Kıbrıslı Türkler bu dönemde karşılaştıkları küçük ötekilerle, aslında Türkiye ile bütün ve aynı olmadıklarını anlamışlardır. Fakat Kıbrıslı Türk seçkinlerin simgesel alanda milliyetçilikten farklı bir dil içinde kendilerini ayrı bir kimlikle tanımlayıp, özneleşmesi yeterince gerçekleşmemiştir. Bu bağlamda önemli bir kırılma noktası, 2002 yılında Kıbrıs sorununun çözümü için BM tarafından sunulan Annan Planı'nın Kıbrıs Türk toplumunda yarattığı zihniyet değişikliğidir. Toplumun yaklaşık %65'i tarafından kabul edilen Plan'ın öngördüğü iki ayrı kurucu devletten oluşan federal

devlet anlayışı, Rum ve Türk kimliklerinin dışlamadan, "Kıbrıslılık" üst-kimliğinin uluslararası tanınmışlığı olması, bir anlamda hem Rumları hem de Türkleri birlikte özneleştirme potansiyeline sahipti. Kıbrıs Türk toplumu açısından simgesel düzende kendilerini milliyetçilik paradigmasından farklı olan Kıbrıslılık paradigması[14] içinden üreterek, siyasal özneleşmelerinin yolu açılmış olacaktı. Ne var ki Annan Planı'nın, Kıbrıs Rum toplumunun büyük bir çoğunluğu tarafından reddedilmesi, simgesel düzende ayrı bir benlik oluşumuna imkân tanımayarak, Kıbrıslı Türkleri henüz yeterince özneleşemedikleri imgesel düzene mahkûm etti.

Bülent EVRE

[14] Bu konuda bkz. Bülent Evre "Kıbrıs'ta Milliyetçilik versus Kıbrıslılık", *Birikim*, sayı 181, (Mayıs 2004), ss. 27–34.

Kıbrıs

Kardeşlik ve Emperyalizme Karşı İsyanın Tarihi[1]

Coğrafi Konumunun Esiri

Akdeniz'in üçüncü büyük adası olan Kıbrıs, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca Doğu-Batı arasında bir sıçrama tahtası olarak kullanılmıştır. Tarih boyunca Akdeniz ve Mısır için önemli bir ticaret yolu oluşturmuştur. MÖ 1000'deki Finike işgali MÖ 709 yılına kadar devam ediyor. Yunan, Asur ve Persler'in işgaline uğruyor ve MS 395–1184 arası Bizans hakimiyetine giriyor. Bundan sonra 1489'a kadar Lüzinyanların, 1571'e kadar da Venedik'in egemenliğine geçiyor. Kıbrıs 1571'de Osmanlı'nın eline geçti. Osmanlı adada Müslüman nüfusu zorunlu iskân ve göç politikalarıyla artırmaya çalıştı. 300 yıl Osmanlı'nın egemenliğinde kalan ada 1878 yılında Çarlık Rusyası ile sınır sorunlarında yardım etmesi karşılığında İngiltere'ye kiralandı. Kıbrıs halkı bu konuda söz sahibi olmadı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiltere Kıbrıs'ı sömürge haline getirdi. 1923 Lozan Antlaşması ile Türkiye Kıbrıs üzerinde her türlü hak iddiasından vazgeçti. 1949 yılına kadar Türk devletinin Kıbrıs politikası yoktu. İngiltere bu süreçte adayı askeri bir üsse dönüştürdü (Ağrotur ve Dikelya). Kıbrıs Soğuk Savaş yıllarında İngiltere ve ABD için önemli bir

---

1 Bu makalenin önemli bir kısmı Ocak 2003'de yayınlanan antikapitalist gazetesinin Kıbrıs özel sayısından alınmıştır. Gazetede çoğu makalenin yazarları belirtilmemiş, ancak yazıların çoğunluğu benimle birlikte, Turkan Uzun, Çiğdem Özbaş, Sertuğ Çiçek, Yunanistan'daki SEK örgütünden Panos Garganas ve Güney Kıbrıs'daki İşçi Gazetesi yazarı Phaedonas Vassiliades tarafından yazılmıştır.

üs durumundaydı. İsrail'in kurulması bölge açısından bir dönüm noktası oluşturdu ve 1956'da Süveyş Kanalı'nın da açılmasıyla Kıbrıs'ın bölgedeki ekonomik ve askeri önemi yeniden arttı.

Zürih ve Londra Antlaşmaları sonucunda Kıbrıs 15 Ağustos 1960'da İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin garantörlüğü altında iki toplumlu bir Cumhuriyet olarak bağımsızlığını kazandı.

İngiltere'ye İsyan

Osmanlı İmparatorluğu Kıbrıs'ın kontrolünü 1878'de Britanya'ya devretti. O dönemde Kıbrıs nüfusunun yüzde 24'ü Müslüman yüzde 76'sı Hıristiyanlardan oluşuyordu. Birkaç on yıl içinde adanın Müslüman nüfusu yüzde 20'ye düşmüştü. 1914'e kadar Osmanlı adına vergi toplayan Britanya, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine adaya tümüyle el koydu.

Britanya Valisi Sir Ronald Storrs 1931'de gümrük vergisini arttırmaya çalıştı. Vali, bir Türk vekilin de yer aldığı yasama meclisinin bunu reddetmesine rağmen gümrük vergisini arttırdı. Bu artışa karşı öfke, Ekim 1931'de Britanya egemenliğine karşı isyana dönüştü.

Türk-Rum Omuz Omuza

1930 ve 40'lar boyunca Kıbrıslı Türk ve Rum kökenli işçiler Taşımacılık ve Liman İşçileri Sendikası etrafında yakın bir işbirliğini sürdürdüler. 6 Mart 1939'da Limasol Hamal Sendikası'nın kuruluş toplantısına 40 Kıbrıslı Türk katıldı. Bundan iki hafta sonra kurulan Magosa Hamal Sendikası komitesinde eşit sayıda Türk ve Rum bulunuyordu.

1938–48 dönemi Kıbrıslı işçiler açısından büyük bir öneme sahip oldu. Türk ve Rumlar sekiz saatlik çalışma günü, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, çalışma yasaları, sosyal güvenlik, ücret artışı vs. için ortak bir mücadele yürüttüler.

Peş peşe gelen grevlerde Kıbrıslı Türk ve Rumlar patronlara ve Britanya sömürgeciliğine karşı omuz omuza mücadele ettiler. 1948'de iki bin Türk ve Rum, Amerikan Madencilik Şirketi'ne karşı 3 Ocak'tan 16 Mayıs'a kadar dört aylık bir grev sürdürdüler. Polis 3 ve 8 Mart'ta ateş açarak çok sayıda

işçiyi yaraladı. 76 işçi eşleriyle birlikte iki yıla varan hapis cezaları aldılar. Ceza alan 76 işçinin 17'si Türk'tü.

Demiryolu Grevi

Ermeni, Rum ve Türklerden oluşan demiryolu çalışanları 1941 yılında greve çıktılar. Grevi durdurmayı reddeden grev komitesi Britanya sömürge yönetimi tarafından tutuklanarak hapse atıldı.

Bu olayda hapse mahkûm edilenlerin listesi şöyle:

Ahmet Mustafa (1 yıl), Zacharias Antoniou (1 yıl), Stephan Karamatian (1 yıl), İbrahim Mahmut (3 ay), Giorgos Spyrou (3 ay), Ali Hassan (3 ay), Toumazos Nicolao (3 ay), Sofokles Christodolou (3 ay)[2]

Ermeni, Rum ve Türk işçilerin yaygın protestoları sonucu mahkûmlar erken serbest bırakıldı. Grev ise bütün taleplerini kazandı. Bu demiryolu 1951'de kapatıldı.

Kıbrıslı Türk ve Rum işçiler arasındaki işbirliği, 1944'de ayrı Türk sendikaları kurulmasına rağmen devam etti. Kıbrıslı Türk işçilerin yarıdan fazlası ortak sendikalarda kalmayı tercih ettiler.

Britanya'ya karşı bağımsızlık için silahlı mücadele 1 Nisan 1955'de başladı. EOKA (Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütlenmesi) liderliği sağcılardan oluşuyordu. Bunlardan Grivas, 1946–49 Yunanistan İç Savaşı sırasında yüzlerce komünistin işkenceye uğraması ve öldürülmesinden sorumluydu. Ancak EOKA Britanya'ya karşı savaşıyordu.

Britanya ise 1914'den beri devam eden açık sömürgecilik dönemine son vererek daha sinsi yöntemler kullanmaya başladı. Kıbrıslı Türk ve Rumları birbirine düşman ederek (böl-yönet taktiği) egemenliğini devam ettirmeye çalışıyordu.

Britanya Egemenliği ve Kıbrıslı Türkler

Britanya sömürge yönetimi, ağırlıklı olarak Rum kesiminden gelen bağımsızlık talebini bastırmak için düzenli olarak Kıbrıslı Türkleri kullandı. EOKA mücadeleye başladıktan sonra

---

2 Panteli Varnava, Koinoi Ergatikoi Agones Ellinokyprion Kai Turkokyprion, Lefkoşa 1997 (Yunanca) Kıbrıslı Rum ve Türk İşçilerinin ortak mücadeleleri.

Britanya yönetimi artan oranda Türkü polis güçlerine kattı. Hatta İngiliz subayları yönetiminde sadece Türklerden oluşan özel birlikler kuruldu. EOKA'nın Britanya'ya karşı verdiği mücadele sırasında hedef olarak seçtiği karakol ve elektrik santrali gibi yerlerin koruması Britanya yönetimi tarafından Kıbrıslı Türk polislere veriliyordu. Dolayısıyla Britanya hedeflerine yapılan saldırılarda öldürülme riski oralarda görev yapan Türk polisler üzerindeydi. Kimi zaman da öldürülüyorlardı. Bu böl-yönet politikası, iki kesim arasındaki ayrımı derinleştirip düşmanlık yaratıyordu.

İngiltere ise Türkiye'yi Kıbrıs konusunda daha aktif davranmaya teşvik ediyordu. Kıbrıs'ta AKEL Komünist Partisi'nin ve EOKA'nın bağımsızlık mücadelesi İngiltere'yi üslerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya bırakıyordu.

6–7 Eylül Olayları

Türkiye'de adanın bölünmesi yönünde özellikle Demokrat Parti'nin yürüttüğü kampanya 1949 sonrasında "Ya Taksim ya ölüm" gösterilerine dönüştürüldü. DP'nin kendine taban edinme çalışmasının bir parçası olan bu kışkırtmalar, 6–7 Eylül 1955 olayları ile İstanbul'da Rum azınlığa saldırıların yapıldığı ve mülklerinin talan edildiği vahşet boyutuna ulaştı.

Bir provokasyonla Türkiye'deki Rum karşıtlığı patladı. Selanik'te Mustafa Kemal'in doğduğu ev bombalanmıştı. Haberin yayılmasının ardından 6–7 Eylül'de İstanbul'da Rumların oturduğu 4 bin ev saldırıya uğradı. 2 bin Rum mağazası ve 80 Rum Kilisesinin 29'u yağmalanıp yok edildi. Demokrat Parti iktidarı, olayların sorumluluğunu "komünistler"e atmaya çalıştı. Aziz Nesin suçlanarak hapse atıldı. Bu provokasyonda Türk yönetici sınıfının parmağı olduğu artık hemen herkes tarafından kabul edilmekte.

Çatışmalar Nasıl Başladı?

1958'de Türkiye Konsolosluğu Enformasyon Bürosu bombalama olayı üzerine Britanya güvenlik güçleri, 12 Haziran 1958'de Kondemenos köyünden sekiz Kıbrıslı Rum'u gözaltına aldı ve en yakın Rum köyüne yaklaşık 10 km ötede Kıbrıslı Türklerin yaşadığı Güneyli köyüne yakın bir yere götürerek

serbest bıraktı. Bu Kıbrıslı Rumlar TMT'nin emri üzerine Kıbrıslı Türkler tarafından katledildi. Bu olay iki toplum arasında akan ilk kandır. Bu katliam, Kıbrıslı Rumların misillemede bulunacağına güvenerek yapılmıştı. Bu ölümlere neden olan provokasyonun ardında Denktaş'ın "bazı arkadaşlarımız" dedikleri kişiler vardı. Denktaş, Britanya televizyonundaki bir söyleşide, bombalama olayından TMT'nin sorumlu olduğunu açıkladı.

EOKA

EOKA sadece Britanya sömürgeciğine karşı mücadele etmiyor aynı zamanda solcu Rumları, özellikle de Komünist Partisi AKEL ve hem Türk hem Rum üyeleri olan PEO (Kıbrıs Emek Federasyonu) sendikası üyelerini hedef alıyordu.

EOKA Kıbrıslı Türk'ten fazla Kıbrıslı Rum öldürmüştür. 1955–59 döneminde işlenen politik cinayetlerin sayısı 504'tür.

EOKA 265 "infaz" gerçekleştirmiştir. Bunların 131'i Kıbrıslı Rumlardı. Toplam143 İngiliz ve Türk öldürülmüştür. Yani EOKA Türklerden fazla Rum öldürmüştür.

TMT

Türkiye ise Kıbrıs'a müdahaleci tutumunu daha da ileriye götürerek Özel Harp Dairesi başkanlığında Türk Mukavemet Teşkilatı'nın kurulmasını ve silahlanmasını sağladı. Dış müdahalelerle oluşturulan gerginlik TMT'nin kuruluşu ile silahlı çatışmaya dönüştü.

TMT'nin Genel Başkan Yardımcılığı'nı üstlenecek Özel Harpçi İsmail Tansu, "Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu" kitabında 1958'de Türkiye'den Kıbrıs'a silah kaçırdıklarını anlatıyor. 12 Haziran 1958'de ise kan akmaya başladı. İsmail Tansu 1960 darbesi sonrasında özellikle Alparslan Türkeş'ten yoğun destek gördüklerini de ifade ediyor.

Yaygınca bilinen TMT cinayetleri arasında Fazıl Önder ve Ahmet Yahya'nın öldürülmesi de bulunmaktadır. 29 Mayıs 1959'da öldürülen Fazıl Önder İnkılapçı gazetesinin editörü idi. 5 Haziran 1958'de öldürülen Ahmet Yahya ise Kıbrıslı Türk Atletizm ve Kültür Merkezi yöneticilerindendi. 2 Temmuz 1958'de Arif Barudi ve Ahmet Sadi'ye bir suikast girişimi

oldu. Rum/Türk Kıbrıs Emek Federasyonu direktörü olan Ahmet Şadi suikast girişiminden kısa bir süre sonra adayı terk etti ve İngiltere'ye yerleşti. 1962'de Kıbrıslı Rum ve Türkler arasında daha yakın işbirliği taraftarı yayıncılar, Hikmet ve Ahmet Gürkan TMT tarafından öldürüldü.

TMT'nin işlediği en sembolik suikast ise Derviş Ali Kavazoğlu'nun öldürülmesidir. Rum ve Türklerin birlikte barış içinde yaşamalarını destekleyen sendika lideri Kavazoğlu, Costas Michiaoulis ile birlikte 11 Nisan 1964'de öldürüldü. İki sendikacı Lefkoşe'deki bir toplantıdan Larnaca'ya gidiyorlardı. İkisinin aynı arabanın içinde kurşunlanmış bedenlerinin fotoğrafı çok net bir mesaj veriyordu, özellikle de Kıbrıslı Türklere: "Kıbrıslı Rum işçilerle çalışanın hali bu olur!"

1996'da da yine Rum ve Türkler arasında işbirliği öneren Kıbrıslı Türk gazeteci Kutlu Adalı öldürüldü.

Birlikte Yaşam

EOKA ve TMT'nin Kıbrıslı Rum ve Türkleri bölme çabalarının sürdüğü 1960'larda bile iki toplum birlikte yaşıyordu. Her kentte Rumlar ve Türkler bir arada yaşıyorlardı. 392 Rum ve 123 Türk köyüne karşın 114 köy de karma bir nüfusa sahipti. Britanya adanın kontrolünü eline almadan önce köylerin yarısından fazlasında iki toplum birlikte yaşıyorlardı. Ayrı olsalar bile Rum ve Türk köyleri birbirine çok yakındı. Sadece Troodos dağlık bölgesinde çok az sayıda Türk yaşıyordu.

Adanın kuzeyinin Türk, güneyinin ise Rum olduğu fikri nüfus dağılımını yansıtmaktan ziyade Türk dış politikası tarafından askeri nedenlerle üretilmiştir. Bugün bile adanın en kuzey ucunda Rumlar yaşamaktadır.

Bağımsızlık

Adayı bağımsızlığına kavuşturan antlaşma Britanya, Yunanistan ve Türkiye arasında 1959'da Zürih'de imzalandı. Kıbrıs Cumhuriyeti resmi olarak 16 Ağustos 1960'da kuruldu. Başpiskopos Makarios Cumhurbaşkanı, Fazıl Küçük de başkan yardımcısı olarak göreve başladılar. Ancak Küçük 1957'de Ankara'ya yaptığı bir ziyaret sırasında Türkiye'yi adanın kuzeyini almaya çağırmıştı. Adanın kaderi Kıbrıs'ta değil Lond-

ra, Atina ve Ankara'da belirleniyordu. Her üç "garantör" devlet de Kıbrıs'ı Rum ve Türklerin barış içinde yanyana yaşayabilecekleri bir yer olarak değil, İsrail ve Lübnan'a 10 dakikalık mesafede dev bir uçak gemisi, Ortadoğu'da stratejik önemde bir üs olarak görüyorlardı. Britanya Dhekelia ve Akrortiri adalarında iki askeri üssünü korudu. Bunlar, Britanya'nın yurtdışındaki en büyük üsleridir. Bu üsler her Ortadoğu krizinde önemli bir rol oynamıştır. Üsler, Britanya toprağı sayıldığı için Kıbrıs yasalarına tabi değiller.

1963–1964

TMT, 1958'den başlayarak Kıbrıslı Türkleri, köylerini terk ederek kuzeye taşınmaya zorladı. 1963'de EOKA dağıldı ama eski EOKA unsurları polisin içinde mevzilenmişti. TMT ise faaliyetlerini sürdürüyordu. Yunan ve Türk hükümetleri bu terör örgütlerini gizlice finanse ediyorlardı.

Makarios 1963'de bazı anayasa değişiklikleri önerdi. Atina ve Ankara tarafından silahlandırılan gerici güçlerin varlığı, Rum polisler ve Kıbrıslı Türkler arasında çıkan bir olayın büyütülerek çatışmaya varmasına neden oldu. Bu çatışmada 191 Türk ve 133 Rum'un öldüğü tahmin ediliyor. 24 Türk köyü ile karma köylerde 72 ev terk edildi. Kıbrıslı Türkler daha sonra beş Türk ile 19 karma köye geri döndüler. Türkiye tarafından finanse edilen silahlı mücahitler Kıbrıslı Türklerin evlerine dönmelerini engelliyorlardı. Ağustos 1964'de ise Türk jetleri Rum köylerini bombaladı.

Kıbrıslı Türkler Fazıl Küçük'ün Lefkoşe'den yönettiği, "devlet içinde devlet" oluşturulan bölgelerde yoğunluklu olarak yaşamaya başladılar. Türk ordusunun subayları 5 bin Kıbrıslı Türk "savaşçı"yı komuta ediyorlardı. Bu mini-devlet Ankara tarafından kontrol ediliyordu. Bu kontrol, öğretmen tayinlerine müdahaleye kadar vardırıldı. TSK'de "Bozkurt" olarak bilinen General Kemal Coşkun, askeri kumandayı elinde tutuyordu.

Adadaki Rum ve Türklerin bölünmesi ve birbirine düşman edilmesi hızla devam ediyordu. Bu bölünmüşlük her iki tarafın yöneticileri ve garantör devletlerce derinleştiriliyordu.

Enosis

Britanya egemenliğine karşı mücadele sırasında Kıbrıslı Rumlar bazen Enosis (Yunanistan ile birleşme) sloganını yükseltiyorlardı. Türk ve Müslümanların nüfus içindeki oranı adanın son 500 yıllık tarihi süresince hiçbir zaman yüzde 25'i aşmadı. 1931'de yapılan bir referandumda, Kıbrıslı Rumların büyük çoğunluğu ile birlikte 700 Kıbrıslı Türk de Enosis için oy kullanmıştı.

Türkiye hükümetleri ve Kıbrıs Türk liderlerinin adadaki Rumlara karşı Britanya ile yaptıkları işbirliği tarihi de dikkate alınırsa, Rumlar arasında Britanya'ya karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesinde Enosis fikrinin yaygın olması çok anlaşılır bir durumdur.

Enosis karşısında kıyamet koparan Türkiye'deki milliyetçiler, Hatay'ın Suriye'den ayrılıp Türkiye'ye katılması yönünde referandum yapılmasını ise şiddetle savunmaktadırlar.

Makarios ve Enosis

Yunanistan'da Papadopoulos hükümeti 21 Nisan 1967'de bir askeri darbe ile devrildi. Yeni kurulan askeri rejim, İngiltere'den bağımsızlık mücadelesi veren, ancak Yunanistan İç Savaşı sırasında binlerce komünisti katleden George Grivas'ı destekledi. EOKA-B'yi (ikinci EOKA) kuran Grivas, adanın Yunanistan'a bağlanmasını istiyordu ve yeni bir çatışma başlattı. Ancak ABD'nin baskısıyla Türkiye ve Yunanistan arasında bir antlaşmaya varıldı. Grivas ve 12 bin Yunan askeri adadan çekildi.

Atina'daki cuntanın amacı Makarios'u devirerek adada da bir diktatörlük kurmaktı. 1968 başında Makarios, Enosis politikasından vazgeçti. Yunanistan'a sadık din adamları Makarios'u istifaya zorlamaya çalıştılar. Makarios tam tersine başkanlık için yeniden adaylığını koydu ve oyların yüzde 95,4'ünü alarak seçimi kazandı. Enosis taraftarı aday ise sadece yüzde 3,7 oy aldı. Bu seçimler Enosis politikalarının terk edilmesinin adada ne denli yaygın destek gördüğünün bir ifadesiydi.

TMT, taksim politikalarına karşı çıkan demokratlara, Rum işçileriyle birlikte PEO sendikasında örgütlenen, mücadele

eden Türk işçilere karşı muazzam bir terör politikası izledi. İşçiler tam anlamıyla silah zoruyla PEO'dan ayrılıp milliyetçi Türk sendikalara üye olmaya zorlandı. TMT iki toplum arasındaki çatışmaları tırmandırmak için cami kundaklama dahil provokasyonlardan da kaçınmıyordu.

Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un 1963'de önerdiği anayasa değişikliği ve buna Türkiye ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı olan Fazıl Küçük liderliğindeki Türk kesimin gösterdiği tepki, iki toplum arasında gettolaşma ve çatışmaların yoğunlaşmasıyla sonuçlandı. Makarios 1962'de Ankara ziyareti sırasında değişiklik önerilerini görüşmek istemiş ancak Türk yetkilileri tarafından reddedilmişti. Kıbrıs'ı Bağlantısızlar hareketine dahil eden Makarios Ankara tarafından Kızıl Papaz olarak damgalanmıştı. Kıbrıs'ta ise Türk yöneticileri meclisten çekildiler.

EOKA-B, 1970'de Makarios'a bir suikast girişiminde bulundu ve 1971 yılı boyunca solcu Kıbrıslı Rumlarla adanın bağımsızlığını savunan (Enosis değil) diğer kesimlere saldırılarını yoğunlaştırdı.

1967–1974 yılları arasında Kıbrıslı Rum ve Türkler arasında neredeyse hiç çatışma yaşanmadı. EOKA-B'nin şiddeti Rum soluna yöneliyordu.

1974'de Atina'daki diktatörlük tarafından desteklenen EOKA B darbesi Makarios'u devirdi. Yeni "Başkan" Nicos Samson rejiminin hedefi Kıbrıslı Türkler değil yine Rum soluydu.

İşgal

Ancak Türkiye egemenleri bu darbeyi Fazıl Küçük'ün 1957'de önerdiği işgali gerçekleştirmek için bir bahane olarak kullandılar. Türk ordusu 40 bin askerle adaya çıktı. 200 bin Kıbrıslı Rum, onbinlerce Türk göç etmek zorunda kaldı. Türk ordusunun işgali sırasında 6 bin kişi öldü. İşgal ardından her iki kesim de etnik temizlik uyguladı. 1974 hareketi ile adadaki Türk nüfus yüzde 18 olmasına rağmen adanın yüzde 35'i işgal edilmiştir. İşgal edilen topraklarda yaşayanların yüzde 75'i Rum'du.

Kıbrıs'taki savaşta yenilerek zayıflayan Yunan devleti, Atina Politeknik ayaklanmasına karşı koyamadı ve cunta devrildi. Ancak ada suni bir şekilde ikiye bölünmüştü. Güneyde az sayıda Türk ve kuzeyde de az sayıda Rum kalmıştı.

Britanya sömürgeciliğinin savcısı ve terörist TMT'nin kurucusu Denktaş da Kıbrıslı Türkler için kurulan açık hava hapishanesinin liderliğine geçti.

Denktaş, Britanya ve Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)

Rauf Denktaş 1949–57 yılları arasında Britanya sömürgeci yönetiminde savcılık yaptı. Britanya yönetimi genç EOKA savaşçılarını yargılayıp idama mahkûm ediyordu. Denktaş da bu kararı veren mahkemelerde Britanya'nın savcılığını yapıyordu.

KKTC Meclisi'nin resmi sitesi Denktaş'ı TMT'nin kurucuları arasında tanıtıyor. [3]

Ocak 1958'de TMT'nin kuruluşu Denktaş'ın savcılıktan istifası sonrasına rastlıyor. Sitede, Denktaş'ın 1960–63 tarihleri arasında Nacak gazetesini çıkarttığı da ifade ediliyor. Denktaş bazen TMT'deki rolünü önemsizleştirmeye çalışıyor ve sadece "politik danışman" olduğunu ifade ediyor. Denktaş, TMT liderliğinin "Türk Ordusu'nun eski subayları"ndan oluştuğunu söylüyor. Denktaş, Britanya televizyonundaki bir söyleşide, 1958 Türkiye Konsolosluğu Enformasyon Bürosu bombalama olayından TMT'nin sorumlu olduğunu açıklamıştı.

Mapushane

Kıbrıslı Türk liderlerin 18 Aralık 1964'de Kıbrıslı Türklere duyurdukları kurallar aşağıda belirtilmektedir:

İzin belgesi olmayan Kıbrıslı Türklerin Rum bölgesine geçmeleri yasaklanmıştır.

1. Rumlarla ticari ilişki kurma amacıyla bu kurala karşı çıkanlar 25 sterlin para ve hapis cezasına çarptırılacaklardır.

2. Para cezası aşağıdaki hallerde verilecektir:

a) Kıbrıslı Rumlarla konuşan, pazarlık yapan ve herhangi bir yabancıyı bizim bölgemize getiren.

---

3 http://www. m.gov.nc.tr/cm/mb/ Rauf.htm

b) Kıbrıslı Rumlarla resmi işler için ilişkiye geçenler.
c) Kıbrıslı Rum mahkemeleri önüne çıkanlar.
d) Kıbrıslı Rum hastanelerinde muayene olan veya ilaç almak amacıyla gidenler.

3. Kıbrıs Rum bölgesine aşağıda belirtilen nedenlerle gidenler, 25 sterlinlik para veya daha ağır bir ceza ve bir aylık hapis veya kırbaçlama ile cezalandırılacaktır.
a) Gezinti
b) Kıbrıslı Rumlarla arkadaşlık etmek
c) Eğlence

Kıbrıslı Türkler artık bir açık hava hapishanesine kapatılmışlardı. Türk askerleri de gardiyanlarıydı.

Türk Solu ve Kıbrıs

1974 sonrasında Türk solu içinde Doğu Perinçek, adadaki faşistleri güçlendirdiği gerekçesiyle işgale karşı çıkmış ancak bu tutumunu sonra değiştirmiştir.

Türk solu Kıbrıs konusunda genelde sessiz kalmıştır. 27 Mayıs 1960 darbecileri adada terörist TMT'yi ve adanın bölünmesini desteklemişlerdir. Hatta 1966'da TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, Üçüncü Parti Kongresi'nde, Hükümeti Kıbrıs konusunda yeterince müdahaleci davranmamakla suçlamıştır. Hâlbuki sorun Türk Hükümeti'nin müdahaleci davranmasıydı.

Kıbrıs solunda ise Türkler arasında 1968 Hareketi dalgası üzerinde kurulan CTP (Cumhuriyetçi Türk Partisi) Rumlar arasında ise Komünist Parti AKEL öne çıkmıştır. Her iki parti de kendini anti-emperyalist olarak ABD'ye karşı SSCB yanında tarif ediyordu. Hâlbuki ABD ve İngiltere kimi zaman bir tarafı kimi zaman da diğer tarafı desteklerken her iki tarafı da silahlandırdı.

Solun anti-emperyalizmi ne yazık ki milliyetçilik ile sakattı. AKEL, ABD'nin Türkleri desteklediği, CTP de Rumları desteklediği iddiası üzerinden anti-emperyalist bir çizgi oluşturmaya çalışıyordu. Bu politikalar adadaki bölünmüşlüğü derinleştiriyordu.

"Anavatan Türkiye" söylemi çok ağır basıyordu. Türkiye'nin adaya sürekli müdahalelerine karşı çıkan Toplumcu

Kurtuluş Partisi ve onun 12 Eylülcülerin tasfiye etmeye çalıştığı sol kanadı da Türkiye'ye anavatan olarak bakıyor, Kıbrıs için bağımsız ve iki toplumun barış içinde birlikte yaşayabilecekleri bir çizgi öngöremiyordu.

1960 ve 70'lerde kitlesel olan sol hareket kendi egemenlerinin müdahaleciliğine karşı, adanın askeri bir üsse dönüştürülmesine, EOKA ve TMT çetelerine ve silahlandırılmalarına karşı kararlı bir tutum geliştirebilseydi milliyetçiliğe karşı bir set oluşturabilirdi. Bu görev, bugün hala güncel.

12 Eylül'den Sonra

12 Eylül 1980 darbesi sonrasının şahin anlayışıyla 1983'de kurulan KKTC, Öğretmen Ahmet Barçin'in ifadesiyle "bir açık hava hapishanesi"ne dönüştürüldü. KKTC'nin 200 bin kadar olan nüfusunun 100 binden azının Kıbrıslı olduğu tahmin edilmektedir. 1974 sonrası adalıların durumu ise günden güne kötüleşti.

KKTC, Türkiye dışında başka hiçbir ülke tarafından tanınmamaktadır. Türk devleti KKTC'yi Süleyman Demirel'in belirttiği gibi 81. Vilayet olarak yönetmektedir. Seçimlerden, itfaiye güçlerine kadar her şey Türkiye tarafından belirlenmektedir.

Bununla birlikte ada halkı sürekli yoksullaşıyor. Rum kesiminde ortalama gelir 14 bin dolar iken KKTC'de bu rakam 2 bin doları aşmıyor. KKTC aynı zamanda Türkiye'nin gazinosu haline getirilmiştir. Uyuşturucu dahil her türlü kaçakçılık ada üzerinden yapılmaktadır. Her türlü para aklama ve çete işleri Kıbrıs üzerinden döndürülüyor. Abdullah Çatlı'nın Susurluk kazasında ölmeden önceki son durağı Kıbrıs'tı.

Durum Değişiyor

Türkiye'de 1999 sonunda başlayan banka iflaslarının, Kıbrıs ekonomisine yansıması Kuzey Kıbrıs'ta binlerce bankazede yarattı. Bankazedeler 2000 Temmuz'unda önlerine çıkan polis arabalarını devirerek Meclis'i bastılar ve Genel Kurul Salonu'nu dağıttılar.

Bu sırada Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalelerini eleştiren Avrupa Gazetesi çalışanları "casus" suçlamasıyla hapse atıldı.

Ancak Kıbrıs'taki mücadele sadece ekonomik değildi. Türk Ordusu'nu eleştirdikleri için hapse atılan gazetecilerle dayanışma büyük bir destek buldu.

Banka krizi sonrası Türk ekonomi bürokratları, KKTC'ye "borç-yardım" koşullarını bir ekonomik programa bağlamak için "Sosyo Ekonomik Paket"i zorladılar. Program; KDV oranlarının artmasını, kalkınma vergisi adı altında yeni bir vergi koyulmasını, kamuda işten çıkarmaları, fazla mesai karşılığında ücret yerine izin verilmesini, sosyal yardımların kısılmasını, telekomünikasyon dahil birçok kamu alanının özelleştirilmesini öngörüyordu.

41 örgüt, pakete ve hükümetin diğer uygulamalarına karşı eylemler yaptı. Lefkoşa'da arka arkaya mitingler düzenlendi. 17 Ekim'de pakete karşı ilk bir günlük genel grev yapıldı. 4 Aralık'ta ise süresiz grev kararı alınıp bir hafta boyunca uygulandı. Böylece KKTC'nin IMF paketi ciddi olarak delindi.

KKTC yöneticileri, neo-liberal politikalara karşı yükselen mücadeleyi bölmek için milliyetçiliği ve baskıyı kullanmaya devam etti. Ancak bu yöntem işe yaramadı. Türkiye'nin adadan çekilmesi yönünde gazeteye yazı yazan Nilgün öğretmen polis tarafından gözaltına alınmaya çalışılınca büyük bir gösteri ve dayanışma grevi yapıldı.

Dönemeçler

2000 yılı başında Türkiye ve Kıbrıs yönetici sınıflarının ekonomik kriz karşısındaki bölünmüşlükleri, KKTC'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yarattığı politik atmosferle birleşince yıllardır ciddi bir baskı altında hareketsiz kalan muhalefete büyük bir avantaj sağladı.

Bu avantajlı durum, bankazedelerin Meclis'i basmasıyla şiddetle hissedildi. Meclis'i basacak kadar güvenli olan gösteri, Kıbrıs'taki muhaliflerin "mücadele edebiliriz" umudunda sıçrama yarattı. Sokak gösterileri ve grevlerin önü açılmıştı artık.

KKTC yöneticileri, "casus"luk suçlamaları üzerinden milliyetçiliği yükselterek muhalefeti bölmeye çalıştılar. Ancak muhalefet, milliyetçi saldırı karşısında bölünmeyip "casus"lukla suçlanan muhaliflere sahip çıktı.

Direniş ve AB

Kıbrıs'taki hareketin dev boyutlara ulaşmasını tetikleyen şey, Annan Planı ve AB'ye üyelik tartışmaları oldu. Kuzey Kıbrıslıların büyük çoğunluğu Annan Planı'nı ve AB üyeliğini destekliyordu.

Denktaş'ın uzlaşmaz tutumuna isyan ederek sokaklara dökülenler, kalıcı barış sağlanmasını, refahın ve demokrasinin artmasını istiyorlardı. Annan Planı'nın kabulü ve AB'ye girme talebinin böylesine şiddetle haykırılmasının nedeni, barış, refah ve demokrasi özlemiydi.

Yaklaşık 200 bin nüfuslu bir toplumda 35 bin asker olduğu, son 40 yıldır yaşanan yoksullaşma, baskılar ve çözümsüzlük düşünülürse, Kıbrıslıların neden böylesi bir umuda sarıldıklarını anlamak mümkün olur.

Annan Planı Ne Getirecekti

Bütün yabancı (Türk, Britanya, Yunanistan) askerlerin adada kalmasını sağlıyor. Sadece bunların sayısında biraz indirime gidiyor.

Berlin Duvarı misali adayı ikiye bölen Yeşil Hattı koruyor.

Kuzeydeki hükümetin statüsünü kabul ediyor, mafya ve faşistlerin gücünü kıracak herhangi bir öneride bulunmuyor.

Sınırda ufak bir değişim yapıyor ve çok az sayıda insanın eski yerleşim yerlerine dönmelerini öngörüyor.

Yani bu plan, Kıbrıs'ı bölen bütün mekanizmaları yerinde bırakıyor ve bölgedeki emperyalist operasyonlar için Kıbrıs'ın dev bir üs olarak kullanımını devam ettirmeyi amaçlıyor.

Annan Planı, Kıbrıslıların ihtiyaçlarını değil; İngiliz, Türk ve Yunan egemen sınıflarının çıkarlarını dikkate alıyor. Toprak ve sınırlar meselesi, Kıbrıslıların isteklerine göre değil; büyük güçlerin stratejik ve askeri çıkarları açısından şekillendiriliyordu.

Dış Müdahaleler

İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın 1950'lerden beri Kıbrıs'ta izlediği askeri çözümlere dayalı müdahaleci tutumu adanın parçalanması ve düşmanlığın, milliyetçiliğin körüklenmesinden başka bir şeye hizmet etmemiştir. Yunanistan ile bölgesel

rekabetini Kıbrıs üzerinden sürdüren Türkiye, Kıbrıs'ın kana boğulmasından sorumludur. Kıbrıs'a yapılan bütün dış müdahaleler sorun yaratmış ve her müdahale bu sorunu biraz daha derinleştirmiştir.

Türkiye egemenleri bölgede İsrail ile ittifak halinde egemen güç olma, Orta Asya petrollerinin bekçiliğini yaparak buradan pay alma peşindeler. Güneydoğu'da 15 yıl savaş yürüten, Irak, Somali ve Kosova Savaşı'na ortak olan, Suriye'nin suyunu kesen, Azerbaycan'da darbe girişimlerinde bulunan, Afganistan'a asker gönderen Türkiye egemenleri bölgedeki en saldırgan, yayılmacı güç durumundadır. Türkiye'nin bu konumunu güçlendirmesi hem bölgedeki halklar hem de bütün bunların faturasını ödemek durumunda bırakılan işçi, yoksul ve ezilenlerin sıkıntılarını daha da arttıracaktır.

Türkiye egemenlerinin Yunanistan ile yürüttüğü rekabet her iki ülkenin de Avrupa ortalamasının iki katı düzeyinde askeri harcamalarda bulunmasına neden oluyor. Yunanistan ve Türkiye'nin sahip olduğu tanklar Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya'nın toplamından daha fazla. İki ülke arasında Kıbrıs üzerinden tırmandırılan gerginlik ancak egemenlerin işine yarayabilir. Başını ABD'nin çektiği uluslararası silah tacirleri ise her iki ülkeyi de silahlandırarak ceplerini dolduruyorlar. Kıbrıs, ABD ve İngiltere için Ortadoğu'ya 10 dakika mesafede büyük bir askeri üsten başka bir şey değildir. ABD ve Avrupa egemenleri bu dev askeri üssü korumak için ellerinden geleni yapacaklardır. Kıbrıs halkının ne istediğinin onlar için bir önemi yok.

Kıbrıslıların Dostu Kim?

Britanya emperyalizmi Kıbrıs'ta Türk ve Rumları birbirine karşı kışkırtarak bölünmüşlük yaratmıştı. Türk ve Yunan hükümetlerinin müdahaleleri böl-yönet politikasını sürdürdü. Dışardan gelen bu basınçlar, her dönemeçte Kıbrıslı Türk ve Rumları birbirinden uzaklaştırdı.

Adanın bölünmesinde, halklar arasında düşmanlığın ve yoksulluğun artmasındaki asıl sorumluluk, kendi çıkarları için Kıbrıs'ı bölen Londra, Ankara ve Atina'ya aittir. Oysa AB ve

BM, yıllardır bu müdahalelere seyirci kalmış, hatta desteklemiştir.

Kıbrıslı Türk ve Rumların ancak birlikte bir geleceği söz konusu olabilir. Bu geleceği kazanabilmek için Kıbrıslıların onları birbirine düşüren dış güçlerden (Türkiye, Yunanistan ve Britanya) özgürleşmeleri, sadece kendi çıkarlarını kollayan farklı egemen sınıfların oyuncağı olmaktan kurtulmaları gerekiyor. Kıbrıs'ta kalıcı barış, Yeşil Hattın ortadan kalkması ve adayı bölmekten başka bir şey yapmayan Britanya, Yunanistan ve Türkiye ordularının çekilmesiyle sağlanabilir.

Denktaş'tan Sonra

Türkiye'de 2002 seçimleri ve Denktaş'ın devrilmesi Kıbrıs halkında umut yarattı. Ancak, bu umut AB ve Annan Planı'na yönelik hayallerle doluydu. Şimdi, Talat hükümetinin öncekinden çok da farklı olmadığını görüyoruz. Talat'ın eli ayağı Ankara hükümetine ve Genelkurmaya bağlı. Daha öncesinde olduğu gibi, Kuzey Kıbrıs hükümeti kendi polis gücünü bile kontrol etmiyor. AB veya Annan Planı'na yönelik hayaller Kıbrıslı Türkleri yoksulluk ve baskı altında tutan 30 yıllık sekter bölünmüşlüğü ortadan kaldırmak için yeterli değil. Savaşa ve neo-liberalizme karşı Kuzey'de ve Güney'de ortak bir mücadeleye ihtiyaç var. Birleşmiş Milletler ve AB'nin böylesi bir hareketin inşasına faydası olmayacağı şaşırtıcı olmasa gerek.

Cem UZUN

Kürt Sorunu

Türk Devleti, Kürt Sorunu[1]

Şunu biliyoruz: Türk devletinin Kürtlere ve Kürt meselesine dair algısı ve dili, sanıldığının aksine, neredeyse hep çeşitli ve değişken oldu. Kürt meselesiyle haşır neşir olduğu onlarca yıl, devlet önce hukuki ardından da fiziki mevcudiyetini reddettiği Kürtlerin hareketliliğini, diğer bir deyişle, Kürt meselesini kâh Cumhuriyetin ve inkılapların yıkıp geçtiği geçmişin kalıntılarıyla yapılan mücadele, kâh başka devletlerle yaşanan husumet, kâh ulusal pazarın kurulmasına gösterilen direnç, kâh bölgenin geri kalmışlığı üzerinden algıladı. Algıdaki bu çeşitlilik meseleye dair kullanılan dile de aynen aksetti. Kürt meselesi, Türk devletince ya mürtecilerin, aşiretlerin ve mütegalibenin modern bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyetine direnci olarak kodlandı ya da ecnebilerin kışkırttığı bir kısım vatandaşın sebep olduğu bir asayiş meselesi; zaman zaman da bölgenin geri kalmışlığından kaynaklanan bir kalkınma işi. Devlet açısından mesele çıkaranlar, etno-politik ya da ulusal bir ideal peşindeki Kürtler değil, şeyhler, mürteciler, aşiretler, gerikalmışlık, merkezden kopukluk ve diğerleriydi; ya da Cumhuriyetin ezip geçmekte kararlı olduğu geçmişin belaları.

Burada soru şudur: etno-politik mahiyeti sabit bir mesele olmakla birlikte Kürt meselesi devlet tarafından niçin, neredeyse etno-politik bir sorunun dışında herşey olarak algılandı. Yanıt basit görünüyor: Bir kez Kürtlerin fiziki mevcudiyetini reddettikten sonra, devletin başka şansı kalmamıştı: Olan bitene, olan bitenle alakası olmayan bir takım adlandırmalar uydurmak zorundaydı diyebiliriz. Diğer bir deyişle, devletin bütün bu dile başvururken yapıp ettiğinin, aslında epey anlaşı-

lır olduğunu düşünebiliriz: Gerçeği gizlemek, gerçeğin olduğu biçimiyle aksetmesini önlemek ya da gerçeği yanlış aksettirmek. Kısaca, devletin meseleyi kasıtlı bir biçimde çarpıttığını bu itibarla da devletin meseleye dair dilinin ideolojik bir dil olduğunu savlayabiliriz.

İlk bakışta tutarlı ve makul görünen bu açıklama yolunu takip etmek yerine, devletin niçin böylesi bir dile başvurmuş olduğuna dair daha tarihsel ve kanımca daha maddeci bir açıklamanın peşine düşmek gerektiğine inanıyorum. Bu çalışmanın da konusunu teşkil eden türden büyük anlatıların devlet benzeri öznelerin kasıtlı tahrif etme teşebbüsüne indirgenerek anlaşılabileceğinden şüphe duymak gerekir. Bunun yerine bu tür anlatıların tarihsel birer metin olarak ele alınması gerektiğini ve bu metinlerin ancak onlara mahal veren tarihselliklerin, bu metinleri mümkün kılan söylemsel-tarihsel bağlamın tetkik edilerek anlaşılabileceğini düşünüyorum. Ayrıca, Kürt meselesine dair yukarıda aktarılan dili sınırları iyi kötü çizilebilir, müşahhas bir özne-kurum tarafından dolaşıma sokulmuş olduğunu düşünmenin de yanıltıcı olacağını düşünüyorum. Aksine, kanaatim o ki, bahsedilen dilin, ya da Kürt meselesine dair bu büyük metnin oluşumuna, merkezinde devlet olmakla birlikte, basın, müteşebbisler, aydınlar, başka devletlerin diplomasisi gibi birçok özne ya da kurum katkıda bulunmuştur. Bu itibarla, bahsi geçen metnin çok yazarlı olduğunu kabul etmek gerekir. İlla bir yazar teşhis etmek gerekirse bunun büyük harfle Düzen – (Establishment) olduğunu düşünebiliriz.

Şimdi, devletin, Kürt meselesine dair dolaşıma soktuğu dili, adım adım inşa ettiği anlatıyı tarihselleştirerek, bu dilin ve metnin, mümkünlük koşullarını göstererek çözümlemek istiyorum. Ancak bu tarihselleştirmeyi hakkıyla becerebilmek bu kısa metnin sınırları içinde pek mümkün görünmediğinden şöylesi bir yol izleyeceğim. Bahsi geçen söylemsel-tarihsel bağlamı oluşturan görece genel unsurları kısaca aktarmayı yeğleyip, aynı bağlamın Kürt meselesine dair büyük anlatıyla genetik münasebeti daha doğrudan unsurlara odaklanacağım.

Bu genel unsurların, diğer bir deyişle, bahsi geçen anlatıya imkân veren söylemsel zeminin esas unsurlarının modernleşme, merkezileşme, milliyetçilik ve otoriteryanizm olduğunu

düşünüyorum. Devletin Kürt meselesine dair aklı, dili, algısı bahsi geçen bu unsurların esas olduğu bir tarihsel-söylemsel bağlamda biçimlendi. Aynı dili mümkün kılan daha yakın unsurları, daha yakın bağlamıysa bizzat bu dili çözümleyerek aktarmak istiyorum.

1. Kategorik İnkar Söyleminin Ortaya Çıkışı ya da '*Türk Vatanında Kürt Yoktur*'

Kürt meselesine ilişkin cumhuriyet dönemi devlet söyleminin izlenebildiği metinlerin düz bir okuması, devletin Kürt meselesini *tanımadığını* gösterir. Değinilen metinler, neredeyse yetmiş yıl boyunca ve oldukça istikrarlı bir biçimde, Kürtlerin etnik bir unsur olmaya dayalı mevcudiyetini inkar etmişlerdir. Kürtlerin kavmi mevcudiyetini tanımakta beis görmeyen Osmanlı devlet söylemi ile karşılaştırıldığında, Kürt meselesine ilişkin cumhuriyet dönemi devlet söyleminin 'kategorik inkar söylemi' olarak tanımlanması mümkündür.

Kategorik inkar söyleminin[2] ortaya çıkışı, tarihsel olarak hikaye edilebilir bir sürecin neticesidir. 1920'lerin ilk yılları bu tarihsel hikâye için keyfi olmayan bir 'başlangıç' noktası olarak tayin edilebilir. Bu yılları bunca önemli kılan sadece Anadolu toprakları üzerindeki politik birliğin imparatorluk formundan ulus-devlet formuna dönüşümünün nihai teyidinin gerçekleşmiş olması ve bu teyide bağlı olarak etnik-çoğulluğu tanıyan bir hukuki rejimin tasfiye edilmiş olması değildir. 1920'lerin ilk yılları, bunlarla birlikte, etnik-çoğulluğu tanıyan bu hukuki rejimin, kendisini tasfiye edecek kadrolar tarafından tanınmış olduğu yıllardır. Diğer bir deyişle, anılan dönem içerisinde, aynı siyasi-askeri kadrolar, memleketin çok-etnili toplumsal kompozisyonunu ve dolayısıyla Kürtlerin kavmi mevcudiyetini, hem de hukuki düzeyde, önce tanımışlar ardındansa tanımaktan vazgeçmişlerdir.

Memleketin çok-etnili toplumsal kompozisyonunun ve dolayısıyla Kürtlerin kavmi mevcudiyetinin Osmanlı Devleti tarafından, hem de hukuken tanındığını belirtmeye bile gerek yoktur. İmparatorluk mantığı üzerine yükselen bir siyasi zihniyet açısından bunun bir norm olduğu açıktır. Kritik olan ise, bu normun, kısa bir süre için de olsa, normu ortadan kaldıracak

siyasi zihniyet tarafından da tanınmış olmasıdır. Bu normun, onu ortadan kaldıracak siyasi zihniyet tarafından tanındığını açıkça gösteren metinlerden birisi *ARMHC* (Anadolu Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti) programının birinci maddesidir:

(...) Bilcümle anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve hiss-i fedakari ile meşhun ve vaziyet-i ırkiye ve içtimaiye ve şerait-i muhitiyelerine riayetkar öz kardeştirler (Tunçay,1989,s.341).

Metnin açıkça işaret ettiği üzere, bir müddet sonra ülkenin çok-etnili toplumsal kompozisyonunu tanımayı reddedecek bir siyasi bütünleşme rejimini kuracak olan askeri-siyasi kadro, 1920'lerin eşiğindeki bir anda, etnik, toplumsal ve yöresel farklılıkları hukuki düzeyde tanıyan bir teşekkülün kurucuları olmuşlardır. Yeni bir siyasi bütünleşme projesinin peşinde olan bu kadrolar açısından etnik, toplumsal ve yöresel bu farklılıkları hukuki olarak tanımakta bir sakınca yoktur.

ARMHC, bilindiği üzere, 1920'de Ankara'da kurulan Millet Meclisi'nin de çekirdeğini oluşturmuştur. Siyasi birlik nosyonu açısından karşılaştırıldığında, yeni meclis ile *ARMHC* arasında bir fark oluşmuş görünmemektedir. Ankara'da kurulan meclisin kendisini adlandırırken, zamanın Osmanlı siyasi terminolojisinde, ülkenin dine dayalı üst-aidiyetlerini tanımlamada kullanılan ve bu özgül durumda Osmanlı ülkesindeki müslümanları ima eden, *millet* terimini tercih etmiş olması, ülkedeki politik birliğin esasının halen İslam dini olarak kabul gördüğüne işaret etmektedir. Gerçekten de, ne *ARMHC*'nin ne de Millet Meclisi'nin etnik çağrışımı olan bir adla tanımlanmamış olmaları kayda değer bir durumdur. *ARMHC* siyasi birliğin zemini olarak coğrafi bir bütünlüğü, Millet Meclisi ise etnik, toplumsal ve yöresel farklılıkları aşan İslam dinini göstermektedir. Dolayısıyla bu meclis, resmi belgelerinde 'Kürdistan' terimini kullanmakta bir sakınca görmeyecektir.[3]

Örgütsel kökleri itibarıyla *ARMHC*'nin devamı niteliğinde olan Millet Meclisi'nin başkanı olarak Mustafa Kemal de kurulan meclisin, temsil etme iddiasında olduğu müslüman toplumun çok-etnili kompozisyonunu tanıyacağını açıkça ifade ediyordu. Mustafa Kemal'in gizli bir meclis oturumunda yaptığı konuşma oldukça önemlidir:

Suret-i umumiyede prensip şudur ki hududu milli olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan anasır-ı muhtelife-i islamiye yekdiğerine karşı ırki, muhiti, ahlaki, bütün hukukuna riayetkar özkardeşlerdir. Bianaenaleyh onların arzuları hilafında bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kat'i olarak muayyen bir şey varsa o da hududu milli dahilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün bu İslam unsurlar müşterekül-menfaadır (TBMM, 1985 a, s. 73).

Metinden de izlenebildiği üzere, gelecekteki cumhuriyetin kurucusu, üzerinde siyasi birliği sağlamak için mücadele verdiği ülkenin çok-etnıli kompozisyonunu, temsil ettiği siyasi projenin önünde bir engel olarak görmemektedir. Metin, çok kısa bir zaman zarfında inkâr edilecek birçok öğeye, islam birliği altında ortak çıkarlara sahip farklı etnik unsurların mevcudiyetine, bu unsurların farklı hukukları, diğer bir deyişle, farklı olmaktan kaynaklanan hakları olduğuna ve 1920'lerin sonrasında da geçerli olmak üzere bu hakların tanınacağına işaret etmektedir.

Bir müddet sonra Kürtlerin fiziksel varlıklarını bile inkâr edecek olan cumhuriyetin kurucu kadrolarının, Kürtlerin kavmi mevcudiyetini ve bu mevcudiyetten kaynaklanan hukuki haklarını tanıdıklarını beyan eden bir başka metin ise, *ARMHC* temsilcileri ile İstanbul Hükümeti arasında, bir uzlaşma anında imzalanan belgedir. *Amasya Protokolü* olarak bilinen belgenin ilk maddesi,[4] Osmanlı ülkesini Türklerin ve Kürtlerin yurdu olarak tanımlamaktadır. Aynı madde Kürtlerden Osmanlı milletinin ayrılmaz bir unsuru olarak bahsetmekte ve Kürtlerin etnik ve toplumsal örflerinin tanınacağını belirtmektedir (Kutlay, 1991, s.138).

Anadolu'nun işgaline karşı yürütülen direnişi siyasi ve askeri bir birlik altında toplamayı başaran Millet Meclisi'nin kurmuş olduğu Ankara Hükümeti'nin diplomatik stratejilerine ilişkin belgeler de, Kürtlerin kavmi mevcudiyetinin 'resmi' olarak tanındığını gösterir. Yapılan bir mülakatta, Mustafa Kemal, çok kısa bir süre sonra fiziksel varlıkları bile inkâr edilecek olan Kürtleri tanımak konusunda tereddütsüzdür:

Musul bizim için çok kıymetlidir. Birincisi petrol menbaları vardır. İkincisi bunun kadar mühim olan Kürtlük meselesidir.

İngilizler orada bir Kürt hükümeti teşkil etmek istiyorlar. Bunu yaptıkları takdirde bu fikir bizim hududumuz dahilindeki Kürtlere de sirayet edebilir (İnan, 1982, s. 45).

Lozan Konferansı tutanakları, yeni rejimin kurucu kadrolarının, yönetimini üstlenecekleri ülkede Türkler ve Kürtlerin birlikte varolduklarını kabul ettiklerini gösteren metinlerden bir başkasıdır. 1924 yılında gerçekleşen konferansta, geleceğin başbakanı İsmet İnönü, Türk heyetinin, Türkleri olduğu kadar Kürtleri de temsil ettiği konusunda konferansın taraflarını ikna etmeyi başarıyordu.[5]

Yukarıda yer alan metinlerin düz bir okuması bile çok temel bir noktaya işaret etmektedir: Cumhuriyet rejiminin kurucuları, ülkenin çok-etnili kompozisyonunu ve dolayısıyla Kürtlerin kavmi mevcudiyetini ve bu mevcudiyetten kaynaklanan siyasi ve hukuki haklarını tanımak konusunda tereddütsüzdürler. Aynı metinler çok önemli bir başka gerçeğe daha işaret etmektedirler: Kürtlerin etno-politik mevcudiyeti ve bu mevcudiyetten kaynaklanan hakları, cumhuriyet idaresi ile organik bağlantıları olan ve hatta onu kuran kişiler veya kurumlarca ve oldukça belirgin bir hukuk dili içerisinde tanınmıştır. Bu ikinci kısım gerçekten önemlidir, çünkü böylelikle Kürtlerin mevcudiyetinin ve bu mevcudiyetten kaynaklanan haklarının hukuki olarak tanınması durumunun, Osmanlı idarecilerinin mahal verdiği ve dolayısıyla geçerliliği Osmanlı ile sınırlı siyasi ve hukuki bir durum olduğu şeklindeki bir tezi geçersizleştirmektedir.

Kürtlerin mevcudiyetini tanımakta tereddüt göstermeyen bu dil ve zihniyet 1924 Anayasasıyla terk edilmeye başlandı. İlk bakışta görünen, 1924 Anayasası'nın ülkedeki politik ve idari birliğin kuruluş zeminine ilişkin olarak, ARMHC zihniyetinden kökten bir sapma göstermediğidir. İslam, devletin dini olarak tanınmakta ve anayasanın üçüncü maddesi de halen *millet* kavramını kullanarak egemenliğin *millete* ait olduğunu teyid etmektedir (Kili ve Gözübüyük, 2000). Oysa aynı anayasanın takip eden maddeleri başka bir dili konuşmaktadırlar. 1924 Anayasası'nın mesele açısından önem taşıyan kimi önemli maddelerinin tetkikine geçmeden önce, meclis komis-

yonu tarafından teklif edilen giriş/gerekçe kısmını okumak gerekiyor.

Devletimiz bir devleti milliyedir. Beynelmilel veyahut fevkalmilel bir devlet değildir. Devlet, Türkten başka bir millet tanımaz. Memleket dahilinde hukuku mütesaviyeyi haiz başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların ırki mübaneyetlerini manii milliyet tanımak caiz olamaz. Kezalik hürriyeti vicdan musaddak olduğundan ihtilafı din de manii milliyet addedilmemiştir (Gözübüyük ve Sezgin,1957,s.7).

Metin önemlidir. 1924 Anayasası, fiziksel mevcudiyetlerini henüz sorgulamamakla birlikte, Kürtlerin ve öteki kavimlerin etnik unsurlar olarak hukuki ve siyasi mevcudiyetlerini tanınmayı reddetmektedir. Kürtler hukuk öznesi olarak Kürtlüklerini yitirmiş, ülkenin öteki 'yurttaşları' gibi Türk olmuşlardır.[6]

Kürtlerin siyasi ve hukuki düzeydeki mevcudiyetlerinin inkarı, daha kapsamlı bir inkar teşebbüsünün, bizzatihi fiziksel mevcudiyetlerinin inkar edilmesinin ön adımı oldu. 1930'larda Avrupa'da yükselen totaliter rejimlere duyulan sempati ile yabancı kışkırtması endişesinin bir millet yaratma ihtiyacı ile birleşmesi, Türkiye Cumhuriyeti'ni ırkçı bir söylemin peşine taktı. Kürtlerin fiziksel mevcudiyetlerinin inkârına dayanan 'kategorik inkâr' söylemi de işte bu bağlam içerisinde ortaya çıktı. Devlet, 1930'lu yıllara gelindiğinde, bir anda Türkiye'de Türkten başka etnik unsur olmadığını 'tesbit edecekti'. Irkçı bir söylemin koşullandırdığı bir haleti ruhiye içindeki rejim, Kürtlerin aslında 'dağ Türkleri' olduklarının 'farkına vardı'.[7]

Karmaşık bir tarihselliğin akabinde ve özel bir takım mümkünlük koşullarına bağlı olarak, 1930'larda ortaya çıkan Kürtlerin fiziksel mevcudiyetlerinin inkârı, 1990'lara kadar devlet söyleminin temel önermesi olageldi ve devletin bütün bu dönem boyunca kullandığı dile sirayet etti. Örneğin, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (*DDKO*) davası savcısı Kürtlerin 'namevcut bir ırk olduğu' konusunda kendisinden öylesine emindir ki, hazırladığı iddianame Kürt adlı bir kavimden söz edilemeyeceğine dair tarihsel-antropolojik bir tez niteliği taşımaktadır. Savcıya göre,

[...] tarihin hiçbir devrinde, Doğu illerimizde bu günkü sakinlerini tortu olarak bırakacak yabancı bir göç olmamıştır.

Dünyada Kürt diye adlandırılabilecek başlı başına yabancı bir ırk da yoktur (DDKO dava tutanakları).

Kürtlerin fiziksel mevcudiyetini inkâr eden devlet, resmi kayıtlarında Kürt terimini kullanmamak için olağanüstü bir çaba sarfetti. Kürtçe coğrafi adlandırmalar Türkçe olanlarla değiştirildi, Kürtçe isimle nüfus kaydı yaptırmak yasaklandı ya da zorlaştırıldı. Kürt adını kullanmamak konusunda devlet söyleminin hassasiyeti öyle bir raddeye vardı ki, bir insan hakları eylemcisi mahkemedeki savunmasını Kürtçe yapmaya çalışınca, sanığın savunması mahkeme kayıtlarına, '*anlaşılamaz* bir dille konuşuldu' şeklinde geçti.

Kürt meselesine ilişkin devlet söylemine, 1920'li yıllardaki kuruluş serüveni açısından bakıldığında görünen, geride bırakılmış zengin bir tarihsel serüvenin kalıntılarının ve muhtemel tarihsel imkânların ilk izlerinin gerilimli bir aradalığıdır. 1920'lerin sadece ilk bir kaç yılında devlet söylemi, tam da değinilen bu 'biraradalığa' bağlı olarak Kürt meselesine ilişkin üç farklı önermede bulunmuştur. 1920'lerin öncesinden gelen bir önerme olarak, Kürtlerin siyasi ve hukuki haklara sahip bir kavim olduğu devlet söyleminin devralmış olduğu ve bir dönem için kabul etmekte sakınca görmediği ilk önermeydi. 1924 Anayasası ile birlikte devlet söylemine yerleşen ikinci önerme, Kürtlerin fiziksel mevcudiyetlerini kabul etmekle beraber bu mevcudiyetten mütevvelit siyasi ve hukuki hakların tanınamayacağına işaret ediyordu. Yirminci yüzyıl Türkiye siyasi tarihinin 1930'lu yıllarında egemen olacak haleti ruhiyenin 1920'lerin sonlarında erkenden tezahür eden bir işareti olarak üçüncü önerme ise, bilindiği üzere, Kürtlerin bizzatihi fiziksel mevcudiyetlerinin inkârı üzerine kuruldu.

'Türk vatanında Kürt yoktur' şeklinde ifade bulan ve kategorik inkâr söyleminin esası olarak kabul edilebilecek bu üçüncü önerme, kendisinden sadece bir kaç yıl öncesine kadar geçerli olmuş ve geçerliliğini de yüzlerce yıllık bir tarihsel mirasa borçlu olan ilk önermeyi ve 1930'ların haleti ruhiyesi içerisinde tahammül edilemeyecek türden bir belirsizliğe mahal vermesi muhtemel ikinci önermeyi devlet söyleminin dışında bırakacaktı. Netice bilinmektedir: 1920'lerin sonlarından

1990'ların ilk yıllarına kadar devlet açısından 'Türk vatanında Kürt yoktu.'

Kürt kavminin mevcudiyetini inkâr etmesine karşın devlet Kürt sorunu üzerine *konuşmayı* sürdürmek zorunda kaldı; çünkü devlet Kürtlerin varlığını inkâr eder etmez Kürt sorunu ortadan kalkmamıştı. Kürtlerin, bütün cumhuriyet dönemine yayılan, ayaklanma, isyana teşebbüs etme, askere gitmeyi ve milli ekonomiye dahil olmayı reddetme şeklindeki yasal olmayan ve rejimin muhalif partilerine hacimli destek vermek şeklindeki yasal tepkileri, Kürt meselesinin, adı telaffuz edilmeyecek de olsa, ortadan kalkmadığına işaret ediyordu. Meselenin bu biçimde, çeşitli sosyal, siyasi ve askeri biçimlere bürünerek süregitmesi, devleti, varlığını inkâr ettiği Kürt meselesi ve Kürtler hakkında, metin üretmek, konuşmak zorunda bırakacaktı. Ne var ki, Kürt kavminin mevcudiyetini inkâr etmesine koşut olarak, devlet bundan böyle Kürt sorunu üzerine konuştuğunda artık Kürt sözcüğünü kullan(a)mayacaktı. Bundan böyle, Kürt meselesi, devlet söylemi içerisinde anılmak zorunda kalındığında ya kaydedilebilir bir suskunlukla meselenin üzerinden atlanılacak ya da Kürt sorunu, etnopolitik bir mesele olarak değil ve fakat mürtecilik, eşkıyalık, aşiret direnişi, ecnebi kışkırtması veya bölgesel geri kalmışlık meselesi olarak anılacaktı.

2. İrticai Kalkışma Olarak Kürt Sorunu: *Hilafet ve Saltanatın Canlandırılması Hevesi*

Kürt meselesine ilişkin devlet söylemindeki suskunluğun ya da meselenin etno-politik mahiyetinin iptal edilerek okunmasının bağlamsallaştırılmasına 1925'teki Kürt ayaklanmasından sonra üretilen bir metni okuyarak başlamak uygundur. Metin, ayaklanmanın önderlerinden çoğunu idama mahkûm eden İstiklal Mahkemesi'nin başkanı tarafından yapılan karar konuşmasıdır:

Kiminiz hasis kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz *yabancı kışkırtmasını* ve siyasi harisleri rehber ederek hepiniz bir noktaya yani *Bağımsız Kürdistan* teşkiline doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz ve tertiplediğiniz genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. *Cumhuriyet hükümetinin* kesin hareketi, *Cumhuriyet ordusunun*

öldürücü darbeleri ile *irticanız* ve ayaklanmanız derhal yok edildi ve hepiniz yakalanarak hesap vermek üzere adalet huzuruna çıkarıldınız. Herkes bilmelidir ki, *genç Cumhuriyet hükümeti* kışkırtıcılık ve irtica, her türlü lanetli faaliyetlere kesin surette göz yummayacağı gibi, hatta kesin tedbirleri sayesinde bu gibi *eşkıya* hareketlerine yol vermeyecektir. Senelerden beri *şeyhlerin, ağaların, beylerin* baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen bu bölgenin zavallı halkı artık sizin kışkırtıcılığınızdan ve kötülüğünüzden kurtularak *Cumhuriyetimizin verimli ilerleme ve saadet vaad eden yollarında* yürüyerek refah ve saadet içinde yaşayacaktır (vurgu eklenmiştir) (Aybars, 1988, s. 325–326).

Metnin yakın okumasına geçmeden önce cumhuriyetin ilanının hemen sonrasındaki politik bağlamın resmedilmesi gerekiyor. Geçen zaman zarfında, Anadolu'nun işgali sona erdirilmiş, saltanat ve hilafet ilga edilmiş ve yeni bir anayasa kabul edilmişti. Bir diğer deyişle, 1908 devriminin kurumsal aşaması, 1920'lerin ortalarında tamamlanmıştı. Cumhuriyetin bu ilk yıllarında *eski düzen* ile *yeni düzen* arasında bariz bir tansiyon mevcuttu. 1925 Kürt Ayaklanması da bu tansiyonun siyasi durum açısından tanımlayıcı olduğu bir bağlamda vuku buldu.

İstiklal Mahkemesi başkanının konuşması bu bağlama oturtulduğunda, izlenebilen şudur: metin *geçmişin/eskinin* simgeleriyle *şimdinin/yeninin* simgeleri arasındaki bir düelloyu, şimdinin dilinden anlatmaktadır. Cumhuriyet hükümeti ve Cumhuriyet ordusu mefhumları üzerine yapılan vurgu rahatlıkla izlenebilmektedir. Görülen odur ki, metinde Kürt ayaklanması ve daha genel olarak da Kürt meselesi, Cumhuriyetin rakibi, ya da ötekisi, olarak yeniden kurulmaktadır. Kürt ayaklanması Cumhuriyet tarafından lağvedilen hilafet ve saltanatı temsil eden bir imge olarak yeniden kurulmaktadır. Gerçekleşen bu söylemsel operasyonla birlikte metnin merkezi teması belirginleşmiştir: Kürt ayaklanması/meselesi, ilerlemeyi ve refahı temsil eden *şimdi* tarafından yıkılmış bulunan *geçmişin* geleneksel, gerici ve irrasyonel düzenini temsil etmektedir. Cumhuriyet döneminin bu ilk ayaklanması saltanat ve hilafeti yeniden tesis etmeye yönelik bir direnç olarak kodlanırken,

cumhuriyetin ilanı öncesindeki son Kürt ayaklanmasının ise cumhuriyeti kuracak kadrolar tarafından saltanat ve hilafet karşıtı olarak kodlanıp ezilmiş olması ise (Başkaya,1991,s.64) gerçekten ironi yüklüdür.

Metinde üzerinde durulması gereken hayati bir tema daha var. Metne göre, isyanın amacı bağımsız bir Kürdistan teşkil etmektir. Şeyh Sait Ayaklanması'nın etno-politik bir talep etrafında örgütlenmiş olduğu iddiası, dava savcısı tarafından da dile getirilmiştir. Savcıya göre, ayaklanma her ne kadar dini motiflere dayalı görünmekteyse de, gerçek amaç Türk vatanını bölmekti (aktaran, Cemal,1955). Bu nokta hayati önemdedir, çünkü bu metin Kürt meselesini tasfiye edilen geçmişe ait bir kategori olarak kodlarken, devlet söyleminin hayatiyet bulduğu sonraki dönem metinlerinde Kürt meselesinin etno-politik boyutu iptal edilecektir. Diğer bir deyişle, ilerideki metinlerde kalan Kürt mesele(si) ile geçmiş arasındaki ilişki olacaktır. Kürt meselesi, şimdi tarafından alt edilen geçmişe ait bir meseledir ve politik üst yapısı halledilmiş olan bu geçmişin toplumsal ve iktisadi altyapısının da halli gerekmektedir.

3. Modernlik-öncesi Toplumsallıkların Direnci Olarak Kürt Sorunu: *Aşiret ve Eşkıya*

Osmanlı'nın klasik idari-politik sistemi, Kürtlerle imparatorluğun siyasi-idari merkezi arasındaki ilişkinin gevşek bir ilişki olarak yaşanmasına imkân veriyordu. Ne var ki, imparatorluğun klasik idari-politik örgütlenmesinin çözülüşü de demek olan ondokuzuncu yüzyılın ıslahat serüveninin kapsamı içerisinde, Kürtlerle merkezi iktidar arasındaki ilişkinin yapısal bir özelliği haline gelmiş bu gevşek ilişkinin tasfiyesi de yer almaktaydı. Islahat teşebbüslerinin hacimli bir kısmını oluşturan merkezileşmeci düzenlemeler, özellikle 1908 Devrimi'nden sonra, Kürtlerle merkezi idare arasında yaşanan bu gevşek ilişkinin hukuki dayanaklarını neredeyse tümüyle tasfiye etti. Ne var ki, Kürtlerin merkezi iktidarla kurduğu ilişkinin gevşek bir ilişki olarak yaşanmasını mümkün kılan toplumsal zemin aynı düzeyde aşınmış olmaktan uzaktı. Kürtler, Kürtlüğü gerçekleştirdikleri toplumsal uzamı özerk kılan siyasi, idari ve ekonomik 'ayrıcalıkları' tahribe yönelen tüm hukuki düzenle-

melere rağmen merkezle gevşek bir ilişkiyi sürdürmekte kararlıydılar. Kürtlerin bu kararlılığıyla birlikte, siyasi iktidarın merkezileşmeci bir toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak araçları (ulaşım, iletişim, eğitim, yaygın bir ulusal pazar vb.) devreye sokmak için gerekli olan iktisadi birikimden yoksun olması, merkezi iktidarın Kürt bölgelerine nüfuz etmesini geciktiriyordu.

Eski düzenin politik üstyapısının tasfiye edilmesinin toplumsal bütünleşme için kafi olmadığının anlaşılmasıyla birlikte, yeni rejim milli sınırlar olarak tanımlanan coğrafya içerisinde *İktidar* olabilmek için ciddi bir mücadeleye başladı. Esasında girilen bu mücadelenin tanımlayıcı çerçevesi Osmanlı'nın ıslahat teşebbüsü tarafından zaten çizilmiş durumdaydı: merkezileşme. Cumhuriyet rejimi, devlet iktidarının toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak tarzda tesisi için, kapsamlı ve yoğun bir merkezileşme projesinin peşine düştü. İktidarın merkezileştirilmesi ve konsolidasyonu, cumhuriyet hükümetlerinin 1920 ile 1940 yılları arasında karşı karşıya kaldığı ciddi meselelerden birisi oldu.

Kürt meselesine ilişkin devlet söyleminin mevcudiyet kazandığı önemli kimi metinler de yukarıda resmedilen tarihsel-toplumsal bağlamla dolaylı ve dolaysız bir ilişki içerisinde hayat buldular. Bu mevcudiyet ilişkisi, devlet söyleminin ortaya çıktığı bazı metinlerin, devlet iktidarının merkezileştirilmesi ve konsolidasyonu meselesine ilişkilendirilerek okunmasını gerekli kılmaktadır.

1930 yılında gerçekleşen cumhuriyet döneminin ikinci büyük Kürt ayaklanmasını ezdikten hemen sonra 1934 yılında, devlet, Kürt sorununu kapsamlı bir iskân kanunu ile çözmeye çalışacaktı. Merkeziyetçi bir idarenin tesisini öngören bir manifesto olarak da değerlendirilebilecek 2510 sayılı İskân Kanunu'nun kapsamı idari düzenlemelerle sınırlı değildi. Merkezileşerek bütünleşme meselesini, bu meseleyle eklemlenerek mevcudiyet kazanan öteki toplumsal meselelerle birlikte çözme gayreti, İskân Kanunu'nun içeriğini genişletiyordu.[8] Merkeziyetçi bir bütünleşme manifestosu olarak kanun, hükümete ülkenin demografik kompozisyonunu kendisinin tespit ettiği siyasi ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlemek ve 'düzelt-

mek' yetkisini tanıyordu. Günün siyasi ihtiyacı ise belirgindi: yeni rejimin merkezileşmeci ve milliyetçi toplumsal bütünleşme projesine direnç gösteren Kürtleri, dirençlerini kırmak üzere asimile etmek. Nitekim kanunun gerekçesi, 'ana dili Türkçe olmayanların nüfus terakümlerinin mennine ve mevcutlarının dağıtılması şekillerine' karar vermek olarak belirlenmişti.[9]

İskan Kanunu, devlet iktidarının konsolidasyonunun merkezi problem olarak yaşandığı bir süreçte ortaya çıkan bir toplumsal sorun olarak Kürt sorununun, devlet tarafından merkezileşme meselesinin koşullandırdığı bir algı-dil tarafından okunduğunu gösteren bir metin olarak karşımızdadır. Kanunun onuncu maddesi aşağıdaki gibidir:

Kanun *aşirete* hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm ve vesika ile ilama müstenitte olsa, tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzuvları kaldırılmıştır (vurgu eklenmiştir) (Resmi Gazete, No.2733, 21 Haziran 1934).

Kürt meselesinin 1930'lar ve 1940'lardaki devlet söyleminde nasıl algılandığının ve nasıl yeniden kurulduğunun esasını ortaya çıkarması açısından bu metin eşsizdir. Devlet söyleminin hayatiyet bulduğu yüzeyler olarak, hükümet programları, yasalar, gazete haberleri vb. metinlerin okunması, Kürt meselesinin 1930'lar ve 1940'ların devlet söyleminde esas olarak aşiret ilişkilerinin direnci meselesi olarak yeniden kurulduğunu göstermektedir. Bütün bu yıllar boyunca, devlet, siyasi ve toplumsal bir sorun olarak Kürt meselesine her baktığında orada etno-politik bir sorunu değil, fakat aşiret tipi toplumsal örgütlenmelerin çözülemeyişinden kaynaklanan bir sorunu görmüştür. Bu görme biçimini tarihselleştirmeye çalıştığımızda ortaya çıkan resim şudur: Kürtlerin gösterdiği direncin etno-politik mahiyetinden koparılarak aşiret ilişkilerinin direnci meselesi olarak yeniden kurulması, devlet iktidarının konsolidasyonu meselesiyle yakından irtibatlıdır. Merkezileşmiş bir siyasi iktidarın konsolide edilmesi işini, önündeki en temel toplumsal sorun olarak tarif etmiş olan devlet, bu teşebbüse yönelik bir direnç olarak Kürtlerin direncini, merkezkaç

toplumsal güçlerin sıradan bir direnci olarak algılayabilmiş ve aşiret ilişkilerinin direnci meselesi olarak kodlamıştır. Ancak, Kürt meselesinin etno-politik mahiyetinin iptal edilerek aşiret sorunu olarak yeniden kurulmasının arkasında buraya kadar aktarılandan daha dolaylı bir tarihsellik mevcuttur.

Görünen odur ki, devlet söyleminin kurulduğu söylemsel evrenin kurucu unsurlarından birisi olarak modernleşme-batılılaşma söylemi veya onun somut çeşitlemeleri olarak ıslahatçılık ve inkılâpçılık da, Kürt meselesinin aşiret ilişkilerinin veya diğer bir ifadeyle modernlik-öncesinin sosyal biçimlerinin direnci olarak okunabilmesine vesile olmuşlardır. Diğer bir deyişle, Kürt meselesinin aşiret ilişkilerinin direnci olarak okunmasına mahal veren dil, 1930'ların konsolidasyon meselesiyle, yüzyıllık modernleşme serüveni içerisinde ortaya çıkmış bulunan ıslahatçılık ve inkılapçılık söylemleri arasındaki etkileşim içerisinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, merkezi iktidarın konsolidasyonu, Kürt meselesinin etno-politik mahiyetinin iptal edilmesine ve bir aşiret sorunu olarak yeniden kurulmasına yol veren tarihselliğin daha yakın ve görünür unsuru olmuşken, merkezileşme söyleminin desteğindeki modernleşme söylemi, aynı tarihselliğin daha uzak ve derindeki unsurları olarak görülmelidir. Sonuç olarak, devlet, Kürtlerin devlet iktidarının konsolidasyonuna direncini modernlik-öncesinin (aşiretlerin) direnci olarak algılamaktaydı, çünkü modernleşme ve merkezileşme söylemlerinin mantığına göre devlet iktidarının konsolidasyonu meselesi bir modernlik ve medeniyet meselesiydi. Bu sebeple, devlet iktidarının konsolidasyonuna karşı gösterilen her direnç, memleketin medenileştirilmesine karşı gösterilen bir direnç olarak kavranacaktı. Bu kavrayış, İnönü'nün konuşmalarında da karşımıza çıkmaktadır:

Hükümet Tunceli'nde iki seneden beri ıslahat programı uyguluyor. Bu program mıntıkayı medenileştirmek için bütün vasıtalarla ve hususi hükümler dahilinde orada geniş bir çalışma teferruatını ihtiva etmektedir. Bunu şimdiye kadar orada kanuna muhalefetten zevk ve kuvvet almış olan bazı resiler iyi karşılamadılar. Islahat programına muhalefet ve mukavemet etmek istediler...*Tunceli'nde ıslahat ve medenileştirme prog-*

ramı yürüyecektir (vurgu eklenmiştir) (aktaran Beşikçi, 1990, s. 82-83).

Çeşitli biçimdeki tezahürlerine 1930'lu yılların devlet söyleminin tamamında rastlanabilen bu okuma tarzı, 1937 Dersim İsyanı esnasında ortaya çıkan metinlerde özellikle belirgindir. Dersim İsyanı'nı değerlendiren Yunus Nadi'ye göre Cumhuriyet rejiminin "Tunceli vilayetinde yaptığı şey askeri bir sefer değil, medeni bir yürüyüştür" (Cumhuriyet,18 Temmuz 1937). Yine aynı yazara göre, "hükümet Tunceli'nin dağlı bedevilerine şu hakikati" anlatmaktadır: "ya bu deve güdülecek ya da bu diyardan gidilecektir" (Cumhuriyet, 17 Haziran 1937).

Devlet iktidarının konsolidasyonuna karşı gösterilen direnç olarak Kürt meselesinin modernlik öncesine ait sosyal ilişkilerin direnci olarak algılanması, Kürt meselsinin esas olarak 'aşiretlerin direnci' biçiminde kodlanmasına yol verdiyse de, 'eşkıyaların mukavemeti' veya basitçe 'eşkıyalık' kodlamaları da aynı algının ifade araçları olmuştur. Görünür bir kodlama farklılığına rağmen, 'eşkıya' söylemiyle 'aşiret sorunu' söylemi ortak bir algılamanın ürünüdürler. 'Eşkıya' söylemi de, devlet iktidarının konsolidasyonuna karşı gösterilen ve etnopolitik bir mahiyet arzeden toplumsal bir direncin, belli bir tarihsellikten ötürü modern cumhuriyet ile buna direnen toplumsal belalar arasındaki bir gerilim olarak algılanmasıyla ilişkilidir.

'Eşkıya' söylemi özellikle 1930 Kürt ayaklanması sırasında yaygın olarak dolaşımdadır. Bu yılın bütün yaz mevsimi boyunca gazeteler, 'eşkıyaların nasıl temizlendiğine' ilişkin haberlerle doludur. Örneğin, 9 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberine göre 'eşkıya üzerine tayyarelerimiz bomba yağdırmışlardır.' Aynı gazetenin 13 Temmuz 1930 tarihli sayısı ise Kürt ayaklanmasını daha 'anlamlı' bir karşıtlık içerisinde okumaktadır. Habere göre, 'İran'dan geçen *çetelere* karşı asker bulunmayan yerlerde *Cumhuriyet'i* bizzat *vatandaşlarımız* müdafaa etmişlerdir' (vurgu eklenmiştir). Metin, Kürtlerin direncini ve bunun akabinde oluşan askeri çatışmayı, çeteler ve vatandaşlar, ya da modern devlet iktidarının öznesi/nesnesi olmaya direnenlerle bu çağdaş konumu kabul edenler arasındaki bir gerilim ekseninde okumaktadır.

4. Ecnebi Tezgahı Olarak Kürt Sorunu

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nin siyasi egemenlik sınırları, otuz yıl gibi bir süre içerisinde hatırı sayılı ölçüde küçülerek Anadolu'ya sınırlı bir coğrafyaya çekilmişti. Siyasi egemenliğin coğrafi sınırlarındaki bu dramatik küçülmenin hem Anadolu kitleleri hem de Osmanlı/Türk devlet yöneticileri üzerindeki etkisi muazzam oldu. Cihanşümul bir imparatorluğun çöküşünün coğrafi izdüşümünün oldukça kısa bir süre içerisinde deneyimlenmesi, çöküş sürecine irili ufaklı rollerle katkıda bulunan aktörler olarak yabancı devletlere yönelik bir düşmanlık hissiyatının gelişmesine sebep oldu. Kurtuluş Savaşı ise devlet idarecilerinin Osmanlı'nın çöküşüne katkıda bulunan batılı devletlere yönelik menfi hissiyatlarını daha da derinleştirdi. Anadolu'nun önemli bir bölümünün Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri tarafından işgal edilmesi, Batı'nın, Anadolu'ya yönelik 'tezgâhının' bir başka kanıtı olarak algılanmıştı.[10]

1920'lerin böylesi bir hissiyat tarafından koşullanan politik iklimi, 'bütün' yabancı devletlerin Anadolu'yu bölmek istedikleri şeklindeki bir komplo teorisinin geliştirilmesi için oldukça müsait bir zemini oluşturdu. Yabancı devletlere yönelik olarak gelişen bu husumet duygusu, Kürt meselesinin devletçe algılanma ve yeniden kurulma biçimini tayin eden söylemsel kuruluşun oluşumunda da etkin oldu. Yabancı devletlere duyulan husumetin etkin olduğu bu toplumsal bağlamla mevcudiyet ilişkisi içerisinde oluşan bir söylemsel kuruluşta ortaya çıkan dönemin devlet söylemi, Kürt meselesini, yabancı devletlerin Anadolu'ya yönelik tezgâhının bir parçası, ya da daha net bir ifadeyle 'ecnebi kışkırtması' olarak yeniden kuracaktı.

Hatırlanacağı üzere, Şeyh Sait Ayaklanması'nın önderlerini idama mahkum eden İstiklal Mahkemesi'nin karar metni, yabancı kışkırtmasını ayaklanmanın esas nedenlerinden biri olarak vurgulamaktaydı. Ayaklanma esnasında ve sonrasında bütün basın ayaklanmanın arkasında ecnebi kışkırtmasının 'saptandığını' haber veriyordu.[11] Kürt meselesinin ecnebi kışkırtması olarak yeniden kuruluşu, popüler metinlerde perde arkasındaki bir 'tezgahı' deşifre eden bayağı bir dil içerisinde gerçekleşirken, kuruluşu özel bir mahiyet arz eden hukuk me-

tinleri ise, aynı meseleyi daha rafine bir kavram seti ile okuyacaktır. Kürt meselesini ecnebi kışkırtması olarak kuran mantık hukuk diline yansırken, ilave bir politik-ideolojik dolayımdan geçecek ve ecnebi kışkırtması, hukuk metinlerinde esas olarak emperyalizmin ve daha yakın zamanlarda ise komünizmin kışkırtması olarak yeniden-içeriklendirilecektir. 1963 yılında üretilen bir hukuk metni bu yeniden-içeriklendirme operasyonunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Genelkurmay Başkanlığı adli amirliğince, aralarında Musa Anter, Said Elçi, Edip Karahan, Yaşar Kaya gibi şahsiyetlerin olduğu kişiler hakkında açılan bir davanın iddianamesinde yapılan değerlendirmeye göre,

Cumhuriyet devrimizde; Batı ve Doğu bloku arasında en kritik mevkii işgal eden Türkiye'mizde bazı devletler çeşitli düşünceler tahtında doğu Anadolu'muzda karışıklık çıkarmak yolunu tutmuşlardır. [...] Nitekim Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim isyanları muayyen *aşiretlerin, dışardan körüklenen, inkılap aleyhtarı irticai* tesirlerinin neticesidir. [...] Dışardan gelen tahriklerin mahiyeti, tahriklere alet olanların şahsiyeti eskisi gibi değildir. Evvelce dış tahrikler Orta-Doğu'da menfaatleri olan emperyalist devletlerden gelirken ve milliyet maskesi altında gizlenirken, bu defa komünizm faaliyeti halinde belirmektedir. Buna alet olanlar ise, eskiden şeyhler ve aşiret reisleri iken, şimdi mahdut münevver zümreyi teşkil etmektedir. (vurgu eklenmiştir) (Şadillili,1980,ss. 184–185).

Görüldüğü üzere metin, Kürt meselesini emperyalist ve komünist tezgahı ile irtibatlandırarak, etno-politik mahiyeti olmayan (*milliyet maskesi*) ve toplumsal zemini olmayan 'suni' bir mesele olarak okumaktadır. Buna göre, cumhuriyet döneminin, her ne hikmetse hep Kürtlerin yaşadığı bölgelerde ortaya çıkan, toplumsal rahatsızlıkları, bazı devletlerin provokasyonlarından ibarettir. Ancak hemen belirtmekte fayda var: Kürt sorununu, 'ecnebi kışkırtması'nın sebep olduğu suni bir sorun olarak okuyan hukukun dili, devlet söyleminin bu metnin üretiminden önceki söylemsel performansına da kayıtsız değildir. Görüldüğü üzere, Kürt meselesine ilişkin olarak devlet söylemi içerisinde ortaya çıkıp dolaşıma girmiş kodlamaların belli başlıları, hepsi birden metne serpilmiş durumdadır.

Metne göre, ecnebi kışkırtmasına alet olanlar (Kürtler) herhangi birileri değil, fakat inkılâp aleyhtarı, mürteci aşiretlerdir. Diğer bir deyişle, metne göre, Kürt sorunu, ecnebi kışkırtması ile ilgili olduğu kadar, geçmişin alt edilen düzeniyle, alt edilen geçmişin direnci olarak irticayla ve modernlik öncesinin kalıntılarından birisi olarak aşiret sorunuyla, hepsiyle birden ilgilidir.

1920'ler ile 1990'lar arası Türk hukuk söyleminde sabit bir tema olarak yer bulan 'ecnebi kışkırtması' söyleminde, yukarıda alıntılanan metinde de izlenebildiği üzere, önemli bir yeniden-içeriklendirme operasyonu gerçekleşmiştir. 1950'lerde gerçekleşen bu söylemsel operasyonla birlikte, 'ecnebi kışkırtması' söylemi bundan böyle 'emperyalist tezgah' yerine 'komünist tezgah'ı işaret edecektir. Nitekim, bu içerik dönüşümüne uygun olarak, 1970'lerin ve 1980'lerin Kürt sorunu komünist kışkırtması olarak yeniden kurulacaktır. Bu yeniden-içeriklendirme operasyonunu lüzumlu kılanın uluslararası siyasette meydana gelen dönüşümler olduğuna şüphe yoktur. Bilindiği üzere, Türkiye Cumhuriyeti ile batılı güçler arasında, Birinci Dünya Savaşı sonrası gelişen 'husumet' pek de uzun sürmedi. Türkiye'nin NATO paktına dahil olması ile birlikte, bu kısa dönemli husumet yerini, bütün bir Soğuk Savaş dönemi boyunca devam edecek olan 'dostluk ve işbirliğine' bıraktı. Dolayısıyla, genel bir tema olarak olarak ecnebi kışkırtmasının, emperyalist tezgâh yerine komünist tezgâhla yeniden-içeriklendirilmesi, uluslararası ilişkiler alanında yaşanan bu dönüşümün neticesiydi. Soğuk Savaş durumunun ortadan kalkması ve 'komünist tehlikenin' uluslararası planda bertaraf edilmiş olması, 'ecnebi kışkırtması' söyleminde daha yakın bir zamanda bir başka değişikliğe yol açtı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Körfez Savaşı sonrası Orta-Doğuda ortaya çıkan yeni dengelerle birlikte, Kürt sorunu ile 'ecnebi kışkırtması' arasındaki bağ yeniden-içeriklendirildi: 'ecnebi kışkırtması'nın taşeronu artık Türkiye'nin güneyindedir.

5. Kırmızı Kuvvetler Olarak Kürtler: *Düşman Söylemi*

1980'lerin sonuna doğru, ordu ile PKK arasındaki askeri çatışmayı değerlendiren kimi yorumlarda PKK mensuplarına ve

onlara yardım edenlere 'düşman' nitelemesiyle atıfta bulunuluyordu. Düşman teriminin kullanılışı, olanca aykırılığına rağmen, kayda değer bir suskunlukla karşılandı. Suskunluk enteresandı çünkü, Türk Ordusu başka bir devletin ordusu ile bir savaşa girmiş değildi. Dolayısıyla, düşman teriminin kullanılması en azından, terminolojik bir soruna işaret ediyordu.

Düşman söyleminin 1989'da zuhur etmesi, ilk bakışta bu dönemin siyasi konjonktürü ile doğrudan ilişkili gibidir. Ne var ki, askeri şiddetin geçerliliğine dayalı bir anlayışın 1980'lerin sonuna doğru Kürt muhalefetinin bütününü etkilemeye başlamış olması ile düşman söyleminin ortaya çıkması arasında doğrudan bir ilişki olduğu şeklindeki bir tespit biraz aceleci bir yorumun ürünü olacaktır. Düşman nitelemesinin, devlet iktidarının Güneydoğu Anadolu'da askeri ve politik manada ciddi bir tehdide maruz kalmasıyla birlikte, ilk kez 1989 yılında kullanıldığı gözleminde bir sorun yoktur. Ancak, devlet söylemi içerisinde ciddi bir hacme sahip olmamasına binaen, düşman nitelemesi ile 1989 yılının konjonktürü arasında aceleci bir mevcudiyet ilişkisi kurmak doğru olmaz. Aksine, 1989 yılında aniden zuhur eden düşman söyleminin, bu görüntüsüne aldanmayıp, ortaya çıkışındaki tarihselliği ve üzerine yükseldiği söylemsel süreçleri deşifre etmek gerekmektedir. 1930'lardaki Kürt başkaldırıları esnasında ve sonrasında gerçekleşen askeri operasyonlara ait belge-metinler bu açıdan oldukça önemlidir. Bu dönemde gerçekleştirilen askeri operasyonlar esnasında üretilen metinler, kimi vatandaşları ortadan kaldırılması caiz şahıslar olarak tanımlamaktadır. Operasyonlar esnasında verilen bir askeri emir, 'askere silah atanlar'ın 'bu işi köyce yapmış' olmaları durumunda, 'köylerinin yakılıp, hayvanlarının müsadere edilmesini', 'askeri kuvvet karşısında silahlı olarak çekilen ve kaçanlar'ın ise 'takip edilip, yakalanarak, *yok edimelerini'* buyurmaktadır. (vurgu eklenmiştir) (Hallı,1972,). Devletin, bir kısım vatandaşını nasıl algılayabildiğini teşhir eden bu metni, yasadışı bir eylemliliğe karşı hukuki yaptırımları ifade eden sıradan bir metin olarak okumak mümkün değildir. Düşman söyleminin ortaya çıkışını mümkün kılacak söylemsel bağlamın oluşumuna katkıda bulunan metinlerin tipik, fakat önemli bir örneği olarak bu metin, devletin

kendi vatandaşlarını ortadan kaldırılmaları caiz varlıklar olarak tanımlayabilecek bir dilsel donanıma sahip olma öyküsünün bir parçası olarak algılanmalıdır.[12] Bu dilsel donanımın izlenebildiği bir başka önemli metin, dönemin genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak'a aittir. Genelkurmay Başkanı, 18 Eylül 1930'da başbakanlığa sunduğu raporda, bazı Kürt köylerinin havadan bombardıman yoluyla tahrip edilmesini önermektedir:

Erzincan ilindeki incelemelerim sırasında ekonomiyi önemli surette zarara sokan ve bu il dahilindeki asayişsizliğin en önemli amillerinden olan Aşkirik, Gürk, Dağbey, Haryi köylerinin tedip ve tenkiline zorunluluk gördüm. (...) bu bölgede çok şımarık bir durum almış olan bütün Kürt köylerine bir etki yapmak ve devlet nüfuzunu hakim kılmak için Erzincan'a nakledilecek bir hava kıtası ile bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı düşüncesindeyim (Hallı,1972,s.351).

Kullanımı pek yaygın olmasa da, bu dilsel donanım, ileriki yıllarda görüleceği üzere, devlet iktidarının tehdide maruz kaldığı durumlarda hemen söylemsel dolaşıma dahil olmaktadır. Devletin kimi vatandaşlarını bu biçimde algılamasına yol verecek dilsel donanımın kuruluş öyküsünün bir başka hayati unsuru ise Kürt başkaldırıları esnasında kullanılan operasyon haritaları olmuştur. Kürt başkaldırıları esnasında oluşturulan operasyon haritalarında, başkaldıran silahlı güçlerin ve ordu birliklerinin, oldukça ironik ve köktenci bir biçimde, sırasıyla 'kırmızı kuvvetler' ve 'mavi kuvvetler' şeklinde temsil edilmesi de, bu algıyı mümkün kılan dilsel-sembolik donanımın oluşumundaki önemli uğraklardan birisidir.

6. İktisadi Bütünleşme Sorunu Olarak Kürt Meselesi: *Bölgesel Gerikalmışlık Söylemi*

Etno-politik mahiyeti hakkında esaslı bir suskunluk gösterilen Kürt sorunu, cumhuriyetin kuruluşunu takip eden otuz yılın devlet söyleminde, 'saltanat ve hilafet özlemi', 'aşiret direnci', 'eşkıyalık' ve 'ecnebi kışkırtması' temaları etrafında algılandı. Bütün bu çeşitlenmeyle birlikte, bahsedilen bu algı ve okuma biçimleri açık bir ortaklık taşımaktaydı: 1950'lere kadar ki devlet söylemi, bütün çeşitlenmeleriyle birlikte ~~Kürt~~ sorununu ortadan kaldırılması gereken bir 'pürüz' ya da 'arıza' olarak

kodlamaktaydı. Kürt sorununu, tasfiye edilmesi gereken bir toplumsallığa dair bir kalıntı olarak kavrayan ve sunan devlet söyleminde 1950'lerle birlikte belirgin bir yarılma gerçekleşti ve Kürt sorunu, ortadan kaldırılması gereken bir pürüz yerine, çözülmesi gereken bir sosyal mesele olarak algılanmaya başlandı. Bu yeni algı ve sunumun gerçekleştiği tematik yüzey 'geri kalmış bölge' söylemi oldu. 1960'larla birlikte devlet, Kürt meselesini bir 'geri kalmış yöre' sorunu olarak algılamaya başlamış ve Kürt sorunu devlet söyleminde bir 'bölgesel gerikalmışlık meselesi' olarak yeniden kurulur olmuştu. Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki toplumsal rahatsızlık, bundan böyle bu bölgelerin iktisadi ve sosyal geri kalmışlığına gönderme yapılarak okunacaktı.

'Bölgesel geri kalmışlık' söylemi, bir yanıyla devlet söylemindeki bir yarılma durumuna, bir başka yanıyla ise bir devamlılık durumuna işaret ediyordu. Kürt sorununu, ortadan kaldırılması gereken, geçmişe dair bir kalıntı olmaktan ziyade, çözülmesi gereken toplumsal bir sorun olarak yeniden kurması itibarıyla devlet söyleminde bir yarılmanın işareti olarak okunabilecek 'bölgesel geri kalmışlık' söylemi, Kürt sorununun etno-politik mahiyetini tanımaktan uzak durmak konusundaki 'tutarlılığı' nedeniyle ise geleneksel devlet söylemi içerisindeki bir devamlılık durumunun işareti olarak değerlendirilebilir. 1960'ların ortalarından itibaren belirginleşen ve 1970'lerle birlikte popüler bir nitelik kazanan 'bölgesel geri kalmışlık' söylemi ve bu söylemin temsil ettiği kopuş-devamlılık diyalektiği, Türkiye toplumsal tarihinde 1950'lerle birlikte yaşanmaya başlayan dönüşümün esas olduğu bir bağlama oturtularak tarihselleştirilmelidir. Böylesi bir tarihselleştirme teşebbüsü çok önemli bir olguyu görünür kılmaktadır: 1950'lerle birlikte yaşanan toplumsal-siyasal dönüşüm, devlet iktidarının konsolidasyonu meselesinde yaşanan bir başka büyük dönüşümle sarmallanarak gerçekleşmiştir.

İktidarın konsolidasyonu meselesinde yaşanan bu dönüşüm, bir yandan Kürt sorununun niteliğinde yaşanan bir dönüşümle alakalıyken, bir yandan da Kürt sorununa ilişkin devlet söyleminde önemli değişikliklerin gerçekleşmesine vesile olmuştur. Bahsedildiği üzere, devlet iktidarının konsolidasyonu

meselesi, cumhuriyetin ilk bir kaç onyılındaki devlet söyleminin kuruluşunda oldukça tayin edici bir rol oynamıştı. Ancak 1950'lerle birlikte devlet iktidarının konsolidasyonu ve bütünleşme sorununun niteliğinde ciddi bir dönüşüm yaşandı. Bu dönüşümü çok yalın bir biçimde özetlemek gerekirse: devlet bütün bir 1920'ler ve 1930'lar boyunca, esas olarak askeri ve politik bütünleşme sorunu ile meşgul olmuşken, 1950'lerle birlikte ekonomik bütünleşme sorunu öne çıkmıştır. Anadolu toprakları üzerindeki bütünleşmenin niteliğinde yaşanan bu dönüşüme bağlı olarak ulusal bir pazar etrafında iktisadi bütünleşmenin öne çıkması, Kürt sorununun devlet söylemi içerisinde bir 'bölgesel geri kalmışlık' sorunu olarak kurulmasına mahal veren söylemsel zeminin oluşumunun da tayin edici unsuru oldu.

Bölgesel geri kalmışlık söyleminin ortaya çıktığı metinlerin yakın bir okuması, Kürt sorununu ilk kez bir bölgesel geri kalmışlık sorunu olarak kodlama ayrıcalığının, 1950'lerde ve 1960'ların ikinci yarısında iktidarda bulunan popülist-sağa ait olduğuna işaret etmektedir.[13] 50'li ve 60'lı yılların, Anadolu'nun ulusal bir kapitalist pazar yoluyla bütünleştirilmesinin başdöndürücü bir hız kazandığı yıllar olduğuna şüphe yoktur. Cumhuriyet'in kurucu partisi *CHP*'yi ilk 'serbest seçimlerde' iktidardan uzaklaştıran Demokrat Parti (*DP*), 1950'lerde Doğu Anadolu'ya 'kültürel gelişme' vaat ediyordu. 1950'lerin bu yakın ilgisi, Kürtlerle meskun bölgelerdeki toplumsal rahatsızlıkları, bu bölgelerin devletçe ihmal edilmiş olmasına ilişkilendiren eleştirel bir söyleme, 1960'ların geri kalmışlık söylemine dönüşmekte gecikmeyecektir. Bu söylemin göründüğü çok temel metinlerden biri, *DP*'nin 1960 sonrası varisi olan Adalet Partisi (*AP*)'nin 1965 yılında kurduğu hükümetin programı olacaktır:

> Bölgeler arasındaki gelişme farklarını azaltmak, kalkınmamızın sosyal adalet içinde en dengeli bir şekilde gerçekleştirilmesinin tabii bir icabıdır. Yurdun birçok bölgelerinde; özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hayat ve yaşayış şartları bakımından büyük farklar mevcuttur. (TBMM,1988b,s.104.)

Bu türden metinlerle birlikte, Kürt sorununu bölgesel geri kalmışlık sorunu olarak kodlayan bir söylem, söylemsel dolaşıma dahil olmuş bulunmaktadır. Kürtlerle meskun bölgelerde vuku bulmuş toplumsal rahatsızlıkları bu bölgelerin iktisaden ihmal edilmiş olmasına ilişkilendiren ve bu itibarla da, Kürt meselesini, etno-politik bir mesele olarak algılamamak şeklindeki istikrarlı bir okuma stratejisine dayanan geleneksel devlet söyleminin yeni bir versiyonu olan bölgesel geri kalmışlık söylemi, 1960'ların ve 1970'lerin devlet söylemindeki egemen okuma versiyonu oluverdi. Dönemin siyasi partilerinin ve hükümetlerinin çoğu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin iktisadi azgelişmişliğinin ve bunun halledilmesi gereken bir sorun olduğunun farkına vardılar. Ne var ki, Kürt meselesine ilişkin bu yeni okuma versiyonunu, basitçe kalkınmacı bir söylemin olağan bir tezahürü olarak değerlendirmek kesinlikle mümkün değildir. Bölgesel geri kalmışlık söyleminin, Doğu ve Güneydoğu'nun ekonomik azgelişmişliğini tespit etmek ve bu azgelişmişliğe çareler bulmak şeklindeki kalkınmacı bir popülizmin sınırlarını aştığı muhakkaktır. Kürtlerle meskun bölgelerin iktisadi geri kalmışlığını tespit etmekle ve bu gerikalmışlığı bölgedeki toplumsal rahatsızlıklarla irtibatlandırmış olmakla beraber, bölgesel geri kalmışlık söyleminin zuhur ettiği metinler, esas olarak, bölgeyle Türkiye ulusal pazarı arasındaki bütünleşme noksanlığına yönelik bir yakınmayı seslendirmektedirler. Diğer bir deyişle, bölgesel geri kalmışlık temasının işaret ettiği 'mahrumiyet' durumu, görünür bir düzeyde 'fiziksel yoksunluklara' işaret ederken, daha genel bir düzeyde ise, ulusal pazarın bölgedeki nüfuz etme düzeyine ilişkin bir soruna göndermede bulunmaktadır. 1969'daki *AP* Hükümet Programı, bölgesel geri kalmışlık söylemiyle ulusal bir pazar etrafında bütünleşme sorunu arasındaki genetik ilişkiyi sergileyebilmek açısından eşsiz bir metindir:

[...] önemle üzerinde durduğumuz diğer bir konu da Doğu bölgesinin kalkınması meselesidir. Ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan memleketimizin bütün bölgelerinin kalkınması, Anayasamızın bir icabıdır... Hedefimiz Türkiye'nin bütün bölgelerini tüm olarak çağımızın medeniyet seviyesine çıkartmaktır. Bunun içindir ki, memleketimizin tümüne şamil

bir kalkınma planı tatbik olunurken, geri kalmışlığın yaygın ve tesirli olduğu bölgelerde özel tedbirler alınmasına ihtiyaç görmekteyiz. Bu özel tedbirlerin maksadı; memlekette imtiyazlı bölgeler yaratmak değil, *bütünleşmeyi perçinlemektir.* (vurgu eklenmiştir) (TBMM,1988b,s.104.)

1969 hükümet programında hemen göze çarpan, açık bir kalkınma retoriğidir. Ancak, kalkınma 'kendinde' bir sorun olarak algılanmayıp, (medenileşme meselesinin bir unsuru olarak okunan) bütünleşme sorunuyla alakası etrafında sorunlaştırılmaktadır. Ulusal pazarla bölge arasındaki bu kopukluk, modernleşme ve medenileşmenin kurucu unsurlar olduğu bir söylem evreninde, bir bölgesel geri kalmışlık ve giderek bir medeniyet eksikliği sorunu olarak algılanmaktadır.

1969 Hükümet Programı'nda yer alan, bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesine yönelik oldukça ayrıntılı plan da, Türkiye'nin bütünleşme sorununun niteliğinde 1950'leri takiben ciddi bir değişiklik gerçekleşmiş olduğu iddiasını destekler mahiyettedir. Hükümet programında yer alan plan 27 maddeden oluşuyordu. İlk dört madde eğitim, ikinci dört madde ulaşım üzerineydi. Eğitim ve ulaşımın, ulus-devlet çağının en etkin bütünleş(tir)me aracı olan asimilasyon pratiğinin iki temel unsuru olduğunu biliyoruz. Daha çarpıcı olan ise, planın hemen hemen tüm diğer maddelerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin Türkiye ekonomisine bütünleştirilmesiyle ilgili oluşuydu.[14] Bu içeriğiyle plan, bölgesel geri kalmışlık meselesi olarak yeniden kurulan ~~Kürt~~ sorununun bütünleşme sorunuyla irtibatı etrafında sorunlaştırıldığının en somut örneklerinden biri olmuştur.

Kürt sorununu bir kalkınma sorunu olarak okuyan bölgesel geri kalmışlık söyleminin esasını, bölgeyle ulusal pazar arasındaki --1950'lere değin ihmal edilen- bütünleşme sorununun oluşturduğu, yakın dönemlerde ortaya çıkan metinler üzerinden de anlaşılabilir. 1990'ların başında, TÜSİAD'ın ve kimi gazetecilerin GAP'ın rantabl bir yatırım olmadığı şeklindeki eleştirilerine karşılık, Süleyman Demirel'in GAP'ın bir *entegrasyon* projesi olduğunu hatırlatan ve dolayısıyla rantabl olup olmamasının tek kıstas olamayacağını ima eden, karşı eleştirisi bu yakın dönem metinlerinin en anlamlı örneğidir. Aynı şekil-

de Turgut Özal'ın Atatürk barajının açılış töreninde sarfettiği, 'GAP Türkiye'nin birliğinin simgesidir' tümcesi, bölgeyle Türkiye arasındaki ekonomik, sosyal ve siyasi entegrasyonun tamamlanmadığı noktasında, devletin üst katlarında bir görüş birliğinin mevcudiyetine delalet etmektedir.

Bölgesel geri kalmışlık söylemi, altmışlı ve yetmişli yıllar boyunca popülerliğini sürdürdü. 70'li yılların bu popüler söylemi, 'geri kalmışlık' veya 'ihmal edilmişlik' benzeri eleştirel vurgularından ayrıştırılarak 1980 sonralarına da taşındı. 1983 ve 1987 Hükümet Programları'nda izlenebildiği üzere, bölgesel geri kalmışlık söylemi, 80'lerin siyaset söylemine 'kalkınmada öncelikli yöreler' adlandırmasıyla geçti.

Sonuç

Yukarıdaki anlatı, cumhuriyet dönemi devlet söyleminin 'geçmiş'in politik düzeniyle mücadele, merkezi bir devlet iktidarının kurulması, yabancı devletlerle yaşanan gerginlik ve ulusal bir pazar ekonomisinin yerleşikleştirilmesinin temel unsurlar olduğu tarihsel bir bağlamda ortaya çıktığını göstermektedir. Milliyetçilik, otoriteryanizm, batılılaşma-modernleşme ve merkezileşme söylemleri ve bu söylemlerin rakip söylemlerle olan kapışması da anılan bağlam açısından esas teşkil etmekteydi. Böylesi bir bağlam içerisinde cereyan eden özel bir söylemsel kuruluş içerisinde ortaya çıkan devlet söylemi, Kürt sorununun 'geçmişin ve geleceğin simgeleri', 'modernliğin ve modernlik öncesinin toplumsal biçimleri', 'ecnebi devletler ve yeni Türk devleti', 'taşra ekonomisi ve ulusal ekonomi' karşıtlıklarının oluşturduğu gerilimler üzerinden algılanmasına sebep oldu. Değinilen bu karşıtlıkların devletin algısını biçimlendirmesi, Kürt sorununun *Kürdi* mahiyetinin iptal edilmesiyle ve sorunun 'saltanat ve hilafet özlemi', 'aşiret ve eşkıya gibi modernlik-öncesi toplumsal biçimlerin direnişi', 'ecnebi kışkırtması' ve nihai olarak 'bölgesel geri kalmışlık sorunu' olarak yeniden-kurulmasıyla sonuçlandı.

Kısacası, Kürt meselesinin *Kürdi* mahiyetine ilişkin istikrarlı suskunluk ve sorunun 'irtica', 'eşkıyalık' 'aşiret direnci', 'ecnebi kışkırtması' ya da 'bölgesel gerikalmışlık şeklinde yeniden-kuruluşu, cumhuriyet dönemi devlet söyleminin orta-

ya çıktığı söylemsel kuruluşla ve kuruluşa imkan veren mümkünlük koşullarıyla ilgilidir; devlet benzeri bilinçli bir zihne ait tarih-dışı bir dille değil. Diğer bir deyişle, Kürt sorununun 'irtica', 'eşkıyalık' 'aşiret direnci', 'ecnebi kışkırtması' ya da 'bölgesel gerikalmışlık' olarak adlandırılması, devletin Kürt sorununu aksettirmeye ya da çarpıtmaya muktedir bir ifade üretme ve kullanma yeteneğiyle donatılmış olmasından değil, aksine Kürt sorununu tarihsel olarak imkan verilmiş bir dil üzerinden okumak durumunda olmasından kaynaklanıyordu. Devlet, Kürt meselesi üzerine ancak ve ancak özel bir söylemsel kuruluşta zuhur etmiş bulunan devlet söylemi vasıtasıyla konuşabiliyordu. Dili ve hafızası bu söylemsel kuruluşa 'sınırlıydı'. Nitekim, ~~Kürt~~ sorununa atfen başvurulan 'irtica', 'eşkıyalık' 'aşiret direnci', 'ecnebi kışkırtması', 'bölgesel geri kalmışlık' gibi kavramları devletin diline açan da bu söylemsel kuruluşdan başkası değildi.

Mesut YEĞEN

Referanslar

Aybars, E. (1988). *İstiklal Mahkemeleri (1920–1927)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Başkaya, F. (1991). *Batılılaşma, Çağdaşlaşma, Kalkınma. Paradigmanın İflası*, Doz Yayınları, İstanbul.

Beşikçi, İ. (1978). *Kürtlerin Mecburi İskanı*, Komal Yayınevi, İstanbul.

Beşikçi, İ. (1990). *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Belge Yayınları, İstanbul.

Beşikçi, İ. (1991a). *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu*, Belge Yayınları, İstanbul.

Beşikçi, İ. (1991b). *Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, Yurt Yayınları, Ankara.

Bozbeyli, F. (1970). *Parti Programları*, Baha Matbaası, İstanbul.

Cemal, B. (1955). *Şeyh Sait İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul.

Giritli, İ. (1988). *Atatürkçülük İdeolojisi*, A.K.D.T.Y.K., Ankara.

Goloğlu, M. (1974). *Tek Partili Cumhuriyet (1931–1938)*, Kalite Matbaası, Ankara.

Gözübüyük, A. Ş. & Sezgin, S. (1957). *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri*, AÜSBF Yayını, Ankara.

Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar 1924-1938*, Genelkurmay Harp Tarihi Bşk. Yay., Ankara.

İğdemir, U. (1986). *Sivas Kongresi Tutanakları*, T.T.K. Yayınları, Ankara.

İğdemir, U. (1989). *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, A.K.D.T.Y.K., Ankara.

İnan, A. (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, TürkTarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kili, S. & Gözübüyük, A. Ş. (2000). *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara.

Kutlay, N. (1991). *İttihat Terakki ve Kürtler*, Koral-Fırat Yayınları, İstanbul.

Mesut, A. (1992). *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul.

Oran, B. (1994). 'Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" Bölümünü Yeniden Okurken' *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.49, No. 3–4.

Şadillili, V. (1980). *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, Kon Yayınları, Ankara.

T.B.M.M. (1985a). *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt I, İş Bankası Yayınları, Ankara.

T.B.M.M. (1985b). *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt II, İş Bankası Yayınları, Ankara.

T.B.M.M. (1985c). *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, İş Bankası Yayınları, Ankara.

T.B.M.M. (1985d). *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İş Bankası Yayınları, Ankara.

T.B.M.M. (1988a). *Hükümetler ve Programları I*, T.B.M.M., Ankara.

T.B.M.M. (1988b). *Hükümetler ve Programları II*, T.B.M.M., Ankara.

T.B.M.M. (1988c). *Hükümetler ve Programları III*, T.B.M.M., Ankara.

T.B.M.M (1920–1950). *Zabıt Ceridesi*.

Tekeli, İ. (1990). 'Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu', *Toplum ve Bilim*, No. 50.

Tunçay, M. (1989). *T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Yeğen, M. (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim: İstanbul.

Dipnotlar

1 Bu çalışma Devlet Söyleminde Kürt Sorunu (İletişim, 1999) adlı kitabın üçüncü bölümünden üretilmiştir.

2 Kürt sorununa ilişkin eleştirel-muhalif çalışmalar, Kürtlerin fiziksel mevcudiyetinin inkârına dayalı geleneksel devlet söyleminin ortaya çıkışı ile cumhuriyetin kuruluşu arasında genetik bir münasebet olduğu fikrini neredeyse tartışmasız bir biçimde kabul ederler. Öyle ya; bir ulus devlet olarak cumhuriyet, bu fikre uygun bir siyasi örgütlenmeyi gerçekleştirirken, iktidar olmak istediği topraklar üzerindeki etnik kompozisyona ilişkin olarak, kendisini önceleyen imparatorluk devletinden farklı bir tasavvur geliştirecekti. Diğer bir deyişle, cumhuriyetin kuruluşunun Kürt meselesine ilişkin devlet söyleminde bir kopuşa yol açması beklenebilir bir sonuçtu. Gerçekten de, Kürt meselesine ilişkin eleştirel çalışmaların neredeyse tamamı Cumhuriyetin ilanını devlet söyleminde bir kopuş anı olarak tasvir ederler. Ne var ki, Kürtlerin etnik mevcudiyetlerinin inkârını, Kürt kimliğinin reddediliş pratiğinin dolaysız bir dilsel yansınması olarak da değerlendiren bu çalışmalar, cumhuriyetin ilanını Kürt kimliğinin reddediliş pratiğinin başlangıcı olarak da görmek durumunda kalırlar. Buna göre çok-uluslu bir devletin (Osmanlı) politik üstyapısının ulus-devlete ait bir politik üstyapı (Türkiye Cumhuriyeti) ile değiştirildiği an, hem kategorik inkar söyleminin hem de Kürt kimliğinin reddinin başlangıcını temsil eder. Ne var ki, ilerleyen tartışma esnasında da görüleceği üzere, Kürt kimliğinin reddi pratiğinin Cumhuriyetin kuruluşu ve saltanat ile hilafetin ilgası ile başladığını ima eden bu tesbit pek de makul değildir. Kürtlerin fiziksel mevcudiyetinin inkarına yaslanan inkar söyleminin ortaya çıktığı an olarak cumhuriyet rejiminin kuruluşunu, Kürt kimliğinin reddediliş pratiğinin başlangıç anı olarak kabul etmek de imkansız görünmektedir; çünkü Kürt kimliği, farklı dönemlerde ortaya çıkmalarına ve farklı yoğunlukta yaşanmalarına rağmen hepsi Osmanlı döneminde başlamış olan merkezileşme, modernleşme, sekülerleşme ve uluslaşma süreçlerine bağlı olarak sosyolojik ve siyasal bir aşındırma süreciyle çoktan karşılaşmıştı. Diğer bir deyişle, Kürt kimliğinin reddi, cumhuriyetin kuruluşunu önceleyen bir toplumsal ve siyasi dönüşümün eseriydi.

3 Bkz. TBMM, 1985d.

4 Altında Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami gibi milli mücadelenin önemli isimlerinin imzası bulunan protokolün birinci maddesinde 'Devlet-i Osmaniye'nin tasavvur ve kabul edilen hududun Türk ve Kürtlerle meskun olan araziyi ihtiva eylediği ve Kürtlerin camia-i Osmaniye'den ayrılması imkansızlığı izah edildikten sonra bu hududun en asgari bir talep olmak üzere temin-i istihsali lüzumu müştereken kabul edildi. Maahaza Kürtlerin sebesti-i inkişaflarını temin edecek vech ve surette hukuk-i ırkiye ve içtimaiyece mazhar-ı müsaadat olmaları daha tervic ve ecanip

tarafından Kürtlerin istiklal-ı maksad-ı zahirisi altında yapılmakta olan tezviratın önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malum olması husus tensib edildi. (aktaran, Kutlay, 1991, s. 138)

5 Lozan anlaşması genellikle Türkiye'nin, Anadolu'nun müslüman olmayan etnik gruplarına yönelik olarak herhangi bir hukuki taahhütte bulunmadığının, uluslararası nitelik taşıyan bir belgesi olarak kabul edilir. Bu konuda oldukça farklı bir yorum için bkz. Oran, 1994.

6 1924 Anayasası ile ortaya çıkan Kürtlerin etnik-menşeli hukuki ve siyasi haklarının inkârı durumunu, Osmanlı'nın müslümanları (ve öteki dini toplulukları) işaret eden millet fikrinin yerini, Cumhuriyetin etnik olarak tanımlanmamış bir yurttaşlık kategorisine dayanan millet fikrine bırakmış olmasıyla açıklamak, ne yazık ki, mümkün değildir. 1924 Anayasası'nın bazı maddelerinin 'yakın' bir okuması, ülkedeki farklı etnik grupların siyasi haklarının inkar edilmesinin devletin, tebasını oluşturan bireyleri (nötr bir hukuki bağ olarak) yurttaşlık bağı ile tanımlamaya başlamış olmasıyla alakası olmadığını göstermektedir. Örneğin, madde 88. Türkiye'de din ve ırk ayıredilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese 'Türk' denir. Madde 11. Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk milletvekili seçilebilir. madde 12. Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili seçilemezler (Kili ve Gözübüyük, 2000). 88. maddenin harfi bir okuması, Türkiye'de yurttaşlık kategorisinin 1920'lerden beri 'saf biçimiyle' hukuki bir kategori olarak tanımlanmış olduğu izlenimini rahatlıkla verebilir. 88. madde bu şekilde okunduğu takdirde, 11. madde, parlamentoda temsilci olabilmek için 'Türklüğü' önkoşul olarak belirlemesine rağmen, özel bir önem arzetmeyecektir, çünkü bir önkoşul olarak 'Türklük' etnik bir statüye değil fakat hukuki bir statüye, yani yurttaşlık bağına gönderme yapmaktadır. Ne var ki, anayasanın 12. maddesinin okumaya dahil edilmesi bütün resmi değiştirmektedir. Bu madde parlamentoyu fiili olarak Kürtlere kapatmaktadır. Parlamentoyu Kürtlere kapatan bu dışlamanın mantığı elbetteki apartheid mantığı değildir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye Cumhuriyeti Kürtlere, Kürt oldukları için parlamentoya seçilemeyeceklerini, hiçbir zaman, söylememiştir. Devletin söylediği şudur: Kürt olduğunuz için değil, fakat Türk olmadığınız için parlamentoya seçilemezsiniz. Diğer bir deyişle, Kürtler parlamentoya, kimliklerini (Kürtlüklerini) unutmak, ertelemek, iptal etmek kaydıyla seçilebilirlerdi. Dolayısıyla, burada bahsolunan dışlama mantığı özümseme yoluyla dışlamanın mantığıdır.

7 Kürtlerin fiziksel varlıklarının inkârı görece önemsiz bir iş oldu. Tarih bilimi bir müddet sonra dünyada medeniyet kurmuş tüm ırkların Türk ırkından türediğini ispatlayacaktı.

8 İskan Kanunu'nun kapsamlı bir tahlili için bkz. Beşikçi 1978. Beşikçi'nin İskan Kanunu üzerine yaptığı çalışmayı değerlendiren Kirişçi ve Winrow (1997, s. 104) ise kanunun amaçladığı asimilasyonun, Beşikçi'nin aktardığı gibi sadece Kürtlerle sınırlı

olmadığını, Yahudilerin, Balkanlar ve Kafkasya'da gelen göçmenlerin ve Türk göçer aşiretlerin de yasanın uygulama kapsamında olduklarına işaret etmektedirler. İlk bakışta yerinde görünen bu uyarı gereksiz bir belirsizliğe sebep olmaktadır; çünkü kanunun hem metni hem de uygulanımı, esas hedefin yeni rejime entegre edilmekte güçlük çekilen Kürtler olduğuna işaret etmektedir. Kanunun bazı maddelerinin doğrudan Kürt kimliğinin gerçekleştiği toplumsal ve kültürel dolayımlara yönelik olduğu aşikardır. Beşikçi'nin vurguladığı üzere, İskan Kanunu'nun 16. maddesinin 'evli çocukların ve evli torunların başlı başına bir aile olarak iskan edilmelerini' kayda alan 'e fıkrası' açıkça geleneksel büyük Kürt ailesinin parçalanmasını hedefleyen bir tedbirdir. Kanun, Kürtlüğün kurulduğu bir toplumsal uzam olarak aşireti ve geleneksel büyük aileyi çözmeye yönelik önlemleri içermektedir. İskan Kanunu'nun Kürtlüğe yönelik bu belirgin içeriğini, aynı maddenin 'g' fıkrası da ortaya koymaktadır. Büyük Kürt ailesini çözmeye çalışan kanun, 'Türk muhacir ve mültecileri' ise 'hısım ve akrabalarının bulundukları yerde iskan etmeyi' doğru bulmaktadır. İskan Kanunu'nun Kürtlere yönelik hacminin ciddiye alınması gerektiğine ilişkin bir başka bulgu ise kanunun uygulanımına ilişkindir. Tekeli'nin aktardığına göre (1990, s. 64), kanunun uygulanımı esnasında Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı gibi Muş, Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin ve Çoruh illerinden 5.074 hanede yaşayan 25.831 kişi Batı Anadolu'da zorunlu iskana tabi tutulmuştur. Öte yanda çok-partili rejime geçilmesi ile birlikte 1947 yılında çıkarılan 5098 sayılı kanunla nakledilen bu kişilerin nakledikleri yerde oturma zorunluluğu kaldırılmış, bunun üzerine de 4.128 hanede yaşayan 22.516 kişi, göçürülmeden önceki yerlerine geri dönmüşlerdir.

9 İskan Kanunu ve benzeri başka uygulamalar, Kürtlerin, Türk kültürü ve dili içerisisinde asimile edilmesinin 1930'lu yıllarda sistematik bir politika olarak benimsendiğine işaret etmektedir. Örneğin dönemin umumi müfettişi Abidin Özmen'e göre 'Türk camiası içinde kaynatmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe dili ile konuşur hale getirmek (...) temsilin süratle yapılabilmesi için Kürtçe konuşmak meselesi üzerinde durmak icap eder' (Mesut, 1992, s. 269–271). 1930'ların bu türden uygulamaları ve özellikle umumi müfettişlik, çok partili dönemde ciddi eleştirilere uğrayacaktır. Çok partili dönemin Diyarbakır milletvekili M. Remzi Bucak'ın Umumi Müfettişliklerin kurulmasına olanak veren yasanın yürürlükten kaldırılmasına dair verdiği yasa önerisinde sunduğu gerekçe, bu eleştirilerin önemli bir örneğini oluşturmaktadır. Bucak'a göre, 'umumi müfettişliklerin ihdasından lağvına kadar geçen zamana şöyle bir nazar atfettiğimizde, adı geçen ida-reye tabi tutulmak bedbahtlığına düçar olmuş vilayetlerimizde, tesis ve kuruluş gayesiyle kabili telif en ufak bir umran eserine tesadüf edilmemekte, bilakis her köşesinden "Hindistan Umumivaliliği" idare tarzı ve

kokusu gelmektedir. Bu bakımdan, Umumi Müfettişlikler, idari ve siyasi tarihimize iğrenç ve korkunç sayfalar ilave etmekten başka bir vazife görmemişlerdir' (TBMM, Zabıt Ceridesi, 9. Dönem, Cilt.16,s.1.). Umumi Müfettişliklerin kurulmasına olanak veren yasanın yürürlükten kaldırılmasına dair yasa öne-risi yapılan oylamada kabul edilecek ve müfettişlikler kaldırılacaktır.

10 Bu hissiyat, sonrasında başka aktüel gerilimlerle eklemlendi ve müslüman Osmanlı imparatorluğunun çöküşünün, hırıstiyan Batı tarafından tezgâhlanan bir plana bağlı olarak gerçekleştiği türünden gayrı-sosyolojik ve komplocu bir kanaate dönüşerek zenofobik bir hissiyata kaynaklık teşkil etti.

11 Oysa, Britanya'daki Devlet Arşivi'nde yer alan belgeler, 1925'teki Şeyh Sait ayaklanmasının arkasında açık bir İngiliz kışkırtması olmadığını göstermektedir. Bkz. Mesut, 1992.

12 Böylesi bir dilsel donanımın mevcudiyetine işaret eden başka örnekler de vermek mümkündür. Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar adlı yayın (Hallı, 1972) bu açıdan enteresan örnekler sunmaktadır. Aktarılan bir bilgiye göre '17 günde yapılan tarama hareketinden elde edilen sonuçlar şöyledir: tarama bölgesinden ölü ve diri 7954 kişi çıkarılmış, 1019 silah toplanmıştır.' Ölü ve diri insan sayısı ile yakalanan silah sayısı arasındaki bariz örtüşmezlik, yakalanların ya da isyana karışanların kimliği ve konumu hakkında yeterince ipucu vermektedir.

13 Bölgesel geri kalmışlık söylemi ilk olarak popülist sağ bir söylem içerisinde hayat bulmuş olmasına rağmen, 'ortanın solu'nun ve popülist sağın bu meseleye ilişkin kullandıkları dil arasında önemli bir fark vardır. Demirel'in başbakanlığındaki sağ hükümetler sorunu tarif etmek için 'geri kalmış bölge' kavramını kullanırken, II. Ecevit Hükümeti 'ihmal edilmiş bölge' kavramını kullanmaktadır. 1980'lerin Özal hükümetleri ise aynı meseleye ilişkin olarak, cumhuriyet hükümetlerinin siyasi sorumluluğunu tümüyle inkar edecek bir kavramı,'kalkınmada öncelikli yöreler' kavramını kullanacaktır.

14 Bu bütünleştirme planının maddeleri arasında şunlar yer almaktadır: 1. Eğitim tesislerinin çoğaltılmasına devam olunacaktır. 2. Bölgede kurulmasına başlanmış olan yatılı bölge okullarının sayısı çoğaltılacak, bu okullarda, ilkokullardan sonra yerine göre ortaokul veya sanat okulu kısımları ilave olunacaktır. 5. Bölgede kurulmasına başlanan tarım kayvancılık ve orman okulları ikmal olunacak ve sayıları arttırılacaktır. (TBMM,1988b,s.155-157)

Laiklik

Kemalist Laiklik Modeli

1.Giriş:

Türkiye'de din-devlet ilişkilerinin biçimi, "Cumhuriyet"in ilk yıllarından itibaren, "laiklik" kavramıyla ifade edilmiştir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, *çağdaş medeniyet seviyesinin üzerine* çıkarmayı hedefledikleri "yeni" devleti laiklik ilkesi doğrultusunda yapılandırma iddiasındaydı. Türk siyasal hayatında Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren özel bir anlam atfedilen laiklik fikri, 1937 yılında anayasal bir ilke haline getirilmiştir. Bu tarihten sonra da gerek yönetici elit gerek "devlet aydınları" (bürokratik aydınlar) her fırsatta devletin "laik" niteliğine vurgu yapmakta, Türkiye'nin örnek bir "laik devlet" olduğundan dem vurmaktadırlar. Oysa, bilinmektedir ki, söylem ile gerçeklik (retorik ve realite) çoğu zaman bir ve aynı şey değildir. Bu bilimsel gerçeklik akılda tutularak, şu sorular sorulabilir: Acaba, Türkiye'deki durum, "resmi ideolojinin" iddialarıyla örtüşmekte midir? Kemalist laiklik anlayışı ve pratiği, gerçek bir laik model ile bağdaştırılabilir mi? Gerçekten de, Kemalist laiklik doğrultusunda örgütlenmiş Türkiye Cumhuriyeti, örnek bir laik devlet olabilir mi?

Çalışmamız bu ve benzeri sorulara cevap aramaktadır. Tabi ki bunu yaparken, bir makalenin sınırları dahilinde hareket edilebilmiştir. Önce laikliğe ilişkin kavramsal çerçeve çizilmiş (ki bu, bize karşılaştırma yapabilme imkânı vermektedir), sonrasında da Kemalist laiklik modeli, uygulamaya ağırlık verilerek irdelenmeye çalışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve:

Sürekli tartışılan bir kavram olan laikliğin, üzerinde uzlaşılmış net bir tanımı bulunmamaktadır. Genel bir biçimde söylersek, laikliği, dinin geriletilmesi/bastırılması, toplumdan sökülüp atılması şeklinde anlayanlar olmakla birlikte, laikliği dine müdahalenin önlenmesi, dini inanç ve pratiklerin güvencesi şeklinde anlayanlar da bulunmaktadır.

Bizim bakış açımıza göre, *laiklik kavramı nötr bir içeriğe sahiptir.* Bu anlamda, toplumu, ne adına olursa olsun, dinsel-kutsal değerlerinden arındırma, bu değerleri kontrol altına alma, sınırlama, bastırma, ortadan kaldırma gibi amaçlar gütmez, bu tür amaçlar için *militanlık yapmaz.* Laiklik, toplumu dinsizleştirme yönünde kullanılabilecek bir ideoloji değil; dinin/kutsalın, devletin meşruiyet kaynağı olmaktan çıkarılmasını güvence altına alan, hukuksal-siyasal bir ilkedir. Erdoğan da, "(l)aiklik, sekülerleşme veya sekülarizmden farklı olarak, sosyolojik değil, fakat yalnızca siyasal-hukuki bir ilkedir. Gerçekten, laiklik toplumun veya toplumsal bir durumun niteliği olmayıp, bir siyasal örgütlenme biçiminin... bir ilkesi veya niteliğidir"[1] vurgusunu yapar. Vergin de, laikliğin *felsefi bir erek, finalité* olmadığını, özgürlük gayesine ulaşmakta bir *araç-kavram,* bir *sosyal barış yöntemi* olduğu fikrindedir.[2] Ve bu araç-kavram/ilke, bütün dinler, mezhepler, dini, tanrıyı reddeden düşünceler de dâhil olmak üzere, bütün dini inanç, kanaat ve düşünceler karşısında tarafsız davranmayı, birini yekdiğerine karşı imtiyazlı kılacak veyahut da mağdur duruma sokacak şekilde hareket etmemeyi *zorunlu kılar.*

Bir tanım vermek gerekirse; laiklik, siyasal ve dinsel otoritelerin/kurumların birbirinden ayrılıp, birbirine karşı özerklik kazandığı, egemenliğin tanrıya veya daha kapsayıcı bir ifadeyle söylersek, *kutsal olana* dayandırılmadığı, devletin siyasal örgütlenmesini, hukuk düzenini, herhangi bir eylem ve işlemini *kutsal olan* ile meşrulaştırmadığı, bununla birlikte de, devlete, hukuk sistemini mutlak olarak dinsel olanla örtüşmeyecek

---

[1] Mustafa Erdoğan, "Sekülarizm, Laiklik ve Din", **İslami Araştırmalar**, 1995, C. 8, S. 3–4, s. 184–5.

[2] Nur Vergin, "Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin 'Bitmeyen Senfono'si", **Türkiye Günlüğü**, 1994, S. 29, s. 17.

biçimde düzenleme, tamamen dinsel olanın dışında düzenlemeler yapma[3] gibi bir zorunluluk da yüklemeyen[4], devleti dinler karşısında tarafsız bir konuma iterek, farklılıkların (değişik inanç gruplarının), hiyerarşik bir derecelendirmeye tabi tutulmadan, eşit koşullar içerisinde bir arada yaşamasının güvencesi olan bir ilkenin adıdır. Laikliğin özünde, dinsel olan her şeyle uzlaşmaz bir çelişki görmek doğru değildir.[5] Laikliğin karşı çıktığı şey, dinsellik/ kutsallık değil, bunların eşitsiz ilişkiler yaratacak *bir hak ölçütü, bir imtiyazlandırma ve/veya tahakküm aracı haline* getirilmesidir. Cangızbay'ın güzel bir biçimde ifade ettiği gibi, "laikliğin derdi, ne şu kültle (tapınıyla), ne bu kültle, ne de kültlerin kendisiyle değil, herhangi bir kült adına insanların zapturapt altına alınmasıyla/ alınmak istenmesiyledir: hem de bu kült ister dinsel olsun, isterse de profan (lâdini/din-dışı)."[6] Kesin olan bir şey var ise, o da laikliğin, insanların yaşamlarını, devletin tercih ettiği/ dayattığı modellere karşı, kendi inançları doğrultusunda örgütleyebilmelerini güvence altına alan özgürlükçü bir ilke olduğudur.

---

[3] Hukuk düzeninin, dinsel olanla örtüşebileceği noktaların olabileceğinin söylenmesi, bazı Avrupa devletlerinde yapıldığı gibi, dinsele devletin varlığını meşrulaştırmaya yönelik bir işlev yüklenmesi anlamına gelmediği, yaptığımız tanımın bütünü göz önüne alınarak değerlendirildiğinde açığa kavuşacaktır. Bu örtüşmenin anlamını açıklamak için örnek verecek olursak, pazar gününü Hıristiyanların dinsel tatili olmasına karşın, Fransa'da bu gün resmi hafta tatili olarak kabul edilmiştir; bu durum başlı başına laikliğe aykırı olarak kabul edilebilir mi? Ya da cumanın, Türkiye'de hafta sonu tatili olarak kalması, laikliğe halel getirir miydi? Aynı biçimde, Hicri takvimin, dinsel bir başlangıç noktası olması, bu takvimin, devletin laik niteliğiyle uyuşmayacağı dolayısıyla reddedilmesini mi gerektirir? Peki bu durum karşısında, benzer bir anlama sahip olan Miladi takvimin de reddedilmesi gerekmez mi?

[4] Kanaatimizce, böyle bir yönelim, bir dini kaldırıp bunun yerine "çağdaş", "akılcı" resmi din/dinler yaratma riskini taşıyabilecektir.

[5] Kılıçbay'a göre de, "laiklik ile dinsellik, biri olursa diğeri olmaz türünden sert ve uzlaşmaz çelişkiler içinde sunulmaktadır. Bu da bırakalım anlaşmayı, anlamayı bile olanaksız hale" getirmektedir: M. A. Kılıçbay, "Laiklik, Siyaset ya da Uygarlık Değiştiren Toplumun Su Yüzündeki Kavgası" **Türkiye Günlüğü**, 1990, S.13, s. 61.

[6] K. Cangızbay, **Çok-hukukluluk, Laiklik ve Laikrasi**, Ankara, Liberte Yayınları, 2002, s. 74.

Kavramsal çerçevesini, yukarıdaki biçimde çizdiğimiz laiklik ilkesini benimsemiş bir devletin somut olarak şu özellikleri taşıması gerekmektedir[7]:

a) Devletin, siyasal ve hukuksal yapısını dinsel/ kutsal olan ile meşrulaştırmaması, başka bir biçimde söylersek, dinselin/kutsalın, devletin meşruluk temeli olmaktan çıkarılması.

b) Devletin, dini kurumlaşmaya kendi içinde yer vermemesi ve bunun tamamlayıcısı olarak dinin de devletten bağımsız bir biçimde örgütlenmesine izin verilmesi.

c) Devletin, dinler karşısında tarafsız bir konumda bulunması ve/veya "devletin bir dini veya mezhebi tesis, tercih veya himaye etmemesi", bütün dinlerin mensuplarına ve de tabiî ki dinsizlere, eşit muamelede bulunması. Buradan çıkan bir başka sonuç da, devletin din hizmetlerini bir "kamu hizmeti" olarak düzenlememesi.

d) Resmi bir devlet dininin olmaması, bunun doğal bir neticesi olarak, devletin, dini eğitim ve öğretimi zorunlu hale getirmemesi.

e) Din, vicdan ve ibadet özgürlüğünün güvence altına alınmış olması.

3.Kemalist Laiklik Anlayışı:

Kemalizm'in, laiklik anlayışı, söylemsel olarak, *din işleri ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve din ve inanç özgürlüğünün güvence altına alınması* olarak ortaya konulmaktadır. Fakat uygulama, dinin devlet denetimine alınması ve gerektiğinde bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılması şeklindedir. Kemalizm'in laiklik anlayışını ortaya koyabilmek için, Cumhuriyet'in başlarında Kemalist ideolojiyi inşa etmeye çalışan metinlere, siyasal elitin söylemlerine bakmak bir zorunluluktur. Bu bakımdan, Mahmut Esat Bozkurt, Şükrü Kaya, Recep Peker, Falih Rıfkı Atay incelenmesi gereken isimlerdendir.

M. Esat Bozkurt, dinle devletin birbirinden ayrılmadığı müddetçe dinin devlete direktifler vereceğini ve zalim iktidar sahiplerinin dini bir tahakküm aracı olarak kullanacaklarını

---

[7] Hakan Mertcan, **Laiklik ve Türkiye Örneği**, Ankara, (Basılmamış yüksek lisans tezi), 2005, , s. 25.

belirttikten sonra, Kemalist laikliğin amacının, bu ikisini birbirinden ayırmak ve dini muktedirlerin ellerinde oyuncak olmaktan kurtararak onu, en emin biçimde duracağı yer olan vicdanlara teslim etmek olduğunu ifade eder.[8]

F. Rıfkı Atay, Kemalist laiklik anlayışının, *Türklüğü akıl hürriyetine kavuşturmak, dünya işlerine sadece akıl yolu ile düzen vermek* olduğunu açıklar. Fakat, devlet, hukuk ve toplum hayatındaki bu akılcılığın, bir din düşmanlığı olmadığının altını çizer. "Layisizm sözünü Meşrutiyet devrinden beri gericiler bilerek kötüye yorumlamışlardır. Ziya Gökalp Layisizm'i "La-dini" diye osmanlıcaya çevirmişti. La-dini 'dinle ilgisi olmamak' demekti. Gayr-ı dini, yani 'dine aykırı olmak' demek değildi. O zamandan beri layisizmi dinsizlikle karıştırmak gericiler ve gericiliğe dayanan politika simsarları için adet olmuştur."[9] Oysa, Atay'a göre, Kemalist laiklik, dini kutsal olmaktan çıkaran gerici yaklaşımlara son vererek dini yüceltmiş ve kurtarmıştır.[10] Atay, bizce Kemalist laiklik uygulamalarının belkemiğini oluşturan dinin devlet hizmetine koşulması gerçeğini bir şekilde açık etmektedir. "Dinin büyük bir faydası, ki cehalet yığınlarını Tanrı korkusu ile ahlaksızlıktan korumaktır, din cahil ve kaba softanın elinde bunun tam tersi sonuç verir."[11] Yani, bizce, burada söylenen, kitleleri yönlendirmede güçlü bir araç olan dinin devletin elinde olmasında sayısız fayda vardır, demektir.

CHP genel sekreterliği gibi üst düzey görevlerde bulunmuş olan, Kemalist elitin önemli isimlerinden Recep Peker, 16 Ekim 1931'de yaptığı bir açıklamada "dini telakkilerin memleket işlerini düzenlemede yaptığı tesir, başka birçok memleketlerde olduğu gibi Türkiye'de de yüzyıllar boyunca çok zararlı olmuştur. Bu sebeple partimiz, ilk inkılâpçı tedbirler arasında din ve dünya işlerinin ayrılmasına büyük değer verir.

---

[8] M. Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali,** İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1940, s. 428–30. Ayrıca, Bozkurt, Birinci Meclis'in dini merasimle açılmış olsa da, bunun bir zorunluluk olduğunu, Atatürk'ün başından beri laikliği hedeflediğini anlatır: Aynı, s. 138-41.

[9] F. Rıfkı Atay, **Atatürkçülük nedir**, İstanbul, Ak Y., 1969, s. 28.

[10] Aynı, s. 32.

[11] Aynı, s. 31.

Bugün Türkiye'de dini görüş vatandaşları fert olarak ilgilendiren *vicdani ve şahsi bir meseledir. Layiklik asla dinsizlik ya da bunu istemek değildir*" demektedir. Bu yaklaşımın, aynı sene yayınlanan resmi "Türkiye Cumhuriyeti Tarihi"nde de bulunduğu görülmektedir.[12]

1931'de CHP tüzüğüne giren laiklik ilkesi, 1937'de, İsmet İnönü ve bir grup arkadaşının teklifiyle mecliste görüşülmeye başlanmış ve sonuçta *oy birliğiyle* kabul edilerek anayasal bir ilke haline getirilmiştir. Devletin niteliklerinden biri olarak kabul edilmiş olmakla birlikte laikliğin, anayasada bir tanımı yapılmamıştır; fakat meclis görüşmelerinde hükümet adına görüşlerini dile getiren Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın, "bu memleket kahinlerin ve gayri mesullerin vicdanlara amil olmasından ve Devlet ve Millet işlerini görmesinden çok zarar görmüştür... Mademki tarihte deterministiz, mademki icraatta pragmatik maddiyetciyiz, o halde kendi kanunlarımızı kendimiz yapmalıyız...Eşhasın vicdan hürriyetlerine ve istedikleri dinlere intisabına zerre kadar müdahalemiz yoktur. Herkesin vicdanı hürdür. Bizim istediğimiz hürriyet, laiklikten maksadımız dinin memleket işlerinde müessir ve amil olmamasını temin etmektir. Bizde laikciliğin çerçevesi ve hududu budur... Biz diyoruz ki, dinler, vicdanlarda ve mabedlerde kalsın, maddi hayat ve dünya işlerine karışmasın. Karıştırmıyoruz ve karıştırmayacağız"[13] sözleri laikliğin algılanma ve kabul biçimini ortaya koymaktadır.

Başta Mustafa Kemal olmak üzere, Cumhuriyet'in kurucu kadroları, ulusal kurtuluş savaşının başlarından itibaren "ulusal egemenlik" ilkesini benimsediklerini ilan etmiş ve bu doğrultuda, ümmet ve din anlayışına dayanan düzenden vazgeçip farklı bir siyasal sistem kurma gayreti içinde olmuşlardır. Yeni devletin yapılandırılma sürecinde, devlet toplumu bütün yönleriyle yeniden biçimlendirebilecek ve dini denetim altında tutabilecek *kendine özgü* bir laiklik anlayışı benimsemiştir.

Bahri Savcı, benimsenen bu laiklik anlayışının gerçek anlamının, siyasal hayatı olduğu kadar, toplum içindeki bütün

---

[12] Gotthard Jaschke, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, çev. Hayrullah Öz, Ankara, Bilgi Y., 1972, s. 96-7.
[13] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1937, C. 16, s. 60- 61.

(kişisel ve toplumsal) ilişkileri de laikleştirerek, davranışlarının kaynağı fizik ötesi olmayan laik kişilerden oluşan laik bir toplum yaratmak olduğunu ifade eder.[14] İşte bu biçimiyle bir siyasal ve toplumsal örgütlenmenin kurulması için, her ne kadar teorik olarak din devlet ayrılığı benimsenmişse de, gerçekte, aşağıda açıklanacağı gibi, devletin dini denetim altında tuttuğu bir yapılanmaya gidilmiş,[15] bunun için özel olarak Diyanet İşleri Başkanlığı tesis edilmiş, siyasal ve hukuksal yapıda gerçekleştirilen önemli değişikliklerin yanı sıra takvimde, alfabede, tatil günlerinde, kılık kıyafette vb. yapılan değişikliklerle toplumsal-kültürel yapı yeniden düzenlenmiştir.

4. Kemalist Laiklik Pratiği:

Saltanat ve hilafetin ilgası, eğitim ve öğretimin birliği, Şer'iye vekaletine son verilmesi, Latin harflerinin kabulü, şapka uygulaması gibi sosyal alanda yapılan değişiklikler, kurulan yeni devletin laikleşmesi yönünde atılan esaslı adımlar olarak kabul edilir. Bu değişikliklerin anlamını ortaya koyabilmek için, bunları yakından incelemek gerekmektedir.

A) Saltanatın Kaldırılması

TBMM'nin kuruluşundan önce, milli mücadelenin daha ilk yıllarında, "ulusal egemenlik" ilkesine çeşitli biçimlerde göndermeler yapıldığı görülmektedir. Örneğin, Amasya Tamimi'nde, "milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararlılığı kurtaracaktır" denilerek milli mücadelenin *dayanak ve hareket noktasının* milli irade olduğuna işaret edilmiş, ayrıca Sivas ve Erzurum Kongrelerinde, "milli iradeyi hâkim kılma" kararı alınmıştır.[16]

TBMM'nin açılışının hemen ardından, 24 Nisan 1920'de, meclis şu kararı almıştır: "Mecliste toplanan milli iradeyi vata-

---

[14] Bahri Savcı, "Atatürk Layikliğinin Gerçek Amacı ve Anlamı", **Atatürk'e Saygı**, Ankara, TDK Yayınları, 1969, s. 175.

[15] Köker'e göre de "Kemalist laiklik ilkesi, din ve devletin ayrılmasına değil, dinin devlet tarafından denetlenmesine... yönelmiştir." Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 3. B., İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1995, s. 166.

[16] Turhan Feyzioğlu, "Türk İnkilabının Temel Taşı: Laiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, Haz. E. Ruhi Fığlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, Ankara, Divan Yayıncılık, 1999, s. 163.

nın geleceğine egemen kılmak esas amaçtır. TBMM'nin üstünde bir güç yoktur... Padişah ve Halife altında bulunduğu baskıdan kurtulduğu zaman Meclis'in düzenleyeceği esaslar içinde durumunu alır". Buradaki örtülü hedefin, daha baştan Saltanat ve Hilafet'in, *ulusal egemenlik* tarafından kayıt altına alınma isteği olduğu ileri sürülür.[17] Saltanat ve Hilafetin kaldırılmadığı bu aşamalarda, M. Kemal'ın, aslında bunları kaldırma niyetinde olduğu, fakat toplumsal koşulların henüz müsait olmamasından kaynaklı olarak, bu niyetini açıkça ortaya koymadığı da ifade edilmektedir.[18]

Saltanatın kaldırılması yolunda atılan adımlardan önemli biri de 1921 Anayasası'nın kabulü olmuştur. Bu anayasa ile *egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu* ilan edilmiş ve böylece, Bilge'ye göre, "dinsel ve sultanlığa dayalı bir rejimin temel dayanakları kökünden baltalanmış"tır.[19] En nihayetinde, Milli Mücadele'nin "başarı"yla sonuçlanmasının ardından toplanacak olan barış konferansına hem İstanbul Hükümeti'nin hem de TBMM Hükümeti'nin çağırılması ve bu durum üzerine Sadrazam Tevfik Paşa'nın Ankara'ya çektiği telgraflarda ortaya koyduğu yaklaşım[20] Saltanat'ın kaldırılması için beklenen fırsatı verdi ve 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırıldı.

Saltanatın kaldırılması, "kısa süre içinde Cumhuriyet'in kabul edilmesi zorunluluğunu da yaratmıştır."[21] Bilge, saltanata son verilmesinden sonraki süreci, "fiilen cumhuriyet idaresi" olarak nitelemektedir.[22] İşte, bu fiili "cumhuriyet" idaresi, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile resmileştirilmiş ve

---

[17] Ahmet Mumcu, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, Haz. E. Ruhi Fığlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, Ankara, Divan Yayıncılık, 1999, s. 320.

[18] Necip Bilge, "Atatürk Devriminin Temel Öğesi Laiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik,** Haz. E. Ruhi Fığlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, Ankara, Divan Yayıncılık, 1999, s. 89. Ayrıca bkz. d.n. 245. Feyzioğlu'na göre, " Saltanat ve Hilafeti kaldırma fikrini Mustafa Kemal yolun başında açıklayamazdı", çünkü "milli beraberlik bundan zarar görürdü": T. Fevzioğlu, 1999, s. 164.

[19] Necip Bilge, 1999, s. 89- 90. Aynı doğrultuda başka bir tespit için bkz. Özer Ozankaya, 1995, s. 199.

[20] Bkz. Çetin Özek, **Devlet ve Din**, İstanbul, Ada Yayınları (t.y.), s. 465–66.

[21] Ç. Özek, (t. y), s. 471.

[22] N. Bilge, 1999, s. 90.

"Cumhuriyet'in ilanı, başkansız bir devlet sisteminin yarattığı boşluğu halifenin doldurması olanağını engellemiştir."[23] Sonuç olarak, Cumhuriyet ilanıyla, laikleşme yolundaki adımlara önemli bir yenisinin daha eklendiği kabul edilir. Fakat resmi olarak ilan edildiği gibi, gerçek anlamıyla bir cumhuriyet rejimine geçilmemiş olması[24], bu adımın önemini büyük ölçüde zaafa uğratmaktadır. Gerçek anlamda cumhuriyet (res publica), tek parti ya da tek adam egemenliği değil, halkın siyasete aktif olarak katılıp belirleyici olduğu bir rejimdir. Oysa 29 Ekim 1923'ten sonraki süreç incelendiğinde, halkın belirleyiciliğinden söz etmenin pek de mümkün olmadığı görülmektedir.

B) Hilafetin Kaldırılması

Saltanat kaldırılmış olmakla birlikte, yine *koşulların zorlamasıyla* hilafet makamı korunmuştur.[25] Fakat bu durum fazla uzun sürmeyecektir. Halife'nin tavrındaki değişiklikler, yeni rejime muhalif olanların halife çevresinde birleşerek, Halife'yi ayrı bir güç odağı haline getirme çabaları[26] "ulusal egemenlik"le bağdaşması mümkün olmayan bu kurumun kaldırılmasını hızlandırdı.

---

[23] Ç. Özek, (t. y.), s.473.

[24] Beşikçi söz konusu olanın tek parti egemenliği bile olmadığını, tek adamın egemen olduğu bir rejim olduğunu açıklamaktadır. Bkz: İsmail Beşikçi, **Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu**, Ankara, Yurt Y., 1991, s. 67 vd.

[25] M. Kemal, *kişisel egemenliğin kaldırılmasından sonra, başka bir unvanla aynı nitelikli bir makamdan ibaret olması gereken halifeliğin kalkmış olduğunu kabul ediyor;* fakat bunu ifade etmek için uygun zamanı ve fırsatı bekliyordu. Bkz. M. K. Atatürk, 1998, s. 342.

[26] "Cumhuriyet'in ilanıyla...[muhalif] çevreler, hatta Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından bazıları Halifenin etrafında kilitlenmeye başladılar. Cumhuriyetin ilanından birkaç hafta geçmemişti ki, 24 Kasım 1923 tarihinde Ağa Han ile Emir Ali'nin, Halifelik Makamının korunması, bu makamın saygınlığının arttırılması yolundaki ünlü mektubu yazdıkları anlaşıldı. 5–6 Aralık 1923 günleri İstanbul basını da bu mektubu yayınladı. İki Şii liderin, Sünni bir halifeliğin savunuculuğunu yapmaları garabeti, galiba o günlerde pek anlaşılamamıştı. Böylece halifelik, uluslararası bir sorun durumuna getirilmek isteniyordu. Halifenin tutumu da daha farklı değildi. İlk günler kuşkulu iken, pek çok kişinin ve basının kışkırtmaları ile yavaş yavaş kendine güvenmeye başlamıştı. Hükümetin ikaz ve tavsiyelerine uymuyor, gösterişli merasimler düzenliyor, basına iddialı demeçler veriyordu." A. Mumcu, 1999, s. 323–24.

22 Ocak 1924'te, Başbakan İsmet İnönü tarafından, M. Kemal'e çekilen bir telgrafta, Halife'nin durumuna ilişkin aşağılayıcı yayınlar yapıldığından şikâyet edilmiş, ayrıca Halife'nin ekonomik sıkıntı içinde olduğu ve ödeneğinin arttırılması isteği ifade edilmiştir.[27]

M. Kemal'in bu telgrafa verdiği yanıt şu şekildedir:

"(B)ugün var olan ve korunmakta bulunan Halife'nin ve Halifelik orununun [makamının], gerçekte ne din, ne de siyasa bakımından varlığının hiçbir anlamı ve gerekçesi yoktur... Halifelik orununun bizce, olsa olsa, tarihsel bir anı olmaktan öteye bir önemi olamaz. Türkiye Cumhuriyeti ileri gelenlerinin, ya da resmi kurulların kendisiyle görüşmesini istemesi bile Cumhuriyet'in bağımsızlığına açık saldırıdır... Halife, kendinin ve orununun ne olduğunu, açıkça bilmeli ve bununla yetinmelidir."[28]

Böylece halifeliğin hem dinsel hem de siyasal alanda bir varlık nedeninin ve anlamının kalmadığı açıkça ortaya konulmuş oldu. Bu yaklaşımın Meclis'e yansıması gecikmedi; 3 Mart 1924 tarihinde Halifelik kaldırıldı.[29] Aynı zamanda, Osmanlı hanedanının da, T. C. sınırları dışına çıkarılmasına karar verildi.[30] Sonuç olarak, saltanat ve hilafete son vermekle, "cumhuriyet seçkinleri" kendi egemenliklerini daha güvenceli bir konuma taşımış oldular.

C) Eğitim ve Öğretimin Birleştirilmesi

Yeni Türk Devleti'nin eğitime verdiği önem ve yüklediği anlam ve işlev şu sözlerle özetlenebilir:

"Okul, genç kafalara, insanlığı saymayı, ulus ve ülkeyi sevmeyi, bağımsız yaşamayı öğretir; bağımsızlık tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için tutulması gereken en doğru yolu belleten okuldur. ...Görülüyor ki en önemli ve en verimli ödevlerimiz öğretim eğitim işleridir. Bu işlerde ne yapıp yapıp

---

[27] M. K. Atatürk, 1998, s. 389–90.

[28] M. K. Atatürk, 1998, s. 390–91.

[29] Halifeliğin kaldırılma tartışmalarında, bu kurumun kaldırılmasını, dinsel gerekçelerle de savunanlar olmuştur. Bunun için bkz. Ç. Özek, (t. y.), s. 477–78.

[30] İlgili yasa metnini sadeleştirilmiş hali için bkz. Ö. Ozankaya, 1995, s. 210-11.

başarıya ulaşmamız gerekir. Bir ulusun gerçek kurtuluşu ancak bu yoldadır. Bu zaferin sağlanması için hepimizin tek can, tek düşünce olarak belirli bir program üzerinde çalışmamız gerektir. Bence bu programdan istenen ve beklenen iki şey vardır;

1-Toplum yaşayışımızın ihtiyaçlarımıza uygun düşmesi,

2-Çağımızın getirdiği ve gerektirdiği gerçeklere uygun düşmesi,

...

Kesin olarak bilmeliyiz ki iki ayrı parça halinde yaşayan uluslar zayıftır, hastadır. Çocuklarımıza ve gençlerimize uygulayacağımız öğretimin sırrı ne olursa olsun, onları: 1-Ulusuna, 2-Türkiye Devletine, 3-Türkiye Büyük Millet Meclisine düşman olanlarla savaşabilecek bilgiler ve araçlarla silahlandıracağız"[31]

M. Kemal, 31 Ocak 1923 tarihinde yaptığı bir konuşmada da, bu idealin gerçekleşmesinin yolunun, eğitim ve öğretimin birliğinden geçtiğine açıkça işaret etmiştir: "Milletimizin, memleketimizin irfan yuvaları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır."[32]

M. Kemal'in, 1 Mart 1924'te yaptığı Meclis konuşmasında, zaman yitirilmeden eğitim ve öğretim birliğinin uygulanmasına işaret etmesi üzerine[33], bir grup milletvekili tarafından konuyla ilgili bir kanun teklifi hazırlanıp meclise sunulmuştur. Bu teklifin kabul edilip yasalaşmasıyla[34], ülkedeki bütün eğitim ve öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.[35]

Ayrıca, Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun uygulanmaya başlanmasından sonra 1927 yılında itibaren din derslerine katılım

---

[31] Orijinal metin için bkz. M. K. Atatürk, **Söylev ve Demeçleri**, C. 2, 4. B, 1989, TİTEY., s. 47- 49.

[32] M. K. Atatürk, a.g.e., s. 94.

[33] M. K. Atatürk, **Söylev ve Demeçleri,** C. 1, 4. B., TİTEY, 1989, s. 347.

[34] Yasanın sadeleştirilmiş hali için bkz. Ö. Ozankaya, 1995, s. 209.

[35] Yasanın çıktığı tarihte medreseler, henüz kapatılmamıştı. Bu sebeple, medreseler de Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Bir süre sonra, çağa uygun olmadığı düşünülen medreseler, Cumhuriyet'in vereceği eğitimin, "dinsel eğitim" değil de, "ulusal eğitim" olduğu gibi gerekçelerle kapatılmıştır. Bunun için bkz. Ö. Ozankaya, 1995, s. 236–43.

velilerin onayına bağlanmış,[36] daha sonra da 1930 yılından başlayarak kademeli olarak şehir ve köy ilkokullarının müfredatından din dersleri kaldırılmıştır.[37]

Ç) Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin Kaldırılması

"Şeriye Vekilliği... her biçim din işini düzenliyor, ayrıca diğer devlet kurumlarınca yapılan her türlü işlemin dine uygun olup olmadığını denetliyordu. Halifelik ile bu vekilliğin de kaldırılması gerekiyordu"[38] ve bu gereklilik de 4 Mart 1924'te yerine getirilmiştir. Hoca Halil Hulki Efendi ve bir grup arkadaşının imzasıyla meclise sunulan önergede, "(d)in ve ordunun politika akımlarıyla ilintili olmasının birçok sakıncaları vardır. Bu gerçek, bütün uygar uluslar ve hükümetlerce temel bir ilke olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan yeni bir hayat varlığı sağlamak görevini üstlenen Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal yapısında, zaten hukuksal olan Şeriye ve Evkaf Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığı'nın yer alması uygun olmaz. Şeriye ve Evkaf Bakanlığı'nın kaldırılmasıyla da bütün vakıfların ulusa geçmesi ve ona göre yönetilmesi doğal bir sonuçtur"[39] denilmiştir. Önerge, Meclis'te bir süre görüşüldükten sonra kabul edilmiş ve adı geçen bakanlıklar kaldırılmıştır.[40]

---

[36] Abdülbaki Gölpınarlı, **Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri**, www.1001kitap.com/Cocuk/cumhuriyet_cocugunun_din_dersleri/din000sunus.html (7Ocak2007).

[37] Şehir ilkokullarında 1930'da din öğretimine son verilmiştir. Berkes, 1933'te Eğitim Bakanlığı Örgüt ve Ödevler Kanunu'nda yer alan, okullarda din öğretimiyle ilgili maddelerin kaldırıldığını ve bu tarihte köy okullarında da din öğretimine son verildiğini belirtir: Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Doğu- Batı Y., (t.y.), s. 525. Sabuncu ise, köy ilkokullarında din derslerinin kaldırılma tarihini 1939 olarak verir. Bkz. Y. Sabuncu, 2003, s. 123.

[38] Ahmet Mumcu, **Tarih Açısından Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi**, 15. B., İstanbul, İnkılap Kitabevi, (t. y.), s. 129.

[39] İştar B. Tarhanlı, **Müslüman Toplum 'laik' Devlet**, İstanbul, Afa Yayınları, 1993, s. 41.

[40] "Laik ve sivil bir rejim için en ağırlıklı ön koşul din ve ordu kurumlarının siyaset dışı kalmalarıdır. Ancak hemen eklemek gerekir ki Cumhuriyetin kurucu ataları bu amaçlarını gerçekleştirememişler, din ve ordunun siyaset dışı kaldığı sivil bir toplumu kuramamışlardır. Aksine, bu iki kurum da söz konusu tarihten sonra, bazen gizli bazen açık, bazen dolaylı, bazen dolaysız bir biçimde, yoğun olarak politikanın içinde kalmıştır": G. Şaylan, **Türkiye'de İslamcı Siyaset**, 2. B., Ankara, V Yayınları, 1992, s. 84-5.

429 sayılı bu yasa[41] ile Şer'iye Vekaleti kaldırılmış olmakla birlikte, bunun yerine aynı kanunla Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Başbakanlığa bağlı bir kurum haline getirilen Reislik'e, bütün cami ve mescitler bağlanmış ve Müslümanların inanç ve ibadetlerle ilgili işlerini yürütme görevi verilmiştir. Aşağıda da değinileceği gibi; Şer'iye Vekaleti'nin kaldırılması laikleşme adına atılmış olumlu bir adım iken; bunun yerine Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması, özellikle ileriki yıllarda kurumun genişlemesi, görevlerinin artması ve görevlerini yerine getirirken izlediği politika[42] dolayısıyla, laik devlet ilkesi bakımından ciddi bir çelişki oluşturmuştur.

D) Hukuksal Alanda Yapılan Düzenlemeler

Hukukun laikleşmesi yönünde, o tarihlerde yapılan, en önemli düzenleme Medeni Kanun'un kabulü olmuştur. Gerekçesinde, Türk Milletinin, her ne pahasına olursa olsun muasır medeniyetin icaplarına ayak uydurmak zorunda olduğunun belirtildiği Medeni Kanun, 17 Şubat 1926 tarihinde TBMM'de kabul edilmiş ve yeni Borçlar Kanunu ile birlikte, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu şekilde, dinsel hukuk esaslarına göre düzenlenen şahsın hukuku, aile ve miras hukuku, borç ilişkileri vb. önemli bir biçimde değiştirilerek, yeni esaslara dayanan bir sistem getirilmiştir.

Medeni Kanun ile yapılan yeni düzenlemede, "evlenme tarafların **istek** ve **iradesine** bağlanıyor, vekil ve temsilci aracılığı ile evlenme kalkıyor; devletin resmi evlendirme memuru önünde yapılacak 'medeni' nikâhtan **sonra** isteyenlerin dini merasim yapabilecekleri hükme bağlanıyor; 'çok evlilik' yasaklanarak **tek kişi ile evli olma** ilkesi (monogami) benimseniyor, boşanma konusunda erkeğin tek taraflı 'boşandım' sözünü yeterli gören **'talak'** usulünün yerine, boşanmanın hâkim kararıyla ve haklı sebeplerle olabileceği ilkesi getiriliyordu. Evlilik ve mirasta, kadın ile erkeğin hakları arasındaki büyük **eşitsizlikler** kalkıyordu. Çocuklar üzerinde, anaya da

---

[41] Yasanın sadeleştirilmiş hali için bkz. Ö. Ozankaya, 1995, s. 207–209.

[42] Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevlerini yerine getirirken izlediği politika ve bunun kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Hakan Mertcan, **Laiklik ve Türkiye Örneği**, s. 103–145.

'velayet' hakkı tanınıyordu. Ergin kişinin dinini seçmekte hür olduğu kabul ediliyordu."[43]

Medeni Kanun'un çıkarılmasından önce de yargı örgütüne ilişkin laikleştirici düzenlemeler yapılmıştır. 8 Nisan 1924 tarihinde, Şer'iye Mahkemeleri ile birlikte diğer bütün dinsel yargı organları (örneğin, Temyiz Mahkemesindeki Şer'iye Dairesi) kaldırılmış, Müslüman olsun olmasın tüm yurttaşlar tek bir yargı sistemine tabi kılınarak yargı birliği sağlanmıştır. 1928 yılında anayasada yapılan değişikliklerde de, laikleşme yolunda bazı adımlar yer almıştır.

E) Sosyal Alana İlişkin Düzenlemeler

30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı kanunla, bütün türbe, tekke ve zaviyeler kapatılmış; tarikatlar yasaklanmış; şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaipten haber verme ve murada erdirme amacıyla muskacılık gibi unvanların kullanılmasına, bu unvan ve sıfatlara ilişkin hizmet yapılmasına ve kıyafet giyilmesine son verilmiştir.

677 sayılı kanunla yapılan bu düzenlemenin yanı sıra, laikleşmeye yönelik atılan adımlar içinde mütalaa edilen[44], 25 Kasım 1925 tarihinde yapılan, fes gibi eski başlıkların kullanılmasını kaldırıp yerine şapka getiren "Şapka iktisası hakkında kanun"; 26 Kasım 1925 tarihli, batı takvimini kabul eden "Takvimde tarih mebdeinin tebdili hakkında kanun"; 1 Kasım 1928 tarihli, Arap alfabesini kaldırıp yerine Latin alfabesini getiren "Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında kanun" ve 27 Mayıs 1935 tarihli, hafta tatilini Pazar gününe alan "Ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun" gibi düzenlemelerin, dinsel değerlerin devlet yapısının ve hukuk sisteminin meşruluk kaynağı olmaktan çıkarılmasının ötesinde, devletten başlayıp giderek toplumsal/kültürel yapının bütününde bir değişiklik yapılarak toplumu da dinsel/geleneksel değerlerden arındırma, hiç değilse bu değerleri yeniden yorumlayarak değişik bir biçim verme çabası olduğu[45] ve bu çabanın, Kemalist

---

[43] T. Feyzioğlu, 1999, s. 170.

[44] İ. B. Tarhanlı,1993, s. 20.

[45] Köker'e göre, "pozitivizmin Jön Türk düşüncesine ve oradan da Kemalizme Comte'cu biçimiyle yansıdığını kabul edersek Kemalist laiklik

laiklik anlayışının bir özelliğini oluşturduğu kanaatindeyiz. Ayrıca, bu değişikliklerin bir başka özelliği de, eski düzenle, yani Osmanlı ile bağların koparıldığı, yeni bir kimlik inşa etme çabası içinde olunduğunun gösterilmesidir.

5) Kemalist Laikliğin Temel Çelişkileri:

A) Mustafa Kemal Kültünün Yaratılması:

Mustafa Kemal'in, daha hayattayken bir tapını haline getirildiği, çevresinde tanrısal bir hâle yaratıldığı görülmektedir. Dönemin yazarlarının, şairlerinin, siyasetçilerinin yazdıkları incelendiğinde, bu kültleştirme harekatı, çok açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır:

Saffet Engin, Atatürk için şunları yazmaktadır:

"Burada, Türk milletinin dehasını temsil eden Büyük Atatürk'ten bahsetmek teşebbüsüne girişiyoruz. Fakat hemen söyleyelim ki, onun künh ve mahiyetine tamamile nüfuz etmek, onu tamamile anlayabilmek hiçbir faniye nasip olmayacak bir şeydir. Çünkü o yiyip içen, düşünen, duyan alelade beşeri hayatın üstünde başka bir varlığa maliktir: Türk milletinin maşeri vicdan ve dehasını şahsiyetinde toplamıştır. Türk milletinin vicdanı ise önünde en derin huşu ve ihtiramla takdis edilecek bir ekmeliyet remzidir, ülûhiyettir."[46]

Darülfunun Müderrisi İsmail Hakkı Bey, "Bizim Taptığımız Mustafa Kemal" başlıklı yazısında şöyle demektedir: "Bizim taptığımız Mustafa Kemal, Halk Fırkası'nın Umumi Reisi olan Mustafa Kemal değildir. Dahi İngres gibi mazinin mirasını, yani Türk Milleti'nin manevi kuvvetlerini taşıyan ve Türk kavminin istikbalini yaratan ve Türk istikbalinde Türk milletine ebedi rehber olmak istidadını ve kuvvetini muhafaza eden '**Mutlak Mustafa Kemal**' dir.[47]

Ahmet Haşim 1928 yılında bir yazısında şöyle demektedir: "Gördüğüm fotoğraflarına nazaran biraz şişman, biraz yorgun,

---

anlayış ve uygulamasının, eski İslam inancının yerine yeni bir inanç sistemi (yeni bir "din") yerleştirmek istediğini kabul etmek gerekmektedir": Köker, a.g.e., s. 168.

[46] M.Saffet Engin, **Kemalizm İnkılabının Prensipleri**, C.2, İstanbul, Cumhuriyet Mat., 1938, s. 79.

[47] Aynı, s. 197.

biraz çizgilerin kalınlaşmış bir vücutla karşılaşacağını zannederken kapıdan bir ziya dalgası halinde giren toplu bir kuvvet ve hayat kaynağı ile birden gözlerim kamaştı. Bebekleri en garip ve esrarlı madenlerden yapılma bir çift gözün mavi, sarı, yeşil ışıklarla aydınlattığı asabi bir çehre. Yüzde, alında, ellerde bir sağlık bahar rengi...Altı yüz senelik bir devri bir anda ihtiyarlatan adamın çehresi, eski ilahlarınki gibi yıpranmış bir başın hiçbir izini taşımıyor. Alevden coşkun bir nehir halinde, eski tarihin bütün yıkıntılarını süpüren ve yeni bir cihanın kuruluşuna yol açan fikirler kaynağı o baş, bir yanardağ tepesi gibi taşıdığı ateşe kayıtsız, mavi gök altında sessiz ve gülümseyerek duruyor."[48]

Ankara Cumhuriyet Savcısı, Baha Arıkan 1936 yılında hazırladığı bir iddianamede şunları yazmaktadır: "Ben Atatürk'ü bizim gibi fani bir mahluk saymıyorum. Atatürk'ün bizim gibi yiyen, içen, fizyolojik bir mahluk olmaktan daha başka bir mevcudiyeti olduğuna kaniyim. Bence Atatürk bir şahsiyeti maneviyedir. Her camianın varlığından süzülerek ortaya çıkan bir manevi benliği vardır. İşte Atatürk bence 17 Milyon Türk'ün maddi ve manevi varlıklarının süzülmüş bir benliğinden başka bir şey değildir. Atatürk Türkiye ve Türk'ün bizzat kendisidir."[49]

Balıkesir milletvekili S. Örge Evren 1937'de mecliste yaptığı konuşmada şunları demektedir: "Atatürk Türk'ün içinden çıkan Türk'ü temsil eden ve bütün varlığını Türk'e veren **kutsal bir varlıktır**."[50]

Yaşar Nabi Nayır 1930 yılında yayınlanan "Gazi'ye" isimli şiirinde, şunları demektedir:

> "Senden bahsedecektir asırlar asırlara,
> Mukaddes bir duayı anan dudaklar gibi
> ....
> Her gün bir parça daha yükselen vatanında
> Kanadlar toprağına alnından düşen terdi

---

[48] **Atatürk İçin Diyorlar ki**, Der. Selahaddin Çöller, İstanbul, Varlık Y., 1971, s. 8.
[49] İsmail Beşikçi, a.g.e., s. 193.
[50] Aynı, s. 196.

İsmini anmak için peygamberler yanında
Binlerce mucizeden bir tanesi yeterdi"[51]

İ. Bekir Tez, "Mustafa Kemal" isimli şiirinde, "İlk adam/ Mavi gözlerle/ Baktı toprağa/ Toprağın haritasını çizdi bayrağa/ Allah değil/ O yazdı/ Alın yazımızı" dizelerini tekrar eder durur.[52]
Neyzen Tevfik, 1930 yılında şunları yazmaktadır:

" 'Tanrı ölmez', o dilerse görünür bir müddet,
Kaybolunca onu bulur her millet..."[53]

Şükrü Kurgan, Aralık 1938'de yayınlanan "Ağıt" isimli şiirinde şunları söylemektedir:

"Işıklar yanmaz ola; gün, ay, yasa bata Türk,
Ey tanrı milletinin en büyüğü Atatürk!
Ne tat kaldı acunun baharında, güzünde;
Ne heybet var göğünde, ne ışık var gündüzünde,
En büyük gücü sendin Tanrı'nın yeryüzünde,
....
Destanını haykırdım bu yurda aşık diye,
Dünya Türk'e, Türk ona acısın yazık diye.
Tanrı kıskandı seni kendinden ışık diye..."[54]

Aka Gündüz, 1934 yılında yayınladığı "Yürekten Sesler" isimli şiirinde şunları demektedir: "Atatürk'ün tapkınıyız. Herşey (O) dur. Her yerde (O) var./ Her gökte (O) eser. Her enginde (O) çağlar./ Biz (O)yuz...Her şeyde Atatürk, yerde (O)!..Gökte O!..Denizde O!..Var da O!..Yok da O!..Her şeyde O...Görünmezi görür! Bilinmezi bilir. Duyulmazı duyar! Sezilmezi sezer, ezilmezi ezer!/ ...Varsın! Teksin! Yaratansın!"[55]

Kemalettin Kamu bir şiirinde şunları söylemektedir:

---

[51] **Atatürk Şiirleri**, Der. B. Necatigil, Ankara, TDKY.,1963, s. 16.
[52] Aynı, s. 20.
[53] Vecihi Timuroğlu, **Atatürk Şiirleri İnceleme ve Araştırma**, Ankara, Kültür Bakanlığı Y., 1993, s. 58.
[54] Aynı, s. 56.
[55] Beşikçi, age., s. 188-90.

"Ne örümcek ne yosun,
Ne mucize ne efsun,
Kâbe arabın olsun,
Bize Çankaya yeter"[56]

Yusuf Ziya Ortaç, "Gazi'ye Tarih" isimli şiirinde şunları yazmıştır:

"Ayrılıp Çankaya'dan Hazret-i Gazi geliyor,
Saçının haznesi zulmetleri ok ok deliyor,
Şehre kalbindeki tarihi alıp yükseliyor:
'Bu güneş yüzlü, güneş sözlü, güneşler güneşi!'"[57]

Y. Z. Ortaç başka bir şiirinde de; "Yoktan var ediyordu tanrı gibi her şeyi" demektedir.[58]

M. Kemal'i bir tanrı, tapınılması gereken kutsal bir varlık olarak gören ve göstermeye çalışan bu tarz yaklaşımlara sayısız örnek verilebilir.[59] Bir yandan, laiklik adına geleneksel dinsel değerler ortadan kaldırılmaya çalışılırken; diğer yandan da (buna alternatif bir biçimde) "profan"(lâdini) bir kült yaratılıyor ve bütün toplumun "kayıtsız şartsız" buna tapması isteniyor/ amaçlanıyor. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, ister dinsel, isterse de din-dışı bir kült yaratılması ve bunun adına insanların baskı altına alınması laiklikle bağdaşması mümkün olmayan bir uygulamadır.

B) Din- Devlet Bütünleşmesi:

Laiklik bakımından, yukarıda açıkladığımız çelişkinin yanı sıra ikinci bir çelişki de, teorik bakımdan din-devlet ayrılığının benimsenmesine karşın, pratik bakımdan din-devlet bütünleşmesi yoluna gidilmesidir. Bu sayede, dinin devlet kontrolüne ve hizmetine alınması mümkün olmuştur. Bu uygulamanın, *dönemin koşullarının bir zorlaması* olarak meşrulaştırıldığını

---

[56] Beşikçi, age., s. 191.
[57] Timuroğlu, age., s. 31.
[58] Beşikçi, age., s. 192.
[59] Farklı örnekler için bkz. A. Dilipak, **Bir Başka Açıdan Kemalizm**, 2. B., İstanbul, Beyan Y., 1988, s. 375- 406. Ayrıca Karaosmanoğlu'nun "Atatürk" isimli eserinin, neredeyse her sayfası, bu tür kutsamalarla doludur. Bkz. Y. Kadri Karaosmanoğlu, **Atatürk**, 5. B., İstanbul, İletişim Y., 1991.

görmekteyiz. Daha açıkça söylemek gerekirse; bu durum, bir yandan İslam dininin özellikleri, diğer yandan da Türkiye'nin içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal koşulların bir sonucu olarak savunulmuştur (Ve hatta, halen, rejimin laik niteliğini koruyabilmesi için, bu birlikteliğin vazgeçilemez bir uygulama olduğu tezinin önemli bir kabul gördüğü ortadadır). Örneğin, Mümtaz Soysal, laikliğin, Türkiye'de, Batı'dakinden farklı olarak, "dinin toplum işlerinden, toplumsal görevlerden sıyrılıp 'vicdanlara itilmesi', kişilerin iç dünyalarından dışarılara taşmayan bir inançlar bütünü sayılabilmesi" gibi bir "unsur" taşıdığını belirtmektedir.[60] Yine, Soysal'a göre, "dinin toplum işlerinden kişisel vicdanlara itilişinin daha sağlam ve emin yollardan gerçekleştirilmesi" için de devlet bünyesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na yer verilmiştir.[61]

Kemalist akademisyenlerden bir başka önemli isim olan Özer Ozankaya'ya göre de;

" 'geri kalmışlık' ortamında laik devlet denetiminin dışında kalacak bir din örgütünün, yabancı sömürücülerden ve yerli ortaklarından destek görüp ekonomik güç de biriktirebileceği ve toplumu daha kolaylıkla bölüp parçalayıcı, atomlaştırıcı bir etkene dönüşebileceği de açıktır. Kendisi demokrasi karşıtı olan, yani başka inançta olanlara eşit yurttaş hakkı tanımayan bir görüşe, örgütlenmek, parasal bir güç biriktirmek, militan yetiştirmek...olanağı tanımak demokrasinin gereği olarak kabul edilemez.

Özetle: imam-hatip, vaiz ve müftülerin laik devlet, laik toplum ölçüleri içinde görevlerini yapmalarını güvenceye almak ve onların özlük işleri ile din hizmetlerini görmek üzere, devlet örgütü içinde Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

İşte bu içtenlikli ve derin kavrayışın bir anlatımı olmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığı laik devlet yapısı içinde korunmuştur. Ve dinsel duygular her türlü boş inançlardan arınıp, bilim ve teknoloji ışıklarıyla dupduru oluncaya değin, dini sömürülmekten kurtarmanın ve gerçekten ergin kişilerin dinsel inançlarını özgür kanılarıyla oluşturacakları ve bireysel vic-

---

[60] Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasa'nın Anlamı,** 11. B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1997, s. 172.

[61] M. Soysal, a.g.e., s. 174.

danlarında tutacakları, hiçbir baskıya konu yapmayacakları bir düzene ulaşıncaya değin, dini birey vicdanlarında tutabilmenin en demokratik yolu, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Atatürk'ün düşündüğü özellikleriyle devlet yapısı içinde saklı tutulması olacaktır."[62]

Görüldüğü gibi, savunulan, dinin devlet kontrolünde tutulmasıdır.[63] Oysa gerçek anlamda laiklik, din ile devletin organik ayrılığını ve dinin sivil topluma bırakılmasını gerekli kılar. D.İ.B'in varlığının bir başka yönü de, rejimin "o ya da bu biçimde" bir dini tercih, tesis ve himaye etmiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle, rejim, bir yandan dinin kendi karşısında bir muhalefet olarak yükselmesini engellemeye çalışırken, diğer yandan da, ihtiyaçları doğrultusunda ve ölçüsünde kullanılmak üzere, dini kendine yedeklemiştir.[64]

C) Sosyal Alanın Düzenlenmesi:

Kemalist uygulamaların üçüncü bir çelişkisi de, laiklik adına toplumun yeniden biçimlendirilmesi işine girişilmiş olmasıdır. Laiklik, dinin, devletin ve hukuk sisteminin meşruluk kaynağı olmaktan çıkarılmasının ötesinde, "tepeden inme" uygulamalarla toplumsal- kültürel yapıya müdahale etmenin aracı olarak kullanılmıştır. Bu müdahaleler, kimi zaman sınır tanımaz bir batıcı zihniyetle yapılmış ve toplumsal- kültürel doku önemli yaralar almıştır. Örneğin, bir "inkılap" olarak nitelenen, 1928'deki alfabe değişikliği, sosyal-kültürel alanda yapılan korkunç bir tahribattır. Cemil Meriç'in, "bu milletin bütün kütüphanelerini yaktılar"[65] tespiti çok haklıdır. Burada

---

[62] Ö. Ozankaya, 1995, s. 215- 16.

[63] Bunun, Osmanlıdan devralınan bir miras olduğunu belirtmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da din, devlet ideolojisinin içinde (bu ideolojinin bir parçası olarak) konumlandırılmış ve merkezin ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmıştır.

[64] Özellikle 12 Eylül sonrası uygulamalar, Türk- İslam Sentezi'nin resmi düzeyde kabulü, dinin gerekli ölçülerde meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığına ilişkin önemli örneklerdir. Bkz. Hakan Mertcan, "12 Eylül Karanlığında Din-Devlet İlişkileri", **Özgür Üniversite Formu**, 2005, S: 30, s. 60-77.

[65] Cemil Meriç, **Jurnal**, C. 1,7. B., İstanbul , İletişim Y., 1997, s.140. Ayrıca Başkaya'ya göre de, " (Bu) insanlık tarihinde eşine az rastlanılır cinayetlerdendi. Böyle bir şey, bir toplumu bir anda ve toptan okur-yazar olmaktan çıkarmaktır. Bütün bir tarihe yabancılaşmaktır... Aslında böyle bir şey, en

gerçek amaç, "resmi tarihin" söylediği gibi, okuma-yazmayı kolaylaştırmak değil, toplumu kendi tarihinden koparmak, kültürel birikimlerine yabancılaştırmaktı. Netice itibariyle, bu da önemli oranda başarılmıştır.

Farklı örnekler de, şapka kanunu, takvim ve tatil günlerinin değişikliğidir. Fes, cchaletin, geri(ci)liğin bir sembolü olarak nitelenmiş, bunun yerine "medeniyet"in sembolü olarak sunulan şapkanın giyilmesi salık verilmiştir; gayrı karanlıklar diyarının efendisi fes, medeniyetin misyoneri şapkanın kılıcı altında can vermelidir! Şapka ilericilikle özdeşleştirilmiştir; çünkü Batı'dan gelmektedir... Sonra takvim değişikliği: Batı'da kullanılan Miladi takvim, Hicri takvimin yerine kabul ediliyor. Peki bu Miladi takvim daha mı ilerici, daha laik içeriğe mi sahip? Aynı biçimde, hafta sonu tatilinin cumadan pazara alınması, cumanın şanssızlığından mı, yoksa gericiliğinden mi? Miladi takvimin de, Pazar gününün de dinsel bir anlam taşıdığı hatırlanırsa; bu durumda birini yekdiğerine laiklik adına tercih etmek de ne oluyor?

Tekke, zaviye ve türbelerle ilgili yapılan düzenlemeler de çeşitli sorunlar içermektedir. Ahmet Mumcu'nun, "gerçek laiklikte, vatandaşın Tanrı'yı arama yöntemine karışılamazdı. Ancak tekke ve zaviyelerde, vatandaşın vicdanına baskı yapıldığı için, aslında bu yerler, laik bir devletin ülkesinde bulunmazdı."[66] Bu sebeple, "(b)u kanun vatandaş ile tanrının arasına giren sömürücülerin işlerine son verdiği için, vicdanlara yapılan dinsel baskıyı ortadan kaldırdığı için laiklik ilkesinin temellerinden biridir"[67] tespiti üzerinde biraz düşünmek gerekmektedir. Kesinlikle, laiklik, *her türlü dinsel baskıya* karşı bir güvencedir; en başta da devletten gelebilecek olan baskıya karşı. Bu anlamda, Tarikat ehlinin bir araya gelip dinsel ayinlerini, ibadetlerini yaptıkları mekanlar olan tekke ve zaviyelerin kapatılması din ve ibadet özgürlüğüne bir aykırılık olarak düşünülemez mi? Elbette ki, bu tür mekanlarda kişilere

---

bağnaz sömürge yönetimlerinin bile cüret edemeyeceği bir saçmalıktır." Başkaya, **Yediyüz Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi**, Ankara, Ütopya Y., 1999, , s. 328.

[66] A. Mumcu, (t. y.), s. 130.

[67] A. Mumucu, (t. y.), s. 131.

baskı uygulanıyorsa, devlet buna yönelik önlemler almalıdır; fakat çözümün buraların kapatılmasında aranması, bizce, çok yerinde bir uygulama değildir.[68] Laik devlet, sivil toplum içerisinde, dinsel pratiklerin yerine getirileceği mekânlara müsaade etmek zorundadır; kimi Avrupa ülkelerinde, kiliselerin devletten bağımsız olarak örgütlenmeleri bununla izah edilebilir.[69] Bir başka konuda türbelere yönelik yasaktır. En basitinden, o günün kültürel yapısı içinde olağan bir yere sahip olan türbe ziyaretlerinin bir kanunla yasaklanması dinsel bir baskı olarak görülebilir ve bu anlamda da devletin laik niteliğine aykırı bir düzenleme olarak kabul edilebilir. İnsanların değer verdiği, saygı duyduğu şahsiyetlerin yatırlarını ziyaret etmesinin, laikliğe nasıl bir aykırılığı olabilir? Bizce, bu uygulamalar, laiklik ilkesiyle esaslı bir biçimde çelişmektedir.

Sonuç:

Çalışmamızın başında kavramsal çerçevesini çizdiğimiz laiklikle, Kemalist laiklik modelinin çok temel farklar içerdiği görülmektedir. Özetle tekrarlarsak, laiklik, devletin varlığını kutsal olanla meşrulaştırmamasını gerektirirken, Kemalist rejim, geleneksel dinsel referansları tasfiye ederken, yeni "dinsel" referanslar oluşturmuş ve varlığını, yapıp ettiklerini bu referansla meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu referansın adı, her söylediği ve yaptığı mutlak doğru olarak kabul edilen, eksiksiz, hatasız, görünmeyeni gören, bilinmeyeni bilen, sırlarına hiçbir faninin vakıf olamayacağı, dahilerin dahisi, eşsiz kahraman, ebedi şef M. Kemal Atatürk'tür.

Sonra, laiklik, din ve devletin karşılıklı özerkliğini ifade ederken, Kemalist uygulamalar bunun tam tersini yaparak, laik modelden çok, *devlete bağlı din modeli*ni inşa etmiştir. Din devlete bağlanarak, hem denetimi hem de devlet işlerine koşulması amaçlanmıştır. Bu laik rejimle bağdaşması mümkün

---

[68] Üstelik "tekke ve zaviyeleri kapatmakla tarikatları yok etmek mümkün olmamıştır, çünkü toplumsal yapı ya da kurumları salt yasal düzenlemelerle ortadan kaldırmak hiç kolay bir iş değildir": G. Şaylan, 1992, s. 85.

[69] Avrupa ülkelerindeki din-devlet ilişkilerini karşılaştırmalı biçimde ele alan bir çalışma için bkz. Hakan Mertcan, "Laik Devlet ve Avrupa Ülkelerinden Örnekler", **İnsan Hakları Araştırmaları**, 2006, S: 6, s. 161- 178.

olmayan bir uygulamadır. Üstelik, pratikte birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Örneğin devlet, her ne kadar pozitivist bir yaklaşımla dini "bastırma" yolunda yürümüşse de, D.İ.B (Diyanet İşleri Başkanlığı)'i inşa ederek, çoğunluğun dini olan Sünni İslamı -"ıslah ederek"- devlet bünyesine almıştır. Bu yolla, devlet vatandaşları arasında eşitliği bozmuş, bir dini anlayışı ayrıcalıklı kılmış, bütün vatandaşlardan topladığı vergiyi, bir dinin mensuplarının hizmetine tahsis etmiştir. Bütün bunların laiklikle telif edilmesi mümkün değildir.

Son olarak da şunları belirtmekte yarar var: Saltanatın kaldırılması, halifeliğe son verilmesi, kaynağını/meşruluğunu Tanrıdan değil de, ulustan alan bir siyasal ve hukuksal örgütlenmenin kurulması, ulusal egemenliğin anayasal olarak benimsenmesi gibi düzenlemeler, devletin laikleşmesi açısından zorunlu ve önemli adımlardır. Fakat uygulama açısından çok ciddi sorunlar bulunduğu da tarihi bir gerçektir. Örneğin saltanata son verilmiş ve ulusun egemen olduğunu ilan eden "yeni" bir rejim kurulmuşsa da, uzun yıllar ulusun iradesi iktidara yansımamıştır. Daha doğrusu, yeni rejim egemenliğin ulusa ait olduğunu anayasal güvence altına almakla birlikte, pratikte, egemenliğin kullanımını hiçbir zaman ulusa vermemiştir. Ulus hep bir seyirci olmuştur, tarih yapan bir özne değil, üzerinde sürekli tasarrufta bulunulan bir nesne konumundadır; çünkü egemenlere göre, o, güven duyulmayan, gelişmemiş, geri, cahil bir yığındır. Seçkinler, yapılması gerekeni onlar adına, onlar için yapmalıdır/yapmaktadır!..

Tevhidi Tedrisat; yani eğitim ve öğretimde birliğin sağlanması. Bu sayede eğitim sisteminde (o güne kadar mevcut olan) iki başlılık ortadan kaldırılmış, medrese eğitimine son verilmiş, bütün eğitim-öğretim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak "çağdaş" eğitime geçilmiştir. Peki sormak gerekiyor, eğitim kurumları denilen en nihayetinde birer ideolojik aygıt değil midir? Tarafsız bir eğitim sistemi/müfredatı/kurumu sınıflı toplumlarda mevcut olabilir mi? Yeni rejim, eğitimin ideoloji aktarımı/üretimi açısından taşıdığı önemin farkındaydı ve kendi resmi ideolojisinin dışında bir ideoloji üretimine, devlet aygıtından bağımsız herhangi bir kurum/alan oluşumuna müsaade etmemekteki kararlılığını

"Tevhidi Tedrisat" ile göstermiştir. Modernliğe, laikliğe yapılan tüm vurgulara rağmen, burada gerçek amaç, M. Kemal'in ifade ettiği gibi, gençliği, Türk Ulusuna, Türk devletine ve TBMM'ye düşman olanlarla (bu, *muhalif olanlar* şeklinde okunabilir) savaşabilecek düzeye taşımaktır.

Hakan MERTCAN

Kaynaklar:

Atatürk İçin Diyorlar ki, Der. Selahaddin Çöller, İstanbul, Varlık Y., 1971.
Atatürk Şiirleri, Der. B.Necatigil, Ankara, TDKY.,1963.
Atatürk, Mustafa K., **Söylev ve Demeçleri,** C. 1, 4. B., TİTEY, 1989.
--------- **Söylev ve Demeçleri,** C. 2, 4. B, TİTEY, 1989.
Atay, F. Rıfkı, **Atatürkçülük nedir,** İstanbul, Ak Y., 1969.
Başkaya, Fikret, **Yediyüz Osmanlı Beyliğinden 28 Şubata: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi,** Ankara, Ütopya Y., 1999.
Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma,** İstanbul, Doğu- Batı Y., (t.y.).
Beşikçi, İsmail, **Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu,** Ankara, Yurt Yayınları, 1991.
Bilge, Necip, "Atatürk Devriminin Temel Öğesi Laiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik,** Haz. E. Ruhi Fığlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, Ankara, Divan Yayıncılık, 1999.
Bozkurt, M. Esat, **Atatürk İhtilali,** İstanbul, İ.Ü. Yayınları, 1940.
Cangızbay, Kadir, **Çok- hukukluluk, Laiklik ve Laikrasi,** Ankara, Liberte Yayınları, 2002.
Çağatay, Neşet, "Laiklik ve Din ilişkileri", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik,** Haz. E. Ruhi Fığlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, Ankara, Divan Yayıncılık, 1999.
Dilipak, Abdurrahman, **Bir Başka Açıdan Kemalizm,** 2. B., İstanbul, Beyan Y., 1988.
Engin, M.Saffet, **Kemalizm İnkılabının Prensipleri,** C.2, İstanbul, Cumhuriyet Mat., 1938.
Erdoğan, Mustafa, "Sekülarizm, Laiklik ve Din", **İslami Araştırmalar,** 1995, C. 8, S. 3-4.
Feyzioğlu, Turhan, "Türk İnkilabının Temel Taşı: Laiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik,** Haz. E. Ruhi Fığlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, Ankara, Divan Yayıncılık, 1999.
Giritli, İsmet, "Atatürk Cumhuriyetinin Laiklik İlkesi", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik,** Haz. E. Ruhi Fığlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, Ankara, Divan Yayıncılık, 1999.
Gölpınarlı, Abdülbaki, **Cumhuriyet Çocuğunun Din Dersleri,** www. 1001kitap.com (7 Ocak 2007).

Jaschke, Gotthard, **Yeni Türkiye'de İslamlık**, çev. Hayrullah Öz, Ankara, Bilgi Y., 1972.

Karaosmanoğlu, Y. Kadri, **Atatürk**, 5. B., İstanbul, İletişim Y., 1991.

Kılıçbay, M. Ali, "Laiklik, Siyaset ya da Uygarlık Değiştiren Toplumun Su Yüzündeki Kavgası" **Türkiye Günlüğü**, 1990, S.13.

Köker, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 3. B., İstanbul, İletişim Yayıncılık, 1995.

Mertcan, Hakan, **Laiklik ve Türkiye Örneği**, Ankara, (Basılmamış yüksek lisans tezi), 2005.

---------"12 Eylül Karanlığında Din- Devlet İlişkileri", **Özgür Üniversite Formu**, 2005, S: 30.

--------- "Laik Devlet ve Avrupa Ülkelerinden Örnekler", **İnsan Hakları Araştırmaları**, 2006, S: 6.

Meriç, Cemil, **Jurnal**, C. 1,7. B., İstanbul , İletişim Y., 1997.

Mumcu, Ahmet, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Laiklik", **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, Haz. E. Ruhi Fığlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, Ankara, Divan Yayıncılık, 1999.

------ **Tarih Açısından Türk Devrimi'nin Temelleri ve Gelişimi**, 15. B., İstanbul, İnkılap Kitabevi, (t. y.).

Otacı, Cengiz, **Hukukun Laikleşme Serüveni**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2004.

Ozankaya, Özer, **Türkiye'de Laiklik Atatürk Devrimlerinin Temeli** , 6. B., İstanbul, Cem
Yayınevi, 1995.

Özek, Çetin, **Devlet ve Din**, İstanbul, Ada Yayınları (t.y.).

Savcı, Bahri, "Atatürk Layikliğinin Gerçek Amacı ve Anlamı", **Atatürk'e Saygı**, Ankara, TDK Yayınları, 1969.

Soysal, Mümtaz, **100 Soruda Anayasa'nın Anlamı**, 11. B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1997.

Şaylan, Gencay, **Türkiye'de İslamcı Siyaset**, 2. B., Ankara, V Yayınları, 1992.

Tarhanlı, İştar B., **Müslüman Toplum 'laik' Devlet**, İstanbul, Afa Yayınları, 1993.

TBMM Zabıt Ceridesi, 1937, C. 16.

Timuroğlu, Vecihi, **Atatürk Şiirleri İnceleme ve Araştırma**, Ankara, Kültür Bakanlığı Y., 1993.

Vergin, Nur, "Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin 'Bitmeyen Senfono'si", **Türkiye Günlüğü**, 1994, S. 29.

Lozan
Bugünden Düne

Şecaat arz ederken; 24 Temmuz 2006, Ankara'nın bir semtinde yürüyorum, Kemalizm'in kalesi –kimi zamanlarda son kalesi- olarak tanımlanan bir semt burası. Gelir düzeyi ne Türkiye'nin diğer kısımlarıyla, ne de kendisini çepeçevre kuşatan gecekondu kısımlarıyla kıyaslanmayacak ölçüde "yüksek" bir semt burası; kısa bir gezinti dahi dikkatli bir gözlemciye yerleşim bölgesinin sosyo kültürel ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verecek kadar veri sağlayabilir. Yerleşim bölgesinin sırtlarına doğru tırmandıkça gelir düzeyindeki anlamlı artışla paralel olarak burjuvazimizin temel sorunlarından biri olan teşhir olgusunun galebe çalmaya başladığını görüp rahatsız olmamanız elde değil; özetle bu insanların sorunları ile hemen yanı başındaki *diğer* insanların sorunlarının hem nitelik hem de nicelik açısından farklı olduğunu söyleyebilmek için yalanlar bilimi istatistiğe gerek yok. Bu *renklilik* içinde ayrıksı gibi duran ancak bu durumu tümüyle açıklayan dev duvar afişleri ile karşılaşıyorum. Birlikte okuyalım: "Lozan Türkiye'nin Onurudur, Lozan Türkiye'nin Tapu Senedidir."

Merdi kapti sirkatin söyler; Lozan'ın ya da tapu senedinin alınışının seksen üçüncü yıldönümü bu müstesna semtimiz başta olmak üzere yurdun dört bir köşesinde –dış temsilciliklerimizde vs.- coşku ile kutlanırken sağlı sollu kemalistler tarafından hazırlanan bir kapitülasyon/bağımlılık yasası daha – ithalatta stopaj vergisinin kaldırılması- IMF/Dünya Bankasının yönetimi altında birkaç gün içinde hazırlanıp bu semtimizin tepelerinde bir yerde *son* imzalarda atıldıktan sonra yürürlüğe giriyor. Sorgulanmaksızın, tartışılmaksızın. Lozan'da alındığı

iddia edilen tapu senedindeki bu koca ipotek en büyük kemalistlerimiz tarafından alel acele uygulamaya sokuluyor; "ekonomimizin bekası için"

Ekonomik refah için (!) resmi ideolojide bir delik daha açılmasına göz yummaktan başka çareleri yok, aslında resmi ideoloji denen şey de kötü yapılmış bir yama işi –patch work- yorgana benzetilebilir, hava geçiriyor. Soğuktan, ayazdan ve yoksulluğun diğer *getirilerinden* koruyamıyor. "Bununla örtün, bununla ısın, bununla açılığını unut..." diye emrediliyor, başında silahlı bir muhafız emre ne ölçüde uyulduğunu denetliyor. Yığınlar *öyle imiş gibi* masallarıyla zor altında uyutulurken, egemen ideolojinin egemenliğindeki "yönetici sınıf" bu oyuna "diğer taraftan" katılmakta bir sakınca görmüyor. Resmi ideoloji yönetirken egemen ideoloji sömürüyor. Egemen ideolojinin başatlığı, resmi ideoloji üzerindeki zorunlu yönlendirici etkisi her geçen gün tekrar görülüyor.

Burada asıl soru ise "gerçekten öyle miydi?" şeklinde sorulmalı. Ya da Lozan nedir? Afişler hala sokakları süslemeye devam ediyor; hava şartlarına direnemeyip dökülene kadarda orada kalacak gibi görünüyor. Kutsallaştırmadan gelen bir dokunulmazlıkları ve bu dokunulmazlığı garanti altına alan hukuk adı altında bir zor unsuru var. Emperyalizmin sözcüsü "yeni bir Ortadoğu" haritasından ya da "düzeninden" söz ederken, bu afişlerin hala varlığını ısrarla koruması ironik ve diğer taraftan açıklayıcı. Çünkü Lozan aynı zamanda Ortadoğu'nun haritasının *yeniden* çizilmesinin geride kalmış bir simgesinden başka bir şey ifade etmiyor. Ve hatta hiçbir şey ifade etmiyor. O halde bir soru daha soralım: Lozan 1923'de imzalanırken emperyalistler için ne ifade ediyordu?

Resmi ideolojinin takviminde her yıl 24 Temmuz, Lozan Anlaşması'nın kutlanmasına ayrılır. Kutlamalar efsanenin kendisini yeniden üretmesi için önemli; çok sayıda iç tutarlılığı olmayan, gerçeklikten kopuk ve ancak zor yoluyla korunan argümanların bir bütünü olan resmi ideolojiyi-resmi tarihi de bu bağlamda bütünsel bir zor argümanı saymamak için hiçbir nedenimiz yok. Bütünlüğünün korunması zorla sağlanıyor ancak her bir parçasında oluşan defekt onun bütünlüğünü tümden bozabilecek kadar önemli, kutlamalar, anmalar, ritüeller

bunun için. Bu sene, 2006'da kutlamaların biraz sönük geçtiği görünüyor. Konunun konjonktürel önemine ve pragmatik ideolojik gereksinimlere göre kutlamanın niteliği ve niceliği değiştiğini biliyoruz, görüyoruz; bu "eşyanın doğasından" gelen bir unsur. Kimi zaman en üst düzeyde devlet temsilcilerinin katıldığı törenler yapılırken, kimi zamanlarda da, devletin ideolojik sözcüsü konumuna indirgenmiş üniversitelerde, ancak birkaç kişinin dinlediği sönük konferanslarla "kutlama" geçiştirilir. Ne var ki, her ne şekilde olursa olsun anma törenlerinin aksatılmamasına özen gösterilir; nitelik ve nicelik sorunu aranmaz. Bu sene bahtına muhtarlık düzeyinde anmalar düştü. Emperyalizme biat sözleşmelerine imza atanların demeçleri ile de *işin* cilası yapıldı.

Diğer taraftan unutulmamalıdır ki Lozan Anlaşması – kesinlikle "Antlaşma" değil-, uluslararası bir anlaşmanın normlarına göre, gündemini sonuçlandırma açısından ele alındığında oldukça güdüktür. Birçok konunun zamana bırakılarak kapitalist yayılma stratejileri-yeni dünya düzeni kuralları içinde çözümlenmesi uygun görülmüştür ve bu haliyle o, Osmanlı'nın da taraf olarak katıldığı emperyalist paylaşım savaşı sonrası dünyayı yeniden şekillendirmeye çalışan ya da yeni dünya düzenini kurgulayan çok sayıdaki anlaşmalardan ya da uluslararası protokollerden yalnızca birisidir. Yalnızca birisi... Ancak dile getirmeye çalıştığımız gibi, Lozan Anlaşması'nı Türkiye açısından önemli kılan unsur, onun ideoloji oluşturmadaki yadsınmaz etkisidir.

Resmi ideoloji için müttefikler tarafından "tanınma" olgusunun vurgusu çok önemlidir ve ideoloji bu bağlamda Lozan Anlaşması'nı, yıllarca savaştığı "Batı'nın" yeni Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıdığı anlaşma olarak ele alma eğilimindedir. "Tanınma" durumunun ön plandaki olgu olmasına özen gösterilir. Oysa kapitalizm için "tanıma", çizilen sınırlardan öte, bu sınırlarla alanı belirlenmiş ülkenin, uluslararası kapitalizm için pazar olma durumu ile tamamen örtüşen bir özellik içerir. Özetle, herhangi bir ülke pazar olabilecek niteliğe sahipse, neden tanınmasın? Hele ki yeni kurulan bir ulus devlet, Türkiye Cumhuriyeti Devleti; oluşturulan yeni dünyanın, oluşan yeni kapitalist düzenin bir unsuru olmaya bu kadar hevesli

iken. Ayrıca bir anımsatma da zorunlu: Amerika Birleşik Devletleri bu sözleşmenin hiçbir yerinde yer almıyor ve kuşkusuz bu sözleşme ABD emperyalizmini daha ilk andan itibaren fazla ilgilendirmiyor, ABD emperyalizmini bağlamıyor.

Kapitalizme biat etmiş ya da kapitalist kalkınma yolunu seçmiş ve bu yolda kapitalist devletlere önemli güvenceler vermiş Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu bağlamda "Batı" için tanınmama olasılığı yoktur. Üstelik savaş sonrasının yenidünya düzeninde zayıflamış pazarlara göre güçlü ulusal özelliği olan pazarların tercih edilir olduğu da görülmektedir. Lozan Anlaşması sürecinde ve sonrasında yaşananların dezenformasyonu ya da ideolojinin "tanınma" olarak sunduğu olgu, aslında bu biatın kabulünün manüpile edilmiş şeklidir. Ve ideoloji bu süreci "ulusal bağımsızlığın kazanılmasında" önemli bir dönüm noktası olarak göstermekle kendi iç tutarlılığını da korumaktadır ki "ulusal bağımsızlık" retoriğinin de ayrıca tartışılması gerekmektedir.

Hasta olduğu ilan edilen adam, göreceli olarak sağlığına kavuşmakla birlikte, aslında böylesine sağlıklılığın, hastalığı gizlemekten başka bir işe yaramamasının, resmi ideolojinin, devletin tüm kurumlarının yardımıyla yaptığı bir müdahale olarak değerlendirilmesi zorunludur. Eski olan törpülenmiş, yeni düzene uygun hale getirilmiş, yenilenmiş ya da yeni imişcesine pazara çıkarılmıştır. Ve yenilenme süreci, doğal olarak işe yaramayan parçaların-kurumların ortadan kaldırılmasını ve yerine konanların her anlamda korunması ve sorgulanmaksızın desteklenmesini içermektedir. "Lozan ideolojinin neresinde?" sorusunu yanıtlarken, sürecin bu yaklaşımla değerlendirilmesi de zorunlu olmaktadır. "Ulusal bağımsızlığın kazanılması için bir dönüm noktası, ulusal egemenliğimizin pekiştirilmesi" ya da "Batılı -eski düşman- ülkeler, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıdı" gibi ideolojik argümanlarla desteklenmeye çalışılan anti emperyalistlik vurgusu, bir taraftan "eskinin ulusal bağımsızlığı emperyalizme boyun eğerek kaybettiği" söylemini geliştirip, olmayan farkı varmış gibi gösterip ve üstelik alabildiğine abartırken; diğer taraftan da, asıl önemli olan, kapitalizme zorunlu biatın bu bağlamda tartışılmasını engellemeye çalışmaktadır. Az gelişmiş ülkenin kapitalizmi

seçmesi ile bu seçiminin sonucunda daha ilk an'dan itibaren – belki de hiç ara verilmeksizin denmesi daha doğru- emperyalizme boyun eğmesinin zorunluluğu, birbirinden ayrı ve hiç çakışmayan iki unsurmuş gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Kapitalist ilişkilerin ve yöntemin kabulünün özgün bir antiemperyalizm olduğu savının gerçekliliğinin olmadığını tarih bize kısa bir zamanda yeniden göstermiş, ancak Lozan eksenli ideolojik müdahale ile öyleymiş gibi gösterme çabası günümüze değin devam edegelmiştir.

Ulusal bağımsızlıkla ekonomik bağımsızlığı birbirinden ayrı şeylermiş gibi göstermenin ilk adımının Lozan'da atıldığını ve bu yaklaşımın günümüze değin korunması için yoğun bir çaba gösterildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Başlangıçta sol söylemle de desteklenen bu yaklaşımın geçerliği olmadığını tarih görebilenlere göstermiştir, bu *pratiğin* olmazlığını, yanlışlığını bize gösterdiği için tarihe ve tarihin yazıldığı sürece/zaman'a ne kadar şükran duysak azdır, derslerini yenilgilerle almış olsak bile!

Neden-sonuç ilişkisini sorgulamaktan aciz bırakılan yığınlara öyleymiş gibi gösterme, kapitalist sömürünün artarak devam etmesi için çok önemlidir. İdeoloji ve böylesine kurguladığı bir sistemi devletçilik-milliyetçilik-halkçılık gibi söylemlerle desteklemektedir. "Biz bize benzeriz" söylemi bu alandan verilecek örnektir ve bu söylemde, en az Lozan sürecinin bir ürünü olan ve doğumu emperyalistlere "bakın biz de sizin gibiyiz, size hizmet etmek istiyoruz" gösterisinden başka bir şey olmayan İzmir İktisat Kongresi'nde dile getirilen "imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz" söylemi kadar bilimsel yaklaşıma aykırı ve gerçek dışıdır. Biz bize benzeyen, imtiyazsız sınıfsız ve üstelik kaynaşmış olduğu iddia edilen bu kitlenin resmi ideoloji ile kontrolü olanaklı olmadığında ise önce 141-142'lerle, ardından da "kaynaşmış" halkın %70'inin sefalet ve açlıktan kırılma noktasına geldiği 2000'lerde, yeni baskı yollarıyla kontrol altına alınabilmesi fazla zor olmamıştır. Oranların Lozan'dan bugüne aynen korunuyor olması da dikkate değer bir tutarlılık olarak gözükmektedir! Bu üç ideolojik unsurun korunması ise, "cumhuriyetçilik" söylemi ile garanti altına alınmak istenmiştir. Kurulduğu günden itibaren "sol"un sürekli

muhalif olması ve düzenli olarak baskı altında tutulmaya çalışılması da bu bağlamda önemli olmaktadır. Cumhuriyete -ve cumhuriyetçiliğe- giden yolda sola yönelik baskılar gün geçtikçe şiddetini arttırırken, Lozan, bunun teminatının "Batı"ya verildiği yer olmuştur. Teminatın ölçüsünü, içteki tutuklamaların yanında daha önemlisi anti-Sovyet tutumun deklare edilmesi oluşturur. Bir taraftan kapitalizmi benimsemiş ancak anti emperyalistlik iddiasında; diğer taraftan anti Sovyet ve sosyalist modeli benimsemeyerek "üçüncü yolda" kalkınmayı seçmiş Türkiye, bu haliyle emperyalist dünya için yeni sömürge arayışlarında kullanılan ideal bir model oluşturmuş ve on yıllar boyunca da resmi ideoloji böyle bir model olmayı savunmuş ve idealize etmiştir.

"Türk tipi milliyetçilik", bu kurgu üzerinden hareketle, alt emperyalist bir konumu -bunu ilkel bir heves olarak tanımlamak belki daha doğrudur- yegane hedef olarak belirlemiştir. Lozan'da çözülemeyen değil, yeni Ortadoğu haritasını çizen emperyalizmin istediği şekilde çözüldüğü gerçeğini biçare bir şekilde dile getiremediği için "çözümsüzlük" söylemine sığınılan Musul Sorunu, bu nedenle Türk milliyetçiliğinin başlıca sorunsallarından birini oluşturmaktadır. Hiç kuşku olmasın Musul Sorunu bugün de benzer şekilde çözülecek ve bu sorunun hallinde halkın görüşüne değil emperyalizmin bölgesel çıkarlarına göre davranılacaktır. Ortadoğu petrolleri için önemli bir kontrol noktası olan Musul'un İngiliz emperyalizmine terki ile misak-ı milli söyleminin de göreceliliği bir kez daha ortaya çıkmış olmaktadır. Kim bilir, belki de misak-ı milli denen *şey,* emperyalistler tarafından yirmili yıllarda çizilen yeni Ortadoğu haritasının Türkiye'ye düşen payından başka bir şey değildir. İşte Lozan bunun hukukileştirildiği bir simgedir. Diğer taraftan Musul'un İngiliz emperyalizminin kontrolünde bir dernek olan Milletler Cemiyetinin inisiyatifine bırakılmasının ne türden bir anti emperyalizm sayılması gerektiği de kuşkusuz tartışılması gereken bir konudur. Bugüne sarkan bir *sorun* olarak Musul, emperyalist paylaşım ve yağmanın ideal bir örneği olarak tarih kitaplarındaki yerini almaktadır. Herhalde dünya halklarına örnek kurtuluş savaşı söyleminin sırrı da burada yatmaktadır! İpotekli bir tapu senedinin alınması

için emperyalistler tarafından düzenlenen tutanakların imzalanmasının adıdır Lozan, çünkü Ortadoğu'nun paylaşım haritasına biat adına –belki de çaresizce- onay verilmiştir.

Diğer taraftan Lozan, dile getirdiğimiz milliyetçilik kurgusunun "azınlıklar" üzerinden biçimlenmesine de katkıda bulunmaktadır. Mübadeleleri, Türkleştirme politikaları izlemiş ve bu uygulamaların tümü azınlık haklarına yönelik *de facto* kısıtlamalarla desteklenmiştir. Lozan sonrası süreç boyunca resmi ideolojinin durmaksızın tekrarladığı milliyetçilik anlayışı, "Türkiye sınırları içinde yaşayan, Türkçe konuşan ve Türk kültürünü benimsemiş herkesin dil'ine ya da din'ine bakılmaksızın Türk sayılacağı" şeklinde özetlenebilir.

Lozan'la başlayan kapitalizme biat sürecinin önemli vurgularından birisini, "sınıfsızlığın-kaynaşmışlığın" oluşturduğundan kısaca söz etmiştik. Anlaşılan, Lozan'daki emperyalistlerin de bugünün yağmacıları gibi "insan hakları" sorunu yoktur ve sınıf mücadelesini kabul etmeyen rejim dış baskılar açısından fazla zorlanmamıştır. Kaldı ki, Lozan'daki emperyalistler için sınıf mücadelelerinin reddi ve bu mücadelelerin baskılanmasındaki yöntemler birer sorun oluşturmadığı gibi, bunların beklenen yaklaşımlar olduğu da düşünülebilir. Resmi ideoloji, "imtiyaz yoktur" derken, yerli yabancı sermaye gruplarına yeni bir sınıf yaratmak için tüm olanakları zorlayarak destek vermiş böylece bir yandan tercihlerini gösterirken, diğer yandan da ideolojinin manipülasyon yeteneğini iyi bir biçimde örneklemiştir.

Tüm bunlardan sonra "devletçilik" anlayışının, ekonomik alanda olup bitenleri gizleme dışında bir işlevi olmadığını söyleyebiliriz. Ne var ki, bugün, kendisine "sosyalist" diyenlerin bile bu devletçi anlayışını savunmaları resmi ideolojinin yaygın başarısının kanıtıdır. Lozan, sadece, devlet ideolojisinin oluşumuna olumlu katkı yapmamış, diğer taraftan ideolojiyi yaratan kadroların da biçimlenmesine aracılık etmiştir. Lozan sürecinde (kimi zamanlarda Lozan görüşmeleriyle doğrudan bağlantılı olarak) yaşanan iç mücadelelerin-iktidar mücadelesinin kadroların biçimlenmesinde etkili olmadığını söyleyebilmek oldukça zordur

Lozan'ın öyküsü bize sadece o günü ya da kapitalist tercihin nasıl yapıldığını anlatmakla kalmıyor diğer taraftan bugünü anlamamızı da kolaylaştıran bir olgu olarak da karşımıza çıkıyor. Lozan sadece "kapitalist tercihin" bir kez daha ve çok güçlü bir şekilde onandığı ve bu tercihe uygun arayışların simgeleştiği bir yer olmanın ötesine geçerek az gelişmiş ülke kapitalizminin 2000'li yıllarda içine düştüğü -ve sıkça da düşeceği- "krizin" anlaşılması ya da doğru okunması içinde bir anahtar işlevi görüyor. 2000'li yılların tablosunu çizerken Lozan'ı bu bağlamda anımsamanın zorunlu olduğunu düşünüyorum. Bugünü anlamak için anti-emperyalizm söyleminin başat bir şekilde kullanılıp resmi ideolojik söyleme dönüştürüldüğü günlerin tekrar tekrar irdelenmesi gerekiyor. İrdeleme sürecinin ise, Lozan sürecindeki davranışsal ayrıntılardan geleneksel politik yaklaşımlara kadar tüm tarihsel bilgilerin bugünle, bugün yaşananların ise o günkülerle üst üste konularak incelenmesinden oluşması gerektiği kabul edilebilir. Bu inceleme bize kapitalist gelişme stratejilerinin sonuçlarını göstereceği gibi, diğer taraftan da resmi ideolojinin oluşumunun-gelişmesinin ipuçlarını da verecektir.

Ülkeyi yönetenler, süre giden ve azgelişmişliğin doğal bir hali olan krizin ardından gelen, 21 Şubat dönemecinden sonra dayatılan, "tam teslimiyet ve kayıtsız şartsız sömürge" olarak kısaltılabilecek IMF programının uygulanma sürecini, "ikinci kurtuluş savaşı" olarak tanımlarken, ittihatçı artıkları ulusalcılarımızın iddia ettiklerinin tam aksine, söylediklerinin ne olduğunu çok iyi biliyorlardı. Sorun, her zaman seyirci olmaya şartlandırılmışların-halkın ikinci kurtuluş savaşının ne anlama geldiğini kavrayabilmeleridir. Çünkü ikincisi, birincisini anlatmakta ya da dün bugünü hazırlarken bugün dünü anlamayı kolaylaştırmaktadır. Bu şekliyle, krizle yeniden gündeme gelen anti-emperyalist kurtuluş savaşı retoriği, ikincisinin birincisi ile yeniden okunmasıyla deşifre olabilmektedir. Egemenlere göre ikinci kurtuluş savaşının en önemli aşamasını özelleştirme oluşturmaktadır. Ve özelleştirmeden anlaşılan yerleşik söylemle "ucuza kapatmadır". Herkesin çok iyi bildiği gibi, özelleştirme ile tanımlanan, karlı ve verimli devlet yatırımlarının değerinin çok altında satılması, sermayeye peşkeş çekilmesidir

ki, ekonomi bilimi dilinde bunun adı, sermaye aktarımıdır. Hiç de paradokssal olmayan bir biçimde bunun tersi de sermaye aktarımı olabilmektedir. İttihatçıların C Takımının ileri gelenlerinin savunduğunun aksine 30'lu yılların "devletleştirilmesi" bugünün özelleştirmesine benzer bir sermaye aktarımı oluşturmuştur. Çünkü o yıllarda zarar eden "özel" işletmeler değerlerinin kat be kat üzerinde devlet tarafından satın alınmıştır. Böylesine devletleştirilen işletmelerde yabancı sermaye oranı dikkat çekici ölçüde fazladır ve kuşkusuz 29 ekonomik bunalımını bu sermaye grupları daha rahat atlatmıştır. Az gelişmiş ülkelerde devletin temel görevi budur. Ve bu bakış açısıyla gidersek; 30'lu yıllarda CHP, faşist örgütlenme modelini ve ideolojiyi tartışmaya başlamıştı. 2000'li yıllara gelinirken faşizm, arkaik faşizm modelleriyle gizlenmiş olarak yeniden karşımıza çıkıyor. Adı başka olabilir; "gericilik dönemi" tanımlamalarından yalnızca birisidir. Restorasyon tanımlaması da kullanılabiliyor. Kapitalizmin kendisini yeniden üretmesi için zorunlu düzenlemelere az gelişmiş ülke kapitalizmlerinde başka bir ad bulmak zorunlu oluyor. Bu anlamda Lozan, Düyun-u Umumiye'nin yeni süreçte restore edilmesinin adı da olabiliyor ve Lozan'a doğrudan bağlı olarak borçların ödenmesi ve ardından gelen yüksek değerli sermaye aktarımları ile desteklenen "devletleştirme" politikaları ile bu süreç tamamlanıyor. Lozan'ın yeni-eski bağlamında tartışılmasında Osmanlının borçları ya da Düyun-u Umumiye olgusu açıklayıcı olabiliyor. Yeni bir devlet olduğu iddiasında olanlar eski devletin emperyalistlerle yaptığı tüm mali anlaşmaları yüklenmişlerdir. Bunlar içinde en önemli olan Düyun-u Umumiye borçlarıdır ve hepsi kuruşu kuruşuna ödenmiştir, *şirketin* istediği biçimde ödettirilmiştir. Ve Kemalist hükümetlerimiz tarafından hala bizlere ödettirilmektedir. Üstelik ödenenlerin kayda değer bir kısmının faizler olduğu unutulmamalıdır. Bu şartlarda zaten kadük bir yapıya dönüşen kapitülasyonların kaldırılmış olması ise emperyalizm açısından önemsizdir, böyle bir yapılanmaya (kapitülasyonlara) konjonktürel olarak gereksinim duymadıkları ortadadır.

Emperyalizm için klasikleşmiş bir davranış şeklidir; karlı ve verimli iletişim/ulaşım sektörü iştah açıcı bir yağma alanı-

dır. Birinci İnönü zaferinden hiç de farklı olmayarak, 1.Derviş zaferi de kazanılmış kamunun en verimli iki alanının satışının kapıları açılmıştır. Kuşkusuz yönetenler "anti emperyalist yönetici" geleneğinin birer üyesidirler! Bir kez daha tekrarlarsak, her zaman görülmüştür ki, kapitalizm yalnızca sınıflar arası değil, ülkeler arası eşitsizliğe de bağımlı durumdadır (azgelişmişlik çok gelişmişliğin nedeni ve azgelişmişliğin sürekliliği de bu bağlamda çok gelişmişliğin garantisidir) çünkü karını arttırmanın en önemli yolu, geri kalmış ülkeler öncelikli olmak üzere diğer ülkelere sermaye aktarımından geçer ve böylece azgelişmişliğin sürekliliği ile emperyalizm kendisini yeniler. Az gelişmiş ülkelere yapılan bu "yatırımın" kolaylıkla anlaşılabilir bir nedeni vardır. Çünkü bu ülkelerde insandan hammaddeye, emekten yaşama her şey ucuzdur. (Yeter ki siyasi sorunlar olmasın) Böylesine ucuz bir ortamda, ulaşım ve iletişim pazarının benzer ucuzluk kolaylıklarından yararlanılarak ele geçirilmesi kuşkusuz söz konusu az gelişmiş ülkeyi yalnızca, emperyalizme doğrudan bağımlı kılmayacak, diğer taraftan ülkedeki kapitalist entegrasyonun ya da yeni dünya düzenine uyumun hızlanmasını sağlayarak, bu bağımlılık sürecine kapitalist egemenlik ilişkileri açısından "olumlu" müdahalede bulunacaktır. Ve kuşkusuz bu müdahale borçlandırma yoluyla desteklenecektir. Borçlandırma, bir süre sonra ancak faizlerin ödenebilmesi için yeniden borçlanmayı zorunlu kılacak düzeye geldiğinde, bu bağımlılık tamamlanmış olmaktadır. Yaşadığımız topraklarda yüz elli yıl önce temeli atılan, Düyunu Umumiye ile Lozan'ı da içine alan sürecin yeni-yenidünya düzenine uyum programlarının 2000'li yıllarda ulaştığı nokta budur. Eski *yeni* dünya düzeninden, Lozan'dan bugüne küreselleşme ve yeni *yeni* dünya düzenine dek geçen zaman içinde kapitalizmin doğası ve emperyalist yağma düzeni açısından değişen bir şey yoktur. Evet tarih tekrardan ibarettir ancak tekrarlar tarih için komedi unsuru oluşturabilecekken, tarihi yaşayanlar açısından yoğun bir acının, açlık, sefalet ve yoksulluğun ve bunların garantörü kan ve zorun eksik olmadığı trajik bir durumu tanımlamaktadır.

1840'larda başlayan Osmanlı borçlanması ve bu borçların ödenebilmesinin garanti kurumu olarak oluşturulan Düyun-u

Umumiye'nin vergi toplama işinin denetlenmesini devletin elinden aldığı anımsanmalıdır. Benzer yetki devirlerinin 2001–2 yılında tekrarlandığını (tütün yasası) ya da daha yakın bir tarihte stopaj vergilerinin kaldırıldığını görmek vs. -genel söylemin tersine- hiç de acı değildir. Ancak bir devamlılığın göstergesi olarak bir o kadar öğretici ve anlayanlar için yol göstericidir.

Lozan ve benzerleri ya da ardıllarıyla ilgili okuma/çalışma yaparken sorulması gereken temel sorulardan biri de şudur: Kapitalizme karşı olmadan anti emperyalist olunabilir mi? Ya da anti-emperyalizm ölçülebilir bir tavır mıdır? Bu sorunun çokça yanıtlarından birini, *birinci kurtuluş savaşının* ardından yaşananlardan verebiliyoruz. Bildiğimiz örneği Chester Projesi oluşturuyor. Az bilinen ama açıklayıcı bir olay; ABD emperyalizminin Anadolu'nun yeni yöneticileriyle olan ilişkilerini ve onların Anadolu'yu sömürgeleştirme planlarını özetliyor. 1923 yılının ortalarında, emperyalizmle entegrasyonun arandığı Lozan ve sınıfsal tercihin açıkça ortaya konduğu İktisat Kongresi günlerinde mecliste kabul edilen bu projeye göre Amerikalı bir sermaye grubu "Chester", Anadolu'da 4300 kilometrelik bir demiryolu inşa edecek ve bunun karşılığında demiryolunun 40 kilometrelik çevresindeki madenler, limanlar ve tarım alanları üzerinde imtiyaz sahibi olacaktır. Tekrar edilmesini zorunlu görüyorum: Bu proje yeni yönetimce onanmış ancak Amerikalılar verimli bulmadıkları için (!) vazgeçilmiştir. 4300 çarpı 40 kilometrekare dışında anti-emperyalist olanlara, bu projenin onanması sürecinde ABD başkanından mektup -ya da haber- gelmiş ve hatta ABD dışişleri bakanı Türkiye'ye gelerek proje ile bizzat ilgilenmiştir. Yöntem aynıdır, bir kez daha Telekom, Tüpraş, madenler vs. başta olmak üzere özelleştirme (=satış/peşkeş anlamında!) furyasını anımsayın. 2000'li yıllarda başlatılan *ikinci kurtuluş savaşı* birincisinin verimli bir şablonu olmaya adaydır. Yeni "yeni dünya düzenine" uyumun yolu buradan geçmektedir. Chester sürecinde ABD'den borç bulunmasının zorunluluğu devleti yönetenler tarafından dile getirilirken, ödemelerin kolaylıkla yapılabilmesi için uygun yönetim üslupları da geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan birisini halkın iknası oluşturur.

1923 yılında Anadolu köylüsü ABD demiryolları -mandası- aracılığıyla refaha ulaşma hayalleri kurarken, 2000'li yıllarda aynı safdilliğin devam etmesi sadece siyasi muhalefetin inisiyatifsizliği ile açıklanamaz, kuşkusuz siyasi kültür noksanlığı, bu sürecin böylesine gelişimine etkide bulunmaktadır.

Devlet kurgusunun sağlamlığı ve siyasi otoritenin güçlülüğü, krizin süreklileşmesinin ve dolayısıyla sömürünün devamlılığının sağlanmasının olmazsa olmaz koşulları oluşturur. Emekçiler nasıl ki batan bankaya para yatırmanın riskini tartışıp olanakları ölçüsünde bundan kaçınmaya çalışırlarsa, tersine olarak sermayede batacak ülkeye yatırımdan kaçınır. Bu "yatırım"ın Türkçesi "sömürü" olsa bile. Siyasi otoritenin gücünü göreceli arttıran muhalefetin zayıflığıdır. Sözde "sol" sendikalar krize karşı reçete geliştirirken kapitalizme restorasyon programı önerecek kadar kapital severdirler. Oysa böylesine bir karşı program restorasyonu değil çürük olduğu saptanmış binanın ortadan kaldırılmasını hedeflemek zorundadır ve yaklaşık olarak üç maddeden oluşabilir; dış borçların ve bu bağlamdaki tüm ilişkilerin reddi, iç borçların ve bu bağlamdaki tüm ilişkilerin reddi ve bürokrasinin kendini yok etmek üzere yeniden yapılanmasının sağlanması. Bugün yapılması gerekenin bu olduğunu düşünüyorum, tıpkı Lozan'da da yapılması gerekenin bu olması gibi. Ancak anımsanmalıdır ki benzer programlar Lozan sürecinde de gündeme getirilmiş ancak etkisi zayıf olmakla birlikte şiddetle bastırılmışlardır. Yönetenler açısından siyasi yetersizlik, sermaye hareketlerini engelleyecek bir düzeye ulaştıysa o zaman güvenilir bir adam bu göreve atanır. Ve emperyalizm okumaları bize emperyalistlerin sürekli olarak azgelişmiş ülkeleri güven testine soktuğunu gösterir. Bu test, bir denetleme ve arandığı zaman, gereksinim duyulduğu zaman orada olma süreci ile tanımlanabilir. Bu bağlamda Lozan'ı okumak, 12 Mart, 12 Eylül ve 28 Şubat'ı anlamayı kolaylaştırır.

Birinci kurtuluş savaşının başlangıç tarihi çoğu tarihçi tarafından 19 Mayıs 1919 olarak gösterilir. Retrospektif bir bakışla ikincisini 28 Şubat'la başlatmak olanaklı. 21 Şubat krizi sonrası yapılanlar ise, yeni bir burjuva sınıfı yaratmanın dönemeç noktalarından sayılabilecek İzmir İktisat Kongresine denk

düşüyor. Her ikisinde de emekçi yok sayılıyor ve kompradorlaşmanın önü alabildiğine açılıyor, sınıflar yeniden şekillendirilirken yeni düzenin kurgusunda gereksiz görülen unsurlar ayıklanıyor! Yeni kompradorlaşma macerası ise kuşkusuz birçok siyasi sıkıntıyı beraberinde getiriyor. Ard arda yaşanan krizler yeni dünya düzenine uyma sürecindeki sınıfsal tercihlerin siyasi birer sonucu. Fazla etkili olduğu söylenemez ve yeni bir 31 Mart provokasyonunun ise önü şimdilik kaydıyla kapalı görünüyor. İlerleyen yıllarda bu şekliyle tekrarlaması kaçınılmaz. Krizin ise neler getireceğini yine tarihten öğrenmek olanaklı. Nasıl ki 1929 açlığı, Serbest Cumhuriyet Fırkası şovunun sergilenmesi ve ardından faşist örgütlenme modelini tartışan bir CHP'yi getirdiyse, tek başına ya da birlikte otuzlu yılların CHP anlayışının bir şekilde iktidarı tekrar denemesi kaçınılmaz görünüyor. Bu da kuşkusuz tanımladığımız gericilik döneminin niteliksel olarak derinleşmesi anlamını taşıyor. Siyasi alanda yapılan her tasfiye, sanılanın aksine ekonomiyi destekleyici özellik içeriyor. Ekonominin bu bağlamda desteklenmesi, sömürü olanaklarının devamı ya da krizin sürekliliğinin teminat altına alınması anlamına geliyor. Emperyalizmin kurumları ile anlaşma sürecinde Lozan'ın yerini ABD şehirleri alıyor.

Bugüne dönelim; Türkiye'nin genel görünüşüne kısaca bakalım: Sayısını imzalayanların dahi unuttuğu bağımlılık anlaşmaları -ya da IMF "niyet" (ya da teslim) mektuplarıyla- ülke, alınan borç kat be kat ödendiği halde, yüzlerce milyar dolar borç batağında. Bu borcun bir teminatı olarak, açık bir yağmaya dönüşen kapitalist sömürü alabildiğine artmış. Ülkenin en zengin %5'i, gelirin yaklaşık olarak %35'ine el koyarken, bu rakam ülkenin en "yoksul" %70'i tarafından ancak paylaşılabilmekte. (Bu rakamlar edinilmiş serveti kapsamadığı için çok yanıltıcı...) Kapitalizmin doğal bir sonucu olarak, etik düşkünlük çevrenin yağmalanmasıyla başa baş gitmekte. Ülkenin tüm değerleri, yüzyıllık dışa bağımlılık programının kesintisiz uygulanabilmesi amacıyla satılmakta. Ülke, Düyun-u Umumiye idaresinden çok daha ağır bir ekonomik denetim altında tutulurken, vergiler tıpkı "o günlerde" olduğu gibi bu denetim mekanizması tarafından belirlenip toplanmakta, bu ve

benzeri uygulamalar ise, "müstemleke" valisi yetkisiyle donanmış atananlar tarafından denetlenerek "ulusal bağımsızlık" retoriği *tahkim yasası* ile taçlandırılmaktadır. Dış sermayeye verilen imtiyazlar, kapitülasyonlarla karşılaştırılamayacak ölçüde günden güne ağırlaştırılırken ve bu imtiyazların hukuki bilânçoları ABD ve AB'nin üçüncü sınıf memurları tarafından kayıtsız şartsız-sorgusuz sualsiz denetlenirken, Lozan'dan miras Musul Sorunu ısıtılarak alt emperyalist hezeyanlar tatmin edilmeye çalışılmaktadır. ABD aracılarının Türkiye'yi bir Ortadoğu savaşında kullanmak için Lozan anlaşmasıyla bağlantılı olarak Musul Petrollerini rüşvet olarak önerdikleri, yerli ve yabancı basında neredeyse her gün yer almakta. Ve kuşkusuz tüm bunlar ulusal bağımsızlık söyleminin güvencesi altında "devletin, ülkesi ve milleti ile" bekası adına yapılmaktadır! Ancak ne yazılırsa yazılsın çizilen tablo eksik kalmaya mahkûmdur.

Bu tabloda yürütülen "sorumlu kim" tartışması ise, sorumluyu aramaktan ya da gerçeği dile getirmekten çok, onun üstünün örtülmesine aracılık etmektedir. Sorumluyu arama sürecinde çok daha gerilere gidilmesini ve isimlerden çok ideolojik yönelişlerin sorgulanması gerektiğini ve bu sorgulama sürecinde Lozan sürecinin üzerinde dikkatle durulması gerektiğini düşünüyorum. Yoksulluk ve kriz, yağma ve baskı kapitalizmin doğası gereğidir. Zorunludur. Kapitalizmi ve dolayısıyla kapitalist yol tercihini, bugünkü tablodan sorumlu tutmamak için hiç bir nedenimiz yoktur. Kapitalizmle bağımlılık ilişkisinin pekiştirilmesinin ve üst seviyeye çıkarılmasının adı olarak Lozan, aynı zamanda yaşamakta olduğumuz an'ın tablosuna ilk fırça darbesinin de atıldığı yerdir. Az gelişmiş "yeni" Cumhuriyet'in kapitalist kalkınma modelini benimsemesinin, bu amaçla iç ve dış politikada arayışlara gitmesinin, arayışlarına uygun ekonomik politikalar belirlenmesinin, bu politikaların dayanacağı ve güç alacağı burjuva sınıfını yetiştirmesinin ve desteklemesinin başlangıcının Lozan'a ve Lozan sürecine dayandığını kabul etmek zorundayız. Tekrarlarsak kapitalist tercihi tartışmadan bugünün sorumlusunu bulamayız ve bu tartışma sürecindeki önemli bir köşe başını Lozan'ın oluşturduğunu kabul etmek zorundayız. Tercih edilen ekono-

mik modelin ve bu modeli destekleyen politikaların temelleri Lozan Anlaşması sürecinde atılmış ve bu sürecin sağladığı ideolojik argümanlarla desteklenmiştir. Bu haliyle Lozan Anlaşması, uluslararası emperyalist sisteme bağımlılığın yeniden gözden geçirildiği, bağımlılık isteminin "yeni" konjonktürde onandığı emperyalist bir metin olarak da değerlendirilebilir. Lozan aynı zamanda, kapitalizmi benimsemekle, "anti emperyalist olmak" arasındaki çelişkinin de net bir şekilde görülmesini sağlar. Bugün kapitülasyon olgusu çeşitli adlar altında devam ediyorsa, eski olduğu iddia edilenin borçları ya da kapitalist yağmanın birer göstergesi olan Düyun-u Umumiye kabullenilip bu bağımlılık uğruna borçlar ödeniyor ve ardından gelen on yıllar boyunca Düyun-u Umumiye'yi aratmayacak yeni borçlanma modelleri geliştiriliyorsa... vb. tüm bu olgular Lozan'da üzerinde anlaşılan yeni bağımlılık modelinin yadsınmaz birer sonucudur.

Unutulmaması gereken nokta, Türkiye kapitalizminin emperyalizme zorunlu bağımlılığı ve sömürü için doğrudan araç olacak niteliği. Ve bu, kapitalizmin doğasından gelen bir nitelik, tıpkı onun doğasında var olan ahlaki düşkünlük ve "kişiliği" yok etmeye -onu bağımlı kılmaya- yönelik müdahale hakkı gibi...! Girişte sorduğumuz soruların bu bağlamda bir kez daha sorulmasını ve yanıtlarının, resmi ideolojinin kısıtlayıcılığından ve baskısından kurtularak verilmesinin zorunlu olduğunu düşünüyorum. Ve uzun –ve son- bir tekrarı yeni tartışmalar için zorunlu görüyorum: Lozan nedir? Lozan; Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı -Dünya Savaşı?- sonucunda kurulmaya çalışılan 'yeni dünya düzeninde' Ortadoğu'nun 'ne olacağı' sorusuna verilen yanıtlardan birisidir ve bu anlamda emperyalist bir sözleşmenin ifadesinden başka bir şey değildir. Lozan, Türkiye için nedir? Lozan; kurulmaya çalışılan 'yeni dünya düzeninde' Türkiye'nin de rol kapma isteğinden başka bir şey değildir, Türkiye'nin kapitalist-emperyalist dünyada var olma isteğinin, bu 'dünyaya' sözleşmeler yoluyla biat etmesinin onanmasından başka bir şey değildir ve bu anlamda kesinlikle anti emperyalist değildir. Lozan'da Türkiye, 'eskiden' kalan birçok yükümlülüklerini kabul etmiş, eski devletin emperyalist yağmacılara olan borçlarını, emperyalizm tarafından onanmak

amacıyla üstlenmiştir. Ortadoğu'da bugünküne benzer bir şekilde, İngiliz Emperyalizminin rolünün onaylanması ve bu rolün meşrulaştırılmasının adıdır Lozan. Resmi ideolojinin en önemli argümanlarından olan 'misak-ı milli', efsaneyi yazanlar tarafından çiğnenerek -gerekli görüldüğünde günün koşullarına uygun yenileme!- Musul'la simgeleşen Ortadoğu petrollerinin emperyalist yayılmacılığa küçük bir eder karşılığı satılmasının adıdır. Lozan, yeni devletin, kapitalist ilişkileri ve bu ilişkilerin sonucunda zorunlu olarak gelişecek 'yeni' bağımlılığın kabullenilmesinin ve bu kabulünde batılı kapitalist devletler tarafından onanmasını gösteren bir sözleşmenin adıdır; açık bir biat talebi ve bu talebin arkasından dünyanın yeni efendilerinin bu talebi kabulünün adıdır Lozan. Lozan, aynı zamanda kapitalizme karşı olmadan anti-emperyalist olunamayacağının en net tarihi örneklerinden birisidir...

Gazetelerde yeni bir haber: milyonlarca metrekarelik vatan toprağı yabancılara satılmış, Ege bölgesinde Yunanlılar ve İngilizler, güneyde Alman ve İtalyanlar, doğuda Fransızlar vs. ağırlıklı bir alım söz konusuymuş...

"Aman tanrım, biz Sevr'i yırtıp atmamış mıydık?"

Tolga ERSOY

Milliyetçilik

"Resmi İdeolojinin Mütemmim Cüzü"

Türkiye'de resmi ideolojinin inşasında ve toplumun homojenleştirilme sürecinin meşrulaştırılmasında temel belirleyici unsur, milliyetçiliktir. Milliyetçilik, sınırları muğlak bir ideoloji olarak, özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında, bir yandan yeni rejimin rüştünün ispatında diğer yandan da modernleşme ve kalkınma projelerinin uygulamaya konmasında bir referans noktası ve manivela olarak kullanılmıştır. Milliyetçi ideolojiye uygun "modern mitlerin" inşası ve yeni bir "kamusal hafızanın" oluşturulma çabası, imparatorluk geçmişini ve kurumsal/toplumsal izdüşümlerini bertaraf etmenin ve modernleşme çabalarının sosyo-psikolojik çatısını oluşturmuştur. Bu bağlamda, Türk ulusunun "biricikliliğine" yapılan vurgu, "medeniyet yaratan millet" tezinin öne çıkarılması ve ordu-millet miti ile hem içeride bir özgüven havasının yaratılması hem de dışarıya çağdaş ve güçlü bir devlet görüntüsünün verilmesi hedeflenmiştir. Tarih ve dil politikalarından laiklik uygulamalarına; "milli pedagoji" literatürü ve müfredatın oluşturulmasından yetişkin eğitimine; nüfus politikalarından iktisadi yönelimlerin ve alışkanlıkların belirlenmesine; siyasal ve toplumsal organizasyonların faaliyet ilkelerinden etkinlik alanlarının seçilmesine kadar yaşamın hemen hemen tüm aşamaları, devlet merkezli milliyetçi paradigmanın önermeleri doğrultusunda biçimlendirilmiştir. Kemalizm'in ve Türk inkılabının "yapı taşı" olarak nitelendirilen milliyetçilik, yeni rejimin toplumda kök salması için öngörülen temel şartlardan biridir. İnkılabın, milletin "maddi ve manevi menfaatlerine uygun olmayan" her şeyin ilgası ve "milli hususiyetin açığa çıkarıl-

ması" olarak anlatılması[1], milliyetçilik ile inkılap hareketleri arasındaki sözü edilen ilişkinin bir neticesidir. Dolayısıyla cumhuriyetçi yurttaşın "yeni faziletleri" ve "vazifeleri", milliyetçi yönelimlere endekslenerek tarif edilmiştir. Bu bağlamda, "ideal kadınlık ile erkeklik" ve hatta çocukluk, milliyetçi-militarist bir bakış açısı ile yeniden inşa edilmiştir.

Parti-devlet özdeşliğinin meşrulaştırılmasında[2] ve Altı Ok'un Türkiye'deki siyasal sistemin ve kültürün resmi bir kaynağı olarak formüle edilmesinde, milliyetçiliğin 'çerçeve belirleyici' bir özellik taşıdığını ileri sürmek de olasıdır. Öyle ki resmi milliyetçilik, çizdiği "ideal resme" binaen, parti-devlet bütünlüğünü savunmuş; altı okun diğer beş başlığının kavramsal sınırlarını ve hatta kimi zaman muhtemel yorumlarını ve pratiklerini tayin etmiştir. Laiklik anlayışından devletçiliğe, halkçılıktan inkılâpçılık ve cumhuriyetçiliğe resmi ideolojinin diğer unsurları, milliyetçiliğin vaaz ettiği "milli şuurun ve birliğin" tesisi ve modernleşmeci "milli kalkınmanın" mümkün kılınması için seferber edilmiştir. Milletin "tekliği" ile inkılâbın "biricikliği" arasında kurulan ilişki, 1930'ların atmosferinde tek ulus, tek devlet, tek parti ve tek lider gibi sloganların psikolojik zeminini oluşturmuştur. Uluslararası konjonktürün de etkisi ile çokluk yerine teklik, kültürel çeşitlilik yerine etno-kültürel homojenlik kutsanmıştır. Üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise milliyetçiliğin, resmi ideolojide 'mümtaz konumunu' muhafaza etmede gösterdiği tehlikeli sürekliliktir. Milletlerin tarihinde bir "tekamül adımı" olarak görülen milliyetçilik[3], kesintisiz bir biçimde, "makbul vatandaşın" doğal ve kıymetli bir özelliği gibi algılanmıştır. Vatan sevgisi, tam bağımsızlık, kalkınma, çağdaşlık ve daha nice modern olgu ve

---

[1] 1930'lu yıllarda inkılap hareketlerini anlatan tüm eserlere sözü edilen bakış açısı damgasını vurmuştur. Örneğin bkz. Tekin Alp, **Kemalizm**, Cumhuriyet Gazete ve Matbaası, İstanbul, 1936, s. 291–324

[2] CHP, 1933-39 arasında kendini devlet partisi olarak ilan etmiş ve 1937'de yapılan anayasa değişikliği ile CHP'nin Altı Ok'u devletin temel ilkeleri haline getirilmiştir.

[3] M. Saffet Engin, Kemalizm üzerine yazdığı kitapta, inkılabın "milletlerin tarihinde bir tekamül adımı olan" milliyetçilik cereyanını güçlendirdiğini yazmaktadır. M. Saffet Engin, **Kemalizm İnkılabının Prensipleri**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938, s. 70, 71

kavram, milliyetçilik ile birlikte anılmıştır ve anılmaya devam etmektedir. Genel bir ifade ile milliyetçi ideolojinin, Balkan Savaşları'ndan cumhuriyetin tek parti idaresine, çok partili hayatın başlangıcından bugüne, etnisizmden mukaddesatçılığa, çeşitli kimliklere bürünerek, hakim dili yeniden ürettiği ifade edilebilir.

Trablusgarp Savaşı ile politik yazında beliren, Balkan Savaşları ile hızlı bir şekilde siyasal etkinliğini arttıran milliyetçilik, başlangıçtan itibaren "intikam" ve "milli beka" kavramları üzerinden oldukça militarist ve etnisist bir çizgide güç kazanmıştır.[4] Vatan, Türklük ve Müslümanlık ile tanımlanmaya başlamış ve yurt için ölmek ve öldürmek birer "milli vazife" olarak kutsanmıştır. Balkanlarda kaybedilen toprakların neden olduğu travmatik ruh hali, Türk ve Müslüman olmayan herkesi "potansiyel düşman" ilan eden bir retoriği üretmiş, vatanın "öz" evlatlarının "üvey" kardeşlerinin "ihanetlerini" durdurması istenmiş ve bunun sonucunda çeşitli sosyo-ekonomik kırılmalar yaşanmıştır.[5] İttihat ve Terakki'nin Türkçülük politikası ile emperyalist açılımlar kazanan Türk milliyetçiliği, ittihat-ı anasır taraftarlarının azalması ile söylemsel gücünü ve etkinliğini arttırmıştır. Zaman içersinde bir siyasi proje olarak ikna edici niteliğini tamamen kaybeden Osmanlıcılık düşüncesi, I. Dünya Savaşı sırasında tamamen terk edilmiş ve Türk milliyetçiliği, tam anlamı ile resmi ideoloji konumuna gelmiştir.[6] I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkılması ve hemen ardından yaşanan işgal günleri, sosyal psikolojiyi derinden etkilemiş ve

---

[4] Balkan Savaşları ile birlikte imparatorluk coğrafyasında "intikam ve beka" konusunu işleyen çok sayıda yayına rastlamak mümkündür. Bunlar arasında özellikle çocuklara yönelik olanlar oldukça ilginçtir. Bu konuda bkz. Cüneyd Okay, **Meşrutiyet Dönemi Çocuk Edebiyatı**, Medyatek, İstanbul, 2002, s. 38–53

[5] 1913–14 Müslüman Boykotajı, bu çerçevede milliyetçiliğin kitleselleşmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu dönemde Müslüman Türklerin; gayrimüslimlerden alışveriş yapmamaları gerektiği vurgulanmış; ithal mallara rağbet etmemeleri konusunda uyarılmışlardır. Bkz. Zafer Toprak, "İslam ve İktisat: 1913–14 Müslüman Boykotajı" **Toplum ve Bilim**, no: 29/30, Yaz 1985

[6] Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-seküler Sınırları (1919–1938)**, İletişim, İstanbul, 2001, s. 73

zenofobik duyguları kamçılamıştır. Bağımsızlık Savaşında kitleleri mobilize etmek için dini referanslar kullanılmış ve Müslüman-Türk imgesi, inançlara hitap edecek şekilde tahkim edilmiştir. Kuvay-ı Milliye hareketi ve Bağımsızlık mücadelesi ile kazanılan askeri başarı, daha sonra resmi ideolojinin temel dayanaklarından biri olarak "ideal yurttaş" portresinin oluşturulmasında etkin olmuştur. Öyle ki, "İdeal Türk"ün tarifi ile yurttaşlık haklarının ve vazifelerinin belirlenmesi bağlamında, Bağımsızlık Savaşına sürekli atıfta bulunulmuştur.[7] Hatta kimi metinlerde tek parti iktidarının gücü ve muhalefetin 'zayıflığı' (az rağbet görmesi), Bağımsızlık Savaşı üzerinden Mustafa Kemal'in şahsı ile izah edilmiştir.[8]

1923–1928 arasını, daha çok kurumsallaşma ve özellikle laikleşme yönünde atılan adımlar ile geçiren yeni rejim, taşrada inkılap hareketlerine karşı beliren huzursuzluğun ve direnişin görece artması üzerine, özellikle 1920'lerin sonlarından itibaren resmi ideolojinin tesisine önem vermek zorunda kalmış ve milliyetçiliğe, bu bağlamda başat bir rol biçmiştir. Milliyetçilik, sözü edilen yeni kurumsallaşmanın "milli seciyeye uygunluğunu" kanıtlamak ve aktarmak ile mükellef bir ideoloji olarak görülmüştür. Devlet mekanizmalarının elinde milliyetçilik, çocuklardan yaşlılara tüm yaş gruplarına "milli kurumların" rolünü ve bu kurumlara karşı halkın maddi/manevi yükümlülüklerini anlatacak bir "gerekliliktir".[9] Bu dönemde resmi ideolojinin mütemmim cüzü olarak milliyetçilik, millet ve yurt kavramlarının yeniden tanımlanmasını amaçlarken, ileriki dönemlere miras kalacak bir dizi çelişkiyi de içersinde

---

[7] Bağımsızlık savaşındaki rolün, "ideal yurttaş" kimliğine yansımaları için bkz. G. Gürkan Öztan, "Türk Milliyetçiliğinde Taşra Fetişizmi ve Toplumsal Cinsiyet" **Doğu-Batı,** no: 38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006

[8] Prof. Dr. Ethem, milli mücadeledeki ve sonrasında inkılaplardaki başarılarından dolayı Mustafa Kemal'in etrafında toplanan halk kitlelerinin diğer siyasi partilere itibar etmemesinin normal olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Menemenli Ethem, **İnkılabımız: İdeoloji ve Realite Karşısında**, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1934, s. 56

[9] Bu bağlamda ordunun, resmi ideolojide ayrıcalıklı bir konumu vardır. Milliyetçilik ile ordu arasında kurulan resmi ilişki, çok farklı kanallardan halka yansıtılmıştır. Ordu-millet mitinin resmi milliyetçilikteki söylemsel gücü, sürekli tazelenmiştir.

barındırmıştır. Öncelikle Türkiye'de milliyetçi ideolojinin millet tasavvurunda iki temel eğilim -etnik kimlik ile belirlenim ve vatandaşlık temelinde millet tahayyülü- arasında ciddi gelgitler söz konusudur. Milleti "*dil, kültür ve mefkure birliği*" olarak tarif eden tek parti iktidarı[10], bir yandan vatandaşlığı öne çıkarır görünmekle birlikte uygulamada ve resmi ideologların ağzından Türk ırkına göndermeler yapmayı sürdürmüştür. Türk ırkının kanının "temizliği", "saflığı", "kahramanlığı" ve "içindeki cevher", yeni rejimin ve milli mevcudiyetin garantisi olarak gösterilmiştir.[11] Ayrıca yakın geçmişe referansla, başta gayrimüslimler olmak üzere Türk ırkından olmayan yurttaşlara yönelik küçültücü ifadeler, yarı resmi ve popüler yayınlarda sıklıkla tekrarlanmıştır.[12] Milliyetçi söylem ve pratiğin bu şekilde etnisizme kayması, asimilasyon ve tehciri, kimi zaman "milli birliği" ve "bütünlüğü" tesis etmede bir araç haline getirebilmiştir. Ayrıca bu tutumun vatan sınırlarını ve dışını ilgilendiren bir yönü de vardır. Bilindiği üzere cumhuriyet idaresi resmi söylemde, teritoryal bir milliyetçilik projesine sahip çıkmıştır. Bir başka deyişle, Pan-Türkçülük dahil olmak üzere irredentist denebilecek bir tavır, resmi makamlarca açıkça dile getirilmemiştir. Milli sınırların dışındaki Türklere duyulan alakanın daha ziyade onların bağımsızlıklarına kavuşmalarını temenni etmek ile sınırlı olduğu ifade edilmiştir.[13] Ancak yukarıda millet tanımı bağlamında söz edilen kafakarışıklığı, ırkçı-Turancı akımın zaman zaman resmi ideolojinin içine sızarak kendini korumasını ve hatta güçlenmesini kolaylaştır-

---

[10] **CHP Nizamnamesi ve Programı**, TBMM Matbaası, Ankara, 1931, s. 2. Sözü edilen millet tanımı, 1935 ve 1939 programlarında da aynen yer almıştır.

[11] Bu bağlamda Recep Peker'in 1934 ve 1935'te üniversitede Türkiye'deki inkılap hareketleri üzerine verdiği derslerde kan ve ırka yaptığı vurgu dikkate değerdir. Recep Peker, **İnkılap Ders Notları**, Ulus Basımevi, Ankara, 1936, s. 1-14.

[12] Özellikle gayrimüslim vatandaşların I. Dünya Savaşı ve Bağımsızlık mücadelesi sırasında siyasi, iktisadi ve askeri olarak düşmanla işbirliği yaptıkları yinelenmiştir. Örneğin bkz. Şükufe Nihal, "Kara Günler, Işıklı Yıllar ve Ant", **Yeni Türk Mecmuası**, Cilt: 1(2), Sayı. 11-14, Birinci Teşrin, 1933, s. 958

[13] Samih Nafiz Tansu, **Türk İnkılap Tarihi ve Büyük Harpten Sonra Avrupa**, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, 1938 s. 182

mıştır.[14] Resmi söylemdeki etnisist göndermeleri, ideolojilerinin merkezine oturtan ırkçı-Turancı kanat, emperyalist özlemler ile militarist motifleri birleştirmiş ve sürekli düşman üreten bir dil yaratmıştır.

Balkan Savaşlarından itibaren milliyetçiliğin bir "ilerleme ve beka" meselesi olarak ortaya konması ve cumhuriyetle birlikte "inkılabın özü" olarak sıfatlandırılması, onu hem söylemsel düzeyde siyaset üstü bir mevkiye getirmiş hem de bizatihi siyasetin ayrılmaz bir parçası olarak tescillemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da "Türk milletinin hususi seciyesini ve müstakil hüviyetini muhafaza" ve aynı zamanda "milli birlik ve bütünlükten ödün vermeme" adı altında her türlü sorgulama/eleştiri sürecinden muaf tutulan milliyetçilik, pratik meselelerde, Türkleştirme ve "milli iktisat" politikalarını beslemek, kentli-taşralı ayrımını yumuşatmak ve güçlenmesi istenmeyen siyasi fikirleri bertaraf etmek için kullanılmıştır. 1930'lu yılların politik ikliminde, "milli bekanın garantisi" için ümmetçilik ve -özellikle daha baskın olarak- beynelmilelcilik/sol karşıtlığı, resmi ideolojinin milliyetçi dilinden adeta hiç düşmez. Genel Sekreter Recep Peker'in 1931'de CHF'nın parti program açılışında, milliyetçiliğin, "milli felaketler" doğuracağına inanılan beynelmilelcilik karşısında en güçlü cevap olduğunu ima eden konuşması, tarihi bir kanıttır.[15] Sosyalizmin vatan kavramına düşman olduğu, "milli dayanışmayı" koparmaya teşebbüs ettiği ileri sürülmüştür.[16] Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren milliyetçiliğin sosyalizme karşı bir güç olarak görülmesi, daha sonraki yıllarda sol düşmanlığını körüklemiştir. Hatırda tutulması gereken, siyasal kültürün inşa

---

[14] 1930'ların ilk yıllarından itibaren milliyetçiliğin ırkçı-Turancı kanadı etkinliğini arttırmış, kısa zaman içersinde *Atsız Mecmua, Orhun, Çağlayan* ve daha sonra *Ergenekon, Kopuz* ve *Bozkurt* olmak üzere çok sayıda ırkçı dergi çıkarılmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında iktidarın toleransından yararlanan ırkçı neşriyat, Almanların 1942'de Stalingard'ta Ruslara yenilip savaşı kazanma ihtimali kalmayınca sözü edilen resmi hoşgörüden mahrum kalmıştır. Bu konuda bkz. Jacob Landau, **Pantürkizm**, Sarmal, İstanbul, 1999

[15] Bkz. Recep Peker, **C.H.F. Programının İzahı Üzerine Konferans**, Ankara, 1931

[16] Örneğin bkz. Menemenli Ethem, **İnkılabımız: İdeoloji ve Realite Karşısında**, Türkiye Matbaası, İstanbul, 1934, s. 40-42

edici unsuru kılınan milliyetçiliğin, ulus-devletin sınırlarının dışını yeniden tanımladığı gibi hudutların içini de "milli menfaatler" doğrultusunda şekillendirme çabasında olduğudur.

1930'ların düşünsel atmosferinde milliyetçilik, öncelikle, Osmanlı geçmişinin 'öteki'lenmesi için paha biçilmez bir enstrüman olarak telakki edilmiştir. "Milli olmanın", "makbul" ve "menfur olan" arasında bir turnusol kağıdı işlevi yüklendiği resmi ideolojide, doğası gereği gayri milli hüviyetteki imparatorluk mazisi, her türlü olumsuz özelliğin tecessüm etmiş halidir. Osmanlı imparatorluğunun "yabancı ve yoz" bir kültürün taşıyıcısı olduğunu; "halkın özü" olan Türk milli kimliğinden koparak, "karma ve gayrı milli" bir siyasal irade haline geldiğini; imparatorluk yaşamı içinde Türk dilinin ve geleneklerinin önce tutsak ve sonra kurban edildiğini iddia eden ifadeler, resmi ve gayrı resmi kaynaklarda sürekli yinelenmiştir. Osmanlı dönemindeki modernleşme hamleleri de basit bir Batı taklitçiliği ve yetersiz bir teşebbüs olarak değerlendirilmiştir. İttihat ve Terakki dönemindeki milliyetçi uygulamalar üzerinde pek durulmamış; "milli şuurun" cumhuriyet ile canlandırıldığı ileri sürülmüştür. Sözü edilen bakış açısı, özellikle resmi tarih yazımında ve dil politikalarında ağırlıklı olarak kendini göstermiştir. Irk temelli bir yaklaşımın ürünü olan *Türk Tarih Tezi* ile imparatorluk tecrübesinin unutturduğu "cevher", açığa çıkarılmış, Gökalp'ten miras kalan "altın çağ Orta Asya miti" yeni rötuşlar ile resmileştirilmiştir. Anayurttan göç eden Türklerin güneyde Hindistan'a, doğuda Çin'e, batıda Mısır, Mezopotamya, İran, Anadolu hatta Yunanistan ve İtalya'ya kadar ilerleyip, dünyanın dört bir tarafına kök saldıkları ve gittikleri her yeri abat ettikleri savunulmuş ve dolayısıyla Türkler, bir yandan Mısırlıların, Sümerlerin ve Yunanlıların başarılarının "gerçek mimarı" olurken, bir yandan Hititler bağı ile Anadolu'nun "otokton halkı" konumuna gelmişlerdir.[17] *Türk Tarih Tezi* ile hem Türklerin sarı ırka mensup olmadığı ve medeniyet kurmaya tarihsel olarak "muktedir" olduğu kanıtlanmaya çalışılmış hem Anadolu'nun esasında bir Türk yurdu olduğu iddia

---

[17] Bu konuda bkz. Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929–1937)**, Afa, İstanbul, 1992

edilerek yeni ulus-devletin coğrafyası yüceltilmiş ve batıya "bu topraklardan ayrılmayız" mesajı verilmiş hem de Türk tarihinin Osmanlı geçmişinden tecrit edilerek anlatılması gerçekleştirilmiştir. Dil konusunda atılan adımlarda da benzer kaygılar güdülmüş ve etnisist karakterli milliyetçilik, dilin yeniden yapılandırılmasını birinci dereceden etkilemiştir. 1930'ların başına gelindiğinde dahi Anadolu'nun doğu ve güney doğusunda yaşayan nüfusun yüzde ellisinden fazlası Türkçe'den farklı dilleri konuşmaktadır ve bu durum yeni rejimi yaymanın ve homojen bir toplum inşa etmenin önündeki en büyük engeldir. Resmi ideolojiye göre bu durum tamamen Osmanlı Devletinin yanlış politikalarının ürünüdür. Osmanlının Türk ve Türkmenlere karşı izlediği sert siyaset, bölgedeki derebeylik teşkilatına müsaade etmesi, ağır vergilerle köylüyü ezmesi, "öz Türk" çocukları Anadolu'dan uzaklaştırması, aslında Türk olan kavimlerin Türkçe'den uzaklaşmasına neden olmuştur.[18] Tüm bunlara ilaveten milliyetçilerin bakış açısından, Osmanlı Devletinin dili, yazılış şekli ve kelime hazinesi itibarıyla bir yandan Osmanlı sarayını ve onun dinsel-otoriter yapısını, bir yandan "Arap ve Fars kültürüne esareti", bir yandan da "doğululuğu" ve "geri kalmışlığı" temsil etmektedir.[19] Bu düşünsel atmosfer içinde, 26 Eylül 1932'de toplanan Türk Dili Kurultayı ile "milli ruhun nişanesi olan Türk dilinin", Osmanlıca'nın "boyunduruğundan" azat edileceği ilan edilmiş ve bir yandan arılaştırma çabaları diğer yandan yeni kelime icadı ile Türkçe'nin "özüne" döndürülmesi kararlaştırılmıştır. Türkçe'nin "kıvraklığı ve doğurganlığı" vurgulanmış; bir çok dilin Türkçe'den geldiği iddiası, Yunanca'da, İbranice'de, Latince'de bulunan "öz Türkçe" örneklerin delil olarak gösterilmesi ile desteklenmiştir. Türkçe konuşmayanın Türk milleti içinde yeri

---

[18] Bkz. Kadri Kemal, "Anadolunun Doğusunda Dil Meselesi", **Ülkü**, Cilt: 1, Sayı: 5, Haziran 1933, s. 406, 407

[19] Resmi ve yarı resmi tüm metinlerde sözü edilen ifadeleri bulmak mümkündür. Birkaç örnek çarpıcı için bkz. Tekin Alp, "Türk Kültür Birliği", **Yeni Türk Mecmuası**, Cilt: 2, Sayı: 16–17, Kanunuevvel 1933-Kanunusani 1934, Hasan Cemil Çambel, **Yeni Ruh**, Hamit Matbaası, İstanbul, 1929, H. Zeynettin, **"Milli Pedagoji ve Türk İçtimaiyatı**, Mecmistikbal Matbaası, İstanbul, 1933

olmadığını düşünen Cumhuriyet Türkiye'sinde[20] Birinci Türk Dili Kongresi ile gündeme gelen dildeki sadeleştirme hareketleri birden çok amaca hizmet edecek şekilde tasarlanmıştır. Arı Türkçe arayışları, siyasal elit tarafından hem Osmanlı geçmişinden kurtulmanın bir aracı hem de modernleşmeci-seküler anlayışın bir uzantısı olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla arı Türkçe arayışlarını, Türk kimliğinin etnisist inşası kadar Latin alfabesinin seçimi ve ibadetin Türkçeleştirilmesi ile birlikte reformist bir şekilde harekete geçirilen modernite projesi ve laiklik ilkesi çerçevesinde düşünmek mümkündür.[21] Bu bağlamda cumhuriyetin resmi ideolojisinin din mevzusuna da milliyetçilik penceresinden baktığını tespit etmek gerekir. İddia edilenin aksine İslamiyet, resmi ideolojinin inşasında tam manası ile 'öteki' olmamıştır. Dinin esasının değil; Arap ve Fars kültürlerinden iktisap edinilen yanlış yorumlarının geri kalmışlığa sebebiyet verdiği öne sürülmüştür.[22] Bir başka deyişle İslamiyet'in tamamen ya da kısmen yadsınması ve/veya eleştirilmesi yerine, siyasi iktidara tabi kılınarak millileştirilmesi amaçlanmıştır. Bu hedefe uygun olarak, 1920'li yılların sonundan itibaren milliyetçi-cumhuriyetçi söylem, yeni rejimin hem dine "müsaadekar" olduğunu hem de uygulamaya konan reformların "kısmen unutulmuş/unutturulmuş milli bilincin yeniden keşfine" dayandığını ispat etmeye çalışmıştır. Türklerin İslam'ı en iyi anlayan ve yaşayan toplum olduğunun ve "mukaddes dini", her türlü saldırıya karşı nasıl cesaretle savunduğu anlatılmıştır. Bunu yaparken özellikle 1930'ların etnisist atmosferi içersinde ırki olarak Türklüğe vurgu ön plana çıkmış, inkılabı eleştirenler "Türk milli seciyesini" bilmemekle itham edilmiştir.[23]

---

[20] Bu düşüncenin önemli bir göstergesi "vatandaş Türkçe konuş" kampanyalardır. 1928'de başlatılan ilk kampanya kısa bir süre sonra heyecanını kaybetmiş fakat 1931ve 1932'de tekrar hız kazanmıştır. Türkçe konuşmayanın düşüncesinin de Türk olamayacağına duyulan inanç, gayrimüslim vatandaşlara yöneltilen toplumsal bir tepkiye dönüşmüştür.

[21] Ahmet Yıldız, **a.g.e.**, s. 191

[22] bkz. Tekin Alp, **a.g.m.**, s. 1244

[23] Necip Ali Küçüka'nın şu ifadeleri bu tespitin ideal bir örneğidir: "Memleketimizde yapılan inkılâbın milletin ruhundan doğmadığını ve bunun cebirle yaptırıldığını bazı bedbahtlarımız söylemiştir. Bunu söyleyenler Türk mille-

Resmi ideolojinin siyasal ve sosyo-ekonomik tüm alanlara nüfuz etmeye çalıştığı 1930'lu yıllarda, hedeflediği modernite projesi ile başvurduğu milliyetçi söylem ve pratik, "modern milli gelenekler" icat etmiş ve gayri milli olarak gördüğü her şeyi dışlamıştır. Milliyetçiliğin etnisist boyutunun öne çıkması ile birlikte, ders kitaplarından yasalara ve iskan ile tehcir politikalarına uzanan bir dizi trajik gelişme yaşanmıştır. Başta tarih olmak üzere ders kitaplarında ırk ve ırkın saflığı temaları göze çarpmış; "medeniyet yaratan ırk" vurgusu ile Türklük yüceltilmiştir. Irk ıslahı meselesi, hem müfredata hem de nüfus politikalarına yansımış; "kavi ve gürbüz" Türk çocuklarının yaratılması hedeflenmiş; "sağlıklı ebeveynlerin" daha çok çocuk sahibi olması istenmiş; halk sağlığı politikaları ile öjenizm çoğunlukla iç içe girmiştir.[24] Ayrıca 1926 tarihli Memurin Kanunundan 1928 tarihli Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanuna ve 1932 yılında çıkan Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanuna kadar bir çok yasada etnisist yönelimler ve ifadeler göz çarpmaktadır. 1934 tarihli İskan Kanunu ise "Türk kültürüne sadakati" ve "anadil olarak Türkçe"yi temel alan ve "Türk soyundan olma" ve "Türk kültürüne bağlılık" gibi ifadeleri kriter haline getiren özelliği ile sözü edilen resmi milliyetçiğin etnisizme kaydığını göstermektedir. İskan Kanununun tatbik edilmeye başlaması ile Trakya'daki Yahudilerin İstanbul'a göç ettirilmesine karar verilmiştir. Türkleştirme politikaları, iktisadi, sosyal yaşamda ve hukuki alanda devam etmiş "vatandaş, Türkçe konuş" kampanyaları ile gündelik hayatın da Türkleştirilmesi için çaba harcanmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında, özünde gayrimüslimleri hedef alan Varlık vergisi uygulamaları gibi bir dizi örnek, resmi ideoloji

---

tinin ırki seciyesini, tarihi temayüllerini bilmeyenlerdir. Türk milleti vakti ile İslam dinini milli bir şeref ve izzeti nefis meselesi olarak görmüş ve ehli salip ordularına karşı bunun için müdafaa etmiştir. Türk milleti haddi zatında dini meselelerle çok müsaadekardır" Necip Ali Küçüka, **Kadın Hukuku**, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1931, s. 199

[24] Bu konuda bkz. G. Gürkan Öztan, "Türkiye'de Öjeni Düşüncesi ve Kadın", **Toplum ve Bilim**, sayı: 105, 2006

içerisindeki milliyetçiliğin ne gibi aşırılıklara yol açabileceğini kanıtlar niteliktedir.

Tek-parti döneminde kurumsallaşan ve resmi ideolojinin en önemli referansı haline gelen milliyetçilik, çok partili yaşamda da etkisini sürdürmüştür. Resmi milliyetçiliğin tahkim edildiği Demokrat Parti iktidarı boyunca, milliyetçilik "siyaset üstü bir değer" olarak korunmuştur. Demokrat Parti iktidarındaki 6-7 Eylül olayları ise milliyetçiliğin, gayrimüslim vatandaşlara yönelen şiddet olaylarında bir meşrulaştırma aracı olarak görülmeye devam ettiğini adeta kanıtlamıştır. 1960'lı ve 70'li yıllarda, kendini Batı ittifakının ileri karakolu olarak gören paradigma, komünizm ile mücadele adı altında, şoven milliyetçiliğin söylemini, bir ölçüde resmileştirmiştir. Sola karşı geleneksel devletin "kutsiyetini" ve "milli bekayı" muhafaza etme sloganı, resmi ideolojinin kuruluş aşamasında en azından (görece) mesafeli olduğu ırkçı-şoven akımları güçlendirmiştir. Sınıf bilincine yapılan vurgu ve enternasyonallik düşüncesi, ülkeye ihanet ile özdeşleştirilmiş; milliyetçi saldırganlıklar, vatan savunması gibi gösterilmiştir.

1970'li yılların hemen başında, Türk milliyetçiliğinin içersindeki mukaddesatçı kanat, örgütlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda milliyetçiliğin Kemalist yorumuna alternatif olarak geliştirilen Türk-İslam sentezinin, Aydınlar Ocağı öncülüğünde, devletin görüşü haline gelmesi ve daha sonra tüm müfredata damgasını vurması, kayda değer bir başka gelişmedir.[25] Kurucu ideolojinin dışladığı Osmanlı geçmişinin Türklük üzerinden resmi ideolojiye eklemlenmesi ve "milli seciye" ile İslam arasında özsel bir ilişkinin tahayyül edilmesi, 12 Eylül sonrası bizatihi bir devlet söylemi kimliğine bürünmüştür. Resmi milliyetçiliğin Tanıl Bora'nın deyimi ile "zorunlu ideoloji olarak restore edildiği" 1980-1990 arasında, İslam'ın Türklüğü tanımlayan en önemli kaynaklardan biri olduğu ve Türklerin İslamiyet'i tüm saldırılara karşı koruduğu savı, "tarihsel bir gerçeklik" haline getirilmiştir. 1980 sonrası özellikle Özal'ın etkisi ile yeni-Osmanlıcılık şeklinde adlandırılabilecek

---

[25] Bu konuda bkz. Etienne Copeaux, **Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine: Tarih Ders Kitaplarında (1931–1993)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998

bir akım[26], Türk-İslam sentezi fikrine pragmatik bir dış politika perspektifinin eklenmesi ile gündeme gelmiş ve Türk milliyetçiliğinin emperyalist özlemlerini okşamıştır. Sovyetlerin çözülmesi sonrasında Orta Asya'da ortaya çıkan devletlere yönelik "büyük ağabey" girişimleri ise Pantürkist eğilimleri canlandırmıştır. Ancak soy bağı üzerinden tahayyül edilmek istenen dış politik ilişkiler, pratikte beklenen sonuçları vermemiş ve resmi söylem içindeki milliyetçi duruş, Orta Asya ülkelerine yönelik sembolik göndermeler yapmaktan öteye geçememiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında resmi ideolojinin hem 'taşıyıcısı' hem de 'çerçeve belirleyicisi' olarak milliyetçiliğin bir yandan Kemalizm'e ve Türk inkılabına diğer yandan da "ebed-müdded devlet" söylemine sıkı sıkıya eklemlenmiş olması, onun "hakim dil" vasfını muhafaza etmesini kolaylaştırmıştır. Milliyetçilik, sürekli olarak, Mustafa Kemal imgesi etrafında bir "istiklal sembolü" olarak kutsanmış, "beka ve ilerleme şartı" biçiminde lanse edilmiştir. Devletin "kutsiyeti" ile milletin yüce menfaatleri" arasında kurulan ilişki, milliyetçiliğin doğallaştırılmasına hizmet etmiştir. Dolayısıyla milliyetçi olmamak, vatana ihanetmiş gibi algılanmış; milliyetçi söyleme dayanılarak militarist ön kabuller canlı tutulabilmiştir. "Milli değerler", "milli seciye", "milli ruh" gibi kavramsallaştırmalar yardımı ile etnisist varyantları olan ve özde zenofobik öğeleri içeren bir paradigma nesilden nesle aktarılabilmiştir. Ders kitaplarından popüler neşriyata ve edebiyattan sinemaya kadar çok farklı kaynaklardan beslenen milliyetçilik, sürekli "iç ve dış düşmanlar" adı altında 'ötekiler' üretmiş ve muhayyel düşmana karşı, mobilize olmaya hazır gönüllü yok ediciler yaratmıştır. Milliyetçiliğin entelektüel yazında eleştiriye tabi tutulmasına mukabil "Atatürk milliyetçiliği" adı altında "olumlu" bir milliyetçilik inşa edilmeye çalışılmış hatta kimi zaman anti-emperyalizm ve tam bağımsızlık nosyonları bu tanımla-

---

[26] Yeni-Osmanlıcılık akımı üzerine bkz. Yılmaz Çolak, "1990'lı Yıllar Türkiye'sinde Yeni Osmanlıcılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları", **Doğu-Batı**, no: 38, 2006 ve Gökhan Çetinsaya, "Cumhuriyet Türkiye'sinde 'Osmanlıcılık'" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, İletişim, İstanbul, 2003

manın içine sokulmuştur.[27] Milliyetçi ideolojinin "kurucu" sıfatı ile tüm siyasal yaşamı ve düşünce akımlarını etkilediği Türkiye'de, resmi ideolojinin başat unsuru olarak milliyetçilik, etnisizmden Türk-İslam sentezine, anti-emperyalizmden Batı müttefikliğine kadar farklı milliyetçilik varyantlarından etkilenmiş; çeşitli kavramları, eklektik bir biçimde dönemsel olarak ithal etmiş fakat varlığını sürekli olarak muhafaza etmiştir. Ancak sözü edilen sürekliliğin içerisinde militarizm her zaman başat bir rol oynamış; devlet daima kutsanmış ve beka kaygısı hep kendini hissettirmiştir. Resmi söyleme içkin olan soy ve yurttaşlık arasındaki gelgit, hakim dilin görece esnekliği kadar çelişkilerini de beslemiş ve "öz-üvey evlat" retoriğini, farklı tonlarda da olsa, sürekli canlı tutmuştur. Bugün için de milliyetçi olmak, resmi söylemde, ister "doğal bir gereksinim" isterse de "ayırt edici bir nitelik" olarak formüle edilsin her halükarda milliyetçi olmayanı vatan haini şeklinde yaftalama potansiyelini korumaktadır. Milliyetçiliğin ötekisi olarak ihanetin, kültürel yozluğun ve köksüzlüğün öne çıkarılması, mevcut tabloyu daha da karamsarlaştırmaktadır.

G. Gürkan ÖZTAN

[27] Özellikle 1960'lı ve 70'li yıllarda devrimi, II. Bağımsızlık Savaşı olarak gören, Kemalist reformların tam bağımsızlıkçı söylemine atfen, Kemalizm'e anti-emperyalist (ve hatta anti-kapitalist) bir kimlik biçen sol bir damarın varlığı da yadsınamaz. Sözü edilen durum, milliyetçiliğin etkinlik alanının genişliğini, bir başka açıdan örneklendirir.

Misak-ı Milli

Bir Efsaneyi Sorgulamak!

Bir fotoğrafa kimin nasıl baktığı, bir tarihsel-toplumsal olayı kimin hikâye ettiği, "nereye değil nereden bakıldığı" büyük öneme sahiptir. Seksen altı yıldır Türk milliyetçilerinin ve egemen sınıf sözcülerinin dillerine pelesenk ettikleri şu Misak-ı Milli ne menem bir şeydi? Misak-ı Milli denilenin gerçek dünyada bir karşılığı var mıydı? Tevatür edilenle gerçek durum arasında nasıl bir uyumsuzluk söz konusuydu? İkinci adı 'Ahd-ı Milli [milli yemin] olan söz konusu beyanname için gerçekten yemin edilmiş miydi? Eğer yemin edilmişse yeminin sahipleri yeminlerine sadık kalmışlar mıydı? Resmi tarihin neredeyse kutsal metin mertebesine çıkardığı *Misak-ı Milli Beyannamesi* somut bir gerçekliğe mi tekabül ediyordu yoksa bir retorik miydi? Bu yazıda Misak-Milliyle ilgili gerçeği anlatmayı, başka türlü söylemek gerekirse, 'gerçeğin üstünü örten perdeyi' kaldırmayı deneyeceğim. Türkiye'nin yakın tarihi esas itibariyle Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta anlattıklarının bir tekrarı veya ona uydurma çabasının ürünüdür, tam bir yalan çöplüğüdür, dolayısıyla daha baştan bir yöntem zaafıyla malûldür. Bir toplumun tarihinin bir kesitini bir tek şahsiyetin, üstelik o süreçte etkili olmuş bir şahsiyetin anlattıklarına dayandırmak, bilimsellik kriteri bakımından kabul edilebilir değildir. Elbette komprador egemen ittifakın, tarihi tahrif etmeye, olup bitenleri kendi çıkarları doğrultusunda hikâye etmeye, yalan üretmeye ve yalanı büyütmeye ihtiyacı vardı. Egemen olmak için gizlemek, gizlemek için de yalan, tahrifat, çarptır-

ma, yok sayma, adıyla çağırmama, velhasıl hurafeler gereklidir. İşte bu amaçla 'resmi tarihçiler taifesi' canla başla çalıştı ve çalışmaya devam ediyorlar. Elbette misyonları olayları tahrif etmek, çarpıtmak, hurafe ve yalan üretmek, yalanı büyütmek olanların, rejim tarafından ödüllendirilmeleri de anlaşılır bir şeydir. Üstelik söz konusu taifenin gerçeği gizlemedeki başarısı, bilimselliğin de gerçekleşmesi sayılıyor. Bu yüzden *bilim* ve *bilimci* kavramlarına ihtiyatla yaklaşmak her zaman gereklidir. Akademide yükselmenin yolu rejime dair yalanları üretmedeki 'sebat ve başarıya' bağlı. Rejimin adamları olan bu taifenin sloganı az çok şöyledir: *Gizliyorum o halde rejim tarafından ödüllendirilmeye de hakkım vardır...* Oysa yalanı üretmek için büyük çaba gerekmiyor. Asıl zor olan yalanı teşhir etmek, yalancıların ipliğini pazara çıkarmaktır. Yalanı teşhir etme kaygısı taşıyanların, gerçeğin peşine düşenlerin işi, yalan üreticilerinden elbette daha zordur ama, gerçeğin safında yer almaktan dolayı da yöntem üstünlüğüne sahip olduklarında şüphe yoktur. Zaten uzun vadede gerçek yalana galebe çalar ki, bu eşyanın tabiati gereğidir. Birincisi, gerçeği tam olarak gizlemek hiçbir zaman mümkün değildir; ikincisi, gizlemek yok etmek değildir ve vakti geldiğinde gerçek bütün ihtişamıyla arz-ı endâm eder.

Daha önce başka yerde yazdığım gibi, resmi tarih üreticileri, olayların hikâyesini Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı 1919'dan başlatıyor. Sanki bir emperyalistler arası savaş yaşanmamış ve Osmanlı İmparatorluğu söz konusu savaşın tarafı değilmiş izlenimi yaratılıyor. Velhasıl hikâyenin başı sansür ediliyor. Yaratılan izlenim de kabaca şöyle: Ülke toprakları işgal ediliyor ve Milli Mücadeleyle düşman defediliyor, bir 'Ulusal Kurtuluş Savaşı' sonucu ülke kurtarılıyor... Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya-Avusturya safında, İngiliz, Fransız, Çarlık Rusyası'nın oluşturduğu İtilaf devletlerine karşı emperyalist savaşa katıldığı tarih olan 1914 yılında imparatorluğun nüfûz alanındaki topraklar yaklaşık 5 milyon kilometre kare idi. Resmi tarih tarafından büyük bir başarı sayılan Lozan Barış Antlaşması imzalandığındaysa 770 bin kilometre kareydi. İmparatorluk topraklarının ve nüfûz alanlarının nerdeyse % 85'i kaybedilmişti. Sahip olduğunun %85'ini kaybeden birinin

%15'i koruduğu için aşırı övünç duyması tuhaf değil midir? Demek ki, soruyu nasıl sorduğunuza bağlı olarak cevap da değişiyor. Gerçekten ulaşılan sonuç abartılacak bir başarı mıydı, ya da kimin başarısıydı? Aslında T.C Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalizm tarafından budanarak kuşa çevrilen versiyonunun yeni adıydı. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyete geçiş, resmi tarihçilerin hikâye ettiğinden farklı anlamlar taşımak durumundaydı. Emperyalist güçlerin bir aracı olan, bugünün Birleşmiş Milletler Örgütü'nün öncülü Milletler Cemiyeti'nin [Cemiyet- Akvâm] dayattığı 'yeni dünya düzenine' imparatorluğun merkezinin ve ondan koparılan kısımların *uyumlandırılmasıydı.* Esas itibariyle birinci emperyalistler arası savaş [Harb-i Umumi], odağında Osmanlı İmparatorluğu'nun bulunduğu ünlü "Şark Sorununu" çözmeyi amaçlayan bir savaştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu savaşta bir taraf olarak yer alması, "çözümü kolaylaştırıcı" bir işlev görmüştü... Osmanlı İmparatorluğu'nun TC'ye dönüşmesi de dahil, emperyalist savaş sonrası 'Orta Doğu' denilen bölgenin bugünkü biçimini alması daha savaş devam ederken Çarlık Rusyası'nın da onayını alan *'Antant devletlerinin'*, İtilaf Devletleri'nden ikisinin, [İngiltere ve Fransa'nın] imzaladıkları Skyes-Picot gizli anlaşmasıyla [veya mutabakatıyla] belirlenmişti. Fakat 1917 Ekim devrimi bu anlaşmayı bazı bakımlardan 'tadil etme gereğini' ortaya çıkarmıştı. Haritanın oluşmasında etkili bir üçüncü unsur da, son anda [Nisan 1917] ABD'nin savaşa dahil olmasıdır. Sözünü ettiğimiz bu üç unsurun diyalektiği, Ortadoğu coğrafyasını biçimlendirdi ki, resmi tarih olaylara yön veren bu üç unsuru ısrarla yok saymayı, değilse geçiştirmeyi yeğledi.

Mustafa Kemal'in de gözden geçirip onayladığı anlaşılan, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından 1931 yılında yayınlanan **Tarih IV** de: *"Ferit Paşa'ya teklif olunan sulh şartları yalnız Osmanlı Devletini değil, Türk vatanını ve Türk Milletini de parçalamak mahiyetinde idi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, buna derhal mukabele etti ve 18 Haziran celsesinde "Misak-ı Milliye" yemin ederek Türk topraklarının parçalanmasına*

müsaade etmeyeceğini cihana ilân eyledi" deniyor.[1] Aynı eserin sonuna konulan kronoloji cetvelindeyse, 18 Temmuz 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin Misak-ı Milli için yemin edildiği yazılı... Belli ki, bir rakam yanlışı var, zira TBMM'nin 18 Haziran 1920 de Misak-ı Milli gündemli bir oturumu yok, doğru tarih 10 Temmuz 1920 olabilir ama o gün de Misak-ı Milli gündemde yok. Nitekim o günkü oturumda milletvekili yemini edildiği anlaşılıyor ve yemin şöyle: " *Makam-ı Hilâfet ve Saltanatın ve Vatan ve milletin istiklâl ve istihlâsından* [elde edilmesinden] *başka bir gaye takip etmeyeceğime vallahi.".* Fakat, Misak-ı Milli'ye dair yazan ve konuşan herkes 18 Temmuz 1920 tarihini veriyor... Yeminde sözü edilen 'vatan' neresiydi, millet kimdi, milletvekilleri yeminlerinin başına koydukları Hilafet ve Saltanatı koruma sözünü neden tutmadılar? Neden yeminlerine ihanet ettiler? Altı maddeden oluşan Misak-ı Milli'nin tüm maddelerinin ihlâl edilmesi, arkasında durulmaması nasıl açıklanabilir? Bu ve benzer soruları ortaya atmak ve tartışmak soruna açıklık getirmek bakımından önemlidir. Her ne kadar resmi tarih, *Misak-ı Milli Beyannamesi*'ni kutsal bir metin mertebesine çıkarmak için zorlansa da, aslında söz konusu olan *gerçeklikten* çok bir söylemdi. İlerleyen sayfalarda Misak-ı Milli söyleminin izini sürerek, gerçekler karşısındaki konumunu tahlil etmeyi deneyeceğim. Fakat, Misak-ı Milli Beyannamesini yüceltenler sadece yerli resmi tarihçiler değil. Yerli resmi tarihçilerin imdadına yabancı meslektaşları da yetişiyor.

30 Ekim 1918'de Osmanlı İmparatorluğuyla İtilaf devletleri arasında Mondros ateşkes anlaşması imzalandı ama başta İngilizler olmak üzere İtilaf devletleri bu anlaşmaya uymadılar. 1 Kasım 1918'de Musul İngiliz generali Marshall tarafından işgal edildi. 23 Kasım'da da Fransız generali Franchet d'Esperay İtilaf devletleri adına İstanbul'u işgal etti. Yunanlılar 15 Mayıs'ta İzmir'e çıktı, 25 Temmuz'da da Edirne'yi işgal ettiler. 16 Mart 1920'de de İstanbul İtilaf devletleri tarafından resmen işgal edildi ve böylesi bir ortamda 10 Ağustos 1920'de *Sevre Antlaşması* imzalandı. Mütareke koşullarında yapılan

[1] Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti 1931, s. 64. İstanbul Devlet Matbaası,

seçimler sonucu oluşan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı 12 Ocak 1920'de toplandı ve 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etti. Misak-ı Milli Beyannamesi esas itibariyle mecliste oluşan sayıları 70 [kimilerine göre 88] olan *Felah-ı Vatan* grubunun eseriydi ve Meclis-i Mebusan'da yeterli çoğunluğun sağlanamadığı bir gizli oturumda toplantıya katılanların oy birliğiyle kabul edilip, 17 Şubat 1920'de de ilan edilmişti. Aslında söz konusu beyanname Edirne mebusu Şeref Bey'in gayretleriyle Meclis gündemine taşınmış ve yaptığı 'duygusal' konuşma etkili olmuştu. Altı maddeden oluşan beyannamenin birinci maddesinde: "*Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 günlü mütarekenin yapıldığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan ve Arap çoğunluğunun oturduğu kısımların kaderi halklarının özgürce verecekleri oylara göre belirlenmek gerektiğinden, sözü edilen mütareke hattı dahilinde ve haricinde, dinen, ırken ve emelen bir olan ve birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duyguları taşıyan, sosyal bakımdan uyum içinde bulunan Osmanlı İslam çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tümü fiilen ve hükmen ve hiçbir sebeple ayrılamaz bir bütündür.*" deniyor. Dikkat edilirse bu madde çelişkiler içeriyor, dolayısıyla iç tutarlılıktan yoksun. Birincisi, ateşkes anında düşman ordularının işgali altında kalan Arabistan için bir halk oylaması hiçbir zaman gündeme getirilmiyor. Ateşkes anında Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde bulunan ve ateşkes ihlâl edilerek işgal edilen Musul Vilayeti Lozan Barış Antlaşmasıyla İngilizlere bırakılıyor. Metinde yer alan *mütareke dahilinde ve haricinde* ifadesi sınır sorununu bütünüyle belirsizleştiriyor. Böyle bir ifade söz konusu olduğunda, ülke sınırları belirsiz hale geliyor. Eğer bu ifade dikkate alınırsa ki, alınmak zorundadır, artık sınırların nereden geçtiği belirsizdir... Aynı şekilde Lozan'da çizilen sınırlar beyannamede sözü edilen: " *dinen, ırken ve emelen bir olan ve birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duyguları taşıyan, sosyal bakımdan uyum içinde bulunan Osmanlı İslam çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tümü fiilen ve hükmen hiçbir sebeple ayrılamaz*" deniyor ama sadece dinen ve emelen, ırken ve sosyal bakımdan uyum içinde olanlar değil, insanlar ailelere varıncaya kadar parçalanıyor. Güney sınırında bölge halkının yaşadığı bu

trajik durum bugün de devam ediyor. Bunun için Suriye sınırında dinî bayramlarda yaşananları hatırlamak yeter...

Beyannamenin ikinci maddesi: "Madde 2- *Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda aray-ı ammeleriyle* [özgür iradeleriyle] *anavatana ilhak etmiş olan elviye-i selase* [Kars, Ardahan, Batum] *için ledelicap* [istenirse] *arayı ammeye* [halk oyuna] *müracat edilmesini kabul ederiz"* şeklinde. Bu madde de ihlâl ediliyor. Halk oylaması söz konusu olmuyor ve Batum Gürcistan'a bırakılıyor.

Üçüncü madde Batı Trakya'nın statüsüyle ilgili. Batı Trakya'nın geleceğinin Wilson Prensipleri [self- determinasyon] gereği halk oylaması sonucu belirleneceğine dair ve Batı Trakya konusunda da aynı *elviye-i selase* de olduğu gibi halk oylaması konusu savsaklanıyor ve bu maddeye rağmen Batı Trakya denilen bölge Yunanistan'a bırakılıyor.

Dördüncü Madde yukarıda sözünü ettiğimiz Milletvekili yemininde de yer alan "Hilafet ve Saltanat makamının korunmasıyla ilgili: "Madde 4- "*Makarr-ı Hilafet-i İslamiye ve Payitaht-ı Salatan-ı Seniyye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehri ile Marmaran-a Denizi'nin emniyeti her türlü halelden masun olmadır...*" şeklinde. Hilafet ve Saltanat Makamı kurtarılmak bir yana, bizzat bu beyannameyi hazırlayanlar tarafından tasfiye ediliyor! O halde Hilafet ve Saltanatı kurtarma yemini edenlerin söz konusu makamı bizzat tasfiye etmelerinin sebeb-i hikmeti nedir? Bu önemli soruyu birazdan tartışma konusu yapacağım ama burada şunu hemen söylemek gerekiyor: Böyle bir tasfiye başta İngilizler ve Fransızlar olmak üzere, emperyalist devletlerin istediği bir şeydi ve bu işi yapmak da Kuvay-ı Milliyeci kemalistlere düşmüştü... Beyannamenin beşinci maddesi azınlıklar hukukuna karşılıklılık esasları dahilinde uyulacağıyla ilgili. Altıncı ve son maddenin bugünkü dildeki ifadesi şöyle: Madde 6- "*Ulusal ekonomik gelişmemize olanak sağlamak ve daha çağdaş düzenli bir yönetimle işlerimizi yürütebilmemiz için her devlet gibi bizim de tam bağımsızlığa ve özgürlüğe ihtiyacımız vardır. Bu, yaşam ve geleceğimizin temelidir. Bu yüzden siyasal, hukuki ve mali, vs. gelişmemize mani sınırlamalara karşıyız. Borçlarımızı ödeme biçimi de bu esaslara aykırı olmayacaktır.*" Lozan da

sadece sınırlar konusunda değil, mali ve ekonomik konularla ilgili de Misak-Milli'nin ruhuna ve lafzına aykırı çok önemli tavizler verildi. Misak-ı Milli o alanda da by-pas edilmişti. Resmi tarih'in sansür ettiği Lozan Barış anlaşmasının asıl adı *Yakındoğu işleri Hakkında Lozan Konferansı'dır* ve bilinen anlamda bir antlaşmadan çok, tam bir emperyalist dayatmadır. Lozan'da emperyalistler istedikleri her şeyi dikte ettirmişlerdi... Eğer diplomatik dile ve 'nezakete' itibar edilmezse, konferansın adı" *Ortadoğu'yu bölüp parçalama konferansı* da olabilirdi. İşte T.C. o parçalardan bir olarak varolmuştu. Dolayısıyla söz konusu antlaşma tüm alanlarda olduğu gibi iktisadi, mali, siyasi konularda da dayatmalar içeriyordu.

Millet Kimdi, Vatan Neresiydi, Hudutlar Nasıl Çizilmişti, "Milli Menfaat" Denilen Aslında Kimin Menfaatiydi?

Misak-ı milli'deki *milli* kelimesi milletle ilgili, millete ait anlamındadır ama oradaki millet bugünkü ulus anlamında değildi. Misak da sözleşme anlamını içeriyor. Misak-ı Milli'den anlaşılan da millet sözleşmesi olabilir. Çoğulu milel_olan milletin Osmanlı iktidar sisteminde ifade ettiği anlam bugünkünden farklı olarak, dine gönderme yapıyor ve "bir dine, bir inanca mensup olan topluluğu" ifade ediyordu. Osmanlı sisteminde bir topluluk eğer farklı dine mensupsa farklı bir millet sayılıyordu. Müslüman milleti, Hıristiyan milleti, Yahudi milleti gibi... Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sadece bir dine mensup olanlar değil, değişik Hıristiyan mezheplerine mensup topluluklar da *millet* sayılıyordu. Bu o kadar ileri götürüldü ki, bir mezhebin içindeki farklı etnik unsurlar da *millet* sayılıp o statüden yararlanır olmuşlardı. Bu aşamada bir parantez açarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını koruyabilmek için ne tür çabalar içine girdiği ve millet kavramının nasıl bir gelişim seyri izlediğini hatırlatmak uygun düşüyor. Batı Avrupa'da ulusçuluğun gelişmesi, zengin bir etnik- dinî, kültürel, sosyal çeşitliliğe sahip Osmanlı İmparatorluğu'nda yankılanmaması mümkün değildi. Doğu Avrupa ve Balkanlardaki uluslar birer birer imparatorluktan koparken, Osmanlı yönetici kliği bu süreci durdurmak, imparatorluğun bütünlüğünü korumak için genel iradeye dayalı, farklı dinî ve

etnik unsurlara eşit haklar ve yasal statü tanıyan bir *Osmanlı Milleti* [İttihad-ı Anasır] yaratmayı denedi. Bugünün moda deyimi 'anayasal vatandaşlığa' dayalı bir birlik amaçlanıyordu. Tanzimat dönemi sonrası, özellikle de Âlî ve Fuat Paşalar zamanında gündeme getirilen bu proje başarılı olamadı, imparatorluktan kopuşlar devam etti. Mithat Paşa'nın düşüşünden sonra, hiç değilse Müslüman unsurları bir arada tutmayı amaçlayan bir *Tevhid'i İslam* [İslam birliği] projesi gündeme getirildi ama tarihsel koşullar bu tür bir projenin de gerçekleşmesi için uygun değildi. 1908 Jön Türk [İttihatçı] darbesinden sonra, ırka dayalı, panturan bir milliyetçilikle Batı'dan kovulmayı 'Türk ırkının' yaşadığı doğuya doğru genişleyerek ödünleme hezeyanlarına kapılmışlardı. Aslında İttihatçıların, özellikle de onların etkin kanadının [Enver, Talat, Cemal paşalar] emperyalist savaşa katılma isteği biraz da bununla [Tevhid-i Etrak] oluşturmakla ilgiliydi. Bu 'Türk ırkının' yaşadığı bölgeleri kapsayan bir Türk imparatorluğu kurma projesiydi. Sözünü ettiğimiz bu üç arayış başarısız oldu ve emperyalist savaşın sonunda imparatorluk çöktü...

Kavram kargaşası ve arayışlar milli mücadele ve sonrasında da devam etti. Milli Mücadele dönemi olan 1919–1922 aralığında Millet ve Türk Milleti kavramı hâlâ dinî bir içeriğe sahipti, etnik bir nitelik taşımıyordu. Gerek bizzat Mustafa Kemal tarafından, gerekse Büyük Millet Meclisi üyeleri tarafından kullanılan dil tartışmasız dinî içeriğe sahipti. Nitekim Milli Mücadele boyunca söz konusu mücadelenin öznesi sayılan *millet* sözcüğünden anlaşılan, Anadolu ve Rumeli'nin Müslüman ahalisinden başkası değildi. Misak-ı Milli Beyanamesinde "Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksam" denilen de odur. Dikkat edilirse beyannamenin hiçbir yerinde Türk'ten Türklük'ten ve Türk Milletinden söz edilmiyor. Bu durum dönemin başka metinlerinde de öyledir. Mesela *Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyeti* nizamnamesinde *"bilcümle anasır-ı islamiye"* ibaresi yer alıyor ve Türk ve Türklüğe gönderme yapılmıyor. Nizamnamede " *bilumum islam vatandaşlar cemiyetin aza- ı tabiiyesindedir"* deniyor. Dönemin tüm metinlerinde ve konuşmalarda Araplar hariç tutularak *İslam milletinden* söz ediliyor. Eğer etnik/kültürel

kimlik değil de, dine gönderme yapan bir *millet* söz konusuysa, Müslüman Arapların neden bunun dışında tutulduğu sorusu ister istemez akla gelir. Aslında bunun Batılı söyleme *uyumun* bir gereği olduğu söylenebilir ki, bu da Milli Mücadelenin tarihsel anlamına dair esaslı sorunları tartışmayı gerektirecektir. Bilindiği gibi, Batılılar Osmanlı yönetimi altındaki Anadolu ve Rumeli'ye çoktan beri *Türkiye* adını vermişlerdi ve doğal olarak o bölgede yaşayan halka da etnik fark gözetmeksizin Türk diyorlardı. Mustafa Kemal de 1 Mayıs 1920'de BMM deki konuşmasında: "[Büyük Millet Meclisi'ni] teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı islamiyedir, samimi bir mecmuadır"[2] diyordu. Bir başka vesileyle de Mustafa Kemal benzer şeyler söylüyor, Anasır-ı islamiyeden ne anlaşılması gerektiğine açıklık getirmek istiyordu: "Bu hudud-u milli dahilinde tasavvur edilmesin ki, anasır-ı islamiyeden yalnız bir cins millet vardır. Çerkez vardır ve anasır-ı saire-i islamiye vardır. İşte bu hudut, memzuç bir halde yaşayan bütün maksatlarını, bütün manasıyla tevhit etmiş olan kardeş milletlerin hudud-u millisidir. (Hepsi islamdır, kardeştir sesleri).[3] Karesi mebusu Abdülaziz Efendi de Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndaki bir konuşmasında [19 Şubat 1920] şunları söylüyor: "[Türkten] maksat Türk, Kürt, Çerkes, Laz gibi anasır-ı muhtelife-i islamiyedir. Bu böylemidir? (Hay hay, öyledir sadaları, alkışlar]. Eğer Türk kelimesinin manası bu değilse, rica ederim, burada nutuk iradedildikçe Türk tabiri yerine anasır-ı islamiye densin."

Lozan Konferansı gereği yapılan nüfus mübadelesi de yukarıdaki yaklaşımın devam ettiğini gösteriyor. Nüfus mübadelesindeki kriter etnik-kültürel değil dinîdir. Bu konuda Sevan Nişanyan şunları yazıyor: "Türkçe konuşan, Grek harfleriyle yazan ve kiliselerinde Türkçe dua eden Karamanlılar ve Pontus Ortodoksları, ısrarlı protestolarına rağmen "Rum" sayılarak sınır dışı edilmişler, buna karşılık ırk ve anadil unsuru göz önüne alınmaksızın Girit ve Rumeli'nin müslüman halkı

[2] Bkz: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, III, TTK yayını, s. 73.
[3] 23.4. 1920'de BMM açış konuşması.

"Türk" sayılarak muhacerete kabul edilmişlerdir. Cumhuriyet döneminde anadili Rumca olan müslüman Of'lular, cumhurbaşkanlığı [Cevdet Sunay], bakanlık [Adnan Kahveci] , cunta üyeliği [Alb. Ahmet Kahraman] ve diyanet ileri başkanlığı [Dr. Mustafa Yazıcıoğlu] makamlara yükseleceklerdir. Buna karşılık anadili Türkçe olan Hıristiyanların aynı mevkilere gelebileceklerini düşünmek, muhayyile sınırlarını zorlar"[4]-[5]. İlerleyen dönemde, özellikle ırk esasına dayalı millet anlayışının [ırkçı milliyetçiliğin] abartıldığı 1930'lu yıllar ve sonrasında retorik değişse de bu anlayışın varlığını koruduğu görülüyor.

Misak-ı Milli Beyannamesi'nde ülkenin sınırları konusunda ateşkes anlaşması [Mondros Mütarekesi] sırasındaki durumun kabulü, sınırlar ve vatan kavramıyla ilgili soruları akla getiriyor. Aslında bu tür bir yaklaşım teslimiyetin ifadesidir. Eğer ateşkes anındaki durum farklı olsaydı, mesela Ankara işgal edilmiş olsaydı o zaman vatan topraklarının sınırı da farklı olurdu. Bunun tersi de pekâlâ mümkündü. Düşman orduları 30 Ekim 1918'deki hattın gerisinde durdurulmuş olsaydı, ülke sınırları, dolayısıyla Misak-ı Milli'ye dahil edilecek topraklar daha geniş olurdu. Eğer bir ülkenin toprakları işgal edilmişse bu haksız bir durumdur ve düzeltilmesi gerekir. Kuvay-ı Milliyeciler öyle bir talepte bulunmayı asla akıllarından geçirmiyorlar. O kadar ki, emperyalist işgalcilerin Mondros Mütarekesine rağmen işgale devam etmesini bile sorun etmiyorlar... Misak-ı Milli Beyannamesinin altı maddesinin de ihlâl edildiğine bakılırsa, Kuvay-ı Milliyeciler her koşulda emperyalist itilaf devletleriyle uzlaşmaya, onların tüm isteklerini kabule hazırdılar ama bir şartla: *Kutsal devletleri korunacaktı.* Onlar için hududun şuradan veya buradan geçmesi önemli değildi. Zaten *millet*'ten anladıkları da devletti. Devleti kurtarmak milleti ve vatanı kurtarmakla özdeşti. Osmanlı yönetici bürokrasisinin ve katledilen ve/veya sürgün edilen Ermenilerin ve Rumların mallarına el koymuş Müslüman-Türk tüccar sınıfının çıkarı *milli çıkar* sayılmıştı.

---

[4] *"Kemalist Düşüncede "Türk Milleti" Kavramı"*, Türkiye Günlüğü, Mart-Nisan 1995 ss: 127–141.

[5] Yazar, isimleri sayfa altındaki notta veriyor, ana metne tarafımdan eklenmiştir.

O halde Lozan Konferansında son derece mütevazı Misak-ı Milli şartlarının dahi budanması nasıl açıklanabilir? Osmanlı İmparatorluğunun yaklaşık son yüzyılı, Avrupalı emperyalistlerden birine veya diğerine yaslanıp, aralarındaki çelişkilerden yararlanarak ayakta kalma *"ilkesine"* dayanıyordu. Dönemin hegemonik emperyalist gücü olan İngiltere ve ikinci derecede emperyalist-sömürgeci bir güç olan Fransa, imparatorluğu doğrudan sömürge statüsüne indirgemek yerine -ki, bu diğer emperyalist güçlerle sorun yaratmak demekti- onu yarı-sömürge statüsünde muhafaza etmeyi yeğlediler. Bütün bu zaman zarfında Osmanlı yönetici elitinde emperyalist bir güce –tercihan Büyük Britanya'ya- dayanmadan varolamayacaklarına dair bir *"bilinç"* oluştu. Fakat İngiltere 19. Yüzyılın sonuna doğru [1895] yukarıdaki yaklaşımdan uzaklaştı. Mondros Mütarekesi sonrası dönemde tüm kesimlere hakim olan *bilinç* emperyalistlerin insafına sığınmak şeklindeydi... İtilaf devletlerini incitecek, gücendirecek hiçbir söz söylememeye, hiçbir eylemde bulunmamaya büyük özen göstermeleri bu yüzdendir. Hepsinin kafasında az-çok su soru vardı: *"Acaba başta İngiltere olmak üzere düvel- muazzama bize neyi münasip görüyordu..."* Anlamaya çalıştıkları o idi. Sivas Kongresi'nin manda tartışmalarıyla geçmesi bir tesadüf değildi. Kongreye katılan delegelerin sorunu, hangi devletin mandasına girmek ehven-i şerdir, ya da acaba bizi hangisi kabul eder sorularının tartışmasıyla geçmişti. Bir Amerikan mandasının ehven-i şer olduğu düşüncesi ağır basıyordu ama Amerika Birleşik Devletleri Anadolu'da bir manda rolü üstlenmeye yanaşmamıştı. Dönemin belgeleri, konuşmalar, emperyalistlerle temaslar süresince takınılan tavır, 'Barış Konferanslarındaki' Osmanlı delegasyonunun tavrı ve benimsenen üslûp, söylediğimizi doğrular niteliktedir. Durum böyle olduğu halde resmi tarih çok farklı bir söylem geliştirdi ki, bunların başında *yedi düveli yenme* safsatası geliyor. Fakat hepsi bu kadar da değil... Lozan, savaş meydanlarında kazanılan zaferin diplomatik alandaki taçlandırılması olarak sunuldu, hâlâ da sunulmaya devam ediyor. Oysa Lozanla ilgili gerçek tam da Tolga Er-

soy'un kitabının başlığına uygun düşüyordu: "*Lozan: Bir Anti-emperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı?*".[6] Yedi düvel yenilmedi ama Lozan'da yedi düvelin her istediğine razı oldular. Oysa, mütareke'den sonra İtilaf devletlerine tek kurşun atılmadı. Bir tek Yunanlılarla savaşıldı ki, emperyalist güçler Yunanlılara desteği kesip 1920'den sonra Kuvay-ı Milliyecilerle uzlaşma tercihi yaptıkları andan itibaren Yunan ordusunun Anadolu'da tutunması imkânsızdı. Kaldı ki, Yunanlılarla savaş resmi tarihin ısrarla abarttığının aksine sınırlı bir savaştı. 15 Ekim 1921'de imzalanan *Türk-Fransız İtilafnamesi* emperyalistlerle uzlaşmanın başlangıcıydı ve söz konusu *İtilafname* Misak-ı Milli'nin açık ihlâli anlamına geliyordu...

Misak-ı Milliyi Ve Yemini Hatırlatmanın Bedeli

"Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı" sadece Türkiye ile İtilaf devletleri arasındaki sorunları emperyalizmin tek yanlı çıkarına olarak çözen bir antlaşma değil, Ortadoğu'yu biçimlendiren, bölgedeki emperyalist çıkarları güvence altına alan bir düzenlemeydi. Söz konusu antlaşma zaten son derecede mütevazi şartlar içeren Misak-ı Milli'nin de gerisindeydi. Türkiye Lozan'da fiilen olmasa da hukuken hâlâ Osmanlı İmparatorluğuna ait olan Suriye, Irak, Lübnan, Filistin'in manda yönetimlerine bırakılmasını kabul etti. Aynı şekilde Mısır, Sudan ve Libya üzerindeki tüm haklarından vazgeçti. Limni, Semandirek, Midilli, Sakız, Sisam, adaları dahil 12 ada Yunanistan ve İtalya'nın hükümranlığına bırakıldı. İskenderun sancağı Suriye sınırları dahil edilerek, geçici nitelikteki Türk-Fransız İtilafnamesi onaylandı. Batı Trakya Yunanistan'a, Musul İngilizlere bırakıldı. Sonuç itibariyle söz konusu antlaşmayla, Batı Trakya, Ege adaları, Musul, İskenderun sancağı [bugünkü Hatay vilayeti], Batum [Gürcistan sınırlarına dahil edildi] Misak-ı Milli' hilafına "çözüldü"... Türk donanmasının Çanakkale ve İstanbul boğazına girişi yasaklandı [ve bu durum 22 Temmuz 1936 *Montrö Boğazlar Sözleşmesi*, imzalanıncaya kadar devam edecekti], Osmanlı borçları kabul edildi ve 1951 yılına kadar da ödendi, "...beş sene müddetle- Türkiye'de adli

[6] Bkz: Sorun Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2004.

idare ıslah edilene kadar- hukukçulardan müteşekkil bir müşavirler heyetinin' Türkiye'de görev yapması kabul edildi ki, bu durum Türkiye'de 1920'li yıllarda yapılan "hukuk inkılâbının' gerisinde kim olduğunu ortaya koyuyor. Türkiye hukuk sistemini emperyalizmin ihtiyaçlarıyla *uyumlandırma* sözü verdiğinde kapitülasyonların kaldırılması artık sorun olmaktan çıkmıştı. Kaldı ki, İttihatçılar kapitülasyonları tek taraflı olarak daha önce kaldırmışlardı. Zaten Kapitülasyonlar da emperyalizm için anlamını çoktan yitirmişti, zira, Türkiye burjuva hukukunu kabul edeceği sözünü verdiği koşullarda, hukukî kapitülasyonların kaldırılması emperyalizm için sorun teşkil etmiyordu. Nihayet, Lozan da gümrüklerin beş yıl süreyle eski düzeyinde korunacağı taahhüt edildi. Birinci Lozan görüşmeleri kesildiği koşullarda, alel acele toplanan İzmir İktisat Kongresi'yle, emperyalist kampta kalınacağı, emperyalizmin ekonomik-ticari-finansal çıkarlarına zarar verilmeyeceği imâ edildi... İşte resmi tarihin eşine az rastlanır bir diplomatik zafer saydığı, her yılın 24 Temmuz'unda resmen kutlanan, 'ateşli nutuklar atılan' şu ünlü Lozan antlaşması böyle bir şeydi... Bu durum, yenilginin, teslimiyetin nasıl bir zafer olarak sunulabildiğinin ve buna insanların nasıl inandırıldığının ibret verici bir örneğidir.

Misak-ı Milli diye yola çıktığını ilân eden, her vesileyle Misak-ı Milli'den söz eden BMM üyelerinin bu kadarını kabullenmesi elbette kolay değildi. Lozan Konferansı'na gönderilen İsmet Paşa başkanlığındaki Türk delegasyonu, başta İngiliz heyet başkanı Lord Curzon olmak üzere, emperyalist delegasyonların dayatmaları karşısında bir varlık gösteremedi. BMM'nin heyete verdiği, sınırlar, Adalar, Batı Trakya, Boğazlar, azınlıklar, kapitülasyonlar ve borçlarla ilgili, vb. talimatla, emperyalist cephenin talepleri arasında bir "uyum" ve "uzlaşma" mümkün olmadı. Bunun üzerine görüşmeler kesildi [4 Şubat 1923].

Mustafa Kemal 23 Nisan 1920'de kendini BMM başkanı seçtirmeyi başardığı tarihten itibaren, şahsi iktidarını güçlendirmek için sürekli mücadele etti. Tüm çabalarına rağmen BMM üzerinde tam hakimiyet kurmayı başaramadı. Daha Lozan'a gönderilecek heyetin seçiminde sorunlar çıksa da

Mustafa Kemal, İsmet İnönü başkanlığında bir heyeti Meclise kabul ettirdi. Birinci tur Lozan görüşmelerinde dayatılan koşulları mevcut meclis kompozisyonunun kabul etmesi mümkün görünmüyordu. Lozan'da verilen tavizlere en şiddetli eleştirileri yönelten şahsiyetlerden biri olan Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey hunharca katledildi. Bununla BMM üyelerine gözdağı veriliyordu... Böylece itiraz edenlere bir mesaj verildi ama Mustafa Kemal bu kadarıyla yetinmeyerek, meclisi feshetti ve bir kaç kişi dışında muhaliflerin yeniden seçilmesi engellendi. Misak- ı Milli Mustafa Kemal ve dar ekibi için artık bir ayakbağı haline gelmişti. İsmet Paşa delegasyonuna ve Rauf Bey Hükümetine sert eleştiriler yönelten İzmit milletvekili Sırrı Bey'in Misak-ı Milli Beyannamesini bizzat kaleme alanlardan biri olduğunu hatırlatması üzerine Mustafa Kemal: "*Keşke yazmaya idiniz. Başımıza çok belalar koydunuz*"[7] dediği biliniyor. Lozan 'barış görüşmeleri' üzerinde Mecliste sert tartışmalar sürerken, söz alan Mustafa Kemal: "*Misak-ı Milli'nin ne olduğunu önce anlamalı, ondan[sonra] mütecavizlerin kimler olduğunu ortaya koymalı. Misak-ı Milli hiçbir zaman şu hat şu hat diye hiçbir zaman hudut çizmemiştir. O hududu çizen şey milletin menfaati ve Heyet-i Celile'nin iabethazarıdır*" demişti. Mustafa Kemal eleştirileri püskürtmek için hep sınırların belirsizliği argümanını kullanmayı yeğledi. Gerçekten de Misak-ı Milli'de açıkça belirlenmiş sınırlardan söz edilmiyordu. Beyannamenin birinci maddesindeki "*mütareke hattı haricinde ve dahilinde*" ibaresi bu tür manipülasyonları kolaylaştırıyordu. Gerçekten de mesele sınır meselesi değil, "*milletin menfaatiydi*" milletten kastedilen de devletti, orada söz konusu olan kutsal devletin sahiplerinin menfaatiydi... Misak-ı Milli'ye dahil olan Musul savaşsız, çatışmasız İngilizlere bırakılmıştı ama hâlâ "Kerkük Türk'tür, Türk kalacak" türü nutuklar atılıyor. Misak-ı Milli'ye dahil olmayan Kıbrıs için 'barış harekâtı' düzenlenip adanın kuzeyi işgal ediliyor...

---

[7] Bkz: TBMMGCZ, III, s. 1319.

Kürtler Misak-ı Milli'nin Neresinde Duruyordu?

Bilindiği gibi, Misak-ı Milli Beyannamesi'nde Kürt adı geçmiyor. Birinci maddede "din ortaklığından", "Osmanlı İslam ekseriyetinden", "ayrılık kabul etmez bir bütün"den söz ediliyor. Milli Mücadele boyunca, "Türklerin ve Kürtlerin Misak-ı Millisi"nden, self determinasyon'a, muhtariyete, mahalli idare kurma hakkına varıncaya kadar bir dizi vaad de bulunulsa, Kürtlerin farklı bir etnik kökene sahip oldukları çekingen bir tarzda da olsa da ifade edilse de, o dönemde geçerli 'millet' anlayışından ötürü, Kürtlerin *Türk Milletinden* sayıldığı izlenimi ortaya çıkıyor. Fakat gerek beyannamenin birinci maddesi, gerekse de Mustafa Kemal'in 18 Aralık 1919 tarihli demeci, daha işin başında çelişkiyi ortaya koyuyor. Nitekim, Mustafa Kemal söz konusu demecinde şunları söylüyordu:" *[...] devlet için milli yeni bir hudut kabul ettik [...] Bu hudut ordumuz tarafından silahla müdafaa olunduğu gibi aynı zamanda Türk ve Kürt anasırıyla meskun aksamı vatanımızı tahdit eder".*[8] Kürt yurdu olan Musul Vilayeti 2 Kasım 1918'den itibaren İngilizlerin işgali altında olduğuna göre, Kürdistan'ın bölünüp-parçalanmasına razı olunduğu, bu durumun sorun edilmediği anlaşılıyor... Mustafa Kemal 24 Nisan 1920'deki demecindeyse *"[Erzurum Kongresinde] vatan hududu dahilinde yaşayan anasır-ı islamiyenin her birinin kendine mahsus olan muhitine, âdatına, ırkına mahsus olan imtiyazatı bütün samimiyetle ve mukabilen kabul ve tasdik edilmiştir"*[9] diyor. Açıkça ifade edilmese de Kürtlerin self-determinasyon hakkına sahip oldukları imâ ediliyor. Fakat Amasya Protokollerinde daha net ifadeler kullanıldığı görülüyor. Bir taraftan bu tür beyanatlar verilirken, diğer yandan da Türk, Kürt, Çerkez, vb. birliğine ve bunların bölünmezliğine yapılan vurgunun dozu artıyor. Devletin durumu netleştikçe, başta Mustafa Kemal olmak üzere, yönetici kliğin duruma hakimiyeti pekiştikçe, emperyalistlerle anlaşma yolunda mesafe kaydedildikçe, üslubun da değiştiği görülüyor. Bu sorunla ilgili yapılan tüm konuşmalar mutlaka *birliğe-bölünmezliğe* yapılan bir vurguyla bitiyor. Meclisin ve

---

[8] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s. 12.

[9] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I, 2. baskı, s. 30.

hükümetin hem Kürtlerin, hem de Türklerin meclisi ve hükümeti olduğu, Lozan Konferansı'na giden heyetin Türkleri ve Kürtleri temsil ettiği, Misak-ı Milli'nin Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de Misak-ı Milli'si olduğu ifade ediliyor. Eğer söylemin lafzından ziyade ruhu dikkate alınırsa, asıl niyetin Kürtleri Türkleştirmek olduğunu söylemek mümkündür. Anadolu'da Türk ırkına dayalı bir devlet-ulus kurmak isteyenler, ülkeyi Rum ve Ermenilerden temizleyerek zaten bu yolda büyük bir mesafe kaydetmişlerdi. Geriye Kürtleri Türkleştirmek, değilse hizaya getirmek kalıyordu. T.C. elbette Kürtlerle bir arada yaşamak istiyordu ama bir şartla: Kürtler hiçbir hak talebinde bulunmadıkları sürece...

T.C. iktidarının bu tür bir politika uygulayabilmesi, bizzat Kürtler tarafından da kolaylaştırılmıştı. Nitekim herbiri ayrı bir 'devletçik' halindeki Kürt aşiret şefleri arasındaki bölünmüşlük ve rekabet, onların gelecekleriyle ilgili ortak tavır almasını, ortak bir politik program izlemesini olanaksız hale getirmişti. Bir bölüğü açıkça Kuvay-ı Milliyecilerle ortak hareket ederken, bir bölüğü de silahlı mücadele yürütüyordu, bir başka kesim iki taraf arasında 'kararsızdı', vb. Zaten Kürt aşiret reisleriyle Kuvay-ı Milliyeciler arasındaki *"muğlak mutabakat"* Hilafet Makamı'nın tasfiyesinden sonra problemli hale gelmişti. Resmi söylem, sorunun Lozan Konferansı'nda çözüldüğünü, Kürtler Lozan'da temsil edilerek Self- determinasyon hakkını kullandıklarını, artık söyleyecek sözlerinin olmadığını ileri sürerek, sorunu kapatmaya çalışıyor. Gerçekten Lozan da Kürtler temsil edilmiş miydi? Edilmişse ne kadarını kim temsil etmişti? Bu soruların burada cevaplanması için yerimiz yok ama şu kadarını söyleyebiliriz: Kürdistan'ın güneyi [Musul Vilayeti] İngiliz işgali altında olduğuna göre, Lozan'a o bölgeden temsilcilerin katılması zaten mümkün değildi. Üstelik Kürtler İngilizlerle savaşmaktaydı. Daha baştan İngilizlerle anlaşarak Kürt yurdunun parçalanmasına onay verenlerin bugün hâlâ Kürtlerin self-determinasyon hakkını kullandığını söylemesi ne anlama geliyor?

Resmi tarih imalatçılarının zorlamaları ve imal ettikleri safsatalar bir yana bırakılırsa, T.C.'nin sınırları 'yedi düvele' karşı 'ulusal bir kurtuluş savaşı' veren Kuvay-ı Milliyeciler

tarafından değil, emperyalistler tarafından ve onların tekyanlı çıkarlarını gerçekleştirecek biçimde çizilmişti. Daha önce başka yerde[10] yazdığım gibi, Sovyet Devrimi ve iç savaşta Bolşeviklerin zaferi, emperyalist hesapları alt-üst etmişti. Bolşeviklerin zaferi ve devrimin yayılma potansiyeli karşısında başta İngiltere olmak üzere emperyalist güçler, *Sevre Antlaşması*'nda tâdilat yapmak zorunda kaldılar. Orhan Dilber'in ifade ettiği gibi: "*Zaten asıl büyük değişiklik Türkiye'nin Misak-ı Milliye göre genişlemesi biçiminde değildir. Nitekim yukarda gösterildiği gibi, bu bakımdan bir daralma söz konusudur. Bu nedenle söz konusu değişikliği Kuvay-ı Milliye'nin Misak-ı Milli aşkıyla daha büyük topraklar fethetmesi biçiminde yorumlamak yerine, emperyalistlerin Büyük Ermenistan ve bir özerk Kürdistan'dan vazgeçmesi biçiminde yorumlamak gerekir. Türkiye'nin sınırlarının birtek bu çerçevede genişlemiş olması ve başka cephelerde bilakis geri çekilmiş olması da bu yorumu açıkça doğrulamaktadır. Bu bakımdan emperyalistler Ermenistan'ın küçültülmesini tercih etmiş ve Batı Ermenilerini de buna razı etmişlerdir. Kürtlerin kuzeyde kalan kesimini de 7 düvele karşı savaş havasındaki azgın Kuvay-ı Milliyecilerin önünde yalnız bırakmışlardı.*"[11] Dolayısıyla, Türkiye'nin sınırlarını belirleyen başlıca faktörler: Bolşeviklerin Çarlık Rusya döneminde işgal ettiği topraklardan çekilmesi, ABD'nin de *Sevre*'den doğan haklarından vazgeçmesi ve Sovyet devriminin emperyalist dünyada yarattığı korkudur. İşte T.C.'nin ve Ortadoğu'nun savaş sonrasında aldığı biçim bu üç faktör tarafından belirlenmişti. Artık o aşamada sorun, sınırların şuradan veya buradan geçmesi değil, emperyalist çıkarları tehdit eden komünist yayılmayı engellemekti ve T.C. bir tampon bölge olarak bu işlevi yerine getirecekti...

Fikret BAŞKAYA

---

[10] **Paradigmanın İflası**, Özgür Üniversite Kitaplığı.

[11] Bkz: "*Bir Emperyalist Saldırı Projesi [BOP]Orhan Dilberle Söyleşi*", in ozguruniversite.org Güncel Yazılar, 7 Nisan 2006.

Müdafaa-i Hukuk[1]

Resmi tarihe göre, Mustafa Kemal modern Türk Devletini neredeyse tek başına kurmuştur. Müdafaa-i Hukuk Dernekleri'nin önem ve işlevi de bu mitolojiden payını almıştır.

Türkiye devriminin katılımcılardan sadece birisinin görüşü olmaktan ziyade tüm iddiaları gerçek olarak kabul edilen Nutuk, kuşaklar boyunca resmi tarihçiler tarafından yakın tarih için temel kaynak olarak görülmüştür. Nutuk'ta ise bu dernekler sadece Erzurum ve Sivas Kongreleri olarak görülmektedirler.

Örneğin Fuat Köprülü şöyle yazar:

Kahramanların tarihteki rolü hakkında Carlyle'den beri ileri sürülen nazariyeler, Türk İnkılâbında kendilerine çok kuvvetli bir istinatgâh bulacaktır. Çünkü Türkiye'nin tarihte eşi olmayan bir kurtuluş, uyanış, yükseliş hareketi, yine tarihte eşi olmayan büyük bir kahramanın, Atatürk'ün eseridir; tarihi realiteye sadık kalmak için, Türk inkılâbı tarihinin tetkikinde mutlaka bu esastan başlamak, bu görüş zaviyesinden bakmak, araştırmaları bu merkez etrafından toplamak lazımdır. Çünkü Atatürk, hadiselerin yarattığı bir şef değil, hadiseleri yaratan bir baştır.[2]

Müdafaa-i Hukuk Dernekleri'nin Sivas Kongresi, derneklerin önceki kongreleri önemsizleştirilerek Atatürk'ün tek parti diktatörlüğünün partisi CHP'nin ilk kongresine dönüştürüldü. Eylül 1919'da gerçekleşen Sivas Kongresi önceki yıllarda kendisinden bağımsız olarak gelişmiş olan hareketin Mustafa Kemal tarafından ele geçirildiği nokta oldu. Sivas Kongresi, 30 Ekim 1918'den 23 Nisan 1923'de TBMM'nin açılışına kadar

olan kongreler döneminde gerçekleşen 26 kongrenin 16'ncısıydı.[1]

Bu kongrelerin tarihi resmi tarihin saklamak istediği gerçekleri gösteriyor:

- Önce işgale, daha sonra Britanya destekli Yunanistan işgaline karşı ulusal direniş İttihat ve Terakki kadroları tarafından başlatılmış ve büyük ölçüde liderliği yapılmıştır.
- Ulusal direniş özel bir sınıf ve etnik karakter taşımaktadır. "Herkesi" kucaklamıyordu. Hatta "bütün Türkleri" bile kucaklamıyordu. Hareket kazanırsa kişisel olarak kazançlı çıkacak, kaybederse çok şey kaybedecek insanlardan oluşuyordu.
- Mülk, özellikle de Ermeni katliamı ve Rumların sürülmesi sonrası ele geçirilen gayrimüslümlerin mülkleri, direnişi motive etmekte kritik bir rol oynadı ve sonrasında muzaffer olanları yeni yönetici sınıfa dönüştürdü.

Mustafa Kemal'in yarattığı sistemin varislerinin neden bu gerçekleri saklamak istedikleri açık. Bu gerçeklerin her biri kendi iktidarlarının meşruiyetini zayıflatmaktadır. Bu durum, 1915'de olanlardan sorumlu tutulamayacak olmasına rağmen Kemalistlerin Ermeni meselesinde neden bu kadar hassasiyet gösterdiğini de anlamaya yardımcı oluyor.

Direnişin Başlangıcı

İttihat ve Terakki'nin politik başarısızlığı nedeniyle 1918 sonunda çöktüğünü anlatan resmi tarihe göre, Mustafa Kemal 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkana değin her şey karanlıktaydı, Türkiye için bir gelecek söz konusu değildi.

Gerçekte ise ulusal direniş için bir araya gelen güçler, 19 Mayıs'tan önce İttihat ve Terakki tarafından örgütlenilmişti. İttihat ve Terakki geleneğinin devamcıları da işgale karşı direnişte önemli bir rol oynamaya devam edeceklerdi. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin rolünü daha sonra ne kadar azımsamaya çalışırsa çalışsın kendisi bile bu geleneğin bir parçasıydı.

---

[1] Diğer dört kongre TBMM'nin açılışı sonrasında gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de direnişin üç önemli odağı söz konusuydu: Ordu hiyerarşisi, Müdafaa-i Hukuk Dernekleri ve eğitimli orta sınıf aydınlar. Bütün bu kesimler arasında İttihat ve Terakki önemli bir etkiye sahipti.

Aşağı yukarı bütün direniş odaklarında İttihat ve Terakki üyeleri vardı ve direniş, İttihat ve Terakki'nin daha önce hazırlamış olduğu planlara uygundu. İttihat ve Terakki her zaman hiziplerle dolu çok başlı bir örgüttü.

İttihat ve Terakki lideri Enver Paşa, direniş planlarını ta 1915'te oluşturmuştu. İşgale karşı direnişin Anadolu'dan örgütlenmesi ve geleneksel askeri güçler ile milisleri birlikte kullanma fikirleri İttihat ve Terakki destekçileri arasında yaygındı. Direniş, İttihat ve Terakki tarafından merkezi olarak yürütülmediyse de örgüt üyelerinin katılımı kritik bir öneme sahipti.

Erik Jan Zürcher, İttihat ve Terakki'nin direnişteki yeri konusunda şu sonuca varıyor:

İttihatçıların 1918 sonrasında önemli bir rol oynadıkları, İttihatçılar ve Kemalistler arasında büyük toplumsal ve ideolojik benzerlikler olduğu genellikle kabul edilmekle birlikte, gerçekte devamlılık çok daha derinlere gitmektedir. Gerçekte, Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk hareketleri ve ulusal mücadele İttihatçı liderlik tarafından tasarlanmış ve icra edilmiştir.

Atatürk'ün bizzat İttihatçılar tarafından hareketin lideri olarak ortaya sürüldüğü savını destekleyecek bazı deliller de vardır.

Zaman içerisinde Atatürk başkalarının başlatmış olduğu hareket üzerinde, mevcut grupları tasfiye ederek yalnız başına kalmasını sağlayarak, hakimiyetini tesis etti.[3]

Savaş yenilgisinden hemen önce İttihat ve Terakki liderliği tarafından kurulan Karakol adlı gizli örgütün Enver'in kontrolünde olan ve Ermeni nüfusun tasfiyesinde büyük rol oynayan Teşkilat-ı Mahsusa ile gevşek bir ilişkisi vardı. Karakol'un bir dizi kurucusu Teşkilat-ı Mahsusa için de çalışıyordu.[4] Karakol'un başında Talat yönetiminde bakanlık yapmış olan Kara Kemal bulunuyordu. Kara Kemal, İstanbul'dan Hıristiyan sermayeyi atmak için Müslüman şirketler ve loncaların örgütlenilmesinde sorumluluk almıştı.

Karakol örgütlenmesi askeri açıdan çok başarılı oldu. 26 Ocak 1920'de Gelibolu'daki Fransızların kontrolündeki cephanelik baskınında 8.500 tüfek, 33 makineli tüfek ele geçirilerek Anadolu'daki direnişçilere gönderildi. Nisan 1920'de Karakol'un devamcısı olan Mim Mim grubu 320 makineli tüfek ve 1.500 tüfek ile çok sayıda başka mühimmat daha ulaştırdı.[5] Temmuz 1921'de Yunanistan saldırısı başladığında direnişin elindeki makineli tüfeklerin yarısı ve tüfeklerin yüzde 40 kadarı Karakol grubu tarafından sağlanmıştı.[ii6]

Politik faaliyetlerde de bulunan Karakol, 23 ve 30 Mayıs 1919'da Yunanistan işgaline karşı protesto mitingleri düzenledi.

Karakol örgütü, Ankara Hükümeti'nden bağımsız hareket edebileceğini gösterdiğinde ise lağvedildi. İttihat ve Terakki tarafından kurulan bu örgüt, Anadolu'daki direnişin askeri açıdan beslenmesinde çok önemli bir rol oynadı.

Mustafa Kemal'in İstanbul'da Karakol ile bağı olmuştu. Hatta, Kemal'e örgütün liderliği teklif edildi. 1919 Sivas Kongresi'nde Karakol'dan hiç bahsetmeyen Mustafa Kemal, daha sonra Nutuk'ta Karakol'u ağır bir dille eleştirecekti.

Daha sonra Karakol'u eleştirdi. Bu da akla yakındır; çünkü Karakol, İttihat ve Terakki'nin yaratığıydı ve kendi otoritesine meydan okuyabilirdi. Buna karşılık, Mustafa Kemal, örgüt kendisinin amaçlarına iyi hizmet ettiği sürece Karakol'u mesele yapmadı.[7]

Osmanlı Ordusu yenilgiye uğramıştı, ama hiyerarşisi yıkılmamıştı. İttihat ve Terakki iktidarı sırasında yükselen subaylar Jön Türk geleneğinden geliyordu ve direnişe geçme fikrini destekliyorlardı. Subaylar, ordu birliklerinin dağıtılmasını sabote ediyor ve direnişe malzeme gönderiyorlardı. Batıda ve güneyde ordu birlikleri zayıf ve teçhizatsız durumdaydı. En güçlü birlik, Anadolu'da konuşlandırılmış olan ve 30 bin askerden oluşan 15. Kolordu idi.

[ii] Sakarya Meydan Savaşı'nda Türk tarafında bulunan 54,572 tüfeğin 30,083'ü Rusya tarafından çatışmalar başlamadan birkaç ay önce gönderilmişti. 24.000 tüfek ise Türkiye içinden sağlanmıştı. 10 Temmuz 1921'de direniş güçleri elinde sadece 700 makineli tüfek bulunuyordu.

Uzun süredir İttihat ve Terakki üyesi olan Kazım Karabekir 15. Kolordu Komutanıydı.[iii][8] İyi bir donanıma sahip olan bu ordu Yunan, Fransız ve İtalyan işgalci birliklerinden de uzak bir noktada konuşlanmış durumdaydı.

Mustafa Kemal, Britanyalı Amiral Calthorpe'nin ikazları üzerine İstanbul Hükümeti tarafından ordudaki görevinden alınmak üzereyken istifa etti. Kazım Karabekir, Mustafa Kemal'i tutuklayarak İstanbul'a geri göndermekle görevlendirildi. Karabekir emre karşı çıktı ve Kemal'e bağlılığını açıkladı.

Karabekir'in bu kararının kaynağında ne vardı? Ordu içinde, İttihat ve Terakki tarafından yetiştirilmiş, ulusal davaya destek veren bir kuşak bulunuyordu.

Yapılan bir araştırma, ulusal davayı destekleyen subayların İstanbul Hükümeti'ni destekleyen subaylardan ortalama 20 yaş daha genç olduğunu gösteriyor. 1918'de, ulusal davayı destekleyen bir subayın ortalama yaşı 38'di. Mustafa Kemal de tam bu yaştaydı. Ulusalcı grup, İttihat ve Terakki'nin 1906-1908'deki oluşum sürecinde İkinci ve Üçüncü Ordu tarafından yetiştirilmişti. Bunlar ya sınıf arkadaşı, ya akraba ya da orduda birlikte görev yapmışlardı.[9] O dönemde ast durumunda olsalar da 1914'te ordunun yeniden yapılandırılması sürecinde hızla yükselmişlerdi ve şimdi ordunun üst kademelerine gelmişlerdi.

Zürcher şu yorumda bulunuyor:

Dolayısıyla 'ordu' yerine 'İttihatçı yarbay ve albayların arkadaş grubu' sözünü koymamızın uygun olacağı anlaşılıyor.[10]

Mustafa Kemal, Karabekir'in İttihatçı subayların desteği ile aldığı bu kararla 30 bin kişilik bir ordu kazanmıştı. Ordu içinde bir kampanya yapma gereği yoktu. Erlerin ya da astsubayların konu hakkında söz hakkı yoktu. Direnişin temelleri, İttihat ve Terakki tarafından subaylar arasında oluşturulmuştu. Koalisyonun ilk dayanağı hazırdı.

Direnişe desteğin ikinci gücü Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri oldu. İttihat ve Terakki üyeleri, Montrö Ateşkes Antlaşması sonrası merkezi liderliğin İstanbul'dan kaçmak

---

[iii] Karabekir, biyografisinde Mustafa Kemal'den çok önce İttihat ve Terakki'ye katıldığını ifade eder. Karabekir'e göre Mustafa Kemal, üye sayısı 322 olan Selanik İttihat ve Terakki'ye Şubat 1908'de katıldı. Karabekir'in katıldığı Manastır'da ise 11 üye bulunuyordu.

zorunda kalmasının ardından bu dernekleri kurmaya başlamışlardı. Bu cemiyetler 30 kongre düzenledi. İlki 5 Kasım 1918'de Kars'ta, sonuncusu da 8 Ekim 1920'de Pozantı'da yapılan bu kongreler arasında ünlü Erzurum ve Sivas kongreleri de bulunmaktadır. Erzurum Kongresi'ne 56, Sivas'a da 31 delege katılmıştı.[iv][11]

İttihatçıların örgütleyici rolü, sayısal verilerle meydandadır. C. Kutay, 'milli mücadeleyi başaran Müdafaa-i Hukuk'un 197 şubesinin 164'ü aynen İtthatçı'ydı demektedir. İttihatçıların cemiyet ve kongre çalışmalarındaki aktif ve öncü rolü, dönemin yabancı askeri gözlemcilerince de saptanmıştır... olayların içinde yaşayanların tanıklığından çıkan sonuç da özellikle Batı Anadolu örgütlenmesinde İttihatçıların birinci derecede roller oynadıklarını kanıtlamaktadır.[12]

Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri'nin hedefi, gayrimüslimlerin mülksüzleştirilmesi sonucu oluşan '*Türk Mülklerini*' savunmaktı. Cemiyetlerin en faal oldukları yerler mülksüzleştirmelerin yaşandığı bölgelerdi.

Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri'nin liderleri arasında entellektüeller, askerler ve sivil bürokratlar da bulunuyordu. Tabiki bu dört toplumsal kategori bir düzeyde iç içe geçmişti.

Kemalistler, buna istinaden bir sınıf savaşından bahsetmenin mümkün olmadığını iddia ederler:

1920'ler Türkiyesi'nde gayrimüslim ve 'komprador' burjuvazi tasfiye edilir; Rum, Ermeni, tüccar ve ağaların Anadolu'da bıraktığı mal mülk ahaliye paylaştırılırsa (ki öyle olmuştur) sınıfsal bir karşıtlıktan söz edilebilir mi, şüpheli.[13]

Bu iddia gerçeklikten çok uzaktır. Nüfusun yüzde 20'sini oluşturan Hıristiyanlar da sınıf farklılıklarına sahipti. Nüfusun bu bölümü arasında zenginler de vardı yoksullar da. Zenginler küçük bir azınlıktı. Genel olarak Rumlar Rumları, Ermeniler de Ermenileri sömürüyordu. Rum ve Ermeni mülkleri bütün Türklere değil; zaten zengin ve güç sahibi olan bir kesime

---

[iv] Bu kongrelere toplam katılımın 1.500 civarında olduğu sanılmaktadır. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin önemi, katılımın güçlü olmasından değil; hareketi fiilen Mustafa Kemal'in kontrolünde merkezileştirme kararı alınmış olmasından kaynaklanmaktadır.

dağıtıldı. Toplumun Hıristiyan kesiminde olduğu gibi Türk kesimi de küçük bir zengin azınlık ve büyük bir yoksul çoğunluktan oluşuyordu. Gayrimüslim toplumun terk etmek zorunda kaldığı mülkler de '*ahaliye*' değil, '*bazı*' Türklere dağıtıldı. Açık bir sınıf mücadelesi olarak yaşanmasa da burada da ciddi sınıfsal ayrımlar vardı.

Müdafaa-i Hukuk kongreleri bu sınıf farklılığını yansıtıyordu.

Kuşkusuz, kongreler çevresinde oluşan seçim ve temsil ağı, genellikle varlıklı ve okur-yazar tabakaları içermekte, yoksul ve emekçi katmanları dışlamaktadır. Kongre hareketlerinin orta sınıf karakterleri (eşraf, aydınlar, tüccar, serbest meslek sahipleri, vb. oluşları) bir kez daha hatırlanmalıdır.[14]

Kurtuluş Savaşı'na Türklerin çoğunun kayıtsız kalması da sınıf farklılaşmasının bir başka göstergesidir. Mülk, Türkler arasında ufak bir azınlığa dağıtılmıştı. Yoksul köylünün çocuğu olan Türk erlerinin kazanacakları ya da kaybedecekleri bir şey yoktu. Sıradan askerlerin savaşmak istememelerinin nedeni de buydu. Yeni zenginleşen tabaka ise, hem mülklerini kaybetmemek hem de geri dönecek olan Ermeni ve Rumların intikamından korktukları için aslanlar gibi savaşmaya hazırdı.

Direniş koalisyonunun diğer bir toplumsal ayağı ise aydınlardan oluşuyordu. Mustafa Kemal, Ankara'ya yolculuk yaparken Kırşehir'e uğrayıp öğrencilere, öğretmenlere ve memurlara hitaben konuştu. En azından lise diploması olan dinleyiciler elit bir kesimi[15] oluşturuyordu. Kemal bu elite hitaben çok sayıda konuşma yapacaktı. Sıradan insanlar Kemal'in toplantılarına davetli değildi.

Direniş, varlığını İttihat ve Terakki'ye borçluydu:

Kuvay-ı Milliye, İttihat ve Terakki rejiminin kurumlarını tevarüs ederek (miras alarak) örgütsel sürekliliği sağlamıştı.[16]

Bu veri, Mustafa Kemal'in yaptığı katkıları değerlendirmek için değil; direnişin sınıf karakterini belirlemek açısından önemlidir. Direniş, İttihat ve Terakki döneminde egemen olan ve kendisini Türkiye egemen sınıfı olarak yapılandırmak isteyen ayrıcalıklı bir elitin mücadelesiydi. Direnişçiler, İttihat ve Terakki'nin kadro ve diktatoryal yöntemleri ile Türk milliyetçisi, elitist ve ırkçı fikirlerinin mirasçılarıydılar.

Mustafa Kemal'in kampanyasına dönüşecek olan direnişin üç yerel ayağının dışında kritik öneme sahip bir dördüncü ayak da söz konusuydu: *Dış mihraklı destek*! Mustafa Kemal yerel güçleri bir araya getirme çabasının dışında, Rus Bolşeviklerinin desteğini almak için de çok enerji harcadı. Sağlanan bu destek, resmi tarih tarafından itiraf edildiğinden çok daha önemli bir rol oynayacaktı.

İşgale Karşı Silahlı Mücadele

Türk tarafının 1921–22 zaferi, Britanya emperyalizmi açısından çok ciddi bir yenilgiydi. Ancak çatışmaların çapı küçüktü. Yine de her iki taraftaki sivil halk çok büyük acılar çekti.

9–11 Ocak 1921'de ve 27 Mart–1 Nisan 1921'de İnönü'de küçük çatışmalar yaşandı. Yunanistan saldırısı 10 Temmuz 1921'de başladı ve Yunanistan askerleri Eskişehir'e kadar ilerledi. Türk birlikleri Sakarya'da 23 Ağustos–14 Eylül 1921 arasında gerçekleşen büyük savunma savaşı için geri çekildiler. Lojistik desteğin zayıflaması nedeniyle Yunanistan ordusu da Eskişehir'e geri çekildi. Bundan sonra bir yıla yakın bir sessizlik yaşandı. Bir sonraki çatışma Afyon Dumlupınar'da 26–30 Ağustos 1922'de yaşandı. 9 Eylül'de Türk birlikleri İzmir'e varmıştı ve 16 Eylül'de son Yunanistan birlikleri Anadolu'yu terk etmişti. 1921 ve 22 yazı arasında yaşanan bu iki çatışmanın dışında Ulusal Kurtuluş Mücadelesi boyunca başka bir çatışma olmadı.

'*Ulusal Kurtuluş Mücadelesi*'nin askeri kayıpları da az oldu. Eric Zürcher'in tahminlerine göre, Birinci Dünya Savaşı'nda Anadolu nüfusunun % 20'si kaybedilmişti. 1921–22 savaşlarında verilen kayıplar bir kaynağa göre 9.167,[17] bir başka kaynağa göre 13.000'dir.[18]

Buna karşılık, İstiklal Mahkemeleri'nde ölüme mahkûm edilen asker kaçaklarının sayısı 3.881'dir. İstiklal Mahkemeleri'ne sempatiyle bakan bir yazara göre, bini aşkın ceza infaz edildi.[19] Gizli toplanan ve kararlarının temyiz edilmediği mahkemeler, 11 Eylül 1920'de Ankara Meclisi tarafından çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu çerçevesinde kurulmuştu. Gerçekte infaz rakamlarının daha yüksek olduğu sanılmaktadır.

Merkez Ordu'nun Ocak 1921-Şubat 1922 arasındaki faaliyetlerine dair resmi bir rapor şöyledir: 3.262 kişi yok edildi (meyten istisal); 231 mahkeme ile idam; 24.511 sürgün (içerilere gönderilen); 6.809 tutuklanan Müslüman kaçak; sadece 80 şehit. Sürülenler, Karadeniz kıyılarında yaşayan Rumlardı. Samsun İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği 487 (çoğunluğu Rum ve Ermeni) ölüm cezası bu rakama dahil değildir.[20] Burada da etnik temizliğe tanık oluyoruz. Sürgün ve idamların sonucu ölenlerin sayısı, savaşta ölenlerin sayısından kat be kat fazladır.

Genel manzara, sivil halka karşı katliam yapmak ve çatışmak istemeyen askerlere karşı baskıdır. Cephede ölenlerin sayısı, katliam, baskı ve hastalık sonucu ölenlerin sayısının yanında çok küçük kalmaktadır.

Çatışmak için '*akın akın*' gönüllü gelmiyordu. Samet Ağaoğlu bu durumu şöyle ifade ediyor: '*Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu kabul etmeseydik, bu savaşı kazanamazdık*'.[21] Bu kanunun üçüncü maddesi, asker kaçakları, kaçağın kendisi ile ona yardım ve teşvik edenler, yakalanmasına yeterince yardım etmeyenler ya da asker olsun olmasın çağrı emirlerine uymayanları cezalandırıyordu: '*Malları alınır, evi yakılır, ailesi sürülür ve inat edenler yakalanınca idam olunur*'[22]

Mustafa Kemal, Sakarya Savaşı'nı şöyle tarif eder: '*Efendiler, bu bir yedek zabıt harbi olmuştur*'[23] Yedek subayların çoğu aydınlardan oluşuyordu.

Hıyanet Kanunu'na rağmen, asker kaçağı sorunu sürdü. İkinci İnönü Savaşı'nda 5.400 şehide karşılık, 6.000 asker cepheden kaçtı. Sakarya Savaşı'nın sonunda, o ana kadar 48.000 asker cepheden kaçmıştı. Oysa Sakarya'da sadece 3.700 Türk askeri ölmüştü. İkinci İnönü Savaşı'nda 37.000 Yunanistan askerine karşılık, 35.000 Türk askeri, Sakarya'da ise 100.000 Yunanistan askerine karşılık, 90.000 Türk askeri bulunuyordu. Sakarya Savaşı sırasında 31.000 kişi, yani ordunun üçte biri cepheden kaçtı.[24]

Fevzi Paşa, mecliste askeri üniformalara yapılan harcamayı savunurken '*efendiler, biz orduyu değil, milleti giydiriyoruz. Elbiseyi alan üç gün sonra firar ediyor*'[25] diyordu.

Savaşın son aşaması Britanya'yı tekrar sahneye çıkardı. Yunanistan Kralı Constantine, müttefiklerinin özellikle de Britanya'nın müdahale edeceği umuduyla 3 alay ve 2 taburu Anadolu'dan Trakya'ya çekmiş ve İstanbul'a saldırma tehdidinde bulunmuştu. Anadolu'da Yunan ordusunun zayıflaması, 26 Ağustos'ta Mustafa Kemal'in saldırıya geçmesine neden oldu.

İki günlük yoğun çatışmaların ardından, 30 Ağustos'ta Dumlupınar Savaşı'nda Yunanistan birliklerinin morali tamamen çöktü. 15.000 Yunanistan askeri esir alınırken diğerleri Anadolu'dan kaçtı. Kral Constantine'in atadığı yeni ordu komutanı bu atamasını Türk cezaevindeyken bizzat Mustafa Kemal'den öğrendi. Yunanistan cephesinin bu hızlı çöküşünün arkasında başka çok önemli nedenler vardı.

Sonuç

Bağımsızlık ve Türkiye'nin toprak bütünlüğü için mücadele gerçeği resmi tarihçilerin çizdiği manzaradan çok farklıydı. Başarılı olmasının arkasında Rus Devrimi ve Bolşeviklerin Kemal'e sunduğu destek, Britanya İmparatorluğu yöneticilerinin karşı karşıya olduğu isyanlar ve Yunanistan'daki savaş karşıtı hareket gibi önemli dışsal faktörler olan bu hareket asıl olarak gayrimüslimlerin mülksüzleştirilmesinden çıkarı olan sınırlı bir tabana ve eski İttihat ve Terakki'ye dayanıyordu.

Müdafaa-i Hukuk Dernekleri'nin gerçek tarihini saklamanın arkasındaki güdü, Kemalist elitin İttihat ve Terakki'nin mirasçıları ve görece küçük ve ayrıcalıklı bir grubun temsilcileri olmalarıydı.

Cem UZUN

Kaynaklar

1 Bu makale yazarın daha önce basılmış olan "Kemalizm Sol Değil" (IDE Yayınları 2004) kitabından bazı bilgiler içermektedir.

2 Fuat Köprülü'nün önsözü, Tekinalp, Kemalism (Istanbul 1963) aktaran Mete Tunçay Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), İstanbul 3. basım s. 332

3 Zürcher, Erik Jan (1995), *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul s. 8

4 Criss, Nur Bilge (2004), *İşgal Altında İstanbul,* İstanbul s. 150
5 Zürcher, Erik Jan (1995), *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul s. 129
6 Yerasimos, Stefanos (2000), Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923, İstanbul) s. 613-620
7 Criss, Nur Bilge (2004), *İşgal Altında İstanbul,* İstanbul s. 156
8 Karabekir, Kazım (1995), İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, İstanbul s. 179
9 Rustow The Army and The Foundation of the Turkish Republic'ten alıntı yapan Zürcher, Erik Jan (1995), *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul s. 142
10 Zürcher, Erik Jan (1995), *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul s. 142
11 Tanör, Bülent (2002), *Türkiye'de Kongre İktidarları,* İstanbul s. 148
12 Tanör, Bülent (2002), *Türkiye'de Kongre İktidarları,* İstanbul s. 138
13 İlhan, Atila (2001), *Kemalizm Müdafaa-i Hukuk Doktrini*, [İnsel, Ahmet (derleyen), (2001), Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce – Kemalizm, İstanbul içinde] s. 522
14 Tanör, Bülent (2002), *Türkiye'de Kongre İktidarları,* İstanbul s. 150
15 Mango, Andrew (1999), *Ataturk,* Londra s. 262
16 Criss, Nur Bilge (2004), *İşgal Altında İstanbul,* İstanbul s. 15
17 Başkaya, Fikret (1991), Paradigmanın İflası – Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş, İstanbul s. 63
18 Mango, Andrew (1999), *Ataturk,* Londra s. 345
19 Aybars, Ergün (1975), *İstiklal Mahkemeleri,* İstanbul s. 313
20 Karabekir, Kazım (2000), *İstiklal Harbimiz,* 5 Cilt, İstanbul s. 2229
21 Alıntı yapan Çavdar, Tevfik (1971), Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-ı Umumiye, İstanbul s. 195
22 Alıntı yapan Başkaya, Fikret (1991), Paradigmanın İflası – Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş, İstanbul s. 61
23 Nutuk'tan alıntı yapan Çavdar, Tevfik (1971), Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-ı Umumiye, İstanbul s. 196
24 Rakamlar için Mango, Andrew (1999), *Ataturk,* Londra s. 311, 316
25 Alıntı yapan Çavdar, Tevfik (1971), Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-ı Umumiye, İstanbul s. 196

Nutuk

Tarihi İçin Önsöz ya da Zamana Egemen Olmak; Tarih Yazmak ve Okumak

Kavramları tanımlayabilmek ve bu tanım alanı üzerinden ideolojiyi yeniden üretmek, bir egemenlik ilişkisinin ve bu egemenlik ilişkisi ile tanımlanabilecek bir "zor kurumunun" en yalın göstergesidir. Kuşkusuz, kavramları nesnel bir şekilde ele alıp incelemenin biricik temel koşulu, onların görecelliğin ayrımında olmak ve öznel yargımıza bu görecelilik üzerinden varmaktır. Fakat egemen tanımlar/egemenleşen tanımlar, bu türden bir çabayı çoğu zamanlarda zorlaştırırken kimi zamanlarda da olanaksız kılar. Ve hatta olanaksız kılmak için egemenliğini belirleyen tüm zor kurumlarını devreye sokar. Çünkü tanımı yapan erk için bu bir egemen olma savaşımıdır. Eğer egemen bir konumdaysanız egemenlik alanınızı istediğiniz doğrultuda düzenleme hakkına da sahipsiniz demektir, öyle ki bu durum, bir hak olarak tanımlanmanın ötesinde doğal bir durum olarak algılanır. Bu algılamanın niteliği, söz ettiğimiz "durumun" adı olan resmi ideolojinin "diğerleri" tarafından içselleştirilmesi ile ilgilidir.

Zamana egemen olmak ancak büyük olmakla ve aslında büyük olmak da yetmez, ulu bir erke sahip olmakla mümkündür. Eğer bu erke sahipseniz tebaanızın tüm zamanını ve onun tüm zamansal ilişkilerini kontrol edebilirsiniz. Ve gücünüzle doğru orantılı olarak bu kontrolü, her türlü denetim ve sorgulamanın dışında steril kılmanızda olanaklıdır. Ve buradan yola çıkarak, bu türden bir erke sahipseniz kendi tarihinizden başlamak üzere toplumunuzun ve hatta giderek tüm bir insanlığın tarihini yeniden yazabilir, bu türden bir tarih yazımını dayata-

bilir ve hatta kontrolünüzde tuttuğunuz zaman içinde bu dayatmayı topluma ve insanlığa kanıksatabilir, "farklı bir üretim sürecinin" sonucu olan bu "bilgiyi" içselleştirebilirsiniz. Her ölçekte resmi tarihin yazımı bu şekildedir; resmi tarih önce resmi ideolojinin denetiminde yazılır, ardından tekrar tekrar gözden geçirilir ve tekrar tekrar yazılır ve her geçen an yinelenen/yenilenen, gerçekliği bozundurularak, zorunlu katkılar ve zorunlu eksiltmelerle yazılan bu tarih okutulur. Bu süreci algılayabilen ve tanımlayabilen okurun görevi, eksiltme ve katkıları görmek ve gerektiğinde bulmaktır.

Tüm resmi tarih yazımı ve "resmi okumalarının" temel kitabı "Nutuk" söz ettiğimiz türden bir sürecin yadsınamaz başarısını tanımlar. Nutuk, 19 Mayıs 1919'la başlar. O halde Türkiye resmi tarihinin miladı 19 Mayıs 1919'dur. Bu aynı zamanda Mustafa Kemal'in doğum tarihi olarak da değerlendirilir ve bu tarih öncesi ve sonrası için belirleyicidir.

Nutuk 15–20 Ekim 1927 tarihlerinde, altı gün süreyle yaklaşık otuzyedi saatte Cumhuriyet Halk Fırkasının kurultayında okunmuştur. Bu tarih de önemlidir, çünkü bu tarih itibariyle ülkede söz sahibi tek erk, Mustafa Kemal ve ancak onunla birlikte tanımlanabilen ve var olabilen birkaç kişi ile tanımlanabilir. Bu tarih iktidar mücadelesinin de sona erişini tanımlar. 19 Mayıs 1919'da başlayan iktidar mücadelesi Ekim 1927'de sona ermiştir. Nutuk okunması bunun göstergesidir. Şef ve aslında bir şekilden/retorikten başka bir şey olmayan partisi, muhalifsiz bir cumhuriyette, devletin bekasının tek sorumlusu ancak belki de daha önemlisi devletin bekasının tek sahibidir! Dolayısıyla onun mecliste değil de parti kurultayında okunmasının bu bağlamda değerlendirilmesi gerekir. Ve belki de bu okuma süreci ile birlikte parti-devlet birlikteliği fiili bir durumdan hukuki bir duruma sıçrama yapmıştır ancak şekil "sorunsalı" bu durumun resmi ideoloji tarafından gözden geçirilmesine neden olmuş ve şekil korunmuştur.

Kimi metinlerde kendisinin de belirttiği gibi 19 Mayıs 1919'da doğan Mustafa Kemal, Ekim 1927'de tarihi yeniden yazma gücüne erişmiştir. Mustafa Kemal "inkılâbının incelenmesinde tarihe kolaylık sağlamak amacıyla" Nutuk'u yazarken/okurken, kuşkusuz devletin tüm kurumlarıyla tek

belirleyeni olduğunun farkındaydı. Bu anlamda Nutuk, yalnızca tarihi yeniden kurgulamanın adı değil, tarih üzerinde resmi ideolojinin pratik ve pragmatik yol göstericisidir. Ve bu türden bir yol göstericilik ancak şeflerin ve Atatürk'ün ölümünden sonra daha çok dile getiriliş şekliyle ulu önderlerin işi olabilirdi. Nutuk, onu izleyerek tarih yazan maaşlıların işini de bu bağlamda alabildiğine kolaylaştıracak özelliklere sahiptir. Kitabın ve kitapta anlatılan tarihin tüm kurgusu "ben" üzerinedir. O tek kişi kayıtsız şartsız olmak üzere her şeyi ama her şeyi önceden sezmiş, görmüş vs. ve en doğrusunu değil "doğru olan tek şeyi" yaparak amacına ulaşmıştır. Dolayısıyla şefin inisiyatifi dışındaki her şey ya da bu tarih yazımına göre diğerleri zararlı ya da gereksiz ayrıntılardır. Nutuk bu anlamda bir dönemin anayasasıdır; O yasama, yürütme ve yargının tek belirleyeni olmuştur. "Birinci meclisin gösterdiği karmakarışık ruh halin"den rahatsız olan Mustafa Kemal bu rahatsızlığın/rahatsızlığının giderilmesini etkin bir yönetim için gerekli görmekte ve daha sonra oluşturulan meclislerde görüşlerini kabul edip kendisine bildirenlerle özetle kendisine biat edenlerle birlikte çalışmayı yeğlediğini ve meclisleri buna göre oluşturduğunu ilan etmektedir. Böylece millet korunma altına alınmış olmaktadır. Burada parti devlet özdeşleşmesinin daha da ötesinde kişi devlet özdeşleşmesi ortaya çıkmaktadır. Öyle ki daha o andan itibaren partinin gerekliliği "devlet katında" dahi tartışılır olmuştur. Bu türden bir meclisin İttihat ve Terakki'nin kalemi umumisinden başka bir şey olmadığını, olamayacağını söylemek de yanlış olmayacaktır. Kanımca erkin; ulu önderin ya da şefin görmek istediği budur ve bu yapılandırma dayatmasına karşı çıkanlara da Nutuk'un söyleyeceği bazı "şeyler" vardır. Bunlar yargının resmi ideoloji-resmi tarih ile özdeşleşmesini gösterir. Ve buradaki yargılar o kadar güçlü ve kesindir ki, bu "yargılamadan" hüküm giyenlerin bir kısmı idam edilmiş ve idamdan "kurtulanların" bir kısmının adı tarihten silinmiştir. Resmi ideolojinin belirleyici yargısı hukukun üzerinde olup hukuk bu yargıyı takiben biçimlendirilmektedir. (Üniversitelerimizden birinde tarih bölümünde öğretim üyeliği yapan birinin Rauf Orbay'ı tanımadığını gördüğüm zaman hiç de şaşırmadığımı itiraf etmeliyim.) Çünkü muhalefet "kötüdür"

ve "kötü" kavramının içini dolduran tüm sıfatları hak etmektedir. Muhalefet her türlü cezaya layıktır ve bu onu yok saymak bu çok sayıdaki cezalardan yalnızca birisidir. Ve iktidar sahiplerinin gücü ile doğru orantılı olarak yaşama hakkı yoktur. İktidar sahibi şef, her şeyin en doğrusunu biliyorsa ki biliyordur, bu tartışılmaz, "diğerlerine" gereksinim yoktur ve "diğerleri" zaten kötüdür, iyi olsalardı şefin yanında yer alırlardı; Nutuk ve onu takip eden resmi tarih yazımının özü, özeti yalnızca ve yalnızca bundan ibarettir. Örneğin, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, şef örgütlenmesine muhalif iktidar perspektifi bir oluşum olarak iktidar mücadelesini kaybettiğinde her yoldan tarihe gömülmüştür. Sistem içi olup muvazaa olmayan son parti olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Nutuk'ta Mustafa Kemal tarafından "en hain dimağların mahsulü" olarak mahkûm edilmektedir. Bu mahkûmiyet kararı seksen yıldan bu yana bozulmamıştır. Nutuk izleyicileri için bu parti gericilerin hevesle beklediği, saltanat ve halife yanlısı vs. vs. idi. Şefin yargısı onların kötü niyetli ve zararlı olduğu şeklinde idi ve tarihten silinmeleri gerekiyordu. Silindiler.

Karşılaştırmalı-anımsatmalı bir özet tarih; *başlangıç* daha önce de söylediğim ve sıkça söylendiği gibi 19 Mayıs 1919'dur ve başlangıcı niteleyen kent Samsun'dur. Hal böyle olunca 19 Mayıs öncesindeki her şey tarihin yeniden yazımına ancak titiz bir elemenin ardından dahil olabilir. Dolayısıyla bu bağlamda temel yaklaşım, bu tarihin öncesine ait olmak üzere her şeyin öncelikle yok sayılması ve bu yok saymanın ardından gelen ayıklamalarla gerekli ve yeterli olanların tarihe eklemlenmesi şeklinde özetlenebilir. Ve bu türden bir tarih doğası itibariyle ancak bir kahramanlık tarihi olabilir ve bu tarihin işlevi resmi ideolojinin kendisini yeniden üretmesiyle birlikte ulu önder ideolojisinin de oluşturulmasıyla ilgilidir. Başlangıç tarihi temelde iki tartışmayı beraberinde getirir, resmi tarihin başka türlüsünü hiçbir şekilde kabul etmediği şekli ile; Mustafa Kemal bu tarihte ülkenin içinde bulunduğu durumu *doğru okuyan* ve *kurtuluş için tek doğru kararı veren tek kişi olarak* harekete geçme yükümlülüğünü omuzlamış ve olası İngiliz saldırısı, dalgalı bir deniz, çürük bir gemi gibi tehditlere –ya da bir efsane için gerekli zor doğa koşullarına- aldırmayarak (!)

büyük özverilerle yola çıkmıştır. Bugün geminin oldukça sağlam hava durumunun da her zamanki gibi olduğunu biliyoruz!

Karşıt yaklaşım ise Mustafa Kemal'in sultan-hükümet izni ile İngilizlerinde onayını alarak yüklüce bir para ile Anadolu'da görevlendirildiğini söyler. Görevi, Anadolu'daki bağımsızlık hareketini bastırmaktır. Bu iki yaklaşım ya da tarihin bu iki yazımı 1919'dan 1927'ye kadar geçecek süredeki tüm ilişkileri ve mücadeleleri içerecek açılımlara sahiptir.

Nutuk tarihi, 1919 itibariyle Anadolu'nun tümüyle başıboş ve sefil bir halde olduğunu yazarken dikkatli ve sorgulayıcı okumalarda gerçeğin böyle olmadığına ulaşmak alabildiğine kolaydır. Neredeyse tümüyle İttihat ve Terakki üyelerince kurulan çeşitli Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruluş özellikleri yok sayıldıktan-yok edildikten ve bu "cemiyetin" muhalefet olma yönünden homojenliği sağlandıktan sonra mas edilmiştir. Unutulmamalıdır ki Cumhuriyet Halk Fırkası, Hürriyet ve İtilaf partisinin üyelerini partiden dışlarken İttihatçılara bu türden bir sınırlama getirmemiştir! 1918'in ardından İttihat Terakki yola bir başka isimle –Teceddüt Fırkası- devam ederken Anadolu'nun birçok köşesinde özelliklede Doğu Anadolu'da örgütlendikleri, Karabekir komutasında güçlü bir orduyu burada tuttukları, İttihat ve Terakki'nin en güçlü isimlerinden Emekli Albay Kara Vasıf Bey'in denetiminde olan Karakol/Mim Mim yeraltı örgütlenmesi aracılığıyla üyelerinden ve sempatizanlarından başlamak üzere halkı silahlandırdıkları bilinen gerçekler olarak ancak onlarca yılın ardından dile getirilmeye başlanabilmiştir. Kısmen işgal altındaki Anadolu'da birçok "yerel iktidar odağının" bu tarihte çoktan oluşmuş olduğunu ve bu odakların başat bir şekilde İttihat ve Terakki örgütünün kontrolü altında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örgütlenmelerine ait tarihin savaş ortalarına dek uzandığı görülmektedir. Savaş sürecinde Ermeni ve Rumların tehciri ile boşalan-boşaltılan merkezlerde ağırlıklı olarak örgütlenen ve toplanan yapılanmaların bağımsız meclis özelliği gösterdiğini ve kendilerine egemenlik alanı tanımladıklarını belirtmek gerekiyor. Şuralar bir iktidar kurumu olup bu yapılanmaların iktidar perspektifli olduğu ortadadır, dolayısıyla 1927'de tanımlanmaya çalışılan "kayıtsız şartsız iktidar

kurumu" tarafından tarihin dışına itilmeye mahkûmdurlar çünkü kazanamamışlardır ve onlar tanımlandığı şekliyle yetersiz, beceriksiz, gerektiğinde bölücü ve haindirler! Temsil yeteneği hemen hemen hiç olmayan zar zor bir araya getirilmiş birkaç kişi ile toplanan Erzurum "Kongresinin" abartılması bu nedenle gerekli olmuştur. Diğer taraftan 1920'de Ankara'da birinci meclisin toplanmasına kadar geçen sürede gruplar ve kişiler arasındaki ilişkilerin tarih yazımında fazla yer bulmaması çözümlemeyi zorlaştırıcı bir unsurdur. Araştırılması, sorgulanması gerekmektedir.

Nisan 1920 tarihi itibariyle anlatılanlardan ve olup bitenlerden anlaşıldığı kadarıyla iktidar perspektifli bir çok örgütlenme ve hukuki birliği olmayan yapılanma Türkiye'nin geleceğinde söz sahibi olmak için –iktidar olmak için- savaşım vermektedir. 1927'ye kadar sürecek bu "savaş" sanılanın aksine ve Türk-Yunan savaşı olarak adlandırılan bazı yerel çatışmaları da dikkate aldığımız taktirde kanlıdır ve oldukça karmaşık ve değişken ilişkileri ve ittifakları içerir.

İktidar mücadelesinin doğasında vardır; kim kazanırsa onun nutku okunur.

İttihat Terakki parti/örgüt yapısında ayrıcalıklı bir konumu olan Merkez-i Umumi yapılanması ve bu yapılanmanın anlayışı iktidarı tanımlar. Bu *gizli* yapı 1915'de ideolojisinin en sert ve en kanlı pratiğinde istem dışı olarak deşifre olmuştu. 1918'de partinin resmen kapatılması onun varlığını fiilen sürdürmesini engellememiş ancak Talat, Enver gibi önderlerinin yurt dışına kaçmalarıyla birlikte merkezi otoritesi zayıflamış ve merkez ile periferi arasındaki ilişkide zorunlu çözülmeler oluşmaya başlamıştı. Yeredeki İttihatçı direniş örgütlenmeleri merkez-i umumi ile simgeleşen iktidar kurumunun içini doldurmaktan uzaktı ve bu yapının yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Sorun bu inşa işini kimin üstleneceği ile ilgiliydi. Türkiye'nin gelmiş geçmiş en demokratik meclisi olan birinci meclisin vekillerinin en önemli sorunlarından birisinin de bu olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Kim bilir belki de merkez-i umumi otoritesindeki bu çözülme birinci meclisin demokratlığının tek nedenidir?

Nutuk'ta yazıldığının aksine bir süre oldukça pragmatik politika izleyen ve farklı ittifaklarla meclis içinde politika izleyen Mustafa Kemal -ve birkaç arkadaşı- dışında kimlerdi iktidar mücadelesi veren? Herhangi bir okumaya başvurmadan bu sorunun yanıtını ağırlıklı olarak verebilmek olanaklı; tabii ufak tefek ekleyeceklerimizde olacak. Nutuk'ta hain olarak ilan edilenleri ya da isminden hiç ama hiç bahsedilmeyenleri alt alta yazıp gruplarsanız yanıtı bulursunuz. Kuşkusuz bunların en güçlülerini "klasik" İttihatçılar oluşturmaktadır. Mustafa Kemal grubunun da İttihatçı olduğunu ancak merkez-i umumi üzerinde söz sahibi olmadıklarını biliyoruz; bu bağlamda ikinci kuşak ya da B tipi İttihatçılar olarak tanımlanabilirler. İttihatçılarında bu süreçte Mustafa Kemal'e yaklaşımlarının pragmatik olduğunu ve sonucu önceden tahmin edemediklerini söyleyebiliriz. Mustafa Kemal grubu ile olan savaşım bu anlamda İttihatçı grup içindeki klik mücadelesi olarak da ele alınabilir.

Diğer taraftan onları da saf ideolojik bir grup olarak tanımlamak İttihat Terakki partisinin yapısı göz önüne alındığında doğru olmayacaktır. Saltanat yanlılığı ya da karşıtlığı zaman zaman temel ayrışım olarak gözükse de saltanatın her hangi bir şekilde varlığının İttihatçı kaynaşmanın önemli uyaranlarından biri olduğunu düşünüyorum. İttihatçılar bu dönemde yerel kongreler, müdafaa-i hukuk yapılanmaları ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın Anadolu'ya kaydırılmış şekli olan Karakol gibi yeraltı örgütlenmelerinden aldıkları güçle iktidarın yeniden tek adayı olarak gözüktüklerini söyleyebiliriz. Diğer taraftan önce Almanya'ya kaçan oradan Türkçülük hezeyanlarının gölgesinde Sovyetlerde örgütlenmeye çalışan Enver Paşa'nın Anadolu'ya dönmek için fırsat kollaması bu kanadın elini güçlendiriyordu. Anadolu örgütlenmesindeki etkisi çok güçlü olan Enver'in bu girişimi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının oyalaması sonucunda başarısızlığa uğrar. Enver'in 1922'de Kızıl Ordu tarafından bir çatışmada öldürülmesiyle İttihatçıların bu "gücü" törpülenmiş olacaktır.

Bu arada resmi olan ya da olmayan birçok tarih yazımında göz ardı edilen bir unsura kısaca değinmek zorunlu; birinci savaş ve Mondros Mütarekesi'nin ardından birçok kişinin "içine düşülen durumdan nasıl çıkılacağını" düşündüğünü ve

"bu sorumluluk bilinciyle harekete geçtiklerini ya da geçmeye çalıştıklarını" hasıraltı edilen unutturulmaya çalışılan anılardan okuyoruz. Bunlar "örgütlü" bir hareketten çok askeri prestij ve güçlerine ve kendilerine bağlı ordu gruplarına güveniyorlardı. Güçlerini/ordularını Anadolu'da bir savunma hareketi geliştirme doğrultusunda kullanmayı düşünüyorlardı. Bu "paşaları" ayrı, tek tek bir erk odağı olarak görmemek için hiçbir nedenimiz yok, en azından bu halleriyle Mustafa Kemal ve arkadaşları için iktidar bağlamında bir tehdit oluşturuyorlardı. Bunların bir kısmının Anadolu'ya geçmeleri engellendi; buna örnek olarak Ali İhsan (Sabis) Paşa verilebilir, Sabis'in anıları savaşın resmi tarih dışı bir anlatımı açısından öğreticidir. Kazım (Karabekir) Paşa örneğinde olduğu gibi, bir kısmında ise savaş sürecinde gücünden yararlanılıp aynı süreçte yavaş yavaş tasfiye edildiler. Siyaset, pragmatizmin ahlâkıdır. Ve ne yazık ki bireysel anılar resmi tarihin ve "diğerinin" yazımına yeterli katkıda bulunamıyorlar!

Anadolu'da, birinci meclisle tanımlanan "savaşa" eklemlenmek isteyen bir diğer grubu Mustafa Suphi önderliğindeki komünist partililer oluşturur. Anadolu'nun birçok yerinde ve Tokat mebusu Nazım Bey'le örnekleyebileceğimiz gibi mecliste taraftar toplamaya başlayan "komünist cereyanlarında" bu ortamda iktidarı hedeflediklerini düşünmek optimist bir bakış sayılmamalı. En azından iktidar üzerinde bir güç sahibi olmak gibi hedefleri olması, konjonktür düşünüldüğünde doğal karşılanmalı. Diğer taraftan bu tür bir tartışmada dile getirilen taban sorunu-örgütlenme niceliği gibi sorunların hemen hemen tüm unsurlar için benzer olduğunun da altı çizilmeli. Ayrıca Sovyet devriminin pratik öğretilerinin etki alanının çok daha geniş olduğunun da anımsatılması gerekiyor. Çünkü ilerleyen dönemdeki gelişmeler "komünistlik cereyanlarının", arı ve katı bir iktidar hedefleyen ve gün geçtikçe güçlenen ve güçlenmek için her yolu deneyen Mustafa Kemal grubunca dikkatle izlendiğini görüyoruz. Ciddi biR izlemedir. Anadolu'ya geçmeye çalışan Mustafa Suphi ve arkadaşları Karadeniz'de bir tetikçi tarafından öldürülür. "Sol-resmi" tarihçiler tarafından Kazım Karabekir'e yüklenmesine özen gösterilen bu suçun ardından Ankara'daki Halk İştirakiyun Fırkası kapatılmış, Rauf Bey

yönetimindeki hükümet her türden sol propagandayı yasaklamış ve geleneksel sol düşmanlığı politikaları "yüzyıl boyu sürmesi kaydıyla" –bunu ben söylüyorum- uygulamaya sokulmuştur.

Ancak 1920–22 şartlarında "solun iktidar perspektifinin" değerlendirilmesinde bu kadarla da yetinilmediğini söylememiz gerekiyor; kimi tarihçiler "devlet tarafından kurulan" vurgusuyla resmi komünist partisi ve sol söylemli Yeşil Ordu adlı yapılardan söz ederler. Bunlar Anadolu'daki sol muhalefeti saptamak, onun niteliğini ve niceliğini görmek üzere birinci meclisin güçlü iktidar odaklarınca kurulmuş icazetli oluşumlar olarak ele alınabilir. Böylesine bir manipülasyonun başarıyla organize edilmesi, iktidarın olgunlaştığının ya da yeni merkezi umuminin de yavaş yavaş şekillenmeye başladığının bir göstergesi olarak ele alınabilir. Günün belirsizliği içinde belirsiz kalmaya mahkûm ancak fiili varlıkları konusunda geniş görüş birliği olan bu iki oluşum aynı zamanda devletin komünizme bakışını da özetler; ya "onlar istediği zaman komünizm gelir" veya bu akım, komünizm ordunun kumandanlarının inisiyatifine kalmalıdır.

Tüm belirsizliklerine, yapılan spekülasyonlara ve tarihe gömülmüş sırlarına rağmen Yeşil Ordu olgusunun anti emperyalist nitelikli heterojen bir yapıya dönüştüğünü söyleyebiliriz. Sadece *fiili* bir kurum bile olsa kontrol dışına çıkan muhalefetin kendisini tanımlarken bu adı kullandığına birçok okumada şahit olmak mümkün. Nitekim birinci mecliste gün geçtikçe güçlenen Mustafa Kemal grubunun bu oluşuma karşıda önlem aldığı görülmektedir. Onun sadece bir söylentiden ibaret olması mümkündür ancak burada üzerinde durulması gereken unsur bu *söylentinin* çok kısa bir sürede efsaneye dönüşmüş olmasıdır. Bu efsanenin erk tarafından yaratılmış olduğunu iddia etmek de bu bağlamda olanaklı, ne var ki durumun kısa sürede tersine döndüğünü görüyoruz. Ve birçok benzer deneyimde olduğu gibi muhalif unsurların ortak bir ideolojik eksende değil, muhalefet olma ekseninde birlikteliği ile tanımlanabilecek bu hareket tasfiye edilerek dağıtılmış ve "iş uzatılmadan" sorun kapatılmıştır. Ancak bu unsur ile ilgilenmemizi sağlayan bir diğer odağı Çerkez Ethem ve onun hareketli ordusu oluştu-

rur. Oldukça güçlü olan ve Yunan işgaline karşı başarılı direniş ve saldırı hareketleri örgütleyen Ethem'in iktidar perspektifi olmadığını söylemek resmi tarihin düşün dünyamıza yaptığı etkinin yeğinliği ile bağlantılı bir yaklaşımdır ve tüm güçlü iktidar unsurlarında olduğu gibi trajik bir tasfiye hareketi ile ortadan kaldırılmakla kalmamış Nutuk mahkemesinde "vatan haini" ilan edilmiştir. Bunun anlamı resmi ideoloji/resmi tarih var olduğu sürece onun mahkumiyetinin süreceğidir! Ve salt bu nedenle bile Ethem'in öyküsü birçok okumayı kışkırtacak nitelikte unsurlar içermektedir.

Resmi ideoloji eksenli siyasi tarihimizin okumalarına göre tali unsurlar böylece ortadan kaldırılmıştır ve zaman büyük hesaplaşmaya doğru hızla akmaktadır.

Anadolu'daki Yunan işgali ve Türk-Yunan Savaşı hakkında resmi tarihin en güçlü argümanı antiemperyalizmdir. Ve bu türden bir antiemperyalist mücadele ürkütücü işgal öyküleri ile süslenmek zorundadır. Örnek olsun; Yunan ordusu içindeki savaş karşıtı sosyalist hareketin yoğunluğunu ve bu hareketin savaşın gidişatına etkisi hakkında çok az şey biliriz. Titiz okuyucu, suyun öte yanı hakkında bu bağlamda bilgilere sahip olmak sorumluluğuna da sahiptir. Hatta bu bir görevdir.

Savaşın sona ermesinin ardından yaşanan Lozan süreci, iktidardaki grubun, birinci emperyalist paylaşım savaşı sonucunda kurulan yeni dünya düzeninde yer almak için uluslararası kapitalizme-emperyalizme yeniden yeni koşullarda biat etmesinin yanında içerideki iktidar savaşımının yeniden kızışmasını da anlatır. *Başbakan* Rauf Bey ve arkadaşlarıyla birlikte Anadolu Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinin içinden doğan ikinci grup adı verilen muhalif unsurlara karşı harekete geçilir. İttihatçılar arası çatışma olarak da özetleyebileceğimiz bu dönemin çarpıcı bir yanı tüm İttihatçı üslup ve yöntemlerin harekete geçirilmiş ve denenmiş olmasıdır. Meclis içinde Lozan'ı eleştiren Trabzon mebusu Ali Şükrü tetikçiler tarafından öldürülmüş ya da meclis feshedilerek masa başında "daha az sorunlu" yeni meclis oluşturulmuştur. Her ikisinin de İttihatçı gelenekten gelen ve neredeyse yüzyıldan bu yana gerektikçe tekrarlanan siyasetten katl yöntemlerinden yalnızca ikisi olduğunu tekrarlamakta bir sakınca görmüyorum!

Bu iç siyasi ortamın getirdiği şartlarda imzalanan Lozan resmi tarihi tüm temel argümanlarının yeniden üretilmesini içeren bir sürece dönüştürülmüştür. Misak-ı Milli'den anti emperyalizme, azınlıklardan Ermeni sorununa dek birçok konu Lozan sürecinde tartışılmış ancak Nutuk'la birlikte başlayan tarihin yeniden yazımı sürecinde bu argümanların oluşumu ve gidişatıyla birlikte Lozan'ın da tarihi gerçekliğinden koparılarak yeniden üretilmiştir. Ulusal iktidar resmi tarihini oluştururken dünya tarihini de yeniden üretecek kadar güçlüdür. Dönemin tüm ulusal tarih yazımlarında bu gücün küresel ölçekte kullanıldığını söyleyebiliriz. Günümüzdeki Lozan şovları bile, başlı başına masalın masal olduğunun kanıtı sayılabilir.

Yeni meclisin zor kullanarak oluşturulmasının ardından *legal siyasette* iktidar sorunu olan başlıca iki grup kendisini göstermektedir. İttihat Terakki'nin iki kliği olarak da tanımlayabileceğimiz bu gruplardan Mustafa Kemal ve ekibi 29 Ekim 1923'de ülke yönetiminin cumhuriyet olduğunu ilan ve iddia ederek hakim konumlarını daha da güçlendirirler ve bir *uyum programı* ile kapitalizmle olan entegrasyonlarını güçlendirmeye başlarlar. Ve bu bağlamda Türkiye'nin yüzyıllık tarihi anti kapitalist olunmadan anti emperyalist olunamayacağını, diğer taraftan da ulusalcılığın yalnızca ve yalnızca kapitalizmin bir programı olduğunu örnekler.

1919'dan 1923'e kadar geçen sürede "dış mücadele" içte bazı ittifakları zorunlu kılmakla beraber bu zorunluluklar kimi dönemeçlerde göz ardı edilerek arınma yoluna gidilmiştir. 29 Ekim 1923 itibariyle iki temel ittifak varlığını kuşkulu bir biçimde olsa da sürdürmeye devam etmektedir. Ünlü ittihatçı paşalarla olan metazori ittifakın yanında İslamcılar ve Kürtler. Nutuk bu son ittifakları sona erdirmenin bir diğer adıdır. Kanımca iktidar kurumu ile yan yana düşünülmesi olanaksız olan kavram "paylaşım"dır ve iktidarı eline geçirenlerin paylaşma olasılıklarını ortadan kaldırmaları bu kurumun doğasında olan bir unsurdur. İktidar mücadelesinin şiddetinin yeğinliğini belirleyen şey de iktidar perspektifine sahip olanların paylaşım olgusuna olan mesafeleridir. Dolayısıyla bu türden mücadeleye katılanlar sonuçlarına da katlanmak zorundadırlar, bu sonuçlar arasında söz ettiğimiz türden tarihten silinmek de vardır.

29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra da iktidar mücadelesinin devam etmesi bu tarih itibariyle bizi iktidarın mutlaklığını sorgulamaya götürmelidir. Bu sorgulama, bu tarih itibariyle ittihatçıların konumlarının araştırılmasıyla başlayabilir. Bazı müdahalelere rağmen güçlü bir İttihatçı grubun hala yaşıyor olması, var olması ve kontrollerinde ciddi bir silah birikiminin olması önemlidir. (İttihatçı ruhun hala var olduğu ve hatta iktidarda olduğunun tartışma götürmez bir gerçeklik olduğunu düşünüyorum) İttihatçılar cumhuriyetin ilanından hemen önce yeni bir program ile de varlıklarını duyuracak kadar güçlüdürler. Mustafa Kemal buna "dokuz umde" ile yanıt vermiştir. Ancak 29 Ekim, ittihatçı programının kesintiye uğraması ya da tümüyle ortadan kalkması anlamını da içermektedir.

3 Mart 1924'de hilafetin kaldırılmasıyla bir kısım eski paşaların manevi dayanakları da çökertiliyordu. Önce saltanatın ardından son derece uygun bir zamanlamayla hilafetin kaldırılmasının nedenlerinin bu bakışla da sorgulanması gerekmektedir. Diğer taraftan son bir hamle ile hilafetin kaldırılmasının resmi ideolojinin İttihat Terakki'nin eksik bıraktığı ya da yapamadığı kısımlarının oluşturulması açısından da önemi vardır. Önce saltanat kaldırılıp birinci meclis içi gruplar arası ilişkileri yeniden düzenleniyor ve ortaya çıkan güç kayıplarından yararlanılıyordu; bu süreçten kısır tarih yazımına kalan saltanatın ne kadar kötü olduğu, onların zafiyeti ve hainliği vs. kavramlar ve yargılardır. Anlı şanlı üniversitelerimizin tarih bölümlerinde hala "kötü saltanat" masallarının anlatılması bu yazımın gücünü gösterir ve tarihi gerçeklerin somut verilerle dile getirilmesini engeller. Hilafetin kaldırılması ise resmi ideolojinin kurgusu açısından saltanat konusundan daha önemlidir. Bu özgül laikleşme hamlesi ile birlikte hilafetin yerine kurulan ve onun alanını neredeyse tümüyle kaplayan Diyanet İşleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Kurumu tek parti eksenli devlet dininin oluşumu için ilk ve güçlü adımları oluşturmaktadır.

Kuşkusuz klasik İttihatçılar da Mustafa Kemal ve ekibi kadar ileri görüşlüdür ve gidişatı okuma konusunda Nutuk'ta yazıldığının aksine oldukça başarılıdırlar! Ve onların son dayanağı bir muhalefet partisi örgütleyerek pek sık olmasa da

dile getirilen demokrasi söylemini test etmek olmuştur. Rauf Bey, Kazım Karabekir, Adnan Adıvar, Ali Fuat Cebesoy gibi oldukça kariyerli bir parti ile iktidar kliğinin karşısına çıkılacaktır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, yalnızca ismiyle bile Mustafa Kemal ve arkadaşlarını kızdıracak bir yapılanma ve programla ortaya çıkar. Resmi ideoloji/tarih tarafından böylesine dışlandığı, on yıllar boyunca adından neredeyse hiç söz edilmediği anımsandığında, bu siyasi oluşumun iktidar perspektifi olduğu, iktidarı eline geçirebilecek kadar güçlü olduğu düşünülebilir ve kadro karşılaştırmaları ile henüz maniple edilmemiş toplumsal beklentiler göz önüne alındığında bu yaklaşımın gerçekliği vardır. Ve Türkiye siyasi tarihi göz önüne alındığında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için, cumhuriyet sonrası siyasi tarihimizin devlet eksenli ilk ve tek muvazaa olmayan partisidir diyebiliriz.

Sonrası bildik, klasik ve geleneksel bir öyküdür ve bu öykü ana hatlarıyla resmi tarihin satır aralarında gizlidir. Bu bir mahkûmiyet öyküsüdür. Kuruluşunun ardından kısa bir süre sonra bu mahkûmiyet kararı gerçekleşir ve her örnek olayda olduğu ve olacağı gibi mahkûmiyet kararının ardından yapılan işe uygun hukuk hazırlanacaktır. Her biri "kurtuluş savaşının" ünlü ismi olan parti kurucuları Mustafa Kemal tarafından nankör ve vatan haini ilan edilir. Bu, diğer taraftan demokrasi anlayışının "örgütlenmesi" açısından da önemli bir yaklaşımı tanımlar. Cumhurbaşkanı olmasına rağmen Mustafa Kemal siyasi partiler karşısında tarafsız kalmamış ve –merkez-i umumi üsluplu- devletinin bekası için taraf olmayı seçmiştir. Bu anlamda Türkiye'de, kendi siyasi kurgusuna karşı bile bir tarafsız bir duruşun olmadığını söyleyebiliriz. Bu yargımız özellikle "siyaset üstü" olarak tanımlanan tüm kurumlarımız için geçerlidir.

Tarih bize ilerleyen günlerde TCF'nin hızla yaygın bir şekilde örgütlendiğini ve tüm baskılara rağmen yerel siyasi başarılara imza attığını ve bu başarılara karşı yönetimin seçim hileleri dahil çeşitli yollara başvurduğunu söylemez. Tarih bize TCF'nin Şeyh Sait İsyanını körükleyecek dinsel açılımlara sahip olduğunu ve parti programındaki "dine saygılıyız" şeklindeki kısacık bir program maddesiyle irticai yapılanmanın

desteklendiğini söyler. Bu laikliğin bir devlet dini olarak algılandığını da örnekler. İkinci Kurtuluş Savaşı olarak da tanımlanabilecek olan ve tüm Türk-Yunan savaşı sürecinden çok daha fazla kayba yol açan Şeyh Sait İsyanının ardından çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte Hıyanet-i Vataniye Kanununda yapılan değişikliklerle merkez-i umumi kontrolü dışındaki yapılanmalara karşı hukukta hazırlanmış olmaktadır. 1927 yılında gündeme gelen Genel Müfettişlik Kanunu bu bağlamda değerlendirilmesi zorunlu olan faşizan bir uygulama olarak göze çarpmaktadır. Takrir-i Sükûn Kanununun, doğası itibariyle, öncesi ancak özellikle de sonrası dikkate alındığında tüm Türk Ceza Kanunlarının özetini ve esasını oluşturduğunu toplumsal deneyimler göstermiştir. Bu kanuna-kanunlara göre memleketin içtimai nizamı, huzur ve sükûnu, emniyeti ve asayişini tehlikeye atacak HERŞEY *merkez-i umuminin* belirlediği yöntemle ortadan kaldırılacaktır ve gözetim ve yorum hakkı yalnızca ve yalnızca iktidarı elinde tutan devlet partisinin elindedir. Kayıtsız şartsız egemenliğe sahip olduğu söylenen "halk" egemenlik hakkını gönüllü olarak Cumhuriyet Halk Partisine devretmiş bulunmaktadır.

5 Haziran 1925'te parti "hükümet tarafından" kapatılır. Burada ilginç olan partinin yalnızca binalarının kapatılmış olmasıdır. Kapatılmayı gerekçelendirecek eylemlerinden ötürü kişilere dava açılmamış, belki de böylesine sanal bir gerekçe ile ünlü isimlere dava açılmasından çekinilmiştir. İttihatçılarla yapılacak son bir hesaplaşmanın öncesinde bu kanunun kolaylığında halledilmesi gereken bazı sorunlar vardır. Bu sorunların çözümü için insanlığın ortak vicdanında hiçbir şekilde yasallığı bulunmayan bir mahkeme geleneğine başvurulur; İstiklal Mahkemeleri. Basından başlayarak tüm muhalif unsurlar bu mahkemeler aracılığıyla bir devlet terörüne tabi tutulmuştur. Asker kaçaklığı nedeni dışında (!) bu mahkemelerce verilen idam kararı sayısı yedi yüze yakındır ve bu mahkemelerin yerine kurulan sıkıyönetim mahkemelerinin verdiği idam kararlarının sayısı buna dahil değildir. Yalnızca Şeyh Sait isyanı değil aynı dönemdeki birçok değişime tepkide –resmi tarih bunu "devrim" olarak adlandırır- bu mahkemeler tarafından idam, hapis ve sürgün ile cezalandırılmıştır. Dinle

provokatif bir çatışmanın ifadesi olan "şapka kanunu" bu kapsamda değerlendirilebilir. Halk adına egemenliği kullananlar halkı şapka ile kafaları arasında bir tercih yapmaya zorlamışlardır.

Ünlü isimlere dava açmak için daha geçerli nedenler olmalı, her hangi bir neden yoksa bulunmalıdır; tarihimizde her zaman tartışmalı bir konu olan ve bir provokasyon olarak görmememiz için hiçbir neden olmayan İzmir Suikastının ardından kurulan terör mahkemelerinde yurt dışında "bulunmayan" ya da hayatta olan tüm muhalif isimler yargılanacak ve Cavid ve Kara Kemal ile örnekleyebileceğimiz tüm İttihatçılar imha edilecek, ünlü paşalar gereksiz tepkilerle uğraşmamak için kızağa çekilecek ve meclis ve erk tümüyle "yeni" İttihatçılara ve onlara kayıtsız şartsız biat edenlere kalacaktır.

Kuşkusuz Takrir-i Sükûn ile koca bir devlet erkini elde tutmak mümkün değildir. Birbirini izleyen bir şekilde –dikkat edin Türkiye'de önemli yasalar hep birbirini izleyen şekilde aynı zaman dilimi içinde çıkar- bir dizi yasa çıkar. Bunların tümü ithal olup bu topraklara, Türkiye'ye uygun olup olmadığı tartışılmamıştır; sorun yalnızca egemenliğe meşruiyet kazandırmaktır ki zaten tüm yasalar ve adalet kurumu bunun için değil midir? Borçlar Kanunu, Medeni Kanun, Ticaret Kanunu ve Ceza Kanunu 1926'dan itibaren çıkan dört temel yasayı oluşturur ve bu yasalar uzun yıllar boyunca Türkiye hukukunu temel belirleyenleri olacaklardır. Medeni Kanun ve Borçlar kanununun İsviçre'den, ceza kanununun İtalya'dan, Ticaret Kanununun ise Almanya'dan ithal edildiğini bir ara not olarak belirtelim. Tüm kanunların, şefin "devletin bekası için düşündüklerini" meşrulaştırmaktan başka işlevi yoktur. Öyle ki bir ay içinde hiç görüşülmeden oylanan yüze yakın kanun çıkarılabilmektedir; tıpkı milletvekillerinin seçiciliğinde olduğu gibi kanunların yazılmasında da tek seçici-belirleyici Mustafa Kemal'dir. Halka kalan Mustafa Kemal tarafından adları masa başında belirlenen ve biatlarından şüphe duyulmayan milletvekillerine yekvücut olarak oy vermesi ve bu yolla seçilen milletvekillerinden istenen de Mustafa Kemal'in yazdığı kanunları tartışmaksızın tek vücut halinde onaylayarak şeklin kusursuzca çizilmesini sağlamaktır. Bu seçicilik öyle bir noktadadır ki

kimin hangi bölgeyi temsil edeceğine dahi Mustafa Kemal karar vermektedir. Nutuk bu şekilde belirlenen mecliste milletvekillerine okunacaktır.

İşte bu sakin günlere geçilmesinin ardından Nutuk'un yazımına ve okunmasına sıra gelmiştir. 1 Eylül 1927'de görevine başlayan meclis, tek adam tarafından atanmış 316 milletvekilinden oluşmuştur ve içinde herhangi bir muhalefete kesinlikle yer yoktur. Sadece mecliste değil tüm ülkede muhalefet yeniden toparlanması yıllar boyu olanaksız olacak bir şekilde tasfiye edilmiştir. Koşullandırılmış, şartlandırılmış ve korkutularak beyinleri imha edilmiş milletvekillerinden oluşmuş meclis, oynanan oyuna görüntüsel bir meşruiyet arayışından başka bir şey olamaz, kaldı ki daha da güçlenildiği, egemenliğin daha da yoğunlaştığı dönemlerde böyle bir meşruiyete gerek olup olmadığı tartışılmıştır. Diğer taraftan bu şekil bir "milletvekilliğinin" merkez-i umuminin memurluğundan başka bir şey ifade etmediği de ortadadır. Ancak unutulmamalıdır ki bu yaklaşım devlet kurgusu için gerekli olan bürokratik elitin palazlanmasına da aracılık etmektedir.

Muhalefetten arındırılmış bu "üçüncü meclis" yalnızca bürokrasinin geliştirilmesinin aracı değildir, o merkezin sınıfsal tercihinin de bir göstergesidir. Ve görüntü ile resmi tarih çelişmektedir. Meclis büyük toprak ağalarına, biat etmiş şeyhlere, palazlandırılan burjuvaziye kucak açmıştır. Dolgu maddesi olarak kullanılan "yerel" vekiller ise egemen sınıfın iş takipçiliğine aracılık etmektedirler. İşte hep özlemle anılan, "altın yıllar" olarak tanımlanan dönemde ülkenin siyasi kurgusunun hali budur; eksiği çok fazlası yok.

Ve zamana, tarihe olan egemenliği ilan etmek, Nutuk okumak açısından bundan daha iyi bir ortam olamaz. Kuşkusuz iyi düşünülmüş ancak daha önemlisi çok iyi hazırlanılmıştır.

Nutuk 1927'de okullarımızda öğretildiği şekliyle o eciş-bücüş Arap alfabesi ile yazılıp okunmuştur, yazılmasında ve okunmasında özelliklede *anlaşılmasında* bir sorun olmadığı görülmektedir. 1928'de "harf devrimi" ile okuryazarlığın yüzde sıfırlanmasında bir sakınca görülmemiştir. Takrir-i Sükun yasası ile başlayan basını susturma dönemi böylece yeni bir aşamaya geçmiş olmaktadır. Anılan yıllar boyunca okul sayısı,

öğrenci ve öğretmen sayısı gibi eğitimin niceliğini ilgilendiren kriterlerde anlamlı bir düzelme olmadığını döneme ait sayılar bize gösteriyor.

20'li yılların sonunu ya da 30'ların başını belirleyen iki olay Ağrı Ayaklanması ile Serbest Parti deneyimi olarak siyasi tarih yazınında yer alır. Kanımca izleyen on yıl boyunca politik yol göstericilik açısından Serbest Parti olayı çok daha önemlidir. Serbest Parti merkez-i umuminin siyasi parti olgusuna yaklaşımının katıksız ve eksiksiz bir özeti olarak değerlendirilebilir. Ülkedeki demokrasi sorununun giderilmesi ve Türkiye'nin Avrupa'nın diğer diktatörlükleriyle özdeşleştirilmesi sorunu böylece çözülmüş olacaktı. Mustafa Kemal'in deyimiyle "güzel bir iş"ti. Ancak bir sorun vardı ve bu sorun en naif demokrasi uygulamalarında bile ortaya çıkan acelecilik ve acemilikten başka bir şey değildi!

Bu demokrasi sorunu Mustafa Kemal'in masa başında milletvekili atamasından daha sofistike bir hal almıştı. İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi Fethi Bey'in partinin başına getirilmesi sorunu çözemiyordu. İcazetli parti halk tarafından destek görüyor ve bu nankör halk partisine partisinin devletine ya da devletinin partisine ihanet etmekte bir sakınca görmüyordu ve bu hal Mustafa Kemal tarafından bir tehdit olarak algılanıyordu. Öyle ki Serbest Partiye Mustafa Kemal'in inisiyatifi olmadan yapılan katılımlar zor kullanımı ile karşı karşıya kalabiliyordu. Parti seçimlerde umulanın üstünde oy alıyor ne var ki aldığı bir oy bile ihanetin belgesi olarak algılanıyordu. Lafı uzatmaya gerek yok; parti nasıl kurulduysa öyle kapanır; milletin henüz kendisi için hazırlanan içtimai hürriyeti kullanma zamanı gelmemiştir. Eski oyunun son perdesi ya da yeni oyun için sahne hazırdır artık; Menemen...

PS:

Okuma önerileri; Birçok "akademik" çalışmada, üretiminçalışmanın "değerini" belirleyen referanslar ve dipnot sayısıdır. Bunu akademizmin bir hastalığı saymak zorundayız. Bu kimi zamanlarda öyle bir noktaya ulaşır ki, örnek olsun "cumhuriyet 29 Ekim 1923'te ilan edilmiştir" cümlesinin ardından bir dipnotla bu bilginin bile otorite bir kaynak aracılığıyla doğrulanması istenir. Sonuçta yazı-okuma, birkaç temel kitaba

indirgenir. Üniversite çevrelerinde bu birkaç kitabı ancak resmi ideolojinin kütüphanesinde bulabilirsiniz! Yazar, araştırmacı ya da bugünün genç akademisyeni ve geleceğin efendilerinin hizmetindeki resmi tarih savunucusu sayfalar dolusu çalışmasını yüzlerce dipnotla taçlandırırken sonuç bölümündeki bir iki paragrafla diğerlerinden farklı olması cesaret isteyen ve aksi halde cezalandırılması kuvvetle olası kendi naçizane düşüncesini söyleme fırsatını yakalar! Bu sözleriyle çoğu kez yazılanların, anlatılanların ne kadar iyi ne kadar doğru ve güzel olduğu bir kez daha kanıtlanmış olmaktadır. Böylece resmi tarih tezleri, tez ötesine geçerek mutlak gerçeğe dönüşür. Otuzlu yılları anlatmaya çalışacağım bu bir dizi deneme yazısında çoğu kez bu "yöntemi" kullanmayacağım ve makale sonunda genel bir kaynakça listesi ya da okuma önerisi vermekle yetineceğim. Öncelikle yapacağım öneri doğal olarak *Nutuk* olacaktır. *Nutuk* tartışmalı bir okuma ile iyi bir başlangıç oluşturur. Sorun Nutuk'ta nelerin yazıldığı, anlatıldığı değil nelerin yazılmadığı anlatılmadığıdır. 1919'dan 1927'ye dek geçen sürenin özet –ve tartışma içermeyen- bilgileri için Tevfik Çavdar'ın *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950,* YÖK Üniversitelerinin Tarih Bölümü ders kitabı niteliğindeki Ahmet Mumcu'nun *Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,* yabancı pasaportlu yarı resmi tarihçilerimizden Eric Jan Zürcher'in *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* ile *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* ve Feroz Ahmad'ın *Modern Türkiye'nin Oluşumu* adlı eserler derli toplu bir bilgi vermeleri açısından önemli sayılabilir. Bunun yanında Kazım Karabekir ve Ali İhsan Sabis'in anlıları örneklediğim vurgu için okuyucuya önemli açılımlar sunarlar. Nelerin anlatılmadığına dair sorgulamalarımız için iyi bir başlangıç oluştururlar. Diğer taraftan karşılaştırmalı biyografilerde bu bağlamda önemli olabilir: Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam'ı* ile Murat Bardakçı'nın *Şahbaba'sı* karşılaştırmalı okuma için tavsiye örneği oluşturabilir. Hikmet Bayur'un *Türk İnkılâbı Tarihi* ile Yalçın Küçük'ün *Tezler* serisi ağırlıklı olarak resmi tarihin yazımını ve resmi tarihin yeniden üretimini/restorasyonunu örnekler. Ciddi sorularla okuyucuyu provake eden Mete Tunçay'ın *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* başlık-

lı çalışması artık bir klasiktir. Değerli bir belge ve yorum sunusu olarak ele alınabilecek Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasi Partiler I-II-III* günümüzü anlamada önemli ipuçlarını içerir.

Tolga ERSOY

On Altı Türk Devleti

Efsane ve Gerçekler

Resmi tarih yazıcılığı milliyetçi tahayyülün oluşturulmasında en önemli işlevi görmüştür. Kuşkusuz bu milliyetçi tahayyülün aynı din gibi laik bir eskatolojiye sahip olmasından ileri gelmektedir. Aydınlanma düşüncesi Tanrı'yı öldürdüğünü söylerken sadece başka dinlerin Tanrılarını öldürmüş; kendi Tanrısını, peygamberini, kutsalını çok usta bir biçimde yaratmıştır. Aynen Tanrı gibi "Millet"ler de olmasaydı yaratılmak zorundaydı.

Ulus devlet modellerini incelediğimizde ana hatlarıyla üç tür tarihsel oluşum göze çarpmaktadır. Bunlar: İngiliz, Fransız ve Prusya uluslaşması modelleridir. Türk uluslaşma sürecine en yakın model ise Prusya modeli gibi görünmektedir. Her iki tip de devlet kurucu bir figürdür ve geç kalmışlık hali içerisinde tepeden inme gelişim modelleri izlenmiştir (Poulantzas 1973).

Güçlü bir burjuva sınıfından yoksun olan Prusya örneğinde, devlet bürokrasisi ulusal birlik zeminini "devlet" kavramı etrafında oluşturmuştur. Fransa ve Britanya ulus devlet modellerinden tamamen farklı olan Prusya modeli anayasal bir vatandaşlık yerine ulus devleti "kültür" kavramı içerisinde tanımlamıştı. Bu kültür Almanca konuşanların paylaştığına inanılan ortak bir "kültür"dü ve bu devletin sınırları da bu kültürün yaşadığı coğrafi sınırlardı. Bu sayede ulus-devlet, etnisite ve kültür arasında bir bağ kurulmuş oldu (Aydın 1999).

Yukarıda belirtildiği üzere ulus-devlet kuruculuğu sürecinde öncülük edecek bir "ulusal" burjuvazinin olmaması, ulus devlet kuruluşuna bir bakıma "zorlanan" geç Osmanlı devleti-

ni, Prusya tipi bir inşa sürecine yöneltmiş görünmektedir. Değişik milletlerin imparatorluktan ayrılması, azınlıkların ülke dışına çıkması, Müslüman toplulukların ayrılıkçı hareketleri ve Osmanlıyı "arkadan vurduklarına" dair inanç, asker bürokrat elitin homojen bir milliyetçilik ve laiklik anlayışı üzerine kuracakları yeni meşruiyet zeminini hazırlayan nedenler arasında sayılacaktı.

Milliyetçiliği şekillendiren, modern çağda ortaya çıkan siyasal, toplumsal ve kültürel koşullardır. Milliyetçiliğin tamamen "modern" bir olgu olduğu ve milliyetçiliği milletlerin yarattığı tezi -farklılıklar bulunmakla birlikte- modernist yaklaşımı paylaşan tüm yazarlar tarafından benimsenmiştir. Bu yazarlar arasında Kedourie (1994), Breuilly (1993), Gellner (1983), Anderson (1983) ve Hobsbawm (1983) sayılabilir.

Ulusu "hayal edilmiş topluluk" olarak ele alan Anderson (1995: 20) bu hayali cemaatin doğuşunu hanedanlıkların çöküşü, dinsel cemaatler, kapitalizm ve yayıncılığın gelişmesi, resmi dillerin oluşumu ve zaman kavramının değişmesiyle ilişkilendirir.

"...antropolojik bir ruhla, ulus hakkında şu tanımı öneriyorum: Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur- kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir.

Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder."

Gellner de (1983) milliyetçiliği sanayileşmeye ve sanayileşmenin getirdiği kültürel standartlaşmanın sonucu olarak görür. Şöyle ki, sanayi toplumu, toplumsal hareketliliğe dayanan yapısı gereği, temel eğitimin genelleşmesini, toplumsal rollerin sabit değişmesini bir kitle toplumunun oluşumunu şart koşar. Toplum üyeleri, statülerini yükseltmek için bu yüksek kültürü edinmek zorunda bırakılırlar. Okuma-yazma, eğitim yoluyla kazanılan bu kültür, milliyetçiliği doğurur.

"Endüstriyel üretimin şartları altında standartlaşan üretici faaliyetler, içsel olarak homojen olan ve dışarısı ile farklılaşan politik birimleri ortaya çıkarır, bu birimler hem politik, hem de

kültüreldirler. Politik birim (devlet) kültürün koruyucusudur, kültür de devletin meşruluğunu ve sembollerini sağlar." (Gellner 1998: 69)

Dolayısıyla Gellner'e göre (1983: 55) 'yalnız ulusçuluk çağında uluslardan söz edilebilir'. Bu görüşler Weberci teoriyle sıkı bir etkileşim içinde biçimlenmiştir (Gellner 1995).

Eric Hobsbawm (1995), modern toplumlarda hızlı endüstriyel değişimin neden olduğu bölünmüşlük ve çözülme karşısında, üyeleri birbirine bağlayan bir "ulusal cemaat" yaratmanın kazandığı öneme değinir. Eric Hobsbawm; 1870–1914 yılları arasında Amerika'da ve Avrupa'da yaşanan kitle hareketlerini önemli bir tarihsel dönem olarak değerlendirir. Bu dönemdeki siyasal hareketlenme sonucu; aşağı sınıfları bir kitle demokrasisi ile siyasal sürece dahil edebileceğini düşünen egemen elitler, kitlelerin eylem ve özlemlerini, " üyelerini, gerçek ya da yapay bir cemaate dahil edip toplumsallaştırarak birbirine bağlayan" ulus gibi bir cemaat oluşturmak suretiyle, hızlı değişimin sonuçlarını denetim altına almaya çalışıyorlardı.

Böylelikle modern ulusal kimlikler; "doğal" görüntülerinin ardında, yeni ve inşa edilmiş bir özellik barındırdığı şeklinde açıklanabilir. Yani ulus kuruculuğunun müracaat ettiği her gelenek aslında yapılandırılmış ya da icat edilmiştir. İcat edilmiş gelenek, Eric Hobsbawm (1983) tarafından bir takım kurallar, ritüeller ve simgeler yoluyla çevrelenmiş ve tekrar yoluyla bazı davranış biçimlerini yerleştirmeyi amaçlayan ve kendiliğinden geçmiş ile bir sürekliliğe işaret eden pratikleri ifade etmek için kullanılmıştır.

Her dinsel eskatolojide olduğu gibi resmi tarih yazımının tarihsel kurgusu da *mitik* bir nitelik taşımaktadır. Verili bir geleneğin temsilcisi olduğunu iddia eden ulus devlet daha önce aynı ulusun atalarının kurduğunu iddia ettiği tüm siyasal oluşumları tarihsel bir süreklilik duygusu sağlamak amacıyla modern milli kimliğin içine yerleştirir. Bu noktada Batılı devletlerin çok fazla bir sıkıntısının olduğu söylenemez onlarda sadece Roma imparatorluğunu yeniden canlandırma miti tüm modern otoriter ideolojilerinin kurgusunun merkezine oturabiliyor. Hitler ve Mussolini Üçüncü Roma'yı kurarlarken ya da Birleşik Devletler dünya barışını sağlamak üzere askeri-sınai

kompleksini çalıştırırken Roma barışına referans verebiliyorlar. Ancak bu noktada Osmanlı hayaletiyle uğraşan yeni Cumhuriyet rejimi hem milliyetçi düşüncenin ırk orijinini bulma hem de Osmanlı imparatorluğunun önemini görece azaltmak amacıyla Orta Asya dönemine daha fazla ağırlık veren bir tarih anlayışını gündemine almıştır. Böylece Türk etnik unsurunun Orta Asya da büyük bir medeniyet yarattıklarının ispatlanması gerekecektir. Yeni rejim için medeniyet ve devlet kurma eş anlamlı sözcüklerdir. Milliyetçi ideolojinin tarihsel süreklilik kurmak üzere icad ettiği bu kurgu, sayısı on altı olarak belirlenen devletlerin her birinin bir yıldız şeklinde devletin en yüksek makamı olan Cumhurbaşkanlığı forsuna yerleştirildi.

Türk Bayrağı Tüzüğünde forsun kullanım alanlarını belirlemiştir:

Madde 28 - Cumhurbaşkanlığı forsu, ölçülere uygun olarak yapılır. Forsun sol üst köşesinde yer alan güneş ve yıldızlar sarı renktedir. Cumhurbaşkanının ikametgâhında, ziyareti süresince bulunduğu yerde, bayrak direğine çekilir, gece gündüz çekili kalır, makam odasında çalışma masasının sol gerisine konur, içinde bulunduğu arabanın sol önünde, tepesinde ay yıldız bulunan kromajlı direğe çekilir.

Bu devletler de aşağıdakilerde şu biçimde verilmiştir.

1- Büyük Hun İmparatorluğu
2- Batı Hun İmparatorluğu
3- Avrupa Hun İmparatorluğu
4- Akhun İmparatorluğu
5- Göktürk İmparatorluğu
6- Hazar İmparatorluğu
7- Avar İmparatorluğu
8- Karahanlılar
9- Uygur Devleti
10- Altınordu Devleti
11- Harzemşahlılar
12- Babür İmparatorluğu
13- Büyük Selçuk İmparatorluğu
14- Büyük Timur İmparatorluğu
15- Gazneliler
16- Osmanlı İmparatorluğu

Hikâye böyle biliniyor, ancak konuyu biraz irdelediğimizde farklı gerçeklerle karşılaşmaktayız.

En baştan başlayalım: İlk olarak cumhurbaşkanlığı forsundaki on altı yıldızın günümüze kadar kurulmuş on altı Türk devletini temsil ettiği doğru mu?

Bizzat ilk cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal'in himayesinde yürütülen Türk Tarih Tezi çalışmalarında, kurulan Türk devletleri sayısı on altı olarak belirlenmemiştir. 1930'lu yılların tarih ders kitaplarında bu sayı yirmidir. Aynı dönemin Genelkurmay tarih kitaplarında ise kırk devlet ismi veriliyor. Ancak on altı sayısına hiçbir yerde rastlamıyoruz. Hal böyle iken Cumhurbaşkanlığı forsundaki on altı yıldızın şimdiye kadar kurulmuş on altı Türk devletini temsil etmesi mümkün değil.

Resmi tarihin oluşturulduğu 1930'lu yıllarda Mustafa Kemal Cumhurbaşkanlığı forsu için on altı devlet belirleseydi diğerlerinin farklı sayılar vermesinin mümkün olamayacağı gibi.

Peki, on altı Türk devleti efsanesi nasıl ortaya çıktı?

1969 yılında TRT'nin bastırdığı bir takvimle. Evet hâlâ üniversitelerde profesör unvanlı Türkologların hiç tartışmadan kabul ettikleri, ders kitaplarında okutulan ve cumhurbaşkanlığının da günümüzde resmen kabul ettiği bu efsane sonradan yaratılan mitlerimizden.

İşin bu ilginç boyutu Pan-Türkçü görüşleriyle bilinen Nihal Atsız'ı bile hayrete düşürmüş. 1969 yılında Ötüken dergisinde yazdığı makalede Turancı ideolojiden olaya bakarken efsanenin nasıl çıktığını da anlatıyor. Kendisi de bambaşka bir tarih kurgusu oluşturmuş. Milliyetçi süreklilik duygusunun nasıl oluşturulması gerektiği konusundaki görüşleri bire bir şöyle;

"Son zamanlarda basında görülen haberlerle ve TRT'nin bastırdığı bir takvimle Türklerin şimdiye kadar 16 büyük devlet kurduğunu, bu yüzden Türkiye Cumhurbaşkanlığı forsunda 16 yıldız bulunduğu iddiaları öne sürüldü.

Her şeyimiz gibi tarihimiz de henüz kesin şeklini almış değildir. Türk tarihi nerden başlayıp hangi gidişi takip eder, kimler Türk'tür? Bunlar henüz belli değildir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bazı büyük şahsiyetlerin Türk olup olmadığı

üzerinde bile tarihçilerimiz arasında birlik yoktur. Durum bu merkezde iken, şimdiye kadar 16 büyük Türk devletinin kurulduğu ve Türkiye'nin bunların vârisi olduğu hakkındaki iddia, şüphesiz, çok su götürür bir iddiadır.

Şimdiye kadar 16 büyük Türk devleti kurulduğu hakkındaki kararı kimin verdiği belli değildir. Tarih bilginlerinin konusu olan bu konu için ciddi bir kurultayın toplanması gerekirdi. Böyle bir kurultay toplanmış değildir. Ayrıca bu kadar büyük ve tesirli bir fikir için yalnız tarih bilginlerinin toplanması da yeterli sayılmaz. Bu tarih mirasından söz edilirken işe milli kültür ve ülkünün taşıyıcıları olan kimselerin karışması da tarihî bir zarurettir.

Cumhurbaşkanlığı forsundaki 16 yıldızın 16 büyük Türk devletini temsil ettiği hakkında şimdiye kadar benim hiçbir bilgim yoktu. Bu gibi konularla ilgilenen birisi olarak ben bu sembolü bilmedikten sonra acaba bunu kimler biliyordu? Yoksa bu da bir millî sırdı da ancak şimdi mi açığa vurulması uygun görüldü?

16 Türk devleti efsanesini, sayın Tekin Erer'in Ocak 1969'da kendi sütununda yazdığı "Türklüğün 16 Avizesi" başlıklı makaleden öğrendim. Bu makalede sayılan 16 devlet arasında Samanlılar gibi Türk olmayan devlet bulunduğu gibi Akkoyunlular, Karakoyunlular, Safeviler, Mısır Kölemenleri gibi büyük ve muhteşem Türk devletlerinden bahsedilmeyişi, hele cihan tarihinin en büyük imparatorluğu olan Cengiz devletinin anılmayışı konuyu daha başlangıçta sakat hale getirmektedir.

Bundan başka 16 devlet telâkkisi bizim millî-ülkümüze, büyüklük düşüncemize, süreklilik vetiremize aynı zamanda tarihî gerçeklere de şiddetle aykırı düşmektedir.

16 büyük devlet... Tabii, Karamanoğulları ve daha küçükleri gibi ötekilerini de sayınca bu rakam kabaracak, en aşağı 50 devlet olacaktır. 50 devlet kurmayı bir başarı saymak, ilk bakışta mümkün görünebilir. Fakat madalyonun ters tarafına dönünce iş tamamıyla değişir. Adama sorarlar: "Elli devlet kurdun da neden hiçbirini yaşatamadın? Neden kala kala orta çapta bir Türkiye Cumhuriyetine kaldın?" Zoraki tarih bilginleri tabii bu sorunun cevabını veremeyeceklerdir. Çünkü tarihî

gerçek hiç de öyle değildir. 16 veya 50 devlet kurulmuş değildir. Gerçekte anayurtta bir, nihayet iki devlet kurulmuş, anayurt dışında da buna üç beş devlet daha eklenmiştir. O kadar. Bizi asıl ilgilendiren anayurdumuzdaki devlet olduğuna göre de konu bir veya iki devletin tarihinden ibaret kalmaktadır. Bu iki devlet Türkistan ve onun uzantıları olan doğu Avrupa'da kurulan devletle bugün Türkiye dediğimiz devletin kurulduğu Önasya bölgesindeki devletten ibarettir ve ikincisi birkaç defa birincisine tâbi olmak suretiyle tarihteki "Tek Türk Devleti" prensibini devam ettirmiştir. "Tek Devlet" düşüncesi sembolik de olsa son zamanlara kadar devam etmiş, meselâ Sultan Aziz zamanında Doğu Türkistan'dan Çinlileri atan "Atalık Gazi Yakub Han", Türkiye Devletini kendisine metbû tanımıştır.

Her şeyimiz gibi tarihimiz de henüz kesin şeklini almış değildir dedik. Bu yüzden okullarda çocuklarımıza millî tarih terbiyesi verilememektedir. Tarihlerde hâlâ Sümerler'in veya Hititler'in Türk olduğu hakkındaki hezeyan tekrarlanmakta, bunu inanmadan öğrenen çocukta millî tarih sevgisi diye bir şey kalmamaktadır.

Türk tarihi bir bütündür. "Devlet" denilen nesneler ayrı hükümdarlar, hanedanlardır. Böyle olunca 16 Türk devleti masalı kendiliğinden yıkılır ve birbirinin devamı olan hanedanlarla Türk tarihindeki birlik karşımızda parıldar.

Türk tarihinin devletler adı altında parçalara bölünmesinin millî psikoloji üzerindeki yıkıcı tesirini kimse düşünmüyor. Mazideki millî devamlılığa inanmayan kimsenin bugünkü millî devamlılıktan da ümitsiz olacağı hesaba katılmıyor. Halbuki biraz mantık ve anlayış sahibi olanlar Türk tarihinin aralıksız bir bütün olduğunu kendiliğinden kavrayabilir.

Türkiye Cumhuriyeti gökten zembille inmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun devamıdır. Osmanlı İmparatorluğu, İlhanlı Devleti'nin uç beyliğinden doğmuştur; demek ki onun devamıdır. İlhanlı Devleti Anadolu'daki Selçuklu devletinin devamıdır. Anadolu'daki Selçuklu devleti ile Batı Türkistan ve İran'daki Harzemşahlar devleti Büyük Selçuklu Devletinin devamıdır. Büyük Selçuklu devleti Karahanlılar'ın, Karahanlılar Uygurlar'ın, Uygurlar Gök Türkler'in, Gök Türkler Aparlar'ın, Aparlar Siyenpeler'in, Siyenpiler Kunlar'ın

devamıdır. Bu devamlar kesintisiz, aralıksız bir tarihin kadrosudur. Yani biz, biri yıkılıp biri kurulan ayrı ayrı devletlerin değil, bir bütün halinde sürüp gelen bir devletin milletiyiz.

Bazen aynı zamanda birkaç hanedanın birden bulunup Türkeli'nin ayrı bölgelerinde hakimiyet kurması ve hatta bunların birbiriyle çarpışması bu kaidenin bozulduğunu göstermez. Bu durum Türk siyasî hakimiyet nazariyesinin, merkeziyetçi olmayan devlet telâkkisinin icabından başka bir şey değildir. Çünkü hiç olmazsa nazarî halde bile, bu -hanedanlardan bir tanesi ötekiler üzerinde hâkimiyete maliktir.

Buna rağmen bazen Türk tarihinde siyasî bütünlüğün parçalandığı olmamış değildir. Bunlar her milletin tarihinde görülen fetret zamanlarıdır. Bizim tarihimizin son zamanlarında İstanbul'da ve Ankara'da iki ayrı hükümetin bulunması bunun tipik bir örneğidir. Tarihî gerçek budur. İlkokuldan üniversiteye kadar tarihin böyle okutulması, böyle gösterilmesi lâzımdır. Türkler'in kafasında bir tarih birliği, tek devlet şuuru bulunmalıdır. Fakat bu şuurun yerleşmesi için önce Milli Eğitim Bakanlığı'nda, onun Talim ve Terbiye Kurulu'nda bu şuurun bulunması icap eder.

Son haftalarda TRT tarafından yayınlanan bir takvim aynı 16 devlet masalını tekrarlamak, üstelik 16 devlete 16 uydurma bayrak yakıştırmak bakımından dikkati çekmiştir. TRT umumiyetle sol eğilimli bir müessese olarak tanındığı için onun böyle "Turancı" bir takvim yayınlaması cidden şaşılacak bir davranıştır. Fakat 16 devletin her biri hakkında verilen bilgi ile Türk büyüklerine isnad olunan sözler yanlış veya uydurmadır. Meselâ: Büyük Kun İmparatorluğu'nun kuruluş yılı milâttan önce 204 olarak gösterilmiştir. 220 olacaktır. Kurucusu da Mete değil, Mete'nin babası Tuman Yabgu'dur. Mete'nin sözleriymiş gibi gösterilen "Benden eyerimi isteyin vereyim, atımı isteyin vereyim; fakat vatanımdan hiç kimse bir karış toprak istemesin, vermem" sözleri böyle değildir. Mete doğu komşuları olan Tung-hu'ların kıymetli bir at ile zevcelerinden birini istemelerini, devletin o andaki zayıflığı dolayısıyla kabul etmiş, fakat toprak isteklerini reddederek Tung-hu'ları yenmiştir. At ve kadın verildikten sonra çorak bir toprak parçasının ne değeri olur diyen beğlere karşı da "at ve kadın şahsıma aitti,

verdim. Fakat toprak milletindir" cevabını vermişti. Bu iki şekil arasında büyük fark vardır. Keyfî olarak değiştirilemez.

Takvimin yaprakları altında Türk büyüklerine isnad olunan sözlerde de gelişigüzel tasarruflar olmuştur. Son zamanlarda sık sık görülen, Bilge -Kağan'a ait "Türk milleti titre ve kendine dön" sözü de uydurmadır. Bu söz sadece "Türk milleti! Düşün" şeklindedir ve Bilge Kağan'ın ağzından söylenmiş olmakla beraber Yulığ Tegin tarafından yazılmıştır. Hele Gök Türkler'in en eski kağanlarından İstemi Kağan (yahut İstemi Bağatur Yabgu)'a isnad olunan "erkekleri cesur, kadınları iffetli olan ulus egemen olur" vecizesi tamamıyla uydurmadır. İstemi Kağan hakkındaki tarihî bilgi o kadar azdır ki bu az bilgi arasında onun bir vecizesine rastlamak imkânsızdır. Bu yanlışlıkları birer birer saymağa ne imkân, ne de lüzum var." ...("ÖTÜKEN 65. sayı, 1969").

Nihal Atsız Turancı görüşleri sonucu Resmi söyleme yeni katkılar yapmak istiyor. Kendisi Turancı olduğu için on altı devlet değil tek devlet olduğunu iddia ediyor. O da milliyetçi tahayyül oluşturacak ama bu kadar çok devlet saymaya ne gerek var! Ancak resmi ideologlar ne kadar çok olursa o kadar iyi olur diye düşünmüşler her halde. Böylece Türklerin tarih boyunca sürekli devlet kurmuş olduklarını gösterip bu konuda özel yetenekleri olduklarını iddia edebileceklerdir. Türkiye'de resmi söylemin dışında bir düşünce üretilemeyeceğini bildiklerinden de tarihi istedikleri gibi kurmakta elleri bayağı serbest olmuştur. Şartlar değişirse kurgunun içeriği de değişebilir. Aynen Kuzey Kıbrıs'ın listeye dahil edilmesindeki gibi Prof. Coşkun Üçok bu konuda bize aydınlatıcı bilgiler sunmakta: "Cumhurbaşkanlığı forsunun üst sol köşesinde bulunan güneşi çevreleyen 16 yıldızı her kimse, birisi a priori olarak bu yıldızların 16 Türk devletini simgelediğini kabul etmiş ve sonra da tutmuş her yıldıza bir devleti münasip görmüş. Ancak Türk tarihi hakkında, herhalde yeterli bilgisi olmadığı için, küçükleri bırakıp büyük bütün Türk devletlerini saysa bile 16 sayısını çok aşacağı için hiçbir ölçüte uymayarak keyfi bir biçimde 16 devletin adını sıralamıştır. Bunların içinde Türk oldukları kuşkulu olanlar bulunduğu gibi, devlet kurucularının Türk olmadıkları kesin olanlar da vardır. Buna karşılık kurucusu da, halkı

da öz be öz Türk olanlar bu 16 içinde yer almamışlardır. İşin daha hoş yanı bu devletler içinden birini çıkarıp yerine başkası da konulabilmiştir. 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulunca, bu küçük devlete 16'lar içinde yer verilebilmesi için o zamana kadar kitaplarda, broşürlerde, posterlerde yer alan Panu'nun kurmuş olduğu Batı Hun İmparatorluğu (48–216) listeden çıkarılmış ki, 16 sayısı bozulmasın."

Mizahçıların en çok zorlandığı konudur. Bir olayın kendisi komikse onun mizahını yapamazsınız. Benim bu olay üzerine artık bir şey yazamayacağım gibi. Ancak kurgu burada bitmiyor, on altı devlet varsa on altı da bayrak yapmak gerekir diye düşünmüşler. Ancak o zamanlar bayrak kullanılmadığını düşünememişler.

On Altı Devlete On Altı Bayrak İcadı

Modern tahayyül biçimlerini tarihe uygulamak zorunda kalan resmi tarih yazıcılığının bir başka ilginç tutumu da on altı devlet için on altı bayrak icad etmek oldu. Her ulusa karşılık gelen bayrak anlayışı modern dönemin bir anlayışıdır. Geçmişte böyle bir anlayış yoktu. Semboller tarihin her döneminde kullanılmıştır ancak bunlar farklı tahayyülleri temsil etmektedirler. Kısaca bu sembolizmin anlayışının değişimlerine bakalım:

Osmanlı eğitim sisteminde tarihsel anlatı sadece imparatorluk tarihi ve Selçuklular üzerine odaklanmıştı. Her ne kadar Osmanlı sultanları etnik kökenlerini vurgulayacak simgelere kısmen yer verseler bile geleneksel yönetim tahayyülü İslam üzerinden ifade edilmekteydi. Osmanlı elitlerinin simgeciliği İslam tarihinde önemli yer işgal eden renkleri olan yeşil, beyaz ve siyah bayrakları Orta Asya Türkleri bugün kullandığımız anlamda yani bir kumaş üzerinde semboller taşıyan ve ülkeleri belirten bayrak olarak "tuğ" kullanırlardı. Tuğlar uzun bir sopa üzerine asılan at kuyrukları ve metal çerçevelerden oluşuyordu. Bayrak ise savaş kahramanlarının mızraklarına bağladıkları ve o kahramanı belirten bezlere verilen isimdi. Genelde savaş zamanlarında bayraklar kaldırılırdı.. Bu bayraklar Çinlilerinde sıklıkla kullandıkları turuncu, mavi, beyaz ve çeşitli renklerde olurdu. Orta Asya Türk kavimleri ejderha motifini bayrakla-

rında sıkça kullandılar. İslamiyet'e geçen Türkler İslami renkleri bayraklarında kullanmaya başladılar. Selçuklu devletleri ve Anadolu beylikleri Abbasi halifeliğine bağlılıkları göstermek için siyah renkli bayrak kullanmışlardır. Yeşil Fatima'nın ve peygamberin soyundan gelenleri temsil eden dini bakımdan güçlü sembolik değer taşıyan bir renktir. Beyaz ise şahadeti temsil eder. Osmanlı devletinde padişahın, değişik komutanlıkların, esnaf birliklerinin değişik biçimlerde bayrakları vardı. Padişahlar genelde beyaz renkli bayrak kullanırlardı. Bunun yanında yaygın kullanılan bayrak yeşil zemin üzerinde bir kılıç ve padişah adıyla kelime-i şahadetten oluşmaktaydı. Deniz birlikleri ve savaşçı birlikler en çok bu bayrağı kullanmışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin de kullandığı ay yıldızlı kırmızı bayrak esas olarak Osmanlı modernleşme hareketinin de başlangıcı kabul edilen II. Mahmud döneminde kullanılmaya başlandı. Aynı sultan ay yıldız motifli ilk sikkeyi de bastırmıştır. Ay yıldızlı kırmızı bayrağın kullanımını Batılılaşma hareketine bağlayabiliriz. Batı'da birçok devletin ülkeyi temsil eden standart bayrak kullanmaya başlaması Osmanlı devletini de bu yola sevk etmiştir. Şüphesiz bu standartlaştırma modernleşme ile birlikte merkezileşmeye başlayan ve aynı zamanda meşruiyet kriziyle yüzleşen imparatorlukların yeni semboller icad ederek ya da eskiden beri kullanılan bazı sembollerin içeriğini değiştirerek hanedanlıkların daha kolay yönetebilmesini amaçlamaktaydı. Osmanlının batılılaşma sürecinde geniş bir anlam taşıyan, genel İslami kültürü temsil eden yeşil bayrak yanında sadece imparatorluğu temsil eden ay yıldızlı bayrak özel bir sembolik anlam taşıyordu. Kuşkusuz bu içerik hiçbir zaman İslamiyeti dışlayan bir anlam taşımıyordu. Ancak merkezi otoritenin kendini kurumsallaştırmasının sembolik bir ifadesi olarak görülmelidir.

Yeni rejimin Osmanlı'nın tüm sembolik dünyasını hafızalardan silmeye çalışırken ay yıldızlı bayrağı kullanmaya devam etmesi ilginç olduğu kadar birçok noktada açıklayıcıdır da: Cumhuriyeti kuran elitler Osmanlı modernleşmesinin taşıyıcısı olan asker-sivil bürokrasinin devamı niteliğindedir.

Değişen sembolizme dönük olarak on altı devletin her birine bir bayrak uydurulmuştur. 1960'larda çıkan on altı Türk

devleti efsanesi böylece sonradan çizilen bayraklarla tamamlandı.

Devlet Merkezli Tarih

Türkiye'de devlet toplum ilişkilerinde devlet merkezli bir anlayışın ön plana çıkması veya çıkarılması devletin hayatın her alanında merkeze oturtulmasıyla mümkün. Devlet seçkinleri bu anlayışı bilinçlere yerleştirmek için tarihi de devlet merkezli bir perspektiften kurarak oluşturmuşlardır. Devlet takıntısı insanları ve kurumları öyle bir noktaya getirmiştir ki Cumhurbaşkanlığı forsuna süs olsun diye yapılmış on altı yıldız, daha sonradan tarihte Türklerin kurduğu iddia edilen on altı devlet olarak lanse edilmiştir. 1960'ların sonunda ortaya atılan bu efsane gerçekmiş gibi benimsenmiş; bayrakları yapılmış, Cumhurbaşkanlığı bu efsaneyi resmen kabul etmiş, tarih kitaplarında okutulmaya başlanmış, müzelerde bu devletlerin sergileri açılmış. Hatta bu konuda yarışmalar düzenlenmiş. Ve ortaya bir tarihçi ya da Türkolog çıkıp da bu devletlerin sayısının nasıl hesaplandığını neden bazı devletlerin bu listede yer alıp bazılarının almadığını sormamış. Hazar devleti varsa Rum (Anadolu) Selçuklu devleti niye yok dememiş. Üniversitelerde derslerinde bu devletleri okutmuş bilim yapmış.

Türkiye'de temel tüm tezler devlet tarafından belirleniyor.

Devlet elitlerinin resmi görüşleri özgür ve bilimsel düşüncenin üretildiği yerler olması gereken üniversitelerde bile bu denli sorgusuz sualsiz ve tartışılmadan ön veri olarak kabul edilebiliyorsa toplumsal ve bilimsel gelişmenin olması beklenebilir mi?

Tarihte kaç Türk devleti kurulmuştur. Az mı kurulmuştur çok mu kurulmuştur? Bu tartışmalar bilimsel olarak yapılabilir. Ancak siyasi olarak ilerletici bir tartışma değildir. Batı merkezli tarih anlayışının devlet kuran toplumları ileri, kurmayan toplumları geri olarak görmesi sömürgeci anlayışlarının bir sonucuydu. Göçebe ya da kolonilerde yaşayan insan topluluklarının devletli toplumlardan çok daha demokratik yapılar olabildikleri, yetkin kültürel öğeler ortaya koyduklarını belirtmek gerekir. Tarihte artık değeri elinde en çok merkezileştiren devletler en güçlü devletler olmuşlardır. Bu onların daha ileri

olduklarını değil daha iyi sömürebildiklerini gösterir. Mısır piramitlerini yapanların Firavunlar değil duvar yapıcı köleler olduklarını unutmamak gerekir. Toplumsal alan bir söylem alanıdır. Söylem kavramı, yalnız söz ve yazıyı kapsamaz, kelime-simge ve eylem ilişkisine dayanan bütünsel anlam söylem kavramının içeriğini belirler. Toplumsal yapılanmayı belirleyen, biçimlendiren, söylem alanının içindeki çelişkilerdir. Toplumsal ilişkiler bu çelişkilerin yansımasıdır ve nesnel değildirler. Ama toplumsal nesnelliğin eğilimsel sınırını oluşturan, kendileri nesnel olmayan bu toplumsal ilişkilerdir. Ve tüm toplumsal nesnelliklerin kaynağının arasındaki farkların ortaya çıkmasını sağlayan, o farklara anlam kazandıran bir tür sınır çizimidir. Bu sınırları sorgulanma girişimi de hegemonya girişimidir. Resmi ideolojinin hayatın her alanında hakim kılınma çabası yaratıcı bireysel potansiyellerin ortaya konmasındaki en büyük engeldir. Yapmamız gereken resmi ideolojinin devlet merkezli çizgisine karşı nomadların (göçebelerin) kaçış çizgilerini ortaya çıkarmaktır. On altı devlet efsanesi Türkiye'de resmi ideolojinin kendisini ortaya çıkaran tipik örneklerden biridir. Resmi söylem dinsel bir tahayyül üzerinden kendini kurmaktadır. Aydınlanmacı olduğunu öne süren milliyetçi elitler eski dinin yerine modern ve milli bir din kurmuşlardır. Kendi kutsalları, tek merkezli söylemi ve mitleriyle birlikte. Nasıl ki Tanrı'nın bilgisi sorgulanamazsa resmi söylemde sorgulanamaz, sadece yeniden üretilmesi gerekir. Bu efsanelerle ilgili gerçeklerin ortaya konması da pek bir işe yaramayacaktır çünkü yıllar önce Hıristiyan teologları tanrı inancıyla ilgili şöyle söyleyerek son noktayı koymuşlardı: "Saçma olduğu için inanıyorum".

İlker ÇAYLA

Kaynaklar

1- ANDERSON. Benedict., *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşir, İstanbul: Metis Yayınları, 1995
2- AYDIN, Suavi, *Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği"*, Ankara: Öteki Yayınevi, 1999
3- BREUILLY, John, "The Sources of Nationalist Ideology", Nationalism, John Hutchinson ve Anthony Smith (Ed.), Oxford: Oxford University Press, 1994
4- CHATTERJEE, Partha. *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse*. Minnepolis:. University of Minnesota Presss, 1993
5- GELLNER, E. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983
6- HOBSBAWM, E. Ranger,T. (der) *The Invention of Traditions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983
7- JESSOP. Bob. *State Theory*. Cambridge: Polity Press, 1990
8- KEDORIE, E. *Nationalism*. Cambridge: Blackwell, 1993
9- POULANTZAS, Nicos, *Political Power and Social Classes*, Londra, 1973

31 Mart Vakası

"Devletin Modernleşmesi" Sürecine Toplumsal Tepkiler

Resm-i Tarih'ten Resmî Tarihe

13 Nisan 1909 tarihinde gerçekleşen ve tarihe 31 Mart Vakası olarak geçen olaylar zinciri, popüler siyasal sözlüğümüzün ve resmî tarihimizin önemli kavramlarından biridir. Eski takvimle 30 Martı 31'e bağlayan gece sabaha karşı bir isyanla başlayan ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilerek isyana karışanların cezalandırılması ile sonuçlanan olayların, resmî tarihin iddia ettiği gibi bir şeriatçı ayaklanma mı olduğu, yoksa karşı resmî tarihin iddia ettiği gibi mason ittihatçıların, Abdülhamit ve muhalefete yönelik bir komplosu mu olduğu sıkça gündeme gelen bir konudur.

31 Mart Vakası'nın bir şeriatçı ayaklanma olduğu düşüncesi bugün hala yaygın eğitim kurumlarında ve tüm üniversitelerdeki Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerinde aktarılmakta olan resmî ideolojiyi oluştururken[1]; 31 Mart Va-

---

[1] Örneğin yüz binlerce öğrencinin okuduğu Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi'nin Ahmet Mumcu tarafından yazılan Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I (Ünite 1-15) (1997: 30-31) kitabında konu ile ilgili olarak şu satırlara yer verilmektedir: *"Genç subayların genellikle Alman yanlısı olduğu ve şimdi Osmanlı Devletinin belki güçleneceğini düşünen İngilizler, Orduda-ki alaylı okullu subay ayrımını kışkırtırlar. Ayrıca meşrutiyetin Şeriata aykırı olduğunu ileri süren kışkırtmalar yaptılar. Özellikle Kıbrıs'ta yetiştirdikleri "Derviş Vahdeti" adlı İngiliz casusu, sözde şeriatçı görünerek, "Volkan" adıyla yayınladığı gazetede gericilik çığırtkanlığı yapıyordu. Sonunda bu kışkırtmalar ürününü verdi. 31 Mart 1909'da [düzeltilmiş takvime göre 13 Nisan'da] İstanbul'da büyük bir gerici ayaklanma çıktı. Gerçi padişah bu ayaklanmanın çıkmasında etken olmamıştı ama istemeye istemeye ilan ettiği Meşrutiyet yönetiminden gene vazgeçilir ve hızla yitirdiği yetkilerine yeniden*

kası'nın şeriatçı bir ayaklanma olarak tanımlanmasının laik rejimin çarpıtmasından başka bir şey olmadığını söyleyen –ve günümüzde daha çok muhafazakâr ve liberal çevrelerce paylaşılan- hâkim karşı düşünce ise 31 Mart Vakası'nın bir mason komplosu ve/veya masonlardan oluşan, onlar tarafından yönlendirilen İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin bir komplosu, bir muhalefeti bastırma hareketi olduğunu iddia etmektedir. Bu tartışma sadece akademik çevrelerde yürütülen bir tartışma değildir -ki nitekim 31 Mart hakkındaki iki hakim görüşü farklı iki resmî tarih kurgusu olarak ele almamızı gerektiren de tartışmanın bu yönüdür: 31 Mart 2006 günü, 31 Mart Vakası'nın yıldönümünü kutlamak isteyen sağ görüşlü bir grup öğrencinin İstanbul Üniversitesi Vezneciler kampusu Eğitim Fakültesi kantininde Kur'an okuma eylemi düzenlemesi, üniversitenin bu eylemi tertipleyen öğrenciler hakkında soruşturma başlatarak medyaya, cumhuriyetin kazanımlarına aykırı davranan hiç kimseye, hoşgörülü davranamayacakları yönünde açıklamada bulunması da bu düşüncemize kanıt olarak sunulabilir. Yeri gelmişken İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Şafak Ural'ın söz konusu eylem ile ilgili olarak basın mensuplarına yaptığı açıklamayı da ilave edelim: Ural, tarihteki en büyük gerici ayaklanmalarından birinin üniversite içinde anılmasına kayıtsız kalmayacaklarını belirterek, "*Cumhuriyetin kazanımları dışında, herhangi bir onlara aykırı, onunla örtüşmeyen -zıtlaşan bile demiyorum- örtüşmeyen en ufak bir davranış kesinlikle cezasız kalmayacaktır. Bunu şiddetle kınıyoruz*" demiştir[2].

---

kavuşabilir umuduyla olup bitenleri sarayından seyretti; emrindeki muhafız gücünü ayaklanmanın bastırılması için kullanmadı. Ayaklananlar, meclisleri bastılar; bazı gazetecileri ve subayları şehit ettiler. Bu olay İttihat ve Terakki Derneği merkezi olan Selanik'te duyulunca, ordu harekete geçti. Acele bir askeri kuvvet İstanbul'a gönderildi [Hareket Ordusu]. Ayaklanma hemen bastırıldı. Elebaşları ağır cezalara çarptırıldılar. Meclisler yeniden toplandı ve o günün koşulları içinde suçlu gibi görünen II. Abdülhamit'i tahttan indirdi. Yerine V. Mehmet Reşat geçirildi"

[2] Söz Konusu haber Medyaya Hürriyet Gazetesi yazarı Ali Atıf Bir'in 16 Nisan 2006 tarihindeki yazısıyla yansımıştır. Haber ile ilgili olarak Bkz (Bir, 2006), Milliyet (19.04.2006)

Oysa gerek 31 Martı bir şeriatçı kalkışma olarak tanımlayan resmî tarih, gerekse de onu bir ittihatçı/mason komplosu olarak tanımlayan görüşler –birbirlerinden taban tabana zıt değerlendirmeler ileri sürmelerine karşın- benzer perspektiflerden hareketle konuyu ele almakta, yorumlamaktadırlar. Bir başka ifade ile 31 Mart'ı bir şeriatçı ayaklanma olarak tanımlayanlar ne kadar resm-i tarihten bir resmî tarih devşirmeye çalışıyorlar ise, onu bir ittihatçı/mason komplosu olarak tanımlayan düşünceler de o kadar –devletin resmî tarihinin karşısına aynı metotlarla kurulmuş bir (karşı) resmî tarih panoraması sunmaktadırlar.

Bu çalışma, 31 Mart Vakası'nın şeriatçılar-komplocular ikileminde ele alınmasının tam da "resmî tarih" denen kavramın içeriğine ve amacına uygun tanımlar olduğu yargısından hareket etmektedir: Nitekim, bilindiği gibi, resmî tarih sadece yalan ve uydurmalardan ibaret bir tarih anlamına gelmemektedir. Resmî tarih basitçe, tarihte olmamış bir olayın varmış gibi sunulması da değildir. Yine resmî tarih basitçe tarihin çarpıtılmasına da indirgenemez; fakat bunların tümünü kapsar. Aksine resmî tarih -ve böylesi bir tarih etrafında kurgulanan resmî ideoloji, söylem- tam da gerçekte olan(olaylardan)dan yola çıkar. *Resmî tarih*i *resm-i tarih*den ayıran temel fark, resmî tarihin, tarihte gerçekleşmiş olayı sosyal bilim perspektifinden değil de bugünün siyasal ihtiyaçları, söylemleri perspektifinden yorumlamasıdır. Tarihte olmuş olay, resmî tarih haline getirilirken bugünün reel politiği için işlevselleştirilir. Artık tarihte bahsedilen olay, kendi bağlamından koparılmış, bugünün (siyasal) bağlamına eklenmiştir. İncelenen konu bugünün siyasal tartışmaları bağlamında tarihten verilen bir örnek; bugünün siyasal tartışmalarını destekleyen tarihî bir kanıt niteliğine bürünmüştür. Bir başka deyişle, tarihi bir sosyal bilim olarak çalışan tarihçi -resm-i tarihçi- tarihte gerçekleşmiş olayı olayın geçtiği bağlamla birlikte anlamaya, açıklamaya, analiz etmeye çalışır, olayda rol alan aktörlerin davranışlarını olayın bağlamı içerisinde analiz etmeye çalışırken; resmî tarihçi tarihte gerçekleşmiş olayı, bugünün bağlamından açıklamaya, onu yeniden kurgulayarak bugün(ün tartışmaları) için işlevsel hale getirmeye çalışır. Resmî tarihçi için olayı anlama diye bir dert

yoktur; incelenen tarihsel olay bugünün tartışmalarının eski tarihlerde yaşanmış bir örneği, uzantısı olarak kurgulanır. Bu, resm-i tarihi bir anlama, açıklama, analiz çabası haline getirirken, resmî tarihi bir kurgu, kurmaca tarih olarak tanımlamamıza da imkân verir: Resmî tarih, tarihte olmuş olayı bugünün reel politiği için işlevsel ve anlamlı hale getirmek için, yine bugünün kavramları ile kurar, kurgular; tarihte geçmiş olayı bugünün siyasal tartışmaları bağlamında anlamlılaştırır. 31 Mart Vakası'nı tartışan iki temel argümanı –birbirlerine karşı kurgulanmalarına karşın- birer resmî tarih kurgusu haline getiren de bu özellikleridir.

31 Mart'ın bu her iki yorumu da o dönemde gerçekleşen olayları, bugünün şeriatçı-laik, modernleşmeci-muhafazakâr ikilemleri bağlamında ele almakta; bugünün tartışmalarına tarihsel bir perspektif kazandırmanın araçları olarak 31 Mart'ı kullanmaktadırlar. Söz konusu bu çalışmaların -resmî ve karşı-resmî tarih çalışmalarının- derinliği, kapsamlılığı, belge, arşiv, anı ve gazetelere yaptığı referansların yoğunluğu vb. de bu yargıyı değiştirmez. Çünkü resm-i tarihten resmî tarihe geçiş, bir araştırma yöntemi, araştıranın araştırma konusundaki yetkinliği ve araştırma ile ilgili bir kapsam ve derinlik sorunu olmaktan öte, araştırmacının bakış açısı, paradigması, araştırmanın bağlamı ile ilgili bir sorundur. Nitekim son dönemde yazılmış en büyük tarih kurgusu/romanı, bestselleri olan Şu Çılgın Türkler de (yazarın iddiasına göre) elli yılda toplanan belgeler aracılığıyla yazılmış, hayli derinlikli bir çalışmadır ve romanın kaynakça ve dipnotları bir doktora tezinde bulunabilecek miktar ve kapsamdadır. Ama bu, Şu Çılgın Türkler'in bir resm-i tarih perspektifi sunduğuna delil değildir. Aksine roman, son dönemde yazılmış en yetkin resmî tarih kitaplarından biridir.

31 Mart Vakası'nın konu edildiği birçok çalışma bulmak mümkündür. Bu konu ile ilgili olarak yapılmış yüksek lisans ve doktora çalışmaları ve konuyu tartışan makaleler bir yana bırakılırsa, doğrudan doğruya bu konu ile ilgili olarak yayın-

lanmış kitapları sayısı 15 civarındadır[3]. Tabii Abdülhamit ve dönemin siyasal tarihi ile ilgili kaynaklardan, o dönemde yaşamış kişilerin anılarından ve en önemlisi döneme ilişkin arşivlerden de konu ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Konu ile ilgili olarak yapılmış çalışmalar içerisinde mevcut resmî ve karşı resmî ideolojilerini en sert halleriyle yeniden üreten çalışmalar olduğu gibi, 31 Mart Vakası'nı modernleşme süreci ile ilişkilendirerek analiz eden resm-i tarih çalışmaları da mevcuttur. Zaten 31 Mart ile ilgili resmî ve karşı resmî tarih kurgularını ortaya koyan da bizzat bu çalışmalar değildir; fakat popüler siyasal sözlüğümüzü biçimlendiren her iki resmî tarih kurgusu da bu çalışmalardan hareketle, bu çalışmalardan yararlanılarak kurgulanmaktadır. Bir başka ifade ile 31 Mart Vakası'nın bir şeriatçı ayaklanma olduğuna ilişkin resmî tarih ve onu ittihatçı/mason komplosu olarak tanımlayan karşı resmî tarihin bizzat bu konu üzerine yapılmış (akademik) çalışmalarla ortaya konduğunu söylemek zordur; fakat ilk ve orta eğitim kurumlarında bu konunun ele alındığı derslerde kullanılan materyallerde, gazete ve dergilerde, internet siteleri ve tartışma gruplarında, televizyon ve radyolarda, yani tam da resmî ideoloji denen şeyin yayıldığı temel araçlarda konu ile ilgili görüşler açıklanır, resmî tarih(ler) kurgulanırken bu çalışmalara referans verildiği, bu çalışmalardan hareket edildiği de bir gerçektir.

31 Mart Vakası'na ilişkin, şeriatçı ve komplocu olarak adlandırılan resmî ve karşı resmî tarih kurgularının konu ile ilgili değerlendirmeleri ve her iki tarih kurgusunun temel argümanları, her iki resmî kurgunun sembol çalışmaları olduğu düşünülen iki kitaptan yola çıkılarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu çalışmalar, Sina Akşin ve Cevat Rıfat Atilhan'ın konu ile ilgili çalışmalarıdır.

Konu ile ilgili birçok çalışma olmasına karşın, temel kaynaklar olarak sadece bu iki çalışmanın seçilmesi tesadüf değildir. Gerek yazarların kişilikleri, gerekse de çalışmalarının

---

[3] (Atilhan 1956), (Korkud, 1959), (Turan 1966) (Güresin, 1969 (Akşin 1971) (Dânişmend, 1974), (Borak 1992), (Kodaman 1995), (Mevlânazâde, 1996), (Kutay 1997) (Avcıoğlu, 1998), (Özçelik, 2001), (Türkmen 2002), (Turan 2003) ve (İrtem, 2003)

farklı tarihlerde birkaç kez basılmış olmaları ve her iki eserin 31 Mart'a bakışlarının yukarıda değinilen şeriatçı-komplocu ikilemi üzerine yerleşmeleri, Akşin ve Atilhan'ı konu ile ilgili hakim iddiaların iki temsilcisi haline getirmektedir.

Sina Akşin 1937 İstanbul doğumludur. 1955 yılında Robert Koleji bitiren yazar İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesini 1959'da bitirdikten sonra Fletcher School of Law and Diplomacy'de Uluslararsı İlişkiler Yüksek Lisansı yapmış, 1968 yılında da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doktorasını tamamlamıştır. ***31 Mart Olayı*** ismi ile 1970 yılında Sevinç Matbaası tarafından ve 1972 yılında da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları tarafından iki kez yayınlanan eseri aynı zamanda yazarın doktora tezidir. Aynı eser 1994 yılında İmge Yayınevi tarafından ***Bir şeriatçı Aklanma 31 Mart Olayı*** ismiyle tekrar okuyucuya sunulmuştur. Yazarın bu eseri, 31 Martı konu ile ilgili arşivlerden hareketle inceleyen alan nadir çalışmalardandır.

Cevat Rıfat Atilhan ise 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. Harp Okulu'nu bitirmiş; Balkan Savaşı'nda, 1912 yılında, Edirne'de Bulgar güçleri tarafından esir alınmış; Birinci Dünya Savaşı'nda Sinâ ve Filistin cephelerinde bulunmuş; Milli Mücadele döneminde Zonguldak ve çevresindeki milis direnişine katılmış; savaştan sonra yüzbaşı rütbesiyle emekliye ayrılmıştır. 31 Mart Vakası olduğunda 7. Tabur Mızıkası'nda görev yapmakta olan ve isyancılar arasında yer alan yazar, 1942 yılında hükümet darbesi planlamak suçundan tutuklanmış; Ahmet Emin Yalman'a suikast girişimi ile ilgili nedeniyle de 1 yıl cezaevinde kalmıştır. Sağcı ve anti-semitist düşünceleri ile tanınan Atilhan, Almanya'da eğitim gördüğü yıllarda Nazi Partisi'nin önemli isimlerinden, daha sonra savaş suçlusu olarak idam edilecek olan Julius Streicher'den etkilenmiş, hatta 1 Aralık 1933'de Yahudilere karşı bir boykot günü düzenleyen Streicher gibi, Atilhan da 1934 yılında Trakya'daki Yahudilere karşı bir boykotun düzenlenmesinde ve bu bölgedeki yaklaşık 30 bin Yahudi'nin göç etmesinde önemli rol oynamıştır. Atilhan 8 Mart 1947 tarihinde Türk Muhafazakar Partisi'ni kurmuş ve genel başkanlığını yürütmüştür. Atilhan daha sonra, 28 Temmuz 1951 tarihinde İslam Demokrat Partisi'ni kurmuş,

parti, dini siyasete alet etmekten dolayı 20 Aralık 1952 tarihinde hükümet tarafından kapatılmıştır. Partinin kapatılması dolayısıyla *Union Internationale Antiraciste* isimli ırkçılık karşıtı kuruluş, dönemin hükümetine bir teşekkür mektubu göndermiştir. Atilhan 4 Şubat 1967 günü kalp krizi nedeniyle vefat etmiştir.

Atilhan'ın 31 Mart Vakası ile ilgili çalışması ilk kez 1956 yılında, ***İlmin Işığında Ve Tarih Önünde 31 Mart Faciası*** ismiyle Akyurt Yayınevi tarafından basılmıştır. Aynı kitap yazarın ölümünün ardından -1969 yılında- yine Akyurt Yayınevi tarafından ***31 Mart Faciası*** ismiyle yayınlanmıştır[4]. 2000 yılında ise kitap, Sinan Yayınevi tarafından ***Bütün Çıplaklığıyla 31 Mart Faciası*** ismiyle piyasaya sürülmüştür.

Her iki çalışmada ortaya konulan resmî ve karşı resmî ideolojiyi resmetmeden önce, olayların geçtiği tarih kesitinde neler olduğuna yakından bakmakta fayda vardır.

31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) Saat 5: 45 – 14 Nisan 1325 (24 Nisan 1909) Saat 13: 30

Abdülhamit'e, 23 Temmuz 1908 tarihinde Meşrutiyet'i tekrar uygulamaya sokmayı kabul ettirilmiş, aynı yılın Ağustos ayında Meclis-i Mebusan seçimleri yapılmış; seçimlerin galibi, meclise kendi denetlediği adayların seçilmesini sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Meşrutiyet'in ilanını takiben bir çok gazete yayınlanmaya başlamış; bir çok parti kurulmuş; Meşrutiyet'in ilk ayında yüz farklı grev ilan edilmiş[5]; kısaca, görece serbest bir döneme girilmiştir.

Meşrutiyet'i takiben kurulan partilerden ilki, daha önceden İttihat ve Terakki üyesi olmakla birlikte daha sonra onu merkeziyetçilikle eleştirerek adem-i merkeziyetçiliği ve liberalizmi savunan ve 1902'de Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkeziyet

---

[4] Bu çalışmada yazarın kitabının bu baskısı (1969) kullanılmıştır.

[5] Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'a yakın bölgelerde ortaya çıkan ve kısa sürede Edirne-İstanbul hatlarına kadar sıçrayan demiryolu grevi; Alatini Tuğla fabrikası işçileri, Varnalı şimendifer işçileri, Zonguldak maden işçileri, Şirket-i Hayriye işçileri grevleri; Kazlıçeşme deri işçileri, Manastır dokuma işçileri, İstanbul kömür yükleme ve tütün deposu işçileri grevleri bu grevlerin en göze batanlarıdır. Konu ile ilgili olarak Bkz (Şişmanov 1978: 21-23)

Cemiyeti'ni kurmuş olan Prens Sabahattin'in Ahrar Fırkası'dır[6]. Bir diğer parti, Volkan gazetesi sahibi ve yazarı Derviş Vahdeti ve Nakşibendi tarikatının öncülerinden Said-i Nursi önderliğinde kurulan İttihad-ı Muhammedi Fırkası'dır. Üçüncü parti ise 6 Şubat 1909 tarihinde İbrahim Naci, Giritli Ali, Fuat Şükrü, Dr. Rıza Abud, Pertev Tevfik gibi isimler tarafından kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası'dır[7]. Tüm muhalif partiler cemiyetin adamları aracılığıyla yürüttükleri, yürüttürdükleri politikaları eleştirmekte; cemiyetin hiçbir sorumluluk taşımadan, adamları aracılığıyla tüm yetkileri kullanmaya çalışmasının zararlarını dile getirmekte; özellikle ordu içersindeki alaylı ve mektepli ayrımını –daha doğrusu ordu içindeki ittihatçı/ittihatçı olmayan ayrımını ve Meşrutiyet'in ilanından sonra yaklaşık 1500 alaylı subayın tasfiyesini- sayfalarına taşımaktadırlar. Cemiyetin meclis üzerindeki bu baskısından bunalan ve bu nedenle Meclis'teki Ahrar Fırkası'na yaklaşan diğer bir kişi de, seçimlerin ardından İttihat ve Terakki'nin desteğini alarak başbakanlık koltuğuna oturan Kıbrıslı Kâmil Paşa'dır. Kâmil Paşa'nın cemiyetin meclis içindeki nüfuzuna gösterdiği tepki İttihat ve Terakki ile Kâmil Paşa arasında bir gerilime neden olur; cemiyet ve hükümet arasındaki iktidar mücadelesi de dönemin gazetelerine taşınır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Kâmil Paşa muhalefetinden parlamenter yöntemlerle kurtulmayı başarır. Şubat 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti Kâmil Paşa muhalefetini meclis içi yöntemlerle bertaraf eder: İttihat ve Terakki'nin önde gelen mebusu ve Tanin Gazetesi'nin başyazarı Hüseyin Cahit'in verdiği gensoru önergesi ve bu soru önergesini destekleyen cemiyetin denetiminde olan mebuslar aracılığıyla Kâmil Paşa hükümeti düşürülür ve Hüseyin Hilmi Paşa Başbakanlık koltuğuna oturur.

---

[6] Parti 1908 seçimlerinde başarı gösterememiş sadece Mahir Sait Bey Ankara'dan, o da kendi gayretleri ile, mebus seçilmiştir. Parti seçimlerden başarısız çıkmasına karşın Mebusan Meclisi içerisinde yaklaşık 50 mebus ile birlikte hareket edebilmektedir.

[7] Fırka tüzel kişilik olarak 1908 seçimlerine katılamamıştır. Parti üyesi Fuat Şükrü Bey bağımsız adaylığını koymasına karşın mebus seçilememiştir. Mebusan Meclisi içerisinde Görice Mabusu Şakir Taki Bey parti ile yakın ilişki içerisindedir.

1908 yılı Ramazan ayında muhafazakar kesimlerin düzenlediği mitingler de 31 Mart'a doğru giden yolun taşlarını döşeyecektir: Ekim 1908'de muhafazakar kesimlerin önderlik ettiği iki büyük gösteri düzenlenir: Ulemaların ve dönemin muhalif gazeteci/siyasetçisi Derviş Vahdeti ve gazetesi Volkan'ın da destek verdiği muhafazakar kitlelerin talebi bar ve tiyatroların kapatılması, fotoğrafın yasaklanması ve kadınların sokakta dolaşmalarının sınırlandırılması yönündedir. Bu eylemler, Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı düzenlenen en sert kitlesel tepkilerdir. Nitekim bu olay 13 Nisan (31 Mart) olaylarında önemli bir rol oynayacak olan Derviş Vahdeti'nin 5 Nisan 1909'da (31 Mart'tan bir hafta önce) İttihadı Muhammedi Fırkası'nı resmen kurmasında da önemli rol oynayacaktır.

Cemiyetin, seçimlerin yapılmasından bu yana gittikçe artarak devam eden ve tüm muhalif kesimler tarafından eleştirilen meclis üzerindeki denetimi, Hüseyin Hilmi Paşa'nın başbakan olmasından sonra da sert tartışmalara yol açar. Muhalif kesimler cemiyetin meclis ve tüm siyaset üzerindeki nüfuzunu şiddetle eleştirirken, cemiyete yakın yayın organlarında da aynı sertlikle cevaplar yazarlar. Sonuç, muhalif gazeteci Hasan Fehmi'nin 6 Nisan 1909'da Galata Köprüsü'nde öldürülmesidir. Serbesti Gazetesi yazarı Hasan Fehmi İttihatçıları en sert sözlerle eleştiren gazetecilerden birisidir ve olayların failleri nedense bulunamaz. Gazetecinin ertesi gün yapılan cenaze töreni ittihatçı karşıtlarının toplandığı bir mitinge döner.

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden yaklaşık 9 aylık süre, meclis içinde ve basında sürdürülen sert siyasal tartışmalar, kitle gösterileri, ordu içinde tasfiyeler ve siyasal cinayetler ile geçmiş; tüm bu konjonktür 13 Nisan 1909 sabahının ilk saatlerinde İstanbul Taşkışla'daki 4. Avcı Taburu'nda görevli askerlerin, aynı birlikte görev yapan subayları tutuklaması ile başlayan ve medrese öğrencilerinin de askerlere destek vermesi ile devam eden bir hareketin doğmasına neden olmuştur. İsyanı çıkaran Avcı Taburu, isyanın çıkmasından çok kısa bir süre önce İstanbul'a bizzat meşrutiyeti korumak amacıyla – bunu Selanik merkezli İttihat ve Terakki'nin siyasetin merkezi olan İstanbul'u denetleyebilmek amacıyla şeklinde de okumak

mümkündür- gönderilmişti. Taburu İstanbul'a gönderen -ki yaklaşık bir hafta sonra da bu kez avcı taburunun isyanını bastırmak için İstanbul'a hareket edecek olan ordunun başında da yer alacaktır- Mahmut Şevket Paşa, o gün yaptığı konuşmada askerlerine "*Siz asker değil, aynı zamanda hürriyetin de nigehbanısınız.*" (Türkmen 1993: 149) diyordu.

Ayaklanmanın başladığı, 31 Mart sabahında protestocu kitlenin sayısı 6000 kişiye yaklaşmış, Padişah II. Abdülhamit isyancıların amaçlarını öğrenebilmek için Şeyhülislam'ı göndermiştir. İsyancılar, Şeyhülislamdan, Sadrazam ile Harbiye ve Bahriye Nazırları'nın istifasını, Meclis Başkanı Ahmet Rıza ve Meclis İkinci Başkanı Hüseyin Cahid'in istifasını, Şeriat hükümlerinin uygulamaya sokulmasını, Kâmil Paşa'nın sadrazam, Nâzım Paşa'nın Harbiye Nazırı, İsmail Kemal'in Mebusan Meclisi reisi olmasını, mektepli subayların yerlerinin değiştirilmesini ve ayaklanmaya katılanlar hakkında tahkikat açılmamasını ve alaylı subayların görevlerine iadesini istemişlerdir. Şeyhülislam ayaklanmaya katılanlara hitaben kısa bir konuşma yaptıktan sonra, isteklerini Padişah'a iletmek amacıyla oradan uzaklaşmıştır. İsyanın başladığı ilk gün, Adliye Nazırı Nazım Paşa, Lâzkiye Mebusu Şekip Aslan Bey, Şerif Sadık Paşa, Sadık Paşa'nın kâtibi Esat Bey ve Süvari Yüzbaşısı Selahaddin beylerinde aralarında bulunduğu bir çok kişi öldürülmüş, İttihat ve Terakki Cemiyet'inin merkezi ve ittihatçı olarak bilinen yayın organları talan edilmiş; Hassa Ordusu askerleri de isyancı birliklere katılmıştır. İstanbul'da başlayan olaylar Erzurum, Erzincan ve Adana gibi Anadolu'nun farklı illerine de yayılmak istenmişse de İstanbul'dakine benzer bir ayaklanma diğer illerde görülmemiştir.

Ayaklanma, 9 aylık Meşrutiyet döneminin bir numaralı aktörü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde tam anlamıyla bir şaşkınlık yaratmış; cemiyetin desteği ile meclise seçilen mebuslar ortalarda görünmemeye gayret etmişler; Meclis toplanmakta dahi güçlük çekmiştir. Ayaklanmanın ilk şokunun atlatılmasının ardından Meclis-i Mebusan Halep Mebusu Mustafa Efendi başkanlığında toplanmış; mecliste sert tartışmalar yaşanmış; Hüseyin Hilmi hükümetine güvensizlik bildirilmiştir: Başbakan Meclis toplantısının ardından Padişah'a giderek istifasını

sunmuş ve yerine aynı gün tarafsız bir diplomat olarak ünlenen Tevfik Bey Sadrazamlığa atanmıştır. Aynı gün, Ethem Paşa Harbiye, Emin Paşa Bahriye, Rıfat Paşa Hariciye, Halil Hammâde Paşa Evkaf, Hasan Fehmi Paşa Adalet, Gabriyel Efendi Ticaret ve Nafia, Adülrahman Bey Maarif, Nazım Nuri Bey Maliye ve Mavro Kordato Efendi Ziraat nazırlıklarına, Zihni Paşa ise Şurayı Devlet Riyasetine atanmışlardır. Yeni seçilen Harbiye Nazırı isyancılarla görüşerek taleplerinin yerine getirileceğine dair vaatte bulunmuş; kıdemli ulemanın oluşturduğu Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye örgütü isyanı açıkça kınamasına karşın Meclis-i Mebusan isyancıların taleplerini kabul ederek Şeriatın ve Anayasa'nın muhafaza edileceğini ilan etmiştir.

Hem 1897 Osmanlı-Yunan Savaşında kahramanlıklar göstermiş olan ve herkesin saygı duyduğu Ethem Paşa'nın Harbiye Nazırlığına getirilmesi, hem de padişah tarafından isyancıların affedilmiş olması asker üzerinde büyük bir özgüven ve coşku yaratmış; isyancı Askerler Yıldız Sarayı önünde toplanarak Abdülhamit lehine gösterilere başlamışlardır. Hatta Abdülhamit'de bu gösteriler sürerken sarayın balkonuna çıkarak isyancılara görünmüştür[8].

İttihat ve Terakki üyeleri ise İstanbul'dan uzaklaşarak daha güvenli oldukları bölgelere –Makedonya ve özellikle Selanik'e- çekilmiş, buradaki halkı, Anayasa ve Meşrutiyet'in tehlikede olduğuna inandırarak meclisi protesto etmeye ikna etmiş; meclise birçok protesto telgrafı çekilmeye başlanmıştır. Bir diğer değişle İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerindeki şaşkınlığı attıktan sonra isyana nasıl bir karşılık vereceğini tartışmaya başlamış; 15 Nisan'da İstanbul'a bir askeri birliğin gönderilmesine karar verilmiştir. Bir askeri birlik gönderilerek isyan bastırılmalıdır çünkü, -hareketin komutanlarından Kazım Karabekir'in Ordu Komutanı Salih Paşa'ya söylediği gibi- "*...mahvolacak sadece meşrutiyet değil, bütün mektepli zabitler, sonra da bütün millet ve vatandır*" (Karabekir, 2005: 447). Karşı müdahalenin öncü birlikleri 3. Ordu'dan derlenmiş ve bu

[8] Abdülhamit'in Yıldız Sarayı'nın balkonuna çıkarak gösteri yapan askerlere görünmesinin, zaten isyancıların isteklerini kabul etmiş olan Padişah'ın isyancılarla bir de gönül bağı olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

birliklere Hareket Ordusu adı verilmiştir. Orduya bu adının verilmesini teklif edenlerin başında Hareket Ordusu Kurmay Başkanı Mustafa Kemal gelmektedir. Mustafa Kemal ordunun isminin seçilmesi sürecini Ahmet Emin Yalman'a 10 Ocak 1922'de verdiği ve Vakit Gazetesi'nde yayınlanan röportajında şöyle anlatmaktadır: "*İstanbul'a seslenen bir bildirge yazmak gerekti. Bunu ben yazdım. Sonra elçilere seslenerek ikinci bir bildirge yazdık. Buna ne imza konması gerektiğini düşündük. Bazı arkadaşlar "Hürriyet Ordusu" dediler. Oysa ki tüm ordu Hürriyet Ordusu durumunda idi. Hareket hâlinde olan orduların durumunu göstermek için "Hürriyet Ordusunun operasyon güçleri" denildi. Ben "Operasyon" sözcüğünün Türkçe'ye çevirisini düşünerek "Hareket Ordusu" deyimini kullandım*" (Yalman 1922: 1).

İttihat ve Terakki Cemiyeti isyanı bastırmakla görevlendirdiği askerler İstanbul'a gelmeden önce, isyan ve onun bastırılmasının gerekliliği ile ilgili olarak İstanbul halkına dağıtılmak üzere bir bildiri hazırlamıştır. Bildiri, bir anlamda hareket ordusunun harekete geçmesinin nedeni, isyanın bastırılmasının gerekçesidir. Bildiri İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi Mustafa Kemal tarafından kaleme alınmıştır. 19 Nisan 1909 tarihinde yayınlanan bildiri şöyledir (Borak, 1997: 271–272):

"*İstanbul Ahâlisine*

1. Millet, kendisini senelerden beri zulümle idare eden müstebit idareyi parçaladı ve meşrutiyeti kurdu. Bu kansız ve mutlu devrimden zarar görmüş olan menfaat düşkünü eski idareciler, eski hale dönebilmek için bin türlü hile, desise ve alçaklığa başvurarak meşrutiyet hükümetimize yaralar açmak istedi, İstanbul faciasına sebep olarak kan döktü.

2. Millet, yaşamının ve geleceğinin tek garantisi olan meşrutiyetin parçalanarak şer'i kanunların, toplumun kurtuluşu ve saadetinin temeli olan anayasamızın ayaklar altına alınmak istendiğini gördü. Bu alçakça durumun yaratılmasına sebep olanlara hak ettikleri cezayı vermek için İstanbul üzerine yürümeye karar verdi. İlk yapıcı kuvvet olmak üzere işte bizi İstanbul surları karşısında gördüğünüz bu Hareket Ordusu'nu buraya gönderdi.

3. Hareket Ordusunun maksat ve görevi, meşru meşrutiyet hükümetimizi hiçbir kuvvetin sarsamayacağı surette kuvvetlendirmek ve sırf Şeriat kuvvetleri ve perçinlenen Kanuni Esasinin (Anayasanın) üstünde hiçbir kanun, hiçbir kuvvet olmadığını ve olamayacağını ispat eylemek ve meşru meşrutiyetimizin devamından memnun olmayan vatan ve millet hainlerine kesin surette bir ibret dersi vermektir.

4. Zulüm görmüş ahâli ve tarafsız askerler tamamıyla himâye edilecektir. Ancak tahrikçiler ve fesatçılar mutlaka lâyık oldukları kanuni kovuşturmadan kurtulamayacaklardır.

5. Faziletli din ilmi heyeti başımızın tacıdır. Fakat şahsi çıkarları ve âdi menfaatleri için yalandan alim kılığına bürünen birtakım hafiyeler ve çıkarcılar elbette kanun pençesinden kurtulamayacaklardır.

6. Vatanın milli selâmet ve saadetinin gerektirdiği bu askeri icraat esnasında yardım, dahili inzibat ve sükûneti ve cümle ahâlinin can ve mal emniyeti için her türlü tedbir alınmış bulunmaktadır.

7. Muhterem elçiler ve tüm yabancı misafirlerin huzurlarının bozulmasına meydan verilmeyecektir.

8. İstanbul'un feci olayında kanları dökülen şehitlerin ruhları karşısında hesap vermeye, korku ve dehşete kapılmaya mahkûm olanlar, ancak bu kanlı facianın failleri ve teşvikçileridir. Bu hakikati herkes bilmeli, telâş ve heyecana kapılmayıp müsterih olmalıdır".

Hareket Ordusu 24 Nisan 1909 sabahı, Topkapı ve Edirnekapı üzerinden İstanbul'a girer. Harekatın komuta kademesinde, daha sonra Türk siyasetinin önemli mevkilerinde bulunacak oldukça önemli isimler de vardır: Hareketin başında, bir hafta öncesinde meşrutiyeti koruması için Avcı Taburu'nu İstanbul'a yollayan ve Hüseyin Hilmi Paşa'dan komutayı devralan Mahmut Şevket Paşa vardır. Öncü birliklerine Binbaşı Fethi (Okyar), binbaşı Enver Bey, Binbaşı Ali Hikmet (Ayırdan), Binbaşı Muhtar Bey kumanda etmektedir. Ayrıca 2. Ordu'dan İsmet (İnönü) ve Kazım (Karabekir) beyler de komuta heyeti içerisindedir. Makedonya'dan giden bölüğün ve ilk dönemde Edirne'den onlara katılan güçlerin Kurmay Başkanı olarak İstanbul'a gidenlerden biri de Mustafa Kemal'dir.

Enver Bey komutasındaki birlikler, en kanlı çarpışmaların olduğu Taşkışla Karargahı yönüne hareket etmişlerdir. Taşkışla'daki çarpışmalarda isyancı askerlerden bir çoğu ve Albay İsmail Hakkı Bey öldürülür. Hareket Ordusu komutanlarından Muhtar Bey ise yine yoğun çarpışmaların yaşandığı Taksim Kışlasına yönelmiştir. İsyancı askerlerle Hareket Ordusu arasındaki çatışmalar sırasında Muhtar Bey vurulur. Yıldız Sarayı iki gün boyunca kuşatma altında tutulur ve 25 Nisan 1909 günü isyan tamamen bastırılarak Sıkıyönetim ilan edilir. Derviş Vahdeti, Sait Paşa, Abdullah Zühdü, Ali Kemal, İsmail Kemal, Serbesti Gazetesi yazarlarından Rıfat Bey, Mebuslar Müfit, Nurettin ve Ferruh beyler, Ahrar Fırkası Genel Başkanı Prens Sabahattin, Mizan Gazetesi sahibi ve yazarı Murat Bey, Ahmet Fazlı Bey ve diğer isyancı askerler tutuklanırlar. II. Abdülhamit ise Şeyhülislam tarafından yazılan ve Emanuel Karasu, Aram Efendi, Arnavut Esat Toptani Paşa ve Gürcü Ârif Hikmet Paşa tarafından 27 Nisan 1909 tarihinde Padişah'a sunulan fetva[9] ile hal edilerek V. Mehmet (Reşat) Padişahlık makamına getirilir. Tarihin bir cilvesi olsa gerektir ki II. Abdülhamit tahttan indirildikten sonra Selanik'e, kendisini tahttan indiren cemiyetin başkentine, sürgüne gönderilecek, Balkan Savaşı başlayana kadar, yaklaşık 3 yıl, bu şehirde kalacaktır.

---

[9] Abdülhamit'in hal'ine ilişkin Mehmed Ziyaeddin tarafından verilen fetva şu şekildedir "*İmam el müslimin olan Zeyd mesaili mühimmei ŞERİYE yi kütübü şer'iyeden tay ve ihraç ve kütübü mezkureyi men ve hark ve ihrak ve beytülmalde tebzir ve israf ile meşugü SER'İ hilafında tasarruf ve bilâ sebebii ŞER'İ katil ve hapis ve tağrib-i raiyye ve sâir güna mezalimi itiyat ettikten sonra salaha rüçu etmek üzere ahdü kasem etmişken yemininde hanîs olarak ahval ve umuru müslimini bilkülliye muhtel kılacak fitnei azime ihdasında israra ve mukatele ikâmuhtel kılacak fitneî âzime ihdasında ısrara ve mukatele ika etmekle menaî müslimin zeydi mezburun tegallübünü izâle ettiklerinde bilâdı islamiyenin cevanibi kesiresinden mezburun mahlö tanıdıklarına dâir ihbarı mütevaliye vürut edüp mezburun bakasında zarar muhakkak ve zavalinde selâh melhuz olmağın zeydi mezbure İmamet ve saltanattan feragat teklif etmek veya bal eylemek suretlerinden hangisi erbâb—ü hallü akid ve Evliyayı Umur tarafından ercah görülürse icrası vâcib olur mu?. El cevap: olur*"

Şeriatçı Bir Ayaklanma Olarak 31 Mart

Sina Akşin'in konu ile ilgili çalışması, daha önce de belirtildiği gibi, 31 Mart Vakası'nı arşivlerden hareketle inceleyen nadir çalışmalardandır. Bu yönüyle, 31 Mart üzerine yazılmış herhangi bir çalışma olma iddiasından çok akademik bir yazı olarak değerlendirilmektedir.

Akşin bu çalışmasında, önce 31 Mart Vakası'nı hazırlayan olaylara değinir. Sonra da, olayların çıkışından Abdülhamit'in tahttan indirildiği güne kadar yaşanan gelişmeleri gün gün okuyucuya aktarır. Çalışmasının son bölümünde ise asker, ulema, yabancı devletler, Abdülhamit, Tevfik Paşa Hükümeti, Meclis, Hareket Ordusu ve İttihat ve Terakki cephelerinden ayaklanmayı değerlendirmeye çalışır. Bu son bölüm, yazarın doktora tezinde yoktur ve tezin kitap olarak basılmasına karar verilmesinden sonra çalışmaya eklenmiştir. Çalışma bu haliyle, 31 Mart'ın karşı resmî ideolojik söylemine ilişkin sembol çalışmalarından biri olduğunu belirttiğimiz Cevat Rıfat Atilhan'ın çalışmalarından oldukça farklı bir görünüm ve içeriğe sahiptir. Atilhan, olayların içerisinde yer alan genç bir subay olarak kendi anılarından yola çıkmış ve kendi anılarına diğer kaynaklardan referanslar vererek tarih kurgusunu ortaya koymaya çalışmıştır. Akşin ise olaylara tanık olmamakla birlikte konu ile ilgili olarak Başbakanlık ve Yıldız Arşivleri, İrade-i Hususiye, Meclis-i Mebusan Gelen ve Giden defterleri ve Hariciye Arşivi gibi yerli; British Documents on the Origins of the War ve Documents Diplomatiques Français gibi yabancı arşivlerden yola çıkmış ve arşiv belgelerinden öğrendiklerine bireysel siyasal duruşunu ekleyerek kendi tarih kurgusunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu açıdan kitabın 1994 baskısı, daha önceki baskılarının tersine, doktora öğrencisi Sina Bey tarafından kaleme alınan bir akademik çalışma olmaktan çok, Türk siyasetinin önemli figürlerinden –ki yazar kitabın bu baskısından yaklaşık 5, 6 yıl sonra milliyetçi sol ve radikal Kemalist bir çizgiye sahip Bağımsız Cumhuriyet Partisi'nin genel başkan yardımcılığı görevini de üstlenecektir- Sayın Prof. Dr. Sina Akşin tarafından kaleme alınmıştır. Nitekim daha önceki baskılarının aksine 1994 baskısında kitabın adının

Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı haline getirilmesi de bu görüşü destekler niteliktedir.

Çalışmayı 31 Mart ile ilgili bir doktora çalışması, bir resm-i tarih çalışması, olmaktan çıkararak resmî tarihin sembol çalışmaları haline getiren de 1960 sonralarından, 1990'ların ortalarına kadar ki serüvenidir: Çalışmanın 1994 versiyonu, 1968'deki akademik çalışmaya siyasal tartışmaların eklenmesiyle kurgulanmıştır ve ileri de bir çok örnekle ispatlanmaya çalışılacağı gibi bu, çalışma içerisinde birbiriyle çelişen bir çok görüşün aynı anda ifade edilmesini gerekli kılmıştır.

Yazar, kitabın 1994 baskısına yazdığı önsözünde "*Tanzimat'la birlikte Orta Çağdan, Yani Çağa geç*"en(12) Osmanlı İmparatorluğu'nun "*Batı toplumlarının yüzyıllarca süren aşamalarını...100-150 yıllık süreler içinde kat etmek zorunda*" kaldığını, başka bir coğrafyada, mesela Orta Asya'da, yaşıyor olsaydık daha geniş zamanda gerçekleştirme olanağı bulabileceğimiz bu evrimi "*Avrupa'nın içinde olup işi ağırdan alma*" imkanına sahip olmadığımız için daha kısa sürelerde başarmak zorunda kaldığımızı belirtmektedir. Nitekim "*Sevr Anlaşması* [da] *bunu en sivri biçimde göster*"miştir (12). Dolayısıyla Türkiye "*hızlı bir devrim sürecine girmek zorundaydı" ve bu devrim sürecinin sonunda "çağdaş yaşamı uzaktan duymuş olan insanlar bir anda 20. yüzyıl sonunun yaşantısıyla karşılaş*"mışlardır. 31 Mart olayı da "*Son çağa girmenin şoku karşısında geleneksel kesimin kanlı bir tepkisidir*"

Yazar, 31 Mart'ı hazırlayan olaylar zincirini de uzun uzun tartışır: Abdülhamit'in ilk meşrutiyete fiilen ara vermesinden sonra mutlakıyet yönetiminden duyulan rahatsızlık hat safhaya çıkmış; gizli örgütlenmeler ve yurt dışında basılarak ülkeye sokulan yayınlarla bu tepki kendini örgütlemeye başlamış; 1906 yılında Selanik'te gizli olarak Kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, ertesi yıl Paris'teki Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşmiş; öte yandan, Rumeli ordularındaki büyük huzursuzluk artık cemiyetin varlığını herkese duyurmaya başlamıştır (15). Bu, Padişah ve hükümetin, istibdat yönetimine karşı tepkileri organize eden cemiyete ilişkin bir takım önlemler almasına da yol açmış; hükümet ve cemiyet birbirlerine karşı harekete geçmişlerdir.

Akşin'in cemiyet ve hükümet arasındaki mücadelede İttihat ve Terakki'nin rol aldığı cinayetlere bakışı oldukça ilginçtir. Yazara göre, hükümet ve cemiyet arasındaki mücadele, Osmanlı Devleti'nin başında parlamenter yolla iktidara gelecek güçlü ve sağlam bir hükümetin bulunmasını ittihatçıların gözünde gittikçe acil bir ihtiyaç haline getirmiş ve İttihat ve Terakki "[parlamenter]...*hükümetin bir an önce kurulması ve aynı zamanda kendini koruyabilmek için yüksek memur ve kumandanlara karşı suikastlar*"(16) yapmıştır. Yazara göre, İttihat ve Terakki'nin bu tür bir eylem tarzını benimsemesine de yol açan üç temel nedenden bahsedilebilir: İlk olarak mektepli subaylar yılın ancak altı ayı düzenli maaş alabiliyorlardı ve bu durum onların, Osmanlı'da görev yapmakta olan Avrupalı subaylar karşısında küçük düşmelerine neden oluyordu. İkinci neden ise Abdülhamit'in, amcası Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde mektepli subayların rol oynamasından dolayı, mektepli subayları İstanbul dışında görevlendirmesi, onlara güvenmemesi, İstanbul'da görev yapan alaylı askerler maaş ve rütbe nişan gibi yan ödemelerini düzenli alırken mekteplilerin bundan mahrum kalmasıydı. İttihat ve Terakki'nin, ya da Akşin'in tanımlamasıyla "*memleketsever aydınların...bir başka şikayeti*"(17) ise "*Abdülhamit idaresinin devletin bütünlüğünü ve şerefini yeterince koruyamaması*"ydı (17). Tam da bu nedenlerle başlamış olan muhalefet hareketleri başarıya ulaşarak Meşrutiyet ilan edilmiş; Abdülhamit ve mutlakıyet yönetiminin ileri gelenleri Kanun-u Esasi'yi yürürlüğe sokmayı kabul etmeleri nedeniyle işbaşında kalabilmişler; "*hürriyetçilerse, Abdülhamit'i deviremedikleri için devletin başı olarak ona saygı göstermek*" (18) zorunda kalmışlardır.

Akşin, 31 Mart'ı hazırlayan olaylar başlığı altında cemiyet ve Kâmil Paşa hükümeti arasındaki gerilime de değinir: Meşrutiyet'in ilanından sonra Sadrazamlığa gelen Kâmil Paşa, "...*nazır ve memur atamaları konusunda İT'nin* [İttihat ve Terakki'nin] *hükümete* ***telkin****lerde*[!] *bulunması*"nı kabul etmediği için cemiyet ve Kâmil Paşa hükümetinin arası açılmıştır. "*Muhtemeldir ki Paşa, İT'nin ne kadar güçlü ve yaygın bir teşkilat haline geldiğini ...kavrayamadığı için bu biçimde davranıyordu*"(26). Akşin'e göre paşanın bu davranışı, cemiyeti

lekeleme teşebbüsünden başka bir şey değildir. Akşin konuyu şöyle değerlendirir: Paşa'nın amacı daha önce mebusandan gördüğü büyük desteğe güvenerek, orduyu cemiyetin etki alanından çıkarmak ve böylece cemiyetin meclis üzerindeki etkisini azaltmaktı. "*...ama kendisi askerlerden ve kabine arkadaşlarından ummadığı bir tepki ve direnme ile karşılaşmış,* [paşanın] *İT'yi lekelemek teşebbüsü boşa gitmiş*"tir (29).

Hürriyetçilere muhalefet eden diğer bir kişi de "*Babası Damat Mahmut Paşa bir İngiliz şirketine demiryolu imtiyazı verilmesi için yaptığı teşebbüsün boşa çıkmasından sonra Avrupa'ya kaçan Sebahattin Bey*"dir (27). Hem Sebahattin Bey hem de Derviş Vahdeti açıkça İngiliz taraftarı bir politika izlemektedirler.

6 Nisan gecesi, Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin bilinmeyen birisi tarafından öldürülmesi ve Serbesti'nin cemiyete karşı muhalefet eden bir gazete olarak tanınması nedeniyle olayın İttihat ve Terakki tarafından düzenlendiği düşüncesinin yaygınlaşması ve Hasan Fehmi'nin cenaze töreninin cemiyet karşıtı bir gövde gösterisine dönüşmesi de 31 Martı hazırlayan olaylar zincirinin son halkasını oluşturmaktadır.

Akşin, olayların çıkışına neden gelişmeleri özetledikten sonra, ayrıntılarıyla gelişmeleri anlatır. Bu bölümde Akşin – olayların gelişimi anlattığı bir önceki bölümün ve olayların değerlendirmesini yaptığı bir sonraki bölümün tersine- arşivlerden elde ettiği belgelerden yola çıkarak konuyu değerlendirir: Olayların başladığı gün olan 13 Nisan 1909 sabah 5.45'den – ki Akşin o gün güneşin 5.25'de doğmuş olduğunu da notlarına eklemeyi ihmal etmez- başlayarak Abdülhamit'in tahttan indirilme kararının mecliste oylanarak karara bağlandığı 27 Nisan 1909 saat 13.30'a kadar geçen olayları gün gün anlatmaya koyulur. Bölümün son sayfalarında derme çatma birliklerden oluşan Hareket Ordusu'nun nasıl olup da ayaklanmacılar karşısında başarıya ulaştığını yorumladığı sayfalar ise gerçekten kayda değerdir: Yazarın tahminine göre bunun nedeni şöyle olsa gerektir: "*31 Martçıların maneviyatları pek düşüktü...erlerin subaylarına karşı ayaklanması ve bir takım devlet adamlarını ve subaylarını öldürmesi ordu kavra-*

mıyla öyle bir aykırılık içindeydi ki belki Abdülhamit –ki yazar çalışmanın ilerleyen sayfalarında isyancılar ile Abdülhamit arasında bir bağ olduğuna dair inandırıcı delillerin olmadığını (272) belirtecektir- *ve Vahdeti hariç kimse onları fazla destekleyememişti*" (206).

Yazarın bu yorumunu ilginç kılan ise cinayet kavramı karşısında aldığı ikircikli tavırdır. Yazara göre, parlamenter sistemle gelmiş güçlü bir hükümetin sorunlara çözüm olacağını düşünen İttihat ve Terakki Cemiyeti –ki yazar aynı zamanda, cemiyeti bu hareketlere iten temel saiklerin askerlerin düzenli maaş alamadıkları için batılı meslektaşlarına rezil olmaları, İstanbul dışına tayin edildikleri için yan ödemelerden yararlanamamaları ve en sonunda da Abdülhamit'in ülke vakarını koruyamaması olduğunu belirtecektir- *"hükümetin bir an önce kurulması ve aynı zamanda kendini koruyabilmek için yüksek memur ve kumandanlara karşı suikastlar"* düzenlemek zorunda kalırken, 31 Martçıların işlediği cinayetler onların maneviyatının düşüklüğüne delil olarak olabilmektedir. Demek ki yazara göre, bir cinayetin manevi düşüklüğe delil olmaması için, batılı askerler karşısında maddi olarak rezil olmama amacıyla işlenmesi gerekmektedir.

Yazar, son bölümde ise çeşitli açılardan 31 Mart Vakası'nı değerlendirir. Yazara göre alaylı askerler meşrutiyet yönetiminden hoşnut değildirler. Çünkü meşrutiyet yönetimi okuması yazması olmayan ve bir meslek olarak askerlikten bihaber olan kişiler için asker olma yolunu kapatıyor, okullu subayların ise önünü açıyordu. Akşin, buna örnek olarak olayların çıktığı ilk gün sakallı bir binbaşının işsiz kalmasından yakınarak mebusları nasıl ağlattığını da örnek verir (231). Hatta Akşin bu eski askerin "*bunun Şeriata uymadığını*" (231) söylediğini de not eder. Aslında bu sözler eski alaylı askerin – ve ayaklanmaya katılan diğer alaylıların- Şeriattan ne anladığına oldukça güzel bir delildi, fakat Akşin bu konuya değinmez; İslam teolojisinde askerlerin tayin terfi ve özlük hakları ile ilgili bir düzenleme olmayacağına göre Askerin Şeriat (kavramı) ile neyi kastetmeye çalıştığını analiz etmez, ya da etmek istemez. Akşin'de alaylı askerlerin aslında maddi durumlarının düzelmesi için ayaklanmaya katıldığına dair bir çok örnek sunulur.

Ayaklanmaya katılanların yayınladıkları bildirilerde kadro dışına çıkarılan askerlere maaş ya da ikramiye ödenmeye devam edilmesi önerisi getirmelerini; alaylıların, mektepli askerlerin Prusya disiplinine uyum sağlayamamaları nedeniyle duydukları rahatsızlıkları, yazar bir bir anlatır. Ama askerlerin bu taleplerini ve duydukları rahatsızlıkların temelini ordudaki eğitim anlayışının değişmesi ve kardo dışı bırakılan askerlerin maddi kaygıları olduğunu yazan bizzat kendisi değilmiş gibi yine de askerlerin gerici, şeriatçı olduklarının altını çizer. Akşin'e göre ayaklanmaya katılan askerler gericidir, çünkü "*Yirminci yüzyılda bir çok diplomalının bulunduğu bir ülkede alaylılıkta direnilmesi gericilik sayılmalıdır*" (295). Bir meslekle (askerlikle) ilgili yeterli bilgi ve donanıma sahip olmayan ve mevcut eğitim prosedürlerine uyum sağlamamakta direnen birini en hafif kelimelerle ahlaksız, çıkarcı ya da amiyane tabirle yüzsüz olarak tanımlayabilmek için konu ile ilgili olarak arşiv belgelerinden yola çıkan bir doktora tezi hazırlamış olmak bir yana, izan sahibi herhangi bir kişi bile olmak yeterlidir; fakat alaylı askerlerin bu yüzsüzlüğünü gericilik olarak adlandırmak, bu tanımdan yola çıkarak da 31 Martı bir şeriatçı ayaklanma olarak tanımlamak içinse resmî tarihçi olmak lazımdır.

Akşin benzer değerlendirmeleri ulema için de yapar ve daha önceden bir medreseye kayıt yaptıran öğrencilerin askerlikten muaf tutulmasına karşın, Meşrutiyet'ten sonra bu uygulamanın kaldırılarak derslerinde başarısız olan öğrencilerin askere alınmasına başlanmasının medrese öğrencileri arasında yarattığı huzursuzluğun, bu kitlenin de 31 Mart'ta aktif rol oynamasında önemli olduğunun altını çizer (240-241). Yazar, yine aynı sayfalarda, ulema öğrencileri ile şeriatçılık arasında doğrudan bir ilişki kurar; fakat tüm Osmanlı boyunca sisteme muhalefetin dini söylemlerle kendini ifade ede geldiğini, hatta milli mücadelenin ilk dönemlerinde ve Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı ilk dönemlerde Mustafa Kemal'in dahi bu sosyolojik gerçekten hareket ederek dini söylemlere ağırlık verdiğini nedense görmezden gelir. Ona göre "*bir ilmiye öğrencisi için muhalefet dinci muhalefet*" (241) demektir ki bu da ilmiye öğrencilerini Volkan Gazetesi'nin kışkırtmalarına doğ-

rudan doğruya açık hale getirmektedir. Nitekim ulemanın ayaklanma çıktığında "*Sultanahmet'te hazır bulunması da ayaklanmanın Şeriat adına yapıldığı iddiasına güç vermekte*" (244) bu da ayaklanan askerlerin işine gelmektedir.

Yazarın, 31 Mart'ın bir diğer düzenleyicisi Volkan Gazetesi ve onun sahibi ve başyazarı Derviş Vahdeti hakkındaki görüşleri de oldukça çelişkilidir. Yazar, gazetenin koleksiyonu incelendiğinde Volkan'ın "*sıradan dincilik yapan bir gazete olmadığının anlaşıldığını*" (33) belirtmektedir. Akşin'e göre, Volkan Gazetesi hem İslamiyetçi bir niteliğe sahip, hem hürriyetçi ve Kanun-u Esasi düzeninden yana, hem de insaniyetçi ve medeniyetçi (33) bir niteliğe sahiptir. Gazete'nin yazarı Derviş Vahdeti'de öyle sıradan bir adam, şeriatçı değildir yazara göre. "*Derviş, evrensel barıştan, üfürükçülere karşı doktordan, tıptaki yeni buluşlardan yanadır. Vahdeti yazılarında Dreyfus, Zola, Darwin'i anacak kadar Batı bilgilerinden haberdardır*"(33) Bu özelliklere sahip gazete ve yazar, aynı zamanda Sabahattinci bir muhalefete yakındır ve Fedakerancıdır. Oysa çalışmanın analiz bölümlerinde yazar, ayaklananları Şeriat adına kışkırtan dinci muhalefetin birkaç kolu olduğu bildirildikten sonra, kültür durumları nedeniyle askere doğrudan doğruya seslenemeyecek Volkan Gazetesi geri planda kalmak üzere İttihadı Muhammedi Fırkası ve El İslam Cemiyeti'nin şeriatçı bir ayaklanma planını uygulamaya koyduklarını belirtmektedir (248).

İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefetin diğer ismi Sabahattin ise çalışmada İttihat ve Terakki içinde yükselmek istemesine karşın cemiyetten tepki gören İngilizci ve kişisel nedenlerle Abdülhamit'e karşı bir siyasetçi olarak sunulur. Prens Sabahattin'in bu özelliklere sahip olup olmadığı bir yana –ki Akşin'in bu konudaki değerlendirmelerinin doğru olduğunu söylemek mümkündür- Akşin'in Sabahattin Bey'in cemiyet tarafından soğuk karşılanmasını değerlendirişi oldukça ilginçtir: İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni oluşturan genç subaylar arasında kardeşçe bir eşitlik havası hakimdir ve bu havayı bozmamak için aralarına saltanatla akrabalık ilişkisi bulunan ve kibirli kişileri almak istemezler. Nitekim, hem prens lâkaplı Sabahattin Bey'in, hem de kibirli Ahmet Rıza'nın cemiyetin

mürşidi olmalarına soğuk bakılmasının sebebi budur. Cemiyet Ziya Gökalp'in mürşitliğine karşı çıkmaz, çünkü Gökalp "*İT önderlerinin dalkavukluğunu yapan bir insan*"dır (255).

Çalışmada, Abdülhamit'in olaylarla ilgisi ise yine aynı karmaşa içinde değerlendirilir. Akşin'e göre ayaklanmanın Abdülhamit'in önderliğinde düzenlendiğine dair inandırıcı bir kanıt yoktur. Hatta Abdülhamit'e düşmanlıkları ile bilinen Kuran ve Sabahattin beyler dahi eserlerinde bu olaydan doğrudan doğruya onu suçlu bulmamışlardır (272). Fakat yazar yine de, Abdülhamit ve ayaklanma ilişkisinde iddialardan yola çıkarak Padişah'ın ayaklanma içerisinde olduğunu ima eder. Akşin'e göre, Abdülhamit para ile etrafındaki insanları kendine bağlayabileceğine inanan bir insandır. 31 Mart'ta yaralanarak hastaneye kaldırılan askerlerin üzerinden beşer lira çıkmaktadır. O gün yakalanan 2 çavuşun üzerinden ise ellişer lira para çıkmıştır. "*Bulunan paralar Harp Okulu'ndaki masalara yığılınca 27.000 lira tuttuğu görülmüş. Din Adamı kılığında yakalanan bazı kimselerin üstlerinden 12.300 lira toplanmıştır*" (275). Akşin, bu iddiaların mübalağa olabileceği, fakat Hareket Ordusu gelinceye kadar da büyük paraların dönmüş olmasının muhakkak olduğu görüşündedir ve bu paralarla Abdülhamit arasındaki ilişkiyi şu yolla kurar: "*Ayaklanmayı çıkarmak için para verdiği kabul edilirse Abdülhamit'in de askeri kendisine bağlamak için para verdiği kabul edilebilir*" (25–276).

Abdülhamit'in olaylar sırasında İttihat ve Terakki'yi hesaba katmayan politikalar izlemesinin nedenleri de Akşin'in ilgisini çekmiştir. Onun bu konudaki yorumu "*Mahmut Şevket Paşa'nın sekizinci günden başlayarak Padişah'ın tahtta kalacağına dair verdiği teminat* [ın] *da Abdülhamit'i rahatlatmış*" olabileceği ve "*...böylece Hareket Ordusu bütün* ***heybetiyle*** *İstanbul ufuklarında belirdiğinde Abdülhamit*[in], *verilen teminata güvenerek*" (279) cemiyeti kazanmak için tedbir almayı gereksiz görmüş olabileceği şeklindedir.

Akşin, ayaklanma sırasında mebusan meclisi çalışmalarının genel bilançosunun da yüz ağartıcı sayılamayacağı düşüncesindedir. Çünkü mebuslar cemiyet listelerinden seçildikleri halde (ki Akşin'in cemiyet ile mebuslar arasında gerçekte

böyle bir ilişkinin olmadığını bilmemesi mümkün değildir. Akşin'in söylediklerinin aksine, Ağustos 1918'teki seçimlere cemiyetin etkisi oldukça dolaylı olmuş, doğrudan cemiyetin üyelerinin mebus adayı olmalarından çok cemiyet ile alakası olmayan yerel liderlerin adaylıklarının cemiyet tarafından desteklenmesi yoluna gidilmiştir) bunlar cemiyetin görüşlerine inanmak bir yana bunları bilmekten bile uzaktılar (283). Akşin, mebusların cemiyetin fikirleri etrafında toplanamamış olmasını da istibdat yönetimi ile açıklar: "*Bir kere istibdat yıllarında siyasi terbiye bakımından Osmanlı Devleti ve Özellikle Müslümanlar hiçbir ilerleme göstermediler, belki amansız bir baskı ve hafiyelik düzeni sonucunda gerilemeden söz edilebileceği*" düşüncesindedir.

Akşin, İttihat ve Terakki ve masonluk arasındaki ilişkiyi de ele alır ve burada da yine topu taca atmayı tercih eder. Çünkü Akşin'e göre, cemiyet üyeleri "*istibdat yönetiminin tehdidinden uzak olarak teşkilatlanmak amacıyla mason olmuşlardır*" (293) ve cemiyet içindeki "*bazı Yahudi ya da Selanikli masonların, masonluğu daha ciddiye almış olmaları*[nın] *mümkün*" dür.

Akşin'in çelişkileri 31 Mart Vakası'nı genel çerçeveden değerlendirdiği bölümlerde daha da su yüzüne çıkar. 31 Mart'ta Abdülhamit ve isyancıların başarılı çıkmaları durumunda olabilecekleri değerlendiren yazar, bu durumda Abdülhamit'in bir çeşit Vahhabiliği Osmanlı'ya getirmeye çalışacağını, fakat bunun sözde ve biçimsel kalacağını belirtmektedir (295). Oysa Akşin'in ne Vahhabiliğin -değil Abdülhamit'in- Osmanlı'nın muhalif dini cereyanları arasında bile popüler olamamış bir dini yorum olmasıyla, ne de Abdülhamit İslamcılığının Osmanlı'da devleti bir arada tutabilme politikaları ile alakasız olduğuyla ilgisi yoktur.

Ayaklanma, Akşin'e göre gericiydi, çünkü alaylılara yeniden hayat hakkı tanıyordu.(295). Daha önce belirtildiği gibi, içinde yer almaya çalıştığı kurumun mesleki becerilerine sahip olamayan kişilerin bu meslekte çalışmaya devam etme istekleri olsa olsa yüssüzlük olarak değerlendirilebilir; ama gericilik olarak değerlendirilemez. Elbette ki bu Akşin tarafından da kabul edilmesi muhtemel bir yargıdır. Peki o takdir de Akşin

neden alaylıların bu tür taleplerini bir tür saçmalık olarak değil de, gericilik olarak değerlendirmektedir: Çünkü Akşin'e göre ayaklanmayı gerici kılan temel özellik, alaylıların talepleri değil, bizzat, Akşin'in memleketseverler, hürriyetçiler vb. sıfatlarla andığı İttihat ve Terakki'ye karşı yönelmiş olmasıdır. Bu nitelemeler İttihat ve Terakki isminin önüne bir kez sıfat olarak eklendi mi -artık- ona karşı olan, onu yerinden etmeye yönelik her hareket de kendiliğinden hürriyet karşıtı ve gerici bir hareket haline gelmekte, gerici bir hareket olarak tanımlanabilmektedir. Nitekim, çalışmanın en başına, üçüncü bölüm için yazılan önsöze geri dönersek, Bağımsız Cumhuriyet Partisi tartışma platformundaki çeşitli konuşmalarında, 1945 yılında çok partili siyasal hayata geçilmesinin erken bir tercih olduğunu, bu nedenle de şeriatçı ve gericilerin sisteme hakim olabildiklerini söyleyen[10] Akşin, Tanzimat'la başlayan bir süreci bir çağdan başka bir çağa geçme, Avrupa'nın uzun yıllarda katettiği yolu, kısa bir sürede koşarak geçme süreci (12) olarak değerlendirmektedir. 31 Mart ise bu süreçte olması muhtemel, olağan, ama bir o kadar da bu yolun hızla koşulabilmesi için bastırılması gereken hareketlerdendir.

Mason-İttihatçı Komplosu Olarak 31 Mart Vakası

Atilhan'ın bir çok kitap, anı, gizli rapor ve dönemin yerli yabancı gazetelerinden verdiği örneklerle ve kendi anılarıyla renklendirdiği düşüncelerine göre ise 31 Mart "*Devri saltanatının ilk senelerinde 93 Moskof harbini idare etmiş ve tahtta kaldığı 33 yıl içinde sayısız felâketler, hâdiseler, hâilelere göğüs germiş ve başında bulunduğu bir milletin, ahval ve şartların müsaadesi nispetinde refahına saadetine, kültürüne hizmet etmiş ve aziz vatan toprağından bir karış yer vermemek için tarifi imkânsız bir hassasiyet göstermiş olan*" (109–110) Cennet mekan firdevs-i âşiyân Abdülhamid Han-ı Sâni'ye karşı gerçekleştirilmiş bir komplodur. Masonlar, dış güçler ve (hem masonların, hem de dış istihbarat servislerinin oyuncağı ve adamı olan) ittihatçılar bu komplonun baş aktörleridir. II.

---

[10] Bağımsız Cumhuriyet Partisi Tartışma platformunda partililerin kimi sorularını cevaplayan Akşin'in bu konuşması ile ilgili olarak Bkz http\\:www.bagimsizcumhuriyetpartisi.org/bültenview.phb

Abdülhamit'e karşı bir komplo düzenleyerek "*Siyonistler arzı mev'ud dedikleri mukaddes topraklarda kendi teokratik hükümetlerini kuracaklar ve üstelik kendilerini bu emellerinden uzak tutmak için 33 yıl arslanlar gibi şâhâne mücadele eden hünkârdan intikam alacaklar*" (126); İttihatçılar Yıldız Sarayı'nı yağmalayarak cemiyetin ihtiyacı olan parayı elde edebilecek ve 33 yıl boyunca kendileri ile mücadeleden Padişahtan kurtulabilecekler (7, 33, 45, 102, 116, 146); yabancı ülkeler - başta da İngiltere- ise hem Osmanlı'yı yıkma planlarını rahatlıkla uygulayabilecekler, hem de "*Hilâfetin kaldırılmasını ve Türk hükümdarlarının «islâm» üzerindeki nüfuz ve itibarının bertaraf edilmesini*" (115) sağlayabileceklerdir. Bu yüzden dış güçler masonları ve İttihatçıları, masonlar İttihatçıları destekliyor; her ikisinin desteğini arkasına alan ittihatçılar ise troykanın bu planını rahatlıkla uygulayabilecekleri bir zemin hazırlıyorlardı. Bu planın başarılabilmesi için halkı ve aydınları kandırabilecekleri bir olaya ihtiyaç vardı. İşte uzun vadeli bir planın parçası, hamlesi olan 31 Mart'ta bu olayın ta kendisiydi: "*Bunun için bir vak'a ihdası lâzımdı. Bu vak'a için bütün şeytanî zekâlar çalıştı, Bütün müslüman Türke düşman bozguncu kuvvetler faaliyete koyuldu. Gayet âdi bir sebep bulundu. Propaganda cihazları müthiş bir şekilde çalıştı ve gayet mel'un ve menfur plân tertip edilmiş oldu*" (128). Bu melun ve şeytanca plânın başarılı olabilmesi için bir olay tertip edilerek, II. Abdülhamit bu olaydan sorumlu tutulmalı, tahttan indirilmeli ve ikinci olarak da "*Türk milleti geri ve mürteci gösterilerek bu ihtilâl, bu aziz millete karşı dâimi bir tehdit silahı olarak kullanıl*"malı "ve bu sayede "*gizli kuvvetler; Asyanın efendisi, İslâm dünyasının alemdarı olan aziz milletimizi sindirip, onu istedikleri istikametlere kolaylıkla sürükleyebil*"ecekleri (129) bir ortam yaratmamalıydı.

Oyun sahneye konulur ve "*İttihatçı Türklerden, Arnavutlardan, Çingenelerden, Bulgarlardan Rumlardan mürekkeb hareket ordusu*" (84) Top sesleri, mitralyöz gürültüleri arasında, 1893 yılında huzura çıkarak Filistin'in yurt olarak Yahudiler'e verilmesini teklif eden ve bunun için 1 milyon 600 bin İngiliz altını vermeyi teklif eden Teodor Herzl'i saraydan kovalayan (43, 76, 83, 92, 93, 102, 188) şevketlû âzametlû Padi-

şah-ı âlempenah efendimiz hazretleri, muktesit, âlicenap ve âdil bir hükümdar Abdülhamit Han'ın Yıldız Sarayı'nı kuşatmışlar ve Şeriatı da bu konuya alet edilerek (188) onu tahttan indirmişlerdir. Daha sonra bu Abdülhamit'in tahttan indirilmesini onaylayan dönemin yazarlarının da aklı başına gelmiş, "*...komiteci ve suikastçıları alkışlayan tarih yazarı, daha sonra aklını başına toplayarak hakikati gör*" müştür. "*Amma ne zaman - Vatan parçalanmış millet zebûn olmuş, düşman âdi gururlariyle yer yer yurdu işgal etmiş olduğu zaman*"(84). Meşrutiyet'te, her biri farmasonluğun bir ilkesi olan hürriyet, adalet, müsavat (eşitlik), uhuvvet (kardeşlik) avazeleriyle vatan afakını çınlatanlar (110) gerçeğin farkına varmışlardır ama iş işten geçmiştir.

Meşrutiyet'in ilan edilmesini takiben sevinen, ülkeye özgürlük, adalet, eşitlik ve kardeşlik gelmesinden mutlu olarak o dönemde "*kelle koltukta, tabanca belde cemiyetin vereceği her emre münkad fedai*"si (190) olarak çalışan kişilerden birisi de –yazar burada daha önce bu ilkeleri farmasonluğun ilkeleri arasında saydığı unutmuş gibidir- bizzat yazarın kendisidir. Fakat yazar, inkılâbı gerçekleştirenlerin karakterlerinin mason parazitler tarafından nasıl bozulduğunu ve yurt sathında inkılâp ve ıslahatlara devam edebilmek için paraya ihtiyaç duyuldukça, masonların İttihatçıları Yıldız Sarayı'ndaki servete el koymak için nasıl kışkırttıklarını görünce İttihatçılardan desteğini çeker. Çünkü İttihatçılar "*Yıldızda Sultan Abdülhamidin elinde senelerin biriktirdiği zengin bir hazine*"ye göz dikerek, Padişah'ın millet için sakladığı ve "*ecnebî devletler tarafından padişaha hediye edilen kıymetli mücevherat vesaire*" den derlediği ve yerini sadece beş kişi bilmekle birlikte sarayın bahçesinde bir havuzun altında bir yerlerde gömülü olan hazineyi – ki Atilhan söz konusu ettiği hazinenin, madem halk için harcanmak üzere biriktirilmiştir, neden devletin genel hazinesine eklenmediği ya da neden yerini sadece beş kişinin bildiği gizli bir yere kaldırılmış olduğu sorusunu hiç tartışmaz- ele geçirmek için 31 Mart'ı gerçekleştirmişlerdir (190). Yazar hazine ile ilgili bu gerçeği "*bil'lahara Göztepede komşûm olan merhum Nâdir ağanın* [hazinenin yerini bilen beş kişiden birisi] *kendisinden dinlemiş*"(110) olduğunu belirtmektedir.

31 Mart'ta softaların ayaklanması için de zemin hazırlanmış, saf dindarlar, askerler, bizzat bu iş için seçilmişlerdir. İttihatçılar, medreseye kaydolan softaların askerlikten müstesna olması kuralını kaldırmışlar –aslında askerlik muafiyeti kaldırılanlar yazarın iddia ettiği gibi medrese öğrencilerinin geneli değil, derslerinde başarılı olamayan öğrencilerdir- plânlarını uygulamak için ihtiyaç duydukları olay -31 Mart ile- "*dinine ve an'anesine bağlı dindar askerlerin ruhunda bir reaksiyon*"u (192) kullanmışlardır. İşte 31 Mart ile, Meşrutiyet'in ilanından sonra bu avantajları ortadan kalkan bu kitlenin memnuniyetsizliği kullanılmış, bu memnuniyetsizlik Şeriat özlemi olarak yorumlanmıştır. Ayaklanmaya katılan askerlerin dini duygularını kabartan da bizzat bu olayı tertip eden cemiyetin kendisidir. Yazar bizzat şahit olduğu şu olayı anlatır: "*O devrin icabı her cuma günü Yıldızda Selâmlık merasimi yapılır, Padişah, şahane bir merasimle Camiye gelerek Cuma namazını edâ ederdi. 31 Mart Vakasından on gün evvel bermutâd avcı taburlarını Yıldıza selâmlık resmîne bizim muzıka götürmüştü. Avdette kışlaya geldiğimizde her koğuşta sarıklı, sakallı hocalar gördük. Sebebini sorduk. Bunların Hassa Ordusu Kumandanlığının emrile erlere dinî öğütler vereceklerini söylediler. Hocalar her gün muayyen zamanlarda kışlaya gelip askerlere dinî nasihada bulundular, On gün sonra hocalar görünmez oldular. Muhterem okuyucularım bu olay isyanın başlangıcını ve fesadın atılan ilk tohumunu teşkil eder. İttihat ve Terakki Cemiyeti paralar sarfederek askerin dinî duygularını kamçılamak maksadiyle tertiplenen plân gereğince bu noktadan işe başlatılmıştı*"(195).

Yazar, cemiyet üyelerinin, olayların çıkarılacağı gün askerin arasına sahte çavuş ve baş çavuşlar sokarak kışkırtmalarına devam ettiğini belirtir, ama aynı gün cemiyet üyelerinin ve cemiyet tarafından desteklenmiş mebusların neden İstanbul'dan kaçmaya çalıştıklarını tartışmaz. Yazarın cemiyetten tanıdığını söylediği Hatip Ömer Naci bey, Çerkez Nâzım, Çerkez Ahmet ve arkadaşları da askeri tahrik eden kişilerin arasındadır. Aynı kişiler olayların çıktığı gün askerleri tahrik etmek ve olaylara irticai bir görünüm katmak amacıyla "*Sizler gâvur olmak için mi Hürriyeti yaptınız?. Sizin vazifeniz hem*

Hürriyeti hem de dinimiz olan Müslümanlığı muhafaza etmektir. Din elden giderse dinsiz Hürriyet olur mu?" diyerek kışladaki bütün askeri ayaklandırmışlardır (196).

Asker Yeni Cami'ye geldiğinde yine cemiyet tarafından "*...daha evvel hazırlanmış olan hoca kıyafetindeki mahşeri kalabalığa karıştırıldı. İlk Şeriat İsteriz avâzesi de burada*" (197) işitilmiştir. İşte bu kargaşalık içersinde Lâzkiye Mebusu Şekip Aslan beyi gören kalabalık onu "*Tanin Başyazarı Hüseyin Cahit'e benzeterek, o zannederek*" öldürmüş;" Adliye Nazırı Nâzım Paşa da kargaşalıkta öldürülmüştür (197).

Aslında ayaklanan askerler Hareket Ordusu adı altında İstanbul'a gelen başıbozuk ordusunu yenebilecek güçteydi -ki Akşin ise bu yenilgiyi ayaklanan askerlerin maneviyatlarının düşüklüğü ile açıklamayı tercih etmektedir. Lâkin, Atilhan'a göre, hem Abdülhamit'in son Cuma Selamlığı'ndaki "*Asker evlatlarıma selâm ve irâdemi tebliğ ediniz. Hareket ordusu adıyla üçüncü ordudan gelip Ayastafanosta (yeşilköy) karargâh kurmuş olan askerler de sizler gibi Türk askerleridir.* " (198) sözleri, hem de Hareket Ordusu saldırılarına başladığında Alay Komutanı İsmail Hakkı Bey'in "*Evlatlarım- yapmayın, silah atmayın. Onlarda sizler gibi Türk askerleridir. Dünkü selamlıkta padişahımız efendimizin iradelerini unuttunuz mu? Askerlikte büyüklere itaat vaciptir...*" (203) sözleri etkili olmuş ve isyancı askerler ateş açmadan teslim olmuştur. Askerlerin teslim olmasından sonra başta Hareket Ordusu'na ateş açılmaması için çırpınan İsmail Hakkı Bey, Enver Bey tarafından oracıkta önce dövülmüş sonra da kurşuna dizilmiş; ardından da İttihatçılar teslim olan askerleri "*koğuşlarının koridorlarında istisnasız süngüleyip öldürdüler kışlanın karşısındaki Surp Agop mezarlığında Kazdırdıkları geniş çukurlara üst üste göm[müş]. Vatanın müdafaası için evlatlarını askere gönderen bir çok anne ve babalar evlatlarının yollarını senelerce boş yere bekle*"mişlerdir (204). Bulgar çetecileri tarafından talan edilen sarayda Abdülhamit'in havuzun altına saklattığı hazine aranmasına rağmen bulunamamış, hazinenin yerini bilen kişilere işkence yapılarak hazine çıkarılmış ve hazine talan edilmiş; tüm bunlar Padişah'ın damadı ve başkumandan vekili olan hürriyet kabadayısı –Akşin (1994: 291)

Enver Paşa için Kahraman-ı Daimi-î Hürriyet lakabının kullanıldığını dipnotlarında belirtme gereği duymaktadır- Enver Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir (205); fakat daha sonra, talan edilen hazineden cemiyetin eline hiçbir şey geçememiştir. Ertesi gün bir yandan Divan-ı Harb kurulmuş diğer yandan da katledilen askerlerin cesetleri çöp arabasına konmuş, Hareket Ordusu'ndan ölenler ise "*...tantanalı merasimle hürriyet-i ebediye tepesindeki âbideye göm*"ülmüştür (207). Sağ kalanlar trene bindirilmiş, vagonların tepesine süngülü muhafızlar konulmuştur. Yazar şöyle devam eder: *"Dehşet ve haşyet içinde yola düzüldük. Dedeağaç, gümülcüne Serez, Drama Selanik gibi büyük şehirlerden geçerken istasyonlara dolmuş olan halk olanca avâzlariyle: Millet hâinleri Alçaklar, namussuzlar diye bağırıyor ve treni taşıyorlardı. Bütün yolculuk müddetince hiç bir ihtiyaç için vagonların kapısını açmadılar. Selânik'i geçtik. Karaferye, Vodina'dada ber mutad vagonlar taşlandı ve en galiz küfürler savuruldu. Sabaha karşı Manastır'a geldik. Vagonlar sımsıkı kapalı, havasız olduğundan bir çok kimseler öldüler ve ekserimiz hasta, bitâb ve meccalsiz olarak vagonlardan canlı cenaze halinde çıktık*" (210).

Sonuç olarak, 31 Mart ile , "*...can düşmanlarımız, uzun yıllar Makedonyada yakmadık can, yıkmadık hanumân bırakmayan Bulgar, Slavlar, Sırplar ve Yunan eşkiyası Rumeliyi baştanbaşa çiğne*[miş]. *Masum halkı camilere doldurup yak*[mış]. T*arihin kaydetmediği faciaları yap*[mış]. *Çatalcaya kadar dayan*[mış]. *Bu hali gören cemiyet koynundaki siyasî zehirli yılanları söküp atama*"mıştır (214). "*...kanlı ve namussuz ihtilâli Siyonist-mason-dönme müşterek*" plânı olan 31 Mart olmasaydı Sultan Abdülhamit'i devirmek kabil olamayacaktı. "*Çünkü O, kilit taşı gibi yerinde kaldıkça bu üç düşman emellerine nâil olamaz*"dı (200). "*Türk imparatorluğunu yıkmak isteyenlerin önüne kal'e gibi çıkan Sultan Abdülhamid'den intikam almak için Yahudiler tarafından hazırlanan pilan tatbik edilmişdir*".(219) "*31 Mart. Mürettep bir hadise*" (221) idi. "*Müstakil Türk devletini yıkmak, onu ayakta tutan bütün manevi faktörleri ortadan kaldırmak içün tertip edilmiş câniyâne bir harekettir. Gayesi bu olmakla beraber sarayları ve milli serveti yağma Sultan Abdülhamid handan yahudilerin öç al-*

ması, mukaddes Filistin topraklarında yahudilerin devlet kurması ve İslâm âleminin rehberi olan büyük Türk milletini küçültüp bu âlemin başından koparıp atmak bu hadisenin başlıca sebeplerindendir. Bu vicdansız gaye ve emelleri gizlemek için hadise nin murettibi olan yahudi, dönme farmason ve İngiliz Propagandaları var kuvvetleriyle çalışarak bütün suçu Türk hükümdarına yüklemek istemişler ve bunun için sayısız neşriyat" yapmışlardır.(221)

31 Mart: "Devletin Modernleşmesi" Düşüncesine Toplumsal Tepki

Fransız Devrimi, tüm imparatorlukları etkilediği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da derinden etkiledi. Fransız devrimi ile birlikte yayılmaya başlayan milliyetçilik düşüncesi ve kapitalist üretim ilişkileri temelinde şekillenmiş bir ulus devlet olgusu, bu olguya hayli yabancı imparatorlukları ya yok olmaya, ya da ulus devlet içerisinde tanımlanmış devletler şekline dönüşmeye zorladı. Osmanlı İmparatorluğu da, diğer imparatorlukların geçtiği bu süreçten geçti ve 1923 yılında yerini, kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu ve millet prensibi etrafında kurgulanmış Türkiye Cumhuriyeti ulus devletine bıraktı. Ve tabii ki bu süreç bir günde değil, uzun ve sancılı bir dönüşüm sürecinin ardından geldi; gelmekte de.

Kapitalizm ve milliyetçilik olgusunun istisnasız tüm imparatorlukları etkilediği, onları dönüşüme, dönüşemeyenleri de yok olmaya zorladığı bir vaka olmakla birlikte, her imparatorluğun bu süreçten aynı şekilde etkilendiklerini, tıpatıp aynı sorunlarla boğuşmak zorunda kaldıklarını ve aynı metot ve pratikler ile dönüşümlerini tamamladıklarını söylemek olası değildir. Nitekim İmparatorlukların ulus devlete, tebaalarınsa yurttaşa dönüşüm süreci, her imparatorluğun kapitalist ekonomik zincire eklemlenme biçimi, her ülkenin özgül şartları ile belirlenmiştir.

Tüm dünyadaki her bir ulus devletleşme, kapitalistleşme sürecinin olduğu gibi, Osmanlı ulus devletleşme sürecinin de belirli özgün formları, metotları, pratikleri vardı. Güçlü bir burjuva sınıfının yönlendirmesinde ulus devletleşme sürecine girmeyen Osmanlı'da bu dönüşümün devlet adamları

eliyle, onların önderliğinde yürütülmesi bu özgün form ve pratiğin en belirgin özelliğidir. Osmanlı ulus devletleşmesinin bir diğer karakteristiği, onu diğer kapitalistleşme pratiklerinden ayıran bir diğer özelliği de Osmanlı/Türk ulus devletinin kuruluş sürecinde, uluslaşma ve (kapitalist, modern bir) devletleşme süreçlerinin aynı anda ve birbirlerini destekler, birbirlerini etkiler, birbirlerini besler tarzda gerçekleşmeyip; tersine, önce modern kapitalist formda bir devletin kurulması, ardından da ona uygun, ona tâbi bir ulusun yaratılması –modernleşmenin bu yönüne Türkiye Cumhuriyeti döneminde ağırlık verilecektir- şeklinde gerçekleşmesi, gerçekleşmeye devam ediyor olmasıdır. Elbette ki Osmanlı ulus devletleşme pratiğinin bu ikinci yönü, Osmanlı döneminde halkın modernleşmesi için hiç ama hiçbir şeyin yapılmadığı, Cumhuriyet'e geçişle birlikte de tam anlamıyla bir kapitalist ulus devletin kurulmuş olduğu ve bu alanda hiçbir reforma gidilmediği, gidilmesine gerek dahi kalmadığı anlamına gelmemektedir; fakat tersine, uluslaşma ve devletleşme pratiklerinin ağırlık noktalarının Osmanlı'da imparatorluğun modern bir ulus devlet formuna kurumsal dönüşümü, Cumhuriyet yönetiminde ise halkın toplumsal dönüşümüne odaklandığını ifade etmektedir.

31 Mart Vakası, şeriatçı ya da komplocu bağlamda değil işte bu sürecin sancıları bağlamında değerlendirilmelidir. Nitekim vakaya asıl rengini veren de ayaklanma içerisinde Şeriat düzeni isteyenler olmasına karşın bir şeriatçı ayaklanma ya da ayaklanmayı bastıranlar arasında mason locası üyesi ittihatçılar olmasına karşın bir mason ya da onların piyonu olan dönme ittihatçı komplosu olmaması, tersine, modern bir ulus devlet formuna dönüşmenin toplumsal sancılarını bünyesinde taşımasıdır. Bunun en önemli nedenlerinden biri modernleşme sürecinin toplumda, özellikle de toplumun yöneten-yönetilen ve batılı eğitim almış yönetenler ile geleneksel eğitim almış yönetenleri arasında yarattığı zihniyet farklılaşmasıdır.

Fransız devrimi öncesinde Osmanlı (devlet, yönetenler) ile tebaa (yönetilenler, halk, reaya) arasında ve özellikle de yöneticilerin kendi aralarında zihniyet, anlayış, dünyayı algılayış ve yorumlayış farkı, tutarsızlığı ya da çelişkisi yoktu. Reaya ve bürokrasinin zihniyet dünyası birbirlerini tamamlayan bir tu-

tarlılık içerisindeydi ve yöneten asker sivil bürokrat aydın arasında bir zihniyet farklılaşmasından bahsetmek mümkün dahi değildi. Fransız Devrimi sonrasının yeni dünya düzeni Osmanlı İmparatorluğu'nu –daha doğrusu artık bir kapitalizm öncesi bir imparatorluk olmaktan çıkarak modern bir ulus devlet olmaya doğru yol alan imparatorluğunu- modern bir devlet haline gelmeye zorlarken, bu dönüşümün motoru olan asker, sivil, bürokrat ve aydınlar, yani yönetenlerin, hem kendi arasında, hem de tebaa arasındaki ilişkide bir zihniyet, anlayış farkı, çatışmaları, uyumsuzlukları ortaya çıkmaya başlamıştır. Tabii ki bu, kapitalizm öncesi Osmanlı yöneteni ile yönetileni ve yönetilenlerin kendi aralarında hiçbir sorun ya da çatışma olmadığı, Osmanlı'nın tüm çatışma, uyumsuzluk vb. ile Fransız Devrimi sonrasında tanıştığı anlamına gelmez. Ve elbette ki Mehmet Çelebi tarafından Kazaskerliğe atandığı için yöneticiler arasında da sayılan Simavnalı Bedrettin (Şeyh) ile 1. Mehmet (Çelebi) arasında ya da Şeyh Celal ile Yavuz Sultan Selim arasında bir ihtilaf, bir çatışma, bir fark vardır; fakat bu fark bir zihniyet farkı, yönetenler ile yönetilenler arasındaki veya yönetenlerin kendi içindeki arasındaki bir anlayış ve algılayış farkına tekabül etmemektedir.

Modernleşmenin temel aktörü olan bürokrat/aydının kendi içinde ve halk ile arasındaki dünyayı kurgulayış, anlayış ve zihniyet farklarının ortaya çıkarak dönüşüm dönemi öncesindeki tutarlılığın ortadan kalkmasında, kapitalistleşme –ve ona bağlı kurumsal ve düşünsel değişim- sürecinin bu kesimleri farklı yol, yöntem ve tarzlarda etkilemesi önemli bir rol oynamıştır. III. Selim döneminden başlayarak devam eden dönüşüm sürecinde Batılı tarzda eğitim veren bir çok okul açılmış, gittikçe yaygınlaşan bu okullarda okuyan, yabancı dil bilen, din temelli olmayan bir eğitim almış, Avrupa'daki siyasi ve entelektüel gelişmeleri, Avrupa'daki ulus devletleşme ve kapitalistleşme süreçlerini takip eden bürokratlar ile temel olarak Kur'an okumanın ve dini kaidelerin öğretildiği/ezberletildiği sübyan mektebini bitirmiş ya da Osmanlının klasik okullarından, yine dini eğitim veren medreselerden mezun olarak devlet görevlerinde yükselmiş görevliler ve büyük çoğunluğu hiçbir eğitim almamış olan kitleler arasındaki zihniyet ve anlayış

kriterleri farklılaşmış; her iki kesimin dünyayı algılar, yorumlar, ifade eder, zihinlerinde tasavvur eder ve yaşarken kullandıkları referans noktaları değişime uğramıştır: İşte bu nedenledir ki, Gülhane Hattı Hümayunu'nu okuyan Mustafa Reşit Paşa'nın, Tercüme Odası'nda yetişen Ali ve Fuat paşaların, I. Meşrutiyet'in anayasa taslağını hazırlayan Mithat Paşa'nın, II. Meşrutiyet'in Kahraman-ı Daimi-î Hürriyet'i Enver Paşa'nın, İstanbul'da toplanamayan meclisi Ankara'da toplayarak cumhuriyete giden süreci başlatan Mustafa Kemal Paşa'nın ve Meşrutiyete, hürriyete karşı yapılan isyanı bastırmak için İstanbul'a giren ordunun başındaki Mahmut Şevket Paşa'nın düşünsel kodları ile tebaanın düşünsel kodları arasında bir tutarsızlık farklılık, başkalıktan bahsederken; I. Osman'ın veziri Köse Mihal'in, II. Mehmet'in veziri Çandarlı Halil Paşa'nın ve 3 padişaha birden vezirlik yapan Sokullu Mehmet Paşa'nın düşünsel kodları, zihniyet dünyası ile o dönemin tebaasının zihniyet dünyası arasında kategorik ayrılıklardan değil bir tutarlılık, bir bütünlükten bahsedilebilmektedir. 1800'lere kadar böyle bir farklılıktan yöneticilerin kendi içinde de bahsetmek mümkün değildir. 31 Mart'da alaylı askerlerin ayaklanması ve mekteplilerin/ittihatçıların hareket ordusu ile bu ayaklanmayı bastırmaları da bu çerçeveden ele alınmalıdır. Alaylı askerlerin ordudaki Prusya tarzı eğitime alışamamaları ya da namaz vb. dini vecibeler için eğitimlere ara verilmemesini kabullenememeleri de doğrudan doğruya bu zihinsel kodlarla ilgilidir.

Mustafa Reşit, Mithat, Mahmut Şevket... paşalar, hem Osmanlı'yı modern, kapitalist bir ulus devlete dönüştürmeye çalışan devlet adamları, hem de bu sürecin ürünleri, Batılılaşma döneminde açılan okullarda yetişmiş bürokrat, aydınlardır ve bu özellikleriyle hem alaylı meslektaşlarından hem de tebaadan farklılaşmaktadırlar. Bir başka değişle bu kişiler hem Osmanlı reformlarının ürünleri hem de bu reformları taşıyan, gerçekleştiren aktörlerdir. Ulus devletleşme sürecinin modernleştiricisi bu bürokrat aydınları Cemil Meriç gibi, "Avrupa düşüncesinin kifayetsiz birer elçisi" olarak tanımlamak ya da "Osmanlı klasik eğitim sistemi içinde Kur'an, Hadis ve müçtehitlerin düşüncelerini tekrarlamaktan başka bir şey yapmayan

Osmanlı ulemasının -kapitalistleşme ile birlikte- Batılı düşünceleri tekrarlamaktan başka bir şey yapmayan kişiler haline geldiğini de söylemek" de mümkündür. Ancak bu, kapitalistleşme ve ulus devletleşme sürecinin –ve bu süreçte açılan Batılı tarzda eğitim yapan kurumların- dönüşen ve dönüştürülen ve dönüştürenlerin kendi arasında bir zihniyet bir anlayış farklılaşmasını ortaya çıkardığı; dünyayı, içinde yaşadığı toplumu, o toplumun sorunlarını ve sorunların çözümüne ilişkin zihniyet kodları ve pratiklerini kategorik olarak dönüştürdüğü gerçeğini değiştirmeyecektir. İşte bu nedenledir ki, ne Selanik'ten kalkan orduya Hareket Ordusu adını veren ve 19 Nisan günü kaleme aldığı bildiri de hareket ordusunun *Vatanın milli selâmet ve saadetinin gerektirdiği bir askeri operasyonu gerçekleştirmek* için İstanbul'a hareket ettiğini söyleyen Mustafa Kemal'i, ne *"İstanbul'da meşrutiyet aleyhtarlarının, gerek sarayın gerekse de dış düşmanların teşviki ile bir irtica yaparak meşrutiyeti boğmak isteyeceklerini hiçbir zaman düşüncemden uzak tutmadım. Fakat bunu İttihat ve Terakki Umumi Merkezi'ne ve İstanbul'a gelen murahhaslarına anlatamadım"* diyen Kazım Karabekir (2005: 444)'i, ne de harekete katılan diğerlerini, basitçe bir komplo tezgahlamakla suçlamamız mümkün değildir. Hiç kuşkusuz isyanı bastıran İttihat ve Terakki bunu muhalefeti bastırmak, yıllar boyunca karşısında durduğu Abdülhamit'ten ve ordu içindeki alaylı (Osmanlı'nın geleneksel kurumlarından eğitim alarak geleneksel metotlarla askeriye içerisinde yükselen) askerlerden kurtulmak amacıyla kullanmıştır. Fakat zaten isyanın ilk çıktığı günlerde İttihat ve Terakki'nin içerisine düştüğü kararsızlık, olayların başladığı ilk günlerde cemiyet üyesi/sempatizanı mebusların İstanbul'dan kaçmaya çabalamaları, askeri müdahale kararının alınabilmesi için dahi belirli bir sürenin geçmiş olması ve Hareket Ordusu adı altında toplanan birliklerin apar topar bir araya getirilmesi de göstermektedir ki, 31 Mart Vakası'nı mason localarının oyuncağı olan İttihat ve Terakki tarafından baştan aşağı planlanmış bir komplo olarak ele almak kabil değildir. Nitekim, bu bağlamda, komplocu karşı resmî ideolojinin İttihat ve Terakki ve masonlar arasında –bugün Yahudi ve mason kelimelerine yüklenen aşağılayıcı anlamdan yararlanarak kurduğu- ilişkinin

de doğru olmadığını belirtmeden geçmemek gerekiyor: İttihat ve Terakki cemiyeti ile Yahudi cemaati ve/veya mason locaları arasında kurulan ilişki de –karşı resmî ideolojinin iddia ettiği gibi- kullanma/kullanılma ikilemine indirgenerek tartışılamaz. Elbette, tekrar hatırlatmakta fayda vardır ki, bu, mason locaları ve İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiden locaların hiçbir çıkar sağlamayı amaçlamadıkları ya da locaların o dönemde somut hiçbir çıkar peşinde koşmadıkları ve yahut da masonlar ile cemiyet arasında hiçbir ilişkinin olmadığını iddia etmek anlamına gelmemektedir. Aksine iddia edilen, bu ilişkinin var olup –ki Hareket Ordusu'nda önemli miktarda Selanikli Yahudi'nin olduğu iddia edilmektedir[11] (Kalyoncu, 2003)- bu ilişkinin varlığını mümkün kılan temel dinamiğin ise yine Osmanlı'nın kapitalistleşmesi, ulus devletleşmesi ve Yahudi cemaatinin bu süreçteki rolü bağlamında değerlendirilmesi gerektiğidir. Nitekim Selanik ve çevresi, hem Osmanlı'da kapitalist üretim ilişkilerinin ilk yaygınlaştığı bölge, hem ilk muhalif hareketlerin, ilk milliyetçi hareketlerin, Meşrutiyet'ten sonraki ilk işçi grevlerinin ve ilk sosyalist örgütlerin ortaya çıktığı bölge, hem de İspanya'dan kaçarak Osmanlı'ya sığınan ve II. Beyazıt döneminden beri o bölgede yaşayan Yahudilerin de yerleştirilmiş olduğu bir bölgedir. Kültürel ve dini sebeplerle Yahudilerin Avrupa ile ilişkilerinin uzun yıllar devam etmesi nedeniyle Batılı düşünce kalıplarının, özellikle eğitim kurumları aracılığıyla, Osmanlı'ya -ve tabii ilk başta Selanik'e- taşınmasında Yahudilerin önemli rol oynadıkları da hatırlanırsa, ulus devletleşme- İttihat ve Terakki- Yahudilik arasındaki ilişkinin neden bu bağlamda ele alınması gerektiği de açıklığa kavuşmuş olur. İttihat ve Terakki'yi Yahudi cemaatleri ile ilişkilendiren zincir de, gerçekte budur.

---

[11] Aksiyon dergisi 14 Nisan 2003 tarihinde yayınlanan 436. sayısında bu konuyu ele almıştır. Cemal Kalyoncu'nun yazısına göre 500. Yıl vakfı Koordinatörü Harry Ojalvo Hareket Ordusu'ndaki askerlerin %60'ının Yahudi olduğunu belirtmiştir. Fakat, görüşlerine başvurulan diğer tarihçiler, bu oranın abartma olabileceğini, Selanik'teki Yahudi oranının nüfusun yaklaşık üçte biri civarında olduğunu belirtmişlerdir. İttihat ve Terakki cemiyeti ve Sebataycılık ilişkisi ile ilgili olarak ayrıca Bkz: (Zorlu, 2002)

Daha somut bir örnek, İttihat ve Terakki üyesi olan ve Hareket Ordusu'nda komutanlık yapmış olan Mustafa Kemal'in, günümüz ilk ve orta okul tarih kitaplarına da yansıyan hayat hikayesinden verilebilir. Selanik'te doğan Mustafa, okul çağına geldiğinde hangi okula gideceği ile ilgili olarak aile içinde bir tartışma yaşanır. Annesi, mahalle mektebine gitmesi konusunda ısrar ederken (Hafız Mehmet Efendi'nin öğretmenlik yaptığı Sübyan Mektebi); Babası Ali Rıza Bey, Mustafa'nın, modern eğitim yapan Şemsi Efendi okuluna gitmesini ister. Mustafa, annesinin isteği üzerine ilk önce mahalle mektebine başlar ama kısa süre sonra Şemsi Efendi okulu'na geçer. Milli Eğitim Bakanlığı tavsiyeli tarih kitaplarında da adı geçen Şemsi Efendi, Şimon Zwi- kendisi ***Evet, Ben Selanikliyim: Türkiye Sabetaycılığı*** isimli kitabın yazarı Ilgaz Zorlu'nun dedesi olmaktadır ve kitap Zwi-Geyik Yayınları arasından çıkmıştır- 1872 yılında Selanik'te dönemin ilk modern eğitimini veren ve kendi adını taşıyan özel okulunu açmıştır. Hatta çocuklara gavur usulü ders verdiği için okul tahrip edilmiş bir süre sonra da kapanmıştır. Atatürk bu okula 1886-87 döneminde kaydolmuştur. Fakat yukarıda belirtildiği gibi, bu, Mustafa Kemal'in bir Yahudi dönmesi bir ittihatçı olduğuna değil, (eğitiminin ilerleyen safhalarında da) batılı tarzda eğitim almış ve bu nedenlerle de, gerek alaylı yöneticilerle, gerekse de halktan zihni kodlar ve onun gündelik yaşama yansıyan pratikleri açısından farklılaşmış bir kişi olduğunu göstermektedir.

Yukarıdaki örnekten de hareket ederek tekrar vurgulamak gerekirse, Osmanlı bürokrat aydını ile Yahudi cemaatini buluşturan ortak nokta, Selanik'in Osmanlı kapitalistleşmesi, ulus devletleşmesi içerisindeki önemli rolü, Yahudi cemaatinin Batılı, laik eğitim sisteminin Osmanlıya taşınmasındaki önemli rolü ve Batılı tarzda eğitim almış asker sivil bürokrat ve aydınların Osmanlı modernleşmesindeki rolleridir; Bu ilişkinin salt İttihatçıların masonların maşası olmasına indirgenmesi –ve 31 Mart Vakası'nın da bu bağlamda değerlendirilmesi- ise doğru değildir.

31 Mart Vakasına neden olan isyancıların şeriatçılar olduğu yönündeki resmî ideoloji de, en az, 31 Mart'ın mason-ittihatçı komplosu olduğunu söyleyen karşı resmî ideoloji kadar yanlı

ve bugünün laik-muhafazakâr tartışmalarını beslemek için kullanılagelen bir kurgudur. Bu düşünce, temel olarak, Abdülhamit'in İslamcılık politikası, ayaklanmaya katılan alaylı askerler ve medrese öğrencilerinin eğitimlerinin temelini oluşturan İslami düşünce ve Derviş Vahdeti'nin İttihad-ı İslamiye'si arasında kurdukları paralelliklerden hareket etmekte; Askerlerin aslında kıdem, maaş ve ikramiye özlemiyle, öğrencilerin –her zaman olduğu gibi- sınavlardan başarısız olma kaygısı ile tedirginlik duymaları ile ilgilenmemekte; Derviş Vahdeti'nin de Şeriata ilişkin beklenti ve özlemleri olmakla birlikte Meşrutiyet ve modernleşme yanlısı bir öz taşıdığını görmezden gelmektedirler. 31 Mart'ın bir şeriatçı ayaklanma olduğuna dair görüş Abdülhamit'in İslamcılık politikasını da doğru değerlendirememektedir. Abdülhamit'in İslamcılık politikası, Osmanlı'nın Şeriat'la yönetilmeye başlanmasına yönelik bir politika, Osmanlı'nın Kur'an'a göre yönetilmeye çalışılması politikası olarak değerlendirilemez. Aksine, Abdülhamit dönemi Osmanlı'da reform hareketlerinin devam ettiği, kapitalistleşme ve ulus devletleşmenin hız kazandığı ve Osmanlı'yı bir -bir ulus devlet formunda- bir arada tutmaya çabalarının devam ettiği bir dönemdir. İlkokullara ilişkin kapsamlı düzenlemelerin Abdülhamit döneminde yapılması ve Batılı eğitim tarzını ifade eden Usul'ü Cedide (yeni metod)'nin kabul edilmesi ve okuma-yazma öğretiminde "heceleme" usulü terk edilecek ve "usul-ü saftiye" veya "meddiye" denilen yeni usul okuma tekniklerinin getirilmesi ve en önemlisi de Batılı tarzda eğitim veren yüksek okulların açılması da buna örnek olarak verilebilir. Hatta bir adım daha iler gidilerek Abdülhamit'i meşrutiyet'i tekrar ilana mecbur eden gençlerin, ittihatçıların, doğrudan doğruya Abdülhamit tarafından açılan ve Batılı tarzda eğitim veren okullardan mezun gençler olduklarını söylemek de yanlış olmayacaktır. Abdülhamit'in İslamcılık politikasını –tıpkı Mısır'da yayınlanan Türk Gazetesi'nde Üç Tarz-ı Siyaset isimli makalesinde Yusuf Akçura'nın yaptığı gibi- Osmanlı birliğini, ittihadı anasır-ı sağlamak, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını önlemek için ortaya atılmış politikalardan biri olarak değerlendirmek en doğrusudur.

31 Mart'ın bir şeriatçı ayaklanma olarak tanımlanması, ayaklanmanın temel renginin "Şeriat" olması ile ayaklanmaya katılanlar arasında Kur'an'a, İslamî teamüllere göre yönetim taraftarlarının "da" olması arasında kayda değer bir fark vardır; tıpkı ayaklanmanın bir mason-dönme ya da Akşin'in sözleriyle "geniş mezhepli ittihatçılar" komplosu olmasıyla, ittihatçılar arasında masonların ya da Yahudilerin yönetimindeki eğitim kurumlarından mezun olanların "da" mevcut olması arasında bir fark olduğu gibi. 31 Mart'a rengini veren öz resmî ve karşı resmî ideolojinin savladıkları değil; tersine bizzat, devletin modernleşmesinin, imparatorluktan, ulus devlete geçişin, Osmanlı adı verilen siyasal kurumun kapitalist ulus devlete doğru evriminin yarattığı toplumsal sancı ve gerilimlerdir.

Mete K. KAYNAR

Kaynakça

AKŞİN Sina. (1972), ***31 Mart***, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

AKŞİN Sina. (1994), ***Bir Şeriatçı Ayaklanma 31 Mart Olayı***, Ankara: İmge Yayınları.

AKŞİN Sina. (2002), "Siyasal Tarih (1908–1980)", ***Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908–1980,*** (Der: Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi.

AKŞİN, Sina. (1971), ***31 Mart Olayı,*** Ankara: Sevinç Matbaası.

AKYOL, Taha. (2002), ***Osmanlı Mirasından Cumhuriyet Türkiye'sine İlber Ortaylı İle Konuşmalar***, İstanbul: Ufuk Kitapları.

ATİLHAN, Cevat Rıfat. (1956), ***İlim Işığında Ve Tarih Önünde 31 Mart Faciası,*** İstanbul: Aykurt Neşriyat,.

ATİLHAN, Cevat Rıfat. (1969), ***31 Mart Faciası,*** İstanbul: Aykut Yayınları.

ATİLHAN, Cevat Rıfat. (2000), ***Bütün Çıplaklığıyla 31 Mart Faciası,*** İstanbul: Sinan Yayınları.

AVCIOĞLU, Doğan. (1998), ***31 Mart'ta Yabancı Parmağı***, İstanbul: Cumhuriyet. Yayınları.

BİR, Ali Atıf (2006) "Korkuyu Gördüm Çok Korktum" ***Hürriyet***, 16.04.2006

BORAK, Sadi. (1992), "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi" ***Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***, Mart 1992, Cilt: VIII, Sayı: 23: 357–371.

BORAK, Sadi. (1997), ***Atatürk'ün Resmî Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri***, İstanbul: Kırmızı Beyaz Yayınları.

DÂNİŞMEND, İsmâil Hâmi. (1976), ***Sadr-ı a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki resmî Ve Hususi Vesikalara Göre: 31 Mart Vak'ası,*** İstanbul: İstanbul Kitapevi,

GÜRESİN, Ecvet. (1969), ***31 Mart İsyanı,*** İstanbul: Habora Kitabevi,

İRTEM, Süleyman Kâni. (2003), ***31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu: Abdülhamid'in Selânik Sürgünü***, İstanbul: Temel Yayınları.

KALYONCU, Cemal A. (2003), "Hareket Ordusu'nun yüzde 60'i Selanikli Yahudilerdi", ***Aksiyon,*** 14 Nisan 2003, Sayı: 436.

KARABEKİR, Kazım. (2005), ***İttihat ve Terakki Cemiyeti,*** 6. Baskı, İstanbul: Emre Yayınları.

KODAMAN, Bayram (1995), ***31 Mart hadisesi: (Son Osmanlı Vak'a Nüvisi Abrurrahman Şeref Efendi'ye Ait Bir Yazma Esere Göre),*** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KORKUD, Refik. (1959), ***I. Meşrutiyet - Matbaat - Eski Diktatör ve 31 Mart Faciası,*** Ankara: Işık Matbaacılık.

KUTAY, Cemal. (1997), ***31 Mart İhtilalinde Abdülhamit***, İstanbul: Kalem Yayınları.

MEVLÂNZADE Rıfat. (1996), ***31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi***, İstanbul: Pınar Yayınları.

MUMCU, Ahmet. (1997), ***Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi (Ünite 1-15)***, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

ÖZÇELİK, Ayfer. (2001), ***Sahibini Arayan Meşrutiyet: Meclis-i Mebusan'ın Açılışı 31 Mart ve 1909 Adana Olayları,*** İstanbul: Tez Yayınları.

SORGUN, Taylan. (2003), ***Devlet Kavgası İttihat ve Terakki***, 2. Baskı, İstanbul: Kum Saati Yayıncılık.

ŞİŞMANOV, Dimitry. (1978) ***Türkiye'de işçi ve Sosyalist Hareketler,*** İstanbul: Belge Yayınları

TUNAYA, Tarık Zafer. (1995) ***Türkiye'de Siyasi Partiler 1859–1952***, İstanbul: Arba yayınları

TURAN, Mustafa. (1966), ***Ellibeş yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Bir Facia: Taşkılada 31 Mart Fâciası,*** İstanbul: Üçdal Neşriyat.

TURAN, Mustafa. (2003), ***Bir Generalin 31 Mart Anıları***, İstanbul: Q-Matris Yayınları.

TÜRKMEN Zekeriya. (1993), ***Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması,*** İstanbul: İrfan Yayınevi.

TÜRKMEN, Zekeriya. (2002), ***31 Mart Olayın'dan Sonra Yıldız Evrakı Tedkik Komisyonu'nun Kuruluşu, Faaliyetleri ve Yıldız Sarayı'nın Araştırılması,*** Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

YALMAN, Ahmet Emin. ("Mustafa Kemal Atatürk'ün Yaşamına Dair Anılar" (Röportaj), ***Vakit,*** 10 Ocak 1922, ***Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,*** Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil, Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları

ZÜRCHER, Eric Jan. (2005) "1909 İstanbul'unda Köktenci Bir Ayaklanma mı? Hollanda Büyükelçilik Raporlarında 31 Mart", ***Savaş, Devrim ve***

Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908–1928), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ZÜRCHER, Erik Jan. (1998), ***Modernleşen Türkiye'nin Tarihi***, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

ZORLU Ilgaz (2002), ***Evet, Ben Selanikliyim: Türkiye Sabetaycılığı Makaleler***, İstanbul: Zvi-Geyik Yayınları.

Sarıkamış

Trajedi mi Destan mı?

Soğuğa aldırmayan yaşlı adam bir taraftan atlı kızağı sürmeğe çalışırken diğer taraftan orada olup olmadığımı yoklamak istercesine arkasına dönüp konuşmayı da ihmal etmiyordu; hiç kuşkusuz kasabasının yeni misafirine anlatacak bir şeyleri vardı ve az önce şehirlerarası otobüsün bol dumanlı sıcaklığına sığınan ve bu garip ulaşım aracından dışarısını, dışarıdaki sonsuz beyazlığı ve beyazın her türlüsünü garip bir düşte imişcesine seyreden ve bu *beyaz hali* dünyaya yakıştıramayan ben, kirpiklerimin soğuktan büzüşmesinin, nefesimin yün atkımı birkaç saniye içinde buzdan bir duvara çevirmesinin "şokunu" yaşamanın telaşında anlattıklarını olabildiğince dikkatli bir şekilde dinlemeye özen gösteriyordum. Sokağın köşesine geldiğinde atı durdurarak ilerideki tepeleri gösterirken, cılız atının titrediğini görüp ölmek üzere olduğunu düşünüyordum. Hep birlikte ölmek üzere olduğumuzu düşünüyordum. "Bak" komutuna gösterdiğim kısa süreli duyarsızlığa kızmış olmalı, oysa soğukla olan mücadelemi başlamadan kaybedecek gibi görünüyordum, *kibarca* dürterek tekrarladı komutunu: "oraya değil, karşı tepelere bak". Nereye bakıyordum? Gösterdiği yere baktım, ışık huzmeleri altında bir tiyatro dekoru gibi parlıyordu uzak tepeler. "Nasıl da parlıyor" diye devam etti, "evet" diyerek yanıtladım onu! Niçin "evet" dedim? Alışkın olmadığım soğuğun beynimi uyuşturmaya başladığını düşünüyordum, "evet" daha ilk gün, askerliğimi yapamadan –borcumu ödeyemeden milletime, ülkesi ve milleti ile devletime- ölüp gidecektim ülkemin buzdan damında, öyle çok acı bir ölüm olmayabilirdi bu, kitaplar öyle yazıyordu, ne var ki o kitapları

donarak ölenler yazmıyordu; Önce burnumun ya da kulaklarımın yanmaya başladığını hissedip bu *hissin* acısını tadacaktım, kısa bir süreliğine de olsa oldukça farklı bir acı olacaktı bu. Tam onlarla baş etmeğe çabalarken ellerim ayaklarım uyuşacak ve hemen ardından bu uyuşukluğa *tatlı* bir uyku eşlik edecekti. Kim bilir, belki de küçücük bir rüya görme fırsatım olabilirdi bu arada: açlığı ve soğuğu yok sayan.

"Niçin parlar öyle o dağlar bilir misin?" diye sorarak devam etti yaşlı kızakçı. Yanıtımı beklemeden devam ettiğini anımsıyorum!

"Orada donarak ölen askerlerimizin kemikleri un ufak olup toprağımıza karışmıştır da onun için." Yanıtımı bulduğumda bir buçuk yıl süreyle kalacağım, sıcak olmasa da ılık otelimin önüne gelmiştik. Ve bu süre içinde birçok kez karşılaşacaktık yaşlı adamla.

Yirmi yıl önceydi...

Geçtiğimiz günlerde bir çalışma için kitapevlerini dolaşırken Sarıkamış'la ilgili kitap bolluğu fazlasıyla şaşırmama neden olmuş bu tanışmayı anımsatmıştı. Ve yirmi yıl önce eğitimimi tamamlayıp da *B torbasından* çektiğim kura sonucu Sarıkamış'a gitmeden önce *oralarla* ilgili bilgi sahibi olmak istediğimde karşıma yalnızca *eski* resmi tarihin kısa anlatıları ve yargıları çıkıyordu. Bu metinlerden yaptığım okumalar bile Sarıkamış olgusunu yeterince tanımlar nitelikteydi. Şimdi ise Sarıkamış'la ilgili kitaplar, önemli bir kısmı roman öykü ya da anlatı olmak üzere, kitapevlerinde küçük bir stand dolduracak sayıya ulaşmıştı, üstelik yirmi sene önce bulduklarımdan okuduklarımdan eser yoktu. Ayaküstü karıştırdım birçoğunu bu *ayaküstülük durumu* birkaç saatimi almış olmalı bana alışık kitabevi yöneticileri *Sarıkamış bölümünün* önüne bir sandalye getirmişler *üşüyeceğimi düşünerek* sıcak içecek servisini ihmal etmemişlerdi. Kısa okuma maceram birkaçının satın alınmasıyla sonuçlandı. Karşımda duyduklarımdan, bildiklerimden ve yaşadıklarımdan ayrı bir Sarıkamış tablosu vardı. Yeni yazılan –resmi tarihin yeni versiyonu- Sarıkamış'la birlikte karşıma *eski* resmi tarihin anlattıklarından çok farklı bir Sarıkamış tablosu çıkmıştı. Bu yazımda romantik kahramanlık öyküleri anlatılıyordu ve sonu trajediyle de bitse bu öykülerde *vatan*

aşkı ve *yurtseverlik* ön plana çıkıyordu, uzaklara yelken açmış bir vatan aşkı; Ne var ki öykülerdeki yerel karşılaşmalar dünden çok bugünü ve kim bilir belki de yarını çağrıştırıyordu. Öyküler kimi zaman açık, kimi zaman gizli bir biçimde bu "kahramanlık yürüyüşünün" ardında yatanı kutsallaştırma çabasının birer ürünü olarak görülüyordu ve kuşkusuz hepsi de göz yaşartıcıydı!

Oysa Sarıkamış'ın kış ayazında ve onun hayalet tipilerinde gözyaşınız dahi akmaz donar kalır pınarlarınızın ucunda ve bu buzdan damla daha oluştuğu andan itibaren kalakaldığı yeri yok etmeye başlar. Bilirler mi acaba bu yazıları yazanlar veya yazdıranlar gözyaşının dahi donmasının ne demek olduğunu... Ya da göz pınarlarınızın donmasıyla birlikte her ne olursa olsun bir daha hiç ağlanamayacağını...

Bu soruya verilecek tek yanıt sıcak *okuma ortamınızda* öyküdeki hüzne ortak gözyaşları olmamalı.

Bunları düşünürken yıllar öncesine dönmemek mümkün mü? Komutanlardan biri ile yaptığım kısa *söyleşilerden* birinde onun "Sarıkamış harekâtının bu toprakların gördüğü en büyük askeri becerisizlik ve taktik zekâ yoksunluğu olduğunu" söylediğini anımsadım. Öyleyse son birkaç yıldan bu yana yapılan "Sarıkamış'ı anma yürüyüşlerine" verilen askeri destek sadece *şehitlere* gösterilen bir saygının ifadesi miydi? Bu türden bir saygı bundan on beş ya da yirmi sene önce bu nitelik ve nicelikte neden gösterilmiyordu? Kuşkusuz böyle bir saygıyı her an hak eden Sarıkamış *şehitlerinin* neredeyse yüzyılın ardından birden bu nicelik ve nitelikte anımsanmasının bir başka nedeni mi vardı?

Yoksa Sarıkamış'la ilgili yeni bir resmi tarih yazımı mı söz konusuydu; embriyonel bir yazım ve ardından doğum.

Yoksa bizler resmi tarihin yeni bir argümanını nasıl oluşturduğunun tanıkları mıydık? Ya da bir restorasyonun?

Sözlüğün bu maddesinde sadece bu soruları sormak istedim, yanıtlar için henüz erken olduğunu düşünüyorum ve soruların nedensellik ilişkileri içinde yeniden kurgulanmasının şimdilik kaydıyla yeterli olacağını düşünüyorum.

Görmeyenlere "Sarıkamış?" dendiğinde akıllarına gelen ilk *şey* soğuk olacaktır; kulaktan dolma bir soğuk bilgisi. Biraz

daha ilgili olanlar ise akıllara ilk gelen "soğuk" kavramının nedenini anımsayacaklardır. Tarih kitaplarında çokça yer almamakla birlikte emperyalist paylaşım savaşı yıllarında Osmanlı ordusundan on binlerce erin Sarıkamış'ta donarak öldükleri akıllara gelecektir. En azından önce olumsuz yaklaşımla ele alınan, karalanan, aradan geçen yıllar içinde yok sayılması yeğlenen, unutulan, ancak son birkaç yıl içinde eskisinden çok farklı bir nitelikte olmak üzere yeniden anımsanan Sarıkamış soğuğu...

Bir Sarıkamış okumasında eksik kalmaması gerektiğini düşündüğün yerler vardır; bunlardan ilkini Sarıkamış'ta yaklaşık yetmiş bin askerin, aç ve çıplak on binlerce askerin, komutanlarının emperyalist hezeyanlarını tatmin edemeden bir iki hafta içinde donarak ölmelerinin ardından, bu yetmiş bin askerin (=reaya?) daha *düşmana bir kurşun daha atmadan* ölmelerinin ardından Osmanlı Mebusan Meclisinde çılgınca alkışlanan konuşmasında Enver Paşa'nın "Rus Ordusunu artık bizim için bir tehlike teşkil edemeyecek hale soktuk" demesi oluşturur.[1] Ve bu türden lafların, kutlamaların ardından, kanıksadığımız bir davranışla, Sarıkamış'la ilgili her türlü haber ve yayını yasaklar Enver Paşa, bu yasağın alanı o kadar geniştir ki Alman subayları dahi bu komuta uyacaklardır.[2] Günümüze gelebilen görüntülü Sarıkamış belgelerinin yok denecek ölçüde az olmasında bu yasaklamanın payı olsa gerek. "Düşmana ağır bir darbe indirdik", uzunca bir süre Sarıkamış'la ilgili tek yayını bu yalan oluşturur. "Bunun dışındaki neşriyat önlenmiştir. Kaldı ki bu bozgunun yurtta ve ordularda uyandırabileceği tepkileri de düşünerek, daha Sivas postanesinden bütün ordulara, ancak kendisinin vereceği emirlere tabii olarak, yalnız kendi emirlerinin yapılması tebliğini yaymıştır. Enver Paşa'nın fiili diktatörlüğü asıl bu bozgundan sonra başlar"[3] Aslında yaşanan İttihatçı diktatörlüktür ki, bugün bu durumun görmezden gelinerek indirgemeci tutum takınılması ayrıca irdelenmesi gereken bir unsurdur.

Tunaya "Türkler bu savaşta ne kaybetmişlerdir?" diye soruyor ve sorusunun Sarıkamış bölümünü şu şekilde yanıtlıyor: "Yalnızca Sarıkamış seferine katılmış 90.000 Türk askerinin 70.000'i soğuk, hastalık ve kötü yönetimden ölmüştür."[4] Soru-

nun eksikliğini sonra kısaca tartışacağız ancak on sayfa önce verdiği "sonuç" yanıt durumun vahametini daha net bir şekilde gözler önüne seriyor: "Savaş tarihinin en büyük askeri felaketlerinden biri oldu. 66.000 asker Allahüekber Dağları'nda soğuk, ulaşımsızlık, açlık ve tifüsten yok oldu. 40.000 nüfuslu X. Kolordu'dan 1800 kişi, 20.000 mevcutlu IX. Kolordu'dan da yalnızca 1000 kişi geri dönebilmişti. Bunlar, düşman kendilerini izlemediği için kurtulmuşlardı... Şaka edercesine Meclis-i Vükelâ 'felaketin telafisi için' beş bin lira ayırmıştır... Yenilgi Turancı ve İslamcı rüyaları suya düşürmüştür."[5]

Tunaya'nın son saptaması önemlidir ve başta sorduğumuz sorunun yanıtı için bir kanal açmaktadır. Sarıkamış anmalarının Kızıl Elma hezeyanlarının diriltilmeye veya yeniden kaydıyla bir politik argümana dönüştürüldüğü günlere rastlamasının yanıt bağlamında dikkat çekici olduğunu düşünüyorum. Diğer taraftan, bir ara not olarak dile getirdiğim gibi "sorunun eksikliğinin" irdelenmesi gerekmektedir. Çünkü tüm resmi tarih *yazarları* sürecin bir emperyalist yağmayı tanımladığını görmezden gelmeyi yeğliyorlar. Evet savaşta iki taraf vardı ve Osmanlı bu taraflardan birinde yer alarak emperyalist yağmaya katılmayı ve bu yolla içine düştüğü durumdan kurtulmayı umuyordu. (Hiç kuşku yok ki *umma* duygusu her zaman gerçeğin görüldüğü anlamına gelmiyor!) Olmadı. Ancak "olmamasının" ve bu olmama yolunda meydana gelen yüz binlerce ölümün hesabını kimse vermedi. Ölenler reayadan başka bir şey olmadığı için öldükleriyle kaldılar ve Tunaya'nın deyimiyle "İttihatçıların sorumluluk hesabının ilk sayfasına – ve ilk satırına- bir daha silinmemek üzere yazılan"[6] bu olay günümüzdeki anma gösterileriyle şimdi aklanıyor. "Onlar vatanları için öldüler" deniyor "şehitlerimiz" edebiyatının hemen ardından.

Resmi tarih birçok yerde olduğu gibi bu *olayı da* anlatırken çelişkilere düşmeyi umursamıyor gözüküyor, birçok yazın arasındaki tutarsızlık ve önemli farklılıklar bu umarsızlığın sonucu olarak ortaya çıkıyor. Genel eğilim bu *işi* Enver Paşa'nın basiretsizliğine bağlamak yönünde; örneğin Müderrisoğlu Sarıkamış sürecini anlattığı kitabının önsözünde temel yargısını şu şekilde yazıyor "Sarıkamış Dramı, Enver

Paşa ve Albay Hafız Hakkı'nın kişisel tutkularının çatışmasından, çılgınca tutumlarından, gerçekleri görmezden gelerek acımasız emirler vermelerinden doğmuş; sonuçta iki hafta içinde doksan bini aşkın Türk genci donarak ölmüştür"[7] Tarihin bütünlüğü içinde kişisel yönelimlerin hırs ve hezeyanların fazla bir anlamı olmadığı rahatlıkla iddia edilebilir; kişisel tutumların etkili olduğunu düşündüğümüz olaylarda bile bu tutumları ve *hırsı* körükleyen temel itkinin ortaya konulması gerekmektedir. Yazarın yukarıdaki yargısı, içinde bir taraf olarak bulunulan savaşın emperyalist niteliğini tümüyle göz ardı eder yapıdadır. Diğer taraftan bu görmezden gelme ve tüm sorumluluğu bir ya da iki kişinin omuzlarına yükleme tavrının başka kazanımlara da aracılık edebileceği unutulmamalıdır. Bu kazanım tarihimizde kısa bir sürede olsa kendisini gösteren Enver Paşa-Mustafa Kemal çekişmesinde Mustafa Kemal'e üstünlük kazandıran bir unsur olarak görülebilir. Özellikle 1920'den sonra Enver Paşa'nın Kafkaslar ve Orta Asya macerasının Ankara hükümetince dikkatlice izlendiği ve Enver Paşa'nın birinci meclisteki iktidar mücadelesinde açıkça taraf olduğu düşünülürse "Sarıkamış olumsuz puanının" gerçek niteliklerinden soyutlanıp kişiselleştirerek kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan Sarıkamış "trajedisinin", aynı döneme rastlayan Çanakkale "destanının" yazılması için uygun bir ortamı da yarattığı düşünülebilir. Tarihi iktidarı ele geçirenlerin "yeniden" yazdığı düşünüldüğünde bu yaklaşımda haklılık payı bulmakta zorlanmayız. Unutulmamalıdır ki Çanakkale, taraf olunan emperyalist savaşın bir diğer sürecinin adıdır ve onun bir yurt savunması olduğu gerçeğinin ancak ikinci sırada bir anlamı vardır. Çanakkale'de iki emperyalist güç, taraflardan birinin toprakları üzerinde karşı karşıya gelmiş yüz binlerce askerin ölümü pahasına İngilizlerin Karadeniz'e geçişleri bir süreliğine ertelenmiştir. Savaşın kısa özeti budur, ancak sonucu önemlidir, oradan bir kahraman yaratılmıştır, üstelik savaşın üstünden nice yıllar geçtikten sonra ve kuşkusuz bu yaratım süreci fazla zor da olmamıştır; çünkü kısa bir süre önce yaşanan Osmanlı ordusunun başkomutanının bizzat elinden çıktığı savunulan, "Avusturya ve Almanya'nın ısrarıyla Avrupa cep-

hesi üzerindeki Rus baskısını azaltmak için 22 Aralık–15 Ocak 1914'te her türlü lojistik destekten yoksun 3.Ordunun bizzat Enver Paşa'nın yönettiği ve düşmanı bir kolorduyla tespit ederken iki kolorduluk kuvvetle kuzeyden kuşatmayı öngören taarruzu tam bir bozgunla sonuçlanan" Sarıkamış Faciası varken. Bu daha ileri bir söylem olarak değerlendirilebilir, en azından savaşın tarafları üzerine bir bilgi mevcuttur, ancak yinede sorunun bütünselliğinden indirgendiğini görmekteyiz. Bir tarafta iki kolordu ile bir kolorduluk kuvveti yenemeyen ve Avusturya ile Almanya'ya teslim olmuş bir Enver Paşa varken diğer tarafta Anafartalar'da küçük bir birliğin başında düşman kuvvetlerine yenilgi tattıran Albay Mustafa Kemal bulunmaktadır. Ve Anafartalar sürecinin tüm Çanakkale Savaşı'nın çok küçük bir süreci olduğu da böylece unutturulmaya çalışılmaktadır.[8] Aslında son kelimeyi "çalışılmaktaydı" diye yazmaya başlamamız gerekiyor!

Sarıkamış'ta ne oldu? Tekrar tekrar sorulması ve anlatılması gerekiyor ve bu tekrar *reaya/facia* kafiyesinin/-tekerlemesinin ezberlenmesi için gerekli. (reaya: yönetim altındakiler, mal, sürü; facia: çok acıklı bir olay, bir trajedinin çözümüne yol açan olay.) Bu "tekrarı" resmi tarihin *klasik* yazarının bir başka anlatısından yapacağız: Emperyalist yağmada bir taraf olarak savaşa girilmiştir ve böylesine büyük bir savaşta taraf olmanın bazı yükümlülükleri vardır. Bu yükümlülüklerle İttihatçıların Türkçülük hezeyanlarının çakışması 1914-15'de *doğuda* yaşanan *sorunların* başlıca nedenlerini oluşturur. "Enver Paşa'da facianın ortasındadır. Neticeyi belki o da sezer. Ama biraz da, çevresinin gerçeklerinde değil de, uzak ve belirsiz ufuklarda hayaller, ümitlerle yaşayan ya da gücünü bu hayal ya da ümitlerden alan bir yolcu gibidir. Ayağının altındaki acı hakikati görmek, onu olduğu gibi değerlendirmek için, gözlerini yere indiremez. Hele böyle bir yolcu, onun gibi ve onun kadar cesur olursa?"[9] Biz her mitolojik kahramanın ardında binlerce-on binlerce ölü bıraktığını çok iyi biliyoruz ve tarih ne yazık ki hala mitolojinin *kurallarına* göre yazılıyor. Hayal ve rüyalar gerçeklerin görülmesini engelleyebiliyor ve bunun bedelini hayali kuranlar değil bu *ideanın* peşinden zor yoluyla sürüklenen reaya ödüyor. Ve reaya tıpkı

sonrasında olduğu gibi niçin orada olduğunu bilmiyor: "...babaları, dedeleri yıllar yılı, Arnavutluk'ta, Balkanlar'da, Yemen'de, Havran'da, doğu isyanları sahalarında israf edilmiş bu köy çocuklarına bu harbin manası, nedeni, gayesi hiçbir zaman anlatılmamıştı."[10] Kahramanların öyküsü reayanın kaderi için her zaman belirleyici oluyor ve kahramanlık öyküleri yüz binlerin ölümü üzerinde yazılıyor. Bu şartlar altında Sarıkamış-Kars arasında bulunduğu varsayılan Rus ordusunun imhası için yapılan bir çevirme planı hava ve doğa şartlarına aldırmaksızın işleme konulur. Yapılan plan, tüm şartlar dikkate alındığında bilgi, akıl ve yetenekten yoksundur. Olsun ne gam. Başarılırsa batıdaki Alman ordusu rahatlayacak, Osmanlının da önü Orta Asya ve Hindistan'a dek açılacaktır. Başarısız olunursa ne olacaktır? Biz bu sorunun yanıtı olarak en azından komutanların ve "kahramanların" sıcak evlerine huzur içinde döndüklerini biliyoruz. 18 Aralık 1914'de başlayan taarruz sonucunda "Enver Paşa'nın ardı kesilmeyen taarruz emirleriyle eriyen Osmanlı Ordusu, soğuk ve açlığın da tesiriyle, hemen kamilen mahvolur."[11] Bu mahvoluşun gerçekleşme süresi yaklaşık olarak on beş gündür. Aç ve çıplak bir şekilde buza gömülen on binlerce beden izleyen günlerde olanaklar ölçüsünde Ruslar tarafından toplu mezarlara gömülürken 10 Ocak 1915'de Enver Paşa İstanbul'a dönüş yolundadır. 11 Ocak tarihli veda metni ise Osmanlı-İttihatçı ve ardıllarının insana bakışını özetleyen bir *ibret vesikası* gibidir. "...düşmandan yerler aldınız. Bu uğurda sarf ettiğiniz emekler, hiçbir vakit kaybolmayacaktır. Bundan dolayı sizi Padişahımız başta olduğu halde bütün millet tebrik ediyor. Ben gene İstanbul'a dönüyorum. İnşaallah bundan böyle de büyük muvaffakiyetler kazanarak, düşmanı bir daha başkaldıramayacak derecede kahr eder ve şehidlerimizin ruhunu şad edersiniz. Sizi Allahın birliğine emanet ederim. Unutmayınız ki, Allah her an yardımcınızdır."[12] Anlatı bir süre sonra Mustafa Kemal ile Enver Paşa'nın İstanbul'daki buluşmasıyla devam eder, Mustafa Kemal'in anılarına göre Mustafa Kemal Enver'e "vaziyetin nasıl olduğunu" sorar, "çok iyidir" diyerek yanıtlar Enver, "Enver'i fazla üzmek istemedim" diyerek bitirir anılarının bu bölümünü Mustafa Kemal.[13] O durumun farkındadır.

Diğer taraftan resmi tarihimizin klasik yazarlarından Aydemir bu faciadan bir başarı çıkarmaya da çalışır, ona göre bu başarı "ordunun yeni bir mücadele ruhuna sahip olmasıdır". Ancak bu ruhun nasıl bir ruh olduğunu daha iyi öğrenebilmek için *birinci dünya savaşında* ve *ulusal kurtuluş savaşında yedi düvele karşı özgürlük tutkusuyla savaşan* ordularımızdaki asker kaçaklarının sayısını bilmek yeterince açıklayıcı olabilmektedir!

İktidarı ellerinde tutanlar doğal olarak bu egemenliği meşrulaştıracak her yolu kullanırlar. Kullanılan yolların niteliği ve niceliği ve elde edilen sonuç, iktidardaki güçlülük ile doğru orantılıdır. Resmi tarihin yazımında sadece siyasetçilerin ve tarihçilerin değil sanatın ve medyanın da kullanılması ve bu türden bir *kolektivitenin* bütünsel hareketi bu gücü niteler. Bu birliktelik, egemenliğin yapısı var olduğu müddetçe onu yeniden üretmek, gerektiğinde restore etmek üzere korunur, göreve çağrıldığında iş başı yapar. Başta da söz ettiğimiz gibi Sarıkamış'ın yeniden, ancak farklı bir tonlamayla *gündeme getirilmesi* böyle bir görevlendirmenin sonucu mudur? Yanıt bekleyen bir soru, yanıtını arıyoruz; bolca çıkan Sarıkamış romanlarını okuyup Sarıkamış CD'lerini dinliyoruz, her Aralık ayında yapılan ordu destekli anma yürüyüşlerini izliyoruz (bir de bu yürüyüşleri Enver Paşa'nın askerlerinin şartlarında yapsalar; aç ve çıplak!).

Yirmi yıl önce Sarıkamış'ta yapılan askerliğin anıları zenginleştirmek için sınırlı sayıdaki Sarıkamış yazınlarını araştırmak ve okumak heyecan veriyor ve bu heyecan güncel sorularımın yanıtlarına yaklaştığım ölçüde daha da artıyor. Yakın tarihli bir *gezi* dergisi bu denemenin eksenini oluşturan "niçin" sorusunun yanıtına bu bağlamda bir kapı açıyor. Aynı tarih diliminde başka neler yaşandı sorusunu sormama neden oluyor; ve bu facianın ardından yaşanan bir başka "facia" bugüne yönelik sorularımız için bir ipucu veriyor: Ermeni *mevzuu*... Düşmanla karşılaşmadan donarak ölüp giden on binlerce askerin sorumluluğu henüz ortada olmayan düşmana, Ruslara yardım *–ve yataklık!-* ettiği sonradan ilan edilen Ermenilere yüklenebiliyor. Rusların donmuş binlerce askerimizi toplu mezarlara gömerken gösteren eski filmleri savaş belgesellerin-

de izlerken sormadan duramıyor insan, acaba Ermeni Mezaliminin örneği diye anlatılan toplu mezarların bir kısmı Enver'in hezeyanlarına kurban edilen askerlerimize ait olabilir mi? Askerlerinin gömülmesini düşmana bırakan bir kahraman! Ve bir diğer soru: birçok resmi tarih kaynağından *damıttığımız* bu yaklaşım yeni bir soruyu daha kurgulamamıza aracılık edebiliyor: Ermeni *mevzuunun* yoğun bir şekilde tartışıldığı son yıllarda, bu tartışmaların yoğunluğu Sarıkamış şehitlerinin yeniden anımsanmasının bir nedeni olabilir mi?

Sarıkamış'la açılıyor derginin *dosyası.* Anmalardan alınan fotoğrafların güzelliğini siyah-beyaz fotoğraflar dengeliyor. Anma yürüyüşlerine bizzat tok ve giyinik olarak katılan bir yazar bugünü, 1915'i ve o günü yaşayanların anılarını yazıyor. Aktararak: "Allahüekber ve Soğanlı Dağlarından donarak ölen Enver Paşa ordusunun askerlerinin sırt çantalarında yiyecek olarak çıkan birer avuç kavrulmuş arpa ve Erzurum'un ova köylerinde camilere doldurularak üzerlerine gazyağı dökülüp Ermenilerce yakılan köylülerin öyküleri vardır"[14] Tarih sonradan mı biçimlendiriliyor? Konuyla ilgili yaptığım birçok okumanın aksine, bu metinde 1914 yılında Osmanlı ordusunun merkezlerinden birinde Ermeni *mezalimi* anıları bugüne aktarılıyor.

"Enver Paşa romantik bir maceracıdır; orduyu eratı ve harp meydanını yeterince tanımayan gözü kara bir komitacıdır. Turan hayalleriyle yatıp kalkmakta, Kafkasya'dan Orta Asya'ya uzanan geniş diyarların fatihi olma rüyası görmektedir. Avusturya-Macaristan topraklarında Ruslar tarafından sıkıştırılan Almanların yükünün hafiflemesi için, Osmanlı ordusunu Kafkas cephesine sürme konusunda yanındaki Alman kurmay heyetince olmadık baskılara maruz kalmaktadır. Ordu ve ahalinin gerçek vaziyetini bilmeden, öğrenmek istemeden sürekli taarruz yoluyla, güya Rusları yıpratıp yenmek ve bu suretle Balkan Harbi'nde itibarı zedelenen ordu hakkındaki yanlış kanaati düzeltmek istiyordu. Heyecanlı hayaller peşindeki maceracı Enver Paşa, neye mal olursa olsun, yeni bir zafer yaratma sevdasındaydı."[15] Yazılanlar genel anlatımının kısa bir özeti. Ancak bu özet bizim sorumuzun yanıtını oluşturmuyor...

Bir sonraki dosyaya geçiyoruz: karşımızda resmi tarih/resmi ideolojinin en "sert" durduğu bir *mevzuu* hakkında dosya: Ermeni Tehciri. Çakışan tarihler ve göndermeler bu denemede aramaya çalıştığımız yanıtların sorularını kurguluyor.[16] 1915'e kadar birçok Ermeni isyanının görüldüğü bir gerçek ya da tıpkı bu isyanların bastırılması için çeşitli ve yoğun bir zor içeren devlet politikalarının uygulamaya koyulduğu gibi. Ancak yazılanlardan –ve resmi tarihin diğer benzeri anlatılarından- ortaya çıkan üç *şey* var; bunlardan birincisi 1914 yılında ve yakın tarih öncesinde bu türden *büyük bir isyana* rastlanmadığı, ikincisi Sarıkamış'a sefere giden askerlere bolca *Ermeni mezalimi* öyküsü anlatıldığına dair sonradan eklemlenmiş bir anı bilgisi, üçüncüsü ise Sarıkamış'ta birkaç gün içinde yaşanan ve on binlerce askerin ölümüyle sonuçlanan kıyımın Ermenilerle doğrudan ya da dolaylı bir şekilde ve resmi tarihin Ermenilerle ilgili her türlü öyküsünün aksine hiçbir ilgisinin olmadığı. Ancak söylem –dil- ve çağrıştırmalar bu *ilginin* kurulmasını istiyor. Bu türden bir ilginin çağrıştırılmasının zamanının ilginç olduğunu söyleyebiliriz. Bu "Sarıkamış'ın" yeniden gündeme getirilmesi ile ilgili sorularımızın yanıtına kapı açabilecek bir unsur. Diğer taraftan tarih aracılığıyla Kızıl Elma hezeyanının daha ilk adımda çöküşünün intikamı Sarıkamış-Enver Paşa kıyımı üzerinde alınmaya çalışılıyor olabilir!

Derginin üçüncü dosyası yanıta doğru hızla ilerlememizi sağlıyor. Aynı tarih dilimindeki Çanakkale Muhabereleri ele alınıyor. Başlık: "Bir Doğum" olarak atılıyor ve "Mustafa Kemal: Umudun Adı" alt başlığı ile devam ediliyor; resmi tarih tekerrürden ibarettir: "Mustafa Kemal'in askeri başarısı, özellikle 19 Mayıs 1919, Sivas Kongresi, TBMM'nin açılışı ve Kurtuluş Savaşı'na kadar uzanan süreci belirlemiştir. "Çanakkale kahramanı" olmayan bir Mustafa Kemal'in herhalde bu dönemde etkili olması beklenemezdi"[17] diyen yazar dini inanç temelli ümmet anlayışının yara alarak vatan-millet esaslı bir kimlik oluştuğunu söyleyerek devam ediyor. Halbuki benzer türden bir kimlik arayışı Sarıkmış faciasının nedenini de oluşturmaktaydı!

Burada yalnızca bir Çanakkale anımsatması yapmamız gerekti, hiç kuşku yok ki Çanakkale resmi tarihin en önemli argümanlarından biri olarak ayrıca tartışılmayı hak etmektedir. Sarıkamış ekseninde yaptığımız yalnızca "tarihi bir çakışmanın" anımsatılması ve bu çakışmadan çıkarılması gereken "dersler" ve sonuçlar. Bu denk geliş durumunun resmi tarih tarafından sonuna kadar kullanıldığını ve bu "kullanma" sürecinde çarpıtma ve yanlış-eksik bilgilendirmelere fazlasıyla başvurulduğunu görebiliyoruz. Başta da söylediğim gibi bu kısa denemenin amacı bu bağlamda kimi soruların oluşturulmasını sağlamaktı, o halde *soruları* tekrar soralım: bunca yılın ardından, on yıllar boyu unutulan Sarıkamış Şehitleri neden son beş-altı yıldan bu yana devletlü bir şekilde anılmaya başlandı? Karalanan Enver Paşa ve diğer İttihatçı ekibe karşı bir propaganda malzemesine indirgenen bu faciaya ideolojinin bakışındaki değişimin nedenleri nelerdir? Sarıkamış'taki facianın bir "Çanakkale Destanı" yaratılmasındaki etkisi nedir, Sarıkamış bir kıyaslama/görecelilik objesi olmuş mudur? Ermeni *mevzuunun* egemen ideoloji ile resmi ideoloji arasında bir sorun oluşturabilecek şekilde gündeme gelme süreciyle bu anma yürüyüş-gösterilerinin çakışması bir rastlantı mıdır? Kızıl Elma hezeyanlarının seksen-doksan yılın ardından *hortlaması* ile bu anmaların yapılmaya başlanması ilişkilendirilebilir mi?

Sorular uzatılabilir, son bir soru: "Sarıkamış" resmi tarihin rekonstrüksiyonu ve restorasyonu için bir örnek oluşturabilir mi? Yanıtlanmayı bekleyen sorular...

Kızıl Elma'yı anımsamak bu denemede sıkça başvurduğumuz bir Kızıl Elmacı+Kemalist+Kadrocu+Komünist bir yazarın anılarına son not olarak başvurmayı bir kez daha gerekli hale (!) getiriyor: "Sarıkamış öyküleri, bizim cephe sohbetlerinin, daima kanlı ve karanlık bir konusu olarak kaldı. Bir Allah-ı Ekber dağından, bir Allah-ı Ekber gecesinden bahsederlerdi. Sarıkamış çukurunun kuzey batısına düşen bu yolsuz, izsiz dağlarda, bir adım ilerisinin görülmediği kar tipileri ve fırtınalar arasında bir türlü sabahı gelmeyen zifiri bir gecede, hatta bir tek düşman görmeden, bir tek düşman öldürmeden olduğu yerde donan, eriyen binlerce yaralı ve yarasız askerin hikâye-

sini anlatırlardı. Çöken imparatorluğun Türk milletine bu en son zulmü anlatılırken, hala hatırlıyorum ki onu anlatanlar bir an gelir, etraflarındaki sessizlikten ürkerek, hikâyelerini yavaşça ve yarı yerde keserlerdi. O zaman hepimiz birer vesile bulur, zeminlikleri terk ederdik."[18]

Şimdi gördüğümüz o "zeminliklere" yeniden döndükleridir!

Tolga ERSOY

Kaynakça

1 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:III, İttihat ve Terakki, Hürriyet Vakfı Yy., 1.baskı, 1989, ss. 502
2 Alptekin Müderrisoğlu, Sarıkamış Dramı, Cilt 1, Kastaş Yy., 1.baskı, 1988, ss. 5-6
3 Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal, 1.cilt, 6.baskı, 1976, ss. 228
4 Tunaya, age, ss. 522
5 age, ss. 512–513
6 age, ss. 512
7 Müderrisoğlu, age, ss. 7
8 Cemal Özkan, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Savaşlar ve Anlaşmalar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 5.cilt, İletişim Yy., 1985, ss. 1374–1380
9 Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa Cilt III 1914–1922, Remzi Kitabevi, 7.baskı, 2005, ss. 95
10 age, ss. 108
11 age, ss. 125
12 age, ss .143
13 age, ss. 144
14 Faik Bulut, Unutulan Sarıkamış Beyaz Ölüm, Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi, Nisan 2001, Sayı:97, ss. 83
15 age, ss. 85–86
16 Gürsel Göncü, Istırap: Ermeni Tehciri Yüz binlerin Trajedisi, agd, ss. 92–114
17 Gürsel Göncü, Doğum Çanakkale, Nüfus Kütüğümüz Çanakkale, agd, ss. 123
18 Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, Remzi Kitabevi, 6.baskı, 1976, ss. 94

Serbest Parti ve Kubilay

İki Hazin Son'un Kısa Öyküsü

Terakkiperver Parti deneyimi, "cumhuriyet" tarihinin en önemli siyasi dersinin yönetenler tarafından bir kez daha –belki de son kez- alınması anlamına gelir, bu ders "iktidar perspektifi olan bir siyasi partinin devletin özgül ve özel siyasi kurgusu dışında kendisini tanımlamasına izin verilmemesi" şeklinde özetlenebilir, hiç kuşku yok ki bunun yolu muhalefetinde "aynı yapı" tarafından kontrol edilmesinden geçmektedir böylece muhalefet günün birinde iktidara geldiğinde ya da getirildiğinde, devletin temel siyasi yapısı ve bu yapının geleneklerinin devamlılığının güvence altına alınması sağlanmaktadır. Bu *işin* seksen yıldan bu yana böyle sürdürüldüğünü iddia edecek kadar zengin bir örnek birikimine de sahip olduğumuz rahatlıkla söylenebilir. Serbest Parti olgusu ise, bu geleneğin gözden geçirilmesini ya da kimi ufak tefek aksaklıkların ortaya çıkarılıp somut bir şekilde görülmesini örnekler.

Terakkiperver Parti'nin dağıtılması ve kurucularıyla hesaplaşma ve bu hesaplaşma sürecinde İzmir Suikastı –komplosu- beraberinde gelen Şeyh Sait isyanı ve Takrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte, 1913 Mahmut Şevket Paşa suikastı ile başlayan bir dönem evrilerek kapanmış yerini geride kalan yılların verdiği deneyimle çok daha güçlenen yeni ekip eski binayı teslim alarak tüm yapı ve kurumları ile onu güçlendirerek devamlılığı sağlama yoluna girmiştir. 1926'dan itibaren resmi ideoloji kendini tanımlama ve yeniden üretme konusunda sorunsuz bir geçiş dönemine girecektir. İstikrar, siyasi gelenekte, zor yolu ile sağlanan suskunluğun adıdır.

İttihatçı fraksiyonlar arası iktidar mücadelesinin bir kanat lehine sona ermesinin ardından sol ve irticai muhalefetin yoğun baskı altına alınmasıyla "şapka", "harf" gibi bir dizi "devrimin" bu dönemde gerçekleştirilmiş olması rastlantı değildir. Ne var ki bu devrimler, dünyadaki ekonomik bunalıma paralel bir gidiş gösteren ve Lozan'la devredilen Osmanlı borçlarının ödenmesi ve İzmir İktisat Kongresindeki batı emperyalizmiyle uzlaşma programlarının baskısıyla daha da ağırlaşan ekonomik çöküntüyü gölgeleyecek ya da günden güne artan yoksulluğu giderecek nitelik ve niceliğe de kuşkusuz sahip değildir. Zaten "istikrardan" kastedilende hiçbir zaman bu olmamıştır. Otoriter yönetim ya da böylesine kurgulanmış bir devlet zor'u altında muhalif bir unsurun kendisini tanımlaması neredeyse tümüyle olanaksızdı. Gerçek bir muhalefetin olmaması ya da ortadan kaldırılmış ya da sindirilmiş veya kısmen mas edilmiş, kısmen satın alınmış olması her zaman için istikrarın güvencesini oluşturur. Diğer taraftan, tanımlanan istikrarın yalnızca erkin görebildiği alanda var olup olmadığının da saptanması ya da kimi "eski hastalıkların" erkin zayıf hissedildiği alanlarda varlığını sürdürüp sürdürmediğinin de saptanması gerekmektedir. Tanımlanan düzenin denetlenebilmesinin yolu da, önceki deneyimlerin ışığında güdümlü bir muhalefet oluşturulmasından geçmektedir. Böylece kitlelerin hoşnutsuzluğunun görülmesi, bu hoşnutsuzluğun niceliğinin saptanmasıyla birlikte, bu bağlamda gelişebilecek muhalefet dinamiklerinin ortaya çıkması sağlanacak ve bu "muhalif" hareketin kapsamı ve "potansiyel tehlikenin" niteliği bir şekilde ölçülmüş olacaktı. Bu şartlar altında bir Çankaya akşam sofrasında alınan kararla Serbest Cumhuriyet Fırkası 12 Ağustos 1930'da kurduruldu.

Partinin kuruluş gerekçelerine ve koşullarına ait değişik yazarların birbiriyle çelişir gözüken yaklaşımları olsa da, farklılığın olmadığını ya da aslında farklılık olmayacak şekilde, tüm farklı imiş gibi görünen söylemlerin temelinde ortak bir noktanın bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu ortak nokta, partinin gerçek kurucusunun Mustafa Kemal olduğudur.

İsmet Paşa yönetimindeki hükümetin ekonomik alandaki başarısızlığı bahane edilir. Aslında ekonomik tercihler ve siyasal yönelim dikkate alındığında bu "başarısızlığın" yalnızca

İsmet Paşa hükümetine özgü bir olay olmadığını daha doğrusu olamayacağını en azından tarih bize göstermiştir. Sorun, var olan ekonomik başarısızlık üzerinden pragmatik politikalar yaparak üçüncü şahıslara öyleymiş gibi gözükmenin sağlanabilmesidir.

"Fakat halk homurdanıyordu. İktisadi buhran vilayetlerde tam bir çaresizlik havası yaratmıştı. İşte o sıralarda Gazi, havayı dalgalandırmanın artık vakti gelmiş olacağına inanmıştı ki, yeni bir teşebbüsü ele aldı. Bu teşebbüs iktisadi değil, siyasi olacaktı. Fakat, bu yönden bir sondajla da, halkın duygularını belki daha iyi kanalize etmek mümkün olabilirdi. Bu yeni teşebbüs, yeni bir siyasi parti kurmak çabasıydı. Ama bir vesayet partisi... Yani ip uçları elde tutulan, kontrol hatta yönetim altında bir parti... İşte Serbest Fırka bu hava içinde doğdu..."[1]

Paris elçiliğinden geri çağrılan; Mustafa Kemal'in askeri liseden arkadaşı olan, hatta birbirlerine ön isimleriyle seslenecek kadar samimi olan, İttihat ve Terakkiye birlikte üye oldukları, Kuran'a ve silaha el basıp din ve vicdan üzerine birlikte yemin ettikleri, Harekât Ordusunda birlikte çalıştıkları, Terakkiperver Parti olayı ve Şeyh Sait isyanı sırasında başvekil olan ancak İsmet Paşa'ya da pek güvenmeyen -resmi tarihçiler tarafından ısrarla öne çıkarılan bir konu- Fethi Bey partinin kurucusu yapıldı. Kuruluş sürecinde Mustafa Kemal ile Fethi Bey'in sıkça mektuplaştıkları ve partinin genel yapısı hakkında görüştükleri biliniyor.[2] Aralarında Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule Hanım'ın da bulunduğu mebuslar arasından Mustafa Kemal tarafından seçilen Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Yurdakul, Nuri Conker gibi birçok kişi doğrudan Mustafa Kemal tarafından partiye kurucu kaydedildi. Mustafa Kemal, kurduğu partiye Serbest Parti adını verirken programını yazmayı da ihmal etmedi. Hatta bu muvazaa işi o kadar ileri gitti ki üyelerin partiye kayıt mektupları bile Mustafa Kemal tarafından yazıldı, yazdırıldı.[3] Programda yer alan "liberal ekonomi" söylemi ise devletin, zaten uygulamakta olduğu sermaye aktarımının farklı bir ifadesinden başka bir şey değildi. Böylece CHP'nin "devletçiliği" ile SCF'nin "liberalliği" devralınan mirasta olduğu gibi bir potada test ediliyordu.

Bir anda kendini "muhalif" bir partinin başkanı bulan Ali Fethi (Okyar) Bey ise *"CHF içinde muhalif bir grup teşkilinden yanaydı. Fakat diktatörlüklerin yükseldiği bu çağda, gerek Kemalizmin ileriki hedefi, plüralist Avrupa çevrelerinin yönelttiği tenkitler dolayısıyla, çok partili rejime Atatürk karar vermişti."*[4] Diğer taraftan önceki olayların anıları daha soğumamış olacak ki Mustafa Kemal'den sözlü bir güvencede alınmıştı, ancak bu güvencelerde deneyin olumsuz sonuçlarına karşı izlenecek yolunda izlerini görmek olanaklıydı:

"Bu fırkalar benim iki evladım gibi olacak. Ve ben, tabirimi mazur görün, sizin babanız olacağım. Bir baba, iki öz evladına nasıl eşit muamelede bulunuyorsa, ben de bu iki fırkaya aynı şekilde muamele edeceğim...

Jules Sezar ilk devletini kurarken, dostları Crassus ve Pompee ile ittifak yapmıştı. Ama sonraları üçünün arası bozuldu. Ve Sezar onları ortadan kaldırırken kendini ebedi şef ilan ettirdi. Biz bundan kaçınmalıyız. Cumhuriyeti şahıs kavgalarından korumalıyız."[5]

Programında CHP'den ayrılan noktalar olarak, partinin liberalliğinin yanında onun "Avrupailiği", uluslararası sermayeye yakın duruşu, serbest para ve ekonomik programlara yer verilmesi, uluslararası örgütlere girilmesi gibi daha çok ekonominin kapitalist sistemle bütünleşmesini sağlayan yönelimler ön plana çıkmakta ve bu konularda propaganda yapılmaktadır.[6] Bu anlamda parti programı "Lozan ruhunun" devamlılığını da gösteren bir metin olarak ta değerlendirilebilir. Burada dile getirilenlerin birçoğunun daha sonradan devlet partilerinin programlarında yer alacak ve çoğu zamanda otoriter yönetimler altında uygulanacak unsurlar olduğunun anımsanması, devlet-muvazaa olgusunun anlaşılabilmesi için önemlidir.

Partinin kuruluşundan sonraki birkaç aylık kısa dönemde gelişen olaylar verilen güvencelerde geri dönülmesinin koşullarını yarattı. Öncelikle ekonomik çöküntü ortamında gün geçtikçe yoksullaşan halkın partiye olumlu yaklaşımı, muvazaayı verenler açısından oldukça şaşırtıcıydı. Fethi Bey'in İzmir propaganda çalışmaları sırasındaki yoğun halk ilgisi SCF ile erki karşı karşıya getirir. Mustafa Kemal CHP'nin kurucusu ve

koruyucusu olduğunu bildirerek iki oğul arasında tercih yapmak zorunda kalır. Çünkü Mustafa Kemal SCF'nin kurucularından Ahmet Ağaoğlu'nun söyleyişiyle *"Biz, ince bir psikolog olup, Gazi'nin yüzünden içindekileri anlamaya muktedir adamlar olsaydık, yeni fırkanın muvaffakiyetlerinden Gazi'nin son derece müteessir olduğunu kolaylıkla sezebilirdik. Fakat diğer taraftan Gazi, hakikaten bu fikrayı samimi olarak kurmak istedi ise de, kendi hesaplarında aldanmış... O, halkın bu derece yeni fırkaya akın edeceğini asla düşünmemişti."*[7] Ayrıca parti Samsun gibi Anadolu'nun önemli bir merkezinde -psikolojik önemi olduğu da düşünülmelidir- yapılan belediye seçimini de kazanmış yalnızca belli yörelerde değil tüm ülkede güçlenmeye başlamıştı. Böylesi bir ortamda Mustafa Kemal'in CHP'ye desteğini ilan etmesiyle, *"Gazi'nin ikinci Fırkayla, sırf memleketteki vaziyeti anlamak, halkın nabzını tutmak ve bunun için de kendisini feda etmek gibi bir kararla hareket ettiği sanısına varan"* Fethi Bey, bu "öldürücü" sanının zorlamasıyla, kuruluşundan üç ay sonra 17 Kasım 1930'da partinin kapatıldığını açıklamak zorunda kalır. Ve parti kurucuları *"yeis ve matem içinde evlerine dağılırlar"*[8]

.Bir "demokrasi" oyunu daha böylece sonlanırken, SCF'nin başkanı Fethi Bey durumu şu sözlerle özetleme yolunu seçer: *"Gazi hem üzgün, hem öfkeli, hem kırgındı. Halkın dertli hatta bedbin olduğunu biliyor, ama bu kadar çaresizlik içinde olduğunu bilmiyordu. Serbest Fırka birçok gerçeği O'nun gözleri önüne koymuştu. İkimiz içinde elemli olan o son konuşmamızda, Aydın'da 17 bin gayrı menkulden 14 bininin ipotekli ve icrada olduğunu söylediğim zaman rengi sararmış adeta donmuş kalmıştı. Buna üzgündü, fakat her şeye rağmen, başında olduğu siyasi kuruluşun halk nazarında mevcudiyetini bu ölçüde kaybetmiş olmasını bir nevi vefasızlık sayan bir ruh hali içindeydi."*[9]

Siyasi partiler hakkında kapsamlı bir araştırma yapan Tunaya'nın SCF ile ilgili olarak dile getirdiği görüşler, bu partinin açılmasından kapanmasına dek geçen sürede, parti ile devlet ilişkisinin boyutlarını açıklamasının yanında kanımca devletin otoriter yapılanmasını da göstermesi açısından önemlidir. Bunlara göre parti, çok partili rejim istenmesine rağmen

böyle bir ortamda anarşi ve irticaya zemin hazırladığı için ya da kurulan muvazaa partisi iş ciddiye alınıp hükümete müdahale edecek tarzda gelişmelere yol açıp "samimiyetten uzaklaşıldığı" için kapatılmıştır. Ayrıca partinin kapatılmasında, Gazi'yi fikrinden vazgeçiren CHF'lilerin ve Gazi'nin sözünde durmamasının da rolü olduğu söylenmektedir.[10] Ancak kimi zaman ayrıksı görülen açıklamalar olsa da partinin, bir icazete karşılık olarak kurulduğu ve kurucularının dahi beklemediği bir gelişme-genişlemeye uğradığı açıktır. Bu gelişmelerden ve ortaya çıkan olaylardan parti yöneticilerini suçlamak ise ancak, tarihi İstanbul ya da Ankara'dan ibaret bir yaşam alanı olarak gören sınıf çatışmalarını ya da sınıfların durumlarını-konumlarını yok sayan resmi tarih yazıcılığının düştüğü etik bir bunalımın ifadesidir. Bu, kişilerden bağımsız ancak otoriteye bağımlı bir deneyim olarak ele alınmalıdır ve bu şekliyle de ne ilk ne de sondur.

Çavdar, Serbest Fırka deneyiminin bazı derslerin alınmasıyla sonuçlandığını bunlarında; toplumsal muhalefetin güdümlü partilerle denetlenemeyeceği, muhalefetin olmadığı durumlarda demokratik istemlerin sınıflar arasında ortak cephelere yol açacağı, tek parti baskısı altındaki yığınların kendi çıkarlarının bilincinde olmaları, olduğunu söyler.[11] Bu sözler resmi tarihin sol versiyonunun düştüğü hataları içeren bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir. Otoriter bir yönetim için güdümlü parti, sadece bu otoriterliğin devamının sağlanması için bir araçtır. Kaldı ki toplumsal muhalefetin denetlenemediği durumlarda adsız sansız devlet partisinin bizzat iktidara gelerek toplumsal muhalefeti denetleme çabası içine girdiği bilinmektedir. Devlet erki muhalefeti de biçimlendirmek istemektedir. Bunun sonucunda ulaşılan nokta ya da değişmemesine özen gösterilen konu parti-hükümet-devlet eşitliğinin sağlanması, korunmasıdır. Zaten bir muhalefete gereksinim duyulmadığı anlarda "muhalefet" çok kolaylıkla tasfiye edilebilmektedirler ve diğer taraftan muhalefetin niteliği-niceliği ne kadar olursa olsun -ya da ne olursa olsun!- ülke tek parti mantalitesi ile yönetilmelidir, temel ilke budur.

Sınıflar arası ortak cephe kurulması görüşü ise SCF'yi muvazaa dışında bir konumda değerlendirmektir, böyle bir geliş-

menin üst otoriteye varmadan bizzat SCF'nin kurucu ve yöneticileri tarafından engellendiği görülmektedir. Partinin kapatılması bu anlamda muvazaanın sınırını ya da 1930 yılındaki "genişlemenin" bittiği yeri gösterir, dolayısıyla böyle bir üslubun sınıfsal aidiyetinden söz edilemez. Fethi Bey'in İzmir olaylarını da içeren 2 Ekim 1930 tarihli konuşmasındaki sözleri bu sınırın muvazaa tarafından da özenle korunduğunun bir göstergesidir: *"Halk fırkası aleyhine reylerini izhar eden vatandaşların, irtica ile, Komünistlikle itham edildikleri... En güzel şehirlerimiz hakkında bu vesile ile Komünistlik, irtica, anarşi lekeleri sürülmek istendi... Serbest Fırka mensuplarım irtica, Bolşeviklik töhmetleriyle lekelenmeye çalışılmışlardır."*[12]

Bir başka Kemalist yazar ise sonu özetlerken devlet üslubunun da temel özelliklerini dile getirmekte sakınca görmemektedir: *"Serbest Cumhuriyet Fırkası, mecliste itidalli bir denetleme bir siyasi teşekkül olmaktan çıktı, halk çoğunluğunun itişi ve desteği ile iktidarı alabilecek bir duruma giriverdi. Çığ gibi büyüyen bir hareket kontrol edilemiyor, memleket tehlikeli bir yola gidiyordu."*[13] Burada iki kavrama vurgu yapmak gereklidir. Bunlardan ilkini devletin istediği "ılımlı, ölçülü" muhalefet olgusu oluşturur. Ancak ikincisi kanımca daha önemlidir, bu da halk çoğunluğuna rağmen iktidarın devredilmezliğidir ki, bu da egemenliğin millette olduğu söylemini daha baştan yok sayan bir yaklaşımdır. Devlet kurgusu içinde yer almayan herhangi bir oluşumun, isterse halkın tümünün desteğine sahip olsun, iktidar olamayacağı ya da iktidar yapılmayacağı bir kez daha böylece teyit edilmektedir.

Çıkarlarının bilincinde olan yığınların ise baskıyı aşabilecek örgütlenmelerine hangi adla olursa olsun izin verilmemiştir, bu ad muvazaa olsa bile. Bir muvazaa partisi olarak SCF, sınırların ve açılımların test aracıdır. Muhalefet, bu araçla olsa dahi kontrol edilemez olduğunda bastırılmak zorundadır. Bu şekliyle de baskı altında tutulanlar dışındaki "öteki" muhalefetin saptanması içinde işlevseldir.

Yazgısı Serbest Parti "deneyi" ile çakışan Kubilay'ın öyküsünü Serbest Parti olgusundan ayırarak anlatmak birçok sorunun yanıtının verilememesine neden olur. Her iki "son"

birbiriyle ilişkilidir, çünkü yazgı yazıcılar tarafından öyle olması uygun görülmüştür, Serbest Parti deneyimi zaman içinde bir söylem olarak önemini yitirip soyut bir devlet dersine dönüşürken, Kubilay olayına atfedilen değerin gün geçtikçe yükseldiğini ve onun resmi ideolojinin gerektiğinde kullanılmak üzere kaydıyla korunan bir argümana indirgendiğini görürüz.

Resmi ideoloji kendisini yeniden üretirken kendi argümanları-öyküleri ve masalları arasında konjonktürsel seçim yapma -ya da soyutlama hakkını doğal olarak kendisinde görebilmektedir. Dolayısıyla 1930 yılında Anadolu'nun sosyo ekonomik durumunu bilmeden, tümüyle bir muvazaa olmasına rağmen bu sosyoekonomik şartlar altında Serbest Parti sürecini bilmeden Menemen ayaklanmasını doğru okuyabilme şansından yoksunuz. Yalnız bu sürece ait bilgileri bir bütün olarak toplamaya başladığımızda CHP'ye karşı Serbest Partinin bölgede yoğun bir destek gördüğünü, tıpkı Mustafa Kemal'in "doğum yeri" Samsun'da olduğu gibi, Menemen Belediye başkanlığını tek partili seçimlerde Serbest Parti adayının kazandığını, ya da aynı tarihlerde İstanbul'da yapılan seçimlere katılım oranının %20 olduğunu -ya da İstanbul halkının yüzde sekseninin herhangi bir nedenle tek parti seçimine ilgi göstermediğini- seçime katılanlarında neredeyse yüzde yirmi beşinin CHP'ye oy vermediğini, Kubilay'ın ölümünden sonra Menemen'de kurulan "33 kurşun" katliamı ile ünlenecek olan General Mustafa Muğlalı'nın divanında "sözde" yargılandıktan sonra idam edilen "irticacılar" arasında seçimlerde Serbest Partiyi destekleyen Josef adında bir Yahudi'nin de bulunduğunu, olayların çevre illerde başlayarak Menemen'e yöneldiğini ve İzmir'in "burnunun dibindeki" Menemen'e "ancak" olaylar olup bittikten sonra müdahale edilebildiğini, halkın o günlerde olaya ilgisiz kaldığını efsanenin aradan yıllar geçtikten sonra -o da ancak kaydıyla!- kurgulanabildiğini öğrenmemiz olanaklıdır. Ve sıradan okuyucu için ya da beyni resmi ideoloji tarafından iğdiş edilmiş birçok okuyucu için "şaşırtıcı" olabilecek bilgilere ulaşmamız olanaklıdır. Ancak "sorma" ve sorularımız rehberliğinde tarihteki gezintimizi burada kesme hakkına sahip değiliz.

Kubilay'ın öyküsünü anlatmadan Serbest Parti öyküsünü bir kez daha özetleyerek "durumu" yorumlayalım; 1925 yılından itibaren "cumhuriyet rejiminin" içine sokulduğu "sükun durumu" 1930 yılında merkezden/merkezi bir teste tabi tutulur, Serbest Fırka bu testin adıdır. Anılan süreçte etkin bir muhalefetin olmayışı ya da etkin olabilecek tüm muhalif unsurların ortadan kaldırılmasının ardından rejim, kendisini restore edecek tüm düzenlemeleri hukuki ve fiili yollarla uygulamak için etkin bir denetim ve yürütme kurgusunu oluşturmuştu. Ancak, emperyalist bir bağımlılık sözleşmesinden başka bir şey olmayan Lozan "Anlaşması" ile devralınan borçlarla birlikte kapitalizmin büyük bunalımının "genç" cumhuriyete çok daha ağır bir şekilde yansıması, zorla sağlanan sükûn ortamına rağmen ekonomik durumu alabildiğine ağırlaştırmıştı. Bu şartlarda etkin bir alternatif oluşmadığından ya da oluşmasına izin verilmediğinden -doğal olarak- "eski rejime" özlem duyulması yüzyıldan bu yana tarihi bir deja vü olarak yaşayan ve nüfusunun önemli bir bölümü her çağda "gerici kalmış-bırakılmış" halk için olağan kabul edilebilir. İzleyen yıllarda; kimi zamanlarda "inkılâp" kimi zamanlarda bir grup *sözde* solcu tarafından "devrim" tanımlamasıyla anılacak olan siyasi müdahalelerin "başarısı" ise, yüzyıllardan bu yana açlık ve yoksullukla savaşan ve şimdi de "genç" cumhuriyette savaşmaya devam eden toplumun büyük bir kısmı için bu bağlamda fazla bir şey ifade etmiyor ve hiç kuşku yok ki bir değer de taşımıyordu. Herhangi bir muhalefete izin verilmemesi de bu gerilimin niteliğinin ve niceliğinin anlaşılmasını güçleştiren önemli bir unsurdu. Resmi tarihin söylemiyle "ipuçları, kontrolü yönetimi elde tutulan bir vesayet partisi" kurularak ülkedeki muhalefet havası koklanmaya ya da daha otoriter bir dönemin öncesinde muhalefet unsurları üzerinden izlenecek politikaların niteliği saptanmaya çalışılmıştır. Bu durum aslında, neredeyse yüzyıllık olan modern siyasi hayatımızın bir özeti olarak da değerlendirilebilir. Ancak verilen muvazaa "halktaki potansiyel muhalefet" özlemini kabartmış ve her zaman olduğu gibi muvazaa yoluyla yaratılan bu muhalefet "bölücü-yıkıcı-devlet düşmanı" ilan edilerek susturulmuş, Tek Adam-Tek Parti tarafından kurulan Serbest Parti, birkaç ay sonra devlete-düzene

zarar vereceği düşünüldüğünden kapatılarak muhalefetsiz rejimde düzenin – ve ideolojinin!- inşasına başlanılmıştır. Bu süreç tarih okuyucusu için aydınlatıcıdır çünkü özetlemeye çalıştığım klasik şablonu yüzyıllık tarihimizde birçok döneme yerleştirmek olanaklı -ve üstelik eğlenceli- olabilmektedir. Kuşkusuz bu birkaç aylık süre yönetenler tarafından da doğru değerlendirilmiştir; muhalefetin sınırlarının nerede başlayıp nerede bitmesi gerektiği gibi "kimi sorunların" çözümü için gerekli ve her zaman yeterli argümanlar gözden geçirilmiş resmi ideoloji bu "gözden geçirme" sürecinde güçlendirilmiştir.

Kubilay'ın acıklı öyküsü de resmi ideolojinin güçlendirilmesi sürecinin bir parçasına dönüştürülmüştür. Analitik bir okuma sorumlu okuyucuyu bu *gerçekle* karşı karşıya bırakacaktır. Böyle bir okumanın sonunda Kubilay olayının belki de ta en başından beri hükümetten hoşnut olmayan muhalefetin cezalandırılması, yönetimin gücünü göstermesi, erkin sağlamlaştırılması ve mutlaklığının teslimi için bir araç olarak kullanıldığı görülebilecektir. Bir de gençlik idolü yaratılmıştır, bu da resmi ideoloji için kuşkusuz yabana atılır bir unsur değildir.

Resmi tarihin Kubilay öyküsünü nasıl anlattığını biliyoruz; hemen her sene anımsatılıyor, tekrar tekrar anımsatılıyor, zorla anımsatılıyor. AKP hükümetinin kuruluşunun ardından işlenen Hablemitoğlu cinayeti ya da Danıştay cinayeti gibi zamanlarda daha fazla olmak kaydıyla; Cumhuriyet devrimlerinden hoşnut olmayan gerici yobazlar Menemen'de ayaklanarak devrim savunucusu Kubilay'ın başını keserek onu devrim şehidi yapmışlar ve olayların ardından İzmir'den Menemen'e gelen askerler tarafından yakalanarak idam edilmişlerdir. Yobazlar böylece hak ettikleri dersi almışlardır... Öykünün düz okumasının okuyucuya bundan başka verebileceği bir bilgi yok. Ancak her resmi tarih söyleminde olduğu gibi satır araları alabildiğine boş ne var ki sorgulanamıyor. Zaten resmi ideolojinin işi de sormaktan, sorgulamaktan yoksun bireyler yetiştirmek değil midir? Hiç kuşku yok ki bu yolda da oldukça başarılı olunuyor.

Sözlüğümüzün bu bölümünde bu öyküde sorulmayan ya da göz ardı edilen kimi soruları sorup okuyucuyu araştırmak ve

yeniden okumak yolunda uyarmayı amaçlıyorum; sorular *önemlilik* sırası içermiyor ve doğal olarak sayıları verdiğimden çok daha fazla:

1) Kubilay olayının olduğu günlerde Ege köylüsünün ekonomik durumu nasıldı? Yanıtının verilmesi çok kolay bir soru, zorluk bu "yanıtın" cumhuriyetin altın yılları masalı ile çakıştığında ortaya çıkıyor. Özetle, durum çok kötü, sadece Ege'de değil tüm Türkiye'de köylü bugünkü söylemle açlık sefalet ve yoksulluk sınırının altında yaşıyor. Ankara ise bunun farkında değil, ya da kimi uyarılara rağmen farkında değilmiş gibi yaşamını sürdürmeye devam ediyor. Had safhada borçluluk ve ipotekli mallar, üstüne duyun-u umumiyenin devralınan borçları ile birlikte dünya ekonomik bunalımının tarım üretimi üzerindeki fiyat baskısı eklenince ekonomik durumun katlanılmazlığı katlanıyor. Buna yönetimin tercihlerinin de eklendiğini unutmamak gerekiyor; bu tercihler yeni bir sınıf, burjuvazi yaratmak amacıyla yapılan sermaye aktarımlarının yönünü işaret ediyor ve buna güçlü ve yolsuzluğu şiar edinmiş bir bürokrasi eklenince *memleketin halini* düşünmek daha da kolaylaşıyor.

2) Menemen İzmir'e çok yakın, yaklaşık yirmi yirmi beş kilometre kadar, tempolu bir yürüyüşle altı saatte varılabilir. O halde olayların önceden geliştiği bilinmekle birlikte Menemen'e askeri birliklerin ulaşması neden bu kadar gecikti? Üstelik resmi yazınlarda Menemen'de harekete geçtiği söylenen yobazların Balıkesir'den bu yana izlendiği, örgütlenmelerinin uzun zamandan bu yana takip edildiği söylenmesine rağmen bu yavaşlığın yanıtının başka bir düzlemde verilmesi gerekiyor.

Ya Sivas'ta?

3) Menemen belediye başkanlığını Mustafa Kemal'in izini ile kurulan Serbest Partinin kazanmasının bu olayın kurgusundaki yeri nedir? Ekim 1930'da ülke çapında yerel seçimler yapılmış ve tüm uzaktan kumanda ve zor uygulamalarına rağmen Menemen'de seçimleri Serbest Cumhuriyet Fırkası kazanmıştır. Bu durum erkin kayıtsız şartsız elinde olduğunu düşünenler için oldukça sarsıcıdır, ciddi bir *asabiyete* neden olduğu düşünülebilir. Mutlak güç ve intikam duygularının bir

araya gelmesinin sonuçları ayrı bir tarih yazımının konusunu oluşturabilir.

4) Gözaltına alınanların ve cezalandırılanların bir muvazaa partisi olan Serbest Partili olmaları önemli midir? Önemlidir...

5) Medyanın kimi, "ulusalcı" adını almış faşist yazarları Kubilay yazılarını korkutucu tanımlamalarla zenginleştirirler: "başını kıtır kıtır kestiler", "başını yerde tekmelediler", "yobaz şeriatçı ordusu", "kara suratlı" vs. Bir iddia; aynı tümceler bu senede kullanılacaktır, meraklı okuyucu gazeteleri karıştırsın ve beni haberdar etsin. Peki, aynı tanımlamaların başka başka yazarlar tarafından kullanılması merkezi bir yazımı düşündürmeli midir?

6) Olayların ardından asılanların arasında SP destekçisi Yahudi Josef'in bulunması nasıl açıklanabilir? Hiç kuşku yok ki bu durum resmi söylemin şeriatçı ordusu söylemi ile çelişmektedir. Diğer taraftan olayları araştıran savcılık kurumun iddiasına göre olayları çıkaran beş kişilik bir esrarkeş grubudur ve başlıca silahları tarla/tarım aletleridir. Olayın tarikatlarla ilişkilendirilmesinde burada da bir sorun çıkmaktadır. Olayla ilgili olarak Nakşibendi tarikatı önderlerinden olduğu iddia edilerek asılan Erbil'li Esat Hoca ile –resmi tarih her nedense İstanbullu olarak tanımlar- oğlu Mehmet Ali'nin (Mehmet Ali Erbil'in dedesi) elebaşı Giritli Mehmet ile ilişkisinin saptandığına, kanıtlandığına dair hiçbir belgeye resmi tarihte rastlayamıyoruz. Resmi tarihin bizatihi kendisinin yazanlar tarafından bir belge olarak sunulduğunu düşündüğümüzde bu durum şaşırtıcı olmayabiliyor. Olayın ardından Manisa ve Balıkesir'de sıkıyönetim ilan edilmesi ülke çapında binlerce kişinin Nakşibendilik suçlamasıyla göz altına alınması ve Menemen'e getirilen 33 elebaşının idam edilmesi kuşkularımıza, sorgulamamıza tamamlayıcı bilgiler olarak eklenmektedir. Serbest Parti deneyi ile muhalefet tanınmış, tanımlanmış ve ortadan kaldırılmıştır. Kubilay olayı burada tamamlayıcı bir provokasyon gibi gözükmektedir.

7) Daha sonra 33 kurşun katliamı ile ünlenecek olan Muğlalı'nın yargılamada etkili olması bir rastlantı mıdır? 33 Muğlalı'nın uğurlu sayısı olmalı!

8) Asıl adı Mustafa Fehmi olan "Kubilay"ın 1934'de çıkan soyadı kanunundan önce soyadını alması tarihin bir ironisi midir?

9) Kubilay olayı o günlerde ve izleyen yıllarda gazetelerde küçük bir yer işgal ederken ilerleyen on yıllarla birlikte daha yoğun ve hacimli anılmasının efsane kurgusu kapsamında ve diğer ilişkilendirmelerde siyasi antropolojideki önemi nedir...

Sorular çoğaltılabilir, aklımıza gelenleri sorduk, bu üzücü öyküde bize anlatılmayanları anlatılmak istenmeyenleri, yok sayılanları vesaireler, vesaireler...

Yanıtları arayalım, bulması kolay çünkü bu sorunun yanıtları resmi tarihin neleri anlatmadığının yanıtlanmasında gizli.

*

Kısa öykümüzü yine bir öykü anlatarak sonlandıralım: Kuruluşunun hemen ardından, kuruluşundaki tüm müdahalelere rağmen Serbest Parti'nin özellikle taraftar toplamada gösterdiği başarı partinin asıl kurucularını tedirgin edecek düzeye ulaşmıştı evet "*ya halk idareden memnun değildi, yahut da serbest olduğu taktirde iyiyi ve kötüyü fark edemiyordu.*"[14] İki olasılık da partinin asılı kurucuları tarafından kapatılmasını zorunlu kılıyordu ve parti kurulduğu gibi bir emirle kapatıldı. Ne var ki emirler, kimi gerçeklerin emir verenler tarafından yok sayılmasını, görmezden gelinmesini sağlama güç ve becerisinden yoksundur; emir bu türden güç ve becerisini ancak yönetilenler üzerinde gösterebilir! Hiç kuşku yok ki kitleleri tüm baskı ve zor altında tutulmaya rağmen umutsuzca arayışlara sürükleyen gerçekler her zaman resmi ideolojinin ilkel söyleminde olduğu gibi *fitne fesat yuvalarının ya da bölücü hainlerin ve devrim düşmanı yobazların uydurması* olmayabiliyordu. Gerçekler orada öylecene ortalıkta duruyor ve görülmeyi bekliyordu; yoksulluk gün geçtikçe artıyordu tıpkı ona paralel bir şekilde artan ve artmasına bürokratik realite adına izin verilen göz yumulan yolsuzlukta olduğu gibi. Vergiler ağır, tahsildarlar ise hırsızdı. Köylü aç ve borçlu idi, malı mülkü tek parti bürokrasisinin denetiminde ve ortaklığında ağalara borçlandırma ve tefecilik yolu ile peşkeş çekiliyordu. Tek partinin bürokrasisi/adamları ne rastlantıdır ki paranın olduğu her yerde vardılar ve zulüm ve istismar aracıydılar. Ve ülkede

hukuki ve fiili tüm muhalefet imha edilmişti. Tüm muhalefet diyoruz, öyle ki kendi oluşturdukları *muhalefete* bile tahammül gösterilemez bir ruh hali yönetici sınıfın bünyesini sarmıştı. İşte böyle bir zamanda Serbest Partinin kapatılmasının ardından Mustafa Kemal bir grup siyaset adamı ve ekonomistle –*teknokrat*- birlikte bir yurt gezisine çıkarak halkının Serbest Partiye teveccühünün arkasında yatan *gerçekleri* yerinde görmeye karar verir ve döneme yönelik tüm tarih edebiyatına damgasını vuran gezisine çıkar. Gezinin uğrak yerlerinden biride Mustafa Kemal'in savaşı başlatmak üzere *çıktığı* Samsun'dur ne var ki Samsun durağının *mücadelenin doğum yeri* olmasının dışında bir önemi daha vardır burada seçimi Serbest Parti adayı kazanmıştır. (Halkın iradesi ile seçilen belediye başkanının adı Boşnakzade Ahmet Bey'dir. Ancak olayı anlatan resmi tarih masalcıları bu belediye başkanının adını vermezler saklarlar, onu bu yolla tarihten silmeye çalışırlar.) Ne var ki Samsun'a gidenleri kötü sürprizler beklemektedir. Şehirde bir koruma altında dolaşmaktadırlar *bu ihtiyati ve inzibati tedbir* Atatürk'ü müthiş bir şekilde sinirlendirecektir.[15] Akşam yemeğinde ortam daha da gerginleşir, belediye başkanı yemeğe geç gelir. Gazi'nin soluna oturtulan Ahmet Bey içki teklifini –rakı- "yemeği yediğini" bahane ederek geri çevirir. İlginç bir noktayı atlamamak lazım, belediye başkanı aslında vali tarafından yemeğe çağrılmamıştır. Sofrada bir süre sonra konu Serbest Parti olayına gelir, partinin kuruluş süreci Atatürk tarafından özetlenir. Ne var ki gelinen noktada bu partiye gereksinim kalmadığı söylendikten sonra Gazi Belediye reisine dönerek "feshedilmiş bir partinin belediye başkanı olarak vazifeye devam etmek istemeyeceğini söyleyerek istifa etmesini" emreder. Ve emrini "yeniden seçim yapılsın belki yine seçilirsiniz" diyerek sonlandırır. Fakat bu kesin emre belediye başkanı "emredersiniz" diye yanıt vermez. Boşnakzade Ahmet Bey "halkın güvenini ve oyunu aldığını söyler, *halkın bu teveccüh ve itimadına karşı küfranı nimette bulunmuş olmayı"* uygun görmediğini eklemeyi de ihmal etmez, öyle ya egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. *"hükümetin elinde kuvvet vardır. Şurayı devlet vardır. İntihabı fesheder, bendeniz de o zaman halka karşı mahcup vaziyette kalmam."* der ve izin isteyerek

yemekten ayrılır. Sonra Gazi'nin sesi gürler: "*Vali paşa hazretleri; Belediye reisi diye seçtiğiniz bu adamın yaptıklarını gördünüz mü? Her şeyden evvel terbiyesiz. Şehirlerine misafir geliyoruz; soframıza yemek yiyerek geliyor. İçki ikram ediyoruz, içmiyor; sonra da bir Reisicumhur sofrasında biz kalkmadan sofradan kalkıp defolup gidiyor. Reisinizin hareketlerini beğendiniz mi?*"[16] Olayın üzerinden iki gün geçer vali ve belediye reisi görevden alınır. Unutulup giderler.

Kubilay'ın ise bir iki haftalık ömrü kalmıştır.

Tolga ERSOY

Kaynakça

1 Aydemir Şevket Süreyya, Tek Adam Mustafa Kemal, 3.cilt, 1922–1938, Remzi Kitabevi, 5.baskı, 1975, ss. 407
2 Dündar Can, Gölgedekiler, İmge Yy., 3.baskı, 1996, ss. 46–47
3 Yerasimos Stefanos, Tek Parti Dönemi, Çev: Aydın Pesen, -Geçiş Sürecinde Türkiye- Belge yy., 3.baskı, 1998, ss. 104
4 Ortaylı İlber, Fethi Okyar'ın Kaleminden Serbest Cumhuriyet Fırkası, Tarih Ve Toplum Dergisi, Nisan 1988, Sayı:52, ss. 57
5 Dündar, age, ss. 50–51
6 Koçak Cemil, Serbest Cumhuriyet Fırkası Hakkında Bir Propaganda Broşürü, Tarih Ve Toplum Dergisi, Mayıs 1988, Sayı: 53, ss. 71
7 Aydemir, age, ss. 420
8 age, ss. 421–422
9 Aydemir, age
10 Tunaya Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, Arba Yy., -tıpkı basım- 1952-1995, ss. 621–622
11 Çavdar Tevfik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Yy., 1.baskı, 1995, ss. 296
12 Tuncay Mete, Türkiye'de Sol Akımlar-II 1925-1936, BDS Yy., 1.baskı, 1992, ss. 85–86
13 Tökin Hüsrev, Türk Tarihinde Siyasi partiler Ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yy., 21.baskı, 1965, ss. 74
14 Başar Ahmet Hamdi, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, Tan Matbaası, İstanbul 1945 ss. 8
15 age, ss. 36
16 age, ss. 39

Takrir-i Sükûn Kanunu

"Kan ile yapılan İnkılaplar daha muhkem olur, kansız İnkılaplar ebedileşemez
Mustafa Kemal Paşa (Bursa,22 Ocak 1923)"[1]

Takrir-i Sükûn Kanunu, Kemalist rejimin yerleşmesinde en önemli yapı taşlarından biridir. Yürürlükte kaldığı ve Takrir-i Sükûn dönemi olarak adlandırılan dönem boyunca toplumu adeta bir suskunluğa mahkûm etmiştir.

"Takrir-i Sükûn Döneminin başlaması; Şeyh Said Ayaklanması vesilesiyle olmuştur. Bu olayın askeri yönü yüz gün içinde başlayıp bitmekle birlikte, doğurduğu sonuçlar çok daha uzun süreli gelişmelerle eklemleşmiştir"[2]

3 Mart tarihinde meclisin ikinci oturumunda Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edilir, "Takrir-i Sükûn Kanunu:

Birinci Madde- İrticaa, isyana ve memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu, emniyet ve asayişini bozmaya sebep olacak her türlü teşkilat ve tahrikatı teşvik ve teşebbüs ve yayınlan; Hükümet, Cumhurreisinin tasdikinden sonra re'sen ve idareten yasak etmeye mezundur. İşbu fiilleri işleyenleri Hükümet İstiklal Mahkemesine verebilir.

İkinci Madde- işbu kanun neşri tarihinden itibaren iki yıl müddetle yürürlükte kalacaktır.

---

[1] Tunçay Mete Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931) Yurt Y. 1981 s 149

[2] Tunçay Mete Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti ... s 128

Üçüncü Madde- İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur."[3]

4 Mart 1925 tarihinde kanuna istinaden iki istiklal mahkemesi kurulur ve üyeleri de TBMM'nce 7 Martta seçilirler.

Takrir-i Sükûn Kanunu ile iki İstiklal Mahkemesi kurulması hakkındaki teklifin "Büyük Millet Meclisinde müzakeresi esnasında münakaşaların sıklet merkezini Anayasa hükümleri, hürriyet mefhumları ve basın serbestîsi teşkil etmiştir.

Kanun taslağının okunmasını müteakip, muhaliflerden Gümüşhane Mebusu Zeki [Kadirbeyoğlu], Dersim Mebusu Feridun Fikri (Düşünsel) söz aldılar. Bu kanunun Anayasaya ve amme hukukuna aykırı olduğunu iddia ettiler, kanunun red edilmesini istediler.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırka lideri ve İstanbul Mebusu Kâzım Karabekir Paşa da aynı fikirde olduğunu açıkladı, yine muhalefet erkânından Rauf Bey (Orbay), *Genç hadisesi oldu diye biz Cumhuriyetin esası olan Anayasayı ihmal edemeyiz* mütalâasında bulundu.

Bunlara, ilk olarak, Balıkesir Mebusu Süreyya (Örgeevren) ve Konya Mebusu Refik (Koraltan) beyler cevap verdiler; ortaya atılan iddiaların yersiz olduğunu söylediler."[4]

Kanunun tartışılması sırasında Feridun Fikri (Düşünsel) ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) arasındaki diyalog bize hiç yabancı değildir. Feridun Fikri Bey Adliye vekiline, *Bu kanun hangi memlekette vardır?* diye sorar. Buna Cevap olarak Maarif Vekili Hamdullah Suphi'den soru olarak gelir: *Hangi memleket bizim memleket gibidir?* bu *soru-cevap*'taki ana fikir o gün bu gündür bir *ülke gerçeği* olarak ülke geleceğini karartmaya devam edecektir.

Bu yasaya ilişkin kapsamlı araştırmasında İsmail Göldaş'ın "Takrir-i Sükûn Kanunu; a) Kürt silahlı muhalif (bu arada legal Kürt organizasyonları da dahil), b) İttihatçı muhalefeti, c) Özellikle İstanbul basınından gelen basın muhalefetini, ç) Eski milli mücadele önderleri etrafında kümelenmiş TPCF muhalefetini, d) İslami unsurların (Halifelik yanlıları da dahil) muha-

---

[3] Soyak Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar Yapı Kredi Y. 2005 s 316

[4] Soyak Hasan Rıza, Atatürk'ten... s 317

lefetini; ayrıca, Kemalist otoriteye karşı hangi biçimde olursa olsun *hak isteme* konumunda bulunan birey /toplum/sınıf/-cemaat muhalefetini -örgütsel veya düşünsel- şiddetle ortadan kaldırma yetkisini hükümete tanıyan bir *yasal metin*dir. Bu metne M. Kemal - İ. İnönü - F. Çakmak'ın kontrol etmekte olduğu ordu/bürokrasi/devlet kurumları başvurarak Kemalist reformların uygulanmasını sağlamıştır. Takrir-i Sükûn'un bir terör/devlet terörü girişim ve önlemi olduğu araştırmacılar tarafından kabul görmüştür. Döneminde de bu düzenleme hayli eleştirilmiştir. Meclis görüşmeleri bunun örnekleriyle doludur."[5] Tespiti yerindedir.

Görüşmeler sırasında birkaç hatibin konuşmalarından örnekler verilmesi tartışmaların seviyesini göstermesi açısından ilginç olduğundan, Kanun görüşmelerine ait tutanaklardan örneklerin verilmesi uzun tutulmuştur[6]: "REFiK BEY (Konya) - Erbabı namus için değildir bu kanun! Çünkü hayatı siyaside hakkı takdirini istimal etmek, kendilerine en ziyade itimat olunan hükümetlere bile verilmemiştir.

FERİDUN FİKRÎ BEY (Devamla) - Medenî, muasır, müteceddid bîr heyeti içtimaiyede tefriki vazaif esası vardır. Hükümetin hukuku muayyendir. Hükümet, istediği zamanda müphem birtakım tabirlerle her hangi bir mefhumu, irtica ithal edemez mi? Herhangi bir mefhumu, isyan manasına ithal edemez mi?

(Soldan hayır edemez sesleri)

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) - Hükümete tariz etme!

REİS - Hilmi Bey! Sükût ediniz.

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) - Sözünü geri alsın!

FERİDUN FİKRÎ BEY (Devamla) - Muhterem arkadaşlar! Heyet-i Celilenize sorarım. Memleketin nizamı içtimaisi mefhumundan daha müphem daha seyyal, daha hududu tahdit edilmemiş ne vardır? (Anlatacağız sesleri).

Tarihî siyasî meydandadır. Hepimizin zihninde yaşamaktadır. Hükümeti müstebide, nizamı içtimai prensibi arkasından, daima kendi emellerini sahai icraatta ileriye sürdürmüşlerdir.

---

[5] Göldaş İsmail , Takrir-i Sükün Görüşmeleri, Belge Yayınları 1997 s 423

[6] Tutanaklar Göldaş'ın eserinden alınmıştır. Göldaş İsmail , Takrir-i Sükün Görüşmeleri, s 447-452

Müsade buyurunuz muhterem arkadaşlar! Cumhuriyetimizde böyle bir maddeye yer olmamalıdır. Çünkü nizamı içtimaî tabiri seyyaldir, içinden çıkılamaz. Efendiler! Cumhuriyeti idarede bütün vatandaşların meftur olması lâzım gelen bütün ulvi kabiliyetler, bütün hareketler...

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) - Bütün isyanlar ve bütün inkılâplar!

FERİDUN FİKRÎ BEY (Dersim) - Bütün faaliyetler bu kanunun dairesi dahilinde ithal edilecek olursa, o zaman memlekette Teşkilâtı Esasiye Kanununun Hukuku âmme faslında vatandaşlara temin edilen faaliyet, hürriyet nerede kalır? Efendiler! Cumhuriyet ve hâkimiyeti milliye idaresinden maksat, bütün evlâdı vatanın emniyet ve huzurudur. Hükümetin bu gibi hususatta hakkı takdirini istimal etmesi demek, herkesin ferdasından emin olmaması demektir. (Sağ taraftan alkışlar) (Soldan ayak patırtıları) Müsaade buyurunuz. Heyeti Celileniz, mabedi hürriyettir. Heyeti Celileniz bu mübarek vatanın sinesinde hakimiyeti milliye kaidesini yaşatan en büyük mabedi muallâdır. Bırakınız böyle bir kanun huzurunda maruzatımı kemali serbesti ile ifade edeyim. Rica ederim. Heyeti Celilenin nasafet ve adalet hissine müracaat ederim. Dünyada huzur ve sükûn tabiri kadar hududu geniş bir tabir yoktur. Nereden başlayıp nerede bittiği malûm olmayan başka bir mefhum var mıdır? Huzur ve sükûn efendiler, buna ne girmez? Açın bütün dünyadaki hükümet tarihini, açın tarihi siyasiyi, dünyada bütün hükümatı keyfiye olanca icraatını, olanca yanlış harekâtını huzur ve sükûn kapısından, kaidesinden içeriye sokmuşlardır.

TUNALI HİLMİ BEY (Zonguldak) - Sen de uslu otur çocuğum!

FERİDUN FİKRİ BEY (Dersim) - Binaenaleyh bu kanunun bu ibaratını, Teşkilâtı Esasiye Kanununun Hukuku âmme faslında vatandaşlara bahşolunan hukuku âliyesini, azamî surette takyit eder mahîyette görmekteyim ve Cumhuriyetin, hâkimiyeti milliyenin ruhuna tamamen muhalif görüyorum. (Sağdan alkışlar).

AHMET SÜREYYA BEY (Karesi)-Çok yanlış. Hangi maddei kanuniyeye istinaden söylüyorsunuz?

FERİDUN FİKRİ BEY (Dersim) - Emniyet kelimesi de var. Dünyada emniyet kelimesini, bir hükümetin bir icra makinesinin eline tevdi ederek bunun arkasından faaliyeti beşeriyeyi, teşkilât, tahrikat, teşvikat, teşevvüşat ve neşriyat diye tahdit etmek doğru değildir.

Efendiler! İnsanların zihninden geçen fikri bile bunun şümulüne ithal etmeye imkân vardır ve efendiler! Dünyada tarihi siyasinin bütün safahatında bu hakikat yer yer tecelli etmiştir. Bu zemine girmeden vatanın muhtaç olduğu huzuru, vatanın muhtaç olduğu sükûnu, vatanın muhtaç olduğu emniyeti temin etmeye imkân vardır ve imkân olduğunu geçen gün buradan, milletin mukadderatını düşu mesuliyetine tevdi ettiğimiz insanlar huzuru millete söylemişlerdir. (Sağdan alkışlar) Bu hakikat ayan iken bu yanlış yola gitmek, sizi temin ederim ki, vicdanımın en elemli ukdelerinden birini teşkil etmektedir. (Allah Allah sesleri) yalnız yegâne tesellim; Encümende bu hususta muhalif kalmak gibi bir saadeti azimeyi bana bahşetmesidir.

MUSTAFA BEY (Tokat) - Aklın başında olsa iyi ama!

Feridun Fikri'ye İsyan bölgesinden mebus olduğu hatırlatılarak tehdit de edilir

TALAT BEY (Ardahan) - Fakat Dersim Mebusu olduğunuzu unutmayın.

FERİDUN FİKRİ BEY (Devamla) -Muhterem arkadaşlar! isyanın tenkilinde vatanın mühim bir kısmını, hudut ile maksur edilebilen bir kısmını, kana boyanan, ıztıraba gark eden isyanı biran evvel ve bilâ merhamet tenkilde hepimiz müttefikiz ve en ziyade nazarı dikkatimizi, nazarı ehemmiyetimizi o noktaya tevcih etmek lâzım gelirken; nazarı dikkatimizi bu meselei vataniyeden ayrı, başka bir sahaya tevcih etmek, (iftira ediyorsun sesleri) tevcih etmek ve bu yol üzerinde yürümek kadar yanlış bir şey tasavvur olunamaz.

Efendiler! Bendeniz kanaati vicdaniyemi arz ediyorum. Heyeti Celile mütehammildir. Maruzatımı serbest bir surette ifade etmekliğime müsaade buyurmanızı tekrar istirham ederim. Arkadaşlar! Geçen gün Fethi Beyefendi buraya gelmişti. Fethi Beyefendi Nasturî harekâtından başlayan son şark isyanının mahiyeti manzuresinin nasıl bir muhassalai ihtiras oldu-

ğunu, ecanip tahrikatının neticesi olarak memleket dahilinde cereyan eden bir faaliyeti dahiliye olduğunu, siyaseti dahiliye faaliyetlerinden hariç, sırf menfur bir hareket olduğunu teşrih buyurdukları zaman, Heyeti Celile müttefikan beyanı itimat etmişti. Bu itimat mevcut iken şimdi Heyeti Celileniz böyle adeta şüphe kanunu mahiyetini tazammun edecek bir suret, bir hareket ve nevama idarei örfiyeyi bile hafif bıraktıracak bir surette bir harekette bulunmak Teşkilâtı Esasiye, Cumhuriye ve Hâkimiyeti Milliye ruhuna münafidir. Bendeniz bu kanunun heyeti umumiyesinin reddini teklif ediyorum.

REFİK BEY (Konya) - O; Cumhuriyetin muhafazası için teklif olunuyor.

REİS - Buyurun Zeki Bey!

KÂZIM KARABEKİR PAŞA (İstanbul) -Efendim! Zeki Beyden evvel ben söz istedim.

ALİ SAİP BEY (Kozan) -Reis Paşa! Sözleri leh ve aleyhte olarak tasnif ediniz, ona göre söylensin.

KÂZIM KARABEKİR PAŞA (İstanbul) - Muhterem arkadaşlar! Evvelce bu kürsüden söylediğim veçhile hadisei isyan zuhur eden mıntıkada hükümetimizin her türlü kanunî icraatına taraftarız ve bunu bir daha tekrar ediyorum. Fakat bu muayyen hadise karşısında milletin hukuku tabiiyesini tazyike matuf olarak icraata katiyen taraftar değiliz. Huzuru âlinize getirilen kanun gayrı vazıh ve elâstikidir. Eğer bu kabul edilirse, buna istinaden Teşkilâtı Esasiyemizin ruhundan doğan siyasî taazzuvlar ve bunların faaliyetini tahdide veyahut matbuatı tazyike teşebbüs edilirse, halk hâkimiyeti tenkis edilecek demektir. Çünkü artık milletvekillerinin sadaları dahi bu kubbe altından harice çıkamayacaktır. Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir.

İstiklâl Mahkemelerine gelince: İstiklâl Mahkemeleri, isminin medlulü veçhile, istiklâl harplerimiz esnasında yapılmış ve yapılması lâzım gelen bir mahkeme idi. Binaenaleyh bunların tarihe karıştırılması da Meclisi Âliniz için tarihî bir şereftir. İsmet Paşa Hazretleri eğer İstiklâl mahkemelerini ıslâhat âleti zannediyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar.

ZEKİ BEY (Gümüşhane) - Hâkimiyeti milliyeye bir hatime!...

MAHMUT ESAT BEY (Devamla) - Burada teklif ettiğimiz kanunun mahiyeti umumiyesi itibariyle soruyorum, vicdanlarınıza hitap ederek soruyorum, kavanini hazıradan, demokrasi prensiplerinden, Teşkilâtı Esasiyenin hangi noktasından dışarı çıkılmıştır?

FERİDUN FİKRİ BEY (Dersim) - Tamamen, tamamen.

MAHMUT ESAT BEY (Devamla) - Teşkilâtı Esasiyesinin saydığı hürriyetler mutlak mıdır, yoksa kanunlarla mı mukayyettir? Hürriyeti matbuat vardır, fakat mutlak mıdır, matbuat kanunu yok mudur? Cemiyatı siyasiye vardır, bunların kanunları yok mudur?

FERİDUN FİKRİ BEY (Dersim) - O halde buna ne lüzum vardır?

MAHMUT ESAT BEY (Devamla) - Hiç lüzum yoksa niçin telâş ediyorsunuz? Sorarım size: (Alkışlar bravo sesleri) Efendiler! Feridun Fikri Bey bu kanunu malûmunuz olan Fransa ihtilâli kebirindeki (Suspect) yani şüpheliler kanununa benzetti. Hayır Feridun Fikri Bey! Bu hiç şüpheliler kanunu değildir, Suspectler kanunu değildir. Şüpheliler kanununun mahiyeti başka İdi, bu o kanun değildir. Bu, hükümetin mühim ve müşkül anlarda polis vazifesini tevsi eden bir kanundur. Üst tarafı mahkemelere aittir.

FERİDUN FİKRİ BEY (Dersim) - Hangi memlekette böyle bir kanun vardır?

HAMDULLAH SUPHİ BEY (İstanbul) -Hangi memleket senin memleketinin vaziyetindedir?

MAHMUT ESAT BEY (Devamla) -Efendiler! Rauf Beyefendi Hazretleri, Muhterem Karabekir Paşa Hazretleri bu kanunun Teşkilâtı Esasiye muhalif olduğundan bahis buyurdular, umumî bir söz söylediler, o kadar. Kendilerinden soruyorum? Umumî bir söz bittabi maksadı efkârı umumiyeye karşı iyi ifade edemez. Denebilir ki, şu şöyledir. Fakat neresi? Bu itibarla Feridun Fikri Bey maksatlarını daha vazıh olarak beyan ettiler. Hiç olmazsa Paşa Hazretleri ile Rauf beyefendi Hasretlerinin de kavanini esasiyemize mugayir diye buyurdukları cihetin ne olduğunu ve hangi noktası bulunduğunu beyan etmeleri lazım gelirdi. Bütün mesuliyeti kabul ile manen mesul olan Heyeti Celileniz ve maddeten deruhtei mesuliyet eden

hükümetiniz, çok temenni ederim ki, tenevvür etmek imkânını bulabilsin ve bunu müsaadeleriyle huzuru millette kendilerinden bir kere daha soruyorum, kanunu Esasiye muhalif olan noktalar hangileridir?

Muhterem Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri, bu kanunun memleket için bir şeref olamayacağından bahis buyurdular. Niçin ve neden? Bu hususu izah buyurmadılar. Yalnız umumî bir surette bahsettiler. Yalnız kendilerine şu suretle diyebilirim ki, memleketi anarşi içinde bırakmak da ne Büyük Millet Meclisine, ne de onun hükümetine şeref değildir.

Efendiler! Halk birbirini kırıyor. Hükümet, bu vaziyet karşısında asgarî bir teklifte bulunuyor. Bunun için memleketi bir anarşi içinde bırakmak şeref midir? Şark birbirini kırmaktadır. Bu bir şeref midir? Bunu kendilerinden sormak istiyorum ve bu hususta tenevvür etmek isterim.

Efendiler! Halis Turgut Bey biraderimize gelince: Türk, Cumhuriyete muhalif değildir buyuruyor. Biliyoruz Halis Turgut Bey! Bu eser Türk milletinindir, hepsi onundur, bunda hiç şüphemiz yoktur. İşte bu kanun o eseri yıkacakların yakasına yapışacak ve elini ensesine geçirecektir ve bırakmayacaktır. (Alkışlar)

RAUF BEY (İstanbul) - Efendim! Adliye Vekili muhteremi, bu arkadaşınızdan huzuru millette bazı sualler sorduğundan cevap vermek iztırarında kaldım. Vaktinizi izaa edersem mazur görünüz. (Estağfurullah sesleri) Mahmut Esat Beyefendi buyurdular ki, "Rauf, Teşkilâtı Esasiye Kanununa hangi noktai nazardan mugayir gördüler. Beyanatları umumidir. Bunu tavzih etsinler. Cevap vereyim tarzında." Zannederim böyle bir suale maruz kaldım. Beyanatı halileri içerisinde, memleketin baştan başa anarşi içerisinde kaynaştığı bir sırada...

ADLİYE VEKİLİ MAHMUT ESAT BEY (İzmir) – Yalnız şarkta dedim.

RAUF BEY (devamla) - Kaynaştığı bir sırada ihmal edemeyiz şeklinde...

HAMDULLAH SUPHİ BEY (İstanbul) - "Şarkta" dedi.

RAUF BEY (devamla) - Bir ifadede bulundular. (Şarkta sesleri) Müsaade buyurunuz bendeniz ikmal edeyim, sonra tashih buyurunuz.

İşte efendiler! ben esasen bu noktai nazarda ihtilâf görüyorum. Bizim kanaatimizce, benim kanaatimce maruzatta bulunurken sözlerime esas olan kanaat, memleketin baştan başa anarşi içinde...

ADLİYE VEKİLİ MAHMUT ESAT BEY (İzmir) - Böyle bir şey söylemedim, yalnız şarkta dedim, zabıtlarda mevcuttur.

RAUF BEY (Devamla) - Öyle anladım efendim. Sonra buyurdular ki, Teşkilâtı Esasiye Kanununun hangi maddesine mugayirdir? Türk milletinin hukuku tabiiyesi olarak tadat edilen hukuklar da, kendilerinin de sarahaten buyurdukları gibi, kavanini mahsusa ile muayyendir. Bu kanunların devlet kuvayı umumiyesinin hangisi tarafından ne suretle murakebe ve tatbik edileceği de malûmdur. Filhakika kanunlarla muayyendir, mahduttur. Fakat devletin kuvayı tabiiyesi hakim oldukça, mercileri de muayyendir. Halbuki bu kanunda iltibasa mahal bırakacak vuzuhsuzluk vardır. Bu vuzuhsuzluk baki kaldıkça mazur görsünler, ben bunun matlup olan tesiratı icra edemiyeceği kanaatindeyim. Onun için maruzatta bulundum...

ADLİYE VEKİLİ MAHMUT ESAT Bey (devamla) - Bu kanun hükümete vasi bir polis vazifesini veren bir kanundur. Yalnız ikinci fırkada bir İstiklâl mahkemesi kaydı vardır. Buna mı ilişiyorsunuz?

RAUF BEY (İstanbul) - Evet efendim!

ADLİYE VEKİLİ MAHMUT ESAT BEY (Devamla) - O noktayı arz ediyorum beyefendi hazretleri, bu da Teşkilâtı esasiyemize muhalif değildir. Malumu aliniz Teşkilâtı Esasiyemizde bir madde vardır. Derki; mahkemelerin teşkilâtı, vazife ve selâhiyetleri kanunen muayyendir. Buradaki mahkemeler yalnız mahakimi adliye değildir. Divanı Harpler de vardır, İstiklâl Mahkemeleri vardır. İstiklâl Mahkemeleri teşkili kararı teklifi Heyeti Celilenizin kararına iktidaran edince o da bir mahkemedir. Bu mahkemenin vazifesi dahilinde olan cürümler oraya gidecek demektir. Binaenaleyh Teşkilâtı Esasiyeye mugayir bir şey yoktur ve arada hiçbir muhalefet göremiyorum

RAUF BEY (İstanbul) - îdareten kelimesi var.

ADLİYE VEKİLİ MAHMUT ESAT BEY (Devamla) - O polise aittir beyefendi, polis vazaifidir. İdareten men eder di-

yor, bundan ibarettir. Men ile mahkemenin bir münasebeti yoktur. (Müzakere kâfi sesleri)

Muş mebusu Hoca İlyas Sami Beyin konuşması Bölge mebusu olması dolayısıyla ilginçtir:

İLYAS SAMİ BEY... Genç isyanı diyorlardı. Mesele bu değildir. Hepinizin vereceği kararda bunda derecei isabeti ve mahiyeti isyanı ispat edecektir. Efendiler! Genç isyanı deniyor. Nasturi hadisesini tenkil ederken, bir siyasî mütefekkirin verdiği telgraf aynen şudur; Vaktidir, hareket etmek zamanı gelmiştir. Şu sırada gelen telgraf neticesi Nasturileri tedip için uğraşan hamasetkâr Türk cephesinden nice zabitlerin İngiliz ordusuna geçmesine sebep olmuştur, Bunu tarih kaydetmemiştir. Zannedermisiniz ki, Genç isyanı hâlâ Genç isyanıdır? Efendiler! Genç isyanının rehberini hepiniz işittiniz. Şeyh Sait deniliyor. Şeyh Sait böyle bir sergüzeşte atılmayacak ve bir fikri siyasiye alet olmayacak kadar refaha malik bir adamdır. Bin türlü tahrikatı siyasiye ile ancak yerinden hareket edebilecek bir adamdır. Bu tahrikatın ocakları ve nairei fesatları orada burada bin türlü asarı ile bilinirken, hâlâ burada genç isyanı deyip te şekli idareye karşı irticaî mahiyette olan ve umum memleketin afakında görülen asıl fesadı görmemek doğru değildir. Genç isyanı için değil, her inkılâbın rahatı arkasındadır. Mürtecileri tel'in etmek ve bu tedabir ile bunları kökünden kal etmek zamanı hulul ettiği bir zamanda, bir dakika tereddüt etmemeli, halkın menafiine, hayatına ve şekli idarenin millete bahşedeceği saadete rehber olmalıdır.

Bu kanunun teşkilâtı esasiye ile mübayeneti bahsinde İsrar edildi. Teşkilâtı Esasiye ile mübayenet neresinde olduğunu gerçi izhar etmediler. Yalnız kuru bir endişe ile timsali millet ettiği bir kanun encümenlere gitmemiş, onu bir encümen ekseriyetinin teşkilâtı esasiyi tahlil etmeksizin yapmış gibi bir mahiyette göstermek, biidrak, marazi bir dimağın, bütün bir heyeti silip süpürecek kadar kötü bir mahsulü olduğunu düşünmek muradiyle hükmetmek, bilmem ne dereceye kadar doğrudur. İnsafınıza müracaat ediyorum, insafınız bunu istiap ediyor. Bu itibarla mübayenet mevzubahis olamaz.

Son sözüm efendiler! Tedbir, memleketi siyanet etmek için eldedir. Kanundan yalnız namus ve vicdanı olmayan şerirlerin

korkması lâzımdır. Başka hiçbir zaman ve hiçbir vatandaşın hakkı bu kanunla takyit edilmez. Hürriyetleri, memleket aleyhine, Cumhuriyet aleyhine ve bütün millet aleyhine istimal, etmesi istidadında olanlar tek olarak bu kanundan korksunlar. Yoksa memleket pek yakında bununla kurtulacak ve kimseye de bir zarar olmayacaktır.

Başvekilin sözleri kanunun neye hizmet edeceğini işaret etmektedir:

BAŞVEKİL İSMET PAŞA (Malatya) - Muhalefet erkânının, ve zannederim bütün azasının hissiyatına tercüman olan mütalâatını dinledik. Muhalefetin bütün azasına fikirlerini son kelimeye kadar ifade ettiren millet kürsüleri bütün dünyada nadirdir. (Güzel sesleri) Siyasî hattı hareketimize ilk temas anında, muhalifler hassasiyet ve faaliyet gösteriyorlar. Siyasî hattı hareketimizin sıhhatine en bariz arazı salime budur. (Bravo sesleri) (Alkışlar) mevzubahis olan kanunun hukuk ve Teşkilâtı Esasiyeye temas eden nazik nıkatı nazarın teşhirini arkadaşlarım kemali muvaffakiyetle ve kemali vuzuh ile ifa ettiler. Hiç kimsenin zihninde şüphe bırakmayacak derecede bir kanaati katiye ile anlaşıldığı üzere mevcut olan kanun, Teşkilâtı Esasiyenin hududu dahilinde, memlekette tedabin nafıa cümlesinden asarı nafia vücude getirecek bir kanun mahiyetindedir. Bu itibarla Heyeti Celilenin sabrını suistimal edip mükâlemeyi uzatmak istemem. Yalnız, Muhterem Kâzım Karabekir Paşa, ıslâhatı istiklâl mahakimine istinaden mi yapacaksın diye soruyorlar. (Handeler) İslahatı emniyet ve asayiş temeline istinat ederek yapabiliriz. Benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, tarsin etmek, daima tarsin etmek için bütün kanunlar gibi, İstiklâl Mahkemesi de bir vasıtadan ibarettir. (Bravo seslen) Emniyet ve asayişin ve huzur ve sükûnetin muhafazası, milletin her türlü kanunlardan beklediği ilk ve başlıca bir vazifedir ki, bu hususta hiçbir tedbiri ihmal etmemek mecburiyeti katiyesi karşısındayız. Yalnız bir şey sorayım; bana ıslahattan bahsederken, bu memlekette ıslahat fikirleri, teceddüt, terakki fikirleri ahlâksızlıktır diye bar bar bağırırken, muhalefet erkânı niçin bir tek kelime söylemediler. (Tasdik ettiler sesleri) (Alkışlar)

MAARİF VEKİLİ HAMDULLAH SUPHİ BEY (İstanbul) -Feridun Fikri Bey bunu tasdik etti.

İSMET PAŞA (Devamla) -Şimdi muhalif bir vaziyet alan arkadaşların, söz söylemek lâzım geldiği zaman söz söylememeleri bir manayı haizdir. (Bravo sesleri) Muhterem Rauf Beyefendi. Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun lâzım değildir, buyurdular. Cumhuriyetin tehlikede olmadığı esasında, bu müşahedede kendisiyle beraberim. Benim mütalâam ve noktai azimetim şudur ki; bir vaziyeti mütalâa eden ve vaziyete göre tedbir bulan bir Cumhuriyet hiç tehlikede olur mu? (Alkışlar) Bu kanunun lüzumunu idrak eden, bugünkü vaziyete göre bu kanunun lüzumunu takdir eden ve bunu Meclisi Aliye izah eden ve kabule iktiranını talep eden bu cumhuriyet evlâtları, Cumhuriyeti tehlikede bırakırlar mı? (Bravo sesleri) (Alkışlar.) Cumhuriyet evlatları, yakında yeni tedabire ihtiyaç hâsıl olursa ve vaziyet tebeddül ederse, cümlesini derpiş edecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur. Binaenaleyh ittihaz ettiğimiz tedabir doğrudur ve vaziyete göre daima tedabir ittihat edecek seviyede bulunan Meclisi Ali, Cumhuriyeti ve Cumhuriyetin memlekete vaad ettiği terakkiyat ve ıslahatı behemehal temin edecektir. Zannederim ki, bu mesele üzerinde gerek siyasî ve gerekse kanunî noktai nazardan hükümet kâfi derecede izahat arz edebilmiştir. (Bravo sesleri), (Alkışlar)

REİS - Efendim! Başka söz isteyen kalmamıştır."

Oylamaya 144 milletvekili katılır 22 red ve 122 kabul oyuyla yasa meclisten geçer. 2. Dönemde meclis üye tam sayısının 287 olduğunu da ekleyelim.

Kanunu çıkaran 2. Dönem meclis üyeleri, Mustafa Kemal tarafından atanmıştır[7], Meclise bağımsız olarak sadece Gü-

[7] "Meclise Trabzon mebusu olarak iltihak eden Süleyman Sırrı namında bir zat vardı. Bu zat Meclis'in tatile girmesini müteakip, seçim bölgesine gitmek için arkadaşlarıyla birlikte İstanbul'a gelmişti. Cumhurreisi Mustafa kemal Paşa o günlerde Dolmabahçe Sarayı'nda bulunduğu için, İstanbul'a gelen mebuslar seçim bölgelerine gitmeden evvel Dolmabahçe'ye gidip, hususi defteri imzalayarak arz-ı Ta'zimat ederlerdi. Süleyman Sırrı Efendi de, arkadaşlarıyla birlikte gidip defteri imzalamış, ertesi gün mektepte arkadaşlar kendisine *İntihab dairenize hangi gün gideceksiniz?* demeleri üzerine *Dün*

müşhane Mebusu Zeki Kadirbeyoğlu girebilmiştir. Kadirbeyoğlu da seçildiğine pişman edilmiştir, takip ve tacizden bıkarak 1927'de İstanbul'a dönmüştür. Ancak takip ve taciz burada da devam etmesi karşısında bulduğu çözümü kendisinden dinleyelim: "Çarşıdan birer metre murabbaında üç tane kalın karton aldım. Kartona muvafık pul ve güç belâ belediye pulu da bııldım. Hatları çizerek, içerisini boyayla yazarak, sokak kapısına astım: *Vatandaş kapıyı çalarken düşün. Ben daimî takip ve tarassut altındayım. Cürmüm nedir bilmem. Benimle görüşmek, konuşmak, belki başınıza iş açar. Size bildirmekle vicdan borcumu yaptım; kimseye muzarratım dokunmasın. Yine, görüşmekte musîr ve medenî cesaretin varsa kapıyı çal, içeri gir."*[8] Yazdığı uyarı levhası gözaltına alınmasını yine de engellemez. Atama meclis olmasına rağmen Takrir-i Sükûn Kanununa muhalefet, mecliste Tek Parti Döneminin son muhalefeti olarak da nitelenebilir.

Takrir-i Sükûn Döneminin bilançosunu çıkarmak zordur, Arşivler açılmamıştır. Bilgilerimiz, döneme ilişkin anılar ve dönemin basınına aksedenlerdir. Basına sansür uygulandığından, dönemin güdümlü basınına aksettirilenlere itibar etmek de doğru değildir.

Kanunla *Ayaklanma* bahane edilerek Doğuda terör estirilir. Kanuna oy verenler içinde Kürt kökenli mebuslar da vardır. Kanuna Doğu illerinden gelen mebuslar kabul oyu verirken, 7 mebus red oyu vermiştir.

Kanun, 1927 tarihinde iki yıl daha uzatılarak, 1929 yılında yürürlükten kaldırılır, artık gerek kalmamıştır. Basın yola getirilmiş, muhalefet yok edilmiştir, CHF iktidarı sağlamlaştırılmış, Kemalizm'in önündeki engeller temizlenmiştir. *Kemalist korku* kurumsallaştırılmıştır.

Takrir-i Sükûn döneminin toplumsal hayata korkuyu ve mezar sessizliğini egemen kıldığını söyleyebiliriz. "Bazı kaynaklar Ali Fethi (Okyar) Bey'in bu korkuyu Ömür boyu üzerinde taşıdığından söz etmektedir. Rauf (Orbay) Bey, yıllarca, politikaya uygulanan bu *korku*nun da etkisiyle ülkeye döne-

---

gittik ya! Demiş. Cidden tarihi ve nükteli vesikadır" (Mahir İz, Yılları İzi, Kitabevi, 2003, s 149–150

[8] Aktaran Mahir İz, Yılların İzi s 419

memiştir. Halide Edip (Adıvar), Adnan Adıvar ikilisi de ayrı iki örnek oluşturmuştur. Bu, toplumu, siyasal hayatı etkisine alan *Kemalist korku* Takrir-İ Sükûn Kanunu, İstiklâl Mahkemeleri, Divanı Harbi Örfiler yoluyla yaratılabilmiştir. CHF, II. TBMM, Ordu, Halkevleri, Üniversiteler, eğitim *korku*nun yaratıcı, yaygınlaştırıcı birimleri olmuştur. TPCF'nın Takrir-i Sükûn Kanunu'na karşı oy kullanması Kemalist korkunun genişliği düşünüldüğünde *olumluluk* olarak değerlendirilebilir"[9]

Takrir-i Sükûn Kanununun yürürlükten kaldırılmasından sonra karanlık dönemin sona erdiği sanılmamalıdır. Faşist İtalyan Ceza Kanunundan devşirilen TCK aynı işlevi fazlasıyla yıllarca görmeye devam edecektir.

Sait ÇETİNOĞLU

[9] Göldaş İsmail, Takrir-i Sükûn... s 485–486

Terakkiperver Parti
İç Savaşın Sonu

"Yedi düvele karşı" sürdürülen savaş sona ermiş ülke "misak-ı milli" ve Lozan/tanınma retoriği kapsamında özgürlüğüne kavuşmuştur, ne var ki iktidar mücadelesi henüz tamamlanmamış gibi görünmektedir. Dış düşmanların "temizlenmesinin" ardından sıra içteki muhalefete ya da iktidar tarafından sonradan yapılan bir tanımlamayla "içteki şer odaklarına" gelmiştir. Hiç kuşku yok ki temel sorun diğerini tanımlayabilme-yargılayabilme gücü ile ilgilidir ve bu tanımı, yargıyı ve hükmü tarihe mal edebilme...

Dış düşmanla savaş sona erdikten sonra, Halide Edip tarafından Mustafa Kemal'e *"şimdi ne yapılacağı"* sorulduğunda, Mustafa Kemal'in yanıtı *"birbirimizle kavga edeceğiz"* şeklindedir. Bunun üzerine Halide Edip bir millet meclisinde muhalefetin doğal olduğunu söyler, devamını Halide Edip'in yazımından okuyalım: *"burada gözleri tehlikeli surette parladı ve ikinci gruptan iki isim söyleyerek onların halk tarafından linç edilmeye layık olduklarını söyledi. 'Bu mücadele bitince, durum sıkıntılı olacak. Başka heyecanlı iş bulmalıyız, hanımefendi' dedi."*[1] "Heyecanlı iş" tanımı hukuki bağlamda Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu ile anlamını bulur. Hukukunu oluşturmak iktidar erkini ele geçirenlerin işidir, tıpkı zamanı yeniden tanımlamak, tarihi yeniden yazmak *işinde* olduğu gibi... İktidarın karşısında olanlar, halk tarafından linç edilmeleri beklenmeksizin (!) imha edilir. İktidarın muhalefeti tanımlamasının güzel bir örneği olan "yüzellilikler" listesi ile aralarında "milli mücadeleye" katılmış birçok "muhalif" İttihatçı sürgüne gönderilir. (Daha sonra çıkarılan 1933 –onuncu yıl- affı ile dönen-

lerden muhalefete devam edenler çeşitli şekillerde sindirileceklerdir.) Son adım ise 1925 yılında atılır. Kürt kalkışmasının ardından uygulamaya sokulan Takrir-i Sükûn yasası ile Türkiye Cumhuriyeti devletinin "muhalif" söylemi de şekillenecektir. Muhalefeti bastırma aracı olarak bir komplo olduğu hakkında ciddi şüpheler bulunan İzmir "suikastının" ardından 1923 sonrasının ilk partisi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, kalan ittihatçılarla birlikte ortadan kaldırılacaktır. TCF'nin kuruluş ve tasfiye süreci ile bu süreçte iktidarın konumlanması, "yeni" devletin, eskisinden hiç de farklı olmayarak muhalefete karşı sınırsız hoşgörüsüzlüğün bir ilk örneği olması açısından önemlidir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yüzyıllık tarihimizdeki önemi onun ömrünün kısalığı ile ters orantılıdır, tekrar tekrar belirtilmesi gerekir ki parti İttihatçı geleneklere sahip olmakla birlikte iktidar inisiyatifi, belki de daha önemlisi oldukça güçlü iktidar potansiyeli olan ilk ve bir hipotez olarak tartışılabilir, seksen yıllık cumhuriyet tarihinin kendisini sistem içinde tanımlayan son partisidir. TCF sistem içinde kalmakla birlikte Kemalist hegemonyaya karşı açık bir mücadeleyi, muhalefeti en azından kurucularının kişiselliğinde tanımlamış ilk -ve belki de son!- örnek olarak da değerlendirilmelidir.

1919'dan 1923'e, cumhuriyetin ilanına gelinceye dek geçen sürenin *öteki* muhalefet unsurlarıyla bir savaşı da kapsadığını biliyoruz. Kuvvayı Seyyariye'den (Çerkez Ethem) Mustafa Suphi'lere uzanan geniş bir yelpazede muhalefet tasfiye edilmiş, Lozan sürecinde ise bu tasfiye hareketi kimi zamanlarda kişiselleştirilmekle birlikte daha çok politik manevralarla gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Osmanlı ordusunun ve daha sonra Büyük Millet Meclisi ordusunun önde gelen komutanlarını aynı yapının ünlü siyasetçilerini içeren ve çoğu kez kendisini Mustafa Kemal'in karşısında tanımlayan ya da öyle hisseden bir grup daha sonradan Mustafa Kemal tarafından "iktidar mücadelesinde bir taraf" olarak gösterilse de siyasetin doğasındaki pragmatizm nedeniyle net bir hesaplaşma yapılmamış, yapılamamıştı. 1923 sonrasında neredeyse tümüyle Mustafa Kemal'in adaylarının seçilmesiyle oluşmuş mecliste tüm bu "homojenliğe" rağmen muhalefetin ortaya çıkışı şaşırtıcı de-

ğildir. Kimi resmi tarih yazanların dediği gibi "demokrasi" hiç değildir. Kadroların gözden geçirilmesi bu durumu açıklar niteliktedir. Eski paşalar, mücadeleye katılmış çeşitli kesimlerden isimler, ittihatçı aydınlar vs. her türlü baskıya rağmen, meclisten ve siyasetten uzak durmaları yönünde yapılan çeşitli nitelikteki telkinlere vs. rağmen varlıklarını koruyarak meclise girebilmişlerdir. Bu, "karşı kadronun" gücünü gösteren bir durumdur ve böylesine bir güç gösterisi hiç kuşkusuz iktidar mücadelesinde taraf olanlar açısından dikkate alınması gereken bir unsurdur. Bilinen ya da bilinmeyen (!) muhaliflikerine rağmen bu kişilerin Mustafa Kemal denetimindeki meclise girebilmeleri Mustafa Kemal'in kadrosunun darlığının ya da bu kadronun henüz oluşturulamadığının bir göstergesi olarak da değerlendirilmelidir.

Cumhuriyetin ilanının ardından siyasi *arenada* neredeyse yalnız kalan iki grupta iktidar kurumunu boşlukta görüyordu ve bu bakış doğal olarak yaşanacak çatışmayı körüklüyordu. Bir uzlaşma yoktu ve olmayacaktı, çünkü her grup ittihatçı bir *ruha* sahip olup devletinin bekasını kendi varlığından ayrılmaz bir unsur olarak görme eğilimindeydi, hatta daha da ötesinde kendisini devletle özdeşleştiriyordu. Bu bağlamda, kimi siyasi manevralar da dikkate alındığında cumhuriyet ilanının bir hükümet darbesi olarak değerlendirilmesi olanaklı hale gelmektedir. Bu türden değerlendirmeler özellikle Rauf Bey eksenli bir muhalefetin fiili olarak yapılanmasının da işaretlerini veren olgulardı. Diğer taraftan iktidardaki grupta muhalefetin kendisini sadece fiili olarak değil, hukuki olarak da tanımlaması için gerekli provokatif söylemi geliştirmekteydi.[2]

Bir hükümet gensorusuyla başlayan muhalefet hareketi, Kazım Karabekir, Ali Fuat gibi "ünlü" paşaların kanuni düzenlemeler sonucu ordudan zorunlu olarak istifa etmeleriyle (istifaya zorlanmalarıyla) yeni bir şekil alır. (Bugün birçok yazar siyasete atılmak için ordudan ayrılmayı zorunlu kılan bu uygulamayı önemli bir demokrasi adımı olarak niteleme yarışındadır. Halbuki söz konusu uygulama tümüyle Mustafa Kemal ekibinin durumunu sağlamlaştıracak basit bir taktikten öte bir şey değildir. Kaldı ki o günkü nesnel koşullar dikkate alındığında ordunun artık Mustafa Kemal'siz politika yapabileceğini

düşünmek fazlasıyla saflıktır.) Tartışmalar "cumhuriyet" ve "demokrasi" kavramları çerçevesinde başlamasına rağmen sağırlar diyaloguna dönüşmüş *"mübadeledeki yolsuzluk, usulsüzlük vb. bir dizi sorunun yerine Halk Fırkasının silahşor milletvekillerinin Rauf Bey ve arkadaşlarına hoşgörü sınırlarını aşan saldırılarına tanık olunmuştur."*[3]

Muhalefetin gensorusu reddedilmesine rağmen 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulur. Aslında bir şekilde böyle bir parti kurulacağına dair *söylentiler* 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılmasının ardından artmıştır. Ne var ki resmi tarihin bu *söylenti* edebiyatına da fazla güvenmemek yerinde olur, çünkü hilafet ile kurulacak yeni partiyi özdeşleştirmek, ilişkilendirmek Nutuk eksenli resmi tarih yazınının temel işlevlerinden birisini oluşturmaktadır. Okunduğunda görülebileceği gibi bu ilişkilendirmenin başlıca dayanağı Nutuk söylemidir. Hâlbuki erk olamamış bir diğer anı yazımında Rauf Orbay'ın anlattıkları resmi tarihin bu bilgisi ile çelişmektedir. Aynı şekilde partinin kurucuları arasında olan Ali Fuat Cebesoy'da *Siyasi Hatıralar* adını verdiği anı kitabında parti kuruluş aşamasında "cumhuriyetin herhangi bir şahıs veya zümrenin aleti olmaması" ilkesinin onaylandığını söylemektedir. Hiç kuşku yok ki bu hilafet yanlısı bir söylem değildir ne var ki o kadar da değildir! Diğer taraftan "cumhuriyetçi" bir muhalefete cumhuriyetin *diğer kurucularının da* henüz hazır olmadığı ortadadır. (Ve bu hazır olmama durumu bu satırların yazıldığı tarih itibariyle de devam etmektedir.) Partinin kurucuları ve idare heyeti arasında ordudaki görevlerinden istifa ederek yalnızca milletvekilliği yaparak siyasi hayatlarını sürdürebilecekleri söylenen/emredilen Kazım Karabekir ile Ali Fuat Cebesoy'un yanında Adnan Adıvar, İsmail Canbulat gibi isimler bulunmaktadır.[4] Sayısı çeşitli kaynaklarda değişmekle birlikte otuz ile kırk arası milletvekili partiye katılmıştır. Ancak bu *isimler* incelendiğinde sayıdan çok *niteliğin* önemli olduğu görülmektedir ve bu niteliği tanımlayan onların güçlü/eski İttihatçılar olmalarıdır. Yerel örgütlenmesinde de İttihatçı isimlere yer vermesiyle dikkat çeken parti, CHF'den farklı olarak liberalizm ve demokrasiyi ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda dikkat çekici bir unsur kuruluş sürecinde "iki

meclisli bir parlamenter yapının" tartışılmış olmasıdır. Ancak "Kemalistlere" göre o günlerde *"Türkiye'nin çok partiye değil, tek ve kudretli bir iradeye ve bu iradenin halka rağmen fakat halk için şefliğe ihtiyacı vardı. Bu şef ancak Gazi Mustafa Kemal olabilirdi. Onu, bu misyona tarihi şartlar ve tarihi zorunluluklar itiyordu. Zaten o güne kadar ki şeflik kudretini, Meclisi çiğneyerek ve Meclisin dışında kullanmış değildi."*[5] Muhalefetin bu yaklaşıma yanıtı ise doğrudan sistemin niteliğinin sorgulanmasını içermekteydi. Sonraki yıllarda sağ'ın kalemşorluğunu ya da bir şekliyle silahşorluğunu yapacak olan Hüseyin Cahit (Yalçın): *"Halk fırkasının demokratlığı dudaklarındadır... Demokrasiye dayanmadıkça Cumhuriyet olamaz..."*diyordu.[6]

Ne var ki, daha partinin kuruluşundan üç gün sonra Mustafa Kemal, CHF ileri gelenlerinin katıldığı bir toplantıda yobazlardan kaynaklanan karşı devrim tehlikesinden söz ederek olağanüstü önlemler alma zorunluluğu duyduğunu belirtmiş ve hükümeti kendi isteğince değiştirmiştir. Karşılıklı bir hamle oyununa dönen restleşmede Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunun hemen ardından, yönetim tarafından henüz *yeterince* denetim altına alınamamış İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin toplantılar yapmaya başlamasının da etkili olduğu düşünülmelidir. Yinede ilk günlerde Mustafa Kemal ve ekibi gelişmeleri sakin bir şekilde izler ancak bu *sakinlik* uzun sürmeyecektir. Mustafa Kemal hem parti başkanı (CHF), hem de cumhurbaşkanı olarak kalacağını ilan ederek ikinci adımını atar ve parti içindeki otoritesini sıkılaştıran önlemler alır. Diğer taraftan bu dönemde TCF'de örgütlenmesini hızlandırır. İttihatçıların güçlü olduğu bölgelerde örgütlenmenin daha hızlı olduğu dikkati çeken bir unsurdur. Yapılan kimi ara seçimlerde de TCF'nin yüksek miktarda oy aldığı da görülmektedir.

Bu günlerde Ankara bir diğer muhalefeti ile de uğraşmak zorunda kalacaktır. 13 Şubat'ta Elazığ Diyarbakır ve Tunceli'de (Dersim) başlayan ve yayılan isyanın milliyetçi ve islamcı kimliğinin resmi ideoloji tarafından ısrarla vurgulanması bu isyanın ardından tüm misak-ı milli sınırları içinde kalan bölgeyi ilgilendiren kararlar alınacağının habercisidir. İsyanın ardından önce Başbakan Fethi Bey TCF'nin yöneticile-

rine "partiyi kapatmaları" çağrısı yapar, ardından 25 Şubat 1925'te Hıyanet-i Vataniye Kanununda "siyasal amaçlı din istismarı" içerikli bir düzenleme yapılır. Ve asıl tehlikenin Kürt isyanı değil *"memleketin umumi hayatında hasıl olan teşevvuş ve tezebzüp* (karışıklık ve kararsızlık) *olduğu"* açıklanır.[7] ("Memleketin bugünkü durumu ve karışıklık çıkarmak isteyen muhalefet" söyleminin "memleketimizin her zamankinden çok birlik ve beraberliğe ihtiyacı olduğu şu günlerde" diye başlayan söyleme evrilme sürecinde böylece yeni bir aşamaya girilmiştir.) Mart ayının sonunda kabul edilen Takrir-i Sükûn kanunu ile birlikte tüm muhalefete yönelik bir devlet terörü uygulaması başlatılacaktır.

"Anayasanın bütün normal hatta liberal yapısına rağmen şartlar, Türkiye'de çok partili rejim için henüz olgunlaşmış değildi."[8] Aydemir'in bu sözlerini şöyle okumakta olanaklı: "1924 Anayasası yürütme için yeterli değildi, bu nedenle anayasayı destekleyen kanunlara gereksinim vardı." Yürütmenin gücü -burada şeflik kurumu- Takrir-i Sükun yasası ile desteklendi. Ve İnönü'nün dediği gibi "memleketin umumi hayatında" karışıklık ve kararsızlık yaratan tüm unsurları ortadan kaldırma hareketi çok yönlü olarak başlatıldı. Cılız "sol muhalefet basını" susturuldu, Şeyh Sait isyanı kanlı bir şekilde sona *erdi* ve ardından sürgünler başlatıldı. Bu saldırıdan TCF'nin etkilenmemesi olanaksızdı, çünkü doğrudan taraftı! Ancak, saldırı önceleri dolaylıdır; bu ortam içinde TCF'nin "irticai faaliyette bulunduğu" söylencesi yayılır ve ardından parti kuruluşundan yedi ay sonra 3 Haziran 1925'te kapatılır. Partinin programının 6. maddesinde yer alan "dine saygı" ibaresi bu söylemin yayılması ve kapatılması için bir araç olarak kullanılabilmiştir. Anılan madde okunduğunda oldukça masum olduğu görülecektir; partinin suç unsuru olduğu ilan edilen program maddesi şöyledir: *"Fırka efkar ve itikadı diniyeye hürmetkardır."*[9] Bu, "devlet dini" oluşturma yaklaşımının çok sayıdaki örneğinden birisidir ve kuşkusuz sonuncusu değildir. Din, ancak devletin belirlediği sınırlar içersinde hareket edebilecek ve doğası gereği devletin egemenlik ve zor araçlarından birini -kimi zamanlarda en kuvvetlisini- oluşturacaktır. Devletin dini ya da devlet dini yaratıldıktan sonra bu alandaki muha-

lefetin gücü bu kanal üzerinden kırılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda "irtica" ancak o anki konjonktüre göre devletin din sınırlarının dışında kalanın adı olabilirken kimi zamanlarda da bir zaman önce reddedilen ya da bir zaman sonra reddedilebilecek olan irticai yaklaşım devletin birincil öneme sahip egemenlik aracı olabilecektir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan "diyanet işleri" bu egemenlik alanının maniplasyonunu sağlamakla yükümlü kılınırken dini merkezde konumlandıran laik düzende kurulmuş oluyordu! Bu bir şekilde yeniden bir din kurgulanmasının da adıdır. Bir devlet ideolojisi olma özelliğine sahip İslam böylece otoriter bir devlet kurgusu içinde massedilmiş olacaktı. Bu süreçteki sıkıntıların ise "irtica" tehlikesi yaratılarak giderilmesi düşünülmüştü. Toplum ve kültürle bağdaşmayan dayatmalar, irtica söylencesi üzerinde egemenlik alanı yaratıyordu. Ve ilerleyen tarihlerde "irtica" tehlikesi sık sık ortaya çıkarılarak egemenliğin pekişmesi sağlandı.

Diğer taraftan kapatmaya dek geçen bir iki aylık sürede de partililere yönelik baskılar, tutuklamalar arttırıldı ve bugün için ciddi sayılabilecek cezalar verilerek muhalefet susturulmaya çalışıldı. 20 Nisan 1925'de yasama döneminin sona ermesiyle birlikte hükümet üstündeki tüm formel ve informel denetim ortadan kalkmış oluyordu. TCF içinde yer alan İttihatçılarla – dolayısıyla yasal muhalif unsurlarla- esas hesaplaşma İzmir Suikastı sonrasında olmuştur. Tıpkı Şeyh Sait isyanında olduğu gibi İzmir suikastının hazırlanışında Ankara'nın haberi olduğu tartışmaları, bunun muhalefeti sindirmek, ortadan kaldırmak için kullanılan bir komplo olduğu savlarını güçlendiren bilgilerdir. TCF'nin kapatılmasından bir yıl sonra İzmir Suikast'ı ortaya çıkar. Aradan geçen yıl boyunca, TCF'nin kapatılmasına rağmen milletvekillerinin görevlerinin devam ettiği unutulmamalıdır. Birçok olayda olduğu gibi Mustafa Kemal çevresinin bu olaydan önceden haberleri olmadığını düşünmek resmi tarihin tuzağına düşmektir. Siyasi alanda hala belirgin bir gücü ve "karizması" olan ittihatçıların karıştığı iddia edilen ve birçoğunun da içinde yer aldığını anılardan bildiğimiz ancak geniş kapsamlı bir "komplo" olarak değerlendirmekte bir sakınca görmediğimiz İzmir Suikastı, Mustafa Kemal'e İttihatçı kökenli muhalifleriyle son ve büyük bir hesaplaşma yapma

fırsatını vermiştir. Bu fırsat yaratılmıştır. Göstermelik bir dava süreci sonucunda birçok İttihatçı "siyasetten katl" edilir, *eski* TCF'nin birçok önemli ismi ağır cezalara çarptırılır ve geçen yılların ardından değişen sürelerde olmak kaydıyla *bazılarının* biatları sağlanır.

TCF ile Şeyh Sait isyanının ilişkilendirilmesinde gösterilen çabanın tutarsızlığı da genel komployu destekleyen diğer bir unsur olarak ele alınmalıdır. Diğer taraftan unutulmaması gereken bir *unutkanlık* olayının da not edilmesi gerekmektedir; hilafeti kaldırmasına rağmen TCF'yi hilafet yanlılığı ve dincigericilikle suçlayan Mustafa Kemal ve partisi CHF "halifeliğe saygı" içerikli bir maddeyi 1927'ye kadar CHF parti programında unutmakta bir sakınca görmemektedirler. Siyaset sosyolojisi açısından araştırılmaya değer!

Yürütmenin muhalefete tahammülsüzlüğü ve devlet-partikişi özdeşleşmesi bağlamında "dışarıda" kalanların, bu özdeşleşme ve dolayısıyla devlet için bir risk faktörü olduğu düşüncesi, onların ne şekilde olursa olsun ortadan kaldırılmasının zorunluluğu yaklaşımını da içermektedir. İstiklal Mahkemeleri bu sürecin olmazsa olmaz kurumudur ve devletin benzer kurgulanışında isim değiştirerek sık sık karşımıza çıkar ve "devlet" anlayışıyla demokrasiyi korurlar! İstiklal Mahkemeleri yürütmenin bir güç göstergesi olarak devletin bekası adına yüzlerce kişiyi siyasal yaşamdan-yaşamdan uzaklaştırarak bu dönemdeki işlevini yerine getirir. Belirlenen modelin dışındaki muhalefete hiçbir koşulda izin yoktur. Mustafa Kemal Nutuk'ta bu isteğini şu kelimelerle yerine getirmektedir: "*Rauf Bey ve arkadaşlarının kurdukları parti, "tutucu" diye nitelendirilseydi, belki anlamı olurdu. Ama bizden daha çok cumhuriyetçi ve bizden daha çok ilerici olduklarını öne sürmeye kalkışmaları elbette doğru değildir. 'parti, dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır' sözlerini ilke edinip bayrak gibi kullanan kişilerden iyi niyet beklenebilir miydi?.. Baylar, olup bitenler gösterdi ve kanıtladı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi... yurtta cana kıyıcıların, gericilerin sığınağı ve dayanağı oldu; dış düşmanların yeni Türk devletini körpe Türk Cumhuriyeti'ni yıkmayı öngören planların kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı... Siyasa alanında birçok oyunlar görülür. Ama*

kutsal bir ülkünün simgesi olan Cumhuriyet yönetimine ve çağdaşlaşmaya karşı, bilinçsizlik, bağnazlık ve her türlü düşmanlık ayağa kalktığı zaman, özellikle ilerici ve cumhuriyetçi olanların yeri, gerçek ilerici ve cumhuriyetçi olanların yanıdır; yoksa gericilerin umut ve çalışma kaynağı olan yer değil...." [10]

TCF, kontrol edilemeyen bir muhalifin varlığının devlet için tehlikeli görülmesinin en güzel örneklerinden birini oluşturur. Diğer taraftan parti kurucularından Rauf'a, Halk Fırkasından ayrılarak bir muhalefet partisi kurması yolunda telkin yapıldığı değişik anılarda yer alan bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu telkinin, güdümlü bir muhalefet oluşturma düşüncesinden çok, Rauf Bey'i meclis dışında bırakmaya yönelik taktik bir hareket olabileceği yaklaşımları, iktidar mücadelesinin henüz sonlanmadığı dönem dikkate alındığında geçerli görünmektedir.[11] Mustafa Kemal'in gelişmeleri kendi iktidar perspektifi açısından dikkatle izlediği ve TCF üzerinden bu mücadelede öne çıkan isimlere bu eksende savaş açtığı görülmektedir. Nutuk'tan alınan satırlarla bir İngiliz gazetecinin konuyla ilgili olarak kendisiyle yaptığı röportajdaki izlenimler bu savaşın siyasi ve psikolojik yönlerini göstermektedir. Mustafa Kemal'in söyleminden oldukça etkilendiği anlaşılan İngiliz elçisi, gazeteci Macartney'in gözlemlerini şu şekilde rapor etmektedir: *"Cumhurbaşkanı'nın bundan sonra ne yapacağı sorusuna yanıt benim için son derece önemli olan bu belgede var. Terakkiperver cumhuriyetçiler samimi değiller, programları bir sahtekârlık örneği, onlar düpedüz gericidirler. Macartney'in haberindeki her şey Cumhurbaşkanı'nın muhalefetle uzlaşmaya hiç niyetli olmadığını gösteriyor ve mülakatta kullandığı dil ve ifadelerin tümü -ki bunlar haberde yoktur- açıkça muhalefetin ezileceğinin işaretidir. Gazi son derece kızgındır, muhalefet üyelerinden bahsederken onları her şeylerini borçlu oldukları kendisine karşı nankör ve vatan haini diye suçlayarak sayarken yüzü kıpkırmızı kesilir. Mülakata çevirmenlik yapan mebus birçok kere araya girerek 'sakin olun Paşam' der. Ama öfkesini hiçbir şey durdurmaya yetmez. Mr. Macartney Ankara'dan dönerken çok kısa sürede silahların patlayacağını ve Vasıf ve Necati'nin*

Ankara'dan ayrılarak Galata Köprüsü'nü asılı gövdelerle süsleyecek daha iş bilir bir İstiklal Mahkemesi'nin İstanbul'a geleceğini düşünmüştür."[12]

Rauf Orbay'dan Kazım Karabekir'e muhalif olarak düşünülen isimlerin en azından nankörlükle suçlanması ilginç bir yaklaşımdır ve aynı zamanda, erkin korunmasını sağlayacak basit bir psikolojik savunmadır. Diğer taraftan bu "psikolojik savunma" kimi zamanda fiziki saldırıya dönüşebilmiştir. Örneğin partinin kapatılmasından önce TCF taraftarı olan milletvekili general Halit, mecliste çıkan bir tartışma sonucu CHF milletvekilleri tarafından tabanca ile vurularak öldürülmüş ancak birçok benzeri örneğinde olduğu gibi olayın üstü örtülmüştür.[13]

*

Metnin bundan sonrasında geniş bir alıntı yapacağız. İzmir Suikastının-Komplosunun hemen ardından 1926 Temmuz'unda Mustafa Kemal'le yapılan bir söyleşi bu alıntıyı oluşturacak, kısa söyleşide geniş bir tarih dilimini kapsayan olaylara göndermede bulunulurken, resmi söylemin dışında kimi ifadelere rastlamak ve olayların birincil kaynaktan yorumuna ulaşmak söylenenleri ilginç kılıyor.

"Los Angeles Times, Temmuz 1926

KEMAL, TÜRKİYE'DE DAHA BİRÇOK SİYASİ MUHALİFİNİ ASMAYI VAAD EDİYOR

Cumhurbaşkanı, bir zamanlar kendisinin yakını olduğu halde sonradan suikastçılara katılan kadını affedecek.

Mustafa Kemal Paşa

(Türkiye Diktatörünün, 22 Haziran'da İsviçre'li sanatçı ve gazeteci Emile Hilderbrand'a verdiği mülakatta söyledikleri.)

Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliğine karşı gizlice tertibe girişenlerin hepsine korkunç bir ihtar olması için, rütbeleri ne denli yüksek olursa olsun, suçluların tümü asılmadan durmayacağız. Milletimiz genç Cumhuriyet vücudu içinde

yeniden hayata kavuştuğu andan beri, başka hiçbir milletin çekmediği acılara katlanmıştır.

Biz dış düşmanlarla veya yabancı entrikacılara duygudaşlık içinde bulunan düşmanlarla savaşırken, nüfusumuzun hemen hemen bütün katmanları, milleti birçok yabancı boyunduruğundan birden kurtarmak amacı uğrunda coşku, hatta bağnazlıkla birleşmişti. Fakat, millet yabancı müstevlilere karşı değerini ispat eder etmez, eski siyasi entrikacılık okulundan yetişmiş bazı unsurlar pençelerini göstermeye başladılar. Cumhuriyet'in hayatına kasteden iki unsurun tehdidi ile karşı karşıyaydık.

Bunlardan biri, dinsel bağnazlık ve cehaleti siyasal ahmaklıkla birleştiren ve geçmişte, çeşitli sultanların devirlerinde, devleti şahsi çıkarları için sefahat, yiyicilik ve hayasız rüşvetçilik yoluyla istismar edilecek bir organizma saymaya başlayan gruptu.

Ben, Halife ve Sultanı yok ederek bu rezil ve melun hükümet teorisinin köklerine baltayı indirdim. Bu teorinin kendilerinde kişileştiği insanları sürgüne gönderdim. Bu siyaset okulunun çok sayıda ki taraftarları benim eylemimi Tanrı tanımazlık diye yorumlamaya kalkıştılar ve din kalkanı altında Cumhuriyet'in hayatına kasteden entrikalara başladılar.

Şafakta Asılan Altmış Elebaşı

Geçmişte, birçok durumlarda, Kürdistan'da ve Anadolu'nun diğer iç bölgelerinde, Cumhuriyet'in iradesine karşı çıkmak eğilimi gösterdikleri zaman, onları demirden bir elle ezdim; örneğin (bir keresinde) önderlerinin altmışını şafakta astırdım.

O unsur dersini almıştır ve bir daha benimle kılıç ölçüştürmeye kalkışmayacaktır.

Şimdi acımasızca hesaplaşmak üzere olduğu ikinci unsur, Cumhuriyet'ten önceki günlerde dünyanın Genç Türklerin İttihat ve Terakki komitesi adıyla tanıdığı kişiler grubudur. Bu unsurun üyeleri, siyasi maceraperestlerden yarı eğitimli ilericilerden ve kötü alışkanlıklara müptela adamlardan oluşan şüpheli bir güruhtur. İç ve dış düşmanlarla savaştığımız günlerde, bu unsur bize katıldı ve saflarımızda çarpıştı. Yine de, en

başından beri onların niyetleri hakkında kuşkularım vardı. Fakat, ülkemiz bir kez yabancı boyunduruğundan kurtarılınca bu unsurun usullerini ıslah edeceğini ve yurtseverlik coşkusuyla doğru yola geleceğini temenni ve ümit ediyor ve buna dua ediyordum. Çok geçmeden, bu umutlarımın kırılmasının ve dualarımın cevapsız kalmasının mukadder olduğunu anlamaya ve onların hareketlerini dikkatle takip etmeye başladım.

Perde Arkasından Nifak Hareketleri

Bunlar bir siyasi muhalefet oluşturdular. Ben, samimi ve namuslu bir muhalefeti bastırmak eğiliminde bir diktatör olmak istemiyorum, çünkü eleştiriye izin vermeyen bir cumhuriyet aldatıcı bir addan ibarettir. Fakat, kötü alışkanlıklara müptela, yoz ve pervasız bir siyasi maceracılar grubu, siyasi muhalefet kisvesi altında nifak hareketleri örgütlemeye girişirlerse, bunları bastırmak, hem de ileride kan nehirlerinin akıtılmasını önleyecek ibretlik bir acımasızlıkla bastırmak hükümet mekanizmasının başında bulunanlar için kutsal bir ödev olur.

Bu komploculara Türkiye Cumhuriyeti'nin katiller tarafından ve onların katilce tasarıları yoluyla devrilmeyeceğini göstermek üzereyim...

Yuvalarından kitle halinde acımasızca tehcir edilen ve kıyıma uğratılan milyonlarca Hıristiyan teb'amızın hayatlarının hesabı kendilerinden sorulmak gereken Genç Türkiye Partisinin bu kalıntıları Cumhuriyet yönetimi altında rahat durmuyordu. Bunlar şimdiye kadar yağma, haydutluk ve rüşvetle yaşamış ve faydalı bir işte çalışmak, hayatlarını namuslu alın terleriyle kazanmak yolundaki herhangi bir düşünce ya da öneriye düşman olmuşlardır.

Halkın iradesine karşın ülkemizi Büyük Harbe sürükleyen ve Enver Paşa'nın caniyane ihtirasını tatmin etmek için Türk gençliğinin nehirler gibi kanını akıtan bu unsur, muhalefet partisi kisvesi altında, benim ve kabine üyelerimin canlarımıza kasteden korkakça bir düzen kurmuştur.

Bunlar benim hükümetimi devirmek için erkekçe meydana çıkıp da silahlı bir ihtilal planlamış olsalardı kendilerine daha çok saygı duyardım. Fakat şanlı Cumhuriyet'in sadık

yandaş ve savunucularına karşı savaşacak tek bir alay bile çıkaramayacakları gerçeğini bildikleri için, hayvanca suikast metodlarına başvurdular. Katiller kiraladılar ve hatta caniyane eylemlerini yaptırmak için kadınları baştan çıkardılar.

Bombacı Kadın

Geçen Haziran'ın ortasında bir ülke gezisi planlamıştım. Güzergâhım ilan edilmişti. Yoluma yerleştirilen bu katillerden bir grup beni ve maiyetimi taşıyacak otomobillere el bombaları "yağdıracak"larmış.

Hatta daha da ileri gittiler ve yıllardır benim davamla özdeşleşmiş, benim sadık bir siyasal arkadaşım olmuş, zaman zaman da danışmanlığımı yapmış bir kadını iğfal ettiler. Bu kadını aldığımda patlayacak ve etraftaki herkesi yok edecek, içine bomba saklanmış bir buketi bana sunmak menfur görevini kabul ettirmişler. Kötü yola sevk edilmiş olan bu kadın merhamete layıktır. Çünkü vatanın iyiliği için böylece kendi canını da feda etmeye kandırılmıştır. Ben milletin düşmanı imişim. Ama onun suikasttaki rolü affedilecektir, çünkü vicdanının dürtmesiyle, benim niyet ettiğim geziyi iptal etmeme el verecek kadar zamanında yetkililere itirafta bulunmuştur.[14]

Genel tarih söyleminin dışında bazı ifade ve yaklaşımları içeren bu metnin tümünü alıntıladık. Mülakattaki bazı yaklaşımlara dikkat edilmesi gerekir; bunlardan biri "astırdım", "yaptım" gibi erksel bir konumlanışı gösteren sözler olmalıdır. Diğer taraftan "İttihatçılıkla" olan ölümcül çatışma bir kez daha kendisini göstermekte ve iktidar mücadelesini tanımlamaktadır, ne var ki anlatılan bazı olaylara ve olgulara resmi olan ya da olmayan tarihte rastlamak olanaklı değildir. İzmir Suikastı anlatılmakta, ancak "bombalı buket", "siyasi yoldaşlık yapmış kadın" gibi konulara ilk kez rastlanılmaktadır. Birçok metinde bu kadının kimliğine ait bir bilgiye rastlanılmaz, hâlbuki Mustafa Kemal'in söyleşisinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu kadının suikastçılardan Laz İsmail'in yanında bulunan Naciye Nimet olduğu düşünülebilir. Ancak olaya karıştığı ya da karışmış olabileceği *düşünülen* birçok kişinin idamla yargılandığı idam hükmü verildiği bu davada Naciye Nimet hemen berat eder; muhbir –ya da polis- olabilir!

Ayrıca Ermeni *mevzuundan* net bir şekilde bahsedilmesi önemlidir ve yaklaşım tümüyle resmi ideolojinin dışında bir tarz ve üslup içermektedir. Örnek olsun; bu söyleşiye yakın tarihlerde yapılan bir "yurt içi konuşmada" *"Ermeniler sanat ocaklarımızı işgal etmişler ve bu memleketin sahibi gibi bir vaziyet almışlardır. Şüphesiz haksızlık ve küstahlığın bundan fazlası olamaz. Ermenilerin bu feyizli ülkede hiç bir hakkı yoktur. Memleket sizindir"* gibi ve benzeri sözlerle ajitasyon yapıldığı ve bu tarzın bir geleneğe dönüştüğü anımsanırsa Mustafa Kemal'in yaklaşım üslubu dikkat çekicidir. Kim bilir, belki de batılı bir gazeteci ile yapılan söyleşinin -ya da yirmili yıllarda Avrupa Birliği'ne girmek için gösterilen çabanın- etkisidir!

Tolga ERSOY

Kaynaklar

1 Adıvar Halide Edip, Türkün Ateşle İmtihanı, Atlas Kitabevi, 4.baskı, 1975, ss. 140

2 Zürcher Eric Jan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1924-1925, İletişim Yy., 1.baskı, 2003, ss. 57–58

3 Çavdar Tevfik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Yy., 1.baskı, 1995, ss. 261

4 Tunaya Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, Arba Yy., tıpkı basım, 1952-1995, ss. 604–607

5 Aydemir Şevket Süreyya, Tek Adam Mustafa Kemal, 2.cilt, 1922–1938, Remzi Kitabevi, 5.baskı, 1975, ss. 225

6 Çavdar, age, ss. 260

7 Yerasimos Stefanos, Tek Parti Dönemi, Çev: Aydın Pesen, -Geçiş Sürecinde Türkiye- Belge Yy., 3. baskı, 1998, ss. 98, (Mete Tunçay'dan aktarım)

8 Aydemir, age, ss. 231

9 Tunaya, age, ss. 617

10 Atatürk, Söylev, Basıma Hazırlayan: Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Cilt I-II, Çağdaş Yy., 34.baskı, 1999, ss. 405–407

11 Zürcher Eric Jan, 1924'deki Çok Partili Demokrasi, Tarih Ve Toplum dergisi, Ocak 1988, Sayı:49, ss. 16–19

12 Zürcher, age

13 Tökin, F.Hüsrev, Türk Tarihinde Siyasi Partiler Ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi, Elif Yy., 1. baskı, 1965, ss. 70

14 Tarih Ve Toplum, Aylık Ansiklopedik Dergi, Mayıs 1988, Sayı: 53, İletişim Yayınları

Türk Ocakları

Türk yakın siyasi tarihinin ve resmi olarak inşa edilmeye çalışılan kültürel hayatının önemli kurumlarından ikisi Türk Ocakları ve Halkevleri'dir. Halkevleri maddesinde de vurgulandığı üzere, bu iki kurum, zaman zaman devletten bağımsız birer kuruluşlarmış gibi gösterilmeye çalışılsa da gerçekte hiç de öyle olmadığı kurumların kuruluş ve gelişim aşamalarına bakıldığında net olarak görülür. Özellikle resmi-millî kültürün oluşturulmasında, milliyetçi zaman zaman da faşizan bir toplumun yaratılmasında birer paravan olarak kullanılmak üzere kurulmuş ve işlevinin bittiğinin düşünüldüğü anda da çeşitli gerekçeler öne sürülerek kapatılmış birer "misyon" kurumudurlar. Gerek Türk Ocakları ve gerek onun halefi durumunda bulunan fakat yapılanması itibariyle selefinden kısmen farklılıklar gösteren; ayrıca yan kuruluşları olan "Köy Odaları" aracılığıyla birçok ücra köye yayılan Halkevleri, resmi ideolojinin ve resmi tarihin inşa edilmesinde önemli mihenk taşıdırlar.

Bilindiği gibi ulus-devletler, oluşum aşamasında asıl örgüte maddi ve manevi güç, lojistik destek sağlayacak yan örgütler tesis ederler. Bu örgütler bazen açıkça ana örgüte (devlete) bağlı olduklarını gösterir, bazen de ana örgütle hiçbir ilgisi yokmuş gibi görünürler. Başlarda Türk uluslaşmasında ve akabinde Türk ulus-devletinin inşasında da benzer örgütler sahneye çıkmıştır. Cumhuriyet'ten önce milliyetçiliğin/-Türkçüğün önemli temsilcilerinden İttihat ve Terakki (veya Jöntürk) hareketi, artık büyük bir güç/örgüt olarak kendini

kabul ettirdiğinde kendine bağlı ya da doğrudan kendisinin örgütlediği, ilerde kendisine çokyönlü destek verecek olan teşkilatlar oluşturur. İttihat ve Terakki, devlet yönetiminde tartışmasız ve rakipsiz bir güç haline geldiğinde, paramiliter gençlik örgütleri kurmaya ve/veya gençlik içinde örgütlenmeye başlar ve 20. yüzyılın başlarında gençlik dernekleri ile organik bağlantılar kurar. Bu dönemde Almanya'daki *Pfadfinder* izci örgütü örnek alınır ve gençler/öğrenciler, milliyetçi ideolojinin aşılanacağı bir etkinlik olan izciliğe özendirilir. Bunun için Belçika'dan, öğrencileri yetiştirecek olan bir uzman getirilir. Bu gençlik örgütünün liderliğini Harbiye Nazırı Enver Paşa üstlenir ve izcilerin "başbuğ"u unvanını alır. Belçika'dan getirtilen uzman ise başkan ("başbuğ") yardımcısıdır, unvanı "kalgay"dır (Toprak, 1985: 531–533). Cumhuriyet döneminin başlarında Halkevleri kurulurken de bu gelenek sürdürülecek; İtalya, Almanya ve SSCB'deki örnekleri emsal alınacaktır.

Kendisinden sonraki Türk Ocakları ve benzeri Türkçü/milliyetçi derneklere ilham verecek olan yarı resmi kurumlardan biri *Türk Derneği*'dir. Dernek, 7 Ocak 1909'da kurulur ve dönemin entelektüellerini bir araya getirmek gibi bir misyon yüklenir. Kuruluş aşamasında yalnız Türkleri değil, gayritürk ve gayrimüslim entelektüelleri de kapsayan bir örgüttür. Dernek nizamnamenin 4. maddesine "Cemiyetin maksadına hizmet etmek isteyen herkes hangi din, cins ve tâbiiyetten olursa olsun..." ibaresini koyarak her kesimden entelektüellere kapısının açık olduğunu gösterir (bkz. Üstel, 1997: 35). Ayrıca, beyannamede derneğin görüşlerinden biri olarak, lisanları ayrı fakat gönülleri ve duyguları beraber olan Osmanlı unsurlarının, anadillerinde serbest olmakla beraber, aynı ulusal dil ile yani Türkçeyle düşünmeye sevk etmek gerektiğini belirtilir (Üstel, 1997: 38). Türk Derneği içinde Prof. Esör Gorlavski, Dr. Karaçun Emre, Prof. Martin Hartman gibi ünlü müsteşrikler, Boyacıyan Agop ve Antuvan Tıngır Efendiler gibi Türk olmayan Osmanlı üyeler de bulunur (Kutay, 1995: 87). Dernek içinde İttihat ve Terakki'den bazı kimseler bulunsa da dernek bağımsız kalmaya, siyasi partilerle organik ilişkiler içinde bulunmamaya çaba gösterir ama bu çaba bu anlamda pek işe yaramaz.

Türk Derneği'nden hemen sonra aynı çizgide bir başka dernek kurulur: *Türk Yurdu Derneği*. 31 Ağustos 1911'de kurulan ve Türk Ocakları'nın kuruluşuyla aynı dönemlere denk gelen bu nedenle de pek bir varlık gösteremeyen Türk Yurdu Derneği'nin Türkçü/milliyetçi ideolojisi, derneğin programında açık ifadelerle ortaya konur. Bu görüşünü, derneğin yayın organı niteliğinde olan *Türk Yurdu* dergisinde sık sık dile getirir. Dernek başlangıçta, dilin sadeleşmesi için çalışacağını belirtir. Türkçülük idealini benimseyen yazarlara ağırlık verir ve sadece dil çalışmalarıyla kalmayacağını ve bir bütün olarak milliyetçi/Türkçü ideolojinin yerleşmesi için çaba göstereceğinin ipuçlarını verir. Bununla beraber Türk Yurdu Derneği de halefi gibi farklı görüşten entelektüellere dernek çatısı altında yer açar. Parvus Efendi gibi sosyalist yazarlar Türk Yurdu Derneği'nin aynı adlı dergisine yazılarıyla katılırlar (Üstel, 1997: 46–47; Sarınay, 1993: 81–82). Ayrıca Avrupa'da da Türk Yurdu şubeleri açılır. Avrupa'daki Türk öğrencilerin çabalarıyla ortaya çıkan bu organizasyonlar Türkiye'deki "Türk Yurdları"nın Türkçülük fikrini tamamen benimser, İstanbul'daki Türk Yurdu ve Türk Ocağı dernekleriyle paralel çalışırlar (Sarınay, 1993: 96).

İmparatorluğun tehlike altında olduğunu gören zamanın aydınları, Türklük bilinci oluşturmak amacıyla, Osmanlılar için ağır bir dönem olan 1912 yılı koşullarında "bağımsız" bir dernek olacağını düşündükleri *Türk Ocağı*'nı kurarlar. Ama bu "bağımsızlık" kâğıt üstündedir. Bağımsız bir örgütmüş gibi görünse de veya öyle olduğu sözlü olarak iddia edilse de, dernek, İttihat ve Terakki önderliğinin yakın ilgisi ve yardımları altında çalışmalarını yürütür. Türk Ocakları, ocak nizamnamesinin 4. maddesinde "sırf millî ve içtimaî vaziyette kalacak, asla siyaset ile uğraşmayacak ve hiçbir vakit siyasî fırkalara hâdim bulunmayacaktır" (bkz. Üstel, 1997: 101) ilkesini dile getirir; ancak bu cümle somut/nesnel gerçeği ifade etmez. Çünkü Ocaklar, İttihat ve Terakki'den hem maddi hem de manevi destek görürler. Aynı zamanda Füsun Üstel'in belirttiği gibi,

"Balkan Savaşı ve özellikle I. Dünya Savaşı içinde ise, Türk Ocağı'nın savunduğu Türkçülük anlayışının siyasal bir

renk almaya başlaması ile eş zamanlı olarak İttihat ve Terakki'nin açıkça siyasal Turancılık ideolojisine yönelmesi söz konusudur. Gerçekten de, I. Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde Harbiye Nezareti'nin Türk Ocağı'na gösterdiği ilgi, Enver Paşa'nın bir yandan milliyetçilik ideolojisi ile belirlenmiş izcilik hareketini açıkça desteklerken, öte yandan da başkumandan vekili sıfatıyla Harbiye Nezaretine davet ettiği Hamdullah Suphi'ye Kafkasya'da yapılması planlanan karmaşık ve güç bir askeri harekâtta kullanılmak üzere, Türk Ocağı'na subayların isim ve sayılarını sormasında ortaya çıkmaktadır." (Üstel, 1997: 72).

Kimlerin Ocaklar'a üye olabileceği nizamnamenin 5. maddesinde belirtilir: "Neslen Türk olan veya hars dolayısıyla tamamen Türk duygusu ve Türk dileği besleyen ve mazileriyle Türklüğe bağlı olduklarını ispat etmiş her kadın ve erkek Türk Ocağı'na azâ olabilirler." (Üstel, 1997: 167). Fahri üyeliğe alınacakları belirleyen 9. maddeye göre Türk olmadıkları halde Türklüğe büyük hizmetleri geçmiş olanlar da Ocaklar'a üye olabileceklerdir. Bununla beraber her canı isteyen gidip Ocaklar'a üye olamaz; üye olmak isteyen kişilerin İdare Heyeti ya da Umumî Kongre tarafından teklif edilmeleri gerekir (Üstel, 1997). Bu yönüyle Türk Ocakları Halkevleri'nin aksine aynı zamanda seçkinci bir kurum olma özelliğini de taşır. Çünkü Halkevleri'ne üye olabilmek için CHF/P'li olmak veya daha sonra çoğu kez olduğu gibi "Türk kültürünü benimsemiş olmak" yeterli olabilecektir.

Türk Yurdu'ndan sonra kurulmuş olan Türk Ocağı baştan beri açıkça Türkçü-milliyetçi bir organizasyon olarak Türk siyasî, tarihî ve kültürel sahnesinde yerini alır. Zaten Ocaklar'ın nizamnamesinde derneğin bu ideolojisi açıkça belirtilir. İkinci maddede yer alan "Türklerin millî terbiye ve ilmî, içtimaî, iktisadî seviyelerinin terâkki ve ilâsıyla Türk ırk ve dilinin kemâline çalışmaktır." (bkz. Üstel, 1997: 100) cümlesi derneğin ideolojisi hakkında yeterince ipucu verir. Türk Ocağı'nın Turancı olduğunu yine Ocaklı bir zat, Kuzucuoğlu Tahsin Bey de beyan eder:

"Büyük Turan'ı özleyen yeni uyanık Türk Dünyası, Turan'ın altın taşıyacak saltanat binasının dört direğini dikti:

Türk Bilgi Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı, Türk gücü, [...] Dernek'in meydancısı, Ocak'ın bekçisi, Yurd'un koruyucusu, Turan'ın akıncısı olacak." (bkz. Sarınay, 1993: 140–141).

Daha sonra, feshedilmesine yakın Türk Ocakları'nın faşist ideolojiyi benimsediği ve Duçe'yi övecek kerteye geldiği yönünde eleştiriler gelmeye başlayacaktır. Gerçi 1926 yılında Reşit Galip bu yönlü sorulan "Türk Ocakları teşkilâtı ile Faşizm teşkilâtı arasında bir müşabehet var mıdır?" sorusuna "Zannetmem. Faşizm bir irticadır. Ocaklık ise bir tekamül ve inkılâptır. Faşizm adi politikacılıktır. Ocaklılık temiz bir vatancılıktır. Faşizm emperyalisttir. Ocak ise sadece hudut bekçisidir." (bkz. Tunçay, 2005: 306; n 17) cevabını vererek Türk Ocakları'nın faşist ideolojiyle hiçbir ilişkileri olmadığı ileri sürer ama Türk Ocakları'nın büyük ve etkili reisi Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) 23 Nisan 1930 tarihli bir konuşmasında Faşist ideoloji ile Ocak ideolojisi arasında kurduğu paralellik Reşit Galip'i tekzip eder niteliktedir:

"Faşizm namı altında tanınan bir milliyetperverlik hareketi İtalya toprakları üzerinde, çok buhranlı bir devirden sonra, ağır ve tehlikeli bir mücadele neticesinde muzaffer oldu. Biz bu tarikatla mensup olduğumuz içtimaî ve siyasî fikrin bazı noktalarda müşterek olduğunu tespit edebiliriz. O hareket milliyetperverdir; biz milliyetperveriz. Sınıf mücadelelerinin memleketimiz için mutlak bir harabî vücuda getireceğine tam bir kanaatimiz vardır; orada da bu kanaat mevcuttur.

Faşizm bir vatan ideali etrafında iktisadî refahı, siyasî ve içtimaî âhengi tesis etmeyi düşünür. Bu milliyetçiliğin farikası, milleti hâkim ve mahkûm sınıflara ayırmak değil, her meslek erbabının umumî bir işbölümü içinde çalışma hakkını tanımak ve onun yükselmesini temin etmektir. ... münevver ve milliyetperver bir gençliğin, İtalya toprakları üzerinde, sınıf gayz ve kininden doğan hareket karşısında derhal kendini toplamasını ve Büyük Vatanperverin doğru yolu gösteren emri altında, arzın medeniyet menbalarından biri olan güzel memleketlerini siyanet edebilmelerini, hürmet ve takdir ile görmüşüzdür. Biz Faşist milliyetperverliğin dünkü galeyanında hem mazimizi hem de istikbalimizi görürüz (bkz. Tunçay, 2005: 306–307; n 17).

Ocaklar'ın en önemli şahsiyetinin itirafıyla faşizme yapılan övgü ve Türk Ocakları ile faşizm arasında kurulan paralellik, daha sonra Türk Ocakları'nın kapatılması için ileri sürülen argümanların en etkilisi olacaktır. Kapatılmaya ilişkin tartışmalar bir yana bırakılırsa, aslında Ocaklar'ın ideolojisini en iyi ifade eden göstergenin Türk Ocağı Marşı olduğu söylenebilir. Marşın içeriğine üstünkörü bakıldığında bile yalnızca Türklerin yaşadığı toprakların birleştirilmesi (Turancılık) ile yetinilmediği, aynı zamanda "önde bayrak, elde süngü, kalpte Tanrı"yla bütün dünyaya hâkim olmanın hedeflendiği görülür. Faşizmle ilgili tartışmalardan bağımsız ve kuruluşundan itibaren bir ideali temsil eden Türk Ocağı Marşı, Turancılık ve ırkçılık anlayışını açıkça dile getirir niteliktedir (bkz. Üstel, 1997: 111):

"Türküz ederiz dâim iftihar
Hilkatla başlar tarihimiz var
Kalplerde Türklük aşk ile çarpar,
Yok bize başka yâr...
Önde bayrak, elde süngü, kalpte Tanrı biz,
Dünyaya hâkim olmak isteriz,
Mâbedimiz Türkocağı, Kâbemiz yüce, parlak
Turandır hep ancak."

1924 Kongresi'nde kabul edilen Cumhuriyet dönemi Türk Ocakları nizamnamesi, 1912 tarihli "Türk Ocağının Nizâmnâme-i Esas ve Dâhilîsi"nden bazı farklılıklar gösterir. 1912 Nizamnamesi'nin amaç maddesinde Türklüğü "akvam-ı İslamiyenin bir rükn ü mühimmi" (Üstel, 1997. 100) olarak tanımlarken 1924 Anayasası'nda daha açık bir ırk-ulus tanımı benimsenir. 1912 nizamnamesi asli ve fahri üyeliği tek maddede toplar. Asli üyelik için "Türklük" önkoşul olarak tanımlanır ve ırk vurgusu öne çıkarılır. Ocaklara fahri üyelik için ise Türklüğe ve Türk Ocaklarına hizmet etmiş olma koşulu aranır. Üstel'e (1997: 64) göre yer yer görülen ırkçı eğilimlerine karşın Türk Ocağı "çoğulcu" bir yapıya sahiptir ve Cumhuriyet döneminde uygulanan asimilasyoncu politika anlayışını savunmaz. Ancak cumhuriyet döneminde bu anlayış önemli ölçüde değişir. Gerçi Abdülhak Şinasi Hisar'a göre, "Türkiye Türkleri, Arnavut, Arap, Çerkes, Kürt, Laz, Boşnak olduklarını

kabul etmedikleri müddetçe, yani kavmiyyet iddiasında bulunmadıkça" Ocaklar onları Türk olarak kabul edebilir (Üstel, 1997: 64); fakat bu yaklaşımın çoğulculuğuna kuşkuyla bakmak gerekir. Kendisini Türk hissedenlerin hoş görülmeleri ve istemeleri halinde derneğe alınmaları, aslında farklılığın sindirilemediği anlamına da gelir ki Cumhuriyet dönemi yönetimi de bu anlamda farklı bir görüşe sahip değildir. Netice itibariyle Gayritürkler ve gayrimüslimler, ırken değilse bile harsen kendilerini Türk olarak kabul ve beyan ettikleri (veya hasseten başka bir etnik yapıda olduklarını iddia etmedikleri) sürece Türkiye'de yaşama hakkına sahip olabileceklerdir.

Türkiye yakın tarihinin önemli dönüm noktalarından birisi olan Şeyh Sait İsyanı, Türk Ocakları içinde yeni bir dönemin başlangıcı olur. Bu isyana kadar "ağırlıklı olarak Adana-Trabzon çizgisinin batısında yer alan" (Sarınay, 1994: 244) Ocaklar, yeni dönemde bu çizginin doğusuna kaydırılmaya başlanır. Bizzat Mustafa Kemal tarafından "Doğu"da kurulması teşvik edilen Türk Ocakları'nın bu yeni dönemde "yönetimin teşvik ve yardımları sonucu, 1926 yılında şube sayısı 217'ye, üye sayısı da 30.000'e ulaşırken, yeni şubelerin Doğu ve Güneydoğu'da kurulmasına özel bir önem verildiği anlaşılmaktadır" (Sarınay, 1994: 245). İsyanı izleyen süreçte Türk Ocakları daha net bir politika izlemeye başlar. Farklı olma, Türk olmadığını dile getirme ya da Türk olduğunu söylememe, tahammül edilemez bir durum olarak değerlendirilir; farklılığı çağrıştıracak her türden faaliyet ve girişime karşı çıkılır; böyle bir duyguya sahip olanlara karşı düşmanca bir tutum sergilenir. 1926 yılında yapılan Üçüncü Kongre'de söz alan Çal delegesi Halis Turgut'un söyledikleri bu tutumun tipik göstergelerindendir. Halis Turgut, TBMM'den, Türkçe dışında hiçbir dile tahammül gösterilmemesini, farklı dilleri konuşanların mutlaka cezalandırılmasına yönelik kanunlar çıkarılmasını ister ve

"Türk camiası altında toplanan anasır-ı muhtelife lisanlarını Türkçe olarak kullansınlar, bu meseleyi zaman halletsin desek zaman halletmez. Türk tabiyetine haiz her hangi bir anasır Türkçe görüşmeğe mecburdur." (Karaer, 1992: 48)

dedikten sonra Türkçe bildiği halde Arnavutça, Rumca, Arapça, Kürtçe konuştukları tespit edilenlere nasıl bir ceza verileceğinin açıkça ifade edilmesini (Karaer, 1992: 48; Sarınay, 1993: 290, n 281) önerir. Yine aynı kongrede Van delegesi İshak Rafet Bey, "Türkiye'de Türkçeden başka lisan kullananlar vardır. Bu hal, şark vilayetlerinde şumullü bir haldedir. Burada Türk unsurları bile başka lisanla konuşuyor. Sonra Orta Anadolu'da böyle gayri Türk unsurlar vardır" (Karaer, 1992: 48) diyerek sitemli tespitlerde bulunur; ancak gayritürk unsurların kimler olduğunu ve hangi dili konuştuklarını söylemez. Yine aynı kongrede söz alan Afyon delegesi İzzet Ulvi Bey sorunun çözümüne ilişkin fikirlerini şu sözlerle aktarır:

"Şimdi yapılacak iki mesele vardır. Birincisi doğrudan doğruya bize ait olan, en kuvvetli bulunan ki bu harstır, Türk olanlara Türklüğünü öğretmek, aslen Türk olan Karakeçili aşireti gibi, Badenler gibi Kürdüm diyenlere Türklüğü öğretmelidir. Türklük şuuru verilmelidir ki bu Türk harsına aittir, bunu hars encümenimiz nasıl yapacaksa, amali bir sürette karşılaştırmalı ve bu hususiaki tedbirleri bütün ocaklara tamim etmelidir ve Ocaklar da her yerde buna çalışmalıdır. Diğeri de hükümete aittir. Hükümet zaten Türkçüdür, bizim buradaki nutuklarımızı görecektir." (bkz. Karaer, 1992: 48).

İzzet Ulvi, Bursa ve Balıkesir belediyelerinin, Türkçe bildikleri halde Türkçe konuşmayanlardan para cezası almaya başladıklarını da söyler (Üstel, 1997: 199). 1927 kurultayında da benzer görüşler dile getirilir. Sultanhisar delegesi Enver, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Türkçeden başka dil konuşanların bulunduğunu hatırlattıktan sonra, Türkçeden başka dil konuşulmasının hükümet tarafından yasaklanmasını ister (Sarınay 1993: 290, n 281). Ülkenin "Doğu"sundaki bu dil farklılığı Fevzi Çakmak'ı da harekete geçirir. 1927'de doğu ve güneydoğuya yaptığı bir geziden döndükten sonra Bakanlar Kurulu Toplantısında "sizden Ocakları şarkta takviye etmenizi rica ediyorum." diye öneride bulunur (Sarınay, 1993: 234). Bu önerinin arkasındaki niyet oldukça açıktır: "Bölge"yi Türkleştirmede Ocaklar'a görev düşmektedir ve Ocaklar bu görevi derhal yerine getirmelidirler!

Şeyh Sait İsyanı, Türk Ocakları'nın işlevini daha önemli hale getirir. Ocaklar isyandan sonra homojenleştirilmiş bir Anadolu arzusunu açıkça dile getirmeye başlar, bunu yönerge haline getirir. Yönerge hükümetin sosyo-politik anlayışıyla ve asimilasyoncu ideojisiyle de örtüşür. Bu örtüşme, bir yandan Ocakları CHF ile bütünleştirir, diğer yandan Ocaklar'ın ırkçı-faşist bir anlayışın, hâkim ideoloji olarak kurumlaşmasına neden olur. 1927 yılında yapılan CHF İkinci Kongresi'nde, Ocaklar zaten dirsek teması halinde olduğu CHF'nin kontrolüne daha fazla girer ve kapanana kadar da partinin kontrolünde kalır. 24 Eylül 1930 tarihli *Milliyet* gazetesindeki haber Türk Ocakları'nın CHF'nin bir organı olduğunu kanıtlar niteliktedir: "Bura ocağında muhalif azâ yoktur. Mevcut azanın hemen kısmı külliyesi Halk fırkasına mensuptur. Diğer fırkalardan ocakta mukayyet azâ yoktur. Ocak tamamen Halk fırkası mensuplarının hars ve fikir sahasında bulunmaktadır." Derneğin, CHF'nin bir yan örgütü olduğunu bizzat "Ebedî Şef" Mustafa Kemal tarafından da dile getirilir. Mustafa Kemal 25 Mart 1931 tarihinde *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi muhabirine verdiği demeçte, Türk Ocakları'nın CHF'yle olan organik bağını açıkça ortaya koyar:

"Teessüs tarihinden beri ilmî sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerini neşir ve tâmime sadakatle ve imanla çalışan ve bu yolda memnuniyeti mucip hizmetleri sebketmiş olan Türk ocaklarının, aynı esasları siyasî ve tatbikî sahada tahakkuk ettiren fırkamla bütün mânasiyle yekvücut olarak çalışmalarını münasip gördüm." (Atatürk, 1997: 130).

Zaten Ocaklar'ın tüzüklerinde ve tutanaklarında da sürekli olarak CHF'ye gönderme yapılır, CHF'nin programlarında belirtilen amaçlara uygun çalışmalar yapılacağı belirtilir.

Türk Ocakları için dil önemli bir konu ve sorundur. Türkçe Türkiye'nin her köşesine kadar yayılmalı ve Ocaklar bu alanda büyük çabalar harcamalı, çeşitli etkinlikler düzenlemelidir. Bu süreçte Ocak etkinliklerinin neler olacağını Karaer şöyle ifade eder:

"[Ocaklar] Türkiye'nin içinde bulunduğu kültür buhranını dile getirmişler, milli birliğin kurulması için çeşitli önenirlerde bulunmuşlardır. Bu önerilerin üç grupta yoğunlaştığı görül-

mektedir. 1) Ocaklar, milli kültürü geliştirmek ve Türkçe konuşmayı sağlamak için daha çok çalışmalıdır. 2) TBMM Türkçe dışında dil ile konuşmayı yasaklayıcı kanun yapmalı, belediyeler bu konuda karar almalıdır. 3) Türkçe hakkında zora başvurulmalıdır." (Karaer, 1992: 49).

Nitekim o yıllarda (1928) "Vatandaş Türkçe Konuş!" kabilinden kampanyalar başlatılır, yasalar çıkartılır, yasaya karşı gelenlerin, Türkçe dışında bir dille konuşanların 150–200 lira para cezasına çarptırılacağı ilan edilir; ihlali tekrar edenlerin cezalarının iki katına çıkarılacağı belirtilir. Bütün azınlıkları kapsayan bu kampanya, esasında Türkiye için büyük bir başarı olarak değerlendirilen Lozan Antlaşması'na aykırıdır. Fakat milletvekillerinin ve diğer yetkililerin pek önemsedikleri bu antlaşmayı bu konuda dikkate aldıkları söylenemez. Medeni Kanun'un kabulü sonrasında (Şubat 1926) bazı Yahudi azınlık temsilcilerinin bu kanuna dayanarak "ayrıcalık haklarından feragat ettikleri"ni beyan etmeleri, Türk politikacıları daha da cesaretlendirmiş görünmektedir. Dolayısıyla Lozan'ın ilgili maddelerinin çiğnemekte hiçbir beis görmedikleri anlaşılmaktadır.

Türk Ocakları (ve onun selefi olan Halkevleri) elbette formel eğitim kurumları değildir. Böyle olmakla birlikte eğitimle yakından ilgilenirler. Özellikle Şeyh Sait İsyanı'nın bastırılmasından sonra doğu ve güneydoğu bölgeleri birçok kurum gibi Türk Ocakları'nın da ilgi alanına girer. İsyanın bastırılmasından sonra bölgeyi değerlendiren Mustafa Kemal, Ocakların Doğu ve Güneydoğu'da arttırılması gerektiğini belirtir ve 27 Nisan 1925'te Türk Ocakları delegelerine gerekli direktifleri verir: "Bu gibi içtimaî Ocaklar hep garp memleketlerinde tekasüf etmiştir. *Şimdi şark bu boşluğun cezasını çekmektedir. Türk Cumhuriyeti'nin inkılâbı Ocaklara istinat etmektedir* [abç]." (Atatürk, 1997 C II: 215; bkz. Sarınay, 1993: 234). Bundan sonra Doğu ve Güneydoğu'da Türk Ocakları'nın sayılarında artış görülür. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra devlette Türkçülük-milliyetçilik vurgusunda belirgin bir yükselme olur. Dil ve kültür birliği sağlamanın yolları aranır. Bunun en önemli yollarından birinin dil birliği olduğu önem ve ısrarla vurgulanır. Bu görev de Cumhuriyet Halk Fırkasının hars şubesi

olan Türk Ocakları'na düşer. Hatta bunu CHF ve Ocaklar birlikte hayata geçirmeye çalışırlar. Zaten Türk Ocakları demek CHF demektir. Mustafa Kemal 4 Kasım 1931 tarihli Aydın Türk Ocağı'ndaki nutkunda şunları söyler:

"Fırka millete mürebbilik yapacak; ilim, iktisat, siyaset ve güzel sanatlar gibi bütün hars sahalarında vatandaşları yetiştirmek için pişvalık edecektir. Ocaklılar, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programını vatandaşlara izah etmekle asıl vazifelerini yapmış, mefkûrelerine en büyük hizmeti ifa etmiş olurlar." (Atatürk, 1997 C II: 300).

Türk Ocakları'nın 1926 yılındaki kurultayında dil eğitimine özel bir vurgu yapılır. Özellikle Türkçe konuşmayan halklar söz konusu edilir. Yukarıda verilen tartışmalar neticesinde "ülkede henüz Türkçe konuşmayan dolayısı ile kendilerini Türk olarak görmeyen grupların olduğu, bunların millet bütünlüğüne entegre edilmesi gerektiği noktasında[n] hareket edilir." Amaç Türkçenin yaygınlaştırılması ve homojen bir toplum yaratılmasıdır (Sarınay, 1993: 288). Gerek Mustafa Kemal'in direktifleri, gerek genel olarak Türk Ocakları'nın ideolojik yapısı sonucu Doğu'da "özel" bir uygulama başlatılır. 1930 yılında Hasan Reşit tarafından hızlanan bir raporda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ocakların güçlendirildiği, yeni şube binalarının yapıldığı, halk üzerindeki zararlı etkisi olduğu belirtilen kitapların toplatıldığı, Ocaklıların Türk kültürünü, dilini ve inkılâplarını benimsetmek üzere köyleri dolaştıkları (Sarınay, 1993: 293) iyimser bir atmosfer içinde dile getirilir. 1 Mayıs 1928'de Bitlis delegesi Sami Beyin önerisi daha dikkat çekicidir: "[Doğuda] bir ocak binasının ne faydası olacak. Bir defa orada Kürtleşmeye mahkûm olan Türkleri kurtaracağız, sonra da Kürtlükle paslanmış olan Türkleri elimize alacağız ve Şark vilayetlerinde mühim bir Türk ekseriyeti temin edeceğiz." (Üstel, 1997: 307). Kushner'in (1979: 154) de belirttiği gibi Türk Ocakları'nın amacı, "millî eğitimi geliştirmek, İslâmiyet'in en önde gelen milleti olan Türklerin iktisadi ve toplumsal seviyelerini yükseltmek, Türk ırkı ve Türk dilinin ıslahı için çalışmak"tır.

Azınlıklar konusunda Türk Ocakları'nda yapılan toplantılarda farklı sesler çıksa da genelde azınlıkların Türk kültürü

içerisinde eritilmesi, ama kesinlikle Türklüğü tamamıyla ve her yönüyle benimsemeleri görüşü ağırlıktadır. Bununla beraber İzzet Ulvi gibi konuya oldukça radikal yaklaşan Ocaklılar, azınlıklar olarak kabul edilen Çerkes, Boşnak ve benzer unsurların bir arada yaşamalarının engellenmesini, ulusal dillerini, hatta yerel giysilerini kullanmalarına dahi karşı çıkılmasını talep ederler (Üstel, 1997: 199). Dil, Türk Ocakları'nın toplantılarında azınlıklar söz konusu olduğunda üzerinde en çok tartışılan konudur. Konuşmacılar, dilin dolayısıyla eğitimin önemini vurguladıktan sonra Türkçenin yaygınlaştırılması için büyük çaba gerektiği üzerinde dururlar. 1927 yılında yapılan 5. Kurultayda da dil konusu gündeme gelir, Sultanhisar delegesi Enver, bir önerge vererek Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan azınlıkların okullarında eğitimin Türkçe yapılması için hükümete talepte bulunulmasını ister. Enver, sokakta, otobüste, halkın bulunduğu yerlerde azınlıkların kendi dilleriyle konuşmalarının yasaklanmasını önerir. Besim Atalay ise bu konuda hükümetten çok Türk Ocakları'na görev düştüğünü dile getirir (Üstel, 1997: 240).

Tabiî ki gerek Doğu'daki gerek Batı'daki gayritürkleri Türkleştirmek için yalnızca Türk Ocakları devrede değildir. Bu dernekten başka, bundan hemen sonra kurulacak olan Halkevleri, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Köy Enstitüleri gibi kurumlar aracılığıyla Türk olmayan gruplar dil, kültür ve tarih alanında Türkleştirilmeye çalışılacaktır. Yeğen'in (1999: 207) belirttiği gibi anılan kurumlar, "devlet söyleminin kuruluşu, Türk millî kimliğinin inşası ve Kürt etno-politik kimliğinin reddi gibi, birbiriyle ilintili üç farklı süreç için ortak bir kurumsal bağlam oluşturdular." Bu kurumların işlevlerini yerine getirmesinde yine Yeğen'in vurguladığı gibi,

"Öğretmenler başta olmak üzere, devletin memurları, Türk Ocağı'nın ve Halkevleri'ni yerel yetkilileri ve birçok başka 'yetkili özne', Anadolu kitlelerini modern, millî ve laik Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları olarak kuran toplumsal ve siyasî sürece, kimi zaman gözlemci, kimi zaman da gardiyan rollerini üstlenerek katıldılar." (Yeğen, 1999: 213).

Türkçeyi tek geçerli dil olarak gören ve Türkçeyi yaygınlaştırmayı gaye edinen, Türkçeden gayri bir dil kullanılmaması

için büyük çaba gösteren ve Mustafa Kemal'in sözleriyle "ulusun kültürü üzerinde önemli etkiler yapma"sı gereken ve bunu yapan (Çeçen, 1990: 97) Türk Ocakları gibi resmi bir kurumun yayıncılığa el atması kadar doğal bir şey olamazdı. Dernek zaten *Türk Yurdu* gibi önemli bir yayın organına sahiptir. Ancak bundan başka birçok ilde, o ilin Türk Ocağı şubesince çıkarılan ve o şubeye ait yayın organı niteliği taşıyan fakat genel merkezden (*Türk Yurdu*'ndan) farklı bir politikaya sahip olmayan birer dergileri vardır. Bu dergilerde Türkçülük/milliyetçilik duyguları ön plandadır. Hamdullah Suphi, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Hüseyin Cahit, Mehmet Emin, Ziya Gökalp ve daha birçok Türkçü/milliyetçi yazar *Türk Yurdu*'nda yazılar yayımlarlar. Ama Türk Ocakları'nın yayıncılık alanında "farklı" bir özelliği daha dikkat çeker. Birçok telif kitabın yanında "Şark vilâyetlerine âid" eserler de Ocak tarafından tercüme ettirilir. "Doğu" illerine ait listede 19 eser yer alır. Eserlerden dokuzu Kürtler, ikisi Ermeniler hakkındadır. Beş eserde ise Kürtler ve Ermeniler bir arada yer almaktadır. "Şark vilâyetlerine âid" bu eserlerin üçü, farklı doğu toplumları/kültürleriyle ilgilidir (bkz. Tanrıöver, 2000: 23–24). Özellikle Kürtlere yönelik bu ilginin arkasındaki saik, bir yandan Kürtleri asimile etmek niyeti, diğer yandan da daha sonra iddia edilecek olan "Kürtlerin Türklüğü tezi"ne malzeme toplamaktır (bkz. Çapar, 2006: 337–343).

Türk milliyetçiliğinin önemli kurumlarından biri olan Türk Ocağı, CHF'nin ve tabiî ki Mustafa Kemal'in istek ve baskısıyla 1931 yılında kendisini feshetmek zorunda kalır. Fesih kararı, Mete Tunçay'ın (1989: 308) "Türkiye'nin kamusal yaşamında bir dönüm noktası" dediği CHF'nin Üçüncü Kongre'sinin toplandığı 1931 yılının Mayıs ayına denk gelir. Bu feshin yeni dönem öncesi bir tasfiye hareketi olduğu ve Ocaklar'ın bizzat Atatürk tarafından kapattırıldığı yapılan tartışmalarda sıkça gündeme getirilir. Tunçay (1989: 299) kapattırmayı CHP'den bağımsız bir örgütün varlığına tahammülsüzlükle açıklarken (ki aslında Ocaklar partiden pek bağımsız değildir ancak aralarında etkili kişilerin de bulunduğu bazı aykırı görüş dile getiren yöneticiler vardır), Tevetoğlu (1986: 196), Mustafa Baydar'dan naklen "Mustafa Kemal Paşa, Türk Ocaklarını

kendi siyasî partisi için büyük bir rakip olarak görmüştür" sözleriyle açıklar. Bundan başka Ocaklar'ın faşizme kaydığı, Sovyetler Birliği büyükelçisi Surits Yoldaş'ın Ocakların Rusya'daki Türklerle yakından ilgilenmeye başlamasına ilişkin şikâyetlerinin etkili olduğu, Türk Ocağı için hazırlanan marşların bazı mısralarında sınırları millî sınırları aşan (Turancılık) duyguların dile getirildiği yolunda çeşitli gerekçeler öne sürülür (bkz Tunçay, 2005: 308; n 20; Tekin 1988: 81–86; Bayraktutan, 1996; 106: Çeçen, 1990: 96). Çetin Yetkin'e (1982: 54–60; 172–173) ve Anıl Çeçen'e (1990: 100, 238) göre ise Ocaklar ve Ocaklılar ile CHF arasında baş gösteren bölünmeler, Ocaklar'dan bazı kişilerin Serbest Cumhuriyet Fırkası'na geçmesi ve Mustafa Kemal'in bundan rahatsızlık duyup büyük bir tepki göstermesi; Ocaklar'daki Türkçülerin ırkçılığa doğru kayması, Ocak reisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in İtalyan faşizmini ve ırkçılığı övücü konuşmalar yapması, gençleri faşist yıldırma yöntemlerine özendirici sözler sarf etmesi ve Duçe'ye övgüler dizmesi Türk Ocakları'nın kapatılma nedenlerinin başında gelmektedir. Ne var ki Türk Ocakları'nın kapatılma tarihi olan 1931'den sonra devletin en yetkili ağızlarından faşizme övgünün hâlâ devam ediliyor olması ve faşist ideolojinin birçok devlet adamınca açık ya da dolaylı olarak savunulması, Yetkin'in öne sürdüğü bu nedenlerin geçerliliğiyle çelişmektedir. 1931'den sonra da (1945'lere kadar) bazı devlet adamları faşist ideoloji övmeye ve faşizmi referans almaya devam etmişlerdir. Zaten Çetin Yetkin de 1930 ve 1940'lı yıllarda, ünlü faşizm kuramcılarının yazdıkları ile "millî şef"lik hakkında yazılanlar arasında karşılaştırmalar yapmakta, paralellikler kurmakta, "millî şeflik"le İtalya ve Almanya'da faşizmin öngördüğü Duçe ve Führer anlayışı arasında doğrudan bir ilişki olduğunu belirtmektedir.

Türk Ocakları, 1931 Nisanında topladığı kongre ile kendini feshedер. Mayıs ayında toplanan CHF kongresinde Ocaklar'ın mal varlığı CHF'ye bırakılır (bkz. *CHF Üçüncü Büyük Kongresi,* 1931: 280). Bu karar, Türkiye için önemli olan bir kurumun lağvı anlamına gelmektedir ancak, Türk Ocakları'nın kapatılması başta Ocak başkanı Hamdullah Suphi Tanrıöver olmak üzere birçok kişiyi de rahatsız eder. Türkiye'nin

çokpartili hayata geçmesiyle kısa bir süre içinde birçok siyasi partinin yanı sıra çeşitli dernekler kurulur. Bu arada Türk Ocakları'nın yeniden kurulması gündeme gelir. 10 Mayıs 1949'da Saraçhane'de yapılan bir mitingde konuşan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Türk Ocakları'nın yeniden açıldığını duyurur. Anıl Çeçen'in (1990: 237) ifadesiyle bu açılış, karşıt düşüncelere özgürlük tanıyan yeni açılımların, bu özgürlükçü havadan yararlanarak Mustafa Kemal Atatürk, laik, devletçi Türkiye karşıtlarının yeniden harekete geçişleri anlamına gelmektedir. İkinci kez kurulan ve milliyetçi-muhafazakâr unsurlara yakın olmasına rağmen âtıl yapıda olan Türk Ocakları (Üstel, 2002: 266), zaman içinde Türkçü çizgiyi İslamcı çizgiyle birleştirir ve 1960'larda Türk-İslam sentezinin ideolojik çerçevesinin oluşturulduğu ve bu ideolojinin diğer milliyetçi-muhafazakâr kurum ve derneklerle devletin üst düzey kurumlarına servis yapıldığı önemli merkezlerden biri olur. Türk Ocakları 12 Mart 1970 muhtırasında bir kez daha kapatılır. 1980'in ortalarına kadar bu örgütün faaliyetlerini Fikir Ocakları Derneği, Milliyetçi Hareket Partisi, Ülkü Ocakları gibi milliyetçi kurumlar sürdürür ve Türk Ocakları 1986'da Sadi Somuncuoğlu ve taraftarlarının girişimleriyle bir kez daha açılır (Poulton, 1999: 179). Türk Ocakları 1920'ler kadar etkili olmasa da 1990'lardan itibaren de Türkçü/milliyetçi cenah üzerinde etkili bir dernek olarak varlığını sürdürmektedir.

Türk Ocakları yetkilileri her zaman Ocaklar'ın partilerüstü bir anlayışa sahip olduklarını ısrarla vurgulamışlardır. Fakat bütün bu ısrarlı iddialara karşın Türk Ocakları hiçbir zaman milliyetçi partilerden ve devletten bağımsız olmamıştır. Bir başka deyişle Türk Ocakları kuruluşundan bu yana devletle ve devleti temsil eden partilerle organik bir bağ içindedir. İlk kuruluşunda İttihat ve Terakki Fırkası'yla, cumhuriyetin ilk yıllarından kapanmaya yakın dönemlere kadar Cumhuriyet Halk Fırkası'yla, 1950'lerde Demokrat Parti'yle, 1980'lerde Anavatan Partisi'yle dirsek temasındadır (bkz. Üstel, 2002). Ama diğer yandan Türk milliyetçiliğinin öncü partilerinden olan MHP'yle ve bu partinin öncülleri ve türevleriyle de bağını dolaylı ya da doğrudan sürdürür. Türk Ocakları, özellikle ilk dönemiyle (1912-1931) dikkat çeken bir dernektir. Sonraki

canlandırma çabaları, derneğin ilk etkisine ve popülaritesine ulaşmasını sağlayamaz.

1931'de Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla Halkevleri kurulur. Türk Ocakları'nın bıraktığı boşluğu dolduracak olan Halkevleri, CHF'nin hars yayan bir kolu olarak çalışacaktır. Bu dernek de 1950'lere kadar milliyetçi bir yol üzerinde ilerleyecek; Türkiye'deki farklılıkları görmezden gelmeye ve mümkünse farkları yok etmeye çalışacak, tek dil, tek kültür, tek devlet, tek ulus anlayışını tek kelimeyle "tekçi" anlayışı yaygınlaştıran bir ağ görevini üstlenecektir. CHP tüzüklerinde, programlarında belirlenen amaç, hedef ve misyonlar aynı zamanda Halkevleri için de geçerli olacaktır.

Mustafa ÇAPAR

Kaynakça

Atatürk, Mustafa Kemal (1997), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bayraktutan, Yusuf (1996), *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları: 10–18 Mayıs 1931 (1931), İstanbul: Devlet Matbaası.

Çapar, Mustafa (2006), *Türkiye'de Eğitim ve "Öteki Türkler"*, Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.

Çeçen, Anıl (1990), *Halkevleri*, Ankara: Gündoğan Yayınları.

Galip, Reşit (1974), "Açılış Nutku." *Atatürk ve Halkevleri*, Ankara, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Yayınları: 17–41.

Karaer, İbrahim (1992), *Türk Ocakları*, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Kutay, Cemal (1995), *Türk Ocakları ve Türk Milliyetçiliği*, (Yay. Hazırlayan Y. Hacaloğlu), Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Poulton, Hugh (1999), *Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilâl: Türk Ulusçuluğu ve Türkiye Cumhuriyeti*, (çev. Yavuz Aldoğan), İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Sarınay, Yusuf (1993), "Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912–1931)." (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, Hacettepe Üniversitesi.

Sarınay, Yusuf (1994), *Türk Ocakları*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tanrıöver, Hamdullah Suphi (2000), *Dağ Yolu (I)*, (Haz. Fethi Tevetoğlu), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tekin, Mehmet (1988), *Harf İnkılabı Türk Ocaklarının Çalışmaları ve Hatay'da Yeni Yazı*, Antakya: Kültür Eğitim Tesisleri Basımevi.

Toprak, Zafer (1985), "II. Meşrutiyet Döneminde Paramiliter Gençlik Örgütleri." *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 531–536.

Tunçay, Mete (1989), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, İstanbul: Cem Yayınları.

Tunçay, Mete (2005), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923–1931*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Üstel, Füsun (1997), *Türk Ocakları (1912–1931)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Üstel, Füsun (2002), "Türk Ocakları." (Ed. Bora, Tanıl ve M. Gültekingil), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları: 263–268.

Yeğen, Mesut (1999), *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yetkin, Çetin (1982), *Türkiye'de Tek Parti Dönemi 1930–1945*, Ankara: Altın Kitaplar Yayınevi.

Türk Tarih Tezi Üzerine

Arkeoloji ve Antropoloji

Bir zencinin rengini değiştirmenin tek yolu, beyaz adamlara beyaz yürekler vermektir.

Panin

Geçmiş, toprağa gömülüdür. Toprak seviyesi yıllar boyu kademe kademe yükselerek geçmişi gömer. Geçmişten çok az şey günümüze ulaşır. Bir insanın yaşamı boyunca kullandığı eşyaların sadece bir kısmı toprağa karışır: kaybolan, atılan veya bilerek gömülen eşyalar. Bunların da çok azı günümüze taşınır; kimi doğal nedenlerle çürür, kimi fiziksel tahribata maruz kalır ve zaman geçtikçe korunabilme şansı azalır. Çağımıza kadar ulaşabilen şeylerin de çok az bir bölümü gün ışığına çıkarılır. Bunların yine çok azı gerektiği gibi kayıtlara geçirilerek koruma altına alınır. İşte Yunanca *"eski şeylerin bilimi"*[1] anlamına gelen arkeoloji, geçmişten günümüze ulaşabilmiş maddi kalıntılardan hareket ederek insanlık tarihini yeniden kurgular, insan perspektifinden geçmişe bakar.

İnsanı, belki de diğer canlılardan ayıran en temel özellik onun *farkında* olan bir canlı olmasıdır. İnsan hem kendisinin hem de etrafında olup biten birçok şeyin farkındadır. Hepsinden önemlisi bir geçmişi olduğunun farkındadır. Arkeolojinin ortaya çıkışını hazırlayan etkenlerden biri elbette ki bu geçmi-

---

[1] Jane Mcintosh, Arkeoloji, (Çev. Yaprak Eran), Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara, Ocak 2000, s.6–8.

şe duyulan ilgidir. Yalnız bu bilim dalının varlığı sadece geçmişe duyulan sade bir merakla sınırlı değildir. Arka planında son derece önemli ideolojik nedenler saklıdır.

Arkeolojinin doğuşuyla Avrupa'da milliyetçiliklerin yükselişi arasında organik ve eş zamanlı bir ilişki vardır.[2] Avrupa'da imparatorlukların dağılıp ulus-devletlerin ortaya çıkması tarih öncesi arkeolojisinin hızla gelişmesini sağlayan önemli etkenlerden biridir. Ulusların bağımsızlıklarını kazandıkları bu dönemde, imparatorluklardan önce de ayrı bir kimlikle var olduklarını kanıtlama çabaları, zamanla devlet politikası haline gelmiş; bu amaçla yeni oluşan Ulus -devletler, olabildiğince eski kültürleri ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Arkeolojinin kurumsallaşmasında ve devlet desteği almasındaki temel neden de budur.[3] Çünkü ulus, zamanda ve mekânda varlığı hayal edilen, kurgulanan bir toplumsallığa işaret eder. Bu nedenle varlığını "sağlam temellere" oturtmak için kendisine belirli bir mekânda tarihsel referanslar yaratmak zorunda kalır. Bu noktada ihtiyacı giderecek olan tarih ve arkeolojidir.[4] Tarihin ulus eksenli yeniden yazımı için arkeolojik kalıntılar gün ışığına çıkarılır ve belirli bir ideolojik eksende yorumlanır.

20. yüzyılın yeni ulus-devletlerinden biri de Anadolu'da kurulan Türkiye Cumhuriyeti'dir ve arkeoloji, bu süreçte de dünyadaki gelişme seyrine paralel yeni ulusun atasal köklerini tespit etmek amacıyla kullanılan bir araçtır.[5] Bu durumun so-

---

[2] Suavi Aydın, "Arkeoloji". Antropoloji Sözlüğü. (Derl. Kudret Emiroğlu-Suavi Aydın), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003,s.64.

[3] Mehmet Özdoğan,"*Yazısız Zamanlar*", Arkeoatlas, sayı 1, Haziran 2002, s.24

[4] S. Aydın, "Arkeoloji". Antropoloji Sözlüğü. (Derl. Kudret Emiroğlu-Suavi Aydın), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003,s.65.

[5] Anadolu topraklarının arkeolojik araştırmalarla tanışması 16. yüzyıla; bu eksenli kazılması da 19. yüzyıla rastlar. İlk kazılar Almanlar ve Fransızlar tarafından başlatılır ama çalışmaların yoğunlaşması, kurumsallaşması Cumhuriyetin ilk yıllarında olur. İlk Türk müzesi de 1846 yılında Ayasofya Camisi'nin arkasında bulunan Aya İrene Kilisesi içinde kurulmuştur. Cumhuriyetin ilanından sonra Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi bünyesinde arkeoloji, Sümeroloji, Hititoloji, Klasik Filoloji bölümleri; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'n de de arkeoloji, Latince ve Yunanca bölümleri kurulmuştur. Türk Tarih Kurumu'nun açılışıyla yerli ve yabancı arkeologlar tarafından yapılan kazılar maddi olarak desteklenmiştir. (Hasan Tahsin

mut argümanı da Türk Tarih Tezi'dir. Türklerin Anadolu topraklarındaki en eski halk olduğunu kanıtlamaya yönelik bir sav olan Türk Tarih Tezi'nin ilk işaretlerine Lozan Konferansı'nda İsmet İnönü'nün bazı görüşleri ile 1922'de Matbuat Müdiriyet'i Umumiyesi tarafından Ankara'da yayımlanan *Pontus Meselesi* adlı yayında rastlanılabilir. Bu kitapta Anadolu'nun Türklüğü ilk çağlara kadar götürülür. Kitaba göre "Anadolu toprağı baştan nihayete kadar Türktür. Anadolu, binlerce seneden beri Türkün öz vatanı, Türkün öz yurdudur. Türkler Anadolu'ya Ertuğrul Gazi ile hatta Selçuklu hükümetini teşkil edenlerle gelmiş değillerdir. En eski zamandan beri Anadolu'da Türk ırkı vardır. Anadolu'nun ilk sakinleri tarihin gösterdiğine nazaran Turanlılardır." Hatta sadece Anadolu değil, "...Irak ve Filistin kıt'alarının bile en kadim devirlerde ne 'Arî' ne de 'Sâmî'olmayıp, agleb-i ihtimâl 'Turanî olan' bir kavim ile meskûn olduğu tarih ve atikıyat alîmlerinin ciddi gayret ve himmetleri sayesinde günden güne daha büyük bir vuzuhla meydana çıkmaktadır." Kitaba göre Araltılar, Frigyalılar, Lidyalılar gibi "... cinsiyetleri ve Anadolu esas ırkıyla olan münasebetleri derecesi meşkûk ve mechul olan ehemmiyetsiz bir kısmına mukabil miladdan iki-üç bin yıl evvel Irak; binbeşyüz, ikibin yıl evvel de Anadolu'da şevketli bir devlet kurmuş ve saltanat sürmüş oldukları sabit olan 'Sümer' ve 'Hitit' nâmı altındaki kavimlerin ise geniş ma'nasıyla 'Moğol-Türk' veya 'Turanî' oldukları isbât edilmektedir." [6]

1932 yılında yapılan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde de bu doğrultuda bildiriler sunulmuş, hatta Afet İnan, Türklerin arî ırktan geldiğini içeren açılış konuşmasında *Pontus Meselesi* başlıklı kitapla neredeyse birebir örtüşen ifadeler kullanmıştır:

"Bir de şunu bilmek lâzımdır ki, kâdim Etilerimiz, atalarımız bugünkü yurdumuzun ilk ve otokton sakini ve sahibi olmuşlardır. Burasını binlerce yıl evvel ana yurdun yerine, öz yurt yapmışlardır. Türklüğün merkezini Altaylardan Anadolu,

---

Uçankuş, Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji", Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları/2508,2000, s.14-16.)

[6] Aydın, Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği", Ankara: Öteki Yayınevi, 1999, sy. 64–66.

Trakya'ya getirmişlerdir. Türk cumhuriyetinin sarsılmaz temelleri bu öz yurdun çökmez kaynaklarıdır." [7]

Aydın Milletvekili Dr. Reşit Galip de aynı kongrede Hititler'in kuzeyden, yani Turan'dan gelen Türkler olduğu görüşlerini dile getirmiştir.[8] Galip, kongrede sunduğu bildiride "Anadolu'da şimdiye kadar bulunan en eski kafataslarının sarih ve faik bir suretle ırkımızın silinmez damgasını taşımaktadır" demiştir.[9]

Zaten Türk Tarih Tezi'nin beslenmeye çalıştığı en önemli kaynaklardan biri de insanlığı biyolojik bir olgu olarak inceleyen[10] Fizikantropolojidir. Anadolu'daki dilsel ve mezhepsel farklılıkların çok açık olması, Anadolu halkının Türklükle bağını kurmada "ırk" olgusunu öne çıkarmıştır. Bu durumu Dilaçar'ın şu sözleriyle dile getirmiştir:

"... Lisan ve mezhep farkları, her ikisi de birer ictimaî tesis ve binaenaleyh kisbî oldukları için, hiç bir zaman bir camianın esasta bir olup olmadığının mümeyyiz vasfı sayılamaz. Birçok beşer toplulukları, tarihlerinin bazı noktalarında dil ve mezhep değiştirmişlerdir... [B]azı diller muayyen devirlerde, kültür dili olarak, ana yurtlarından dışarıya taşıp birçok yabancıları kendi hükümleri altına almışlar, fakat ırk hususiyetleri müteessir edememişlerdir..."[11]

Türk Tarih Tezi, Anadolu'nun en eski çağlardan beri Türk olduğu iddiasındadır ve bu iddia için en büyük tehlike coğrafyadaki etno-kültürel çeşitliliktir. Bu anlamda "ırk" olgusu bir tutunum unsuru, bir dayanak noktasıdır. Dilaçar da aynı "ırk"a mensup olan halkların zamanla dilsel, dinsel ya da kültürel olarak değişime uğrayabileceğini ama bu durumun "ırk"ı etkilemediğini ifade ederken bu kaygıyı taşımaktadır.

---

[7] Aydın,.a.g.e.67-68.

[8] Aydın,.a.g.e.67-68.

[9] Aydın, Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği", Ankara: Öteki Yayınevi, 1999, sy.68.

[10] Aydın; Sibel Özbudun. "Antropoloji", Antropoloji Sözlüğü. (Derl. Kudret Emiroğlu-Suavi Aydın), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003,s.54.

[11] Akt: Aydın, Kültür Kimlik Modelleri Açısından Türk Tarih Yazımı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, Şubat 1997. sy.103.

Buradan hareketle, Türkiye'de antropolojinin öncelikle biyolojik alanda ve Türk tarih tezinin ırkla ilgili yanlarını pekiştirmek amacıyla kurumsallaştığını söyleyebiliriz.[12] Bu bağlamda Türkiye'de ilk antropolojik çalışmalar, 1924'te Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi'nin kurulması ile başlamıştır. Daha sonra Türk Antropoloji Müessesesi adını alan bu kurum, 1930'lu yılların sonunda Ankara'daki Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne bağlanarak Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü olarak faaliyetlerini sürdürmüş, Antropoloji Müessesesi'nin araştırma görevlileri, 1937'de, Türkiye'nin on değişik bölgesinde, yaklaşık 60 bin kadın ve erkek üzerinde incelemeler yapmıştır.[13] 1930 yılı, kafatası tespiti ve tetkiki çalışmalarında bir dönüm noktası olmuş, bu tarihte Afet İnan, Türk Ocakları'nın tüzüğünün değiştirilmesinde, Halkevleri'nin ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Ardından Şevket Aziz Kansu Avrupa'dan "kafatası ölçme" aleti getirdi. 1930'lu yılların sonlarına doğru ise değişik yerlerden yaklaşık 2 bin kafatası toplanmıştır. Yine bu çerçevede Viyana'dan brakisefal özellik taşıyan altı kafatası hediye olarak gelmiştir.

Bütün bu gelişmelerle birlikte dönemin artık resmi ideolojisi haline gelen görüşler iyice ağırlık kazanarak milli bir politika haline dönüştürülmüştür. Şevket Aziz Kansu'nun Türklerin beyaz ırkın Alpli-Altay kolundan olduğu görüşü hakim olmuştur. Yine Türk kafatası ölçüsünün 80–85 olduğu ve bunun da brakisefal ölçüler olduğu saptanmıştır. Peki neden Türkler brakisefal kafatasına sahip olmalıdır? Bu zorlamanın nedeni

---

[12] Aydın, a.g.e. 113.

[13] Bu araştırmanın yapılmasının sebeplerinden biri de, Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan'ın Cenevre'de sürdürdüğü doktora çalışması sırasında karşılaştığı güçlükleri çözmekti. Çalışmalarda Sefalometri'ye (kafatası ölçümü) ağırlık verilmekle birlikte, tüm vücut ölçümleri de yapılacak, elde edilen bilgiler Afet Hanım'a da gönderilecekti. Daha sonra profesör olacak Afet İnan ise bu bilgileri, 1939'da Cenevre'de Fransızca olarak basılan 'Recherches sur les Caracteres anthropologiques des population de la Turqui' adlı eserinde de kullanacaktır ("Yeterince Türk' Çıkmadı", Hürriyet, 25 Ekim 2005 ana sayfa).

nedir? "Üstün ırk, üstün medeniyet kuran üstün bir millet" [14] olma savına dayanan Türk Tarih Tezi'nin sarıldığı en önemli argüman, uygarlığı (Neolitiği) brakisefal kafalı insanların başlatmış olduğu düşüncesidir. Bu düşünce ilk kez Fransız antropoloğu G. De Mortillet tarafından 1870'lerde ortaya atılmıştır. Mortillet'e göre, uygarlık kurucusu bu brakisefal halkın kökeni Kafkasya, K.batı İran ve Hazar kıyılarıydı. I. ve II. Türk Tarih Kongresinde ayrıntılandırılan ve bilimsel desteklerle donatılan Türk Tarih Tezi, Türkistan'ın en eski kültür merkezi ve Türklerin Mongoloid değil, beyaz ırktan olduğunu; anayurdu Orta Asya olan ve burada Neolitik ve Kalkolitik uygarlığı yaratan brekisefal Türklerin, Orta Asya'nın kuraklaşması sonucunda göçle yayıldığını iddia etmiştir. Bu çerçevede Sümerler başta olmak üzere Ön Asya'nın diğer kavimleri, Hititler de Orta Asya'dan gelmişlerdir.[15]

Sonuç olarak, siyasi-ideolojik olanın bilgiyi ve özellikle bilimsel bilgiyi kuşatıcılığına en güzel örneklerden biri Türkiye'deki sosyal bilimlerin özelde de tarih, arkeoloji ve antropolojinin gelişimidir. Türkiye'deki ulus-devlet inşa sürecinde neredeyse tüm sosyal bilimlere belirli görevler yüklenmiştir. Sosyoloji millet, milletleşme, muasırlaşma gibi konular etrafında gelişmiş; tarihte ise önceleri İslam tarihi ve Osmanlı tarihini arkaya iten ve Türk tarihini öne çıkaran milliyetçi bir tarihçilik anlayışı benimsenmişse de, kısa bir süre sonra Anadolu'nun prehistorik dönemi ile ilgili çalışmalar merkeze alınmıştır. Buna bağlı olarak tarih biliminin laboratuarı sayılan

---

[14] Haşim Söylemez, "64 bin kafatası toplandı", Aksiyon Haftalık Haber Dergisi, Sayı, 341, 16.06.2001. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Ayhan Aktar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uygulanan Türkleştirme Politikaları", Tarih ve Toplum, no. 156, Aralık 1996; Baskın Oran, Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990; Suavi Aydın, "Cumhuriyet'in İdeolojik Şekillenmesinde Antropolojinin Rolü: Irkçı Paradigmanın Yükselişi ve Düşüşü", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm, cilt 2, İstanbul: İletişim, 2002).

[15] Aydın, Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği", Ankara: Öteki Yayınevi, 1999, sy.68. Oysaki daha sonra yapılan arkeolojik kazılarda Hititlere ait birçok çiviyazılı tablet ele geçirildi ve Hititlerin Turanî bir halk değil; Hint-Avrupa kökenli bir halk olduğu anlaşıldı (Ekrem Akurgal, Anadolu Kültür Tarihi ,Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları,1998,s.5).

arkeoloji çalışmalarına ihtiyaç duyulmuş, arkeoloji kürsüsü kurulur kurulmaz kazılara başlanmıştır. Fizik antropoloji çalışmaları ise arkeolojiden önce başlamış ve kazılarda başta Hititler olmak üzere eski Anadolu halklarına ait elde edilen iskeletler paleoantropoloji kürsüsünde incelenmiştir. Eski çağlarda yaşayan birçok topluluğun ırksal özellikleri ortaya çıkarılmıştır. Ancak zaman içinde prehistorik Anadolu tarihini temel alan görüşün etkisi azalmış ve sosyal antropoloji çalışmaları daha öne çıkmıştır.[16]

Hangi bilim dalı olursa olsun yaratıcısı olan insanın elinde, egemen ideolojiye hizmet amaçlı insanlığın yararına ya da yıkımına araç olarak kullanılabilir. Bu yüzden önemli olan, sistematik yollarla elde edilmiş bir bilgi birikimi olan bilimin neyi ne kadar biriktirdiği değil; biriktirdiği birikimi nasıl kullandığıdır.

Tülin BOZKURT

Kaynaklar

AYDIN, Suavi. Kültür Kimlik Modelleri Açısından Türk Tarih Yazımı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, Şubat 1997.

AYDIN, Suavi. Kimlik Sorunu, Ulusallık ve "Türk Kimliği", Ankara: Öteki Yayınevi, 1999.

AYDIN, Suavi. "Arkeoloji". Antropoloji Sözlüğü. (Derl. Kudret Emiroğlu-Suavi
Aydın), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.

DİKEÇLİGİL, Beylü. " Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bilimlerin Dünü ve Bugünü"
V. Türk Kültürü Kongresi Felsefe-Bilim, C. V.

MCİNTOSH, Jane. Arkeoloji, (Çev. Yaprak Eran), Tübitak Popüler Bilim Kitapları,
Ankara, Ocak 2000

---

[16] Beylü Dikeçligil, " Cumhuriyet Döneminde Sosyal Bilimlerin Dünü ve Bugünü" V. Türk Kültürü Kongresi Felsefe-Bilim, C. V, s. 34.

ÖZDOĞAN, Mehmet ."*Yazısız Zamanlar*", Arkeoatlas, sayı 1, Haziran 2002

SÖYLEMEZ, Haşim. "64 bin kafatası toplandı", Aksiyon Haftalık Haber Dergisi,
Sayı, 341, 16.06.2001.

UÇANKUŞ, Hasan Tahsin. Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji", Ankara: Kültür
Bakanlığı Yayınları/2508,2000.

Hürriyet Gazetesi. "Yeterince Türk' Çıkmadı", 25 Ekim 2005 ana sayfa.

Yavuz ve Midilli/Goeben ve Breslau

İttihat ve Terakki'nin Birinci Emperyalist Savaşa girişi

İttihat ve Terakki önderlerinin savaşa girmeye taraftar olmadıkları, savaşa girişlerinin bir oldu bitti karşısında bir zorunluluk olduğu, Alman savaş gemileri Goeben ve Breslau'ın, Osmanlı yönetiminin haberi olamadan Karadeniz'deki bir manevra sırasında Sıvastopol'u bombalamasının Osmanlı yönetimini bir oldu bitti karşısında bırakarak savaşa bulaştırıldığı efsanesi üretilmiştir. Goeben ve Breslau'ın, Sıvastopol'u bombaladığı için Osmanlı yönetimi savaşa girmiş değildir, savaşa girdiği için bu Alman gemileri Sıvastopol'u bombalamışlardır.

Goeben ve Breslau gemilerinin Sivastopol'u bombalaması ile Osmanlı birinci emperyalist savaşa bulaşmamıştır, daha bu gemiler gelmeden İttihat ve Terakkinin tavrı Almanlardan yanadır, Enver savaşa girmeye çoktan karar vermiştir lakin Kayzer'in şimdilik onun ordusuna ihtiyacı yoktur, ne zamanki Avrupa'da işler istediği gibi gitmeyecek ancak o zaman savaşmaya can atan Türklere ihtiyaç duyulacaktır. Enver'in *silahlı tarafsızlık* politikası yalandan, kandırmacadan ibarettir.

Osmanlı'nın savaşa geç başlaması[1], Almanlarla birlikte başlamaması, Almanların savaşı çok kısa zamanda kazanacaklarına olan inançlarından dolayı, bu zafere Türkleri ortak etmemek kararıdır. Almanlar kısa sürede zafer kazanacaklarsa buna Türkleri niye ortak etsinler di, uslu ortak Türkler zaten istekle-

[1] Almanya'nın savaşa başlamasıyla birlikte İttihat ve Terakki Katib-i Mesuller ve Teşkilat-ı Mahsusa elemanları soluğu Trabzon'da alarak Ağustos ayında, Artvin üzerinden Rusya içlerinde Almanlarla birlikte operasyonlara başlamışlardır. Bahaettin Şakir, Erzurum-Kars üzerinden operasyonlarını sürdürmektedir.

rini yerine getirmezlik edemiyordu. Türkler savaşa Alman ordusunun Marne'da durdurulup siper savasına mecbur kalmasından sonra, Almanların yerinde çakılmış ordusuna nefes aldırmak için savaşa sokulmuştur. O zamana kadar Osmanlı ordusu yedek bir kuvvettir.

Almanya daha savaş başlamadan 1913 yılı sonlarından itibaren imparatorluğun denetimini aşama aşama ele geçirmiştir. Enver'in Harbiye Nazırlığına getirilmesi Almanya'nın zaferi demektir ve Morghenthau'nun deyimiyle; "[Enver Almanya'dan] İstanbul'a döndüğünde neredeyse Türk'ten çok Alman'dı[r]"[2].

Almanya İttihatçılardan her zaman emin olmuştur. Abdülhamit'in dostu Alman İmparatoru Kayzer Wilhelm, Dostunun devrilip Jön Türklerin iktidara gelişlerinden hiç endişe duymamıştır. Jön Türklerden daha başlangıcından beri emindir. İttihat ve terakki'nin iktidara gelişi sırasında Batı'da oluşan şaşkınlığa karşı, İstanbul'dan gelen raporlardan birine yazdığı derkenarda: "Bu geçici vaziyete o kadar ehemmiyet vermeğe lüzum yoktur. Türk inkılâbı son seneler zarfında Paris'te ve Londra'da yaşamış Türkler tarafından değil, ekseriyetle Almanya'da tahsil görmüş olan Türk zabitleri tarafından vücude getirilmiştir"[3]-bizim oğlanlar!- sözleriyle yaptığı İttihatçı tahlilinde yanılmamıştır.

İttihatçıların çok özel sırlarına da vakıf olan Arif Cemil devamla: [O]rdudaki yüksek zabitlerden birçoğunun Almanya'da tahsil görmüş olması Almanlara emniyet veriyordu. Esasen 1908 Ağustos'unda İttihat ve Terakki'nin yüksek mahafili Alman Hükümetiyle doğrudan doğruya temas etmişlerdi"[4]

Almanlar, sadece danışman-uzman olarak değil aynı zamanda çeşitli dairelerde aktif faaliyettedirler, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının savunmasını, ağır bataryaların atışa hazırlanmasını, istihkamcılığın kuvvetlendirilmesini, denizaltılara karşı müdafaa şekillerini, silah, cephane ve patlayıcı madde

---

[2] Morgenthau Henry, Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü Çev Atilla Tuygan. Belge Y. s. 35

[3] Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki, Haz. E. Aydoğan-İ. Eyyüpoğlu, Alternatif Y. 2004 s.512

[4] Bahaeddin Şakir Bey'in... s 543

imal eden fabrikaların ve ayrıca tersanelerin faaliyetleriyle ilgili bütün görevleri Almanlar üstlendiler ve buralarda kendi personellerini çalıştırmaktadırlar[5].Osmanlı ordusunda görevli Alman Subayları, göreve bir üst dereceden başladıklarını da ilave edelim[6].

Birinci Ordu Komutanlığına getirilen Mareşal Von Sanders Sadece orduyu eğitecek bir usta eğitici değildir o aynı zamanda Kayzerin kişisel temsilcisidir. Alman Büyükelçisi, Mareşalı bu sıfatla nitelendirdiğinde Avusturya Sefiri Pallavicini ona; "Şayet Liman Von Sanders Kayzeri temsil ediyorsa, siz kimi temsil ediyorsunuz?"[7]

Seferberliğin de Almanlar tarafından yönetildiğini söylemeye lüzum yoktur: "Bu seferberliği Almanların yönetiyor oldukları yalnızca kanı değil, kanıtlanmış bir olgudur. Almanların malzemelere kendi kullanımları için el koyduklarını belirtmekle yetineyim. Alman deniz ateşesi Humann'ın bir gemi dolusu küspeye resmen el koyuşunun bir fotoğrafı elimde. Bu belgenin tarihi 29 Eylül 1914'dür. *26 Eylül günlü mektubunuzda bahsettiğiniz* Derince *şilebinin navlununa* diye yazıyor kâğıtta, *Alman Hükümeti namına tarafımdan el konulmuştur.* Bu Türkiye'nin savaşa girmesinden bir ay önce Almanya'nın İstanbul'da büyük yetkilere sahip olduğunu açıkça göstermektedir".[8]

Seferberlik dolayısıyla Goeben ve Breslau gemilerinin boğazda demirleme aşamasıyla aslında imparatorluk teslim alınmıştır. Bu gemilerin konumu ve işlevi Mütareke döneminde topları Sultan Vahdettin'in sarayına yönelik İngiliz gemilerinden farklı değildir.

İmparatorluğun ne durumda olduğunun ve Osmanlı Yönetiminin kimlerin elinde olduğuna dair aşağıdaki anekdot çok şeyi açıklamaktadır: "*Goeben* ve *Breslau* Boğaz'daki daimi karargaha ulaşmasından birkaç hafta sonra, Maliye Nazırı Cavit Bey, o sıralar İstanbul'da bulunan Belçikalı ünlü bir

---

[5] Pomiankowski Joseph, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, Çev. Kemal Turan,Kayıhan Y. 2003 s 51

[6] Pomiankowski Joseph, Osmanlı... s 52

[7] Morgenthau, H. Büyükelçi... s 44

[8] Morgenthau, H. Büyükelçi... s 61

hukukçuyla toplantı yapıyordu. *Size kötü havadislerim var*, dedi sempatik Türk devlet adamı. *Almanlar Brüksel'i işgal ettiler*. Neredeyse iki metre boyundaki dev Belçikalı ellerini nazikçe bu ufak tefek Türk'ün omuzlarına koydu. *Benim size çok daha kötü havadislerim var*, dedi, *Goeben* ve *Breslau'nun* demirlemiş olduğu Boğaz'a işaret ederek, *Almanlar Türkiye'yi işgal ettiler*."[9]

Daha 1913'ün ikinci yarısında Kayzer ve Talat Osmanlı ordusunun reorganizasyonunda Almanlardan askeri yardım alınması konusunda anlaşmışlardır. 1914 Ocak ayında Ordunun Almanlar tarafından eğitilmesi anlaşması imzalanmış, Osmanlı ordusuna Alman generaller karar mekanizmasında önemli görevlere atanmış, Savaş başlamadan yedi ay önce Almanya Türk ordusunun üst makamlarını ele geçirmiştir. Erkanıharp Reisi ve İstanbul ve boğazları kontrol eden Birinci ordu komutanlıklarına Almanların atanmasıyla, Almanların, Türklerin karar alma mekanizmalarına müdahale edebilme imkanı, Kayzer'in Osmanlı ordusunu teslim almasından başka bir anlam taşımamaktadır ki İttihatçı "diktatoryal parti yönetimi 2 ağustosta Almanyanın Rusya'ya savaş ilan etmesinden bir gün sonra, Almanya'ya ile bir Alman-Rus Savaşı durumunda, Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer almasını öngören bir ittifak anlaşması imzaladı"[10].

Dr. Nazım Ankara İstiklal Mahkemesindeki ifadesinde; "Almanya ile ittifak oldu. İttifak olduğu gün veya ertesi gün lider bulunan Tal'at paşa bizi haberdar etti. Size bir tebşirde bulunacağım. Böyle bir ittifak yaptık dedi. İttifakın olduğunu da imza edildiği gün veya bir gün sonra işittik. Ondan evvel malumatımız yoktu[11]. Zaten kabine azasının bir kısmından da saklanmıştır. Kimlerin haberi vardı? Said Paşa, Tal'at Paşa,

---

[9] Morgenthau Henry, Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü, s 70

[10] Kieser Hans-Lukas, Iskalanmış Barış, Çev. Atilla Dirim, İletişim Y. s 710

[11] Kararların Üçlü tarafından alınması diğer İttihatçıları sorumluluktan kurtarmaz, diğerleri ve hatta en alltakiler karar mekanizmasında olsaydı durum değişmeyecektir. İTC'de herkesin görevi ayrıdır, birileri karar verecek, birileri uygulayacaktır.

Enver Paşa üçünün de haberi vardır. Almanlar böyle istemişler"[12].

İttifakın hikayesi Talat Paşa tarafından şöyle hikaye edilir: "Sait Halim Paşa bir gün sefir von Wangenheim'in Almanya'nın Türkiye ile müsavi şartlar altında bir ittifak akdetmek istediğini kendisine açmış olduğunu bize bildirmek üzere Enver Paşayı, Halil Beyi ve beni yanına çağırdı. Bizim Noktai nazarımızı sordu. Hepimiz şu kanaatte idik ki, mevcudiyetini muhafaza edebilmesi için Türkiyenin böyle bir Avrupa devleti ile ittifak etmesi elzemdi... Sadrazam müzakereleri bizzat idare etmek istediğini bildirdi ve bu meseleyi gizli tutmamızı rica etti... Biz derhal, bu teklifin bir harp tehlikesinden doğmuş olduğunu anladık. Bir devletin zayıf Türkiye'yi ittifakına almak istemesi için bu derece ehemmiyetli bir sebebin mevcut olması lazım geleceğini tabii buluyorduk... İttifak nihayet muayyen bir şekil aldı ve anlaşma Sadrazam ve ile von Wangenheim tarafından imzalandı. Aynı şekilde Avusturya sefiri ile de bir anlaşma yapılarak imza edildi. Bundan kabinenin mühim şahsiyetleri de haberdar edildi."[13]

Harbiye Nezareti Harekat Şube Müdürü Ali İhsan Sabis: "28 Temmuz 1914 te ittifak muahedesi projesi Alman sefirle imza edildikten sonra Avusturya sefiri de aynı günde muahedename maddelerini kendi hükümetinin dahi tamamiyle kabul ettiğine dair Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşaya bir mektub getirib vermiştir... İttifak muahedesi her ne kadar 2 Ağustos tarihini havi ise de metnine göre bu muahedenin herhalde Almanyanın Rusyaya harb ilan etmesinden yani ağustos birinden evvel tanzim ve akdedilmiş olması lazımdır"[14]

Sabis anlaşmanın tarihinin de yanlış verildiğinde ısrarlıdır: "Bu ifadeye[15] nazaran ağustosun birinden evvel esasi ihzar ve parafe edilmiş olan ittifak projesine Agustosun birinci günü

---

[12] Ankara istiklal Mahkemesi – Resmi Zabıtlar der. Sema-Faruk Ilıkan, Simurg Y. 2005 s 219–220

[13] Talat Paşa, Talat Paşa'nın Hatıraları, Güven Basımevi 1946 s 23–24

[14] Sabis Ali İhsan Harb Hatıralarım Cilt 1, s 81–82

[15] Anlaşmanın 2. maddesi: " **Rusya, Avusturya - Macaristan aleyhine fiilî askerî tedbirlerle müdahale ederek böylece Almanyanın da harbe duhulünü mecburî kılarsa, bu husus Türkiyenin harbe iştiraki için bir sebeb teşkil edecekdir.**"

Alman zabitleri hakkında bir madde[16] ilave edildiği, bundan sonra muahede projesinin tekemmül etdiği, ertesi günü imza edildiği ve bu imza tarihinin muahedeye vazedilmiş olduğu anlaşılır"[17] "24 temmuzdan itibaren bir tarafdan Enver Paşa ile Talât ve Halil Beyler, Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşanın Yeniköy'deki yalısında hususî içtimalar akdederek Almanya ile ittifak islerini müzakereye başlamışlardı; diğer tarafdan Enver Pasa Alman sefirile görüşüyordu. Nihayet iki taraf Yeniköydeki yalıda buluşarak *28* temmuz 1914 de, yani Avusturyanın Sırbistana harb ilân etdiği gün, ittifak muahedemizin müsveddesi esaslarım kararlaştırmışlar... O zamana kadar -bu iş ancak yalnız Sadrazam ile Enver Pasa, Talât ve Halil Beylerden mürekkeb dört kişi arasında gizli olarak tedvir olunmuş ve ittifak muahedesinin projesi Sadrâzam ile Alman sefiri arasında imza edildikden sonra Nazırlardan itimada sayan olanların haberdar edilmesi tensib edilmiş; o gün Bahriye Nazın Cemal Paşa ile Maliye Nazırı Cavid Beyi Sadrazam Pasa Yeniköydeki yalısına çağırarak muahedenin imzasından ve metninden haberdar etmiş.

Cemal Paşanın hatıratındaki fıkralara göre, paşa bu ittifak muahedesi teşebbüsünü niçin kendisinden sakladıklarını sormuş; cevab olarak Said Halim Pasa bu isi bizzat kendisi idare etdiğini ve hattâ katiyet kesbedinceye kadar diğer arkadaşlara da hiçbir şey açmadığını ve onların da ancak bugün (imza edildiği gün) haberdar olduklarını ima eder sözler söylemiş ve şunları ilâve etmiş: (Vekiller içinde bu teşebbüsün azametinden ürkerek bu mühim devlet sırrının vaktinden evvel şüyuunu mucib olabilecek tezahürlere sebeb olacak zatlar bulunduğu için kâffesini haberdar etmek istemedim. Yalnız Şeyhulislam efendi ile Halil, Talât, Cavid Beyler ve Enver Pasa ile siz vâkıfsınız; İbrahim Beyle, Şükrü Beyi, Talât Bey haberdar edecek ve mütebakisi bu sırra agâh olmayacaklardır. Malûm ya bu

---

[16] Anlaşmanın 3. maddesi: **"Harb hali, Alman askerî ıslah heyetini Türkiye emrinde ibka edecekdir. Buna mukabil Türkiye dahi ıslah heyetine, Harbiye Nazırı Hazretlerile ıslah heyeti reisi hazretleri arasında doğrudan doğruya kararlaştırılacak esaslara tevfikan ordunun sevk ve idaresi hususunda fiili bir nüfuz itasını temin eder"**

[17] Sabis Ali İhsan Harb Hatıralarım Cilt 1, s 83

kadar nazik bir meselede her türlü ihtiyat tedbirlerini almak bizim için bir vazifedir.)"[18]

İttifak son derece doğal karşılanıyordu: "Zaten alman askeri heyeti bizim en gizli olan erkanı harbiyemize sokulduktan ve en mahrem işlerimizle, seferberlik, tecemmü ve sefer planlarımızla iştigal etdikten sonra Almanya ile ittifakı herkes tabii görüyor ve hatta olmuş bitmiş telakki ediyor"[19]

Gazetelerin yayınları da buna uyarlanmıştır: "3 Ağustos 1914 tarihinde intişar eden Taninin başmakalesinde seferberlik ilânı münasebetile şu fıkra yazılmıştı:

(Osmanlı hükümetinin maksadı, bîtaraflık vazifesini hakkile yapmıya muktedir olmakdır. Bu da şu günlerde ancak kuvvetli bulunmakla mümkün olur. Yanlış anlaşılmasın, İstanbulda sergüzeşt ariyan bir siyaset tarafdarı tek adam yokdur.) Halbuki ayni gazete bir hafta evvel, 26 Temmuz 1914 de neşrolunan nüshasındaki başmakalesinde (Umumî bir harb çıkacağına kolayca ihtimal verenlerden değiliz) demişti. Bundan sonra, 6 Ağustos 1914 tarihli nüshasında (Bitaraf kalabilmek, su zamanda pek müşkül bir vazife olmuştur) dedi. iki gün sonra, 8 Ağustostan itibaren, o zamanki İttihat ve Terakki fırkası umumî merkezi âzasından merhum Ziya Gökalp'in kızıl destanını nesre başladı; bu destanda meselâ;

Düşmanın ülkesi viranı olacak;
Türkiye Büyük Turan olacak;
Altay yurdu büyük vatan olacak;
Turan hakimi sultan olacak.
Çok geçmez ki mes'ut bir an olacak:
Düşmandan öç alan Kur'an olacak.

Gibi his ve mefkure okşıyan güzel mısralar vardı; fakat bunların şu zamanda neşri İttihat ve Terakki umumî merkezinin harbi tacil etmek istediğine delâlet ediyordu; ayni zamanda milleti harbe hazırlamakla beraber ona istilâ yolu gösteriyordu"[20]. Gazetelerin yayınlarının yanında "1914 de, taraf taraf parti mebusları ve hatipleri memleketin her tarafına

[18] Sabis Ali İhsan Harb Hatıralarım Cilt 1, s 78–79
[19] Sabis Ali İhsan Harb Hatıralarım Cilt 1, s 77
[20] Sabis Ali İhsan Harb Hatıralarım Cilt 1, s 136

sevkedilerek milleti ve umumi efkarı harbe hazırlamak için konferanslar vermişlerdi[r]"[21]

Daha savaş başlamadan Osmanlı'nın Tarafsız olduğunu belirttiği tarihlerde Alman Askeri danışmanlar Teşkilat-ı Mahsusa ile birlikte Kafkas cephesinin gerisinde yapılacak çeteleri örgütlemektedirler. 1914 Ağustos sonunda Trabzon'da Teşkilat-ı Mahsusa'yı örgütleyen Yenibahçeli Nail ve Trabzonlu Rıza'ya yardım için gelen Kara Kemal ile İttihat ve Terakki'nin katibi mes'ulleriyle aynı vapurla Trabzon'a gelenler arasında "Alman ordusunun meşhur ölüm husarları"[22] mensupları da bulunmaktadır. Teşkilat-ı Mahsusa Komutanlarından Albay Stange'nin öncülleri olarak gelen Almanlarla, Teşkilat-ı Mahsusa yöneticileri birlikte çalışmaktadırlar. "Kemal Beyle beraber gelen ve kâtib-i mes'ullerin İstanbul'dan hareketlerinden beri Teşkilât-ı Mahsusa için yola çıkarılan üçüncü heyeti teşkil eden Türk-AIman-Gürcü heyetinin Trabzon'a ulaşmasıyla beraber Trabzon'daki vaziyet büsbütün değişmişti. Her bir yenilikte olduğu gibi anık herkeste fazla bir araştırma, fazla bir faaliyet görülmeğe başlamıştı. Almanlarla Gürcüler Trabzon'da Otel Süis denilen İsviçre oteline yerleşmişlerdi. Hemen Almanlar burasını bir iki gün içinde adeta bir askeri karargâh şekline sokmuşlardı. Bu maksatla otelin bir katı tamamen Almanlar ve Gürcüler tarafından işgal edilmişti. Mosel orada kumandan vazifesini yapmakta ve küçük rütbeli olan Şmit ise onun emir zabiti gibi hareket ediyordu. On altı Gürcü de bu iki zabitin idare etmekte olduğu bir bölük vaziyetinde idiler."[23]

Bu çalışma gurubu gizlidir, varlıkları saklanılmak istenmektedir: "Türkiye'nin umumî harpte alacağı vaziyet henüz malum olmadığından ve bu vaziyet malum oluncaya kadar itilâf devletleri nezdinde şüphe ve tereddüt uyandırılmamak istenmiş ve kararlaştırılmış bulunduğundan Trabzon'a gelen Almanların karargâhlarından dışarı çıkmamaları, kendilerini hiçbir suretle belli etmemeleri ve sonuna kadar gizli bir hayat

---

[21] Sabis Ali İhsan Harb Hatıralarım Cilt 1, s 137

[22] Denker Arif Cemil Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa Arma Y. 2. baskı tarihsiz, s 22

[23] Denker Arif Cemil Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa Arma Y. 2. baskı tarihsiz, s 23

geçirmeleri kendilerinden şiddetle talep olunmuştu... Almanlar beraberlerinde bir de kolera ve veba gibi hastalıklardan korunmak için bir takım aşılar getirmişlerdi. Bunların gerek kendilerine, gerekse maiyetlerine aşılanmasını ısrarla talep ediyorlardı. Halbuki bu aşıları yapacak bir doktor bulmak güç bir işti. Her hangi bir doktoru çağırıp aşı yaptırmak tehlikeli idi... Kâtib-i mes'ullerden olup Almanların mihmandarlığına tayin edilen zat gidip nihayet vilayet sertâbibi Doktor Yunus Vasfi Bey'i bulmuştu. Bunun üzerine Yunus Vasfi Bey evvela yemin ettirilerek Teşkilât-ı Mahsusa'ya alınmış ve ondan sonra giderek, Almanlara ve maiyetlerine istedikleri aşılarını yapmıştı. Bu güçlükte bu şekilde giderilmiş oluyordu."[24]

Görüldüğü gibi Teşkilat-ı Mahsusa'cı Arif Cemil kendi çalışma bölgesinde savaş öncesi Alman Büyükelçiliğince görevlendirilen Alman uzmanların mevcudiyetlerini doğrulamaktadır. Teşkilat karargahını Arhavi ve Viçe'ye (Fındıklı) naklettikçe, bu Alman heyeti de birlikte hareket edecektir. Meşhur Teşkilat-ı Mahsusa Komutanı Albay Stange'nin Borçka'ya gelmesinden az önce Katib-i Mesuller İstanbul'a dönecektir.

Alman hegemonyası savaş esnasında artık saklanamayacaktır: "Bugün Alman Türk'ün sırtına binmiş, o kumanda ediyor... Türkler, Küçük Asya'nın tek başlarına efendisi olmaktan çıkmışlardı artık. Beyin Almandı, Türk'se kol... Biri tasarlıyor, öteki yapıyordu"[25]Bu teslim alma şartlarında Almanlar tarafından Çanakkale[26] Boğazının kapatılmasıyla, Türklerin, savaşta siyaseten Alman nüfuzuna girişi apaçık ortaya çıkacak, Goeben ve Breslau gemilerinin boğazdan geçip İstanbul'da demirlemeleriyle teslim zincirinin son halkası tamamlanacaktır.

Bu gemilerin habersiz olarak Çanakkale boğazına dayandıkları bir yalandan ibarettir,gemiler Enver paşa tarafından davet edilmişlerdir: "Genelkurmay Başkanlığı ATASE (Askeri

---

[24] Denker Arif Cemil Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa Arma Y. 2. baskı tarihsiz, s 23

[25] Sotiriyu Dido, Benden Selam Söyle Anadolu'ya, Çev Atttila Tokatlı, Sander Y. 1970 s 64

[26] Almanlar Çanakkale'yi o kadar benimsemişlerdir ki 1935 yılına kadar Çanakkale zaferi ! her yıl Almanya'da kutlanmaktadır

Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) Arşivinde yaptığımız araştırmalarda bulduğumuz belgeler. tartışmaları sona erdirecek niteliktedir. Yeni belgelerden anlaşıldığına göre; iki Alman gemisinin boğazdan içeri alınmasıyla ilgili emri, hükümet üyelerine danışmadan, onları haberdar etmeden veren Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'dır. Fakat, emir tarihi bazı kaynaklarda yazıldığı gibi 8-9 Ağustos 1914 değil, 4 Ağustos 1914'tür. Söz konusu emir şöyledir.

Bahri Sefid Boğazı Kumandanlığına;

22 Temmuz 1330 (4 Ağustos 1914) Gayet Mahrem (gizli) ve müstaceldir (ivedidir) Alma ve Avusturya merakib-i Harbiyelerinin (savaş gemilerinin) boğazdan dühulüne (girişine) müsaade edilecektir ve buraya malumat verilecektir.

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver[27]

Yukarıdaki emrin verildiği tarihte Alman gemileri Sicilya Adası açıklarında bulunmaktadır. Osmanlı Devletinin tarafsızlığını ilan ettiği günlerde, Enver Paşa'nın bu yolda emir vermesi, savaşan taraflardan Almanya'nın yanında olduğuna işaret etmiştir"[28]

Osmanlı yöneticilerinin haberi olmadan! (haberleri olsaydı da bir şey değişmeyecekti) sadece Enver'le anlaşıp iki gemiyi İstanbul'a göndererek, boğazda demirleyip imparatorluğun teslim alınışını, Çanakkale boğazının Osmanlı yöneticilerine danışılmadan kapatılmasını, ve boğazı kapatmanın Alman Büyükelçisi tarafından "Rusya'nın nasırına bastık ve basılı tutmaya niyetliyiz"[29] sözleriyle ifade edilmesini, Morghenthu: "Bundan Almanya'nın, Goeben ve Breslau'ı Çanakkale Boğazı'ndan göndermiş olduğunu ve asıl vurguyu İstanbul'u kontrol etmelerine yaptığını anlamalıyız... Wangenheim, Almanya'nın Çanakkale Boğazı'nda 174 topçusunun bulunmasıyla, boğazın otuz dakikada kapatılabileceğiyle ve Alman amiral Souchon'un kendisine boğazın zapt edilemez olduğunu bildir-

---

[27] ATASE Arş, Dolap 204, Göz 3 Kls 6611,Ds 10, Aktaran Mustafa Balcıoğlu, Teşkilatı Mahsusa'dan Cumhuriyete, s 49

[28] Balcıoğlu Mustafa Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete, Nobel yayın Dağıtım, 2001 s 49

[29] Morgenthau, H. Büyükelçi... s.79

miş olmasıyla öğünüyordu"[30] "Almanlar Çanakkale Boğazında çalışıyorlar, istihkamları güçlendiriyorlar ve muhtemel bir ihtilaf saldırısına hazırlanıyorlardı. Eylül 1914itibariyle Babıali artık Osmanlı İmparatorluğunun karargahı olmaktan çıkmıştı. Ben o dönemlerde en etkin otorite makamının *General* adlı Alman ticaret gemisi olduğunu düşünüyorum... *General* Pratikte bir Alman Kulübü veya oteli gibi hizmet ediyordu, *Goeben* ve *Breslau*'ın subayları ve Türk gemilerine komuta etmeye gönderilmiş başka Alman subaylar gemide yiyor ve uyuyorlardı... Aralarındaki sohbetler Türk donanmasını gerçekte kimin kontrol ettiğine ilişkin hiçbir kuşku bırakmıyordu."[31]

Bu gemiler gerçekte de Alman gemileridir sadece Alman bahriyelilerinin, görünüşte başlarına Osmanlı fesi takmalarıyla gemiler, Osmanlının olmuyordu. "*Goeben* ve *Breslau'ın* adları değişebilir ve Alman denizciler başlarına fes takabilirdi, ancak başından beri hepimiz biliyorduk ki, bu satış yalandan öte bir şey değildi. Türkiye'nin mali durumunu bilenler, bu modern gemileri satın alabileceği iddiasına yalnızca gülüp geçerlerdi. Dahası, gemiler asla Türk donanmasına dahil edilmedi; tersine, Türk donanması bu Alman gemilerine katıldı. Görünüşü kurtarmak adına gemiye bir kez bir avuç Türk denizcisi bindirildi, fakat Alman subaylar ve Alman mürettebat görevleri başında kaldılar. Wangenheim, benimle yaptığı konuşmalarda, gemilerin hala Alman malı olduğunu hiç saklamıyordu. *Goeben* ve *Breslau'a* ilişkin giderlere göndermede bulunarak, *Bu kadar büyük çekler imza edeceğimi tasavvur bile etmemiştim*, demişti bir gün. Onlara hep *bizim* gemiler diyordu. Talat bile bu konuda o kadar çok konuşuyordu ki, kruvazörlerin Türkiye'ye ait olmadığını söylüyordu adeta. *Almanların dediğine göre bize aitmiş*, diyordu sırıtarak. *Mamafih, burada olmaları bizim için hayırlı. Harpten sonra, şayet Almanlar galip gelirlerse, her şeyi unutur ve gemileri bize bırakırlar. Mağlup olurlarsa, onları bizden almaya kuvvetleri yetmez*! Alman Hükümeti, satışın hilesiz olduğuna ilişkin bir iddiada hiç bulunmadı; en

---

[30] Morgenthau, H. Büyükelçi... s. 79-80
[31] Morgenthau, H. Büyükelçi... s 86

azından Berlin'deki Yunanlı Nazır -yeni satın almış oldukları Amerikan gemilerini unutarak- satış işleminin Yunanistan açısından dostça olmadığını ileri sürerek protestoda bulunduğunda, Alman subayları onu, alçak sesle de olsa, mülkiyetin hala Almanya'da olduğunu kabulüyle sakinleştirmişlerdi. Ancak itilaf büyükelçileri Alman gemilerinin mevcudiyetini sürekli protesto ettiklerinde, Türk subayları gemilerin Türk donanmasının ayrılmaz parçaları olduğu yalanını sürdürüyorlardı!"[32]

Kayzer'in denizcileri İstanbul'da adeta eğlenmektedirler ve herkese karşı da pervasızdırlar: "Alman subayları ve mürettebatı, *Goeben* ve *Breslau'un* Türk gemileri olduğu yalanıyla çok eğleniyorlardı. Türk fesleri giymekten zevk alıyorlar, böylece dünyaya, Kayserin sadık denizcilerinin artık Padişahın donanmasına ait olduklarını kanıtlıyorlardı. Bir gün *Goeben* İstanbul Boğazı'm geçti, Rus Büyükelçiliğinin önünde durdu ve orada demirledi. Ardından subaylar ve denizciler düşman elçiliğinin görüş alanı içinde güverteye dizildiler. Tüm ciddiyetleriyle Türk feslerini çıkartıp, Alman kasketlerini giydiler. Bando "Deutschland über Alles," "Watch on the Rhine" ve başka Almanca marşlar çaldı ve Alman denizciler de yüksek sesle eşlik ettiler. Rus Büyükelçisine bir saatten fazla serenatta bulunduktan sonra Alman kasketlerini çıkartıp, tekrar Türk fesleri ni taktılar. Ardından *Goeben* demir aldı ve gözden kaybolana dek Rus diplomatının kulaklarında giderek kaybolan Alman savaş şarkıları bırakarak güney yönünde yola koyuldu.

Savaşta Osmanlının bir diğer müttefiki Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Askeri ataşesi General Joseph Pomiankowski de o günlerin canlı tanığı olarak, Osmanlı yönetiminin durumuna ilişkin Büyükelçi Morghenthu ile aynı kanıdadır: "Türkiye'nin ta başından beri Harbin sevk ve idaresinde Enver Paşa ile Büyükelçi Wangenheim arasında gizli bir görüşme ya da anlaşma sağlanmıştı"[33] Alman Amiralin, Osmanlıdan habersiz Karadeniz'de manevra yapması ve Rus limanlarını bombalayarak Osmanlıyı bir oldu bitti karşısında

---

[32] Morgenthau, H. Büyükelçi... s 68-69

[33] Pomiankowski Joseph, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü Çev Kemal Turan, Kayıhan Yayınları, 2003 s 90

bırakarak, zorunlu olarak harbe sokulduğu efsanesine karşı O günlerin tarafsız tanığı Morgenthau farklı argümanlar sunar. Alman gemilerinin Odessa ve Sivastopol limanlarını bombalamalarına ilişkin olarak, ve Osmanlının harbe dahil olmasına: "Bu Türk gemilerine Alman subaylar komuta etmişlerdi; gemilerde az sayıda Türk vardı, çünkü Türk mürettebat dini bayram nedeniyle tatildeydi... bu haber İstanbul'a ulaştığında Cemal Cerecle d'Orient (Büyük Kulüp)'te kağıt oynuyordu... Cemal son derece heyecanlandı *Bu hususta hiçbir malumatım yoktur* dedi [Cemal soğukkanlı bir şekilde yalan söylemektedir]... [Talat] *pekala, Wangenheim, Enver ve ben harbin şimdi başlamasını tercih ediyoruz.*[Talat sakin ve pervasızdır]"[34] Sözlerini aktararak bu bombalama işinde Komitenin haberli olduğuna işaret eder. Morghenthau bu yargısında da, Osmanlı Müttefiki Avusturya -Macaristan İmparatorluğunun askeri ataşesi Pomiankowski tarafından o günlerin tanığı olarak doğrulanmaktadır: "Gerçekte ise hadise başka türlü cereyan etmişti. Komite ile büyükelçi arasındaki antlaşmaya göre Amiral Souchon, 28 Ekim sabahı Türk donanmasıyla birlikte Karadeniz'e açılma ve belirli yere varınca, yanında götürdüğü mühürlü zarfı açma emrini almıştı. Zarfın içinde Sivastopol ve Novorosijik saldırısıyla ilgili üç bakanın (Enver, Cemal ve Talat) imzaladığı emir bulunuyordu... Bu harekat o kadar gizli tutuluyordu ki bundan ne Padişahın ne Veliahtın ne de Sadrazam ile komiteye mensup öteki bakanların haberi olmuştu. Aslında bu hadiseyi Padişahın ve Veliahtın duyması, hiçbir şeyi değiştirmezdi"[35]

General Ali İhsan Sabis o sırada Harbiye Nezareti Harekat Şube Müdürüdür. Sabis de bu konuda Amiral Souchon'un yazılı emirle hareket ettiğine dair argümanlar sunar: "Eğer bu hususta Amirale emir verilmemiş olsaydı, Enver, Cemal ve Talât Paşaların harp sonunda memleketi terketmelerine lüzum yoktu; galip veya mağlûp olmak, bir harbin mukadder neticelerindendir. Vazifelerini yapmış kumandanlar mağlûp da olsalar, memleketi terketmiyerek hesap vermekten çekinmezler. Diğer

---

[34] Morgenthau Henry, Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü, s 102-104
[35] Pomiankowski Joseph, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü s 79

taraftan Cemal Paşa, neşrettiği hâtıralarında bu ciheti sarih olarak şu tarzda itiraf etmiştir :

"Karadenizdeki hareketler, bazı korkakların zannettikleri gibi sırf Alman Amiralinin Hükûmet-i Osmaniyeyi bir emrivaki karşısında bulundurmak için kendiliğinden yaptığı bir teşebbüs değildir. Bu hareket, emri mahsus ile yaptırılmıştır... Cemal Paşa, Bahriye Nazırı olduğundan bu itirafın büyük bir kıymeti vardır... Bununla beraber, harp neticesi bizim taraf için zafer ile kapanmış olsaydı, elbette bu gizli teşebbüsler, (dâhiyane tedbirler) telâkki edilerek alkışlanırdı!... (Harp hud'a dır) denilirdi.

Enver Paşanın Amirale vermiş olduğu emirde : (Karadeniz'de zorla hakimiyet kazanılmalıdır), (Rus filosunu arayınız) ve (Vaziyeti müsait bulduğunuz anda Rus filosuna hücum ediniz) ibarelerinin bulunması, onun lehine hüküm vermeğe müsaittir; çünkü bu ibarelerden (Rus harp gemilerine, hattâ ticaret vapurlarına gelişi güzel tecavüz ediniz ve harbî açınız) mânası çıkarılamaz; fakat bu emir daha sarih yazılabilirdi. Diğer taraftan Amiral Souchon'u., bu emirden istifade ederek beceriksizce barut fıçısına ateş verdiği aşikârdır.

Yukarıda zikrolunduğu üzere; Enver Paşa, 1914 Ekim ayının 22 ve 25 inci günlerinde Amiral Souchon'a verdiği emirlerle *Karadeniz'de üstünlüğü temin etmek için Rus filosunu aramasını ve harp ilân edilmeden ona bulduğu yerde hücum etmesini* tebliğ etmiştir. Evvelce, Alman Sefiri, Enver Paşanın emri olmadan Amiralin ateş açmayacağını taahhüt etmişti. Şimdi Almanların hesabına, mükemmel bir vaziyet ve fırsat husule gelmişti. Evvelce verdikleri vaidlerden dolayı, artık Alman Amirali ve Alman Sefiri bütün mesuliyetten kurtulmuşlar ve taahhütlerine riayet etmişlerdir. İşte, Başkumandan, Amiral Souchon'a, istedikleri emri vermiş; Souchon da aldığı emri yapmıştır; fakat hiçbir fırsat kollamadan ve üstünlük temin etmeksizin..."[36]

General Sabis iddiasında ısrarlıdır:

"Almanların neşrettikleri vesikalar arasında Enver Paşa'nin 22/10/1914 tarihinde, yâni Talât ve Halil Beylerle görüştüğü

---

[36] Sabis Ali İhsan Harb Hatıralarım Cilt 2 s 45

akşamdan bir kaç saat evvel, Amiral Souchon'a şifahî olarak şu emri verdiği yazılıdır:

Filomuz, Karadenizde üstünlüğü elde etmelidir. Rus filosunu arayınız ve harp ilân etmeden bulduğunuz yerde ona hücum ediniz... Böyle bir emirden karargâhı umumîmizin asla malûmatı yoktur.

Bu emrin, Bronzart Paşa ile verilen karara ve Alman karargâhı umumîsine bir gün evvel gönderilmiş olan rapora mutabık olduğu aşikârdır. Amiral Souchon'un ne cevap verdiği malûm değildir. Fakat kumandası altında bulunduğu Türk Başkumandan vekilinden aldığı bu emri, dera'kap Alman Sefirine bildirmiştir. Bunun üzerine ertesi gün, Alman Sefirinden aldığı talimat üzerine, Alman Deniz Ataşesi Kapiten Humann, Harbiye Nezaretine gelerek Enver Paşanın yaverine şu notu yazdırmış veya aynen yazılı olarak vermiş:

23/10/1914Enver Paşanın yaverine;

Alman Elçisi, eğer Rusya İle bir hâdise çıkarmaktan ibaret olan Enver Paşa'mn plânını gerçekleştirmek lâzım geliyorsa, Enver Paşanın yazılı bir tebliğinin Filo Kumandanı Amiral Souchon'un elinde bulunması fikrindedir. Aksi takdirde, Enver Paşa için, her hangi bir askerî muvaffakiyetsizlik ve siyasî talihsizlik halinde, Alman siyasetinin vahim bir derecede itibardan düşmesi ve bu yüzden son derece meş'um neticeler doğması kaçınılamaz olur.

imza ; Kapiten Humann

Bu esnada, Vistul muharebesini kazanmış olan Ruslar 24/10/1914 de karşı taarruza geçmişler; Almanlarla Avusturyalılar yeniden geri çekilmeğe başlamışlardı.

Enver Paşa, bu vaziyet karşısında ve Alman Sefirinin yukarıda yazılı son teşebbüsü üzerine, Amiral Souchon'a şu yazılı emri vermek mecburiyetini hissetmiştir; bu emir verilirken, Bahriye Nazın Cemal Paşa ile de anlaşmış olduğuna şüphe edilemez, çünkü filoya başka türlü emir verilemezdi; Bahriye Nazırı, filonun noksanlarını ikmal vazifesiyle mükellefti:

25/10/1914 Donanma Kumandanlığına;

«Bütün filo, Karadenizde manevra yapmalıdır. Vaziyeti müsait bulduğunuz anda Rus filosuna hücum ediniz. Muhasemata başlamazdan evvel bu sabah size verdiğim gizli emri acınız.

Sırbistana mühimmat naklinin Önüne geçmek için yukarıda kabul edilmiş olduğu üzere hareket ediniz.

imza : Başkumandan Vekili Enver

Almanların harpten sonra neşrettikleri kitaplarda da ifşa edildiği veçhile, Enver Paşa'nın, Amirale vermiş olduğu gizli emir dahi şu şekilde imiş:

Türk filosu Karadenizde zorla hâkimiyet kazanmalıdır. Rus filosunu arayınız ve nerede bulursanız harp ilan etmeksizin hücum ediniz...

imza ; Başkumandan Vekili Enver

Bu emire göre de, Karadenizde ancak üstünlük kazanmak için Rus filosuna baskın ve hücum göze alınmıştır. Fakat Amiral Souchon, ancak bu şartla vaziyeti müsait bulduğu anda Rus filosuna harp ilân etmeksizin hücum müsaadesini almıştır. Bu emirlerle Almanlar, hem Türkiyeyi harbe sokmak maksadını elde etmişler ve hem harbe girmek mesuliyetinden zahiren kendilerini kurtarmışlardır; Başkumandandan aldıkları emir üzerine hareket etmiş vaziyete girmişlerdir... Artık iş kararlaşmış ve matlûp olan emirler alınmış olduğundan Türk filosunun Amiral Souchon kumandasında muharebe İçin Karadenize çıkması katî olarak takarrür etmiştir. Bu karara göre Alman Sefaretinin Deniz Ataşesi, Yavuz (Goeben) zırhlısının Alman olan suvarisine, ertesi gün, şu tezkereyi yazıyor:

26/10/1914Goeben Süvarisine

Gemide ihtimal bir gün büyük bir tarihî ehemmiyet kazanacak iki vesika elinizdedir: Biri Enver Paşanın gizli emri, diğeri Amiral Souchon'a verdiği talimat... Belki Goeben, büyük kudretine rağmen mahvolabilir; bunun için bu vesikaları karada bırakmak münasiptir. Sefirin aşağıdaki talimatını Amiral Souchon'a bildirmenizi rica ederim.

1 — Hemen denizde açılınız;

2 — Maksatsız, hedefsiz değil, fakat bütün vasıta ve kudretinizle çarpışınız.

3 — Mümkün ise hareketlerin neticelerinden, mühimmat ve insan kayıplarınızdan Berlîne çabuk haber veriniz.

İmza : Kapiten Humann"[37]

20 Ekim 1914 tarihinde general Bonzart von Schellendorf Osmanlı Harbiyesine şu teklifleri ileri sürüyor [biz buna direktif diyelim]:

"1 —Türk filosu harp ilân edilmeden, K aradenizdeki Rus filosuna baskın yaparak orada deniz üstünlüğünü kazanmalıdır. Hareket zamanı, Amiral Souchon'un reyine bağlıdır.

2 —Rusların harp ilân etmesi üzerine, Padişah tarafından, Osmanlı Devletinin ve Almanya ile Avusturya - Macaristanın müşterek düşmanlarına karşı cihad ilân edilmelidir..." Aynı gün Alman Genel Kurmayına: "Osmanlı kuvvetleri aşağıda yazılı hareketleri icra veya ihzar edecektir:

1 —Filo, harp ilân etmeden Karadenizdeki Rus filosunu basarak deniz üstünlüğünü kazanacaktır. Hareket zamanı Amiral Souchon'a bırakılmıştır.

2 —Harp ilânından sonra, Padişah Hazretleri, müttefiklerin düşmanlarına karşı cihad, mukaddes harp ilân edecektir."[38]

Ve harbe giriş bu direktife uygun olarak ilan edilir: "Allahın inayetine, peygamberin yardımına ve padişahın talihine güvenerek hal-i harbi kabul zaruri olduğuna dair bir mazbata tanzim ve padişaha takdim ettik. Bir müddet sonra içtima eden Meclis-i Mebusan ve Ayan dahi Hal-i Harbi büyük bir ekseriyetle tasvip ve kabineye itimat beyan ettiklerine göre, hükümetin dış siyaseti tasvip edilmiş demek oluyordu."[39]

General Sabis, daha ayrıntılı bilgiler vermektedir: "

1914 Ekim ayının yirmi birini takip eden günlerde bu gizli[!] kararlara, Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile Talât ve Halil Beylerin tamamiyle vâkıf oldukları anlaşılıyor. Cemal Paşa vâkıf olduğu için, Bahriye Nazırı sıfatiyle donanmaya lâzım olan hazırlıkları yaptırmış ve emirler vermiştir. Talât Beyin vâkıf olduğunu, filomuz Karadenize çıktığı zaman kendisinin benim ile sık sik telefonla görüşmesinden ve filomuzun hareketleri hakkında benden haber sormasından anladım... Başkumandan 22/10/1914 de bu emri Donanma Kumandanına verdiği zaman veya ertesi gün Bahriye Nazırı Cemal Paşayı

---

[37] Sabis Ali İhsan Harb Hatıralarım Cilt 2 s 39-41

[38] Sabis Ali İhsan Harb Hatıralarım Cilt 2 s 36

[39] Cemal Paşa Hatırat Arma, 1996 s 145

vaziyetten haberdar etmiş ve ayni zamanda paranın vürudünü bildirmiştir... Cemal Paşa da artık bu vaziyet üzerine, Bahriye Nazırı sıfatiyle, donanmaya lâzım gelen emirleri vermeği kabul etmiştir. Talât Beyin de, en geç 22/10/1914 de, bu tertiplere vâkıf olduğu şüphesiz addolunabilir.

Amiral Souchon, Başkumandandan 22 ve 25 Ekim günlerinde gizli emirleri aldıktan sonra, Bahriye Nazırından da 25/10/1914 günü birtakım yazılı emirler almıştır.

Sonradan Türk bahriye subaylarından Öğrenildiğine göre, Türk Bahriye kumandanlarına ve harp gemileri süvarilerine hitabeden ve tarihleri 14/10/1330 (Yeni tarihle 27/10/1914) olarak konmuş olan bu emirler takriben şu suretle yazılmıştır: Diplomatça yazılmıs olan bu emirden her mâna çıkarılabilir:

Donanmay-ı Hümâyûnun Bahrisiyah'da icra edeceği manevralarda, Donanmay-ı Hümâyûnu Birinci Kumandam Amiral Souchon Paşa Cenapları tarafından verilecek emirlere benim emrim imiş gibi itaat ederek onları hüsnü niyet ve cesurane hareketle kabul ve ifa etmenizi tavsiye ederim.

İmza: Bahriye Nazırı Ahmet Cemal

Bu yazılı emirden başka Bahriye Nazın, Filomuzun Karadenize çıkmasından evvel, Amiral Souchon ile birlikte gemileri dolaşarak Amiralin her emrine itaat etmelerini tekmil subaylara ve erlere şifahen tebliğ etmiştir. Bu tarihten takriben üç hafta sonra, 18/11/1914 de, Küçükçekmece civarında yapılan tatbikat sonunda o taraftaki Rus âbidesinin yıkılmasına[40] karar verildiği zaman bu âbide önünde Bahriye Nazırı Cemal Paşa, subaylara şu sözleri söylemişti:

Karadenizde Donanmamız tarafından vukubulan hareketler, bazı korkakların zannettikleri gibi sırf Alman Amiralinin Hü'kûmet-i Osmaniyeyi bir emrivaki karşısında bulundurmak için kendiliğinden yaptığı bir teşebbüs değildir. Bu hareket emri mahsus ile yaptırılmıştır. Alman generalleri ve amiralleri Hükûmet-i Osmaniyenin emrinde birer icra vasıtasından başka bir şey değildirler. Osmanlı milletinin mukadderatını idare etmek mesuliyetini deruhde etmiş olan insanlar, kimsenin nü-

---

[40] Bu abidenin yıkılışı bir asker olan Fuat (Uzkınay) Tarafından filme alınır ve *Ayestefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı* ilk Türk filmi olarak kabul edilir

fuz ve tesiri altında olmayıp fikir ve kararlarında müstakildirler. Türkler zelilâne yaşamaktan ise, millî istiklâl ve haklarını silâhlariyle temin etmek veyahut şerefle ölmek için harbe girmişlerdir.'[41]

M. Kemal'in de " olay ile ilgili olarak *Karadenizde hala bu gün bile nasıl geçmiş olduğunu öğrenemediğim bir olay*[42] ifadesini"[43] kullandığı bu konuda, Askeri arşivlerde bulunan belgeler tartışmaya son noktayı koyacak niteliktedir: "Bazı araştırmacıların Başkomutanlık ve Bahriye Nezareti Arşivlerinde *yoktur* dedikleri bu emir, tarafımızdan yapılan araştırmada Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivinde bulunmuştur. Hem Almanca hem de Türkçe olarak yazılan ve Enver Paşa'nın imzasını taşıyan belge aynen şöyledir:

Grosses Hauptquartier Constantinopol'den 22.10.14
An den Kommandanten der Flotte
Herrn Admiral Souchon

Die Türkische Flotte soll die Herrschaft am schwarzes Meer erringen. Suchen sie die Russische Flotte auf und greifen sie sie an, ohne Krieg zu erklären, wo sie sie finden!

ENVER

Nazır Paşa'nın emri ile yazılmıştır ve yalnız tarafımdan tecüme edilmiştir. İmza

Donanma Kumandanı Amiral Suşon Paşa'ya

Donanmay-ı Hümayun, Karadeniz'de hakimiyet-i bahriyeyi kazanacaktır. Bunun için Rus donanmasını, nerede bulursanız, ilan-ı harp etmeden ona hücum ediniz![44]

9.10.1330 (22 Ekim 1914)

Bu belgeden de anlaşılacağı gibi, Amiral Souchon 'a Rus gemilerine taarruz emrini veren Enver Paşa'dır. Dolayısıyla, Türk yetkililerinin haberi olmadan taarruzun gerçekleştirildiği savı doğru değildir. Karadeniz olayının Rusların taarruzundan

---

[41] Sabis Ali İhsan Harb Hatıralarım Cilt 2 s 44–47

[42] Atay Falih Rıfkı, Çankaya s 81 Akt Balcıoğlu Teşkilat-ı Mahsusa'dan... s 48

[43] Balcıoğlu Mustafa Teşkilat-ı Mahsusa'damn Cumhuriyete s 48

[44] ATASE Arş. Dlp.137, Göz, 1 Kls 1646. Ds 30 Akt. Mustafa Balcıoğlu Teşkitat-ı Mahsusa'dan... s 51

kaynaklandığı da yanlıştır. Enver Paşa'nın 'böyle bir emir vermedim' şeklindeki ifadesini de belge yalanlamaktadır"[45]

Osmanlının harbe iştirak ettiği günlerde Almanya için geri sayma başlamıştır, Almanya'nın Marne'de yenildiğinin ve geri çekildiğinin haberi yoktur, başlangıçta altı haftada savaşı kazanacağını düşünüp savaşa dahil edilmeyen Osmanlıya, geri çekilen Almanya'nın nefes alması için ihtiyacı olduğu için savaşa dahil edilmiştir. Almanya ve Osmanlıda öyle katı bir sansür uygulanıyordu ki her iki ülke halkları savaşın Almanya lehine cereyan etmediğini bilmemektedirler.

Türk gazeteleri zaten Almanya tarafından satın alınmışlar Almanya lehine haberler vermektedirler. Savaşın kaderinin belirlendiği günlerde, gidişattan haberli olmayarak savaşa dahil olunmuştur.

Bu önemli Alman Amirali Souchon'a ne oldu derseniz Hitler'in vasiyeti üzerine kendisinden sonra Almanya'nın devlet başkanlığına getirilmiştir. Ordu komutanlığı da amiralin üzerindedir. Ancak devlet başkanlığı da hüsranla sonuçlanmış, birkaç günle sınırlı kalmıştır. Ünlü Admiral Souchon yargılandığı Nurenberg'de 10 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır[46]

Sait ÇETİNOĞLU

---

[45] Balcıoğlu Mustafa Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete s 51

[46] Amirale ilişkin bilgileri veren Güngör Şenkal'e teşekkür ederim.

1909 Darbesi
(Sözde 31 Mart Olayları)[1]

"31 Mart Vakası" Türkiye resmi tarihinde ilginç bir role sahiptir. Bize sunulan tabloda 31 Mart Darbe girişimi gerici bir dini ayaklanma olarak resmediliyor. Bu olay, Menemen ayaklanması gibi diğer mitlerle birlikte, mevcut sisteme karşı her türlü direnişten, dini fikirlere buluşacağı korkusuyla uzak durmamızı sağlamak üzere bir öcü gibi kullanılıyor.

Resmi tarihe göre, II. Meşrutiyet diye adlandırılan ve Temmuz 1908'de yeniden anayasal düzene geçilmesiyle başlayan dönem nihai olarak başarısız bir reform hareketiydi. Bu tespit, resmi tarih yazımında Nisan 1909'da gerçekleşen kanlı çatışmayı açıklayamayan bir çelişkiyi ortaya çıkartıyor: II Meşrutiyet neden bu kadar kanlı bir çatışmayı kışkırtı? Bu gericiler neye karşı ayaklanıyorlardı?

Resmi tarih açıklamasında, tıpkı Menemen'de olduğu gibi, politik fikirlerini dini bir dil kullanarak ifade eden insanlar gerici barbarlar olarak resmedilmektedir. Oysa ortaya çıkan şiddetin arkasında rasyonel maddi sınıf çıkarları yatmaktaydı. 1909'da çözülmesi gereken asıl mesele, mutlak monarşi ile kopuşun sürekli olup olmayacağıydı. Nisan 1909'daki karşı devrim girişimini gerçekleştirenler, Temmuz 1908 Devriminde kaybeden ve eski rejimi geri getirmek isteyenlerdi.

Bu gerçekler resmi tarihçileri bir dizi nedenle rahatsız etmektedir. Birinci neden, 1908 Devriminin kökten ve keskin doğasını kabul etmek Mustafa Kemal liderliğinde daha sonra

---

1 Bu makaledeki yazılanların bir kısmı daha önce Kemalizm Sol Değil kitabımda (IDE Yayınları Haziran 2004) yayınlandı.

yaşanan gelişmelerin abartılmış önemini küçültecektir. İkincisi, 1908-9'da Mustafa Kemal'in oynadığı rolün önemsizliği Kemalist kişilik kültünü zayıflatacaktır. Üçüncüsü, Nisan 1909 Darbesine karşı direnişin de darbeyi destekleyenlerin de farklı etnik kesimleri kapsıyor olması, bu çatışmada temel bölünme hattının ulusal ya da dinsel değil sınıfsal olduğunu gösterecektir.

1908 Ne Getirdi?

1908 Devrimi Türkiye'ye anayasal bir düzen getirmiş, ancak padişahı tahtında bırakmıştı. Devrimciler de hükümete katılmamış, sahne arkasından çalışmayı tercih etmişlerdi.

Düzendeki değişiklikten kazananlar ve kaybedenler oldu. Ancak kaybedenler (padişahın yakın çevresi, bazı general ve bürokratlar, zengin gayrimüslimler) tam olarak yenilmemişti. Modernleşme hareketi, yurtdışında eğitilmiş profesyonel yeni subay kadrolarının orduya katılmasını sağladı. Modern askeri eğitim, beraberinde modern politik fikirler de getirmişti. Padişah, monarşiye bağlılığından kuşku duyduğu bu subaylar yerine alaylı subayları öne çıkartıyor ve onlara ayrıcalıklar tanıyordu.

Bu durum, orduda gerginlik yaratıyordu. 1908'deki yönetim değişikliğinden sonra iş başına gelen yeni Savunma Bakanı, orduda yeniden yapılanmaya gitti. Devrimden 3 hafta sonra, 15 Ağustos'ta İmparatorluk Yüksek Askeri Teftiş Kurulu ve padişahın Muhafız Alayı ortadan kaldırıldı. Almanya'da eğitim gören İzzet Paşa ve Mahmut Muhtar Paşa gibi profesyonel subaylar üst görevlere getirildiler. Bu değişiklikler, alaylı subaylar arasında huzursuzluk yarattı ve önemli bir kısmı ordudan atıldı.

Padişah, gayrimüslimler arasında elit bir kesime ayrıcalıklar tanıyarak, kendisine ve monarşiye bağlamıştı. Bu elitler de kaybettiklerini geri almanın yolunu arıyorlardı. Bir karşıdevrim fikri, ordunun bir kısmında, bazı eski general ve alaylı subaylar arasında, devlet bürokrasisinin bir bölümünde, servetini monarşiye borçlu olan zenginler ve gayrimüslim nüfus içindeki elitler arasında destek buluyordu.

Nisan Darbesi'nin örgütlenişi hakkında çok net bilgiler olmamakla birlikte, ordu hiyerarşisinin bazı bölümlerinin bu işe karıştıkları açıktır. Monarşist komutanlar, meşrutiyet karşıtı birliklerin İstanbul'a nakledilmesini sağladılar. Askeri darbe, İstanbul'a yeni nakledilen Tüfek Birliği'nin 13 Nisan sabahı ayaklanmasıyla başladı.

Arnavut bir onbaşı ve Hamidiye Alayı'na mensup bir Kürt imamın liderliğinde, padişah ve şeriat lehine sloganlar atarak kışlalarından Sultanahmet Meydanı'na yürüdüler. Çok sayıda cüppeli, devrim sonrası yapılan reformlar nedeniyle işini kaybeden eski subay, askeri üniformalarıyla ayaklanan askerlerle birlikte yürüdü. Bu isyanın önceden planlandığı ve örgütlendiği açıktı; kendiliğinden bir durum değildi. Öğlene doğru hükümet konağı silahlı 5-6 bin asker tarafından çevrilmişti.[2]

Abdülhamit, isyan eden askerlerin meşrutiyetçi yüzbaşı Ali Kabuli Bey'i sarayın bahçesindeki bir ağaca asarken 'onaylayan bir şekilde seyrediyordu.'[3] Aynı gün öğleden sonra isyan eden askerleri affederek darbeyi meşrulaştıran Abdulhamit, darbe yenilgiye uğratıldıktan sonra, isyanla hiçbir ilişkisi olmadığını açıklamıştı.[4]

Darbe, ordu hiyerarşisinin bir kesimi tarafından da destekleniyordu. Tevfik Paşa liderliğinde yeni bir hükümet kuruldu; ama gerçek erkin padişahın eline geçtiği netleşmişti. İstanbul'da İttihat ve Terakki bürolarına saldırı düzenlendi. Tanini ve Şura-yı Ümmet gazetelerinin matbaaları yok edildi. Meclisin, İttihat ve Terakkili üyeleri İstanbul'dan kaçtılar. Can güvenlikleri için kaygılanmaları anlaşılırdı; çünkü isyancı askerler iki milletvekilini asmış (yanlış kişileri öldürmüşlerdi; ancak hedeflerinin İttihat ve Terakki olduğu belliydi) ve Savunma Bakanı'nı yaralamışlardı.

---

2 Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden s.79-80

3 Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden s. 80

4 Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden s. 85

Darbeye Direniş

Liderlerinin büyük bir kısmı İstanbul'da saklanmasına rağmen İttihat ve Terakki, hızla harekete geçti. İttihat ve Terakki temsilcileri vilayetlere dağılarak darbenin sadece kendilerine değil, bütünüyle meşrutiyete karşı yapıldığını anlattılar. Hükümet, darbenin sadece İttihat ve Terakki'yi hedef aldığını iddia ediyordu. İttihat ve Terakki, telgrafhanelerdeki ve bürokrasi içindeki ilişkilerini kullanarak hükümetin yalanlarından önce kendi propagandalarının yayılmasını sağladılar. Çoğu kez de hükümet açıklamalarının yerine ulaşmasını engellediler.[5]

Darbeye karşı halk hızla harekete geçti. Selanik'te 30 bin kişi meşrutiyeti savunma gösterisi yaptı. Çok sayıda insan, darbeye karşı savaşmak üzere gönüllü oldu. Abraam Benaroya, Selanik'teki durumu şöyle tarif ediyor:

"Selanik'teki ordu, Makedonya ve Mahmut Şevket Paşa liderliğindeki Arnavut gönüllüleri tarafından güçlendirildi. Komitenin kahramanları Enver ve Niyazi, başkente hareket ettiler. Gönüllüler arasında çok sayıda Rum ve Bulgar, bir miktar da Musevi bulunuyordu.[6]"

İttihat ve Terakki, İmparatorluğun çoğu kentinden İstanbul'a telgraf çekme kampanyası başlattı. İttihat ve Terakki komiteleri, sıradan insanlar, askeri kulüpler ve hatta taşra bürokrasisi telgraf kampanyasına katılanlar arasındaydı.[7]

İstanbul dışındaki isyanlar da 13 Nisan olaylarının sıradan askerlerin dini tepkisinin ötesinde olduğunu gösteriyordu. 12 Nisan'ı 13 Nisan'a bağlayan gece çıkan Erzincan'daki ayaklanma 4. Kolordu Komutanı İbrahim Paşa tarafından bastırıldı. Erzurum'daki darbe girişimi 15 bin Müslüman ve Hıristiyan'ın kitlesel eylemiyle durduruldu. 20 Nisan'da Yusuf Paşa'nın darbe girişimi de telgrafhanelerdeki İttihat ve Terakki destekleyici-

---

5 Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden s. 88-99

6 Benaroya, Abraam (1986), *Η Προτη Σταδιοδρομια του Ελληικου Προλεταριατου* (Yunanistan Proletaryası'nın İlk Adımları), Atina s. 44

7 Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden s. 90

lerinin yardım çağrısıyla durduruldu. Yusuf Paşa daha sonra tutuklanarak mahkemeye çıkarıldı.[8]

Darbecilerin bir başka ve daha karanlık bir taktiği ise Ermenilere karşı provokasyonlar düzenlemekti. Bunun en vahşi örneği 14–16 Nisan'da Adana'da yaşandı; 17 bin Ermeni öldürüldü. Çıkan çatışmalarda, vahşi saldırganların 1900'ü öldürüldü. Adana'nın çoğu yakılıp yıkıldı. Dolaylı kanıtlar, Abdülhamit'in bu olaydaki parmağına işaret ediyor. Padişahın özel muhafızlarından birisi, katliamdan birkaç gün önce Adana'ya gitmişti.[9] Abdülhamit, daha önce, halk öfkesinin hedefini saptırmanın bir yolu olarak Ermeni katliamlarını kullanmak istemişti.

Katliamın olduğundan daha büyük bir boyuta ulaşması, yerel Müslüman dini liderlerin Ermeni Kilisesi lideriyle el ele vererek katliamı kınaması ve kurbanlarla dayanışma göstermesiyle önlendi. Bu da, katliamın dışarıdan örgütlendiğine ilişkin başka bir kanıttır.

Ermeniler Mersin, Tarsus, Kozan ve Maraş'ta saldırılara uğradı. İttihat ve Terakki subaylarının müdahaleleri, birçok başka yerde katliam yaşanmasını engelledi. İttihat ve Terakki destekçileri, provokasyonların önünü almak için Abdülhamit'in tahtan indirildiğine dair sahte telgraflar bile gönderdiler.[10]

Konya'daki katliam, aşağıdan yükselen eylemlerle durduruldu. Katliamı kışkırtan imam, yerel halk tarafından kentin camisinde tutuklandı. Mevlevi dervişlerinin başı Çelebi Efendi, bir konuşma yaparak *"herkesin Allah'ın çocuğu"* olduğunu söyleyerek Türklerin kardeşlerine karşı el kaldırmamaları çağrısında bulundu.[11]

Aşağıdan yükselen direniş, darbenin sınıf doğasını da açığa vuruyordu. Darbe, orta kademeli ordu subaylarının direnişi ile

---

8 Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden s. 121

9 Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden s. 123

10 Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden s. 122

11Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden s. 124

çökertildi. İstanbul 1. Ordu Komutanı Nazım Paşa darbeyi desteklemişti. Selanik'teki 3. Ordu, İttihat ve Terakki'nin kalesiydi ve darbeye karşı çıktı. Edirne'deki 2. Ordu'nun beklenmedik bir şekilde darbeye karşı çıkması, İstanbul'u batıya karşı savunmasız bıraktı. Erzincan'daki 4. Ordu'nun komutanı İbrahim Paşa, telgrafla meşrutiyeti desteklediğini açıkladı ve İstanbul'a yürüme tehdidinde bulundu. Dolayısıyla darbe, ne doğudan ne de batıdan taraftar bulabildi. 16 Nisan'da meşrutiyetçi 15 bin asker, İstanbul'un 72 km. ötesindeki Çatalca'ya ulaşmıştı. Asker sayısı da giderek artıyordu.

Meşrutiyeti savunmak üzere orduların toplandığı gerçeği, İstanbul'da yaygınca bilinmiyordu. İstanbul'un Ermeni asıllı vekillerinden olan Krikor Zohrab, 1, 2, 3, 4, 5, 6 ve 7. kolordulara bağlı binlerce askerin imzasını taşıyan ve darbeyi destekleyen metni mecliste okudu.[12]

Bu imza metni, darbenin ne kadar iyi hazırlandığının bir başka kanıtıydı. Metnin okunduğu saatlerde, Adana'da Zohrab'ın dindaşları kılıçtan geçiriliyordu. Zohrab'ın konuşma yaptığı meclis artık işlevsizdi. İttihat ve Terakkici çoğunluk, İstanbul'dan kaçmıştı. Darbecilerin orduya güvenemeyeceğinin ilk işareti, iki milletvekilinin de içinde olduğu Çatalca'ya gönderilen heyetin, meşrutiyetçi ordu tarafından tutuklanması ve geri dönmelerine izin verilmemesidir.

17 Nisan'da imparatorluğun her tarafından gönderilen mesajlar mecliste okundu. Hepsi darbeyi, mutlakıyete dönüş olarak lanetliyordu. Savunma Bakanlığına, ordu birlikleri tarafından gönderilen benzeri telgraflar yağıyordu.

20 Nisan'a gelindiğinde fareler, batmakta olan mutlakıyetçi darbe gemisini terk etmeye başlamışlardı. Trenler, kendisini cüppelerle kamufle etmeye çalışan askerlerle doluydu. Darbe sonrası meclis tarafından başkan seçilen İsmail Kamil Bey, Britanya Elçiliği'ne sığındı.

İttihat ve Terakkici vekiller, 22 Nisan'da Yeşilköy'de toplandılar. Artık Abdülhamit'i tahttan indirmenin gerektiğini tartıştılar. Padişah ise tahtta kalmak için her şeyi yapmaya

---

12 Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden s.93

hazır olduğunu gösteriyordu. Abdülhamit, darbeyle ilişkisi olduğu iddiasıyla 543 kişilik bir liste hazırladı. Listedeki isimler arasında kendi yakın arkadaşları bile bulunuyordu. Bu isimlerin 35'i gazetelerde yayımlandı.

Devrim ve karşı-devrim arasındaki mücadelenin milliyet ve din boyutunu aştığının bir başka kanıtını, kaçanların kompozisyonunda da görebiliriz. 23 Nisan'da '*mutlakıyetçi paşalar ve aileleri ile darbeyi desteklemiş olan zengin Rum ve Ermenilerden oluşan nüfusun kaçışı ivme kazandı. Limandan çıkan her gemi, kapasitesinin üstünde insan taşıyordu.*'[13]

25 Nisan'da meşrutiyetçi birlikler İstanbul'a girdi. Taksim ve Taşkışla'da yaşanan çetin çatışmalarda 97 meşrutiyetçi, 297 de mutlakıyetçi öldü. Başka yerlerdeki direniş daha zayıftı ve öğleden sonra padişah teslim oldu. Olağanüstü hal ilan edildi ve darbeciler tutuklanmaya başlandı. Beş bin darbeci tutuklandı. İstanbul'da 27 Nisan'da toplanabilen meclis, Abdülhamit'i tahttan indirip yerine Mehmet Reşat'ı geçirme kararı aldı.

Abraam Benaroya, Selanik'teki tepkiyi şöyle ifade ediyor:

Selanik sokakları bir kez daha Jön Türklerin zaferini kutlayan gösterilerle doldu taştı. Bir kez daha sloganlar, marşlar, tartışmalar ve zafer nutukları dinledik.[14]

Darbenin bastırılmasından sonra bir dizi alaylı subayı ölüme mahkûm eden askeri mahkemeler süreci başladı. Mutlakıyetçi generaller gibi daha üst sınıflara mensup komplocular, sürgüne gönderildi; diğer ordu subayları da ya görevden alındı, ya da rütbeleri düşürüldü. Karşı-devrimciliğin cezası bile sosyal sınıf temelinde veriliyordu.

Abdülhamit, iki karısı ve birkaç yardımcısıyla Selanik'e gönderildi. Selanik, devrimin merkezi olduğu için orada yeni bir karşı-devrim girişiminde bulunma şansı daha azdı. Musevi kapitalist Allatini'nin deniz kenarındaki malikânesine yerleşti.

Başarısız darbeyi, kabinede kimlerin yer alacağına dair uzun süren tartışmalar izledi. Çünkü mutlakıyetçiler hâlâ etkilemek üzere mücadele ediyorlardı.

---

13 Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden s.112

14 Benaroya, Abraam (1986), *Η Προτη Σταδιοδρομια του Ελληικου Προλεταριατου* (Yunanistan Proletaryası'nın İlk Adımları), Atina s. 45

Abdülhamit'in darbeyi destekleyip, desteklemediği konusu çok tartışıldı. Ancak asıl mesele bu değildi. Abdülhamit, iddia ettiği gibi darbenin organizasyonunda parmağı olmasa ve darbeye karşı çıkmış olsa da hareketin hedefleri tartışılmayacak kadar açıktı. Mutlakıyetçi bürokratlar, sarayla ilişkileri iyi olan her dinden zengin kesimler ve rütbeleri düşen alaylı subaylardan oluşan bu sosyal grubun çıkarı, eski rejimi geri getirmekten geçiyordu. Padişah, bulunduğu konum itibariyle ya mutlakıyetçi bir yönetimin ya da meşrutiyetin başında olmayı tercih edebilirdi. Padişah bir semboldü; rejimin kendisi değil. Abdülhamit, darbeyi desteklememiş olsa bile, hedefi mutlakıyeti geri getirmek olan darbenin doğası değişmeyecekti. Padişah, darbe başarısız olunca darbecilerin hedeflerine sırtını dönebileceğini mükemmel bir biçimde sergiledi. Abdülhamit, komploculuların isimlerini vererek sonuna kadar tahtta kalmak için debelendi.

Resmi tarih, bu darbeyi kendiliğinden gelişen gerici ve tümüyle dini bir hareket olarak göstermeye çalışır. Modern Türkiye'deki politik çatışmaları da benzeri bir çerçevede sunmayı tercih edenler tarihin bu versiyonuna yöneliyor.

Darbe, politik düzenin doğası üzerine mücadele eden iki farklı sosyal tabana sahip iki farklı çıkar grubunun politik mücadelesiydi. Bir başka deyişle, bu bir sınıf mücadelesiydi.

Darbenin yarattığı kriz, devrimin dönüm noktası oldu. Devrim, mutlakıyetle hesaplaşmaya itildi. İttihat ve Terakki, hükümete daha fazla ve daha açık katılıma zorlandı.

1909'a gelindiğinde yaşanan değişim süreci artık geriye çevrilemez bir hale gelmişti. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, mutlakıyetin meşru yollarla geri getirilmesinin yollarını kapatmıştı.

1908-1909'un Tarihsel Önemi

Kemalist düzenin 1930'larda sağlamlaşmasıyla, daha önce bayram günü olarak kutlanan 1908 Devrimi'nin yıl dönümü 23 Temmuz resmi tatil olmaktan çıkarıldı. Son kutlama, 1934'te yapıldı.

Bu durum, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen tarihi yeniden yazma işinin bir parçasıydı. 1908'de öne çıkanlar,

daha sonra Mustafa Kemal'in hışmına uğradılar. Yeni düzenin Mustafa Kemal'in etrafında şekillendirilmesi, 1908'in ve öneminin tarihten silinmesini gerektiriyordu. Mustafa Kemal, 1908'de hiçbir önemli rol oynamamıştı. Kemal, kendi nutkunda 1908'e dair kendisiyle ilgili herhangi bir iddiada bulunmamaktadır. Mustafa Kemal'e yakın bir biyografi yazarı, 1909 Darbesi'ne karşı direnişteki rolünü de 'sınırlı ve kısa süreli' olarak tarif etmektedir.[15]

1908, gerçek bir devrim *başlangıcıydı*. Padişah, meşrutiyet ve seçimleri kabul etmek zorunda kaldı. Orduda ve devlet aygıtında radikal değişiklikler yapıldı. Daha da önemlisi bütün bunlar aşağıdan gelen bir hareket tarafından dayatılmıştı. Sınıf mücadelesi yükselişe geçti. 1909'da karşı-devrimci darbe girişimi şiddetli bir direnişle karşılaştı ve Abdülhamit iki hafta içinde tahttan indirildi.

1908–18 dönemi resmi tarihte İkinci Meşrutiyet Dönemi olarak geçmektedir. 1908, Osmanlı yönetiminde yeni bir politik hat olarak sunulmaktadır; hâlbuki 1908-09'da Osmanlı'daki güç dengelerini değiştiren ve kapitalist sosyal düzenin gelişmesinin önünü açan bir devrim yaşandı.

Avrupa ve Türkiye'deki bütün basın, Türkiye'de dramatik bir değişimin gerçekleştiğini kabul etti. 1908 sonrası Türkiye'de mantar gibi biten yeni yayınların hepsinde geleceğe ilişkin umutlar dile getiriliyordu.

Bu umut, aynı zamanda Türk Devrimi'nin yalnız olmadığı gerçeği üzerine yükseliyordu. 1905–6 kışında Rus işçileri çarlık rejimini sallayarak dünyadaki ilk işçi konseylerini (Sovyet) kurmuşlardı. İran'da devrim olmuştu. Çin'de İmparatorun 1911'de devrileceği devrim mayalanıyordu.

Dönemin Marksistleri, 1908'in bir devrim olduğu görüşündeydiler.[16] 1908, devrimci bir dalganın parçasıydı. Rusya'daki 1905 Devrimi'nin temelinde, kısmen Rusya'nın 1904 Rus-Japon Savaşı'ndaki yenilgisi vardı. 1908 devriminin temelinde de, Rusya ve Britanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki toprakları üzerindeki kontrolünü ortadan kaldırmak

15 Mango, Andrew (1999), *Ataturk*, Londra s. 87

16 Lenin, V. I. (1963), *Collected Works*, 47 Volumes (Toplu Eserleri 47 Cilt), Moskova s. 183

üzere harekete geçmesi vardı. 1905 Rus ve 1908 Türk devrimleri ortak nedenlere sahipti.

1905 Rus Devriminin yarattığı devrimci fikirler, Türkiye'deki hareket üzerinde doğrudan ciddi etkilere sahipti. 1909'un ortalarına kadar, kitlesel hareket Türkiye'deki politik güçler dengesini geri dönülmez bir şekilde değiştirdi. Yeni bir sınıf iktidardaydı. Bu bir devrimdi.

31 Mart Olayları ve Türkiye'de Burjuva Devrimi

Bazı yazarlar, burjuva devrimini idealize ederek hangi devrimin burjuva karakter taşıdığı konusunda kriterler ortaya atarlar. Ancak gerçek burjuva devrimlerinin çoğu bu kriterlere uymaz.

Burjuva devrimleri farklı tarihlerde, farklı yerlerde, farklı biçimler almış ve farklı sosyal gruplar tarafından gerçekleştirilmiştir. Hepsinde ortak olan şey: Kapitalist sınıfın ve kapitalizmin gelişmesi önündeki engelleri kaldırmak.

Bu devrimlerin çoğunda ortak olan diğer bir faktör de, devrim liderleri kendilerini yeni bir yönetici sınıf olarak hakim hale getirmek istediği için eski rejimi yıkarken ihtiyatlı davranmalarıdır. İngiliz ve Fransız Devrimlerinin her ikisinde de kralların idamı devrimci ayaklanmaların ilk döneminden yıllar sonra gerçekleşti ve devrimin gelişim sürecindeki bir krize yanıttı. Bu durum devrimin gericiliğe karşı kendini savunmak zorunda kaldığı ve bu nedenle ileri atılma cesareti bulduğu noktadır. Nisan 1909 Türk burjuva devrimi için böyle bir andı.

1908 Devrimi, 1649 ve 1789 klasik burjuva devrimlerinden çok farklı bir dönemde gerçekleşti. Artık kapitalizm Avrupa ve Amerika'da egemendi. Yabancı sermaye Osmanlı ekonomisinde önemli bir rol oynuyordu. Güçlü bir orduya olan ihtiyaç, subayların eğitim için Avrupa'ya gönderilmesini gerektiriyordu. Eğitime yollanan subaylar Avrupa'da, kendi durumlarında olan insanların toplumda daha fazla söz sahibi olduğunu ve daha yüksek bir statüde bulunduklarını gördüler. Kendilerini aşağılanmış hissederek kendi toplumlarının ilerlemesini istediler.

Bu durum, alt kademe ordu subaylarının 1908-9'da neden dikkate değer bir rol oynadıklarını anlamamıza yardım ediyor.

Ancak devrim sırasında bir kitle hareketinin temsilcileri gibi davrandılar. Bu devrim, subayların zekice bir komplosu değildi. İmparatorluğun her tarafındaki kitlesel hareketlere, tüccarların, zanaatkârların, devlet bürokrasisinin ve 1908 sonrasında da işçilerin aktif katılım ve desteğine dayanıyordu.

Dolayısıyla 1908 Devrimi, her hangi bir başka modelden çok, klasik bir burjuva devrimine benziyordu. Bu devrim net bir şekilde kapitalist gelişmenin kapılarını açtı; otokratik düzene son verdi. Limited şirketlerinin sayısında bir patlama yaşandı. Mustafa Kemal'e atfedilen çok sayıda reform, 1908–19 döneminde başlatıldı. Şeriat mahkemeleri 1916'da feshedildi. Büyük güçlere verilen *kapitülasyonlar* 1914'te kaldırıldı. Hatta dilde reform bile başlatıldı. Bu devrim, ordu subaylarının önemli bir rol oynadığı bir koalisyon tarafından gerçekleştirilmişti. Ama net olarak bir burjuva devlet kurmayı hedefleyen oldukça önemli bir sivil toplumsal harekete dayanıyordu.

Bu hareketin canlı ve örgütlü bir politik hayatı vardı. 1907 sonunda Paris'te buluşan muhalefet, iki önemli Ermeni devrimci örgütünü, Türk muhalefet gruplarıyla, özellikle İttihat ve Terakki ile bir araya getirdi. İttihat ve Terakki'nin liderlerinden Bahattin Şakir 1909'da gururla şöyle yazıyordu:

İttihat ve Terakki, ülke çapında bulunan 360 şubesi ve 850 bin üyesiyle meclisteki çoğunluk ve hükümetle birlikte 'Osmanlı kamuoyunu' oluşturmaktadır.[17]

İttihat ve Terakki'nin bir devrime liderlik ettiği, 30 yıl hüküm sürmüş bir padişahı tahttan indirdiği ve sarayın Osmanlı politikalarındaki rolünü çok azalttığı göze alınırsa Bahattin'in özgüveni şaşırtıcı değildir. Bu gerçekten de devrimci bir değişimdi ve konuşmaların tonundaki özgüven devrimin güçlü köklere sahip olduğunun bir göstergesiydi.

1908–9, düşünülebilecek her açıdan, Türkiye'nin burjuva devrimiydi.

Devrimler, bir dönüm noktasıdır, ancak hiçbir toplum bir gecede değişmez. Politik erkin değişmesinin ertesi günü ekmek hala aynı yöntemle pişirilir, fırının sahibi yine aynıdır ve

---

17 Hanioğlu, M Şükrü (2001), *Preparation for a Revolution, the Young Turks 1902-1908* (Bir Devrime Hazırlık, Jön Türkler 1902-1908), Oxford s. 288

daha da önemlisi fırıncı, fırın işçisi ve ekmeği alan müşterinin kafasındaki fikirler hemen hemen aynıdır. Birden bire, yeni olasılıklar dünyasına kapılar açılmıştır, ama bu olasılıklar ancak bir mücadele süreci sonucunda gerçekleşebilir. Devrim, bu sürecin başlatılmasıdır.

Kemalist tarihçiler 1908'i 'devrimciler ne istediklerini bilmiyorlardı' diye eleştirirler ve 1908'i monarşiyi yıkmadığı için küçümserler. İngiliz ve Fransız burjuva devrimlerini yapanlar da kralın kafasını kesmek üzere yola çıkmamışlardı. Bu amaçla yola çıksalardı, büyük bir olasılıkla işe daha başlamadan kendi kafalarını, ellerinde bulurlardı. Her iki devrimde de kralın kafasının kesilmesi, devrimin ilk aşaması üzerine gelişen krize bir yanıt şeklinde yaşandı.

Büyük burjuva devrimlerine ilk adımları atanlar ne yaptıkları konusunda çok net değillerdi. Büyük İngiliz Devrimi'nin lideri Oliver Cromwell, kendi mücadelesi hakkında şunları söylüyor:

'*Nereye gittiğini bilmeden yola çıkarsan, başka türlü ulaşamayacağın kadar ileri gidersin*'[18]

23 Temmuz 1908, bir mücadele patlamasının kapısını araladı. Devrim, öncelikle eski düzenin destekleyicilerine karşı yaşam mücadelesi vermek zorundaydı. Monarşistler ve sadık subaylar 24 Temmuz'da yok olmadı. Kaybettikleri mevzileri geri kazanmak için mücadele ettiler. Sözde "31 Mart Olayları" yani 1909 Nisan Darbesi'ne karşı mücadele devrimin eski düzenden geri dönüşsüz kopuşunun dönüm noktası oldu.

Cem UZUN

18 Callinicos, Alex (1989) *Bourgeois Revolutions and Historical Materialism* (Burjuva Devrimleri ve Tarihsel Materyalizm), International Socialism Journal, Haziran 1989, No. 43, Londra s. 113

19 Mayıs
Bir Bayram Nasıl Keşfedildi?

Milliyetçilik asıl olarak psikolojik nitelikli[bireylerin, bir siyasi düzenin üyeleri arasında topluluk oluşu vurgulayan sembol ve inançlar dizisine mensubiyeti] bir olguyu' tanımlar[1]

20'li yılların başında İmparatorluktan Cumhuriyete geçişte, eskiden de var olan, kendine ait bir devlete sahip olmaya ve onu idare etmeye alışkın olan askeri yönetici elit sınıf olan Kemalist kadrolar, eskiden de olduğu gibi, "Memluklar tipinde bir yönetici sınıf olarak,"[2] yönetenlerin *huzuru* sağladığı, yönetilenlerin artık üreterek, yönetenlerin bekasını yükümlendiği[3], kendini idare eden fakat yaptırım gücü olmayan zayıf sınıfların üzerine oturmuştur.

Kemalizm'in, İttihatçıların laik, batılılaşmacı milliyetçiliğinin temelini oluşturan, Anadolu dışı irredantizmi kırpılmış, bir Türkî idealdir. İttihatçılığın devamı olarak yapılan Kemalist reformlar; Osmanlıcılığı ve İslam'ı reddederek ve İmparatorluğu Anadolu Türklerinin oluşturduğu etnik millete hizalı tümleşik bir teritoryal siyasî topluluk olarak yeniden tanımlayacak şekilde, kentlerde bir dizi modernleştirici toplumsal ve kültü-

---

[1] Pierson, Christopher, Modern Devlet, Çev. Dilek Hattatoğlu, Çivi Yazıları 200, s 102

[2] Gellner Ernest, Milliyetçiliğe Bakmak, çeviri Simten Coşar İletişim Yayınları 1998 sayfa 124

[3] Bu ayrışma tamamen işlevsel olup ayrışmaya pek az karşı çıkılmış hatta iyi gözle bakılmıştır

rel reformu kabul ettirip, Türk anavatanının takipçisi olduğu Osmanlı İmparatorluğu ile Halife'den kopması işine nezaret etmektir.

Millete dair bu teritoryal ve *sivil* düşüncelerin gerçekleştirilmesi, millî bir kültürel kimlik içinde bir dayanışma temelini gerektirir. Ancak bu temel yoktur ya da çok zayıftır. Anadolu kendini İslami bir kimlikle ifade etmektedir. Halife'nin gölgesi de hala önemli ölçüde etkilidir. Bu durumda Kemalistler bir etnik geçmişi keşfederek, Türklerin kökenini Orta Asya'ya, Oğuz Han'a uzanan bozulmamış soylarına, dillerinin (Güneş Dil Teorisi) eskiliğine dayandıran bir teoriden yararlanarak zoraki etnik mitler, anılar, değer ve semboller tedarik etmeye çalıştılar. Ancak Mitolojiyi harekete geçirerek sağlamaya çalıştıkları dayanışma temelini kurmakta ve heyecanlandırmada yeterli işlevi göremez.

Kemalistler tarafından 1920lerin ortalarından itibaren Müslüman-Osmanlı milliyetçiliğine alternatif olarak konulan ve kesin bir şekilde benimsetilmeye çalıştıkları Türk Milliyetçiliği programı, Toplumun geniş kesimlerinde öfkeye yol açar. Bu program, 1912–1922 arasındaki *o zor dönem*de gerçekleştirilen Müslüman-Osmanlı dayanışması bağlarını yok etmiştir. Milli Mücadele'nin başlangıçtaki *ümmetçi* çıkışı ve karakteri unutulmamalıdır.

Bunun yanında bu mitlerin, Anadolu'nun sahiplerinin Türkler olduğu ve Anadolu'dan kovulanların, bu topraklarda haklarının olamayacağı yönünde bir bilinci geliştirdiğini söylemek mümkün. Her romantik milliyetçilikte bir uzak ülke ve altın çağa atıf yapılarak tebaa şekillendirilmeye çalışılır, heyecanlandırılır. *Turan* da bu işlevi görmüştür. Güneş dil teorisi de yerleşik olarak bulunulan toprağın çok eskiden beri sahibi hatta ilk sahibi oldukları bilincine ve propagandasına yöneliktir.

Teritoryal düşüncede sağlanan görünüşteki başarıya rağmen, etnik payandalarında ciddi sorunlarla karşılaşılır. Etnik seferberlik, milliyetçiliğin gelişimi bakımından temel oluşturmayı başaramamıştır.

Küçük kasaba ve köyler İslâm'a bağlılık duymayı ve İslâmî duygular sergilemeyi sürdürürler; Türkî teorilerin ve sembo-

lizmin, yaratılan burjuvazi arasında bile, geniş ve yaygın bağlılık hissini oluşturmayı başaramaması, 30'lu yılların ortalarında yeni arayışları beraberinde getirmiştir.

Kemalistlerin millet ve milliyetçilik kurgusu ile ilgili literatürden haberdar oldukları anlaşılmaktadır. Kemalistler bu konuda oldukça bilinçlidirler ve ne yaptıklarının farkındadırlar. Türk Milliyetçiliğinin yerleştirilmesi için zor da dâhil olmak üzere ne gerekliyse adım adım yapmaktan çekinmezler.

1930'ların ortası, Kemalist rejimi kalıcılaştırıcı önlemlerin meyvelerini verdiği yıllardır ve 30'lar, Kemalist kadroların bir önceki on yıla göre oldukça rahat oldukları bir dönemi ifade eder. 1925 Mart'ında kabul edilen *Takrir-i Sükûn Kanunu'nun* sağladığı eşsiz ortam da bu koşulların pekişmesinde önemli rol oynar. Her türden siyasi muhalefetin yok edilmesi ve basının susturulmasında neredeyse hükümete sınırsız yetki veren *Takrir-i Sükûn Kanunu*, büyük işlev görür. Kemalistlerde artık önceki on yıldaki çekingenliği yoktur, kendilerine güvenleri gelmiştir. Kemalizm'in topluma istediği kimliği yerleştirebilmesi açısından, unutkan bir toplum yaratmak anlamında kolaylaştırıcı bir öğe olarak Harf İnkılâbı da ihmal edilmemiştir. Tabii bu arada *İmparatorluğu parçalayan kadroların üyeleri oldukları da unutturulmuştur*. Muhalefet potansiyeli ortadan kaldırılmış, ayrılıkçı kalkışmalar tedip edilmiş, tek parti kurumsallaşmıştır. Artık Halife gibi birinin de gölgesi kalmamıştır. Velhasıl toplumun siyaseten teslim alınma süreci tamamlanmıştır. "Eleştirici düşüncenin olmadığı yerde ise her türlü saçmalık ve abesle iştigal mümkündür ki, inkılâpların art arda yapılarak *modernleşme süreci*[4]nin hız kazandığı 1920'lerin ikinci yarısından sonra, 1930'larla birlikte tam da bu olmuştur."[5]

Bütün bu inkılâplar aynı zamanda Falih Rıfkı'nın da söylediği gibi *Türkleşmek* amacına hizmet etmektedir.[6]

Kemalist rejimin yerleştirilmesi için *Takrir-i Sükûn Kanunu* eşsiz bir olanak sağlar. Mustafa Kemal'in prestiji ve etrafında örülen kişi kültü de bu dönemde başlar ve ilk Mustafa Kemal

---

[4] Altını ben çizdim
[5] Öngider Seyfi, Kuruluş ve Kurucu, Aykırı y. 2003, s 253
[6] Öngider Seyfi, Kuruluş... s 257

heykeli 1926'da dikilir, onu Taksim anıtı izleyecektir. Bu anıt görsel araçların, geçmişin yeniden yazma konusunda kullanılışının eşsiz örneğidir. Önder figürü bu dönemde otoriter laik modernleşme ve *Türklük* temelinde milletin inşası gibi bir dizi politikanın tanıtılması ve savunulmasında kullanılmaktadır. Bu politikalar, laiklik söz konusu olduğunda, geniş kitleler tarafından tepkiyle karşılanır, Türk milliyetçiliği söz konusu olduğunda ise, Türk olmayan topluluklar için bir tehdidi ifade eder.[7]

1930'larda ki *Serbest Fırka* deneyimi, Kemalizm'in oldukça zayıf olduğunu da gözler önüne sermiştir. Anadolu'nun Kemalizm'e ve Kemalist milliyetçiliğe dahli yoktur ve romantik milliyetçiliğin mitolojik öğeleri Anadolu'yu heyecanlandırıp, Kemalistlerle dayanışma duygusunu geliştirememiştir. Kısacık *Serbest Fırka* deneyimi, yönetici elitin, zorla kabul ettirdiği Kemalist milliyetçiliğin toplumla bağlarını kuramadığını göstermiştir.

Bu dönemin tanıklarından Ahmet Hamdi Başar, Mustafa Kemal'in 1930'larda Samsun'a gelişini şöyle anlatır: "Samsuna geldiğimiz zaman başka yerde görmediğimiz bir manzara karşısında kaldık: gece her tarafta fevkalâde inzibatî tedbirler alınmıştı- İstasyondan itibaren bütün yollar süngülü askerler tarafından tutulmuştu. -Halk asker kordonlarının arkasına sinmişti. Bu suretle askerden ve polisten mâada hiç kimseyi görmeden, âdeta bir düşman şehrine henüz giren bir kumandan gibi, Gazi ve bizler otomobillerle, Gazinin misafir edileceği konağa geldik- O Samsun ki, 1919 senesi Mayıs'ında, Gazinin, vatanı kurtarmak üzere Anadolu'ya ilk adımını attığı yerdi- *On bir sene sonra vatanı kurtarmış, davalarını ortaya atmış, inkılâbını tamamlamış bir şef, bir kurtarıcı sıfatı ile ve daha iyi neler yapılabileceğini anlamak maksadı ile buraya girdiği gece ayni adam bir inzibat kordonunun himayesine muhtaç kalmaktadır*"[8a]

---

[7] Zürcher Eric Jan, Savaş, Devrim, Uluslaşma, Çev. Ergun Aydınoğlu Bilgi Ün. Y. s 254-255

[8] Başar Ahmet Hamdi, Atatürkle Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, Tan M. 1945, s 36

[8a] Altını ben çizdim [S.Ç.]

Bu durumda yeni mitlere, yeni heyecanlara ve yerelin ortak edilmesine ihtiyaç olduğu fark edilmiştir. 1920'lerin ortasında başlayan, Mustafa Kemal'in etrafında örülen kişi kültü, 1930'larda yoğunluğunu arttırarak devam edecektir. 30'lu yıllar aynı zamanda kapitalizmin büyük krizinin güçlü adamlarla çözmenin geçerli olduğu yıllarla da örtüşmektedir. Tek tip bir toplumun inşası için en önemli adımlardan biri de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1935 yılı kongresinde atılır. Nazi örneğini izleyen CHF, fırka ile devleti birleştirir. Fırka, artık Yunus Nadi'nin deyimiyle, "bütün milleti aynı hedef istikametinde toplayan muazzam bir aile kucağı"[9]dır. Totaliter bir iklim yaratılmıştır.

Ankara'da Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi de bu dönemde kurulur. Fakültenin açılışını mecliste, dönemin Maarif Bakanı şu sözlerle ifade eder: "Atatürk"ün yüksek dehasından doğan ve kendi kutlu eliyle yaratılan tarih ve dil hareketi, bunlara bağlı arkeoloji ve coğrafya bilgileri için Ankara'da bir fakülte açılacaktır"[10]

1930'lar Türk olmayan topluluklar için, 2510 Sayılı *İskan Kanunu* (1934) ve Meclise geldiği gün kabul edilen *Tunceli Kanunu*ndan (1935) dolayı da özel bir önem taşır. Oluşturulan totaliter iklimde bu kez yerellik seferber edilerek, *Kurtarıcının* maceraları yeniden yorumlanacak ve yerel, sürece dahil edilecektir. Samsun-Erzurum-Sivas-Ankara zinciri yeniden kurgulanarak, 19 Mayıs'a da ayrı bir önem ve anlam verilecektir. "Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı ve Türk ordularının 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdiği doğrudur da geri kalan her şey bu resmi tarihin şöyle ya da böyle kurbanı"[11] olarak yeniden kurgulanacaktır. Devletin yeniden üretimi çerçevesinde lider yeniden üretilerek, *halk* da bu sürece dahil edilerek, lider, "*Tek Adam* olmaktan da öteye gidecek, kurduğu devletin tanımı bile *Devlet, Atası etrafında toplanmış millettir* diye yapılacaktı[r]."[12]

---

[9] Ertunç Ahmet Cemil, Cumhuriyetin Tarihi, Pınar Y.2004, s. 273
[10] Ersanlı Behar Büşra, İktidar ve Tarih, AfaY. 1992 s. 169
[11] Öngider Seyfi, Kuruluş... s. 5
[12] Öngider Seyfi, Kuruluş... s. 131

Tarihin, açıktan iktidara yedeklendiği bu dönemde, Türk Tarih ve Araştırma Kurumu kurularak "geniş halk tabakaları, Türk Tarihi Araştırma Kurumu'na fiili, müspet yardım ve hizmette bulunacak, bunu vatani, milli vazife bilecek ve bununla mülellef tutulacaklardır." [13]Siyaseten teslim alınmış toplum her yöne çekilip her işe koşulabilir durumdadır. Bu dönemde rejimin en önemli kurumlarından *Halkevleri*'nin bütçesi, Diyanet İşleri Reisliği dahil birçok Vekalet bütçesi toplamının üstündedir.

Orta Asya'nın yerini, Anadolu, Oğuz Kağan'ın yerini de ulusal kahraman alacak ve Halaskar'ın maceraları yeniden yorumlanarak yeni bir mit yaratılacaktır. Bu yeni süreçte bu kahramanlığa somut olarak yerliler de dâhil edilecektir. Soyut Ata'nın yerini somut Ata alacak, kurtarıcı ve kurucunun maceralarına halk da menzil menzil (Samsun-Erzurum-Sivas-Ankara) dâhil edilerek kahramanlığa ortak edilecek, Türk milliyetçiliği kurgusuna yeni bir zemin aranacaktır.

"Yıl 1936. Günlerden 19 Mayıs. Atatürk Dolmabahçe'de, yanında Şükrü Kaya, Ruşen Eşref, Kılıç Ali, Salih Bozok, Mehmet Soydan, Nuri Conker var, konuşuyorlar.

"Birdenbire Atatürk soruyor: 'Bugün günlerden ne?'

"Diyorlar Salı, Çarşamba neyse.

"Ayın kaçı: 19'u

"Aylardan ne: Mayıs.

"Ne oldu bugün söyleyin bakalım" diyor.

Düşünüyorlar, 19 Mayıs'ta ne oldu?

Nuriye Akman şaşırıyor. "Bilmiyorlar mı? Nasıl olur?" diyor. Bozdağ devam ediyor:

"Nasıl bileceksin canım. O zamana kadar 19 Mayıs'ın lâfı yok. Onun için soruyor Atatürk. Şimdi bunlar arıyorlar, İzmir'in işgalinin 3'üncü günü, diyorlar. 'Ankara mitingi yapılmıştı', diyorlar. Atatürk 'değil' diyor.

'İsmet Paşa'nın Lozan'dan Gazi'ye çektiği telgraf,' diyorlar.

---

[13] İğdemir Uluğ, Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu, TTK 1973 Akt. Büşra Ersanlı Behar İktidar ve Tarih s 173

"Hayır, o 1923'te, Mayıs'ta değil, diyorlar. 'Haliç Konferansı,' diyorlar.

"İngilizlerle Irak meselesi üzerinde konuşmuştuk,' diyorlar.

Akman da bu kez gazeteci merakıyla, "Kim anlatıyor bunu size?" diye araya giriyor.

İsmet Bozdağ yanıtlıyor:

"Şükrü Kaya anlattı. "Terakkiperver Fırka'nın kapatılması da bu aylarda olmuştu," diyorlar.

"Atatürk, 'Bırakın yahu bunları' diyor. 'Öyle bir şeydir ki bu, ülkenin kurtuluşudur'. Yine bulamıyorlar. En sonra Şükrü Kaya hatırlıyor, 'Bu sizin İstanbul'dan ayrıldığınız gün mü?' deyince 'Yaklaştın' diyor, 'Samsun'a çıktığımız gün'. Sonra, 'Asıl yapacağınız bayram bu,' diyor.

Ertesi sene 19 Mayıs'ta Şükrü Kaya'nın tertibiyle 19 Mayıs Bayramı kutlanıyor."[14]

Burada 19 Mayıs 1919, yeni bir kurgunun başlangıcına işaret etmektedir. Ulusal Kahraman yeniden yorumlanarak, Halaskâr'ın yeniden yaratılma sürecidir.

Yerelliğin seferberliği ve sürece ortak edilmesi de Türk milliyetçiliğin gelişimine temel oluşturma bakımından ayrı bir kurgu sürecini başlatır.

Sait ÇETİNOĞLU

[14] Altan Mehmet, Birinci Cumhuriyet Üzerine Notlar, Birey Y.2001, 183-184

6/7 Eylül
Özel Harp Dairesinin Bir İç Hat Manevrası

1955 yılında bir İngiliz sömürgesi Kıbrıs'taki bağımsızlık mücadelesi 'Kıbrıs bunalımı'na sebep olmuştur. Bunalımı' çözmek için Londra'da 29 Ağustos 1955 tarihinde başlayan Kıbrıs görüşmeleri İngiltere, Türkiye ve Yunanistan Dışişleri Bakanları Mc Millan, Stefanapulos ve F.Rüştü Zorlu arasında sürmektedir, İngiltere başbakanı Sir Eden, sorunun Birleşmiş Milletlere taşınmasını ve BM'nin taraf olmasını önlemek için, taraflarla anlaşmak ve bir çözüm dikte ettirmek amacıyla 'bunalıma' taraf olan ülkeleri toplantıya çağırmıştır.

İngiltere, Yunanistan ve Türkiye Kıbrıs'ın kaderini tayin etmektedirler! Sömürgeci İngiltere, Kıbrıs'ta daha çok Rumların öncülüğünde süren bu bağımsızlık mücadelesini bastırmak için en fazla Kıbrıs'a ileri bir tarihte özerklik sözü verme yanlısıdır. Yunanistan ise Kıbrıs'ta Self determination hakkını savunmaktadır. Türkiye, bu hakkı Yunanistan ile birleşme olarak algıladığından herhangi bir değişikliğe karşıdır ve İngiltere'ye taraftar gözükmektedir. Toplantı tarafların anlaşamaması yüzünden tıkanır.

Dış işleri Bakanı Zorlu toplantıda elinin güçlendirilmesi için bir şeylerin yapılmasını ister[1]. O sırada Selanik'te Mustafa

---

[1] "...[B]asında Londra'dan Fatin Rüştü Zorlu'nun Başbakan Menderes'e çektiği bir telgrafa dayanılarak, olaylarda hükümetin rolü olduğu belirtilmiştir. Zorlu, telgrafında Türkiye'nin Kıbrıs'a sahip çıkma konusundaki kararlılığının belirginleşmesine ihtiyaç duyulduğunu yazıyordu. Gerçi bunu genel sözlerle ifade etmişti. Ama gösterilerin ilk bölümünde yapılan konuşmalar ve atılan sloganlar, o ihtiyacın karşılanması gibiydi. Ayrıca şunlar da vardı: Olaylarda aktif olanların arasında zamanın iktidar partisinin (Demokrat

Kemal'in doğduğu[2] evde bomba patlar ve Zorlu bombayı bahane ederek toplantıyı terk eder. Aslında Zorlu'nun istediği şeyler Toplantı süresince Kıbrıs bahanesiyle Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti öne sürülerek hazırlanmakta ve kotarılmaktadır. 6-7 Eylül olaylarından önce de Rum halkına karşı legal provokasyonu devlet destekli bir dernek olan Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti zaten yürütmektedir.[3] (Dernek Yargılamalara konu olmuş, paravan olarak kullanıldığı için feda edilmiştir) Devlet, Cemiyet eliyle Kıbrıs bunalımı karşısında Türkiye'deki Rum nüfusu rehine olarak kullanacağının işaretini vermiş; 6/7 Eylül olaylarıyla Kıbrıs'ı kaybetme olasılığına karşı içerdeki Rum ticaret ve kültürünü tasfiye ederek etnik homojenleşme yolunda keskin bir adım daha atmıştır. Bu arada diğer azınlıklar da unutulmamış, vandalizmden nasiplerini almışlardır.

Derneğin çalışmaları ve provokasyonlarıyla İstanbul'daki Rum kökenli yurttaşların nasıl rehin olduğu toplantı sırasında taraflara sürekli hatırlatılmaktadır.

Selanik'teki bomba haberi ile birlikte fiili saldırılar başlayacaktır. Yıllar sonra Emekli orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu'nun gazeteci Fatih Güllapoğlu'yla yaptığı röportajında "Ne mükemmel özel harp harekâtıydı, amacına da ulaştı" dediği Özel Harp Dairesi destekli azınlıklara yönelik

---

Parti'nin) örgüt mensupları, ön planda görülüyordu. Güvenlik güçleri olaylara büyük ölçüde seyirci kalmıştı. Valiliğin askeri birliklerden yardım talebi de, yardımın yetişmesi de, çok gecikmişti. Yassıada mahkemelerinde bütün bunlar dava konusu oldu. Mahkûmiyet kararlarının nedenleri arasına girdi." Öymen Altan. Bu Olay Unutulmamalı, Radikal 07/09/2006

[2] "Türkiye'de okul kitaplarında ve genellikle Atatürk ile ilgili kitaplarda hiç açıklanmayan bir gerçek *Mustafa Kemal'ın doğduğu ev diye bilinen* yerin Elen hükümeti tarafından satın alınmış ve Türk halkına hediye edilmiş olmasıdır. *Mustafa Kemal'in doğduğu ev diye bilinen yer diyorum* çünkü Yalçın Küçük'e göre muhtemelen bu Mustafa Kemal'in doğduğu ev değildir, sekizdokuz yaşında geldiği evdir." 6-7 Eylül olayları: 50 yıl sonra, Dr Raço Donef www. greece.org

[3] Cemiyet Başkanı Hikmet Bil ile yönetiminde yer alan CHP İstanbul Gençlik Kolları Başkanı Orhan Birgit, Kıbrıs sorunu ve 'bomba olayına' karşı infiali harekete geçirmek üzere aktif çalışan insanlardan biridir. Aynı kişinin 1974 Kıbrıs işgali sırasında hükümet sözcüsü olması belki bir rastlantıdır ama dramatik bir bağlantıyı gösterir Recep Maraşlı, 6-7 Eylül Olayları: Türkiye'nin Kristal Gecesi, www.gelawej.com

kitlesel bir Vandalizm örneği olarak 6/7 Eylül olayı start alacaktır.

İstanbul'da Rum azınlığa karşı bir gövde gösterisiyle, kamuoyunun, gerektiğinde bu amaç (Kıbrıs) için bir savaşı bile göze alabilecek duyarlıkta olduğu dünyaya kanıtlanacaktır. Bomba haberi Radyodan 13 ajansından verilir, "aslında yalnızca bir cam kırılmıştır ama gazetenin görevi bu olayı abartmaktı".[4] haber MİT mensubu Mithat Perin'in[5] çıkardığı DP yanlısı İstanbul Ekspres Gazetesi tarafından 2. baskısında duyurulur[6]. "*Yazıyor, Ata'nın evine atılan bombayı yazıyor* Haber, Anadolu Ajansı'nca verilip radyonun öğle haberlerinde de yayımlanmıştı ama asıl, o bağırışlarla duyuldu. İlgi büyük oldu. Bayi çocukların elindeki gazeteler, daha Sirkeci Meydanı'na gelmeden bitiyordu. Matbaa durmaksızın baskıya devam ediyordu... Sonra yedek kâğıt da bitti. Makine durdu. Ama İstanbul'da - akşama doğru- başlayan hareketlenme durmamıştı. Önce Taksim'de toplanan bir grubun gösterileriyle birlikte büyümeye başladı."[7]

Gazetede yayınlanan haberin fotoğraflarını ise Türk Konsolosunun eşi bizzat çekmiş, Selanik'teki bir fotoğrafçıda bastırtmış ve Türkiye'ye kendi getirmiştir. 6-7 Eylül olaylarının başlamasına bahane olarak kullanılan, Selanik'teki bombalanma işinin Selanik Başkonsolosu M. Ali Balin, Yardımcısı M. Ali Tetikalp tarafından Dışişleri Bakanlığının da bilgisi içinde örgütlendiği[8]; kavas Hasan Uçar ile Oktay Engin'in[9] eylemi

---

[4] 6-7 Eylül olayları: 50 yıl sonra, Dr Raço Donefwww. greece.org

[5] MİT ajanı da olan Mithat Perin 1962'de Kayseri Cezaevindeyken devrin MAH başkanı Fuat Doğu'ya bir mektup yazar. Mektubunda, MAH'a verdigi hizmetleri, "*25 seneyi bulan gazetecilik hayatıma açık veya gizli hiçbir faaliyettte geri durmadığımı herkesten evvel servisin bildiği kanaatindeyim*" sözleriyle ifade eder. 6-7 Eylül olayları: 50 yıl sonra, Dr Raço Donef. www. greece.org

[6] Ekspres gazetesi 6 Eylül günü 2. baskı 290 bin nüsha bastırmıştı kamu oyunu "bilgilendirmek" için. O günlerde 20-30 binin üstünde basmayan bir gazete yalnız önceden hazırlanarak bu kadar gazete basabilirdi. Demek ki gazete Selânikte bomba patlamadan yazılmış ve basılmıştır. 6-7 Eylül olayları: 50 yıl sonra, Dr Raço Donef. www. greece.org

[7] Öymen Altan. Bu Olay Unutulmamalı, Radikal 07 09 2006

[8] Olayının Türk devletinin tertiplediği bir kışkırtma olduğu Yunan makamlarınca o günlerde ortaya çıkarılmıştır. Olayla ilgili olarak Selanik Hukuk

birlikte gerçekleştirdikleri; Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı F.Rüştü Zorlu, İçişleri Bakanı Namık Gedik'in 6-7 Eylül olaylarını yaratmak amacıyla bu tertibin içinde oldukları iddiası ile 11 kişi hakkında açılan dava sırasında anlaşılmıştır[10].Olanlardan iyice teşhir olan devleti aklamak ve sorumluluğu sadece devrik DP Hükümetine yıkmak için yapılan yargılamalarda, duruşmalar ilerledikçe devletin perde arkasındaki gücünün teşhir olma endişesi ile bu dosya Yüksek Adalet Divanı, tarafından 5.1.1961 tarihinde kapatılarak, sanıklar hakkındaki dava geri alınmıştır.[11]

6/7 Eylül, dikkatlice hazırlanmış bir provokasyondur. Derhal Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti Taksim'de bir miting düzenler, mitingte atılan sloganlar da iğrençtir: "Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır" sloganı, atılan sloganlar arasında en ılımlısıdır. 6 Eylül günü Beyoğlu'nda olan Aziz Nesin, kitlenin "*çok ağır, bayağı, iğrenç sövmeler*" yaptığını söylüyor ama bunları aktarmaktan çekiniyor. Ben bu sloganlardan birini o gün İstanbul'daki Elenlerin psikolojik durumlarının anlaşılması için aktarıyorum: *Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır, Rumlar ittir, it kalacaktır*".[12] "Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti "nin Taksim'de düzenlediği mitingin ardından gelişen hareket, spontane bir hareket gibi gözükse de, böyle olmadığı, farklı yerlerdeki

---

Fakültesi'nde burslu öğrenci olarak okuyan ve bir Türk ajanı olan **Oktay Engin** ve Selanik Başkonsolosluğu Kavası **Hasan Uçar** yakalanmıştır. Konsolosluk yetkilileri dokunulmazlıkları olduğu için yargılanamazken, Uçar ve Engin süre tutuklu kaldıktan sonra tahliye edildiler.15.6.1956 tarihinde tahliye olan Engin Türkiye'ye kaçarak Yunan tabiiyetinde olmasına rağmen Bakanlar Kurulu kararı ile vatandaşlığa alınmış kendisine pek çok olanak sağlanarak korunmuştur. Engin ve Uçar, gıyaplarında Yunan Mahkemelerince iki-üç yıllık cezalar almışlardı.

[9] Bomba provokasyonunun sadece hükümetin işi olmayıp devlete ait olduğunun maddi kanıtlarından biri de, yaptığı işe kahramanlık olarak sahiplenen bombacı **Oktay Engin** MİT'te önemli görevlere getirilir, devlet kademelerinde hızla ilerleyerek 1992'de Nevşehir Valiliğine kadar gelmiştir . Daha sonra Emniyet Genel Müdürlüğü Planlama Daire Başkanlığı görevini yürütecektir.

[10] Mehmet Ali Sebük; 6/7 Eylül Hadiselerin Ait Kararnamenin Tahlili,Vatan Gazetesi; 19.10.1960 Aktaran Recep Maraşlı www.gelawej.com,

[11] Maraşlı Recep, 6–7 Eylül Olayları: Türkiye'nin Kristal Gecesi, www.gelawej.com

[12] 6-7 Eylül olayları: 50 yıl sonra, Dr Raço Donef www. greece.org

saldırıların aynı zamanda başla(tıl)masından bellidir. İfadelere, o günleri yaşayanların tanıklıklarına, araştırmalara bakıldığında şu ayrıntılara ulaşılır: Olaylardan günler önce, camilerde halk, eş ifadeli vaazlarla Rumlara karşı kışkırtılır. Taşradakilere, Eylül başında İstanbul'a giderlerse 'pişman olmayacakları' duyurulur. Rum ev ve dükkânları haftalarca öncesinden sistemli bir şekilde tespit edilir. Bombalama haberi, olay daha oluşmadan, DP yanlısı İstanbul Express gazetesinde dizilmeye başlanır. Celal Bayar, İstiklal Caddesi'nde gördükleri karşısında "Galiba dozu kaçırdık" diyecektir. Tahripler sırasında kullanılan binlerce balta, kazma, kürek yeni ve tek tiptir. Polis bütün olaylara seyirci kalır. Rum evlerine saldıranlar içeridekilere "Canınıza zarar vermeyeceğiz. Sadece yıkıp gideceğiz. Emir böyle" derler.

"Devlet eliyle düzenlenen bu olaylardan iki gün sonra, aynı devlet, olayların komünistler tarafından düzenlendiği yalanı ile rastgele, aralarında romancı Kemal Tahir, yazar Hasan İzzetin Dinamo ve Aziz Nesin'in de bulunduğu, kırktan fazla sosyalisti tutuklamıştır. Bu olayları komünistlere yıkmak fikri o sıralar Türkiye'de bulunan CIA şefi Dulles'e aitti[r]."[13]

Devlet tarafından örgütlenen yüzbinlerce kadınlı ve erkekli talan sürüsü, ellerinde muhtarlardan aldıkları adreslerle, İstanbul'daki gayrimüslimlerin evlerini, iş yerlerini, hastanelerini, ibadethanelerini ve okullarını talan ederler. "Mahkeme zabıtlarına göre, 4.214 ev, 1004 işyeri, 73 kilise, 1 sinagog, 2 manastır, 26 okul ile aralarında fabrika, otel, bar gibi yerlerin bulunduğu 5 bin 317 mekân saldırıya uğramıştır. Hasarı yaklaşık 150 milyon TL'yi bulmaktadır, bu rakam, o dönemin 54 milyon Amerikan Dolarına eşdeğerdir. DP hükümeti ise zarara uğrayıp tescil ettirenlere 60 milyon TL tazminat öder"[14]ki bu miktar zararı karşılamaktan uzaktır.

"Olaylar sırasında ya da aldıkları yaralardan dolayı sonradan 16 Rum öldü. 32 kişi ciddi biçimde sakat kaldı. ABD konsolosluğu raporlarına göre 50 Rum Kadınının ırzına geçildi. Rum kaynaklarına göre ise bu sayı 200'ü bulmaktaydı".[15]Bir

---

[13] 6-7 Eylül olayları: 50 yıl sonra, Dr Raço Donefwww. greece.org

[14] Güven Dilek 6-7 Eylül Olayları Radikal 6.9.2005

[15] Zarakolu Ragıp Bir Yerde Bir Gül Ağlar Emine Erdem Belge Y. 2000 s 80

papaz da zorla sünnet edilir, kan kaybından komaya giren papaz Yedikule hastanesine kaldırılır.[16]

Olaylardan sonra, her zaman olduğu gibi sıkıyönetim ilan edilir komünistler sorumlu gösterilerek tutuklamalara girişilir. "Geçmişin 'Tayyare Mühendisi' Zühtü Benneci, uzun hapislik yıllarından sonra bakkallık yapmaktadır, geçim için. Onu da tutuklamaya gelir polisler. Eşi ise, adres olarak mezarlığı gösterir. Birkaç ay önce yüreği, zorlu bir hayatın darbelerine dayanamayıp durduğu için..."[17]

O sıralarda DP İstanbul milletvekili olan Aleksandros Haçopulos, TBMM'de yaptığı konuşmada; "Evimin yanında polis karakolu bulunmaktadır. Bizi tanırlar, anne ve babamı bilirler. Tahripçiler evin içine giriyor, ev tamamıyla tahrip ediliyor ve evimin önünde duran silahlı jandarmalar hiç müdahale etmiyor. Bu hadisede diyebilirim ki evim değil, tahripçiler muhafaza edilmiştir. Babam ve annem 80 yaşındadır. Yataktan aşağı atılmış ve gece yarısı, yatakları dahil Her şeyleri tahrip edilmiştir. Başbakanlık Müsteşarı Salih Korur evimin halini gözleriyle görmüştür... Sarf ettikleri cümleler de şunlardır; kırın, yıkın, mebusun[18] evini. Bedavadan para alıyor."[19]

Olaylar Mecliste tartışılır, Muhalefet meydana gelen olayları DP Hükümetini yıpratmak için kullanacaktır. Meclisteki tek azınlık mebusları olayları kınar. Hacopoulos kendine mecliste tek yandaş bulacaktır:

"CHP Genel Başkanı İsmet İnönü,[20] 16 Aralık 1955 TBMM konuşmasında şöyle demişti: *6 Eylül akşama doğru İzmir itfaiyesi fuara gelir, bir pavyon önünde durur. Niye geldikle-*

---

[16] Zarakolu R. Bir Yerde... s 76

[17] Zarakolu R Bir Yerde... s 77-78

[18] Azınlık mebusların kaderi midir, bilinmez! 40 yıl önce, İttihat ve Terakki döneminde de azınlık mebuslarının malları talan edilmiştir. Azınlık mebusları o zamanda meclis kürsüsünde nelere maruz kaldıklarını nafile yere anlatmışlardır

[19] TBMM Zabıt Ceridesi, X. Devre,1. sene, 80. inikat, 1. içtima, 12 Eylül 955 (Aleksandros Haçopulos'un Sıkıyönetim Oylaması görüşmelerindeki konuşması.) Akt. Recep Maraşlı www.galewej.com

[20] Aynı İnönü Başbakan olarak, 1964 yılında çıkan Kıbrıs Bunalımında! Rumların her şeylerine el koyarak kitlesel olarak sınır dışı edecektir. Bu kez aracı kullanılmayacaktır.

rini soranlara masum neferler yangın çıkacakta onu söndüreceğiz derler. Büyükada da saldırılan bir otelin müdürü kaymakamı aramış. Kaymakam *nasıl olur? Sizin otel listeye dahil değildir* cevabını verir. Bu sözler TBMM tutanaklarına geçmiştir. Aynı tutanaklarda Demokrat Partinin ve Parlamentonun tek Elen temsilcisi Aleksandros Hacopoulos 12 Eylül 1955'te TBMM'de yaptığı konuşmasının metni de mevcuttur: *Sayın arkadaşlarım, teşkilat tertipli idi, muntazamdı, İstanbulda 74 kilise vardı, 70'i aynı zamanda yakıldı ve yıkıldı. Sayın arkadaşlar, mezarlar açılmış, mukaddes ruhanilerimizin, anne ve babalarımızın kemikleri çıkarılmış ve cesetler bıçaklanmış ve yakılmıştır. Yenimahalle'de bir eve çapulcular gireceği bir anda bir polis onlara yaklaştı ve daha erkendir, bir saat sonra gelin dedi. Buna emniyet mi derler? Matbuatın burada hissesi de vardır. Misal mi istiyorsunuz? Ayın sekizinde Ulus gazetesinde şöyle bir yazı vardı: Kiliseleri Rum papazları yakmıştır. Bu olur mu arkadaşlar?*

ABD Genel Konsolosu Arthur Richard, ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporunda *Polis hiçbir şey yapmadan durur, hatta halkı teşci ederken bir sürü dükkânların yağma edildiklerine gözlerime şahit oldum* demiştir. Onurlu bir insan olduğu belli olan Trabzon milletvekili Selahattin Karayavuz, 12 Eylül 1955'te TBMM konuşmasında şöyle demiştir: "*Hadisenin en mühim safhası işin mürettep olduğudur. Çünkü İstanbul gibi bir yerde 60 km saha içinde her yerde aynı zamanda aynı tahripkar hadisenin cereyanı, bu hadisenin bir çapulculuk eseri olarak yapılmasına imkân vermez. Asıl safha bir tertiptir ve Yunanistan'da muhterem Atatürk'ün evine atılan bir bomba hadisenin işaretinden başka bir şey değildir. O işaret üzerine buradaki fesay unsurları harekete geçmistir.*"[21]

6/7 Eylül olayları, Kıbrıs olayları bahane edilerek patrikhane ve Rumlara yönelik gibi gösterilse de 6/7 Eylül olayları Kıbrıs'la ilişkilendirilerek sadece "Rumlara yapılmış bir misilleme olmadığının bir göstergesi, tahrip edilen işyerlerinin sadece yüzde 59'u Rumlara aitken, kalan yüzde 17'nin

[21] 6-7 Eylül olayları: 50 yıl sonra, Dr Raço Donef.www. greece.org

Ermenilere, yüzde 12'nin Yahudilere ait olması, hatta dönmelere ve Müslüman olmuş Beyaz Ruslara ait mekânların bile saldırıya uğramasıdır."[22]Bu arada diğerleri de aradan çıkarılmıştır.

Olayların Türk Gladiosu olarak tabir edilen (Ö.H.D) Özel Harp Dairesi'nin muhteşem bir örgütlenmesi olduğunu övünerek itiraf eden General Yirmibeşoğlu, gazeteci Fatih Güllapoğlu'na şunları anlatmaktadır;"Bak ben sana bir örnek daha vereyim. 1974'deki Kıbrıs Harekâtı. Eğer Ö.H.D. olmasaydı, o harekât, yani iki harekât da o kadar başarılı olabilir miydi? Harekât başlamadan önce Özel Harp Dairesi devredeydi. Adaya, bankacı, gazeteci, memur görüntüsü altında Özel Harp Dairesi elemanları gönderildi ve bu arkadaşlarımız, adadaki sivil direnişi örgütlediler, halkı bilinçlendirdiler. Silahları 10 tonluk küçük teknelerle adaya soktular.Sonra6-7Eylülolaylarınıeleal.

-Pardon Paşam anlamadım.6-7Eylülolaylarını?-**Tabii. 6-7 Eylül de, bir Özel Harp işiydi, Ve muhteşem bir örgütlenmeydi. Amaca da ulaştı**...(Paşam bunları söylerken benden de soğuk terler boşanıyordu). Sorarım size, bu muhteşem bir örgütlenme değil miydi? E, evet Paşam!"[23]

Özel Harp Dairesi destekli bu harekâta 200 binin üstünde bir gürühun katıldığı tahmin ediliyor. Olayların 50. yıldönümünde olaylara ilişkin bir fotoğraf sergisine de tahammül edilemeyerek saldırıya uğradığında, editör Mihail Vasilidis'in: "Olaylar iki tarafa da zarar verdi. Bizler (Rumlar) 180 binlerden 1800'lere düştük. Ancak olayları yaşatan saldırganlar da 50 yılda eridi. 100 binlerden (6.9.2005'te) 7–8 kişiye düştü. Açılış günü sergiye saldıranlar bu kadardı"[24]. Sözleri bize, olayların mizahi açıklamasından öteye bir şey ifade etmelidir.

Baskın Oran, sermayenin gayrimüslimlerden Müslüman tüccarlara transferi için kullanılan, *sert, kanundışı sermaye*

---

[22] Güven D.6/7 Eylül... Radikal 6.9.2005

[23] Fatih Güllapoğlu'nun Emekli Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu ile görüşmesi; "Türk Gladio'su İçin Bazı İpuçları", Tempo Dergisi, S. 24, 9–15 Haziran 1991, s.24-27 Akt R. Maraşlı www.gelewej.com

[24] www.karsı.com

transferi diye adlandırdığı bu gibi olayların beş örneği olduğunu söylüyor:

"Sert sermaye transferinin ilk örneği 1915'tir; Adana çevresinde zengin olanlar bunun örneğidir. İkinci olay, 1934, Trakya Yahudi olaylarıdır. Üçüncüsü, 1942, Varlık Vergisi. Dördüncüsü 6–7 Eylül 1955 ve beşincisi, 1964'te Yunan pasaportlu 12 bin Rum'un İstanbul'dan kovulmasıdır.

Bu nedenle, 6–7 Eylül sert tedbirlerle, kanundışı tedbirlerle yapılmış sermaye transferleri içerisinde kilometre taşıdır."[25]

Müslümanların (daha sonra Türklerin) sermaye transferi için devleti kullanmaları ve devletten yardım istemelerinin tarihi eskidir ve günümüze kadar süregelen bir gelenektir:

Padişah İkinci Mahmut'a sunulan bir takrirle resmen başlayıp: "Ehl-i İslam tüccarlarının (Avrupa Tüccarı) misillu ticaretçe imtiyazları olmamak hasebiyle içlerinden Avrupa ticaretine talip ve muktedir olan mu'teberan tüccar bazen beratlı reayaya ve ekseriya Frenkler naçar iltica ile yüzde şu kadar kar vererek Avrupadan getürüp ve gatr-ı-ez-memnu'at gönderdikleri emval ve eşyayı bi'l-zarure onların namına celb ve irsal etmekliğe mecbur ve çok kere dahi Frenklerin hile ve tezvirat-ı cihetleriyle mutazarrır ve mağdur ve hususen bir müddetten beri Frenklerden Külliyen meslubu'l emniye olduklarından gayri bazı sahih... kimesneler emr-i ticaret için herbar Frenklere ve reayaya iltica edib durmaklığı şerafet-i islamiyelerine layık görmediklerini bildirerek 'şu gavurlara ilticadan' kurtarılmaları gerektiğini '*bir kıt'a arzuhal ile*' talep"[26]edilerek Gayrimüslimlere karşı, Müslümanların ticarette kayırılmaları istenir.

Sultan Mahmut'ta, Müslüman tüccarların geliştirilmesi için ilgilileri uyaran bir ferman da yayınlayarak kayırma geleneğini başlatmıştır, fermanında: "Bu maddenin kamilen icrası ileride gerek Efrenc ve gerek reaya-yı Devlet-i Aliyemizden olanların ticaretlerine kesr vereceği melhuz olduğundan günagün hudia ve desise ile ibdaline sa'y edecekleri hedihi ve bahirdir, ona göre **memurlar tarafından zinhar gevşek tutulmayıb daima**

---

[25] Oran Baskın, Azınlıklar 'yerli' yabancılar www.milliyet .com.tr

[26] Bağış Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler Turhan K. 1998 s108

dikkat ve ihtimam ve tenfiz ve icralarına sa'ı mamelakelam olunsun."[27] direktifiyle Ehl-i İslam tüccarların korunma ve himayelerini buyurmuş ancak Müslüman tüccarlar bu avantajlarını da kullanamayarak rekabetten geriye düşmüşlerdir.

"1860'lar da Ahmet Mithat Efendi ve Yeni Osmanlılar, bir Müslüman -Türk ticaret burjuvazisinin yokluğunu sık, sık dile getirmiş olmaları,"[28] Müslüman –Türk tüccarın bu başarısızlığına işaret etmektedir. Teşviklerle başarılamayan işler zor kullanılarak yerine getirilecektir.

Abdülhamit'le başlayıp İttihat ve Terakki/Cumhuriyetle devam eden zor metodunun zirvelerinden biridir 6/7 Eylül. Müslümanların -daha sonra Türklerin –Gayrimüslimleri ekonomik hayattan silmek ve onların yerine geçmek için iktisat dışı yaptıkları sermaye transferlerinin en önemlilerinden biridir, 6/7 Eylül 1955.

Olay Devletin kendi vatandaşlarının mallarını talan ettirmesi ve canlarına kast ettirmesidir. Olay bir iç fetihtir. Tam bir İttihatçı zihniyetin kristalize olmuş örneğidir[29]. Devrin cumhurbaşkanı Celal Bayar (İttihat ve Terakki Katib-i Mes'ulu Mahmut Celal) Olaylar sonrası İstiklal(!) Caddesinde gezerken *galiba dozu kaçırdık* demesi ölçüye yabancı olmamasındandır.

1960 Yassıada duruşmalarında savcı Şemsi Kuseyri, 1955'te Başbakan Yardımcısı olan Köprülüye sorar: "

---

[27] Bağış Osmanlı... s 109

[28] Bağış Osmanlı... s 111

[29] İttihat ve Terakki bu el koyma işine daha 1909 yılında sürgüne gönderdiği Sultan Abdülhamid'in mal varlığına el koymakla başlamıştır Sabık sultanın el konulan servetini sultanı Muhafaza etmek için görevlendirilen İttihat ve Terakki görevlisi Ali Fethi (Okyar) şöyle listelendirmektedir: "Osmanlı Bankasındaki nakit mevcudu yüzüçbin yediyüz küsür Osmanlı altını idi.Doyçebank'ta ondört çanta içinde onaltı bindötryüzdoksanüç Anadolu Şimendifer tahvili, doksansekiz Bone de Jouissance, üç bin Selanik Limanı hisse senedi, Krediliyone'de elliikibindörtyüzotuzbir Osmanlı altını vardı" (Okyar Fethi, Üç Devirde Bir Adam Tercüman 1980 s 68), Nakit ve tahvilin yanında sabık Sultanın ve ailesinin mücevherlerine de el konulmuştur ki iki milyon altın olarak değer konulan mücevherler Paris ve Londra'da satılarak paraya çevrilmiş satılan mücevherlerden konulan değerden çok daha fazla para temin edildiğini F. Okyar ifade etmektedir. (Okyar F. Age s 71)

Bombalama olayı tertip midir?, Köprülü: *Evet komutanım, odur ki, bombalama da bir tertiptir ve tertipçisi bizzat Menderestir. Kendisine bu aklı Kıbrıs Fatihlerinden Zorlu vermistir.* Köprülü, Bayar'ın bu olaylardan haberdar olmadığını da eklemiştir. Fakat Bayar *mamafih bu hadiselerin çıkışı iyi oldu. Arkadaşlar aynı fikirde* demiş. Bayar'a göre, insanların ölümü ve Elenlerin ev, dükkan, kilise ve mezarlarının tahrip olduğu diğer yandan da Türk milletininin tarihini lekeleyen bu olaylar, *iyi olmuş*. Bayar evvelden olayların planlandığını biliyordu, hatta planlayanlar arasında olması çok muhtemeldir. Yassıada'da daki şahitler bu konuda bilgi vermiştir, fakat şahitlerin yalan söylediğini farzedelim; bu konuda ikna olmak için Tünel'de bir Elen dükkânından Bayar'ın daha evvel görüp beğendiği değerli ikonaların 6 Eylül gecesi nasıl kaybolduğu hakkında Dosdoğru'nun kitabının uygun bölümlerini okumak yeterlidir."[30]

Cumhuriyet gazetesi, tamamıyla bir hayal ürünü olan bir yazı ile 9 Eylül 1955 sayısında beş sütundan şu haberi vermiştir: *Yağmacıların ve tahrikçilerin merkezi, Beyrut'ta bulunan kızıl bir teşkilattır.* Tabii yağmacıların merkezinin Ankara olduğunu bilen ve sonradan *kahraman* Oktay Engin'e iş veren devletin yarı resmi gazetesi Cumhuriyet, bu tip yalan haberlerle devletin bu eylemlerde mesuliyetini gizlemek istemiştir. İstanbul Ekspres, 9 Eylül 1955 sayısında, *Kızıl Maske düştü, tahrikçiliğin elebaşları Türkiye'yi dostsuz bırakma gayesini güttüler* diye başlık atmıştı. Yalan üstüne yalan haber yayınlayan İstanbul Ekspres 14 Eylül'de *Vatandaş İhbar et: Komünistleri, uydurma haber verenleri, tahrikçileri* başlığını içermistir. Uydurma haber veren tahrikçi İstanbul Ekspres gazetesini de kim kime ihbar edecektir?

"Kısacası o günün basınının bu olaylarda mesuliyeti büyüktür... Milliyet gazetesi 8 Eylül tarihinde şu yazıyı içermişti: *Dün küstah bir Rum Yeni cami önünde linç edilmiştir. Saat 15.30 sıralarında bu saygısız şahıs eline geçirdiği bir Türk bayrağını yırtmak istemiştir. Durumu gören halk derhal koşarak bayrağı elinden almış ve kendisini tekme ve yumruk ile*

[30] 6–7 Eylül olayları: 50 yıl sonra, Dr Raço Donef. www. greece.org

dövmeye başlamıştır. Bu sırada beyin üstü düşen küstah ölmüştür. Yani kabahat Elenlerin kendilerindedir. Bırakınız 6-7 Eylül tarihlerini, başka devirlerde bile bir İstanbullu Elenin Türk bayrağını İstanbul'da alenen yakması tamamıyla olanak dışıdır. Çünkü bunu yapacak kişi kendisinin ne beklediğini bilirdi. Gazete burada kafadan attığı bir hikâye ile öldürülen zavallı bir insan için özür dileyeceğine birde küstah demiştir. Tabii küstahlık gazeteye aittir. İzmir'de, fuarda aynı olaylar esnasında Yunan bayrağı yakılmıştır ama herhalde bu kitlenin bir tabii hakkı idi, küstahlık değildi.

İstanbul'un Elenleri için 6 Eylül 1955 günü bir cehenneme dönüşmesine rağmen Vatan gazetesi 7 Eylül *İstanbul'da bazı tahrip ve yağmalar oldu* diye yazmaya hiç utanmamıştır. İstanbul Ekspres gazetesi ise 7 Eylül sayısında çok saçma bir yazı ile *Ata'mıza yapılan suikast nefretle karşılandı* ilân etmiştir. Şimdi *ölü insana nasıl suikast yapılabilir* diye mantıklı bir soru geliyor insanın aklına ama ne mantığı, burada mantık falan yok, o devrin gazetelerinin yobaz, milliyetci, faşist, ajancı ve kinci ideolojisinin çıplaklığı vardır yalnızca. İstanbul Ekspres 7 Eylül sayısında daha tahkikat yapılmadan bile *Mesul Yunan makamları...* Ulus ise aynı gün *Yunanlılar Atatürk'ün evine bomba attılar* başlığı atmıştı[r]."[31]

"İstanbul Elenlerinin *Septemvriana* dedikleri, 6-7 Eylül 1955 olaylarını 50 yıl geçmesine rağmen henüz unutamadılar. *Varlık Vergisi* faciasından yaklaşık 12 yıl sonra bu olaylar İstanbul Elen toplumunun artık Türkiye'de barınamıyacağını belli etmişti.O devirde İngilterede yer alan Kıbrıs müzakereleri ve Kıbrısta olan olaylar ile ilgili abartılı, katı bir milliyetçi ve bazı durumlarda tamamiyle uydurma haberlerle, gazeteler Türk halkını galeyana getirmeye çabalamış ve İstanbul Elenleri için teklikeli bir ortam yaratılmıştır. Bu ortamı yaratan devrin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakanı Menderes ve Zorlu üçlüsünün bilgi ve onayı ile bu olaylar gerçekleşmiştir.6 Eylül gecesini Elenler, *Saint Bartholomeus Gecesi* olarak ta anarlar, Fransa'da Protestanların katledildiği gece ile ilişki kurarak.

---

[31] 6–7 Eylül olayları: 50 yıl sonra, Dr Raço Donef www. greece.org

Ragıp Zarakolu ise Nazi Almanyası'nda Yahudi ev ve iş yerlerinin saldırmaya uğradığı *Kristal Gece*'ye benzetir."[32]

Olayları hatırlayanların, gerek Elen gerek Türk olsun, unutması olanaksızdır. Olaylara şahit olan eski ANAP milletvekili Yılmaz Karakoyunlu "İzlediklerim arasında hâlâ etkisini üzerinden atamadığım olay ünlü Gegustasyon Lokantasındaki Rum garsonların dövülmesiydi" demiştir.

Olaylarda "Sanık" olarak yargılanmış olan Hulusi Dosdoğru'ya göre;

"6-7 Eylül olayları, ne bir komünist kışkırtması, ne de nasırına Kıbrıs olayları nedeniyle basılan halkın kendiliğinden reaksiyonudur. 6/7 Eylül 1955 olayları, adı Demokrat "Demirkırat", toy, fanatik, sorumsuz bir yönetimin İstanbul-İzmir metropollerinin her köşesindeki Rum azınlığa karşı, baştan sona sistemli, planlı, programlı tertip ve kışkırtmaları ve illegal uzantılarıyla kopartılmış bir toplu yıkım ve kırım kasırgasıdır."[33]

Tanık olduğu 6–7 Eylül olaylarını *Gül Sancısı* adlı romanında işleyen ANAP Milletvekili Yılmaz Karakoyunlu, Aktüel dergisinin yaptığı bir röportaja verdiği yanıtlarda, asıl amacın *Osmanlı'dan beri iktisadi hayatı elinde bulunduran azınlık sermayesinin Türk kesimine transferi* olduğu görüşündedir;

"Hadiselerin başlangıç itibariyle bir tertip olduğu ortadadır. Nitekim o tarihte Atatürk'ün evine bomba koymak suretiyle bu heyecanı yaratan insan bugün Nevşehir Valisidir. Bir mürettip. Bugün devletin tertibinden sorumlu bir makamın sorumlusudur! Bu da az buz bir iş değildir. Ben o arkadaşımızı tezyif etmek için söylemiyorum. O bir görevdi, yerine getirildi. Tertibin oluğunun en güzel örneğidir...

Hadise, sadece bir sermaye transferi anlamı da taşımaz. Bir sermayeyi, bir varlığı yok etmektir. Örneğin Varlık Vergisi'nde öyle değildir. Sizden zorla vergi almaya kalktım. Evinizi sattım, ben ucuza aldım. Mal benim aktifime geçti. Burada öyle değil. Her şey payimal edildi, perişan edildi, talan edildi. Yani fiziki olarak sermaye tahrip edildi. Ama kabul etmek

---

[32] 6-7 Eylül olayları: 50 yıl sonra, Dr Raço Donef www. greece.org
[33] Recep Maraşlı age.

zorundayız ki o hadiseden sonra Anadolu'dan İstanbul'a gelmiş, palazlanmış esnaf, ticaret hayatının da sahibi olmuştur. 6-7 Eylül hadisesinde tahrip edilen kadronun yerini dolduranlar, bugün Türk iktisadi hayatında önemli isimler olmuşlardır."[34]

Mete Tunçay'ın "ileride utanç ve pişmanlıkla anacağımızdan hiç kuşkum olmayan 6–7 Eylül'cü (1955) tutumuz"[35] sözleri 6–7 Eylülü olaylarının tek cümle özetidir.

Bu olaylar sonucunda devletin istediği göç başlar ve birkaç ay içinde büyük işyerlerinin önemli kısmını Müslümanlar devralır. Yıllarca hiçbir şey bulunmaz olur bulunanlar da artık rekabet olmadığı için pahalı, kalitesiz ve estetikten uzaktır. Artık Gayrimüslimler için Türkiye'de yatırım risklidir. Homojenleştirmede[36] bir merhale daha atlanmıştır. İstanbul'un fethinin 500. Yıldönümünde İstanbul'da bir tek Rum bırakmama kararlılığını başka fırsatlara bırakacaklardır.[37]

Son sözü Reşat Nuri Güntekin'e bırakalım Büyükada iskelesinde karşılaştığı Helen kökenli vatandaşımıza: *Siz maddi zarar gördünüz, bizimse insanlığımız zarar gördü.*

Sait ÇETİNOĞLU

---

[34] Yılmaz Karakoyunlu ile Röportaj; "*En Ünlü Güreşçimiz Bile Yağmadaydı*", Aktüel Dergisi, İstanbul, 3–9 Eylül 1992, S.61, s.27 aktaran Recep Maraşlı

[35] Tunçay Mete, Eleştirel Tarih Yazıları Liberte Y.2005 s207

[36] 1944 yılı içinde Cumhuriyet Halk Partisinin azınlıklardan ve gelir dağılımından sorumlu 9. Bürosu tarafından hazırlanan "Azınlıklar Raporu" aslında Cumhuriyetin de onları eşit ve özgür yurttaş gibi görmediğini ortaya çıkardı. Büro raporunda, gayri Türk diye tanımlanan Çerkez, Arnavut, Boşnak vd. Müslüman halkların hemen asimile edilmeleri gerektiği vurgulanırken, Türkleşmelerinden umut kesilen gayrimüslimler için şunlar öneriliyordu: Rumlar, İstanbul'un fethinin 500 Yılına kadar (1953) İstanbul'un Rumsuzlaştırılması...

[37] Çetinoğlu Sait Sermayenin "Türk"leştirilmesi, Resmi Tarih Tartışmaları–2 Özgür üniversite Y. s. 147–148

Post Script

I- Lider, Şef ve Tabu Üzerine Notlar

Siyaset sosyolojisi üzerine çalışan bir Fransız düşünür, *"Bütün biçimleriyle otokrasi, doğmak ve yaşayabilmek için hemen hemen dinsel bir iktidar anlayışını varsayar. Gerçekte, yönetenlerin tanrı tarafından görevlendirildiği ilkel topluluklarda tanrı fikri oluşmadan önce sihirli güçler ve çağdaş toplumlarda ise insan vicdanında tanrı fikrinin yerini alan din dışı mitoslar (ırk, ulus, sınıf vs.) kabul edilmezse yönetenlerin, işbaşına gelişlerinde hiçbiri rol oynamamış öbür insanları yönetmesi nasıl açıklanabilir? -Otokratik rejimler akıl dışı'na dayanırlar"* diye yazıyor.[1] Burada söz edilen akıl dışılık unsurunu metinden fazlaca da bağımsızlaştırmadan ele almakta yarar var, çünkü bu "durum" yalnızca yönetilenleri ya da yönetilmeye razı olanları, edilenleri tanımlamakla kalmaz yönetenlerinde bu düalist yapıdaki konumunu da açıklar. Çünkü yönetme olgusu, egemenlik kavramının soyut bir durum olmaktan çıkıp ta somuta dönüştüğü daha ilk andan itibaren insanın insana karşı kullanılmasının birer aracına dönüşmüş olmaktadır. Bu türden bir ikili ilişkide yönetme başarısı "kullanma" kurgusunun realizasyonuyla da ilişkilidir. Burada erk sahibi için sorun bu kurgunun sürdürülebilirliliğinin sağlanmasıdır. Mutlak bir iktidarı tanımlayan otokrasinin, üzerinde iktidar kurulan "şeyden" bağımsız olacağı düşünülmelidir, o bu haliyle başlı başına bir bütündür ve ona bu sarsılmaz bütünlüğünü veren de onu iktidar yapan ve orada tutan unsurların toplamıdır. Yöneten-yönetilen, sahip olan-sahip olunan vb. ilişkiler ağı içinde, bu bağlamda yabancılaşan insan için iktidarı oluşturan "toplam" ancak mistisizm kapsamında tanımlana-

bilmektedir. Bunu bir akıl dışılık olarak görmek, otokratik hegemonya oluşumunda mistisizmi reddetmemek anlamını da beraberinde taşır. Adına "rejim" densin denmesin her otokrasinin dinsel ya da mistik iktidar anlayışı varsaydığını ve bu durumun iktidar kurumu için olmazsa olmaz olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kişiyi, monarşiyi ya da oligarşiyi iktidarda tutan zırh, ancak iktidar tapıncındaki kişiler için kutsallığı olduğunda bu koruma görevini yerine getirebilir. Bu zırh, şefi ya da kralı koruyan bir totem oluştururken, diğer taraftan da ideoloji denilen tabuları ve bir tür "bağlantı" sağlayan, sürekli kendisini yenileyen, yeniden üreten, korumak üzere geliştiren bir zinciri beraberinde taşımaktadır. Bu bağlamda "ideoloji" iktidar erkinin sağlamlaşmasının ve dolayısıyla iktidara sahip olanın ya da olanların tebaa üzerinde baskı kurmasının ve iktidarını devam ettirmesinin esas aracını oluşturur.

Totem *"grubun atası sonrada onun koruyucu ruhudur."*[2] O halde korunması ve sakınılması, en azından olumlu bağlamda olmak üzere güvence altına alınması zorunludur. Tabu ise bu korunmanın ideolojisini belirler, tabuların amacı *"şefler, rahipler gibi önemli kişileri ve kendilerine belli bir değer atfedilen nesneleri mümkün her türlü zarardan korumak; zayıfları - kadınlar, çocuklar ve sıradan insanlar- rahiplerin ve şeflerin kuvvetli "mana" (sihirli güç) sından esirgemektir."*[3] Böylece sihirsel ya da dinsel bir korku argümanı da dile getirilmiş olmaktadır. Dokunulmazlık bir şekilde garanti altındadır ve *de facto* kısıtlamalar hukukun oluşumuna bu bağlamda öncülük etmektedir, ve dolayısıyla suçu tanımlama hakkı dokunulması yasak olan yasa koyucuya aittir. Böylesine bir ideolojik yapılanmayla gitgide "ulu" hale gelen yöneten, öznel durumunu bu ideolojik argümanları kullanarak dengelemekle de yükümlüdür: *"Bir kralın tabusu, uyruğu için çok kuvvetlidir, çünkü aralarındaki toplumsal fark çok büyüktür. Fakat her ikisi arasındaki bir vezir, zararsız bir aracı rolü oynayabilir. Bu tabu dilinden, normal psikoloji diline çevrildiğinde şu demektir: kralla temasın kendisinde uyandırabileceği iğvadan korkan uyruk, kendisinde daha az kıskançlık uyandıran ve belki bir gün eşit hale gelebileceğine inandığı bir memurla pekala temasta bulunabilir. Vezire gelince, krala karşı içinde besleyebi-*

leceği kıskançlık, onda aldığı iktidar gücü bilinciyle dengelenmiştir. Böylece karşılıklı sihirli kuvvetler arasındaki küçük farklar, büyük farklardan daha az korkuludur."[4]

Bu şekilde korkulan, saygı uyandıran yöntemlerle, şaşırtıcı ve kışkırtıcı bir mistik kurgu içinde iktidar sağlamlaştırılır. İktidar bu şekilde "dinselliğin" ve ondan güç alan ideolojilerin üzerine oturur, şaşmaz bir şekilde ondan beslenir. Fakat en önemlisi iktidarın süreç içinde bir din haline dönüşmesi, bir "iktidar dini" oluşturmasıdır. Hukukiliğinin sağlanması ise, ussallaştırılmaya daha en başından itibaren başlandığı için hiç de zor olmayacaktır ve giderek dokusu sertleşen bir zırh ortaya çıkacaktır. Ve bu zırh herhangi bir şekilde delindiğinde -ki bu ancak fiziksel ya da tinsel ya da "ideolojik hiçleşme" ile ortaya çıkar- iktidarı yeniden oluşturacak onarım, hiç de akıldışı sayılamayacak bir ustalıkla ancak mistisizm gücü ile başarılabilir. Tabii insan, daha akıllı olmayı becerebilirse bu gediğin büyümesi, Duverger'in din dışı mitoslar olarak tanımladığı unsurların "aklın yoluna" göre devreye sokulmasıyla sağlanabilir. Ne var ki burada ciddi bir sorun vardır: ulus, sınıf, ırk vs. unsurların hangisi ve ne kadar mistik argümanlardan etkilenmemiştir ya da din dışıdır?

Sözlüğün bu son maddesi, "post script maddesi" biraz da bu sorunun yanıtıyla ilgilidir. Modernleşme sürecinde ortaya çıkan ulus, sınıf gibi kimi "kavramların" paradoksal olarak iktidarın bu bağlamda daha da güçlenmesi için potansiyel taşıdığını görüyoruz. İktidar kurumunu saran dinsel zırh bu kavramların etkisiyle daha da güçlenmiştir ve bunun sonucunda yalnızca iktidar kurumu ya da liderlik kurumu değil, kurumun, bu kurumu oluşturan kişilerin ya da kişinin bizatihi fiziksel yapısı dahi bir ideoloji haline dönüştürülmüştür!

Kutsallaştırma egemenliğin oluşturulması ve sürdürülmesi için zorunludur. Bu, toplumsal evrimde farklılaşmanın da önemli bir aşamasını oluşturacaktır. Bundan sonra yöneten/egemen için önemli olan, bu kutsallığın korunması için gerekli ve zorunlu adımların atılması, önlemlerin alınmasıdır. Tarih boyunca gelişen bu süreci, ele aldığımız bağlamda "yabancılaşma" olarak da adlandırabiliriz. Çünkü "yönetim" olgusunun kendisinin hem yönetilenler hem de yönetenler

açısından bir yabancılaşmayı beraberinde getireceği kolaylıkla anlaşılabilir bir durumdur. Yönetilenler açısından yabancılaşmanın iteleyici unsuru emekten uzaklaşma olarak tanımlanırken, tümüyle insanlar arası ilişkilerde yabancılaştırıcı bu durumdan erk sahibi yönetenlerde payını alacaktır. Yönetenler ise bu durumda Marx'ında tanımladığı gibi *"kendi öz erkliğini görecek"* ve *"onda insanal bir varoluş görünüşüne kavuşacaktır."*[5] Bu nedenle sınıflaşma ya da kimilerinin dediği gibi uygarlaşmada, yönetim erki, mutlaka tanrının ya da onun adına bu erki kullananların elinde olmak zorundadır: *"Uygarlaşmayla bu dünya görüşünün başına birde tanrı geçirilince siyasal ideoloji şu biçimi alır: Topluluk tanrının sürüsü, yönetici tanrının çobanıdır. Çoban sürüye iyi davranmalıdır ve sürüyü iyi yönetmekte tanrıya karşı sorumludur. Böyle bir ideoloji, yöneticiyi yönetenlerin üstüne çıkarmasıyla, ancak yönetimin yönetilenlerin de yararına olması koşulunu getirmesiyle ve yöneticiyi tanrıya karşı sorumlu kılmasıyla yetkin bir siyasal ideolojik modeldir."*[6]

Bu türden bir ideolojik yapılanma tekrarlarsak kutsallaştırmayı zorunlu hale getirmektedir. Ve bu kutsallık öylesine dokunulmaz kılınacaktır ki, yirminci yüzyılda bu kutsallığı korumak ya da koruyabilmek için kanunlar çıkartılabilecek ya da daha az gelişmiş toplumlarda olduğu gibi efsanenin yaşatılması amacıyla -örnek olsun- bayramlar uydurulabilecektir! Aslında bu durum erkin devamlılığının ve "erk olduğu" sürece engellenemez sürdürülebilirliliğinin bir göstergesidir. Burada asıl sorun "uygarlaşan" insanın/güdülenmiş reayanın erke duyduğu gereksinimdir. Diğer taraftan kutsallaştırılmış şeflere itaat edecek kimliksiz "sürü insan" yetiştirilmesi, şef gereksiniminin yaratılması zorunlu olan her yönetim şeklinin temel görevleri arasında yer alır. İstenen, bireyin itaatkâr bir seyirci olmasıdır. Bu totaliterliğin en önemli dayanağıdır. Ve kendisini bu kapsamın dışında tanımlayamayan, seçimlerden "sivil toplumculuğa", parti üyeliğinden bağımlı muhalefete "vesaire" tüm "eylemlilikler" niceliği değişse de totalitarizme koşulsuz hizmet eder durumda kalacaklardır.

Faşizmden sivil toplumculuğa ve burjuva demokrasisine dek uzanan açık uçlu liberalizm de -ya da liberal demokrasi

sanlı totalitarizmde- bir öndere gereksinim, önderin totaliterliğinin mutlak değeri değişmekle birlikte her zaman duyulmuştur. Sömüren-sömürülen ya da yönetilen-devlet ilişkisinin varlığının olduğu her toplumsal sistemde bu gereksinimin zorunluluğu ortadadır. Bu zorunluluk baskının göreceli olarak azaldığı anlarda "seçimle gelen kralların" ortaya çıkmasına neden olmaktadır, konjonktür uygun değilse seçime gerek olmadan krallık kurulabilmektedir. Diğer taraftan, alt sistemleri ile sistem, insana ya da insanlığa iletilen kutsal bir mesajın sahibi imişcesine davranmakta ve tapınma eksenli bir gösteri toplumu ya da daha doğru bir tanımlamayla bir ayin toplumu oluşturmayı genel amaç edinmektedir. Bu ayini yöneten görünmez el sistemin ta kendisidir, görünenler ise, yönetenler, şefler, liderler ya da ulu önderlerdir. Sorun bu gösteride kapılan rolün içeriği ve bu rolün hakkıyla yerine getirilmesidir. Seyirciler sabit kalmakla birlikte, tıpkı yaşlanan kralларını öldüren ilkellerde olduğu gibi, rolün değişkenliği mutlaktır. Dolayısıyla seyirciler ya da her geçen gün seyirci konumuna itelenen ve kendisinin hangi alanda olursa olsun yönetilmesine -ya da güdülmesine- ses çıkarmayanlar yabancılaştıkça -ya da aklını yitirdikçe (yabancılaşmanın İngilizcede akıl yitimi ile 'alien/alienation' la aynı kökten geldiğini anımsayalım) insana özgü niteliklerin kutsal önderlikte bir olumluluk gibi sunulmasına olanak sağlayacaklardır. Yönetici ya da ulu önder kayıtsız şartsız güvenilir, dürüst ve -kuşkusuz en ilginci- insancıldır!. O özel yaşamı ile örnektir. Ancak tüm bu özellikleri sorgulanamaz, örneğin, özel yaşamı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşmak engellenir, hatta sorgulamak bir yana tartışma konusu dahi yapılamaz. Ağzından çıkan anlamlı olsun olmasın her sözün mutlaka kutsallık içeren bir önemi vardır. Hangi düzeyde olursa olsun bir önder etrafında bu bağlamda kurulan bir düzen, ancak "tapınma" kurgusunda varlığını koruyabilir.

II–5816 Üzerine Notlar

Resmi ideolojinin kendisini yeniden üretebilmesinin en önemli araçlarından birisini Mustafa Kemal Atatürk liderliği ve kişiliği etrafında geliştirilen tabulaştırma müdahalesi oluşturmuştur. Bu müdahale ile resmi ideolojinin en önemli argümanı olan

"resmi tarih" ile ilgili olarak tüm tartışmaların önü tıkanmış ve her türlü tartışma, bilimsel çalışma zor yoluyla engellenmeye çalışılmıştır. Hukuk zoru günümüzde bile bu kapsamda bir çalışma yapmayı neredeyse olanaksız kılmaktadır. En son – anımsayabildiğimiz kadarıyla- İpek Çalışlar'ın "Latife Hanım" kitabının başına gelenler elliyi aşkın yıl boyunca binlerce çalışmanın başına gelmiş ve azı İpek Çalışlar kadar şanslı olabilmiştir.

31 Temmuz 1951 de yürürlüğe giren "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" adını alan ya da Celal Bayar'ın deyimiyle "Atatürk'ü Koruma Kanunu" denen 5816 sayılı kanun maddesi, resmi ideoloji/resmi tarih tartışmalarının –kim bilir belki de bu sözlüğünde!- tepesinde asılı duran demokles kılıcına dönüşmüş durumdadır. Kanun "hakaret" unsuruna özellikle vurgu yapsa da konjonktürel-öznel yorumlarla sınırının alabildiğine genişlediği görülmektedir. Öncelikle bir parantez açıp hakaret unsurunun bilimsel etik ve tartışma ahlakı ile ilgili bir "şey" olamayacağını ve savunulamayacağını belirtmemiz gerekiyor, özellikle biz sosyalistlerin yaşamında ve çalışmalarında hiçbir şekilde yer almaması gereken bir unsur: hakaret. Ancak bu kanunun uygulamasından yola çıkarak temel sorunun, resmi ideolojinin kimi argümanlarının bu yola korunmaya çalışılıyor olması, olduğu görülmektedir. Bugün tüm resmi tarih eleştirilerinin, bu türden çalışmaların karşısında duran bir yasa maddesidir 5816. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk ya da Cumhuriyet tarihi eksenli yapılacak bir eleştiri çalışmasının, düşünce-ifade özgürlüğünü kısıtlayan kimi kanun maddelerinde olduğu gibi, her türlü öznel yoruma açık *özel* bir kanun maddesi olarak 5816 sayılı madde ile tehdit edilme olasılığı vardır. Bu kanun, tekrarlarsak, kabzasının bir ucundan resmi tarih yazarlarının da tuttuğu demokles kılıcı işlevi görmekte, tarihin tartışılmasını olanaksız kılmaktadır. Diğer taraftan bu durumu, bu kanun maddesini Mustafa Kemal Atatürk eksenli yaratılan *kişi kültü* olgusundan ve tabulaştırmadan ayrı düşünmek olanaksızdır. Bu bağlamda ele alındığında yeryüzünün nadir kişiye özel kanun maddelerinden biri olduğunu düşündüğüm bu kanunun yaşadığımız yüzyılda/yüzyıllarda bizatihi kendisinin bir hakaret unsuru olarak ele alınması ge-

rektiğini savunuyorum. Ve hiç kuşku yok ki bu bağlamda bu kanuna göre ilk ve tek yargılanacaklar kanunun hazırlayıcıları ve onaylayıcıları olmalıdır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında ilk izlerini gördüğümüz ancak ölümünden sonra daha yoğun bir şekilde oluşturulmaya çalışılan kültleştirme olgusu, yinelenen ritüellerinde – bilinçli- katkısıyla alanını sosyolojik bir olgu olacak biçimde genişletmiş ve bir dışavurum öznesi olma durumunu kat be kat aşarak ülkenin sosyokültürel yaşantısının temel belirleyenlerinden birisine dönüşmüştür. Bu kanunla Atatürk'ün imajının, resmi ideolojinin konjonktürel gereksinimlerine göre korunması amaçlanmaktadır, aslında korunmak istenen resmi ideolojinin imajıdır.

Kime karşı?

Nasıl?

Nedensellik ilişkileri içinde kanunun oluşum sürecinin incelenmesi yukarıdaki soruların yanıtlarının verilmesi için değil, temel sorunsalın analizinin yapılması için önemli veriler sağlayabilir. Sözünü ettiğimiz süreci inceleme yollarından birisini de genel tarih bilgileriyle birlikte dönemin günlük yaşantısını tüm kısıtlama-zor ve sansür yollarına rağmen olabildiğince yansıtan basının incelenmesi oluşturur. Yapılacak üstünkörü bir taramada bile, "çok particilik" oyununun oynanmaya başlanmasıyla birlikte sola karşı geniş bir *saldırının* başlatılmış olması ilk göze çarpan haberleri oluşturacaktır. Konumuz bu değil. Bir diğer haber(ler)e geçelim; Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle –değil, yenidünya düzenine konjonktürel bir uyum sağlama amacıyla çok partili demokrasi oyununun oynanmaya başlanmasıyla- birden kimi "İslamcı" oluşumlar/tarikatlar boy göstermeye başlar. İlginç bir konu bunların birden ortaya çıkmalarıdır, bir diğer ilginç konuyu ise bu tarikatların eylem biçimi oluşturur. (Bir parantez: sıkça tekrarlandığı üzere inkılâplardan birisini de bu tarikatların kapanması oluşturur. Gerçekten kapanmış mıdırlar, onları kapatmak olanaklı mıdır? Kapandıysa ne zaman kim-kimler tarafından açılmışlardır?) Başlıca eylemleri Atatürk heykellerine saldırmak, heykelleri kırmaktır! Basında haberlerin verilişi oldukça provakatif bir tarzdadır. Bazen bir günde ülkenin değ-

şik yerlerinde olmak üzere onlarca heykele saldırıldığı haberi gazetelerde yer almaktadır. İlginç olan bir diğer nokta ise heykel saldırısında ön planda gözüken Ticani Tarikatının üyelerinin İsmet İnönü'nün onayı ile CHP üyesi olmuş olmalarıdır. Tarikatın avukatlığını ise parti milletvekilinin oğlu yapmaktadır. Ancak bu durum CHP'nin durumu politika malzemesi yapmasına ve protesto eylemleri düzenlemesine de engel oluşturmamaktadır! İşte bu ahval ve şerait altında Atatürk'ü sol ve sağ unsurlardan korumak amacıyla bir kanun çıkartılmasına karar verilir. Ve kanun çıkmasının ardından saldırılar *bıçakla kesilmiş gibi* durur.

25 Temmuz 1951'de TBMM'nde kabul edilen 5816 sayılı kanun maddesi 31 Temmuz 1951'de resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girer. Beş maddelik kanunda Atatürk'ün hatırasına hakaret edenlerin, sövenlerin cezalandırılması; Atatürk'ü temsil eden büst ve heykelleri ve kabrini tahrip edenlerin cezalandırılması öngörülmektedir. Suç iki ya da daha fazla kişi tarafından işlenmişse, basın yoluyla işlenmişse, zor kullanılarak işlenmişse cezalar çeşitli oranlarda arttırılmaktadır. Demokrat Parti tarafından hazırlanan kanunun gerekçesinde yasalarda var olan kanunlara göre verilecek cezaların kamu vicdanının tatmin etmediği, yapılan hareketlerin kamuda yarattığı etkiyi yatıştırılması gerektiği gibi yaklaşımlara yer verilmekte ve suçların mirasçıların başvurusuna gerek kalmadan tatbikata uğrayacağı söylenmektedir. "*Bu tasarı kanunlaştığı taktirde milletçe hissedilen büyük bir ihtiyaç tatmin edilmiş olacaktır.*"[7]

İşte bu "ihtiyacın" tatmin edilmesi için "her türden hukuk prensiplerine aykırı olduğu" meclis tartışmaları sırasında çeşitli şekillerde ve yerlerde dile getirilen bu kanun uzun tartışmaların ardından kabul edilmiştir. 5816 sayılı kanun şöyledir:

"*Birinci Madde: Atatürk'ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.*

Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve abideleri ve yahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimseye bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir.

Yukarıdaki fıkralarda yazılı suçları işlemeye başkalarını teşvik eden kimse asıl fail gibi cezalandırılır.

İkinci Madde: Birinci maddede yazılı suçlar; iki veya daha fazla kimse tarafından toplu olarak veya umumi veya umuma açık mahallerde yahut basın vasıtasıyla işlenirse hükmolunacak ceza yarı nispetinde arttırılır.

Birinci maddenin ikinci fıkrasında yazılı suçlar zor kullanılarak işlenir veya bu suretle işlenmesine teşebbüs olunursa verilecek ceza bir misli arttırılır.

Üçüncü Madde: Bu kanunda yazılı suçlardan dolayı Cumhuriyet Savcılıklarınca re'sen takibat yapılır.

Dördüncü Madde: Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Beşinci Madde: Bu kanunun Adalet Bakanı yürütür."[8]

Tasarının kanunlaşması sürecinde mecliste yapılan tartışmanın ana eksenini yasal ayrımcılık oluşturur, ancak doğal olarak Atatürk ile Cumhuriyet özdeşleştirilir ve Atatürk'e yapılan bu türden saldırılar cumhuriyete –devlete- yapılmış sayılacağı ilkesi ile tasarı yasalaşır. Meclis tutanakları incelendiğinde tartışmaların dikkat çekici ölçüde *demokratik* olduğu ve ilginç yaklaşımlar içerdiği görülecektir, kanuna her iki partiden de muhalefet vardır ve hatta öyle ki mecliste yapılan konuşmaların önemli bir bölümünün kanun maddesinin aleyhinedir ancak bu durum çıkmasını engellememiştir. (Örneğin; kanun maddesi meclisteki görüşmelerin ardından anayasaya uygunluğunun saptanması açısından anayasa komisyonuna sevk edilmiş burada yedi onay-yedi ret bir tarafsız oy çıkmış başkanın oyu ile anayasaya uygunluğu saptandıktan sonra meclise geri gönderilmiştir bu seferde tartışmalar anayasanın hangi maddesine uygun olup olmadığı kapsamında sürmüştür.) Gerek komisyonlarda gerekse meclis oturumlarında yapılan tartışmaların-konuşmaların dikkat çekici ölçüde nitelikli ve kapsamlı olduğunu tekrarlamak istiyorum. Yüzlerce sayfalık tutanak metinlerinin incelenmesinden sonra tartışılan konu başlıklarını şu şekilde özetlemek mümkündür: bir isme yönelik özel bir kanun çıkarılmasının anti demokratik olup olmadığı, bu şekilde kanunlar karşısındaki kişisel eşitliğin zedelenip zedelenmeyeceği, o şahıs Atatürk dahi olsa bir şahsı

korumak için çıkarılan bir kanunun evrensel hukuk ilkeleriyle bağdaşıp bağdaşmadığı, kanunun bu bağlamda anayasaya uygun olup olmadığı, tüm cumhuriyet olgusunu bir şahsın eseri saymanın tarihe karşı yapılmış bir haksızlığı oluşturup oluşturmayacağı, Türk milletinin başarılarının Atatürk'ün şahsıyla sembolize edilip edilemeyeceği, Atatürk inkılâplarının sürekliliğinin ve korunmasının nasıl sağlanması gerektiği, millet vicdanının bu kanun aracılığıyla korunmaya çalışılmasının göreceliliği ve bu çabaların genel hukuk ilkelerine ve hukuk etiğine uygunluğu ve kamu vicdanı olarak tanımlanan "şey" ile "içtimai zaruret" arasındaki ilişkinin niteliği, "manevi varlık" kavramının tanımlanması ve bu kavramın göreceliliği ve hukuktaki yerinin ne olabileceği, çeşitli yönleriyle ilişkilendirilerek genel demokrasi anlayışı, Atatürk heykeli, büst ve resimlerinin inkılapları temsil edip etmeyeceği ve Atatürk'ün şahsiyetinin inkılaplarla bu şekilde özdeşleştirilip özdeşleştirilemeyeceği, heykel-büst saldırılarından yola çıkılarak yapılan "irtica" tanımı, heykel ve büstlere yapılan saldırıların kanunun görüşmelerinin başlamasıyla birden kesilmesinin bu saldırıları "şüpheli" hale getirip getirmediği, hükümetin "bu saldırıların tertipli bir merkez tarafından yapıldığını" söylemesine rağmen bu "merkezin" üstüne gidilip doğrudan cezalandırılmamasının nedenleri, heykel ve büstlere saldırıların hükümetin irticaya karşı gösterdiği –ya da göstereceği!- müsamahanın sonucu olup olmadığı, genel hukuk uygulamalarının ve var olan ceza kanunlarının bu türden suçların cezalandırılmasında yetersiz kalıp kalmadığı, "Kemalist rejim" tanımlamasının niteliği ve buradaki vurgunun totaliter bir düzeni tanımlayıp tanımlamadığı, bu kanunun "resmi tarih-ideoloji" üzerine tartışmaların önünü tıkayacağı, dahası bu türden tartışmaların hukuk adamları tarafından kanun maddelerindeki ifadelerin göreceliliğine sığınılarak bir suç olarak tanımlanabileceği, Mustafa Kemal Atatürk hakkındaki düşünce ve tartışmaların hakaret, saygısızlık gibi unsurları içermemek kaydıyla demokratik bir hak olup olmadığı...[9]

Tartışmalar bir iki ufak istisna dışında bir bütün olarak ele alındığında oldukça nitelikli ve verimlidir. Ancak demokrasi kuralları tasarının kanunlaşmasını engellemez. Çok partili

lık gibi unsurları içermemek kaydıyla demokratik bir hak olup olmadığı...[9]

Tartışmalar bir iki ufak istisna dışında bir bütün olarak ele alındığında oldukça nitelikli ve verimlidir. Ancak demokrasi kuralları tasarının kanunlaşmasını engellemez. Çok partili demokrasinin tek partili demokrasiye indirgendiği anlar vardır! (Bir ara not: bu yasanın daha sonra çıkarılan birçok af kanunundan muaf tutulmasının ilginç olduğunu düşünüyorum.) Atatürk'ün ölümünün ardından "Milli Şef" İsmet İnönü ile "tek partili demokrasi sürecinin" birinci bölümü tamamlanmış olup 1950'li yıllarda bir muvazaa hareketiyle başlayan "çok partili demokrasicilik" oyunu ile de bu süreç yeni bir aşamaya geçmiştir. Ve bu aşamada bir takım korunmacı reflekslerin ortaya çıkması "rejimlerin niteliği" açısından kaçınılmazdır. İktidarda yeni bir kuşağın olması fark olarak değerlendirilse bile, bize göre bu durum retorikten başka bir şey ifade etmez. Diğer taraftan yasayı çıkartan iktidardaki DP'nin, bu yasa ile muhalefetteki en büyük hasmı İnönü'nün muhalefet etkinliğinin "uhrevi" kısmını törpülemeye çalıştığı gibi bir yaklaşımda bu bağlamda geçerli değildir. Mustafa Kemal Atatürk ile İsmet İnönü arasında bir ayrıma gidilmiş olmasının da devlet erkinin niteliği açısından fazla önemli olmadığını düşünüyorum. Tekrarlarsak bu yasanın temel amacı Atatürk şahsından hareketle resmi ideolojinin en önemli dayanağını oluşturan resmi tarih olgusunun (=devletin) korunmaya çalışılmasıdır.

Tolga ERSOY

Dipnotlar

1 Duverger, Maurice: Siyasal Rejimler, Çev:Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yy., 1.baskı, 1986, ss. 15–16

2 Freud, Sigmund: Totem Ve Tabu, Çev: Sahir Sel, Sosyal Yy., 2.baskı, 1996, ss. 13

3 age, ss. 37

4 age, ss. 54

5 Marx, Karl – Engels, Friedrich: Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi, Çev: Kenan Somer, Sol Yy., 2.baskı, 1994, ss. 58

6 Şenel, Aleaddin: İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi, V Yy., 3.baskı, 1991, ss. 255–256

7 İlgili tarihlerdeki TBMM tutanakları, Anayasa komisyonu Raporları ve Kanun Üzerine Hükümet sunusu Tutanakları

8 23–25 Temmuz 1951 tarihli TBMM Tutanakları

9 29 Mart 1951 ile 25 Temmuz 1951 tarihleri arasında ilgili kanun maddesi üzerine yapılan görüşmeleri aktaran TBMM Tutanaklarına göre.

ÖZGÜR ÜNİVERSİTE

RESMİ İDEOLOJİ SÖZLÜĞÜ

Fikret Başkaya ■ Emrah Cilasun
İsmail Beşikçi ■ Sait Çetinoğlu
Tolga Ersoy ■ Hakan Mertcan
Orhan Dilber ■ Emre Aydoğdu
Mete K Kaynar ■ Bülent Evre
Suavi Aydın ■ İlker Çayla
Cem Uzun ■ Kadir Dede
Mesut Yeğen ■ G. Gürkan Öztan
Ç. Ceyhan Suvari ■ Tülin Bozkurt
Aydın Ördek ■ Heval Bozbay
Mustafa Çapar ■ Atilla Güney

ISBN 978-975-8449-44-6